SADRŽAJ. — САДРЖАЈ.

I. Arheologija i povijest. — I. Археологија и повијест.

A. Izvještaji i rasprave. — А. Извјештаји и расправе.

Strana — Страна

Truhelka dr. Ćiro: Slavonski banovci (Prinos hrvatskoj numismatici. (Sa 127 slika u tekstu) . . . . . 1—160

Драгичевић Томо: Налазиште из неолитичког доба код Новога Шехера. (Са 18 слика у тексту) . . . . . 161—168

Nuber C. F.: Prinos kronologiji slavonskih novaca . . . . . 169—180

Талоци др. Људевит пл. (Thallóczy): Како и када је Хрвоје постао велики војвода босански? (Са 1 таблом) . . . . . 183—192

Defterdarović Ibrahim beg: Stare listine porodice Resulbegović. (Sa 3 table i 4 slike u tekstu) . . . . . 193—226

Пач др. Карло (Patsch): Нови споменици из Жупањца-Делминиума. (Са 28 слике у тексту) . . . . . 227—244

Kaer Petar pop: Prvo broncano nalazište u Dalmaciji. (Sa 18 slika u tekstu) 245—272

Fiala Franjo: Nekropola ravnih grobova kod Sanskog Mosta. (Sa 4 table, 44 slike i 1 pregledom u tekstu) . . . . . 281—308

Вулетић-Вукасовић Вид: Једна племићка повеља, нађена на Корчули. (Са 1 сликом у тексту) . . . . . 309—312

Thallóczy dr. Ljudevit pl.: Historička istraživanja o plemenu goričkih i vodičkih knezova. (Sa 13 slika u tekstu) . . . . . 333—398

Bašagić Safvet beg: Najstariji ferman begova Čengića. (Sa 1 tablom) . 437—446

Celestin Vjekoslav: Nalazak zlatnih novaca u Osijeku. (Sa 2 slike u tekstu) 497—500

Пач др. Карло: Мали римски налазаји и посматрања. (Са 2 табле и 13 слика у тексту) . . . . . 511—537

Џонић Владимир С.: Султан Џем, син Мухамеда II. . . . . 561—584

Fiala Franjo: Uspjesi prekopavanja prehistoričkih gromila u jugoistočnoj Bosni (do Glasinca) godine 1897. (Sa 1 tablom i 75 slika u tekstu) . 585—620

Patsch dr. Karlo: Mithraeum u Konjicu. (Sa 3 table i 19 slika u tekstu) 629—656

Фијала Фрањо: Неколико грчких шљемова, нађених у Босни и Херцеговини. (Са 3 табле и 11 слика у тексту) . . . . . 657—664

Patsch dr. Karlo: Dalmacija i Dacija . . . . . 665—674

Фијала Фрањо: Археолошке биљешке из Босне и Херцеговине. (Са 1 таблом и 8 слика у тексту) . . . . . 675—680

B. Bilješke. — Б. Биљешке.

Strana — Страна

П.: Аустријски археолошки завод у Бечу 330
Уредништво: Оцјене на дјело: Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina. IV. свеска, 1896. 478
Dragičević Tomo: Nahogjaji iz broncanog i bakrenog doba. (Sa 7 slika u tekstu) . . . . . 479—481
Uredništvo: Prikaz V. sveske djela: Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina, 1897 . . . . . 681—682
Уредништво: Приказ дјела Др. Константина Јиречека: „Christliche Elemente in der topograph. Nomenclatur der Balkanländer“ . . . 682—684

II. Nauka o narodu. — II. Наука о народу.

Bilješke. — Биљешке.

Милас Матеј: Старински народни суд за лупеже у некојим селима општине стонске (у Далмацији) . . . . . 327—328
Ugljen Sadik efendija: Pravo vrijeme sijanju zeleni . . . . . 328—330
Carić Antun Ilija: Rudica, kćer Poganice . . . . . 330—332
Царић Антун Илија: Народно вјеровање у Далмацији . . . . . 481—495
Carić Antun Ilija: Zaručni i vjenčani običaji u općini bogomoljskoj na ostrvu Hvaru . . . . . 685—694
Ковачевић Коста: Што народ прича о пропасти Бихаћа. . . . . 694—696
Klarić Ivan: Ženidbeni običaji kod rimo-katolika u Varcar-Vakufu . . 696—703
Царић Антун Илија: Народно вјеровање у Далмацији . . . . . 703—717

III. Nauka o prirodi. — III. Наука о природи.

A. Izvještaji i rasprave. — A. Извјештаји и расправе.

Шулце-Детмолд А. (A. Schultze-Detmold): Опис нових цеуторинха и баридија из балканског подручја . . . . . 273—280
Protić dr. Gjorgje: Prilozi k poznavanju kremenjašica (diatomacea) Bosne i Hercegovine . . . . . 313—326
Фиуцек Јосип: Корепњаци (Crustacea) Пливских језера. (Са 1 сликом у тексту) . . . . . 399—410
Hoffer Aleksander P.: Zlato i druge rude u travničkom kotaru . . . 411—424
Рајзер Отмар (Reiser): Пјевице (Sylviidae), што су дослије затечене у Босни и Херцеговини . . . . . 425—436
Апфелбек Виктор (Apfelbeck): Критичке расправе о европским врстама отиоринха. (Са 3 слике у тексту) . . . . . 447—456
Doležal Eduard: Razvogje izmegju Pontusa i Adrije u jednom dijelu Bosne. (Sa 4 table) . . . . . 457—476
Гример Иван (Grimmer): Налазиште осинца код Халиловца . . . 501—504
Koch Ferdo: Tetraedrit iz Maškare . . . . . 505—510

Strana — Страна

Protić dr. Gjorgje: Prilozi k poznavanju flore resina (alge) Bosne i Hercegovine 539—559
Брезина др. Аристидес (Březina): Метеорити из зворничког котара у Босни. (Са 8 слика у тексту) . . . . . 621—628

B. Bilješke. — Б. Биљешке.

Уредништво: Приказ дјела Отмара Рајзера и Људевита пл. Фирера (Führer): „Ornis balcanica“, IV. Црна Гора . . . . . 181—182
Uredništvo: Prikaz djela Othmara Reisera i Ljudevita pl. Führera: „Ornis balcanica“, IV. Crna Gora . . . . . 477 i 478

Imenik spisatelja. — Именик списатеља.

Strana — Страна

Апфелбек Виктор: Критичке расправе о европским врстама отиоринха. (Са 3 слике у тексту) . . . . . 447—456
Bašagić Safvet beg: Najstariji ferman begova Čengića. (Sa 1 tablom) . 437—446
Брезина др. Аристидес (Březina): Метеорити из зворничког котара у Босни. (Са 8 слика у тексту). . . . . 621—628
Carić Antun Ilija: Rudica, kćer Poganice . . . . . 330—332
— Zaručni i vjenčani običaji u općini bogomoljskoj na ostrvu Hvaru . 685—694
Царић Антун Илија: Народно вјеровање у Далмацији . . . . . 481—495
— Народно вјеровање у Далмацији . . . . . 703—717
Celestin Vjekoslav: Nalazak zlatnih novaca u Osijeku. (Sa 2 slike u tekstu) 497—500
Цонић Владимир С.: Султан Џем, син Мухамеда II. . . . . 561—584
Defterdarović Ibrahim beg: Stare listine porodice Resulbegović. (Sa 3 table i 4 slike u tekstu) . . . . . 193—226
Doležal Eduard: Razvogje izmegju Pontusa i Adrije u jednom dijelu Bosne. (Sa 4 table) . . . . . 457—476
Драгичевић Томо: Налазиште из неолитичког доба код Новога Шехера. (Са 18 слика у тексту) . . . . . 161—168
Dragičević Tomo: Nahogjaji iz broncanog i bakrenog doba. (Sa 7 slika u tekstu) . . . . . 479—481
Fiala Franjo: Nekropola ravnih grobova kod Sanskog mosta. (Sa 4 table, 44 slike i 1 pregledom u tekstu) . . . . . 281—308
— Uspjesi prekopavanja prehistoričkih gromila u jugoistočnoj Bosni (do Glasinca) godine 1897. (Sa 1 tablom i 75 slika u tekstu) . . . 585—620
Фиала Фрањо: Неколико грчких шљемова, нађених у Босни и Херцеговини. (Са 3 табле и 11 слика у тексту) . . . . . 657—664
— Археолошке биљешке из Босне и Херцеговине. (Са 1 таблом и 8 слика у тексту) . . . . . 675—680
Фиуцек Јосип: Корепњаци (Crustacea) Пливских језера. (Са 1 сликом у тексту) . . . . . 399—410
Гример Иван (Grimmer): Налазиште осинца код Халиловца . . . 501—504
Kaer Petar pop: Prvo broncano nalazište u Dalmaciji. (Sa 18 slika u tekstu) . . . . . 245—272
Klarić Ivan: Ženidbeni običaji kod rimo-katolika u Varcar-Vakufu . . 696—703
Koch Ferdo: Tetraedrit iz Maškare . . . . . 505—510
Hoffer Aleksander P.: Zlato i druge rude u travničkom kotaru . . . 411—424
Ковачевић Коста: Што народ прича о пропасти Бихаћа . . . . 694—696

Sarajevo, januar—mart. 1897. Сарајево, јануар—март.

GLASNIK ZEMALJSKOG MUZEJA U BOSNI I HERCEGOVINI.

ГЛАСНИК ЗЕМАЉСКОГ МУЗЕЈА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ.

Slavonski banovci.

(Prinos hrvatskoj numismatici[1]).

Napisao

dr. **Ćiro Truhelka.**

I. Povijest novčarstva u Slavoniji.

1. Uvod.

U XI. i XII. vijeku nijesu Hrvati kovali svog novca. Umjesto novca upotrebljavahu prirodnine[2]) ili pako tugji novac. Najobičnije vrste novaca, koje upotrebljavahu, bijahu im *pecuniae Graecorum, byzantini, byzantii, romanati* ili *romanati d' oro,* to jest zlatni *solidi* ili *aurei.* Srebrni novci zvali su se na prosto *argentei,* a računali su se već onda na *pense.*

Često se plaćalo i nekovanim zlatom i srebrom, koje bješe odmjereno na tezulji, a metričkom jedinicom bila im je marka.

Od srebrnog novca bijahu osobito obljubljeni dinari, koje su kovali oglajski patrijarke i friulske kovnice, i kojim se je plaćalo i u Hrvatskoj i u drugim susjednim zemljama, dok ne počeše hrvatske vojvode i banovi

---

[1]) Na ovu radnju ponukao me je znameniti nalaz slavonskih banovaca, nagjen kod Brdara, kotara Sanskog mosta, u kom bijahu obilno zastupani tipovi, koji su do onda bili baš slabo poznati. Kako je pitanje o tim banovcima još slabo obragjeno, valjalo mi se njime po dulje baviti, a ako sam ikako dospio da dovršim tu radnju, bilo mi je to samo time moguće, što me je visoka zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu izaslala, da proučim materijal u muzejima i arkivima monarkije, koji se odnosi na to pitanje.

Dužnost mi je, da se osobito zahvalim prijateljima znanosti, koji me u mom radu nesebično pomagahu: gosp. dvorskom savjetniku dru L. pl. Thalloczy-ju, koji me je kod izragjivanja rukopisa i savjetom i djelom prijateljski pomogao, te mi dao važnih priloga; ministerijalnim savjetnicima J. Pauleru, ravnatelju kr. drž. arkiva u Budimu i J. pl. Belhazy-u, te prof. dru J. Hampelu i dru Rethy-u na narodnom muzeju u Budimpešti; vladinom savjetniku vitezu F. Kenneru i kustosu dru Domanigu na c. kr. dvorskom muzeju u Beču; prebendaru Ivanu Tkalčiću i prof. dru J. Brunšmitu u Zagrebu; sveuč. prof. H. Finalyu u Kološvaru; dru Müllneru, ravnatelju muzeja u Ljubljani i prof. A. Celestinu i C. F. Nuberu u Osijeku.

Svi ovi prijazno mi bijahu na pomoći, bilo dozvoljavajući mi da se koristim zbirkama povjerenim njihovoj skrbi, bilo upozorujući me na bibliografički i arkivalni materijal, koji je u veliko unapregjivao moje studije.

[2]) „Emimus terras a Zulo pro IIII modiis frumenti et I argenteum pro fine." Iz jedne listine iz XI. stoljeća. — Kukuljević: „Codex dipl." I., 170.

— po tadanjem službenom jeziku nazvani banovima cijele Slavonije — da kuju po uzoru oglajskih ili „frizaških“ dinara novce samo za banovinu.

Ti dinari svidješe se do skora svojim sadržajem, te kolahu ne samo po banovini, već i po susjednim pokrajinama, a osobito po Bosni, gdje dopriješe na jug do Huma, i pošto se onda u Bosni još nije novac kovao, namirivale se njima i dubrovačkim novcem potrebe u prometu.

Da su ti banovski dinari bili obljubljeni u Bosni dokazuje nam to, što im se uspomena do danas sačuvala u nazivlju banovca, kojim se zove srebrni novac u današnjoj vrijednosti od 10 novčića i koji je od prilike jednake vrijednosti kao i stari banovac.

Kovanjem tih banovaca počelo se u trinaestom vijeku, a do onda se u Hrvatskoj najviše upotrebljavao frizaški novac, kako to primjerice razabiremo iz listine, kojom se osniva topuska opatija, gdje se *„pensae frisaticorum“* spominju kao obična vrst novca (1213.).

U Friulskoj kovani *denarii frisacenses, frixorii, frixacenses, frixachii,* ili kako se njemačkim nazivom zvahu Allgäueri, uvažali su se u susjedne pokrajine za to, što bijahu kovani od razmjerno čista srebra, i što u tim pokrajinama nije kovan poseban novac; no vremenom je ponestajalo i tih novaca, a vrijednost im je tako padala, da su nakon 200 godina pogoršali za 60%, te ih Venecija proglasila „hrgjavim novcem“ *(monete male),* i zabranila im ulaz u svoju vladavinu, a kad se počelo u Hrvatskoj kovati, nestade ih i tu u prometu.

2. Regalno pravo rudarenja.

Prije, nego razmotrimo organizaciju hrvatskog autonomnog novčarstva u srednjemu vijeku, valja nam se osvrnuti i na one pravne nazore, koji vladahu u to doba u pogledu rudarstva, a poimence glede zlatnih i srebrnih majdana.

Rudu, osobito zlatnu i srebrnu, mogla je iskapati samo kruna, dok je samo u nekim slučajevima odstupila kruna to pravo pojedincu, ili kojoj korporaciji, pridržavši sebi u svakom slučaju pravo na stanoviti dio prihoda dotičnog rudnika. Pače, kad bi ko slučajno našao kakovo zakopano blago, prva imagjaše na nj pravo vlasništva kruna, a tek onda nalaznik. Kad bi koji privatnik dobio pravo, da iskopa rudu i da je obragjuje, dobio bi tu povlasticu prema tomu uvijek *„salvo jure regio“.*

To regalno pravo prilično nam opširno karakteriše listina Bele III. od 29. januara 1238., kojom daruje Božjacima *(Templarima)* imanje Petrić u požeškoj županiji i gdje se doslovno navodi: *„Sed si auri fodina fuerit ibi inventa, eximius frater Colomanus rex et dux Totius Sclavonie debet*

habere quintam partem eiusdem terre. Kruna je dakle tražila od rudokopa petinu koristi. Uz ovu listinu valja osobito pripomenuti, da Bela III. to pravo ne vindicira sebi, već Kolomanu, i to ne kao kralju rusinskom, jer se taj naslov u listini i ne spominje, već kao vojvodi cijele Slavonije (1226. do 1241.), a po tome sudimo, da je to regalno pravo bilo samo privilegija slavonske autonomije.

Dalje se navodi u pomenutoj listini, da će se, ako se iscrpi dotični rudokop, ona petina vratiti Božjacima. Ako bi se na tom zemljištu slučajem našlo zlatna ili srebrna blaga, dobivaju vlasnici zemljišta trećinu, a komora (riznica) *„juxta consuetudinem regni“* dvije trećine[1]).

Te pravne nazore razlaže potanje dekret Sigismunda od god. 1397., (Törtenelmi Tár. III. sv., str. 224.) gdje se veli:

„Item si alique Minere auri, argenti, cupri, ferri vel alie fodine in possessionibus Nobilium invenirentur, absque competenti concambio non auferantur, sed pro talibus possessionibus, Mineras auri in se germinardis, si regie placuerit voluntati, equales possessiones conferat Nobilibus prenotatis, alioquin, si ipsas possessiones Minerosas regia maiestas pro concambio habere nollet, extunc Jus regale seu urbure Juri regis pertinentes, percipi suo nomine faciet, easdem possessiones ipsis Nobilibus cum ceteris quibuslibet suis utilitatibus proventibus et juribus relinquendo.

Ti nazori o pravu rudarenja ostaše u bitnosti nepromijenjeni i poznijih vijekova, a tek 15. decembra 1521. dozvolio je kralj Ljudevit zagrebačkom kaptolu, da bilo u Slavoniji, bilo u Ugarskoj, slobodno iskapa zlatnu, srebrnu, gvozdenu, olovnu, kositrenu ili drugu rudu[2]).

Nada, da bi se negdje sretnim slučajem naišlo na bogati majdan zlata, srebra ili druge rude, ponukala je krunu, da salvira svoja prava na prihod takih majdana, a ponukala je i privatne osobe, da za taki slučaj osiguraju svoja prava. To je bivalo obično kod diobe dobara, gdje bi obje stranke sebi pridržale pravo na stanoviti dio prihoda od majdana, što bi ga sreća na ovom ili onom dijelu podijeljena zemljišta iza diobe iznijela.

Kao značajan primjer navodim diobu imanja Našica, Pakraca (Pagrach), Radovana i Sv. Mihajla (Miholjac) u današnjoj Slavoniji megju članovima obitelji Aba. U povelji Andrije III., izdanoj u toj stvari 1299., veli se: *„. . . si minera auri et argenti vel cujusuis generis metallorum, aut salis fodina seu puteus salis reperta sunt vel reperiri poterint in futurum in possessione memorata, videlicet in portione utriusque, prouentus huiusmodi partes comuniter percipient et habebunt, cultores autem seu operarij metallorum*

[1]) Fejer: „Codex dipl.“ IV., 1., 104.
[2]) Mesić: „Gragja u Starinama“ V., 198.

eorundem et salisfodine seu putey salis ad illam partem pertinebunt, in cuius porcione reperta fuerint metalla, sales et puteus salis memorata; et pecuniam ad opus incoandum ipsis operarijs partes dare comunites tenebuntur“[1]).

Sličan primjer nalazimo napokon i u listini od god. 1239., kojom pečujski kaptol, predajući Božjacima imanja „*Liceniss*-u“ i Našice, pridržaje sebi pravo na desetinu prihoda zlatnih ili srebrnih majdana, koji bi se slučajno tamo našli[2]).

3. Ius cudendae monetae.

U Ugarskoj, s kojom bijaše Hrvatska u tijesnom državnopravnom odnošaju, bijaše pravo kovanja novca isključivo regalno pravo, što već slijedi iz onog paragrafa konstitucije od godine 1298., koji glasi: „*Tko god bi se usudio da u svom domu kuje novac, gubi imanje i dom.*“

Za Hrvatsku te ustanove megjutim nijesu vrijedile, jer su tamo za rana vojvode i banovi kovali novac i autonomno namirivali novčane potrebe. Na osnovu žalibože nedosežnog arhivalnog materijala, teško je riješiti pitanje, da li je sebi ban *jus cudendae monetae* svojatao vlastitom inicijativom ili mu ga je kralj ustupio u prenešenom djelokrugu.

Mi imademo samo jednu listinu, iz koje indirektno razabiremo, da je kralj priznavao i garantirao kraljevini Slavoniji pravo kovanja novca. Ta listina jest povelja Andrije II., kojom 1217. potvrgjuje povlastice zagrebačke biskupije i koju potvrdiše iza njega i ostali kraljevi (Bela IV. 1269., Stjepan V. 1272., Karlo Roberto 1318., vojvoda Stjepan 1358., Ladislav 1492.)

U toj povelji nalaze se ove ustanove:

„*Istud specialius adiciendo statuimus, quod licet nunquam moneta regalis in regno banatus sive ducatus facta fuerit ab aliquo rege, tamen a successoribus nostris si fieri contingeret, quod non credimus, populos ecclesie tam episcopi quam capituli, mercimonia sua vendendo vel emendo dare non compellantur pro eadem, nec etiam monetarii ad aliquod forum episcopi causa exercende monete, accedere aliquomodo praesumant*“.

Interpretacijom ovih izreka valja nam kako tako rekonstruisati slavonsko pravo kovanja novca. Po sadržaju razabraćemo prije svega ovo:

I. Ni Andrija II., ni njegovi predšasnici nijesu u opsegu banovine ili vojvodine, t. j. u „Slavoniji“ onoga doba, kovali kraljevske (t. j. ugarske) novce.

---

[1]) Wenzel: „Codex Arpad.“ X., 332.

[2]) Kukuljević: „Jura regn. Sclav., Dalm. et Croat.“ I., 60.

II. Kaptolu se daje unaprijed pravo, ako bi se takav novac kovao u Slavoniji, da ga ne primi u prometu.

III. Pošto Andrija II. misli, da je ta eventualnost nevjerojatna, ali ipak moguća, proishodi, da je kraljevo subjektivno mnijenje bilo, da je pravo kovanja novca u Slavoniji pravo krune, koje ona do sada nije osobno vršila, a sam Andrija II. nije ga namjeravao vršiti.

Kada su već banovi izvršivali to pravo, desio se je jedan slučaj da je kralj raspolagao prihodom kovnice. Kada su se na ime gragjani Grčkog brda (današnjeg gornjeg grada u Zagrebu) potužili kralju Andriji III. radi nasilja medvedgradskog kastelana, zloglasnog crnog Januša *(comes Gyan)* odredi kralj, da se preda *camera* (kovnica) *zagrabiensis* Gyanu, da njenim prihodom namiruje potrebe medvedgradske posade (23. juna 1294.), te da nema više uzroka globiti gragjane.

Da je banska komora *(camera banalis)* u prijašnje doba bila bar neko vrijeme kraljevskom komorom, vidi se po tome, što *Liber statutorum* zagrebačkog kaptola navodi, da se je ona marka srebra globe, koju su zagrebačkom arcigjakonu morali plaćati osugjeni radi ubojstva ili umorstva, prije plaćala kraljevoj komori.

IV. Pošto ne bi imalo smisla, da je kralj Andrija II. kraljevski (ugarski) novac isključio iz slavonskog prometa radi tugjeg, inostranog novca, slijedi, da se je već 1217. bar pomiljala ideja, da se u Slavoniji kuje autonomni novac, ako i nema nigdje dokaza, da se ta ideja za vlade Andrije II. doista izvela.

Daljni sadržaj pomenute listine zabranjuje kraljevim novčarima zalaziti na kaptolska tržišta i tamo prodavati novac, te se ovlašćuje kaptol, ako bi se ko zatekao u tom poslu, da mu se zaplijeni vas novac, što bi se uza nj našao, i da se krivac drži četrdeset dana u zatvoru. To bijaše vrlo drakonska kazna, jer se onda isti ubojica kažnjivao tek markom globe.

Na te povlastice pazilo se za Andrijinih našljednika, a dokinuše ih tek za vlade Anžuvinaca.

Kada su banovi počeli kovati novac, nijesu oni vršili to pravo kao osobno pravo, već kao zastupnici kraljevi, jer se u jednoj listini Bele IV. od godine 1256. veli: „ ..... *idem episcopus (zagrabiensis) una cum bano Stephano vice nostra procuraverat cameram ultra Dravam*“[1]), a ban nije ni svoje volje mogao raspolagati kovnicom, već samo privoljenjem staleža, što razabiremo iz toga, da je ban Nikola, 1344. dao zagrebačku kovnicu u zakup tek *„de concesu et deliberatione universorum nobilium regni Sclavonie nobiscum existentium“*.

[1]) Fejer: „Codex. dipl.“ IV., 2., 393.

Novci, što su ih kovali banovi, a na korist autonomne uprave, spominju se prvi puta u listini Bele IV., godine 1258., kojom se ustanovljuje *census*, što ga imaše da plati grčki grad banu, sa 200 penza *„monete usualis“*.

Taj novac bijaše doskora vrlo obljubljen, te ga počeše upotrebljavati i van granica slavonskih. U prometu zvalo ga značajnim imenom *„moneta banalis“*, *„denarius banalis“*, a taj naziv, — koji ne valja zamijeniti nazivom *„denarius bannalis“*, kojim se označivaše u Njemačkoj tako zvani Bannpfennig, te ga igjaše dvanaest na jedan *solidus*, — nahodimo prvi puta u listini od godine 1260.

4. Područje, u komu su banovci po zakonu vrijedili.

Granice, u kojima se zakonito trošio banski novac, istovjetne su sa granicama vlasti bana Slavonije.

Ime Slavonije, *Sclavonia*, označivalo je prije daleko opsežniji geografski prostor, nego li ga danas označuje. Inostranci razumijevahu pod njim uopće zemlje, u kojima obitavahu Slovjeni, ali i u domaćim vrelima spominje se tim imenom uz Slavoniju i Hrvatska i Dalmacija. Tek kad je izumrla domaća dinastija, pojaviše se ona tri naziva u smislu oznake posebnih, administrativno razlučenih pokrajina, kojima se opseg vremenom mijenjao.

Tako se je i opseg vlasti bana „Slavonije“ vremenom mijenjao. Za Arpadovaca pa do početka XIII. vijeka bijaše samo jedan ban bez lokalne oznake, koji vladaše i Dalmacijom i Hrvatskom, kojoj pripadaše onda i današnja Slavonija.

Za vlade Andrije II. počelo se od te cjeline odcjepljivati pojedine pokrajine, te ih davati na upravljanje posebnim banovinama. Tako nalazimo banove Slavonije (prvi Ivan[1]) 1215.), Slavonije i Primorja (Dioniz 1242.), Primorja (Butko 1249.), Dalmacije i Hrvatske (Nikola 1274.), a uz ove i bana, koji se nazivlje banom cijele Slavonije — *banus tocius Sclavonie*.

Naziv *tota Sclavonia* označuje onu upravnu cjelinu, kojom obično vladaše *jure geniture*[2]) mlagji sin kraljev s naslovom vojvode *(dux)* cijele Slavonije.

Ako nije bilo mlagjega odvjetka kralja, koji je vladao ili ako ovaj nije bio kadar, da osobno vrši svoju vlast, imenovala je kruna posebne

---

[1]) Spominje se 1215. pod svojim inicijalom „I“ (Tkalčić: „Monum. episcop. Zagr.“ I., 36.) Možda isti ko i Iula, što se spominje 1219.

[2]) 1269. „Bela dux totius Sclav., Dalm. atque Croatiae.... ad quem jure geniture ducatus Sclavonie, Dalm. et Croat. pertinet.“ Theiner: „Monum. Vetera Hung.“ I, 311.

banove, koji se zvahu banovima cijele Slavonije i kojima je kralj — kao primjerice Bela IV. — podjeljivao za osobite zasluge i naslov vojvode slavonskog.

Granice te cijele Slavonije historička kritika do danas nije posve pouzdano ustanovila, jer im se opseg, kako rekoh, vrlo često mijenjao. Po jednoj listini od god. 1343. prostirala se banovina ili vojvodina od Dunava do mora, jer se u njoj nazivlje Thomasina *„ducissa tocius Sclavonie a Danubio usque mare“* [1]).

U XIII. vijeku nije banovina tako daleko sezala, već je obuhvatala današnju Slavoniju, osim županije Vuke i srijemske županije, kojima je kruna neposredno vladala[2]), današnju Hrvatsku osim jugozapadnog Primorja, sjevernu Dalmaciju, u koliko nije imala posebne banove, ili u koliko nije bila pod mletačkom vladom, te današnju bosansku krajinu, poimence okružje banjalučko i bihaćko.

Sjeverna granica prema Ugarskoj bijaše Dunav, zapadna prema Primorju ili Hrvatskoj, kako se onda zvaše, bijaše planina Gvozd.

To razabiremo iz onog križevačkog privilegija, što ga potvrdi 1252. ban Stjepan, i kojim se izrično kaže, da Križevčani nijesu dužni slijediti bana na vojsku, preko Drave, ili preko Gvozda[3]), tu dakle prestaje banska vlast.

Granica na Gvozdu ističe se i s druge strane u povlasticama knezova veljskih i modruških, koje im je podijelio Bela IV. i gdje kralj od njih traži, ako bi ih zvao na vojsku preko Gvozda, da vode samo dvadeset vojnika sa sobom[4]). Da banska vlast ne sizaše preko Gvozda razabiramo još i iz toga, da je generalna kongregacija 1278. izrično izjavila, da banski sudac ili *comes curialis*, ako bi polazili na komisiju preko Gvozda, ne imadu pravo da traže *descensus*[5]), to jest stanoviti deputat hrane i zaire, što im ga je narod bio dužan za službenog putovanja davati.

Granicu na Dravi zasvjedočuje nam i jedna listina kraljice Jelisave, kojom ovjerovljuje povlastice plemstva županije virovitičke i gdje se veli, da nijesu dužni odazvati se sudbenom pozivu s onu stranu Drave[6]).

---

[1]) „Codex Andegavensis“ IV., 352.

[2]) Te dvije županije megjutim nijesu bile uvijek odcijepljene od ostale Slavonije, već bi njima upravljao i vojvoda slavonski, kako se razabire iz toga, da je vojvoda Koloman 1231. dijelio povlasti Vuci. Sravni Kukuljević: „Jura“ I., 56. i privileg kaptola Požege 1279. u istoj knjizi I., 88.

[3]) Citatio quippe Maioris villae non aliter nisi cum specialibus litteris Bani mediante bono testimonio fieri debeat, et ipse Major villae citatus per quempiam Banum vltra Gozd et vltra Draum non sequatur Fejer: „Codex dipl.“ IV., 2., 164.

[4]) Insuper cum necesse fuerit exercitum Croaticum convocari infra montem qui Gozd dicitur et ubicunque in illis partibus servient cum viginti armatis decenter expeditis. Fejer: „Codex dipl.“ IV., 2., 101.

[5]) Fejer: „Codex dipl.“ V., 2., 498.

[6]) Kukuljević: „Jura regnorum“ I., 83.

Na jug sterala se vlast banova cijele Slavonije u Bosnu, te je obuhvaćala današnje bihaćko i banjalučko okružje, koji se do nedavna zvahu turskom Hrvatskom, a megjašnom joj bijaše bosanska župa Dônji kraj.

U tom opsegu kolao je zakonito samo banski novac, a granica, osobito na Gvozdu, pouzdano ustanovljuje to, da s onu stranu Gvozda ni u prometu ni u listinama nema spomena o banovcima, već se trošio gotovo samo mletački novac.

Gdjegod u daljnjim listovima spominjem ime „Slavonije", ili pridjevak „slavonski", mislim prema tomu onaj gore opisani kraj, koji se u kurijalnom stilu XIII. i XIV. vijeka nazivlje cijelom Slavonijom, a ni po što onaj geografski pojam, koji danas razumijevamo imenom Slavonije.

5. Banska komora.

Komorom *(camera)* zvala se vrhovna financijalna oblast u zemlji, koja se bavila i kovanjem novca, a zato se poslije uobičajio naziv komore skoro isključivo u značenju kovnice.

Za vrijeme, kada su Slavonijom vladali vojvode, bijahu oni vrhovni gospodari komore, koja se onda zvala *„camera ducalis"*, dočim je za vrijeme, kada su banovi bili najviši dostojanstvenici i komora bila banska *(camera banalis)*.

Vojvode imali su dvorske uredbe slične kraljevskim pa i posebne dostojanstvenike za razna upravna odjeljenja, a jedan bio je na čelu komore. Najstariji komornik spominje se 1222. u listini Bele, vojvode cijele Slavonije pod imenom *„Vaivoda camerarius"*[1]. U listini kralja Bele IV. od godine 1263. spominje se neki Moys kao *summus camerarius Bele Ducis*[2]), a to je po svoj prilici zadnji vojvodski komornik, jer iza Bele Slavonijom vladaju skoro isključivo banovi.

Kako je uvijek samo jedan ban imao vrhovnu vlast u zemlji, tako je bila u Slavoniji samo jedna komora, ali ta je mijenjala svoje mjesto se sjedištem banovim.

Najstarija kovnica bijaše u Pakracu, a spominje se u listinama iz godine 1256. pod imenom *camera de Puchruch (Pukur)* ili *camera de vltra Draua*. Da je taj Pukruk istovjetan sa današnjim Pakracem, dokazuju opisi njegovih megja u listini Bele IV. od godine 1257. *„Terra Puchur incipit super ripam fluminis Zoplonche in valle quae dicitur Pukur et ad locum ubi dicta Zoplunche cadit in Pukur"* i u starijoj listini vojvode

[1]) Tkalčić: „Monum. episcop. Zagr." I., 50.
[2]) Wenzel: „Codex Arpad." III., 35.

Kolomana od godine 1237., gdje se kao megjaši spominju: *fluvius Pukur, fl. Iwana, fl. Mechenyca, Kamenic pothoca, Mogorovca pothoc, Soplonica, Welyca pothoca* i *Liscovech pothoca*[1]), a ti megjaši spominju se i u potonjim listinama, gdje se samo mjesto već nazivlje *Pagraach.*

U Pakracu ne osta megjutim kovnica za dugo, već se preseli u Zagreb, gdje je radila već oko 1260., jer se u to doba već nazivlju banski dinari imenom *denarii zagrabienses.*

U Zagrebu, i to u današnjem dônjem gradu zagrebačkom, osta kovnica sve do polovine XIV. vijeka, te je onda premjestiše na Grič (gornji grad), jer 1344. spominju se ti novci pod imenom *„denarii grechenses“.*

Zagrebačkom kovnicom upravljahu dugo vrijeme neposredno banovi, dok je nije dao ban Nikola 1344. u zakup monetaru Nikoli, sinu Ulfardovom, a zagrebačkom gragjanu, koji bijaše glava konsorcija, koji se bavio tim poslom.

U popisima bira papinske desetine iz XIV. vijeka od godine 1332.—1337. naći ćemo i spomena novcu, koji se zove *denarii vercenses, denarii verocenses,* po čemu sudimo, da je u to doba opstojala i u Virovitici kovnica, o kojoj nema inače nikakvog drugog spomena[2]).

Ovi novci zvali su se i *denarii Gurches* a Rupp, II., 166 drži, da su dobili to ime po monetaru, koji ih je kovao, jer se za Karla Roberta 1323., jedan od naimenovanih komornih komesa *(comes camerae)* zvao Ladislaus Gurches.

Na teritoriju današnje Slavonije spomije se još jedna kovnica u Mitrovici *(Syrmium),* no ta ne bijaše banska, već kraljevska.

Ona se već za rana, 1253., spominje u parnici protiv nekog varalice, koji bješe osugjen radi krivotvorenja novca. Tu kovnicu darovao je 1266. Bela IV. svojoj supruzi kao miraz, a Stjepan V. potvrdio je tu darovnicu, koja je obuhvatala i županiju požežku[3]).

Upraviteljem srijemske kovnice spominje se u pomenutoj parnici 1253. neki Leopold sa drugovima.

Ta kovnica nije radila uvijek samostalno, već se združila sa pečujskom, a kao komorni grofovi obih združenih kovnica spominje se magister Nikola Chempelinus (1339.—1342.), Nikola de Záthmár (1343.), magister Jakov Ivan Saracenus (Szerencseny) de Mesztegne, koji su kovali one vrlo obične novce sa svojim domaćim grbom — glavom crnca (Saracena) na licu. Oba Szerencsena se u listinama kralja Ljudevita često

---

[1]) „Codex Arpad.“ VII., 38., 39., VI., 508., 558., IX., 293, XII., 400.

[2]) Moguće je megjutim, da je tu pogrješka u pismu, te imade glasiti mjesto verocenses „veronenses“, jer se u Slavoniji doista trošio i veroneški novac, koji bijaše u vrijednosti jednak slavonskomu, kako to razabiremo iz listine kralja Karla Roberta od godine 1308. gdje se veli: „pro quinque marcis, singulis cum quinque pensis antiquae Banalis monetae cum Veronensibus computatis“. Listina u Kerchelicha: „Notitiae präliminares“, str. 129.

[3]) Pray: „Hierarchia Hung.“ T. II., str. 62. Fejer: „Codex dipl.“ IV., 3., 364.

spominju (1362.—1385.) i bijahu bogati i glasoviti bankiri, koji su pomagali kralju u novčanim oskudicama. Osim srijemske i pečujske komore povjerio im je kralj druge kolekte, a na otocima Cresu i Osoru i monopol solana.

Novac, kovan u srijemskoj kovnici, zvaše se *„denarii boni duplati compoti syrmiensis“* [1]), a kovnica opstojaše i u XV. vijeku, jer se 1405. spominju *„floreni novorum denariorum in Syrmio“*.

U popisima istog papinskog bira spominju se još i *„denarii compoti posegani“*, te bi se po tome dalo suditi, da je u četvrtoj desetini XIV. vijeka bila i u Požegi posebna kovnica, ili da se je bar tamo računalo posebnom novčanom mjerom *(compotus* = Münzfuss). Kao i o virovitičkoj, tako nam se ni o požeškoj kovnici nije sačuvao daljnji spomen, a primijetiti mi je, da je prema spomenutoj već darovnici od 1266. Požega bila aneks srijemske kovnice. Moguće, da je ona bila neko vrijeme i amo premještena.

Kovanje novca nadziraše u Slavoniji ban, koji je vladao, a kovao se u banskoj komori *(camera banalis)*, koja bješe najviša financijalna oblast u kraljevini. Na čelu te komore bijaše posebni komorni grof *(comes camerae)*, a uza nj posebno komorsko činovništvo *(officiales camerae)* [2]).

§ 24. zlatne bule Andrije II. ustanovljuje, da komorni grof uvijek mora biti kraljevski plemić, a isključuje od te časti Ismaelite i Židove. Iste ustanove imade i u § 31. dodataka ovoj buli od 1231., gdje se isključuju i Saraceni [3]).

Tehnički upravitelj kovnice bijaše monetar, koji ne odgovaraše običnom sudu, već samome banu, a jamčio je za zakonitu težinu i vrijednost novca.

U kovnici *(— cusa)* bijahu posebni sanduci za spremanje čeličnih kalema *(cunei)* i za nekovano srebro. Ti sanduci bili su uvijek zaključani i zapečaćeni, a jedan ključ čuvao je sam ban, tako da su se mogli otvoriti samo u prisutnosti njegovog povjerenika.

6. Lucrum camerae [4]).

Komora davaše banu veliki prihod. Taj prihod sastojaše ponajprije od pizeta *(pisetum)*, koja riječ označivaše iz prvine stanovitu mjeru,

---

[1]) „Codex hung. Andegavensis“ IV., 650., god. 1346.

[2]) Spominju se u listini bana Mikca Prodanića od 29. aprila 1333. Tkalčić: „Spom. gr. Zagreba“ listina 159.

[3]) Za Sigismunda, kada se prosvjedovalo protiv toga, da se više dostojanstva dadu istim osobama, a naročito plemstvu, odregjeno je dekretom od god. 1397., da komorni grofovi ne smiju biti plemići ni Jevreji. (Magy. Törtenelmi tár III., 219.)

[4]) Prvi koji se potanje bavio iztraživanjem tog poreza bijaše Dr. Thalloczy Lajos: Lucrum camerae (A régi kameray grofjai es a kamera-haszna).

(= pondus), a poslije onaj prihod, koji je komori tekao uslijed razlike izmegju nominalne vrijednosti i faktične vrijednosti srebrnog novca. Ta razlika bijaše u potonje vrijeme tolika, da je na primjer 1344. iznosila 46·2 %.

Još znatniji bijaše prihod, što ga je komora davala pod imenom *lucrum camerae*[1]), koji se je takogjer zvao imenom *cambium, monetagium moneticum, monetaticum, monetatio.*

Stariji novci uvijek su se nakon stanovitog vremena stavili izvan tečaja, a narod bio je dužan zamijeniti ih novima. Ali kod te zamjene nije se davao jednak broj novih za stare, već dva nova za tri stara.

Novac kovao se svake godine od Martinja do svršetka godine, a onda se počelo mijenjanjem, tako da je od toga u državnu blagajnu tekao redoviti godišnji prihod. Taj običaj je razlogom, da iz onoga doba, makar da se posve kratko vrijeme kovao autonomni novac, imade nebrojeno mnogo serija različitih emisija[2]).

Posebni mijenjači *(campsores, monetarii, numularii)* donosili bi nove novce na javne trgove, te bi ih izlagali na posebnim tablama, a narod imao je da do ustanovljena dana zamijeni, što je bilo starijih kovina u njega. Poslije toga vremena proglašeno bi, da stariji novac više ne vrijedi.

Lukrumu spadaše i trgovački porez, — 6 dinara godišnje od svakog trgovca — a kad bi se kojemu trgovcu bilo s kojeg razloga zabranila trgovina te bi mu se roba zaplijenila, dobio bi ban dvije, a novčari jednu trećinu vrijednosti.

U ono doba kolao je dakle novac zakonito prisilnom vrijednošću a uz prilike, koje danas i ne možemo pojimati. To bijaše prava globa, tijem gora, što se od Bele IV. svake godine ponavljala.

Lukrum morao je svako da plaća. U Ugarskoj prijeti konstitucija od 1298. svakom plemiću, koji bi branio, da mijenjači zalaze na njegova trgovišta i da mijenjaju novac, gubitkom tržnog prava, a koji bi uskraćivao mijenjanje, plaćao je $^1/_4$ marke globe.

U Slavoniji imadoše dapače komorni grofovi pravo premetati kuće, ako bi o kome posumnjali, da krije stari novac, a u najamnom ugovoru od godine 1344. veli se: *„si collectas marturinarum nostrarum vel lucrum camere nostre solvere aut solvi facere non curarent homines possessionati, in*

[1]) U doba, o kojemu govorimo, uživaše ban ove vrste prihoda: 1. Vectigalium, ili sextarium, t. j. šestinu prihoda nekih mlinova; 2. trećinu dobara zaplijenjenih od ljudi, koji bjehu osugjeni radi ubojstva; 3. Tributum portae, fori, a to bijaše carina u lukama i na kapijama, koje pola pripadaše kruni, a pola banu; 4. prihod camerae salis (solana) i tricesima; 5. Census (daće) slobodnih gradova; 6. Descensus bani, porez, koji se plaćaše hranom i živežom, što ga bijaše narod dužan davati banu, kod instalacije, i kada bi putovao; 7. Marturina (kunovina) i zulusma (založina); 8. trgovački porez i 9. Lucrum camerae.

[2]) Koliki je bio prihod tog lukruma, razabire se, ako se isporedi sa odnošajima u Ugarskoj. Tako je na primjer za Bele III., dok su još novci bili kovani od skoro čista srebra, te prema tomu davali manju korist — iznosio lucrum camerae 60.000 maraka. (Kukuljević: „Codex dipl." II., 91.)

possessionibus talium comites camerarum nostrarum descendendi liberam habeant facultatem.“

Vas taj novčani promet bijaše pukom samovoljom, koja je tlačila narod to gore, što nije bilo dovoljnih zapreka, da se zapriječi novčarima kovanje hrgjavijega novca, nego li im je zakon naregjivao [1]). Novac došljedno s vremenom postajaše hrgjaviji, a godine 1345. povisila se u zagrebačkoj biskupiji mardurina od 17 na 18 dinara, a u statutima biskupije se to naročito opravdava pogoršanjem novca.

Lucrum camerae bijaše osobito teška globa na mjestima, gdje su imale komore svoje sjedište, jer je tu bio novčani promet pod neposrednim nadzorom monetara, koji bi bez milosti silili narod, da uzima novi novac. Razumije se, da je tu bilo svuda prilike tlačiti narod, a gdjegod se dalo tu su gragjani nastojali, da odstrane komoru iz svoga grada.

U Ugarskoj pokušao je već Andrija III. (1290.—1301.), da toj nevolji doskoči i da mjesto lukra digne porez u iznosu od $^1/_4$ marke. To razabiramo iz jedne listine kraljeve: „ . . . . . *presentem collectam vnius fertonis, quam ratione lucri camerae nostre exigi ordinavimus*“ [2]).

Čini se megjutim, da je to bio samo pokušaj, koji bi naskoro napušten, jer već 1323. predložiše iz nova staleži Karlu I. da *lucrum camerae*, usljed koga pati i narod, a i sama državna blagajna, dokine, a na mjesto toga da ustanovi neku vrstu zemljarine, koju će plaćati svaki gragjanin i da se time naknadi gubitak, što ga pretrpješe kovnice.

U Slavoniji se megjutim već davno prestalo po starom načinu dizati lukrum, te se taj porez tako reorganizovao, da nijesu monetari mogli samovoljno postupati, a ta reorganizacija osobito je utjecala na konstantnu vrijednost novca. Kod redovitog mijenjanja samoga novca bijaše čisti prihod komore tim veći, čim je novi novac bio manje vrijednosti od staroga i čim se manje novoga davalo za stare novce. To bijaše klica svim financijalnim nevoljama srednjega vijeka, s kojih je patila osobito Ugarska, a to neprirodno sredstvo za povećanje prihoda komore bijaše tim hrgjavije, što je ona došljedna progresija na gore morala da nagje kraja.

U Slavoniji uklonila se ta neprilika time, da se *lucrum* nije više plaćao *in natura*, već je mjesto toga plaćao posebni porez svaki slobodni gragjanin. Tako narod ne bijaše više prisiljen da gleda, kako ga novčari svake godine muče i gule, a to redovito mijenjanje postalo je uopće suvišnim.

---

[1]) Za obranu samovolje novčara bilo je valjda posebnih ustanova, ali za njih neznamo. Moguće, da su bile slične ustanovi 6. članka gradskog i majdanskog prava šemničkog iz dobe Bele IV., koji glasi: Wir gesworne haben gesacz, das kein Cammer-graff noch kein andrer monn in keines monnes haws suchen soll oder suchen heissen weder Falsches oder falsche Mwnncz, oder andere verpottne dynng, Im helffn denn die Richter und die Geswornen der Statt. „Codex Arpad.“ III., 209.)

[2]) Wenzel: „Codex Arpad.“ X., 416.

Komora imagjaše od sada da se samo skrbi, da bude u prometu uvijek u zalihi dovoljno kovana novca, a pošto joj je direktni prihod od sada sastojao samo u *pisetu,* ne bijaše više ni nužno, da se mijenja vrijednost i težina novca.

Tako je ostao u Slavoniji banovac dugo vremena nepromjenljiv u vrijednosti, dok je u Ugarskoj novac od dana do dana postajao slabijim, što nam svjedoči, da je banovac bio baš u Ugarskoj osobito obljubljen. Da se je u Slavoniji već vrlo rano namirivao lukrum stanovitim novčanim porezom, dokazuje nam listina od godine 1269., kojom se daje Božjacima u zamjenu za Senj i Gvečku županija dubička sa svima pravicama i povlasticama *„et nominatim com marturinis et descensu bani vulgaliter zulusina vocata, collectaque per totam Sclavoniam ratione lucri camerae exigi consuetam“* [1]).

Tu se prvi puta spominje, da se na mjesto lukra plaćao osobiti porez, a u drugoj jednoj listini taj se porez tačnije opisuje kao *„reservata duci et ducatui collecta, quae per totam Sclavoniam ratione lucri camerae ducalis exigi consuevit“* [2]).

U listini kralja Stjepana V. od godine 1271. nahodimo rečenicu: *„collectam septem denariorum a tempore Belae regis editam et indictam ratione lucri camerae,“* a iz toga razabiremo, da je taj bir ustanovio kralj Bela IV., pa da se je lukrum otplaćivao sa 7 dinara.

Značajna je još i listina bana cijele Slavonije Petra, iz koje razabiremo, da se taj porez plaćao svake godine: *„collecta septem denariorum, que ratione lucri camerae annuatim exigi consuevit“* [3]).

Isti taj porez — bir 7 dinara —, koji je zamijenio lukrum, spominje se i u jednoj listini Bele IV., gdje se veli, da se je uzimao u zagrebačkoj biskupiji već onda, kada se je vjenčao sin kraljev, a vojvoda slavonski Bela [4]). Po Mikoczu oženio se vojvoda god. 1264.[5]), dakle se reluirao lukrum već pet godina prije, nego to gore nagjosmo.

Iz jedne remonstracije zagrebačkog kaptola protiv bana Nikole od godine 1349. razabiremo, da je taj porez ostao baš do polovine XV. vijeka nepromijenjen. Iz te listine zanimaju nas osobito ove stavke: *„... Item investigando diligenter rescivissent, quod ab antiquis temporibus pro marturina a quolibet Iobagione integre curie exigebantur duodecim denarii banales, item pro lucro camere iidem denari septem et sic decem et novem simul conjun-*

[1]) Povelja vojvode Bele u Theinera: „Monumenta hung.“ I., 311. i kralja Bele IV. u Fejera: „Codex dipl.“ IV., 3., 506.

[2]) Fejer: oc. V., 1., 150.

[3]) Kukuljevićeva regesta u „Starinama“ jugosl. akademije.

[4]) Tkalčić: „Monum. episcop. Zagr.“ I., 146.

[5]) Series banorum u Arkivu za jugosl. povjestn. IX., 154.

gendo, et ultra hec exigebantur duo denarii competentes exactoribus ipsarum marturinarum et septem denariorum“ [1]).

Upravni porez slobodnoga čovjeka iznosio je prema tome u Slavoniji 12 dinara marturine, 7 dinara u ime lukra, a 2 dinara porezniku za eksekuciju; ukupno dakle 21 dinar.

Taj način uplaćivanja lukra imagjaše, isporedimo li ga s plaćanjem, kakvo bje u običaju u Ugarskoj, prednost, da se je porez laglje kupio, a novčarstvo ne bijaše toliko izvrgnuto tendenciji na loše; mana mu bijaše opet ta, da je lucrum zasnovan kao novčani porez, koji je narod razmjerno prema njihovom imetku tištio, dok je u reluiranoj formi više tištio neimućne nego imućne.

Lucrum camere, koji bijaše iz prvine općeniti porez, opraštao se vremenom osobitim kraljevskim privilegijem stanovitim osobama, korporacijama i općinama [2]). Tako bi oprošten Božjacima, kada dobiše Dubicu, a s njom dobiše i oprost od mardurine, založine i bira 7 dinara u ime prida komore; Stjepan V. podijelio je poveljom od godine 1271. i sinovima grofa Dmitra, Dmitru i Aleksandru *„ultra Dramam existentes“* oprost od tog poreza, što ga je Bela IV. na mjesto lukra kamere ustanovio. 1279. oprošten je taj porez i podanicima grofa Pouse (Puže) u županiji križevačkoj i šomogjskoj [3]).

Kao osobiti primjer takoga oprosta valja spomenuti, da je Karlo Roberto zagrebačke gragjane, da im se zahvali za njihoveza sluge, koje stekoše po nj za našljednog rata, oslobodio ne samo u opsegu gradske općine, već i u granicama cijele kraljevine Slavonije od plaćanja lukra, a tu darovnicu oglasio je ban Mikac Prodanić listinom od 29. aprila 1333.[4]).

7. Desetina od lukra.

Sam ban bijaše dužan plaćati porez od prihoda, koji mu tecijaše u ime komornog prida. Nadbiskup ostrogonski imagjaše od davnine pravo da traži dio čistog prihoda sviju kovnica u zemljama ugarske krune. To pravo opisuje se u listini Bele IV. od godine 1256. ovako: „.... *Item de lucro camerae, quod dicari in regno Hungarie est constituendum salvo eo, quod de qualibet marca in Camera, ubi denarii cuduntur unum pondus (= 1/48 marke) argenti fini sibi persolvi deberet nomine suae ecclesiae et quod ferramenta*

[1]) Kukuljević: „Jura“ I., I., 115.

[2]) Imade i darovnica, gdje kralj obdarenim dozvoljava, da taj porez od svojih podanika beru u vlastitu korist; tako je dobio zagrebački kaptol županiju Gerzenč „cum cunctis marturinis, septem denariorum, zulusinis et aliis reditibus.“ Farlatti Illyricum sacrum V., 378.

[3]) Kukuljevićeva regesta u „Starinama“ uz godinu 1279. (31. dec.)

[4]) Tkalčić: „Spom. gr. Zagreba“, listina br. 159.

cudentia et sculpta non alias servari debeant nisi sub hominis ipsius custodia ad hoc deputati“ [1]).

Ostrogonski nadbiskup imao je dakle pravo, da imenuje kod svake kovnice povjerenika, koji će nadgledati kovanje novca, te prema tome ustanoviti nadbiskupov dio čistoga prihoda, a ta kontrola vodila se tako, da je povjerenik držao pečate pod svojim ključem.

To pravo htio je ostrogonski kaptol da vrši i u slavonskoj kovnici, ali zagrebački se kaptol tomu protivio, prisvajajući sebi pravo pobiranja pizeta. Uslijed toga se zarodila parnica, koju poznamo po nekim listima iz godine 1256. Slavonska kovnica bijaše onda u Pakracu a upravljaše njome, kako se veli, ban Stjepan i biskup zagrebački *vice regis.* Biskup odaslao je mjesto sebe u Pakrac kao zastupnika kanonika i nadgjakona Dveraca magistra Benedikta.

Pošto bješe kod kovnice kanonik zagrebački u službenom svojstvu, pobojao se ostrogonski nadbiskup, koji je svoj privilegij protezao na sve kovnice pod krunom Stjepanovom bez izuzetka, da će zagrebački kaptol sebi svojatati pravo pizeta, a da očuva svoje pravo, zatražio je nadbiskup, da se stvar sudbeno razloži.

Ispitavši kralj odnošaje, izdade nadbiskupu ostrogonskom listinu, u kojoj se konstatuje, da kanonik Benedikt nije zastupao kod kovnice biskupa zagrebačkog u njegovom svojstvu biskupskom, već kao zastupnik kraljevog povjerenika kod kovnice, pa da ga ne ide nikako pravo na desetinu [2]).

Da je to obrazloženje bilo nužno, vidi se iz druge parnice, koja se zbog te desetine malo poslije zametnula za vlade Stjepana V. 1272. Ovaj put vodio je nadbiskup ostrogonski Filip parnicu protiv bana Loranda (Roranda) *„cui collectam regiam septem denariorum ultra Dravam rex donavit“.*

Ban uskratio je na ime desetinu od lukra komore, koji se onda već naplaćivao sa sedam dinara, mnijući valjda, da nadbiskupa od časa, kojim se lukrum *de facto* dokinuo i nadomjestio porezom, ne ide desetina, ali kralj presudi, da valja nadbiskupu davati desetinu, jer mu pripada to pravo i uslijed papinskih i uslijed povlastica Bele IV. Te osude valja da se drži ban, a i njegovi našljednici [3]).

---

[1]) Fejer: „Codex dipl.“ IV., II., 386. Pondus ili pisetum označuje dio marke, pa se po njem nazvao i taj nadbiskupski prihod imenom pisetum, dok se ostrogonski nadbiskup po njemu zvao pisetarius regni.

[2]) Fejer: „Codex dipl.“ IV., 5., 370., 371.

[3]) Fejer: O. c. V., 1., 251.

Primjedba. Ako je nadbiskup ostrogonski imao pravo da zahtijeva od svake fine marke u ime pizeta jedan pondus ($^1/_{48}$ M), a ako je u pakračkoj kovnici taj pizet bio jednak desetini od lukra, to jest od čistog prihoda monetagija, odatle slijedi, da je u ono doba bio čisti prihod u ime lukra od jedne marke $^{10}/_{48}$ marke, to jest 20·9 %.

8. Banovi, koji su kovali novac.

U onom velikom nizu banova, koji su vladali za vrijeme, kada se u Slavoniji kovao autonomni novac, spominju se u listinama naročito samo dvojica, da su kovali novac.

Prvi je bio ban Stefan, koji je banovao od godine 1248.—1259., a neko vrijeme bio i štajerski kapetan.

U listini od 6. januara 1323., što ju je sedmogradskom kaptolu izdao Karlo Roberto, izjavljuje kralj, da je radi toga, što je dosele novac bio vrlo rgjav, naredio, da se kuje novac, koji ima da vrijedi u svoj kraljevini. Državne komore predao je kralj komesu Heysu, Ladislavu Gurchesu, Emeriku, bratu varadinskog biskupa, Petru Peuldre i nekom Josipu, koji imadu da kuju dinare *„octave combustionis“* (to jest sa jednom osminom bakra), a u *težini starih banovaca, što ih je nekoć kovao ban Stefan za vlade kralja Bele IV.*

Tih dinara vrijedilo je pet penza marku. Prema tomu kovao je ban Stefan srebrne dinare sa $^7/_8$ čistog srebra, a 200 vrijedilo je jednu novčanu marku. Ovi po uzoru slavonskih banovaca kovani ugarski novci zovu se u listinama poznijih godina *„banales regales nunc currentes“*.

Ban Stefan iz kuće Guth-Keleda bijaše jedna od najuvaženijih ličnosti svojega doba, osobito od onog časa, kada je bavarski vojvoda Otto ustupio Štajersku sinu Belinom Stefanu (1254.) i kad je ban Stefan onamo otpratio malodobnog vojvodu Stefana u svojstvu kapetana štajerskog. Ban je ispred svog vojvode neograničeno vladao Štajerskom, dok se ne diže na nj buna, a na čelu joj Hartneid od Petave, koji potuče bana (1258.). Vojvoda Stefan uze tada sam vladu u ruke, a ban morade da se vrati u banovinu.

Drugi ban, koji je kovao uzorne dinare, bijaše ban cijele Slavonije Henrik. U jednoj odluci pečujskog nadbiskupa od god. 1320., osugjuje se neki Nikola de Owar, da plati deset maraka, i to *„marcarum, quarumlibet cum quinque pensis denariorum seu monetarum quondam Herrici bani computando“* [1]).

I ti dinari bili su kovani istom mjerom, kao i Stefanovi, te igjahu 5 pensa ili 200 komada na jednu marku, a zvali su se kao i Stjepanovi *„denarii antiqui“* [2]).

Taj ban Henrik ili Herik, nazvan Gisingovac, izišao je kao vogja bune, koju pokrenu slavonski vojvoda Bela protiv kralja Stefana V., na zao glas. Za te bune prebjegao je češkom kralju Otokaru, izdao mu nekoliko gradova, što ih je osvojio i poginu u bakonjskoj šumi za nove bune kod Fuena.

---

[1]) „Codex Andegavensis“ I., 548.

[2]) Listina čazmanskoga kaptola 18. jula 1307. „Codex Andegavensis“.

9. Novci Pavla i Mladina Šubića.

Smrt Andrije III. bijaše povodom dugotrajnih buna po Hrvatskoj i Ugarskoj. Dočim se u Ugarskoj prepirahu češki kralj Vjećeslav i bavarski Otto o našljedstvo krune Stefanove, dogje Karlo Roberto potporom bana Pavla Šubića u Hrvatsku, da u ime anžuvinske kuće zastupa svoja prava na prijesto. Za našljednog rata spominje se do duše neki Ladislav banom cijele Slavonije, ali pravi gospodar, koji je neograničeno vladao od mora do Save, bijaše knez bribirski Pavao Šubić, koji se nazivao hercegom dalmatinskim, banom sve Hrvatske i gospodarom Bosne.

Kao glavni vogja anžuvinske stranke popeo se do velike moći, tako da je prisvajajuć si pravo dinasta, počeo kovati i svoj novac. U tadanjoj Hrvatskoj i Dalmaciji trošio se je, kako već rekoh, gotovo samo mletački novac, a odatle tekao je republici sv. Marka veliki prihod. Nije čudo, da se ban Pavao Šubić i sin mu Mladin dosjetiše, da bi oni taj prihod mogli većim pravom uživati nego li strana država, te počeše kovati novac za svoju korist.

No pošto su mletački novci bili u dobroj cijeni, to je — povedavši se za primjerom srpskog kralja Uroša III. — dao kovati novac, koji je oblikom toliko nalikovao na mletački, da ga je tek, kad se dobro razmotri, moći razlučiti od samog mletačkog kova.

Kao i mletački groši, prikazan je na licu banovih novaca Isus kako sjedi na prijestolu, a u polju do njega su monogrami $\overline{IC}$ $\overline{XC}$.

Na oličju prikazane su dvije osobe, od kojih jedna drugoj daje barjak. Na mletačkim novcima jedna od tih osoba, koju resi svetačka osjenka, prikazuje sv. Marka, zaštitnika republike, a druga lik dužda, koji je tada vladao.

Na pakovinama banovim prikazuje bivši lik svetoga Marka, koji i tu imade osjenku, hercega bana Pavla, a lik duždov prvorogjenog mu sina Mladina, s kojim je zajedno vladao. Samo natpis je različan od mletačkog, a glasi:

DVX PAVL· BAN MLADEN ili

DVX PAVL· BAN MLADEN SECVNDVS.

Nepismen, kako je bila onda većina naroda, nije dakle bio kadar da lako razluči prave mletačke kovine od ovih pakovina i tako se raširi taj novac brzo hrvatskim Primorjem i istisnu mletački novac. Pače mnogo se toga novca unosilo i u samu Veneciju, te se trošilo, dok ne ugjoše u trag patvorinama.

Novci sa natpisom DVX PAVL · BAN MLADEN kovani su za života bana Pavla († 1312.), a novce sa natpisom · DVX PAVL · BAN MLADEN SECVNDVS kovao je poslije Mladin († 1321.) sam, koji se naslijedivši svoga oca zvao *„secundus banus Bosne“*.

Ali i iza smrti Mladinove kovao se i dalje taj novac, a osobito knezovi krčki i veljski, Bartol i Dujmo, bavljahu se tim poslom, te se jedna kovnica na Rijeci izrično spominje.

Ti knezovi kovali su valjda istovjetan novac, ne mijenjajući na njemu ni sama natpisa, jer kao potčinjeni vazali mletačke republike nijesu smjeli sebi prisvajati pravo, što ga je sebi mogao prisvajati ban Pavao Šubić. Oni su dakle ili osobno krivotvorili novac mletački, ili su trpjeli, da se takov novac u njihovim zemljama krivotvori.

Kao što mletačko vijeće prosvjedovaše protiv prometa Uroševog novca, tako prosvjedovaše i protiv ovih hrvatskih pakovina. Obojici pako knezova stiže jedan odaslanik sinjorije za drugim, jedna prijetnja za drugom, da taj novac odstrane. Ti novci ukinuše se valjda tek 1342., kada je knez veljski, vinodolski i modruški, Dujmo, došao u Veneciju, da položi u ruke duždu zakletvu vijernosti.

10. Komorni grofovi (Comites camerae).

Listine, u kojima se poimence spominju komorni grofovi banske komore, vrlo su rijetke, pa nam je samo nekolicina njih poznato. I o tima — mimo njihova imena — malo šta znademo.

Magister Benedikt, 1256.

Prvi monetar, ili *comes camerae*, koji se spominje, bijaše kanonik zagrebačke biskupije, a arcidjakon Dveraca (Guerche), koji je kao zastupnik bana Stefana Guth-Keleda bio nadzornik „prekodravske“ komore u Pakracu, te bijaše začetnik onoj parnici, koju je poveo ostrogonski nadbiskup, da si osigura pravo na desetinu prihoda i od ove komore (1256.).

Prenčolo, 1270.—1272.

Drugi komorni grof, koji je već u Zagrebu djelovao, spominje se u listini od god. 1270. pod imenom *Prencholus, comes camerae zagrabiensis.*

On je po svoj prilici istovjetan s onim Perincholom ili Pernicholom, koji bijaše 1266. podestà *(= potestas)* ili gradski načelnik gričkog grada *(Mons grechensis).*

1270. spominje se u listini, kojom mu magister Lovro, župan Rovišta potvrgjuje posjed sela Mareka kod Velike u županiji roviškoj, a drugi put, 1271., kupuje blizu Zagreba imanje Gradec. 1272. svjedoči mu se

listinom zagrebačkog župana Hodusa, da je kupio imanje Pribidrag za 7 maraka *„denariorum zagrabiensium, quorum singule quinque pense marcam tunc temporis faciebant“* [1]).

Gyan (Janino).

Treći, po imenu nam poznati komorni grof, bijaše *comes Gyan*, koji je dekretom Andrije III. od 23. juna 1294. dobio nalog, da od prihoda zagrebačke kovnice svoju vojsku u gradu Medvedgradu podmiruje, da se oslobode zagrebački gragjani kontribucije, kojom ih je do sada patio. Taj Gyan istovjetan je sa crnim Janušem, koga je narod u zagrebačkoj okolici do danas još zapamtio. On bijaše začetnik pokolja na Medveščaku, komu se do danas sačuvala uspomena u nazivu „Krvavog mosta“ u Zagrebu, a taj pokolj bijaše neposrednim povodom, te mu se predala kovnica.

Jakov, sin Ulfardov, 1344.—1346.

Poznajemo još i četvrtog monetara, zagrebačkog gragjanina Jakova, sina Ulfardova, po imenu sudeći porijetla njemačkoga. Taj je upravljao kovnicom na vlastitu korist, pošto je od bana Nikole, 1344. uzeo bansku kovnicu u zakup.

Monetar Jakob bijaše u ortakluku sa nekolicinom koprivničkih gragjana, i to sa Nikolom, magistrom Rafaelom i Mihajlom, sinovima nekog Pavla i Cvjetkom (Zuetk) sinom Stavljenovim.

Zakupni ugovor sklopljen je doduše samo na godinu dana, ali sva je prilika, da se je ponavljao i narednih godina, jer se 1345. i 1346. nazivlje Jakov u listinama još monetarom [2]).

11. Najamni ugovor od g. 1344.

Zakupni ugovor, sklopljen sa monetarom Jakovom godine 1344. najvažniji je dokumenat, što nam se sačuvao o slavonskoj kovnici, a ujedno i jedini, koji nam nešto opširnije razlaže odnošaje zagrebačke kovnice. Znamenita je ta listina i zbog toga, što je izdana dvije godine iza onog glasovitog ugovora, kojim daje kralj Karlo I. kovnicu kremničku u zakup, te prema tome možemo prispodobiti novčane prilike u Slavoniji sa suvremenim prilikama u Ugarskoj.

Ustanovljena kirija (zakupnina) iznašala je na godinu 300 maraka, a za tu svotu stekao je magister Jakov pravo, da kuje novce i da korist, koju je kovnica do sada banu nosila, bere za se.

---

[1]) Sravni Wenzel: „Codex Arpad.“ VIII., 327., 369., 412., XI, 586. Tkalčić: „Monum. episcop. Zagr.“, I., 155., 156.

[2]) Tkalčić: „Spom. gr. Zagreba“ 178., 445.

Kovati smjelo se samo od Martinja dne do konca godine, dakle samo podrug mjeseca, dok se u Ugarskoj kovalo cijelu godinu „*a Pascha usque ad Pascha*“.

Zakupninu valjalo je platiti u mjesečnim obrocima po 25 maraka, a ako bi zakupnik kojom uplatom zakasnio, valjade mu platiti još 10 maraka kao globu za zakašnjenje.

Monetar bijaše dužan kod kovanja novca paziti na to: iz jedne marke srebra valjalo mu je kovati 9 penza i 12 dinara. Na svakih 9 maraka cijelih dinara *(denarii integri)* valjalo je kovati jednu marku obola, ili poludinara, i to iz jedne marke 20 penza obola. Da je obol uslijed toga doista bio nešto laglji, nego bi imala biti ravna polovica dinara, imagjaše svoj razlog u tome, što su troškovi kovanja poludinara bili razmjerno veći, nego u dinara.

Vrijednost dinaru imala je da bude $^1/_{72}$ zlatnog forinta *(florenus)*, ili ugarskog dukata, dakle od prilike 7 novč. našega novca u zlatu.

Prema tomu bile su novčane prilike u Slavoniji posve druge, nego u Ugarskoj, jer je magister Hipolyt, zakupnik kremničke kovnice, ugovorom od 1343., koji je vrijedio dvije godine, bio dužan da kuje od jedne marke 12 penza dinara, dakle skoro za jednu četvrtinu više, nego što se kovalo u Zagrebu.

Novi novci imali su se za stare na taj način mijenjati, da se davalo za tri stara jedan novi, a obola uzimala se četiri stara za jedan novi, ili po njihovoj težini. Sva je prilika, da se tu nalazi u tekstu pisarska pogrješka, jer po tom bio je prid *concambia* preogroman. U Ugarskoj davalo se tri stara za 2 nova dinara, a u Zagrebu imala se po istom ugovoru davati dva nova banovca za 4 bečka ili gradačka dinara, koji su bili, kako se izrično kazuje, lošiji od zagrebačkih, jer imagjahu jednu trećinu bakra. Nije dakle vjerojatno, da bi se za stare banovce, koji su bili teži i bolje smjese od bečkih i gradačkih dinara, davalo manje. Za to mislim, da je prvobitni tekst glasio, da se ima dati za tri stara dva nova dinara, za četiri stara dva nova obola.

I u tom ublaženom obliku bijaše direktni prid mjenjačnice dosta velik a iznašaše 33%. Ako se k tome priračuna pizet, to jest faktična razlika izmegju nominalne i metalne vrijednosti novca, koja je iznosila 46·2%, to je iznosio prihod tog novca oko 80%, odakle je dakako valjalo namiriti nemale troškove kovnice i dosta veliku zakupninu.

Nominalna vrijednost novca ustanovljena je na taj način, da od dinara vrijedi 5 penza, od obola 10 penza jednu marku. Dalje se u ugovoru zabranjuje izvažanje zlata, srebra i starog novca izvan zemlje, a koji bi tu zabranu prekršili, imadu se kazniti zapljenom imetka i zatečena blaga.

Taj krivi narodno-privredni nazor vladao je dugo vremena svijetom srednjega vijeka, a tek kasnije uvidje svijet, da se time što se priječi slobodan novčani promet, više škodi nego li koristi blagostanju i trgovini.

Kad su novi dinari bili gotovi, moralo ih izložiti na javnim trgovima, da njima narod zamijeni stari novac.

Naša listina sadržava i znamenitu ustanovu glede tako zvane tolerancije. Da se novčarima otešča hotimično kovanje slabijeg novca, nego što su dužni po zakonu *(denariorum diminutio)*, morahu oni donijeti prvu sakovanu marku dinara banu, koji je čuvaše pod svojim pečatom. Ako bi ko posumnjao, da novčari kuju slabiji novac, uzela bi se marka novca, o komu se sumjalo, da je slabiji, te bi se vagala na budimskoj tezulji i isporegjivala s onom kontrolnom markom. Ako bi se naišlo na razliku, koja iznosi šest dinara više ili manje, nego ih imade brojem u kontrolnoj marci, nema novčarima prigovora, van ako bi se to češće ponavljalo; ako li je razlika veća, imadu se novčari kazniti. Prema tomu iznosila je tolerancija kod pokusa na tezulji 3%.

Ustanova, kako valja postupati ispitujući sadržaj novca, nešto je nejasna, pošto je listina pisana dosta lošom kurijalnom latinštinom, ali se smisao dade ovako ustanoviti: Za pokus valja 8 pondusa (1 pondus = $^1/_{48}$ marke ili obično 5 dinara) pomiješati sa ugljenom i skaliti u lončiću. Odgovarajući četvrtoj kombustiji, koja je bila zakonitom i po kojoj je smjelo biti u srebru samo jedna četvrtina bakra, gubilo se defalkacijom u onoj pokusnoj množini na mjeru 2 pondusa ili $^1/_4$ težine. Ako bi zaostalo čisto srebro, koje bi po pravu imalo da teži ravno 6 pondusa, bilo za 3 ili 4 dinara lakše, ne bi to bilo kažnjivo; ako je razlika veća, ima se novčar kazniti.

Ako to preračunamo u postotke, to bijaše u banovaca zakonita težina bakra 25%; a maksimum dozvoljene tolerancije, ili takozvani *remedium legis*, iznosio je daljih 10%.

Taj *remedium legis* prema današnjim odnošajima vrlo je velik, ali se opravdava primitivnim načinom defalkacije, kojim se izvodila kemična analiza, jer je pokusima dokazano, da se kod tog pokusa gubilo i do 8% čista srebra.

Daljnjim sadržajem listine daje ban zakupnicima kovnice pravo na prihod kovnice *(lucrum camerae)*, te izjavljuje, da nijesu dužni doći na redoviti sud, već da odgovaraju jedino samom banu. Nadalje im daje za 1350 maraka za tekuću godinu u najam i druge daće, po imence daću, koja se zvala *collectio marturinarum*, banovštinu i *nezete* izmegju Save i Drave.

Taj ugovor, sklopljen na godinu dana, produžen bi — kako gore rekoh — i za potonje godine. Jakov se nazivlje i u listinama potonjih godina monetarom[1]).

---

[1]) Mislim, da će biti dobro, ako tu zbog prispodobe spomenem ustanove ugarskih kovnica, koje su važile u isto vrijeme.

Uslijed zakupnog ugovora od 26. marta 1335., (izvornik u primatijalnom arkivu u Ostrogonu) daje Karlo Roberto kremničku kovnicu u zakup kastelanu grada Arve Hipolytu, s pravom da kuje ovaj novac:

1. forinte (florenos ad modum Florentie) od suha zlata i to tako, da 4 for. vrijede jednu marku fina srebra.

2. groše (grossos ad modum grossorum nostrorum, anno iam elapso per Cives Budenses fabricatorum).

3. dinare, takogjer po uzoru budimskih.

Groševi kovali su se od smjese XIV. kombustije, dakle sa $^1/_{16}$ bakrene primjese, a iz jedne fine marke 72 komada. U prometu vrijedilo je 64 groša jednu finu marku, a 56 groša jednu običnu marku (marca comunis ili pagamenti).

Dinari kovali su se od smjese III. kombustije, dakle sa $^3/_4$ finoće i to iz jedne marke 14 penza (= 560 kom.), a vrijedilo ih je u prometu 10 penza (= 400 kom.) jednu marku.

Ovi su novci imali zakonitu vrijednost po cijeloj Ugarskoj.

Osim zakupnine imao je zakupnik da plaća povjereniku nadbiskupa ostrogonskog za njegov nadzor od svake marke jedan pondus (pizet), a poslaniku magistra Tavernicorum svaki dan $^1/_2$ fertona. Pravo nadzora vršio je povjerenik nadbiskupov na taj način, da je držao pečate za kovanje novca pod svojim ključem.

Drugim ugovorom od godine 1342. daje Karlo Roberto istomu magistru Hipolytu u zakup kremičku kovnicu, a s njome i dohotke sviju majdana u području ostrogonske nadbiskupije. Zakupnina ustanovljena bi sa godišnjih 800 maraka srebra. Magister Hipolyt dužan je za to, da kuje od jedne marke srebra 12 penza, t. j. 480 komada dinara — dakle 180 dinara više, nego u Zagrebu, a to nam tumači, za što su bili banovci obljubljeni. Dalje se spominju neke ustanove, o kojima možemo misliti, da su slične ustanove vrijedile i u slavonskim kovnicama. Kalufi i srebrne šipke čuvali su se u posebnim sanducima, a ključeve i pečate tih sanduka držali su u pohrani comes camerae i nadzornik kovnice (Münzwardein). Monetari nadzirahu kovanje, te im valjade ujedno jamčiti za valjanost i punu vrijednost novca, a da se lašnje u slučaju pronagje krivac, bijaše dužan svaki monetar svoje kovine obilježiti početnim slovom svog imena, ili ustanovljenim znakom. To su bile sigle, koje se nalaze na novcima. Mijenjajući novac davalo se 2 nova za tri stara dinara, a da ne bude zaprijeka u prometu, morade biti u kovnici uvijek bar 1000 maraka kovana novca u zalihi. Kod mijenjanja novca prisustvovaše uvijek komisija, a na čelu joj monetar, veliki župan, sudac i kaptolski povjerenik. Trgovina srebrnom i zlatnom rudom bijaše zabranjena, a tako i njihov izvoz. Prekršitelji ove odredbe kažnjeni su gubitkom imetka, gragjanske časti i zatečena u njih blaga. Dužnost comesa camerae bijaše, da zateče svakog, koji bi krivi novac kovao, te da ga predaje sudu. Ako toga ne bi učinio, postupalo bi se s njime, kao da je on sam patvorio novac, te bi se zbog toga kaznio. Novčari, činovnici i radnici u kovnici nijesu bili odgovorni običnom sudu, već im je sudio comes camerae, a ovomu vrhovni blagajnik kraljev.

(Corpus juris regni Hung. ad annum 1342.)

Odnošaje u Sedmogradskoj karakteriše nam zakupni ugovor od 25. marta 1336., kojim uzima za 1000 maraka magister Andrija (Endre) tu kovnicu u zakup.

On je dužan kovati zlatne forinte, od kojih vrijede 4 for. jednu finu marku a $3^1/_2$ for. jednu marku pagamenti.

Groševi XVI. kombustije kuju se 72 komada iz jedne fine marke, a vrijede 64 kom. jednu finu marku u prometu, a 56 jednu marku pagamenti.

Dinara III. kombustije kovalo se 14 penza iz fine marke, a ostale ustanove iste su kao i u kremničkoj kovnici.

Po listini od 29. marta 1338., kojom se daje kovnica kremnička u zakup magistru Fritkonu, ustanovljuje se, da ovaj kuje samo dinare po uzoru bečkih (lati viennenses), a 8 penza (= 320 d.) vrijedilo je u prometu jednu finu marku.

6 maraka ovih dinara vrijedilo je jednu marku zlata od 12 karata finoće. (Ovdje spomenute listine nalaze se u ostrogonskom primatijalnom arkivu, a prepise mi je pribavio gosp. dvorski savjetnik Lj. pl. Thallóczy.)

12. Dokinuće banske kovnice.

Sve do Ljudevita I. kolaše u Slavoniji samo banovac kao zakonit novac, a tek ovaj kralj pokuša uvesti u Slavoniju ugarski novac.

Kako je taj kralj bio uvijek u neprilici, da za svoje velike ideje pribavi nuždan novac, kušao je, ne bi li svoj dohodak povećao osnivajući nove kovnice i povećavajući sebi tako lukrom novih komora godišnji prihod. Dakako da narod nije odobravao ove financijalne operacije, od kojih je sam najviše patio, a jedan primjer najbolje će nam pokazati, dokle su ga ti pokusi dotjerali.

U nekom ugarskom gradu htio je kralj da podigne novu kovnicu i da je povjeri *comesu camerae.* Suci, porotnici i gragjani na to zamoliše kralja, da ih poštedi s takim teretom.

U svojoj molbenici rekoše, da se pokušalo već za vlade kraljevog oca, da se nastane tamo komorni grofovi i da ustroje kovnicu, ali od toga se uvijek porodila buna i pokolj. Jednoć im je kralj Karlo ipak na silu dao komornog grofa, ali njegova nasilja i tlačenja tako razgnjeviše gragjane, da se pobuniše i poubijaše komornog grofa sa njegovih 25 činovnika; za to ih je kralj osudio na globu od 2000 maraka, a novac je utjerao nesmiljenom strogošću. Oni ne bi voljeli, da se to opet ponovi.

Na tu molbu odvrati kralj, volja ih primiti kovnicu, koju im je namijenio, volja ih plaćati mjesto toga kraljevoj komori godišnje 100 maraka otkupa.

Gragjani volješe platiti otkup, a u svom odgovoru rekoše ovo: „Prije, nego što privolimo, da nam žene, sestre i kćeri propanu i prije, nego što naše sinove izvrgnemo nezasitnoj pohlepi komornih grofova, zaključismo odabrati od dva zla manje, te plaćati vašoj komori 100 maraka[1])".

Sličnim je načinom pokušao i kralj Ljudevit, da uvede u Ugarskoj kovani kraljevski novac u Slavoniju i da svoj lucrum poveća tamošnjim prometom. No plemstvo i staleži listom se digoše protiv ove namjere, te uskratiše kralju lukrum, što ga je do tada uživao ban. Oni podniješe kralju peticije i remonstracije, ne bi li odustao od svoje namjere. Listinom od 25. jula 1364. pozvao je na to kralj zagrebačkog biskupa Stjepana, koji je bio ujedno i generalnim vikarom cijele Slavonije, da u toj stvari posreduje, te mu naredi, da uznastoji, *„ut eadem moneta nec nobilibus et civitatibus predictis sit nociva et dampnosa, nec eciam nobis* (t. j. kralju) *dampnum eveniat ex eadem"* [2]). Kako se ova raspra dovršila, o tom nema dalje vijesti, ali sva je prilika, da se je kralj odrekao svoje

[1]) Fessler: „Povjest Ugarske" (njem.) II., 198.

[2]) Tkalčić: „Spom. gr. Zagreba".

namjere, a tek njegova našljednica, kraljica Marija, uvela je u Slavoniju magjarski novac.

Dekretom od godine 1384. dobiše zagrebački gragjani nalog, da prime taj novi novac i da s njime ponajprije namiruju sve regalne kolekte, tridesetinu i plaće. Dalje izjavljuje kraljica, da je kovanje tog novog novca u kovnici na gričkom brdu (u Zagrebu) povjerila monetarima magistru Simunu de Talentis i Francuzu Aczomu, i da novac valja primati u trgovini. Ujedno bi pozvan grad, da nadgleda monetare u njihovom poslu, ali da ih gdje valja i djelom i savjetom pomogne i da se pobrine, da se ta naredba shodno razglasi[1]).

Tom naredbom nestaju iz slavonskog prometa banovci, koji kolahu oko 130 godina banovinom, a na njihovo mjesto dogjoše kraljevski novci, bilo kao cijenjeni budimski novci — *denarii Budes*, koji se od godine 1390. već u listinama spominju[2]), kovani u samoj Ugarskoj, bilo pako novci, kovani u kraljevskim kovnicama u samoj Slavoniji. Takih kovnica bijaše osim u Zagrebu još i u Požegi, — (bar se za vlade Ljudevita i Sigismunda spominju marke „*denariorum computi posegani*[3]) — te u Mitrovici, gdje je kovnica sve od početka kovala kraljevski novac, a radila sve do XV. vijeka (1405.).....

13. Osnutak i dokinuće autonomne kovnice.

Neki banovci bijahu povodom, da se je sve do sada tvrdilo, da su banovi već za vlade kralja Henrika (Emerika 1196.—1204.) kovali novce. Na drugom mjestu navešću tehničke i stilističke razloge, koji nam nikako ne dozvoljavaju, da te izvrsno kovane novce uvrstimo u doba, gdje su kovnice cijele srednje Evrope kovale novce najlošije vrste.

Početak slavonskim kovnicama ne smijemo uvrstiti niti u doba Henrikovog našljednika Andrije II., a ni u sam početak vlade Bele IV. Dokaz tomu nalazimo u listinama, u kojima sve do druge polovine XIII. vijeka nema ni spomena banovcima.

Tamo se do duše spominju marka i njeni dijelovi *ferto* i *pondus*, ali običnije kao pojmovi za odregjenu težinu srebra, nego li kao novčani pojmovi.

U mjesto novca odmjerilo bi se na tezulji ili čisto srebro *(argentum finum, finitum, purissimum)* ili nečisto srebro, kovano u tugjim kovnicama, a u takvim prilikama zahtijevao bi se stanoviti stepen finoće, na

---

[1]) Tkalčić: „Spom. gr. Zagreba." Listina br. 320.

[2]) Ibidem str. 341.

[3]) Fejer: „Codex dipl." IX., 2., 369.

primjer: *„argentum, cujus decima pars comburetur“* ili *„argenti ad pondus Hungariae bonorum et electorum frisaticorum vendentium et ementium.“*

Gdje se upotrebljavahu lokalni utezi, mjerilo bi se po njima, kako se razabire iz povlastica Virovitice od god. 1234., gdje se od svake kapije tražila carina u iznosu od 4 pondusa *„cum statera loci“*.

U tim listinama vrlo rijetko spominje se riječ „pensa“, koja je uvijek označivala odregjeni broj dinara; a gdje se spominje, bili su to obično frizaški *„frisacenses,“* ili takovi strani novci, koji su bili kovani *„ad computum Frisaticorum“*, ili pako — kako to samo u jednom jedincatom slučaju nagjoh — novci, kovani u Ugarskoj *(in monetis regis,* 1248.)

Prvi put spominju se slavonski novci u listini od 1256., u kojoj se spominje kovnica pakračka, a od onda zovu se i denari imenom *„moneta usualis“*. Da se je pod tim „običnim novcem“ odista razumijevao slavonski novac, dokazuje nam jedna listina Bele IV. od godine 1266., kojom se naregjuje Zagrebčanima, da plaćaju vojvodi Beli 40 maraka *„in usuali moneta, cujus ducente pensae valorem quadraginta marcarum contingunt.“* Ti „obični novci“ [1]), dakle bili su iste vrijednosti kao banski, jer su računali 5 penza ili 200 komada dinara na jednu marku.

Nemajući dakle od one pomenute listine od god. 1256. starijega spomena slavonskomu novcu, mogli bismo nagagjati, da se negdje oko te godine počeše kovati banovci; a da je to bilo baš same godine 1256., mogli bismo opet zaključiti po jednoj listini, pisanoj te godine, u kojoj se još spominju frizaški novci [2]).

Ta listina nije pobliže datirana, ali je bez sumnje nekoliko dana ili mjeseci starija od 16. decembra 1256., gdje se već spominje pakračka kovnica, dakle i domaći novac, jer se po tadanjim novčanim zakonima ne bi nikako dozvolila cirkulacija tugjemu mimo domaćeg novca.

Po tome bio bi osnovatelj slavonskih kovnica ban i vojvoda slavonski Stefan Guth-Keled, a tu pretpostavku donekle nam potvrgjuje ona naredba Karla Roberta, kojom nalaže, da se kuju novci po uzoru banovaca, koje je dao taj ban kovati. Njegovi novci valjda se samo s toga osobito ističu, jer su bili prvi, što su kovani u Slavoniji, a taj ban ustanovio je valjda i stepen (Münzfuss), po komu su se i u potonje vrijeme kovali.

Kao što se krivo mislilo u dojakošnjoj literaturi o osnutku banske kovnice, tako se takogjer smislilo, da je ta kovnica postojala sve do druge polovine XV. vijeka, a ne da je dokinuta — kako vidjesmo u godini 1384.

---

[1]) Tkalčić: „Monum. episcop. Zagr.“ I., 47. docum.

[2]) „Codex Arpad.“ VII., 443.

Povod tom mnijenju bijaše neka listina od god. 1464., koju je izdao Krčelić[1]). Tom poveljom riješava kralj Matija Korvin raspru izmegju zagrebačkog biskupa Osvalda i njegovih podanika zbog desetine, što je uzimaše biskup, te kralj ustanovljuje, da se od svakog kupca *(capecius)* žita imade davati biskupu *„6 denarii boni banales quorum singuli valeant duodecim parvulos Bagatinos“*. To je zabilježio u svojoj banologiji i Ritter-Vitezović, koji listinu stavlja u godinu 1466., a za njim se povedoše i drugi, držeći, da se i u to doba trošio u Slavoniji banski novac.

Pošto imademo autentičnu listinu, kojom se skoro sto godina prije uvodi u Slavoniju kraljevski novac, te se u Zagrebu naregjuje kovanje tog novca, odnosno obustavlja kovanje dojakošnjih banovaca, valja nam pomenutu listinu Matije Korvina shvatiti sa ovog gledišta: Izreka, u kojoj se spominju banovci, bez sumnje je prepisana iz starijega privilegija, a kralj je taj privilegij samo iznova potvrdio. Tom prilikom pogriješio je po svoj prilici pisar, te je prepisujući doslovno smetnuo s uma, da onaj stari novac više nije u prometu.

Biće da je baš ta pogrješka u prepisu bila kriva, da biskupovi podanici ne primiše ove odluke, te se parnica nastavila, a u drugoj ispravi kraljevoj, izdanoj u tom predmetu u Budimu 1474., imademo isti sadržaj, ali se sada govori samo na prosto o dinarima bez pobliže oznake[2]).

Kao što se i danas običaje računati novčanim pojmovima i nazivljem, komu u prometu već davno nema ekvivalenta (n. pr. groševima, cvancikama, novčićima i t. d.), tako se je i u XV. vijeku sačuvao naziv banovcima, makar da ovi već nestadoše iz prometa.

Razlog samoj parnici biskupa Osvalda protiv njegovih podanika čini se da je bio taj, što je biskup htio da mu se plaća desetina računajući po vrijednosti starog banskog dinara, dočim su podanici htjeli, da plate samo po zakonitoj vrijednosti, koju je dinar u ono doba imao.

Da se više ne porodi takova parnica, zaključila je 1480. slavonska generalna kongregacija u Zdencima u toj parnici, da biskup imade u ime desetine iskati: *„pro quolibet decimo cubulo et de singulis duabus pintis vini semper unum solidum vel denarium, quorum denariorum centum unum florenum auri pro tempore facient et valebunt*[3]).

Sjetimo li se, da je u XIV. vijeku banovac vrijedio 70, a najmanje 72 na zlatnu forintu, dok je dinar XV. vijeka vrijedio 100 na zlatnu forintu, dakle 30% manje, onda ćemo razumjeti, za što je biskup tražio

---

[1]) „Notitiae praelim. regn. Cro., Sl. et Dalm.“, str. 130.

[2]) Kukuljević: „Jura“ I., 2., 211.

[3]) Ibidem I., 2., 215.

desetinu po kurzu nekadašnjih banovaca, pa za što je ne htjede narod platiti već po faktičnom kurzu.

Evo drugog primjera, kako su bile pobrkane novčane prilike baš u Slavoniji, kad je ugarski novac zamijenio banski. Taj ćemo primjer naći u jednoj listini palatina Nikole Gorjanskog od god. 1419., kojom se potvrgjuju povlastice turopoljskih predialista u Rovištu. Ti predialiste bili su na ime obvezani da plaćaju baštinicima i našljednicima bana Martina svake godine dvije penze *„denariorum nove monete“* i još *„septem marcas computi Regni Sclavonie, pro qualibet scillicet marca duos florenos computando*[1]).

Ova povelja je prijepis povelje Ladislava IV. od godine 1279., ali pisar je ne prepisa doslovno, već samo po smislu, a pošto nije bio vješt vrijednosnim prilikama XIII. vijeka, desilo mu se, te u XV. vijeku spominje *„compotus regni Sclavonie,“* kog davno već nije bilo. 1279. opet još nije bilo zlatne forinte, a kada se stalo za doba autonomne kovnice računati na forinte, vrijedile su tri forinte jednu marku.

Pisar uze dakle iz stare povelje samo riječi *„compotus regni Sclavonie“*, dok ostalo, a naročito da marka vrijedi koliko i 2 zlatne forinte, odgovara novčanim prilikama XV. vijeka.

Takih pogrješaka bila je sva sila, kad zamijeniše banovce kraljevskim novcem; a ne smijemo zabaviti, ako je koji pisar pogriješio, kad znamo da je u XIV. vijeku bila tolika sila raznih lokalnih vrednota (Währung).

II. Utezi i novčane vrijednote.

Teško bi bilo tačno ustanoviti, koji li su utezi, koje li novčane jedinice bile osnovom slavonskom novčarstvu. Nemajući u toj stvari specijalnih istraživanja, kojima bi se mogli poslužiti, valja nam pokušati, da to pitanje riješimo na osnovu dosta manjkavog historičkog materijala.

Našu zadaću osobito će oteščati, što ćemo i u Slavoniji za srednjega vijeka naći nazivlja za neke novčane, utezne i računarske pojmove, koji su bili po svoj srednjoj Evropi za ono doba u običaju, ali im se vrijednost od zemlje do zemlje, od godine do godine mijenjala.

Sjetimo se samo jednog novčanog naziva, koji se od srednjeg vijeka do danas sačuvao, — groša — da nam ilustrira tu promjenljivost. Taj naziv bijaše na daleko rasprostranjen, a svagdje mu je vrijednost druga. Da ne zagjemo daleko, dosta je spomenuti, da u Ugarskoj i Slavoniji vrijedi 2 novč., u Hrvatskoj 5 novč., u Bosni 8 ½ novč., a u Hercegovini 10 novč.

[1]) Kukuljević: „Jura“ I.

Ta razlika bijaše u srednjem vijeku još veća, a istim imenom označivahu se najrazličitiji vrijednosni pojmovi. Te razlike vrlo oteščavaju jasno shvaćanje novčanih prilika srednjega vijeka, pa ipak valja, da ih po mogućnosti razjasnimo.

Uspjećemo samo tako, ako uzmemo na um, da se stanovitim nazivom označivalo dva ili više raznovrsnih pojmova i da su osobito nazivi, koji su iz prvine označivali samo utezni pojam, kasnije označivali ili stanovitu vrst kovanoga novca ili stanovitu novčanu vrijednost, bez posebne oznake novca, kojim se namirila. I u današnjem novčarstvu imade nazivlja, koja se održaše za oznaku dvaju različitih pojmova; na primjer u Engleskoj funta, koja označuje i neku težinu i neku svotu novca, ili u Njemačkoj marka, a ovdje i ondje težina srebra dotične svote ni najmanje ne odgovara pravoj težini funte ili marke.

Uz nazivlje, koje u isti čas označuje mjeru težine i neku svotu novca, bilo je pako i naziva, koji su označivali i stanovitu brojčanu vrijednost, a u prometu bijahu za olakšanje računanja.

Nama valja dakle uvijek imati na umu, da li pojedini naziv rabi kao utezna, novčana ili brojčana vrijednost i tako ih ne ćemo lako zamrsiti.

1. Marka.

Dok se u svagdanjem životu rabila funta (libra, talentum, funta) kao jedinica utezne mjere, bijaše u novčarstvu ta jedinica marka. Kao sam pojam, što ga izražava, i samo ime njemačkog je porijetla *(marca, marcha, marcus)* a nastalo je od riječi „merken“ (=ubilježiti).

Uzor slavonskoj marci bijaše kao u većine srednje evropskih maraka kolonjska marka, *marca colloniensis,* koja je oko godine 1150. zamijenila franačku libru, ustanovljenu za Karolinga, a težila je 233·682 *gr,* ili po originalnoj marci, koja se u Kolonji do današnjeg dana sačuvala, 233·8123 *gr.*

Dok je rimska libra, koju je uspostavio Otto I., imala 12 uncija ili 240 denara[1]), imagjaše kolonjska marka samo 8 uncija težine, ili 160 denara; ona je dakle bila za jednu trećinu laglja od rimske libre.

Kolonjska marka u brzo se raširi Evropom; svuda uvedoše utege, koji su bili načinjeni po njenom uzoru, a ako se i jesu težinom manje više razilazili, svuda im dadoše ime marke.

Skoro istodobno, kad se prvi puta pojavljuje kolonjska, bijaše u Friulskoj uteznom podlogom jedinica mjere s nazivom *pondus publicum*

[1]) Sv. Brambilla Camillo: „Monete di Pavia raccolte et ordinatamente dichiarate“. Pavia 1883.

frisacense, koji se težinom (=231·048) samo malo razlikovao od kolonjske marke, te je sva prilika, da je od ove i postao[1]).

U Veneciji upotrebljavaše se već za rana utezna jedinica, koja se zvala *marca veneziana.* Po Carliu bijaše za dva denara teža od kolonjske marke[2]), a mjerenjem pronagjeno je, da joj je težina 238·343 *gr.* Ta marka rabi se i danas u Veneciji u kujundžija za mjerenje srebra, a teži taman 238·5 *gr.* Druga jedna vrsta bijaše bečka kolonjska marka, koja je težila 233·89 *gr;* od ove nastala je poslije za jednu petinu teža bečka marka sa 280·668 *gr*

Kolonjski utez prihvatiše gotovo u svim kovnicama srednje Evrope; no pošto normalni utezi onoga doba nijesu bili onako usavršeni, kako to iziskuje današnja metrologija, nastao je veliki broj lokalnih maraka, u kojih je bila težina često vrlo različna. Tako nastadoše *marca pragensis, marca budensis, cassoviensis, cibiniensis* pa i marka, koja se u Slavoniji rabila, te se zvala *marca zagrabiensis,* ili *marca sclavonica.*

Valja nam pokušati da riješimo pitanje, koja li je težina bila u te slavonske marke i kako se je odnosila prema markama, što se upotrebljavahu u drugim kovnicama, naročito pak u ugarskim.

Jedinu osnovu za proračunanje te marke naći ćemo u spomenutom već ugovoru od god. 1344., kojim se daje zagrebačka kovnica u zakup. Tamo se veli: *„nam iidem comites camerarum nostrarum de una marca argenti novem pensas et duodecim denarios denariorum integrorum quarte combustionis fabricabunt.“*

Tom ustanovom vezani su dakle monetari, da iz jedne marke srebra kuju 372 banovca i to od srebrne smjese sa tri četvrtine čista srebra, a jednom četvrtinom bakra; odbivši od gornjeg broja dinara jednu četvrtinu bezvrijedna bakra, valjalo je po tome da 279 banovaca teži ravnu marku.

Ja sam iz nalaza brdarskog, u koga većina reprezentira baš novce, koji su kovani na osnovu ustanova tog ugovora, odabrao 279 najbolje sačuvanih komada (sa siglama M B i B M) te ih vagnuo, te sam dobio tijem mjerenjem težinu od 178·37 *gr.*

Megjutim taj broj nesmijemo uzeti pravom težinom marke, jedno što se odveć razilazi od sviju do sada poznatih maraka, a drugo, što baš sami novci nikada ne će dati ma ni približno težinu zakonitog uteza. U srednjem vijeku nijesu novčari onom tačnošću vagali kovani novac, kojom se to danas čini, nije se ni justirao komad po komad, već čitava marka od jednoć. Novčari nijesu imali ni onih osjetljivih tezulja, koje se ištu za taj posao, a prečesto su i hotimice kovali laglji novac, nego što su bili dužni. Uzme li se još u obzir, da je novac u samom prometu izgubio od svoje prvo-

[1]) Luschin: „Münzgeschichtliche Vorstudien“.

[2]) Carli: „Ricerche storiche intorno all' istituzione delle Zeche d' Italia“. Milano 1784.

bitne težine, a još više time, što su ga u namjeri prevarnoj i obrezivali i opilili, lako je pojmiti, da se na osnovu takog novca ne da ustanoviti ni približno prava mjera marke.

Da dakle pronagjemo pravu, ili bar približnu pravu težinu marke, valja nam se osvrtati samo na slovo novčanog zakona i ne brinući se, da li ga se novčari u praksi svjesno držali, ili ne.

Sravniti nam je s toga zakon, koji je vrijedio u Slavoniji, sa zakonom, koji je u isto vrijeme važio u Ugarskoj. Taj zakon sadržan je u onoj listini, kojom daje kralj Karlo Roberto kremničku kovnicu u najam (1342.) i koji je imatrikuliran u *Corpus juris hungarici*. Taj zakon nalaže monetarima, da od jedne budimske marke srebra kuju 480 dinara a od srebra, u komu je jedna trećina bakrene smjese.

U Ugarskoj imalo se prema tome iz jedne budimske marke ($= m$) kovati 480 ugarskih dinara ($= d$) od srebra sa $^2/_3$ finoće, ili 320 budimskih dinara imalo je težiti jednu budimsku marku (dakle: $m = 320\,d$ ili $d = \frac{m}{320}$.)

U Zagrebu se iz slavonske marke ($= \mu$) kovalo 372 banovaca ($= \delta$) sa $^3/_4$ finoće, odnosno slavonska fina marka težila je 279 banovaca (dakle: $\mu = 279\,\delta$ ili $\delta = \frac{\mu}{279}$).

Kod dalnjeg računa dobro nam valja razlikovati marku, koja označuje težinu *(marca ponderale)* od novčane marke *(marca pagamenti)*, koja označuje neku zakonom ustanovljenu vrijednost.

U Budimu vrijedila je novčana marka (m') po tadanjem kurzu 60 groša po 6 dinara, dakle $360\,d$, a u njoj bilo je finog srebra u težini od $240\,d$.

U Zagrebu vrijedila je novčana marka (μ') 40 groša po 5 δ, dakle $200\,\delta$, a sadržavala je težinom $150\,\delta$ finog srebra.

Po gornjem slijedi, da je $m' = \frac{3}{4}\,m$ a

$$\mu' = \frac{150}{279}\,\mu = \frac{50}{93}\,\mu.$$

Pošto se zagrebačka novčana marka prema budimskoj odnosi kao 2 : 3, slijedi nam jednadžba $m' : \mu' = \frac{3}{4}\,m : \frac{50}{93} = \mu = 2 : 3$ ili

$$\mu = 0{\cdot}93\,m.$$

Slavonska novčana marka imade prema tome samo $^{50}/_{93}$ utezne marke slavonske ili $^1/_2$ budimske marke fina srebra, dok budimska novčana marka imagjaše $^3/_4$ budimske marke fina srebra.

Po računima gosp. ministerijalnog savjetnika J. Belházy-a[1]) težila je stara budimska marka $245{\cdot}5845\,gr$, a supstitucijom te svote u gornjoj jednadžbi ustanovićemo težinu slavonske marke sa $228{\cdot}393\,gr$.

Ali i taj broj, koji smo pronašli na osnovu tadanje srebrne valute, ako se i približuje pravoj težini, nije sasvim pouzdan, jer vrijednost srebra

[1]) Dr. J. Belházy: „A régi magyar penz es sulymérték". Sravni i Finály Heinrich: „Das alte ungarische Münzgewicht" u „Az erdélyi Muzeum egylet évkönyvei". Kolozsvár 1868.

nije ni onda kao ni danas bila uvijek stalna i nepromjenljiva. Pouzdaniji broj pronaći ćemo, ako se obazremo na vrijednost zlata, koja je bila mnogo stalnija i utvrgjenija, i koja se već onda upotrebljavala kao mjerilo, kojim se odregjivaše vrijednost srebrnog novca.

Po ugovoru od god. 1344. vrijedila je ugarska zlatna forinta (dukat) 72 banovaca; po ugovoru od 1342. vrijedila je 90 ugarskih dinara. Uzmemo li samo u obzir čisto srebro, koje je jedino davalo srebrnom novcu vrijednost, to je 54 banovaca težilo taman toliko, kao 60 ugarskih, odnosno $9\ d = 10\ d$.

Tijem ćemo pronaći, da je slavonska marka bila $^{31}/_{32}$ budimske, ili po današnjem **237·9099** *gr.*

Taj utez bijaše dakle vrlo srodan mletačkoj marci (= 238·343 *gr*) i frizaškoj marci (= 238·5).

U članku 44-tom, § 3. „Wichbilda“ magdeburškog spominje se *„marca sclavonica“*, te se veli o njoj, da je težila *12 solida*. Solidus bijaše dvadeseti dio *libre*, a slavonska marka prema tome $^{3}/_{5}$ libre.

Pitanje je, koja se libra u tom „Wichbildu“ razumijeva; ja mislim, da nam valja u prvom redu misliti na bečku livru, koja je od XIII. vijeka po njemačkim gradovima ušla u običaj, a rabila je i u Ugarskoj i u Slavoniji, gdje je zvahu imenom *„pondus theotonicale“*.

Težina te livre bijaše 394·29 *gr*, a tri petine imale bi težinu od **236·57** *gr*.

Taj broj samo se malo razilazi od potonjega, pa nam je dozvoljeno bar tako dugo, dok ne nagjemo bolje osnove za proračunanje slavonske marke, ustanoviti njezinu prvobitnu težinu sa **236·57** *gr* do **237·91** *gr*[1]).

Slavonska i budimska marka idu u razne metrologičke sisteme. Slavonska marka je varijanta one skupine, kojoj bijaše uzorom kolonjska marka, te je sva prilika, da je iz Venecije, ili još bolje iz kovnice oglajskih patriarka unešena u Slavoniju. Budimska marka opet je varijanta stare franačke marke, koja je težila 244·7529 *gr*, dakle samo nešto manje od budimske[2]).

[1]) Srednja težina ovih dvaju brojka jest 237·24 *gr*, a ta je malo ne ista kao $^{27}/_{32}$ stare bečke marke (= 237·126 *gr*). Približna težina slavonske marke, što je gore ustanovismo, razilazi se doduše od težine, koju pronagjosmo vagajući same novce za 27%, ali u srednjem vijeku bijaše pravilom, da je novac bio laglji, nego je bilo propisano, a istraživanjima dokazano je, da je ta razlika iznosila često do 40%. Sravni: Danneberg: „Die deutschen Münzen“, Berlin 1876., str. 11.

[2]) Za prispodobu evo nekih težina sredovječnih uteza, kako ih je ustanovilo najnovije istraživanje.

Libra:		Marka:	
stara rimska	= 326·337 *gr*	Sedmogradska	= 206·8080 *gr*
Mletačka	= 325·06 „	Zips (Spiš)	= 210·5010 „
Bergamo	= 325·32 „	Oglaj	= 231·048 „
Verona	= 330·74 „	Kolonja	= 233·682 „
Rim, sr. vijek	= 339·19 „	Kolonja-Beč	= 233·89 „
Treviso	= 340·61 „	Zagreb	= 237·91 „
Francuska	= 367·12 „	Venecija	= 238·343 „
Troyes, XIII vijek	= 373·29 „	Budim	= 245·5845 „
Beč, XIII. vijek	= 394·29 „		

U hrvatskim listinama nagjoh prvi spomen marci u god. 1151.[1]) i to još u smislu utezne marke *(marca ponderale)*, jer se veli: *marcas argenti examinatissimi.*"

Ali i poslije, kada se u Slavoniji već kovao novac i kada je naziv marke rabio u smislu „*marca numerale*", ili „*marca pagamenti*", bijaše slučajeva, da se računalo uteznom markom. To je bivalo osobito na carinama, gdje se plaćalo u nekim slučajevima čistim srebrom na vagu. Tako nalazimo u statutu zagrebačkog kaptola, da se u ime uvoznine plaćalo od stanovite robe čisto srebro, „*argentum purum*".

Slavonska marka ostala je u običaju, dok se je kovao banski novac, a kad se to kovanje dokinulo, računalo se budimskom markom, kojoj nalazimo spomena već 1361.[2]).

2. Ferto i pondus.

Riječ ferto po Du Cange-ovom glosaru saskog je porijetla od feord, feordhing t. j. četvrtina, te se sačuvala do danas u njemačkom Ferting[3]), Vierting.

Iz prvine označivala je ta riječ daću prirodnina u iznosu četvrtine roda, a u tom značenju nalazimo je i u listini od godine 1232., kojom se osniva kaptol čazmanski, za daće prirodnina[4]).

Običnije rabila je ta riječ za oznaku težine $^1/_4$ marke.

Po statutu zagrebačkog kaptola iz XIV. vijeka davalo se u ime carine za komad sukna „*medius ferto argenti puri,*" a iz toga se posve jasno razabire, da riječ ne izražava drugo, do li uteznog pojma. Isti smisao naći ćemo i u listinama od godine 1213. i 1227.[5]).

Kao novčanu oznaku nalazimo riječ *ferto* u listini biskupa Stefana od godine 1237., kojom se zagrebačkom kaptolu inkorporiraju varaždinske Toplice. Tamo se veli: „*pecuniam eciam, quam decimatores zagrabienses nostre ministerialibus persolvere consueverant videliet duas marcas et fertonem inter totum remisimus*"[6]).

Ferto dijelio se u 12 dijelova, koji se zvahu *pondus* ili *pisetum* Izrično se to veli u listini vackog kaptola od godine 1279., po kojoj se naregjuje, da se plati 40 maraka u tri obroka i to: „*primo in diem*

---

[1]) Kukuljević: „Codex dipl." II., 45.

[2]) Tkalčić: „Spom. gr. Zagreba".

[3]) U Engleskoj zvaše se neki mali zlatni novac, koji je vrijedio četvrt većeg zlatnog novca, takogjer „ferting".

[4]) Tkalčić: „Monum. episcop. Zagr.", str. 71.

[5]) Ibidem I., 34., Tkalčić: „Spom. gr. Zagreba", listina 10., Fejer: „Codex dipl." VII., 237.

[6]) Tkalčić: „Monum. episcop. Zagr.", I., 77.

Cinereum tredecim marcas, fertonem et quatuor pondera, item in festo Pentecostes tredecim marcas, fertonem et quatuor pondera, in ultima vero solucione videlicet in festo beati Martini post venturo tredecim marcas fertonem et quatuor pondera“ [1]).

Riječ pondus poslije se upotrebljava i za oznaku neke svote novca, a u Slavoniji označivaše 5 banskih dinara. U statutima zagrebačkog kaptola, P. I. Cap. IV. veli se naime: *„tot pondus, id est quinque denairii“*.

3. Pensa.

Dok je do sada spomenuto nazivlje iz prvine označivalo neki pojam težine, a tek poslije stanovite novčane vrijednosti, naći ćemo u računima vremena, s kojim se bavimo i nazive, koji označivahu iz prva brojčanu vrijednost, a onda tek novčanu. Najobičniji takov naziv jest *pensa*, koji se u računima XIII. i XIV. vijeka prečesto spominje kao dio marke. Ta riječ sačuvala se i do današnjeg dana u hrvatskom nazivu pjenez, ili magjarskom pénz, za oznaku novca uopće.

Riječ *pensa* nahodi se u smislu novčane oznake već u listini od 28. aprila 1134., kojom se rješava parnica, koju je pokrenuo zagrebački biskup glede neke šume, kojom je raspolagao kralj Ladislav [2]), pa i u kaznenim ustanovama, koje je Bela IV. ustanovio za Slavoniju 1227., odregjuju se novčane globe na penze [3]).

Ako i nalazimo riječ penza u tom značenju, ne valja nam ipak pomisliti, da je penza neka posebna vrst kovanog novca, već brojčana vrijednost, kojom se izražavao odnošaj manjega novca prema većoj, ustanovljenoj jedinici, odnosno vrijednost tog manjega novca u srebru.

U listinama nahodimo tu riječ skoro uvijek u ovakom značenju:

15. aprila 1268. prodaju se četiri roba *„pro viginti quinque pensis denariorum zagrabiensium, que singule quinque marcam tunc temporis faciebant“*;

27. februara 1272. prodaje se neki mlin *„pro quinquaginta pensis denariorum banalium, quorum singule quinque pense marcam tunc temporis faciebant“*;

7. marta 1267. prodaju sinovi Zokovi zemljište *„pro XV pensis denariorum zagrabiensum, quorum singule quinque marcam tunc temporis faciebant“*;

1282. kupuje ban Stefan imanje za 50 maraka *„singulis de quinque pensis denariorum banalium“*;

---

[1]) Wenzel: „Codex Arpad.“, XII., 272.

[2]) Kukuljević: „Codex dipl.“, II., 28.

[3]) Primjerice valjalo je platiti za zaušnicu 10 penza uvrijegjenom, 100 dinara općini; za ranu bodežem 25 penza ranjeniku, 5 penza općini; za tešku ozledu ozlijegjenom 10 maraka, a općini 10 penza. Tkalčić: „Spom. gr. Zagreba“, br. 10.

1. septembra 1294., kupuje isti ban imanje za 7 maraka *„singulis cum quinque pensis denariorum zagrabiensium computatis“*.

Ovi i slični primjeri[1]) mogli bi nas zavesti, da penzu držimo za peti dio marke. U Slavoniji je to u istinu bilo tako, ali se na primjer u Ugarskoj računala marka na 6, 8, 9, dapače i na 12 penza, a odatle slijedi, da penza nije bila stalno ustanovljeni dio marke, jer taka golema razlika u vrijednosti marke ne bi ni u srednjem vijeku bila moguća.

Tumač, što se je pod nazivom penze u istinu razumijevalo, nahodimo u ugovoru od godine 1344., kojim daje ban Nikola zagrebačku kovnicu u zakup. Tamo su dužni komorni grofovi kovati *„de una marca argenti novem pensas et duodecim denarios, denariorum integrorum quarte combustionis .... obulosque et parvulos denarios camerae nostrae viginti pensas“*.

Oni imadu dakle od jedne marke čista srebra da kuju 9 penza i 12 dinara, a od iste težine srebra 20 penza, dakle nešto više nego dvostruko. Naziv dakle označuje stanoviti broj, kao i danas riječi tucet (Dutzend), šok (Schock) i gros (Gross), a čim je novac veći bio, tim ga je išlo manje na marku, a čim je manji bio, tim je više penza išlo na marku. U Ugarskoj računala se penza po Ruppu u početku vlade Arpadovaca na 45 (?), poslije na 40, dok se u Slavoniji uvijek računala na 40.

To doznajemo iz jedne bilješke u popisima papinskog bira desetine iz godine 1332.—1337., gdje se naročito veli: *„pensa autem facit XL. denarios ubique“*, a dalje *„ubicunque nominabantur pense in isto libro semper pro XL denariis computantur“*.

---

[1]) Držim da će biti za ilustraciju stare računarske frazeologije zgodno navesti još nekoliko primjera, koji su nalik na one, koje gore spomenusmo:

1265. kupuje neki Roland imanje „pro viginti marcis, pro qualibet marca V. pensas denariorum zagrabiensium computando.“ (Kukuljević: Regesta.)

1268. .... „pro quindecim pensis denariorum zagrabiensium, quorum singule quinque pense marcam tunc temporis faciebant.“ („Codex Arpad.“ VIII., 222., 579.).

1269. prodaje se neko imanje za 15 penza „denariorum zagrabiensium“ (Tkalčić, Zagr. 140.).

1270. daje se neko imanje u zalog za 19 maraka „in denariis zagrabiensibus“ (Ib. 156.).

1271. .... „pro centum pensis denariorum zagrabiensium, singulis quinque pensis marcam facientibus“. („Codex Arpad.“ 327.).

1278. kupuje biskup Timotej imanje Planinu za 20 maraka „denariorum zagrabiensium, singulis quinque pensis computatis, quarum quinque pense tunc temporis marcam faciebant“. (Tkalčić, Zagr. 194.).

1278. kupuje opat topuski imanje Srnov za 30 maraka „denariorum zagrabiensium singulis cum quinque pensis“. (Ibid. 198.).

1279. kupuje kaptol zagrebački imanje Kozolin za 26 maraka „denariorum zagrabiensium, quorum singule quinque pense marcam tunc temporis faciebant“. (Ibid. 200.).

1284. .... „pro sedecim marcis singulis cum quinque pensis denariorum banalium“. („Codex Arpad.“ XII., 426.)

1299. nalaže se žiteljima nekog otoka na Savi, da plate zagrebačkom kaptolu 50 dinara „bone monetae zagrabiensis“ u ime godišnjeg censusa. (Tkalčić, Zagreb.) I u „Statutima zagrebačkog kaptola“ spominju se banovci ili zagrebački dinari na sličan način.

Ako je slavonska novčana marka, kako razabrasmo iz gornjih primjera, imala 5 penza po 40 dinara, vrijedila je dakle 200 dinara.

Za potvrdu ovoga računa navesti nam je, da je — od kada je Karlo Roberto stao kovati u Ugarskoj zlatne forinte, slavonska marka vrijedila tri zlatne forinte, a forinta se računala na 70—72 banska dinara. U zlatu vrijedila je dakle marka 210 do 216 dinara, a onaj višak od 10, odnosno 16 dinara bijaše ono, što u današnjem prometu zovemo ažio.

4. Libra.

Ferto se obično dijelio u dva dijela, koji se zvahu libra ili livra, a od tog naziva izvodi se današnja talijanska lira. Ta riječ, koja bješe takogjer oznakom mjere (funte), koja se je sačuvala još od klasičnog doba do srednjeg vijeka u imenu rimske livre, već za vrijeme Karolinga nije samo oznakom utezne, već i neke brojčane vrijednosti, a vrijedila je 20.

Po tome bijaše prvobitno razdijeljenje novčane marke ovakovo:

1 marka = 4 fertona = 8 livre, a pošto livra označuje brojem 20 dinara, imagjaše prvobitna marka 160 dinara. Tako je na primjer u Oglaju brojila marka prvobitno 160 dinara, ali poslije je vrijednost dinaru bivala sve manja, te ih je išlo više na marku. Oznaka livre nije se megjutim upotrebljavala za oznaku broja 20. U Friulu običavahu sve do god. 1384. računati na livre, koje su brojale 8 dinara, a tek poslije uobičajila se livra od dvadeset dinara. Ona prva livra zvala se za razliku od potonje u listinama slavonskom livrom *(livra sclavonica, livra schiavonesca)* a igjaše ih 20 na marku[1]).

Istina, u domaćim spomenicima ne nalazimo nigdje traga toj posebnoj livri, ali sudeći po praksi, koja se uz naziv poprimila u inozemstvu, valja nam zaključiti, da je u Slavoniji bar neko doba u početku i u domaćoj kovnici bila u običaju marka, koja se dijelila na 20 livre po 8 dinara.

5. Dinar, obol i bagatin.

Novac, kojim se u prometu naplaćivalo, bijaše dinar[2]).

U hrvatskim listinama spominju se dinari već oko god. 1000., ali bez posebne oznake valute (vrijednoće), te se ne da ustanoviti, u koju

[1]) Fabrizio: „Delle Usure nell Friuli nell secolo XIV. e della Marca ad usum Curiae. Dissertazioni due con un parere intorno all' antica marca di Friuli". Udine 1774.

[2]) Običajna nazivlja za dinare jesu: denarii ducales, denarii banales, denarii usuales; po kovnicama: denarii zagrabienses, grecenses, denarii verocenses, denarii syrmienses, denarii spalatinae monetae; po banu: Misbani.

skupinu padaju. Ovi dinari po svoj prilici bili su poveći tugji novci, jer se čitava zemljišta prodaju za cijenu od 8—20 dinara[1]).

Vrijednost slavonskog banskog dinara ustanovljivala bi se prvobitno po veronskoj valuti. Još u XIV. vijeku običavalo se u nekim računima spominjati, da su banski dinari kovani po veronskoj valuti; tako u jednoj listini od god. 1308., koju navodi Ritter u svojoj banologiji i uslijed koje topličkí opat Nikola kupuje nekoliko robova za 5 maraka po pet penza starih banskih dinara *„computi veronensis"*.

Poput veronskih dinara računalo se 200 banskih dinara na jednu marku.

Premda je dinar bio prava novčana jedinica, nije mu vrijednost bila uvijek stalna, već se mijenjala prema sadržaju čistoga srebra, a bijaše iz prvine bolja, a vremenom postepeno slabija.

Dinar banski nije se nikada kovao od posve čista srebra — *simplex falsitate*, — već je uvijek sadržavao još i nešto bakra.

Ta smjesa, koja se zvaše *combustio* ili *coctio* (Legierung), odregjivala se u srednjem vijeku na lotove *(lothones)* ili šesnaestine livre, a obilježila bi se stanovitom brojnom oznakom. Tako imagjaše *Combustio tertia* trećinu bakra, dvije trećine srebra, *combustio quarta* četvrtinu bakra, *combustio quinta* petinu i t. d.

Izraziv to brojevima bijaše:

u kombustije	X.	$14^2/_5$	lota	srebra,	$1^3/_5$	lota	bakra
„ „	VIII.	14	„	„	2	„	„
„ „	VI.	$13^1/_3$	„	„	$2^2/_3$	„	„
„ „	V.	$12^4/_5$	„	„	$3^1/_5$	„	„
„ „	IV.	12	„	„	4	„	„
„ „	III.	$10^1/_2$	„	„	$5^1/_2$	„	„

U Slavoniji bijaše sadržaj novcu uvijek bolji nego li u isto doba u Ugarskoj, a to nam tumači obljubljenost slavonskih banovaca, pa i razlog, za što primjerice za vrijeme slavonskih banovaca nema u Bosni ni traga ugarskom novcu, makar da je Bosna bila češće u odnošaju s Ugarskom, dočim se banovaca nahodi dosta često.

Za bana Stefana i kralja Bele IV. kovao se je u Slavoniji novac osme kombustije sa 14 lota srebra, dočim je u Ugarskoj bio novac mnogo lošiji. Tamo je novac toliko hrgjavio, da je sabor u Pešti 1298., da se novcu iz nova podigne ugled, stvorio zakon, po kome se u svoj kraljevini za dvije godine imalo kovati novac *„quintalitate"*, to jest sa $^1/_5$ bakra, a iza toga da se uvede *combustio X.* (Rupp II., 181.) A da prestane vječna pometnja, nastala uslijed toga, što se upotrebljavahu razni novci, koji kolahu Ugarskom, odlučiše kovati jednolik novac.

[1]) Kukuljević: „Codex dipl." I., 1. Aug. 1000.

Taj zakon megjutim nije dugo vrijedio, a doskora se u Ugarskoj kovao lošiji novac, nego ikad prije[1]).

I u Slavoniji polazilo je vremenom na loše, ali sve do ugovora od godine 1344., gdje nahodimo kombustiju četvrtu kao zakonitu, dakle za 12·5% slabiji novac nego prije, ostao je novac skoro nepromijenjen.

U srednjem vijeku bila je u ostalom tendencija, da se kuje sve hrgjaviji novac, tako općenita, da su i sami frizaški dinari, koji su se iz prva kovali od sasma čistog srebra[2]), tečajem dvaju stoljeća postali tako hrgjavi, da su do godine 1355. izgubili oko 20% vrijednosti, pa su ih računali mjesto 200, do 245, pa i do 272 na marku.

Drugi primjer te postepene derute u novcu nalazimo u Dubrovniku, gdje su novci takogjer od dana na dan bivali gori. 1337. kovalo se iz litre (= 12 uncija) 14 perpera, ili 168 dinara, a sto godina poslije kovalo se iz jedne litre srebra 22 perpera, ili 264 dinara, 1452. dapače 270 dinara[3]).

U Ugarskoj bijahu isti odnošaji, a ti su bili tim nepovoljniji, što je u svake kovnice bila druga vrijednota, tako da o jedinstvenom novčarstvu ne bijaše ni govora. U Budimu se na primjer računala novčana marka na 56 groša, u Stônom Biogradu i u Sedmogradskoj na 40, u Kaloči i Barču na 60, u Pečuhu na 48, u Erlavi na 50 groša.

Groš se opet računao na 6 budimpeštanskih, 10 bečkih[4]) a 5 banovskih dinara.

Da je srebrna smjesa u banovaca bila bolja, nego u drugih suvremenih dinara, najbolje nam dokazuje to, da se u službenim listinama onog vremena često nazivlju banovci „dobrima“: *„solvantur sex denarii boni banales“*, ili *„500 denariorum bone monete zagrabiensis“*[5]).

„Boni denarii“ definišu se u knjizi *Statuta capituli zagrabiensi XIV. saeculi, cap. XV.* kako slijedi: *„et ubi dicuntur boni denarii banales, hi tales intelliguntur in comuni vocabulo, quod singuli valeant XII parvulos bagatinos“.*

Kao uzor-dinari spominju se u diplomi Karla Roberta od god. 1323. dinari, što ih za vlade Bele IV. kovao ban Stefan: *„bonos novos denarios*

---

[1]) Eto nekoliko podataka za ilustraciju tih prilika u Ugarskoj: Andrija II. kovao je novac X kombustije (Dipl. od 1233.). Bela IV., X. kombustije — 1248.: viginti marcas in moneta nostra pro qualibet marca octo pensas, vel in argento cujus decima pars comburetur. („Codex Arpad.“ VII., 266. Spomena i 1256., 1258., 1259., 1272. u „Codex Arpad.“ II., 299., 316., IV., 381.). Stefan V.: komb. V. (Privileg god. 1271.) Ladislav IV. komb. X. (1287.) Članak 37. zakona od 1268. odregjuje komb. V. a od 1270. počevši komb. X. Karlo I. komb. III. (dekreti od g. 1323. i 1342.). Ludvig I. komb. III. i IV.

[2]) Po zakonu imali su se kovati sa 0·937% srebra. Analizom pronašlo se megjutim najviše 0·926%

[3]) Ljubić: „Opis jugoslav. novaca“ p., XV.

[4]) 1 marka = 10 penza bečkih dinara (1277., 1288. „Cod. Arpad.“ IX., 184., 187., 189., 327., 491. i t. d.)

[5]) Tkalčić: „Spomenici gr. Zagreba“ br. 147., 176. (god. 1328., 1339.) 8. maja 1322. kupuje grad Zagreb Savski otok za 11 maraka „denariorum bonorum banalium“ (Ibidem).

ad pondus denariorum banalium antiquorum, quos Stephanus quondam banus tempore domini Belae regis predecessoris nostri bone recordationis cudi fecerat".

Dinar dijelio se kao cijelina u neke manje novce, i to na obole ili obule, koji su vrijedili polovicu dinara i koji su se kovali od srebra iste smjese kao i dinari.

Pošto se obolus radi svoje manje vrijednosti regje upotrebljavao u prometu, kovalo ih se i razmjerno manje i to, kako se spominje u ugovoru od godine 1344., na 9 maraka dinara, jednu marku obola a od jedne marke čista srebra 20 penza ili 800 komada. Težina im je poprijeko 0·4—0·45 *gr*, a odgovara prema tome od prilike polovici težine dinara. Jedan obolus u budimpeštanskom narodnom muzeju teži doduše do 0·60 *gr*, ali sva je prilika, da je to loše justiran komad.

Još manja čest banskog dinara bijaše novac, koji se zvaše bagatin (od toga današnji naziv patagun).

Koliko god je neznatne vrijednosti, toliko je znamenit u slavonskom novčarstvu. Kako se na ime opredjeljivala vrijednost marke po množini penza, koju je sadržavala, tako se opredjeljivala vrijednost dinara po broju bagatina. Bijaše to dakle neka vrst idejalnog novčanog minimuma, za odregjivanje vrijednosti srebrnih kovina. Banovac bijaše tek onda zakonito vrijedan, ako je imao vrijednost 12 bagatina, a gdje se u ugovorima ili platežnim nalozima XIII.—XIV. vijeka spominju, vrlo se često izrično zahtijeva, da se plaćaju takovi banovci „*quorum quisque valeat duodecim parvulos bagatinos*".

U jednoj listini nalazimo slijedeće značajno mjesto:.... „*denariorum XL, quorum singuli valeant XII parvulos bagatinos, vel ad tantum valorem comunem zagrabiensis monete alterius cujuscumque*". (Tkalčić: „Spomen gr. Zagreba" br. 242.)

Prema tome bijaše bagatin osnovnom jedinicom slavonskog novčanog sistema, a valuta zvaše se „*valor comunis zagrabiensis*" ili pošto joj je bagatin bio osnovom, „*valor bagatinorum*".

U dojakošnjoj literaturi nema nigdje spomena, da se je taj sitni novac u istinu kovao, te je prema tome sva prilika, da je to bio tek idejalni novac, koji se upotrebljavao lih kod računanja kao najmanja računarska jedinica. No pošto je svaki idejalni novac bar nekada imao konkretnog reprezentanta, valja nam to pretpostaviti i u bagatina, a naći ćemo ih u inozemstvu, po imence u Veroni, gdje su bili bagatini maljušni, tanki, nešto ispupčani srebrni novci, a bilo ih je i u Friulu, ali mnogo regje.

Megjutim imade dva tipa sitnih novaca, koje bi ja, jer se oslanjaju o tipove banskih dinara, držao za slavonske obole. Jedan od ovih — ako

i ne spada u kategoriju banskog novca — spomenuću ovdje na po se, a zastupan je u dva vrlo zanimiva sitna srebrna eksemplara u zagrebačkom muzeju. Ja mislim, da su to bagatini onoga dinara, o kome mislim, da ga je kovao Andrija II. nakon inkorporacije Dalmacije i o kome će biti niže spomena. Poput ovog dinara imadu i ovi bagatini na licu polumjesec i zvijezdu — stari grb Dalmacije — a na zaličju početno slovo A imena Andrijina. Ti bagatini nagjeni su kod Novih Banovaca blizu Zemuna, a po tom nalazištu može se slutiti, da su kovani u srijemskoj kovnici.

Drugi tip, koji se oslanja o ostale banovce, opisaću u tipologičkom popisu banovaca, dodanom ovoj radnji.

6. Forinta i groš.

Sve do vlade Karla Roberta bijaše u Slavoniji, pa i u Ugarskoj, srebrni dinar najveća novčana vrsta, koja se je kovala, a tek Karlo Roberto posve je reformirao novčarstvo u Ugarskoj. Ta promjena do duše nije se zakonito ticala Slavonije, ali se slavonski promet nije mogao oteti novim novčanim prilikama, koje Ugarskom zavladaše i koje trgovinom uplivaše i na Slavoniju.

Najznatnija činjenica njegovih novčarskih reforma bijaše ta, da je za svu Ugarsku uveo jedinstvenu novčanu vrednotu, te se od sele nije u svakoj kovnici kovalo po posebnoj mjeri i novčanoj vrijednosti, pa nije prema tomu bilo onih silnih novčanih razlika, kake se opažale čak u pojedinim županijama.

Još znamenitiji čin bijaše, da se u Ugarskoj uvelo po uzoru fiorentinskom zlatan novac, koji se po krinu na njemu zvao *florenus*, ili po mletačkim cekinima dukat, a po uzoru čeških i poljskih groševa (od tal. „grosso“) poveći srebrni novac, koji je takogjer bolje promicao trgovačke i prometne potrebe, nego li dojakošnji dinar.

Te ustanove nijesu doduše zakonito vrijedile u Slavoniji, ali zlatna forinta unosila se skoro iz Ugarske u Slavoniju, a time nastao je veliki pokret, jer se uz zakonitu srebrnu valutu udomila u praksi i zlatna valuta.

Florenus puri auri hungaricalis veri et justi ponderis[1]) doskora je zavladao tadanjim prometom, a bijaše toliko obljubljen radi čistoće svog zlata, da se u inozemstvu počeo kovati zlatan novac, koji bijaše vrlo nalik na ugarski i koji je dobio nazivlja, kao *„ducati valoris Hungariae“* ili oznaku, da je kovan *„ad bonitatem aurei hungarici liburnici“*.

U početku računao se dukat u slavonskom prometu na 70 banovaca, kao na primjer u carinskom tarifu grada Zagreba od godine 1343., gdje

[1]) Tkalčić: „Spom. gr. Zagreba“ br. 103.

se osim ostaloga ustanovljuje carina za tranzit jednoga voza na 12 dinara, *semper subintelligendo de hujusmodi denairiis, quorum septuaginta ad plus valeant unum de auro florenum vel ducatum*[1]). Na drugom mjestu statuta kaptolskog nalazimo, da je dukat vrijedio *„septuaginta vel circa"*. Tek što se pojavio dukat počelo se u prometu tražiti, da se carina — kao i danas — plaća u zlatu, a već 4. jula 1343. izdana je jedna naredba, da se za robu, koja bi se uvažala iz Venecije ili Njemačke, plati samo u zlatu carina, koja je iznosila $^1/_{30}$ vrijednosti robe[2]).

Kada je kraljica Marija 1384. dokinula banski novac, a u Zagrebu počela da kuje kraljevski, uveo se u Slavoniju dukat službeno, te se davao uz dinare kao zakonit novac ne samo na carinama, već i kod plaćanja kolekta, regalnih poreza, plaća i t. d.

Groš, *grossus* (od talijanskog *moneta grossa)* bijaše poveći srebrni novac, koji se rabio u Ugarskoj već početkom XIV. vijeka kao računski novac, ali se tek kovao koncem vlade Karla Roberta.

Po budimskoj vrijednosti, koja je bila u Ugarskoj najvažnija, igjaše iz prva 56 groša na budimsku marku, a groš se računao na 6 budimskih dinara.

Prema vrijednosnim razlikama raznih kovnica računalo se je na groš — manje ili više dinara. Vrijedio je 10 bečkih dinara, 7 srijemskih banovaca, 5 zagrebačkih, 5 pečujskih, 4·4 ostrogonska, 4 vacka banovca.

Pošto je groš prije, nego bi kovan, imao uvijek neku stalnu idealnu vrijednost, to mu je odnošaj prema raznim novcima onoga doba osobito pomagao kod obračunjanja raznih kurzova.

Prijegled mjera i novaca.

1 libra = 12 unca = 24 lota.
1 utezna marka = 4 fertona = 48 pondusa.
1 slavonska novčana marka = 5 penza = 40 pondusa = 200 dinara.
1 penza = 40,
1 pondus = 5 dinara.
1 dinar = 2 obula = 12 bagatina.
1 slavonska marka = 3 ugarska dukata.
1 dukat = 70—72 dinara.
1 slavonska marka = 40 budimska groša.
1 budimski groš = 5 banovca.
1 budimska marka = 280 banovca.

[1]) „Statuta Capituli zagrabiensis" Cap. XII. Tkalčić: „Spom. gr. Zagreba" br. 203.
[2]) Relacija veljskog kneza banu Nikoli u stvarima carine. Tkalčić: „Spom. gr. Zagreba" br. 198.

III. Stari računi[1]).

1. Iz popisa papinskog bira.

Odnošaj zagrebačke marke prema budimskoj možemo proračunati po popisima desetinskog bira pontifikalnog u biskupiji zagrebačkoj od godine 1332.—1337.

Uplaćene svote zabilježene su na ime tamo pojedince u zagrebačkoj vrednoti, ali konačne svote proračunane su u budimsku svotu ovako:

Rationes etc., pag. 163.:

„Sumpma facit de solutione primi anni et etiam aliquorum annorum ut in regestro isto continentur, quia aliqui solverunt de pluribus annis ut hic continentur, in toto CCC et XVI marchas, IIII pensas, marcam cum V pensis computando vel per XL grossos.

Ad numerum budensem faciunt CCXXV marchas cum dimidia et IIII grossos cum dimidio.“

Dakle 316 maraka i 4 penza po zagrebačkoj vrednoti ili $225^1/_2$ maraka i $4^1/_2$ groša po budimskoj vrjednosti.

U dalnjim stranama popisa bira nalazimo:

na strani 167: $297^1/_2$ m. — 20 den. = $221^1/_2$ bud. m. + 4 gr.
„ „ 166:206 „ + 8 „ = 147 „ „ + 10 „
„ „ 170: $183^1/_2$ „ — 30 „ = 131 „ „ + 10 „
„ „ 171: $53^3/_4$ „ — 7 „ = $38^3/_4$ „ „

Ukupna svota iznosi po zagrebačkoj vrednoti 1155 maraka i 461 dinar ili 1157 maraka i 61 dinar, a po budimskoj vrednoti $763^3/_4$ marke i $28^1/_2$ groša, ili $764^1/_4$ marke i $^1/_2$ groša.

Razmotrimo li pojedine stavke, opazićemo, da je osnovom računu, da budimski groš vrijedi 5 banovaca, a budimska marka 280 banovaca. Kod obračunavanja potkralo se porezniku nekoliko pogrješaka, jer je valjda računao u glavi, a ne na papiru. Tako na primjer valja stavka

316 m. + 4 P. = $225^1/_2$ b. m. + $4^1/_2$ gr. da glasi:

316 m. + 4 P. =

316 m. + 160 d. =

63360 d.: 280 = 226 bud. marke = 16 groša.

[1]) „Monumenta Vaticana Hungariae“: Rationes collectorum pontificiorum in Hungaria 1281.—1375. Budap. 1887.

Sadržaje popise kolektora:

1. Mag. Gerardus de Mutina 1281.—1286.;
2. Rufinius de Cibinio 1317.—1320.;
3. Jacobus Berengarius de Bonafato 1332.—1337.;
4. Gailhard de Carceribus 1338.—1342.;
5. Arnoldus de la Cruce 1350.—1354. i t. d.

Pogrješka iznosi dakle $39^1/_2$ groša.

Stavka: 206 m. + 8 d. = 147 b. m. + 10 gr. imala bi glasiti:

206 m. + 8 d. = 41208 d. i 280 = 147 b. m. + $9^3/_5$ gr.,

dakle $^2/_5$ groša manje, nego li je poreznik obračunao.

U stavci $183^1/_2$ m. + 30 d. = 131 b. m. + 10 gr. pogriješio je poreznik za 12 groša, jer prava svota u budimskom novcu imala bi iznositi 131 b. m. + 2 gr.

U svakom slučaju je pogrješka različita, te joj dakle nije razlog u vrijednosnim odnošajima. U cijeloj svoti pogriješio je poreznik u svemu za $5^7/_{10}$ groša sebi u prilog, a biće da je time namirivao mijenjačke troškove.

Slavonska marka odnosila se dakle po propisima desetinskog bira prema budimskoj ovako:

1 slavonska marka = 200 banovaca
5 banovca = 1 groš
1 slavonska marka = 40 groša
1 budimska marka = 56 groša = 280 banovca.

Razmjer slavonske prema budimskoj marci bijaše dakle 5 : 7 (penza) ili 40 : 56 (groša) ili 200 : 280 (banovaca).

2. Računi sedmog decenija XIV. vijeka.

Novčane odnošaje u Zagrebu u sedmom deceniju XIV. vijeka crtaju nam dva izvorna registra onoga doba, od kojih se jedan čuva u jugoslavenskoj akademiji, a drugi u gradskom arkivu u Zagrebu. Prvome je naslov:

In anno domini M°IIIC° sex^mo secundo. Registrum factum super expensas comunitatis, tempore iudicatus circumspecti Valentini iudicis, filii Michaelis moderni iudicis ciuitatis.

Priopćio ga je dr. Franjo Rački u „Starinama“ sv. IV., str. 19. i sl. pod naslovom: „Rashod grada Zagreba 1362. godine“ dodavši mu uvod. U tom registru navode se ove vrste novaca: *denar, solidus, grossus, pensa florenus* i *grivna.*

Po oznakama svota, koje su napisane na dnu svake kolumne, lako nam je proračunati vrijednost pojedinih vrsta novca.

Odmah ćemo opaziti, da i u tim računima penza vrijedi 40 dinara.

Vrijednost forinte pronaći ćemo po strani 3. *b* rukopisa, gdje se pojedince navode 748 dinara, a na kraju: *„summa facit III flor. et XXVIII den.“*

3 forinte dakle vrijediše koliko 720 dinara, a 1 forinta 240 banskih dinara. Naziv forinte služi dakle protiv dosadanje prakse za svotu od 6 penza.

Na strani 5. *b* navode se poimence 556 dinara, a u svoti 2 forinte 76 din., dakle 1 for. $= \frac{556 - 76}{2} = 240$ dinara.

Dalje se na strani 2. *b* pojedince navode 1218 din. i 8 forinti, a svota na kraju kolumne glasi 13 for. i 18 dinara, dakle:

1218 d. + 8 for. = 13 for. + 18 din. ili
1200 d. = 5 for. a 240 din. = 1 for.

Vrijednost solida pronaći ćemo po računu na strani 3. *a* rukopisa, gdje se pojedince navode 656 dinara, 8 forinta i 80 „*solidi magni*“, a na kraju se veli: „*summa facit XI fl. CCCXXX.. den.*“

Broj, koji označuje u sumi dinare, nije sasvim sačuvan, jer na kraju izbrisalo je vrijeme dvije brojke — VI — te je prvobitno glasilo „*CCCXXXVI den.*“

Načinimo li tome račun, pronaći ćemo, da na onih 80 solida dolazi 400 dinara, a jedan *solidus* bio je dakle vrijedan 5 dinara. Riječ *solidus* uzima se dakle u istom značenju kao riječ *grossus* ili starije *pondus*[1]).

Riječ grivna nalazimo u registru na dva mjesta, na strani 1. *b* i 2. *a*. Dotični tekst na strani 1. *b* glasi doslovce:

„*Item dedi III carpentariis, qui laborauerunt in aberiis ante portam carnificium et ante portam nouam per duas dies nonaginta VI den.*“

Item iterum dedi III carpentariis per unum diem, qui laborauerunt arberium ante nouam portam L den.

Item emi statuas IIII pro XXXXVIII den.

Item emi clauos pro XXV den.

Item emi trabes duas pro XXVIII den.

Item dedi Clementi fabro IIII cum media pensa den. qui laborauit ad portas de arberii habli et pantis.

Et iterum dedi eidem X den. qui laborauit I pant ad portam magnam nouam, qui fuit fractus.

Item dedi Michaeli, notario ciuitatis XII flor.

Item emi oleum ad lampadem ecclesie pro III flor.

Item dedi plebano III flor. pro missa „Cibauit“.

Item dedi campanatori I flor. qui recessit; item dedi campanatori nouo V grivnas minus XXXX den.

Item dedi campanatori de pano pro I flor. jopulam pro medio flor. item caligas pro L den. item redemi tunicam a sartore pro XXV den.

Item dedi Thome freniparo L den. qui laborauit cingulum ad lingwam magne campane.

---

[1]) Riječ solidus upotrebljava se dakle u značenju do sada neobičnom, jer po franačkom uteznom sistemu računalo se na solidus 12 dinara, pa i sam naziv služio je katkad za oznaku broja 12. U Veroni zvali su se bagatini, kojih je išlo 12 na dinar, prema tome i „solidi piccoli“.

Item dedi XIIII den. pro uno curru de virgis ad preparandum sepem inter scolam et precones.

Summa facit XXVI flor. et CCXVI den.

Pojedince se dakle navode: 5 grivna, $20^1/_2$ forinte i 536 din.

Ako li je: 5 grivna + $20^1/_2$ for. + 536 din. = 26 for. + 216 din.

slijedi da je: 5 grivna = $5^1/_2$ for. — 320 din. = $4^1/_2$ for. — 80 din.

a 1 grivna = 0·9 for. — 16 din. = 200 din.

Riječ grivna izražava dakle isti pojam, kao i marka, te označuje novčanu svotu od 200 dinara.

Rački u svom uvodu veli doduše, da je „grivna“, ГРНВЬНЧ slovjeski naziv za *mina, drahma, moneta,* a da isto znači, što i *„marca“,* dakle da je neka vrst uteza za zlato i srebro, ali je proračunao po navodima strane 2. *a* registra vrijednost te grivne na 800 dinara, dakle pronašao je četiri puta veću vrijednost, nego li je u istinu bila u slavonske marke. Naš račun megjutim evidentno pobija Račkijev.

Ali ako se i obazremo na onu stranu rukopisa, po kojoj je Rački pronašao za grivnu vrijednost od 800 dinara, naći ćemo, da mu je račun pogrješan.

Na onoj strani imade pojedince navedeno 1299 dinara, 14 forinti, 2 grivne i 7 penza, a na koncu veli se *„summa facit XXII flor. et XLXVIIII den.“* (dakle 22 for. i 59 dinara).

Pretvorimo li penze u dinare, dobićemo:

1579 din. + 14 for. + 2 grivne = 22 for. + 59 din. ili:

2 grivne = 8 for. — 1520 din. = 2 for. — 80 dinara,

dakle 1 grivna = 1 for. — 40 dinara.

Pošto je pak 1 for. = 240 dinara, bijaše 1 grivna = 200 dinara ili jedna marka.

Prema tomu je račun Račkijev bio kriv, a ne kako on mišljaše, račun na strani 1. *b* rukopisa, koji nije bio nikako u skladu sa njegovim računom i kog je on radi toga proglasio pogrješnim.

Vrijednost groša proračunao je Rački po strani 4. *a* registra na 7 dinara.

Tamo se spominju ove vrste novca: 520 din. + 8 penza + 3 for. + 17 groša, a u svemu: *„summa facit VI flor. et CXL den.“*

Na osnovu ovih bilježaka došli bismo do zaključka, da je 17 groša vrijedilo 20 dinara, a to je bez dvojbe krivo, jer znademo iz drugih onovremenih listina, da je groš vrijedio 5 banovaca.

U sumi imalo bi dakle glasiti *„et CCV den.“* mjesto *„CXL den.“*

Tu pogrješku valja nam dakle pripisati ili piscu originala registra, ili pak prepisu, koji je upotrebio dr. Rački kod publikacije.

U ovom registru znamenito je, da riječ *florenus* rabi u dojako neobičnom značenju. Ona ne označuje zlatnu forintu ili dukat, koji je isprva vrijedio 70, a poslije 72 banovca, već označuje novčani pojam, istovjetan sa 6 penza ili 240 dinara. Ta upotreba riječi ovdje je posve nova i iznimna, a u drugim suvremenim spomenicima nema joj analogije.

To nam primjerice pokazuje popis kućarine grada Zagreba od god. 1368.[1]) koji imade naslov: *„Nota, quod anno domini milesimo CCCLXVIII, tempore judicatus domini Petri filii Donati, judicis civitatis Grechensis numerus inquilinorum et taxa eorundem circulariter infra sunt conscripta“.*

Ta listina, koju je priopćio Ivan Tkalčić u „Starinama“, sv. VII., str. 37. i sl., sadržaje poimence zagrebačke gragjane i porez, što su ga uplatili. U njemu nahodimo ove vrste novaca: marke (svega 3), penze (svega 8), *denarii* (svega 5290) i bečkih dinara *(denarii vijennenses,* svega 10, a vrijede 2 bečka jedan banski dinar).

Svota označena je ovako: *„Sumpma vero predictorum inclinorum facit marcas XXXI et den. XV.“*

Obračunamo li penze i bečke dinare u banovce, iznosila je svota:

5615 din. + 3 m. = 31 m. + 15 d. ili

5600 din. = 28 m.

dakle 1 m. = 200 dinara.

Mi dakle sve do sedmog decenija XIV. vijeka nalazimo u Zagrebu iste novčane prilike kao i u XIII. vijeku, a marka sačuvala je nepromijenjeno svoju prvobitnu nominalnu vrijednost.

IV. Heraldički motivi na banovcima.

(Stari grb „Slavonije“.)

Za oznaku slavonskih banskih dinara važni su osobito neki heraldički motivi, jer nam podaju podloge za tipologičku klasifikaciju cijelih povećih serija.

Najvažniji heraldički motiv, koji gotovo uvijek nahodimo na licu sviju banovaca, jest kuna, prikazana u bijegu. Ta kuna bila je, kako razabiremo iz dekreta kralja Vladislava od godine 1496., kojim ustanovljuje novi grb Slavonije, najstarija grb-slika kraljevine Slavonije, jer se u

---

[1]) Fragmentum notarum indicialium civitatis Grechensis, annis 1359 et 1360. — Curiae item numerus inquiliniorum et taxa eorundem in civitate Grechensi annis 1367 et 1368.

Oba popisa priopćio je Ivan Tkalčić u „Starinama jugosl. akadem.“, knj. VII., 1875.

dekretu veli: *„quamvis illud regnum nostrum Sclavonie ab antiquo habuerit pro armorum insignia unum Mardurem“.*

Današnji grb uže pokrajine Slavonije stvorio je kralj Vladislav za cijelu Slavoniju, a bijaše u njemu aluzija onih političkih prilika, u kojima se kraljevina nalazila u ono doba. U dekretu, kojim kralj izmijenjuje stari grb veli se: „Ova kraljevina, koja leži megju dvjema rijekama Dravom i Savom, stoji i štiti protiv Turaka, vječnog neprijatelja i protivnika kraljevstva, susjedne zemlje, ratujući bez prestanka i suzbijajući svaki puta neprijatelja, kada bi koraknuo preko granice. Za to se može ovo kraljevstvo punim pravom nazvati štitom i tvrdim bedemom kraljevine Ugarske. A da ova kraljevina Slavonija i njeni nama vijerni podanici, koji u njoj obitavaju, upoznadu našu kraljevsku milost, odlučili smo dati joj ovaj grb: u trouglatom štitu dvije pomenute rijeke poprijeko, a izmegju njih na crvenom polju gori spomenutu kunu, njen stari grb, u naravnim bojama. I oba druga polja, koja zapremaju gornji i dônji rub, imaju biti crvena. U gornje polje stavljamo radi neprestanih i neumornih bojeva protiv Turaka zvijezdu „Mars“[1]).

Taj grb predočuje nam dakle alegorički onu situaciju, u kojoj bijaše Slavonija za turskih bojeva, a prostor njen sužen je na zemljište megju Savom i Dravom.

Stari prvobitni grb Slavonije jedino nam se sačuvao na novcima, a u najstarijih primjeraka bijaše kuna izmegju dvije šestokrake zvijezde.

Postanak tog posve neobičnog lika — kune — u starom slavonskom grbu tumači se obiljem šuma, koje prikriše sve pokrajine i u kojima bijaše kuna najobičnija, a sa svog dragocjenog krzna najobljubljenija zvijerka.

Već Martial, L. 10. ep. 37. spominje te kune imenom *„Martes“*, ili *„Cattae pannonicae“*, te veli, da su već za rimsko doba donosili zemlji velike koristi.

No kuna bijaše i u drugih Slovjena u velikoj cijeni, te se vrlo često plaćalo u mjesto novcem njezinim krznima.

Tako je odredila ruska kraljica Olga godine 964., da mladoženja u ime „knjaženja“ (porez, kojim se naplaćivao prijašnje *jus primae noctis*) dade svome gospodaru jedno krzno crne kune. Taj svatovski porez ostao je od tog doba pa kroz poznije vijekove u Rusiji pod imenom kuničnoje, kuništa u običaju[2]).

---

[1]) Tekst ove listine uz faksimile grba priopćio je potpuno Dr. Ivan pl. Bojničić u „Vjestniku hrv. ark. društva u Zagrebu“, II. serija. 1. svezak, 1895.

[2]) L. v. Schlötzer: „Nestors russ. Annalen“. Göttingen 1809., str. 126. Jos. Müller: „Altrussische Geschichte nach Nestor“. Berlin 1812., str. 131. i 220.

1506. podijelio je Sigismund I. knjazu kijevskom povlasticu, da seljaci, kad se žene, plate kunicu svom boljaru, a boljari kad se žene, da je plate knjazu.

U Smolensku izdana je g. 1514. ustanova, da se u ime troškova za svaku parnicu plati po jedno krzno kune[1]).

I u Poljskoj bijaše kunica[2]) porez, koji se namirivao krznima kune, a tamo bijaše vrijednost kuničnog krzna toliko utvrgjena, da je vrijedila u mjesto gotova novca. U Poljskoj se dapače računalo na kuničnu marku, koja je bila nešto jeftinija od srebrne marke. Jedno kunično krzno vrijedilo je opet dva krzna vjeverice.

I u Slavoniji cijenila se isto toliko kuna, te se u srednjem vijeku vrlo često davala mjesto plaće, kako to razabiremo iz nekoliko značajnih primjera. U godini 1018. obvezaše se stanovnici grada Cha Fiesole na hrvatskom otoku Krku, da će Mlečanima plaćati u ime godišnjeg danka 15 kuničnih krzna, a stanovnici otoka Osora obećaše u ime danka 40 krzna[3]).

1203. osudiše Mlečani grad Zadar, koji se bijaše podigao protiv mletačkog gospodstva, ali mu opet podlegao, na globu od 3000 kuničnih krzna[4]).

Kod tolike množine i vrijednosti kuna nije čudo, da se i država koristila prihodom lova na kune, te da je na taj prihod nametnula porez, koji bijaše dugo vremena najizdašnijim porezom u Slavoniji.

Taj porez zvao se po latinskom imenu kune *marturina, mardurina* u dekretu Alberta, § 62. *marturinarum praestatio,* a morao se davati već za vlade kralja Kolomana (1095.—1114.). Razabiremo to iz dekreta Andrije II. od god. 1211., kap. 11, gdje se veli: *„marturinae juxta consuetudinem a Colomano rege constitutam solvàntur“*, a sudeći po smislu te izreke, držim da je marturina već prije Kolomana za domaće dinastije opstojala, a ovaj ju samo preudesio. I § 27. zlatne bule od godine 1222. sadržaje ustanovu, koja je slična netom spomenutoj.

U hrvatskim listinama spominje se taj porez najprije za kralja Emerika 1119. u listini, kojom kralj oslobagja kaptol zugrebački, da plaća marturinu bilo kralju, bilo banu, a kralj Andrija II. potvrdi ovu povlasticu 1209.[5]).

Isprva davala se je marturina u naravi, ali već u listini Emerika od g. 1199. govori se *„de marturinis vel de proventibus, qui loco marturinarum exhibentur“*[6]), a iz toga se vidi, da se već onda davala marturina bilo u naravi, bilo u novcu.

---

[1]) Nik. Mih. Karamsin: „Geschichte Russlands“ VII., 112.

[2]) Fr. Piekosinski: „Morum medii aevi histor. res gestas Poloniae illustrantia“ I., 77.

[3]) Kukuljević: „Codex dipl.“ I., 100., 101.

[4]) Po Tomi, arcigjakonu spljetskom.

[5]) Tkalčić: „Monum. episcop. Zagr.“, str. 7. i 26.

[6]) Kukuljević: „Codex dipl.“ II., 221.

Iz listine pisane banu Nikoli godine 1349. doznajemo, da je „*ab antiquis temporibus*“ plaćao svaki slobodni plemić *(jobagio)* ili kraljevski gragjanin u ime marturine na godinu 12 dinara[1]).

Prema listini Andrije II. otplaćivahu žitelji župe Gora, koju je kralj darovao topuskim Cistercitama u ime marturine 42 frizaška dinara[2]), a poveljom istoga kralja od god. 1213. oslobagjaju se neki žitelji te županije od marturine, ako plate 5 penza, ali su poslije dužni, ako ustreba, služiti manastiru kao glasnici. — To bijaše prvi pokus javne pošte u nas![3])

Od marturine opraštao je kralj počesto posebnim privilegijem pojedine korporacije, općine, ili pojedince: 1209. sve svećenstvo u Slavoniji i Dalmaciji[4]), 1217. ponovno kaptol zagrebački, 1277. općinu sv. Martina u Vaški[5]).

S vremenom združio se taj porez sa prirodnim porezom (Productensteuer), sa tako zvanom založinom (Zulusina, Zulusma). Sve do vlade kralja Ladislava kumanskoga bijaše to posebni porez, a zvao se: „*collecta victualium, quae vulgariter zulusma dicitur*“[6]) ili „*victualia bani*“, kako se nazivlje u listini vojvode Kolomana[7]) (1234.).

Kasnije ujediniše ove dvije vrste poreza, kako to razabiremo iz dekreta Ljudevita I. od godine 1351., u članku 12., gdje se *collectae marturinarum* nazivlju imenom *ban sulmora* (bán zsolosmaja).

Marturinu pobirali su posebni poreznici, *marturinarii,* kako se zovu u listini bana Mikca, 1327.[8]), *officiale mardurinarum,* kako se nazivlju u listini kralja Bele IV., 1241.[9]) ili *collectores marturinarum.*

Kako prije vidjesmo, otplaćivala se poslije marturina zajedno sa lukrom u novcu, i to sa 11 do 12 dinara godišnje.

Generalna kongregacija stvori 20. aprila 1273. pod predsjedanjem bana Mateja zakon, koji radi i o uregjenju pobiranja marturine, te u paragrafu 27. ustanovljuje, da kolektori smiju samo sa 12 ljudi i 14 konja

---

[1]) Kerchelich: „Notit. praelimin.“, str. 241.

[2]) Tkalčić: „Monum. episcop. Zagr.“ 26.

[3]) Andrija II. snizuje braći Vjekoslavu, Vučeti i Dušanu marturinu od 42 na 12 frizaška dinara. (Kukuljević, regesta.)

[4]) „.... ut nullus banus vel banilus .... liberos denarios sive marturinas vel denarios ponderis praesumat exigere“. Tkalčić: „Spom. gr. Zagreba“ I., 21.

[5]) Od marturine oslobodio je Andrija II. 1218. grofa Babonega Vodičanskog; Bela VI., 1244. plemiće Gykowa i Chora, kad im je dao neki posjed (Kukuljević, Regesta). Ladislav IV., 1274. daje Stefanu, sinu Mihajla, pravo da u svoju korist bere marturinu („Codex Arpad.“ IX., 116. Fejer: „Codex dipl.“ V., 2., 277.). Koloman podijelio je biskupu pečujskom pravo, da sam pobira marturinu u korist Božjacima (Kukuljević Arkiv XI., 112. Theiner: „Monum. Hung. historica“ I., 97.

[6]) Pray: „Notitia prael.“ I., C. 111., god. 1276. Wenzel: „Codex Arpad.“ IX., 493., XII., 173., 191., 197., 235., 262. i t. d.

[7]) Kukuljević: „Jura“ I., 1., 59.

[8]) Tkalčić: „Spom. gr. Zagreba“, broj 140.

[9]) Privileg Babonega „Codex Arpad.“ III., 115.

poći na komisiju, a narod je dužan davati im u ime deputata jednu ovcu, šest kokoši[1]), jednu patku, kabao vina, 12 mjera graha i t. d.

Marturina se megjutim nije uvijek pobirala po državnim organima, već se davala u zakup. Tako je kralj Emerik dao zagrebačkom kaptolu vlast, da pobira marturinu u području zagrebačke biskupije, a kaptol dobivao je od toga u ime troškova eksekucije desetinu[2]). 1344. dao je ban Nikola marturinu i druge banske birove u zakup jednom društvu.

Kako vidjesmo, malešna kuna bijaše u životu naroda, koji življaše u „cijeloj" Slavoniji, vrlo znamenit faktor — i obzirom na trgovinu i na državne financije, pa s toga nije čudo, što je ona postala glavnim likom slavonskog grba.

Novce s tim grbom zvali bi katkada po njemu mardurini.

Na novcima prikazana je kuna uvijek u trci. Na novcima, koji se po tehnici već poznaju kako stariji trči na desno, a na novijim na lijevo. Time dobivamo već jedno obilježje, kojim možemo te banovce razlučiti u dvije velike skupine i od kojih se starija odlikuje vrsnom tehnikom, pomno izrezanim pečatom, a na po se boljim sadržajem srebra i većom težinom.

U grupi novaca, gdje kuna trči na desno, opazismo opet neke razlike. Po štilu i izradbi uvrstićemo one banovce, na kojima je kuna prikazana megju dvjema zvijezdama[3]) u početak perijode, u kojoj se kuju banovci, a uz one niže se pomanji niz tipova, u kojima se gornja zvijezda zamijenila krunom, tako da nam reprezentiraju novi tip: sa kunom izmegju krune i zvijezde.

Neda se pouzdano kazati, kada je kruna uvršćena u grb Slavonije, jer nam se o tom nije sačuvao pismeni spomen. Sigurno je, da se od nekog doba uvrstila ta kruna bez iznimke na lice banovcima, te je tamo vigjamo sve do dokinuća domaće kovnice.

Obazremo li se na analogiju u suvremenih ugarskih novaca, to ćemo krunu naći počešće tek za Karla Roberta[4]). Po tome sudeći valja nam te novce uvrstiti u doba, kada izumriješe Arpadovci.

Sjetimo li se političkih prilika, koje Slavonijom i Ugarskom zavladaše poslije smrti Andrije III., gdje se Karlo Roberto pojavio u Hrvatskoj kao pretendent, da u ime anžuvinske kuće svojata ugarsku i slavonsku

[1]) U Kukuljevića glasi „seu gallinae". Naravnije je čitati „sex gallinae".

[2]) Kukuljević: „Codex dipl.", 221.

[3]) Kerchelich: „Notitiae prael. regnor. Croat. Sclav. et Dalm.", str. 301., drži da je Vladislav II. prvi bio, koji je na slavonski grb smjestio zvijezdu nu to mnijenje pobija se novcima, na kojim od postanja nalazimo zvijezde.

[4]) Sravni dukat Karla Roberta u Rupp Jacobus: „Numie Hungariae hactenus cogniti", II tom., Budae 1841., 1846. sl. 336., groš sl. 341., denare i obole sl. 359., 361., 362. I za Ljudevita upotrebljuje se kruna na slični način: Rupp. sl. 393., 394., 403., 405.

krunu; sjetimo li se, da je baš u Slavoniji našao prvo priznanje a i potpore u našljednom ratu, što ga je zapodjeo protiv one stranke u Ugarskoj, koja je prianjala uz Vjećeslava i Ottona; da su ga davno prije, nego što ga Magjari priznadoše u Zagrebu svečano okrunili, lako je pomisliti, da je on na uspomenu te krunidbe dao slavonskom grbu krunu. Taj grb bio je ista aluzija na političke aluzije svog doba, kao i potonji grb Vladislava II. na odnošaje za njegove vlade.

Kao što je Vladislav II. promijenio stari grb Slavonije, kako ga je iza njega promijenio Sigismund III., davši kraljevini Slavoniji u ime grba embleme luksenburške kuće — tri glave risove, još danas u grbu Dalmacije — tako je i sva prilika, da je i Karlo Roberto, osnivajući novu dinastiju, promijenio i grb, a kao najvažniji momenat u začetku te nove ere isticaše se krunisanje u Zagrebu u god. 1300[1]).

Ako dakle i nije posve pouzdano dokazano, ipak je sva prilika, da je kruna uvršćena u slavonski grb na uspomenu tog momenta, a novce, na kojima je nahodimo, možemo dakle uvrstiti u doba, koje je slijedilo iza god. 1300.

U nizu banovaca, gdje je kuna prikazana na desno, a više nje kruna, imade ih nekoliko, gdje je pod zvijezdom niže kune smješten polumjesec. Ove novce uvrstiti nam je pod kraj doba, u kojem je kuna prikazana na desno.

Od časa, kada na licu nalazimo polumjesec i zvijezdu, ne staju ta dva simbola sa zaličja, gdje bijahu sve do onda uvijek smješteni.

Druga velika skupina banovaca, koja nam reprezentuje drugu polu slavonskih autonomnih novaca, slična je ovom potonjem tipu, ali se bitno time razlikuje, što je kuna prikazana u trci na lijevo; tipovi dakle te grupe jesu kuna na lijevo, gore kruna, dolje polumjesec i zvijezda.

Polumjesec i zvijezda jesu dva prastara heraldička motiva, koje već u rimsko doba poznajemo i koje za bizantiske uprave često nalazimo u provincijalnim grbovima Ilirika, a osobito u nekadanjoj rimskoj pokrajini Dalmaciji. Kad se u srednjemu vijeku heraldika utvrdila i razvila na neku vrst simboličke znanosti, rado je prihvaćala te stare motive, koji su bili osobito obljubljeni u pokrajinama balkanskog poluostrva, a poimence u Iliriku, gdje ćemo ih vrlo često naći u zemaljskim, gradskim i obiteljskim grbovima.

Ako i ne zauzimlju ti motivi prvo mjesto na grbu, vrlo često upotrebljuju se bilo kao ures, bilo pak da se njima ispuni koje prazno polje, ili koji razdio u štitu. Tako ćemo ih naći u gradskom grbu zagrebačkom, koprivničkom i t. d.

---

[1]) U Ugarskoj krunisan je tek 1308.

Probitnog značenja i postanka tih motiva dakako da se malo ko sjeća.

Da je tradicija još u XIII. vijeku poznavala te motive kao sastavine zemaljskog grba, dokazuje nam jedan novac Andrije II. Na licu toga novca prikazana je zvijezda više polumjeseca a natpis naokolo glasi:

Novac Andrije II., kovan za Dalmaciju.

ANDREAS · DAL · R ✻ (*Andreas Dalmatiae Rex*[1]).

Rupp drži punim pravom, da je taj novac kovan nakon reinkorporacije Dalmacije za Andrije II., a ja bih tome dodao mnijenje, da onaj polumjesec sa zvijezdom — odgovarajući natpisu — predočuje grb Dalmacije, odnosno osvojenoga dijela ove pokrajine.

Najmoćnija obitelj, koja vladaše u razdoblju XIII. i XIV. vijeka primorskom Hrvatskom i velikim dijelom Dalmacije, i koja bješe raširila svoju vlast i nekim dijelom Bosne, bijahu Šubići, a zanimljivo je primijetiti, da i na grbu te obitelji nalazimo polumjesec i zvijezdu. Moguće, da se je u ime zemaljskog grba substituisao grb te obitelji, ili obratno, jer takovi primjeri nijesu baš rijetki u heraldici, a tome bi se moglo u prilog navesti i to, što knezovi veljski i modruški, pa i oni iz kuće frangepanske, koji naslijediše Šubiće, uz svoj domaći grb upotrebljavahu i taj stariji, u kome je na prvom mjestu polumjesec i zvijezda.

Na zaličju (reverzu) slavonskih banovaca nalazimo uvijek dvostruki (patrijarkalni) krst, stojeći na stepenicama, koji zaprema sve polje.

Tumačenje toga krsta je očevidno: on je zemaljski grb Ugarske, a nahodimo ga već na novcima i pečatima iz početka arpadovske dinastije. Taj krst na slavonskom novcu predočuje dakle državnopravni odnošaj Slavonije prema Ugarskoj[2]).

S obje strane krsta, pod dônjom prijekom gredom, namještene su dvije okrunjene glave, jedna okrenuta prema drugoj. Te glave tumače se razno. Fr. C. Palma držao ih je za grb Dalmacije, ali je to mnijenje krivo, jer ono, što mi danas držimo za grb Dalmacije, mnogo je mlađega porijekla od banovaca — grb taj uveo je Sigismund Luksenburg za „svu Slavoniju“, a one tri glave u grbu nijesu ljudske već risove (= njem. Luchs, otud ime Luchsenburg).

[1]) Rupp sl. 17., Weszerle József: „Tabulae amnunorum hungaricorum“. Pesth 1873. XV., sl. 5.
[2]) O krstu na ugarskim novcima sravni u Ruppa I., str. 82., 83.

Rupp misli, da nam te dvije glave predstavljaju slike kralja i vojvoda, koji vladahu; no protiv toga mnijenja moglo bi se navesti, da za vrijeme, kad nad Slavonijom nije bilo vojvode, ne bi smjelo biti na novcima ni dvije glave, već samo jedna.

Najpriličnije mi se čini mnijenje Schönwiesnera, koji misli, da te glave prikazuju oba sveta kralja, sv. Stefana I. i sv. Ladislava I.

Bilo kako mu drago, oba ta motiva nalazimo najprije na ugarskim novcima, a tek poslije na slavonskim, te su dakle ugarske proveniencije. Dvije okrunjene glave vigjamo na novcu Andrije II., često na novcima Ladislava IV. Kumana, a jednako kao u slavonskih sa krstom po srijedi na novcima Andrije III.[1]).

Iz ovih heraldičkih motiva kušalo se tumačiti postanak pseudobosanskog grba, koji se u XV. i XVI. vijeku pomilja, a prikazuje kosi krst (tako zvani krst sv. Andrije), na okrajcima krsta dvije glave, a u srednjem štitu polumjesec i zvijezdu.

Osim ovih heraldičkih motiva, koji su na ovim banovcima nepromijenljivi, imade još i takovih, koji se promijeniše. Na starijim novcima nalazimo šestoperu zvijezdu (desno) i polumjesec (lijevo) više gornjih prijekih greda.

Više polumjeseca vidimo često sitnije bilješke: piknjicu, kolutić ili malešan krin. Te bilješke nemaju heraldičkog značaja, već mislim, da su bile kao posebne oznake za laglje razlučivanje pojedinih emisija i serija, a kao takove nam mogu poslužiti i kod klasifikacije većih serija.

Onim časom, kada se na licu pod zvijezdom smjestio polumjesec, ne staje to dvoje heraldičkih likova sa zaličja, a mjesto toga vigjamo dvije ptice, koje stoje na donjoj prijekoj gredi a glava im je okrenuta ćenaru.

Dvije ptice nalazimo osim na jednom novcu Stefana V.[2]), koji megju tim nije apsolutno izvjesno ustanovljen, na novcima Ottona Bavarca. Ali taj pretendent nije imao u Slavoniji upravo ni jednog pristaše, pa se ne može vjerovati, da je on uveo te ptice na novce. Ptica — labud — na kosoj pruzi, bijaše i grbom knezova krbavskih, pa bi prije bilo osnovano mnijenje, da je veća srodnost s tim grbom[3]).

Ako i nijesam kadar navesti posebnih dokaza za svoj nazor, držim, da te ptice na slavonskim novcima predstavljaju noja, što ga nahodimo uz anžuvinski krin u Karla Roberta i Ljudevita I., kao posebne kraljeve

[1]) Rupp o. c. sl. 195., 232.—226., 271.

[2]) Rupp oc. sl. 322.—224.

[3]) Sličan grb bijaše po Ritterovoj banologiji i u bana Butka (1251.) vijernog pristaše Bele IV., koji se zvao „župan Butek, božjom i kraljevom milosti ban Primorja". Ptica u grbu je labud a na glavi joj kruna, a druga kruna kao ogrlica.

grbove. Te ptice na banovcima izragjene su tako maljušne, a često i tako hrgjavo, da se ne da ustanoviti, u koji rod da ih uvrstimo, no ipak držim, da u nekih bolje izraženih primjera naliče najviše noju. Svakako su te dvije ptice na zaličju u svezi sa krunom na licu, a znamenito je, da se od časa, kada nalazimo na licu krunu, na zaličju pojavljuju i te ptice, koje do dokinuća domaće kovnice ostaše stalnim obilježjem slavonskih banovaca.

Uz spomenute motive nahodimo na zaličju slavonskih banovaca još neke, koji su samo za ures bez posebnog heraldičkog značenja. To su po dvije male grančice, koje niču bilo na gornjem ćenaru dônje prijeke grede krsta, ili pak iz sredine, u kom su slučaju koso ponamještene. Mjesto cvijetaka naći ćemo na tim grančicama katkada bobice. I na licu namještale se slične oznake, bilo po jedan cvijetak nalik krinu, bilo bobice, ili mali kolutići, poredani po jedan do tri njih kraj krune. Te oznake na licu nalazimo osobito na kasnijim novcima, a bile su za razlikovanje emisija, ako ne i kao prosti ures.

Od tih oznaka spomenuti nam je samo krin na po se. Krin nalazimo već na novcima Bele III., poslije kao ures na vršku žezla na dinaru Andrije II., te na novcima Ladislava IV. Kumanskog[1]).

U tim primjerima mogao je krin u toliko biti heraldički opravdan, što je Bela III., kao muž Margarete, kćeri Ljudevita VII., kralja francuskog, mogao da primi krin-amblem anžuvinske kuće, ali i u tih primjera pa i u banovaca je krin tako nuzgredno izražen, da ga ne valja držati heraldičkim znakom.

Tek gdje ga nagjemo na odličnijem mjestu, a heraldički izražena, možemo ga dovesti u savez sa anžuvinskom dinastijom. U slavonskih banovaca pak nalazimo to samo u dva rijetka slučaja.

Saberemo li dojakošnje razlaganje u nekoliko riječi, možemo tipologičkom osnovom klasifikacije slavonskih banovaca postaviti ovaj niz:

I. Novci starije arpadovske perijode, koje počeše kovati banovi oko polovice XIII. vijeka, a značajni tipovi su im na licu kuna na desno izmegju dvije zvijezde.

II. Prijelaz od te starije skupine kasnijoj predočuju nam oni banovci, gdje je kuna prikazana još desno, ali gdje je

a) više nje kruna, pod njom zvijezda.

b) više nje kruna, pod njom zvijezda i polumjesec.

III. Banovci potonje perijode razlikuju se od zadnjeg tipa time, što je kuna na licu prikazana na lijevo izmegju krune, zvijezde i polu-

[1]) Rupp sl. 118., 167., 255.

mjeseca, ali se razlikuju i težinom i sadržajem, te su od starijih novaca laglji za 20%, a sadržajem slabiji od prilike za 12%. Ti novci bez dvojbe kovani su na osnovu onoga zakona, što ga nalazimo izražena i u zakupnom ugovoru zagrebačke kovnice od godine 1344. Tip taj malo se mijenja do dokinuća autonomne kovnice, ali što su novci mlagji, to su hrgjaviji; a osobito u tehničkom i umjetničkom pogledu opažavamo veliku dekadansu u izradbi.

V. Natpis.

Većina slavonskih banovaca imade na licu u dvostrukoj bisernoj okolici natpis:

MONETA REGIS P SCLAVONIT ✠

Slova ili su obla gotska, ili u karakteru lapidarne latinice. U prvih je izradba lijepa, pomno rezana, a već po tome moramo ih uvrstiti u doba, kada je tehnika u slavonskih kovnica bila savršena. Što su novci mlagji, to se slova primiču bliže latinici, te su lošije a često nelijepo i nejasno izražena, pa nam se odaju kao radnje loših rezbara iz doba propadanja autonomne kovnice.

Gornji natpis do sada se obično čitao *„Moneta regis pro Sclavonia“*, ali to čitanje protivi se sredovječnoj paleografiji, jer se precrtano slovo P rabi u listinama bez iznimke za *per*[1]). To nam potvrgjuju i dva tipa, nagjena u pet eksemplara brdarskog nalaza, gdje imademo ovaj natpis:

MONETX REGIS PER SCLXVOX i

MONETA REGIS PER SCLAVI.

Natpis glasio bi dakle, dometnuv sufiks akuzativa *m*, koji odgovara propoziciji *per*: *„Moneta regis per Sclavoniam“*.

Taj sufiks istina manjka gotovo u svim banovcima, ali ga imademo u pomenutim brdarskim eksemplarima u kratici SCLAVI, koja se češće nalazi, a posve pravilno u jednom novcu osječke zbirke, gdje nahodimo natpis M DS P SCLAVONITM.

Prvobitno tumačenje već s toga nema smisla, jer kralj sam nije kovao za Slavoniju posebnog novca, dok potonji tumač bolje odgovara državno-pravnom odnošaju kraljevine u ono doba.

---

[1]) Kerchelich držaše, da ono „P“ znači dva „PP“, no kratica za to bijaše potez više slova „P“. On čita za to „moneta papalis;...“, što po gotovo nema smisla. („Regnor. Croat. Sl. et Dalm. notitiae praelim.“, str. 130.)

Razabirući banovce pojedince, naći ćemo u natpisu velikih razlika. Te razlike nastaše kraticama, koje bijahu nužne radi tijesna prostora, ili pak uslijed pogrješaka rezbara, koji je rezao pečate. Tih razlika imade toliko, da već uslijed njih možemo ustanoviti veliki niz varijanata, odnosno emisija.

Riječ MONETA naći ćemo u ovim varijantama: MONET, MOIET, NOIET, IIOETA a jednom i VOTA.

U riječi REGIS često se R zamjenjuje slovom P : PEGIS, a katkada se izostavilo slovo E : RGIS.

Slovo S obično je pravilno, ali i obrnuto Ƨ ili položeno ᔕ, ᔓ.

Najviše razlika naći ćemo u pisanju riječi SCLAVONIA, koja se kao zadnja prema prostoru obično kratila. Mi imademo ove varijante: SCLAVONIA, ƧCLAVONA, ƧCLAVON, ƧCLAVONI, ᔕCLAONIA, SLAVONIA, SCLAVOA, SCLAVM, SCLVONIA, ᔕCLAONA, SCLA i t. d.

Jednoć ćemo naći SCLAOTIA, a drugi put čak SIIAVOVIA, gdje slovo I stoji mjesto C a slovo V mjesto N.

Od ligatura nalazimo u riječi MONETA slova Æ, a ta je skoro uvijek nevješto izragjena, te često izgleda kao IE ili Æ. U riječi SCLAVONIA obično je A i V u svezi: Ⱥ, Ʌ.

Novci sa gornjim natpisom najobilnije su zastupani u nizu banovaca, koji su do sada izbili na vidjelo, ali imade i takih, gdje se natpis bitno razlikuje. Najznatnija je razlika, da su u nekih primjeraka izostavljene riječi „REGIS P“ te je samo ostala oznaka „*Moneta Sclavonie*“.

Evo te vrste natpisa:

MONETA SCLAVONI × A ×

MONETA SCLAVONI × EI ×

MONETA SCLAVONIE × M ×

MONETA SCLAVONI × V +

MONETA SCLAVONIE × MI ×

U tom natpisu promijenjen je smisao vrlo bitno, a nema dvojbe, da je toj promjeni povod koji važan politički razlog. Moguće da su ti novci kovani u vrijeme interregna, kada je Karlo Roberto došao u Hrvatsku, da u ime baštine iza izumrlih Arpadovaca osvoji ugarski prijesto od suparnika Vjećeslava i Ottona Bavarskog. U onom osamgodišnjem razdoblju, gdje je Slavonija posve neodvisno i protiv ugarske stranke priznala Karla kraljem, bila je sveza izmegju obih država prekinuta, a samo u tako doba mogli bismo pomisliti, da su ime kralja na novcima izostavili.

Jedan zanimljiv komad brdarskog nalaza imade natpis MONETRT I P ROhACIT. To je jedini banski novac, na kome nalazimo ime Hrvatske ([C]ROhACIT ✻).

✻

Novci, što su ih kovali vojvode slavonske, razlikuju se od banskih dinara bitno time, što se tamo mjesto običnog natpisa uvršćivao natpis MONETA DVCIS P SCLAVONIA ✻. Pošto su vojvode bile kraljevskog roda i neposredni zastupnici kralja, nijesu ovoga posebno spominjali.

✻

Na obolima, u kojih je prostor bio tijesan, te se nije mogao smjestiti cijeli tekst natpisa, nalazimo obično samo riječi REX SCLAVONIE, odnosno DVX SCLAVONIE.

✻

U posebnu vrstu banovaca uvrstiti nam je niz dinara, koji se po tipu redaju uz mlagje banovce, ali su u tehnici još lošiji i nesavršeniji, težinom i sadržajem još slabiji, a u njih je natpis posve nerazumljiv. Taj natpis tako je nesmišljeno sastavljen, da bismo u prvom momentu pomislili, da su to tvorine vrlo nevještih varalica. Ali imade ih opet toliko, a u natpisu i pečatu vrlo različnih primjeraka, te se ne može vjerovati, da se je novac mogao u tolikoj množini patvoriti, a da se ne bi naišlo na krivce, te novac odstranio iz prometa.

Kušalo se bezuspješno tumačiti te natpise. Ali prvobitno mnijenje, da je to neko šifrirano pismo, nije ničim utvrgjeno, jer je nemoguće naći ključ tim zagonetnim natpisima, i jer isporegjujući razne varijante nije opaziti ni stanovita sistema. Najposlije šifrirano pismo ne bi imalo smisla, jer bi falsifikator kao i drugo i to mogao bez muke oponašati.

Mislim s toga, da nam je najvjerojatniji tumač tim natpisima mnijenje, da su ti novci otisci pečata, koje izrezaše rezbari i monetari, nevješti čitanju i pisanju. Pečati, koji u nekim primjerima oponašaju dosta vjerno starije uzore, postaju sve hrgjaviji, majstori poslije ni ne paze na red, kojim slijede slova u natpisu jedno za drugim, a poslije pobrkaše ih sasvim. To bješe tim laglje, što se slova na pečatima nijesu na po se urezivala, već ih ukucavaše posebnim čeličnim zumbama (kalufima) za svako slovo, a najvjerojatnije je, da su nepismeni majstori pomrsili red slova. To je mnijenje tim opravdanije, jer se u ovim natpisima bez smisla nalaze skoro samo ona slova, koja nahodimo u natpisu MONETA REGIS P SCLAVONIA ✻, ili pak u siglama. Zumbe, što ih upotrebljavahu razumni novčari, našli su njihovi nevješti našljednici u zalihi, te ih upotrebiše onako kako znadoše.

Karakteristično je u tih novaca da im natpis uvijek počinje slovom M, koje je utisnuto bilo uspravno, bilo obrnuto, ili položeno (M, W, Σ, Ʒ) pa da u svih završuje slovom B. Ova dva slova upotrebljena su i na zaličju kao sigle.

Ti novci sa svim obilježjima loše tehnike, na brzu su ruku izragjeni i kovani su sigurno u doba, kada je bilo velike potrebe kovanog novca, i kada su kovnice bile jedva kadre, da ga nasmognu dosta u zalihi, da su dakle kovani u doba, gdje se nije mnogo pitalo za lijepu izradbu, za umjetničko lice. Ovako doba bijaše nastalo za vlade kralja Ljudevita Velikoga, koji je trebao toliku silu novaca za ostvaranje svojih velikih namjera, da u Ugarskoj nije bilo kovnice, kojoj nije prihod na više godina davao u zakup. Ti odnošaji, koji vladahu Ugarskom, dakako da znatno utjecahu i na Slavoniju, pa se i ondje novac više trošio, nego prije.

To mnijenje zasvjedočuje nam i to, što na novcima, koje uslijed grba i natpisa moramo pripisati banu Nikoli Seću (1346.—1350.), prvi put opažamo bitne pogrješke u natpisu, koji u nekim novcima tog bana gubi svaki smisao, a govori tome u prilog i to, što je za vlade Ljudevita i vrijednost banskog novca pala, te je postao toliko laglji, da ih je marka vrijedila samo dvije forinte.

Ti banovci sa natpisom bez smisla faktično su za trećinu slabiji od starih banovaca, od kojih je marka vrijedila tri zlatne forinte.

VI. Sigle.

Do sada bijahu uvijek sigle glavnim obilježjem, po kojem se razlučivahu u numizmatici pojedine vrste banovaca.

Sigle su pojedina slova, smještena na zaličju do krajeva dônje prijeke grede u krsta. U obih gore ustanovljenih glavnih skupina razlikuju se sigle time, što se u starijih banovaca iznad sigla redovito nalazi znak kratice (~ circumfleks), dok se u kasnijem nizu, koji karakteriše kruna na licu, više njih taj znak izostavlja.

Prvi, koji je pokušao da tumači te sigle, bijaše Krčelić, koji je u svom djelu[1]) izrazio prvi misao, da te sigle označuju početna slova kraljeva, te sigle A M[2]) drži za imena *Alma* i Marije, h R za *Henricus Rex*, a R L za *Ladislaus Rex*.

---

[1]) De regnis Dalmatiae Croatiae et Sclavoniae notitiae praeliminares.

[2]) Valjda pogrješno, jer mi te sigle nijesu poznate. Da nije K M sa obratnim K (=ϗ)?

Ovo mišljenje Krčelićevo slijedište do danas svi pisci, koji su se bavili opisom banskih dinara a osobito Schoenwiesner, Weszerle i Rupp, te na osnovu toga ustanoviše sistem, u kojem znače sigle:

ħ R . . . . . *Henricus Rex*
Ѫ R, R Ѫ . . . . . *Andreas Rex*
S R, R S . . . . . *Stephanus (V.) Rex*
Ł R, R Ł . . . . . *Ladislaus Rex.*

Dok se samo radi o tim siglama, bijaše to tumačenje najprirodnije. Ali imade cijeli niz sigla, koje se s time nikako ne slažu, pa već s toga gornji način opredjeljivanja banovaca nije posve pouzdan.

Ako uzmemo, da su sigle bile tako znamenite, valjalo bi prije svega ustanoviti, da su se došljedno u istom značenju upotrebljavale, a to nije bilo. Tako na primjer nema baš ni jednog novca, komu bi sigle odgovarale imenu BЄLA RЄX, a za njegove vlade osnovana je slavonska kovnica; dalje ima mnogo banovaca, gdje onog R (za *rex*) ni nema, pa ih ima mnogo i takvih, kojima se sigle ne slažu upravo ni jednim inicijalom ugarsko-slavonskih kraljeva.

Druga mana tog shvaćanja sigla jest ta, da se neki novci, koji su tehnički i stilistički tako savršeni, da ih možemo uvrstiti u najbolje proizvode sredovječnih kovnica, uvršćuju u doba, gdje je kovanje bilo još u povojima. To vrijedi osobito za sigle ħ R, koje se pripisuju kralju Emeriku *(Henricus rex).* Ti su novci najsavršeniji od sviju banovaca u svakom pogledu, a kad je sravnimo sa suvremenim ugarskim novcima toga kralja, opazićemo u ovima toliku razliku, da niko bezazlen ne će ustvrditi, da su obje vrste novaca nastale u isto doba, ili u istom (XII.) vijeku. U ugarskim novcima Emerika je izradba vrlo primitivna, pa i samih natpisa jedva je naći, dok je u banovaca sa siglama ħ R figuralna kompozicija, izradba natpisa i tehnika kovanja savršena, da ne može bolje.

Gore smo što više spomenuli, da nema u XII. vijeku ni spomena slavonskim banovcima, pa ni ona listina Andrije II. od 1217., kojom se isključuju ugarski novci sa kaptolskih trgovišta, ne spominje ni jednim slovom, da je onda bilo domaćeg novca, već se jedino po njoj može suditi, da se je možda tek snovalo kovati posebni novac za Slavoniju. Tek 1256. spominju se u listinama banski novci, a od te godine redom teku slavonskim prometom kao isključiv novac[1]).

[1]) Ritter-Vitezović veli u banalogiji, da su se banski novci kovali već u X. vijeku, te pripisuje jedan kod Kostajnice nagjeni novac Branislavu! Koliko se razabire po nepotpunom opisu tog novca, bijaše to kasno-rimski carski novac, koji ni iz daleka ne nalikuje na banovce.

Za determinaciju slavonskih novaca važni su neki nalazi, koji potkrepljuju i nadopunjuju našu dosadanju spoznaju o tom predmetu. Najprije ću spomenuti jedan obilan nalaz, koji je nagjen u ljetu god. 1896. u južnoj Ugarskoj kod Duna-Szekcső, te je nabavljen za zemaljski muzej u Sarajevu.

Vrijednost toga nalaza nahodim osobito u tome, što bijaše u njemu uz slavonske dinare niz ugarskih srebrnih novaca, koji se većinom dadu posve tačno odrediti, a po tome nam je moguće pobliže opredijeliti i postanak banovaca, koji su uz nje nagjeni.

Ti novci nagjeni su u jednom lončiću, a od ugarskih bijahu zastupljeni ovi tipovi (po Ruppu):

Bela IV., species	I*a*	12 kom.	Stephan V. species	II	150 kom.
„ „ „	III	5 „	„ „ „	XV*a*	29 „
„ „ „	XIII*a*	30 „	„ „ „	XVIII*a*	1 „
„ „ „	XVI	18 „	Ladislaus IV. „	XXI*a*	20 „
„ „ „	XVII	12 „	„ „ „	XXVII*a*	48 „
„ „ „	XII	62 „	Andreas III. „	II*a*	17 „

Sudeći po ugarskim novcima, koji se nagjoše tu na okupu, nalaz iz Duna-Szekcső-a pada u doba Bele IV. i Stjepana V., a ako je determinizacija Ruppova onih novaca, koji nemaju natpisa posve pouzdana (što baš nije), i djelomice iz početka vlade Ladislava IV.

Svakako to blago nije sakriveno poslije osmog decenija XIII. vijeka, te nam dakle ti novci predočuju vrlo kratko razdoblje od osnutka slavonske kovnice pa do časa, kada to blago ukopaše.

Ne obzirući se na one tipove, koji nemaju nikaka natpisa te se radi toga i ne dadu posve pouzdano ustanoviti, ima u nalazu ovih vrsta ugarskih novaca:

Bela IV.

Lice:	Zaličje:	Komada
1. Krst sa jednakim krakovima a megju kracima poredana slova BELA. U srijedi slovo ·R· *(Rex)*, zaokruženo krugom, dakle: BELA R*(ex)*.	Poprsje punoliko.	25
2. Natpis: RЄX BЄLAЄ u srijedi: Ꝙ (= Q za *quartus)*.	Sveti Juraj ubija zmaja.	30

Lice:	Zaličje:	Komada
3. Natpis: MONETA · BELA · REGIS ✱ u srijedi: IIII	Zmaj (Greif).	5
4. Janje s krstom. Natpis: REX · BELA ◦ QVARTVS ✱	Kralj na prijestolu. VNGA RIE	12

Stjepan V.

1. Natpis:	+ S + / TH Ph / AN RA / + X +	Kralj na prijestolu.	150

Osim ovih vrsta ima u nalazu dvije vrste banovaca, kovanih u Ugarskoj, a sudeći po nalazištu valjda u pečujskoj kovnici, i to:

Lice:	Zaličje:	Komada
1. Poprsje kraljevo sa natpisom: BELA REX	Dvostruk krst, pod njim dvije okrunjene glave, gore zvijezda i polumjesec sa bobicom; sigle: ◦ ◦	12
2. Poprsje Isusa s natpisom: MONET GARIE (Slova, koja fale, prikriva poprsje).	Dvostruk krst, a mjesto okrunjenih glava dvije obične glave. Gore dvije zvijezde. Sigle nema.	18

Slavonski tipovi ovog nalaza jesu ovi:

Lice:	Zaličje:	Komada
1. Kuna desno megju dvije zvijezde. Natpis: MONETA REGIS P SCLAVONIA ✱ sa sitnim različitim interpunkcijama.	Dvostruk krst, okrunjene glave, zvijezda i polumjesec. Sigle: h̃ R̃	2
2. isto.	h̃ R̃ U polumjesecu kolutić.	74
3. „	L̃ R̃ U polumjesecu cvijetak	1
4. „	R̃ L̃ isto.	5
5. „	R̃ S̃ „	1

	Lice:		Zaličje:	Komada
6.	Kao broj jedan ove vrste.	S R	U polumjesecu cvijetak	194
7.	„	S R	U polumjesecu bobica	13
8.	„	S R	U polumjes. 3 piknjice	3
9.	„	S R	Polumj. des., zvijezda lijevo.	1
10.	„	✠ ✠	U polumjesecu kolutić	35
11.	„		isto.	106
12.	„	○ ○	„	90
13.	Isti tip, natpis: MONETA · B · REGIS P SCLAVONIA ✠	○ ○	„	6
14.	Isti tip, natpis: MONETA DVCIS P SCLAVONIA ✠	✠ ✠	„	9
15.	isto.	○ ○	„	6
16.	„	h R	„	42
17.	„	h R	Polumjesec bez kolutića.	1
18.	Kuna, više nje krst, dolje zvijezda. MONETA REGIS P SCLAVONIA ✠	S R	U polumjesecu cvijetak	1

Ja držim, da je sakrivanje toga blaga u svezi s onim bunama, koje iza smrti Bele IV. zavladaše Ugarskom i Slavonijom. Duša tom ustanku bijaše gospodar tvrdog Kisega, ban Henrik iz roda Hederova, po svojoj očevini zvan Gisingovac, koji se odlikovao isprva u česko-ugarskom ratu, ubivši u dvoboju Belu, sina Boleslavova, te je kao nagradu dobio slavonsku banovinu. Kada se Bela, mlagji sin Bele IV., vojvoda slavonski pobunio, te protiv brata, kralja Stefana V., svojatao sebi ugarsku krunu, bijaše mu Henrik najžešći pristaša. Uza nj pristade kraljeva vojska u ajzenburškoj županiji, te plemstvo u južnoj Ugarskoj i Slavoniji, pa tako osvoji mimo svoj Kiseg, Žumberak, Dobru i druge gradove,

u koje stavi češki kralj Otokar, koji je na sjeveru vojevao protiv Stefana V., česku vojsku. Henrik je tako napredovao, da je uhvatio princa Andriju, a Ladislava, potonjeg kralja i majku mu zatvorio je u Budimu.

Kada je Otokar, koji je češkom i njemačkom vojskom osvojio Požun i Mošunj, bio potučen u bitci kod Rabce, propala je i Belina stvar.

Vojvoda Bela uteče, a vojska mu bi potučena, vogja Prewcilin poginu, a ban Henrik zatvori se u Kiseg. No njega pobijedi kraljev vojskovogja magister Petar, župan šomogjski i šopronjski u bitci kod Fuena, te ga zarobi.

Stefan V. vladao je samo dvije godine, a našljednik mu, Ladislav IV., izmiri se Henrikom i uspostavi ga na novo. U novoj buni poginu u bakonjskoj šumi.

Pod dojmom užasa, što ga je prouzrokovala ta buna, koja je baš u južnoj Ugarskoj oko Dunava bijesnila, valjda je koji mirni gragjanin, da spasi ono malo blaga, što ga je imao, zakopao taj novac, a poslije ne imagjaše prilike, da ga iskopa. Tako je blago čamilo, dok ga nakon šest stoljeća ne iznese slučaj opet na vidjelo. Blago dakle ili je ukopano za vlade Stefana V., ili u prvim godinama vlade Ladislava IV.

Uz tipologički momenat utvrgjuju nas dakle i nemirni politički odnošaji u mnijenju, da je to blago najkasnije oko god. 1273. zakopano, te da nam reprezentira kratko numizmatičko razdoblje.

U nizu banovaca ističu se najprije oni sa natpisom MONETA · B · REGIS P SCLAVONIA, a po rečenom utvrgjuje se dosadanje mnijenje, da taj natpis valja čitati *„Moneta Belae regis per Sclavonia(m)“*, te se time opredjeljuje 6 eksemplara nalaza.

Isporedimo li ove sa ugarskim dinarima, u kojih je natpis *Bela Rex*, opazićemo, da u obiju vrsta imadu u mjesto sigla dva mala kolutića ◦ ◦. A ako su sigle služile kao ustanovljene oznake nekog kratkog razdoblja, slobodno nam je izvoditi, da su 90 banovaca s običnim natpisom i 6 sa natpisom MONETA DVCIS P SCLAVONIA✻ nastali za vlade Bele IV., jer i u njih nahodimo iste sigle.

U svim ovim vrstama naći ćemo opet značajno obilježje, na ime u polumjesecu na zaličju mali kolutić ⊙. Pošto taj znak nalazimo samo u nekom stanovitom, stilistički posve srodnom nizu novaca, valja nam i ostale novce s tim znakom uvrstiti u doba Bele IV. Novci te vrste u nalazu iz Duna-Szekcső-a imadu na zaličju osim pomenute sigle još i ove: h̃ R̃, Ψ Ψ, i 🐓 🐓.

Dodjeljenjem ovim slaže se i to, da u te vrste spadaju i tri tipa sa natpisom MONETA DVCIS P SCLAVONIA ✻, jer je za Bele IV. vladalo Slavonijom više vojvoda: Dionys *ban et dux* 1241.—1245., Stephan 1254.,

Bela 1261.—1270., dok se vojvoda ne spominje ni za vlade Stefana V. ni za vlade Ladislava IV.

Kolutić u polumjesecu na zaličju manjka u ostalim banovcima u nalazu iz Duna-Szekcső, a mjesto njega nalazimo cvijetak ⚘.

Sigle ove vrste banovaca jesu: R̃ S̃, S̃ R̃[1]), R̃ L̃ i L̃ R̃. Ovi ne spadaju više u doba vlade Beline, već su kašnjeg postanja, dakle iz vremena Stefana V. i Ladislava, a s time se slaže, da sigle odgovaraju inicijalima kraljevskih imena *Stephanus Rex* i *Ladislaus Rex.*

To bi govorilo u prilog nazoru, da neke sigle, ako i ne sve, u istinu označivahu početno slovo kraljevo. No ako to opažamo kod sigla S̃ R̃, R̃ S̃, L̃ R̃ i R̃ L̃, te i u siglama R̃ Ã, i T̃ R̃, koje označivahu ime Andrije III. (ne II.!), ne ćemo to opaziti u drugim siglama, a naročito ne u siglama h̃ R̃, koje — kako vidjesmo — padaju u doba Bele IV.

Nalazi iz Duna-Szekcső uče nas dakle, da za Bele IV. osim sigla h̃ R̃ ne bijahu slova, već posebni znakovi u ime sigla u običaju, za Stefana V. i Ladislava IV. pak označuju sigle kraljev inicijal.

Nalazu u Duna-Szekcső posve sličan, ali brojem manji, nagjen je u godini 1895. kod sela Ocse u županiji Pest-Pitis-Solt-Kis-Kun, a došao je u ruke gospodinu C. F. Nuberu u Osijeku, koji osobitom ljubavlju sabire slavonske banovce.

Prema popisu, što mi ga je dobrostivo poslao gosp. Nuber, bijaše u tom nalazu ovih ugarskih novaca:

Andrija II. (1205.—1235.)	6 kom.
Bela IV. (1235.—1270.)	102 „
Stefan V. (1270.—1272.)	8 „
Ladislav IV. (1272.—1290.)	3 „

Osim toga bijaše još jedan novac cara Fridrika II. (1212.—1250.), jedan novac biskupa kolonjskog Konrada (1237.—1261.) i 5 frizaških dinara.

Slavonskih banovaca bijaše:

sa natpisom:	MONETA	REGIS	P	SCLAVONIA	+	i siglama	h	R	43 kom.
„	„	„	„	„	„	„	✞	✞	13 „
„	„	„	„	„	„	„	○	○	88 „
„	„	„	„	„	„	„	🐦	🐦	58 „
„	„	„	„	„	„	„	S	R	35 „
„	„	MONETA	DVCIS	P	SCLAVONIA	+	„	h	R 35 „
„	„	„	„	„	„	„	„	✞	✞ 8 „
								Svega . .	408 kom.

[1]) U 13 komada od 110 komada tipusa „S R“ imade mjesto krin-cvijeta tačka, u 3 figura, sastavljena od 3 tačkice.

Značajni su brojni odnošaji ugarskih novaca toga nalaza, gdje na 102 komada dinara Bele IV. ide samo 17 komada drugih vladara, iz čega slijedi, da i taj nalaz daleko većim dijelom pada u doba vlade Bele IV., a prema tomu je i većina slavonskih banovaca iz toga doba, na ime oni, koji su označeni sa siglama h̃ R, ⚜ ⚜, ∘ ∘ i 🦅 🦅, a samo ona 35 komada sa siglama S R idu u doba vlade Stefana V.

Treći nalaz, zakopan po svoj prilici takogjer u isto doba kao i pomenuta dva, nagjen je 1892. kod Pule u županiji šomogjskoj. Kažu, da je u njemu bilo oko 6 kilograma srebra, a 35 komada ih kupio gosp. Nuber od antikvara braće Eggera u Beču.

Bili su to ovi banovci sa siglama:

h̃ R̃	1 kom.
⚜ ⚜	2 „
∘ ∘	14 „
🦅 🦅	14 „
S̃ R̃	2 „

I u ovom nalazu nalazimo isti sastav kao u obim gornjima, ali u taj niz nekako kao da ne idu 2 praška groša Vjećeslava II. (1278.—1305.); no ako je i njima provenijencija ista, biće da je to blago ukopano u prve dane vlade Vjećeslavove.

Uz sigle, koje do sada navedosmo, imademo i drugih, koje nam valja tipologički uvrstiti u doba Arpadovaca, makar da se ne slažu sa dosadanjima, i da ne označuju ime vladarevo. Te sigle jesu: B L, Ꞓ S, M I, W I, Ꞓ N, S Π, S I, S L, S Ꞓ, S S, Z Z i Φ N.

Te sigle su megju tim prema velikoj množini drugih vrsta tako rijetke, da je sva prilika, da su nastale ili uslijed pogrješke rezbara, koji je krivo urezao slova, a u te spadaju sigle Ꞓ S, W I, Ꞓ N, S Ꞓ, Z Z i Φ N, ili su pako stari falzifikati.

Čini se, da se za našljednoga rata nijesu kovali banovci, ili baš vrlo malo; tek kad je Karlo Roberto zavladao, počeše kovati banske dinare u većoj mjeri. U ono burno ratno doba mnogo se promijenilo u kovnicama banskim. Stara vrsna tehnika propala je, lijepi nacrt zahrgjavio je za interegna, a novci, koje kovaše u prvim godinama nove vlade, ako i nalazimo na njima iste tipove kao u novcima prošle dinastije, postaju nelijepi i neugledni. Osim toga promijenilo se ponešto i značenje sigla. Mi doduše nalazimo vrlo često siglu K, koju smijemo držati za inicijal Karla, ali drugi inicijal R za *Rex* ne staje; mjesto njega vidimo druga slova, koja bismo

u prvom redu mogli smatrati početnim slovom banova imena, kao osobe, koja je u kraljevini izvršavala *jus cudendae monetae.* Ni natpisa „*moneta ducis*...“ i t. d. ne nalazimo u to doba, jer sve do 1350., ne bijaše u Slavoniji vojvode.

Novci starijega tipa te druge perijode, u kojima na zaličju još nema krune, pokazuju sigle K I, I K, uz koju vrst spadaju i sigle R I, I R (R je pokvareno K), na dalje sigle K S i S K.

Ako je K sigla za *Carolus,* a ono drugo slovo početak banskog imena, valja nam te novce pripisati dvojici braće, banovima Stefanu i Ivanu Babonezićima, knezovima vodičkim.

Prelazni tipus, na kojem je kuna prikazana na desno, ali već iznad nje kruna, imade samo sigle K M, koje bi odgovarale kralju Karlu i banu Mighu (Mikcu Prodaniću 1326.—1343.)

Na novcima mlagje perijode nema kraljeva inicijala. Mjesto njega nahodimo slovo B, dakle valjda *Banus,* a uza nj drugo slovo, koje označuje ime banovo.

Najčešći novci te skupine jesu novci sa siglama B M, M B, koje bi mogli tumačiti na ime Mikca bana. U prilog tomu govori dugotrajna vlada toga bana, pa i to, da se njegovo ime veže uz te novce nazivom banovaca — Misbani, Migsbani, što ga nalazimo u listinama za vlade tog bana, pa i poslije.

Osim ovih sigla imademo pod kraj autonomne kovnice još i sigle B R, a tumače se imenom bilo bana Nikole Lackovića, bilo bana Nikole Séchy-a.

Banovce anžuvinskog doba karakteriše nam osobito savršenim načinom jedan nalaz, nagjen u godini 1890. kod sela Brdari u kotaru Sanskog Mosta. Tu je našao pastir u jednom loncu ukopano 1198 komada banovaca, koji su svi došli u pohranu u zemaljski muzej u Sarajevu.

Za čudo u tom nalazu ne bijaše ma ni jednog komada onih vrsta, koje pripisasmo arpadskom dobu, već svi bez iznimke padaju u doba anžuvinsko.

204 komada tog nalaza imagjaše kao i novci arpadovske dinastije na licu kunu izmegju dvije zvijezde, ali su mnogo lošije izragjeni, pa nam ih valja s toga uvrstiti u početak vlade Karla Roberta. Osim po izradbi razlikovati nam ih je od sličnih novaca arpadovskog doba i po siglama, koje uz kraljev inicijal označuju i drugi, što ga u prvom redu smijemo tumačiti na ime banovo.

Megju novcima, u kojima je na licu kuna prikazana na desno, imade 27 komada, gdje je već više kune kruna, 5 komada ih imade dolje samo zvijezdu, 22 komada već zvijezdu s polumjesecom. U svih je sigla K M.

Na svim ostalim novcima (u 967 kom.) prikazana je na licu kuna, u trci na lijevo, a u ovih više nema kraljevog inicijala, već samo banski uz slovo B, kao kraticu za pridjevak *„banus“*.

Najobilniji su novci, u kojima se sigle — M B i B M — tumače na ime bana Mikca. Imade ih 341 komada, a u nizu vrlo mnogo razlika u pečatima, s kojima su kovani. U pisanju samih sigla ističu se osobito nepravilnosti u pisanju slova B, koje su često tako znatne, da to slovo dobiva posve iskvaren oblik: B, R, ꓘ, P, ꓘ i t. d.

Najvrijedniji komadi toga nalaza jesu dva novca s grbom bana Stefana Rabonića, koji imadu na licu lava iznad kune, te nam ti svjedoče, da tipologički srodne im komade tog nalaza valja uvrstiti u početak vlade Karla Roberta; za tim jedan novac s natpisom *„Moneta regis I. Karuli“*, koji je do sada jedini banovac, na komu nalazimo ime kraljevo posve ispisano, te novac sa grbom bana Nikole Lindve na zaličju, a na licu *„Moneta Nicolai bani“*, koji nam svjedoči, da ostale srodne mu vrste tog nalaza treba uvrstiti pod kraj vlade Karla Roberta. 36 komada brdarskog nalaza imadu u okrugu mjesto običnog natpisa na licu *„Moneta Sclavonie“*, a u tim novcima kušalo se valjda, da se u natpisu još izrazitije izrazi slavonska autonomija u pogledu kovanja novca. Taj pokus lako je bio moguć za prvih godina Karlove vlade.

Konačno bijaše u tom tako zanimljivom nalazu 298 banovaca sa nerazumljivim natpisom, a megju njima vrlo mnogo razlika u natpisu i u pečatu.

Po svojoj sastavini brdarski nalaz obuhvata mnogo veće razdoblje, nego ikoji drugi do sada poznati nalaz banovaca, a osobito veće razdoblje, nego nalaz iz Duna-Scekcső-a. Oba nalaza pak malom iznimkom obuhvataju čitavu perijodu, u kojoj se kovahu slavonski banovci. Da se je u jednoj ruci sabralo toliko različitih emisija, koliko ih vidjesmo u brdarskom nalazu, može se samo tako tumačiti, da se je u Slavoniji *lucrum camerae* otplaćivao u gotovu novcu, te nije bilo nužno na silu svake godine zamjenjivati stare emisije za nove, kako je to iz prvine bivalo, te u Ugarskoj trajalo sve do XV. vijeka.

Nalaz, donekle srodan brdarskome, našao se 1889. u Metlici u Kranjskoj, pa je i taj došao u ruke gospodinu Nuberu u Osijeku. U tom nalazu bijaše 175 banovaca, 3 bečka feniga, 5 tirolska Mainharda, 54 ugarska dinara Ljudevita I., 1056 mletačka soldina duždova od Franceska Dandola (1329.—1354.) do Andrije Contarina (1368.—1382.), dalje dva oglajska dinara Ludovika della Torre (1359.—1365.) i 33 padovanska Jakova Carrare (1350.—1355.).

Najobilnije zastupljeni su novci Andrije Contarina — svega 871 komad — a po tome nam je i većinu banovaca uvrstiti u doba njegove vlade od 1368. do 1382.

Slavonski banovci tog metličkog nalaza zastupani su u ovim vrstama:

1. kuna desno, sigle K M . . . . . 1 kom.
2. „ lijevo, obični natpis . . . . . 45 „
3. „ „ natpis bez smisla . . . . . 128 „
4. Nikola Szechy (s grbom) 1344.—1361. . . . . 1 „

Progresija u brojevima predočuje nam i red, kojim su ti novci kovani. Prelazni tip sa kunom na desno samo je u jednom komadu zastupan. Broj novaca sa običnim natpisom odnosi se prema broju novaca sa nerazumljivim natpisom kao 1 : 4, dakle baš u obratnom razmjeru, nego li u brdarskom nalazu, što nam svjedoči, da je od ovoga mnogo mlagji, a ukopan valjda u osmom deceniju XIV. vijeka (sudeći po novcima Contarina). Time se opredjeljuje i doba, kada su kovani banski dinari sa nerazumljivim natpisom.

Prema gornjem razlaganju o upotrebi sigla na slavonskim banskim dinarima, dolazimo dakle do ovog tumača:

1. Za Bele IV. nemaju značenje inicijala, već rabe osim sigla h R, *ponajviše posebni znakovi, krinovi, ptice, kolutići;*

2. za vlade Stefana V., Ladislava IV. i Andrije III. kao sigle rabe u većine banovaca početna slova imena kraljeva, te slovo R *za rex;*

3. za vlade Karla Roberta nalazimo u početku uz inicijal kraljev i inicijal banov, a poslije samo inicijal banov i slovo B *za banus.*

Mi dakle time dobivamo ovaki prijegled:

sigle: h R, ∘ ∘, [illegible], [illegible], ⚜ ⚜ . . . . . za Bele IV.
„ S R, R S . . . . . „ Stefana V.
„ L R, R L . . . . . „ Ladislava IV.
„ Π R, R Π . . . . . „ Andrije III.
„ K S, S K } za Karla Roberta i { Stefana Babonezića (1310.—1313.)
„ K I, I K (R I, I R) } za Karla Roberta i { Ivana (1309.)
„ K M, B M, M B } za Karla Roberta i { Mikca Prodanića (1326.—1343.)
„ B R za Ljudevita i banove Nikolu Lackovića i Nikolu Szechy-a.

Time dakako nije posve iscrpljeno tumačenje sviju sigla, a ne valja smetnuti suma i mogućnost, da su neke sigle označivale i ime komornog grofa ili monetara.

U Ugarskoj, kako to nalazimo zabilježeno u zakupnom ugovoru kremničke kovnice (1342.), bijahu dužni monetari na svojim novcima otisnuti i svoje ime ili posebni znak, i to za to, ako bi se pronašao novac lošiji, nego li ga zakon odregjuje, da se krivac pronagje i kazni monetar, koji ga je skovao. Te sigle nahodimo počevši od Karla Roberta skoro na svim ugarskim novcima, a moguće je, da je ista ili slična naredba vrijedila i u Slavoniji.

Završujući razmatranja o siglama valja mi osobito istaknuti, da imade više primjera, da se je u nalazima, koji su evidentno mlagji, a većinom iz

doba Karla Roberta, naišlo na banovce sa siglama, koje su inače samo u doba Bele IV. u običaju: [illegible], [illegible], ∘ ∘, ⚜ ⚜ ili u doba Stefana V.: S̃ R̃.

Isporedimo li te novce sa starijim nalazima, naći ćemo u vanjskom licu veliku sličnost; ali promotrivši ih pomnije, primjetićemo, da nijesu rezani i kovani onom pomnjom kao stariji. Ti novci su sigurno restituirani, u vrijednosti su slabiji od originalnih banovaca, a kovani su za Karla Roberta, na osnovu već pomenute naredbe, po uzoru banovaca, što ih je za vlade Bele IV. kovao ban cijele Slavonije, Stefan Gut-Keled.

Kod razlučivanja originalnih i restituiranih novaca valja da sabirač uvaži prije svega prilike, u kojima se našao novac, pa dakako i stilističke momente.

VII. Težina i finoća banovaca.

Slavonski banski dinar promijenio se tečajem vremena oblikom i sadržajem. Prvobitna mu težina bijaše nešto manja od 1 *gr*, a samo u rijetkih primjera nalazi se veća težina. Tako nagjoh u jednom komadu sa krinovima mjesto sigle 1·04 *gr*, u jednom sa siglama S̃ R̃ 1·05 *gr*, a u dva komada iste vrste po 1·07 *gr*, no ti slučaji su izvanredni i rijetki te su ti komadi valjda nepažnjom monetara tako teški skovani.

Uz nesavršene sprave za mjerenje i netačne uteze, koje upotrebljavahu sredovječni monetari, nije bilo moguće skovati apsolutno jednako teške komade, pa je s toga na osnovu brojaka, koje bismo pronašli našim savršenijim tezuljama, vrlo problematično proračunanje prvobitne normalne mjere bilo novaca bilo uteza.

Tek ako imademo na raspolaganje više jednakovrsnih komada, dobićemo poprečne brojke, koje se bar u nekoliko približuju normalnim.

Taki poprečni brojevi, pronagjeni na osnovu povećih serija za oznaku težine raznih vrsta, jesu ovi:

Kuna desno i sigle:		Kruna i kuna desno: K M 0·83 *gr*
h̃ R̃	0·932 *gr*	
∘ ∘	0·93 „	
⚜ ⚜	0·957 „	Kruna, kuna desno, polumjesec i zvijezda: K M . 0·74 „
[illegible]	0·90 „	
S̃ R̃, R̃ S̃	0·92 „	
S̃ L̃	0·70 „	
R̃ L̃	0·82 „	Kuna lijevo, obični natpis 0·6359 „
R̃ π̃	0·75 „	
R̃ Ĩ	0·79 „	
R̃ S̃	0·783 „	Nerazumljiv natpis . . . 0·55 „

Ti brojevi dokazuju nam najprije, da su banovci onim redom, kojim smo ih tipologički rasporedili, skoro sasvim pravilno postajali sve laglji. Težina onih banovaca, koje nagjosmo u nalazu iz Duna-Szekscő-a, te idu u doba Bele IV. i Stefana VI., variira od 0·90 do 0·95 *gr.* U drugih vrsta pa do banovaca mlagjega tipa, opažamo, da je težina spala za 18%, te da koleba od 0·83 do 0·74 *gr.* Taj gubitak težine od 18% nije slučajan, već sigurno ustanovljen zakonom, ako nam i nije poznat taj zakon, jer u dotičnoj mlagjoj skupini naći ćemo prilično došljedno srednju mjeru od 0·74 *gr.*

Banovci mlagje perijode, na kojima vidimo kunu na lijevo, opet su laglje kovani od dojakošnjih, a poprečna težina od 0·6359, sravnivši je sa prvobitnom, odgovara gubitku od 30%.

Novci sa nerazumljivim natpisom napokon još su slabiji, teže poprijeko 0·55 *gr,* a gubitak im je, sravnivši je sa banovcima iz vremena vlade Bele IV. 39%.

Dakako da narodu to depreciranje novca ni malo nije bilo u volju, jer se je na marku uvijek jednako računalo 200 dinara, pa nije čudo, da je svako volio i tražio stare dinare. U statutu zagrebačkog kaptola iz XIV. vijeka (god. 1354.) nalazimo za to i zabilježeno tužbu: „... *modernis temporibus non consuevit fieri moneta, de qua unus denarius possit valere duodecim parvulos bagatinos*“, a time i statut motivira zahtijevanje, da se u ime poreza više plaća.

Razlog tomu pogoršanju megjutim ne ćemo naći u domaćim prilikama, već u prilikama, koje vladahu novčanim prometom u Ugarskoj i koje su prinukale i slavonske kovnice, da promijene kurs na gore.

Kemičkom analizom slavonskih banovaca doći ćemo do istog rezultata, što nam ga podaju rezultati mjerenja, te se finoća kao i težina u njih gubila. Kemik kod sarajevske glavne carinare, gospodin Kalls, bijaše tako prijazan, te je analizom ustanovio kvantitativni sadržaj finoga srebra u prilič-nom nizu slavonskih banovaca.

Držeći, da kvalitativna analiza nema posebnog interesa, nije se analizom ustanovilo posve tačno sastavina skovane smjese, jer je tu bio za vrijednost novca mjerodavan samo sadržaj u finom srebru, dok se ostale sastavine smatrahu bezvrijednom primjesom. U kvalitativnom sastavu banovaca zanimljivo je samo istaknuti, da je u mnogih primjeraka nagjeno dosta znatnih primjesa zlata, uslijed čega novac dobiva veću vrijednost. Ta je primjesa megjutim posve slučajna, a nahodi se i kod drugih južnoslovenskih novaca, poimence u bosanskih, srpskih, dubrovačkih i bugarskih. Zlato ili je već bilo u minimalnoj množini primješano srebrnoj rudi, koja se upotrebljavala za kovanje novca, a novčari ili nijesu znali za tu primjesu,

ili nijesu umjeli da je odluče od srebra, ili je pak došlo u smjesu na taj način, da se raskivalo i splavilo dosta srebrna nakita i kovana srebra (Bruchsilber), a s njim i po koji pozlaćeni komad, pa monetari nijesu bili vješti, da malim troškom odluče iz smjese skupocjenije zlato.

Pošto je množina zlata neznatna, rijetko kada veća od 1%, držao sam, da je dovoljno samo kvalitativno ustanoviti, gdje ga ima.

Još je zanimljivo primjetiti, da je u nekih komada pronagjeno i ponešto živе.

Analizom pronašla se u ispitanih komada množina finog srebra, što se vidi iz prijegleda na drugoj strani.

U istom prijegledu opazićemo, da su stari novčari bili posve korektni i pošteni, jer gotovo uvijek kovahu čišće srebro, nego li su bili zakonom na to obvezani. Tumači nam se to time, da se je u kovnicama srednjega vijeka kušala finoća srebra defalkacijom, to jest srebro se kalilo (čistilo) u lončiću, pomiješano s ugljenim praškom ili meljevinom kostiju, a time se u plamenu absorbirala sva nečistoća, dok je čisto srebro ostalo kao regulus u lončiću. No tim postupkom gubilo se i nešto fina srebra, a prema konstrukciji peći može taj gubitak da iznosi do 8%. Kušajući dakle na taj način finoću srebra, pronašao bi se uvijek nešto niži postotni broj, nego li odgovara u istinu apsolutnoj finoći dotičnog novca. To je i razlogom, da se kod kvantitativnog pokusa ustanovio *remedium legis* u množini od 10%.

Oni novčari, koji su poznavali manjkavost tog načina kušanja finoće, da izbjegnu neprilikama, koje bi nastale u slučaju, da ban naredi pokusno ispitanje koje emisije, uzeše svoje volje nešto finije srebro, nego li je zakon to zahtijevao; oni pak, koji nijesu znali za gubitak u defalkacije, pronašli bi pokusima i onako niži postotni broj, nego li ga nahodimo danas savršenim titriranjem. Tako su oni iskovali i ne znajući finije srebro.

Po spomenicima nalazimo u Slavoniji dvije različite smjese (Legierung) srebra, što se raskivalo: za bana Stefana (Bele IV.) *combustio VIII*, a za bana Nikole po zakupnom ugovoru od god. 1344. *combustio IV.* Prva odgovara finoći srebra od 87·5%, druga finoći od 75%.

Analizom pronašlo se megjutim u nekim novcima finoća od 90% i više, dakle po staroj frazeologiji *combustio X.*

Ti novci jesu ovi:

sa siglama	Ω	R	sa	90·8% srebra
„ „	S	R	„	90·0% „
„ „	○	○	„	91·8% „
„ „	☤	☤	„	92·8% „

Sadržaj finog srebra (čulćeta) u slavonskih banskih dinara.

Sigle	Srebro u %	Nalazište novaca	Primjedba
1. ○ ○	91·8	D.-Szekcső	obilnog zlata
a) ○ ○	86·0	Zbirka Nuberova	
b) ○ ○	88·5		
c) ○ ○	85·8		
d) ○ ○	85·0		
e) ○ ○	83·2		
f) ○ ○	91·8		
g) ○ ○	84·0		
h) ○ ○	76·7		nema zlata
🐓 🐓	88·4	D.-Szekcső	obilnog zlata
✠ ✠	92·8	D.-Szekcső	
✠ ✠	90·0	Zb. Nuber.	
h R	90·0	D.-Szekcső	
h R	87·0	Zb. Nuber.	
S R	90·0	D.-Szekcső	
S R ⛪	60·0	Zbirka Nuberova	nema zlata
S R ⛪	75·0		
L R (sa krstom na licu)	81·5	Zb. Nuber.	malo zlata
L R ⛪	75·0	D.-Szekcső	malo zlata

Sigle	Srebro u %	Nalazište novaca	Primjedba
K I	82·6		malo zlata
K S	84·5		
M I	84·8		
R I	82·8		
K M	82 0		
K M	77·8		obilnog zlata
bez sigle	71·8		
·B M	82·6		
B M	78·0	Brdari	
M B	79·0		
·Я M	79·0		
besmislen natpis			
W B ✠ Σ	70·0		nema zlata
M B ✠ Ʒ	70·0		
W B ✠ Ʒ	70·0		
M B ✠ Σ	70 0		
M B ✠ Σ	64·0		

Uvrstiti nam je ovamo i novce sa pticama mjesto sigla 🐦 🐦 sa 88·4% srebra i jedan sa siglama ◦ ◦ sa 88·5% srebra, koji finoćom nadmašuju normalnu finoći kombustije VIII. Najviša razlika iznosi dakle 5·3% finoće, a ta leži još uvijek u granicama remedija, odnosno percentualnog gubitka kod pokusa defalkacijom.

Ako dakle iz konstatirane veće finoće i ne smijemo zaključiti, da je bila osnovana u posebnom zakonu, vidjesmo ipak da je praksa starih novčara bila mnogo svjesnija, a novac, što je mlagji, da to više slabi.

Po svom sadržaju odgovaraju osmoj kombustiji ovi tipovi:

sa siglama	K I	sa 88·4%	srebra
„ „	K S	„ 82·6%	„
„ „	R I	„ 84·8%	„
„ „	K M	„ 82·6%	„
(više kune krst)	L R	„ 81·5%	„

Svi ti tipovi spadaju onoj grupi, na kojoj je kuna prikazana na desno, a stoje na kraju toga niza, ili kako pronagjosmo tipologičkim razmatranjem, padaju već u početak anžuvinske vlade. Po tome je dakle finoća od $^7/_8$ bila u Slavoniji dugo vrijeme konstantna.

U taj niz spadaju i neki primjerci novaca sa siglama h R, u kojima imade manje srebra (t. j. 87·0%) nego li u novcima te vrste iz nalaza kod Duna-Szekcő-a i sa siglama ◦ ◦, u kojima je pronagjeno 86·0%, 85·8%, 85·0%, 84·0%, 83·2% finoće. Taj manjak tumačio bih time, da su to restituirani komadi iz doba Karla Roberta.

Četvrtoj kombustiji spadaju novci sa kunom na lijevo. U njih pronagjeni su ovi postotci:

sigle B M	77·8%
„ B M	78·0%
„ B M	79·5%
bez sigla	71·8%

U jednog eksemplara te skupine pronagjena je finoća od 82·6% (sigle B M), a višak iznosi prema normalnoj finoći (75·0%) 7·6%, dakle ne nadmašuje ni za tu skupinu ustanovljeni *remedium legis.*

Novci sa nerazumljivim natpisom opet su slabijeg sadržaja. Finoća im je od 64·0 do 70·0% pa se čini, da su kovani na osnovu posebne kombustije, u kojoj bijaše samo $^2/_3$ ili u postotcima 66·6% srebra. Toj trećoj kombustiji do duše u našim listinama nema izrična spomena, ali dade se slutiti, da su ju pod konac svoje autonomije, osobito za vlade Ljudevita, kada se u Ugarskoj skoro isključivo rabila, uveli i u slavonske kovnice.

I kemička analiza, ako njome i ne nagjosmo novih podataka, potvrgjuje način klasifikacije, na koji nas navedoše heraldička i tipologička razmatranja, te nas uči, da je, kao u ostalim kovnicama srednjega vijeka, i u slavonskoj novac konstantno slabio, a finoća pala je od osnutka do dokinuća kovnice za 28·8%.

Zanimljivo je i to, da u mlagjim novcima nema zlatne primjese, dok je nahodimo u starijim. Ekonomija dakle je našla sredstva, da i ono malo zlata izluči i da se time okoristi[1]).

VIII. Novci sa grbovima banova.

U nizu slavonskih banovaca osobito se ističu neki dinari, na kojima vigjamo uz običajne heraldičke motive i takove, koji prikazuju embleme bana, koji ih je kovao. Ti su novci vrlo rijetki, a u literaturi se malo ko osvrtao na te dinare, koji su tim važniji, što jedino njima možemo posve sigurno ustanoviti doba postanja, dok ćemo sve ostale tek na osnovu tipologičkog razmatranja uvrstiti na ono mjesto u nizu, koje im od prilike dolikuje.

Običaj, da se na državnom novcu uvršćivao uz državni i privatni grb onoga, koji imagjaše pravo kovati novac, bijaše u ono doba već u običaju. Kao primjer spominjem samo onaj štajerski novac, što ga je kovao ban cijele Slavonije Stjepan Gut-Keled, kada ga je Bela IV. imenovao regentom i kapetanom Štajerske, da vlada u ime malodobnog sina Bele. Taj štajerski dinar[2]) imade na licu uz grb ugarski i grb Guth-Keleda. Imade i slučajeva, da su i sami zakupnici kovnica metali svoje grbove na novce, a to je činio osobito zakupnik kovnice srijemske Szerenchen *(Saracenus)*, koji je na novcima otisnuo svoj domaći grb, glavu crnca (Saracena). S toga nije čudo, da su i neki banovi na svojim novcima namjestili svoj domaći grb, a mogli su to tim više učiniti, što su i same državne listine pečatali pečatom, na komu redovito bijaše domaći im grb. Ti domaći grbovi, ili bar najvažniji im dio, smještali su u prvo doba više kune, a u potonje na zaličju do krsta.

[1]) Za prispodobu sa prilikama u Ugarskoj evo primjeraka ugarskih dinara iz nalaza kod Ocse, koje mi je za analizu prijazno ustupio gospodin Nuber: u jednog dinara Andrije II. bijaše 79% finog srebra, Bele IV. 85·3%, Stefana V. 75·6%, 74·0%, 86·4%, Ladislava IV. 59·4% (!), Karla Roberta 75·3%.

[2]) Sravni o tome članak dra L. pl. Thalloczy-a u „Archeol. Ertesitö". Sv. XIV., 1. serija, str. 365.—366.

1. Stefan III. Vodičanski.

U nizu banovaca, na kojima nalazimo uz grb kraljevine smješten i obiteljski grb banov, valja nam najprije spomenuti one banovce, na kojima nalazimo na licu više kune mjesto zvijezde krst.

Da je taj krst banski grb, a ne možda dodatak zemaljskome, svjedoči nam to, da ga nalazimo samo u stanovitom nizu banovaca, a poslije ga ne staje.

Banovci s tim krstom spadaju još starijem tipu, gdje nalazimo kunu na desno, a u nizu banova te dobe imademo samo dvojicu, koji u svom obiteljskom grbu imagjahu krst.

Jedno je ban Stefan, koji se u godini 1278. u dvije listine[1]) nazivlje *„regni Sclavoniae banus“* i sinom Haholta, gospodara Lindve i Nemptija[2]).

Gospodari Lindve, koji potekoše iz Buzadova plemena, imagjahu u štitu volujsku ili bikovljevu glavu, a ovoj megju rogovima krst, kakav je u tih banovaca.

Da je Stefan sin Haholtov dulje vremena banovao, mogli bismo pretpostaviti, da je on na svojim novcima uz zemaljski grb dodao i najodličniju čest svog plemenskog grba; no on se samo u proljeću 1278. (16. i 20. aprila) spominje banom, a kasnije nosi na prosto ime „magistra“ (1291, 1293.) i župana boršodskog (1297., 1298.)[3]).

Taj Stefan Lindwa vladao je vrlo kratko vrijeme i to negdje od polovice novembra 1277., gdje mu se neki Henrik nazivlje predšasnikom[4]) pa najdulje do mjeseca maja 1278., gdje se na 9. spominje Nikola, sin Henrika, banom cijele Slavonije[5]).

Nije moguće, da je za to kratko vrijeme svoga vladanja dao skovati onu razmjerno opsežnu seriju banovaca sa krstom na oličju, i već s toga razloga valja nam te novce pripisati kojemu drugomu banu.

Na nekoj listini od 13. januara 1295., kojoj se nalazi original u muzeju ljubljanskom, visi pečat od žućkastog voska sa ovakim grbom: srcolik štit sa tri kose prutice, a više štita kao dragulj (Kleinod)

---

[1]) Fejer: „Codex dipl.“ V., 2., 430., 478.

[2]) Otac ovog Stefana bijaše Haholt (spominje se u godinama 1265., 1266., 1272., 1273.), sin „Velikog Haholta“, a bratom mu se spominje neki Matija, sinom pak Nikola, saladski župan (1335.).

[3]) Dr. Ivan Bojničić spominje, da je bio banom 1282., ali ne označuje vrela. („Adel v. Kroatien und Slavonien“. ad: Bánffy de Lindwa).

[4]) Farlati: „Illyr. sacrum“ V., 378.

[5]) Fejer: „Codex dipl.“ V., II., 498.

krst sa jednakim krakovima. U orti pečata desno od štita nalazi se isti krst nešto manji, a lijevo cvijet.

Pečat bana Stefana goričkog i vodičkog (god. 1295.).

Natpis u okrugu pečata glasi

S(IGILLUM) STEPHA[NI] BAN[I] TO[CIV]S SCLAVONIE *

Ime bana Stefana nalazimo i u samoj listini, kojom daruje manastiru u Landstrasu neki posjed.

Isti pečat, samo slabije sačuvan, nalazi se i na listini od 2. februara 1290.[1]), kojom ban Stefan podjeljuje nekom Frisku (Frischo) Altenburgu popust desetine u Zeburu.

Taj ban Stefan spominje se vrlo često u listinama XIII. vijeka, te je član vrlo ugledne plemićke hrvatske obitelji Babonega[2]).

Začetnik te obitelji bijaše knez *(comes)* gorički Stefan, koji se spominje već 1210. godine. On je pratio kralja Andriju II. sa 250 momaka o svom trošku u svetu zemlju, te ga je kralj za to nagradio osobitim povlasticama 1218.

Njegov sin Stefan, koji je 1241. od Bele IV. dobio i Vodicu u Bosni, te se pleme otale prozvalo vodičanskim, imagjaše četiri sina; od ovih spomenuti je osobito Babonega II., osnovatelja linije Babonezića i Stefana III., bana slavonskog, komu pripada netom opisani pečat, a po tome i novci sa krstom na licu.

---

[1]) Godina je u originalu ispravljena. Original u muzeju u Ljubljani.

[2]) Ja držim, da nazivlja Babonići, Babonosići nijesu korektna, već da valja tu obitelj po praocu Babonegu zvati Babonezima ili Babonezićima. Isti grb kao onaj na pečatu Stjepana Babonezića nalazi se, kako me je prijazno upozorio gosp. ministerijalni savjetnik G. Pauler i na jednom pečatu u arkivu peštanskom (br. 845), na listini palatina Dioniza kneza Okićkog, a sina nekog kneza Gjure. Na žalost nije poznato, u kojoj su rodbinskoj svezi bili Okići sa Babonezima.

Ban Stefan se u svim listinama nazivlje samo sinom „kneza“ Stefana bez pobliže oznake obitelji, a da je potomak knezova goričkih i vodičkih, zaključiti je po tome, što su u istom manastiru u Landstrasu, što ga po listini od 1295. darivaše ban Stefan a poslije (1321.) sinovi Stefana Babonezića Ivan, Gjuro, Dioniz i Pavao[1]), već odavna sahranjivali Babonezi svoje listine, kako nam to izrično svjedoči listina slavonskog vojvode Bele od godine 1269.[2]).

Dokazuje nam se to i time, što je ban Stjepan u pounskom kraju, na Megjurječju Une i Sane, gdje je sagragjen grad Blagaj i odakle potekoše Babonezi blagajskog koljena, nakupovao zemljišta, te time raširio imanje, kojim gospodovahu potomci blagajskog porijekla.

Stefan raširio je posjed na Uni valjda i uslijed parnice, koja se zapodjela glede ostavštine Ivačina (bana 1270.—1272.), sina bana i vojvode slavonskog i kapetana štajerskog Stefana. Bar se i on spominje u ulomku neke listine od god. 1278. megju strankama, koje su se radi tog našljedstva borile[3]), i pomenute godine mir sklopile; a godine 1279. nalazimo zabilježeno, da se je izmirio i sa Nikolom, onda banom, a sinom bivšeg bana Henrika[4]).

Stefan, koji se od 1280.—1287. spominje sam banom, imao je za vlade Andrije III., a za vremena anžuvinske borbe o prijesto cijeli niz protubanova. Spominju se Radislav, Brikcio, Gisingovci Henrik, Nikola i Ivan itd.

U to vrijeme stegnuta mu je moć valjda na staru djedovinu na Gorici i Vodici, te na nove posjede na Sani i Uni, gdje je stolovao bilo u Blagaju, bilo u gradu Zrinju, gdje je izdao darovnicu manastira Landstrasa (1295.).

Vlada bana Stefana pada u ono doba, kada je već pod kraj vlade Ladislava Kumana, a osobito u početak vlade Andrije III. Mlećanina, Hrvatskom i Ugarskom zavladao beskrajni nemir, koji se je tek utišao, kad je Anžuvinac zasio na prijesto.

U to doba zasjede toliko banova na bansku stolicu, te su ili samo kratko vrijeme banovali, ili se tek borili sa protubanovima, da je vrlo teško po dosadanjim vrelima izvjesno odrediti vrijeme, kada je koji vladao.

To se tim teže dade ustanoviti, što su banovi imali običaj i iza svoje ostavke nazivati se u privatnim i javnim listinama „banom“, pa tako se u isto doba poviše njih ponose tim naslovom.

---

[1]) Dvije listine u ljubljanskom muzeju.

[2]) Sr. Regesta Kukuljevića u „Starinama“, sv. 27., str. 91.

[3]) „Bulletino di archeol. e storia Dalmata“ IV,. 71.

[4]) Kukuljević: Regesta u „Starinama“ 27., 164.

Tako se uz Stjepana, koji se od godine 1278. pa sve do 1295. u listinama nazivlje banom, spominje cijeli niz drugih banova, a moglo bi se to možda i tako tumačiti, da su u pojedinim dijelovima vladali posebni banovi, kao reprezentanti raznih oprečnih političkih struja.

Novci sa krstom više kune imadu ove sigle: L R, Ł R, S L i S R. Najobičniji i u nekoliko varijanata zastupljeni tip je onaj sa siglama L R, koje označuje ime *Ladislaus Rex*. U druge vrste ono Ł ili je pokvareno L ili Ł, pa označuje prema tome ime kralja Ladislava, ili Andrije III. U Sigla S L tumačiti nam je S na ime samoga bana Stefana a L na ime kraljevo *Ladislaus*. Taj tumač slaže se time, da je ban Stefan vladao za oba ova kralja, a došljedno s ovim tumačem valja nam i novce bez krsta na licu, koji na zaličju imadu sigle S L, pripisati banu Stefanu, odnosno takogjer kralju Ladislavu IV.

U nalazu iz Duna-Szekcső nagjen je megju tim jedan banovac sa križem i siglama S R. Sigle *(Stefanus rex)* uvršćuju taj novac u vladu Stefana V. (1270.—1272.), a gore smo naveli razloge, s kojih nam valja uvrstiti te novce najkasnije u prvo doba vlade Ladislava. Po tome su se kovali ti „križari“ već prije bana Stefana.

Za vlade Stefana V. bijaše samo jedan od njega priznati ban cijele Slavonije, po imenu Ivačin (Ioachim) s pridjevkom Petkari, koga obično drže sinom bana Stefana, kapetana štajerskog — dakle iz kuće Gut-Keleda. Grb Gut-Keleda — u koliko ga poznamo — megju tim nema krsta.

U kojem li je srodstvu ban Stefan, brat Babonegov, bio s tim Ivačinom, nije mi jasno; svakako se Stefan navodi megju baštinicima Ivačinovim.

Na osnovu toga mogli bismo samo hipotetički izreći, da Ivačin Petkari, ako je bio zbilja sin kapetana Stefana, dakle roda Gut-Keledova, imagjaše uz stari grb možda i posebni, a taj je preuzeo Stefan s baštinom iza Ivačina.

Time bi se tumačilo, za što u Babonegova brata nahodimo drugi grb, nego u njegovih sinova.

2. Stefan i Ivan Babonezići (1309.—1323.).

Druga vrsta banovaca sa banskim grbovima imade na licu mjesto zvijezde više kune gornji trup uspinjućeg se lava.

Taj grb imade po Ritterovoj banologiji Konja, sin vojvode erdeljskog Tome, koji je bio banom Dalmacije i Hrvatske (1365.), a otac glasovitog kurijalnog suca Franka Szechenya. No tome banu ne smijemo te novce pripisati s razloga, jer je bio samo banom Hrvatske i Dalmacije, a ne „cjelokupne“ Slavonije, a i vlada mu pada pod konac one perijode,

u kojoj su se kovali autonomni slavonski novci, dok nas čitavi vanjski oblik tih novaca upućuje, da ih uvrstimo u nešto ranije doba. Kuna na licu

Grb bana Konje po banologiji Ritterovoj (god. 1365.).

prikazana je skokom na desno, što je karakteristikon starijih kovina, a na dva eksemplara iz Brdara nalazimo mjesto zvijezde pod kunom stilizovan krin, koji nas opet upućuje na to, da ga uvrstimo bar u početak anžuvinske vladavine.

Od banova, koji u to doba vladahu, imagjahu dvojica u grbu lava: Stefan Stjeniščak (1316.), sin Babonegov i Ivan, sin ovog Stefana a unuk Babonegov.

To koljeno promijenilo je stariji grb, kojim se je, kako vidjesmo služio i brat Babonegov, ban Stefan, u toliko, što je više grba sa tri kose pruge zamijenilo onaj krst sa slikom lava.

Razlog, za što je nova linija, koja vuče lozu od Babonega, promijenila grb, nije poznat, a ni vrijeme, kada je taj grb promijenjen ne da se tačno ustanoviti. Najstariji grb nalazimo na pečatu Babonegova sina Stefana na listini od 15. marta 1308., kojoj se original čuva u dvorskom arkivu u Beču.

Pečat sina Babonegova Stefana (god. 1308.), poslije bana.

Natpis pečata u okrugu glasi: S COMITIS STEPHANI FILII COMITIS BABONIS ✱, a grb na oblik srcolika štita imade u dônjoj poli kose pruge kao i grb starije loze.

Krst više štita nestao je te je mjesto njega uvršćen u gornju polu štita prednji dio lava.

Više štita je šljem, urešen na tjemenu grančicama.

S obje strane štita smješten je u orti pečata po jedan cvijet, koji imade tek za to neku znamenitost, što ga nagjosmo i na pečatu Stefana Vodičanskog, a nagjosmo ga i na pečatu Mihajla Blagaja od godine 1498. u štitu više kosih prutica (original u Pešti), te na grbovima Babonića Blagajskih, koje je Dr. Bojnezičić priopćio u svom grbovniku[1]).

Sličan je i pečat Gjure, sina bana Stefana Babonezića, koji se nahodi na listini, izdanoj 21. decembra 1321. u Ozlju, kojom braća Gjuro, Dioniz i Pavao obećaju opatu manastira Landstrasa Ivanu, da ne će oštećivati manastirskog posjeda[2]). Pečat Gjurin razlikuje se u toliko od očevog, što je šljem krilat, a mjesto cvjetova u orti imade grančica.

Natpis u okrugu ovoga pečata, rekonstruiran po drugom jednom otisku u istoj zbirci glasio je: S COMITIS GEORGII FILII STEFANI BANI BABONIh ✱.

Pečat Gjure Babonezića (god. 1321.).

Spomenuti nam je napokon jošte i pečat Ivana sina Stefana Babonezića na listini od god. 1321., izdanoj u Zagrebu, kojom braća Ivan, Gjuro, Dioniz i Pavao poklanjaju manastiru Landstrasu crkvu sv. Gjure u Lichbergu[3]).

Na štitu se tu razabiru tek slabo kose pruge, dok je lav smješten više šljema, a na orti pečata izrezane su hrastove grane. Natpis glasi:

S·C(OM)ITIS [IO]hA[NIS F]ILII STEHANI BANI ✱.

---

[1]) Dr. Ivan Bojničić: „Der Adel von Kroatien und Slavonien", tabla 5.

[2]) Original u muzeju u Ljubljani.

[3]) Original je takogjer u Ljubljani.

U svih tih grbova ostao je stari lik grba — kose prutice — nepromijenjen, a samo ono, što se u heraldici nazivlje draguljem (= Kleinod) promijenilo se, te se na mjesto krsta smjestio lav.

Pečat bana Ivana Babonezića (god. 1321.).

Kada je nastala genealoška legenda, da Babonezi vuku lozu od stare rimske obitelji Ursina, zamijeniše lava s megjedom (= *ursus* = megjed), kako to već nalazimo i na grbu Pavla, sina Stefana Babonega, što je otisnut na jednom pečatu od god. 1336., gdje onaj lav naliči više na megjeda ili na vuka[1]), nego na lava, a u ona dva grba, što ih Dr. Bojničić iznosi u svom grbovniku, stariji iz Fuggerovog grbovnika imade još lava, dok drugi, mlagjega porijekla, imade uz to i lik megjeda.

O banu Stefanu Baboneziću, koji u mletačkim listinama nosi pridjevak „de Stennizuale“[2]) imade spomena u listinama iz godine 1310. i 1311., te ga kralj Karlo Roberto poziva da štiti posjed zagrebačkih gragjana, Kobilju, koji ih ide po pravu vlasništva.

Znamenit postao je Stefan time, što je pripomogao, da se dovrši borba zagrebačkog kaptola glede posjeda grada Medvedgrada pod Šljemenom.

Taj grad bijaše isprvine kaptolski, no 1291. izdao ga je kastelan Gardun kralju Andriji III., koji ga povjeri Mlećanima Nikoli i Janinu Torrustiu. Ovaj potonji — „crni Januš“ — izišao je sa svojih zavadica i krvavih borbi sa kaptolom i Zagrebčanima na zao glas, te je i postigao, da mu se je predala na neko vrijeme zagrebačka kovnica (1294.).

[1]) Vidi „Turul“ Budapest XI., str. 148., izdao Antun Pór.

[2]) Sr. Ljubić: „Listine“ I., 192., 255.

Pošto je „crni“ Januš poginuo u seljačkoj buni, naslijedi ga početkom XIV. vijeka u kastelanstvu brat mu kanonik Marko Torrusti, a ovaj prodade Medvedgrad Stefanu Babonegu.

Biskup Augustin Kazoti započeo je megju tim parnicu, da pribavi kaptolu opet taj grad, što ga je izgubio izdajom kastelana. Ta parnica, u kojoj je sudjelovao i papin legat, trajala je do 1310, a te godine izjavio je Babonezić, da će „za spas duše svoje“ predati grad kaptolu, ako mu ovaj vrati kupovninu, koju je platio kanoniku Marku. Kaptol prihvati tu ponudu i pristane na uvjet, da Babonezi imadu ostati dotle kastelani u Medvedgradu, dok se ne isplati sva kupovnina, a kaptol da je dužan do onda davati kastelanu za uzdržavanje posade svake godine hiljadu kabala vina, 500 kabala žita i četrdeset maraka srebra u novcu.

Babonezi ostadoše tako kastelani sve do godine 1323. Te godine osugjen je ban Ivan Baboneg s veleizdaje, a sva mu dobra budu zaplijenjena i tako dogje Medvedgrad opet u kraljeve ruke[1]).

3. Nikola Lindva (1343.—1346.)

U brdarskom nalazu bijaše još jedna vrsta banovaca sa domaćim grbom banovim. Sličan ali nepotpuno sačuvan komad već je Weszerle priopćio u svom atlasu (E. I., sl. 33.), ali je brdarski komad ako i ne savršeno, svakako u toliko bolje sačuvan, da se grb jasnije razabire.

Na licu tog banovca vigjamo kunu u trci na lijevo, više nje krunu, dolje listak djeteljine. Natpis u okolici glasi: ·MOnETA nIC0LAI· BAnI ✱.

Na zaličju ima obični dvostruki krst, u gornjem polju dva polumjeseca, dolje mjesto običnih okrunjenih glava dvije bikovlje glave, a megju rogovima smješten je krst[2]). Kao sigle upotrebljena su slova B n, koja bijahu sigurno inicijali bana Nikole.

Bikovlja glava s krstom više tjemena je domaći grb obitelji Lendvaya (Lindwa), od koje potječe nekoliko slavonskih banova.

Po stilu, izradbi i po svom sadržaju valja nam te novce uvrstiti u mlagje doba autonomne kovnice.

U to doba bila su samo dva bana, po imenu Nikola, ban Nikola Szechy ili de Zeech, kako ga pišu u starim listinama, te njegov predšasnik Nikola, koji upotrebljavaše isti grb, kako ga vigjamo na banovcima.

---

[1]) Sr. Tkalčić: „Monum. hist. civ. Zagrabiae“ I., CLXXXIV. i dalje. Tamo su i dotične listine.

[2]) Rupp držaše po eksemplaru u Weszerla te glave za tronoge.

U priloženoj slici reproduciram pečat toga bana, koji se nahodi na listini od 23. septembra 1345. u kr. državnom arkivu u Budimpešti.

Grb bana Nikole Lindve na pečatu od god. 1345.

Pečat je dobro sačuvan, samo je otpao vosak tamo, gdje je pod njime bila pričvršćena svilena vrpca, pa je i onaj krst više tjemena nestao. Natpis glasi [S·NICO]LAI·BANI TOCIVS SCLAVONIE.

Time je dakle postanak toga banovca posve sigurno ustanovljen (1343.—1346.).

Ritter-Vitezović spominje u svojoj banologiji uz godinu 1313. bana Nikolu, te mu daje isti grb, kao što ga imagjaše naš ban Nikola.

Grb bana Nikole, po Vitezovićevoj banologiji.

Moguće, da su oba bana identična, ali ako i jesu, ne smijemo taj banovac već radi štilističnih razloga uvrstiti u početak XIIII. vijeka, gdje je novac i po tipu i po vrijednosti bolji bio nego što nam se reprezentira naš primjerak.

Bana Nikolu, koji bijaše velikim županom šopronjskim, poslao je kralj Karlo Roberto sa vojskom Magjara i Kumana u Hrvatsku, da uguši

bunu, što je podigoše Babonezići i s koje oni izgubiše svoj posjed. Nikola provalio je s vojskom sve do Spljeta, a onda se vratio u Ugarsku.

1344., mjeseca aprila, imenova ga kralj banom, a kralj Ljudevit mu povjeri, da dosadanjeg čanadskog biskupa Jakova instalira biskupom zagrebačkim. O tom banu znamo dalje, da je sa knezom veljskim i modruškim raspravljao, kako bi se uredilo i preustrojilo pobiranje kraljevskog poreza tridesetine. Knez veljski zagovarao je dosadanji običaj, koji je vladao od starine i tako zaključi generalna kongregacija u Križevcima 8. augusta 1344., da valja i nadalje pobirati taj porez istim načinom, kojemu se je narod od davnine svikao.

1344. pomirio je Nikola sinove svoga predšasnika, Mikca Prodanića, koji su vodili parnicu radi svoje baštine iza oca, a isti taj ban Nikola dao je na 11. novembra 1344. zagrebačku kovnicu u zakup magistru Jakovu.

Za prispodobu navodim još ove pečate sa grbom Lendvaya:

Bikovlja glava, s krstom megju rogovima, koji se tek slabo razabire i s natpisom: [S · NICO]LAI · BANI TOC[IV]S S[CLA]VONIE[✱ od godine 1345., u državnom arkivu u Budimu br. 33.339.

Sličan pečat s natpisom: ..... COLA BANI SCL·AVONIE ✱ od godine 1353., 14. oktobra, kojim se služio Nikolin našljednik u banstvu Nikola Seć, u državnom arkivu u Budimu br. 33.408, i napokon vrlo lijepo sačuvan pečat braće Stefana i Nikole Lindwe, sinova mu, od godine 1383., u istom arkivu br. 34.370.

4. Nikola Seć (1346.—1352.; 1361.—1368.).

Niz banovaca, koje možemo ustanoviti na osnovu domaćeg banskog grba, završićemo sa banovcem, koji na licu imade više kune, koja trči, lijevo dvije orlovske glave, a pod njom kao obično zvijezdu.

Tip na zaličju razlikuje se od dosadanjega u toliko, što su okrunjene glave smještene više prijeke grede krsta, a pod njom vigjamo opet dvostruke orlovske glave.

Natpis u okrugu na licu glasi: MONET REGS SCLAVO ✱, dakle korumpirano od običnog natpisa: MONET(A) REG(I)S (P) SCLAVO-(NIA) ✱, te i neke natpise, u kojima se već gubi savez i smisao:

MONE IS P CAVSSA ✱

i COLSEOS PEILAOLL ✱

Ti nam dakle novci daju najbolji osnov, da ustanovimo doba, kada su nastali i ostali banovci sa nerazumljivim natpisom.

Grb na ovim novcima je grb obitelji Szechya, samo da se radi tijesna mjesta na novcu nije otisnuo čitav orao, već samo najvažniji mu dio: dvije glave.

Nikola Seć bijaše sin podvojvode sedmogradskog Petra, bio je *magister dapiferorum*, te se u listinama u toj časti spominje sve do godine 1345.[1]) Banom imenovan je valjda naredne godine. O njegovom radu, dok još bijaše ban, malo šta znamo. Zanimljiva mu je listina, kojom daje gradu Zagrebu pravo, da na potoku Medveščaku (Medvednici) načini majdan soli *„salvo jure regali prout alias in regno Hungarie infra terminos regalis est consuetudo"*. Banom cijele Slavonije ostao je samo do godine 1351., jer se u toj godini zove *„Quondam banus tocius Sclavonie et Croatie nunc vero bano de Zeuerino"*.

Poslije bude po drugi put imenovan banom Slavonije i Hrvatske, te ostade na banstvu od prilike do 1361., a naslijedio ga je Leustak, ban cijele Slavonije. Od tog doba nazivlje se on sve do godine 1379. u listinama banom Dalmacije i Hrvatske.

Za prispodobu grba navodim grb bana Nikole Seća po Ritter-Vitezovićevoj banologiji. Još valja spomenuti pečat na listini od 24. augusta 1367. u kr. državnom arkivu u Budimu br. 33.668, koji je dosta hrgjavo uzdržan, te se jedva razabire orao, a od natpisa ostalo je čitljivo: S · ЯICOLAI *[comitis de Zech* to] CIVS SCLAVONIE BANI *.

Grb bana Nikole Seća, po Vitezovićevoj banologiji.

Grb kurijalnog suca Nikole Seća na pečatu od godine 1382.

Vrlo lijepo sačuvan je pečat istoga Nikole, kurijalnog sudije od godine 1382. (državni arkiv u Budimu br. 33.726), što ga reproduciram u slici.

[1]) „Codex Andegavensiss", IV., 514.

5. Vojvoda Stefan (1350.—1354).

Suvremeni sa netom opisanim, ali u tehničkom pogledu bolje izragjeni novac nalazi se u gradskom muzeju u Osijeku.

Taj novac, nagjen kod Klise, akoprem je po natpisu slavonski novac, u ostalom se bitno razlikuje od svih dosadanjih.

Cijelu sredinu lica zaprema stilistički izragjen krin, domaći grb anžuvinske kuće. U dvostrukoj okolici čita se natpis: M DS P SCLAVONIAM ✱ dakle: *„M(oneta) d(uci)s p(er) Sclavoniam."* Taj novac već je stoga važan, jer je jedini, na komu je gramatički korektan sufiks akuzativa u riječi *„Sclavoniam"*.

Na zaličju vidi se šljem (Kübelhelm), a kao dragulj na njemu kruna, iz koje niče nojeva glava sa potkovom u kljunu, a sa strane po jedno nojevo pero.

Sigle s obje strane šljema jesu NI BA, što valja da tumačimo imenom *Nicolaus Banus.*

Noja naći ćemo vrlo često na novcima ugarskim iz anžuvinskog doba. Prikazuje se ili čitav (Weszerle II., sl. 15., 12. i 26., u potonjem

Ugarsko-anžuvinski grb na emaljiranoj kopči.

slučaju kako svoja jaja krije), ili pak kao dragulj ugarsko-anžuvinskog grba netom opisanim načinom (ibidem sl. 6. i 29.) na novcima Ljudevita I.[1]).

[1]) Sravni i grbove u Nyary Albert: „A Heraldika vezérfonala", Budimpešta 1886., str. 55. i 56.

Kao tumač tome grbu citira Rupp II., str. 10 ovu izreku iz opisa svečanog sprovoda Karla Roberta po suvremenom ljetopiscu:

„... *In quorum quidem militum dictis regalibus equis insidentium galeis aureis coronis circumdatis, insignia sub forma struthionis avis, quae per ipsum dominum regem vita sibi comite haberi, et ferri consueverat, habebantur.*“

Grb na našem novcu je dakle anžuvinski.

Sudeći po siglama, kovao je taj novac ban imenom Nikola, a sudeći po grbu, kovan je u ime slavonskog vojvode (sr. „*moneta ducis*“ na licu) iz kuće anžuvinske.

Taj vojvoda mogao je biti samo Stefan, sin Karla Roberta a brat kralja Ljudevita, koji od godine 1350. nosi naslov vojvode slavonskoga. Kada se 1351. oženio s Margaretom, koja se poslije takogjer nazivlje vojvotkinjom slavonskom, imenovan je vojvodom sedmogradskim te pogje onamo. Za njegova odsuća naravski mu zastupnik bijaše ban Nikola Seć, koji je i taj novac kovao. Mi ga dakle možemo uvrstiti u vrijeme od 1351.—1354.

Ugarski obol sa anžuvinskim grbom (nojem) iz dobe Ljudevita I.

Radi prispodobe prilažemo ovdje (str. 85.) sliku ugarsko-anžuvinskog grba na jednoj emaljiranoj kopči, koja se čuva u riznici falačke kapele Karla Velikog[1]) i jedan obol Ljudevita s istim grbom.

IX. Ugarski banovci po uzoru slavonskih.

Dobar glas, na koji izigjoše banovci s toga, što su bili finije skovani od novaca susjednih kovnica, bijaše povodom, te su se ti novci do mala pomolili i u inostranom prometu. Da se tome stane na put, počele su ugarske komore da kuju i prometu dinare po uzoru banovaca, koji su ovim po vanjskom licu nalikovali, a dobili takogjer ime banovaca *(denarii banales)*.

Već koncem XIII. vijeka bijaše osim u banovini u prometu banovaca po Srijemu, Pečuhu, Vacu, Ostrogonu, Čanadu, Cegledu, Sedmogradskoj i Vesprimu, gdje su se trošili bilo isključivo, bilo uz druge vrste novaca.

Da je jedna država našljedovala novac druge države, nije neobično, a leži u samoj naravi novčanog razvitka, koji je uvijek išao za tim, da našljeduje one oblike, koji se prometu najbolje prilagodiše. Tako se poslije

[1]) Isporedi Dr. Franz Bock: „Karls des Grossen Pfalzkapelle und ihre Kunstschätze“. Köln und Neuss 1865., I., 75.

ugarska zlatna forinta — *florenus hungaricalis* — u drugim državama uzela za uzor, po kojemu se kovali zlatni novci.

U magjarskim kovnicama su se monetari — imitirajući banske novce — držali samo imena i vanjskog oblika, dok je vrijednost tih ugarskih banovaca bila različita, obično manja, nego li u originalnih slavonskih.

Premda se je samo pečujska marka razlikovala od slavonske, te je vrijedila 48 groša, dok su ostale marke, srijemska, ostrogonska i vacka vrijedile 40 budimskih groša, kao i slavonska, ipak bijahu vrijednosni odnošaji u svakoj kovnici različiti, jer se u svakoj računao različit broj dinara na jednu marku.

S toga su bili ljudi onoga doba prinuždeni, da radi lašnjeg računa preračunavaju novce po budimskoj vrijednosti, kako to nalazimo izraženo u zaključnoj stavci računa papinskog poreznika Jakova Berengara:

„Summa summarum totius libri de pecuniis, receptis per dominum Jacobum Berengarii collectorem et alios subcollectores suos ac dominum Raymundum de Bonafato similiter collectorem, facit novem milia CCC et LXXXV. marcas cum dimidia ad compotum Budensem computando, que marca facit LVI grossos, quia omnes pecunie, que in toto isto libro continentur, et qualescunque marche sunt et pecunia, reducte sunt ad marcas predictas Budenses, quia maiores in pondere et numero habentur et esse noscuntur, et ubicunque nominantur pense in isto libro, semper pro XL denariis computantur. Marche autem diversi numeri et ponderis sunt in regno Hungarie“ [1]).

Različite vrste banovaca, koji su se i oblikom i težinom megju sobom razlikovali, danas je vrlo teško razlučivati i opredjeljivati pojedine vrste tih ugarskih, po slavonskom uzoru kovanih banovaca.

U tu kategoriju spadaju najprije već spomenuti restituirani dinari, koji su bili posve slični slavonskim, dalje valja amo uvrstiti one banovce, koji su po tipu posve slični slavonskim, samo im natpis na licu glasi:

MONETA REGIS P VNGARIA ✠.

Natpis ih odaje ugarskim novcem, a ako se pridržaše na njima tipovi, pa i sam grb Slavonije, činilo se to za to, da što više naliče slavonskim, ne bi li tako prije i laglje stekli ugleda.

Ovi komadi valjda su prvi, koji su se kovali u Ugarskoj, a kada se promet naviknuo na taj novi tip, počeše tipove banskih dinara po malo mijenjati, te se prije svega izostavljao na licu zemaljski grb Slavonije.

---

[1]) Računi kolektora papinskog desetinskog bira izdani su zajedno u Monumenta Vaticana Hungariae: Rationes collectorum pontificiorum in Hungaria 1281—1375. Budap. 1887. Sadržaj: Popisi Mag. Gerarda de Mutina 1281—1286; Rufin de Cibinio 1317—1320; Jacob Berengarius i Raimund de Bonafatto 1332—1337; Gailhard de Carceribus 1338—1342; Arnold de La Cucina 1350—1354. i t. d.

Mjesto njega stavila se ondje kraljeva slika, grb ugarski ili grb anžuvinski ili drugi zgodni motiv. Isto tako se promijenio natpis, a mjesto običnog slavonskog dolazi u okrugu MONETA VNGARIE, MONETA KAROLI, ili MONETA REGIS KAROLI ✻. i t. d.

Motivi na zaličju ostadoše dugo nepromijenjeni, a samo pojedinosti promijeniše se prema prilikama. Dvostruki je pak krst u svima jednak.

Tačno razlikovanje tih ugarskih banovaca po današnjem stanju znanosti nije moguće, a nadmašuje opseg ove radnje, jer spada u specijalnu ugarsku numizmatiku. Ja držim, da je dovoljno radi prispodobe istaknuti samo najobičnije ugarske banovce, te sam s toga u redu slavonskih banovaca nekoliko njih na kraju spomenuo.

1. Pečujski banovci.

Odnošaje vrednotâ pečujske kovnice možemo proračunati po popisima desetinskog bira papinskih kolektora od godine 1317.—1320., gdje se veli na str. 20.:

„In primis vacavit semel prepositura Quinqueecclesiensis, cujus fructus ascendebant ad summam XXXIIII marcharum argenti banalium, computatis II°XL pro qualibet marcha, de quibus pro domino nostro elegi medietatem videlicet XVII marchas, quarum quelibet valet III florenos.“

Isti način izražaja naći ćemo i na drugim mjestima tog popisa, u koliko se odnose na pečujsku biskupiju.

Prema tome vrijedila je pečujska kao i slavonska marka 3 forinte, ali je imala 240 banovaca.

Na strani 22. kazuje se dalje:

„Item postea de fructibus tertie partis quorundam redituum dicte plebis spectantium ad moniales monasterii sancte Margarite de insula Budensi, qui ascendebant in universo ad summam XVIIII marcharum et unius fertonis eiusdem fini argenti, elegi medietatem, videlicet VIIII marchas et dimidiam et dimidium fertonem, quarum quelibet valet IIII florenos auri.“

Tu se izrično govori o finom srebru, te se veli da fina marka vrijedi 4 for., dok je kovana marka vrijedila 3 for., odakle izvodimo, da su banovci pečujske kovnice kovani od srebra sa $^{750}/_{1000}$ finoće.

U istim popisima desetinskog bira od god. 1332.—1337. nalazimo ovu značajnu rečenicu:

„Sciendum est, quod de pecunia recepta de Diocesi & Ecclesia Quinqueecclesiensi in quacunque moneta, facit marca VI pensas & quinque parvi denarii medii seu parvi vienenses vocati et duplicati, banales dicti, faciunt unum grossum, et ascendit summa de predicto libro in toto DCLXIIII marcas

minus IV grossis ad numerum quinqueecclesiensem videlicet cum sex pensis computando marcam, et ad compotum Budensem computando faciunt DLXVIIII marcas minus XII grossis, marca autem Budensis facit LVI grossos, pensa autem Budensis facit XL denarios ubique & marca Quinqueecclesiensis facit XXXXVIII grossos.“

Ili: *„Magister Guilhelums canonicus ibidem solvit prodomino episcopo Quinqueecclesiensi centum marchas ad numerum civitatis et diocesis eiusdem videlicet XLVIII grossos pro marcha computando in banalibus, que faciunt marchas Budenses LXXI marchas et XXIII grossos.“*

Vrednote po pečujskom kurzu bijahu dakle ove:

1 pečujska marka = 6 penza = 240 dinara
1 budimski groš = 5 pečujska banovca
1 pečujska marka = 48 groša
1 budimska marka = 56 groša.

Pečujska marka odnosila se dakle prema budimskoj kao 6 : 7 (penza), 48 : 56 (groša) ili kao 240 : 280 (banovaca).

Ako je pečujska marka kao i slavonska marka vrijedila 3 forinte, ali imala na broj za 40 dinara više od slavonske, slijedi, da je pečujski banovac bio za $^1/_6$ laglji od zagrebačkog, ili da se je vrijednost ovih vrsta odnašala kao 5 : 6, ili kao 1 : 1·2.

Pečujska komora bijaše jedna od prvih, koja kovaše dinare imenom banovaca, jer se već u jednoj listini od 1285. spominju pečujski dinari, koji su išli kao poslije 6 penza na jednu marku [1]).

1288. spominju se i u Baranji marke *„denariorum banalium, pro qualibet marca sex pensas denariorum banalium computando“*.

1352. izrično se spominje u Baranji posebni lokalni kurz: *„novem marcas, quamlibet cum sex pensis latorum viennensium ad racionen de Baranya computando“* [2]).

2. Srijemski banovci.

U popisu papinskog desetinskog bira, što ga je kao kolektor sastavio Gailhard de Carceribus u god. 1338.—1342., spominju se ove rečenice, koje se odnose na arcidjakonat srijemski:

„Primo Helias presbiter de Charug pro tribus annis ultimis solvit XXX grossos, VII. banales pro grosso quolibet computando et ponebant marcham singuli pro LX grossos.“ — — — — —

„Item Amiratus plebanus de Semelina Inferiori solvit pro tota decima sexennali II marchas minus IX grossis, LXX banales pro fertone computando et VII

[1]) Wenzel: „Codex Arpad. IX., 436., 191., 192., XII., 476.
[2]) „Codex Andegavensis“ V., 600.

banales pro grosso.„ — — „D. Clemens Plebanus de Zegung, Archidiaconus Syrmiensis solvit VI marcas cum media, VII banales pro grosso computando.“

Prema tome bijaše u srijemskoj kovnici u običaju ovaj vrijednosni šema:

1 groš = 7 srijemska banovca,

1 marka = 40 groša = 280 srijemska banovca.

Pošto je srijemska marka vrijedila kao i slavonski 40 groša, a budimska 56, to stajahu obje megju sobom kao 5 : 7.

Pošto je srijemska imala istu vrijednost kao slavonska, ali brojem za 80 dinara više, slijedi, da je srijemski dinar bio slabiji od zagrebačkog, a megjusobna vrijednost bješe im u razmjeru kao 1 : 1·4.

Odnošaje srijemske i pečujske kovnice za vrijeme, kada bijahu sjedinjene, karakterišu nam potanje dvije listine ostrogonskog primatijalnog arkiva[1]).

Jednu listinu izdao je Karlo I. 2. februara 1342. te njome daje srijemsko-pečujsku komoru za 1500 m. godišnje u zakup magistru Andriji de Chempelényi. Iz uvoda tog ugovora razabiremo, da je područje ovih komora obuhvatalo slijedeće županije: Srijem, Vuku, Bačku, Bodrog, Baranju, Šomogj, Tolnu i Salad.

Comes camerae imao je da kuje dinare III. kombustije, dakle sa $^2/_3$ fina srebra, a iz jedne fine marke 12 penza ili 480 komada dinara. 8 penza (= 320 kom.) tih dinara imali su dakle zakonitu težinu jedne budimske marke.

1 zlatna forinta vrijedila je 90 ovih dinara, a 1 marka zlata od 12 karata vrijedila je 7 maraka dinara na vagi.

Monetari imali su na javnim trgovima da izlažu nove dinare te da ih zamjenjuju za stare, i to 3 nova dinara za 4 bečka ili za druge dinare iste vrijednosti.

I u toj listini zabranjuje se privatnicima kupovati i primati stari novac, a ko bi se pronašao kriv, kaznio bi se zaplijenom zatečene kontrabande i deshonestacijom. Jednako je bilo zabranjeno izvažati srebro i stari novac.

Osim drugih potanjih ustanova te listine istaknuti nam je samo to, da je i ovdje dužan zakupnik komore, da brani falzifikaciju novca, da krivce progoni, a ako toga ne bi učinio da se sam kazni, te i tu ustanovu, da je taj novac imao vrijednost ne samo u području obih kovnica, nego u cijeloj kraljevini.

Drugu listinu izdao je kralj Ljudevit I. u Višegradu, 25. marta 1345., a daje njome obe kovnice budimskom gragjaninu Nikoli de Zathmar u zakup za 3300 maraka.

Po tom ugovoru bijaše dužan *comes camerae*, da iz jedne marke fina srebra kuje $8^1/_2$ penza = 340 din., III kombustije, dakle sa $^2/_3$ finoće.

---

[1]) Obe te listine imadu se tek po izvornicima objelodaniti u „Monumenta strigoniensia“, megju tim prijaznim posredovanjem gosp. dvorsk. savjetnika dra L. pl. Thalloczy-a bijaše mi moguće, dobiti ih na uvid, te iz njih ispisati, što je po nas osobito važno.

8 penza i 16 din. (= 336 d.) vrijedilo je jednu marku fina srebra na vagi, a 6 d. vrijedilo je jedan novi groš.

Kod zamjenjivanja novih dinara za stare, davalo se 6 novih za 7 bečkih ili drugih istovrijednih dinara, a samo kada se lukrum plaćao starim novcem, računalo se 8 starih srijemskih dinara za 6 nova.

Osim cijelih dinara kovao je *comes camerae* i poludinare (obole).

I taj novac imao je zakonitu vrijednost po cijeloj Ugarskoj od granice do granice.

Zanimljiva je ta listina i s toga, jer iz nje razabiremo, da se *lucrum camerae* nije više naplaćivao u naravi već se otkupljivao. Slobodni kraljevski gradovi plaćali su u to ime posebni porez i to Slankamen 240 m., Zemun 15 m., Sv. Demeter 50 m., Engh 60 m., Nogolaz 25 m., Eztyan 30 m., Segusd, Apanyas, Labaad, Chehy, Pečuh po 40 m. Na ladanju plaćalo se osim toga od svake kapije (porte) 3 nova groša (= 18 d.)

Novi novci izlagali su se u prisutnosti povjerenika nadbiskupa ostrogonskog i magistra *tavarnicorum* na tablama na zamjenu. Ova dvojica jamčili su za zakoniti postupak kod kovanja novca i kod zamjenjivanja, a za to je dobio nadbiskup od svake marke kovana srebra 1 pondus, *magister tavarnicorum* dobio je pak svaki dan, kad se novac kovao $^1/_2$ fertona (= $^1/_8$ m.). Da uzmogne vršiti taj nadzor imagjaše nadbiskupski povjerenik ključeve kovnice u pohrani, a time i pravo, ako *comes camerae* ne bi redovito plaćao nadbiskupski pizet, da ne otvara kovnice prije, dok se ne namiri dug.

Zakupnik bijaše dužan da plati dvorskom vicekancelaru za sastavljanje zakupnog ugovora 30 maraka, a osim toga i obične notarijalne troškove.

I ta listina imade posebnih ustanova o zabrani trgovine i izvoza staroga srebra, protiv krivotvorenju novaca i t. d. Staro srebro imalo se donositi u kraljevsku kuću (kovnicu) i tamo karatirati, te obilježiti biljegom komornog groſa.

Disciplina u kovnici bijaše na taj način uregjena, da je komorni groſ sudio svojim radnicima i činovnicima, a njemu samomu sudio je *magister tavarnicorum.*

3. Ostrogonski banovci.

U zbroju popisa papinskog bira od god. 1317.—1420., opisuju se vrednote ostrogonske ovako:

„Item argenti banalium CLXXVI banalibus pro marca qualibet computatis VIIII marche, quarum quelibet valet III florenos auri.“

Ili: *„Summa marcharum argenti banalium receptarum in civitate et diocesi supradictis*[1]*) VIII marche, CLXXVI banalibus pro qualibet marcha computatis quarum quelibet valet III florenos auri, Valent in summa XXVII florenos auri.“*

[1]) Id est in strigoniensi.

„Item argenti banalium CLXXVI banalibus pro marca qualibet computatis VIIIII marche, quarum quelibet valet III florenos auri.“

Ostrogonska marka vrijedi dakle toliko, koliko slavonska (= 3 for.), ali imade brojem samo 176 dinara. Vrijednost ostrogonskog dinara bijaše dakle veća od vrijednosti slavonskog, a odnošaj obim vrstama banovaca 25 : 22.

4. Vacki banovci.

I po vackoj biskupiji trošio se posebau banovac, a išlo ih 40 na 1 ferto ili 160 na jednu marku. Marka vrijedila je 40 groša, dakle kao slavonska za 16 groša manje nego budimska.

To nam potvrgjuju ovi zapisi papinog poreznika Gailharda de Carceribus (1338.—1342.):

„Dominus Martinus canonicus dicte ecclesie solvit pro ultimo anno mediam marcham LX banales pro fertone computando.“

„.... Et est sciendum quod in isto archidiaconatu currunt LX banales pro fertone et XL grossi pro marcha.“ Dalje nalazimo primjedbu:

„Summa assignatae pecunie pro supradictis de supradicta XIII marche minus XXX banalibus, videlicet LX banales antiquos pro fertone computando. Et fuit actum expresse, quod si tali banales non currerent ibidem, quod ipsi solventes servarent cameram indempnam.“

Iste novčane vrednote bile su, kako nalazimo u istom popisu i u arcidjakonatu segedinskom.

5. Prijegled vrijednota najobičnijih ugarskih banovaca.

(U prvoj poli XIV. vijeka.)

Kovnica	Marka	Zlatne for.	Groša	Penza	Dinara	Razmjer prema budimskoj marci
Zagreb	1	3	40	5	200	5:7
Pečuh	1	3	48	6	240	6:7
Srijem	1	—	40	7	280	5:7
Ostrogon	1	3	40	$4^2/_5$	176	5:7
Vac	1	—	40	4	160	5:7

1 pečujski dinar = 1 zagrebački dinar
1 srijemski „ = 0·71 „ „
1 ostrogonski „ = 1·136 „ „
1 vacki „ = 1·25 „ „
1 budimski „ = 0·83 „ „

1 zagrebački dinar

= 1 pečujski banovac.
= 1·4 srijemski „
= 0·84 ostrogonski „
= 0·8 vacki „
= 1·2 budimski „

X. Sistematički prijegled slavonskih banovaca.

A. Prva vrsta banovaca.

BANOVCI ARPADOVSKOG DOBA.

Broj	Težina [1]	Lice	Zaličje	Literatura, odnosno nalazište [2]
		Bela IV.[3]		
		a) Dinari s običnim natpisom.		
		I.		
		Kuna u trci na desno [4], izmegju dvije zvijezde. Natpis u dvostrukom vijencu bisera.	Patrijarkalni (dvostruki) krst na podnošku, s obje mu strane dvije okrunjene glave, jedna gledajući u drugu; gore desno zvijezda, lijevo polumjesec. Iz središta krsta niču bilo mali cvjetovi, bilo bobice ili kolutići. Kraj donje prijeke grede krsta smještene su sigle.	
1	0·86	MONETA B REGIS P SCLAVONIA ✻	Na raskršću bobice, u polumjesecu kolutić ◎ Sigle: ○ ○	Wesz. XVI., 34. C. kr. dvorski muzej.
2	—	MONETA B REGIS P SCLAVOHI ○ A ○ ✻	○ ○	Wesz. ib. 32.
3	—	MONETA ▾ B · REGIS P SCLAVONIA · ✻	○ ○	Wesz. ib. 29. Rupp I., 197.
4	—			
		MONETA ▾ B ▲ REGIS P SCLAVOHIA ✻	○ ○	D.-Szekcső 4 kom.
5	—	MONETA · B · REGIS P SCLAVONIA : ✻	○ ○	Wesz. XVI., 31.

[1]) Vagao sam samo bolje sačuvane komade. Brojevi u zaporci [ ] označuju popriječnu težinu, pronagjenu mjerenjem povećeg broja komada.

[2]) Brojevi kod nalazišta označuju množinu nagjenih komada iste vrste.

[3]) Tipovi što slijede, ponavljali su se i za vlade Karla Roberta.

[4]) Valja mi upozoriti, da sam u radnji došljedno naveo orijentaciju, kaku je heraldika usvojila. Oznake desno i lijevo ne ravnaju se po stanovištu motrioca, već po samom predmetu, koji se opisuje.

6	—	MOIETA · B · REGIS Ꝑ SCLA · ONIA · ✻		o o	Weszerle 33.
7	—	MOIETA · B · REGIS Ꝑ SCLA · ONI·A·✻		o o	D.-Szekcső 2 kom.
8	1·21 0·92 [0·90]				
		MONETA REGIS Ꝑ SCLAONIA ✻		o o	Dv. muz. 2 kom. Budimp. 3 kom. Wesz., Sarajevo.
9	—	MONETA PEGIS Ꝑ SCLAONIA ✻		o o	Zagreb.
10	—	MONETA REGIS Ꝑ SCLAONIA ✻ Različite interpunkcije.		o o	D.-Szek. 90 kom.
11	0·80	MONET·A·REGIS Ꝑ SCLAONIA ✻		o o	Budimpešta.
12	[0·95]	MOIETA REGIS Ꝑ SCLAONIA Kuna sa dugačkim ušima.		o o	Budimp. 3 kom. Wesz. XVI., 36. R. I., 131., 32.
			II.		
1	0·89 0·882 [0·915] 0·92	MONETA REGIS Ꝑ SCLAONIA ✻	U polumjesecu kolutić ili bobica ◌̣ ◌̇. U središtu cvjetovi. Sigle:		Dv. muz. 3 kom. Budimp. poviše komada. D.-Szek. 106 k.
2	—	MONETA REGIS Ꝑ SCLAONI·A		isto	Budimp. 2 kom.
3	—				
		MONETA · REGIS Ꝑ SCLAONI·A ✻		isto	Bosna 2 kom. Osijek 1 kom.
4	—	MONETA REGS Ꝑ SCLAONIA ✻		isto	Budimpešta.
5	0·94	MONETA ERGS Ꝑ SCLA·ONIA ✻		isto	„

6	!0·72	MONETA ERGIS P SCLVON ✱		Budimpešta.
7	0·94	MONETA RGS P SCLVONIA ✱	isto	„

III.

1	!1·04	MOHETA REGIS P SCLVONIA ✱	U središtu bobice, u polumjesecu kolutić Sigle: ♆ ♆	Rupp 171. Budimp. 1 kom.
2	0·94	MOHETA ∴ REGIS P SCLVO · N ∵ A ∵ ✱	♆ ♆	Dv. muz. 1 kom. Budimp. 3 kom.
3	0·82			
		Različitom interpunkcijom: MONETA ∵ REGIS P SCLVONI · A ✱	♆ ♆	Tešanj 1 kom. D.-Szek. 35 kom. W. E. I., 4.
4	0·83	MONETA ∵ REGIS P SCLVONIA · ✱	♆ ♆	Dvorski muzej.
5	—	MONETA REGIS P SCLVONI · A ∵ ✱	♆ ♆	Budimp. 2 kom.
6	1·00			
		MONETA REGIS P SCLVONIA ✱	U središtu cvjetovi. ♆ ♆	Dvorski muzej.
7	0·83			
		MONETA REGIS P SCLVONIA ✱	U središtu nema ni cvjetića ni bobica. ♆ ♆	D.-Szekcső 1 kom.

		IV.		
1	[0·932] 0·95			
		U natpisu različite interpunkcije. MONETA REGIS Þ SCLAVONI·A·✻	U središtu cvjetovi, u polumjesecu kolutić h̃ R̃	Budimpešta. Dvorski muzej. D.-Szek. 74 kom.
2	—	MONETA · REGIS Þ SC·L·A·O·N·A ✻	h̃ R̃	Budimp. 1 kom.
3	—	MONETA REGIS Þ SC·L·AONIA ✻	Bez kolutića u polumjesecu. Sigle: h̃ R̃	D.-Szekcső 2 kom.
		b) Dinari s naslovom vojvode.		
		I.		
		Kuna desno, izmegju dvije zvijezde. Natpis:	Dvostruk krst, pod njim okrunjene glave, gore zvijezda (desno) i polumjesec (lijevo).	
1	—	MONETA DVCIS Þ SCLAVONIA ✻	Iz središta ničú bobice. Sigle: ∘ ∘	
		II.		
1	0·90	MONETA DVCIS Þ SCLAVONIA ✻	U polumjesecu kolutić Sigle: Ψ Ψ	Rupp 172.
2	0·90	MONETA DVCIS Þ SCLAVONIA·✻·	Ψ Ψ	
3	0·98	MONETA DVCIS Þ SCLAVONIA ✻	Ψ Ψ	D.-Szekcső 9 kom.
4	[0·98]			
		MONETA · DVCIS Þ SLAVONI · A · ✻	Ψ Ψ	Budimpešta.
5	[0·95]	MONETA DVCIS Þ SCLAVONIA ✻	U polumjesecu cvjetak Ψ Ψ	„

		III.		
1	0·93 1·15!			
		MONETA DVCIS P SCLAVONI ⁝ A ✱	U polumjesecu bobica ⌣ Sigle: h̃ R̃	Dv. i osječki muz. Wesz. XIV., 50. Rupp 138. D.-Szek. 42 kom.
2	1·03	MONETA DVCIS P SCLAVONIA · ✱ ·	h̃ R̃	Wesz. XIV., 51.
3	1·07	MONETA DVCIS P SCLA . ONI ⁝ A ⁝ ✱	h̃ R̃	Dvorski muzej.
4	0·87	MONETA ⁝ DVCIS P SCLAVONIA ✱	h̃ R̃	"
5	0·90	MONETA DVCIS P SCLAVONIA ✱	Bez bobice u polumjesecu. h̃ R̃	D.-Szekscő 1 kom.
		IV.		
1	1·05	MONETA ⁝ DVCIS P SCLAVONIA ✱	Bez cirkumfleksa. U polumjesecu kolutić ◡ S a	Budimpešta.
		c) Oboli.		
		I.		
		Kuna desno, izmegju dvije zvijezde. Natpis u dvostrukoj okolici:	Dvostruki krst, pod njim okrunjene glave, gore zvijezda (desno) i polumjesec (lijevo), a u njem cvijetak ⌣	
1	—	MONETA RGIS P SL · NONIA ✱	Sigle:	Budimpešta.
		II.		
1	0·402 do 0·60	Kuna na desno, gore i dolje zvijezda. Natpis: REX SCL NONIE	U središtu bobice, u polumjesecu kolutić ◡ Sigle: ° °	Zb. Nuber. 4 kom. Budimpešta 5 kom., Zagr. 4 k. Dv. muz. W. E. I., 22., 23.

2	—	Kuna na desno, gore i dolje zvijezda. Natpis: REX SCIL TVONIE	Zvijezda lijevo, polumjesec des. U polumjesecu nema kolutića.	Budimpešta

III.

1	0·455	DVX SCIL TVONIC	Kao gore.	Budimpešta. Zbirka Nuberova.
2	—			
		·ĐVX S·CIL·T·VO·N·I·E·	Kao gore.	Wesz. I., 21.

Stjepan V.

I.

		Kuna u trci na desno, izmegju dvije zvijezde. Natpis u dvostrukom vijencu bisera.	Patrijarkalni (dvostruki) krst na podnošku, s obje mu strane dvije okrunjene glave, jedna gledajući u drugu; gore desno zvijezda, lijevo polumjesec.	
1	0·92	MONETA REGIS P SCLAVONIA ✱	S̃ R̃	Dvorski muzej.
2	1·07	MONETA REGIS P SCLAVONIA ✱	S̃ R̃	„
3	0·71	MONETA REGIS P SCLAVONIA ✱	S̃ R̃	Budimpešta.
4	1·05	MONETA REGIS P SCLAVONIA ✱	S̃ R̃	„
5	[0·855]			
		MONETA REGIS P SCLAVONIA ✱	U polumjesecu kolutić ili bobica ○ ● S̃ R̃	
6	[0·855]	MONETA REGIS P SCLAVONI ✱	S̃ R̃	Budimpešta.
7	—	MONETA REGIS P SCLAVONIA ✱	S̃ R̃	D.-Szek. 13 kom.

8	0·80	MONETA REGIS R SLAVONIA ✣		S	R	Budimpešta.
9	—	MONETA RGS P SCLAVONIA ✱		S	R	Budimp. falzifik.?
10	—	MONETA BEGIS P SCLAVONIA ✱		S	R	Budimpešta.
11	—	MONCTA PI'CI P SCLAVONIA ✱		S	R	Zagreb.
12	0·76	MONETA REGIS P SCLAVONIA ✱		S	R	Budimpešta.
13	[0·75]	MONETA REGI P SCLAVONIA ✱		S	R	„
14	1·07	ETA R·OIS CLAVONIA ✱		S	R	„
15	[0·91]	MONETA REGIS P SCLAVONIA ✱		S	R	
16	[1·01]					
		MONETA ⋆ REGIS P SCLAVONIA : ✱	U polumjesecu cvijetak	S	R	D.-Szek. 194 kom. Osijek. Budimpešta.
17	[0·88]	(Različita interpunkcija:) MONETA REGIS P SCLAVONIA ✱		S	R	
18	—	· MONETA ⋆ REGIS P SCLAVONI ⋆ A ⋆ ✱		S	R	Bosna.
19	0·89	MONETA BEGIS P SCLAVONIA ✱		S	R	Budimpešta
20	0·84	MONETA REGIS P SCLAVONA ✱		S	R	„
21	—	MONETA REGIS P SCLAVON ✱		S	R	Wesz. E. I., 14.
22	—	MONETA REGIS P SCLAVONI ✱		S	R	Rupp.
23	0·75	MONETA RE S P SCLAVON ✱		S	?	Budimpešta.

24	0·82	MONETA REGIS P SCLAVOR ✱	Zvijezda lijevo, polumjesec des., u njem bobica S R	Dvorski muzej.
25	—	MONETA REGIS P SCLAOR ✱ ·	U polumjesecu cvijetak S [R]	
26	—			
		MONETA REGIS P SCLAVONIA ✱	U polumjesecu četiri piknje S R	D.-Szekscő 3 kom.
27	—	MONETA REGIS P SCLAVONIA	Polumjesec desno, zvijezda lijevo. Bez cirkumfleksa. Sigle: S R	D.-Szekscő 1 kom.
		II.		
1	0·855	MONETA REGIS P SCLAVONIA	R S	Brdari 1 kom. Budimpešta.
2	0·93	MONETA REGIS P SCLAVONIA	R S	Brdari 2 kom.
3	0·807	HONETA REGIS P SCLAVONIA ✝	R S	Brdari 4 kom.
4	—	MO . NETA · REGIS · P SC : LAVONIA ✱	U polumjesecu cvijetak R S	Budimpešta.
5	—	MONETA REGIS P SCLAVONIA ✱	R S	Rupp 226.
6	—	MONETA REGIS P SCLAVONIA ✱	R S	D.-Szek. 1 kom.
7	—	MONETA REGIS P SCLAVOI ◦ N ◦ I ◦ A ✱ Prostor izmegju slova, ispunjen je tačkama.	U polumjesecu kolutić Sigle bez cirkumfleksa: R S	Budimpešta.

Stjepan V. Ban Joakim (?).

I.

1	—			
		Kuna desno, pod njom zvijezda, više nje krst, grb banov.	Patrijarkalni (dvostruki) krst na podnošku, s obje mu strane dvije okrunjene glave, jedna gledajući u drugu; gore desno zvijezda, lijevo polumjesec.	
		MONETA REGIS P SCLAVONIA ✱	U polumjesecu cvijetak S R	D.-Szekcső 1 kom.

Ladislav IV.

I.

		Kuna u trci na desno, izmegju dvije zvijezde. Natpis u dvostrukom vijencu bisera.	Patrijarkalni (dvostruki) krst na podnošku, s obje mu strane dvije okrunjene glave, jedna gledajući u drugu; gore desno zvijezde, lijevo polumjesec.	
1	—	MONETA REGIS P SCLAVONIA ✱	R L	Budimpešta.
2	—	MONETA REGIS P SCLAVONIA ✱	R L	Zagreb. Dvorski muzej.
3	0·83	isto	U polumjesecu cvijetak R L	
4	[0·97]	isto	R L	Sarajevo, Zagreb. Budimpešta. Dvorski muzej.
5	—	MONETA REGIS P SCLAVONIA ✱	R L	Zagreb.
6	0·77	MONETA REGIS P SCLAVONI ✱	R L	Sarajevo.
7	[0·8]	MONETA REGIS P SCLAVONIA ✱	R L	D.-Szekcső 5 kom.

8	—			
		MONETA REGIS P SCLAVONIA *	U polumjesecu cvijetak. R L	Zagreb.
9	—	MONETA REGIS P SCLAVONIA *	U polumjesecu bobica R L	Zagreb, Budimp.
10	—	isto	Za okrunjenim glavama po jedna piknja. R L	Zagreb 1 kom.
11	—	MONETA REGIS P SCLAVONI *	Polumjesec desno, zvijezda lijevo. R L	Budimpešta.
12	[0·82]	MONETA REGIS P SCLAVONIA *	Sitnije slovo R više prijeke grede. R R L	Sarajevo. Budimpešta.
13	—	isto	R R L	Wesz., R. 270.
14	[0·79]			
		isto	Za okrunjenim glavama po jedna piknja. R R L	Budimpešta.
		II.		
1	0·83			
		MONETA REGIS P SCLAVONI * A *	U polumjesecu cvijetak L R	Beč. Budimpešta.
2	0·98	MONETA * REIS P SCLAVONI * A *	L R	D.-Szekcső 1 kom.

III.

		Kuna u trci na desno, izmegju dvije zvijezde. Natpis u dvostrukom vijencu bisera.	Patrijarkalni (dvostruki) krst na podnošku, s obje mu strane dvije okrunjene glave, jedna gledajući u drugu; gore desno zvijezda, lijevo polumjesec.	
1	—	MONETA REGIS P SCLAVONIA ✱	U polumjesesu cvijetak S L	Zagreb.
2	—	MONETA REGIS P SCLAVON·IA ✱	S L	„
3	—	MONETA REGIS P SCLAVOI ✱	S L	Budimpešta.
4	[0·65]	MONETA REGIS P SCLAVONA ✱	S L	„
5	—	MONETA EGIS P SCLAVONIA ✱	S L	„
6	—			
		isto	isto	„
		Manji modulus u vrijednosti obola.		
7	0·74	MONETA REQIA ✱ SCLAVOI ✱	S L	„
8	—	MONETA EGIS P SCLAVONIA ✱ Manji modulus u vrijednosti obola.	S L	Zagreb.
9	—	MONETA REGIS P SCLAVONI ✱	U polumjesecu kolutić S	„

Ban Stjepan Babonezić. Kralj Ladislav IV.

I.

1	[0·95]			
		Kuna desno, pod njom zvijezda, više nje krst.	Patrijarkalni (dvostruki) krst na podnošku, s obje mu strane dvije okrunjene glave, jedna gledajući u drugu; gore desno zvijezda, lijevo polumjesec.	
		MONETA REGIS P SCLAVONIA ✱	U polumjesecu cvijetak ✦ L̃ R̃	Nuber. Budimpešta. Zagreb.
2	[1·04]	MONETA REGIS P SCLAVONIA ✱	L̃ R̃	Budimp., Zagreb.
3	[0·81]	MONETA REGIS P SCLAVON ✱	L̃ R̃	Budimpešta.
4	[0·96] [0·84]			
		MONETA REGIS P SCLAVONIA ✱	S̃ L̃	Budimpešta. Zagreb. Nuber.
5	—	isto	Ĩ̃ R̃ (= L R ili A R)	Nuber.

Andrija III.

I.

		Kuna u trci na desno, izmegju dvije zvijezde. Natpis u dvostrukom vijencu bisera.	Patrijarkalni (dvostruki) krst na podnošku, s obje mu strane dvije okrunjene glave, jedna gledajući u drugu; gore desno zvijezda, lijevo polumjesec.	
1	[0·78]	MONETA REGIS P SCLAVONIA ✱	R̃ Ã	Brdari 4 kom. Budimpešta.
2	0·72	MONETA REGIS P SCLAVONIA ✱	R̃ Ã	Dvorski muzej.

3	0·75	·M·ON·E·T·A · R·G·I·S· P·S:C·L·N⁝O·N·I·A·✱	R̃ Ã	Budimpešta.
4	—			
		MONETA REGIS P SCLNONA ✱	Za okrunjenim glavama mali kolutići. R̃ Ã	„
5	—	isto	Isto, a na donjoj prijekoj gredi četiri cvijetka. R̃ Ã	Rupp 291.
6	—	MONET·A REƷIS P SCLNONIA ✱	Na donjoj prijekoj gredi tri cvijetka. R̃ Ã	Wesz. I., 19.
7	—	MONETA REGIS P SCLNONIA ✱	U polumjesecu kolutić ◡̊ R̃ Ã	Zagreb.
		II.		
1	—	MONETA ⁞⁞⁞⁞⁞ SCLΛO-NIA ✱	U polumjesecu cvijetak ◡̇ A R	Budimpešta.
2	—	MONETA REGIS P SCLNONIA ∘ ✱	Polumjesec, u njem kolutić lijevo, zvijezda desno. Ã R̃	„
		Obol.		
		III.		
1	—			
		Kuna na desno, izmegju dvije zvijezde. Natpis: REX SCL NONIE	Dvostruk krst, okrunjene glave, zvijezda (desno) i polumjesec (lijevo). U sredini bobice. Sigle: R̃ Ã	

Različite sigle dosadanje vrste.

I.

		Kuna u trci na desno, izmegju dvije zvijezde. Natpis u dvostrukom vijencu bisera.	Patrijarkalni (dvostruki) krst na podnošku, s obje mu strane dvije okrunjene glave, jedna gledajući u drugu; gore desno zvijezda, lijevo polumjesec.	
1	0·65 izlizan.	MONETA REGIS P SCLAVONIA *	U polumjesecu cvijetak B L	Budimpešta.
2	—	MONETA REGIS P SCLAVONIA *	U polumjesecu kolutić A S	
3	[0·84]	MONETA REGIS P SCLAVONIA *	M I	Brdari 5 kom.
4	—	⋯⋯⋯ P SCLA- VONIA	M I	Zagreb.
5	—	MONET·A REGIS P SC·LAV *	Slova bez cirkumfleksa. U polumjesecu kolutić A A	„
6	10·76			
		MONETA REGIS P SCLAVONIA *	Slova bez cirkumfleksa. U polumjesecu nema kolutića. O T	Budimpešta.
7	—	MONETA REGIS ♀ SCLAVONI·A·*	S A	Zagreb.
8	—	MONETA R⋯ P SCLAVONIA *	S A	„
9	—	MONETA REGIS ♀ SCLAVONIA *	S A	„

10	—	MONETA EGIS P SALAONIA *	U polumjesecu bobica ⏑̇ S̃ Ĩ	Budimpešta.
11	0·71	..... REGIS P SALAONIA *	S̃ S̃	"
12	—	MONETA CIO SAFAONI * Stari falzifikat manjeg modula (obolus).	Polumjesec bez piknje. S̃ Ñ	"
13	—	MONETA EGIS P SALAONA *	U polumjesecu mali krst ⏑̇ S̃ Z̃	"
14	0·75	MONETA REGIS P SALAONIA	(Više h cirkumfleks). Φ h̃	"

Pavao († 1312.) i Mladen († 1322.) Šubići.

Soldini po mletačkom uzoru.

I.

1	1·52			Ljubić: „Popis jugosl. Novaca“ str. 188.
		Svetitelj punolik, stojeć; oko glave osjenka od bisera; daje desnicom banu barjak, a ljevicom drži knjigu. Desno do svetitelja ban, punolik, uspravan; uzima desnicom barjak a u lijevoj ruci drži kratko žezlo. Natpis do svetitelja: DVX PAVL· Niz držak barjaka: BAN, do bana: MLADEN·	Isus, punolik, sjedi na prijestolu, oko glave osjenka s krstom. Do glave monogrami: IC XC	
2	—	Sličan komad sa nekoliko razlika u pečatu.	isto	„
3	—	Isti tip uz manje razlike u otisku; natpis glasi: Do svetitelja: DVX PAVL· Niz barjak: B A N H L A D Do bana: SEGVNDVS	IC +C	„

4	2·05			
		Kao gornji a natpis glasi: DV+ PAVL· BAN MLAD SHDVNDVS	I+ XC	Ljubić p. 189., 4.
5	—	Kao gornji, a natpis: IVX PAVI B A N I L A Ь SHDVND	CI XC	Sarajevski muzej.
6	—			
		Isto DVX PAVL· B A N H L A Ь SHCVIIDA(S)	IC +C	Budimpešta.

BANOVCI ANŽUVINSKOG DOBA.

Broj	Težina	Lice	Zaličje	Literatura, odnosno nalazište
		Kralj Karlo Roberto i Ban Ivan (1309.).		
		I.		
1	0·79	MON[ETA RE]GIS P SCLAVONIA ✱	Ĩ K̃	Brdari 1 kom.
2	[0·744]	MONETA REGIS P SCLAVONIA ✱	Ĩ K̃	Brdari 5 kom.
3	—	isto	U polumjesecu kolutić ◡̊ Ĩ R̃	Budimpešta.
4	0·96 [0·80]			
		MONETA REGIS P SCLAVONIA ✱	K̃ Ĩ	Brdari 13 kom. Saraj., Zagreb.
5	0·83 [0·85]	isto	K Ĩ	Brdari 15 kom.
6	0·72 [0·83]	isto	K̃ Ĩ	Brdari 11 kom. Zagreb.
7	[0·825]	isto	K̃ Ĩ	Brdari 2 kom.
8	[0·811]	MONETA REGIS P SCLAVONIA	R̃ Ĩ	Brdari 37 kom. Budimpešta.
9	—	MONETA REGIS P SCLAVONIA ✱	R̃ Ĩ	Wesz. E. I., 28.
10	—	MONETA R[illegible]IS P SCLAVONA ✱	R̃ Ĩ	Sarajevo.

Kralj Karlo Roberto i Ban Stjepan Babonezić

(1310.—1313., 1316.—1318.).

II.

1	[0·783]		MONETA REGIS P SCLAVONIA ✱	K	S	Tešanj. Saraj. Zagreb. Budimpešta. Brdari 53 kom.
2	[0·78]		MONETA REGIS P SCLAVONIA ✱	K	S	Brdari 23 kom.
3	[0·762]		isto	K	S	Brdari 4 kom.

Ban Stjepan Babonić (1310.—1313.; 1316.).

I.

1	[0·70]			
		Kuna desno, dolje zvijezda, gore više kune gornji trup uspinjućeg se lava. MONETA REGIS P SCLAVONIA	Patrijarkalni (dvostruki) krst na podnošku, s obje mu strane dvije okrunjene glave, jedna gledajući u drugu; gore desno zvijezda, lijevo polumjesec. Polumjesec des., zvijezda lijevo. R̃	Budimpešta. Zagreb.
2	—			
		isto	T̃	Zagreb.
3	0·71 0·69			
		Isto, samo pod kunom mjesto zvijezde krin. I MONETA REGIS P SCLAVONIA *	K̃ S̃	Brdari 2 kom.

B. Druga vrsta banovaca (prelazni tip).

Broj	Težina	Lice	Zaličje	Literatura, odnosno nalazište
		Karlo Roberto.		
		I.		
1	—			
		Kuna desno, više nje kruna, a zvijezda pod njom naliči ruži. ΠΟΙΕΤΑ ΡΕϹΙS Ρ SCLΛΟΝΙΑ ✻	Dvostruki krst, pod njim dvije okrunjene glave. Na raskršću bobice, gore zvijezda (desno) i polumjesec sa kolutićem ◡̊ (lijevo). ·B M	Brdari 1 kom.
		II.		
		Kuna desno, gore kruna, dolje zvijezda.	Dvostruki krst, dolje dvije okrunjene glave. Na donjoj prijekoj gredi dva goluba. Sigle bez cirkumfleksa.	
1	0·808	MONETA NEGIS P SCLAVONI ✻	K M	Sarajevo.
2	—	MONET REGIS P SCLAVONI ✻	K M	Budimpešta
3	—	MONET NEGISS P SCLAVONI ✻	K M	„
4	[0·83]			
		MONETA REGIS P SCLAVONI ✻	K M	Brdari 4 kom.
5	[0·80]	WONETA REGIS P SCLAVONA ✻	K M	Brdari 1 kom. Wesz. II., 19. (Karl. Rob.).

6	—			
		WONETA REGIS P SCLAVONA ✱	K M	Wesz. E. I., 27.
		III.		
1	[0·63]			
		Kuna desno, više nje kruna, dolje polumjesec i zvijezda[1]).	Dvostruki krst, dolje dvije okrunjene glave. Na donjoj prijekoj gredi dva goluba. Sigle bez cirkumfleksa.	
		MONETA REGI P SCLAVONA ✱	A K	Brdari 1 kom.
2	[0·71]	MONET REGIS P SCLAVONA ✱	A [K?]	„ 1 „
3	[0.78]	MONETA REGIS P SCLAVON ✱	K M	„ 5 „
4	—	MONET REGIS P SCLAVON ✱	K M	„ 2 „
5	[0·72]	MONET REGIS P SCLAVONA ✱	K M	„ 3 „
6	—	MONET REGIS P SCLAVONI ✱	K M	„ 4 „
7	—			
		MONET REGI SCLAVONIA L ✱	K M	„ 4 „
8	—	Natpis naopako rezan: LS P SIƆDP ATƏNOM ✱ IHOVI = MONETA REGIS P SLAVONI ✱	S M	Brd. 2 raz. kom.

[1]) Neki komadi bez dvojbe su naopako rezani, uslijed česa je kuna još u trci na desno prikazana. Ove bi po pravu valjalo uvrstiti u slijedeći tipus.

C. Treća vrsta banovaca.

Broj	Težina	Lice	Zaličje	Literatura, odno-sno nalazište
		I.		
1	[0·673]			
		Kuna na lijevo, gore kruna, dolje polumjesec i zvijezda.	Dvostruki krst, pod njim dvije okrunjene glave, na prijekim gredama dvije ptice.	
		MOIETA PEGIᴧ P ᴧALAVON ✱	Sigla nema.	Brdari 5 kom.
2	[0·66]	NOIET PEGIS P SALVOIN ×	" "	" 6 "
3	[0·683]	MOIETA REGIS P ᴧALA/ONIA ✱	" "	" 6 "
4	—	NOIETA PEGIS P SALA/OΛ·	" "	Budimp. 1 kom.
		Migh-ban.		
		II.		
		Kuna na lijevo, gore kruna, dolje polumjesec i zvijezda.	Dvostruki krst, pod njim dvije okrunjene glave, na prijekim gredama dvije ptice.	
1	—	ΛOII A REGI.. SL.... ....AN ✱	K M	Budimpešta.
2	[0·496]	MONETA PEGIS P SALXVON ✱	B M	Brdari 3 kom.
3	[0·797]			
		MONETA RAGIS P SALAVONI ✱	B M	" 3 "

4	[0·622]				
		MONETA REGIS P SCLAVONIA ✻ i..... SCLAVONIA ✻	B	M	Brdari 3 kom.
5	[0·685]	MONET REGIS P SCLAVONIA ✻✻	B	M	„ 2 „
6	[0·708]	MONETA REGIS P SCLAVONIA ✻	B	M	„ 7 „
7	[0·623]	MONETA REGIS P SCLAVONIA ✻	B	M	„ 11 „
8	[0·637]	MONETA REGIS P SCLAVONIA ✻	B	M	„ 49 „
9	0·515	MONETA REGIS P SCLAVONIA ✻	B	M	„ 1 „
10	0·63	MONETA REGIS P SCLAVONI ✻	B	M	„ 7 „
11	0·61	MONETA REGIS P SCLAVONIA ✻	B	M	„ 4 „
12	[0·59]	MONETA REGIS P SCLAVONIA ✻✻	B	M	„ 3 „
13	—	MOETA REGIS P SCLAVONIA ✻	B	M	Budimpešta.
14	[0·644]				
		MONETA REGIS P SCLAVONIA ✻	·B	M	Brdari 61 kom.
15	[0·63]				
		MONETA REGIS P SCLAVONIA ✻	·B	M	„ 1 „

16	—	IIOETA PEGIS P SCLVOIIIA	·B	M	Brdari 1 kom.
		S obje strane krune po jedan kolutić.			
17	[0·631]	IIONETA PEGIS P SCLVONIA ✱	B	M	Brdari 6 kom. Budimpešta.
		Desno kraj krune tri kolutića.			
18	[0·603]	MOIETA PEGIS P SCLAVONIA ✱	[B]	M	Brdari 6 kom.
19	—				
		Iznad kune ∴ ♕ MONETA REGIS P SCLVONIA ✱	B	M	Budimpešta.
20	[0·685]				
		Desno do krune zvijezda. MONETA PEGIS P SCLVONIA ✱	B	M	Brdari 4 kom. Sarajevo.
21	—	MONEGARIS P SCLAVONIA ✱	B	M	Budimpešta.
		Bez posebnih znakova.			
22	[0·64]	MONETA PEGIS P SCLVONIA ✱	B	M	Brdari 2 kom.
		Desno do krune tri osovno nanizana kolutića, lijevo jedan kolutić.			
23	[0·71]	MONETA PEGIS P SCLVON[IA ✱]	[B]	N	„ 1 „

24	0·685	Bez posebnih znakova. VOTA ꟼEGIS ꟼ SIꟼNOVIA ✱	K	W	Brdari 1 kom.
25	[0·65]	NONETA PEGIꟼ P ꟼCLNONIA ✱	M	B	„ 4 „
26	—	MONETA RGIS [P] SLAONIA ✱	M	B	Wesz. E. I., 29.
27	[0·75]				
		MONETA RGIS P SLAONIA ·:·	M	B	Brdari 4 kom. Zagreb.
28	—	MONETA RGIS P SCLAONA ✱	M	B	Budimpešta.
29	[0·612]	I IOETA P.EGIꟼ P ꟼCLAONIA ✱	M	B	Brdari 4 kom. Budimpešta.
30	[0·64]				
		Desno do krune tri kolutića. I IOIETA PEGIS P SCLAVONIA ✱	M	B	Brdari 2 kom. Budimpešta.
31	[0·65]	Desno do krune u osovnom redu tri kolutića, lijevo jedan I IOIETA PEGIS P SCLNONIA ✱	M	B	Brdari 2 „
32	—	MONETA REGIS P SCLAVONIA ✱	M	B	„ 3 „
33	—	MONETA REGIS P SCLAVONIA ✱ ✱	M	B	„ 2 „
34	—	MONETA RGIS P SCLA ✱	[M]	B	„ 2 „
35	—	I IONETA PEGIS P SCLNONI ✱	M	B	„ 2 „

36	—				
		Desno do krune mali kolutić. MONETA REGIS P SALVONIA ✻	M	B	Brdari 5 kom.
37	—	Desno do krune piknjica. MONETA REGIS P SALVONIA ✻	M	B	„ 1 „
38	—	Sa svake strane krune po jedan kolutić. MONETA REGIS P SALVONIA ✻	M	B	„ 4 „
39	—	Slično s ovim natpisom: MONETA REGIS P SALVONIA ✻	M	B	Budimpešta.
40	[0·682]				
		Kao dosadanji tipovi, ali natpis glasi: MONETX REGIS PER SALVOX ✻	M	B	Brdari 3 kom.
41	[0·52]				
		MONETX REGIS PER SALVVI ✻	M	B	„ 4 „

		Obični natpis:		
42	[0·633]	I IONETA P.EGIS P SALAVONIA (✱?)	M B	Brdari 65 kom.
43	—	I IOETA PEGIS P SALAVONI·A : ✱	M B	" 1 "
44	0·45	ΓOIETA PEGIS P SALAVOIII	M B	Budimpešta.
45	[0·668]	MONETA REGIS P SALAVONIA ✱	M B·	Brdari 20 kom.
46	—	MONETA RGIS P SALA ✱	[M] B	" 2 "
47	0·45	MONETA REGIS P S[A]L[AV]O ✱	M [B]	" 1 "
48	[0·57]	MONETA PEGIS P SALAVON ✱	M B	" 9 "
49	[0·601]	MONETA PEGIS P SAAVONI ✱	M B	" 18 "
50	[0·621]	MONETA PEGIS P SALAVONIA ✱	M B	" 15 "
51	—	NO\ETA PEGIS P SALAVONIX	M R	Budimpešta.
52	[0·642]	IIONETA PEGIS P SALAVO NIX	M R	Brdari 11 kom.
53	0·72	MONETA RGIS P SALAONA ✱	M B·	" 1 "
54	[0·583]	MONETA PEGIS P SALAVONIA ✱	M ꟾR	" 6 "
55	[0·74]	MONE[TA PE]GIS P SALAVONIA ✱	M N	" 1 "
56	0·68	MONATA PAGIS P SALAVOIIA ✱	M P	" 1 "
57	[0·62]	MONATA RAGIS P SALAVONI ✱·	N M	" 3 " Budimpešta.
58	[0·673]	MONATA RAGIS P SALAVONIA ✱	N M	Brdari 3 kom.
59	—	IIONETA PEGIS P SALAVONIA ✱	ꟼ W	Budimpešta.

60	0·72	MONETA REGIS P SALAVONIA ✱	P	M	Brdari 1 kom.
61	0·526	MONETA REGIS P SALAVoNI ✱	R	M	„ 1 „
62	—	NONETA PEGIS P SALNONIA ✱	Я	M	Budimpešta.
63	0·67	MONETA PEGIS P SALAVONIA ✱	·Я	M	Brdari 19 kom. Dvorski muzej. Budimpešta.
64	—	MONETA P.EGIS P SALNONIA ✱	·Я	M	Brdari 99 kom. Budimpešta.
65	0·48	MONETA P.EGIS P SALNONIA ✱	·Я	M	Brdari 1 kom. Budimpešta.
66	0·648	MONETA P.EGIS P SALNONI ·A ✱	·Я	M	Brdari 5 kom. Budimpešta.
67	[0·68]	NOHETA PEGIS P SALNOEIA ✱	·Я	M	Brdari 3 kom.
68	0·70	MONETA PEGIS P SALNONIA	·Я	M	„ 1 „
69	0·63	Desno do krune dvije tačke ·· MONETA PEGIS P SALNONIA ✱	Я	M	„ 1 „
70	[0·661]	Desno do krune tri tačke · MONETA REGIS P SALNONIA ✱	·Я	M	„ 6 „ Budimpešta.
71	[0·66]	MONETA P.EGIS P SALNONIA ✱	·Я	M	Brdari 4 kom. Budimpešta. Zagreb.
72	0·67	Bez tačaka. MONETA PEGIS P SALNONI ·A ✱	Я	W	Brdari 1 kom.
73	—	MONETA PEGIS P SALNONIA ✱	·Я	W	Budimpešta.
74	[0·61]	MONETA PRGIS P SALNONIA ×	≍	M	Brdari 2 kom.
75	[0·545	[MONETA RE]GIS P SALNONI ×	S	?	„ 2 „

76	0·665	MONETA REGIS P SCLAVINIAE * *	S	[M?]	Brdari 1 kom.
77	[0·677]	MONETA REGIS P SCLAVONIAE *	W	R•	„ 10 „ Budimpešta.
78	[0·694]	MONETA REGIS P SCLAVONI ×	W	R	Brdari 5 kom.
79	0·76	MONE[TA RE]GIS P SCLAVOA *	Ẇ	[R?]	„ 1 „
80	[0·65]	IIOIETA REGIS P SCLAVOIA	Ẇ	E	„ 2 „

III.

		Kuna na lijevo, gore kruna, dolje polumjesec i zvijezda. Natpis glasi:	Dvostruki krst, pod njim dvije okrunjene glave, na prijekim gredama dvije ptice.		
1	[0·673]	MONETA SCLAVO- NI×A×	B	M	Brdari 3 „
2	[0·68]				
		MONETA SCLAVO- NI×E I×	R	M	„ 8 „
3	0·64	MONETA SCLAVO- NIEM ×	B	M	„ 1 „
4	—	MONETA SCLAVO- NIE × M ×	B	M	Budimpešta.
5	[0·805]	MONETA SCLAVO- NIE × M ×	B	M	Brdari 2 kom.
6	[0·638]	MONETA SCLAVO- NI × M ×	B	M	„ 4 „ Budimpešta.
7	—	MOHETA CLAVO- NIE × V ×	R	M	Brdari 6 kom.

8	0·50				
		S obje strane krune po jedna bobica. MONETA SCLAVO- NIE × M ×	B	M[1]	Brdari 1 kom.
		Bez bobica.			
9	—	MONET[A SCLA]VO- NIE ×	M	B	„ 1 „
10	—	[M]ONETA ScLAVO- NI × ×	M	B	„ 1 „
11	—	MONETA SCLAVO- NI × M ×	B	N	„ 1 „
12	—				
		MOBETA SCLAVO- NIE × M ×	B	N	„ 2 „ Budimpešta.
13	—	MONC III RS P SLAVOTIA ✱	M	[B]	Brdari 1 kom.
14	—				
		MONCHART I[C]RONA- CIA ✱	M	B	„ 2 „
15	—	[MO]NCHARTAIS P SC[LAVONIA ✱?][2]	[M]	B	„ 1 „

[1]) Novci pod brojem 8. i 12. mogli bi se navesti u prilog mnijenju, što sam ga izneo na strani 85., da naime ptice na zaličju naliče noju. U ova dva primjerka ta je sličnost dosta velika.

[2]) Sličan natpis na jednom banovcu u nar. muzeju u Budimpešti sa siglama B M.

Karlo Roberto.

1	—			
		Kuna lijevo, nad njom kruna, dolje polumjesec i zvijezda. MONETA REGIS I KAROL ✱	Dvostruki krst, pod njim dvije okrunjene glave, na prijekim gredama dvije ptice. M B	Brdari 1 kom.

Nikola Lindva (1343.—1346.).

1	—			
		Kuna na lijevo, više nje kruna, pod njom list djeteljine. MONETA NICOLAI · BANI	Mjesto okrunjenih glava dvije bikovlje s krstom megju rogovima. Gore dva polumjeseca. Sigle: B N	Wesz. E. I., 53. 1 kom.
2	—			
		MONETA NICOLAI ·· BAN ✱	B N	Brdari 1 kom.
3	—	A SAROBOAIII SOBRA- L SAA ✱	B N (korumpirana.)	Budimpešta.
4	—	▒▒▒▒▒▒ CA ✱ TATRSTCL ✱	Sigle izbrisane.	"
5	—	Obolus bez natpisa, inače posve sličan.	B N	"

Nikola Seć (1346.—1352.).

Kuna lijevo, gore dvije orlove glave, dolje zvijezda. | Dvije okrunjene glave više krsta, a dolje po dvije orlove kao na licu.

1 — ӍOȠCTȺ ȠCPISSCΓ ✱ | Sigle: I Ⱥ (?) bez ∼ | Budimpešta.

2 —

ӍOȠЄTȺ · RЄGIS · ƸCΓȺ | Ƞ I | Nuber.

3 —

ӍOȠЄTȺ RЄGS ƸCΓȺVO | Ʒ I | Wesz. E. I., 30.

4 —

Pod glavom kune slovo Ʒ.
ӍOȠЄTȺ RSIS SCЄΓȺO ✱ | Ϻ I | Budimpešta.

isto
5 — COƎƸЄOSƎ PCIȺCYȠȺ ✱ | Ʒ I | "

6 —

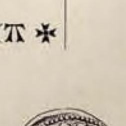

COƎ∽ЄOSƎ PЄIȺOȺƎȺ ✱ | Ʒ I | Wesz. E. I., 32.

7 — ӍOȠЄTN RC⁞⁞⁞ ⁞⁞ ΛOPICI ✱ | Bez sigla. | Budimpešta.

8	—			
		MONEIA TEAYS SX ✱ |	I N	Wesz. E. I., 31.

Stefan, vojvoda slavonski (1350.—1354.).

1	—			
		Veliki krin u srijedi, naokolo u dvostrukoj bisernoj okolici natpis: M DS P SCLAVO-NIAM ✱ *(Moneta ducis per Sclavoniam.)*	Šljem, na njemu kruna, kao dragulj nojeva glava sa podkovom u kljunu, a sa strane dva nojeva pera. Sigle: N I [B] A *(Nicolaus Banus??)*	U muzeju u Osijeku.

BANOVCI S NATPISOM BEZ SMISLA

kovani za banovanja Nikole Lindve, Nikole Seća, pa do konca autonomne kovnice.

Broj	Težina	Lice	Zaličje	Literatura, odnosno nalazište
		I.		
		Kuna lijevo izmegju krune, polumjeseca i zvijezde. Natpis nema smisla, ali uvijek počimlje sa M a završuje sa B. Natpis počimlje sa Σ	Dvostruk krst, na dônjoj gredi dvije ptice. Sigle su manje više korumpirana slova B M i M B.	
1	—	ΣOTTIIRMRTLBOIIAMRB *	B M	Brdari 2 kom.
2	—	ΣITOTRMOTIIAMTT-RRIB *		„ 2 „
3	—	ΣMITIIRIVTIOδOMTIOIID *		„ 1 „
4	—	ΣMOOVAMTIIdVIBODTRB*		„ 2 „
5	—	ΣROITIMRSROTTIVTB *		„ 4 „
6	—	ΣRSATTCIOETRGTTPB *		„ 1 „
7	—	Više kune u polju mali cvijetak. Natpis zlo sačuvan. Ima 6 raznih natpisa.		„ 7 „
8	—	Više kune zvijezdica kraj krune. 2 različna komada.		„ 2 „
9	—	Pod kuninom glavom mali cvijet. Razni pečati.		„ 10 „
10	—	Posve nečitljivo.		„ 9 „

II.

1	—	Natpis počinje sa Ξ. ΞπꟼMΛnΠꝂπVIMMOꓤB ✱	ᗺ M	Brdari 5 kom.
2	—	ΞMOnSꓤIMπTIMSOΛ- π:ꓤB ✱		„ 1 „
3	—	ΞMOTπ:IMIꓤđ'Iṅ πΛ- ꓤIB ✱		„ 1 „
4	—	ΞꓤSꓤSInαIBΘnΞαOB ✱		„ 1 „
5	—	Ξꓤꟼ:ΛI....Mđꓤ:ꟼnIB ✱		„ 1 „
6	—	ΞꓤOIꓤπI·πIđΛIꓤꓤ- BOIꓤB ✱		„ 1 „
7	—	Nečitljivo.		„ 6 „
8	—	Iznad kunine glave pupoljak od krina (5 raznih natpisa).		„ 7 „
9	—	Ispod kunine glave krst.		„ 1 „
10	—	Ispod kunine glave mali cvijet (4 razna natpisa).		„ 5 „

III.

1	—	Natpis počinje sa Ξ. ΞΛn:BIꓤVITđMI:'I- IΛΛB ✱	B Ɯ	Brdari 1 kom.
2	—	ΞIπnꓤVOTꓤnΠTS- OTπꓤB ✱		„ 2 „
3	—	ΞIπ:TnπOΛIđΛꓤ- π'InꓤB ✱		„ 1 „
4	—	ΞꓤOπnGπΛnđꓤV- ꓤOΛnB ✱		„ 2 „
5	—	Ξn:BΠꓤΛIꓤđOI:ꓤVInB ✱		„ 2 „

6	—			
		ΞRIOΛTMΩΠRƎOTSI-MΛΩB ✱		Brdari 1 kom.
		Pod glavom kuninom krst:		
7	—	ΞNTΠOMUVNđTONI-VROΠB ✱		„ 1 „
		Pod kuninom glavom cvijet. 3 varijante, od kojih se jedna čita:		
8	—	ΞMTRIOqTMđVNR-ONITIB ✱		„ 3 „
		Više glave kunine mali cvijet, a natpis glasi:		
9	—	ΞΩSGOERRΠPISRRT-ΩIB ✱		„ 1 „
10	—	ΞCΠRSNIΩOEΠTNCRPB ✱		„ 2 „
11	—	ΞPVRTNΩPGΠSΩVROB ✱		„ 1 „
12	—	Nečitljivi u više raznih otisaka.		„ 26 „

IV.

		Natpis počinje sa Ξ.		
1	—	ΞMΩOTRXΛΠISNN-qΩIRSB ✱	B M	Brdari 2 kom.
2	—	ΞMΠΛNRMNΠΞVO-NΠRB ✱		„ 1 „
3	—	ΞMVNΠRSTGđNMTSRNB ✱		„ 1 „
4	—	· Ξ · BRƆTSOđƆΠEWq-SIRΠE · B · ✱		„ 1 „
5	—	ΞMOΠVTGINTMRI-ΩΛONB ✱		„ 2 „
6	—	ΞNΛVONΛRđNNΛΩ-MRωB ✱		„ 2 „
		Više kunine glave cvijetak.		
7	—	ΞROΠITRVRIGRN : PIB ✱		„ 1 „

		Pod kuninom glavom cvijetak.		
8	—	ΞMINΘΞΑΡVΦΝΤMIΘ-TVB ✱		Brdari 2 kom.
9	—	ΞMNINΘNSVIΑΤNΝΘMIB ✱		„ 2 „
10	—	Nečitljivi.		„ 2 „

V.

		Natpis počinje sa Ξ.		
1	—	ΞΛMΑΤΘMΑVΘΦΛΤM-ΘVMΘB ✱	M B	Brdari 1 kom.
2	—	ΞIΑϽϤRMΘΑIΦΛΤRΝΘIB ✱		„ 2 „
3	—	ΞMΤϽΑΘΓϽΤΞΑϤΦΑMΘ-NΘTΘB ✱		„ 1 „
4	—			
		ΞMDΑVΞTRTΦINΑΝΛ-ΞϤΘB ✱		„ 1 „
5	—	ΞMNΤϽΞΘϤΝM·ΦNIϤDΘ-MΞNB ✱		„ 2 „
6	—	ΞMΘΛΘNMTΤΦNΛIΝΘ-MIΘB ✱		„ 2 „
7	—	ΞMΘΛΑΝMISΦMΛΑIϽΓ-ΤΝB ✱		„ 1 „
8	—	ΞNVNTMΤVTVIЂMT-ΤΘMIIB ✱		„ 1 „
9	—	ΞRϤΘΞNΑMΑΞΦDΤΤΞ-MΑB ✱		„ 2 „
10	—	ΞTIΑΘITΞITVΑΦIMT-MIB ✱		„ 7 „
11	—	Pod kuninom glavom ruža.		„ 4 „
12	—	Nečitljivo.		„ 28 „

VI.

		Natpis počinje sa ≚.		
1	—	≚MRDASIOPĦIDMAPS-MMB ✱	M B	Brdari 3 kom.
2	—	≚MITANIA≚MĦOMNA-ITB ✱		„ 6 „
3	—	≚MVNIASTGĦNMTSANB ✱		„ 3 „
4	—	≚SVTQ̲BMNOATIVISQ̲-IOQ̲B ✱		„ 2 „
5	—			
		≚MMDASIOPĦICMAPS-MAB ✱		„ 1 „
6	—	≚MMOVAΓDRTIASIAI-ΓMB ✱		„ 1 „
7	—	≚MITAOINIMĦITIO-ΔI·B ✱		„ 1 „
8	—	≚NMDAIMOBĦIIMAO-IVB ✱		„ 1 „
9	—	≚MPQVAΓONĦIASMAI-TMB ✱		„ 2 „
10	—	≚ASM≚RTOAIPĦAOII-SPIB ✱		„ 1 „
11	—	≚IVOQAO≚IIAIAOITB ✱		„ 1 „
12	—	Pod kuninom glavom ruža, 2 različna otiska.		„ 3 „
13	—	Nečitljivo.		„ 30 „

VII.

1	—	Natpis počinje sa Ξ. Ξπαɱɷθ⅂Vπ⅂Ιθπθ-TɅɱB ✱	W B	Brdari 1 kom.
2	—	ΞΛϽB⅂ɱɅIɅVIϽɱVIɅB ✱		„ 1 „
3	—	ΞɅɱV⅂ɅΛΘMƀIΘɅ-ɱΞSɱϤB ✱		„ 1 „
4	—	ΞΘƀBIπΘϽɱƀɅɱSΛ-ɱɅB ✱		„ 1 „
5	—	ΞⅡ⅂VπIɅoIɑƀπⅡ⅂-πΘB ✱		„ 2 „
6	—	Više kunine glave cvijetak. ΞIΛIɑƀπIɑπITπΘB ✱		„ 1 „
7	—	Isto u tri razlike.		„ 3 „
8	—	Nečitljivo.		„ 18 „

VIII.

1	—	Natpis počinje sa Ξ. ΞπIɅπⅡɑɱπ⅂ITSΘ-ɅISB ✱	W B	Brdari 1 kom.
2	—	ΞΛΘɱIRSΛɅƀVΘ⅂Ʌɱ-BΛɅB ✱		„ 1 „
3	—	ΞπɱϽΛ⅂ɅɱϽBƀⅡɅɱΛ-ΘIVB ✱		„ 1 „
4	—	Ξɱ⅂TIΘɅSΛđ⅂Ʌɱ⅂I-VΘɅɱB ✱		„ 1 „

5	—	[illegible] *			Brdari 2 kom.
6	—	Nečitljivo.			„ 17 „
		IX.			
1	—	Natpis počinje sa [illegible]. [illegible] *			Brdari 1 kom.
		X.			
1	—	Iznimno: [illegible] *			Brdari 1 kom.
		XI.			
1	—	Natpis počinje sa [illegible]. [illegible] *			Brdari 1 kom.
2	—	[illegible] *			„ 1 „
3	—	[illegible] *			„ 1 „
		XII.			
1	—	Nečitljivo.	Nejasne sigle.		Brdari 5 kom.

OBOLI ANŽUVINSKOG DOBA.

Broj	Težina	Lice	Zaličje	Literatura, odnosno nalazište
1	0·18	Kuna lijevo, gore kruna, dolje polumjesec i zvijezda. Natpis fali.	Dvostruk krst, dolje okrunjene glave, na prijekoj gredi dvije ptice. Sigle: M B	Budimpešta.
2	—			
		isto	M K	Wesz. I., 24.
3	—			
		isto	·B M	Weszerle 26. Zagreb.
4	—			
		isto kraj krune lijevo cvijet.	M L	Weszerle 25.

Ban Nikola.

Broj	Težina	Lice	Zaličje	Literatura, odnosno nalazište
1	—	Polumjesec sa zvijezdom. Natpis u okolici: Ꭺ∧JƆIИ = NIC(o)LA[I BA]	Prednja polovica kune (?) na desno, gore cvijet, dolje polumjesec obrnut, u polju dvije bobice.	Zagreb 1 kom.

Oboli.

Broj	Težina	Lice	Zaličje	Literatura, odnosno nalazište
1	—	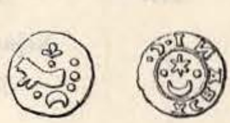		
		Polumjesec i zvijezda, a sa strana po jedna bobica. Natpis ide na opako: AƎ IA o)·IИ = NICo[L]AI BA*(ni)*	Kao gore, samo što su još na lijevom rubu tri bobice.	Budimp. 1 kom.

D. Bagatini.

Broj	Težina	Lice	Zaličje	Literatura, odnosno nalazište
		Okrunjena glava, obrnuta na desno; na kruni kao dragulj krin. Gore desno zvijezda, lijevo polumjesec sa kolutićem ◉. U polju sigle: B̃ L̃	Dvostruk krst. Pod njim dva krina; na dônjoj prijekoj gredi dvije ptice, gledajući jedna u drugu, više njihovih glava po jedan kolutić ○. Mjesto sigla dva kolutića: ○ ○	
1	0·14 do 0·19			Budimpešta. Zagreb. Nuber. (Nalazište zagr. komada je Novi Banovci kod Zemuna.
		Opis ove vrste bagatina osniva se na prispodobi nekolicine dosta hrgjavo sačuvanih komada. Posve dobro sačuvan komad mi nije poznat. Slike tih komada neka razlože način rekonštrukcije.		
2	0·14			
		Polumjesec sa zvijezdom u okolici [1]).	Inicijal A (Andrija II.)	Zagreb, iz N. Banovaca 1 kom.

[1]) Bagatin onom dinaru, koji je kovan nakon reinkorporacije Dalmacije.

E. Dodatak.

BANOVCI, KOVANI U UGARSKIM KOVNICAMA PO UZORU SLAVONSKIH BANOVACA.

(Tipologičkim redom.)

Broj	Težina	Lice	Zaličje	Literatura, odnosno nalazište
		Ladislav IV.		
1	—			
		Kuna trči megju dvije zvijezde na desno. Natpis u okolici glasi: MONETA REGIS P VNGARIA ✱	Kao u običnih slavonskih banovaca. Sigle: R L	Rupp I., p. 156.
		Bela IV.		
2	—			
		Poprsje kralja, punoliko. Natpis: ◦REX BELA	Kao gore. Sigle: ◦ ◦	Rupp sl. 195.
		Isto s natpisom: ◦REX · BELE	U polumjesecu kolutić Sigle: ◦ ◦	

Karlo Roberto.

3	0·71 do 0·84			
		Punoliko poprsje kraljevo. U okolici natpis:	Kao gore, ali mjesto zvijezde i polumjeseca dva krina. U raskršću nema grančica.	
		MONETA REGIS KAROLI	Sigle:	Rupp sl. 385.
	0·45	Kao gore. Natpis: M A REGIS KAROLI Obol.	Kao gore.	Rupp sl. 386.
4	0·77			
		Srcolik štit, razdijeljen osovnicom u dvije pole, u lijevoj krinovi, u desnoj 4 pruge. Natpis u okolici:	Kao u slavonskih banovaca, gore lijevo polumjesec, desno zvijezda.	
		MONETA REGIS KAROLI	Sigle:	Rupp sl. 383.
		Sličan, tek što je ugarski grb lijevo, anžuvinski desno. Natpis u okolici:	Kao gore.	
	0·77	MONETA REGIS KAROLI *	Sigle:	Rupp sl. 384.
5	—			
		Punoliko poprsje kralja, uz ramena mu po javorov list, zaokružen okvirom, sastavljenim od četiri polukruga (Vierpass).	Kao gore, mjesto polumjeseca i zvijezde dva javorova lista. Na raskršću nema grančice.	
		Natpisa nema. Obol.	Sigle: K R	Rupp sl. 387.

6	—			
		Punoliko poprsje kralja, do njega desno krin a valjda i lijevo, gdje je izbrisan. Natpisa nema. Obol.	Kao gore. Na krstu desno krin, lijevo mali kolut. Sigla nema.	
		Bela IV. (?)		
7	—			
		Poprsje Isusa, punoliko. Natpis u okolici: MONETA VNGARIE ± Slova u zaporci prikriva Isusov plašt. Obol.	Dvostruki krst. Mjesto vladalačkih glava dvije glave bez krune. Gore dvije zvijezde, na raskršću bobice.	Rupp sl. 315. D.-Szekcső.
		Karlo Roberto.		
8	0·77			
		Slovo K, megju krakovima slova dva cvijeta, s obje strane po jedna kruna. Natpis u okolici: MONETA REGIS KAROLI ✻ Mjesto kruna nalaze se i sigle: T F, S E, S R	Dvostruki krst, gore i dolje po dva krina, izmegju ramena krsta dva cvijeta. Sigle: ♕ ♕, S E	Rupp 381.

Kao gore, mjesto kruna sigle: S K | Sigle: S E

Andrija III. (?)

9 0·38 do 0·52

Poprsje kraljevo s dugom kosom, s preda u okolici. Obol. | Dvostruki krst, gore desno polumjesec, lijevo zvijezda. | Rupp sl. 276.

10 0·38 do 0·52

Poprsje kralja sa strane. Obol. | Dvostruki krst. | Rupp sl. 278.

Stjepan V.

11 —

Isus, stolujući na nebeskoj dûgi, drži u ljevici žezlo. U okolici natpis:
STЄFTΩ · PЄGIS | Dvostruki krst sa dvije grančice na dônjim ramenima, u polju razdijeljen natpis:
M O NЄ TA
te šest krugljica i četiri krina.

XI. Series Banorum.

Nadajući se, da će se uz do sada poznate banovce, na kojima je smješten uz grb kraljevine i grb banov, naći vremenom još po koji nepoznati primjerak, sastavio sam slijedeći popis banova, koji su vladali od Andrije II. pa do dokinuća slavonske autonomne kovnice. Gdje mi je bilo moguće, nastojao sam ustanoviti pleme, iz kojega su banovi potekli, te sam dodao i grb njihov, kako ga nagjoh na pečatima njihovima. Numizmatik moći će prema tome, ako mu dogje novac te vrste u ruke, bar od prilike ustanoviti ime bana, koji ga je kovao.

Istina, naša literatura imade dva popisa banova — „Banologiju“ Rittera-Vitezovića, štampanu u Danici ilirskoj i *„Series banorum“* Mikoczyev, štampanu u Arkivu za jugosl. povjest, nu osvjedočih se, pišući svoju radnju, da ni jedna ni druga ne odgovara svrhi.

U svoj popis uvrstio sam samo one banove, kojima sam našao spomena u dokumentima, a uz njihova imena dodao sam i godine, u kojima se spominju. U nizu banova, koji zaredaše od god. 1240., uvrstio sam samo one, koji se zvahu banovima cijele Slavonije, jer držim, da su samo ovi imali pravo kovanja novca.

Ni ovaj moj popis nije sasvim potpun, nu strukovnjak, koji će se zanimati za pojedinca bana, lako će popuniti i popraviti ono, što mu treba, prebirući po listinama i poveljama, koje se na nj odnose.

Da ne duljim odveć taj popis, nijesam navodio na po se vrela, koja će strukovnjak i onako, ako mu ustrebaju, lako naći.

Kralj	Vojvoda	Banovi
Andrija II. 1205. do 1235.		**Mitrarius,** ban i župan šomogjski 1205. **Chepan** (Šćepan), sin Mike 1207. **Banko** 1209. (palatin 1213.). **Toma** 1209. **Martin** 1213. **Ochuz** (Okić) 1214., poslije *comes curialis.* **Ivan** 1215., nosi naslov *„banus Slavonie“.* **Banko** 1217.—1218.
	Bela sin Andrije II. 1222.—1226.	**Jula** 1219. **Ochuz** 1220.—1223., *comes curialis reginae* i župan varaždinski. **Ernej** de genere Akus 1221. **Salamon** 1223., 1224., župan saladski. **Martin** 1224.

		Buzad de genere Buzad 1225.
		Aladar 1225. (zove se već *banus totius Sclavonie.* „Fejer: „Cod. dipl.“ III. 2. 481.)
	Koloman 1226. do 1241.	**Valegian** 1226.
		Jula de genere Kean *„Sclavonie banus“* 1228.—1234. (župan šopronjski i *comes curialis).*
		Buzad (gornji) 1231.—1232.
Bela IV. 1235. do 1270.		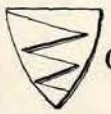 **Opoj** de genere Guth-Keled *„totius Sclavoniae banus“* 1237.—1239.
		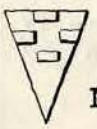 **Nikola** 1240.

Banovi s naslovom *„Banus totius Sclavonie“.*

	Stefan 1240., 1241. (poginuo valjda za provale Tatara).
Dioniz *dux et banus totius Sclavonie* 1241.—1245. (postao 1245. palatin).	
Bela *dux et banus* 1244.	
Ladislaus *dux et banus* 1245. (1246. palatin).	
	Dioniz (gornji) 1246.
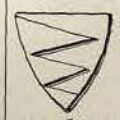 **Stefan** 1248.—1259. *dux et banus, capitaneus Styriae,* de genere Guth-Keled, sin Draguna, bijaše 1245. do 1247. *judex curiae* i župan Njitre. Za njegovog boravka u Štajerskoj bili su podbani:	
	Fulkmar, župan kalnički 1253.
	Magister **Alexander,** župan zagrebački 1252., 1256.
	Porijetlo ovog Stefana izvodi Lucić od Marmonje, praoca Šubića, te ga drži istovjetnim sa knezom Stefanom Šubićem, nu već Mikoczy dokazao je da je to krivo i tvrdi, da je ban Stefan iz plemena Csaka.

		Megjutim i Mikoczy je u tome pogriješio, jer ban Stefan, sin comesa Csaka, kako se nazivlje u dvije listine od god. 1258., bez dvojbe je istovjetan sa banom severinskim Stefanom, koji bijaše sin Csakov (1243.), te je bio, kako doznajemo iz više kasnijih listina Karla Roberta, od plemena Durusme (Druzme), pa mu porodica valjda polazi iz Gorjana. Po grbu na pečatima i na štajerskim novcima, što ih je kovao ban Stefan kao kapetan štajerski, nema dvojbe, da je plemena Guth-Keledova, što je i u jednoj listini izrečeno. Stefan ostavio je sinove Joakima, Nikolu i Stefana te valjda i četvrtog po imenu Pavla.
	Bela sin Bele IV. 1261.—1269.	**Roland** de genere Ratold, sin magistra Dominika, 1261.—1267.
		Henrik (Gisingovac) de genere Heder[1]), sin Henrika, 1267. do 1274. Podigao bunu protiv Stefana V. te je u bitci kod Ilsvaziga 1270. uhvaćen, a pristaša mu palatin Henrik ubijen. U maju 1273. priznao ga Ladislav IV. u banskoj časti, nu naredne godine digne svojim bivšim protubanom Joakimom novu bunu i pogine u Bakonjskoj šumi (Buken-sumla) kod Fuena, negdje u septembru 1274.
Stefan V. 1270. do 1272.		**Joakim** (Pectari), sin bana Stefana, protuban Henrika za vlade Stefana V. 1270.—1272. (Bio je 1263., 1264. *magister pincernarum* vojvode Bele a poslije, 1273., 1274. *magister tavarnicorum* i župan Piliša.)

[1]) Henrik, po gradu Kisegu zvan Gisingovac, imao je sinove Ivana, Nikolu i Henrika (Herko, Kerko), a sva trojica bili su banovi. Osnovatelj obitelji bijaše Heder ili Hendre de genere Nempty (1240.), po njemu se prozva obitelj i Hedervary.

Ladislav IV. 1272. do 1290.		**Moys** 1272., prije palatin.
		Matej, protuban Henrikov, 1272. do aprila 1273. (poslije *judex curiae* —? sin Haholdov?).
	Andrija, brat kraljev 1274.	**Dioniz Okićki**, našljednik Henrikov 1274.—1275., bio župan saladski i palatin.
	Johanna, *ducissa* 1275.	**Ivan** (Ihones) 1275.—1277. sin bana Henrika, poslije palatin (1273. župan saladski, 1274. župan šopronjski, 1281. župan Vrbasa, Sane i Gvečke).
		Toma 1275.—1276. (Spominje se doduše već u listini od 1274. 4. decembra, nu listina je krivo datirana, što se razabire, kad se u njoj pomenuti dostojanstvenici prispodobe sa dostojanstvenicima u istodobnim listinama. Ima valjda biti 1275.) Vladao suvremeno s gornjim. Od 1276. župan Njitre.
		Joakim 1276., 1277.
		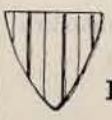 **Henrik Gisingovac** 1277.
		Stefan 1278. *„regni Sclavoniae banus“*, sin Haholda od Lindve[1]). Bojničić ga spominje u svom grbovniku (Banffy) u god. 1282. (?).
		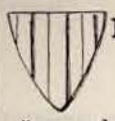 **Nikola Gisingovac** 1278., 1279. (1281.). — Bio je 1264. *Cancellarius depiferorum regium* i župan kalnički, 1284., 1285. palatin.

[1]) Začetnik obitelji Lindva, poslije Banffy je veliki Hahold. Sin mu Hahold imao je dva sina, Mateja i bana Stefana, koji se 1291., 1293. zove naprosto magistrom, 1297., 1298. županom boršodskim. Sin mu Nikola bio je župan saladski (1335.).

		Petar Pakrački (de Pukur) 1279., 1280., sin Benedikta magistra *pincernarum*, de genere Thechun[1]) (1283. *comes de Gyrzynch*. Ovaj nazivlje svog predšasnika u banstvu Nikolu sinom bana Stefana).
		Stefan, sin kneza goričkog i vodičkog Stefana, brat Babonegov. 1280.—1295.[2]).
	Andreas *dux* 1285.	**Radislav,** brat Dioniza bana, 1278., 1288. (1285. župan Sane i Vrbasa).
		Briccio 1290. (? istovjetan sa Erikom).
		Ivan 1290.[3]).
Andrija III. 1290 do 1301.		**Henrik,** sin Henrika bana, pristaša anžuvinske stranke, 1290. do 1294.
	Katarina ducissa 1291.	**Nikola,** brat mu, suban 1290. do 1294. (1299. župan Vuke).
	Henrik 1293.	
	Albert 1297.	**Ivan** i **Henrik Gisingovci,** u stranama Karla Roberta, 1295., 1299., potonji takogjer 1302., 1305., 1309., 1310.
	Tomasina, mati kraljeva 1300.	

[1]) Rodovnica bana Petra (Genus Thecun, Tecun, Chechun i t. d.)

? comes de Pukur

Petar

Michael — Marcellus — Benedict

Petar ban

Lovro „Tuz" — Nikola

[2]) U to doba spominju se osim gore spomenutih banova još i ovi, koji se nazivlju naprosto banovima: Stjepan, sin Stefana bana 1280.—1284. i Ivan, sin Henrika bana 1284.

[3]) Taj Ivan ili je bio Babonezić ili Gisingovac. Valja ga amo uvrstiti s razloga, što se u listini od 1290. spominje Radesclavus frater bani Sclavonie i Stefan frater bani Sclavonie, a Ivan sin Babonegov imao je dva brata toga imena. Nu u drugoj listini pape Nikole IV. spominje se opet Nicolaus filius Henrici frater bani Sclavonie i Henricus filius Henrici frater bani Sclavonie, a to su braća Ivana Gisingovca, koji se je kao pristaša anžuvinske stranke opirao Andriji III. te držao grad Kiseg na oružju (1295.—1299.).

Karlo Roberto 1301. (priznat u Hrvatskoj) do 1342.	**Albertin Mauroceno** 1300.—1305.	**Ladislav** 1301.—1308., ban u stranama protivne stranke.
		Stefan Babonezić 1310.—1313., 1316.—1318. († 1321.).
		Nikola 1313.
		Ivan Babonezić 1309., 1313., 1317., 1318., 1321.—1323.
		Nikola 1323.—1324.
		Mikac Prodanić (Mygh) de genere Akus 1323., 1326.—1343.
Ljudevit I. 1342. do 1382.		**Nikola** od Lindve 1343.—1346. (1353.).
	Stefan 1300. do 1354. (1351. vojv. Transsilvanije) *Vices teneus* vojvodin Paul Ugal *tot. Scl. banus* 1250.	**Nikola Seć** 1346.—1352. (poslije ban hrvatski i dalmatinski te *judex curiae).*
		Stefan Starčki 1352., 1353.
	Margareta 1354. do 1356.	**Leustakij** 1354.—1361.
	Ivan 1356.—1361.	**Nikola Seć** 1361.—1368. po drugi put (1372. *judex curiae).*
		Petar Zudor 1368.—1384.

XII. Listine.

1.

1253. 3. oktobra. Bela IV. potvrgjuje knezu Ivanu posjedovanje nekih dobara, koja su zaplijenjena u nekog Gregora, Ivana i Demetra zbog krivotvorenja novca, a Ivan ih kupio.

Bela Dei gratia, Hung., Dalmat., Croat., &c. Rex, ad universorum ..... notitiam harum serie volumus pervenire, „quod cum Laurentius villicus de Beseneu, quae ad Ecclesiam S. Gregorii pertinet, nec non et filius ipsius Demetrius nomine, ac Joannes gener Gregorii de eadem villa Beseneu per Camerarios nostros Syrmienses, Leopoldum videlicet & Socios ejusdem in manifesto crimine fabricationis falsae monetae deprehensi, coram Venerabili Patre Benedicto Archiepiscopo Colocensi, Aulae nostrae Cancellario .... qui per totam Syrmiam non solum honore Comitatus, sed etiam vice & auctoritate nostra ex delegatione nostra fungebatur, exigente iustitia in ipso opere deprehensi fuissent convicti, ita quod et omnia instrumenta eorum, per quae ipsam falsariam exercebant, nobis forent praesentata & eorum bona secundum consuetudinem regni ad dictum Ven. Patrem, utpote nomine Maiestatis judicis, & in partem dictorum Camerariorum nostrorum essent deuoluta, idem Ven. Pater coram nobis corporaliter constitutus fideli suo Ivan Magistro Tavarnicorum suorum domos et quasdam vineas, fenetum & torculas ipsius Laurentii, ac quasdam alias praedictorum, videlicet tam illam portionen, quae ipsum contingebat, quam partem dictorum Camerariorum, quam sibi vendiderant, sicut iidem coram nobis sunt confessi, contulit possidenda, exceptis duabus vineis, quas Petro Comiti, cognato suo duxerat conferendas, quas et idem Magister Ivan a dicto Petro Comite comparavit & sic bona illorum universa ad dictum M. Ivan perveneruntur. Quam utique donationem praefatus Archiepiscopus nostro fecit privilegio confirmari. Nos itaque cum justa esset petitio & honesta, praesentes in perpetuum praedictorum omnium firmitatem literas duximus concedendas, duplicis sigilli nostri munimine roboratas.

Datum Jaurini anno Domini MCCLIII quinto Nonas Octobris, regni autem nostri anno XVIII.

Pray: „Hierarchia Hungar.“ P. II., 62., Schönwiesner p. 178. Fejer: „Codex diplomaticus“ IV., II., 170.

2.

1256. 6. decembra. Bela IV. potvrgjuje na zahtjev nadbiskupa ostrogonskog, da biskup zagrebački nema da izvodi nikoje pravo iz okolnosti, što je kanonik Benedikt bio povjerenikom komore s onu stranu Drave, a pravo na desetinu komorsku ima samo nadbiskup ostrogonski.

Nos Bela, Dei gratia Rex Hungarie .... Dux Styrie, tenore presentium omnibus fieri volumus manifestum: Quod Magister Benedictus Canonicus Zagrabiensis et Arcidiaconus de Guerche in Camera de Ultra Draua non resedit ut homo Episcopi Zagrabiensis, quamvis idem Episcopus una cum Bano Stephano vice nostra procurauerat Cameram ultra Drauam, sed tamquam homo bani, per ipsum Banum ad hoc specialiter deputatus; quod et idem Episcopus coram nobis praesentialiter recognovit. Ne ergo ex eo, quod dictus magister Benedictus in dicta Camera permansit, Strigoniensi ecclesie et Ven. Patri B. Archiepiscopo eiusdem, ad quem et eius Ecclesiam supra dictae Camerae decimatio, sicut et aliarum in quacunque provincia Camerae constituantur vel moneta cudatur pertinet et pertinuit, et quam decimationem Archiepiscopi et ecclesiae Strigoniensis in Camera praefata de ultra Drauam residens plene et pacifice eorum nomine percepit et semper percipit, praeiudicium aliquod generetur vel Zagrabiensis Episcopus aut quiuis alius in dicta camera ultra Drauam ius aliquod in posterum sibi valeat vendicare, eidem Venerabili Patri B. Archiepiscopo Strigoniensi te eius Ecclesie presentes dedimus litteras dupplicis sigillis nosti munimime roboratas. Datum anno Domini MCCLVI decimo septimo kal. Januarii, regni autem nostri anno XXII.

Fejer: „Codex dipl.“ IV., II., 293.

3.

Suglasna listina istog dana izdana u Fejer: „Codex dipl.“ IV., II., 371., gdje se veli: „Quod Magister Benedictus, Canonicus Zagrabiensis et Arcidiaconus de Guerche in Camera de Puchruch non resedit vel homo Episcopi Zagrabiensis . . . . . .“

4.

1256. 16. decembra. Bela IV. izdaje listinu istog sadržaja kao i gornje.

Nos Bela, Dei gratia, Rex Hungarie et Dux Styrie tenora presentium, omnibus fieri volumus manifestum. Quod Magister Benedictus, Canonicus Zagrabiensis et Arcidiaconus de Guerche, in Camera de Ultra

Drava non resedit ut homo Episcopi Zagrabiensis, quamvis idem episcopus una cum bano Stephano vice regis procuravit cameram ultra Drauanam, sed tamen homo bani Stephani per ipsum banum ad hoc specialiter deputatus, quod et idem episcopus coram nobis praesentialiter recognovit; ne ergo ex eo, quod dictus magister permansit in dicta camera, Strigoniensis ecclesiae et Ven: Patri B. Archiepiscopo eiusdem, ad quem dictae camerae decimatio sicut et aliarum, in quacunque provincia camera constituatur, vel Moneta cudatur pertinet et pertinuit, et quam decimationem archiepiscopi et ecclesiae Strigoniensis homo in camera praefata de ultra Drauam residens plene et pacifice eorum nomine percepit et semper percipit, praeiudicium aliquod generetur, vel Zagrabiensis Episcopus aut quivis alius in dicta camera ultra Dravam ius aliquod in posterum sibi valeat vendicare, eidem Venerabili Patri B. Archiepiscopo Strigoniensi ac eius Ecclesie presentes dedimus litterar dupplicis sigillis nostri munimine roboratas. Datum per manus dilecti fidelis nostri Magistri Smaragdi Praepositi Albensis, aulae nostrae Vice-Cancellarii Anno Domini MCCLVI Decimo septimo kaleud. Januarii, regni autem nostri anno vicesimo secundo.

Fejer: „Codex dipl. Hungar.“ IV., II., 370.

5.

Viterbo 20. juna 1266. Izvadak u listini pape Klimenta IV., kojom se potvrgjuje, da je kraljica Marija dobila srijemsku komoru na dar.

„ . . . . Stephanus Dei gratia junior rex Ungarie, Dux Transilvanus, Dominus Cumanorum, universis tam praesentibus, quam futuris, praesentium notitiam habituris, salutem in omnium salutore. Universorum notitie tam presentium quam postremorum volumus fieri manifestum, quod ex affectu cordis deuotissima et sincera animi voluntate, materne reuerentie innixi a prima nostre indole inuentutis teste eo, cui omnia nuda sunt et aperta, pro posse dedimus operam, ut tranquillum et pacatum cor maternum erga nos et habere possemus, et actore Domino conseruare. Huic igitur proposito, huic intentioni adhuc insistentes, annuimus, concessimus et permisimus, ut ad plenam materne reintegrari et reconciliari possimus, quod mater nostra carissima Cameram de Syrmia que nostra fuit, habeat et possideat liberam ordinationem disponendi et relinquendi, cuicumque liberorum suorum voluerit habens et eadem. Iterum villam Rugas Ismaelitarum in tempus vite eiusdem carissime matris nostre duximus concidendam, eidem cum omnibus prouentibus, utilitatibus et aliis prouentibus de eadem. Ceterum terram seu predium Posaga, que vel quod cessit eidem

ex parte carissimi Patris nostri B. illustris regis Ungarie, tum pro impensis factis in partibus maritimis, tum etiam ratione dotis seu dotalitiorum cum omnibus suis pertinentiis, appendiciis et utilitatibus, Castris scilicet, villis, tributis omnimodis, colectis reliquimus et permisimus eidem, secundum quod a Domino nostro Carissimo Patre nostro, extitit dictum predium assignatum, dantes eidem de ipso predio ordinandi plenam facultatem, cuicumque liberorum suorum relinquere voluerit, vel etiam, si contemplatione eleemosynarum pro remedio anime sue alicui ecclesie applicare . . . . . etc.

Fejer: „Codex dipl.“ IV., III., 365., 366.

6.

1271. Stjepan V. potvrgjuje povelju Bele IV., kojom se grofovi Aleksander i Demetrij oslobagjaju od plaćanja poreza u ime komornog lukra u iznosu od 7 dinara.

Stephanus d. gr. Hung. D-tie, Croacie Rame, Seruie Gallicie, Lodomerie Cumanie Bulgarieque Rex. Omnibus tam praesentibus quam futuris praesentem paginam inspecturis salutem in eo, qui regibus dat salutem. Si regalis sublimitatis immensitas debet suorum merita oculo pietatis prospicere subditorum, eis affluendo donatiuis; multo fortius eorum tenetur iura debite confirmare, aliorum temporibus aquisita, et consenciendo suorum privilegiorum testimonio roborare; cum id inconcussum permaneat, quod regio fuerit patrocinio communitum. Proinde ad universorum tam praesencium quam futurorum notitiam harum serie volumus peruenire, Quod cum post decessum Domini Bele, illustris regis Hungarie, recordacionis felicissime, karissimi patris nostri, regni gubernaculum ad nos deuolutum fuisset iure successoris, seu ordine geniture, Alexander et Demetrius, filii Demetrii comitis, dilecti et fidelis nostri, constare nobis fecerunt per valida instrumenta, et per testes euidentes, mendaciaque respuentes, ac eciam nobis per eiusdem negocii recenciam clariut manifeste, quod homines in eorum possessionibus, ultra Drauam existentes collectam septem denariorum a tempore ipsius patris nostri editam et indictam ratione lucri Camere et multam aliam exactionem, licet minimam, que cum facta fuerit, et indicta per totam terram illam ex indulto eiusdem patris nostri, nunquam soluissent, nec etiam primitius soluere debuissent; et petiuerunt a nobis cum instantia, quatenus illis eandem graciam sibi et eorum populis factam, ratificare et nostro dignaremur privilegio confirmare: Nos itaque laudabilia seruitia et meritoria obsequia, que iidem nobis et regno cum summa fidelitate impenderunt . . . . . acquisitum conseruare, verum et maiora poterunt non immerito promereri, recensentes, volentesque in hoc eis cum

fauore gracioso, memoratam graciam, seu ordinacionem ipsius patri nostri circa ..... favorabiliter factam, ratificantes, presentibus confirmamus; statuendo, quod populi ipsorum nec prenominatam septem denariorum collectam soluendam, nec eciam alias exactiones dandas ..... iudici contingerit, aliqualiter compellantur, sed ab hijs sint perpetuo liberi penitus et exempti; hoc saluo, quod possessio eorum ..... hactenus persoluerunt. Ut igitur eadem gracia successiuis temporibus peseueret, presentes concesimus litteras, duplicis sigilli nostri munimine roboratas. Datum per manus venerabilis viri Magistri Benedicti Orodiensis Ecclesie Prepositi, aule nostre Vice-Cancellarii dilecti et fidelis. Anno ab Incarnatione Domini MCCLXX primo, septimo Calen ..... regni autem nostri anno secundo.

Venerabilibus Patribus, Philippo Strigoniensi, Stephano Colocensi et Johame Spalatensi Archiepiscopis, Lamperto Agriensi, Job Quinqueecclesiensi, Philippo Vaciensi, Paulo Vesprimensi, Briccio Chanadiensi, Lodomerio Varadiensi, Dyonysio Jauriensi et Petro Transsyluano Episcopis ecclesias Dei feliciter gubernantibus, Moys Palatino, Comite Supruniensi et Judice Cumanorum, Nikolao Judice curie nostre, Comite Symigiensi Egidio magistro Tavarnicorum, Comite Posoniensi, Joachimo Bano tocius Sclauonie; Matheo Waywoda Transsiluano et Comite de Zonuk: Laurencio bano de Zeuerino, Comite de Doboka; Petro magistro dapiferorum, Comite de Guechke. Alberto magistro Agazonum, Comite Scibiensi, Philippo magistro Pincernarum, Paulo Comite Bachiensi, Gregorio Magistro Tavarnicorum domine regine, Comite Castri Ferrei, Ponich bano, Comite Zaladiensi: Michaele Comite Nitriensi; et aliis quampluribus Comitatum hononores regni tenentibus.

Fejer: „Codex. dipl.“ VI., str. 150.—152. Iz prepisa Ladislava IV. od god. 1274.

7.

1272. Stephan V. odlučuje, da valja davati nadbiskupu desetinu od poreza, koji se plaćao u ime komornog lukra (7 denara), i koju mu je ban Roland uskraćivao.

Nos Stephanus, Dei gratia Hungariae, Dalmatiae Croatiae, Ramae, Seruiae, Galliciae, Lodomeriae, Cumaniae, Bulgariaeque Rex.

Pro memoria significamus uniuersis praesentium per tenorem, quod inter venerabilem Patrem Philippum, Archiepiscopum Strigoniensem, et perpetuum Comitem loci euisdem, dilectum et fidelem nostrum ex una parte; et inter Lorandum Banum, cui collectam nostram septem denariorum vltra Drauam pro lucro camerae dedimus et donauimus; super decima ipsius collectae, orta coram nobis materia quaestionis; ipso Venerabili Patre

Archiepiscopo Strigoniensi petente et vendicante decimas ex ipsa sibi et ecclesiae suae debitas: tum ex privilegio, tum ex antiqua consuetudine cuius non extat memoria; in contrarium autem Lorando negante assecurante: de collecta lucri camerae vltra Drawam nusquam Archiepiscopum Strigoniensem percepisse; quamvis iure communis intentio Venerabilis Archiepiscopi Strigoniensi iuuaretur pro eo, quod eo, cum decima Camerae per totum regnum debebatur, per consequens et decima lucri Camerae, quod tantumdem significat, deberi intelligetur. Ad abundantiorem tamen cautelam et euidentiam manifestiorem, eidem Venerabili Patri Strigoniensi Archiepiscopo, super iure percipiendi et super possessione, vel quasi iuris percipiendi de lucro camerae vltra Drawam probationem duximus indicendam. Quis venerabilis Pater et per litteras papales, et per litteras felicis recordationis Genitoris nostri, luce clarius probauit, et ostendit sibi et Archiepiscopatum Strigoniensem in possessione, vel quasi iuris percipiendae decimae de lucris Camerae, collectae vltra Drawam fuisse et extitisse: contradictione qualibet non obstante. Quibus litteris facta nobis plena fide quod decima lucri Camerae vltra Drawam Strigoniensi Archiepiscopo et Archiepiscopatus deberetur, et Strigoniensis Archiepiscopus et Archiepiscopatus in possessione vel quasi percipiendi decimas lucri Camerae vltra Drawam semper fuisset, et extitisset, sicut et esse debet: ipsi Lorando Bano, et per consequens omnibus, quibus quovis tempore ipsa collecta lucri ex liberalitate regia donaretur, vocem contradictionis quoad solutionem decimae collectae praenotate abstulimus, et silentium perpetuum imposuimus, adjudicantes sententialiter ipsas decimas lucri camerae vltra Drawam Archiepiscopo et Archiepiscopatui Strigoniensi ex debito persoluendas.

Ne igitur in posterum super iure percipiendi decimas lucri camerae vltra Drawam questio similis valeat vel renasci, Archiepiscopo et Archiepiscopatui Strigoniensi ad rei memoriam sempiternam et in robur et privilegium perpetuum ex certa scientia, praesentes nostras concessimus litteras, dupplicis sigilli nostri munimine roboratas.

Datum per manus Magistri Benedicti. Praepositi Orodiensis, aulae nostrae Vice-Cancellarii. Anno Domini Millesimo, ducentesimo septuagesimo secundo.

Original u ostrogonskom kaptolskom arkivu. Fejer: „Codex dipl." V., I., pag. 251.—253.

8.

Oko 1294. 23. juna. Andrija III. odregjuje, da se prihodom zagrebačke komore podržava medvedgradska posada.

Andreas dei gracia rex Hungarie. Fidelibus suis de monte Grecensi salutem et graciam plenam cum dileccione. Noveritis, quod pro eo, quod

de castro nostro Medwe vocato, vobis et ad vos spectantibus per comitem Gyanum illata fuisse dicuntur nocumenta, nos ipsa cupientes nocumenta a vobis et vestris amovere, cameram nostram de Zagrabia eidem Gyano duximus conferendam ita, ut amplius de eodem castro nostro nullum nocumentum inferri presumatur, sed de nostris rebus custodes nutriantur. Si qui autem contra hoc nostrum perceptum presumpnentur, nobis in vestris literis curetis intimare, ut huius mandati nostri transgressores digna ulcione per nos feriantur.

Datum Bude, in vigilia beati Johannis baptiste.

Iz „Liber privilegiorum episcopatus Zagrabiensi“ fol. 66. u kaptolskom arkivu. J. Tkalčić: „Spom. gr. Zagreba“ I., 73.

9.

1323. 6. januara. Kralj Karlo I. naregjuje, da se kuju u Ugarskoj banovci po uzoru banovaca, što ih je kovao ban Stefan za vlade Bele IV.

Karolus . . rex . . capitulo ecclesie Transsilvane . . noveritis, quod prelati, barones et nobiles regni nostri habito inter se diligenti(ssimo) colloquio, ad nostram accedentes presenciam, humiliter a nobis postularunt, quod quia per indebitam monetam camere nostre regnicole nimium gravarentur, propter restaurationem pristini status regni nostri et utilitatem meliorem bonam novam monetam perpetuo durabilem et per totum regnum nostrum ubique discurrendam fabricari faceremus, et ut hoc condeceremus, iidem prelati, barones et nobiles regni nostri de singulis portis iobagionum suorum et aliorum omnium populorum in regno nostro existencium, nullo penitus exemto, videlicet tam in civitatibus eciam, quam in oppidis constitutorum singulos dimidios fertones cum argento vel denariis iuxta valorem argenti hoc anno nobis dari et persolvi ordinantes assumpserunt; verum nos iustis peticionibus eorundem prelatorum, baronorum et nobilium regni nostri inclinati ut tenemur, cameras nostras seu comitatum camere per totum regnum nostrum comiti Heys, Ladislao dicto Gurches, Emerico fratri domini episcopi Waradiensis, Petro dicto Peuldre et Jos . . . ch fidelibus nostris simul cum predictis dimidiis fertonibus vendidimus et loquavimus, bonos novos denarios scilicet oct(ave combust)ionis per totum regnum nostrum ad pondus denariorum banalium antiquorum, quos Stephanus quondam banus tempore domini Bele regis . . . cudi fecerat, per eosdem comites camerarum nostrarum precipiendo et commitendo fabricandos ac (per totum) regnum nostrum absque condicione aliquali perpetuo discurrendos, ordinandoque et statuendo, ut pro tribus viennensibus v(nus novus) denarius camere nostre et pro duobus antiquis banalibus similiter unus novus

denarius, pro uno autem posso[1]) boh[2])(emico) tres novi denarii, pro argento vero[3]) cum pondere budensi ad unam marcam quinque pense novorum denariorum ab ipsis (comitibus) camere nostre cambiantur. Quare fidelitati vestre percipimus per presentes, quatenus dum iidem comites camere nostre (vel) aliquis ex ipsis seu officiales ipsorum predictos novos denarios nostros in medium populorum vestrorum ubique existencium p(resen)taverint per cosdem populos vestros diligenter suscipi, honorifice acceptari et potenter currere, ac cambium ordine prescripto, absque contentione faciatis; et ipsos dimidios fertones de singulis portis seu mansionibus, cum argento, vel denariis ad valorem argenti ipsis comitibus camere nostre, vel alicui ex ipsis, seu officialibus ipsorum ad hoc deputatis, presente homine magistri Nicolai dispensatoris nostri, quem iidem comites camere nostre eis pro socio a nobis pecierunt, ex integro dari et plene persolvi facere debeatis, aliud non facturi, alioquin damnum, si quod camera nostra ex parte populorum vestrorum pateretur, per eodem populos vestros cum ipsorum gravamine restaurari faciemus. Datum in Temeswar, in festo Epiphanie domini, anno eiusdem M°CCC°XX° tercio.

Iz Nagy Imre: „Codex dipl. hungar. Andegav." II., 59., 60., gdje je što — šta manjkavo, a popunio sam manjkava mjesta po smislu i sadržaju listine.

10.

1338. 1. oktobra. Mletačko vijeće zaključi, da se šalje poslanik knezu Dujmu, da prosvjeduje protiv patvorenim novcima, koji se u njega kuju.

1338. die primo octubris, capta: quod pro istis factis hic dictis, scilicet pro moneta falsa, que fabricatur in partibus Sclavonie, et pro facto iuramenti, quod debet facere comes Doymus per formam concessionis, et quod adhuc non fecit, mittatur aliqua bona persona in nostrum nuncium ad ipsas partes, cui commitatus etiam de regaliis ducatus non solutis per comites; et dominus, consiliarii et capita habeant libertatem eligendi dictam personam, et assignandi terminum comparendi pro dicto iuramento et de commissione dicti nuntii, sicut videbitur domino, consiliariis et capitibus predictis.

„Misti" mletačkog senata XVII., 108., u arkivu u Mlecima. Ljubić: „Listine mlet. republ." II., p. 30.

---

[1]) Valjda „grosso". Čini se da bi kod slijedećih riječi trebalo još dopunjka.

[2]) ovako a ne „boc".

[3]) „vero" mjesto „puro".

11.

1338. Knez krčki Bartol poziva se, da zabrani patvorenje mletačkih novaca.

Exemplum littere misse comiti Bartholo Vegle. Nuper ad nostram noticiam est productum quod in loco Fluminis[1]) laborantur et cuduntur solidini falsi ad similitudinem soldinorum nostrorum, de quibus soldinis falsis plures in nostris manibus habuimus. Quod quippe nos tantum gravat, et turbat, quantum plus potuit. Et adhuc multo amplius gravaret, nisi crederemus, preter vestram conscientiam istud esse, certi enim sumus, quod tum propter antiquam nobilitatem generis vestri, tum propter vetustatem et sinceram caritatem, que inter nos viguit et vigebit, talia nullatenus pateremini in tantam nostram iniuriam et offensam. Et quia nichil est, quod nostrum comunem citius provocaret contra quoscumque culpabiles et assentientes facinori supradicto, amicitiam et dilectionem vestram requirimus et rogamus instanter, quod vobis placeat diligenter inquirere de predictis, et talem ordinem apponere et apponi facere in locis et districtibus vestris, quod hec vel similis falsitas minime comunitatur. Et quod siquis repertus esset publice vel occulte, sic rigide puniatur, quod transeat omnibus ad exemplum. Nam sumus certi quod si voluntatem vestram publicari et notificari feceritis, et terrorem debitum feceritis hiis, qui talia presumerent, nemo erit tam temerarius, qui audeat vestris iussionibus contraire. Et vos, qui qanto vos estis nobis magis familiaris et carus, tanto gravius haberemus, si in vestris districtibus hec commiti vel tolerari contingent. Hoc valde gratum haberemus; secus autem si fieret, nullatenus sub disimulatione transire possemus, quin provideremus cum affectu remediis opportunis, sicut pro honore nostro et reparatione tam gravis iniurie videremus utilis convenire. Super quibus vestram velitis mittere responsivam.

Originalni koncept u mlet. arkivu, br. 1331. Ljubić: Listine II., 31.

12.

1339. Mletačko vijeće izdaje naredbu, da se unište u Slavoniji patvoreni novci po uzoru soldadina.

1339. die viij Maij.

Cum moneta falsa de soldadinis qui fiunt in partibus Slavonie multiplicet nimis in damnum nostris communis et alias fuerit missus ambaxiator ad comitem Bartholum[2]), in cuius terris predicta fieri dicuntur, et ipse responderit de cessando, et peius fiat;

[1]) T. j. današnja Rijeka.

[2]) Frangepan.

Capta fuit pars, quod mittatur alius ambaxiator ad dictas partes Slavonie cum illa commissione et verbis gravibus et opportunis, que videbuntur domino, consiliaribus, capitibus et provisoribus, vel maiori parti eorum, qui habeat libras tres grossorum pro sua provisione pro ista materia, et vadat ad expensas communis de grossis *XVIIj* in die. Jnsuper cum comes Duymus non venerit ad faciendum sacramentum fidelitatis dato ei termino usque ad pasca resurectionis elapsum, et ipse non videatur curare de veniendo, commitatus dicto comiti, quod veniat personaliter usque ad sanctum Michaelem proximum, et si non venerit quod nos faciemus fieri et mitti executioni secundum formam concessionis.

Capta: et ex nunc eligantur tres sapientes per dominum ducem, consiliarios et capita, qui examinent et faciant poni in scriptis de omni gravamine et remedio, quod eis videbitur contra dictum comitem et suos, et pro reparatione predictorum, et quod si dictus comes non fecerit, quod debebit, habeant libertatem veniendi ad consilium et ponendi partem sicut eis videbitur.

Electus ambaxator in Sclavoniam: ser Petrus Geno; plezius: ser Petrus Miani. Electi sapientes: ser Thomas Superantio, ser Petrus de Canali ser Petrus Lauredano.

Archivio di Stato, Senato, Misti. Reg. XVIII., cap. 33

13.

1339. 8. juni. Mletački poslanik, koji se šalje knezu Dujmu, upućuje se, što će zahtijevati, da se uklone slavonske patvorine mletačkih novaca.

1339. die VIII iunii, capta: quod rescribatur ser Michaeli Georgio ambaxatori, quod faciat preceptum comiti Doymo veniendi ad nostram presentiam usque ad sanctum Michaelem proximum pro faciendo iuramentum fidelitatis, et quod hoc facto, cum informatione aliorum negociorum Venecias revertatur, et elongetur terminus istorum negociorum per totum mensem futurum, et consiliarii teneantur tunc venire ad istud consilium, vel ante si videretur, pro factis predictis, et sapientes remaneant firmi cum libertate, quam habent usque ad dictum terminum. 67.

Quod scribatur comiti Bartolo, quod occasione monete, que ad similitudinem nostre in suis partibus cudebatur, misimus ad eum primo ser Johannem Victuri ambaxatorem nostrum ad hoc, ut ipsa falsatio cessaret omnino. Sed scimus, quod post discessum ipsius ambexatoris dicta moneta fuit etiam in dictis partibus cuniata, de qua re, in quantum plus possumus, conturbamur. Et secundo misimus ad cum in nostrum ambaxatorem ser

Michaelem Georgium, qui presentialiter est ibi, cui fecit talem responsionem, quod exinde gravamur plurimum et miramur. Et propterea sibi precipimus quod totam monetam confectam ad similitudinem nostre, que in suis partibus reperitur, faciat anichilari et destrui, et ordinare et scridari facere, quod omnes et singuli sue iurisdictioni submissi, debeant sub certis penis huiusmodi monetam incidere, cum ad manus eorum pervenerit. Jnsuper, quod actores fabricantes et suspectos falsificationis ipsius, qui in suis locis poterunt reperiri, capi facere debeat, et ad nostrum dominium sub bona custodia destinare. Et si non reperirentur in suis partibus, faciat eos banniri perpetuo de tota sua iurisdictione; et si aliquo tempore in suis partibus apparerent, ordinet et faciat eos capi et in forciam nostri dominii mittat eos. Quod si factum fuerit, id habebimus valde gratum, et fidelitatem eius per effectum operis cognoscemus; alioquin providebimus, sicut pro bono et honore nostro videbimus convenire.

Et scribatur comiti Doymo, quod circa predicta complenda det suam operam et favorem faciens incidi totam monetam falsam similem nostre, que in suis partibus poterit reperiri, et faciens scridari, quod similiter omnes sui subditi debeant talem monetam destruere, cum ad eorum manus pervenerint.

Et scribatur nostro ambaxatori, quod circa predicta solicitet, ut nostra intentio impleatur; et mittatur ei propterea exemplum litterarum, que comitibus transmittentur, et cum resposione quam ab eis habuerit, accepto comeatu, Venecias revertatur. De sic 13, de non 0, non sinceri 1.

Misti XVIII., 40. Ljubić: Listine II., 42.

14.

1339. 31. juli. Kao zadnji rok za dokinuće patvorenih mletačkih novaca ustanovljuje se sredina augusta 1339.

1339 die ultimo iulii, capta: quod terminus sapientum Sclavonie pro facto soldinorum falsorum, pro quibus illuc missus fuit pro ambaxatore ser Michael Georgio, elongetur in statu presenti ad medium mensis augusti proxime secuturi.

Misti XVIII. 54. Ljubić: Listine II., 52.

15.

1344. 11. novembar. Ban Nikola daje Jakovu i njegovim drugovima zagrebačku komoru u zakup a s njom i lukrum camerae i druge slavonske poreze.

Nos Nicolaus banus tocius Sclauonie. Memorie commendantes tenore presencium significamus quibus expedit universis, quod nos considerantes

et attendentes devocionis sincere item et fidelitatis constanciam Jacobi, filii Vlfardi, civis de civitate Grecensi, Nicolai, filii Pauli, Zuetk, filii Staulen, civium de Kapruncha, magistri Raphaelis et Mychaelis fratris eiusdem Nicolai, quibus nobis studuerunt complacere, de consensu et deliberatione universorum nobilium regni Sclauonie nobiscum existencium, cameram nostram per totam Sclauoniam cum omni plenitudine iuris et lucro eiusdem, ad honorem banatus spectantibus, a festo sancti Martini confessoris incipiens usque revolucionem eiusdem, pro trecentis marcis denariorum novorum monete nostre anno in presenti, cum quinque pensis computatis, et in quolibet mense viginti quinque marcis nobis persolvendis, eisdem Jacobo Nicolao, Zuetk, magistro Raphaelo et Mychaeli duximus collocandam; si quem terminum solucionis preterirent, cum iudicio decem marcarum solvere teneantur. Nam iidem comites camerarum nostrarum de una marca argenti, novem pensas et duodecim de(narios), denariorum integrorum, quarte combustionis, fabricabunt obulosque et parvos denarios camere nostre viginti pensas, videlicet decem pensas ad numerum integrorum denariorum fabricabunt et nona pars ipsorum obulorum fabricetur, scilicet de novem marcis ad unam marcam ipsos obulos, et non plus fabricandi habeant faculatem; de quibus septuaginta duo currunt et vadunt pro floreno, cambianturque novi denarii nostri pro tribus antiquis denariis, obuli autem antiqui in statera, vel quatuor pro uno novo denario camere nostre cambiantur; de quibus denariis quinque pense currunt, et de obulis decem pense pro una marca. Vienenses autem et Grecenses denarii, quia tercie et quarte combustionis existunt, duo de ipsis nostris monetis pro quatuor Vyenensibus et Grecensibus cambiantur. Statuimus etiam, quod si quis aurum, argentum vel denarios antiquos extra regnum in aliquibus sarcinis in diminicionem regni Sclauonie asportarent et comites camerarum nostrarum invenire possent, ex tunc omnibus rebus et bonis suis ipsis auro, argento de denariis antiquis inventis priventur et spolientur. Quos nostros denarios novos ad nostram monetam fabricatos, in locis puplicis et loca forum ad tabulas exponi commissimus cambiendos modo superius annotato; de quibus denariis nostris novis primo fabricatis unam marcam ad nos recipiendo, sub nostro sigillo, quod nos conservamus, ut si in aliqua falsitate in ampliandis denariis monete nostre in camera et in apponendis ad monetam ipsos comites camerarum nostrarum apprehendi invenire contingat, tunc eandem unam marcam contra ipsos in stateram imponemus. Quod si in aliqua nequicia comperiemus, solum quod in una marca casualiterer, in duobus vel in quatuor aut in sex et non ultra denariis augmentari vel diminui in stateram budensem ponendo, contingeret, sed si ultra ipsis sex denariis, ipsam unam marcam in statera seu pondere

posita, falsitatem et diminucionem pateretur, tunc eosdem puniemus, ut exigit ordo iuris. Hoc expresso, quod quia in examinacione octo ponderum argenti duo pondus, saltem quartus, in carbone defalcatur et remanebit, ob hoc si ipsa sex pondera in tribus vel in quatuor denariis non ultra, casualiter diminucionem in statera predicta paterentur, huius ratione dicti comites camerarum nostrarum, absque aliqua vindicta habeantur, nisi in usum non attrahant. Si autem in pluribus infra quatuor denariis ipsa sex pondera diminucionem paterentur, extunc eis vindictam merito possent vendicare. Universi autem mercatores cum novis denariis nostre monete forum faciant in forizacione antiquorum denariorum, argentum emptores et aurum, si qui reperientur, per comites camerarum nostrarum in rebus inventis puniantur; mercatores autem de rebus consvetis lucrum camere solvant, prout est consvetudo regni; et si aliquis mercator res suas de iure amiserit, de eisdem duae partes nobis, tertiam partem comites camerarum percipiant. Volumus, ut famulos et servientes comitum camerarum nostrarum in quibusvis causarum articulis, nullus comes vel iudex noster, preter nostram personam, iudicare valeat. Item similiter anno in presenti collecciones marturinarum nostrarum inter fluvios Zaua et Draua cum omni plenitudine iuris earum, banoschinis, nezethis et ponderibus in nostro banatu constitutas, pro mille et trecentis ac quinquaginta marcis denariorum novorum nostre monete eisdem Jacobo, Nicolao, Zuetk, magistro Raphaelo et Mychaeli duximus collocandas, salvis strennis nostris; de collecturis marturinarnm et camere nostre volumus, ut de marturinis nostris pecuniam nostram in ducentis vel in pluribus marcis nobis portent vel mittant, salvo hoc, quod si alicui in minori quantitate de pecunia nostra dari faciemus; hoc non pretermisso, quod si collectas marturinarum nostrarum vel lucrum camere nostre solvere aut solvi facere non curarent homines possessionati, in possessionibus talium comites camerarum nostrarum descendendi liberam habeant facultatem. Homines autem nostri dignitates a nobis habentes, in eorum dignitatibus et redditibus priventur, donec vel quousque emenda ex parte talium, comitibus camerarum nostrarum fiat. Marturinas nostras autem inter Zauam et Drauam, ubi anno preterito nobis dicaverunt, dicandi et exigendi super tales, qui solvere tenentur, collectores marturinarum nostrarum habeant facultatem. Lucrum camere nostre comites camerarum nostrarum ultra Zauam de rebus consvetis, exigendi habeant potestatem. Nec hoc pretermittimus, quod si qui collectoribus maturinarum nostrarum in dicacione marturinarum contradixerint et se dicari non admiserint, prout alias honori banatus marturine fuissent dicate, in quibus termini assignati per comites camerarum nostrarum contra eosdem camerarios nostros et collec-

tores marturinarum nostrarum cum eorum instrumentis, quibus se excusarent a solucione marturinarum nostrarum, coram nobis vel vices nostras gerenti debeant comparere, reddituri racionem de eodem. Datum Zagrabiae, in festo sancti Martini confessoris. Anno domini millesimo CCCXL quarto.

Iz prepisa, što ga narediše Rafael „Latinus" i Jakov, gragjanin zagrebački iste godine da im se načini. Taj prijepis je u kaptolskom arkivu u Zagrebu.
Zadnje potpuno izdanje u Tkalčića: „Spom. gr. Zagreba", I., str. 174.—177.

16.

1364., 25. juli. Ljudevit I. želi, da se u Slavoniju unosi ugarski novac i naregjuje biskupu Stefanu, generalnom vikaru slavonskom, da se oko toga brine.

Lodoucius dei gracia rex Hungarie. Fideli suo venerabili in Christo patri, domino Stephano, zagrabiensi episcopo, regnique Sclauonie vicario generali salutem et gratiam. Noveritis, quod tam nobilium quam civitatensium in regno nostro Sclauonie iam dicto consistencium querimonia aures populsavit nostre maiestatis, quod illa moneta nova, quam in eodem regno exponere intenditis discurrendam, eis nimium fieret nociva, ymmo ex eiusdem exposicione cunctis ipsius regni incolis dampnum intollerabile et turbacionem non modicam presensissent evenire. Quare fidelitati vestre firmis damus in mandatis, quatenus, si cum eisdem nobilibus et civitatensibus poteritis ordinare, ut predicta moneta in eodem discurrat regno ipsius incolarum mutuis usibus exponendam iuxta vestram intencionem, bene quidem, alioquin factum ipsius monete taliter disponatis, ut eadem moneta nec nobilibus et civitatensibus predictis sit nociva et dampnosa, nec etiam nobis dampnum eveniat ex eadem. In casu autem, quo horum neutrum facere possetis, tunc nobis ea seriatim rescribatis, ut nos exinde deliberemus quid fuerit faciendum. Datum in villa Gerencher, in festo beati Jacobi apostoli. Anno domini millesino CCCLX quarto.

Original u arkivu jugoslavenske akademije u Zagrebu.
Tkalčić: „Spom. gr. Zagreba." I., str. 231.

17.

1384. Marija naregjuje, da se u zagrebačkoj kovnici kuje kraljevski novac i šalje kao monetare Francuza Aczoma i Šimuna De Talentis.

Maria dei gratia, (maior, regina-Hungarie. Fidelibus) suis, iudici, iuratis et universis civibus ac hospitibus nostris Grechensibus (de) Zagrabia

salutem et (graciam). [Pro emolumento inc]olarum nostrorum unacum prelatis et baronibus nostris deliberantes ordinavimus, ut nova moneta nostra . . . (per [omnes] regni) nostri climata discurrat et ab omnibus patenter recipiatur, nostreque collecte . . . (tam) regales et reginales . . . . et tricesime nostre cum eadem solvantur; universi eciam ecclesiarum prelati . . . . et debita ac quosvis reditus . . . . et nobiles aliique cuiusvis status homines ipsorum proventus universos, tributa, terragia et quasvis (exacciones) . . . . et iobagionibus, tributariis et officialibus in ipsa nova moneta nostra, aut (in) florenis recipi et exigere teneantur . . . . . nove monete. Fidelibus nostris, magistris Simoni de Talentis, civi nostro Cassouiensi et Aczom Gallico, comiti . . . . duxerimus committendam . . . Fidelitati vestre firmiter mandamus, quatenus dictam monetam nostram regalem in prefata [civitate] . . . . videlicet regali ad hoc constituta, prefatam novam monetam nostram dictis magistris Simoni et Aczom ac eorum camerariis . . . . cudi facere permittatis, ipsamque novam monetam nostram in empcionibus et vendicionibus rerum vestrarum recipere et (percipi facere, labo)resque cusorum ipsius monete nostre fideliter conspicere ac ipsos cusores semper ad fideliter et sollerter laborandum . . . . necessariis, dum et quando oportunum fuerit vestris consiliis et favoribus ac auxiliis oportunis assistere debeatis. [Hanc autem ordinacionem debetis] . . . . . in foris et in aliis locis publicis ubique in regno nostro Sclauonie palam facere proclamari.

Datum B(ude) . . . . martiris. Anno domini MCCCLXXX quarto.

U prepisu banova Stefana i Ivana Lindve u gradskom arkivu u Zagrebu.
Tkalčić: „Spom. gr. Zagreba". I., str. 301.

Налазиште из неолитичког доба на Краљевинама код Новога Шехера.

(Извјештај о покусном прекопавању у години 1896.)

Приопћио

Томо Драгичевић.

Кад сам минуле године 1896. у званичном послу био на путу из Новога Шехера у Младошевицу, запну ми очи за иверје од кремена, које је лежало у једном јарку покрај цесте.

Покупим и разгледам те иверке и одмах помислим, да би ту могла бити какова насеобина из предхисторијског доба. Послије неколико дана отиђем опет на то мјесто па уз помоћ једнога сељака закопам ондје некијех 60 *ст* дубоко у земљу. Том пригодом опазим, да се ту налази много иверака од кремена и хрбина од иловастог посуђа, које је грађено простом руком. Нашао сам при том копању још и неколико комада покварене алатке од камена. Све нађене ствари послао сам у земаљски музеј у Сарајево, с том примједбом, да би се на овом мјесту, по мојем мнијењу, могле наћи којекакве ствари из каменог доба. Славно равнатељство бос.-херц. земаљског музеја послало ми је 20 фор., да их употребим за прекопавање овог мјеста.

Ја сам одмах дао прекопавати и посао је испао добро за руком, јер се на површини од 70 четворних метара нађоше ове ствари:

Стрјелице, особито лијепо израђене; нашло их се 10 сасвијем читавих и 11 више мање незготовљених или покварених при радњи. Скоро све имају држак са кукама. *Слика 1.*, $^1/_1$ наравне величине, приказује већи тип од рожњака, *сл. 2.*, $^1/_1$ нар. вел., мањи тип од јасписа.

Слика 1.

Слика 2.

Стругалица нашло се нешто више; од широке врсте, *сл. 3.*, $^1/_1$ нар. вел., нашло се је 26 а од кратке само 5 комада. Начињене су од јасписа, рожњака и кремена.

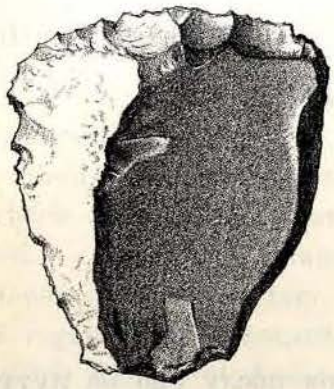

Слика 3.

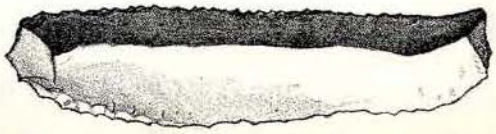

Слика 4.

Слика 5.

Најмање се је нашло пила, *сл. 4.*, $^1/_1$ нар. вел., и свердлића *сл. 5.*; од прве врсте се је нашло 4 а од друге 12 комада — већином су израђени од јасписа. Нашао сам једну једину сулицу од сивога рожњака, коју приказује *сл. 6.* у $^1/_1$ нар. вел.

Слика 6.

Од нађених предмета приличан је број ножева, 48 комада. Не обазирући се на обичне троугласте облике, *сл. 7.*, $^1/_1$ нар. вел., нашло се је и заокруженијех и онаких у облику стругалице.

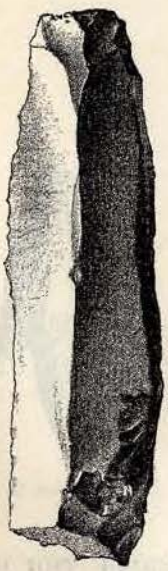

Слика 7.

Слика 8.

Особито је занимљив комад нађене алатке, коју приказује *сл. 8.*, у наравној величини. Иста је израђена од сивог рожњака у три брида и може да се употријеби као стругалица.

За нашу насеобину особито је карактеристично глађено (полирано) оруђе. Од облика, на које ваља да обратимо особиту пажњу, важни су ови:

плосната сјекира и длијето, *сл. 9.* и *10.*, $^2/_3$ нар. вел. Надаље се нађоше сјекирице и 19 комада длијета. Да се је то оруђе израђивало управо на овом мјесту, свједоче нам 20 комада незготовљених сјекира и 20 длијета.

Ови су комади на сасвијем прост начин исклесани те не показују никаква трага каковом глађењу (полирању). Оруђе је приготовљивано од вапненог и сивог шкриљевца (grauer Kieselschiefer). Већина зготовљеног оруђа показује трагове многе употребе. Од углађеног оруђа са рупом нашли су се комади једнога чекића и једног кесера (Hammeraxt). Од другог оруђа, које је већим дијелом могло служити за израђивање камена, нашло се је округлијех и шиљастијех тучака, исто тако и брусова и гладилица од разног материјала у великој множини.

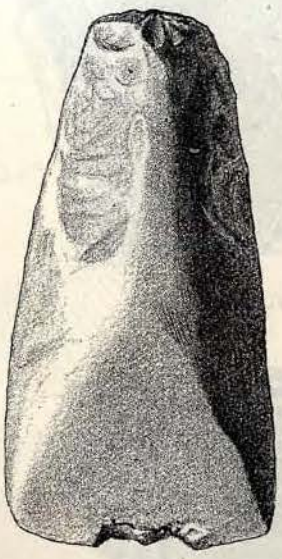

Слика 9.

Слика 10.

На концу ваља да споменем, да се је у културном слоју нашло у приличној множини разнијех отпадака, иверја и разбијених комада од глађеног и неглађеног оруђа; нашло се такођер много такозванијех нуклеја у прилично великим ексемпларима.

Што се тиче хрбина од лонаца, могу да речем, да се на жалост није нашао ни један читав лонац. Али напротив било

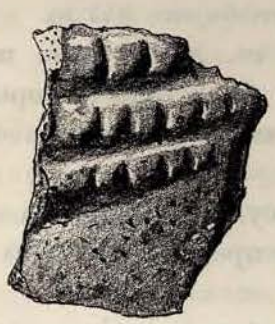

Слика 11.

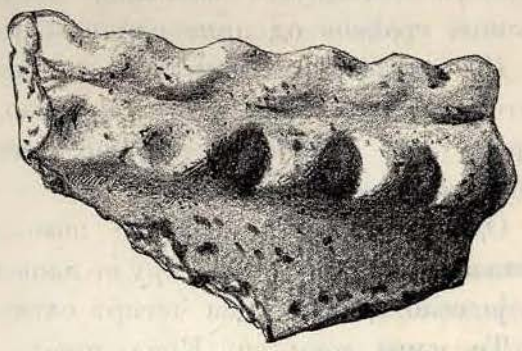

Слика 12.

је много хрбина од здјела и лонаца, но само ријетко са дршцима. Од нашаранијех хрбина нашло се је само 8 комада. *Сл. 11.* и *12.*,

$^1/_1$ нар. вел., показују пластички урес; на рубу виде се утисци од прста.

Сл. 13. до *16.*, $^1/_1$ нар. вел., показују орнаменат у облику врпце. Посуђе је грађено простом руком; у глини се налазе комадићи од

Слика 13.

Слика 14.

Слика 15.

Слика 16.

вапненца. Од другог земљаног посуђа нашло се је: једна нога од здјелице, грађене од црне глине, 4 утеге и 2 разбијене кугле.

Из приложених нацрта *сл. 17.* и *18.* види се, да је прво налазиште на једном бријегу, те би рекао, да је ту била предхисторијска утврда. Још се и сада, додуше, доста слабо распознаје насип земље у облику шарампова.

Од овог мјеста, које се зове просто „гувно“ (неки га зову „Краљичино гувно“) простиру се њиве низбрдице према Новом Шехеру, које је село одавле једва четврт сата удаљено.

Те њиве зову се „Краљевине“. Идући путем покрај тих њива према Новом Шехеру, нашао сам на површини у граби и по њивама овдје ондје по коју камену алатку; а и људи су ми приповиједали, да се по „Краљевинама“ изорава по која алатка и много кремење. С

„Краљичиног гувна“ једно 6—700 корака према Новом Шехеру, дао сам на „Краљевинама“, а у њиви Емина Мулабега Спахића, копати на

Слика 17. Краљичино гувно.

једном мјесту, по прилици за један метар дубоко, те сам и на том мјесту нашао приличан број разноврсних алатки, па баш и оно најљепше длијето.

На том мјесту не могу се распознати трагови какове утврде, јер је њива и околица сасвијем равна; али док се копа 60—80 *ст* дубоко, покаже се вода, а црнице са рбинама од иловастог посуђа имаде за 100 *ст* дубоко. Није дакле прилике, да су овдје биле сојенице, но то би се могло установити само тачним и даљњим прекопавањем.

Ја држим у тврдо, да је свуд по „Краљевинама“ у неолитичко доба била предхисторијска насеобина, но поближе о њој моћи ће се установити потањим испитивањем.

Прекопавањем утврдио сам, да се гдјекоје алатке находе већ испод 20 *ст* дубљине, а црница и алатке находе се понајвише од 25—80, кад и кад и 100 *ст* дубоко. Надаље се находи подоста угљевља, особито у најдоњем слоју. Костију има врло мало, а и оно што се нађе тако је трошно, да се већим дијелом у прах распе чим се дотакне.

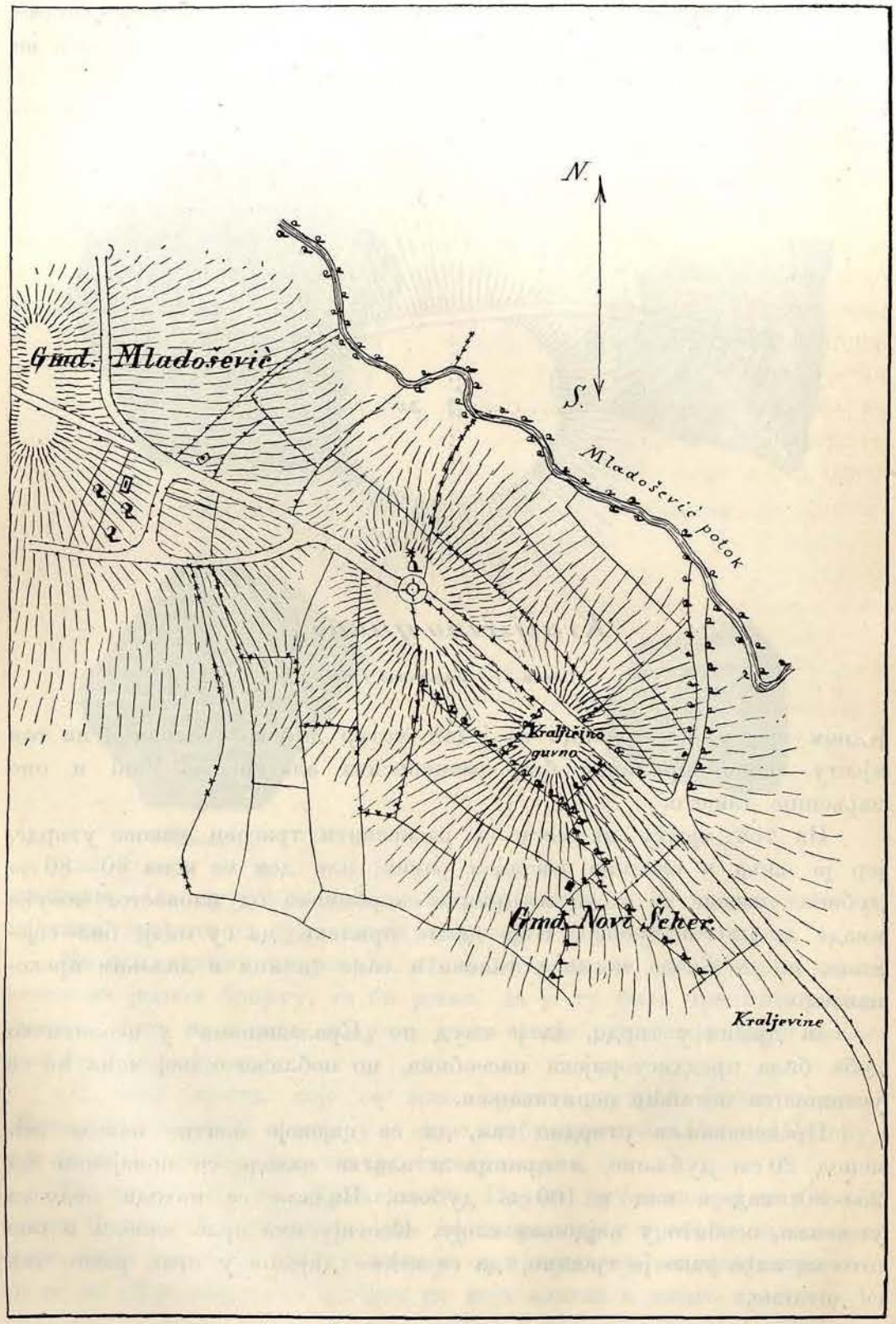

Слика 18. Положај „Краљичиног гувна“.

У најдоњем слоју од какових 10—15 *ст* дебљине, находи се врло мало сјекира и длијета, но доста угљена, хрбина од лонаца и гдјекоји нож и стрјелица од кремена. Ја сам ипак помњиво покупио све комадиће од кости, које сам нашао. Ковинама нема ни трага, па како скоро све алатке, које су нађене, немају рупе, то мислим, да би ово налазиште могло бити из прелаза од палеолитичке у неолитичку периоду. С тога држим, да је ово налазиште врло знаменито, и то тим више, што се је до сада у Босни и Херцеговини нашло врло мало оваких мјеста. По мом мишљењу било би добро, да се у рано прољеће, прије него се почну њиве обрађивати (од 1. марта до конца априла), овдје предузме даљње прекопавање. Судећи по многом иверју, које је отпадало, када се је оруђе прирећивало, може се мислити, да су пристановници своје каменито оруђе израђивали од домаћега материјала, којега се у близини Новога Шехера свуд по потоцима може доста наћи, па баш и на самоме мјесту.

Prinos kronologiji slavonskih novaca[1]).

Priopćio **C. F. Nuber** u Osijeku.

Zna se, da su se velike pogrješke činile skoro u svijem granama srednje-vjekovne numizmatike. Nije dakle čudo da se pogrješke počiniše takogjer onda, kad su se počeli odregjivati novci, što su poznati pod imenom slavonskih, koji su se kovali za tadanju cjelokupnu Slavoniju *(„tocius Sclavonia")*, te od kojih je početkom ovoga stoljeća još veoma malo komada poznato bilo. Kod pisaca prije Ruppa, čije je djelo[2]) i danas još mjerodavno, te čije su mnijenje poprimili i naši povjesničari, — nailazimo na mišljenje, kao da su slavonski novci kovani izmegju konca XII. i druge polovice čak XVI. stoljeća, dočim su se ti novci, kao što ćemo vidjeti, kovali samo kroz jedno stoljeće, i to po prilici od polovice XIII. do polovice XIV. stoljeća.

No i u temeljitost Ruppovog opredjeljivanja posumnjalo se već više puta. Najprije je potaknut na to Rómer sastavom nalazaka slavonskih novaca, a onda Réthy analogijom tipa kod suvremenih magjarskih novaca, od kojih su se mnogi komadi kovali u istim kovnicama, u kojima su se kovali i slavonski novci. U obojice nalazimo i označen put, kojim nam valja polaziti ispravljajući Ruppove pogrješke.

Po Ruppu naime, — koji opisuje samo one novce, što su ih po njegovom mnijenju kovali kraljevi, budući da oni, što potiču od banova „spadaju u red pokrajinskih novaca", — bio bi kronološki red ovaj:

ħ — R = Emerik, 1196.—1204.
Ψ — Ψ = Andrija II. Jerusolimski, 1205.—1235.
◦ — ◦ = Bela IV., 1235.—1270.
S — R = Stjepan V., 1270.—1272.
R — Ll = Vladislav IV. Kumanac, 1272.—1290.
R — A = Andrija III. Mlečanin, 1290.—1301.
= Karlo Roberto, 1300.(8.)—1342.

[1]) Ova je rasprava sasvijem samostalno postala kao i ona našeg kustosa, gosp. dr. Ć. Truhelke, koja je otštampana na stranama 1. do 160., te se opširnije bavi slavonskim banovcima. Pogledom na važnost predmeta rado iznosimo i ovu radnju, pri čemu svraćamo pažnju našijeh čitatelja naročito na pomnjivo izragjeni prijegled nalazaka slavonskih novaca. *Uredništvo.*

[2]) „Numi hungariae hactenus cogniti", Buda 1841.

Da sigle S—R, R—L i R—A znače *Stephanus Rex, Rex Ladislaus* i *Rex Andreas* bilo je sasvijem vjerovatno, te se prema tome uzelo i da h—R znači *Henricus* ili *Hemericus-Rex* (pod kojim se imenom u listinama navagja kralj Emerik), akoprem i nema slavonskih novaca sa siglama A—R i B—R, koji bi na isti način naznačili i kovanja pod kraljevima Andrija II. i Bela IV., koji su vladali izmegju Emerika i Stjepana V., uzevši pri tome da od kralja Vladislava III., radi njegove kratke vladavine, 1204.—1205., nema posebnog novca ni za Slavoniju. Ovijem preskočenim vladarima kao i kralju Karlu Robertu (za kog se iz listina znade, da su se pod njim slavonski novci još kovali), pripisivali su preostale komade, što su naznačeni ljiljanima, krugljicama i pticama, jer (po Ruppu) tih znakova ima i na magjarskim novcima spomenutih vladara, što se megjutijem obistinilo samo u obim zadnjim slučajevima.

Ovo opredjeljivanje krivo je iz ovih razloga:

I. Razlika u tipu slavonskih novaca sa siglama h—R i magjarskih novaca, što se pripisuju kralju Emeriku, tako je velika, da se na istodobnost ni pomisliti ne da.

II. Iz megjusobnog isporegjivanja slavonskih novaca izlazi, da su se po razvoju tipa počeli kovati najprije komadi, naznačeni sa krugljicama, a ne sa siglama h—R.

III. Najstariji slavonski novci, po analogiji tipa sa magjarskim novcima, kovani su sasvijem pouzdano istom pod Belom IV. (Réthy.)

IV. O drugom kronološkom redu svjedoči sastav novčanih nalazaka (Römer), o kojima ću još docnije pobliže govoriti.

V. Podatke o ovim novcima nalazimo takogjer u listinama istom iz doba Bele IV.

VI. Slavonski novci, kako je to već Schönvisner[1]) dobro tumačio, ne mogu biti kovani prije god. 1217., jer po listini kralja Andrije II., kojom je te godine potvrdio povlastice zagrebačke crkve, nikada nije prije njega kovan kraljevski novac *„in regno banatus sive ducatus“* [2]).

Za tečaja višegodišnjeg sabiranja slavonskih novaca — od kojih sada imam jednu od najvažnijih zbiraka — osvjedočio sam se, da se po sistematičnoj promjeni nekojih znakova najbolje može postaviti novi kronološki red, za čiju sam temeljitost tražio i našao dokaze u sastavu novčanih nalazaka. Promjena tih znakova najjasnije će se razabrati iz ovog prijegleda, u kome sam osim krivotvorenih, uvažio sve meni poznate slavonske novce glavnoga tipa sa kunom i dvostrukim

[1]) „Notitia Hungaricae Rei Numaria“, Buda 1801., str. 166.

[2]) Tkalčić: „Povjesni spomenici biskupije zagrebačke“, Zagreb 1873., str. 45.

krstom[1]). (Gdje nema broja od postotaka, imaju se razumjeti svi komadi dotične vrste.)

Tip *A*.

Kuna sa lijeve strane, obično megju zvijezdama.

I.[2])

o—o; ⚘—⚘ *Regis* 68 %. (R—L 1 %; O—T; ·ꓭ—M [♕/*] 1·5 ‰.)

II.[3])

⚘—⚘ *Regis* 32 %, *Ducis*; [illegible]—[illegible]; h—R *Regis* i *Ducis*; S—R 8 %. (L—R 1 %; R—A 23 %.)

III.

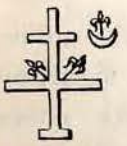

S—R 90 %[4]); S—L (✱/*); L—R (✱/* 70 %, */* 30 %); R—L 73 %.

IV.

R—L (običnih 11 %, R$^{R|⚘}$L 8 %, R$_{o}^{R|⚘}$L$_{o}$); R—A (R$_{o}$—A$_{o}$) 69 %; K—S (⚘/⚘ 2 %, ✱/✱ 98 %); K—I (I—Ꙗ i t. d.). (M—I?)

V.

K—M (♕/✱ 20 %, ♕/☾ 80 %). (♕/☾: S—M?; A—Ꙗ?)

Tip *B*.

Kuna sa desne strane, obično megju krunom i ☾.

I.

M—B(·), M—R(·), W—R(·), (·)ꓭ—M, (·)Я—M, (·)Я—W, M—B, B—M, Я—M i t. d. (s pravilnim natpisom 65 %, s iskvarenim natpisom 35 %); bez sigla.

---

[1]) Neka je gosp. dr. Truhelki ovijem osobita zahvalnost, što mi je ljubazno stavio na raspoloženje popis veoma važnoga nalaska slavonskih novaca od Brdara, i dozvolio mi da se mogu poslužiti njime.

[2]) Iznimke za ◡ (bez krugljice): 2 obola o — o (2 ‰) i jedan obol R—A (8 %).

[3]) Iznimke sa ☾|✱ (⚘/✱): dva denara sa A — ptica (u nar. muz. u Zagrebu) i jedan denar sa R — ptica (u nar. muz. u Budimpešti).

[4]) Iznimke sa ◡ 1 % i ◡ 1 %.

II.

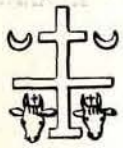

B—N ili Я—N (♕, natpis „*Moneta Nicolai Ban*“ 40 %, natpis iskvaren 40 %, obol bez natpisa 20 %).

III.

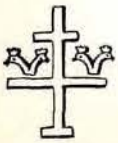

N—I, Я—I, Ꙗ—I ili I—N (♈, natpis iskvaren).

Ne obzirući se na iznimke, kod kojih se po cijelom štilu znade kamo pripadaju, dade se iz gornjeg sastavka zaključiti, da su se slavonski novci po ovom redu počeli kovati:

Vrsta 1. ∘—∘, 2. ♆—♆, 3. ♞—♞, 4. h—R, 5. S—R, 6. S—L, 7.*a* L—R, 7.*b* R—L, 8. R—A, 9. K—S, 10. K—I, 11. K—M, 12. B—M i t. d., 13. B—N i 14. N—I.

O istome redu svjedoči i sastav nalazaka, koji sadrže slavonske novce, od kojih ću samo one navesti, koji su tačno obragjeni. (Za veću sigurnost smatraću kod datiranja slavonskih novaca samo one magjarske novce sigurno opredjeljenima, na kojima se nalazi ime kralja.)

A. Nalazište: nepoznato (u Magjarskoj), god. 1883. popisano u nar. muzeju u Budimpešti.

Kolonjski novci	. . . . .	5 kom.
Frisački „	. . . . .	165 „
Magjarski „	. . . . .	1484 „

Bela IV. (672 kom.)

Rupp Species I*a* 9, VI*a* 416, X*a* 10, XIII*a* 152, XIV*a* 85 kom.

Neizvjesni (812 kom.)

Rupp: Andrija II. Sp. XX 19, XXIII 2 kom.
„ Bela IV. Sp. II 4, IV*a* 13, XV 12, XVI 1, — (nova vrsta) 48 kom.
„ Stjepan V. Sp. V 8, XV*a* 171, XVIII*a* 68 kom.
„ Vladislav IV. Sp. IV 6, VI*a* 24, XX 1, XXI*a* 71, XXII 1, XXIII 1, XXVII*a* 142, XXIX*a* 128 kom.
„ Andrija III. Sp. II*a* 92 kom.

Slavonski novci . . . . . 97 kom.

∘ — ∘	Rupp:	Bela IV.	68 kom.
♆ — ♆	„	Andrija II.	10 „
♞ — ♞	„	Karlo Roberto . . .	15 „
h — R	„	Emerik	4 „

B. Nalazište: Felső-Besnyő (Magjarska, županija Fehér). Ovi su novci nagjeni 1895. Jedan je dio dospio u nar. muzej u Budimpeštu a drugi, navodno sa nalazišta Ocsa (županija Pest-Pilis-Solt-Kis-Kún), u moju zbirku.

Luksemburški novac	1 kom.
Njemački novci, car Friedrich II., 1212.(20.)—40. . .	3 „
Kolonjski novci, biskup Konrad von Hochstetten, 1237.—61.	2 „
Frisački novci	10 „
Magjarski novci	300 „

Bela IV. (255 kom.)

Rupp Sp. I*a* 87, VI*a* 163, XIII*a* 5 kom.

Stjepan V. (1 kom.)

Rupp Sp. II 1 kom.

Neizvjesni (44 kom.).

Rupp: Andrija II. Sp. XIX 1, XX 18 kom.
„ Bela IV. Sp. II 1 kom.
„ Stjepan V. Sp. XV*a* 12 kom.
„ Vladislav IV. Sp. XXVII*a* 12 kom.

Slavonski novci . . . . . 1036 kom.

○ — ○	Rupp:	Bela IV.	297 kom.
✞ — ✞	„	Andrija II.	106 „
🐦 — 🐦	„	Karlo Roberto . .	193 „
ħ — R	„	Emerik	254 „
S — R	„	Stjepan V.	186 „

C. Nalazište: Duna-Szekcső (Magjarska, županija Baranya). Ovi su novci nagjeni 1896., pobilježeni su u nar. muzeju u Budimpešti, a nabavljeni od zem. muzeja u Sarajevu.

Magjarski novci . . . . . 357 kom.

Bela IV. (121 kom.)

Rupp Sp. I*a* 12, III 5, XII 62, XIII*a* 30, XVII 12 kom.

Stjepan V. (150 kom.)

Rupp Sp. II 150 kom.

Neizvjesni (86 kom.).

Rupp: Bela IV. Sp. XVI 8 kom.
„ Stjepan V. Sp. XV*a* 29, XVIII*a* 1 kom.
„ Vladislav IV. Sp. XXI*a* 20, XXVII*a* 1 kom.
„ Andrija III. Sp. II*a* 17 kom.

Slavonski novci . . . . . 597 kom.

◦ — ◦	Rupp:	Bela IV.	102 kom.
Ψ — Ψ	„	Andrija II.	43 „
🐦 — 🐦	„	Karlo Roberto . . .	106 „
ħ — R	„	Emerik	120 „
S — R	„	Stjepan V.	220 „ [1]
Ll — R	„	Vladislav IV. . . .	1 „
R — Ll	„	„ „ . . .	5 „

D. Nalazište: Német-Csanád (Magjarska, županija Torontal). Novac, nagjen oko god. 1880., došao je u nar. muzej u Budimpeštu.

Mletački novci . . . . . 3 kom.

Lorenzo Tiepoli, 1268.—1275. (1 kom.).
Giovanni Dandolo, 1180.—1289. (2 kom.).

Srpski novci . . . . . 51 kom.

Stjepan Uroš, 1237.—1272. (3 kom.).
Stjepan Dragutin, 1272.—1316. (48 kom.).

Slavonski novci . . . . . 76 kom.

ħ — R	Rupp:	Emerik	1 kom.
S — R	„	Stjepan VI. (V.) . . .	5 „
S — Ll	„	„ „ . . .	1 „
Ll — R	„	Vladislav III. (IV.) . .	3 „
R — Ll	„	„ „ . . .	65 „
R — Ā	„	Andrija II. (III.) . . .	1 „

E. Nalazište: nepoznato. Ovaj je novac god. 1878. nabavio nar. muzej u Budimpešti.

Slavonski novci . . . . . 166 kom.

K — M	Rupp:	Karlo Roberto	4 kom.
M — B, B — M	i t. d. Rupp		162 „

F. Nalazište: Brdari (Bosna, banjalučki kotar). Novac nagjen 1894., nabavljen od zem. muzeja u Sarajevu.

Slavonski novci . . . . . 1192 kom.

(Tip *A.* IV.)

R — T?		4 kom.
K — S		89 „
K — I, I — H i t. d.		85 „
M — I?		5 „

[1] Megju ovima 2 falsifikata sa R — S.

(Tip *A.* V.)

K — M	24	kom.
S — M?	2	„
T — M?	6	„

(Tip *B.* I.)

M — B, B — M i t. d.	976	„

Tip *B.* II.)

B — R	1	„

G. Nalazište: Metlika (Kranjska). Novac nagjen 1889., sada djelomično u mojoj zbirci.

Paduanski novci	33	kom.
Jacopino da Carrara, 1350.—1355.		
Mletački novci	1056	kom.
Francesco Dandolo, 1329.—1339.	4	kom.
Andrea Dandolo, 1343.—1354.	39	„
Giovanni Gradenigo, 1355.—1356.	22	„
Giovanni Dolfin, 1356.—1361.	66	„
Lorenzo Celsi, 1361.—1365.	34	„
Marco Cornaro, 1365.—1368.	20	„
Andrea Contarini, 1368.—1382.	871	„
Oglajski novci	2	kom.
Lodovico della Torre, 1359.—1365.		
Tirolski novci	5	kom.
Meinhard I. ili II.		
Bečki novci	3	kom.
Magjarski novci	54	kom.
Ljudevit I., 1342.—1382., Rupp Sp. XXI.		
Slavonski novci	174	kom.
K — M	1	kom.
M — B, B — M i t. d.	172	„
R — I	1	„

Ovi nalasci sadrže po navedenom novom kronološkom redu ove vrste slavonskih novaca:

A. 1, 2, 3, 4.
B. 1, 2, 3, 4, 5.
C. 1, 2, 3, 4, 5, —, 7*a*, 7*b*.
D. —, —, —, 4, 5, 6, 7*a*, 7*b*, 8.
E. —, —, —, —, —, —, —, —, —, —, —, 11, 12.
F. —, —, —, —, —, —, —, —, —, 9, 10, 11, 12, 13.
G. —, —, —, —, —, —, —, —, —, —, —, 11, 12, —, 14.

No osim što ovi nalasci potvrgjuju novi kronološki red, do koga smo došli sistematskom promjenom raznih tipova, oni nam svojim sastavom pomažu i pri datiranju pojedinih vrsta slavonskih novaca. Tako se iz njih daje zaključiti, da Rupp nije falio, dodjeljujući slavonske novce Stjepanu V., Vladislavu IV. i Andriji III., nadalje, da su se vrste 1—4 kovale pod Belom IV. a vrste od 9—14 pod Karlom Robertom i Ljudevitom I.

Da bi sigla K kod vrsta 9, 10 i 11 mogla značiti kralja Karla Roberta, smatrao sam uvijek za vjerovatno, te mi je pošlo za rukom naći tumačenje i za sigle S, I i M[1]) u imenima banova Stjepana Babonića, 1310.—1318., sina mu Ivana Babonića, 1313.—1323. i Mladena Šubića, 1312.—1322. Ovo su mi dodjeljenje kasnije djelomice potvrdili pečati grofova Babonić (i to Stjepana od god. 1308., Ivana od god. 1316. i Pavla od god. 1336.), što se nalaze u c. i. kr. kućnom, dvorskom i državnom arkivu u Beču. U grbu njihovom nalazimo istog uspravljenog lava[2]), kao i na dva komada novca sa siglama K S u nalasku od Brdara i na komadima sa siglama K — ptica i R — ptica. No ova zadnja podudaraju se po štilu sasvim sa novcima kralja Andrije III., pod kojim ih je i vjerovatno jedan član ove porodice (kao *ban* ili *comes camerae*) kovati dao. Na sličan se način daju dodijeliti po grbu: vrsta 13. sa glavom bika i krstićem megju rogovima[3]) i siglama B*(anus)* N*(icolaus)*, banu Nikoli de genere Buzad, 1343.—1346. i 1353.—1355., od kojega nam je sačuvan prevažni ugovor[4]), kojim je god. 1344. dao u zakup zagrebačku kovnicu; dalje vrsta 14. sa okrunjenom dvostrukom orlovom glavom[5]) i biljegom N I*(colaus)* banu Nikoli Seć-u N. de Zech), 1346.—1348. i 1355.—1366. A prema tome je jasno da i vrsta 12. (sa

---

[1]) Sigle M—K obola, kojega Rupp dodjeljuje Karlu Robertu, krivo je čitano mjesto M—B.

[2]) pl. Bojničić nije još poznavao ovog najstarijeg grba kod izdavanja „Der Adel von Kroatien und Slavonien". „Siebmacher's Wappenbuch", knj. IV., sv. 13. I. Nürnberg 1896. Isporedi tab. 5. „Babonić-Blagay *a)*".

[3]) pl. Bojničić, l. c., IV., 13., 2., tab. 19. „Buzat-Haholt".

[4]) Tkalčić: „Povjestni spomen. slob. gr. Zagreba", Zagreb 1889, str. 174.

[5]) pl. Bojničić, l. c., IV., 13., 2., tab. 27. „Derecsenji" koji su jednoga porijekla kao „Séchy de Rimaszech" te su se služili istim grbom. (Dosada je objavljeno plemstvo samo od A do G.)

siglama M—B, B—M i t. d.), koja po tipu i sastavu nalazaka stoji megju vrstama 11., 13. i 14., može biti kovana jedino od bana Mikca Prodanića (Mykch de genere Akos), 1323.—1342.; najmlagji komadi od njega biće sa iskvarenom legendom, koju imaju i skoro sve kasnije vrste, te koji u nalasku **F** sačinjavaju $^3/_{10}$ a u **G** pak već $^3/_4$ svijeh njegovih novaca.

Po mome mnijenju naznačuju ◦—◦, Ψ—Ψ i —kovnice, od kojih za sada mogu odrediti samo ◦—◦ kao znak zagrebačke kovnice. Po više ili manje finom štilu, mogu se kod novaca sa ◦—◦ razlikovati 3 vrste, od kojih su dvije prve zastupane u nalasku **B**, te su prema tome kovane pod Belom IV. (eventualno i pod njegovim sinom Stjepanom V.) Kada se treća (najlošija) vrsta kovala, za sada još ne znam, jer nijesam imao još nijednoga nalaska u rukama, gdje bi bila zastupana. Po štilu se pak ova vrsta potpuno slaže sa nekim novcima bana Mikca Prodanića, za koju svezu najjasnije svijedoči samo u dva primjera poznati prelazni komad sa ·B—M, naveden u prijegledu o promjeni znakova pod *A* I. Dočim je naime na komadima sa ◦—◦ kuna predstavljena sa lijeve strane megju zvijezdama, imadu je novci bana Mikca Prodanića (osim gornja 2 komada) uvijek sa desne strane i to megju krunom i , prelazni komadi pak još sa lijeve strane i zvijezdom pod kunom, ali već sa krunom nad njom. Na drugoj strani imadu komadi sa ◦—◦ zvijezdu, i , oni Mikca Prodanića pak mjesto toga ptice, samo prelazni komadi osim ·B—M sve drugo kao oni sa ◦—◦. U računima sabirača papske desetine nalazimo megju god. 1332. i 1342. vrstu 12. kao *„denarii monete Zagrabiensis Mykzbani“* ili *„Misbani“* [1]); prema tome je po štilu vjerovatno, da su se i novci sa ◦—◦ u Zagrebu kovali, čime se slažu i listinski podaci, po kojima se najprije navagjaju *„denarii* (svakako: *banales*) *Zagrabiensis“*, jer se vrsta sa ◦—◦ (kako iz prijegleda o značenju znakova možemo razabrati) takogjer počela najprije kovati. No sa štilom tih navedenih najmlagjih novaca sa ◦—◦ slaže se i jedini dosad poznati komad sa O—T nar. muzeja u Budimpešti, koji bi mogao biti novac magjarskog kralja Ottona Bavarskoga, 1305.—1308., ali je svakako čudnovato, da onda nije kovan u jednoj od magjarskih kovnica (za koje iz listinskih podataka znamo, da se veliki dio slavonskih novaca u njima kovao), već upravo u zagrebačkoj, pošto Otto ovdje nije nikada bio priznat kraljem. Stoji li pak ovo opredjeljenje, onda je pouzdano, da se i najmlagji novci sa ◦—◦ imaju istom dobu pripisati.

U listinama XIV. vijeka razlikuju se slavonski novci kao *„banales antiqui“* i *„novi“*; po mome mnijenju pripadaju prvima vrste 1—9, poto-

[1]) „Monumenta Vaticana“, Budapest 1887., Ser. I., T. I., str. 403. i dalje.

njima pak sve ostale. Ali se iz jedne listine od god. 1308.[1]) po *„antiqua banalis moneta“* zaključiti dade, da se te godine već počelo bilo sa kovanjem nove vrste, prema tome da su Babonići ili prije svoga banovanja počeli već kovati vrste 9 i 10, ili pak da u najmlagjim novcima sa ∘ — ∘ imademo nazrijevati prvu vrstu novih banovaca, čemu bi u prilog govorila ta okolnost, da je razlika u tipu njihovom prama drugim vrstama novaca sa oznakom ∘ — ∘ dovoljno velika.

Da se osim 1., 2. i 3. vrste i 4. vrsta sa h — R kovala pod Belom IV. vjerovatno je i s toga, što od Stjepana V. imamo već novaca sa oznakom njegovog imena; h — R ne može s toga nikako biti skraćivanje kraljevskog imena, već je samo prelazna vrsta označivanja, koje bi po mnijenju vrlog poznavaoca sredovječnih novaca, prof. Luschina, moglo značiti: h*(ungariae)* R*(ex)* ili R*(egnum)*.

Pošto je tako učinjen pokušaj datiranja pojedinih komada, neka u slijedećem prijegledu bude iskazan kronološki red i opredjeljenje sviju slavonskih novaca. (Str. 179.)

Zadnja vrsta sa NI — BA, od koje je dosada poznat samo jedan komad, što se nalazi u muzeju slob. kr. grada Osijeka, odudara sasvim od običnog tipa slavonskih novaca (veliki liljan, M*[oneta]* R*[egi]*S P*[er]* SCLAVONIAM ✱; kaciga, NI — BA) isto tako kao jedina još vrsta, koja se pouzdano daje opredjeliti kao slavonska: polumjesec i zvijezda, NICKACBA retrogradno; prednja polovica kune („Cat. Montenuovo“, br. 214.). Obe te vrste jesu najmlagje od slavonskih novaca, i dao ih je vjerojatno kovati još ban Nikola Seć.

Po zadaći, koju smo sebi za ovaj put stavili, preostao bi jošte samo pokušaj datiranja početka i svršetka kovanja slavonskih novaca.

Akoprem se *denarii banales* prvi put spominju istom god. 1272.[2]), to znademo po *denarii zagrabienses,* od kojih iz godine 1265. imademo najstariju vijest[3]), da su se slavonski novci ipak prije počeli kovati, — po zadnjoj vrsti, koju za najstariju držimo, te koja je navedena i u listinama od god. 1266., 1268., 1269., 1270., 1271. i t. d.[4]), po svoj prilici oko god. 1265. Po jednoj listini pak od god. 1323., imali bi premetnuti početak kovanja u malo ranije doba, 1245.—1259., pošto je tamo govora o starim banskim novcima, koje je ban Stjepan pod kraljem Belom IV. kovati dao[5]). Iz istog nešto ranijeg doba, iz god. 1256., imamo i vijest

---

[1]) Kerchelich: „De regnis Dalmat., Croat., Slav. notitiae praeliminares“, Zagrabia (1770.). str. 128.

[2]) Tkalčić: „Povjestni spomenici biskupije zagrebačke“, Zagreb 1873., I., str. 161.

[3]) Fejér: „Codex diplomaticus“, Buda 1829., IV., 3., str. 261.

[4]) Tkalčić: „Povjestni spomenici biskupije zagrebačke“, Zagreb 1873., I., str. 134. i dalje.

[5]) „Catalogus Széchényi“, Pest 1807., Appendix, str. 164.

Oznaka	Znamenje	Doba
∘ — ∘ *a* i *b*	Zagrebačka kovnica.	Bela IV., (1235.)—1270.
⚲ — ⚲	? „[1])	*Regis:* kao gore. *Ducis:* [Stjepan, (1245.)—1262. ili] Bela ml., (1262.)—1269.
🐓 — 🐓	? „	Bela IV., (1235.)—1270.
h — R	h*(ungariae)*—R*(ex)?*	*Regis:* } kao kod ⚲—⚲. *Ducis:* }
S — R	S*(tephanus)*—R*(ex).*	Stjepan V., 1270.—1272.
S — L	S*(tephanus)*—L*(adislaus).*	Isti i Vladislav (do 1272.).
L—R i R—L	L*(adislaus)*—R*(ex)* i obratno.	Vladislav IV. Kumanac, 1272.—1290.
R — A	R*(ex)*—A*(ndreas).*	Andrija III. Mlečanin, 1290.—1301.
A — 🐓 i R — 🐓	A i R = ? 🐓 = ? kovnica.	Kao gore. (..... Babonić, ban ili *comes camerae,* ....).
∘ — ∘ *c*	Zagrebačka „	Oko 1305. (?).
Θ — T	Θ—T*(to).*	Otto Bavarski (1305.—1308.).
K — S	K*(arolus)*—S*(tephanus).*	Stjepan Babonić, ban 1310.—1318.
K—I, I—Я i t. d.	K*(arolus)*—I*(ohannes).*	Ivan Babonić, ban 1313.—1323.
M — I?	(M*[oneta]*—I*[ohanni]).*	Kao gore.
K — M	K*(arolus)*—M*(ladenus).*	Mladen Šubić, ban 1312.—1322.
S — M?	?	Kao gore.
A — Я?	?	Kao gore.
M—B, Я—M i t. d.	M*(ykch)*—B*(anus).*	Mikac Prodanić, ban 1323.—1342.
B—N, Я—N	B*(anus)*—N*(icolaus).*	Nikola (de genere Buzad), ban 1343. do 1346. (i 1353.—1355.).
N—I, I—N	N—I*(colaus).*	Nikola Seć, ban 1346.—1348. (i 1355. do 1366.).
NI—BA	NI*(colaus)*—BA*(nus).*	Kao gore (?).

poslije god. 1245.

[1]) Čini se da je ova kovnica najprije prestala sa kovanjem slavonskih novaca, te da su njeni kalupi (matrice) razdijeljene megju kovnice ∘ i 🐓, pošto imamo od obih zadnjih kovnica komade, kod kojih je strâna sa kunom jednim i istim gvožgjem kovana kao na nekim komadima sa oznakom ⚲—⚲.

o kovnici u Pakracu *(camera de Pucruch)*[1]), za koju megjutim sigurno ne znamo, da li su se u njoj slavonski novci kovali.

Svakako se slažu ovi podaci sa rezultatom, do kojega smo na drugi način došli: da naime najstariji slavonski novci nijesu pod Emerikom, 1196.—1204., već pod Belom IV., 1235.—1270., kovani, o čemu svjedoči i natpis MONETA B*(ele)* REGIS P*(ro)* SCLAVONIA na nekim komadima najstarije vrste sa ◦ — ◦.

Zadnji će pak slavonski novci biti oni od bana Nikole Seća i to moguće samo iz doba njegovog prvog banovanja 1346.—1348., pošto je god. 1248.—1253. bio banom Stjepan de Starchy, od kojega megjutim dosada ne poznajemo slavonskih novaca; svakako pak nijesu se više kovali god. 1364., jer znamo, da je kralj Ljudevit I. tada već protiv volje plemstva i gragjanstva uveo bio kolanje novoga, magjarskoga[2]) novca po Slavoniji[3]).

Kod opredjeljenja kronološkog reda slavonskih novaca, hotimice nijesam se obazreo na njihovu vrijednost (težinu i finoću), pošto bi to eventualno lako moglo pogrješke prouzročiti, već sam htio, — prije nego li počnem i sa ovim istraživanjem, imati kao sigurnu podlogu tačno opredjeljenje doba, za koje bi onda nagjene vrijednosti valjati imale.

I ako sam osvjedočen, da se od nalazaka u budućnosti imamo pouzdano nadati još nekojim razjašnjenjima, mislim da je prvi uvjet, u koliko je bilo moguće, ipak već ispunjen. S vremenom ja ću raspravljati i drugo važno, no kompliciranо pitanje, koju su vrijednost imali slavonski novci u trgovačkom prometu onog doba. Da je pak povjest slavonskih novaca veoma kompliciranа, dokaz je i u tome, što su nam dva izvrsna poznavaoca istih, Ignjat pl. Doboczky[4]) i naš Sime Ljubić[5]) ostali dužni obećanim rezultatima svojih istraživanja slavonskih novaca uopće i po njihovom mnijenju krivo opredjeljenih slavonskih novaca ponaosob. Za to će bez sumnje svi, koji su do istoga mnijenja došli (a tih imade mnogo) zajedno sa mnom s radošću pozdraviti, što se gosp. dr. Truhelka latio istog posla, tako, da se možemo nadati, da će na polju jugoslavenske numizmatike uskoro za jednu veliku anomaliju i opet manje biti.

Osijek, koncem godine 1896.

---

[1]) Knauz: „Monumenta ecclesiae Strigoniensis“ I., str. 438.

[2]) Tkalčić: „Povjestni spomenici kr. slob. grada Zagreba“, Zagreb 1889., I., str. 231.

[3]) Po mome mnijenju bila je to vrsta, opisana kod Ruppa pod Spec. XXII., koja se je oko 1362. u Pečuhu i Sirmiumu počela kovati.

[4]) Ignj. pl. Doboczky bijaše jedan od najvećih sabirača jugoslavenskih novaca. Istom nabavkom njegove zbirke je nar. muzej u Budimpešti u istinu postao na tome polju jedan od najvažnijih.

[5]) U djelu o ovim novcima, koje od god. 1891. u rukopisu dovršeno leži, ostao je kod nekih pogrješaka (n. pr. da su se pod Emerikom počeli kovati), no novce banova djelomice dobro je opredijelio.

Књижевност. — Književnost.

„Materialien zu einer Ornis balcanica, IV. Montenegro“. (Прилози к изучавању птичијег свијета балканских земаља, IV. Црна Гора.) Велика 8°, стр. 149, са двије табле у бојама и једном картом књажевине Црне Горе. Беч 1896. Издање бос.-херц земаљског музеја у Сарајеву. Написали Отмар Рајсер (Reiser) и Људевит пл. Фирер (Führer). У наклади књижаре Карла Геролда син у Бечу. Цијена 5 фор.

Кад је прије двије године угледала свијет прва свеска овог, на широкој подлози заснованог дјела о птичијем свијету балканских земаља, у којој је госп. кустос Рајсер изложио резултате орнитолошког проучавања књажевине Бугарске укључиво Источне Румелије и Добруче[1]), поздравише учени кругови природњачке струке овај подхват нашег музеја живим радовањем и највећим симпатијама, о чему је у своје вријеме поведена ријеч и у овом листу[2]).

Свеска, која је сада изишла из штампе, бави се орнитолошким проучавањем сусједне нам књажевине Црне Горе. Поштованим читаоцима „Гласника“ познате су орнитолошке прилике ове државе из расправа, које је музејски колектор госп. Људевит пл. Фирер објавио у овом листу[3]). Марљивом овом раденику пала је у дио срећа, да је његово вишегодишње проучавање птичијег свијета Црне Горе нашло дјелотворног промицатеља у узвишеној особи Његовог Височанства, књажевића нашљедника Данила.

Али радом госп. Фирера не бијаше још довршено ово научно истраживање, те је с тога у његовом друштву госп. кустос Рајсер љети године 1895. кренуо у Црну Гору, да лично проучи тамошњу фауну и да у много чему попуни дотадашњи рад на овом пољу природне науке.

Далеко би нас одвело, кад бисмо стали набрајати све крајеве, којима су пролазили Фирер, па онда такођер Рајсер у његовом друштву широм Црне Горе; тек ћемо истакнути, да су обадвојица своја проматрања чинили од Улциња до Рудина, од Ловћена до Колашина и Андријевице, посвуда уз албанешку границу, нарочито пак на Скадарском језеру, за тим усред Никшићког поља и Пиве, уопће у сваком крају Црне Горе.

Свак, ко љуби крилате становнике ваздуха поздравиће радосно ово дјело те ће заблагодарити обим писцима на њиховому труду. Нас овамо у Херцег-Босни поготово ће занимати ова књига, јер наша отаџбина показује у геолошком погледу исту грађу као и Црна Гора. Формација крша: његове поникве и расјелине, воде понорнице, дивљи раскидани гребени и зупци, па међу њима положене долине

[1]) „Гласник зем. музеја“, год. VI. (1894.), стр. 795. и 796.

[2]) Ibidem год. VII. (1895.), стр. 159. и 160.

[3]) Ibidem год. VI. (1894.), стр. 543.—604. и год. VII. (1895.), стр. 241.—258.

обилне вегетацијом и разноврсном фауном, испрекидане голим косама високих планина — све то, почињући у Крањској провлачи се Далмацијом, Босном и Херцеговином и захвата у сусједну Црну Гору.

Међу остало ваља изложити још један моменат, који побуђује занимање спрам ове кршне земље. Овамо се јате многи заступници средњоевропске фауне и фауне средоземнога мора, као: жутокљуна чолица (чавка, голица, Alpendohle), бијела кока (мисирски сип, ägyptischer Aasgeier), црни гавран (Kolkrabe), дјетлићи средње Европе (mitteleuropäische Spechte) и пјевице у јужним својим врстама, као: краварица (лончар, Felsenspechtmeise, *Sitta syriaca*), црноуха бјелгуза (Ohrensteinschmätzer, *Saxicola aurita*), маслинска вртљарка (Oelbaumspötter, *Hypolais pallida*), надаље кратконоги кобац (Zwerghabicht, *Astur brevipes*), афрички соко (Feldeggfalke, *Falco feldeggi*), коначно на Скадарском језеру поносан несит (гем, пањац, пеликан). Ово језеро и околина му управо су прави елдорадо по пријатеља птичијег свијета. Ондје се у свако доба године купе крилатице сваковрсних фамилија, ту падају заморени путници на починак, путујући к сјеверу или к југу, а многи сјеверњаци долазе амо на топлија зимовишта.

Наши истраживачи претражили су за пет година све ове занимљиве стране; не жалећи силног напора провлачише се они кроз оне расједнуте литице, да приберу потпуно градиво за ову публикацију. Свуда су им црногорске области ишле на руку, нарочито пак књажевић — наштедник, о коме се знаде, да је велик пријатељ и одушевљени промицатељ сваког знанственог рада.

У свему сабраше Рајсер и Фирер 516 мјешиница и 360 птичија легла (гнијезда). Све то чува се ко нарочита црногорска збирка у просторијама нашег музеја.

Сваки читалац овог дјела, чија укусна опрема служи бечкој штампарији Адолфа Холцхаузена на част, биће благодаран списатељима, што су у опис својих путних резултата уплели и многу згодну о кршној земљи и кршним јој становницима. Дјело је с овијем угодно зачињено, а и читалац се боље сналази.

Уз књигу су приложене двије укусно израђене табле у бојама: афрички соко *(Falco feldeggi)* и кратконоги кобац *(Astur brevipes)*, па такођер земљописна карта књажевине Црне Горе, која је управо мајсторски израђена те нам показује путеве, којима су оба истраживача кроз оно пет година пролазили. Све то умножава вриједност ове књиге, којој ће, ако Бог да, већ до године слиједити свеска о птичијем животу краљевине Грчке, гдје управо сада по други пут борави наш кустос Рајсер, да проучава прилике тамошње фауне.

Poziv.

Molimo sve one naše čitatelje, koji imadu na pretek ***pojedine sveske ili čitava godišta*** *ovog „Glasnika“ od 1889. i 1890. god., da nam je ustupiti izvole ili besplatno ili uz primjerenu odštetu u novcu.*

Ko se misli odazvati ovoj našoj molbi, neka nam izvoli svoju ponudu što prije pismom priopćiti.

Sarajevo, mjeseca marta 1897.

Uredništvo

„Glasnika bos.-herceg. zem. muzeja“.

Позив.

Молимо све оне наше читатеље, који имаду на претек ***поједине свеске или читава годишта*** *овог „Гласника“ од 1889. и 1890. год., да нам је уступити изволе или бесплатно или уз примјерену одштету у новцу.*

Ко се мисли одазвати овој нашој молби, нека нам изволи своју понуду што прије писмом приопћити.

Сарајево, мјесеца марта 1897.

Уредништво

„Гласника бос.-херцег. зем. музеја“.

Zemaljska štamparija u Sarajevu. — Земаљска штампарија у Сарајеву.

Sarajevo, april—juni. 1897. Сарајево, април—јуни.

GLASNIK ZEMALJSKOG MUZEJA U BOSNI I HERCEGOVINI.

ГЛАСНИК ЗЕМАЉСКОГ МУЗЕЈА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ.

Како и када је Хрвоје постао велики војвода босански?

Будимпештанском народном музеју послужила је срећа, те је стекао повељу, датирану 12. марта 1380., која се односи на повијест Босне, и то нарочито на великог војводу Хрвоја. Драго нам је, што по доброти директора библиотеке, госп. дра Л. пл. Фејерпатакија ту драгоцјену повељу могосмо фотографски репродуцирати те јој садржај са занимљивим му односима темељито претрести.

I.

Та из босанске краљевске канцеларије калиграфски лијепо издана, на 16 *cm* дугој, 9·05 *cm* широкој пергамени писана повеља има $21^1/_2$ исписана реда, али на жалост нема печата. Слику ове повеље прилажемо у лијепој репродукцији.

Да повеља приступачна буде и несловјенском историчком испитивању, приопћујемо јој овдје што више дослован латински пријевод. У анализу језичних осебности повеље не ћемо се упуштати, те само примјећујемо укратко, да она припада ономе комплексу исправног материјала, о коме др. М. Решетар у својим штудијама онако темељито расправља[1]).

In principio patris, in plenitudine filii et descensione spiritus sancti amen. O admirabilis altitudo sapientiae et intellectualis divinae virtutis, quam incomprehensibilia judicia et investigabiles viae ejus, plena miseratione et misericordia, quibus de alta summitate deitatis perspicit totam universitatem et collapsum genus humanum descensione sua deificatus ascendit coelum, patris omnipotentis obediens perfecit opus, quod ille voluit. Adeoque sceptra imperialia per totum orbem se confirmando et pulchrificando glorificant deum omnipotentem Eodem modo et ego Stefanus Tvrtko domini dei gratia rex Serblorum, Bosnae, Maritimarumque partium rex terrae Hlmenesis, Regionum inferiorum, Plagarum Occidentalium, Usorae, Solis et Drinae etc. etc. dominus dignus factus regnare in terris patrum et avorum eorum faciendo grationales et inscriptionales cuicunque secundum fidelitatem et dignitatem ejus. Eodem

[1]) „Archiv f. slav. Philologie“ XVI. и XVII. св.: „Die ragusanischen Urkunden des XIII.—XV. Jahrhundertes“.

modo feci gratiales comiti Hrvojae, filio vojvodae Vlkac, quando dominus deus ducem Vlkac, patrem ejus evocavit ex hoc mundo, tunc nos videntes, quod ejus semen male non germinatum est et concilio inito cum regni mei nobilibus videntesque dictum Hrvoja comitem dignum haereditatis patris sui dedimus ei invicem dicti vojvodae Vlkac magnum ducatum. Et insuper fecimus ei grationales super proprietatem per has nostras cum pendenti dupplo acto sigillo litteras, dedimus ei et inscripsimus in **Lašva** *tres villas nostras, nominatim villam* **Trbouša** *cum suis justis terminis, villam* **Lupnica** *cum suis justis terminis et villam* **Bila** *cum suis justis terminis dicto vojvodae Hrvojae suisque pueris et eorum posteribus, ut habeant illam proprietatem nobilitariam in saecula saeculorum. Et si quando aliquis eorum infidelitatem contra nos commiteret aut ejus successores contra nostros successores, propter quam possent ab illis istae tres villae adimi, ne ab eis eapropter adimantur, peccator capite aut bonis suis puniatur sicut ei Bosna judicaverit, reliqui autem maneant in fidelitate et in dominio dictarum villarum et reliquarum nobilitariarum possessionum. Hujus autem testes et obsides regni mei magnates: vojvoda* **Vlatko Vlković** *cum fratribus, comes* **Paulus Radinović** *cum fratribus, župan* **Brajko Pribinić** *cum fratribus, comes* **Mirko Radojević** *cum fratribus, comes* **Stipoje Hrvatinić** *cum fratribus, comes* **Priboje Masnović** *cum fratribus; de terra Hlmensi župan* **Biljak Sanković** *cum fratribus, comes* **Vlkašin Milatović** *cum fratribus; de partibus inferioribus comes* **Mladin Stančić** *cum fratribus; de Belošević comes* **Gojak Vojković** *cum fratribus De Usora, comes* **Dobrosav Divošević** *cum fratribus; de Tribotić vojvoda* **Vlatko Tvrtković** *cum fratribus; ex aula autem pristaldus comes* **Gojak Radosalić** *aulae (praeses) cum fratribus et de suis* **Naleško Vetinja** *noster magnus janitor cum fratribus. Qui autem hoc perverteret aut inhiberet sive noster successor sive quis extraneus, sit maledictus a deo patre et filio et spiritu sancto, 12 apostolis, 4 evangelistis et 70 senibus et cunctis sanctis dei. Scriptum in aula mea regia in Moištra die 12 mensis Martis, hoc anno nativitatis Christi 1380.*

† Stefanus Tvrtko dei gratia rex Serblorum, Bosnae Maritimarumque.

У данашњем језику гласи та повеља овако:

У почетак Оца, у пуноћу Сина и у салаз Духа светога амин. О предивна висино мудрости и умне божанствене снаге, како су недохитни суди његови и недоходни пути његови пуни смиловања и милосрђа, којима погледа с вишњих висова свога божанства на сву васиону и човјечје сушество пало пријеступом, собом учинивши божанским на небеса изведе, Оца свога сведржитеља послушавши изврши дјело, које је желио. Исто тако и жезла царска по свој васиони утврђују се и красећи се славе Бога сведржитеља. Истим начином и ја Стефан Тврткo по милости господа Бога краљ Србљем, Босни, Приморју, Хлмеци земљи, Доњим крајем, Западним странам, Усори, Соли и Подрињу и к тому, сподобљен бивши царствовати у земљама родитеља и прародитеља наших, дијелећи милости и исправе свакоме по вјерности и достојању његову. Исто тако краљество ми учини милост кнезу Хрвоју, сину војводе Вукца, када Господ Бог позва с овога свијета Вукца, његова оца, онда ми, видјевши, да се ни његово сјеме изродило није и посавјетовавши се с краљевства ми властелом и видјевши реченога кнеза Хрвоја достојна части његова оца, дасмо му велико војводство умјесто реченога војводе Вукца. И поврх тога указасмо му милост на имању (на властиту) по овој нашој листини, по нашем двоструко учињеном печату. Дасмо му и записасмо у Лашви наша три села у име село Трбоуша са свим правим међама, друго село Лупницу са свим правим међама, треће село Бијелу са свим правим међама, реченому војводи Хрвоју

и његовој дјеци и њиховом потомству, да им то буде племићско власништво у вјеке вјекова. Ако ли би ко од њих коју невјеру нама учинио или нашем нашљеднику или његову потомству, за што би им могло узети речена три села, да им се за то не узимају, него да плаћа онај, који згријеши, главом својом, или благом у што га Босна осуди, а остали да остају у вјери у држању речених села и у осталој својој племштини. А тому су свједоци и доглавници краљества ми властеле: војвода Влатко Вуковић с браћом, кнез Павао Радиновић с браћом, жупан Брајко Прибинић с браћом, кнез Мирко Радојевић с браћом, кнез Стипоје Хрватинић с браћом, кнез Прибоје Масновић с браћом. Од Хумске земље жупан Биљак Санковић с браћом, кнез Вукашин Милатовић с браћом. Од Дôњих крајева кнез Младин Станчић с браћом. Од Билошевића кнез Гојко Војковић с браћом. Од Усоре кнез Добросав Дивошевић с браћом. Од Триботића војвода Влатко Твртковић с браћом. Од двора пристав кнез Гојак Радосалић дворски с браћом. А од својте Нањешко Вјетиња наш велики вратар с браћом. А ко би хтио ово промијенити или порећи, ја или наш нашљедник или који иноплеменик, да је проклет Богом оцем и сином и светим духом и дванаесторицом апостола и четворицом еванђелиста и 70 одабраника и свим светима божјим. Писано у двору краљества на Моиштри 12. дана мјесеца марта. Од рођења Христова љето 1380.

† Стефан Твртко, по милости Господина Бога краљ Србљем, Босни и Приморју.

II.

Приопћена исправа датирана је, како је већ речено из год. 1380., треће године босанског краљества. У тој исправи видимо прву нит биографији Хрвојиној, јер је она најстарија у серији исправа, које се односе на Хрвоју. Посве непозната није она била. Павао Витезовић познавао је оригинал исправе, на којој се је још у прошлом вијеку налазио печат, који је висио о узици од зелене свиле. Витезовић копирао је оригинални текст, превео га на латински, и тако је та копија с једним дијелом рукописа Витезовићевих дошла у посјед покојног Ивана Кукуљевића, који је није објелоданио. Колико ми знамо, није та исправа публикована, те оригинал није познат. Данас нема двогубог печата, и никако не могосмо пронаћи, откуда је у чији посјед та исправа доспјела.

Биографи Хрвојини почињу повијест тог оглашеног олигарха годином 1391., када је Хрвоја, велики војвода босански, са својим братом Вуком у интересу протукраља Ладислава Напуљског развио веома успјешну дјелатност. Сви повјесничари претпостављају, да је Хрвоја већ морао за собом имати неку каријеру, док је могао доспјети до водства у напуљској странци у Далмацији и Босни, али није било повељног материјала при руци.

Симе Љубић[1]), као и Вјекослав Клаић[2]) почињу одмах годином 1391. улогу Хрвојину, Иларион Руварац претресао је генеалошке

[1]) „Рâд“, 1874., XXVI. „Повјестничка истраживања о Хрвоји“, стр. 74.—92.

[2]) „Повјест Босне“, стр. 200.

прилике Хрвојине и освијетлио подријетло из хрватске својте Хрватинића[1]).

Ја сам, кад сам се бавио грбом Хрвојиним, до год. 1391. такођер само изнио опћенитих ствари. Већ ми је додуше онда у очи ударило велико војводство Хрвојино, коме аналогију мишљах наћи у великом жупанству славонских Бабонића, али опет нијесам залазио у подробности, па сам напросто цитирао латински наслов, који му је дао и краљ Ладислав, *supremus vajvoda regni Bosnae ac vicarius generalis principum serenissimorum regum regis Vladislai et regis Ostoyae,* по коме је он, тако рекавши, фунгирао као војнички пуномоћник обојице краљева.

Била ми је позната и примједба Мавре Орбинија о подријетлу Хрвојину, гдје вели: „Questo Haruoie nacque come si vede ne privilegi concessi da Rè Tuartco a Catarini, di Vucaz Cheruatnich, e d' una gentil donna Rausea di casa di Luccari: fù protogero di Bosna e signor d' Jaize"[2]).

Љетописац Јаков Лукари (Luccari) такођер вели, да је Хрвоје син Вука „Haruaticha" и Дубровчанке из куће Luccari[3]).

Лукаријева биљешка разликује се од Орбинијеве у томе, што Лукари оца Хрвојиног назива протојером Босне, док Орбини то за Хрвоју тврди, онда Лукари вели, да је Хрвоја по свом материнском подријетлу примљен у ред дубровачке властеле. У оном првом погледу има Орбини право; што се тиче дубровачког племства Хрвојиног, посве је истинито онако, јер као „славни и велеможни господин воевода" изабрани Хрвоје примљен је 25. фебруара 1399. у ред дубровачких племића, али не на основу свога подријетла, већ за то, што је он био најмоћнији муж у приморском крају[4]). Разлика обају љетописаца тиме се тумачи, што су се обојица служили различитим текстовима јужнодалматинских анала, за које се зна, да су различитим копијама и редакцијама свакојако измијењене.

Прелазећи на анализу исправе, примјећујемо, да смо себи учинили сврхом освијетлити све прилике, које се напомињу у исправи.

Из исправе разабиремо:

1. да је краљ Твртко Хрвоју, који се кнезом назива, год. 1380. подарио достојанство великог војводе, велећи, да је Хрвоје син војводе Вукца;

2. Хрвоји се дарују три села с клаузулом, дојако непознатом у јужнословјенској дипломатици;

---

[1]) „Гласник", Београд 1881., стр. 45.—52. О роду Хрвоја, великога босанскога војводе.

[2]) „Il regno degli Slavi", стр. 364.

[3]) G. P. Luccari: „Copioso ristretto degli annali di Rausa". Venezia 1605., стр. 72.

[4]) Миклошић (Miklosich): „Monum. serb.", стр. 237.—8.

3. наша је намјера освијетлити остале, по себи занимљиве подробности.

III.

Прије свега нам ваља одговорити на питање, каког је смисла за право имало подаривање великовојводске части у средовјеком босанском државном организму? При томе ћемо одмах примијетити, да из оскудног материјала, што се находи у Миклошића, Пуцића и Јиречека[1]), не можемо потезати општенитих закључака, те само од згоде до згоде смијемо конштатовати резултате.

Наслов кнеза (кнезь) подоба наслову комеса. Комеса дубровачког дошљедно називају кнезь; тако га већ зове Кулин год. 1189.[2]), али год. 1375. називају се два дубровачка посланика, послана Твртку, Витко Гучетић и Динко Бенешик такођер кнезови[3]). Не мислећи се упуштати у говор о ступњевима босанског племства, примјећујемо, да се је племићски посјед у Босни називао ПЛЄМЄNНТО, а племић ПЛЄМЄNНТН[4]).

Једну градацију племства чини ВЛѦСТЄЛНNЬ, ВЄЛМОЖѦ и БОЛѦРНNЬ, који се потоњи спомиње у исправама бана Нинослава[5]).

Касније алтерирају изрази ВЛѦСЬТЄЛНNЬ и ВЬЛЬМОЖѦ[6]). Међу великашима одвајају се двије категорије: дворске шарже бана, односно краља, ТЄПЧНѦ, ІСѦZNЬЧЬ, СТѦВНЛЄЧЬ, ПЄХѦРNНІСЬ, VЄЛNНІСЬ и ДВОРСЬІСН, онда државни достојанственици: војвода, кнез и жупан.

Што се потоњих тиче, познато је, да ријеч војвода значи војсковођа, *dux*. Ко је од ове двојице старији војвода или кнез, то се из исправа не да установити, јер се сад војвода, сад кнез на првом мјесту спомиње, ма да је стално, да су кнезови именовани војводама, док никада војвода није постао кнезом[7]).

Титулатура је у осталом обојици у списима на њих управљаним вазда иста[8]).

---

[1]) „Monum. serb.“, „Српски споменици“, Београд 1858., I., II. и у најновије доба Јиречека „Споменици српски“, Београд 1892.

[2]) Миклошић IV., XXV.—VI., XXVIII.—XXX., XXXV.—IX. и т. д.

[3]) Сп. мј. CLXXV.

[4]) Миклошић CCLXVIII. Н ПОТОМЬ ZѦ NѦШѪ СЛѪЖБѪ МНЛОСТН Н ГРѦДОВЄ Н ЖѪПЄ Н ZЄМЛЄ, ІСОЄ ПРНМНСЬМО ОѦЬ ІСРѦЛЄВСЬТВѦ БОСѦNСІСОГѦ NѦѦМЬ ДѦNО Н ZѦПНСѦNNО Ѫ NѦШЄ ПЛЄМЄNНТО и т. д.

[5]) Миклошић XXXV.—XXXVI. СЬ МОНМН БОЛНѦРНМН.

[6]) Сп. мј. CCLIV., Н СЬ ВЄЛЬМОЖѦМН РѪСѦГѦ NѦШЄГѦ БОСЬNСІСОГѦ и CCLXVI. Н СЬ ВЛѦСТЄЛН Н СЬ ВЄЛНІСОМОЖѦМН ІСРѦЛЄВЬСТВѦ МН.

[7]) Миклошић стр. 222., 248., 336., 377., 466., надаље стр. 189, 226, 232., 234., 237., 283; 222., 225., Пуцић 246., Микл. стр. 283., 307., 336. и т. д.

[8]) Дубровчани писаху кнезу: Пуцић „Monum.“ 59., 82., 83., 101., војводи на ист. мј. 17., 19., 38., 43., 46., 61., 63. и жупану исто мјесто 5. ПОЧТЄNОМѪ Н МNОГОЛЮБНМОМѪ ПРНѦТЄЛЮ, ПОЧТЄNОМѪ Н МNОГОСРЬДЄЧNОМѪ, или само ПОЧТЄNОМѪ, — СРЬДЄЧNОМѪ, каткад МNОГО ПОЧТЄNОМѪ и т. д.

У Србији развило се је кнештво и жупанство у велико, што у Босни није, али је насупрот у Босни од војводе постао велики војвода, за што опет у Србији нема примјера.

Из објелодањених исправа познајемо укупно 5 великих војвода: 1. Владислава Галешића 1333., 2. Хрвоја од 1380.—14. марта 1404., 3. од 16. јуна 1404. Сандаља Хранића, 4. његова сина Стјепана и 5. Радосава Павловића, који је у исто вријеме са Сандаљем био велики војвода.

Од ових је Галешића и Хрвоју именовао владар, док се остали називаху „божјом милошћу велики војвода Босне", што очевидно значи ослабљење краљевске моћи[1]).

Наслов војводе гласно је СЛѢВНОМѫ Н ВЄЛЬМОЖНОМѫ, али се такођер дешава, да Дубровник и кнезовима тај наслов даје, као Стефану Лазаревићу, Павлу Радиновићу и кнезу Вукцу[2]) Хранићу.

Сад што се тиче степена тих државних достојанственика по части, то видимо по дојако познатом материјалу, да велики војвода значи вишу част. Знаменитост по нама публиковане исправе стоји и погледу Хрвоја у томе, што је он од кнеза непосредно на великог војводу унапријеђен, не бивши прије војводом.

Него нам ваља истакнути, да се у развоју организма босанске бановине показује 70-годишња празнина, пошто се је, како је познато, Босна од средине 13. вијека распала у своје дијелове, па се ни у вријеме краљества није могло развити консеквентно изграђивање државе. Ту несталну праксу у изграђивању организма потврђује нам наша исправа сама, у којој Твртко вели, да Хрвоју на мјесто његова оца именује великим војводом, док му је отац само војвода био.

Што се тиче великог војводства као достојанства, налазимо га преведено са πρωτόγερος и πρωτογέρον. Томе изразу подоба πριμικήρος, које достојанство уопће значи водство, те овдје означује врховно војсководство у Босни[3]).

Кад се ствар размотри на свјетлу историчког развоја, онда знаменовање тога наслова не стоји у подарењу тог достојанства, него у крепкој особности Хрвојиној, који се је тим достојанством по смрти Твртковој својски умио користити. Он се и при томе наслову није зауставио, он за се тражи нарочиту кнежију, коју је као војвода сплетски у истину достигао, па је тако пошао трагом својих рођака

---

[1]) Податке за то види у Миклошића и Пуцића.

[2]) Пуцић: „Monum." 54., 73., 128., 134., 158.

[3]) „Du Cange, Glossarium mediae graec." стр. 1264., гдје он критикује Орбина стр. 246. γέρων = senex, бос. СТАРЧЬ; „Gloss. med. Cat." стр. 49. и д. primus cuiusque ordinis ὁ πρῶτος ταξιώτατος.

Шубића, који су носили наслов „господари Босне“. Ту независност стекли су касније владари Херцеговине, потомци Сандаљеви.

IV.

Та је исправа знаменита и по даровини, која је у њој изречена, и као што споменусмо по клаузули, с којом је та даровина учињена.

Хрвоје добио је наиме у долини Лашве три села *(villas)*; ова бијаху:

1. ТРБОѪША, данас Трбеуша у окружју травничком јужно од Варошлука уз цесту Доњи Вакуф—Травник.

2. ЛѪПНЧА, недалеко Јајца у сјевероисточном правцу.

3. БѢЛА, данас Била на лијевој обали Биле, притоцице Лашве.

Жупа Лашванска обухватала је цијело поријечје Лашве и сачињавала је интегрантни дио праве Босне, којој главно трговачко мјесто бијаше град Високо. У том је погледу и датум исправе веома занимљив, јер нам поближе одређује краљевску столицу Тврткову, пошто се вели, да је писмо ПНСАNО ВЬ ДВОРѢ КРАЛВСТВА МН NА МОНЦРН. Та Моиштра биће по моме суду данашње Мостре доње у котару височком. За Високо зна се, да је више исправа датирано ПОДЬ ВИСОКНМЬ[1]).

По себи узето, нема то даровање трију села велику вриједност, највише да нам то показује, од кога се је подручја Хрвоје умио ширити спрам сјевера. То бијаше поријечје Лашве са гласовитим касније градом Јајцем.

У јужнословјенској правосудној повијести нема примјера клаузули, с којом је учињена даровина. Краљ Тврткo казује наиме, да ако би ко од нашљедника Хрвојиних против њега или његових потомака починио невјеру, због којих би ваљало одузети она 3 села од Хрвојине породице, онда нека то окаје кривац, али нека се од осталих сувласника не може узети даровина. За такав неограничен посјед не налазимо података ни у босанским ни у српским исправама. То знамо, да се на босанским даровницама вазда налази клаузула: NНХЬ или NНЮ ПОСЛЕДNЕМѪ Ѫ ВѢКА ВѢКОМА ЗА ПЛЕМЕNНТО ДА ЕСТЬ[2]).

У српским вели краљ изријеком, да ће даровницу опозвати само у случају невјере, као Душан у даровници за Франка: Н Ѫ СNЕМЬ ЗН ЗАПНСАNН ДА МѪ СЕ NЕ ПОТВОРН ЧАРСТВО МН РАЗОЬ ЕДННЕ NЕѲЬРЕ, А NН ЗА НЕДННОЕ ННОЕ СЬГРѢШЕNНЕ[3]).

У тој изванредној клаузули можемо само да видимо нарочито особи Хрвојиној цедиран привилег, којим га се мишљаше свезати с династијом.

---

[1]) Миклошић: CCLIV., стр. 273.

[2]) Миклошић: CCX., CCXI., CCXXXVII.

[3]) Стојановић Љуб.: „Споменик“ III., 2. српске академије.

Архив босанских краљева на жалост се је изгубио[1]), па за то ове презнамените појаве можемо само с врло мало материјала освијетлити[2]).

Познато је из једне исправе Остојине[3]), да је угарски краљ Људевит одношаје посједа у Босни уредио и да је посједовне регесте (ЛАНШТРѪМЬ) депонирао у каптолу дубровачком, али ни ових нема. Ваља нам дакле ову исправу, једину, којом један босански краљ даје неко достојанство, сматрати великим обогаћењем нашег историчког знања.

V.

Коначно нам само још преостаје, да неке припомене учинимо у погледу спољашних критерија исправе.

Инвокација и аренга нема у исправама прије 1380., али у каснијим исправама већ их често находимо[4]).

У очи удара и то, што писару исправе, који се иначе у босанским повељама готово вазда спомиње, у овој нема трага.

Тим је поучнија номенклатура СВѢДОКА И РѪЧНИКА у исправи, који су овдје већ поредани по појединим крајевима. У свему их има 14., које ћемо у свези с осталим подацима овдје набројити.

1. Војвода Влатко Влковић, спомиње се већ год. 1378.; Микл. стр. 189.; онда год. 1382., Микл. стр. 202.; и пошљедњи пут год. 1392. као војвода усорски, Микл. стр. 222. Год. 1395. спомиње се само његов син, Влцихна Влатковић, као „војвода усорски“, Миклошић стр. 226.

2. Кнез Павао Радиновић, спомиње се истом у год. 1395. као ВЛАСТЕЛЬ, Микл. стр. 225.; у год. 1397. са својим оцем, Радином Јабланићем дозвољава он Дубровчанима: да могу трговати ПО ВЬСОН МОНОН ДРЬЖАВѢ И ПО ВЬСНХЬ, КОН НАСЬ СЛѪШАЮ. Микл. CCXIX.

3. Жупан Брајко Прибинић, спомиње се год. 1378. већ као жупан. Микл. стр. 189.

4. Кнез Мирко Радојевић, год. 1382. ДВОРСКИ, Микл. стр. 202.; год. 1400. као кнез, Микл. стр. 249.

5. Кнез Стипоје Хрватинић не спомиње се до год. 1392., Микл. стр. 222.

6. Кнез Прибоје Масновић, 1378. властелин Твртков, Микл. стр. 189.; 1399. кнез, Микл. стр. 237.

---

[1]) Миклошић: стр. 102., 107.

[2]) Миклошић познаје само 3 даровнице из Босне CCX., CCXI. і CCXXXVII.

[3]) Микхошић CCXVII.

[4]) Миклошић CCVI., 1392. Дабиша; CCXXVI., 1399. Остоја; CCXLIII., 1405. Стјепан Твртковић; CCLXVI., 1419. Стјепан Остојић.

7. Жупан Биљак Санковић 1378. (в. напр.) 1391. дарива он са својим братом Радићем двије жупе Дубровнику (Дубровник CCIV.).

8. Кнез Влкашин Милатовић, 1378., 1395., 8. септ. кнез, 1398. војвода.

9. Кнез Младин Станчић 1395. (Микл. стр. 225.)

10. Гојак Војковић, само у нашој исправи.

11. Кнез Доброслав Дивошевић 1392. (Микл. стр. 222.)

12. Војвода Влатко Твртковић,

13. Пристав Гојак Радосалић и

14. Налешко Вјетиња, познати само из наше исправе.

Особито нам је драго, што ми ту исправу можемо изнијети у вјерној репродукцији, како ће се из стручњачког кола моћи чинити примомене о том тако знаменитом прилогу наше повијести.

Др. Људевит Талоци (Thallóczy).

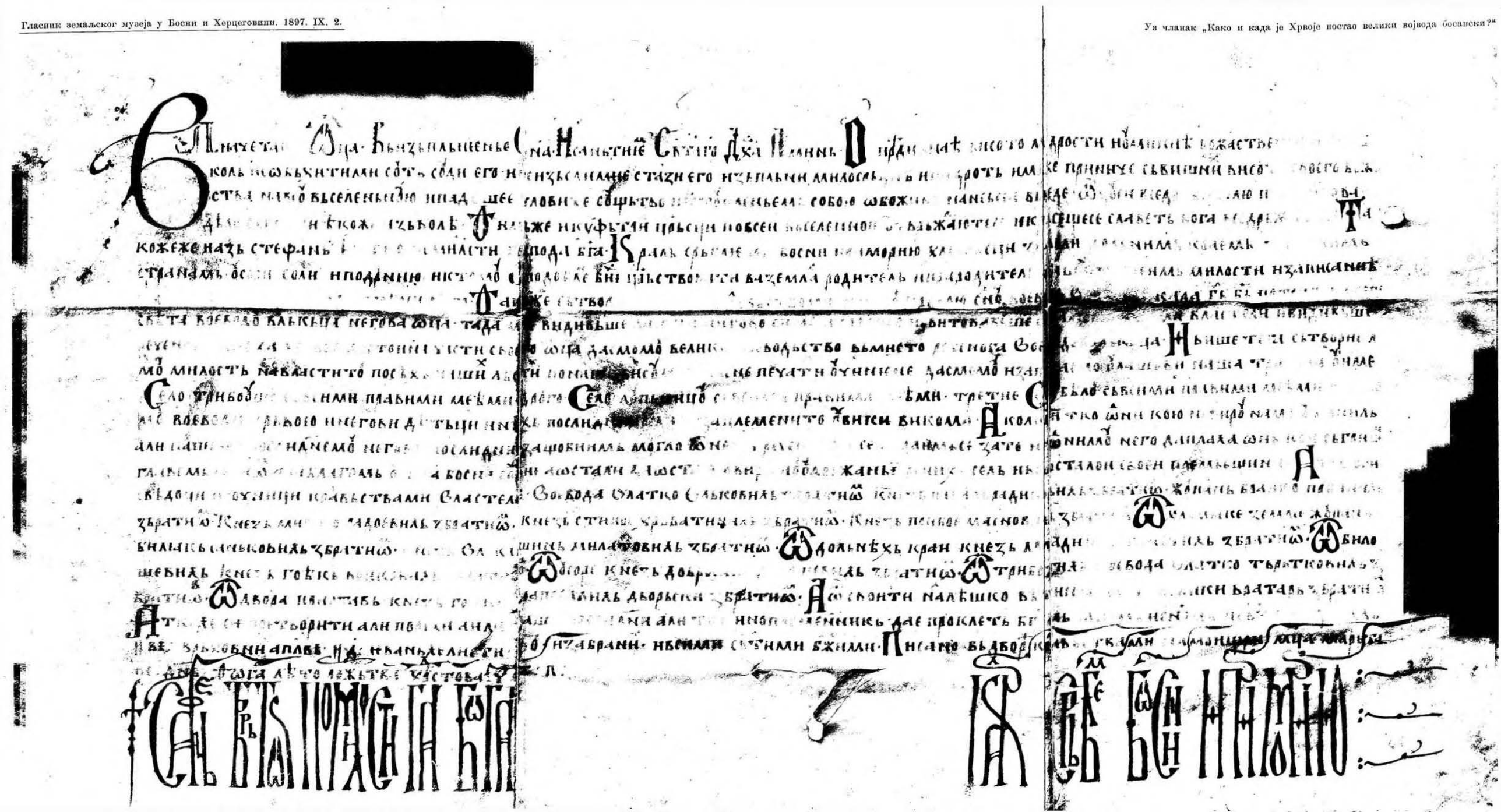

Stare listine porodice Resulbegović.

Obradio

Ibrahim beg Defterdarović[1]).

Kako se broj članova one grane porodice Rusulbegović, koja se iz Novoga doselila u Trebinje, te se tu stalno namjestila, u toku vremena znatno pomnožao, raspade se ta grana naše porodice u pojedine ogranke, koji ne prouzrokovaše samo razdjeljenje zajedničkog imetka, nego se neki od tih ogranaka — svakako ne odmah u početku — prozvaše i posebnim imenom, koje ipak nije imalo toliko separativne snage, da zaniječe podregjenost porodičnom imenu: Resulbegović.

Biće da je ugušenju toga separatizma dosta pomogla i terminologija našega jezika za porodicu, te dok je narod nazivao porodicu: „Resulbegovića fis ili soj“ (lat. *gens)*, a pojedine ogranke „kućama“ (lat. *familia)* toga fisa ili soja, nijesu ove mogle da ustvrde kakve odlučne samostalnosti, nego su se pojedine kuće zvale po svojim starješinama, kako je koji kada bio. To zaključujem po tome, što se je Resulbegovića fis prvobitno rascijepio u pet kuća, od kojih su se samo dvije prozvale posebnim imenom i to: kuća Defterdarovića i kuća Kapetanovića, a ostale tri kuće nemaju ni danas drugog imena osim Resulbegović, nego se razlikuju po starješinama.

Tako se jedna kuća zove danas Adembegova kuća ili Adembegovići po ocu današnjeg starješine te kuće gosp. Muhamed-bega, druga opet Hadžibegova kuća ili Hadžibegovići po ocu današnjeg starješine te kuće gosp. Abdurrahman-bega, trebinjskog kadije; ali se pri ovoj kući može sasma dobro primjetiti, kako se naziv kuće po prijašnjem starješini malo po malo gubi, te ustupa mjesto nazivu po današnjem; i bez dvojbe će iščeznuti za kratko vrijeme stariji naziv Hadžibegove kuće, a na njegovo mjesto stupiće naziv „Kadina kuća“. Istinitost tvrdnje, da se ime pojedinih kuća mijenja prema imenu starješina, ni malo ne slabe, nego dapače potkrjepljuju one dvije iznimke, što nam ih pokazuju kuća Kapetanovića i Defterdarovića, pošto je i tu samo čin, što su ga ondašnje starješine tijeh

[1]) Mi se vrlo radujemo, što nam se evo u kolu Glasnikovih suradnika javlja potomak glasovite bosanske porodice Resulbegovića, kojoj je i namijenjen ovaj zanimljivi članak. Bože daj, da ovaj primjer ponuka i po kojeg člana drugih plemićkih porodica u Herceg-Bosni na slično iznašanje listina iz njihove prošlosti. Svaki prilog u ovome pravcu, pa bio i najmanji, ima veliku vrijednost i biće kamen temaljac za proziranje kroz koprenu, koja u mnogo čemu zastire davninu ovijeh zemalja. *Uredništvo.*

kuća obnašale, dao ime tijem kućama; a da se je taj naziv za duže vremena uzdržao, te djelomično utvrdio, biće da je tomu bila uzrok neobičnost i znatan stupanj veličine toga čina, kao što i to, da nijedan od starješina tijeh kuća, koji su življeli poslije defterdara i kapetana, nije obnašao tako visoka čina, što je barem u kući Defterdarovića u istinu i bilo, dok je jedan član kuće Kapetanovića poslije kapetana imao i pašinsku rudbu[1]). Bio je to Sabit paša. Ali ko će smjeti ustvrditi, da se u ono vrijeme smatrala pašinska čast većom od kapetanske? No da se ipak naziv Kapetanovića uzdržao, ne može se poreći da je tomu doprinijelo i to, što se je taj čin u istoj kući dvaput ponovio.

Ovu razdiobu porodice Resulbegović u pet kuća nijesam mogao mimoići, hoteć koju progovoriti o porodičnom arhivu; jer bi ko mogao misliti, kad govorim o porodičnom arhivu, da je to kakva uregjena cjelina, koja je vlasništvo čitave porodice i za koju je odregjen poseban čuvar, što u istinu ni iz bliza nije. I prava je ironija nazvati ova starinska pisma i povelje, što ih je naša porodica sačuvala, porodičnim arhivom. U srcu odista treba teško da zaboli svakog prijatelja starina ovaj nemar u čuvanju toga dosta izdašnog i bogatog vrela za crpljenje naše inače mračne i tajnovite povijesti.

To me je i potaklo da predočim današnje stanje tobožnjeg arhiva naše porodice, od kojeg se, s izvjesnošću mogu da ustvrdim, ni malo ne razlikuju ni arhivi — recimo „divlji“ arhivi — ostalijeh begovskijeh porodica širom Bosne i Hercegovine, kako bih na taj način upozorio na opasnost, koja prijeti posvemašnjim gubitkom tijeh starina; opasnost, koja nam uskraćuje svijetlo, kojim bismo mogli bar donekle rastjerati mrak po domaćoj povijesti.

Naša porodica raspade se, kako spomenuh, već za rana u pet kuća, od kojih je svaka pojedina sve povelje i pisma, što su na nju dolazila, sama zadržala i sačuvala. Što se tiče pohrane tijeh povelja i pisama, dosta je spomenuti, da nije bilo posebnog mjesta, gdje bi se čuvala, nego su se povlačila — a i danas nije drukčije — po raznim škrinjama ili sanducima, rafama, dolafima, ili bi se, što nije baš rijetko bivalo, zatakla za gredu u tavan. Da nije kod tako slabe pažnje i čuvanja bilo teško, da se izgubi i zametne trag kojoj makar i prevažnoj povelji i pismu, o tom ne treba ni govoriti, a valja da se još sjetimo, da je u nas u mnogo čemu do najnovijeg vremena trajao srednji vijek. Sredovječni viteški duh vremena, u kojem su naši stari živjeli, te rijetkost pismenijeh ljudi otkrivaju nam uzrok ovog maćuhinskog postupanja u čuvanju starijih povelja

[1]) Rudba = čin (Rang).

i pisama, a da u tom pogledu ni u najnovije vrijeme nijesmo naprijed kročili, kriva je konzervativna naša narav, koja nam ni u drugim stvarima neda naprijed.

Tako je rascjepanost porodice u pet kuća zapriječila i osujetila zajedničku pohranu povelja i pisama, što možemo samo da sažaljujemo, jer bi zajednički interesi bili privukli i zajedničku brigu i pažnju, koja bi bez sumnje puno veća bila, nego što su je pojedine kuće pokazivale i — tako bi se mnogo nešto moglo spasiti, što se je do danas već izgubilo.

A sad otkud i gdje su nagjena ova pisma, što ih evo priopćujem u „Glasniku"? Bratu mi Ahmedu i meni, dok smo još djeca bili, ništa nije bilo draže, nego se ispeti na šišu[1]), te tu prebirati od ćoše do ćoše. I zbilja naša djetinja mašta mogla je tu naći krasne zabave; jer što je god stara, te može dulje vremena da čuva uspomenu na onoga, koji se je time služio, to se u našoj kući odavna iz neke osobite presude nije smicalo, nego bi se uklanjalo na šišu. Tako je šiša u našoj kući neka vrst muzeja. Tu su ti razbacane nekakve stare i pokvarene puške, sablje, razne konjske opreme; ondje opet vidiš koju slomljenu stolicu ili kakve stare čizme i kojekakovih drugih stvari. Tu bismo ja i moj brat proveli po čitave sate, razgledajući pojedince svaku stvar i nagagjajući pri tom, šta je ovo, šta ono i čemu je što služilo. Često bismo se pače prepirali, čije je šta bilo. „Na ovom sedlu jahao je dedo"; „na ovoj stolici sjedila je nena"; „ovo je djedovo, ovo nenino", opetovali bismo skoro pri svakoj stvari, diveći se iskolačenijeh očiju i otvorenijeh usta bez razlike svemu, što bi nam došlo ruku. Plentajući preko greda, na koje je naslonjen krov roditeljske nam kuće, pamtim, da bismo na tim samotnim putevima po tome neredu češće dolazili u jedan ugao šiše, gdje i danas neki mali otvor propušta oskudan i malen snop sunčanijeh zraka, koje tajnovitim nekim svjetlom obasjavaju skoro polovicu duge šiše, po kojoj su u velikom neredu razbacani predmeti, što no su našu djetinju maštu ugrijavali nekim nabožnim strahom, te u njoj stvarali nejasnu sliku djeda i nene. I u tom uglu stala su tri-četiri sepeta i dvije-tri prtve, krcato napunjene ispisatim papirom. Dakako, da bismo tada uvijek prebirali te sepete i prtve; ali ne za to, što bi nas ta pisma zanimala, nego nadajući se, da ćemo štogod u tijem sepetima zatrpato naći, kakvu puščicu ili što drugo. Kako bismo se istom obveselili, kad bismo prebirajući te papire našli po koji kožnati cilinder, u kom su se čuvali važniji fermani! Tad bi izvadili ferman i bacili ga megju ostale papire, a pobjegli s kožnatim cilinderom, od kojeg bismo onda gradili korice za drveni mač. Pusto djetinstvo!

---

[1]) Tavan (Boden).

Ovi časovi ludog djetinstva ostali su neizbrisivi u našoj pameti, te reproducirajući ih u svojoj memoriji nazad šest-sedam godina, kad smo kao svršeni sedmoškolci boravili o praznicima na domu, počesmo ozbiljnije misliti o onim sepetima i prtvama na šiši, te pojmismo vrijednost, koju bi oni papiri mogli u sebi sakrivati. Odlučismo te papire pregledati i pretražiti. Tu svoju zamisao očitovasmo ocu, te ga ujedno zamolismo, da nam dozvoli snijeti sve one sepete i prtve. Ali koliko je naša znatiželjnost rasla, toliko većim otporom osujećivao je našu namjeru otac, koji se je, ne znam iz kojeg razloga, ustezao da nam udovolji želji. No mi mu ne prestasmo dodijavati istom molbom. Napokon negdje na tri-četiri dana prije nego ćemo otputovati, smirio se i otac, sigurno pod utjecajem skorog rastanka, jer nije hotio da odemo uvrijegjena srca, poimajući i onako poteškoće, što će nam ih zadavati pripravljanje za maturu. I nije ga trebalo dugo moliti da naredi momku, da snese sve one sepete i prtve sa šiše u našu sobu.

I mi smo tražili i prebirali s početka nestrpljivošću, ali pošto smo našli nekoliko pisama, bosančicom pisatijeh, a vrlo zanimljiva sadržaja, nestalo je traga svakoj dosadi, a pri daljnjem traženju pratilo nas je neopisivo oduševljenje čitavog tog dana, što smo ga trebali da letimice preberemo te papire, ma da smo se dušili prahom, što je od prsta debljine bio popao po tijem listinama.

Uspjeh našeg traženja potpuno je odgovorio onoj: *audaces fortuna juvat,* jer je bio dosta povoljan.

Osokoljeni uspjehom upozorili smo svoju rodbinu, da i ona po našem primjeru pretraži i pregleda svoje papire. Rogjaci nam, vršnjaci naši, odgovorili su našoj želji najvećom pripravnošću. Ali je uspjeh njihova traženja bio kud i kamo znatno manji od našega. Nekoliko fermana bilo je sve što su mogli naći.

Tu smo ja i moj brat stali pred novim čvorom, novom zagonetkom. Samo nam se od sebe nametalo pitanje, što bi uzrokom, te se baš u našoj kući našao tako znatno veći broj starinskijeh pisama, nego što su ga sačuvale ostale kuće naše porodice? Idući tragom tijeh uzroka doznali smo, da je sudbina ovih pisama, što su se našla u našoj kući, u prošlosti bila bolja i sjajnija, te se mnogo razlikovala od nedostojnog stanja, u kojem smo ih mi, kako gori opisah, našli.

Djed naš, merhum Hadži Ahmed beg — Bog mu duši u dženetu mjesta dao! — i njegov brat Hasan beg, bili su vrlo učeni ljudi i u velike su se, po kazivanju mojega oca, zanimali i bavili ovijem starinama. Oni ne samo da su poznavali sadržaj svakog ma i najneznatnijeg pisma, nego su i u najdostojnijoj pohrani čuvali ista pisma i ostale povelje. U našim

kućama u gradu bila je posebna soba, u kojoj se pohranjivahu ove i druge starine. Evo kako moj otac opisuje tu sobu: Bila je u prizemlju; dosta prostrana. U naokolo redali su se sanduci (škrinje) „oni starinski lijepo ispisati". U njima su se čuvali stari iznošeni ćurkovi i druga razna odijela, što su ih još pradjedovi nosili. Bijaše tu i starinskijeh kapa. kauka i kalpaka. Bilo je i raznovrsnog oružja, od kojeg su ocu osobito ostali u pameti nekakvi veliki mačevi. Tu su u tijem škrinjama bila i ova starinska pisma i fermani i to sve složeno i u najvećem redu. Svakomu se pismu znalo mjesto, jer je dedo vazda prebirao i čitao ta pisma i za svako je znao, gdje je koje. „Ta je soba bila samo za starine" kazuje otac, a ja se ne ustručavam staviti hipotezu, da je to valjda u istinu bio kakav porodični arhiv, koji je samo svoj opstanak, ali ne postanak zahvaljivao osobitoj ljubavi i zauzimanju našega djeda za starine. Nijesu li možda pretci našega djeda namrli istom taj arhiv, da ga gleda i čuva i potomcima svojim u amanet preda? Ne otkriva li nam baš to uzrok, s kojega se je u našoj kući našao puno veći broj starih pisama, nego što su ga sačuvale ostale kuće naše porodice?

Sad nam još preostaje da razjasnimo onu nedostojnu promjenu u pohrani tijeh starina, kako smo je gori opisali, a koja ni malo ne odgovara onoj njezi, kojom se je naš djed brinuo za te starine. Podatke za to razjašnjenje crpio sam takogjer isključivo iz očeva kazivanja.

Naši su stari prije zimovali u gradu, a u proljeće bi prešli u Bregove[1]), gdje mi sada stalno stojimo, te bi tude ostali sve do pod jesen. Tako je naše stare i godine 1273. po hidžri zatekla bitka na Grahovcu u Bregovima; jer je bitka bila upravo na Spasov-dan. Toga je dana padala plaha kiša. I turska vojska vrativši se toga dana kasno u noć sa bojišta, — a radi kiše nije mogla na otvorenu noćiti — uljegla je u naše kuće, koje su se desile prazne. A vojska kô vojska, te je nesreća baš htjela, da su u onu prizemnu sobu uveli velike konje ispred topova. Tako je od negdašnjeg arhiva postala štala. „Kad sam do nekoliko dana otišao slučajno u grad i uljegao u avliju, imao sam se snebiti od čuda", priča otac. Sve je bilo uspromećato. Škrinje, koje su im smetale u sobi, izbacili su na avliju; a kako su većim dijelom bile otvorene, dakako da se je i njihov sadržaj valjao i konjima i ljudima ispod nogu. Biće valjda da su štogod i vojnici na dokolici zabavljali svoju znatiželjnost sadržinom tijeh škrinja.

Otac je o tome izvijestio djeda, kojemu je to prema mrtvoj glavi mučno bilo. Djed je odmah na svu brzu prešu poslao oca, da pokupi,

[1]) Bregovi su ubavo selce na Trebišnjici, 5 minuta daleko od trebinjskog grada. „Bregovi, gdje stanuju begovi" reče se u nas.

što se još dade spasiti. Tad je otac u one sepete i prtve, o kojima smo gori govorili, strpao sve papire, koje je još mogao naći i prenio u Bregove, te izbacio na šišu, gdje su truhnuli, sve dok ih ja i moj brat nijesmo prebrali i pretražili. I danas na mnogim tijem papirima vidi se trag konjske balege, jasno svjedočeći istinitost mojijeh navoda i pobugjujući slutnju, da se je tom prilikom zameo trag mnogoj važnoj ispravi i pismu.

To i toliko mi se činilo nužno da progovorim o porodičnom — recimo „tako nazvanom“ arhivu, hoteć koju reći o sudbini i prošlosti onijeh papira, te ih je naša kuća sačuvala.

*

Iz tijeh smo papira odabrali pisma, koja su pisana bosančicom, a ostalo, veliku većinu — sve na turskom jeziku — oprašili smo i složili te zatvorili u škrinju, želeći ih sačuvati od propasti. S vremenom mi ćemo pokušati obraditi i ove listine za bolja vremena, kad će valjda biti strukovnjaka, koji će imati i volje i mara, da ih pregledaju.

*

Feudalni sistem, na kome se do u prve decenije našega stoljeća osnivala organizacija osmanskoga carstva, održa se u nas u Bosni i Hercegovini, može se reći, sve do Omer-pašina vremena. Ta forma državnoga sklopa bila je pogodno sredstvo pojedinim porodicama, da u svojim rukama sjedine svu vlast, te se načine skoro neodvisnim gospodarima, koji su samo po imenu priznavali vlast sultana kao vrhovnoga lenskog gospodara. Tako je bilo svugdje po Bosni i Hercegovini, a ni u nas u Trebinju ne bijaše drukčije. S toga je novija povijest grada Trebinja i okolice od nazad 200 godina usko skopčana sa sudbinom porodice Resulbegovića; jer je sva vlast i moć uprave bila u njezinim rukama.

U sveučilišnoj biblioteci u Beču našao sam djelo „Die Südslaven und deren Länder in Beziehung auf Geschichte, Cultur und Verfassung“ od I. F. Neigebaur-a. Djelo je tiskano u Lipskom godine 1851. Pisac u tome djelu govori na jednom mjestu o antagonizmu izmegju porodica Rizvanbegović i Resulbegović.

Pisac ako i ne govori izričito, ipak time smjera na spor, koji je vladao izmegju čuvenog vezira Ali paše Stočevića i glasovitog Hasan bega Trebinjca, pošljednjeg nezavisnog gospodara grada Trebinja iz porodice Resulbegovića; jer su obojica bili suvremenici Neigebaur-ova djela. Hasan beg, koga su resile izvanredne državničke sposobnosti, zvao je Ali pašu porugljivim imenom „stolačkog mlinara“, te je, uzgred budi spomenuto, možda jedini od sve bosansko-hercegovačke gospode, koji se je od svoje volje pokorio i poklonio Omer-paši. Ne zna se, koji su ga razlozi nagnali na taj korak, ali se ne može nijekati, da je valjda pri tom

znatnu ulogu igrao inad i protivnost s Ali-pašom. Neslozi i sebičnosti bosanskoga plemstva, kojima je ukleta naša domovina, trebalo je i tog puta doprinijeti žrtvu!

Neigebaur, govoreći u svom djelu o tim dvjema porodicama, nazivlje ih: „das Fürstengeschlecht Rizvan Begović und Resul Begović", te je atribut „knjaževsko pleme", što im ga time daje, jasan izraz vlasti i moći, što je bila u rukama tijeh porodica.

Nije mi nakana pisati ovdje povijest porodice Resulbegovića, ali mi je valjalo istaknuti taj položaj te porodice; jer u njemu je vrijednost ovijeh pisama, što ih hoću da priopćim.

Javni položaj osoba, na koje su upravljena ta pisma, čini te listine velevažnima za prosugjivanje političkog i socijalnog života u ondašnjem vremenu. Nekoje od ovijeh listina imaju i diplomatsku vrijednost, jer se tiču pograničnih posala, što su se vodili izmegju porodice Resulbegovića, koja gospodovaše u Trebinju, i Crne Gore, kao i susjednih mletačkih oblasti. Ta su pisma i inače s filološkog gledišta vrlo zanimljiva, jer ne samo da su pisana u raznim varijantama bosanske bukvice, koja je poznata imenom bosančice, nego je i slog jezika, kojim su pisana, krasan i sa svoje jednostavnosti uprav elegantan.

Samo d e v e t n a e s t od tijeh pisama, što su nagjena u našoj kući, zaslužuje da se radi svojeg sadržaja priopće; ostala su većinom privatne naravi. Sporedne je važnosti, ali ipak neka se istakne, da su sva ta pisma savijana i zapečaćivana na način, kako se danas zatvaraju brzojavi, tako da je adresa na izvanjskoj strani samijeh pisama. U to vrijeme nijesu valjda omoti (couverts) bili još u običaju. Još ovdje treba da spomenem, da je jedno od zajedničkih obilježja sviju tijeh pisama, što većinom ne imaju datuma. Cigla tri izmegju to devetnaest pisama nose datum. S toga sam bio u velikoj neprilici, hoteć ih svrstati u neki kronološki red, pa sam se te namisli donekle i okanio. Ali želeći ipak da publiciranje tijeh pisama stisnem u granice nekog sustava, grupirao sam ih prema osobama, na koje su upravljena, pak ću ih barem po mogućnosti — u koliko mi budu pozitivni podaci pri ruci — priopćiti onim redom, kojim su dotični adresati živjeli.

Tako ima na Ibrahim pašu Resulbegovića dvanaest pisama; na pašina ćehaju Mustafu Rigješića, Salih agu Resulbegovića, Ibrahim bega Resulbegovića, Hasan bega Resulbegovića i Hasan bega Pašića po jedno, a dva pisma na zajedničku adresu Hasan bega i Omer age Ćatovića.

Najviše je pisama, kako se vidi, upravljeno Ibrahim paši, a on je, kako ću samijem pismima i drugijem podacima dokazati, i najstariji od spomenutih adresata, pak ću s toga njegova pisma priopćiti na prvom mjestu.

Ali prije toga valja nam se malo pozabaviti ličnošću istoga Ibrahim paše, te utvrditi, ko je bio i kada je živio, tim više što od spomenutih 12 pisama ciglo ih je šest sa potpunim imenom: Ibrahim paše Resulbegovića, a od ostalo šest, pet je pisama upravljeno samo Ibrahim paši, a jedno Ibrahim paši trebinjskome. Sada nastaje pitanje, je li taj Ibrahim paša u sva tri slučaja jedan te isti? Nema nikakva razloga, koji bi opravdavao niječan odgovor na to pitanje. Jer usuprot svemu propitivanju niko mi nije umio kazati, da su u našoj porodici bila dvojica paša toga imena a i Derviš Hasan[1]), slaveći spomenutog Hasan bega Trebinjca, resumirao je sve paše iz naše porodice u ova tri stiha:

„Osman paša i Ibrahim paša,
Sabit paša i Sulejman paša
I Hasan beg za paše četiri."

U pismu Anta Meštrovića na Ibrahim pašu Resulbegovića nalazi se pasus, iz kog proizlazi, da je Ibrahim paša sin Osman paše, za koga se znade da je utemeljitelj trebinjske[2]) grane porodice Resulbegovića. O vremenu, kada je Osman paša živio, ima dosta pozitivnih podataka, jer su pod njim Turci ostavili Novi i naselili Trebinje.

„Osman paša, on je iz Novoga;
On je gradu temelj udario
I u gradu kulu načinio,
I u kulu sahat dobavio,
Iz Mletaka za trista dukata;"

pjeva Derviš Hasan.

Otada ima dvjesta i nešto više godina, te je to naseljenje Trebinja po svoj prilici bilo god. 1690., jer su po Živku Dragoviću[3]) te godine Mlečići, potpomagati Crnogorcima, oteli Novi u Boki Kotorskoj od Turaka. Po tom je Osman paša vladao u Trebinju od god. 1690., a vrlo je vjerojatno da godinu 1737. nije doživio, pošto je te godine bio boj pod Banjalukom, u kome je, kako se pozitivno zna, učestvovao Ibrahim paša Resulbegović. To potvrgjuje i pjesma „Boj pod Banjalukom god. 1737.", koju je izdao gosp. Mehmed beg Kapetanović-Ljubušak, gdje na 38. strani stoji:

[1]) Derviš Hasan bio je pred jedno 20—30 godina zaptija i ključar na trebinjskoj tamnici, te je u nas u Trebinju bio čuven radi svojeg pjesničkog dara. Svaku bi zgodu mogao u tili čas u narodnom desetercu zaodjeti u pjesmu. I danas živi u ustima naših ljudi mnogo stihova iz njegovih prigodnih pjesama. Citirate stihove čuo sam od svog rogjaka Ragib bega Kapetanovića.

[2]) Jedna grana iste porodice živi u Dulcinju (Dulcigno), koji je berlinskim ugovorom potpao pod Crnu Goru. Starješina te grane Arslan beg dolazio je pred nekoliko godina u Trebinje u posjet ovamošnjim rogjacima. Čestita i naočita starina, pravi vatreni Albanez sa orlovim nosom, vrlo je čašćen i bogat u onim krajevima. Uživa osobitu naklonost crnogorskog knjaza, te obnaša čast vojvode. Ima dva brata: Ibrahim bega i Mehmed bega, koji je komandir u vojsci, a sinovi su mu pomorci.

[3]) Vidi polit. list „Naše doba" iz Novog Sada, broj 54. god. 1896.

„Od Trebinja paši Ibrahimu
Dade kliški sandžak na krajini.“

(Ne stoji li s time u savezu, što je do u najnovije vrijeme bila malićana[1]) nas Defterdarovića baš u kliškom[2]) sandžaku)?

U Trebinju je dakle god. 1737. bio na upravi Ibrahim paša Resulbegović, sin Osman paše, koji tada nije mogao biti živ, pošto nije moguće vjerovati, da bi za života očeva došao pašaluk sinu. A pošto je vladika crnogorski Sava, čije je pismo upravljeno na Ibrahim pašu Trebinjskoga, vladao od 1735. do 1782. godine, a u tim godinama negdje živio i Ibrahim paša Resulbegović, to je bez dvojbe adresat spomenutih 12 pisama jedan te isti i to: Ibrahim paša Resulbegović, ma da se tako potpuna adresa nalazi samo na šest pisama.

Osim pisama nagjen je i jedan ovelik komad debela papira, koji u sredini nosi adresu Ibrahim paše s dugom titulaturom, koju držim da je baš ovdje zgodno mjesto priopćiti. S gornje strane te adrese vidi se trag pečata (Siegellack), kojega je utisak nečitljiv, a s donje strane ima kvadratična šupljina, nešto veća od 1 cm^2. U tom papiru biće bili došli kakvi oveći spisi. Evo te adrese:

ѴЄСТНТОМѪ ПРНС□НТЛОМѪ Н ПЛЄМЄNНТОМѪ Н С□ЧКЄ Х□ЧЛЄ
Н ѴЧСТН ДОСТОНNОМѪ ГN'Ѫ Н ГОЗПОДЧРѪ НБРЧХНМ ПЧШН
NЧШЄМѪ СТЧРОМѪ СѪСНЄДѪ Н ПРНЧТЄЛѪ Ѫ ПЛЄМЄNНТЄ РѪКЄ
Ѫ
ТРЄБНNЄ

Čita se: *„Čestitomu, prisvitlomu i plemenitomu, i svake hvale i časti dostoinomu gñu i gospodaru Ibrahim paši, našemu staromu susiedu i priatelu u plemenite ruke*
u
Trebine.“

Nadovezav na tu adresu počimljem sada priopćivati sama pisma i to:

Pisma na Ibrahim pašu Resulbegovića.

1. Izmegju istih zaslužuje prvo i najodličnije mjesto pismo vladike crnogorskoga Save I. Petrović-Njegoša II. (1735.—1782.)

Pismo je već sasvim trošno; puno je blijedih crvenkastih pjega, koje biće da otuda dolaze, što su kišne kapljice padale na pismo, te rastvorile crvenkastu boju tinte, kojom je napisano; pismo je već počelo truhnuti, te je na više mjesta šuplje i izjedeno. Veličina pisma manja je u širinu za jedan, a u duljinu za četiri prsta od običnog arka kancelarijskoga papira; pismo je u širinu, a isto tako i u duljinu na dva mjesta previjeno. Izvanjska je strana trošnija od unutrašnje, ali se na svu sreću osim

[1]) Nešto slična timaru.
[2]) Po Klisu više Spljeta; po tom kraj od Spljeta do Imotskog (?)

dvaju-triju slova, kojih nema, pismo može još i sad jasno pročitati. Na izvanjskoj strani uz adresu nahodi se pečat od crvenog voska, koji je na žalost vrlo oštećen. Ipak se raspoznaje u konturama vojvodska kruna nad štitom. Oko krune i štita bio je u okrugu natpis, koji je sada nečitljiv. Adresa pisana bosančicom glasi:

„Č(es)titomu gospodaru Ibrahim paši trebinskomu da se preda u (gos)podske (ruke).“

Pismo *(slika 1.)* čita se:

„Čestitomu gospodaru Ibrahim paši trebinskomu poklon i pozdrav ot nas vlad(i)ke Savve crnogorskoga, a po tom čestiti gospodaru primih vašu gospodsku knjigu i razumljesmo i vidjesmo sve što pišete pravo. i mi smo vašu knjigu poslali neka e vide crnogorci i mi smo im pisali ako će držat vljeru i mi. tvrdo biće vljera i mi. ako li će kako dosad to ne valja ništa ∴ za to vas molim čestiti pašo pričeka me dokle mi dogje odgovor pak ću pisat vašemu gospostvu. i zafaljamo ti e si nam liepo pisa i sve si pravo pisa. i zapovieda (n)am što možemo da ve[1]*) služimo. i bog vas veselio i podrža u ždravlju ∴*

(Dolaze dvije kratice, megju kojim imaju slova *„e“* i *„a“*)

Vlad(i)ka Savva na službu.“

2. Pismo vojvode Vukadina Vukotića. Iste veličine kao i prijašnje pismo, ali jednostruko i bolje sačuvano; i do njega su dopirale kišne kapljice, jer je na desnoj strani čitavom duljinom tinta pustila boju. U širini je previjeno na tri, a u duljini na dva mjesta. Na izvanjskoj strani nema adrese.

Pismo glasi:

ОД БОГА ЗДРА(В)ЛЕ Ѡ(Д) ЧАРА ПОМИЛОВАНЕ НАШЕМУ ГОСПОДИНУ ВЕСТИТОМУ ИБРАХИМ ПАШИ ПОКЛОН И ПОЗДРАВ. МИ ВОИВОДА ВУКАДИН ВУКОТИЋ А ПО ТОМЕ ВЕСТИТИ ГОСПОДАРУ ВУЛИ СМО И РАЗУМИСМО ДА МИ Е УВАЋЕН СИН САМОДРУГИ И ДОВЕДЕН У ТВОИ ГРАД И ТВОМЕ ГОСПОСТВУ. ЗА ТО ТИ ВЕСТИТИ ПАШО ПИШЕМ И ПРЕПОРУВУЕМ ЕДИНОМЕ БОГУ И ТЕБИ ДА МИ НЕ БИ СИНА ИЗГУБИО АЛИ КУДІЕ ИЗ ТВОИЕ РУКА ПУШТАО ЗАШТО СЕ УЗДАМО И ТАКО НИ[2]) СЕ ВИНИ ДОКЛЕ ВУЕМО ДА СУ У ТВОЕ РУКЕ КОЛИКО ДА СУ И ДОМА. ЗНАШ ВЕСТИТИ ПАШО И АКО СУ ЧРНОГОРЧИ ЗЛИ И МАХНИТИ ІА НИЕСАМ НИГДА Ѡ ЗЛУ РАДИѠ. ПРИСТУПАѠ И ПОКЛОНАѠ СЕ И ТЕБЕ И ѠСТАЛИЕМА ЗАБИТИМА[3]) И АКО СУ ЛУДА МОМВАД, БЕРЗ МОЗГА, НЕЗНАНА ПОШЛА. НЕѠ ЗА БОГА ГОСПОДАРУ И ЗА ТВОИУ СРЕЋУ ДА САМ ТИ ПРЕПОРУВЕН ШТО ТЕ БОГ УВИ ТЕ АКО МОЖЕ БИТ ДА СЕ РАЗМИЕНИМО ЗА ѠНОГА ТУРВИНА ШТО Е ѠВАМО И ДА СЕ ВРАТИ ѠНО ШТО Е ѠВЕРАНО ѠНОГА ПУТА АЛИ НА КОИ НАВИН МИСЛИШ ДА БИ НИ ПИСАѠ. АКО БИСМО

---

[1]) Crnogorski dijalekat za: vas.

[2]) U crnogorskom dijalektu mjesto: nam

[3]) Zapovjednicima.

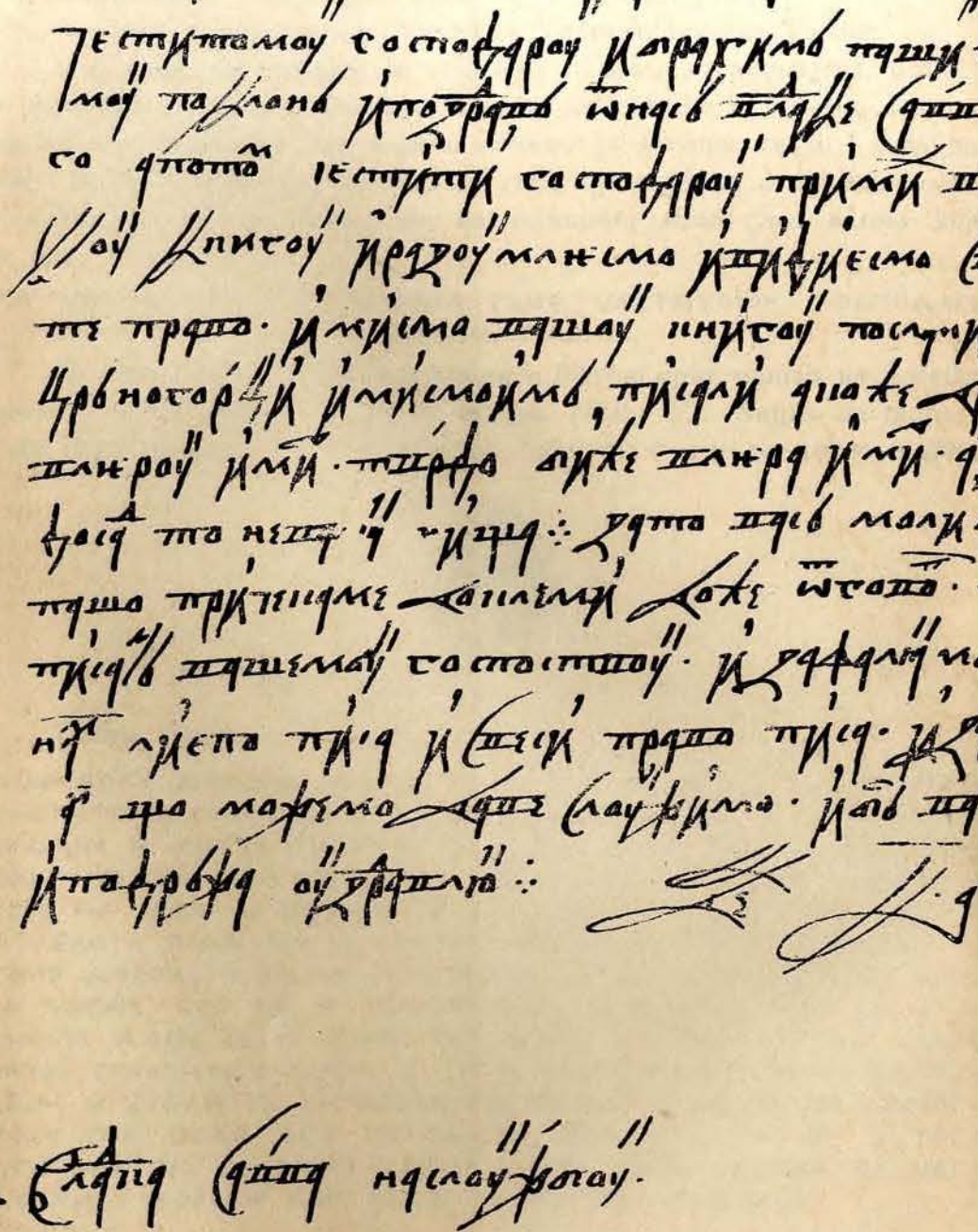

Slika 1. Pismo vladike Save, upravljeno Ibrahim-paši Resulbegoviću.

МОГЛИ ШТО ѪVИNИТ ДА VИNИМО АКО ЛИ NЕ МОЖЕМО NИШТА ѪVИNИТ БАРЕ ДА ВЕЋЕ NЕ МИСЛИМО. МА СЕ Ѫ ТВОЕ ГОСП(О)СТВО ѪЗДАМО И БОГ ТЕ Ѫ ГОСПОСТВѪ ПОДРЖАѠ.

Potpisa kao u prijašnjem nema na dnu ovoga pisma.

3. Pismo istoga vojvode Vukadina Vukotića i kneza Tomaša.

Ovo pismo ne razlikuje se veličinom ni malo od prijašnjega, prilično je sačuvano, a poput prijašnjega takogjer jednostruko i previjeno u širinu na tri, a u duljini na dva mjesta. Pisano je slovima većim i ružnijim, nego što su u prijašnjem pismu. Ista ruka nije mogla ta dva pisma pisati. Razlikuje se od prijašnjeg, što na izvanjskoj strani ima adresa koja se čita:

ДА СЕ ПРЕДА Ѫ ГОСПОЧКЕ РѪКЕ VЕСТИТОМѪ ГОСПОДАРѪ ИБРАИМЬ ПАШИ.

U ovom pismu ima s gornje strane u lijevom uglu. odmah na početku pisma i muhur (Siegel) u obliku kruga. *(Slika 2.)* Natpis na muhuru valja čitati: ГѪВЕРN(а)ДѪР ВѪКАДИN ВѪКОТІЋ ✠ ОЗРИN АѰЛГ (=1733.)

Slika 2. Pečat guvernatora Vukadina Vukotića.

Listina čita se:

Ѡ(Д) БОГА ДАNОМѪ И Ѡ(Д) VЕСТИТОГА ЧАРА ПОМИЛОВАNОМѪ VЕСТИТОМѪ ГОСПОДАРѪ ИБРАИМЬ ПАШИ Ѡ(Д) NАС ВОВОДЕ ВѪКАДИNА И КNЕЗА ТОМАША В. Д. П.[1]) А ПО ТОМЬ РАЗѪМЕСМО ВАШѪ ГОСПОЧКѪ КNИГѪ ШТО NИ ПИШЕТЕ ПОРАДИ ПЛЕNОВАХ КОИ НЕ (Е)ВО Ѫ БЕЛИЧА И Ѫ ЗАЛѪДІАNА А ВОЛОВИ ЕВО Ѫ [К]VЕВО А ПРОДАЛИ СѪ ИХ РЧЕГОВ[И]ЧИ[2]). ГОСПОДАРѪ АКО ІА ТАМО ДОЋОХЬ ІА ЋѪ ЗА ТО ВИЋЕТЬ. NО СЕ ОВО СМѪТИЛО NЕКА СЕ VѪВАІѪ, ЕВО NИ Е З(Д)ОГ(ОВ)ОРЬ Ѫ NЕЋЕЛѪ АКО СЕ СЛОЖИСМО ДОЋИ ЋѪ ІА ТАМО АКО БО(Г) ДА АКО ЛИ NЕ ѪЗОЋЕ МЕNЕ СПРАВИТЬ А (О)NО ЋѪ ВИ И ТАКО ПИСАТЬ. БИЛИ СѪ ОВИ NАШИ И ѪЗЕЛИ СѪ ТРГОВИNѪ РИСАNСКѪ[3]) И ѪБИЛИ СѪ ЕДNОГА VОКА ПАК ВЕЛЕ ЕГА СѪ ѪБИЛИ ВИЛѪСЕ[4]), ТЕ СЕ С ТОГА СМѪТИЛО NО СЕ NЕКА VѪВАІѪ И КО ѪБИЕ ЛѪПЕЖА ЗА NЕГА ДА NИЕ ЗБОРА И БОГ ВИ Ѫ ГОСПОСТВО ПОДРЖАО.

---

[1]) Ova tri slova dolaze u više pisama na ovom mjestu. Nemam pomagala pri ruci, da ih razjasnim ali će po mojem mnijenju biti izraz kakve konvencijonalnosti, koji je u ono doba u pismima bio u običaju.

[2]) Hercegovci.

[3]) Risanj u Boki Kotorskoj.

[4]) Viluse su u to vrijeme bile u hercegovačkoj granici.

4. Pismo vojvode Vukadina Vukotića i kneza Tomaša i Nikolića i svijeh glavara.

Isti papir i ista veličina, kao i u pisma pod 3.; triput u širini, a dvaput u duljini previjeno i jednostruko; slabije sačuvano, jer u srednjem prevoju po širini ima okrugla rupa, po prilici kolik novčić velika; isto tako pri dnu pisma u malom razmaku jedna od druge dvije oveće nepravilne šupljine, a s gornje strane pisma u lijevom uglu otkinut je povelik trokutask komad, pri kome je otkinuta manja pola muhura i od prvih pet linija nekoliko riječi na početku, koje ipak nije teško analogijom iz prijašnjeg pisma nadoknaditi. Muhur je u ovom pismu takogjer okrugao. Krug je ispresijecan tetivama. S luka, što ga zatvora prva tetiva, potegnute su vertikalno na tetivu četiri crtice, koje su megju sobom paralelne. Izmegju prve i druge tetive čita se: „кне(з)". Slovo „z" je nečitljivo. Megju drugom i trećom tetivom razabire se: „том(аш)". Slovo „a" je nečitljivo, a od slova „š" vide se sve tri usporedne crtice. Ostali dio muhura otkinut je, te se ispod treće tetive vidi polovica slova „n". Ovaj je muhur bez dvojbe kneza Tomaša, čije se ime i u prijašnjem pismu nalazi uz ime Vukadina Vukotića, pa me je s toga nešto muhur, a nešto analogija prijašnjeg pisma dovela do toga, da nadoknadim u samom pismu ime „Tomaša", koje je na spomenutom trokutastom komadu otrgnuto. I ovo pismo nosi na izvanjskoj strani adresu, koja se čita: да се преда у господске руке честитоме ибраим паши и свои господи у требиње.

Ovo pismo i pismo pod 2. kao da je pisala ista ruka.

Listina glasi:

(ѡд бога даном)е и ѡ(д) честитога цара помилованоме
(нашему госпо)дару и приателу честитоме ибраим (паши)
ѿ мене воиводе вукадина вукотића и кнеза (томаш)а
и николића и свие главара а по том вашу (гос)поску
книгу разумесмо поради зла кое ѡкурило мећу зalу-
ћанима и вилусама. зна ваше господство како смо зво-
рили ко мира некће да га ћерате и ви и ми. сада
залућани мира не ѡће и тако бог навиꙗ те плаћаю и
муком и главама, а у ѡсталу землу што се наће ће
ѡд покраће то се мири и враћа и досада и посада и
ми мир и господску риеч држимо, и ко вара убиѡ га
бог и божꙗ вера и ми ћемо вашу риеч и ѡстале господе
слушат, а свуће е зле луди. и наш ако се нагна
те (пог)ибе у краћу за н да ние риечи, но што е
искаѡ то и нашаѡ. све вала разабрати. ко иде с миром
нека му е мирно ко ли на зло, зло га и нашло. и ми

БОЖН Н ВЧШН Н СВЧІСОГЧ ВЄѢНЛЧ[1]) VЄСТНТОГЧ ЧЧРЧ Н ЧѪЧЄ СЄ ЛНVНМО Н СВЄГЧ ҘЛЧ VНNЄNЧ NНХ[2]) Н БОГ (ВЧ)С Ѫ ГОСПОСТВО ПОѦРЖЧѠ.

Priopćena četiri pisma čine megju ostalijem kao jednu manju grupu, pošto su sva četiri iz Crne Gore od crnogorskijeh prvaka i glavara. Vrijednost tijeh pisama tim je veća, što se je baš nedavno proslavila dvjestogodišnjica vladanja dinastije Petrović-Njeguša u Crnoj Gori i što su Vukotići iz Čeva tazbina današnjega crnogorskoga knjaza. Vojvoda Petar Vukotić tast je knjaza Nikole. Po tom je s materinu stranu vojvoda Vukadin Vukotić predak buduće talijanske kraljice.

5. Pod ovim brojem priopćujem pismo Ibrahim paši Resulbegoviću, koje je već i s toga zanimljivo, što je anonimno. Anonimus javlja u svojem pismu Ibrahim paši, da je doznao da ide vojska na Trebinje, pa sudeći po topografskim podacima toga pisma, bila je to crnogorska vojska. To me i nagnalo, da na gornja četiri pisma, koja su sva iz Crne Gore, nadovežem ovo pod brojem 5., koje i ako je pisano iz neposredne blizine grada Trebinja, odnosno sa trebinjskog tla, — kao što se to iz niže priopćene adrese jasno razabire — ipak u toliko stoji u savezu sa gornja četiri pisma, u koliko nam je to kao podatak za prosugjivanje odnošaja izmegju Crne Gore i naših krajeva.

Pismo je vrlo dobro sačuvano, te je čisto i lijepo pisano. Format je pisma malen, te se time slabo ili ni malo ne razlikuje od naših suvremenih pisama, a veličinu toga formata najbolje ću označiti, ako spomenem, da je od arka, na kakvom su pisana priopćena već četiri pisma, odbučena polovica, te u sredini previjena; po tom obuhvaća ovo pismo dvije četvrtine toga arka. Na unutrašnjoj četvrtini je pismo, a na izvanjskoj adresa. Pismo je uzduž previjeno na dva mjesta; isto se tako vide i u širinu dva prevoja, s tom samo razlikom, da prevoji po širini dijele pismo na tri skoro jednaka dijela, dok su uzdužni prevoji razdijelili pismo na dva jednaka i treći nerazmjerno manji dio.

Adresa je pisma:

Г(ОСПО)Ѧ(Н)NѪ НБРЧНМЬ ПЧШН РЄСѪЛЬБЄГОВНѦѪ Ѫ СВНЄТЛЄ РѪІЄ Ѫ ГРЧѦЬ.

Pismo se čita:

ГѦNѪ НБРЧНМЬ ПЧШН РЄСѪЛЬБЄГОВНѦѪ ЛѪБНМО СІЄѪТЄ Ч ПО ТОМЄ ЧВНҘЧВЧМО[3]) ВЧШЄ Г(О)СПОСТВО ІЄЧІСО NЧМЬ ѦОѦЄ ѠПЄТЧ

[1]) Zastupnika, zamjenika.

[2]) T. j. Cuca se otresamo i svega zla, što su ga oni činili. Cuce su crnogorsko pleme u Trešnjevu za Grahovom; u prvašnje vrijeme činile su Cuce mnogo lupeština u našim krajevima, s toga ih se i u ovom pismu vojvoda Vukadin i ostali glavari otresaju.

[3]) Obavješćujemo.

ꙗБЄРЬ[1]) ꙁꙗ ВОНСІКꙋ ѠДЬ ЄДNОГꙗ ПРНІꙗТЄЛꙗ Дꙗ Є ВОНСІКꙗ ꙁꙗНСТО Н Дꙗ Є (І)Є ѠNЬ ВНДНѠ Н ТꙗІКО Є ПОРꙋVНѠ Дꙗ ѫЄ ВОНСІКꙗ СЬНЮТРꙗ ꙋДРНТН ꙁꙗНСТО ВЄѫ ꙗІКО[2]) ѠВДꙗNН[3]) ꙋ ПЛꙗNНNН. NЄГО ГДNЄ МН С ОВО СЄРМНЄ[4]) ВЄVЄРꙗСЬ БІЄЖНМО ТꙗМО ꙗ ТН ВРꙁН ІКОГꙗ ВНШЄ ПОЛНЧꙗ[5]) ꙗ МН ѫЄМО ꙗМО ПРЄМꙗ РꙗПЬТНМꙗ[6]) ІКꙗІКО ѫЄ СЄ ꙋПꙋТꙗ ГЛꙗСЬ ДꙗТН ꙗІКО ꙋДРꙋ Н БОГ ТЄ ꙋ СВНІЄТЛОМЄ Г(О)СПОСТВꙋ ПОДРЖꙗѠ.

Pasus „amo prema Raptima“ govori nam najvećom vjerojatnošću, da je ovo pismo pisano na Zupcima[7]), a da pismo nije iz daleka potvrgjuje i adresa; jer bi inače na istoj stalo: „u Trebinje“, a ne „u grad“, što jasno govori, da je anonimni pošiljatelj pisma bio u blizoj okolici grada Trebinja. Nije se teško domisliti ni razlogu, sa šta je ovo pismo anonimno; pošiljatelj biće se valjda bojao, da pismo ne pane u ruke uhodama vojske, od koje ga je onda čekala sigurna osveta.

Nema podataka, po kojima bi se moglo tačno ustanoviti vrijeme, u kojem se je mobilizovala vojska, o kojoj je riječ u ovome pismu; tek po adresatu njegovu, t. j. Ibrahim paši Resulbegoviću, moglo bi se naslućivati, da ta vojska pada valjda negdje u prvu polovicu 18. stoljeća.

Da ne bi ovaj niz pisama, čijem je sadržaju predmet većim dijelom opći i javni život, postao suhoparnim, umetnuću baš ovdje — već radi same promjene, koja čovječijem srcu uvijek godi — pod brojem

6. pismo Vuka Povu-a, tuvekčije[8]) s Vrancije, koje, puno nježnosti, nije bez jake romantične natrune. U tom pismu susrećemo siromaha starca oca, koji zabrinut za sreću svoje kćeri tuži i denuncira pred pašom drznika, koji se pod silu nameće svojom ljubavlju njegovom djetetu, predmet, koji bi radi historijske podloge bio zahvalan sujet onijem, te obragjuju našu lijepu knjigu!

Pismo je na duguljastu komadu papira, te je dobro sačuvano i dosta lijepim sitnim, zbijenim slovima pisano. U duljinu je to pismo za tri prsta kraće od običnog arka kancelarijskog papira, a u širinu nema ni dvaput po četiri prsta. Adrese na izvanjskoj strani nema, a pismo je po širini previjeno na sedam mjesta.

Pismo čita se:

---

1) Turska riječ haber, glas.
2) Osim ako.
3) Obdani.
4) Sermija, pokretno imuće.
5) Police su mahala na lijevoj obali Trebišnjice, istočno od Trebinja.
6) Rapti su selo za Gučinom (brdo) južno od Trebinja.
7) Zupci su kraj na granici crnogorskoj.
8) Turska riječ tufekčija, Waffenschmied.

ВУКО ПОВУ ТУВЕКЧИА С ВРАНЦИЕ СВИЕТЛОМЕ И ЧЕСТИТОМЕ ИБРАИМЬ ПАШИ ЛУБИМО ТИ ПАШМАГЕ[1] И АЛИУ[2] НА ЧЕМ СЕДИШЬ ПАШО ѠПОВИДАМ ТИ ЗУЛУМЬ МОЛЬ КО(ЈИ) МИ ЧИНИ ЧИНИ (Ј)ЕДАНЬ АИН НА ИМЕ СЛАВУІА СОЧИВИЧИЋА СИНЬ ИМЕ МУ (Ј)Е МИЋА ИМАМЬ ЋЕРЬ ДИЕТЕ МОЕ ДЕВО(Ј)КУ ТЕ МИ АИНЬ ИДИЕ ѠКО КУЋЕ МОЕЕ ТЕ ПО СИЛУ ДЕВО(Ј)КУ ВОДИ И ѠТИМЛ(Ј)Е А ѠНА МУ КАИЛЬ НИЕ НИ МУ ѠЧЕ НИ (Ј)А МУ ѠЋУ ВЕЋЕ СЕ ПОАСИѠ ТЕ МЕ С ПУШКАМЬ У КУЋУ УГОНИ И НЕДА МИ ИЗИЋИ ИС КУЋЕ ЋЕРИ НИ ЖЕНИ НИ СНАИ НЕГО МИ СТОКА САМА ИДЕ А К(А)ДЬ БОГЬ ЗНА А Л(Ј)УДИ ЗНАДУ, ПАШО, ТА(Ј) (Ј)Е ЧОЕКЬ ИЛИУ САЛУѠВИЋА ИЗДАѠ. НЕГО, ПАШО, НАРЕДИ НА КНЕЗА САВУ ЛАЛИЋА ѠН ГА МОРЕ ДОМАМ(И)ТИ И УВАТИТИ КАНО ТВОЛЬ БАБО НАРЕДИ НА (Ј)ѠВАНА БАТИНИЋА ТЕ УВАТИ НОСВИЋА, ТЕ ПАШО, АИНА ѠБІЕСИ. И ѠЋЕ, ПАШО, ДА СЕ ОДМЕЋЕ ГЛИГОРУ У ЦРНУ ГОРУ. А ІАА САМ ДЕВО(Ј)КУ ѠБЕЋАѠ И ДАѠ ДРУГОМЬ, СИМУ ІАНОШЕВИЋУ, У ИВИЦИ ТВОМЬ КМЕТУ ИШАѠ ДА ТВОЮ КУЋУ УПАЛИ А СИМА УБИЕ И ТОМЕ СУ ШАИТИ ДВА ТУРЧИНА ТЕ МИ, ПАШО, ДУШМАНИНУ АКА ДОЋИ КОИ ЗЛО ЧИНИ И ТУРКЕ ИЗДАВА И АКО ЛИ МУ, ПАШО, АКА ДОЋИ НЕ ЋЕШЬ ИЧУ К ВЕЗИРУ НА БОСНУ ТЕ ЋУ МОЛЬ ЗУЛУМ ПОВИЋЕТИ И БОЖИ САМЬ И ТВОЛЬ.

Biće zanimljivo upozoriti na otpravnika ovoga pisma. Pismo je, kako smo vidjeli, pisao Vuko Povu „tuvekčia s Vrancie“. „Vrancija“ je nedvojbeno istovjetno sa „Francuska“, te je Vuko po tom porijeklom Francuz, a njegovo se prezime valjda francuski pisalo „Povoux“.

Kako se iz pisma vidi, vladao je našim jezikom prilično dobro, ali i kad ne bismo znali, da je iz Francuske, našli bismo traga u njegovom pismu, koji bi opravdavao slutnju, da mu je materinji jedan od romanskijeh jezika; jer kao da hotimično izbjegava ponavljanje negacije, što ne odgovara ni malo duhu našega jezika, kao što to primjerice dokazuje ovaj pasus „a ona mu kail nie ni mu oče ni (j)a mu oću“.

Ne ću da potičem pitanje, da li se baš Vuko ili još njegov otac doselio u naše krajeve, kao što ni to, da li je osim hljeba i zanata mogao biti koji drugi uzrok tome doseljenju; jer su to stvari, na koje se ni ne da odgovoriti. Kad bi bilo znakova, koji bi nam mogli biti oslonom, da je Vuko hotio naglasiti i istaknuti pasus svojeg pisma „i tome su šaiti dva Turčina“, onda bi nam taj pasus možda mogao biti potvrdom, da praksa ondašnjih sudova u kaznenom postupku (Strafprocess) svjedočanstvu kršćana nije davala dokazne snage, ili barem ne tolike, kolike svjedočanstvu Turaka.

---

[1]) Skute (?).

[2]) Halija je jedna vrst ćilimâ.

7. Pismo raje svakolike, siromaši korjenićke[1]). To je pismo na polovici arka, a veličine ko i prva četiri pisma; u širinu je triput, a u duljinu samo jedanput previjeno. Pismo je grubim slovima pisano, a puno mrlja i nečisto. Desni je ugao donje strane izglodan, te su ga po svoj prilici izjeli miševi. Na izvanjskoj su strani, koja je bez adrese, na prostoru ispod najdonjeg prevoja po širini pritisnuti prsti kao znakovi mjesto muhura, te se njihov broj slaže s brojem potpisa na prvoj strani. Pismo čita se:

ПНШЄМО МН РАІА СВАКОЛНКА СНРОМАШ К(О)РЄННСКА ГОСПОДАРѪ
НАШЄМѪ НБРАНМ ПАШН ЛѪБНМО РѪКѪ Н КОЛЄНО Н НАЛѴѪ[2])
ПОД ПАПѪѴОМ. ДА ЗНАШ ГОСПОДАРѪ КАКО СМО ІАДНН
ПОѪРѦАЛН[3]) Н ПОІАДНЛН Н МОГАХМО ІѪШТЄ КОН ДАН ЖНВН
БНТН, ПАК Є НАС КАРТАР РАЗѦЄРА Н РАСЄЛН НЄГОВНЄМ КАЛЄМОМ.
ПРНСНЄЧА КАКО Є НЄМѪ ДРАГО А (І)ЄДЄ КОЛНКО Є НЄМѪ
ДРАГО. ДАНКА Н НЄ ДАВА А ГЛАВНННЄ[4]) НЄ ДАВА. ДОННО
Є БЄРАТ БЄЗ НАШЄГА ОДГОВОРА ДА Є ѦАТО НАМН НА ТРННАЄС
ДНМА[5]). ѦАТО НЄ ВАЛА НАМН ВЄѦЄ НАМН ВАЛА КОН ДАВА
ВЄРДІНѪ Н МНРНѪ ЧАРЄВѪ А МН НМАМО КНЄЗА ЧАРЄВНЄМ
БЄРАТОМ. ЗА БАБОВѪ ДѪШѪ А ЗА ТВОЊЄ ЗДРАВЛЄ ВНДН НАМ
ПО СѪДѪ ДА ДАНАК ДАВА КАКО Н МН, АКО ЛН НЄѦЄ ДАНАК
ДАВАТ А ТН НАМ, ГОСПОДАРѪ, НАѦН МЄСТО ДА БЄЖНМО
ОД НЄГА. ІА МН, ІА ОН. Н ЛѪБНМО ТН РѪКѪ Н КОЛЄНО Н
НАЛѴѪ ПОД ПАПѪѴОМ.

КНЄЗ ІОВАН; ПОП ІОВО Н ПЄТАР; БОШКО СТНЄѴНѦ Н ПЄТКО Н МАТО;
МАРК(О) (ГО?)БОВ(НѦ); МНХАНЛО ГОБОВНѦ; ПАНТО БАКОѴ Н ПЄТАР; ІОВАН БАКОѴ Н НВАН Н СТАННША;
ІОВАН ЗЊНѦ Н ѦѪРО; ПЄТАР РАДОННѦ Н ВНДАК ЗЊНѦ; ВѪѴКО ХАНДАННѦ;
ЛАЛЄ БѪРЛНЧА Н СТАННША; МАР(КО) КОВАѴ
Н ОСТАЛО СВЄ Н МАЛО Н ВЄЛНКО.

Kao osobinu ovoga pisma valja istaknuti, da su u istom pojedine riječi rastavljene jedna od druge točkama; a da su na više mjesta po dvije, osobito kratke riječi smatrane jednom, sasvim je razumljivo, te bi bio velik grijeh, kad bi ko samo radi toga hotio baciti zlo svijetlo na

---

[1]) Korjenići su kraj, sjeveroistočno od Trebinja na granici crnogorskoj.
[2]) Potkova.
[3]) Porgjali.
[4]) Harač.
[5]) Ognjišta t. j. kuća.

gramatičku izobrazbu rajinog pisara. Pisarskom osoblju suvremenih kancelarija moglo bi se u tom pogledu mnogo krupnijih zarezati u raboš!

Vrijednost osobine, koju eto opazismo u ovome pismu, tim je veća, što je ono donekle i nejasno; te bi bez ove osobine puno trudnije bilo razumjeti pravi smisao ovoga pisma. Najprvo mi je u ovome pismu bila nejasna riječ „kartar“, i pošto nijesam poznavao pravog značenja te riječi, činila mi se nekako preveć nagla odluka, da je to valjda kakvo prezime. Obratio sam se ocu, pak sam od njega doznao, da postoji riječ „kartati vunu“, što je identično sa „češljati vunu“; po tom je „kartar“ onaj, koji češlja vunu[1]). Sada je sasvim irelevantno, da li ćemo riječ „kartar“ u našem pismu smatrati prezimenom ili ne; dosta je da nedvojbeno stoji, da je ta riječ svojstvo, koje označuje neku osobu.

Bio sam u neprilici i sa značenjem riječi „ćato“, pak sam se sjetio, da sam negdje čuo ili čitao, da je to ponašena turska riječ „ćatib“ (kjatib), što znači „pisar“, a da je ta riječ toga značenja i u našem pismu, potvrgjuje i to, što u istom malo na više dolazi pasus „negoviem kalemom“.

Po tom je dao povod tužbi korjeničke raje neki kartar, koji se je istoj nametao za ćata, te bez njezina dogovora donio berat, kojim mu se podjeljuje taj čin. Čin ćata kao da je imao svrhu da učini iluzornim čin kneza. S toga raja i kaže „ćato ne valja nami (t. j. ne treba nam), veće nami valja, koji dava vergjiju i miriju carevu, a mi imamo kneza carevijem beratom“. Pošljedni pasus treba naglasiti. Što će raji ćato, kad ima svojega kneza?

Nije neumjesno upozoriti na svršetak te tužbe „ja mi — ja on“; to je ultimatum, kojim raja prijeti, a u njemu je izražena sva snaga otpora, kojim je raja pripravna odbraniti svaki napadaj na ustanovu „kneza“, koja potiče iz prastarih vremena i na koju su naši seljani dotle naviknuli, da im je ona već u krv prešla.

Što se tiče potpisa na toj tužbi, neka je spomenuto, da i danas žive Stječići, Gobovići, Bakoči, Burlice i t. d.

8. Pismo kapetana Stjepa Markova Jovovića i ostalijeh glavara Grička. Pismo je na polovici arka, a veličine kao i pregjašnje. U širinu ima ovo pismo tri prevoja, a uzduž se vidi samo jedan prevoj po sredini. Vrlo je trošno, te je na vrhu i na dnu uzdužnog prevoja ne baš velik komad postao žrtvom zatornom zubu kućneg glodavca; isto su tako iz sredine pisma, na mjestu, gdje se uzdužni prevoj siječe sa srednjim po širini, izglodali miševi komad nepravilna oblika, a malo poveći od onih na vrhu i na dnu pisma. Osim toga nalazi se na mjestu, gdje se

[1]) Ta se je grana kućneg posla razvila do posebnog zanata, koji i danas postoji u Sarajevu; ovake zanatlije zovu Sarajlije pucare.

gornji i donji prevoj po širini sastaju sa uzdužnim, po jedna jajolika šupljina, koju je, sudeći po pravilnom obliku iste, napravio ne mišiji, nego zub vremena. Na tim mjestima nema dakako nekoliko slova, ali se ista — i ako ne baš sva — dadu lako nadopuniti.

Na izvanjskoj strani nema adrese, nego ista kao da je radi jednostavnosti prenešena unutra; jer je odmah na vrhu pisma adresa uz pozdrav, pak onda dolazi prazan prostor u širinu od ne puna tri prsta, a tek onda slijedi samo pismo. Na tom praznom prostoru izmegju adrese i pisma vidi se s lijeve strane odmah pri kraju muhur u obliku elipse. Polje je muhura crno, a slova mu bijela — znak, da su slova bila udubljena u muhur. Muhur je razdijeljen sa četiri paralelne tetive. U prostoru, što ga zatvara luk prve tetive, razabire se znak krsta, a ostalo je na muhuru nečitljivo.

Ovo se pismo od već priopćenih razlikuje u toliko, što na početku istoga ne dolazi ime otpravnika, nego je isto — po današnjem običaju — potpisato na dnu pisma. Taj se potpis radi pomanjkanja prostora nalazi postrance u lijevom kraju pisma.

Pismo čita se:

СВНЄТЛОМЄ Н СВАКЄ VАСТН НЗБРАNОМЄ Н ѪМNОЖНТОМЄ ГДNѪ. Н ГДNѪ. НМРАНМЬ ПАШН РЄСѪЛЬ БЄГОВНѪѪ ПОNНЖЄNН Н ѪМНЛЄNН ПОЗДРАВ: — А ПО ТОМ:
ЗNА ВАШЄ СВНЄТЛО ГОСП(О)СТВО КАКО СЛАСМО NАША ДВА БРАТА КАПЄТАNЬ МНЛОША ЛѪVНѪА Н КАПЄТАNЬ СТНЄПА МАРКОВА К ВАШЄМЬ ГОСПОСТВѪ ДА С ВАМА ЗБОРЄ ЗА NАШѪ ПОТРЄБѪ КАКО СН NАМЬ ВАЗДА БНѠ Н ѠТАЧЬ Н МАТН Н ВАШЬ ГДNЬ БАБО Н ВАШЄ ГОСПОСТВО Н МН ДРЖНМО Н ДАNАСЬ Ѫ ВАШЄ ГОСПОСТВО ѪЗДАNЧѪ КАКО СН NАМЬ Н ДОСЛЄ ВАЛ(А)Ѡ (Н) ДОПѪШТНѠ ДА НДЄМО ПО ЧАРЄВОН ЗЄМЛН С (ВАШОМЬ) ЗАПОВНЄДН Н ДА ПРНКѪЖАВАМО[1]) ѪЄ Є КОМЄ (ШТОГОД?) (З)АПАЛО, БѪДѪѪН VЄСТНТН ЧАРЬ Н ПРНNЧНПЬ Ѫ МНР(Ѫ) А (ВН) ЗАПОВНДІЄЛН ДА НДЄ ЄДАNЬ ПО ДРѪГОМЄ Н СВОЄ NАПЛАѪѪЄ, А САДЄ, VЄСТНТН ПАШО, КЛОБѪVАNН Н ЧНNЧАРН NАСЬ ЗАРАЗНШЄ А СВЄ ѪЄМО ПОД ВАШЄ ѠКО ДОNНЄТН ДА ВНДНТЄ КОЛНКО СѪ ТРГОВАVКОГА БЛАГА ѪЗЄЛН, А ѠNОМАДNЄ ТРНПКО СНМОВЬ Н МНТАРЬ РАДОВЬ БНІАХѪ ДАЛН КАПАРѪ ЧЄКНNА: ‡□[2]) Ѫ НМЄ ТРГОВНNЄ ПОСЛАЛН ПО АѪНМѪ ШАБАNОВѪ NНКОЛН ГОБОВНѪѪ, ПАКЬ ДОVЄКА ДЄРВНШЬ БНЄДНѪЬ КО(Д) СВОЄ КѪѪЄ Н ѪЗЄ БРАВА: П[3]): Н ГОВЄДН: В[4]): NЄГО МОЛНМО ВАШЄ СВНЄТЛО ГОСПОСТВО ДА БНСТЄ VНNНЛН ДА ВАША ЗАПОВНЄДЬ

[1]) Naplaćujemo.
[2]) Ovo su brojevi, valjda 12 ili samo 2.
[3]) Osamdeset.
[4]) Dva.

VHNH TO CHPOMACHMA (П)OBPATHTH H MH CMO BAZДA NA ZAПOBHEДЬ B(AШ)EГ(A) (ГOCП)OCTBA H БOГ BACЬ Ѹ ГOCПOCTBѸ ПO(ДPЖAO).
KAПETANЬ CTHEПO MAPKOBЬ HѠBOBHѦ H OCTAЛH ГЛABAPH ГPHVNA, CЛѸГE BAШEГA ГOCПOCTBA.

Mjesto Gričnа, čiji su glavari pisali ovo pismo, nije mi poznato; o položaju njegovu može se crpsti iz samoga pisma tek taj pozitivan podatak, da je Gričan bio negdje u susjedstvu Trebinja, a na području mletačkoga principa.

*

A sad dolazi red na tri pisma, koja su tako važna za povijest naše porodice, da bi revan istraživaoc njihovom pomoću mogao učiniti prozirnom tamnu koprenu, koja zastire davninu naše obitelji.

Ne bih se rad bio udaljivati od pravog predmeta ove radnje, ali mi se čini nužnim upozoriti baš na ovom mjestu na jednu vrlo zanimljivu pojavu. Stariji članovi raznih begovskih porodica po Bosni i Hercegovini, ako ih upitaš za njihovu starinu, nerado ti odgovaraju; a ako već ne mogu da ti uskrate odgovora, onda ćeš ih najčešće — osobito ako su u društvu svojih suvjernika — čuti gdje kažu, da je njihova starina i porijeklo u Maloj Aziji, otkud im se tad i tad taj i taj predak doselio u ove krajeve. A poznato je, da su naše begovske porodice većim dijelom staro domaće plemstvo, koje je, nakon što su Turci osvojili ove zemlje, prigrlilo islamsku vjeru, te tim povodom obično promijenilo i svoje staro ime. Uopće su dva razloga mogla dati povod toj promjeni imena. Ili je ime dotičnih porodica nosilo trag kršćanstva, ili su pojedini članovi, pa i grane tijeh porodica ostale u kršćanstvu, od kojih se onda trebalo i po imenu razlikovati. To nam baš razjašnjuje, za što su Kulenovići, Babići zadržali svoja stara imena. Pak usuprot tome nastojaće valjda koji stari Kulenović, Babić, čak i Filipović — čije ime ipak tako očevidno pokazuje svoju starinu — da prenese svoje porijeklo u Malu Aziju. Uzrok je toj pojavi tjesnogrudo shvaćanje svojih vjerskih dužnosti, koje kao da se je u mnogih naših izrodilo u fanatizam, od kojega neka Bog sačuva svakog brata muslima; jer fanatizam isključuje slobodu mišljenja, a bez slobode savjesti nema tvrde vjere. Sloboda je savjesti temeljno načelo, koje islam, naša lijepa vjera, visoko drži, a fanatizam nije nego slabost, nepouzdanje u sama sebe. A šta je nego fanatizam htjeti prigušiti historijom potvrgjenu istinu, da su naši stari ostavili kršćanstvo, te primili islamsku vjeru? Priznanje te istine ne slabi, nego dapače svakom razumnu potomku treba da poveća revnost u izvršivanju islamskijeh propisa; jer to nam je priznanje uprav svjedočanstvo, da su naši stari upoznali svijetlo i istinu

islama, te otresavši se kršćanstva dali prednost islamu. U pojavi, na koju eto upozorih, biće da nam je tražiti razjašnjenja onoj verziji, po kojoj je starina naše porodice iz Erzeruma u Maloj Aziji. Ali osim te verzije sačuvao je najstariji, još danas živi član naše porodice, gosp. Muhamed-beg Hadži Adembegov predaju, da su Resulbegovići porijeklom Burovići. Tri pisma, koja ću evo odmah da priopćim, potvrgjuju tu predaju na način, koji isključuje svaku sumnju.

Ta su tri pisma od Stanislava Burovića, te se u sva tri tipiski nalazi na početku pasus „od mene Stanislava Burovića našemu prijatelju i rogjaku Ibrahim paši Resulbegoviću".

Ova su tri pisma na arcima od iste veličine, koje je i većina već priopćenih pisama. Prilično su dobro sačuvana, a prvobitno su sva tri previjena u širinu, a isto tako i u duljinu na dva mjesta. Od zajedničkih obilježja treba istaknuti, da se na sva tri pisma nalazi otisnut isti grb, koji, ako je porodični grb Burovića, a ovi rodbina Resulbegovića u direktnoj liniji, nije ni za našu porodicu bez interesa. U sva tri pisma taj grb bio je na muhuru u obliku elipse, ali je format muhura samo na dva pisma isti, dočim je oblik muhura na trećem znatno manji. Ta razlika u formatu najbolje je sredstvo, koje nam može biti na ruku, da upoznamo bitne dijelove samoga grba; jer je sve nuzgredno, što u oba formata nije isto. Po tome su bitni dijelovi grba kruna i pod njom zatvoreno polje, u kojem se vide dva lava iste veličine, a okrenuti jedan prema drugom. Lavovi su se oduprli na jednu od stražnjih, a u pandžama jedne od prednjih noga drže ta dva lava u nakrst po odebeo štap, koji je na gornjem kraju mačugast. U manjem su formatu muhura ti krajevi štapa spojeni crtom. Repići tijeh lavova dotiču crte, kojima je zatvoreno polje grba. To je polje u manjem formatu u formi elipse, a u većem na lik pačetvorine. Obruč krune, koja je iznad toga polja, dosta je širok, te je po njemu nanizano sedam roščića, koji su se na vrhu raširili u oblik tačke. Tih sedam roščića izražaj su pripadnosti u stališ „kontâ" (conte, comte), a to potvrgjuje i pismo Anta Meštrovića, što ćemo ga dolje pod brojem 12. priopćiti, a u kome je govor o „konte Stanislavu", koji bez dvojbe nije niko drugi nego glavom Stanislav Burović.

Polje je grba s izvana dekorirano šarama, koje u obadva formata nijesu jednake, te ih s toga kao nešto nuzgredno ne ću potanje ni opisivati. Glede tih šara samo ću toliko spomenuti, da se nalaze na pobočnim stranama polja, te da su na obje strane jednake i simetrično postavljene. Tačan oblik tijeh šara moći će čitatelj vidjeti dolje na slikama.

Od ta tri pisma, kojima je zajednički otpravnik Stanislav Burović, najprije ću pod brojem 9. priopćiti pismo, od kojeg je izvanjska polovica

Slika 3. Pismo Stanislava Burovića, upravljeno Ibrahim-paši Resulbegoviću.

arka otkinuta, te s njome nestalo i adrese. Velike, blijede pjege, koje pokrivaju veći dio pisma, pošljedica su kiše, koja je valjda naljevala pismo, ali ga srećom nije tako oštetila, da se ne bi moglo čitati. Grb je u ovom, a i u druga dva pisma, na istom mjestu i to s lijeve strane pod onim dijelom prvoga retka, za koji je taj veći od ostalih redaka. Grb i pismo vidi na *slici 3.* a čita se:

„Ot mene so(p)raintendenta Stanislava Burovića našemu priatelu i rogjaku Ibraim paši Resulbegoviću v. d. p.[1]) *a po tomu daemo vi na snane kako primismo vašu knigu po Tomu Vučkoviću poradi goveda, što mu su pokradena. sreća e dala da e (j)uče došao g(os)p(odi)n sopraprovidur, koemu sam on čas sborio poradi ovoga posla, i naredio e on' čas, da dogju ovgje l(j)udi za razumiet kako e stvar prošla, i radi se što se veće more za iztražit volove. štogoć bude daćemo vi na snane (znanje). i suviše vi pišemo, kako žudimo doći k vami za zborit od nekie gospockie stvari. i (j)a ću se uputit oko pervoga petka koi dogje, i odićemo preko Bielotinu*[2]*), nego vas molimo da biste poslali naredbu stražama, da nam bude mirno putovat, i ne drugo bog vas u gospostvu poderžao.“*

Neka mi je dozvoljeno istaknuti, da je „sopraprovidur“ bio namjestnik republike mletačke u njezinim gradovima, a „sopraintendent“ vrhovni nadzornik.

Bog zna, kakve su mogle biti one „gospocke stvari“, o kojima je Burović žudio zboriti sa svojim rogjakom?

Nema datuma, da bi se moglo izvjesnošću ustvrditi, ali je ipak sva prilika, da je u nizu pisama, što ih je Stanislav Burović pisao Ibrahim paši, iza ovog pod brojem 9. odmah slijedilo pismo, što ga evo priopćujem pod brojem 10.

Isto je dobro sačuvano; na čitavu arku, od kojeg izvanjska polovica nosi adresu, koja se čita:

ѦЧ СЄ ПРЄѦЧ Ѯ ГОСПЄ: РѮІСЄ НБРЧНМ ПЧШЄ РЄСѮЛБЄГОВНѪЧ Ѯ БНЛЄѪѮ.

I na ovo pismo kapala je voda, koja je na desnoj strani napravila široku tamno-blijedu pjegu. Grb je na ovom pismu u manjem formatu. *(Slika 4.)*

Slika 4. Grb Stanislava Burovića na njegovom pismu, upravljenom Ibrahim-paši Resulbegoviću.

Pismo čita se:

ѠТ МЄNЄ СО(П)РЧНТЄNѦЄNТЧ СТЧNНСЛѦВЧ БѮРОВНѪЧ NЧШЄМѮ ПРНЧТЄЛѮ Н РОѪЧІСѮ НБРЧНМ ПЧШН РЄСѮЛБЄГОВНѪѮ В: Ѧ: П:

[1]) Na ova tri slova kao skraćeni znak neke konvencijonalnosti upozorio sam već gore u primjedbi.

[2]) Bjelotina je brdo južno od Trebinja na dalmatinskoj granici izmegju Kruševica u našoj i Kanavala u dalmatinskoj granici.

а по тому како нам не доће ваш о(д)гово(р) у чет-
вертак пасани[1]), тако се не дигосмо него синоћ из
дома и доћосмо вечерас на мосту[2]), ће ћемо преноћити,
а сиутра у іутро рано ако бог да упутићемо се за
доћи к вами у Билећу. Не друго бог вас у господству
подержао.

Spomeno sam već, da je ovo pismo u uskoj svezi sa pregjašnjim, a to se vidi otud, što je Stanislav Burović očitovao u pregjašnjem pismu namjeru, da će oko „prvog petka" krenuti u Trebinje, pak je za to i molio Ibrahim pašu, da naredi stražama, da mu dadu slobodan prolaz. Odgovoru Ibrahim pašinu nadao se je u četvrtak, koji mu je megjutim — kako se iz pisma pod brojem 10. razabire — stigao dan-dva kasnije, a uzrok je zakašnjenju bio, što pismo pod 9. nije zateklo Ibrahim paše u Trebinju, nego mu je otpremljeno u Bileću, gdje se je u to vrijeme bavio valjda na čiflucima.

To, kako je Stanislav Burović pisao ovo pismo pod brojem 10. na Mostu, otkriva nam razlog, s kojeg je grb na ovom pismu u manjem formatu; na put Stanislav Burović nije nosio velikog muhura, nego je za slučaj potrebe imao valjda u kamenu prstena, što ga je nosio na ruci, otisnut svoj grb. A kamen toga prstena nije mogao biti velik.

11. Treće pismo Stanislava Burovića.

Ono se od pregjašnja dva razlikuje, što je pisano malo krupnijim slovima, i ako ih je sva tri pisala ista ruka. I u ovoga je pisma adresa na izvanjskoj polovici arka, te se čita:

да се преда у госп(очк)е: и п(риателск)е: руке ибраим
паши ресулбеговићу

у Требиње.

Slika 5. Grb Stanislava Burovića na pismu broj 11.

Pismo, koje ima s lijeve strane grb *(slika 5.)*, čita se:

ѡт мене со(п)раит(ендент)а: станислава буровића на-
шему приатељу и рођаку ибраим паши ресулбеговићу
в: д: п: а по тому симо лакетин како е терговао по
вашои земли људи ваши не доплатише му негове

[1]) Prošli.

[2]) Nema sumnje, da je to Arslanagića Most na Trebišnjici, preko kojeg je sela vodio put u Bileću. Ovo je mjesto daleko pô sata od Trebinja.

ЧСПРН, Н ЛЧІСЄТНѪ НСТН Ѯ ѦЧN ѦЧNЧСNН НМЧ НМЧТ ПѮNО ГРОШЧ. ЖЧ ТО ВЧС ТВЄРДО МОЛНМО ѦЧ БН МѮ СТЄ ТО VНNНЛН СІСѮПНТ Н NЧІСѮЖЧТ[1]) ѦЧ БН СЄ Н ОN СНРОМЧХ ІСЧІСО ГОН ѮТНЄШНО NЄ ѦРѮГО БОГ ВЧС Ѯ ГОСПОСТВѮ ПОѦЄРЖЧО.

Ta tri pisma zaslužuju da budu sačuvana u trajnoj uspomeni, jer nam ista jasno svjedoče skladnost i slobodoumlje starih ljudi, čijih vrlina kao da danomice nestaje u mlagjeg naraštaja. Ta pisma kao da oprovrgavaju tvrdnju, da je megjusobnom trvenju našega naroda bila uzrok jedino vjerska nesnošljivost. Nije moguće ni pomisliti, da bi se ljudi, koji su se u privatnom životu, usuprot različitom vjerskom uvjerenju, tako nježno milovali, u javnom životu mogli samo radi vjere onako smrtno trti i mrziti. Osim vjere biće da je bilo i drugih motiva tome trvenju, a da je vjera bila zgodan zastor, kojim su se pokrivali ti motivi, nije se čuditi, pošto se i danas vjera ne rijetko izrabljiva u sebične, političke svrhe.

A sad bi još preostalo, da se koja progovori o porodici Burovića. Nego o tome nemam mnogo podataka pri ruci. Obitelj Burovića živila je u Perastu, te je — kako mi kazuje uvaženi trebinjski trgovac gosp. Gjuro Ivanišević — bila jedna od najuglednijih i vrlo bogatih kuća u Boki Kotorskoj. Narod priča o nekom konte Vuku Buroviću, koji je bio silan i slavan sa svojeg bogatstva. Negdje u proljeće, kada siromašni svijet naših krajeva najtvrgje tare bijeda i nevolja, a kleta glad kesi zube na ognjištu seljačkijeh koliba, poslao neki Crnogorac iz Čeva svojega sina, ne bi li štogod u okolici „privredio“ i donio da utješi kutnju čeljad. Ali sin ne bio dobre sreće, pa ga na večer korio otac. „Kami te podranio, sine, rgja te ne bila! Da si se turio na baba, ti bi sišâ u Perast, gdje se svako jutro šeće uz more čestiti konte Vuko, te puši na dugi, debeli čibuk.“ „„A čemu bi se mučio i išâ doli u Perast?““

„Anu ti, sinko, podrani doli u Perast i nazovi konte Vuku Boga i reci mu: „Dobro jutro, konte Vuko maniti!“ Sin je razumio oca i evo ga rano u Perast, gdje na morskom žalu sretne konte Vuka na šetnji, kako puši čibuk. Crnogorče će mimo nj, skine kapu i nazove mu: „Dobro jutro, konte Vuko maniti!“ Konte Vuko, kako je bio i od sebe ljutit poviče: „A stani, ničiji sine; pa ti meni, rgjakoviću, da rečeš da sam manit....“ svrne brže bolje lulu, te čibukom nekolika puta iza uši i po glavi siroto Crnogorče, a ovoga stane lelek i pomagnjava. Kad sutri dan, imaš šta vidjet; sleglo se u Perast jedno trideset, četrdeset Crnogoraca, sve pod puškom i pod nožem. Stoji ih huka i graja — traže konte Vuka. Pita ih konte Vuko, što su došli, a oni svi u jedan glas:

[1]) Naplatiti.

„Kako pitaš što smo došli? Zar ne znaš, krvniče jedan, e si nam smakâ sina i brata — hranitelja sve kuće; eno ga za lijek živa, a boža ti vjera, evo nas da zametnemo krvno kolo.“ Čudi se konte Vuko napasti, te da istu otkloni, stane s njima pregovarati. Pogode se, te im dadne nekom dva, nekom tri cekina i — tako ih smiri. Konte Vuko poznavao je lukavost crnogorsku, te im se drugom prilikom osvetio za ovu prijevaru. Tužili mu se na glad, a on im ponudio, da će im dati dobar ručak, ako mu presuše ribnjak, u koji je sa skrovite strane ulazilo more. Kad su se uzalud namučili, crpeći more iz ribnjaka, zapomagali su: „Aoh! krvava ručka u konte Vuka.“

Još mi je jednu pripovijedao gosp. Ivanišević o Burovićima, koju mu je još u Americi kazivao neki Bokelj. Ista — i ako priča — vrijedi da se zabiljezi, jer nam kazuje, kako naš narod tumači postanak imena mletačkom trgu, te se zove „Piazza Schiavona“. Mlecima zaprijetio neki crni Arapin, divske snage, te je razna zla činio po Mlecima, a Mlečići nikako da mu stanu u kraj. Svakog čika, a niko da se pouzda, da mu izagje na junački mejdan. Njegova je sablja s mnogoga skinula glavu, a zabrinuti dužd pisao je svojim namjesnicima knjige, neka na svim stranama mletačkog područja traže čovjeka, koji bi mogao stati Arapinu na mejdanu. Taka je knjiga došla i u Boku na ruke konte Burovića, a na njegov oglas prijavio se neki čobanin iz Paštrovića kod Budve. Burović se smijao, kad je vidio ovog čobanina, jer ga na oči nije ništa bilo. Bojeći se bruke, odgovarao ga Burović, da ne ide u Mletke, a on hoće pa hoće. Kad nije bilo druge, Burović mu ponudi dobro oružje i odijelo, a čobanin odbi sve, jer da mu je dosta njegov nož za pojasom. Dužd i senat odahnuli, kad im je Burović javio da vodi junaka, te željno očekivali njegov dolazak. Kad je Burovićeva galija bila na pomol Mletaka, izašao je pred njega dužd sa senatom, te ga dočekali na obali. Ali kako su se smrčili, kad im je Burović pokazao slaba, koštunjava čovjeka, koji je u prostom čobanskom odijelu došao da se bije s Arapinom, kojega je obuzela prekomjerna obijest, kad su mu rekli, da će ovaj podijeliti s njime mejdan. „Zar nijeste mogli boljeg naći?“ pošprdno se obratio Arapin duždu i senatu. A Paštrovićanin će Burovićeu: „A šta ovi ovdje govore, konte?“ Kad mu je konte kazao, o čemu se radi, zaći će čobanin: „Recite mu, konte, da su bolji ostavljeni za boljega, a njega da sam ja zapanuo.“ Ugovoren je za sjutra dan mejdan i to na lagji, zvanoj catara, čija je paluba, budući obično služi za prevoz kamena, široka i ravna. Usidrili lagju, da se ne ljulja, a u Mlecima što je bilo stara i mlada izašlo na obalu, da gleda mejdan. Arapin se ustobočio na catari, te se obijesno smije i kao od šale omjera sabljom, kuda će posjeći svojeg provitnika. A kad je ovome te šale malo i previše bilo,

trgne iz potaje nož i raspori Arapa... Silan pljesak sa obale stane povlagjivati Paštrovićaninu, a Arapove napasti oslobogjeni Mlečići priredili su veliko slavlje Buroviću i njegovu zemljaku. Nego prostodušni čobanin nije za sve to vele mario, pa kad su ga dužd i senat, hoteći ga nagraditi za junačko djelo, uveli u bogatu riznicu, te mu ponudili da uzme blaga koliko mu srcu drago, zavukao je za pas ruku, te izvadio rubac, u čijem je kraju bilo mrtvim uzlom zavezano nekoliko sitnih novaca. Otalen je izvadio malen novac, te ga bacio na jednu od mnogijeh hrpa zlata i dukata, što su tu u riznici bili nagomilani. Upitan za uzrok odgovori: „Da se je odavlen uzimalo, a ne davalo i donosilo, ne bi ovdje bilo ovoliko blaga.“ Uzalud se svi i dužd i senat i Burović mučili da ga sklonu da što uzme; njegova tvrdoglavost bila je neslomiva. Kad su ga napokon molili, da ipak nešto uzme, odgovorio je da ne traži ništa više, nego da mu dadu jabuku, pak dokle se on njome baci, ta se to mjesto prozove po njegovom narodu. Mlečići na to pristali i on se bacio jabukom, a mjesto se prozvalo „Piazza Slavona“ t. j. slavenski trg, no lukavi Mlečići promjenuli kasnije to ime u „Piazza Schiavona“ t. j. trg robova. Toliko sam čuo pričati o Burovićima, a nijesam mogao saznati, da li i danas živi kogod od te porodice ili je sasvim izumrla.

12. Pismo Anta Meštrovića. Pisano je lijepim sitnim slovima na arku od poznate nam veličine, te je dobro sačuvano. U širinu je, a i u u duljinu previjeno dvaput. Adresa na izvanjskoj polovici arka čita se:

ДА СЕ ПРЕДА Ѹ ГОСПОЧКЕ: Н СВНЕТЛЕ РѸКЕ НБРАНМЬ ПАШЕ РЕСѸЛБЕГОВНѦА

Ѹ ТРЕБНѦНЕ.

I na ovom pismu ima otisnut grb i to na dva mjesta. Na unutrašnjoj polovici arka, gdje je pismo, nahodi se taj grb s lijeve strane uz drugi i treći redak odozgor, a drugi je put otisnut isti grb na izvanjskoj polovici i to takogjer s lijeve strane odmah uz kraj, a na mjestu, koje je upravo u sredini izmegju gornjeg i donjeg prevoja po širini. Grb je na izvanjskoj polovici položen horizontalno prema adresi, a još se od grba, što je unutra na početku pisma razlikuje, što je grb na unutrašnjoj polovici otisnut u tintu, a na izvanjskoj samo u papir. Kruna je unutrašnjeg grba otrta, te s toga nejasna, no sudeći po izvanjskom, koji je manje zgodan za tačan opis, rek bi da je to kneževska kruna. Ispod krune vidi se zatvoreno polje u obliku pačetvorine. To je polje crtom po širini raspolovljeno u dva dijela. U gornjem se dijelu vidi podlaktica čovječije ruke, koja u stisnutoj šaci drži pticu (sokola), a u donjem je dijelu rašireno krilo oveće ptice. Izvana se je za pobočne strane toga polja prihvatio pandžama obijuh prednjih i jedne od stražnjih nogu po jedan lav,

a četvrtom se nogom odupro o trokutasto podnožje, koje je na dnu prislonjeno uz pobočne strane zatvorenog polja. Ta su dva lava jednaka i simetrično jedan prema drugom postavljena, ali ipak razmjerno nešto veća od onih na Burovićevom grbu.

Pismo *(slika 6.)* čita se:

„Ot mene Anta Meštrovića našemu priatelu starome gnu: Ibrahim paši Resulbegoviću: v: d: p: a po tomu kako mi dogje kniga od vašega gospostva po barjaktaru Kirpiću ja sam uput činio sazvati ove naše poglavice od Dračevice i knigu in[1]*) kazao, kako vaše gospostvo nieste kaili da pregone preko konfina*[2]*) goveda ni stoku i nastojao sam svakako e da bi vi obećali dati kakav poklon, kako su davali bili i vašemu pokojnom ocu, ali mi oni odgovoriše da bi kaili i voleli bili davati vama samiem nego mlozini, zašto ono što su prigje davali pokojnom Osman paši, ono sada davaju gespodarima od zemala koi što čiu zemlu diržu i si(j)u za to ne umiem vi što drugo reći, i molim vas poradi onie kniga, što znate da vi (j)e preporučeno zašto mi (j)e i onomadne pisao iz Zadra konte Stanislavo za n(j)e, ako su došle da mu i(h) pošalem i pozdravlao vas je milo i drago, ali vas molim da biste zabilježili koe ću poslati nemu koe li dati gnu: sofraproviduru, kako vi (j)e bio i on govorio; i bog vas u zdravlu i gospostvu podiržao.“*

Ovo pismo, koje je — kako već spomenuh — i s toga važno, što potvrgjuje, da je Ibrahim paša sin Osman pašin. Pošljednje je od dvanaest pisama, što su upravljena Ibrahim paši Resulbegoviću. U tu grupu pisama uvrstiću pod brojem 13. pismo, koje i ako nije na direktnu adresu Ibrahim paše Resulbegovića, ipak se je njega ticalo, jer je sva prilika, da paša, na čijeg je ćehaju upravljeno ovo pismo, nije niko drugi, nego glavom Ibrahim paša. A u toj me tvrdnji pojačava to, što se osim na Ibrahim pašu nije našlo ni ciglo pismo na kojeg drugog pašu.

13. Pismo Mustafa ćehaji Rigješiću. Što se tiče veličine i formata, ovo se pismo potpuno slaže s onim, što ga priopćih pod brojem 5., samo je u širinu previjeno tri puta, te je dobro sačuvano. Na izvanjskoj je polovici pisma adresa, koja se čita:

ГѦNѪ MѪCTѦПѦ ѧЄѦIH PHѧЄШHѧѪ Ѫ Г(O)CПOЧIЄ PѪIЄ.

Pismo se čita:

ГѦNѪ MѪCTѦПѦ ѧЄѦIH PHѧЄШHѧѪ ΛѪБHMO CIЄѪTЄ H ПOҘ-ѦPѦBΛѦMO BѦШЄ Г(O)CПOCTBO, IЄѦЖH ГOCПOѦPѪ ПѦШH ЄBO ѦOѧЄ ѦБЄP ѦѦ ѧЄ ѦѦNѦC HҘHѧH BOHCIЄѦ ҘѦHCTO NѦ ГPѦOBO H HѦЄ CBѦ ЧPNѦ ГOPѦ TѦIЄO MH (I)Є ПOPѪVHѠ BѪΛHNѦ ѦѦ HMѦ HΛѦѦѦ H ПЄCTOTHNѦ ѦOCΛЄ H ПOCΛѦΛH CѪ IЄNHГѪ ҘѦ TPH MЄHѦѦNѦ ѦѦ HMЬ HѦѪ ЄѦѦNЬ ѦHҘѦѦPѪ Ѧ ЄѦѦNЬ ШѦѠBHѧѪ Ѧ ЄѦѦNЬ ѦΛHH БHΛѦΛOBHѧѪ H TѦIЄO ҘNѦH H БOГЬ TЄ Ѫ ҘѦPѦBΛѪ H Ѫ Г(O)CПOCTBѪ ПOѦPЖѦѠ.

---

[1]) Dolazi i danas u dubrovačkom dijalektu mjesto: im.

[2]) Granica.

Isporedi li se ovo pismo sa onim pod brojem 5., lako se raspoznaje, da ih je obadva pisala jedna te ista ruka. S toga se sama po sebi nameće tvrdnja, da ta dva pisma potiču od istog anonimnog otpravnika, a nije daleko od pameti, da je jedna i ona vojska, a kojoj se u obadva govori. O načinu ondašnjeg vojevanja kazuje ovo pismo, da je bilo u običaju javljati i zvati protivnika na mejdan, što se donekle podudara s ustanovom današnjeg megjunarodnog prava o navještavanju rata.

O sistemu ove radnje istaknuto je još na početku, da su adresati jedini oslon za grupiranje ovih pisama, s toga i čini naredno pismo posebnu grupu, ali ću isto, kao i preostalih još pet pisama, radi boljeg pregleda nadovezati pod rednim brojem na gornja pisma.

14. Pismo Hasan-begu Resulbegoviću od Lorenca Paruta „za skupno vladanje Mletačko providura eštraordenario od Kotora, Albanije, Nad Novijem i Budve“.

To je pismo na polovici arka, a veličine kao ono pod 12. Na drugoj polovici arka, koje nema, bio je talijanski original pisma, jer je sačuvana polovica označena pri vrhu kao „prepis“ t. j. prijevod. U širini je triput, a u duljini samo jedanput previjeno. Pisano je crvenkastom tintom, koja je radi dodira s vodom izblijedila. Adresa je na način pisma pod 8. unutra na čelu pisma, samo što je ovdje pred njom ime otpravnika s potpunom titulom. Svršetak pisma i datum prenešeni su radi pomanjkanja prostora na izvanjsku stranu, gdje se još pri dnu s desne strane nahodi potpis otpravnikov. Pismo je prilično sačuvano; samo se na početku prvog retka vidi mala šupljina, koja je izjela jedno slovo, te učinila nerazumljivom prvu riječ toga retka.

Pismo čita se:

ПРЄПНСЬ.
ѠД NАСЬ ЛОРЄNЧО ПАРѪТѪ ЗА СКѪПNО ВЛАДАNЄ МЛЄТАVКѠ ПРѪВН(ДѪР) ЄШТРАОРДЄNАРЮ ОДЬ КОТОРА, АЛБАNНЄ, NАД NОВНЄМЬ, Н БѪДВЄ, ВАМА АСАNБЄГЬ РЄСѪЛБЄГОВНѪЬ.

(?)ѠNѪ РАБА(?)Л(?)Н(?), КРСТѪ МАЛАВРАNЗНѪѪ КОН СѪ VНNНЛН Н NА НМЄ ОДЬ САВЄ КОNЄВНѪА Н ОДЬ ТОМА КОNЄВНѪА, КОЄ СТЄ ПРЄПОРѪVНЛН ОВОНЗН КАРНЧН[1]) С ВАШНЄМЬ КNНГАМА. МН ѪVНNНЛН СМО СѪД ЗА КОN(І)Є, ШТО СѪ НСТНЄМА БНЛН ПОВЄДЄNН ОД ѠNНЄ НС КРНВОШНА NАШН ШѪДНТН[2]); ТОЛНКОЄ ЄСТЬ НСТНNА, БѪДѪѪН ДАNАС ѪVНNНЛН ЄДNѪ КNНГѪ, С КОІОМЬ ЗВАЛН СѪ СЄ[3]) ПОДПѪNО ПЛАѪЄNН, Н КОNТЄNТН.

[1]) Milosti (?).
[2]) Podanici.
[3]) Očitovali, izjavili su se.

НСТО ЖХАНМО СЧАЧ, АЧ VHNHTЄ Н ВНХ, ЗЧ ОВЄ ШХАНТЄ ОА ІСРНВОШНЧ ЗЧ ЖНВОТНNХ ШТО Є НСТНЄМЧ ПОВЄАЄNЧ, Н ЗЧ АРХГНЄ МNОГНЄ ШТЄТЧ, ШТО СХ ПОАNОСНЛН, Н ІСЧІСО ВН СМО ПНСЧЛН Х ПОТЧNІСО, С NЧШНЄМЬ АРХГНЄМЬ ІСNНГЧМЧ 22. ЧГХСТЧ ПЧСЧТОГЧ, Х ІСОНЄМЧ ПОСЛЧЛН СМО ВН ІСОПІО ОА МЄМОРНЧЛЧ ОАЬ ТХЖБЄ ОАЬ НЗГОР НМЄNТОВЧТНЄ ІСРНВОШНЧNЧ, МNОГО NЄВОЛNНХ ОАЬ СТРЧNЄ ОАЬ ТНЄХЬ ТРЄБНNЧNЧХ, ІСЧІСО СЄ ТХЖХ.

ОNНЄМЧ НСТНЄМЧ ІСNНГЧМЧ ВН СТЄ ОАГОВЧРЧЛН ПРНМЧЮѢН СЄ АЧ ѢЄТЄ NЧМЧХ ХVHNНТЬ ПРЧВАХ, ІСЧА БНСТЄ ЗNЧЛН НМЄNЧ ОА ЗЛОVHNНЧЧ, Ч СЧАЧ СМО Х БРНЄМЄ[1]) АЧ ВНАНМО ВЧШХ РНЄVЬ, ЗЧШТО ІСЧЖЄМО ВЧМЧ ωNЄ ІСОН СХ VHNНЛН ЗЛОVHNСТВО СХПРОѢЬ ІСРНВОШНЧNЧ НМЄNОВЧТНЄ.

ωВН СХ ЧЛН ЧГЧ РНІСЧЛОВНѢЬ, Н ЄАЧNЬ РЄVЄNН ІСЧРНМЧNЬ ХVHNЄNЬ ТХРVHNЬ[2]), ЗЧТО БНѢЄ ВЧШЄ ПРНМНЄNЄ[3]) ХVHNНТЬ ПОАМНРНТЬ NЧШЄ ОАЬШТЄТЄ ХІСЧЗЧТЄ, ІСЧІСО СМО Н МН ХVHNНЛН ПОАМНРНТН ПРНЄВОРЧNЄ, ІСЧІСО СТЄ НСІСЧЛН, Н ІСЧІСО СМО ВН ІСЧЗЧЛН.

VЄІСЧѢЄМО ОАГОВОРХЬ, ЗЧШТО NЧ АРХГН NЧVHNЬ, МНСЛНѢЄМО АРХГН ПХТЬ, Н ЖХАНМЬ ВЧМЧ ВНШНЄМЬ [na izvanjskoj strani] СВЧІСНЄМЬ ОА ГОСПОСТВЧ.

НЗ NОВОГЧ 13. ωТОМБРЧ 1766.

ЛОРЄNЧО ПЧРХТЧ ПРОВНАХР
ЄШТРЧОРАЄNЧРНω.

Birokratski stil daje ovomu pismu karakter službenog akta, a slabi prijevod talijanskog originala čini ga još većma suhoparnim. O adresatu ovoga pisma treba upozoriti, da isti nije identičan sa gore spomenutim Hasan-begom Trebinjcem, suvremenikom Ali paše Stočevića.

Pisma Hasan-begu i Omer-agi Ćatoviću.

Jedno od dva pisma, te su na zajedničku adresu Hasan-bega i Omer-age Ćatovića, datirano je na 17. maja 1774., pak isporedi li se taj datum sa onim pregjašnjega pisma, to radi malenog razmaka od ciglih osam godina nije nevjerovatno, da je Hasan-beg u ova dva pisma identičan sa adresatom pregjašnjega pisma. Nema pozitivnih podataka, kojim bi se moglo utvrditi, ko je bio Omer-aga Ćatović, te razjasniti, za što se uz Hasan-begovo spominje i njegovo ime. Tek sam toliko čuo pripovijedati, da je u svoje doba bio taj Omer-aga Ćatović vrlo bogat, te su mu radi sjaja i bogatstva nadjeli pridjevak „malog cara“.

[1]) Vrijeme.
[2]) Učinjen turčin = poturica.
[3]) Primiene = dužnosti (?).

Svojim bogatstvom biće da je stekao velik upliv kod Trebinjana, pak su valjda nekaki „državnički obziri“ silili Hasan-bega, da ga pritegne sebi i načini svojom desnom rukom.

15. Pismo Gjura Pešikara. Ovo pismo malenog formata, takogjer je na dvije četvrtine arka, ali se od pisama pod brojem 5. i 13. razlikuje, što pismo nije na prvoj nego na trećoj, a adresa mu je na prvoj mjesto na četvrtoj strani. Pisano je vrlo grubim i ružnim slovima, a po širini se vide dva, dočim u duljinu samo jedan prevoj.

Adresa čita se:

да се преда ȣ господцке рȣке асанбегȣ и ѡмер аги
ȣ требине.

Pismo glasi:

пишемь іа ћȣро пешикарь г(о)с(по)дарȣ асань бегȣ и ѡмер аги п. о. в. а по томе г(о)с(по)до лȣбим ви рȣкȣ и колено знате г(о)с(по)до како сам ви даѡ то мое диете на великȣ божію верȣ и на вашȣ чистȣ тȣрскȣ верȣ, него вась молим и кȣмимь и молимь да ми га врнете на верȣ вашȣ како сам ви га и даѡ на вашȣ верȣ ако ли га тако врнȣти нећете а ви ми га врните іа за роба дрȣгога іали за благо да ѡткȣпимь а знате г(о)с(по)до да іа не могȣ ȣставити свȣколикȣ црнȣ горȣ да не четȣе, іа се за више не застлам (?) него могȣ ȣставити, а зна и богь и лȣди како радимь ѡ вери и мирȣ него вас г(о)с(по)до молим да ми тȣ книгȣ ѡдпишете али ћȣ се ȣздати ȣ бога и ȣ ви[1]) али ћȣ га заборавит и бог вас ȣ господствȣ подржаѡ.

16. Pismo Vicenca Donà, sopraprovidura. To je pismo na čitavu arku; čisto je i dobro sačuvano, te je uzduž samo jedanput, a u širinu triput previjeno. Adrese izvana nema, nego je kao u pisma pod 8. unutra na početku pisma. Na prvoj je strani talijanski original ovoga pisma, a na drugoj „prepis“ t. j. prijevod istoga.

Talijanski original glasi:

„A gl' onorati nostri amici molto affetuosi Assambegh, et Omer Agà Chiatovich Comandanti di Trebigne salute.

Abbiamo inteso con sommo spiacere le doglianze, che ci avete portate con gradite vostre Lett(er)e per il furto, che vi è stato praticato di alquanti Cavalli, e di cui vi cade il sospetto in alcuni de' nostri Sudditi. Nella premura di contrassegnarvi la nostra amicizia, e di ben vicinare con li confinanti vi promettiamo per ora tutto l' impegno nostro per rilevare da chi, ò quali persone siano stati derubati li cavalli, e se risulteranno della nostra dipendenza sarà proceduto agl' atti di Giust(izi)a, e si devenirà al castigo de' rei, affine d' impedire simili trapassi, che reccano indebite molestie alla comun quiete nei confini;

---

1) Vas.

ne si ommetterà tenendo beni, ò modi d' obligarli al paga(me)nto dei cavalli stessi, qualor li avessero venduti, e non fosse possibile il loro ricupero, il che premesso in risposta delle sud(et)te vostre vi auguriamo dal Grand Iddio li maggiori gradi d' onore.

Catt(ar)o li 17 Mag(gi)o 1774.

Vicenzo Donà.

Alli Comandanti di Trebigne.“

Od vlastoručnog supraprovidurova potpisa na tome originalu dade se pročitati samo: Vicenzo Donà; ostalo je nečitljivo.

Prijevod toga pisma glasi ovako:

ПРЄПНС
ПОШТЄNНЄМА NАШНЄМА ПРНАТЄЛНМА МЛОГѠ ЛНѪБЛЄNНЄМА АСАМБЄГѪ, Н ОМЄРАГН VНАТОВНѦѪ ЗАПОВНЄДNНЧНМА ѠД ТРЄБНГNА ЗДРАВЛНЄ.
РАЗѪМНЄЛН СМѠ С ВЄЛНКОМЬ ЖАЛОСТН ТѪЖБЄ КОНЄ СТЄ NАМЬ ПРНКАЗАЛН З ДРАГНЄМА ВАШНЄМА КNНГАМА ЗА ЛѪПЄШТНNѪ, КОНА Є ВАМА БНЛА ѪVНNЄNА ОД NЄКОЛНКНЄХЬ КОГNА[1]), Н ѠД КОЄ ЛѪПЄШТНNЄ ПАДА ВАМ СѪМNНА NА NЄКНЄХЬ ѠД NАШНЄХ СѪДНТА. Ѫ NАСТОНАNЄ ЗА ЗАБНЛНЄЖНТН NАШЄ ПРНАТЄЛСТВѠ, Н ЗА ДОБРѠ БНТН Ѫ СѪСНЄСТВѠ МЄѦѪ КОNФНNАNТНМА, ѠБЄVАВАМО ВН ЗА САДА СВѪ NАШѪ РНЄѦЬ ЗА ѠБАЗNАТН ѠДЬ КОГА, АЛН ѠДЬ КОНЄХЬ ЛѪДН БНЛН СѪ ѪКРАДЄNН КОГNН, Н АКО СЄ БѪДѪ ПОЗNАТН ѠД NАШЄ ВЛАСТН, БНѦЄ NАСЛЄДОВАNѠ С NАVНNНМА ѠД ПРАВДЄ, Н ДОѦЄ СЄ NА ПЄДЄПСѪ ѠД КРНВАЧА, ЗА ЗАБРАNНТН ѠВАКЄ ЗЛОVЄ, КОНЄ VНNѪ NЄПРАВNЄ ДОСАДЄ ѠБШТНѪ МНРNОСТН NА КОNФНNНМА; Н NЄVЄ СЄ ПѪШТНТН НМАНѪVН ДОБАРА, АЛН NАVНNА ЗА ВЄЗАТ НХ ПЛАТНТН НСТЄ КОГNЄ, АКО Н(Х) БѪДѪ ПРОДАЛН, АЛН NЄ БН СЄ МОГЛН ѠДКѪПНТН, Н ѠВОЛНКО NАМНЄШТЄNѠ Ѫ ОДГОВОР ОД ВНШЄ РЄVЄNНЄ ВАШНЄ ЖѪДНМО ВН ѠДЬ ВЄЛНКОГА БОГА NАНВНСОКНЄХ ДОСТОНАNСТВА ѠДЬ VАСТН.
Ѫ КОТОР NА 17. = МАѦА 1744. =
ВНЧЄNЧѠ ДОNА СОПРАПРОВНДѪРЬ.
ЗАПОВНЄДNНЧНМА ѠДЬ ТРЄБНГNА.

17. Pismo hercegovačkog vladike Stefana Hasan-begu Pašiću. Ovo je pismo na arku, a veličine kao i pregjašnje. U širinu je triput, a u duljinu samo jedanput previjeno; prilično je sačuvano, ali je na njemu vlaga ostavila tragove, jer se u sredini čitavom širinom pružila velika tamno-blijeda pjega; isto se tako vide i u sva četiri ugla ne goleme pjege. Adrese s izvana nema. Na dnu pisma u desnom kraju ima veliki vladičanski muhur *(slika 7.)* u obliku elipse. U sredini je toga muhura grb, a na obodnici se čita: „Stefan: B: M: Mitropolit: Herce: i Zahol: Proč:“ („Stefan božijom milošću mitropolit hercegovački i zahol-

[1]) Konja; po talijanskom, gdje se „gn“ izgovara kao „nj“.

ski i tako dalje“.) Da i ne spomenem, samo se od sebe razumije, da je taj naslov pisan ćirilskim slovima. U zatvorenom polju grba vidi se, ogrnut širokim plaštom, čovječiji lik, koji u desnoj ruci drži sablju. Uz pobočne strane zatvorenog polja propela su se na obadvije stražnje noge dva lava, od kojih onaj, što je s desne strane, drži u pandžama jedne od prednjih nogu zavinuti pastirski vladičanski štap, dok se u lava, što je s lijeve strane, vidi u pandžama krst. Povrh zatvorenog polja vidi se vladičanska mitra, a povrh nje mali krst.

Pismo se čita:

ПНШЄМЬ ІЧ ЧѦNH H HCЄVЄNH ВΛ(Ч)ѦHІСЧ ХЄРЧЄГОВЧVІСН СТЄ-ФЧNЬ ВЄΛНІСОМѪ Г(ОСПОѦЧ)РѪ ЧСЧN БЄГѪ ПЧШНѪѪ ПОʒѦРЧВЬ Ч ПО ТОМЄ ІСЧІСО VѪЄТЄ Н РЧʒѪМНЄТЄ ІСЧІСО МЄ ΛЮТЧ РЧNЧ ѦОПЧΛЧ ѠѦ ІСОЄ СЄ NНЄСЧМЬ NЧѦЧѠ ІСОѦ ВЧШЄГЧ ГОСПОСТВЧ Ч ПРНЄ NНЄ Ѫ ЧЧРЄВОН ʒЄМΛН БНΛО ІСОН ΛЮѦН NОСЄ ЧЧРЄВЬ БЄРЧТЬ Н ФЄРМЧNЬ ПЧІС НЄ ѦОШЧѠ ʒЄМЧNЬ[1]) ТЄ ХОVЄ Ѫ ВЧШЄМѪ ʒѦРЧВΛЮ ІСО(Ѧ) ЧЧРЄВЧ ГРЧѦЧ ѦЧ ПОГНNЄМЬ ТН ГΛЄѦЧН ѦОБРО ІСЧ(Ѧ) СН ТЄ МОЄ ѦѪШМЧNЄ ѪВЧТНѠ ѦОБРО Н(Х) ѦРНЖН ЄР ѢЄ СЄ СВЄ ТЄБЄ ѦОʒВЧТН ІСЧІСО ʒNЧШЬ Н СЧМЬ ІСЧІСО Є, Ч ЄВО СЧМЬ ІЧ ГОТОВЬ ѪМРНЄТН ѠѦ ΛЮТНЄ РЧNЧ, Ч ЧІСО ІЧ Н ѪМРЄМЬ МОІЧ ѢЄ СЄ СМЄРТЬ ТРЧЖНТН ОѦ ІСОГЧ СЧМЬ ПОГНБЧѠ NЄГО ТН ЄТО ШЧΛЄМЬ ІСNНГѪ Н МОМІСЧ ПОРЧѦН ТНЄ МОНЄ ѦѪШМЧNЧ [najprije je bilo metnuto: „krvnika“, pak je poslije ta riječ precrtata, pa više nje metnuto „dušmana“] ІСОН СѪ МЄ ѠВЧІСОГЧ NЧVНNНΛН БОΛН БН МН БНΛО ѦЧ СѪ МЄ ѠNОГЧ ПѪТЧ ѪБНΛН NЄГО ІСЧІСО СѪ МЄ NЧVНNНΛН. NЄГО ГΛЄѦЧН Н ѦОБРО Н(Х) ѦРЖН ІСЧѦЧ Н(Х) Ѡ(Ѧ) ТЄБЄ ʒЧНШТѪ NЄІСЧ СЄ NЧѢѪ ІСО(Ѧ) ТЄБЄ Ѫ ТВОНІМЬ РѪІСЧМЬ ЧІСО NЧМН NЄ ВЪРѪЄШЬ, ІСЧІСО Є, ТѪ Є БНΛО ТѪРЧІСЧ Н ѦРѪГНЄ ІСЧʒЧѢЄ ІСЧІСО Є БНΛО Ч ʒNЧМО ІСОН СѪ. НШЧѠ СЧМЬ ПО ѦВЧNЧЄС ІСЧѦНΛѪІСЧ[2]) СВѪѦ МН Є БНΛО МНРNО Ч ѢЄ СЧМ МНСΛНО ѦЧ ѢЄ МН БНТН NЧНМНРNНЄ, ѠNѢЄ МН Є NЧНNЄМНРNНЄ ІСОѦ ВЧСЬ Н ѦЧ СН ʒѦРЧВО.

Slika 7. Pečat na pismu vladike Stefana.

Lamentacije vladike Stefana pune su prigovora i prijekora samom Hasan-begu, kojega kao da je smatrao nekim indirektnim sukrivcem „ljutijeh“

[1]) Vrijeme.

[2]) Kotara.

rana, te su ga dopanule. Nego mi se čini, sudeći po opetovanom, opširno iskićenom opisu, da te rane nijesu bile baš vrlo opasne. — U 9. knjizi književnih radova mojeg učenog zemljaka g. Nićifora Dučića „Историја српске православне цркве од првијех десетина вијека до наших дана“, tiskanoj u Biogradu 1894., navedeni su na strani 334. i 335. mitropoliti hercegovačko-zahumski po redu, kako je koji bio kada na eparhiji. U čitavom tome redu samo je jednome bilo ime Stefan. Bio je to Stefan Milutinović, pošljednji od domačih vladika, koje su god. 1768. zamijenili Grci-fanarioti, te se u posjedu vladičanske stolice u Hercegovini održali sve do u najnovije vrijeme, do god. 1888. Stefan Milutinović bio je po g. Dučiću god. 1763. već na eparhiji. Po tome je izvjesno, da je otpravnik našega pisma mitropolit Stefan Milutinović, tim većma, što i prethodna tri pisma potječu iz istog doba.

Gore smo stavili hipotezu, da je Hasan-beg, uz čije se ime u prethodna dva pisma nalazi i ono Omer-age Ćatovića, identičan sa Hasan-begom Resulbegovićem, adresatom pisma pod 14., a najveći nam je oslon za tu hipotezu bio maleni razmak vremena, u kojem su pisana ta tri pisma. A pošto su godina 1763. i 1768., granice vremena, u kojem je moglo biti pisano naše pismo, to se — imajući na umu da „Pašić“ prečesto rabi ne kao prezime nego kao atribut pašina sina — s puno većom vjerojatnošću može utvrditi identičnost Hasan-bega Pašića sa Hasan-begom Resulbegovićem, na kojeg je upravljeno pismo pod 14. Tako bi se, da nije Omer-age Ćatovića, ovo i sva tri prethodna pisma mogla svrstati u jednu grupu; jer je u sva četiri isti adresat — Hasan-beg Resulbegović.

Bi li se o atentatu, učinjenu na vladiku Stefana smjelo naslućivati, da je isti izvela možda produljena ruka Fanara, koji osiguran valjda za našljedstvo, nije mogao da dočeka da naravna smrt vladike Stefana isprazni mitropolitsku stolicu u Hercegovini? Grčka lukavost ne zazire od sredstva, ako ista vode svrsi.

18. Ovo je pismo upravljeno Ibrahim-begu Resulbegoviću, ali je anonimno. Isto je vrlo lijepim slovima pisano. Veličina arka, na kom je ovo pismo, neznatno je manja od one prethodnog pisma. Uzduž se, uprav sredinom pisma, vidi jedan, a širinom tri prevoja. Papir je pisma rutav, te je unutarnja polovica arka dobro sačuvana, a na izvanjskoj nema adrese.

Pismo čita se:

МОМЄ МИЛОМꙋ ГОСПОДАРꙋ ИБРАХИМ БЄГꙋ РЄСꙋЛБЄГОВИѪꙋ
МИЛИ И ДРАГИ ПОЗДРАВЬ И ПОКЛОНЬ КОЄ САМЬ МНОГО РАДЬ
VꙋТИ ЗА ВАШЄ ГОСПОСТВО И ЗДРАВІЄ ДАТ ЛИ БОГЬ КАД-

ІСОѦЄ[1]) ѦОѦН Ѯ ѠВѮ ҘЄМЛѢ С ІСОНЄМ ГОСПОСТВОМЬ ѦЧ БН NЧС СѮNЧЄ ѠГРНЧЛО ҘЧШТО Є ѠВН ІЧѦNН ВНЛЧЄТЬ ПРОПЧNѮѠ ШТО СЄ NЄ Ѧ̈Є NНГѦЧ NЧ NОГЄ ѦНѦ̈Н, ѮVНNНШЄ ѦЧ ѠРѮ ПО ѦВЧ СЄЛЧ С ЄѦNНЄМЬ ВОЛОВНМЧ ІСЧІСО VѮЄМЬ ѦЧ Є Н МОNЧСТНРЬ ѦѮ҉ЖН ПРОПО ІСЧ҉ЖѮ ѦЧ Є ѦЧТО Ѯ ТРЄБНNѢ ШЄСNЧЄСЬ ІСЄСЧ, ПЧІСЧ ВЛЧ(ѦН)ІСЧ Ѯ ТРЧВNНІСѮ ІСЧ҉ЖЄ ѦЧ Є ѦЧѠ VЄТРNЧЄСЬ ІСЄСЧ ҘЧ МОNЧСТНРЬ. VѮЄМО ѦЧ Є СВЄ ПЛЧ-Ѧ̈ЄNО Ѯ ТРЄБНNѢ ВЄҘНРСІСО Н ПЧШНNСІСО Ч ТО Ѯ ТРЧВNНІСѮ ШТО Є ВЛЧѦНІСЧ ѦЧВО МО҉ЖЄ БНТН ҘЧ СВОЄ ПОСЛЄ ѦЧ Є ѦЧВО, ПЧІСЧ ХОѦЄ ѦЧ NЧПЛЧТН ѠѦ МОNЧСТНРЧ NО СѮ МН ГОВОРНЛН ІСЧЛѮѦ̈ЄРН ѦЧ ВЧМЬ ПНШЄМЬ, МОЛЄ ВЧСЬ Н РѮІСѮ ЛѢБЄ ѦЧ ВН ҘЧ ТО ѮПНТЧТЄ ІСОГЧ ВН ҘNЧТЄ, ЧЛН Є ГОСПОѦЧРЬ ВЄҘНРЬ ТО ѮҘЄѠ ЧЛН Н(Х) ВЛЧѦНІСЧ ГЛОБН. ПНШНТЄ МЧЛО ІСNНГЄ NЧШІСН. ІЧ ҘNЧМЬ ѦЧ ѮМѢЄТЄ Н ШТО ВН Є ҘЧ ЧМО МОРЄТЄ СВЄ ПНСЧТН, СЧѦЧ ВН СЄ ІСЛЧNЧМЬ, РѮІСѮ СІСѮТЄ ІСОЛЄNО Н ПЧШМЧГѮ ЛѢБНМ ТЧІСО СЧЛН ЧГН, МѮСТЧНБЄГѮ, ХЧѦ̈Н ЧСЧNЧГН Н СВЧ МОІЧ VЄЛНЧѦЬ І(Ѯ)ТNЧ. ПНСЧ ВЧШ НҘМЄѦ̈ЧР[2]), ВН ПОҘNЧЄТЄ ПНСМО, Ѯ ТРЄБНNѢ = 1811. М(Є)С(Є)ЧЧ СЄПТЄМБРЧ = 1 =.

Vladikama je, sudeći po ovome pismu, na besparici bila najmilija financijska operacija udariti namet na manastire, u čijem su bogatstvu nazirali ne samo najizdašnije, nego i najmanje odijozno vrelo za pokriće svojih potreba. Godine 1811. desio se je na mitropolitskoj stolici u Hercegovini Fanariot Jeremije, a njegove zloupotrebe, na koje se ovo pismo tuži, bile su neizbježive i kod drugih fanarijotskih vladika; jer su oni od vrhovne crkvene vlasti za skupi novac kupovale svoje mitropolije. O ličnosti Ibrahim bega Resulbegovića, koji je po svoj prilici boravio u to vrijeme u Travniku, nema podataka kao ni o Salih-agi, Mustaj-begu i Hadži Hasan-agi, koji se u pismu spominju. Kad bi se pozitivno znalo, da je u to vrijeme živio defterdar Hasan-beg, po kome su se prozvali Defterdarovići, moglo bi se valjda naslućivati, da je istome Ibrahim-beg Resulbegović sa spomenutom trojicom otišao u Travnik u pohode.

19. Pismo serdara Nikole Kecoevića Salih-agi Resulbegoviću. Ovo je pismo, što se tiče veličine i formata, sve o sve slično onome pod brojem 5. Vrlo je dobro sačuvano, te je čisto i lijepo, a pisano je na debelu papiru. U širinu se i u duljinu vidi samo jedan prevoj i to po sredini pisma. Adrese izvana nema.

Pismo se čita:

ГОС(ПОѦН)NѮ Н ГОС(ПОѦЧ)РѮ СЧЛН ЧГН РЄСѮЛБЄГОВНѦ̈Ѯ ПОҘѦРЧВЛЄNНЄ ѠѦ NЧСЬ СЄРѦЧРЧ NНІСОЛЄ ІСЄЧОЄВНѦ̈Ч, Ч ПО ТОМЄ ШЛЄМ ТН ІСNНГѮ ѠѦ П(Р)ЄѮҘВНШЄNОГЧ ГОС(ПОѦН)NЧ

[1]) Kadgod.
[2]) Sluga.

СОБРАПРОВНАЖРА, Н ІА ТН ШЛЄМЬ МОІА АВА ТЄМЄСЖѢА[1]) ШТО МН СЖ АЖЖNН АNѢЄЛНѢН: ЖНВІСО Н БРАТ МЖ ВЖІСОСАВЬ, А ВНАНѡ ІЄ Н ГОСПОАНЬ ПРОВНАЖРЬ. БНЛО БН ПО ТЄМЄСЖѢНМА Н ВНШЄ, АЛН NЄ ААѡ БОГ ПОРЄѢН РНЄVН, NЄГО ОNАІСО ІСАІСО Є МОН ПОІСОННН СНЬ РЄІСАѡ ПОІСОННОМЬ ВЖІСОСАВЖ, А ВНѢЄѢЄ ТВОЄ ГОСПОСТВО ІСАІСО ІСОН ШІСРНТЬ[2]) ПНШЄ Н МОЛНМО ВАСЬ АА NАМЬ ТО VНNНТЄ NАПЛАТНТ А МН ѢЄМО МНСЛНТН О ВАШЄМЖ ААРЖ ШТО ѢЄТЄ ПОТРЖАНТЬ, А ШТО Є ВЖІСОСАВЬ ѡСТАВНѡ Ж МОГА ПОІСОННОГА СНNА NА ѡСТАВН, VЄВЄРЬАЗРЬ[3]) Н ЄАЗNЬ МАVЬ Н ЄАNЄ ІСОБVЄ, Н ѢЄVЄРМЖ[4]) РАЂАРТЖ С ТРОСТ(Р)ЖІСНЄМЬ ПЖЧНМЬ ПОЂЛАVЄNНЄМЬ ПО ІСОМ (М)Н ПОШЛЄШЬ АСПРН ІА VЖ СВЄ ѡВО ПОСЛАТН Ж ТВОЄ РЖІСЄ Н ІСОПНЄ ѡ(А) ТНЄ ШІСРНТА ШТО САМЬ ЖVНNНѡ. ЂNАМЬ АА VЄ ТН ЖНПІСО АNѢЄЛНV ЛАГАТЬ, Н ВРVЄТН ЛЖІСАВО. ТАІСО МН БОГА ІСОН Є СВАІСОГА САЂААѡ СВЄ Є ТАІСО НСТНNА ІСАІСО СЄ ПНШЄ Ж ШІСРНТНМА. Н БОГ ВАСЬ Ж ГОСПОСТВЖ ЖЂАРЖАѡ.“

Adresat ovoga pisma Salih-aga Resulbegović djed je Muhamed bega Defterdarovića, mojega oca. Nije li to možda onaj Salih-aga, koji je spomenut pod krajem prethodnoga pisma?

---

[1]) Temesuć, senet, priznanica (Schuldurkunde).

[2]) Spis.

[3]) Džeferdar je puška, iskićena sedefom (bisernicom, Perlmutter).

[4]) Prsluk (Weste).

Slika 6. Pismo Ante Meštrovića, upravljeno Ibrahim-paši Resulbegoviću.

Нови споменици из Жупањац-Делминиума.

Наше се знање о римском Жупањцу, куда нам је по моме мишљењу преметнути *Delminium*[1]), срећним случајем знатно обогатило. У тамошњем католичком гробљу, названо Караулом, коме има по прилици 20 година, једном се већ наишло на римски споменик, и то на фрагменат од саркофага, који је објављем у „Гласнику“ од год. 1895. стр. 582. *слика 15.*[2]); али је куд и камо вредније, што се тамо пронашло истом у год. 1896. мјесеца маја и јула. У прво назначеном мјесецу, копајући један гроб, избише на видјело олтари бр. 1., 2. и 7., а у мјесецу јулу находио је наджупник, пречасни Фра Анђео Нуић остале објекте, што су ниже нацртани, градећи капелу на простору, који обухвата по прилици 8 m^3. Сви су наласци сачувани старањем именоватог пречасног господина за земаљски музеј, и пренијети су амо у Сарајево посредовањем котарског уреда у Жупањцу.

Наласци припадају двема различитим културним епохама ове земље: римско-многобожачкој (бр. 1.—22.) и средњо-вјековној хришћанској (бр. 23., 24.). Пошто је један дио нахођаја из римско-многобожачке епохе посвећен епихоричним боговима, којима се служило још прије него су Римљани владали провинцијом, то се може доста поуздано тврдити, да су још стари Илири овдје приносили жртве, да је дакле вијековима сматрано то мјесто светим, па служи и данас црквеним сврхама, што поновно доказује, како неко мјесто може непрекидно да задржи једно и исто опредјељење. Дубља истраживања, која ће се предузети у год. 1897. требаће да утврде тачнији положај културних наслага (слојева) једних поврх других.

Споменике римске можемо подијелити у двије групе, у вотивне и у надгробне споменике. Почећемо са вотивним ради веће вриједности њихове.

---

[1]) „Гласник“ 1895., стр. 285.—299.

[2]) Испореди В. Радимски: „Die vorgeschichtlichen und römischen Alterthümer des Bezirkes Županjac in Bosnien“, „Mittheilungen“ IV., стр. 156.

1. Жртвеник *(ara)* од вапненца са лијепо израђеним горњим корнижем на главици и на доњем подножју аре с лица и по обим побочним странама. Корниж с лица (на прочељу) уријешен је пасом (Friesschmuck): три четверолисте ружице и између њих по једна шара на форму ↑ у медаљону у облику плетеног конопца. Такву декорацију сретамо овдје први пут у Босни и Херцеговини. Горња страна и зачеље није углађено. Поље за натпис десно нешто изодбијано; под натписом празна површина. Димензије су: висина 0·27; ширина при корнижу 0·16, иначе 0·13; дебљина при корнижу 0·135, иначе 0·115. *(Слика 1.)*

Слика 1.

Dian(a)e s(acrum). Ael(ius) Maximinus.

Што је овдје испуштена завјештајна формула, за то имамо и другђе података, испор. н. пр. C. III 1896. 2766 *a* = 8374 (исп. „Mittheilungen" IV., стр. 248.) 2802., 8430., 9810., 9866., 12798.

2. Жртвеник од вапненца с јако истуреном основом и горњим завршетком на прочељу и на обима побочним површинама; на свијем трима странама означене су акротерије усјеченим линијама. Горња површина и страна са зачеља није углађена. Мјере су жртвенику: висина 0·33; ширина при основи 0·20, иначе 0·163; дебљина при основи 0·202, иначе 0·16 *m.* *(Слика 2.)*

Слика 2.

Необична су скраћивања у 1. и у 3. ретку.

Dia(nae) Aug(ustae) sac(rum). T. Fl(avius) Secun(dus) v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

Мјесто *Secun(dus)* могло би значити *Secun(dinus)* или *Secun(dianus).*

Гентилно име *Flavius* доказује, да су овдје грађанско право већ под Флавијевцима појединим особама даривали.

3. Одломак с горње стране једне, неколико пута уоквирене плоче од пјешчаника. Мјере тога одломка износе: висина 0·115; ширина 0·115; дебљина 0·03. Поље за натпис излизано. Слова изједена, те ушљед тога нешто унакажена, висока су 0·017. *(Слика 3.)*

У првом реду чини се да је тачка стављена превећ близу првога I. Натпис није лако допунити, јер се право не да просудити, колико је с лијеве стране одбијено од плоче. Ја бих, гледајући на мјесто

Слика 3.

налазишта и на необични начин скраћивања, што смо га сусрели под бр. 2., предложио ово тумачење:

Di(anae) Lici[ni ..] Ama[...

4. Одломак једне плоче од пјешчаника, чији је доњи а дјеломично и десни окрајак још одржан; вис. 0·215; шир. 0·215 а деб. 0·065. Релијеф мјестимице изодбијан. Израда проста. Основа за скулптуру на оскок уклесана је неједнако дубоко. Човјечја подоба, заодјенута у

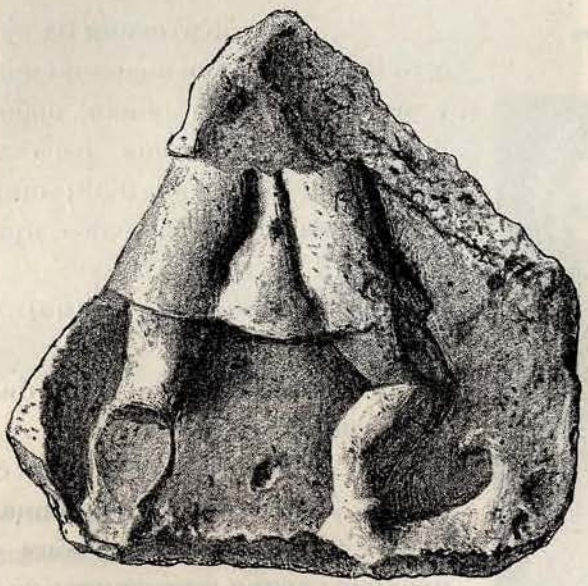

Слика 4.

високо потпасано одијело и у ловачке обуће, искоракнула је снажно на десно. Испред те подобе разабиру се још леђа, врат и дио од главе неке животиње, биће најприје једног пса, који лети у истом правцу. Ношња, пратња, као и та околност, што се одломак нашао

на истом мјесту, на коме и жртвеници бр. 1. и 2., навраћају да у тој слици упознамо вотив Диане. *(Слика 4.)*

5. Одломак од лијевог доњег угла једне плоче од пјешчаника; висина 0·11; ширина 0·17; дебљина 0·045. Доња и лијева површина са стране, што се очуваше, исклесане су скроз на скроз рапаво и жљебасто, с тога, да се табла може боље учврстити у зид. У издубљеном пољу разабире се реалистички приказан пас, гдје је скочио за неком особом, која је снажно искорачила на десно. Особа је у ловачким обућама; судећи по узаном остатку испред псећих предњих шапа, као да бијаше одјенута у високо потпрегачено одијело. На основу разлога, што смо их навели под бр. 4., приписати нам је и ову слику Диани. *(Слика 5.)*

Слика 5.

Овдје прикупљени споменици послужиће и опет као доказ, колико је био по Далмацији раширен култ Дианин; а да је Диана само римско име једног старог, епихоријског божанства, то је први истакао Р. пл. Шнајдерт (R. von Schneidert[1]).

Слика 6.

6. Жртвеник од пјешчаника са нешто изодбијаном основом и горњим завршетком у прочељу и по обима побочним странама. Зачеље и површина озго није углађена. Жртвеник је висок 0·39; широк при основи 0·225, иначе 0·18 а дебео при основи 0·195, иначе 0·17. *(Слика 6.)*

Armato s(acrum) Sest(ia) Onesime ex voto pos(uit) l(ibens).

Судећи по когномену била је дедиканткина либертином.

За *Armatus*-а испор. ниже стр. 233. и даље.

7. Жртвеник од вапненца са равним корнижем и подножјем на обим побочним и на предњој страни жртвеника; на овој пошљедњој страни корниж је одбијен. Зачеље нешто изглађено, а тјеме није углађено. Поље за натпис излизано и мјестимице ударцима озлијеђено. Диспозиција усјечених слова невјешта. Висина му је 0·50; ширина

[1]) „Archäol.-epigr. Mittheilungen“ IX., стр. 63.

при корнижу 0·275, иначе 0·25; дебљина при корнижу 0·29, иначе 0·25. *(Слика 7.)*

Над 1. ретком није стојало ништа. У ретку 2. биће да је прво, мало начињено Т накнадно придодано. У ретку 3. иза LI биће по свој прилици тачка. *Libes* мјесто *libens* није никаква погрјешка

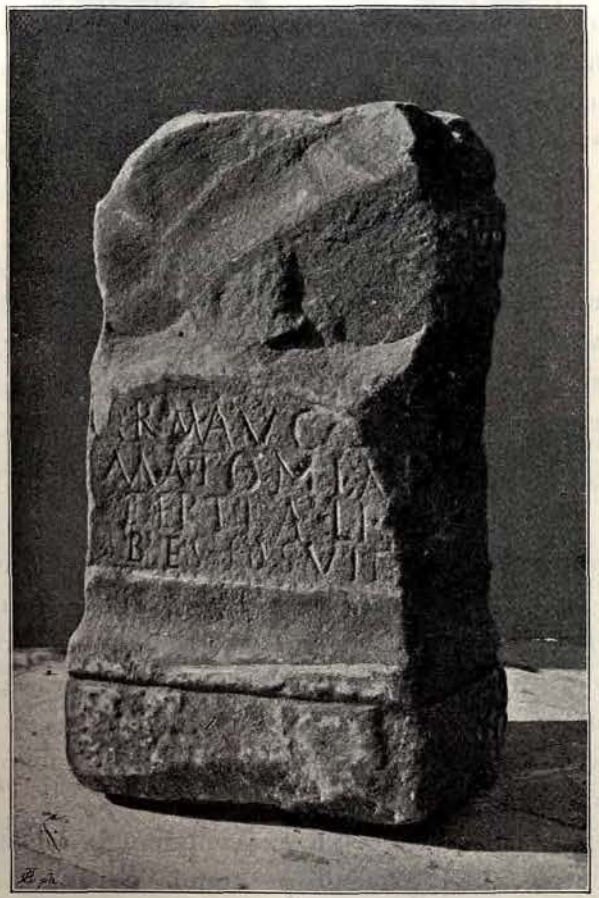

Слика 7.

клесача или онога, који је натпис саставио, већ је то вулгаран облик тога партиципионалног адјектива, који се јавља и на споменицима других, сасвијем различитих налазишта: C. III 1945: *Salonae;* 2906 *Iader;* 13236: *Halapići* код Гламоча; „Гласник“ 1895., стр. 380, *Burnum* и т. д.

Arm(ato) Aug(usto) s(acrum) Mattonia Tertia libe(n)s posuit.

8. Одломак лијевог горњег рогља једне плоче од пјешчаника; висина му је 0·18; ширина 0·20; дебљина 0·06; мјестимице је изод-

бијан *(слика 8.)*. У дубоко уклесаном пољу разабира се глава и горњи дио трупа неке голе, лицем према нама окренуте мушке подобе,

Слика 8.

али без браде; ова подоба стоји, ослањајући се на лијеву ногу. Десницу је спустила низа се а лијеву је мишицу опружила. На глави јој је вијенац, са кога су се на обе стране спустиле гране од бршљана, које су уопће узевши складно распоређене, и лијево испуњују цијело поље релијефа. Десно су нешто мањи листови уклесани више скучено, што нас навраћа да слутимо, да је на тој страни постојао осим украса на глави још и који други атрибут приказаног божанства, који је на неки начин био у свези с опруженом мишицом. Доље на лијевом рубу, гдје је плоча одломљена, види се нешто испупчено, што је пуно слично горњем дијелу од главе.

Уз допуну релијефа може се на томе споменику изражено божанство само тако одредити, ако узмемо у помоћ вотивне плоче, што су пронађене у храму божанства *Libera* и *Libere* у Земуну-Таурунуму год. 1882. и 1891.[1]). Једна од тих плоча[2]), на жалост такођер само фрагмент, слична је, што се тиче држања и украса на глави, на длаку овом нашем одломку, те нас наводи да узмемо, да и овдје *Liber* спуштеном десницом лијева вино из врча Сатиру у пехар, који чучи ниже њега у лијево. За допуну лијеве руке имамо пак осим горе добивене индиције и други један ослонац а у слици, што потиче из истог светилишта[3]); божанство је љевицом издигло високо над собом *Thyrsus*-ову палицу.

[1]) Ј. Бруншмид: „Вјестник хрв. аркеол. друштва“, стр. 189.

[2]) На спом. мј. слика 127.

[3]) На спом. мј. слика 128.

На темељу ове једнообразности, што је чешће пута сретамо код споменика из налазишта, која су једно од других тако удаљена (Жупањац и Земун) морамо закључити, да је у провинцијоналној пластици постојао у неку руку општи тип, по коме се изображавало божанство *Liber*-а (па за цијело и *Libere,* као и група обојих божанства), од кога се локално само у толико одступало, и колико се тицало којих узгредних додатака.

По веома великом броју тих натписа у част бога Либера у дунавским земљама, као и по томе, што се „иначе ријетко а овдје сразмјерно баш често налазе здружена оба божанства, Либер и Либера", дошао је Г. Висова[1]) до закључка, да је „по свој прилици некакви домаћи пар богова ових крајева замијењен и изједначен са римским божанством *Liber-Libera*".

*

Нема сумње, да су се вотивни олтари и вотивне плоче божице Диане, бога Либера и бога Арматуса, о којима смо мало час зборили, некоћ у скупу налазили у једном повећем светилишту. Мимо тога божанство по имену *Armatus* било је довде сасвијем непознато, исто тако као и у год. 1895. на врелу Привилице код Бихаћа ново откривени *Bindus-Neptunus*[2]). Према томе нијесмо на чисто, у чему се састоји биће његово. Да ће тај бог бити такођер један од домаћих богова, чије је само име латинизирано, свједочи нам та околност, што му се приносе жртве на истом мјесту са Дианом и Либером, под чијим се именима, како је већ познато, крију домаћа божанства. Он је на сву прилику био угледан, чим се међу поштоваоцима његовим налази и једна *Sestia Onesime* (бр. 6), која зацијело није била домаћег поријекла. Што пак на досада познатим олтарима само женскиње находимо, биће зар пуки случај.

Светилиште удружених божанства биће да је било, — судећи по сразмјерно многим пронађеним вотивним споменицима, једно од најзнаменитијих у граду, и зацијело је морало постајати још у првој половици другог стољећа, чим находимо гентилно име *Aelius* (бр. 1.), што и опет свједочи, колико дуго времена постоји епихоријски култ.

Црјепови овални и ужљебљени, што су се нашли истом згодом, биће да потичу од крова тога храма.

*

У другу групу иду остаци тамошњег гробишта. То су додуше само фрагменти од поклопаца римских саркофага, али тако необичног облика, да са тога посве самостално мјесто заузимају у скупини

[1]) Roschers „Mythol. Lexikon s. v. Liber" I., стр. 2027. исп. стр. 2030.

[2]) „Гласник" 1896., стр. 113. и д.

налазака из Босне и Херцеговине. Сви су једног те истог типа; поклопци су израђени без изузетка на форму кровова од храма или од куће. Кров им је с уздужне стране то стрмији а то положенији, док попријечне, узане стране чине забат са акротеријама са стране. (Остаци од акротерија шљемена нијесу се могли нигдје уочити). По један је забат, као оно прочеље у какве зграде, богато украшен и има на архитраву гробни натпис; а други забат у зачељу напротив посве је раван и без украса. Но и покрај све једноврсности у архитектонским основним облицима има у појединостима ипак разноликости, — само се два комада подударају и у фигурама на забату. — тако да се не може узети, као да је мајстор или да су мајстори за тијем ишли, да имитирају неку становиту зграду, можда још такву, која би постојала била у њиховом мјесту. Не може се чак ни толико рећи, као да су икако хтјели подражавати некој згради у свима појединостима, јер су на уздужним странама као и на забатима приказани такви декоративни детаљи, урези и полумјесеци, какви доиста не би пристајали били ни на какву зидану зграду. Њима се хотјело, да тек опћенито остваре предоџбу, да и мртвима приличи кућу имати. Да ли је била иста мисао изведена и на трупу од саркофага, то се не да поуздано утврдити; чини се да није, пошто се не могу констатирати ни на једном поклопцу главице од ступова или главице од антена, по којима би се дало закључити о деблу ступова на сандуку. Ваља нам дакле напустити жељу, да што поближе сазнамо о провинцијоналној архитектури нашој. Па ипак не ћемо остати сасвијем напразно, трудећи се да сазнамо што о тадашњем, макар и најпримитивније израженом умјетничком пословању у овијем земљама. Једном, кад се оно расправљало о надгробним споменицима из бихаћке околице, било ми је некако већ на руку истакнути, како су по појединим мјестима ове провинције одређене неке орнаменталне облике нарочито миловали, те које су клесарске радионице или саме изазвале, навраћене на то час чвршћим а час мекшим материјалом, којим су располагали, или су их се придржавали, јер су у становништву затекли нарочиту наклоност према овијем облицима. Па као год што су у Голубићима, Чавкићима, Језеринама и т. д. заузети били за линеарну и геометријску декорацију, тако су се опет у Жупањцу, израђујући саркофаге, држали дошљедно архитектонских облика.

Истоврстан је и материјал, меки пјешчаник, од кога су истесани поклопци од саркофага; сви су поједнако издубљени на унутрашњој страни; једнак им је жлијеб, који је усјечен ивицом за то, да поклопац чвршће уклапа у сандук; поједнак им је и волумен. Судећи по вели-

чини њиховој, бијаху одређени сваки за једну особу. Намијењени су одраслима за мјесто покоја, но ипак нађени су у њима и лешеви од дјеце.

Некад је број саркофага, што се налазише на томе мјесту, морао бити још већи; за цијело да нијесу још сви ископани. Понеки ће бити да је и изгубљен за навијек. Тако је још у год. 1886. госп. др. Ћ. Трухелка находио тамо један фрагменат, који је од тада незнано ишчезнуо[1]).

По великом броју њиховом рекли би, да нијесу могли никако бити смјештени у каквој мртвачкој кући, него су били постављени на пољу, као оно средовјековни надгробни споменици, тако звани богумилски мраморови или биљези. На то нас упућује и то, што су посве лоше одржани, па и то, што су са три стране уријешени.

Вријеме, у коме је некропола постала, можемо за сад само тако приближно одредити, ако се обазремо на имена покопаних; у овом случају једино на име *P. Ael(ius) C*....[2]); из чега слиједи, да су овдје мртваци покопавани у првој половини другог стољећа. Ако сад испоредимо датум овај са временом, што смо га добили расправљајући о тројству богова *Diana—Armatus—Liber* (стр. 233.), онда можемо рећи, да су храм и гробље постојали једно уз друго како по мјесту тако и по времену.

9. Два одломка, који пристају један уз други, од предње стране и један комад угла са стражње стране поклопца од саркофага. У средини забата, оперваженог зупчастим накитом, приказан је облик куће: на два по дужини усправним жљебовима украшена ступа почива лук са високо извијеним акротеријама на обе стране.

На подножју ступова јасно се разликују *plintha* и *thorus;* а главица од ступа чини се да је коринтска. У простору испод лука постављена је по свој прилици на једном подножју *amphora.* Са обе стране описаног облика куће приказан је по један делфин, како плива, а под њиме полумјесец, који је начињен шестаром; разабире се јасан траг од врха шестаровог, како је по двапут забадан. На странама дуж стрехе, које су доњим рубом такођер зупчасто уријешене, има уоквирен урез и опет полумјесеци, који су истим начином израђени као и они на предњој страни. Висина обојих комада од предње стране износи 0·24, ширина 0·66, висина 0·35.

---

[1]) Објављен у „Гласнику“ од год. 1895., стр. 582., сл. 15. у цртежу, што ми га је предао сâм находилац.

[2]) „Гласник“ 1895., стр. 582., сл. 15.

Висина фрагмента од зачеља 0·19, ширина 0·35, дужина 0·325. *(Слика 9.* Поглед с прочеља, са стране и уздужни пресјек.)

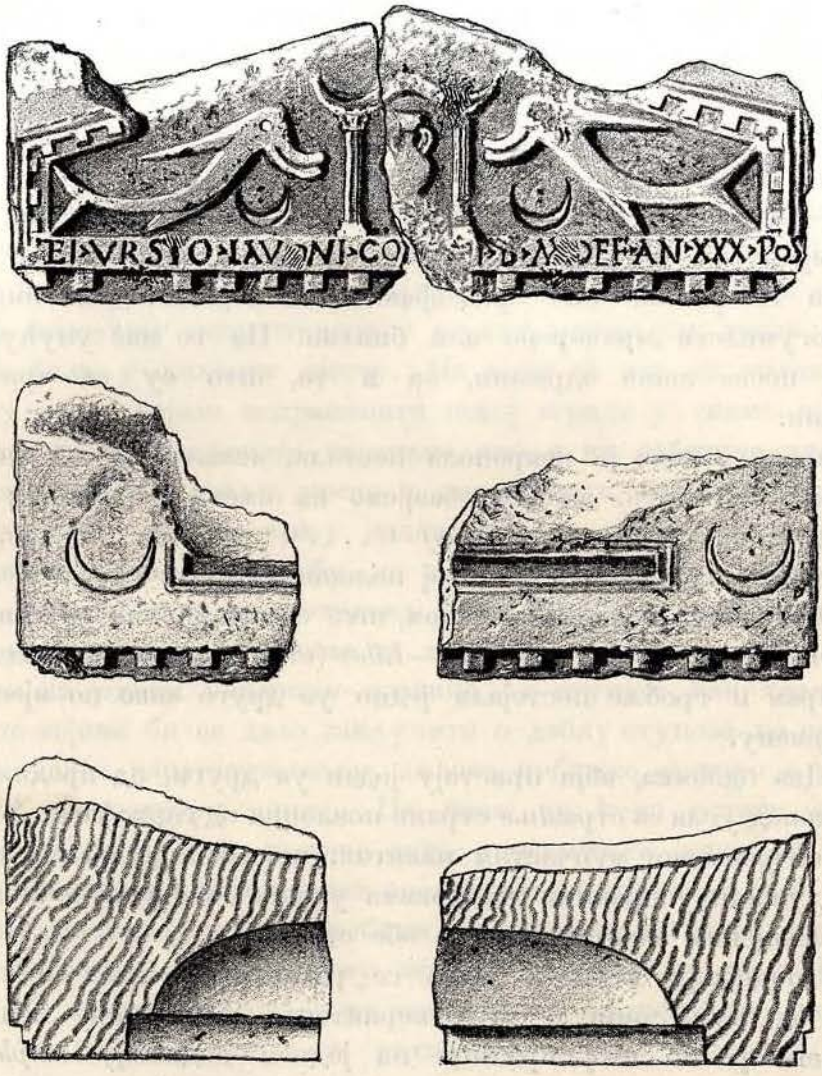

Слика 9.

Tei(us??) Ursio Lavoni con[iug]i b(ene) m(erenti), def(unctae) an(norum) XXX, pos(uit).

Гентилно име је скраћено; разумије се по себи да је *Teius* (исп. C. IX 890. 2385) сасма непоуздано нагађање; име женино, довде непознато, биће илирско.

10. Одломак од десног предњег угла са поклопца римског саркофага; на свима странама изодбијан. Колико се даје по остатку судити рекли би, да је страна од забата била исто тако израђена као и она

у *слици бр. 9.*, само што је испод и испред делфина усјечен колут од концентричких кругова на мјесто полумјесеца. Оба саркофага биће да су близу у исто доба постала. Црте за натпис јасно су забиљежене. Висина му је 0·20, ширина 0·235, дуљина 0·26. *(Слика 10.)*

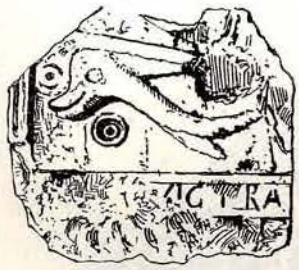

Слика 10.

....Vict[o]r a[n(norum)? ..]

11. Одломак деснога предњег угла са поклопца саркофага; предња страна оштећена. У пољу од забата, који је зупцима порубљен, приказана је ријечном шарану слична риба, окренута према средини, са тачно означеном шкргом, љускама, трбушним —, задњим — и репним перајама. Како се чини, украшен је акротеријон полупалметом. Уздужна страна има исти накит као и *слика бр. 9.*, само што урез није уоквирен. Висина му је 0·24, ширина 0·30, дужина 0·335. *(Слика 11.* Поглед спреда и са стране.)

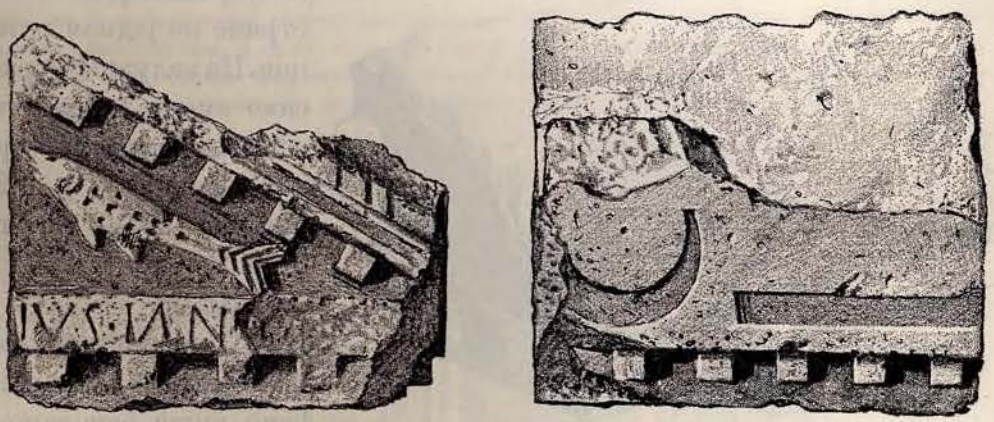

Слика 11.

....]ius Ian[....

12. Одломак од десног предњег угла са поклопца саркофага; страна предња јако оштећена. У пољу од забата, који овај пут није зупчасто уоквирен, шестеролиста ружица, изведена јако на оскок; на уздужној страни исти мотиви као и у *сл. бр. 9.*, само што су зупци на горњем

окрајку веома красно исклесани и што нема полумјесецâ. Кров је окомитији, а на њему је лежао лав као акротеријон са стране. Стражња је површина тако углађена, да је сва прилика, да је поклопац начињен био од два или и више комада. Висина му је 0·365, ширина 0·43, дужина 0·29. *(Слика 12.)*

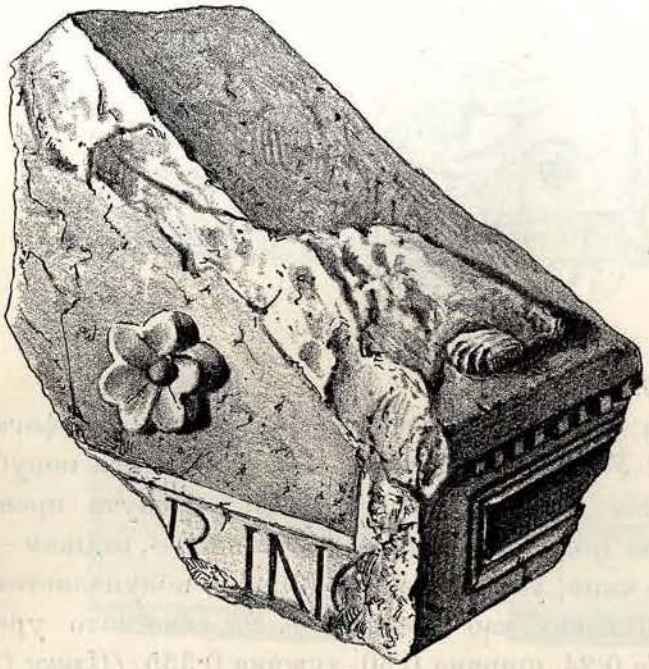

Слика 12.

Према остатку послиједњег слова мислим да је једва могло слиједити још које слово:

...?? Au]r(elius) In-[g(enus?)

13. Одломак с лијевог предњег угла са поклопца саркофага; предња страна пуно оштећена. У пољу од забата, који је (са изузетком дôњега окрајка) финим зупцима уријешен, на средини попрсје једног човјека *en face*, фланкирано с обе стране по једном ружицом. На уздужној страни само зупци, а на углу леži лав као акротеријон. Висина му је 0·26, ширина 0·31, дужина 0·44. *(Слика 13.)*

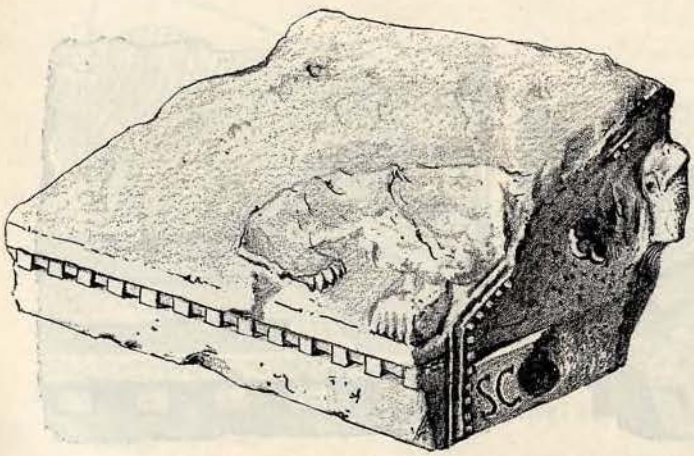

Слика 13.

Sc....

Очувана два слова не допуштају да нагађамо ишта основаног.

У Босни и Херцеговини могло се досада само у једном једитом случају доказати (испор. стр. 239. примј. 1.), да би се лав стављао као акротеријон на саркофаге, док је овдје ето толико пута већ приказан, дијелом као самосталан надгробни наставак а дијелом на надгробним релијефима[1]).

[1]) Испор. прије̇глед у „Wissenschaftl. Mittheil.“ IV., стр. 278., 290.

Слиједеће *Ba[u?...]* може означивати друго име очево од онога, који је ту покопан, а може да означује и име онога, који му је подигао надгробник. Епихоричка имена налазе се и иначе на овијем саркофагима, исп. *слику 9.* Та нам имена свједоче, да су домаћи, урођенички житељи становали и по већим мјестима.

15. Одломак са уздужне стране једног поклопца (капка) од саркофага; између два уоквирена уреза колут. По окрајцима нема зупчића. Висина му је 0·195, ширина 0·175, дужина 0·21. *(Слика 15.)*

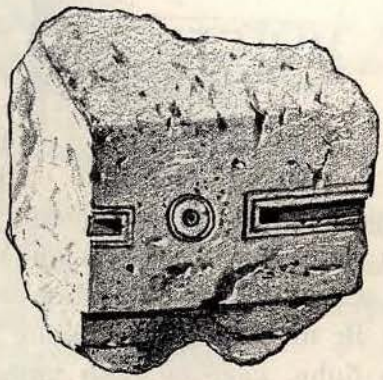

Слика 15.

16. Одломак са стражње стране поклопца од дјечијег саркофага; страна од забата углађена; по уздужној страни уријешен зупцима и

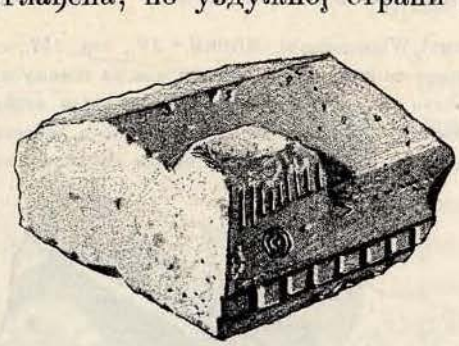

Слика 16.

колутом. На акротеријону паралелне бразде. Висина му је 0·185, ширина 0·44, дужина 0·36. *(Слика 16.)*

заокруженом забату попрсје једног младића (?), лицем према нама обрнутим и тек овлаш наговијештеним гибовима од одјеће; на лијево од попрсја једна ружица (као у *слици 13.*) На окомитом крову лежи лав као акротеријон са стране. Доњом ивицом жлијеб и унутрашњост издубљена као и код осталих поклопаца. Висина му је 0·395, ширина 0·45, дужина 0·43. Сад је у земаљском музеју. *(Слика 14. a)*

Први остатак од слова није довољно разговјетан, па ипак ми се чини да је искључено друго гентилно име (рецимо *Ulpio)* до *Iulio.* У *filio* било је друго I превијено. На крају види се једна хаста слова A.

Iulio Teutmeitis fil[i]o Pla[tori?....

17. Одломак од ћошка једног поклопца; наоколо јако изодбијан; по уздужној страни зупци, више њих полумјесец и запарана кружница са наставцима по страни. На акротеријону паралелне бразде као у *слици 16*. Висина му је 0·12, ширина 0·27, дужина 0·26. *(Слика 17.)*

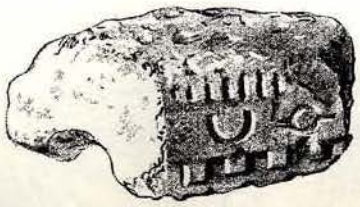

Слика 17.

18. Попречна страна од поклопца једног дјечијег саркофага. Страна од забата напросто уоквирена са изгребаним, храпавим пољем. На ћошкастом акротерију одсјек од кугле. Висина при акротерију 0·20, ширина 0·50, дужина 0· 32. *(Слика 18.)*

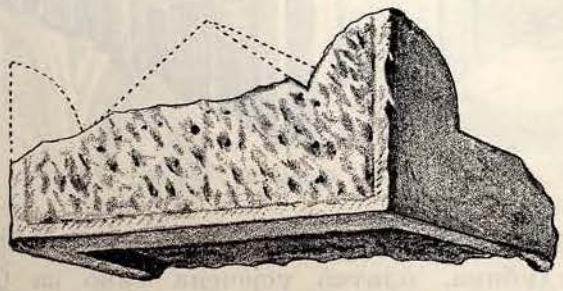

Слика 18.

19. Попречна страна од поклопца једног дјечијег саркофага без икаквог украса. Камен што је употребљен, био је оштећен још кад израђиван, те је за то лијеви акротеријон у облику кугле постављен више назад. Висина му је 0·25, ширина 0·46, дужина 0·36.

20. Одломак од ћошка једног поклопца од саркофага; страна од забата одбијена; уздужна страна без украса. Висина му је 0·20, ширина 0·33, дужина 0·62.

*

Овоме реду саркофага нека слиједе и оба ниже описана одломка ради орнаментације, која се на њима понавља.

21. Два одломка, који пристају један уз други, са горњега дијела једног каменог блока од пјешчаника. Висина 0·46, ширина 0·50, дебљина 0·61. У прочељу три половна ступа са главицама, које су јако сведене са стране. Удубљена површина између тих ступова

уријешена је уоквиреним уклесаним паралелограмима, који су једнаки оним „урезима“, што смо их виђали на уздужној страни некојих горе приказаних саркофага. У цјелини изгледају као двокрилна врата, која су украшена уметнутим дугуљастим плочама. Исти је мотив наго-

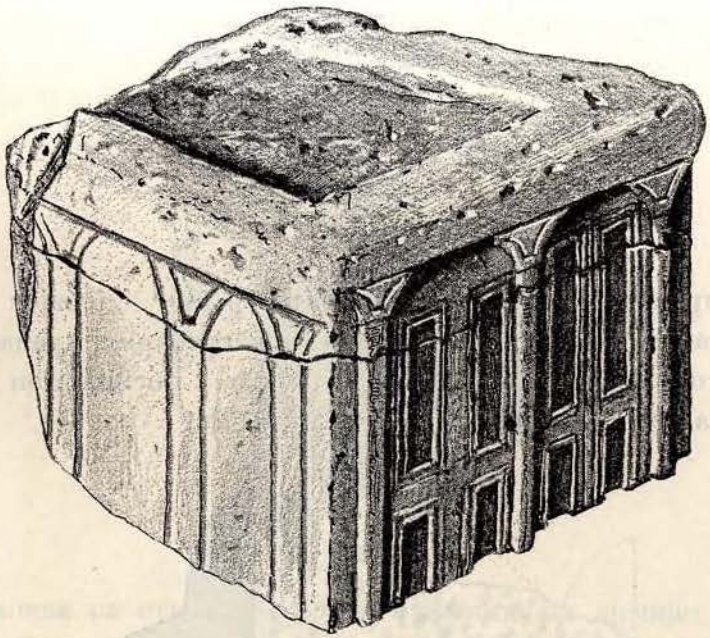

Слика 19.

вијештен и на равнинама са стране. Зачеље је углађено. На горњој површини има удубина, плитко усјечена само за 0·03; ширина је удубини 0·30, а дужина 0·40; рупе (Dübelloch) нема. Окрајци около удубине широки су пак 0·10. Сви горњи бридњаци су заобљени. *(Слика 19.)*

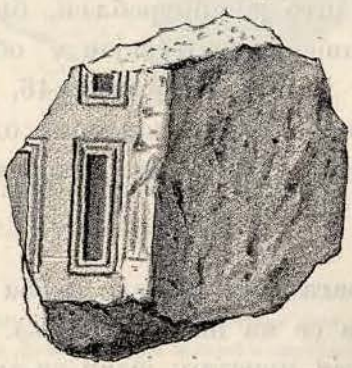

Слика 20.

22. Одломак од сличног споменика, унаоколо изодбијан. Висина 0·37, ширина 0·19, дебљина 0·53. *(Слика 20.)*

На што су служила ова два споменика није ми никако јасно. Да ли су стојали у ближој каквој било свези један с другим, или је можда сваки за се служио у неку сврху, право не бих умио рећи. Мени није познат такве руке подставак нити жртвеник.

*

Остатке средовјековне капеле, што је постојала на Караули, чине до сад само ова два фрагмента:

23. Јако оштећен одломак романске *Acanthus*-главице са коврчицама (волуте); оздо има чепницу, рупицу, којом се може насадити на ступ, да чвршће стоји; материјал фрагменту пјешчаник. Висина 0·21, ширина 0·17, дебљина 0·10. *(Слика 21.)*

Слика 21.

Слика 22.

24. Одломак од ступа, који се озго и оздо сужује; на четири мјеста испрутан наоколо успоредним браздама; површине оздо и озго углађене. Висина 0·47, промјер 0·14. — Материјал фрагменту пјешчаник. *(Слика 22.)*

Сарајево, почетком године 1897.

К. Пач.

Prvo broncano nalazište u Dalmaciji.

Piše

pop **Petar Kaer,**

član antropoloških društava u Beču i Lyonu.

U prvoj polovici mjeseca maja god. 1892. javiše nam, da je neki seljak iz Sitnoga, radeći na svojoj zemlji, naišao na znatan broj broncanih nahogjaja.

Što je težak kazivao, bilo je tako nejasno i raznoliko, da ne mogosmo uhvatiti prave slike o tom nalazištu. Tek kasnije, kad nam donesoše na ogled jedan kelt i jednu spiralnu dvotoku te nam rekoše, da se toga i više našlo, i da je u zemlji bilo sve zajedno a teško da je 8 do 9 *kg*, onda odmah odlučismo poći na lice mjesta, da razgledamo predmete i da izvidimo mjesto, gdje su ih našli.

Sitno je selo na sjevero-zapadnoj granici stare Poljičke knežije. Leži na strmim obroncima Mosora. Izmegju glavica steru se doline s plodnim oranicama, a podnožja Graca, Dračevice i Makirine, glavice megju Mosorom i Porunom, okićena su voćnjacima i vinovom lozom, goli pak i strmeniti vrhunci posijani su gradinama i gromilama, tim očitim dokazima, da je taj kraj već u najstarije doba bio naseljen.

Na vojničkom zemljovidu Zon. 31. Kol. XV. nahodimo u sredini zabilježeno selo Sitno. Povrh Graca zabilježeno je brdo i kapelica Sv. Kuzme (717 *m*), njemu na istok posred kuća zabilježena je druga crkvica, ali bez imena; to je kapelica Sv. Roka, a izmegju nje i prve kuće prema istoku nalazi se ono mjesto, gdje iskopaše naše broncane nahogjaje. (Vidi *sliku 1.*)

Danas je već posve utvrgjeno, da gradine sežu u doba prehistoričko. U velike nam je žao, što nijesmo mogli god. 1890 zajedno s gosp. kustosom Szombathy-jem vršiti iskapanje na gradini Sv. Kuzme, kamo bijasmo pošli, znajući za stalno, da bi nam se bio trud naplatio; ali su na žalost naši seljaci tako praznovjerni, te se plaše, da će im grâd potući plodove, ako se, kako oni kažu, prevrću mrtvačke kosti po gradinama i gromilama.

Na južnim obroncima brijega, na kome stoji crkvica Sv. Kuzme — na bližnjoj visoravni — nagjeni su broncani predmeti, o kojima hoću da govorim.

Vrijedno je pripomenuti, da je i prije tu nagjeno u nekim grobnicama broncanih stvari; pošto im se pak nije davala nikakva važnost, razlupali i razbacali su ih neuki seljani. Ipak nam je pošlo za rukom, da skupimo nekoliko takovih stvari od tamošnjih seljana, kao n. pr. jednu naočarastu spiralnu dvotoku, nekoliko sapinjača i t. d., što smo

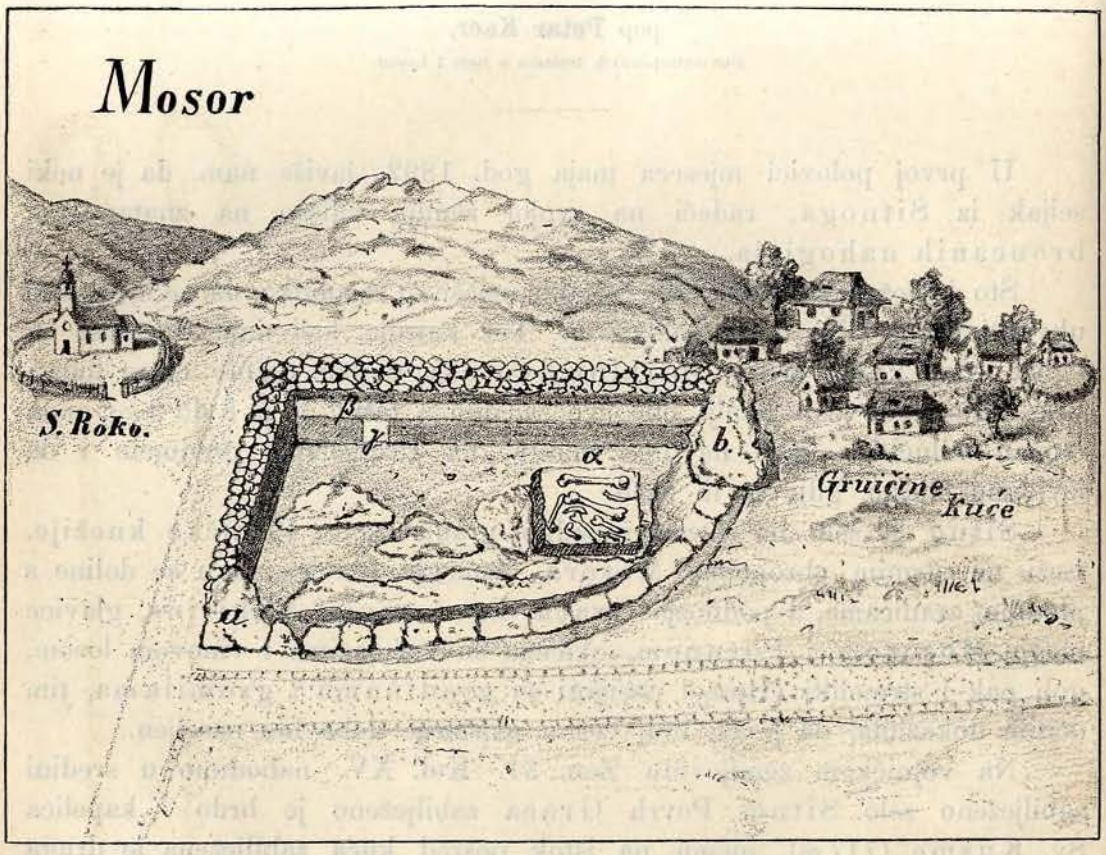

Slika 1. (Nacrt izragjen od oka.)

po gosp. kustosu Szombathy-ju poklonili carskomu dvorskomu muzeju u Beču[1]), a ono što još kod sebe čuvamo, nastojaćemo, da što prije objavimo.

No da se vratimo k nalazištu! Ovako mu ugjoše u trag: Božo Grujica pok. Blaža, stao kopati u svom vrtliću kod kuće, ispod Mosorskih hridina. Aluvionalno zemljište je tu neka vrsta sive ilovače, koja je nastala od razdrobljenog mosorskog vapnenca iste boje.

[1]) Isporedi Dr. F. Ritt. v. Hauer: „Annalen des k. k. naturhistorischen Hofmuseums". Jahresbericht für 1891, str. 79., br. 17.

U dubini od kakovih 50 *cm* udari mašklinom na novi sloj od crnice i kamenih odlomaka (škalje). Odgrnuvši taj prostor za tri četvorna metra, kopao je dalje crnicu, pomiješanu sa škaljom, i to u nadi da bi se namjerio na živac kamen, iz kojega je kanio vaditi gradivo za novu kuću, što ju je baš tada zidao. Nego dignuvši i taj sloj, koji je mogao biti debeo 10 do 15 *cm*, začudi se naišavši na tvrd i kompaktan sloj zemlje, na kojemu nagje ugljevlja i luga. On raskopa i taj, kako ga on nazva komin (ognjište), a pod njim nagje mnoštvo kostiju, koje, ne davajući im nikakve važnosti, razlupa i razbaca, tražeći ne bi li što drugo ispod njih našao (vidi *sliku 1.* kod tačke *α*). Po sićušnim komadićima, što smo ih sakupili po zemlji, nijesmo nikako mogli odrediti, kojim su životinjama mogle pripadati, ali je Grujica tvrdio, da su te kosti bile poput volovskih ili konjskih.

Slika 2.

Grujica, našavši se u čudu s tih nahogjaja, uznada se, da bi tu mogao naći kako blago, i uzme dalje kopati sve do dubljine od 6 do 7 *m* i to baš kod živca kamena, označena na *slici 1.* pismenom *a*.

Kopajući još za kakih 50 do 60 *cm* dublje, otkri red stijena, a udarivši njihovim pravcem, dogje do drugoga živca kamena *b*. Kamenje u tijem stijenama bilo je tvrdo spojeno, tako da ga nije bilo moguće rastaviti, osim ako se koji kamen smrvio. Pošto je prevrnuo sve te stijene, ne našavši ništa pod njima, ostavi se toga jalovoga posla. Drugi dan opet uze u svom vrtlu tražiti kamen za gradnju kuće, a pošto ga je s donjeg kraja uzalud tražio, prihvati se gornjeg. Tu odmah ispod zida (vidi *sliku 1. β*), kojim je vrt opasan, na zapadu od onog prije nagjenog ognjišta, odgrnuvši ilovački sloj, ravno prema ognjištu, nagje nešto dublje sahranište broncanih prijedmeta *(slika 1. γ)*.

Prijedmeti su ležali naslagani na goloj zemlji, a ne u posudama ili pod kamenjem, i to na prostoru od kakovih 30 *cm*^{2}. Poredani bijahu tako, da su oveći komadi bili na dnu, na njima su bili položeni prebijeni, a na ovima ležahu nakiti zavijeni, ujedno s jednom rašljastom ukosnicom, *slika 2.*, koja nam ne dogje ruku, budući da je prodaše c. k. muzeju u Spljetu.

Slična ukosnica nagjena je prije nekoliko godina u Borovcima, metkovićkog kotara, koju takogjer poklonismo dvorskom muzeju u Beču.

U ovom nalazištu bilo je, zajedno sa spomenutom ukosnicom, svega osamnaest komada.

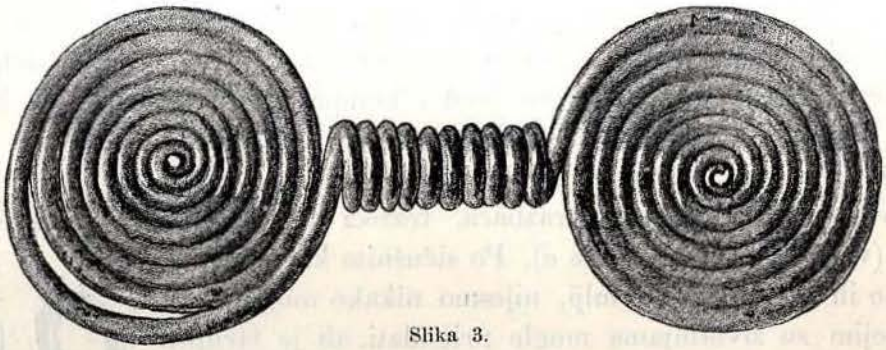

Slika 3.

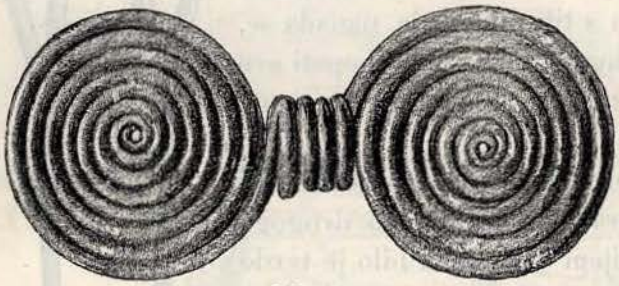

Slika 4.

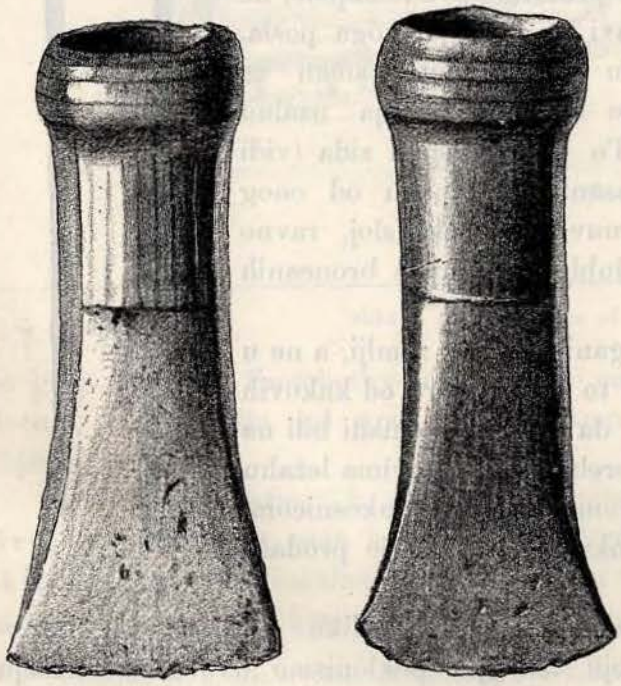

Slika 5.

Slika 6.

1. Dvije toke od oble žice s devet zavoja razitih i usporedo položenih. Žica vijući se iz toke, diže se naspram toka osovno u vis, mota se deset puta na okrug te se svija, da drugu toku sastavi. Straga u sredini nema traga kvakama za jezičac.

Premjer je toka 8 *cm* i 5 *mm*, a dužina 21 *cm*, težina pak 40 *dg* *(slika 3.)*.

2. Druge dvije jednako izragjene toke, koje su nešto manje od onih gore napomenutih. Žica, koja na sredini spaja toke, mota se samo četiri puta na okrug *(slika 4.)*. Ni ove nemaju traga kvakama.

Premjer je toka 7 *cm*, dužina je 16 *cm* i 5 *mm*, svaka teži po 20 *dg*. Obje su jednake.

3. Dva kelta bez uha. Prvi, *slika 5.*, dug je 17 *cm*, širok na ušću 5 *cm* i 3 *mm*, na

bridu 6 *cm* i 6 *mm*, a teži 70 *dg;* drugi, *slika 6.*, dug je 17 *cm*, širok na ušću 5 *cm* i 3 *mm*, na bridu 6 *cm* i 6 *mm*, a teži 66 *dg*.

4. Tri kelta s uhom: prvi je dug 14 *cm*, širok na ušću 4 *cm* i 5 *mm*, na bridu 5 *cm* i 2 *mm*, a teži 44 *dg (slika 7.)*.

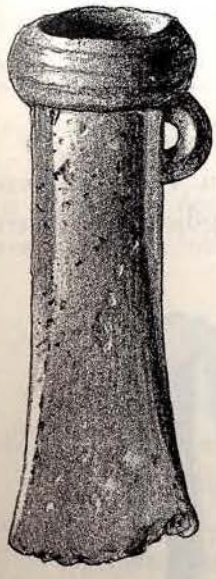

Slika 7.

Slika 8.

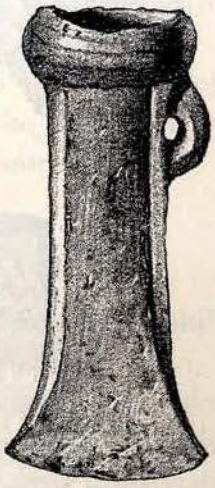

Slika 9.

Drugi je dug 13 *cm* i 3 *mm*, širok na ušću 4 *cm* i 2 *mm*, na bridu 5 *cm* i 7 *mm*, a teži 47 *dg (slika 8.)*.

Treći je dug 11 *cm* i 5 *mm*, širok na ušću 4 *cm* i 3 *mm*, na bridu 5 *cm*, a teži 27 *dg (slika 9.)*.

5. Otka s oblučnim bridom, s obje strane s krilima; duga je 16 *cm* i 7 *mm*, od brida do krila 8 *cm* i 4 *mm*, široka je na bridu 6 *cm*, na srijedi 3 *cm*, na vrhu, malo okrnutomu, 3 *cm* i 8 *mm*, a teži 55 *dg (slika 10.)*.

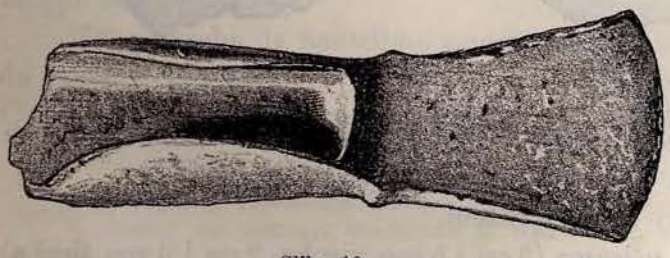

Slika 10.

Slika 11.

6. Četiri odlomka sjekirica; na gornjemu kraju odlomaka vide se žljebovi ušica.

Prvi odlomak dug je 6 *cm*, širok 4 *cm*, a teži 39 *dg (slika 11.)*.

Drugi je dug 6 *cm*, širok 6 *cm*, a teži 44 *dg* (sličan onome u *slici 11.*). Treći je dug 6 *cm* i 5 *mm*, širok 5 *cm* i 7 *mm*, a teži 38 *dg (slika 12.)*. Četvrti je dug 5 *cm*, širok 5 *cm* i 5 *mm*, a teži 49 *dg (slika 13.)*.

Slika 12.

Slika 13.

7. Dva ulomka s bridima sa strane od sjekirice, ili možda od kelta ili otke, što nam nije lako odrediti.

Prvi ulomak dug je 7 *cm* i 8 *mm*, širok na bridu 11 *cm* i 4 *mm*, na gornjemu kraju, gdje je prebijen,

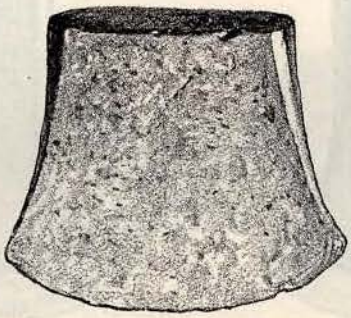

Slika 14.

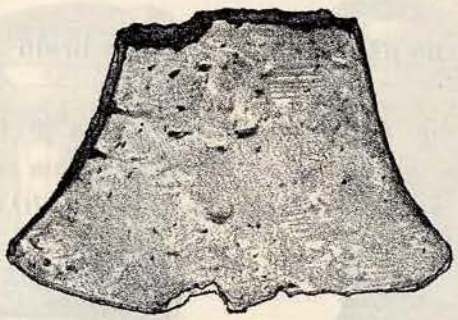

Slika 15.

Slika 16.

6 *cm* i 5 *mm*, a teži 45 *dg (slika 14)*; drugi je dug 7 *cm* i 5 *mm*, širok na bridu 9 *cm*, pri vrhu 6 *cm* i 4 *mm*, a teži 43 *dg (slika 15.)*.

Na oba ulomka bridovi su zaokruženi.

8. Sjekira sa jajastim ušicama (3 *cm* i 5 *mm* visoka, 2 *cm* i 4 *mm* široka) za držak, koji teče uporedno s oštricem *(slika 16.)*.

Povrh ušica, bilo je drugo oštrice, ali je prebijeno. Donji kraj sjekire dug je 6 *cm*, i tu je prebijena. Drugi ulomak kao da je od iste sjekire, a čini se, da nije ispao velik komad izmegju oba ulomka. Treći komad

s bridom, a i gornji kraj sjekire nije se našao. S obje spoljašnje strane ušica dva su žlijeba; širi poravnjivajući se gubi se na stranicama sjekirice, praveći trokutni brid, na hrptu sjekire i pod njim. Drugi je žlijeb nad ušicama usporedan s prvim, ali ide oko ušica i pravi šiljak.

Ulomak gornji sa luknjom dug je 11 *cm* i 5 *mm*, širok 4 *cm* i 5 *mm*, a teži 60 *dg*. Drugi ulomak dug je 6 *cm* i 7 *mm*, a tolika mu je i najveća širina. Teži 44 *dg*.

S ovom ćemo se zanimljivom sjekirom kasnije i potanje pozabaviti. Što do sad istakosmo, neka nam tek razjasni njezin oblik, u koliko to ne bijaše moguće pokazati crtanjem.

Premda je opis prilika, u kojima se našlo nalazište i predmeta, koji su iskopani, dostatan za stručnjake, ipak želimo još nešto nadodati za nestručnjake, neka im bude kao uputa kod sličnih istraživanja.

O naravi nalazišta.

Zbirka nagjenih prijedmeta ne samo da je važna poradi osobitih oblika, već je zanimljiva i poradi prilika, u kojima se našla.

Nema sumnje, da su broncani prijedmeti bili naročito kao sahranište položeni i naslagani, u doba kad su se još u zadružnom življenju upotrebljavali.

Ognjište, kosti, neuklesane stijene potvrgjuju, da je ove prijedmete ljudska ruka tu upravo sahranila, i da se nijesu po slučaju na okupu našli.

Taki je običaj sahranjivanja poznat paleontolozima, bilo da se prijedmeti nahode u posebnim posudama (situle i ciste), bilo da su bez ikakva zaklona naslagani na samoj zemlji; prozvaše ih tehničkim imenom: Francuzi „cachette“ i „trésors“; Nijemci „Depotfunde“, „Schatz“ i „Einzelfunde“; Talijanci „ripostigli“; a u nas bi se moglo kazati: „skrovište ili „sahranište“.

Jedno od najglasovitijih do sad nagjenih „skrovišta“ biće ono, što ga god. 1877. nagjoše u Bolonji i koji postade povodom zanimljivih rasprava megju stručnjacima[1]).

No ne treba da navodimo primjera izvan naših zemalja, jer je dovoljno da spomenemo izmegju najpoznatijih „skrovišta“ ono kod Duhcova u Českoj s 12.000 broncanih prijedmeta[2]), kod Osijeka[3]), Gradiške[4]),

---

[1]) „Bullettino di Paletnologia Italiana“, god. I., str. 18.

[2]) „Mittheil. der anthropol. Gesellschaft in Wien“ 1882., str. 81. — „Mittheil. der Centr.-Comm. zur Erforsch. etc.“. Wien, 1882, str. 86.

[3]) „Ueber einen prähistorischen Schmuck aus Esseg“, von Prof. Joh. N. Woldřich. (Mit einer Tafel.) Ispor. „Mittheil. der anthropolog. Gesellschaft in Wien“, sv. X., br. 10.-12., str. 298.—298., 1881. „Vjesnik hrvats. arheolog. društva u Zagrebu“, god. III., str. 60.

[4]) „Popis predmeta iz prehistoričke dobe u nar. zem. muzeju u Zagrebu“, 1846. — „Vjesnik hrv. arheolog. društva“, god. III.. str. 90.

Mitrovice[1]), Gaja[2]), Broda[3]), Rume[4]), Tenje[5]), Jarčine u Slavoniji[6]); Topličice[7]) u Hrvatskoj; Šumeca[8]) u Bosni i Krehin-Graca[9]) u Hercegovini; a da i ne govorimo o onima, što no se danomice otkrivaju.

Naše Sitnajsko skrovište nije samo s toga važno, što je prvo paletnološko otkriće te ruke u Dalmaciji, već i s toga, što otkriva u našoj pokrajini osobiti predhistorički sloj, koji do sada još nije bio naučno utvrgjen, premda je broncano doba po nešto zastupano u našim pokrajinskim muzejima, kako ćemo to kasnije vidjeti.

U zamašitom i još neriješenom pitanju o postanku i o perijodama broncanog doba po raznim stranama svijeta, od velike su važnosti „skrovišta“, bilo da su prijedmeti, što ih u njima nalazimo domaći proizvodi[10]), bilo da su možda doneseni iz tugjih krajeva.

Premda paleontolozi složno slična nalazišta smatraju kao skrovišta ili sahraništa, naše je skromno mnijenje, da znanost još nije rekla svoju pošljednju o postanku i naravi njihovoj, a i ne će se valjda na to odlučiti, dok ne dobije daleko čvršćih komparativnih dokaza.

Htjelo se da odredi neka bitna razlika izmegju pojedinih skrovišta, ali je ta razlika potjecala više iz različitih mnijenja i tumačenja pojedinih stručnjaka, nego li iz naravi samih nalazišta.

Valja priznati, da su ta mnijenja većinom osnovana na tim podacima i vjerojatnim dokazima; ali se ipak ne smije mimoići, kako su neki učenjaci potisnuli to pitanje do pravog cjepidlačenja, te su stvorili tako sitnih razlika, koje se ne dadu posvema usvojiti, a osobito što se tiče jednoličnih običaja, koji bi nam predstavljali jednake oblike kod svih evropejskih naroda, koji su živjeli izmegju broncanog i početka željeznog doba, i koji bi se u pogledu obrtnog napretka nalazili u jednakim prilikama razvoja i naobrazbe.

Prvi, koji je stao tumačiti narav i znamenovanje tih sahrani šta, bio je naš lični prijatelj, glasoviti antropolog Ernest Chantre u Lyonu.

---

[1]) „Vjesnik hrv. arheolog. društva u Zagrebu“, god. 1884., str. 8. — „Popis arheolog. odjela nar. zem. muzeja u Zagrebu“, uredio prof. S. Ljubić, god. 1889., str. 90.—93.

[2]) Franz von Pulszký: „Die Kupferzeit in Ungarn“. Budapest 1884.

[3]) „Vjesnik hrv. arheolog. društva“, god. III., str. 90.; god. VI., str. 11.

[4]) „Vjesnik hrv. arheolog. društva“, god. VI., str. 8.

[5]) „Popis arheolog. odjela“ i t. d., god. 1889., str. 86.

[6]) Idem ibid., str. 90.—93.

[7]) „Vjesnik hrv. arheolog. društva u Zagrebu“, god. 1886., str. 95.

[8]) „Glasnik zem. muzeja u Bosni i Hercegovini“, 1890., str. 64.

[9]) „Vjesnik hrv. arheolog. društva“, god. 1882., str. 5. „Popis“ i t. d., str. 98.

[10]) A to bi bilo, kad bi se zajedno nalazili i kalupi za ljevanje, nesalivene gromade (lingot) i prijedmeti sa slivenim skorupom (pjenom).

On ih je na troje razdijelio, naime na sahraništa, ljevaonice i postaje *(trésors, fonderies, stations)*[1]).

Nu ta njegova klasifikacija nije bila općenito usvojena, pak je za to vitez M. S. de Rossi u Rimu istakao svoje mnijenje, da su slični broncani prijedmeti, na taj način sahranjivani, služili kao novac[2]).

Neki pak pristadoše uz mnijenje Castelfranca, koji veli, da su kelti, i drugo novo orugje i oružje bili kapital trgovaca, koji su putujući po različitim krajevima raznosili one bronce, i da su upotrebljene prijedmete trampili sa stanovnicima onih krajeva, kud bi prolazili. — Trampljenje novog orugja ili oružja sa starim tako bi se obavljalo, da je trgovac za novo dobivao manju svotu, ali mu se pridodalo staro, a stare predmete je kasnije opet popravljao i preprodavao[3]).

Nekoliko godina kasnije isti je Castelfranco, proučavajući skrovište „Vertemata" ustvrdio, da je bilo kao zavjetni dar[4]).

Čuveni Pigorini dijeli pak skrovišta na dvije vrste i to: na skrovišta s novim i nesvršenim prijedmetima, koji su bili trgovcima kao zalihe na putu, i na ona, što se sastoje od prebijenih komada i onakih, što su loše saljeveni, ili su od duge upotrebe istrošeni, te su pomiješani s gromadama broncanih saljevaka (pezzi di bronzo da fondere) te odregjeni za ljevaonice[5]).

Zannoni pokušao je prvi razdio Pigorinov opet da razdijeli na dvije vrste i to: u pakotilje ili u mala skladišta putujućih ili mjestnih trgovaca, koji su ih, bojeći se da ih nebi nestalo, zakopali u zemlju; i u putne tvornice, koje bi prikazivale zanat putujućih broncanih radnika, od prilike kaki su danas ciganski kotlari. Ove bi tvornice bile različite već prema tome, kako su bili predmeti novi i dovršeni, ili prebijeni i istrošeni, te pomiješani sa surovinom; drugi se opet skup sastoji od predmeta pomiješanih sa saljutcima (lingot) i kalupima, koji su jedino mogli služiti za ljevaonice[6]).

Ovdje vrijedi da se napomene tumačenje, koje je iznio o sličnim skrovištima učeni Gamurrini u sjednici zavoda arheološkoga dopisivanja u Rimu dne 8. aprila 1881.

---

[1]) Er. Chantre: „Études paléoethnologiques dans le Bassin du Rhône". — „L'Âge du bronze".

[2]) Cav. M. S. de Rossi: „Terzo rapporto sugli studii e sulle scoperte paletnologiche dell' Italia media" (Ispor. „Bullettino dell' Istituto di corrisp. archeol. in Roma".) Adunanza 8 Aprile e 18 Marzo 1882. — G. Rosa: „Sul ripostiglio di Torbole". — Mommsen: „Geschichte des römischen Münzwesens", str. 169. do 174. — „La stirpe tributata alle divinità delle Acque Apollinari scoperta nel cominciare dell' anno 1882" di G. M. Roma 1882.

[3]) „Ripostiglio di oggetti di bronzo nel Lodigiano". Ispor. „Bullett. di Paletnol. Ital.", god. IV., str. 7. i d.

[4]) Idem ibid., god. VIII., str. 218.—228.

[5]) Idem ibid. VII., 1881., str. 179.

[6]) Idem ibid. XV., god. 1889., str. 111.

Predmetom mu je bilo tek nagjeno skrovište Chiusia, koje se doduše ne može isporediti s našim iz Sitnoga, poradi broja u njemu sahranjenih prijedmeta, ali je ipak u velike na nj nalik, budući da se oba sastoje od odlomaka, a naročito od komada prebijenih na dvoje i troje i pomiješanih s cijelima i od prijedmeta, što više što manje upotrebljenih.

Ostavljajući na stranu pitanje, može li se prebijanje sjekirica držati kao neki prvi pokušaj monetarnog sustava, kušao je izvjestitelj da protumači svrhu tih sahraništa, odbijajući pomisao da prikazuju radionice ili ljevaonice, pače nazvao je to mnijenje absurdnim.

On ta skrovišta drži ostancima blagajnica prvih vremena, bilo s toga što su sahranjeni u žarama, ili što su posuti. Ovi bi potonji mogli biti i prinosci, koji su se sabirali i ostavljali svećeniku ili poslužniku svetišta, da ih sahrani u favissi.

Jedna ili više žara, napunjenih takvim prijedmetima, sačinjavale bi blagajnicu svetišta, koja je bila odregjena za njegove potrebe i za bogoslužje. To se običavalo činiti u najdavnija doba, kad se nije znalo za novac niti pod oblikom aes-rudis, koji se po mnijenju izvjestiteljevu javlja tek u kasnije doba[1]).

U istoj sjednici čast. g. Chigi, ne upličući se u glavno pitanje rasprave: jesu li broncani predmeti, položeni u skrovištu, bili odregjeni u zavjetne svrhe, ili su služili za ljevaonice, primijeti: da je skrovište Chuisia moglo i time postati, što je naprosto neko htio sakriti kovinske prijedmete, koji su u ono doba vrijedili kao novac[2]).

Orsi je nasuprot tvrdio, da skrovišta nijesu time nastala, što su te prijedmete kao blago u njih spremali, već da su bila upravo ljevaonice[3]).

Čuveni Worsaae vidi u sahranjivanju prijedmeta u skrovištima zavjetni značaj[4]); a Crespellani, raspravljajući o skrovištu Sevinjana na Panaru otklanja taki nazor i domišlja se ovakom tumačenju: ili je to bila trgovina putujućeg trgovca, ili kao neko ratno spremište[5]).

Razvrstavši različita mnijenja paleoetnologa glede sličnih nalazišta, vidimo da su ih smatrali kao:

1. monetarni sustav (aes-rudis);
2. mala skladišta putujućih trgovaca (paccotiglie);
3. zavjetne prijedmete *(ex voto)*;

---

[1]) „Adunanze dell' Istituto di corrispondenza archeologica in Roma, 8 Aprile 1881". Ispor. „Bullettino dell' Istituto, e Bullettino di Paletnolog. Ital.", god. VII, str. 179.

[2]) „Bullettino dell' Istit. di corr. archeolog. di Roma", god. 1881., str. 81. i d.

[3]) Idem ibid.

[4]) Ispor. „Mémoires de la Soc. des Antiquaires du Nord", 1878.—1883.

[5]) „Bullettino di Paletnologia Italiana", god. VII., str. 179.

4. blagajnice hramova u primitivno doba (favisse);
5. ljevaonice ili tvornice (fonderies);
6. sakriveno blago (trésors);
7. ratna spremišta.

No tijem nijesu iscrpljena svakolika mnijenja, poduprta što više što manje vjerodostojnim dokazima; nego ima još paleoetnologa, koji drže, da su skrovišta: „prijedmeti slučajno izgubljeni“ — „mrtvački nakiti“ i t. d.

Ovako tumači ove nahogjaje glasoviti danski paleoetnolog g. dr. Sophus Müller.

Ako je on na temelju svoga izučavanja došao do konačnog rezultata u pogledu na „danska skrovišta“, tada će biti moguće, da se primjenom njegovih nazora za druga skrovišta nagje zgodno tumačenje.

On veli: „*de l'appliquer aux autres périodes et à d'autres contrées, non-seulement dans le Nord, mais partout en Europe, où de nombreuses trouvailles de ce genre attendent encore uns commune explication*“.

Ispitajući uzroke, s kojih su se zakopali oni prijedmeti, koji prema tome, kako su smješteni, sačinjavaju skrovišta ili sahraništa, i isporegjujući pomno o njima izložena mnijenja, ustvrdio je ovaj učenjak, da nema sumnje, da su slični ostanci ili sahraništa religijoznog značaja, te da nam prikazuju prve prinose nekomu nepoznatomu i čudnovatomu božanstvu. *(Ex voto.)*

Time se, veli on, lako može protumačiti, za što su ona mjesta, gdje se ti prijedmeti nalaze, neodregjenoga položaja, i kao slučajno izabrana, budući da je bilo glavno, da se svrši zavjet, a da se uz to nije pazilo na mjesto, pa su te prijedmete kojekuda spremali: ili ih metnuše pod stijene, ili ih baciše u baru, ili ih zakopaše u mulj uz obalu, ili ih baciše u jezero.

Isto se tako može protumačiti i razlika u vrijednosti i vrsti prijedmeta, pošto je prinos morao da bude prema zavjetu i pobožnosti, ili želji onoga, koji ga je prinosio, nebi li tako sklonio božanstvo, da mu učini milost, koju je od njega htio postići.

Vrijednost priloga *ex voto,* i po tom se prosugjuje, da li su se ta skrovišta sastojala od prijedmeta veće cijene te od bolje sačuvanih, osobito pak novih i neistrošenih, jer to bijaše u staro doba jedan od glavnijih uvjeta za stvari, što su se imale posvetiti božanstvu.

Što se u tim skrovištima nalazi i prijedmeta još neizragjenih i manje vrijednih, to se ipak ne protivi nazoru, da su i oni položeni *ex voto,* već ga još bolje potvrgjuje, pošto se u davnini, veli on, kod zavjeta nastojalo, da se ispuni prvobitna namjera, a na sve potankosti nije se baš toliko gledalo.

Za potvrdu ovih svojih nazora donosi Müller nekoliko klasičnih primjera, ne samo iz grčke i rimske povijesti, nego takogjer iz prehističkog doba. On naime neke oblike fibula, nazvane po Castelfrancu facsimila ili slika fibula, drži imitacijama prijedmeta, koji su se prinosili *ex voto*.

Prilozi *ex voto* sastojali su se od više jednakih prijedmeta, i u tomu nalazi on osobito njihovo obilježje.

Zaista on ni malo ne sumnja, da su drevni Skandinavci poput drugih naroda različitog doba, oružje, orugje i nakite upotrebljavali kao novac, a za dokaz tome običaju navodi Homera, koji govoreći o darovima i nagradama u natjecanju, ponovno napominje „sedam tripoda, deset sjekirica, dvadeset kotlova i t. d.

Isto tako su se na sjeveru zavjeti odregjivali po broju prijedmeta, kao n. p. šest sjekirica, tri dlijeta, sedam nožića od kremena, koji su se birali prema osobitim namjerama.

Napokon zaključuje da ima i drugih otkrića *ex voto*, koja su drukčije sastavljena, t. j. od različitih prijedmeta, ali je za takove mučno štogod za stalno ustvrditi, te za sada treba da imamo na umu samo sahraništa jednoličnih prijedmeta, o kojima nema sumnje, da su nastala s vjerskih razloga[1]).

Ako je gosp. Müller, sudeći ovako, možda otkrio svrhu i značaj prehističkih skrovišta, ipak se to njegovo tumačenje odnosi samo na ona skrovišta, koja su sastojala od jednoličnih prijedmeta; za druge pak ne može se ino reći, nego da o njima ništa pouzdano ne znamo, pošto se svi dojakošnji nazori osnivaju na pukom nagagjanju.

Čuveni prof. Pigorini od davna se bavi tijem pitanjem, ali se još nije usudio da iznese svoje konačno mnijenje, a to je očit dokaz, da nam različita skrovišta podaju i različite vidike, a po svome osobitom sastavu dala su povoda različitim, ovdje istaknutim nazorima učenih ljudi.

O važnosti nahogjaja s pogledom na Dalmaciju.

Obigjemo li naše starinarske muzeje po Dalmaciji, opazićemo da je u njima poredan dobar broj broncanih prijedmeta. Spljetski muzej broji koju stotinu bronca; po nekoliko ih ima i u zadarskomu, pa i u našemu kninskomu, kao što ih ima i u gimnazijskim zbirkama u Kotoru, Dubrovniku i Sinju; a vidjeli smo broncanih prijedmeta takogjer u privatnika.

---

[1]) Dr. Sophus Müller: „Trouvailles danoises d'*ex voto* de l'âges du pierre et du bronze; Mém. de la Soc. R. des Antiquaires du Nord 1887". Ispor. „Matériaux pour l'histoire primitive et naturelle de l'homme", traduit par E. Beauvois, god. XXII., str. 105.—21.

Zagrebački narodni muzej brojio je nazad više godina do 80 broncanijeh prijedmeta iz Dalmacije; a mnogo ih je poslano u muzeje u Beču, Budimpešti i izvan monarhije.

Da je naša Dalmacija prebogata broncanim i drugim prehističkim prijedmetima, to je već kazao učeni dr. J. Woldřich[1]); ali sve te zbirke po našemu mnijenju ipak nijesu dovoljne, da nas potpuno uvjere i kritično pouče o postanku i značaju broncanog doba u našoj pokrajini, a to s ovih uzroka:

1. U muzejalnim zbirkama nalazi se megju broncanim nahogjajima velik broj prijedmeta, koji sigurno potječu iz kasnijeg rimskog doba.

2. Većinu tih broncanih nahogjaja pokloniše privatnici, a da nam katalozi ne zabilježiše, gdje, kada i od koga su nagjeni, i u kojim prilikama.

3. Znatan dio tih bronca potječe iz Bosne i Hercegovine, a u katalozima su zabilježeni kao da su iz Dalmacije. Jedan dokaz za ovo mogu sam iznijeti. God. 1882. darovah spljetskomu muzeju jedan kelt s ušicom, nekoliko spiralnih toka, jednu fibulu na luk i jednu usukanu ogrlicu. Svi ti prijedmeti nagjeni su kod Krehinog Graca u Brotnjem polju južno-zapadno od Mostara. Nekoliko godina kasnije imao sam prilike pregledati katalog bronca, a na svoje veliko čudo ne samo da moje ime nije bilo zabilježeno megju darovnicima, već se onim broncima podmetnulo da su iz Neretve, premda sam svoj dar popratio nužnim objašnjenjem.

Treba još dodati, da su broncani prijedmeti spljetskog muzeja, osim malih izuzetaka, barem sve do nazad dvije tri godine bili označeni, da potječu iz Salone, Epetia, Narone, Delminia (Garduna?), te se nekako ne zna, pripadaju li prehističkom dobu, ili su možda prijedmeti rimske kulture.

Nijesam doduše tačnije ispitivao broncane prijedmete zadarskoga muzeja, već sam ih tek vidio, ali je možda opravdana sumnja, da megju muzejalnim spisima ne će biti potankih izvještaja o mjestu i prilikama, u kojima su se našli.

Ma da su svi ti broncani prijedmeti nagjeni u Dalmaciji, i to na različitim mjestima, ipak ne bi bilo dovoljnih podataka da bismo mogli odrediti, kakim je životom u različitim mjestima, gdje su se prijedmeti nalazili, u broncano doba živio narod, koji se njima služio.

Osamljeni komadi, — kao što primjerice ovdje jedan kelt, ondje otka, dvadeset kilometara dalje opet otka ili toka, pak opet tamo amo po koji

---

[1]) „Aus diesen spärlichen Notizen über meinen vierzehntägigen Ausflug ins Innere Dalmatiens kann man entnehmen, welche reiche Fundgrube für die Urgeschichte hier zu suchen und zu finden ist.“ Ispor. „Mittheil. der Anthropolog. Gesellsch.“ Wien, VI., sv. 57.

prijedmet osamljen, bez ikakvih drugih biljega i savremenih znakova, — mogli bi u nama pobuditi sumnju da su slučajno izgubljeni, ali nikako nam ne bi mogli neoborivo dokazati, da je upravo na onim mjestima, gdje su nagjeni ti prijedmeti, živio narod, koji se njima služio.

Naše nalazište svakako ide u vrstu skrovišta. Ma kako mi tumačili postanak i svrhu tih starina, nepobitno ostaje, da su znak megjusobnog saobraćaja, bud da su ljevaonice, skladišta, zavjetni prijedmeti ili ma što drugo, što je već prije kazano.

O skrovištu iz Sitnoga nikako se ne može misliti, kao da su oni prijedmeti slučajno izgubljeni, ili da ih je ko u kasnije doba skupio i ondje spremio.

Istaknute okolnosti iznašašća očito nam svjedoče, da su se na tom mjestu spaljivale žrtve ili mrtvaci; oluk stijena značio bi da je mjesto bilo posvećeno, ili barem isključeno od proste uporabe.

Kako ćemo kasnije vidjeti, može se po različitom obliku prijedmeta, nagjenih u skrovištima pomišljati na neki postepeni razvoj broncanog doba.

Sve nam to svjedoči, da je u Sitnomu za broncanog doba živio narod, koji je tu za dugo stanovao, te se bavio obrtom; kultura mu je pak bila ista, kao što i u ostalih savremenih naroda.

To naše mnijenje potkrepljuje i to, što se — kako smo već spomenuli, u tom kraju nalazilo i drugih broncanih prijedmeta; drugom ćemo se zgodom pozabaviti s nekoliko broncanih nakita, koji su u istom kraju nagjeni uz kostur u nekoj grobnici.

Ako je u brocano doba u Sitnomu živio narod te kulturne perijode naravno je, da ga je bilo i u čitavoj okolini.

Skrovište Sitnoga osvjetljuje i ostale broncane prijedmete, koji su se našli i koji će se u našoj pokrajini po svoj prilici još naći. Ovo prvo otkriće broncanog skrovišta daje nam u neku ruku pravo, da take sporadične broncane nahogjaje držimo za početak otkrivanja onog prehistoričkog blaga, koje leži zakopano u zemlji, čekajući da ga znanost na vidjelo iznese.

O broncanom dobu, kojemu bi moglo pripadati naše skrovište.

Razlika i osebnost oblika, orugja, oružja i nakita, vrsta i količina kovina (bakar, kositer, cinak), od kojih su sastavljeni, veća ili manja vještina u salijevanju, sve je to potaklo stručnjake na ozbiljno ispitivanje prijedmeta broncanog doba.

Ali uz najumnija opažanja i proučavanja arheologa, počevši od Thomsena, koji je već god. 1837. napisao djelo o načinu, kako treba da se proučavaju ti spomenici, pa sve do zadnjih rasprava, što ih je čitao

Virchow na znanstvenomu sastanku antropološkog društva u Monakovu, još nije pošlo za rukom, da bi se moglo broncano doba sustavno i konačno objasniti.

Već Homer i Hezijod govore o nekom brocanom dobu, kad su ljudi gradili orugje i oružje od bronca, ne znajući još za upotrebu gvožgja.

Lukrecije izrično kaže, da je ljudski rod proživio kameno i broncano kulturno doba, prije nego što je došao u gvozdeno.

Te su vijesti iz klasične davnine potvrgjene u našem vijeku, kad se naišlo na kamenite i broncane rukotvorine, a bez ikakvoga traga gvožgju.

Ovdje se ne ćemo baviti time, kako je nastalo broncano doba i kako se u najdavnija vremena razvijalo, jer su to pitanja, koja arheolozi još nijesu riješili; s toga bi nas i najširа erudicija vodila do pustog navagjanja različitih suglasnih i protivnih nazora.

No ipak ne ćemo mimoići rezultate, što su se postigli isporegjivanjem različitih broncanih prijedmeta, koji su nagjeni na pojedinim mjestima.

Pomnim ispitivanjem prehistoričkog gradiva, koje se danomice otkriva, utvrgjena je, veli učeni dr. Lissauer, nepobitna istina, da su u različitim stranama Europe otkriveni oblici, koji su bez ikakvog megjusobnog odnosa. Do danas se još ne zna, jesu li ti oblici uneseni ili su osebnost mjesta, u kojima su nagjeni. S toga su se arheolozi našli u pometnji pri odregjivanju, koji su predmeti uneseni, a koji su mjestni“ [1]).

Valja priznati, da su se skandinavski arheolozi bavili proučavanjem broncanih starina svih krajeva i da su nastojali, kako bi odredili megje, do kojih se nalaze pojedini oblici (tipi), i to u koliko su mogli naći podloge u mjesnom obrtu i u vještini izradbe [2]).

Hildebrand, Undset, Müller, a ponajviše Montelius, isporegjujući starine pojedinih strana svijeta, dopriješe do vjerojatnog zaključka, da su neki oblici posebna oznaka broncanog doba na sjeveru, drugi pak da su obilježje istog doba po Ugarskoj [3]), Italiji i Grčkoj.

Montelius odregjuje doba postanka i trajnost pojedinih stepena broncane kulture, te je s mnogo dokaza protumačio razvitak pojedinih oblika starog broncanog doba na sjeveru, pokazujući, kako su se tijekom vremena oblici razvijali jedan od drugoga.

---

[1]) „Alterthümer der Bronzezeit in der Provinz Westpreussen und den angrenzenden Gebieten“, von Dr. A. Lissauer. Mit 4 Lichtdruck-Tafeln. Danzig 1891.

[2]) Vrijedno je napomenuti, kako se do godine 1885. brojilo preko 150 tiskanih svezaka o prehistoriji Švedske i Norveške (ispor. „Matériaux“, god. XIX., str. 566.), a šta se toga još dodalo u ovo zadnjih deset godina!

[3]) Naš vrijedni i zaslužni arheolog, pok. prof. S. Ljubić protivi se nazivu neki broncanih oblika, da bi pripadali ugarsko-skandinavskoj skupini, dokazujući da su se imali nazvati ilirski. (Ispor. „Vjesnik arheolog. društva u Zagrebu“, 1884., br. I., str. 114.)

Premda se njegovo djelo odnosi na skandinavske starine, ipak ono može poslužiti i za tumačenje, kako su se oblici po drugim stranama razvijali.

Već je god. 1859. opazio glasoviti Worsaae, da je u najstarijoj perijodi broncanog doba vladao običaj, da se mrtvaci ukopaju, a kasnije ih tek uzeše spaljivati.

Deset godina kasnije dokazivao je Montelius na arheološkomu sastanku u Kodanju (Kopenhagen): kako se broncane starine iz najdrevnijih grobnica razlikuju od onih iz grobnica poznijeg doba[1]); a na sastanku u Bolonji god. 1871. raspravljao je: kako su se mlagji oblici razvili iz starijih[2]).

Ovo je pitanje taj učenjak duboko proučio te mu pogje za rukom, da po oblicima razvrsta važnije broncane prijedmete u šest glavnih tipova i to: na keltove, noževe, mačeve, fibule, prstenje, šare i posude.

Vjerovatnost njegovog sustava potkrijepljena je svim prehističkim otkrićima po Skandinaviji[3]).

Ali je taj sustav imao svojih protivnika, megju kojima navodimo mnijenje E. Beauvois-a, koji kaže:

„Tipologija treba da je temelj svakoj klasifikaciji, ali ne valja pretjeravati njezinu važnost. Stari je svijet isto tako kao i noviji primao pak zabacivao, te opet preuzimao jedne te iste tipove, kao što se na primjer gotički slog danas opet primjenjuje, premda je bio zabačen kroz više vijekova. U svako se doba arhaizovalo. Dan danas je mučno odrediti, da li je koji nakit ili prijedmet pralik (prototip), ili je nastao prema kojem drugom; to imaju na umu i oni, koji ne poriču važnosti proučavanju tipova.

Sustav švedskih arheologa, veli dalje, odregjuje normalne oblike, da tako protumači njihovo postanje i da ih prati u njihovu razvoju, ali ne daje važnosti utjecaju slobodne volje zanatlije, već je podregjuje nekom naravnom postepenom trasformizmu, a to se za ljudske rukotvorine ustvrditi ne može. U svakom pak slučaju za broncano doba nema dovoljnih podataka, po kojima bi se moglo stalno odrediti, da li su neki prijedmeti osobitog tipa bili u općenitoj upotrebi u XVI. i u VIII. vijeku prije naše ere, i jesu li ostali u prometu kroz dvjesta ili trista godina. Sve što se uz sadašnji stepen nauke može reći jest,

---

[1]) „Compte-rendu du Congrès de Copenhague", str. 253.

[2]) „Compte-rendu du Congrès de Bologne", str. 288.

[3]) Oskar Montelius: „Sur la chronologie de l'âge du Bronze, spécialment dans la Scandinavie; dans les Mémoires de l'Académie de Belle-lettres, d'Histoire et d'Arch. à Stockholm".

da se neki skup starina upotrebljavao prije i poslije nekog drugog skupa iste perijode“ [1]).

Ne može se tajiti, da su navedeni razlozi Beauvois-a s teoretičkog stanovišta sa svijem opravdani, ali oni gube praktičnu vrijednost prema uspjehu, što ga je znanost dostigla skandinavskom klasifikacijom.

Ustrajnim i neprestanim proučavanjem i isporegjivanjem oblika iz različitih strana svijeta, i to dosta udaljenih od Skandinavije, što je potkrijepljeno velikim brojem primjerakâ, sklopljene su različite skupine broncanih rukotvorina, koje su se postepeno razvijale, i koje se mogu dijeliti po raznim perijodama.

Ne osvrčući se dakle na prigovore francuskoga arheologa, pristajemo uz sustav Monteliusov, koji je prihvaćen od većine njemačkih i francuskih arheologa.

Montelius dijeli sva broncana otkrića na šest perijoda, koji odgovaraju tačno odregjenim stepenima u razvitku oblika.

Za tačno odregjivanje vremena pojedinim perijodama služili su mu sa strane uneseni broncani prijedmeti, kojima se već prije tačno odredilo vrijeme, kad su u vlastitoj postojbini nastali.

Tako je nastao ovaj progresivni red klasifikacije sa svojim osobitim i karakterističnim prijedmetima.

I. perijoda. 1450.—1250. pr. Kr. Početak starijeg broncanog doba.

Orugje broncano oblikom je potpuno slično onomu od kamena. Broncani kelt zadržaje oblik kamene sjekire. Ima ga s posve ravnim površinama, a i s uvraćenim krajevima, da bi se bolje utvrdio u procijep držalice.

Kao oružje služili su trouglasti noževi s rožnim, drvenim i broncanim koricama, prikovanim na držalu.

Ovi su noževi dijelom doneseni iz Italije, a dijelom su gragjeni u sjevernim krajevima. U onih, što su tamo ragjeni, korice su slivene zajedno sa sjecivom, te su klinci na držalu upravo bez smisla. „Trouglasti“ noževi idu u doba „Teramara“ t. j. u ono doba, kad se u Italiji upotrebljavao jedino bronc, koji je tamo već oko god. 1000 pr. Kr. istisnulo gvožgje. Osobito su karakteristični noževi obilježenim i išaranim balčakom; valja da su bili odlikovanje za starješine.

Nakit se sastojao od proste glatke ogrlice — kotur od žice s istanjenim krajevima, pa široke, prugasto šarane narukvice i prstenje od više zavoja.

Ukrasi, šare, izvedene su od ravnih crta.

Mrtvaci se sahranjivahu u velikim kamenim sanducima.

[1]) Ispor. „Matériaux pour l'Histoire primitive“ etc., god. XXII., str. 40.

II. perijoda. 1250.—1050. pr. Kr. Cvijet starijeg broncanog doba.

Kelt je bivao uglavljivan u procijep — palstab, — ali su mu krajevi više izbočeni na svojim širokim stranama, te ima poprijeko rebro. No nalazi se već i šuplji kelt.

Oružje su mačevi s broncanim balčakom, koji se odozgo završuje duguljastom pločom s dugmetom na sredini, te je ukrašen krugovima i kovrčicama.

Noževi su prosti: sjecivo je na vrhu tubasto, a dolje prelazi u uski, u vis izvijeni držak, koji se završuje ukrasom, sličnim konjskoj glavi.

Ogrlice su od usukane žice i završuju se u zavoje. Nalaze se i ogrlice, nalik na dijademe, a išarane su plitkim prugastim udubinama.

Narukvice su široke i išarane udubljenim prugama. Prvi put se javljaju fibule, nalik na gudalo, koje se u dvije male kovrčice završuju, a na krajevima imaju kao nakit puce (dugme).

Šare su pruge na zavoj, kovrčice.

Mrtvaci se sahranjuju, ali ih počinju i spaljivati.

III. perijoda. 1050.—900. pr. Kr. Svršetak starijeg broncanog doba.

Kao orugje nalaze se samo veliki šuplji keltovi. Nestalo je keltova s procijepom.

Mačevi imaju na balčaku korice od bronca, roga ili drveta; dugme na vrhu balčaka išarano je obično sa 8 sitnih krugova. Megju noževima javlja se nov oblik, u kojeg izvijeno sjecivo prelazi u dolje savijeni vrh, a držalo mu je često probijeno (prošupljeno).

Ogrlice su išarane kao da su usukane, a na krajevima su tanje. Naprsni ukras (kao dijadem) nije prugasto izdubljen, nego je išaran kovrčicama.

Grivne (za mišice) usukane su na jednu stranu i završuju se s kovrčicom.

Narukvice su iznutra glatke, a s polja imaju po svoj dužini greben.

U fibula lik je više izbočen i kraći, ali prima i oblik romba.

Tutuli imaju na vrhu dugme. Dvoguba puca išarana su na gornjoj površini urezanom zvjezdastom šarom. Sad se prvi put javljaju sudići za vješanje, kao nakit, nalik na kutijicu s drščima.

Šare su često ispunjene smolom.

Ušlo je u običaj da se mrtvaci spaljuju. Pepeo se ostavlja u ranije vrijeme u velike, docnije u manje kamene kovčege.

Mrtvaci rijetko se sahranjuju.

IV. perijoda. 900.—750. pr. Kr. Početak mlagjeg broncanog doba.

Šuplji su kelti manji, a imaju ušice; gornja im je polovina prugasta, dônja glatka.

Mačevi imaju balčak od bronca; na kraju balčaka je četvrtasta jabuka, koja na sredini ima visoko dugme. Na dônjem su kraju mačevi polukružno zarezani.

Megju noževima ima ih koji naliče na brijače s više izvijenim i šiljastim držalom.

Ogrlice savijene su na oba kraja na kuku.

Najznatnija je pojava fibula s dvije okrugle ploče; nalik je na naočare.

Tutuli su slični onima iz prošle perijode.

Sudići za vješanje nalik su na plitke sudove, a imaju posebne zaklopce.

Mrtvaci se samo spaljuju, a pepeo se polaže u male kovčege.

V. perijoda. 750.—550. pr. Kr. Cvijet mlagjeg broncanog doba.

Šuplji su kelti maleni i bez ukrasa.

Mačevi su rjegji; noževi su krupniji kao što i prstenje, fibule i sudići za vješanje; šare na ovom orugju i nakitu pokazuju poseban ukus i zamišljaj; složene su od kovrčica, meandra i završuju se često životinjskom glavom.

Nova su pojava otvorene grivne za mišice.

Na drščima noževa često su po dvije kovrčice kao šare; vrh noža izvijen je u vis.

Mrtvaci se spaljuju, a pepeo se polaže u žare (urne).

VI. perijoda. 550.—400. pr. Kr. Svršetak mlagjeg broncanog doba.

Od orugja nalazi se samo mali šuplji kelt bez ušica. Oružja nikako nema.

Megju nakitima sad se nalaze usukane ogrlice i igle, koje na gornjem kraju imaju kovrčicu (spiralu) te su nešto ispod glave izvijene.

Mrtvaci se spaljaju; pepeo se sahranjuje u žare ili u rupe na samom spalištu. Pri kraju ove perijode ulazi opet u običaj sahranjivanje mrtvaca.

*

Po sjevernoj Njemačkoj nastojahu naročito O. Fischler i Belz, da svojim ispitivanjima rasvijetle broncano doba.

Fischler se u glavnomu slaže s Monteliusom; no za istočnu Prusku on II., III. i IV. perijodu spaja u jednu, a VI. perijodu od česti odvaja od broncanog doba, jer je već smatra kao početak gvozdenog doba. Cijelo doba bronca dijeli u tri perijode.

Belz uzima za Meklenburg četiri perijode. Prvu stariju izjednačiva s prvom perijodom Monteliusovom; druga obuhvaća drugu i treću; treća četvrtu i petu Monteliusovu[1]).

U pogledu trajanja tako zvane halštatske perijode mal da nijesu složni najpoglavitiji stručnjaci paleoetnologije.

De Sacken je stavlja izmegju druge polovice prvog milenija pr. Kr. i početka rimskoga carstva.

Morlot joj odregjuje početak s 1000 god. pr. Kr. a Ernest Chantre govori takogjer o XIII. ili XIV. vijeku pr. Kr., ali u ovu perijodu uvrštava ne samo halštatske grobove, već i ono veliko obrtno i radničko preobraženje, s kojega je moralo nastati prvo željezno doba, koje nam najsavršenije prikazuje Koban u Kavkasu, Hallstadt i Watsch u Austriji, Este, Bolonja, Corneto i Tarquinia u Italiji.

Hochstetter je sklon dopustiti, da je halštatska perijoda u austrijskim Alpima trajala hiljadu godina, a produljuje je do drugoga milenija pr. Kr.

I Undset uzima, da je oko V. vijeka bio vrhunac broncanog doba.

*

Ova klasifikacija, koja je za stručnjake suvišna, služiće ljubiteljima prehistorije, da naišav na kaki broncani prijedmet, uzmognu bar donekle prosuditi, kojemu dobu od prilike pripada i kolika mu je vrijednost.

*

Sad da na temelju Monteliusove klasifikacije proučimo naše nalazište i da istaknemo, prebirući komad po komad, kako pripadaju raznim perijodama.

Otka oblučnim bridom i krilima uzvinutim s obje strane *(slika 10.)* spadala bi megju najstarije broncane prijedmete našega skrovišta. Nešto sasvijem slično na ovu otku donosi dr. A. Lissauer u spomenutoj raspravi i to u tab. II. pod br. 1. Oblik ove otke po Monteliusovoj klasifikaciji spadao bi u II. perijodu (1250.—1050. pr. Kr.)[2]).

Isti Lissauer veli, da su slični oblici osebnost sjevernih krajeva, i da se pretežno nalaze u Skandinaviji, u Hanoveru i Meklenburgu[3]).

---

[1]) Ispor. A. Dr. Lissauer: „Alterthümer der Bronzezeit in der Provinz Westpreussen und dem angrenzenden Gebiete".

[2]) Montelius o. c. tab. II., sl. 18.

[3]) Lissauer o. c. str. 9.

Na tab. III. br. 10 istoga Lissauera opet dolazi figura otke s krilima, koja je još sličnija našoj. Za nju se veli da je osebina ugarska[1]), a meni se čini, da je i ova naša istoga podrijetla.

Ne možemo ovdje da ne istaknemo, kako su se slične otke našle i u Šišku[2]), u Topličici kod Zajezde[3]), u Gornjoj Krajini[4]) i u raznim mjestima Dalmacije[5]).

Istoj će perijodi pripadati i kelti bez ušica pod *br. 5.* i *6.*, jer se u njoj osim kelta (otke) za uglavljivanje u procijep (Paalstab) nalazi i šuplji kelt. Sličnih keltova bez ušica nijesmo mogli naći u Lissauerovim tablama, ali ih ima kod Mortilleta, koji o njima piše: *„Les haches à douille en bronze sont aussi très caractéristiques du Larnaudien. On les trouve presque toujours associés aux haches à ailerons“* [6]).

Kelta bez ušica nagjeno je takogjer u Šišku[7]) i u Tenji do 7 komada[8]).

Tri kelta s ušicama *br. 7., 8., 9.* pripadaće po Monteliusu IV. perijodi (900.—750.), ali zahvaćaju još i u V. (750.—550.)[9]).

U Lissauerovim tablama imademo tri primjerka, koji su sasvim slični našima[10]), a i prilično su jednake veličine.

Sličnih se kelta našlo i u Ugarskoj[11]).

U narodnomu muzeju u Zagrebu bilo je do god. 1889. do 20 komada keltova s ušicama, koji potječu iz Hrvatske, Slavonije i Dalmacije[12]).

A i u Bosni i Hercegovini[13]) nagjeno je keltova s ušicama[14]).

Tri toke od oble, zavijene žice (vidi *sliku 3.* i *4.*) idu po Monteliusovoj klasifikaciji u II. do IV. perijode (1250.—400. pr. Kr.) Nakita i zaponaca, sličnih našim tokama, mnogo je nagjeno po raznim slovjenskim zemljama. U narodnomu muzeju u Zagrebu bilo je do god. 1889. u zbirci zavijenih nakita takogjer toka do preko sto komada, i to iz Hrvatske, Slavonije, Dalmacije, Bosne i Hercegovine[15]). Kad u Bosni i Hercegovini stadoše sustavno iskopavati prehistoričke gromile i gradine, naišlo se uz druge

[1]) Hampel: „Alterthümer der Bronzezeit in Ungarn“, tab. VII., sl. 5.—8.

[2]) S. Ljubić: „Popis arheolog. odjel. nar. muz. u Zagr.“, 1889., tab. VIII., br. 5.

[3]) Ibid. br. 9.

[4]) Ibid. br. 16.

[5]) Ibid. tab. XIII., br. 84., 85. uz drugih 12 primjeraka.

[6]) „Musée Préhistorique“, par Gabriel et Adrien de Mortillet. Planche LXXV Actuel Larnaudien-haches et herminettes à douille. Sl. 780.—81.—82. Paris C Reinwald 1881.

[7]) Ljubić: „Popis“ i t. d., str. 59., 61., 64.

[8]) Ibid. str. 88.

[9]) A. Lissauer o. c. str. 16.

[10]) Ibid. tab. III., br. 4., 5., 6.

[11]) Ispor. Hampel o. c. tab. XI., sl. 7.

[12]) S. Ljubić: „Popis“ i t. d., str. 58.—9., 61.—3.—4.—5., 70.—4.—7., 94.

[13]) V. Radimský: „Prehistorička nalazišta“ i t. d., str. 22., sl. 56.

[14]) Ibid. str. 25., sl. 71.—2.

[15]) Pr. S. Ljubić: „Popis“ i t. d., passim.

prijedmete broncanog doba i na znatan broj zaponaca i nakita od zavijene žice (spiralnih).

Mnogo i različito su pisali stručnjaci o postanku i području tog oblika[1]). Ujamčeno je, da u čitavoj Evropi nema ni jedne prehistoričke zbirke, u kojoj ne bi bio po koji komad[2]).

Ne naumih o tome pitanju na široko razlagati, ali je ipak vrijedno da se napomene najskorija meni poznata studija o spiralnim nakitima, što ju je napisao uvaženi bavarski arheolog Julius Naue.

On iznosi i dobrim razlozima podupire mnijenje, da spiralni nakiti potječu iz Egipta, i da su nastali još u doba farauna Tat-Ka-ra IV. dinastije (oko 3800. god. pr. Kr.). Po njegovu je sudu taj nakit preko Grčke i Ugarske dopro sve do Skandinavije i to u trgovini s jantarom[3]).

Za ona 4 odlomka sjekirica, pod *br. 11., 12.* i *13.*, kao što i za ona dva odlomka sjekirice s bridom sa strane pod *br. 14.* i *15.* ne bismo umjeli reći, u koju perijodu spadaju, jer je njihovu rekonstrukciju teško izvesti.

U tablama Lissauerovim nema primjera, koji je sličan našim odlomcima, pače nema ni sjekirica, koje bi imale horizontalne ušice (luknju).

Štogod slično nijesmo našli ni u tablama „Popisa nar. zem. muzeja u Zagrebu".

U Mortilleta imademo nekoliko primjeraka sjekirica s horizontalnim ušicama, s jednostranim i dvostranim oštrilom[4]); ali ne znamo, prema kojoj bi od tih sjekirica mogli biti naši odlomci.

---

[1]) Ispor. E. Decor et L. Favre: „Le bel âge du bronze lacustre en Suisse". Paris 1874., str. 25. — Wladim de Maïnof: „Note sur les toqués ou ornaments spiraloides. Matériaux pour l'hist. primit. et nat. de l'Homme", god. 1876., str. 6.—11. — A. Angelucci: „Gli ornamenti spiraliformi in Italia" i t. d. Torino 1876. — Undset Ingwald: „Études sur l'âge de bronze de la Hongrie". Christiania 1880, str. 62.—150. — Hampel: „Antiq. préhist. de la Hongrie", tab. X., 6., 7. „Monumenta Hungarie archaeolog.", knj. II., sv. II., str. 16., sl. 34., 35., 37. — Sacken: „Das Grabfeld von Hallstadt", tab. XIII., 9., 10. — Os. Montelius: „Spännen från bronsäldern och ur dem närmast utvecklade formes", Stockholm 1880.—82. — Schliemann: „Mycène", sl. 297.—299. — O. Tischler: „Ueber die Formen der Gewandnadeln (Fibeln)". München 1881. — Foderaro: „Di alcuni ornamenti preistorici di bronzo della Prov. di Catanzaro". Ispor. „Bullettino di Paletnologia Italiana", god. X., br. 4., str. 56.—7.—8. — Helbig W.: „Das homerische Epos aus den Denkmälern erläutert". „Archäolog. Untersuchungen „*Helikes*" und „*Kalyches*", str. 193.—4. Leipzig. Teubner. 1884. — Pulszky von, Franz: „Die Kupferzeit in Ungarn". Budapest 1884. — Olshausen: „Die Spiralringe". Ispor. „Verhandl. der Berliner Gesellsch. für Anthropolog." i t. d. 1886., str. 433.—497.

[2]) „Dans presque tous les musées de l'Europe on peut voir des spécimens plus ou moins nombreux des ornements quasi-hongrois, qui consistent en groupement simples ou compliqués et artistiques de fil de bronze roulés en spirales; quand on en recherche la provenance, on voit que tous ces objets viennent de la partie orientale de l'Europe, de la Pannonie, du Noricum, de la vallée du Danube et même du Balkan". Ispor. W. de Maïnof o. c., str. 6.

[3]) Naue Julius: „Die Bronzezeit in Oberbayern. Ergebnisse der Ausgrabungen und Untersuchungen von Hügelgräbern der Bronzezeit zwischen Ammer- und Staffelsee und in der Nähe des Starnbergersees". München 1894., str. 143.—46., 244.—46.

[4]) Tab. XCII. br. 1129.—30.—31., XCIII. br. 1153.—54., XCIV. br. 1167.—8.—9., 1174.—5.

Važno je ipak primijetiti, kako su svi naši odlomci pod *br. 11., 12.* i *13.* prebijeni upravo uzduž ušica; a ta se pojava nikako ne može držati posve slučajnom, već je sva prilika, da su ti komadi naumice prebijeni, kao što to dokazuju tragovi na odlomku pod *br. 12.*, gdje se jasno vidi, da se po sjekirici tuklo tupom oštricom nekog orugja nekoliko puta, dok se prebila kako se htjelo.

Ovo mnijenje potkrepljuje i ta činjenica, što je dônji odlomak sjekirice *slika 16.* težinom jednak odlomku, sličnom onomu u *slici 11.*, a ova dva su jednako teška kao što i oni pod *br. 14.* i *15.*

I rekonstrukcija sjekirice pod *br. 16.* sasvijem je mučan posao, budući da gornjega dijela nema, pa ne znamo, je li se je svršavao šiljkom ili oštricom. Osim toga ne mogosmo u atlantima naći dvosjeklih sjekira, koje bi bile nalik na našu. Vidjećemo kasnije, da oblik naše sjekire treba smatrati kao *„unicum“* te vrste, jer je bitna razlika u tomu, što slične sjekire izlaze s gornje strane u oblu ili višestranu glavu mlata, a naša je imala plosnasti nastavak.

Dvije su osebnosti naše sjekirice, koje joj podaju rijetku važnost, i to žljebovi i šiljak.

Sjekiricâ sa žljebovima, koje su veoma slične našoj, našlo se u iskopinama na sjeveru Kavkaza, *vidi sliku 17.* Antropolozi ističu kao osebnost tih sjekirica neobičnu duljinu oštrica sa strane i žljebove, odnosno prutove i obje strane po vrh ušica za držalicu: *„Les traits caractéristiques de ces haches sont le tranchant dont l'extrémité inférieure est prolongée, les lignes en relief au-dessus du trou d'emmanchure de chaque côté, et la forme particulière de la tête“* [1]).

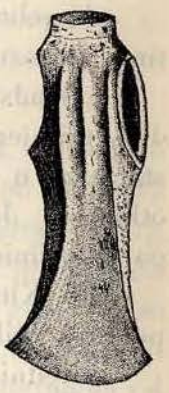

Slika 17.

O njima je pisao uvaženi prehistoričar Müller, da se osim na Kavkazu nigdje još nije našlo sličnih primjeraka, ali, veli on, isporegjujući pomno ove komade sa sibirskim broncima, lako će se nametnuti misao, da ovi sasvijem lokalni primjerci prikazuju mlagji oblik onih, koji se nalaze u Sibiriji [2]).

Druga rijetkost naše sjekirice jest šiljak, koji prodire s dônje strane ušice u pravcu oštrila.

Još je od nazad dvadeset godina gosp. Angelucci svratio pažnju arheologa na osobiti i rijetki oblik jedne sjekirice, koju on nazva „bojna sjekira“ (scure d'arme o da guerra) i mlat-sjekira (Martello-scure, Mazzascure), koja se čuva u kraljevskoj oružarnici u Turinu. O njoj je

[1]) Ispor. Dr. Sophus Müller: „L'origine de l'âge du bronze en Europe“. Matériaux sv. XX., str. 155.
[2]) Idem ibid.

ovo napisao: „Za stalno je, da je ovo ratno oružje broncane dobe prava rijetkost.“ Za tim donosi i sliku, što i mi činimo, vidi *sliku 18.* Koliko mi je poznato, misli on, da nijesu poznate druge sjekire tog oblika, ako izuzmeš onu narodnog topničkog muzeja, koja potječe iz istog kraja. Nema sumnje da su to bojne sjekirice, a ne zanatlijsko orugje, na što upućuje ukusna izradba, novi i sasvim čudnovati oblik, a najviše nastavak mlata s protivne strane oštrica, kao što se to često može opaziti na bojnim sjekirama mljetačkim, engleskim, njemačkim i t. d. od X. do XVI. vijeka.

Slika 18.

Ušice su jajaste (baš kao i na našoj)... O podrijetlu ovih sjekira veli, da su obje kupljene u Mljecima iz zbirke starina gosp. Guggenheima, koji je na pitanje, otkle su te divne sjekire druge perijode broncanog doba, jedino odgovorio: da su iz Dalmacije. Ali iz kojeg kraja te zemlje? A nije umio ni reći, od kog ih je kupio.

Što da kažem, veli Angelucci, o tim dalmatinskim sjekiricama?[1]) I tako to pitanje ostavlja paleoetnolozima, neka ga riješe.

Angeluccijev izvještaj potakao je B. Kunza, da se javi u istomu Bullettinu, dokazujući da ti primjeri nijesu osamljeni.

„Gradski muzej starina u Trstu,“ veli on, „posjeduje od dvije godine dva primjerka sličnih sjekirica, od kojih je prvi nabavljen od jednog starinara u Trstu, a drugi od nekog puškara. Nije bilo moguće doznati, otkle su. Jedini odgovor, što se mogao dobiti bio je jednak onomu, što ga je primio Angelucci, naime da su sjekirice iz Dalmacije.“

Po Kunzovu su nazoru te sjekire upravo zanatlijsko orugje, koje je po svoj prilici služilo za tesanje drva[2]).

Uredništvo „Bullettina“ opaža, da se jedna slična sjekirica čuva u ljubljanskom zemaljskom muzeju, a da je zajedno s drugih 19 nagjena izmegju Kaštel-Lastue i Spice, pak spominje još jednu u carskomu muzeju u Beču, koja potječe iz Livade u Albaniji, napokon onu u narod. muzeju u Zagrebu, koja je iz Crne Gore[3]). Uvaženi antropolog Ern. Chantre[4]), obašavši neke austrijske muzeje, spominje ljubljansku sjekiru i onu u Trstu, za koje kaže, da su *d'un type fort spécial à la Dalmatie.*

---

[1]) Ispor. Angelucci: „Spada e scure di bronzo dell' Armeria reale di Torino“. „Bullettino di Paletnologia Italiana“, god. II., br. 2., str. 27.—8.

[2]) Carlo Kunz: „Martello-scure di bronzo“. Ispor. „Bullettino di Paletnologia Italiana“, god. II., br. 11. i 12., str. 174.—5.

[3]) „Bullettino“ l. c. in nota.

[4]) M. E. Chantre: „Observations sur les séries préhistoriques de quelques musées de l'Autriche“. Ispor. „Matériaux pour l'histoire primitive et naturelle de l'Homme“. Toulose 1878, str. 551.—2.

Le musée de Gratz, veli nadalje, *conserve une pièce semblable de la même provenance.*

Dakle je doslije svega bilo poznato 7 primjeraka tih sjekira, koje se nahode po različitim muzejima; sve te sjekire potječu iz Dalmacije, Crne Gore i Albanije, dakle iz naših južnih krajeva. Arheolozi ih u velike cijene ne samo poradi rijetkosti, nego i poradi ukusne izradbe.

Premda se mora u velike žaliti, što je naš primjerak prebijen na više komada, ipak možemo sa zadovoljstvom ustvrditi, da je to u spomenutoj zbirci najukusniji primjerak, jer se ističe osobito vrsnom izradbom i osebnošću, kakve nema u gore spomenutima.

Osim toga, što je naša sjekirica u svijem pojedinim čestima izragjena u potpunom razmjeru i što je najpomljivije ulaštena (polirana), ipak je uza svu sličnost sa gore navedenim sjekiricama u tom osobita, što joj se gornji dio svršava plosnatim oštricem, a ne mlatom, kako se o tom možemo lako uvjeriti iz onog komadića, koji je kod prebijanja ostao na sjekiri. Pošto se pak dvostranih sjekira sa žljebovima povrh ušica, odnosno s prutovima, i s karakterističnim šiljkom ispod ušica, još nije našlo, s pravom možemo tvrditi, da je taj naš primjerak pravi *„unicum“*.

Zaključak.

Prema onom, što evo istaknusmo, možemo ovako završiti. Nalazište broncanih prijedmeta u Sitnomu pravo je skrovište; sastoji se od različitih prijedmeta, koji po svom obliku idu u doba od II. do VI. perijode, t. j. po Monteliusu od god. 1250.—400. pr. Hr. Uz skrovište je nagjeno ognjište, što je znak, da je tamo bilo spremište i mjesto, gdje su se spaljivali mrtvaci i da je ova broncana štacija bila trajnim boravištem. Mjesto nalazišta kao što i ognjište bilo je ogragjeno osobitom ogradom od kamenja, a to će značiti, da je bilo odlučeno od proste upotrebe. Sjekirica je osebnost naših krajeva i može se držati kao *„unicum“* svoje vrste.

Nema dakle sumnje, da je za broncanog doba, i to od najstarije perijode sve do najpoznije, naša Dalmacija bila naseljena.

Kojoj bi se pak vrsti skrovišta moglo naše pribrojiti, to je za sad veoma mučno riješiti.

Svakako možemo otkloniti mnijenje, da je to bilo malo skladište putnog trgovac, jer prijedmeti pripadaju različitim perijodama, i jer su svi bili upotrebljeni, a nikako nema neupotrebljenih (posve novih), a otka s krilima, kao što i veći dio keltova, pak i zavijeni nakiti mogli su još i dalje služiti, a da ih nije trebalo za nove izmijeniti. Što više, tu nema ni novih ni nedovršenih prijedmeta.

A ni ratna sprema to nije mogla biti, pošto je broj prijedmeta sasvijem neznatan, a većina ih se ni upotrebiti ne bi mogla.

Ne možemo ni to misliti, da je to bila ljevaonica ili tvornica, jer se uz prijedmete nijesu našli običajni kalupi, a i na prijedmetima nema traga pjeni od ljevanja; osim toga se nije našlo ni ljevaoničkog taloga (lingot).

Pošto je pak naše skrovište, kako već rekoh, u štočemu slično skrovištu Chiusia, to mislim, da se i o našemu može isto tvrditi, što je Gamurrini o onomu rekao, t. j. da je to bila bogoštovna blagajnica prvašnjih doba (favissa) ili skup zavjetnih prijedmeta *ex voto,* kako ih je nazvao čuveni Sophus Müller.

Istakoh da su prijedmeti pod *br. 11., 14., 15.* i *16.* (dônji odlomak) razmjerno jednako teški, i da je komad pod *br. 12.* naumice prebijen. Ova bi nas važna činjenica mogla navesti na mišljenje, da se broncanim prijedmetima odregjivala vrijednost po težini, po čem bi se u tom mogao nazirati kao neki najstariji monetarni sustav.

Onaj, koji je tu svoj zavjet izvršio, udesio je vrijednost broncanim prijedmetima prema milosti, što ju je polučio.

I danas se po našim svetištima mogu vidjeti svakovrsni zavjetni darovi. Ima ih od dragog kamenja, zlata, srebra, mjedi, voska, do pletenica od kose; svak poklanja, što može, ili što je obećao. Kad se promisli, da je u ono doba, u koje pada naše skrovište, bronc imao veliku vrijednost naročito u našim stranama, kuda se iz daleka donosio, tad će se lako vjerovati, da naše skrovište nije moglo biti drugo nego bogoštovna blagajnica (favissa) ili *ex voto.*

Ovdje ne možemo a da ne požalimo, što se u našoj Dalmaciji do danas još malo, pače ni malo nije radilo na prehistoričkom polju.

Najudaljenija i najzabitnija mjesta staroga i novoga svijeta prorovala je motika paleoetnologa, a svako od njih im je pružilo ma bilo koji prijedmet, po kojemu su mogli odrediti neke komparativne i etnološke odnose, — no naša je Dalmacija u naučnom svijetu kao prekinuta nit, koja čeka da se sveže nad dubokim jazom, preko kojega znanost još nije mogla segnuti, da ovu zemlju ma s koje strane pridruži prehistoričkom svijetu.

Rimska je kultura u Dalmaciji prikazana u našim muzejima tako obilno, da se može takmiti s muzejima čisto latinskih zemalja. Kad stupimo posred onih skupina rimskih natpisa, sarkofaga, nakita, sudova, orugja i oružja, nehotice ćemo uskliknuti: Zar da ova zemlja u predrimsko doba nije imala nikakve kulture, nikakva prometa, ni obrta; zar su ovdje živjeli gotovi divljaci, koji ne ostaviše ni traga ni glasa; za Rimljana sve, prije njih ništa?

Za prekopavanje rimskih starina trošili se i troše se veliki novci; najbolji domaći i strani arheolozi od pô vijeka već nastoje, da što bolje

prouče rimsku i rimsko-kršćansku Dalmaciju. A da nije ono nešto stare povijesti i onih drevnih spomenika, koji se gotovo neopaženi uzdižu kao male piramide sred krša naših gorskih krajeva, uz naše primorje i po našim ostrvima; da nije one sile ruševina predrimskih gradina i onog mnoštva nerimskih imena gora, rijeka i ostrva; da nije Skilaksa i Skimna iz Kija, Teopompa, Troga-Pompeja, Strabona, Apijana i drugih grčkih i rimskih geografa i historika; da nije imena Liburna, Nesta i Manija, Autarijata i Ardijejaca; da nije bilo Agrona, Teute, Pleurata Gencia, sve do junačine Batona; — po onom, što je spomenika u našim muzejima, ne bi se ni znalo za ime i za opstanak predrimskih slavnih i silnih Ilira!

Spomenuh ime Ilira. Zadnju njihovu povijest prikazala su nam grčka i latinska pera; zvali su ih varvari, opisivali su ih više po kazivanju, nego li što su ih sami poznavali. Ali o dolasku i podrijetlu Ilira i starim njihovim postojbinama, o prometu i obrtu njihovu, o vjeri i zanimanju, o trgovini i odnosima s drugim istodobnim narodima, to nije niko pisao, ta se knjiga nije još našla!

Ali nam pokazuje Bosna i Hercegovina, gdje su takogjer stanovali Iliri pod različitim plemenskim imenima, da je prehistorička knjiga Ilira sahranjena poglavito u „gromilama“ i „gradinama“. Iz tih drevnih spomenika iskopalo se sila svakog prehističkog blaga. Zemaljski muzej u Sarajevu mami neprestano svjetske učenjake i stručnjake, da čitaju u toj istom raskloplјenoj knjizi i da odregjuju prilike onih prvobitnih stanovnika, i stepen njihove kulture prema drugim savremenim žiteljima evropskim.

I naša je Dalmacija prepuna gromila i gradina. Nema kraja, u komu ih ne ćeš naći; u tim gromilama i gradinama kriju se ostanci njezinih prehističkih stanovnika. Ali se na žalost s ovom davninom naše pokrajine niko još nije bavio, da je ispita i da joj gradivo prouči.

Na kraju mi je istaknuti želju, da bi već bilo vrijeme, da se i u našoj Dalmaciji sastane posebno društvo za ispitivanje prehističkih spomenika, jer je stalno, da bi žetva bila obilata i da bi se troškovi potpuno naplatili.

To bi bio velik korak u znanstvenom razvitku ove pokrajine, pa bi i Dalmacija unišla u kolo prosvijetljenih krajeva, u kojima se prehistorička istraživanja u velike goje.

Prijedmeti „Sitnajskog skrovišta“, čuvaju se za sada u muzeju u Sarajevu.

Опис нових цеуторинха и баридија из балканског подручја.

Пише

А. Шулце-Детмолд (A. Schultze-Detmold).

1. Ceuthorrhynchus curvistriatus spec. nov.

Ceuthorrhyncho albosignato Gyllh. statura ex magnitudine simillimus, sed prothorace elytrisque paullo dilatior. Piceus vel piceo-niger, subnitidus. Rostro fortiter curvato, valido, capitis thoracisque longitudine, a latere compresso, aspere ruguloso-punctato, griseo-setuloso, antennarum flagello rufo-brunneo, earum clava valde porrecta, paullo separata; capite deplanato, inter oculos impresso, dense catilliforme punctato; prothorace lateribus fortiter ampliato, pone apicem subito constricto, margine antico acute elevato, modice convexo, mutico, non canaliculato, densissime catilliforme punctato, sparsim disperse griseo-squamuloso; elytris inter humeros fortiter prominulis, latissimis, breviter ovatis, subnitidis, sinuatim punctato-striatis, interstitiis transverse rugulosis, fere nudis, macula suturali oblonga paullo pone scutellum, fascia laterali abbreviata in interstitione 6°, 7° et 8°, parvis maculis cretaceo-albidis compositis, apice suturae et pone callo apicali nonnullis squamulis cretaceo-albidis et flavescentibus ornatis. Subtus pectore squamulis albidis ovalibus modice, epimeris dilutius densiusque tectus. Pedes femoribus valde clavatis et dentatis, tibiis simplicibus, tarsis ferrugineis, ungulis basi fissis.

Tibiae maris omnes apice interno fortiter denticulatae.

Long. 3 mm, lat. 2 mm.

Разликује се од *Ceuthorrhynchus albosignatus* Gyllh., који је овој врсти најближи, овим обиљежјима. Рилце је у *curvistriatus*-а снажније, по страни више стиснуто, глава је на густо засијана равним, оштро порубљеним пјегама, вратни је штитац по странама шире заокружен, много сплоштеније насведен, предњи му је окрајак по страни оштрије подвезан и ужи, пјеге су веће, равније и више удубљене. Покриље у раменима шире, ова су са стране врло избочена, темељне је боје посве црне до мрке, готово је гô, сјајан, финије упопријеко наровашен. Од пјега састављене пруге не теку, као у сродних врста, право спрам

стражњег краја, него изузевши прве и спољашне пруге, при предњем окрајку најприје полазе косо спрам нутарњег краја, па одавле (као у модрог *C. canaliculatus* Br.) у ниском луку опет скрећу према спољашној страни. Близу скутелума само фином пријечком од шва растављена прва пруга спречава овдје стварање сутуралне љуске, ова се с тога тек даље одзада јавља у виду дугуљасте бијеле пјеге.

Љуске су му на дôњој страни више жућкасте, те су изузевши епимеренске вршике, мање густе, нарочито на абдомену. По бедрама су љуске рјеђе, краће и више неједнаке, у мужјака су голијени сприједа при врху више назубљене; тарзе су рђасте.

По увоју првих пруга на покрилју може се наша врста лако распознати од свих других сродних.

Обрео је госп. Виктор Апфелбек једног мужјака и једну женку у Босни.

2. Ceuthorrhynchus Apfelbecki spec. nov.

Forma et affinitate Ceuthorrhynchi Fairmairei Bris., sed fere dimidio minor, signatura oblita Ceuthorrhynchi Brisouti Friv. meminens. Suboblongo-ovatus, niger, opacus, supra diversim ochraceo-squamulosus. Rostro (♀) *dimidii corporis longitudine, subtenue, modice curvato, versus apicem paullo angustiore, undique setuloso, antennarum sulco infra discedente; antennis ferrugineis, clava brunnea, porrecta; capite dense ochraceo-setuloso, oculis planis; prothorace mutico, lateribus in medio modice ampliatis, basi non constricto, pone apicem parum profunde sed late constricto, convexo, margine apicali modice elevato, in basi canaliculato, diversim squamulis ovalibus setisque oblongis, in medio lateribusque densius tecto; elytris versus apicem subplanatis, subtiliter punctato-striatis, in striis seriatim oblongo-squamulosis, interstitiis planis, rugulosis, squamulis bacilliformibus ovalibusque parum dense, sutura tamen, pone medium breve interrupta, in basi, fascia laterali, arcuato de interstitione 5°, fascia acque pone medium lata, perinde apice, densius tectis. Pygidium suberectim squamulosum. Subtus undique squamulis ovalibus dense tectus. Pedibus dense squamulosis, femoribus subclavatis, muticis, tibiis simplicibus, tarsis ferrugineis, ungulis basi fissis.*

Long. 3·5 mm, lat. 2 mm.

Та занимљива врста по хабиту, нарочито по форми вратног штита, веома сјећа на више него двојином толики *Fairmairei* Bris., од кога се ипак разликује неназубљеним бедрицама. Нарочита су особност те врсте окерасто жуте љуске. Љускама су покривени сви дијелови тијела, оне су по глави, рилцу и ногама баш тако густе, као и по штицу и покрилју. Као у свих шарених врста средње

величине, показују се и овдје извјесна јасније, дакле на гушће лускама покривена мјеста. На вратном су штиту стране, као и средина уздуж и попријеко тако на гушће покривене овалним и прутастим лускама, да тиме с обје стране, и сприједа и страга остају чиста по два загаситија, на рјеђе лускама покривена мјеста. На покрићу је на гушће прутастим и овалним лускама покривен иза средине на кратко прекинути шав, онда темељ, надаље побочна, савијена трака, која отпочиње при 5. размаку, те се према средини проширује, широка трака иза средине, најпослије окрајак вршка и надаље мјесто иза чвора на крају, који се једва распознаје, према вратноме штиту. Дôња је страна на густо покривена овалним, понешто отворенијим лускама, него што су оне на горњој страни. Ноге су на густо и поједнако покривене длакастим лускама; бедрице нијесу назубљене, голијени су обичне, тарзе рђасте, папци при темељу расцијепани.

Рилце је уловљене ♀ веома дуго, тако дуго, као половица тијела; прилично је танко, од браздице пипаца према врху понешто стањено. Браздица пипаца пружа се спрам темеља рилца испод њега.

Женски ексемплар те врсте уловио је господин Апфелбек код Бургаса у Источној Румелији.

3. Ceuthorrhynchus cinnamomeus spec. nov.

Forma, magnitudine et signatura Ceuthorrhyncho suturali aliquo modo similis. Rostro subtenui, prothoracis longitudine, modice arcuato, nudo, usque ad medium dense rugoso-punctato, dein fere glabrato; antennis nigris; prothorace lateribus parum ampliato, pone medium latissimo, circum apicem constricto, margine apicali paullo elevato, supra parum convexo, confertim punctulato, utrinque tuberculo obtuso, subtransverso, basi breve sed profunde canaliculato; elytris strigis subtilibus, vix punctulatis, interstitiis tenue transversim rugulosis, callo apicali muricatis. Mesosterno impresso, margine antico metasternali ascendente.

Supra undique — excepta sutura — squamulis perparvis oblongis cinnamomeis, sutura densissime squamis rotundatis cretaceis, subtus squamulis ovalibus rubentibus nebulose tectus. Pedes setis rubiginosis albidisque mixtis, femoribus subclavatis, muticis, ungulis basi appendiculatis.

Long. 2·8 mm, lat. 1·4 mm.

По шву, покривену отворенијим лускама излази та врста на први поглед веома слична *C. suturalis*. Цијела горња страна изван шва на густо је покривена веома малим, као цимет смеђим лускама; по дôњој су страни исто тако густе, отворено црвенкасте, понешто задахнуте,

шав је стиснут и с обје стране густо ограничен, а покривен бијелим као креда, понешто румено задахнутим љускама.

Рилце (♀) танко, осредње савинуто, тако дугачко као вратни штит, од прилике до средине наворано пунктирано, отале до врха глатко, голо; пипци су црни, задња 3 чланка *flagellum*-а јесу трансверзална. Глава је насведена, у средини, од тјемена до темеља рилца с отворенијим љуштицама. Стране су вратног штита при темељу нешто извучене, тик пред тим понешто раширене, у осредњем лу́ку према предњој страни сужене, у предњој четвртини понешто грласто протегнуте, с обје стране тупим, попречним грбицама понешто сведене, с кратким, дубоким, према предњем крају плићим јарком по средини. Покриље је насведено, с веома финим, једва пикњичастим пругама. Размаци су упоријеко фино нагрешпани с најмање 4 реда љуштица. По ногама су црвенкасте и бјелкасте длакаве љуштице; бедрице су понешто стањене, не назубљене, папци при темељу имају мален, туп зупчић. Од понешто раздијељених предњих кукова оштро омеђени простернални јарак, као и удубљени *mesosternum* чине ову врсту сличнијом роду *Coeliodes*.

Женски ексемплар из Сливна у Источној Румелији.

4. Ceuthorrhynchus puerulus spec. nov.

Ceuthorrhyncho punctigeri Gyllh. maxime affinis, sed pygidium non inscisum et dimidio minor. Niger, subcylindricus. Rostro maris cylindrico, thoracis longitudine, dense ruguloso-punctato, eodem foeminae tertiario longiore, nudo, subtilius punctulato; capite sat dense retro griseo-squamuloso; prothorace fere latitudine elytrorum, basi coarctatus, lateribus pone medium ampliato, dein apicem versus fere recte coangustato, hic subito constricto, margine apicali circum derupte elevato, supra parum convexo, subtillisime transversim punctulato, sericante, transverse griseo-brunneo-setuloso, ante scutellum breviter et profunde canaliculato, utrinque tuberculo perparvo, transverso; elytris subcylindricis, convexis, inter humeros vix latioribus quam thorace, lateribus modo paullo ampliatis, levissime striatis, in strigis vix punctulatis, interstitiis planis, subtiliter ruguloso-punctatis, squamulis brunneis, in basi alternate biseriatim albido-griseis, maculaque ovali, albida in basi suturae tectis. Subtus aequaliter squamulis albidis elongatis. Pedes undique dense albido-setulosi, femoribus modice crassatis, perparvo denticulo acuto armatis, tarsis obscurioribus.

Long. 2 mm, lat. 1·2 mm.

Најсроднији са *Ceuth. punctiger*, али само полак толики, више цилиндричког облика и у оба спола с обрнутим *pygidium*. Глава од

коријена рилчевог па до тјемена покривена лугастим љускама. Вратни је штит тик пред темељем најшири, спрам отражњег краја знатно утегнут, спрам предње стране сужен у завоју, који се једва може примијетити, предњи је окрајак уоколо поједнако узак, али оштро омеђен, с крајева понешто спрам спољашне стране, горе оштро узвинут. Веома је слабо насведен, с обје стране има веома малу, али разговијетну попречну грбицу, веома је фино и равно нагрешпан пикњицама и тиме (немајући љусака) понешто свиластог сјаја. Фине смеђе љуске стоје, поводећи се за облицима шкулптуре с обје стране попријеко прама средини, само на отражњем окрајку окомито на овом. Покриље међу понешто избоченим плећима није много шире него вратни штит при најширем му мјесту, веома је насведено; спрам отражњег краја до тик пред врхом није стањен, с бокова веома слабо проширен, па за то понешто цилиндричан. Пруге су равне, једва пунктиране, имају један ред финих, дугуљастих љуштица; размаци су равни, фино, кожасто нагрешпани и покривени смеђим љускама. Само при темељу виде се на размацима почеци лугастих љуштица у два реда. Иза *scutellum*-а има овалну, бијелу пјегу.

Дȏња је страна прилично поједнако покривена дугуљасто овалним љускама, које су на отражњем крају прсију и по трбуху понешто жућкасте. Ноге су свуда поједнако покривене длакастим, лугастим љускама, бедрице су само понешто удебљане с веома малим, шиљастим зупцем; тарзе су загасите.

По госп. Апфелбеку већином у Босни прикупљен; такођер по Кару (Kahru) у средњој Италији (бечки дворски музеј).

5. **Baris Bohemani** spec nov.

Oblongus, niger, subnitidus. Rostro crasso; thorace breviore, antennarum funiculi articulis fortiter transversis, clavae in basi latitudine; prothorace subquadrato, parum convexo, lateribus subparallelis, sat crebre sed grosse punctato; elytris dimidio longioribus quam prothorace, in basi perlate sulcato-striatis, sulcorum fundo distincte punctulato, interstitiis absolute planis, uniseriatim punctatis.

Long. 3·5—4 mm, lat. 1·6 mm.

По величини и облику највише се подудара са *atricolor* Boh. Рилце дебело, понешто краће од вратног штита. Глава на облик полукругле, фино пунктирана; рилце на горњој страни доста густо и фино, с бокова крупније и у редовима пикњичаво. Чланци *flagellum*-а врло су трансверзални, спрам врха шири, а на врху тако широки, као први

чланак буздованца. Вратни је штит квадратичан, с бокова готово успоредан, спрам предњег окрајка попреко сужен, стражњи су углови понешто заобљени. Горња је ширина прилично равна и великим округлим тачкама не сасвим на густо засијана; оне су с једне и друге стране средине напоредо, па тако између њих остаје понешто уздигнута средња линија. На до̂њој су страни тачке још веће, удубљене, при темељу овалне и овдје растављене попречним дугуљастим наборима.

Покриље је при темељу тако широко, као вратни штит, од прилике за половицу дуже од онога, до прве трећине дужине понешто проширено, а онда прама врху понешто сужено.

Пруге су при темељу дубоко и широко наровашене и овдје шире него размаци; оне досижу до предњег окрајка, сужавају се спрам отражњег краја веома слабо, још прије прве трећине дужине покриља, па онда у поједнакој ширини теку прама врху; темељ је браздама разговијетно пунктиран. Размаци су посвема равни са прилично правилним редом округлих тачака.

Ову врсту, која се распознаје по својим, при темељу веома широким браздама на покриљу, обрео је господин Апфелбек у Босни.

6. **Baris serbicus** spec. nov.

Affinitate proxima Baride anali Oliv. sed fere dimidio major, praecipue elatior. Oblongo-ovalis, niger, elytris de tertiario antico incerte rufo-brunneis. Prothorace subquadrato, dense et profunde punctato, linea dorsali subelevata, laevi, lateribus leniter ampliato, paullo apicem versus sensim angustiore, hic subito constricto; elytris oblongo-ovalibus, profunde sulcato-striatis, in striis punctatis, stria 2ª cum 9ª, 3ª cum 6ª, 4ª cum 5ª, 7ª cum 8ª, apice conjuncta; interstitiis leviter depressis, dimidia parte antica valide transversim, versus apicem paullatim subtiliter punctatis.

Long. 4 mm, lat. vix 2 mm.

Та се врста највише подудара са *Baris morio* Oliv., али се осим знатније величине и размјерно веће ширине још распознаје и по овим обиљежјима.

Вратни је штит у *serbicus*-а понешто шири него дужи, готово квадратичан, с бокова је понешто раширен, у првој је трећини испред утега у слабом луку заобљен, средња је линија вратног штита понешто уздигнута. *Morio* има понешто дужи него шири вратни штит, дакле је ужи, најшири је при темељу, стране су готово пра̏ве, прама предњој страни конвергирају, испред врха су одједноћ утегнуте, средња линија није уздигнута.

Покриље је у *serbicus*-а дугуљасто, овално; загасито црвенило почиње већ иза прве трећине; 2. пруга на покриљу сједињује се пред вршком с 9., 3. са 6., 4. са 5., 7. са 8. Размаци су понешто удубљени, на предњој половици имају крупне, попречне тачке, које спрам вршка по мало бивају веома танке, које су у 1., 4., 5. и 6. размаку правилно поредане.

Morio има знатно уже покриље, само је у задњој трећини загасито црвен; размаци су између пруга једва удубљени, пунктирање им је свуда неправилно, у спољашним размацима готово се губи. Прва се пруга сједињује испред вршка са 2., 3. са 8., 4. са 5., 6. са 7.

Чланци су пипчеви у *serbicus*-а понешто трансверзални, више цилиндрични и један до другога; *morio* има веома трансверзалне, више плочасте и не хватају се на густо један другог.

Кука при врху тибија у *serbicus*-а је много дебља и шира, него што је има *morio*.

Један ексемплар из Србије (Меркл).

7. Ceuthorrhynchus Kraatzi Brisout, var. nov. bosnicus Schulze.

Thoracis medius, excepta macula atro-tomentosa utrinque in basi, elytrorum fascia pone medium et margo apicalis squamulis flavo-nitentibus ornatis.

У те је лијепе одлике бијела љуска. Средина вратног штита, осим по једне црне пјеге томента с обје стране темеља, трака иза средине покриља, за тим окрајак вршака покривени су као злато сјајним љуштицама.

Nekropola ravnih grobova kod Sanskog Mosta.

Piše

Franjo Fiala, kustos zemaljskog muzeja.

(II. Izvještaj.)

U oktobru 1896. produženim iskopavanjem obrelo se daljih 37 grobova, brojeva 139.—176. izvještaja o nahogjajima. Oni su gotovo svi uz jugozapadnu periferiju grobišta, većinom u vrtu gragjanina J. Zurunića iz Sanskog Mosta. Sondiranjem tla oko grobišta došlo se samo do negativnog rezultata, pa se čini, da su ti grobovi kopani samo na uzvisini, spomenutoj u I. izvještaju[1]). Nacrt na *tabli I.* daje prijegled sada dovršenog prekopavanja. Pismena *A. G.* markiraju prvi râd pri gradnji ceste, pisme *B* garišta bez grobova. Pri pretraživanju njiva u susjednom području obretena je i jedna prehistorička naseobina, koja je, sudeći po nagjenim ostancima, posve iz istoga vremena, kao i grobište.

U ovome što slijedi, najprije ću iznijeti izvještaj o rezultatima prekopavanja grobova za 1896., onda će se u zasebnim odsjecima raspraviti tipologija nahogjaja iz grobova, rezultati pretraživanja ostanaka iz prehistoričke naseobine i opće konkluzije.

Izvještaj o nahogjajima iz prekopavanja u nekropoli.

Grob 139.

Dubljina 0·35 *m;* kostur orijentiran od juga na sjever. Ukraj lijeve ruke visoka ilovasta zdjela, u kojoj je bila zdjelica s ručicom. Ukraj desne strane glave dva kopljana šiljka, nalik na lovorov list, s vrškom okrenutim na jug; ukraj lijeve cjevanice ponešto savijen željezni sjekač i ukraj nogu fragmenti ilovaste zdjelice s ručicom.

Grob 140.

Dubljina 0·4 *m;* kostur orijentiran od juga prama sjeveru. Pri glavi broncana ukosnica, dvije broncane prsobranaste certoške fibule, dva bron-

[1]) „Nekropola ravnih grobova kod Sanskog Mosta". „Glasnik zemaljskog muzeja", 1896., str. 219. i 220.

cana naušnjaka i šljepoočnjaka, 12 privjesaka od broncanog tenećeta na oblik bulle, 3 modre emaljne bobice s okastim pjegama bijelog okrajka, 2 broncana nakitna koluta i fragmenti željezne halke; pri nogama dvije zdjele i jednorukasta ilovasta zdjelica.

Grob 141.

Dubljina 0·4 *m;* kostur orijentiran od sjevera na jug. Nagjeni su pri njemu ovi prilozi: bočka od ljevena bronca, dva privjeska za pletenice od broncanog tenećeta, dvije broncane prsobranaste certoške fibule, 686 komada malih broncanih dugmeta i 4 modre emaljne bobice s okastim pjegama bijelog okrajka. Pri nogama kostura nagjeni su fragmenti ilovaste zdjelice i ilovaste zdjele.

Grob 142.

Plitak, plugom posve nazoren skeletni grob; nagjeni su samo fragmenti ilovaste zdjele.

Grob 143.

Dubljina 0·4 *m;* razbijena žara s mrtvačkom paljevinom Od priloga: mala rukasta zdjelica, željezna pafta od pojasa i savijen željezni nož.

Grob 144.

Dubljina 0·35 *m;* razbijena žara s mrtvačkom paljevinom. Bez priloga.

Grob 145.

Dubljina 0·4 *m;* razoren grob s mrtvačkom paljevinom; fragmenti žare i jednog lončica.

Grob 146.

Dubljina 0·3 *m;* žara s mrtvačkom paljevinom u sanduku od kamenitih ploča. Od priloga samo jedan broncani fragmenat.

Grob 147.

Dubljina 0·5 *m;* skelet od sjeverozapada na jugoistok orijentiran. Od priloga dva broncana privjeska za pletenice i 3 mala broncana dugmešca.

Grob 148.

Dubljina 0·35 *m;* razbijena žara s mrtvačkom paljevinom.

Grob 149.

Dubljina 0·4 *m;* razlupan ilovast lonac s mrtvačkom paljevinom i komadom bronca na oblik potkove

Grob 150.

Dubljina 0·6 *m;* skelet orijentiran od sjeverozapada na jugoistok. Pri glavi dva privjeska od bronca za pletenice, iznutra gravirani, *slika 1.*, $^1/_1$ nar. vel., dvije modre emaljne bobice s okastim pjegama bijelog okrajka i broncana srednje-la-tenska

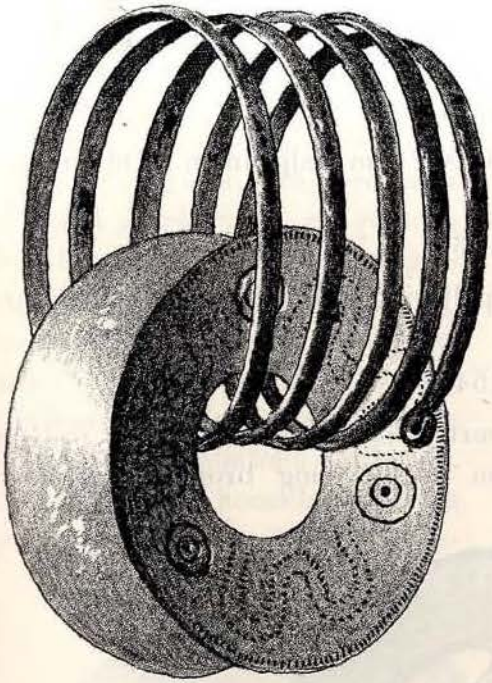

Slika 1.

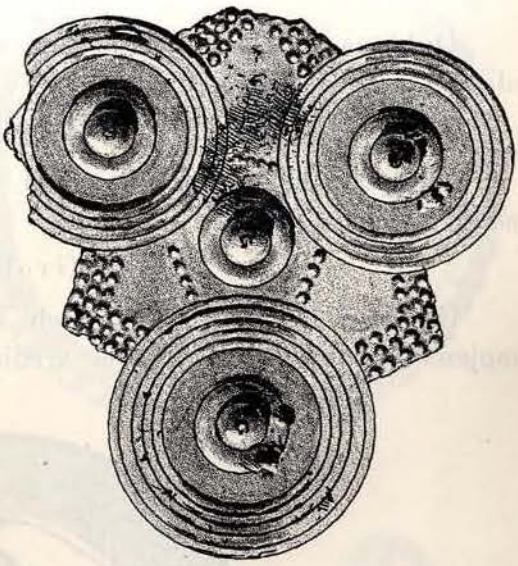

Slika 3.

Slika 2.

Slika 4.

Slika 5.

fibula s dvije krugljice na uzvinutoj nožici, *slika 2.*, $^1/_1$ nar. vel. Na prsima bijaše plohasta fibula od broncanog tenećeta s ornamentima na odskok i željeznom bočkom, *slika 3.*, $^1/_1$ nar. vel., na rukama pri

člancima bijahu špiralne narukvice. Iza glave skeleta bijaše zdjelica bez ručice, *slika 4.*, $^1/_2$ nar. vel., pri nogama lonac s ručicom, *slika 5.*, $^1/_2$ nar. vel.

Grob 151.

Dubljina 0·3 *m;* razbijena žara s mrtvačkom paljevinom. Od priloga rukasta ilovasta zdjelica, broncano krstoliko dugme i broncana pinceta.

Grob 152.

Dubljina 0·3 *m;* razbijena žara s mrtvačkom paljevinom. Od priloga zdjela i željezni fragmenti.

Grob 153.

Dubljina 0·4 *m;* razoren grob s paljevinom i s fragmentima od tr[1] manje ilovaste posude.

Grob 154.

Dubljina 0·4 *m;* razoren grob s mrtvačkom paljevinom. Od priloga nagjena je toka s krstolikom sredinom od ljevenog bronca, gravirana,

Slika 6.

slika 6., $^1/_1$ nar. vel., fragmenti broncanog privjeska za pletenice i grbasta narukvica od ljevenog bronca.

Grob 155.

Dubljina 0·3 *m;* razbijena žara s mrtvačkom paljevinom. Od priloga lončić s ručicom i broncana gruda.

Grob 156.

Dubljina 0·5 *m;* grob s paljevinom, ogragjen kamenitim pločama. Nagjeni su fragmenti žare i broncano, krstoliko dugme.

Grob 157.

Dubljina 0·3 *m;* kostur, orijentiran od jugoistoka na sjeverozapad. Pri glavi dva broncana privjeska za pletenice, na rukama dvije broncane narukvice, na pola otvorene, *slika 7.*, $^1/_1$ nar. vel. Na cjevanicama bile su dvije kolutaste plojke od ljevenog bronca, gravirane, na dva mjesta, valjda za vješanje probušene, *slika 8.*, $^2/_3$ nar. vel., 13 komada špiralnih cjevčica od bronca, 7 malih broncanih plojki, obješenih na broncanoj žici, *slika 9.*, $^1/_1$ nar. vel., 4 broncane okovice, *slika 10.*, $^1/_1$ nar. vel., bobica od kamena, modra emaljirana bobica i 160 komada malih, broncanih dugmeta.

Slika 7.

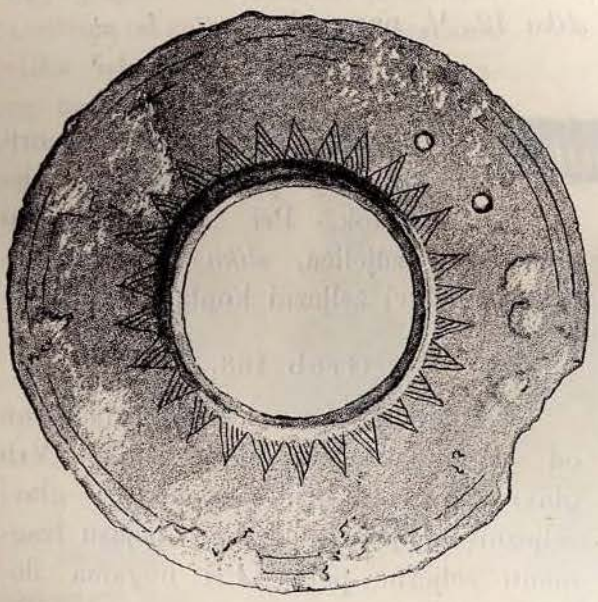

Slika 8.

Slika 9.

Slika 10.

Grob 158.

Dubljina 0·4 *m;* kostur, orijentiran od jugoistoka na sjeverozapad, u sanduku, udešenu od lapornih ploča. Uvrh glave kostura zdjelica s jednom ručicom i ukraj glave željezni kopljani šiljak s vrškom, okrenutim na jugoistok. Pri nogama zdjelica, *slika 11.*, $^1/_1$ nar. vel.

Slika 11.

Grob 159.

Dubljina 0·3 *m;* razoren grob s mrtvačkom paljevinom. Žara, poklopljena zdjelom.

Grob 160.

Dubljina 0·4 *m;* razbijena žara s mrtvačkom paljevinom, pri njoj broncano krstoliko dugme i jednorukasta ilovasta zdjelica.

Grob 161.

Dubljina 0·3 *m;* razbijena žara s mrtvačkom paljevinom, pri njoj dva nakita, spletena od bronca, *slika 12.*, $^1/_1$ nar. vel.

Slika 12.

Grob 162.

Dubljina 0·5 *m;* kostur, orijentiran od jugozapada na sjeveroistok. Pri desnom kuku dvorukasta zdjelica, *slika 13.*, $^1/_2$ nar. vel., pri glavi željezni kopljani šiljak.

Slika 13.

Grob 163.

Dubljina 0·6 *m;* kostur, orijentiran od jugozapada na sjeveroistok. Vrh glave ilovast lončić, desno pri glavi željezni kopljani šiljak, pri pojasu fragmenti željezne pafte. Pri nogama ilovasta zdjela.

Grob 164.

Dubljina 0·5 *m;* razoren grob s paljevinom. Ostanci od tri posude.

Grob 165.

Dubljina 0·4 *m;* velika ilovasta žara s mrtvačkom paljevinom, visina 380 *mm*, premjer pri zjalu 120 *mm*, premjer pri dnu 115 *mm*, *slika 14.*, $^1/_4$ nar. vel. Bila je poklopljena zdjelom ovih dimenzija: visina 120 *mm*, premjer pri zjalu 225 *mm*, premjer pri dnu 100 *mm*.

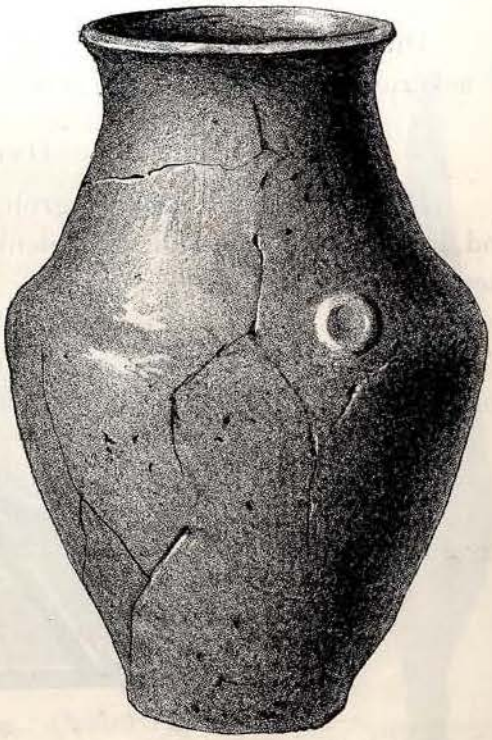

Slika 14.

Grob 166.

Dubljina 0·3 *m;* grob s paljevinom. Fragmenti žare, lončić i ilovast pršljen.

Grob 167.

Dubljina 0·6 *m;* kostur orijentiran od jugozapada na sjeveroistok. Pri glavi kostura 2 broncana koluta za pletenice i privjesak od broncanog tenećeta, *slika 15.*, $^1/_1$ nar. vel. Megju gnjatovima mala savijena noževa oštrica od željeza, a na cjevanicama velika iskovana falera od broncanog tenećeta, *slika 16.*, $^1/_1$ nar. vel., 170 malih dugmeta od broncanog tenećeta, fragmenti broncanog nakitnog koluta i narukvice od ljevenog bronca. Pri nogama ilovasta zdjela i lonac s rukatkom.

Slika 15.

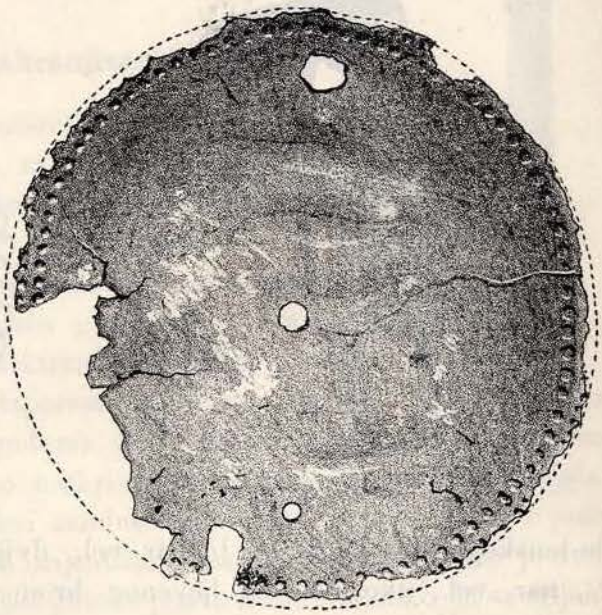

Slika 16.

Grob 168.

Dubljina 0·4 *m;* razbijena oveća žara s mrtvačkom paljevinom.

Grob 169.

Dubljina 0·35 *m;* razorena žara s mrtvačkom paljevinom.

Grob 170.

Dubljina 0·2 *m;* razbijena žara s mrtvačkom paljevinom.

Grob 171.

Dubljina 0·3 *m;* žara, u njoj mrtvačka paljevina, malen lonac, brus i željezna noževa oštrica. Ukraj žare bijaše dvorukasta zdjelica.

Grob 172.

Dubljina 0·2 *m;* razoren grob s paljevinom. Fragmenti žare, ulomci od broncanih privjesaka za pletenice i od broncane fibule iz srednjeg latenskog doba.

Grob 173.

Dubljina 0·3 *m;* žara s mrtvačkom paljevimom i ovi prilozi: dvije okovice od ljevenog bronca, *slika 17.* $^1/_1$ nar. vel., broncana fibula iz ranijeg

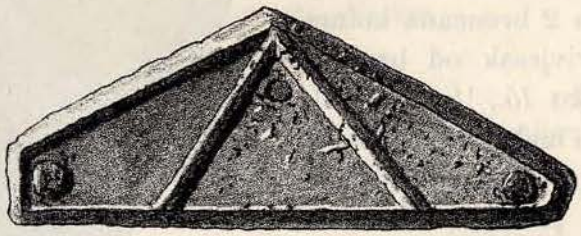

Slika 17.

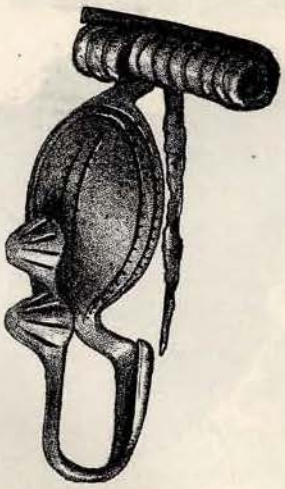

Slika 18.

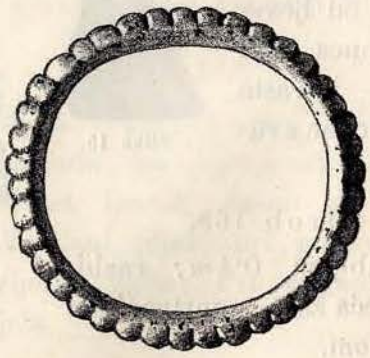

Slika 19.

la-tenskog doba, *slika 18.* $^1/_1$ nar. vel., dvije broncane narukvice, *slika 19.*, $^1/_1$ nar. vel., ukosnica od ljevenog bronca, ulomci od velikih broncanih

masivnih narukvica, probušen medvjegji zub i 163 komada malih broncanih dugmeta.

Grob 174.

Dubljina 0·4 *m;* kostur orijentiran do sjevera na jug, ogragjen i pokriven pločama od lapora. Nagjene su ove rukotvorine: broncana narukvica, 3 velike, iskovane toke od broncanog tenećeta, *slika 20.* $^1/_1$ nar. vel., 200 malih broncanih dugmeta i broncana žica. Desno ukraj sanduka ilovasta zdjelica.

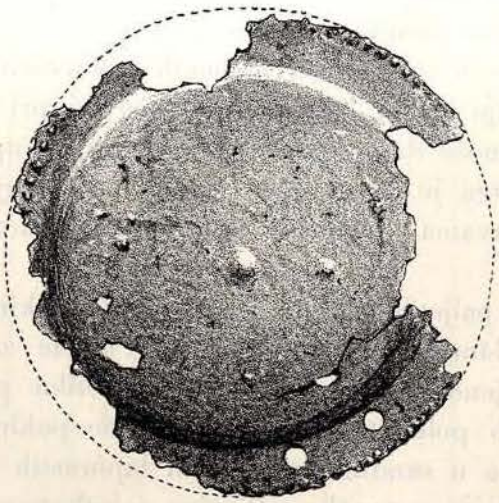

Slika 20.

Grob 175.

Duljina 0·3 *m;* velika žara s mrtvačkom paljevinom, pri njoj kopljani šiljak od željeza, linearno graviran na kopljanoj plojci, *slika 21.,* $^1/_3$ nar. vel.

Slika 21.

Grob 176.

Dubljina 0·3 *m;* grob s paljevinom. Ostanci žare s mrtvačkom paljevinom, brus i željezna spona od pojasa.

O načinima sahranjivanja.

Izmegju 176 raskopanih grobova bili su u 96 njih skeleti, 79 žara s mrtvačkom paljevinom, za jedan nije se moglo odlučiti kakav je. Skeletni su grobovi nesumnjivo stariji od onih s paljevinom; oni su prosječno 0·75 *m* duboki, rjegje im je dubljina 1—1·2 *m;* bijaše ih i takih, gdje su kosturi ležali sasma gore, 0·4 *m* ispod površine zemlje. Mjesto glavi kao i krajeva noge bijahu gotovo u svakom grobu markirani kamenjem, položenim na 0·25 *m* po prilici, ili uspravnom laporastom pločom. Rjegji su bili grobovi na oblik sanduka; u takim je prigodama grob vazda bio obložen uspravnim laporastim pločama, horizontalno natkrivenim pločama od istog materijala. Potpuno očuvani nagjeni su takvi sanduci samo u tri prigode, a više puta nagjoše se razvaljeni. Što se tiče orijentiranja skeleta, konštatovano je ovo. Od 96 skeletnih grobova bijaše ih pet gotovo posve razorenih, tako da se orijen-

tiranje nije više moglo izvršiti; od ostalih 91 bilo je orijentiranih 25 od jugoistoka na sjeverozapad, 21 od sjeveroistoka na jugozapad, 21 od sjeverozapada na jugoistok, 9 od jugozapada na sjeroistok, 5 od istoka na zapad, 4 od zapada na istok, 4 od juga na sjever i 2 od sjevera na jug. Dvostruki grobovi nagjeni su na četiri mjesta; tri puta bijahu dječiji kosturi položeni ukraj kostura od odraslih; jedan put nagjoše se dva kostura odraslih jedan uz drugi u jednom grobu.

Što se tiče u grobovima nagjenih rukotvorina, valja napomenuti, da su nakiti, oružje i t. d. tamam tako nagjeni pri skeletima, kako su ih u životu nosili; može dakle samo biti govora o opremi, ali ne o prilozima i žrtvama. Druga je sa posugjem. Nagjeno je sugja za blagovanje i pehara za piće pri glavama, nogama i kukovima kostura; u njima su valjda bili žrtveni priloži.

Mrtvačke paljevine bijahu većinom u velikim žarama, rjegje u posudama sličnim loncima, ili u zdjelama. Posude za sahranjivanje većinom bijahu poklopljene lapornim pločama; nekoliko puta nagjene su ilovaste zdjele, naopako položene na zjalo žare kao poklopac. Više puta nagjene su žare uložene u sanduk, udešen od laporastih ploča. U većini slučajeva bijaše u žari osim mrtvačke paljevine i rukotvorina od željeza i bronca, na kojima su se vazda vidjeli tragovi od vatre, još neokrnutog ilovastog sugja: pehara, zdjelica i malih zdjela. Rjegje su te male posude bile postavljene naokolo oko žare. One su očevidno služile istoj sakralnoj svrsi, kao i sugje, nagjeno u skeletnim grobovima. Svi grobovi s paljevinom bijahu vrlo plitki, pa su za to žare većinom porazbijali plugovi, a neke i posve satrli.

Rukotvorine.

1. Fibule.

Ukupno su iz grobova povagjena 142 komada, od kojih 6 bijahu od željeza, a ostalih 136 od bronca. Bijahu ovako podijeljene: Na 45 skeletnih grobova dolazi 116 komada, na 9 grobova s paljevinom 14 komada; ostale su nagjene stranom u grobovima, razorenim prigodom cestogradnje, stranom u slojevima s ostancima od garišta. Od 176 grobova nekropole bijahu samo u 54 groba fibule. Od ova 54 bijaše, kako se vidi iz prijegleda, što ovdje slijedi, samo u 8 ukraj fibula oružje, ostalih 46 bijahu ženski grobovi. Po svem iskustvu, učinjenom prigodom prekopavanja, čini se, da je fibula samo u ženskoj nošnji onoga vremena bila bitni sastojak; muškarci samo su rijetko kad nosili taj nakit.

Nagjeni su ovi tipovi fibula: 7 broncanih naočarastih špiralnih fibula, 7 broncanih plohastih fibula, 5 jednopetljastih broncanih oblučastih fibula s dugom nožicom, 31 broncana certoška fibula, 3 željezne

Prijegled nagjenih fibula.

Broj groba po izvještaju o nahogjajima	Skeletni grob	Grob s paljevinom	Naočarasta spiralna fibula od bronca	Plohasta fibula od bronca	Jednopetljasta oblučasta fibula s dugom nožicom	Certoška fibula			Certoška fibula na oblik lûka			La-Tenska fibula		Primjedba
						bronc	željezo	bronc sa životinjskim glavicama pri nožici	bronc	željezo	bronc sa životinjskim glavicama pri nožici	rana	srednja	
2	1	.	.	.	.	1	.	.	.	.	.	.	.	
5	1	.	.	.	.	1	.	.	.	.	.	.	.	S oružjem
14	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1	.	.	S oružjem
17	1	.	.	.	.	.	.	.	4	.	.	.	.	
18	1	.	.	.	.	.	.	.	1	.	.	.	.	
33	1	.	.	3	.	.	.	.	2	.	.	.	.	
36	1	.	.	.	.	6	.	.	.	.	.	.	.	
37	1	.	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	
40	1	.	.	.	.	.	.	.	4	1	.	.	.	
44	1	.	.	.	.	.	.	.	1	.	.	.	.	
45	1	.	.	.	.	.	.	.	2	.	.	.	.	
46	1	.	.	.	.	1	.	.	.	.	.	.	.	S oružjem
50	1	.	.	.	.	.	.	.	3	.	.	.	.	
52	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1	.	S oružjem
56	1	.	.	.	.	2	.	.	.	.	.	.	.	
58	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1	.	.	
62	1	.	.	.	.	1	1	.	.	.	.	.	.	S oružjem
63	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1	.	.	S oružjem
66	1	.	.	.	.	1	.	.	4	.	.	.	.	
71	.	1	1	.	.	.	.	.	3	.	.	.	.	S oružjem
73	1	.	.	.	.	1	.	.	.	.	.	.	.	
75	1	.	.	.	1	.	.	.	4	.	.	.	.	
76	1	.	.	.	.	2	.	.	8	1	.	.	.	S oružjem
79	.	1	.	.	.	.	.	2	.	.	.	.	.	
81	1	.	1	.	1	11	.	.	.	.	.	.	.	
88	.	1	.	.	.	.	.	.	1	.	.	.	.	
90	1	.	.	.	.	.	.	.	1	.	.	.	1	
93	1	.	.	.	.	.	.	.	1	.	.	.	.	
99	.	1	.	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	
103	1	.	.	.	.	1	.	.	.	.	.	.	.	
104	1	.	.	2	.	.	1	.	.	.	.	1	.	
107	1	.	1	.	.	.	.	.	2	.	.	.	.	
108	1	.	.	.	.	.	.	.	2	.	.	.	.	
109	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1	.	
111	.	1	.	.	.	.	.	.	1	.	.	.	.	
113	1	.	.	.	.	.	.	.	1	.	.	.	.	
114	1	.	.	.	1	.	.	.	.	.	.	.	.	
116	.	1	.	.	1	.	.	.	.	.	.	.	.	
117	1	.	.	.	1	1	.	.	.	.	.	.	.	
118	1	.	.	.	.	.	.	.	2	.	.	.	.	
121	1	.	.	.	.	.	.	.	6	.	.	.	.	
122	1	.	.	.	.	.	.	.	2	.	.	.	.	
127	1	.	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	
128	1	.	.	.	.	.	1	.	.	.	.	.	.	
130	1	.	.	.	.	.	.	.	3	.	.	.	.	
132	1	.	.	.	.	.	.	.	1	.	.	.	.	
133	1	.	.	.	.	2	.	.	.	.	.	.	.	
134	1	.	.	.	.	.	.	.	.	1	.	.	.	
136	.	1	.	.	.	.	.	.	1	.	.	.	.	
140	1	.	.	.	.	.	.	.	2	.	.	.	.	
141	1	.	.	.	.	.	.	.	2	.	.	.	.	
150	1	.	.	1	.	.	.	.	.	.	.	.	1	
172	.	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1	
173	.	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1	.	
Svota .	45	9	5	7	5	31	3	2	64	3	3	4	3	
Amo nahogjaji pri gradnji ceste i u slojevima od garišta		.	.	.	2	.	.	.	9	.	.	1	.	
Ukupno		5	7	7		31	3	2	73	3	3	5	3	

certoške fibule, 2 broncane certoške fibule sa životinjskim glavicama mjesto nožnog dugmeta, 73 broncane certoške fibule na oblik lûka, 3 željezne certoške fibule istog oblika, 3 broncane certoške fibule ovog oblika sa životinjskim glavicama mjesto nožnog dugmeta, 5 broncanih fibula ranijeg la-tenskog doda i 3 broncane fibule srednjeg la-tenskog doba.

Od naočarastih fibula od jake broncane žice s osmolikim srednjim dijelom vide se na njih 6 tragovi montiranja špiralnih diska na traku od broncanog tenećeta, slično kao što se to opažava kod plohaste fibule. Samo na najmanjem komadu[1]) čini se, kao da su jezičac i nožna petlja potekli iz žice špiralnih diskova.

U grobovima nekropole samo je jedan put nagjena naočarasta špiralna fibula kao jedina fibula, metnuta kao prilog; u svim drugim prilikama nasuprot vazda se našla sa certoškom ili prsobranastom certoškom fibulom, kako pri kosturima tako i pri mrtvačkoj paljevini.

Što se tiče plohastih fibula, razlikovale su se megju njima dvije forme. Jedna *slika 3.*, $^1/_1$ nar. vel. reprezentira broncane, gravirane plojke, za koje su s naličja pričvršćeni željezni jezičci; druga, koja se je na žalost samo fragmentarno očuvala, ima okruglu, broncanu, konkavno izdubljenu plojku, na kojoj više ne bijaše jezička.

Ono malo broncanih oblučastih fibula s dugom nožicom[2]) dokazuju dugmetastim nastavkom, što ga po nekad imaju na kraju nožice, kao i ponekad uzvrnutim vrškom nožice, genetičku svezu s certoškom fibulom.

Plohasta fibula našla se u jednom grobu kao jedina priložena fibula, na druga tri mjesta nagjena je u zajednici s certoškom, prsobranastom certoškom i fibulom srednjeg la-tenskog doba. Oblučasta fibula nagjena je dva puta kao jedina forma fibule, nasuprot tri puta sa certoškim i prsobranastim certoškim fibulama.

Jedna je od glavnih fibula naše nekropole bez sumnje certoška fibula.

Nje ima u svim mogućim veličinama[3]) s ravnom, plastički dugmetima ukrašenom ili graviranom stremenkom, dva puta i s ptičijom glavicom mjesto dugmeta na nožici[4]).

Izuzevši la-tensku fibulu srednjeg doba nagjena je ona u grobovima nekropole s ostalim tipovima fibule 5 puta zajedno, 11 puta bila je od fibula priložena samo certoška forma.

U grobovima s paljevinom ne bijaše je nikako.

---

[1]) „Nekropola ravnih grobova kod Sanskog Mosta“, piše F. Fiala „Glasnik zem. muzeja“ 1896., str. 219.—272., sl. 109.

[2]) „Nekropola ravnih grobova kod Sanskog Mosta“, piše F. Fiala. „Glasnik zem. muzeja“, 1896., str. 219.—272., sl. 90. i 124.

[3]) Ibid. sl. 3., 38., 89., 127., 144., str. 219.—272.

[4]) Ibid. sl. 88., str. 248.

Certoška fibula upravo gospoduje. Od 54 groba, u kojima su fibule, bijaše taj tip zastupan u 30 grobova, i to u 22 slučaja sam, u 8 slučajeva u društvu s ostalim tipovima, izuzevši ranu la-tensku fibulu.

Za čudo je, gdje se različite forme toga tipa u našoj nekropoli zajedno nahode, dok na drugim mjestima, gdje se one nahode, stanovite forme certoške fibule u obliku lûka dobivaju neko lokalno znamenovanje.

Na grobištu kod Sanskog Mosta nagjeni su ovi oblici: jedan put usukane fibule različite veličine s glatkom ili ukrašenom stremenkom, od bronca ili željeza, nadalje takve sa čunoliko raskovanom stremenkom, onda nekoje s konjskim glavicama mjesto izbočenog dugmeta na nožici, dva i tri puta usukane fibule češće pri zakretu imaju spletenu žicu, koja je redovno služila za pričvršćivanje trapezastih privjesaka od broncanog tenećeta; na dva mjesta bijahu u dva puta usukanim fibulama stremenke na oblik čuna iskovane i poput povećanog dugmeta na nožici ukrašene linearnim graviranjem[1]).

Nahodišta: Certosa od Servirola i Certosa od Bologne u Italiji[2]), Cimetier de St. Jean de Beleville u južnoj Francuskoj[3]), više mjesta u južnoj Njemačkoj i Švicarskoj[4]), Hallstatt u Gornjoj Austriji[5]), Gurina u Koruškoj[6]), Watsch[7]), Dobrava[8]), Gradčine kod St. Margarete[9]), Podsemel[9]), Hrašće[9]) na Magdalenskoj gori kod St. Mareina[9]) u Kranjskoj, Idria di Bača[10]) i Sta. Lucija[11]) u Primorju, Glasinac u Bosni[12]), Prozor[13]) u Hrvatskoj.

---

[1]) „Glasnik" 1896. „Nekropola ravnih grobova kod Sanskog Mosta", str. 219.—272., sl. 20., 24., 34., 51., 52., 67., 110., 111., 131., 142., 145., 146.

[2]) Tischler: „Ueber die Formen der Gewandnadeln", str. 61., sl. 19. i 20. Tabela u „Beiträge zur Anthropologie und Urgeschichte Bayerns", IV. sv.

[3]) Chantre: „Etudes paléoethnologiques dans le Bassin du Rhône". Premier Age du Fer. Paris 1880., tab. XIX., sl. 7. i 9.

[4]) Tischler ibid.

[5]) Sacken: „Das Grabfeld von Hallstatt", Beč 1868. Tab. XIV., sl. 7.

[6]) Dr. B. Meyer: „Gurina". Dražgjani 1885. Tab. 5., sl. 13.

[7]) Hochstetter: „Die neuesten Gräberfunde von Watsch und St. Margarethen in Krain", str. 33., sl. 17. Separatni otisak iz XLVII. sv. „Denkschriften der mathem. naturw. Classe der kais. Academie der Wissenschaften in Wien 1888".

[8]) U zbirkama ljubljanskog muzeja.

[9]) U prehistoričkoj zbirci c. kr. prirodosl. dvorskog muzeja u Beču.

[10]) Dr. M. Hörnes: „Untersuchungen über den Hallstätter Culturkreis" u „Archiv für Anthropologie" 1895., str. 625.

[11]) Much: „Die prähistor. Funde von Sta. Lucia im Küstenlande" u „Mittheil. der k. k. Centralcommission für Kunst und histor. Denkmale", 1884., str. CXLIV., sl. 5., i Marchesetti: „La Necropoli di Sta. Lucia presso Tolmino". Scavi del 1884. Trieste 1886. („Bollettino della Società Adriatica".) Marchesetti: „Scavi nella Necropoli di Sta. Lucia presso Tolmino". 1885—1892. Trieste 1893. („Bollettino della Società Adriatica"), tab. XIX. i XX. U prehistoričkoj zbirci c. kr. prirodosl. dvorskog muzeja u Beču.

[12]) F. Fiala: „Untersuchung prähistor. Grabhügel am Glasinac im Jahre 1892" u „Wissenschaftl. Mittheil. aus Bosnien und der Hercegovina", I. sv., Beč 1893., sl. 42., str. 144.

[13]) Ljubić: „Popis arheolog. odjela nar. zem. muzeja u Zagrebu", sv. I. Zagreb 1889., tab. XIX., sl. 76.

Fibula u obliku lûka nahodi se na nekolicini rečenih nahodišta zajedno sa čisto halštatskim — u drugima u zajednici s fibulama iz ranog i srednjeg la-tenskog doba (n. pr. Idria di Bača).

La-tenska fibula bila je u 7 grobova nekropole kod Sanskog Mosta, i to u 3 skeletna groba i u jednom grobu s paljevinom bijaše rani la-tenski tip, nasuprot u 2 skeletna groba i u 1 grobu s paljevinom bijaše srednji la-tenski tip. Na jednom mjestu nagjena je rana la-tenska fibula (grob 104.) sa 2 plohaste fibule i 1 certoškom fibulom, u dva druga slučaja (grob 90. i 150.) srednja la-tenska fibula s 1 broncanom prsobranastom certoškom fibulom, dotično s 1 broncanom plohastom fibulom. Forme starijeg tipa jesu one, koje su u „Nekropoli ravnih grobova kod Sanskog Mosta, Glasnik 1896." prikazane u slikama 54., 115., i 106., mlagji tip pako u slici 2. našega teksta.

Što se tiče situiranja fibula na skeletima valja ovo primjetiti. One su redovno nagjene blizu glave na ramenima ili na gornjoj partiji prsa; samo se naočarasta i plohasta fibula u toliko izuzimaju, što su nekoliko puta nagjene na dônjoj partiji prsa ili pri pojasu kostura.

U pogledu broja fibula, nagjenog u pojedinim grobovima slijedi iz pridodanog prijegleda, da bijahu u 27 grobova po 1 komad, u 13 po 2, u 3 po 3, u 3 po 4, u 4 po 5, u 2 po 6, u jednom 11 i u jednom 13 komada.

2. Bočke, narukvice i privjesci za pletenice.

Bočki nagjena su dva tipa, kako pri skeletima, tako i pri mrtvačkoj paljevini. Jedna vrsta, od koje ima 26 eksemplara, od ljevenog bronca, s kugljastom glavicom i na jednom ili dva mjesta ispod nje udebljana[1]), nagjena je samo u ženskim grobovima. One bijahu vazda ispod zatiljnjače, pa za to tu vrstu na svaki način moramo smatrati ukosnicom; ona je možda služila za dekoraciju i za pričvršćivanje na zatioku u krugu savijene kose. Taj se tip nahodi u više grobova s paljevinom i s kosturima u Hallstattu, u ravnim grobovima kod Prozora u Hrvatskoj i u ravnim grobovima iz Sta. Lucije. Na Glasincu ima samo jedna slična, kraća forma, ali se rijetko nahodi. Drugi tip, od broncane žice, savijen poput dvogube bočke, od koga ima 15 eksemplara[2]), pokazuje nekoliko samo oblikom glavice različitih formi.

Ona je nagjena gotovo isključivo u muškim grobovima, i to pri skeletima na prsima; čini se, da je mjesto fibule služila za sapinjanje neke plaštu slične odjeće. Te su dvogube bočke veoma karakteristične za mlagje grobove Glasinca u Bosni; i ondje se većinom nahode u inven-

[1]) „Nekropola ravnih grobova kod Sanskog Mosta", piše F. Fiala. „Glasnik zem. muzeja" 1896., str. 219.—272., sl. 45., 93., 117.

[2]) Ibid. sl. 17., 56., 70.

taru muških grobova. Od drugih nahodišta toga tipa još ću ovdje napomenuti ravne grobove kod Prozora u Hrvatskoj, kod Mitrovice u Hrvatskoj[1]) i jednu gromilu kod Graca[2]) u Hercegovini.

Špiralne narukvice[3]) 5, i obične narukvice od broncane žice[4]) 9 na broju ne ističu se ničim karakterističnim za našu nekropolu. Ali su tipične masivne, grbaste grivne od ljevenog bronca[5]), kakve su poznate iz nekropola kod Hallstatta, Podsemela, Roviša, Terzišća, Hrašća i Watscha.

U Sanskom Mostu iskopano je 27 komada, od kojih su dva komada[6]) bila na nogama pri člancima.

One su većinom nagjene na par u ženskim grobovima.

Željezne, na pola otvorene grivne rijetke su; u svemu su nagjene tri.

Nada sve su karakteristični za Sanski Most neobični broncani privjesci za pletenice, koji su, koliko ja znam, samo još poznati iz nekropole kod Prozora u Hrvatskoj. U svemu su nagjena 43 komada, i to sve po dva, uz obje vrste sahranjivanja. Pri skeletima ležali su ti privjesci s obje strane glave blizu ušiju i šljepóočnica.

3. Dugmeta, toke, prsteni, nakitni koluti, pincete i privjesci.

Od nagjenih 5512 broncanih dugmeta bilo ih je kako u grobovima s paljevinom, tako i u skeletnim grobovima, u muškim kao i u ženskim. Izuzevši tri krstolika dugmeta i 13 većih komada pripadaju ona dvjema formama. Jedna, kojoj valja pribrojiti od prilike $^{9}/_{10}$ ukupnoga broja, reprezentira ljevena broncana dugmeta od 11 *mm* premjera[7]), druga forma takvih dugmeta od 4—5 *mm* premjera[8]).

Dugmeta većega premjera nahode se kod muških skeleta stranom na prsima, gdje su po svoj prilici prišivena na sukno ili na kožu predstavljala primitivan oklop, ili pri pojasu, koji je njima bio opšiven; u ženskim grobovima leže ta dugmeta rasuta naokolo na kosturima sve do koljena, te su za cijelo samo po dugim nabranim haljinama bila prišivena; oko koljena ponovno su konštatovane šire zone tih dugmeta, bez sumnje ostanci bordira na tim haljinama.

Dugmeta sa 5 *mm* premjera bila su na glavama ženskih skeleta, često zalijepljena s kostima lubanje; ona su pripadala nekoj vrsta nakita na

[1]) U zbirkama nar. zem. muzeja u Zagrebu.

[2]) U zbirkama bos. herc. zem. muzeja u Sarajevu.

[3]) „Nekropola ravnih grobova kod Sanskog Mosta", piše F. Fiala. „Glasnik" 1896., str. 219.—272., sl. 31., 95., 123.

[4]) Ibid. sl. 23., 75., 133.

[5]) Ibid. sl. 41., 74., 108.

[6]) Ibid. sl. 84.

[7]) Ibid. sl. 16.

[8]) Ibid. sl. 39.

glavi. O tipološkom znamenovanju svih rečenih dugmeta ne može se više reći, nego da su ona jedan od najobičnijih inventarnih sastojaka grobova iz halštatskog doba, i to posvuda.

U pogledu onih 25 komada u našoj nekropoli nagjenih toka i pafti upućujem na tekstove u izvještajima o nahogjajima. Zanimljivo je, jer tome ne znam analogije, što je nagjeno 28 komada broncanih dugmeta s ušicama[1]), valjda za nanizanje na kajiš.

Od broncanih prstenova iskopana su samo dva komada.

Onih 13 komada pinceta[2]) nagjeni su kako pri paljevini, tako i pri skeletima; ali dotični inventar nahogjaja podudarao se je gotovo u svakoj prigodi s onim iz muških grobova.

Što se tiče privjesaka, dijele se oni u pogledu materijala ovako: 63 bronca, 4 probušene kamenite plojke ili bobice, 4 probušena životinjska zuba (2 od megjeda i 2 od divljeg vepra) i 4 probušene školjke od *cypraee.* Megju broncanim privjescima većina su dugmeta na oblik bule[3]); ona su osobito karakteristična za nekropolu kod Prozora u Hrvatskoj. 21 broncani i 2 željezna nakitna kolutića nemaju nikake vrijednosti.

4. Bobice.

Od svih, što su nagjene, bijaše ih 8 od bronca, 126 od jantara i 640 od stakla i emalja, ne gledeći na mnoštvo ulomaka svake ruke.

Jantarove bobice nahode se ovdje kao okrugle ili ovalne plojke raznog premjera, *tabla II., slika 1.,* $^1/_1$ nar. vel., rjegje kao veće, nepravilne grude[4]). Jantar je na površini vrlo istrošen i okerasto žut; ispod kore od istrošene površine je crvenkasto mrk i proziran. Gmize su s rijetkim izuzecima sferoidičkog oblika, u dimenzijama vrlo različite. Boja im je čisto bijela, smaltasto modra, kao hrom zelena ili žućkasto smegja, *tabla II., slike 2., 3., 4., 5., 6., 8., 10., 12.* i *13.* $^1/_1$ nar. vel. Od sferoidičke forme odmiču bikoničke zelene bobice, *tabla II. slika 7.* $^1/_1$ nar. vel., bijele u obliku bočice, *slika 9.* $^1/_1$ nar. vel. i bijele sa dva šiljasta kraja, *slika 11.* $^1/_1$ nar. vel.

Emaljne su bobice rijetko kad jednomanjaste, tako n. pr. mrke, *tabla II. slika 12.,* $^1/_1$ nar. vel.; obično su na obojenom temelju jednake ili drugojačije obojene okaste pjege s bijelim obrubom, *tabla II. slike 16., 17., 18., 19., 20.* i *21.,* $^1/_1$ nar. vel.; inventar ih pokazuje sa modrim, žutosmegjim i zelenim temeljem.

---

[1]) „Nekropola ravnih grobova kod Sanskog Mosta", piše F. Fiala. „Glasnik zem. muzeja" 1896., str. 219.—272., sl. 128.

[2]) Ibid. sl. 29.

[3]) Ibid. sl. 60.

[4]) Ibid. sl. 134.

Mjesto okastih pjega često se vigjaju i bijele valovite linije ili naregane pruge, *tabla II. slike 14., 15.* i *16.* $^1/_1$ nar. vel.

Koturaste bobice, plojke s protuberancijama, *tabla II. slika 22., 23., 24., 25., 26.* i *27.* $^1/_1$ nar. vel. nagjene su samo u nekoliko eksemplara.

Šarene staklene i emaljne bobice obično se nahode u grobovima iz halštatskog doba, izuzevši nekoje forme, kojim ću analogije niže napomenuti. Tako se sve obične forme nahode u gromilama glasinačkim u Bosni, većina takogjer u grobovima iz halštatskog doba kod Jezerina blizu Bišća u Bosni i kod Prozora u Hrvatskoj.

Bijele bobice u obliku bočice, *tabla II. slika 9.*, poznate su mi iz dva nahodišta: iz Mitrovice u Hrvatskoj[1]) i iz Glasinca[2]) u Bosni; svaki put su u inventaru nahogjaja s njima zajedno nagjene tipične broncane i srebrne oblučaste fibule sa šarnijerima, grčke proveniencije.

Koturaste bobice, *tabla II. slike 22., 23., 24., 25., 26.* i *27.* nahode se u nekropolama na Magdalenenbergu[3]) i u Watschu[4]) u Kranjskoj.

Bobice svih vrsta nagjene su u našoj nekropoli kako pri mrtvačkoj paljevini, tako i pri kosturima, ali samo u ženskim grobovima. Za nanizanje[5]) služila je obično tanka, željezna žica, kako to dokazuju nekoji komadi u zbirci sarajevskog muzeja.

Od broncanog špiralnog gajtana, koji se u glasinačkim grobovima našao u svezi s bobicama, iskopano je u Sanskom Mostu 17 komada, ali je veoma sumnjivo, da li se ovaj gajtan u svim prigodama upotrebljavao za nanizavanje bobica, pošto se često našao pri pojasu i pri koljenima kostura.

5. Pojasna tenećeta, zaponci i okovice od pojasa.

Tenećeta pojasnih nagjena su dva komada od bronca i dva od željeza. Onaj jedan broncani eksemplar[6]) imitira repaussé-radnjom dugmetima okićeni pojas, ostali su glatki, zglavcima pričvršćeni trakovi tenećeta[7]).

Od 36 zaponaca s pojasa bila su 34 od željeza i 2 od bronca; od željeznih imalo ih je 27 oblik kopče[8]), 7 oblik stremenke[9]). Oba se tipa

[1]) U zbirkama zagrebačkog muzeja.

[2]) „Glasnik zem. muzeja“ 1894., str. 753., sl. 56.

[3]) U zbirkama c. kr. prirodosl. dvorskog muzeja u Beču.

[4]) Deschmann i Hochstetter: „Prähistor. Ansiedel. und Begräbnisstätten in Krain“. Sonderabdruck aus dem XLII. Bd. der Denkschriften der math.-naturw. Classe der k. Akademie der Wissenschaften in Wien, 1879. Tab. XIV., sl. 2.

[5]) U zbirkama c. kr. prirodosl. dvorskog muzeja u Beču vidio sam bobica sa Magdalenenberga u Kranjskoj, s tragovima od željezne žice za nizanje.

[6]) „Nekropola ravnih grobova kod Sanskog Mosta“, piše F. Fiala.

[7]) Ibid. sl. 78.

[8]) Ibid. sl. 13.

[9]) Ibid. sl. 32.

nahode u nekropolama kod Watscha, Terzišća i Roviša u Kranjskoj, u Idriji di Bača i u Sta. Luciji u Primorju. Onaj jedan broncani zaponac predstavlja oblik kopče[1]), drugi četverouglasto, iskovanom dekoracijom ukrašeno broncano teneće[2]).

Onih 20 broncanih okovica s pojasa[3]) većinom su tipovi nekropola od Watscha, Podsemela i Hrašća u Kranjskoj.

Rečene tri rukotvorine nahode se kako pri mrtvačkim paljevinama, tako i pri kosturima; tenećeta i okovice nahode se samo u muškim grobovima, zaponci i u ženskim.

6. Oružje i različiti pribor.

Od 47 nagjenih željeznih kopljanih šiljaka mogu se dva komada zbog svoje osobite kratkoće smatrati sličnim šiljcima. Razni tipovi i forme već su prikazane u izvještajima o nahogjajima. Kopljani šiljci nagjeni su kako uz mrtvačku paljevinu, tako i u skeletnim grobovima, obično po 1, rijetko kad 2—4 komada.

Onih 25 željeznih sjekača, koji se isto tako kao i koplja nahode uz oba načina sahranjivanja, slični su uopće jednorezim mačevima iz drugih nekropola halštatskog doba, kao Glasinac u Bosni i t. d.; o pojedinim tipovima bio je govor u izvještajima o nahogjajima. Od dvosjekih mačeva iskopan je samo jedan fragmentarni eksemplar. Ostanci noževih korica[4]) nagjeni su zajedno sa željeznim okovicama pet puta, nekoliko puta s tragovima kožne prevlake.

Manjih željeznih noževa za običnu potrebu, u svemu 47 na broju, bilo je uz mrtvačku paljevinu i uz kosture, isto tako 14 brusova.

Od drugih željeznih sprava vrijede još da se napomenu: jedno željezno šilo, dvije okovice od kopljišta[5]), jedna ravna bradva[5]).

Analogija ovom pošljednjem oružju ima sa grobišta u Hallstattu[6]), iz Byčiskala pećine u Moravskoj[7]) i sa Glasinca[8]) u Bosni.

Kratki željezni noževi nagjeni su u muškim i ženskim grobovima, ostale rukotvorine samo u muškim grobovima.

---

[1]) „Nekropola ravnih grobova kod Sanskog Mosta". „Glasnik" 1896., sl. 71.
[2]) Ibid. sl. 64.
[3]) Ibid. sl. 63., 79.
[4]) Ibid. sl. 73., 147.
[5]) Ibid. sl. 10., 9., 49.
[6]) Sacken: „Das Grabfeld von Hallstatt", Wien, 1868., tab. VII., sl. 16.
[7]) U zbirkama c. kr. prirodosl. dvorskog muzeja u Beču.
[8]) „Wissenschaftl. Mitheil. aus Bosnien und der Hercegovina", sv. III., Beč 1895., str. 12., sl. 26.

Broncani oklop za goljenice.

U skeletnim grobovima nagjena dva para pripadaju dobro karakterisanom grčkom tipu. Duž cjevanice pružio se oštar brid, a goljenička je mišica jasno modelovana, srednji se dio uspinje, pokriva koljeno i plastički ga jasno izražava. Ukras, na jednome paru vrlo izlizan, stoji u ovome. Duž spoljašnje strane svakoga komada prostire se pruga od tri isprutane linije, koji spram gornje strane od pravca cjevanice divergira, a spram dônje strane prama njoj konvergira. One tri isprutane linije, koje predstavljaju savijenu prugu, potječu dolje iz jedne plastički istaknute tačke[1]).

Jedan par ima veoma udebljane i zasukane okrajke, a na onim mjestima, gdje se srednji dio uspinje spram koljena, desno i lijevo po jednu ušicu. U drugog para[2]) ne bijaše okrajak zasukan, ali duž njega bila su dva reda malih rupica, u koje su djelomice još bili zataknuti broncani klinci, kojima je svakako nekoć bila pričvršćena kožna postava.

Najbliže analogije ovim našim oklopima nahode se megju onim komadima, koji su nagjeni u Olimpiji. S pogledom na oblik i ukras najsličniji su oklopima, što su naslikani na tabli LX. u slici 992. i tabli LXI. u slici 990. i 993. u djelu „Die Bronzen und die übrigen kleineren Funde von Olympia „Atlas“ od A. Furtwänglera. Slične komade datira Furtwängler na 500 godina pr. Hr.

Da li su naši eksemplari po grčkim uzorima načinjeni u zemlji, ili izravno importirani, to se ne može reći; ali ja opet više naginjem ovom pošljednjem nazoru, jer su grčke kolonije, koje su bile na zapadnoj obali Balkanskog poluostrva i na dalmatinskim ostrvima, najbolju priliku davale za import.

Ilovasto sugje.

Čitavih objekata nagjeno je 227. Megju formama valja razlikovati ove tipe: visoke žare, većinom bez ukrasa s nastavcima, nalik na stremenku ili na dugme[3]), nikad s ručicama; jednorukaste ili dvorukaste zdjelice s rebrastim, grbastim ili linearnim graviranjem i nanizanim tačkama ukrašenom trbušinom, često se na njima vigja *ansa lunata* ili *ansa cornuta*[4]); rukaste i bezrukaste zdjele, većinom bez ukrasa[5]); rukasti i bezrukasti

---

[1]) „Nekropola ravnih grobova kod Sanskog Mosta“, piše F. Fiala. „Glasnik“ 1896., str. 219.—272. tablica I.

[2]) Ibid. tab. II.

[3]) Ibid. sl. 28., 43., 48., 94.

[4]) Ibid. sl. 7., 22., 25., 57., 59., 62., 68, 80., 81., 99., 100., 151.

[5]) Ibid. sl. 11., 113.

lonci, većinom plastički ukrašenog okrajka[1]); rukasti vrčevi[2]); bezrukasti pehari[3]) s linearnim graviranjem pri trbušini; zdjeličice[4]) i male zdjelice sa stalkom[5]). Dekoracija sugja prilično je monotona; po plastički izdignutom okrajku s utiscima od prsta, po prugama od crtica i tačaka, po šrafiranom trokutu (Wolfszahn), kao i po ukrasima na ručicama, po roščićima i životinjskim glavicama jasno se raspoznaje slika keramike iz mlagjeg halštatskog doba istarskih i bosanskih gradina (castelliers).

Izvan toga čisla oblika stoji jedan skyphos s lakiranom slikarijom[6]), valjda grčki ili italski import i jedan rhyton, s modeliranom konjskom glavom[7]). Na kraju da ovdje još napomenemo 5 ilovastih mosura, 7 ilovastih pršljena, 1 posudu za ljevanje bronca, dva ilovasta žlijeba za salijevanje i jedan kameniti kaluf za salijevanje (za bronc).

Opće primjedbe o nekropoli.

Prigodom razmatranja inventara o nahogjajima pokazalo se je, da megju grobovima s paljevinom i skeletnim grobovima nema bitne tipološke razlike, i ako su grobovi s paljevinom po vremenu mlagji, pošto su zatečeni iznad onih drugih, gdjekad i u njima, kao u neku ruku kasnije sahranjivanje. Pošto se i u pogledu množine priloga nijesu mogle konštatovati diferencije izmegju obje vrste sahranjivanja, to za razjašnjenje samo još preostaje uzeti, da je nekropola kod Sanskog Mosta postala u takvo vrijeme, koje nije vrlo daleko od onog momenta, kada je nastupila mijena u obredu sahranjivanja. Možda je nahogjenje grobova s paljevinom u nekoj svezi s prvom pojavom la-tenskih oblika.

Ispitivanje glavnih tipova naše nekropole pokazalo je, da najbliže analogije u nahogjajima halštatskog doba iz Kranjske (Watsch, Podsemel, Roviše, Terzišće, Hrašće i Magdalenenberg) valja tražiti u mlagjim grobovima Sta. Lucije u Primorju, u onim starijim od Idrije di Bača u Primorju, i odnosno u grobovima nekropole kod Prozora u Hrvatskoj.

Karakteristične fibule nekropole kod Sanskog Mosta jesu certoška i prsobranasta certoška fibula; postanje nekropole valja dakle staviti od prilike u vrijeme od 500. godina pr. Hr. I oklope za goljenice od broncanog tenećeta, koje su u grobu nagjene zajedno s jednom broncanom certoškom fibulom,

---

[1]) „Nekropola ravnih grobova kod Sanskog Mosta". „Glasnik" 1896., sl. 33. i 66.
[2]) Ibid. sl. 132.
[3]) Ibid. sl. 36. i 96.
[4]) Ibid. 37., 97., i 143.
[5]) Ibid. 141.
[6]) Ibid. 86.
[7]) Ibid. 103.

potvrgjuju to datiranje postanja; po Fürtwängleru[1]) nahode se slični oklopi, različiti od naših samo time, što se iskovane pobočne linije svršavaju volutama, na atičkim vazama strogog sloga crvenih figura, V. vijek pr. Hr.

Po onoj nekolicini la-tenskih ostanaka sudeći, dopire grobište do početka la-tenske perijode i ne ćemo za to pogriješiti, ako uzmemo, da je ukupno trajalo od 500. (odnosno 550.) pr. Hr. do 300. god. pos. Hr., predpostavivši, da prvu provalu Kelta u ilirsko područje valja staviti u sredinu četvrtog vijeka pr. Hr.

Hörnes[2]) datira najmlagji odsjek halštatkog vremena (Certosa i Este III., St. Lucia II.) od 550. do 400. pr. Hr., podaci, koji i za našu nekropolu veoma dobro pristaju, ako za prelazne forme k la-tenskoj perijodi (prsobranaste certoške fibule) i za ono nekoliko la-tenskih oblika priračunamo vrijeme od 100 godina.

Prehistorička naseoba.

Prigodom više puta pokušanoga sondiranja po njivama u okolišu grobišta s namjerom, da se pronagju eventualna produženja nekropole,

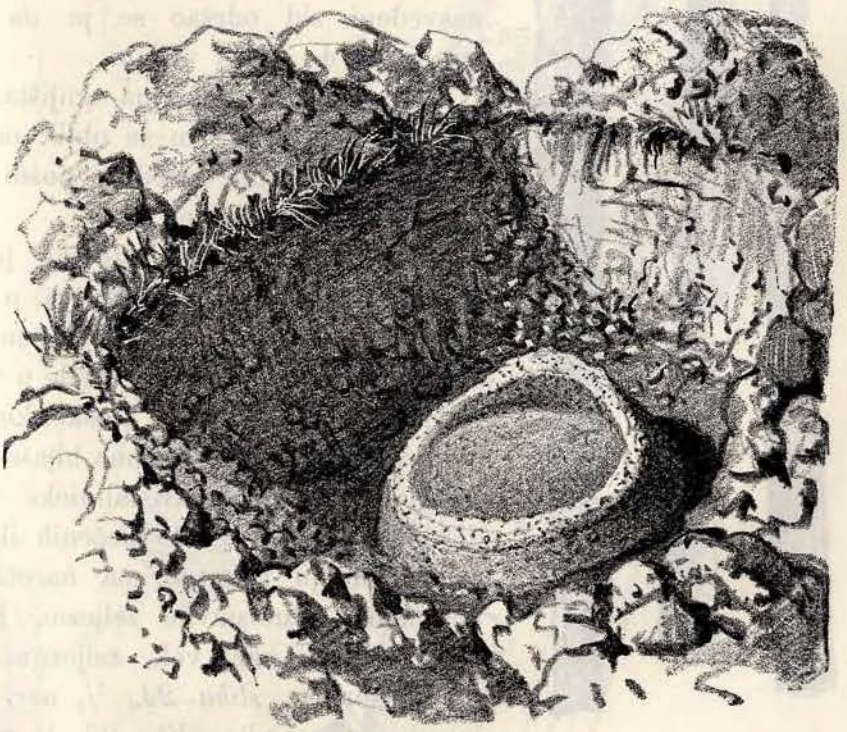

Slika 22.

naišao sam u području gradskog voćnjaka, kao i na jednom brežuljku iza njegove ograde na prostrane prehistoričke kulturne slojeve. Racijonalno

[1]) Furtwängler: „Die Bronzen und die übrigen kleineren Funde von Olympia". Textband. Berlin. 1890., str. 159.

[2]) Hoernes: „Untersuchungen über den Hallstätter Culturkreis" u XXIII. sv. „Archiv für Anthropologie", str. 635. Brunšvik 1895.

prekopavanje tih mjesta dovršeno je u oktobru 1896. Oba mjesta prekopavanja, na priklopljenom nacrtu — *tabla III.*, mjerilo 1:3125 *m* — označena sa C 1897., leže nekoliko stotina koraka od grobišta u sjeveroistočnom pravcu, oba na malim zaravancima, a djelomice i na pristrancima male jedne valovite uzvisine na lijevoj obali Sane. U svemu je prekopano 1200 m^2 površine, te je pri tome ovo opaženo. Kulturni sloj bijaše prosječno 1 *m* debeo, na nekim je mjestima pače dostigao debljinu od $1^1/_2$ *m*. Osim množine rukotvora od ilovače, kosti i kovina nagjeni su još i tragovi od ognjišta, koliba, i što je najzanimljivije, takogjer i ostanci od prehistoričkih duhaonica za željezo. Oko 1 *m* ispod nivoa nagjena su na tri mjesta ognjišta od tvrdo pečene ilovače; jedno, *slika 22.*, imalo je gotovo 1 *m* u premjeru i bijaše skoro sasvim okruglo; ono je bilo na samorodom stancu kamenu bez zasebnog fundiranja uzidano u dubljini od 0·3 *m*. Nad ognjištem nasvedeni zid održao se je na jednoj strani još do 0·3 *m* visine.

Slika 25.

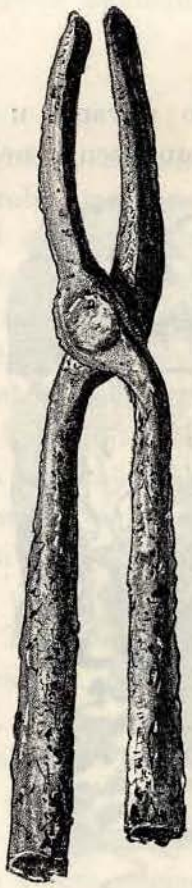

Slika 23.

Slika 24.

Druga dva otkopana ognjišta bijahu jednako debela, ali im se oblik na žalost ne mogaše tačno odrediti, pošto većim dijelom bijahu razorena.

Oko tih ognjišta nagjeno je osim raznih prehistoričkih rukotvora, o kojima ću kasnije govoriti, veliko kamenje, oko 40 metričkih centi željezne rude u velikim šuljevima (gnjeda ruda), troske, komadića od sirovog željeza, u kojima bijaše mnogo troske, šuljeva od kristaliničke dvrste, drvenog uglja i tvrdo pečenih ilovastih gruda. Megju rukotvorima naročito napominjem jednostavne željezne kliješte, *slika 23.*, $^1/_3$ nar. vel., željeznu, dlijetu sličnu spravu, *slika 24.*, $^1/_3$ nar. vel., i fragmenat vatralja, *slika 25.*, $^1/_3$ nar. vel. U zemlji iz okoliša rečenih nahodišta bijahu kao stalni sastojci drveni ugalj i grude troske. Po prilikama, u kojima je sve to nagjeno, slijedi neosporno, da su ona ognjišta ostanci primitivnih duhaonica, kakve su n. pr, u švicarskoj Juri[1]) nagjene u većoj množini.

[1]) Beck: „Die Geschichte des Eisens". Brunšvik 1890.—91., I. odj., str. 616.—622.

U sanskom, kao i u susjednom prijedorskom kotaru nahodi se množina željezne rude. Majdana i primitivnih duhaonica, u kojima rade domaći, ima u Kruharima, Sasini, Škrljevitoj, Starom Majdanu, Staroj Rijeci, Briševu i Adamuši; u dolini Japre ima prastarih, na daleko proširenih troskovišta; u selu Šehovcima, koje je od Sanskog Mosta $1^1/_2$ kilometar daleko, nagjene su razvaline rimske duhaonice, i gdje god se u kotaru stupi na zemljište, koje je ili u prehistoričko ili u historičko doba bilo naseljeno, nahode se tragovi, koji upućuju na primitivno taljenje željeza. Čudna, peći slična

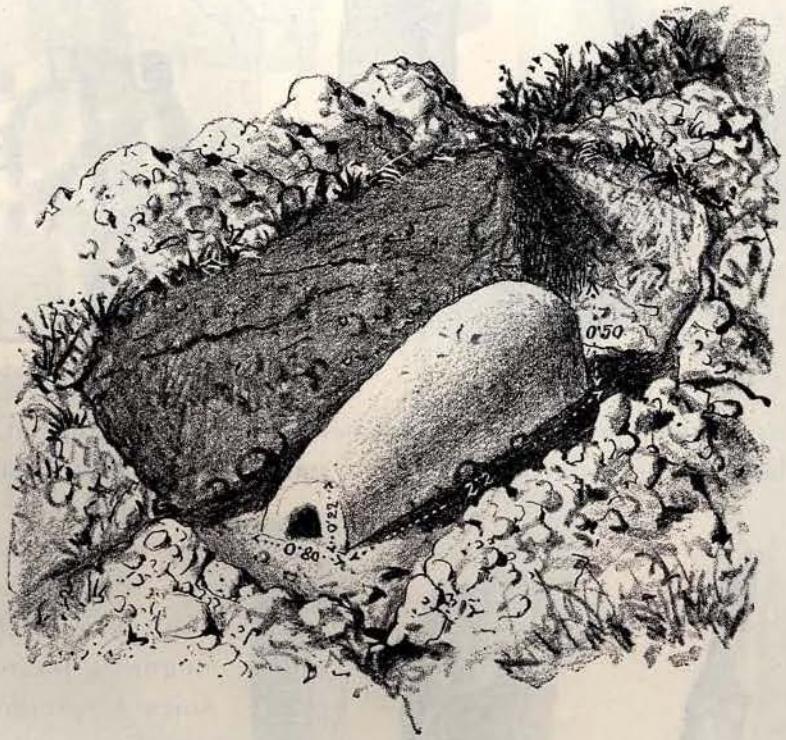

Slika 26.

konštrukcija, *slika 26.*, kojoj se nikako ne mogu domisliti ni šta je ni za što je, otkopana je na jednom brežuljku izvan ograde općinskog vrta *C* na nacrtu, u dubljini od 1·2 *m*. Gradnja je od tvrdo pečene ilovače. Duga je 2·2 *m;* u otražnjem dijelu 0·5 *m*, u prednjem 0·22 *m* visoka; širina je 0·8 *m* u prednjoj partiji, 1·54 *m* u otražnjoj. S prijeda bijaše 0·27 *m* široko i 0·18 *m* visoko zjalo, koje je vodilo u neku vrstu kanala. Otražnji dio toga objekta bijaše razvaljen; u nutrašnjost, koja bijaše sasvim zarušena i puna odijeljenih ilovastih gruda, nagjeno je nekoliko fragmenata ilovastog sugja, fragmenata od životinjskih kosti (nesažganih), komadića drvenog uglja i čestica staklenaste troske, pune ovećih mjehura. Možda je to bila nekaka peć. Uokolo bijaše zemlja mjestimiče crveno pečena; nagjene su i ovdje masivne

grude željezne rude, želježna troska, komadići od sirovog željeza, fragmenti ilovastog sugja i razne rukotvorine iz prehistoričkog doba, naročito obragjeni jelenski rogovi, veliki ilovasti utezi za mreže i žrvnjevi žita.

O rukotvorima, nagjenim u području prehistoričke naseobine, evo ću ovdje da progovorim redom po materijalu.

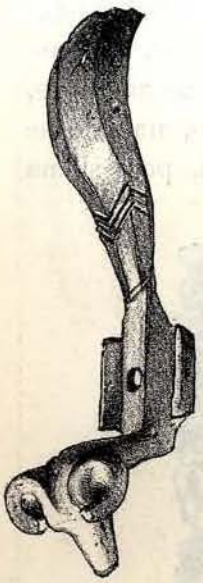

Slika 27.

Slika 28.

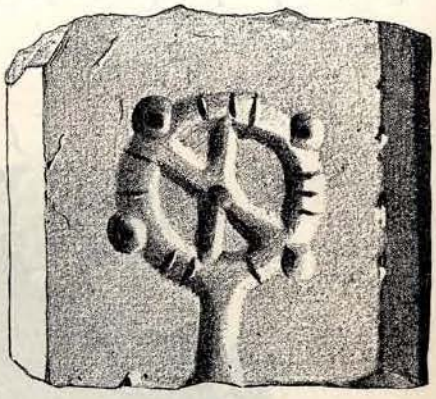

Slika 29.

Od broncova nagjeno je ovo: 1 broncana certoška fibula, fragmenat, na nožici umjesto glavice ovnova glava, *slika 27.*, $^1/_1$ nar. vel., 1 privjesak za pletenice od broncanog tenećeta, graviran, *slika 28.*, $^1/_1$ nar. vel., 1 krstoliko dugme, više okruglih broncanih dugmeta, fragmenti ukosnica i spiralnih grivni, sve tipovi grobišta kod Sanskog Mosta. Na ovom mjestu napominjem i više nagjenih ljevenih gruda, kao i kalup od kamena za neki nakit, *slika 29.*, $^1/_1$ nar. vel.

Slika 30.

Slika 31.

Slika 32.

Slika 33.

Željezne sprave sigurno su svekolike proizvod one kućne industrije, koju smo upoznali u ostancima duhaonica za željezo. Osim sprava, o kojim prije bijaše riječ, nagjeno je još 8 željeznih savijenih noževih oštrica, *slike 30.* i *31.*, $^1/_2$ nar. vel.,

tipovi, koji su u većoj množini nagjeni u grobovima nekropole, željezna motika, *slika 32.*, $^1/_3$ nar. vel., željezno dlijeto, *slika 33.*, $^1/_3$ nar. vel., željezni čavli, strelice, zagvozde, na pola kovani noževi, ulomci i iverje od raznog orugja i množina priprostih radioničkih komada, kao željeznih šipki, ploča i krupne željezne žice.

Megju koštanim i rožnim rukotvorima nailazimo najprije na veoma karakteristično, čekićima slično orugje od jelenskih i srnećih rogova, *tabla IV., slike 12., 13.,* i *14.*, $^1/_2$ nar. vel., kao što se nahode po istarskim i bosanskim gradinama (n. pr. Debelo brdo kod Sarajeva). Strelice i igala od kosti, *tabla IV., slike 4., 5.* i *6.*, $^1/_2$ nar. vel., rjegje se je nalazilo. Tipične su za naše nalazište korice od kosti i jelenskog roga za noževe drške, *tabla IV., slike 1., 2., 3.* i *7.*, $^1/_1$ nar vel., od kojih je nagjeno 6 čitavih komada i množina fragmenata. U grobovima nekropole kod Sanskog Mosta nagjeno je više željeznih noževa s držcima od jelenovog roga, koji se po obliku korica na držcima posve podudaraju s onima, što su na naselištu iskopani. Jelenskih i srnećih rogova, na kojima se vide tragovi obragjivanja, nabrojen je u inventaru 51 komad. Nekoji su od njih prikazani na *tabli IV.* u *slikama 8., 9., 10., 11., 15., 16.* i *17.*, $^1/_2$ nar. vel., te su stranom otpiljeni, stranom odrezani komadi, nekoji su od njih na prerezu izdubljeni. Manje je nagjeno kamenitih sprava; iskopano je žrvnjeva, oblutaka za drobljenje žita, kamenica za tucanje i brusova, nekoliko brusova s probušenom rupom, i na jednoj strani izbušena kruglja od kamena, *slika 34.*, $^1/_2$ nar. vel.

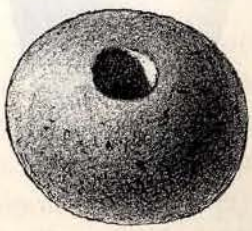

Slika 34.

Sliha 35.

Slika 36.

Nebrojena bijaše množina fragmenata ilovastog sugja. Osim većih žara nagjeni su ovdje svi tipovi nekropole. Čitave posude rijetko su kad nagjene;

od onih 7 nagjenih imale su 2 oblik lonaca, jedan, *slika 35.*, $^1/_2$ nar. vel., bijaše zdjelica s *„ansom cornutom“*, a četiri, *slike 36., 37., 38.* i *39.*, $^1/_1$, $^1/_1$, $^1/_1$ i $^1/_2$ nar. vel., smatram ja dječijim igračkama.

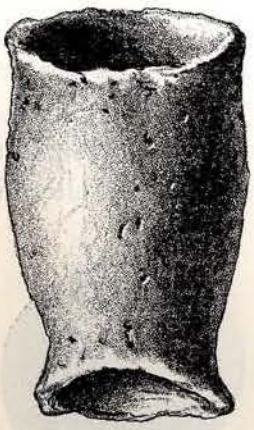

Slika 37.

Slika 38.

Slika 39.

Slika 40.

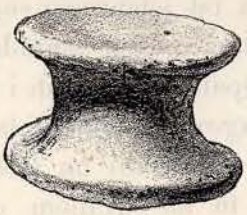

Slika 41.

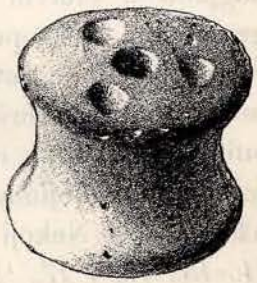

Slika 42.

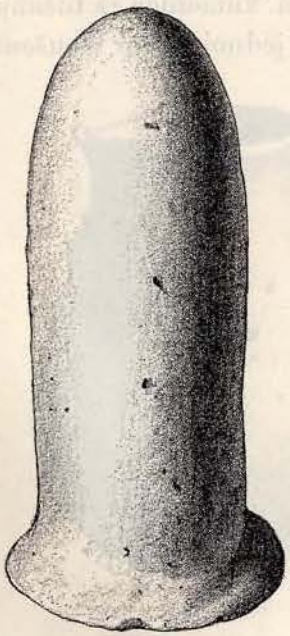

Slika 43.

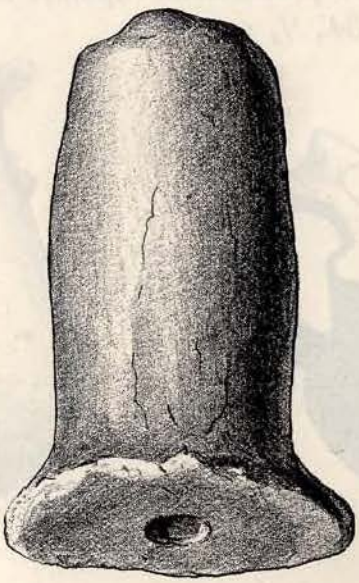

Slika 44.

Ilovastih pršljena i ilovastih zrnaca nagjeno je 26; većinom bijahu bikoničke i nikada našarane.

Izmegju 18 nagjenih ilovastih mosura mogahu se razlikovati tri tipa; prvi, *slika 40.*, $^1/_1$ nar. vel., probušen i glatke površine na krajevima; drugi masivan, *slika 41.*, $^1/_2$ nar. vel.; treći, *slika 42.*, $^1/_2$ nar. vel., probušen, ima okrugle rupice na površini krajeva. Piramidi sličnih ilovastih utega za mreže bijahu 24 komada; osim toga nagjeno je mnogo fragmenata ovakih utega. Na što je služilo onih 8 krugalja od pečene ilovače, 4 do 7 *cm* u premjeru,

kao i ona 4 phallu slična predmeta od pečene ilovače, *slika 43.* i *44.*, $^1/_1$ nar. vel., to ne umijem reći. U pogledu potonjih nikako ne može biti, da su to ručice ili stalci od ilovastog sugja, jer je dônja površina posvema glatka, a na okrajku nigdje se ne vidi prijelom.

Životinjskih kosti nagjena je na kulturnom tlu množina. Bile su tu zastupane ove vrste životinja: goveče, ovca, koza, svinjče, pseto, jelen, srna (parožak), megjed, vuk, lisica i nekoliko vrsta ptica i riba.

Zaglavak.

Pretraživanje nalazišta kod Sanskog Mosta izvelo nam je pred oči naselište i grobište jednoga naroda, koji je ovdje živio u 5. i 4. vijeku prije Hrista. Po inventaru nagjenih ostanaka opravdan je zaključak, da je taj narod bio dostigao relativno visok stepen kulture. Težao je zemlju i gojio stoku (žrvnji, obluci za drobljenje žita, ostanci domaćih životinja); izragjivao je sporedne proizvode stočarstva, n. pr. vunu (pršljenovi, tkalački utezi, mosuri), pa se i lovom i ribarenjem služio za prehranu (ostanci tura, jelena, srne, megjeda i t. d.); po trgovini bijaše u svezi s Grčkom (broncani oklopi za goljenice i obojena lončarska roba, gmize) i sa sjeverom (jantar); poznavao je ljevanje bronca (posude za taljenje, ljevene grude, kalufi) i priregjivao je keramičke rukotvorine dotjerane tehnike, ne poznavajući lončarsko točilo; ali što je taj narod najviše odlikovalo, bijaše to, što je vadio obilatu u zemlji željeznu rudu, pa je talio i od dobivenog željeza u svojim jednostavnim vignjevima umio kovati oružje i stvari za domaću potrebu. Da li su ovi ljudi radili i za izvoz, to se za sada ne može reći.

Nehotice nam se nameće pitanje, kome li su plemenu pripadali tadanji žitelji Sanskog Mosta.

Analogije u rukotvorima upućuju nas na sjever (Kranjska, Primorje i Hrvatska); sa čisto ilirskim elementom srednje i južne Bosne slabi se odnosi raspoznaju.

Za upravo spomenute zemlje spominju grčki i rimski autori[1]) „Japode“ kao žitelje, koji su ondje stanovali. Za sjeverozapadni kut Bosne, bihaćki kotar, dokazao je u najnovije vrijeme dr. Patsch[2]), da su Japodi stanovali u tome kraju. Posve je vjerojatno, da su i žitelji Sanskog Mosta, koji je udaljen jedva 80 *km* od Bišća, pripadali tome plemenu.

[1]) Strabo, Plinije, Apijan.

[2]) „Glasnik zem. muzeja“ 1896., dr. Karlo Patsch: „Japodi“, str. 113.—140.

Tabla I.

Uz članak „Nekropola ravnih grobova kod Sanskog Mosta“.

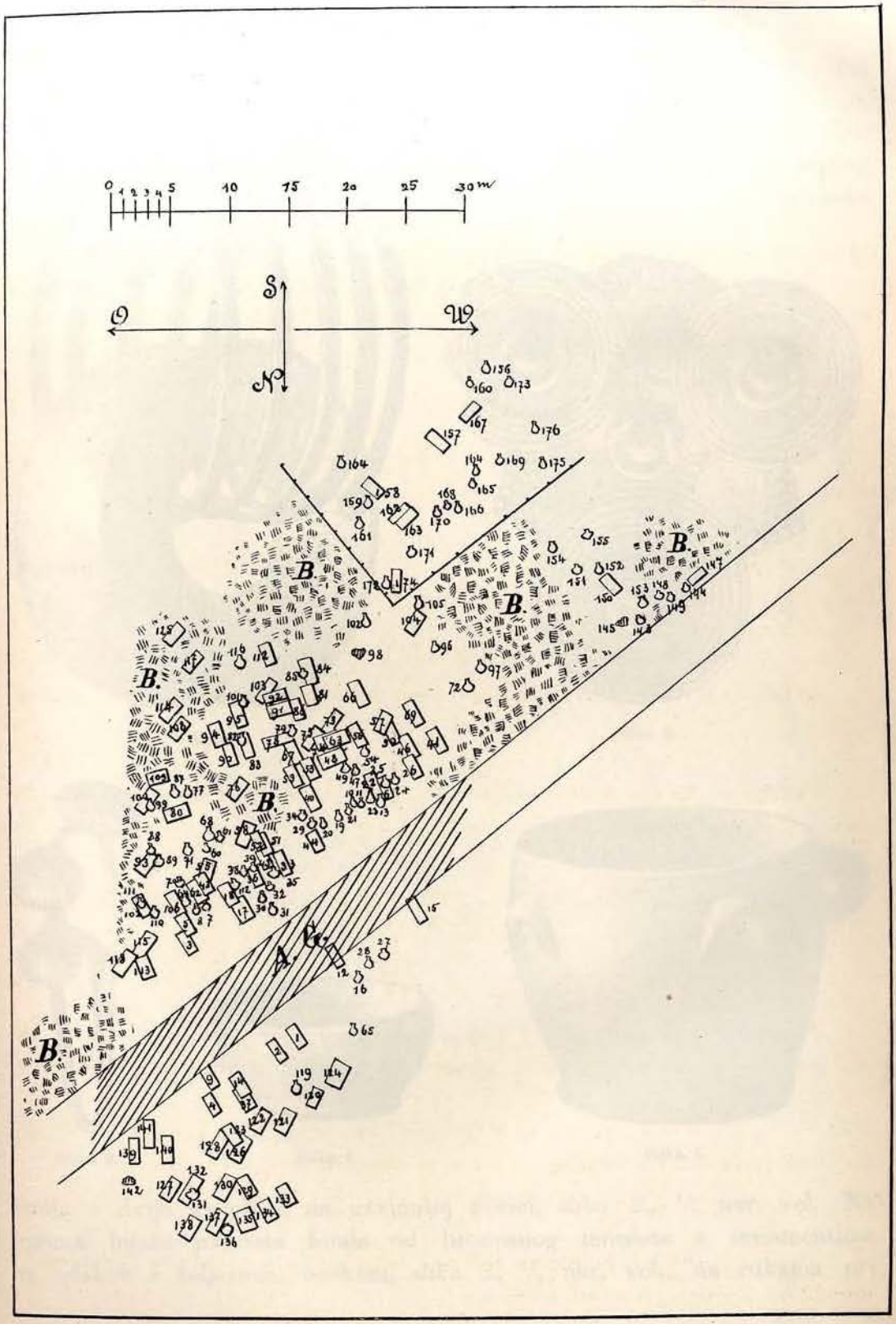

Tabla II.

Uz članak „Nekropola ravnih grobova kod Sanskog Mosta“.

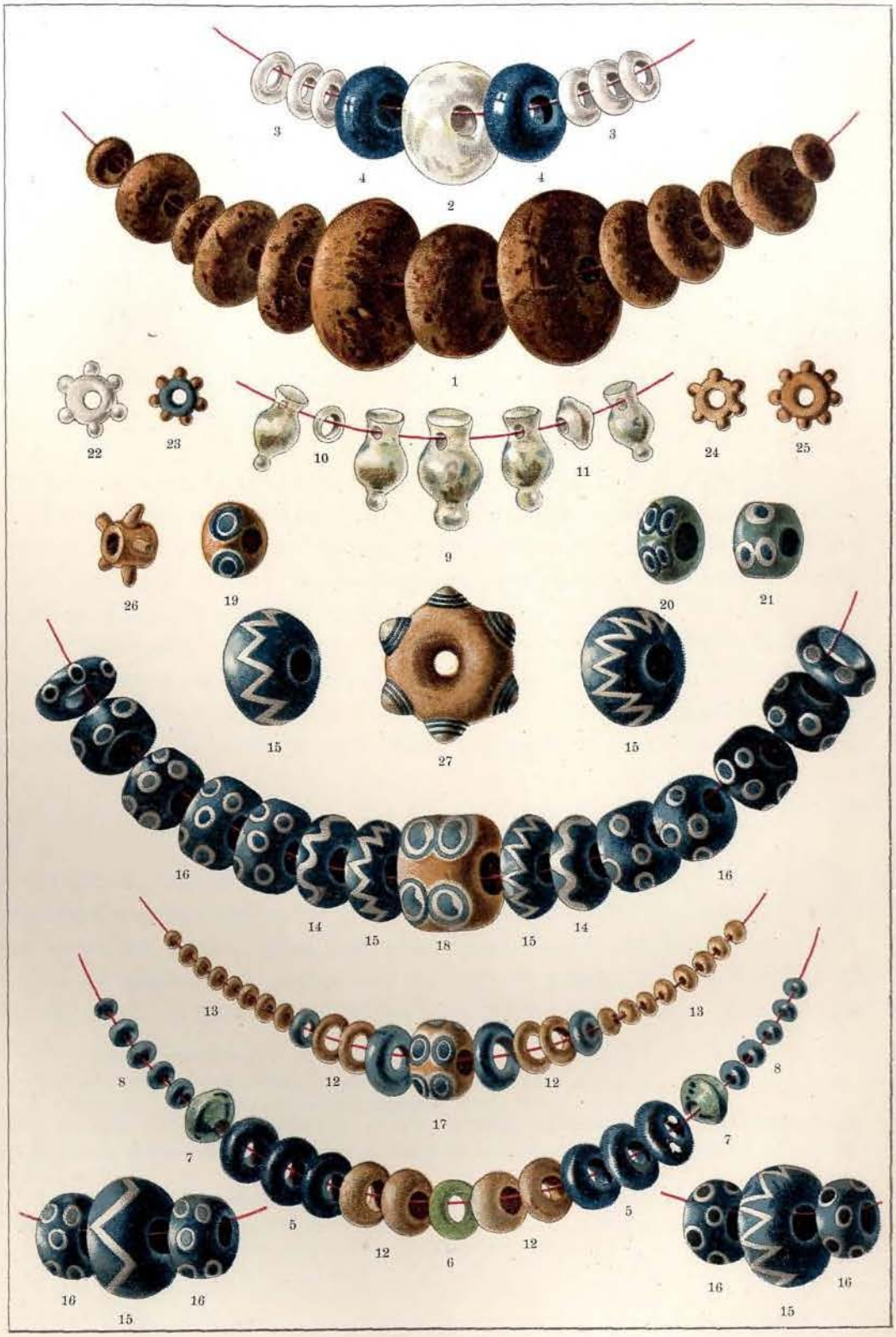

Tabla III.

Uz članak „Nekropola ravnih grobova kod Sanskog Mosta".

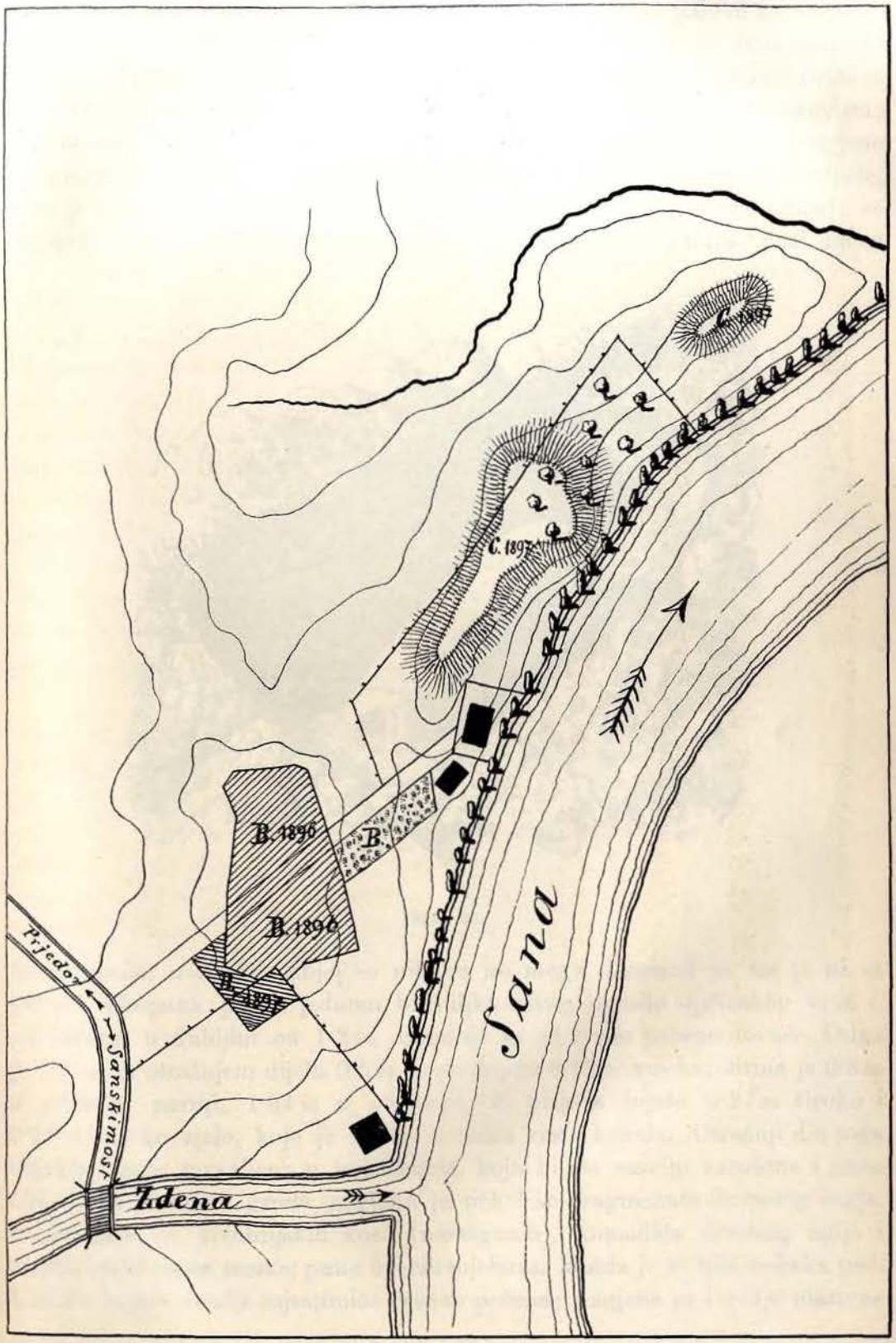

Tabla IV.

Uz članak „Nekropola ravnih grobova kod Sanskog Mosta“.

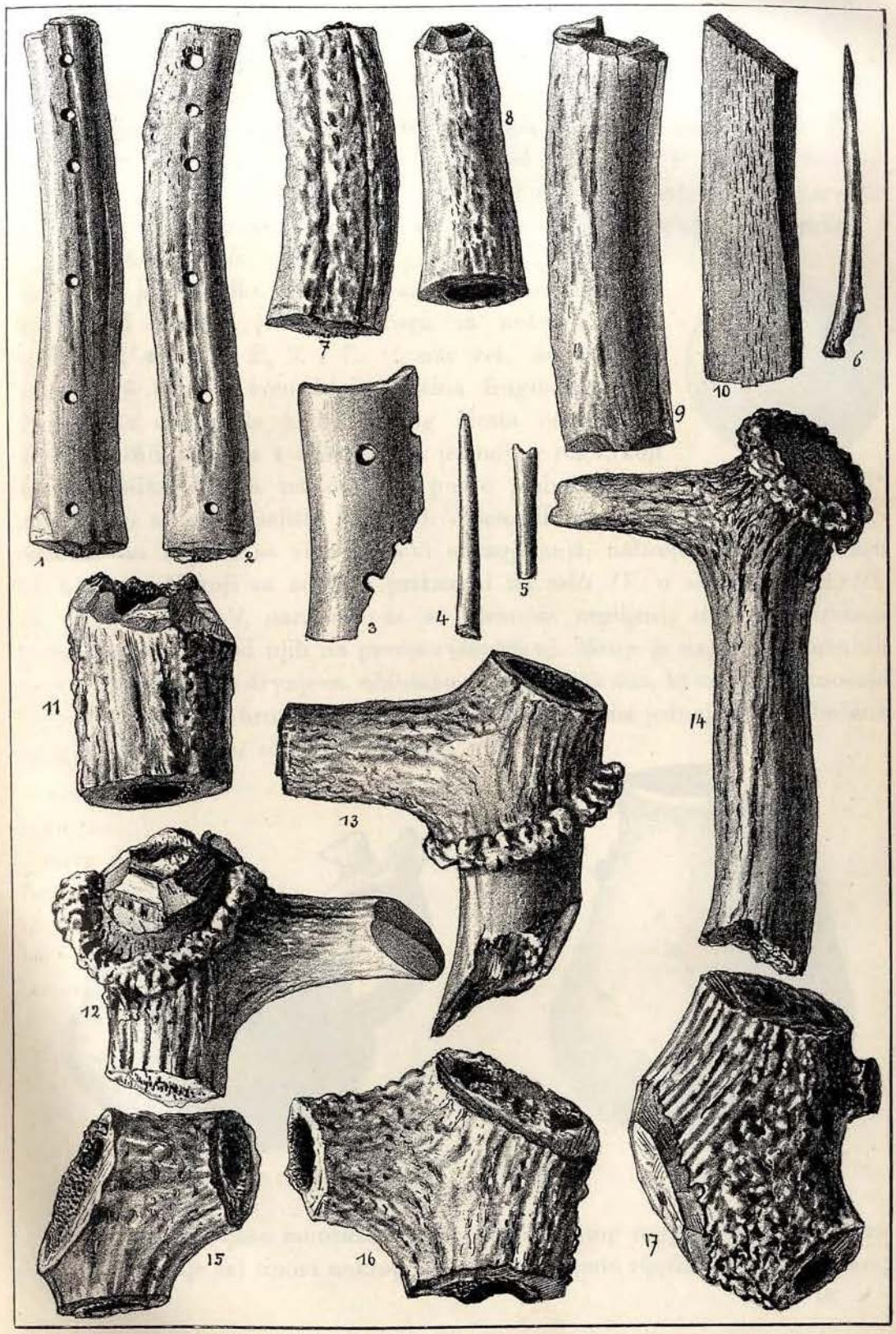

Једна племићка повеља, нађена на Корчули.

Приопћио

Вид Вулетић-Вукасовић.

Од простог овамошњег занатлије набавио сам племићку повељу, о којој овдје извјештавам. Налазник тврди, да ју је нашао у близини вароши Корчуле у сметљишту крај мора.

Повеља је писана староњемачким језиком на дебелом квиру (пергаменту). Мјери у ширину 51 а у висину 44 *ст.* Добро је сачувана, али јој

фали висећи печат, којему се четири рупе лијепо одржаше испод писма. Усред текста насликан је у четвероугластом оквиру грб Фридрика Вешлера (Weschlera), којему цар и краљ Сигмунд подарује племство.

Оквир око грба састављен је од два црвена потеза, поље му је модре, сада већ нешто исплављеле боје. Мјери у ширину $12^1/_2$ а у висину $11^1/_2$ *ст.* У пољу је штит у облику на десно[1]) нагнуте, доље заокружене тарге. Поље штита је блиједо-жуте боје те је украшено нешто тамније

---

[1]) Десно у хералдичком смислу је на лијево од гледаоца.

жутим гранчицама[1]). Штит показује пропети горњи дио трупа ловачког кера без предњих шапа. Глава му је окренута на десно[2]). Кер је исплазио црвени језик, ухо и зуби су му бијели. Над штитом је у десном спрам гледаоца ћошету, које је мало утиснуто, бијела кацига (шљем, *cassis*), поврх које се пропео црни кер. Предња му је десна нога бијела а лијева црна, ухо му је бијело. Око врата сапета му је блиједо-жута врпца, чији крајеви лепршају у вјетру. С обје стране шљема улази у модро поље плашт, којему набори прелазе у штилизоване арабеске, које су наизмјенце црне и жуте боје.

Повељу је издао у Базелу у Швицарској године 1434. на празник св. Антуна (дакле 13. јуна по новом календару) римски цар и угарски и чески краљ Сигмунд.

О породици племством одликованог Фридрика Вешлера нијесам могао ништа да сазнадем, па ни о томе, да ли је он боравио у Далмацији у име угарског краља у оно доба, кад је власт републике светога Марка била већ преотела мах по свим далматинским странама, па дакако и на острву Корчули. Свакако је зачудно, да се та повеља нашла овамо код нас под онако чудним приликама.

Пошто је језик и правопис ове повеље доста карактеристичан, износим овдје и тачни текст њезин у поредању редака, при чему окомитим цртама означавам она мјеста, гдје су ретци 3 до 20 преломљени утиснутим међу ње грбом.

1. Wir Sigmund von gotes gnaden Romiſcher Kayſer zu Allenczíten Merer des Richs vnd zu Hungern zu Beheim Dalmatien Croatien ꝛc Kunig
2. Bekennen vnd tun kund offembar mit diſem brief allen den die In ſehen oder horen leſen Das wir von wegen vnſers vnd des Reichs lieben getruen fridrich
3. weſchler diemuticlich gebeten ſind / das wir | Im vnd allen vnd yglichen ſeinen eelichen eriben Ire
4. wappen / die Sy vor langen czeiten / biß her gefurt | vnd herbracht hant / mittnamen eynen Schild mit
5. einem gelben oder goltfarben felde / dorynne einen | ſwarczen brack hals mit weiſſn oren ſtat / vnd vff
6. dem Schilde einen helm mit eyner binden halb | gelb vnd halb ſwarcz vnd oben vff dem helm der ob-
7. genant ſwarcz brack hals mit czwen vßgerichten | fuſſen / halb weiß vnd halb ſwarcz ſtat habunde vmb
8. den hals eyne gelbe binde / Als dann dieſelben wapp- | en vnd cleinat in der mit diß gegenburtigen briefs
9. mit fariben eygentlich gemalt vnd vßgeſtrichen | ſind zuuerlihen von newes zugeben zubeſtetigen vnd
10. zu confirmiren gnediclich geruchten / des haben | vir angeſehen ſoliche ſeine fleiſſige bete vnd ouch trewe

[1]) Жута боја означава у хералдици злато.

[2]) Десно у хералдичком смислу је на лијево од гледаоца.

11. willige dienſte / die er vnd ſine fordern vns vnd dem | Riche williclich vnd vnuer-
drоſſenlich getan hant teg-
12. lich tunt vnd furbas tun ſollen vnd mogen in kim- | fftigen czeiten / vnd haben
darumb mit wolbedachtem
13. mut gutem Rat vnd Rechter wiſſen / dem obgena- | ten fridrichen / vnd allen vnd
yglichen ſeinen eelichen
14. eriben / die vorgenanten wappen vnd cleynat ge- | nediclich gelihen vnd In ouch die
von newes gegeben
15. beſtetigt vnd confirmiret vnd / beſtetigen con- | firmiren / vnd geben In die ouch von
newes von Ro-
16. miſcher kayſerlicher macht in craft diß briefs | vnd ſeczen vnd wollen das derſelb
fridrich weſchler
17. vnd alle vnd ygliche ſeine eeliche eriben die ob- | genanten wappen vnd Cleynat / an
allen enden vnd
18. In ritterlichen geſchefften Sy ſein zu ſchimpf | oder zu Ernſt fuiren haben der
gebrauchen vnd ge-
19. nieſſen ſollen vnd mogen von Allermeniclich | vngehindert vnſchedlich doch allen andern
die vil-
20. leicht der vorgenanten wappen gelich fur- | ten an Ire wappen vnd Rechten / vnd
wir gebietn
21. darumb / Allen vnd Iglichen furſten Geiſtlichen vnd werntlichen Grafen frien Herren
Rittern vnd Knechten herolden perſeuanten Burgermeiſtern
22. Reten vnd gemeynden aller vnd iglicher Stett / merck dorffere vnd ſunſt allen andern
vnſern vnd des Richs vndertanen vnd getruen Ernſtlich
23. vnd veſticlich mit diſem brief / das [ſy den] vorgenanten fridrichen vnd ſeine eeliche
eriben / an den vorgenanten wappen vnd gnaden nicht [h]indn
24. oder Irren in dheinweis Sunder ſy der gerulich gebrauchen vnd gemeſſen laſſen als
lieb In ſey vnſerr vnd des Richs ſwer vngnad zuumyden vor-
25. gunen auch dem erbn henrichen krewſſn von Saſſenfeld vnſm lieben getruen vnd
ſeinen eriben / daz Sy diſe wappen mitſampt dem egenanten fridrichen ſeine
26. ſwager als er Im dann das ouch gegunnet hat zu ſeiner wappen vnd der on Allen
Enden / gebrauchen ſollen vnd mogen / mitt vrkund diß briefs ver-
27. ſigelt mit vnſer kayſerlichem Maieſtat Inſigel Geben zu Baſel Nach Criſt geburd
virczehenhundert Jar darnach in dem viervnddreiſſigiſtem Jare
28. an ſand Anthonien tag / Vnſerr Riche des Hungriſchen ꝛc Im Subenvndvirczigiſtem
des Romiſchen Im virundczwenczigiſtem Jare des Be-
29. hemiſchen Im virczehenden vnd des Kayſertumbs in dem Erſten Jahren ~

На ванској страни повеље ово је написано:

Per Dnm B. Cancellarius
Hermannus Hecht

Marquardus brefactus ?

Anno 1434
Friderichen Wechſſler Wappen

Prilozi k poznavanju kremenjašica (diatomacea) Bosne i Hercegovine.

Priopćio

dr. **Gjorgje Protić**, Sarajevo.

I. Sarajevo i okolina.

Neposredna blizina vrela, potoka, rijeke Miljacke, koja sredinom Sarajeva teče, kao i barâ, koje se u okolini njegovoj nalaze, nukaše me odmah po dolasku mome amo, da ispitam mikroskopski biljni svijet rečenih voda, tim više, što sam se već iz nekoliko prvih proba uvjerio, da u njima ima znatna množina resina *(alga)*, a osobito *diatomacea*, koje u Beckovoj[1]) „flori južne Bosne i pogranične Hercegovine" nijesu navedene, te se po tome imaju smatrati kao nove vrste za floru Bosne i Hercegovine. Ja sam našao 135 novih vrsta.

Više od godine dane skupljao sam i ispitivao od rânoga proljeća pa sve do mrtve jeseni probe sa raznih mjesta Sarajeva i njegove okoline, kao: Koševe, Miljacke, Mošćanice, Bistrika, vrela Bosne i vrela na Trebeviću kao i barâ, koje se nalaze u okolini Sarajeva.

U svima rečenim vodama, odnosno u njihovim talozima, a osobito u onima iz Koševe, Miljacke i barama uz Koševu, kao u vodama, koje truležnim tvarima obiluju, nalaze se kremenjašice u velikom mnoštvu, dočim su bistro vrelo Bosne i vrela Trebevića resinama uopće vrlo siromašna.

Od literature upotrebio sam pri odregjivanju ova djela:

1. van Heurck: „Synopsis des Diatomées de Belgique". 1880.—81.
2. Grunow: „Ueber neue oder wenig bekannte Arten und Gattungen von Diatomaceen" i „Die österreichischen Diatomaceen" in Verhandlungen der k. k. zoolog.-botanischen Gesellschaft in Wien. 1860.—63.
3. Rabenhorst: „Süsswasser-Diatomaceen", 1853.
4. Kirchner: „Die mikroskopische Pflanzenwelt des Süsswassers". 2. Auflage 1891.

[1]) Beck: „Flora von Südbosnien und der angrenzenden Hercegovina". Separatabdruck aus den „Annalen des k. k. naturhistorischen Hofmuseums in Wien". Band I., II. und IV. 1886/7, 1890.

5. Kirchner: „Algenflora von Schlesien". 1878.
6. Schumann: „Die Diatomeen der hohen Tatra". 1867.

U redu nabrajanja šljedujem prvome djelu.

U talozima iz Koševe, Miljacke, Bistrika i Mošćanice prevlagjuju vrste: *Diatoma, Fragillaria, Navicula* i *Synedra.* U barama pak, osobito onima uz Koševu rano s proljeća prevlagjuje vrsta *Meridion.* Ni na jednom mjestu nijesam našao samo jednu vrstu, već uvijek po više, a često puta i po mnogo vrsta zajedno, kao n. pr. u Koševi.

Amphora Ehrb.

1. *[1]) *A. affinis* Kütz. Dosta često u Koševi, Miljacki i Mošćanici, no uvijek pojedince i to s proljeća. (V. H. Pl. I, 2.)
2. **A. gracilis* Ehr. Na istim mjestima, a osim toga još i u Bistriku na kamenju i u jednom izvoru iza tvrgjave, no regje. (V. H. Pl. I, 3.)
3. *A. pediculus* (Kütz) Grun. *forma major.* Na istim mjestima, a osim toga još u dva izvora na Trebeviću. (Pl. I, 5.)
4. **A. lineolata* Ehr. U jednom izvoru kod zemaljske bolnice i u jednom šumskom potočiću pred tvornicom gajtana. (Pl. I, 13.)
5. **A. gracilis* Ehr. Na istom mjestu no samo u dva slučaja. (Pl. I, 3.)

Cymbella Ag.

Vrlo raširena po svoj okolini.

6. **C. Ehrenbergii* Kütz. *major.* Dosta često u Miljacki, Koševi, pred Ilidžom i u Mošćanici. (Pl. II, 1.)
7. **C. Ehrenbergii* Kütz. *minor.* Na istim mjestima češće od pregjašnje vrste, a osim toga još i u jednom potočiću kod Kozje ćuprije i u potoku kod Hrida. (Pl. II, 3.)
8. *C. naviculaeformis* Auerswd. *(C. cuspidata* Sm. Rabh.). Pred Ilidžom, u barama uz Koševu i u Mošćanici, no regje od pregjašnje. (Pl. II, 5.)
9. *C. gastroides* Kütz. Vrlo često u Koševi, Miljacki, Bistriku, Mošćanici i skoro u svim ostalim izvorima i barama u okolini, osobito s proljeća. (Pl. II, 8, 9.)
10. *C. (Cocc.) cymbiformis* Ehr. U barama uz Koševu i pred Ilidžom, u potočiću ispred jevrejskog groblja i pred zemaljskom bolnicom. (Pl. II, 11.)
11. *C. (Cocc.) cistula* Hempr. Često u većini potoka i u barama uz Koševu, u Željeznici. (Pl. II, 12.)

---

[1]) Sa * označene su one vrste, koje u Beckovoj „flori južne Bosne i pogranične Hercegovine" nijesu nabrojene. — Oznake u zaporci znače: V. H. = dijelo H. van Heurcka; Pl. i rimski broj uz njega označuje tablu, a arapski označuje broj slike na istoj.

12. *C. (Cocc.) cistula forma minor.* Na istim mjestima, takogjer dosta često, osobito u Koševi i Miljacki. (Pl. II, 13.)
13. **C. parva* W. Sm. U Mošćanici, kod Hrida i u jednom potočiću Trebevića. (Pl. II, 14.)
14. *C. maculata* Kütz. Često u barama uz Koševu i u Mošćanici megju algama; u izvorima Trebevića i u Željeznici rjegje. (Pl. II, 16.)
15. *C. (Cocc.) lanceolata* Ehr. Često u Koševi, Bistriku, Mošćanici i u barama pred Ilidžom. (Pl. II, 7.)
16. **C. leptoceras* Kütz. Rabh. Rjegje u Koševi i Mošćanici. (Pl. II, 18.)
17. **C. delicatula* Kütz. U Miljacki i u potočiću ispred zemaljske bolnice, kao i u barama ispred Ilidže. (Pl. III, 6.)
18. **C. pachycephala (eurycephala)* Rabh. Rijetko megju *Cladophora*-ma Koševe i Mošćanice. (Rabh. tab. VII., 10.)
19. *C. affinis* Kütz. Osim mjesta, koja su za ovu vrstu u flori Beckovoj navedena, još i u potoku kraj Hrida, u Mošćanici i u šumskom potočiću ispred tvornice gajtana. (Pl. II, 19.)
20. **C. obtusa* Greg. U izvorima pred zemaljskom bolnicom, na vrelu Bosne i u jednom potočiću Mošćanice. (Pl. III, 1.)

Encyonema Kütz.

21. *E. ventricosum* Kütz. Često, skoro u svima izvorima i barama cijele okoline, osobito s proljeća. (Pl. III, 15, 16.)
22. *E. prostratum* (Berk) Ralfs. Sa pregjašnjom vrstom na istim mjestima, no rjegje. (Pl. III, 9, 10, 11.)
23. **E. caespitosum* Kütz. U barama uz Koševu i u Bistriku, pred Ilidžom i u potoku kraj Hrida megju algama. (Pl. III, 13, 14.)
24. **E. gracile* Rabh. Megju algama u Štefanijinom izvoru, u Mošćanici i Koševi. (Pl. III, 20.)

Stauroneis Ehrb.

25. **S. Phoenicenteron* Ehr. Dosta često u Koševi i Mošćanici, u jednom izvoru Trebevića i u Štefanijinom izvoru. (Pl. IV, 2.)
26. **S. acuta* W. Sm. Često u Koševi i Bistriku, a rjegje u barama pred Ilidžom i u nekim izvorima Trebevića, osobito s proljeća. (Pl. IV, 3.)
27. **S. anceps* Ehr. Dosta često zajedno sa pregjašnjom vrstom u Koševi i barama uz nju; pred Ilidžom i u potočiću ispred jevrejskog groblja. (Pl. IV, 4, 5.)
28. **S. gracilis* Ehr. Na istim mjestima, a osim toga još i u izvoru iza tvrgjave i u jednom izvoru Trebevića iza Kozje ćuprije. (Rabh. tab IX., 3.)

29. **S. dilatata* Ehr. U Koševi i u Željeznici rijetko. (Rabh. tab. IX., 4.)
30. **S. Smithii* Grun. Samo u jednoj bari uz Koševu s proljeća. (Pl. IV, 10.)
31. **S. lanceolata* Kütz. Rjegje u Mošćanici, vrelu Bosne i Bistriku, kao i u jednom izvoru Trebevića iza Kozje ćuprije. (Rabh. tab. IX., 9.)
32. **E. platystoma* (Ehr.) Kütz. Pred Ilidžom i u izvoru ispred jevrejskog groblja, rijetko. (Rabh. tab. IX., 2.)

Mastogloia Thw.

33. **M. Smithii* Thw. U jednom izvoru pred zemaljskom bolnicom samo jedanput u maju. (Pl. IV, 13.)

Navicula Bory.

Ovaj rod je u svoj okolini vrlo raširen, tako da skoro nijedne probe nijesam imao, u kojoj ne bi po više njegovih vrsta bilo. Osobito Koševa i bare uz nju obiluju njima.

34. **N. nobilis* Ehr. U barama uz Koševu, pred Ilidžom, u jednom izvoru iza Da-Rive i kod Hrida. (Pl. V, 2.)
35. **N. major* Kütz. Vrlo raširena i česta, kako u barama tako i u tekućim vodama cijele okoline, osobito u Koševi, Mošćanici i u barama pred Ilidžom, u barama ispred Čengićeva ljetnikovca često na korijenju vodenog bilja i megju algama. (Pl. V, 3, 4.)
36. *N. viridis* Kütz. Jedna od najčešćih vrsta ovoga roda. Nema valjda nijedne bare ni potoka, u kojoj je ne bi bilo. (Pl. V, 5.)
37. **N. Brebissoni* Kütz. Rijetko u Koševi, Bistriku i u potoku kod Hrida. (Pl. V, 7—9.)
38. **N. stauroptera* Grun. U barama pred Ilidžom, ispred jevrejskog groblja i u Koševi, no rjegje. (Pl. VI, 7.)
39. **N. borealis* (Ehr.) Kütz. Na vlažnom kamenju kod Hrida i u Mošćanici. (Pl. VI, 3.)
40. **N. Tabellaria* Ehr. U barama uz Koševu, pred Ilidžom i u jednom šumskom izvoru pred tvornicom gajtana. (Pl. VI, 8.)
41. **N. mesolepta* Ehr. Na kamenju Mošćanice, na vrelu Bosne i u barama ispred Da-Rive. (Pl. VI, 10, 11.)
42. **N. appendiculata* (Ag.) Kütz. U potoku kod tvrgjave i u Štefanijinom izvoru. (Pl. VI, 18, 19.)
43. **N. Termes* Ehr. Pred Ilidžom i u Bistriku. (Pl. VI, 12, 13.)
44. *N. gracilis* Kütz. U Miljacki, Koševi i Mošćanici. (Pl. VII, 7, 8.)
45. *N. radiosa* Kütz. Često u barama i u tekućim vodama cijele okoline. (Pl. VII, 20.)

46. *N. viridula* Kütz. Sa pregjašnjom vrstom zajedno, takogjer dosta često. (Pl. VII, 25, 26.)
47. *N. rhynchocephala* Kütz. U barama uz Koševu i Miljacku, pred Ilidžom i u jednoj barici više jevrejskog groblja. (Pl. VIII, 31.)
48. *N. cryptocephala* Kütz. (Pl. VIII, 1, 5.)
    a) lanceolata Grun. Grunow: „Ueber neue oder ungenügend gekannte Algen", Verhandl. der k. k. zool. bot. Ges., Bd. 10. 1860. tab. (2.) IV. 28 *a.*
    b) minor Grun. l. c. tab. (2.) IV, 28 *c d.*
    Često i mnogobrojno, osobito u Koševi, Bistriku, Miljacki i Mošćanici, a osim toga još i u šumskom potočiću kod tvornice gajtana i u Željeznici (rjegje).
49. *N. dicephala* W. Sm. Raširena, no ne česta, u barama i u potocima megju algama i na vodenom bilju. (Pl. VIII, 33, 34.)
50. *N. eliptica* Kütz, U Koševi megju algama i u potoku kod tvrgjave pored mlina. (Pl. X, 10.)
51. *N. oblongella* (Naeg.?) Grun. Kod Hrida. (Pl. X, 12.)
52. **N. gracillima* Greg. U jednom potočiću iza Da-Rive i u Koševi. (Pl. VI, 24.)
53. **N. limosa* Kütz. U jednom bunaru u Franje Josipa ulici, u Štefanijinom izvoru i u izvoru kod zemaljske bolnice. (Pl. XII, 18.) — var. *gibberula* Grun. Na istim mjestima. (Pl. XII, 19.)
54. **N. Bacillum* Ehr. U potoku iza tvrgjave, u Koševi i pred Ilidžom. (Pl. XIII, 8.)
55. **N. binodis* Sm. U Mošćanici, kod Hrida i u šumskom izvoru ispred tvornice gajtana, rijetko. (Schumann: „Diatomeen der hohen Tátra", tab. IV, 60.)
56. **N. firma* Kütz.
    a major Grun. Grunov l. c. tab. (3.) V, 1. U Miljacki i Bistriku.
57. **N. affinis* Ehr. Dosta često u barama uz Koševu, pred Ilidžom, vrelo Bosne i u Mošćanici. (Pl. XIII, 4.)
58. **N. cuspidata* Kütz. U Koševi, Miljacki i u barama uz njih, u Štefanijinom izvoru i u jednom izvoru Trebevića iza Kozje ćuprije. (Pl. XII, 4.)
59. **N. amphirhynchus* Ehr. U Bistriku i Miljacki, rijetko. (Pl. XIII, 5.)
60. **N. amphisbaena* Bory. Samo jedan put s proljeća u Miljacki. (Pl. XIII, 5.)
61. *N. sphaerophora* Kütz. Uz Koševu i u drugim barama no ne često megju Spirogyrama i drugim algama; osim toga još i kod Hrida i u Mošćanici. (Pl. XII, 2.)

62. *N. lanceolata* Kütz. U jednom studencu i izvoru kod zemaljske bolnice i u jednoj bari pred Ilidžom. (Pl. VIII, 16.)
63. **N. latiuscula* Kütz. U Koševi, vrelu Bosne i Mošćanici pojedince. (Rabh. tab. VI., 61.)
64. **N. exilis* Kütz. U Miljacki i u jednom izvoru Trebevića iza Kozje ćuprije. (Pl. XII, 11, 12.)
65. **N. integra* W. Sm. U Koševi, kod Hrida i u jednom izvoru više Da-Rive. (Pl. XI, 22.)
66. **N. nodosa* Ehr. U barama uz Koševu i u šumskom potočiću kod tvornice gajtana, rijetko. (Rabh. tab. VI., 86.)
67. **N. fulva* Ehr. Dosta često u Koševu, Miljacki, Bistriku i u barama pred Čengićevim ljetnikovcem. (Rabh. tab. VI., 62.)
68. **N. sculpta* Ehr. U barama uz Koševu s proljeća. (Pl. XII, 1.)
69. **N. ambigua* Ehr. U Mošćanici i u barama pred Ilidžom. (Pl. XII, 5.)
70. **N. Semen* Ehr. U potoku pred tvrgjavom i kod Hrida. (Rabh. tab. V., 2.)
71. **N. oblonga* Kütz. Dosta često u raznim barama uz Miljacku i Koševu. (Pl. VII, 1.)
72. **N. hemiptera* Kütz. U jednoj barici više jevrejskog groblja i pred Ilidžom, rijetko. (Rabh. tab. VI., 17.)
73. **N. vulpina* Kütz. U Koševi i Miljacki s proljeća. (Pl. VII, 18.)
74. **N. (gibba.* var.*) brevistriata* Grun. U Mošćanici i kod Hrida s proljeća dosta često. (Pl. VI, 5.)

Vanheurckia Bréb.

75. **V. (rhomboides* var.*) crassinervia* Bréb. U Mošćanici, Koševi i u barama uz Miljacku. (Pl. XVII, 4.)
76. **V. viridula (Schizonema viridulum)* Bréb. U barama pred Ilidžom i u Željeznici. (Pl. XVII, 3.)

Amphipleura Kütz.

77. *A. pellucida* Kötz. Samo dvaput i to ne u živom stanju u jednoj bari s lijeve strane Koševe. (Pl. XVII, 14.)

Pleurosigma Sm.

78. **P. attenuatum* (Kütz.) W. Sm. Samo dva put u ljeto u jednoj bari uz Koševu. (Pl. XXI, 11.)
79. *P. acuminatum* (Kütz.) Grun. Samo jedanput u dva primjerka na istom mjestu. (Pl. XXI, 12.)

Gomphonema Ag.

80. *G. constrictum* Ehr. var. *subcapitatum.* Dosta često u svoj okolini, a osobito u Koševi i barama uz nju, u Mošćanici, u barama uz Miljacku i pred Ilidžom. (Pl. XXIII, 5.)
81. *G. capitatum* Ehr. Na istim mjestima, takogjer dosta često, a osim toga još i u jednoj bari više jevrejskog groblja i kod Hrida. (Pl. XXIII, 6.)
82. *G. clavatum* Ehr. U barama uz Koševu i Miljacku, u Mošćanici, Željeznici i barama pred Ilidžom dosta često. (Pl. XXIII, 9.)
83. **G. acuminatum* Ehr. Vrlo raširena po svoj okolini i dosta često. (Pl. XIII, 16.)
— var. *pusilla* Grun. Sa pregjašnjom zajedno, no rjegje. (Pl. XXIII, 19.)
84. **G. (montanum* var.*) subclavatum* Grun. U barama uz Miljacku i Koševu i u barici kod Hrida. (Pl. XXIII, 38.)
85. *G. (gracile* var.?*) dichotomum* W. Sm. U Mošćanici i u jednom potoku Trebevića, na kamenju u Miljacki više Kozje ćuprije. (Pl. XXIII, 19, 20.)
86. *G. intricatum* Kütz. U barici kod Hrida na korijenju vodenog bilja i u jednom potočiću iza Da-Rive. (Pl. XXIV, 28, 29.)
87. **G. tenellum* Kütz. U potoku ispred tvrgjave i u Koševi. (Pl. XXIV, 22.)
88. **G. gracile* var. *naviculoides* (W. Sm.) Grun. Na vlažnom kamenju jednog šumskog izvora ispred tvornice gajtana. (Pl. XXIV, 13.)
89. **G. micropus* Kütz. U Miljacki i Bistriku. (Pl. XXIV, 46.)
90. **G. abbreviatum* Kütz. U barama pred Ilidžom i u jednom studencu do zemaljske bolnice. (Pl. XXV, 16.)
91. **G. angustatum* var. *subaequalis* Grun. U Koševi. (Pl. XXV, 1.)
— var. *producta* Grun. Na istom mjestu. (Pl. XXIV, 52—55.)
92. *G. olivaceum* Ehr. Često, osobito u barama uz Koševu, pred Ilidžom, u Željeznici i Bistriku. (Pl. XXV, 20.)
— var. *vulgare* Grun. Na istim mjestima, no rjegje. (Pl. XXV, 21.)
— var. *stauroneiforme.* Na istim mjestima, a osim toga još i u nekim potočićima Trebevića više Kozje ćuprije i u Mošćanici. (Pl. XXV, 22.)

Rhoicosphenia Grun.

93. *Rh. curvata* Grun. U jednom studencu kod zemaljske bolnice i u jednom izvoru iza Da-Rive. (Pl. XXVI, 1.)

Achnanthes Bory.

94. *A. minutissima* Kütz. Često, osobito s proljeća u Koševi, Miljacki i barama pred Ilidžom i u Mošćanici. (Pl. XXVII, 35.)

95. **A. intermedia* Kütz. Sa pregjašnjom vrstom zajedno, no rjegje. (Rabh. tab. VIII., 5.)
96. **A. lanceolata* (Bréb.) Grun. Dosta često u barama uz Koševu i Miljacku, u Štefanijinom izvoru i u bari više zemaljske bolnice. (Pl. XXVII, 8—11.)
97. *A. exilis* Kütz. U jednoj barici kod Hrida i pred Ilidžom. (Pl. XXVII, 16.)
98. **A. microcephala* (Kütz.) Grun. U studencu kod zemaljske bolnice i u jednom izvoru Trebevića više Kozje ćuprije, u vrelu Bosne, s proljeća rijetko. (Pl. XXVII, 20—22.)

Cocconeis Ehrb.

99. **C. Placentula* Ehr. Često u barama uz Koševu megju *Cladophora*-ma; osim toga još i u izvorima više Da-Rive megju *Vaucheria*-ma i u bari više jevrejskog groblja. (Pl. XXX, 26.)
100. *C. Pediculus* Ehr. Na istim mjestima češće. (Pl. XXX, 28.)
101. **C. lineata* Ehr. Rijetko u Koševi. (Pl. XXX, 22.)

Epithemia Kütz.

102. **E. turgida* (Ehr.) Kütz. U barama uz Koševu, u bari pred Čengićevim ljetnikovcem i u Mošćanici. (Pl. XXXI, 1, 2.)
103. *E. Argus* Ehr. U izvorima iza Da-Rive megju algama s proljeća. (Pl. XXXI, 17.)
104. **E. gibba* (Ehr.) Kütz. Na istim mjestima sa pregjašnjom, a osim toga još i u jednom šumskom izvoru ispred tvornice gajtana. (Pl. XXXII, 1—2.)
105. *E. Zebra* (Ehr.) Kütz. U Koševi i Mošćanici. (Pl. XXXI, 11, 12, 13.)

Eunotia Fhr.

106. **E. gracilis* (Ehr.) Rabh. U Mošćanici, Bistriku i Koševi. (Pl. XXXIII, 1, 2.)
107. **E. pectinalis* (Kütz.) Rabh. U potoku kod Hrida i u jednom potoku Trebevića iza Kozje ćuprije. (Pl. XXXIII, 15.)
108. **E. (pectinalis* var.?*) minor* (Kütz.) Rabh. Na istim mjestima i u Miljacki. (Pl. XXXIII, 20, 21.)
109. *E. Arcus* Ehr. U Miljacki, Željeznici, Mošćanici i u barici više jevrejskog groblja dosta često. (Pl. XXXIV, 2.)
110. **E. exigua* (Bréb.) Grun. U potoku ispred tvrgjave i u jednom studencu kod zemaljske bolnice. (Pl. XXXIV, 11, 12.)

111. **E. major* (W. Sm.) Rabh. Na istom mjestu samo u dva primjerka. (Pl. XXXIV, 34.)
112. **E. alpestris* Kütz. U izvorima Trebevića. (Rabh. tab. I., 23.)
113. **E. lunaris* (Ehr.) Grun. Pred Ilidžom i u Miljacki. (Pl. XXXV, 3, 4.)
114. **E. adnata* Bréb. *(Vertagus* Kütz.). U Mošćanici samo jedanput. (Rabh. tab. I., 24.)

Ceratoneis.

115. **C. Arcus* Kütz. Samo jedanput u Koševi, u Martu. (Rabh. tab. IX. 1. *a.*, no sa većma istančanim krajevima.)

Synedra Ehr.

116. *S. capitata* Ehr. U Koševi, Miljacki, Bistriku, Mošćanici i Željeznici dosta često i ako ne mnogobrojno. (Pl. XXXVIII, 1.)
117. **S. (ulna* var.) *splendens* Kütz. U barama uz Koševu, u Miljacki i u potočićima iza Da-Rive. (Pl. XXXVIII, 2.)
— var. *amphirhynchus* Grun. Na istim mjestima. (Pl. XXXVIII, 5.)
118. **S. Ulna* (Nitzsch) Ehr. Razne duljine. Često u svoj okolini. (Pl. XXXVIII, 7.)
*— var. *lanceolata* Kütz. Sa pregjašnjom zajedno, no rjegje. (Pl. XXXVIII, 10.)
*— var. *subaequalis* Grun. U Koševi i u barama uz Miljacku. (Pl. XXXVIII, 13.)
119. *S. oxyrhynchus* Kütz. Vrlo raširena, kako u stajaćim tako i u tekućim vodama cijele okoline. (Pl. XXXIX, 1.)
120. *S. Acus* Kütz. Sa pregjašnjom zajedno dosta često megju *Conferva-cea*-ma. (Pl. XXXIX, 4.)
121. *S. radians* (Kütz.) Grun. U Koševi, Miljacki, kod Hrida na vlažnom kamenju i u Štefanijinom izvoru. (Pl. XXXIX, 11.)
122. **S. amphicephala* Kütz. U Bistriku, Miljacki, pred Ilidžom i u više izvora, osobito iza Da-Rive. (Pl. XXXIX, 14, 15.)
123. **S. (Acus* var.) *Acula* Kütz. Rijetko u Koševi i Miljacki. (Pl. XXXIX, 3.)
124. **S. Vaucheriae* var. *distans* Grun. U potočićima iza Da-Rive megju *Vaucheria*-ma. (Pl. XL, 17.)
125. **S. parvula* Kütz. Sa pregjašnjom na istim mjestima i u jednom studencu kod zemaljske bolnice. (Pl. XL, 22.)
126. **S. affinis* Kütz. (Pl. XL, 13.)
— var. *tenuis* Grun. Sa pregjašnjom zajedno u barama uz Koševu, pred Ilidžom i u Željeznici. (Pl. XL, 17.)

Fragillaria Lyngb.

127. **F. virescens* Ralfs. Vrlo raširena i česta po svoj okolini, kako u stajaćim tako i u tekućim vodama, a osobito u Koševi. (Pl. XLIV, 1.)
— var.? *oblongella* Grun. Sa pregjašnjom zajednoj, no rjegje. (Pl. XLIV, 6.)

128. **F. producta* var. *bohemica* Grun. U Mošćanici, Bistriku, pred Ilidžom i u barici više jevrejskog groblja. (Pl. XLIV, 8.)

129. *F. capucina* Desm. Dosta često, osobito u Koševi i u barama uz nju, u Bistriku i u jednom izvoru Trebevića. (Pl. XLV, 2.)
— var. *acuta* Grun. Na istim mjestima. (Pl. XLV, 4.)

130. **F. construens* var. *binodis* Grun. U Koševi i Mošćanici. (Pl. XLV, 24, 25.)

131. **F. brevistriata* var. *pussila* Grun. Rjegje megju algama u barama oko Koševe i u Miljacki. (Pl. XLV, 34.)

132. **F. minutissima* Grun. U barici iznad jevrejskog groblja i kod Hrida. (Pl. XLV, 14.)

133. **F. diophtalma* Ehr. U Koševi i njezinim barama, u Bistriku i u studencu ispred zemaljske bolnice, kao i u potoku ispred tvrgjave. (Rabh. tab. I., 7.)

134. **F. bipunctata* Ehr. U Koševi, rijetko, i u barama uz nju. (Rabh. tab. I., 8.)

Denticula Kütz.

135. **D. subtilis* Grun. U potoku ispred tvrgjave megju algama, u jednom studencu ispred zemaljske bolnice i u šumskom potočiću ispred tvornice gajtana. (Pl. XLIX, 10, 11, 12, 13.)

136. **D. elegans* Kütz. U Mošćanici i u izvorima iza Da-Rive megju algama. (Pl. XLIX, 14, 15.)

137. **D. tenuis* var. *mesolepta* Grun. Na istim mjestima sa pregjašnjim, no rijetko. (Pl. XLIX, 23, 24.)

138. **D. tenuis* Kütz. *genuina.* U Miljacki, u jednom izvoru Trebevića i kod Hrida. (Pl. XLIX, 28, 29, 30, 31.)
— var. *frigida* Grun. U Koševi više tvornice gajtana i u jednom potočiću iza Da-Rive. (Pl. XLIX, 35, 36, 37.)

139. **D. nudulata* (Ehr.) Kütz. U jednoj barici uz Koševu i pred Ilidžom. (Rabh. tab. I., 1.)

Diatoma De Candolle.

140. *D. vulgare* Bory. Često i u velikoj množini, osobito s proljeća, u barama uz Koševu, u Miljacki, Bistriku i u barama pred Ilidžom. (Pl. L, 1—6.)

141. *D. tenue* Kütz. Na istim mjestima, no rjegje. (Pl. L, 14.)
— var. *hybrida* Grun. U barama uz Koševu i uz Miljacku. (Pl. L, 10—13.)
142. *D. hiemale* (Lyngbye) Heiberg. U Koševi i u barama uz nju, u Mošćanici i u barici kod Hrida. (Pl. LI, 1, 2.)
— var. *mesodon (Odontidium mesodon* Kütz.) Na istim mjestima češće od pregjašnje vrste. Osim toga još u Bistriku, u potoku ispred tvrgjave i pred Ilidžom. (Pl. LI, 3, 4.)
143. **D. mesoleptum* Kütz. U Koševi, Mošćanici i u barama pred Čengićevim ljetnikovcem. (Rabh. tab. II., 8.)
144. **D. pectinale* Kütz. U Bistriku, u barici kod Hrida i u barama ispred Ilidže. (Pl. L, 23—26.)
145. **D. elongatum* Ag. Rjegje u Koševi i u Miljacki. (Rabh. tab. II., 1.)
146. **D. anceps* (Ehr.) Grun. Samo jedanput u Koševi i u jednoj bari uz nju. (Pl. LI, 5, 6, 7, 8.)
147. **D. Ehrenbergii* Kütz. U Bistriku, Mošćanici i u jednom izvoru iza Da-Rive megju algama. (Rabh. tab. II., 7.)

Meridion Ag.

148. *M. circulare* Ag. Rano s proljeća pojavljuje se u barama uz Koševu u velikoj množini, tako da se u nekima od njih skoro isključivo nalazi. Osim toga nalazi se još i u ostalim potocima i baricama cijele okoline često megju algama. (Pl. LI, 10, 11, 12.)
— var. *Zinkenii* (koji se po Maly-u — Verhandl. der k. k. zool.-botan. Gesellschaft Bd. XLV. p. 279. —, ne bi imao za suvrst smatrati). Našao sam na istim mjestima samo dva puta. (Pl. LI, 17.)

Tabellaria Ehrb.

149. **T. fenestrata* Kütz. U Koševi i u barama uz nju s proljeća često, osim toga još u Mošćanici, u barama ispred Čengićeva ljetnikovca i u izvorima Trebevića iza Kozje ćuprije. (Pl. LII, 9.)
150. **T. flocculosa* (Roth.) Kütz. Dosta često sa pregjašnjom zajedno na istim mjestima. (Pl. LII, 10, 11, 12.)
— var. *amphicephala* Grun. U Koševi i u jednoj barici ispred zemaljske bolnice. (Grun., Verhand. der k. k. zool.-botan. Gesellsch. Bd. XII. 1862, tab. VII., 18.)

Cymatopleura Sm.

151. **C. eliptica* (Bréb.) W. Sm. U Mošćanici i u drugim izvorima iza Da-Rive, ne rijetko, u Koševi iza tvornice gajtana samo dva puta. (Pl. LV, 1.)

152. *C. Solea* (Bréb.) W. Sm. Na istim mjestima s proljeća češće no pregjašnja vrsta. (Pl. LV, 5, 6, 7.)

Hantzschia Grun.

153. *H. amphioxus* Grun. Kod Hrida u jednoj barici i na vlažnoj zemlji, u barama uz Koševu i Miljacku, pred Ilidžom i u jednom studencu pred zemaljskom bolnicom. (Pl. LVI, 1, 2.)
— var. *vivax* Grun. Takogjer raširena no rjegje sa pregjašnjom zajedno. (Pl. LVI, 5, 6.)
— var. *elongata* Grun. Samo u Koševi i to rijetko.
154. *— var. *intermedia* Grun. Na vlažnoj zemlji u šumici ispred tvornice gajtana i u jednoj barici pred Ilidžom. (Pl. LVI, 4.)

Nitzschia Hass.

155. **N. thermalis* (Kütz.) Grun. U jednoj jami više zemaljske bolnice i iza Da-Rive. (Pl. LIX, 15—19.)
156. **N. serians* (Bréb.) Rabh. Na istom mjestu i u Koševi rijetko. (Pl. LIX, 23.)
157. **N. denticula* Grun. U barama ispred Čengićeva ljetnikovca i kod Hrida. (Pl. LX, 10.)
158. **N. sigmoidea* (Ehr.) W. Sm. U Koševi često; osim toga u potočićima, jarcima i jamama iza Da-Rive i u Bistriku. (Pl. LXIII, 5, 6, 7.)
159. **N. vermicularis* Kütz. Dosta često i raširena po svoj okolini, a osobito u okolini Koševe i uz Miljacku. (Pl. LXIV, 1, 2.)
160. **N. Brebissonii* W. Sm. U Koševi i barama uz nju i u Mošćanici. (Pl. LXIV, 4, 5.)
161. **N. (obtusa* var.) *nana* Grun. U jami iznad jevrejskog groblja i pred Ilidžom. (Pl. LXVII, 3.)
162. **N. (obtusa* var.) *brevissima* Grun. Na istim mjestima, a osim toga još i u barama uz Koševu i u Miljacki. (Pl. LXVII, 4.)
163. **N. linearis* W. Sm. Česta i raširena po svoj okolini, osobito s proljeća. (Pl. LXVII, 13, 14, 15.)
164. **N. tenuis* W. Sm. U Koševi i Miljacki. (Pl. LXVII, 16.)
165. **N. frustulum* (Kütz.) Grun. Na istim mjestima. (Pl. LXVIII, 27, 28, 29.)
166. **N. Palea* (Kütz.) W. Sm. Dosta česta i raširena u svoj okolini, a osobito u Koševi i uz Mošćanicu. (Pl. LXIX, 22 *b.*)
167. **N. (Palea* var.) *minuta* Bleisch. Zajedno s pregjašnjom takogjer dosta česta. (Pl. LXIX, 23.)
*— var. *tenuirostris* Grun. U Miljacki, Bistriku i barama uz Koševu. (Pl. LXIX, 31.)

168. **N. communis* Rabh. Na istim mjestima a i u još nekim drugim izvorima uz Mošćanicu. (Pl. LXIX, 32.)
169. **N. gracilis* Hantzsch. U Mošćanici i u Miljacki više Kozje ćuprije. (Pl. LXVIII, 11.)
170. **N. acicularis* (Kütz.) W. Sm. Dosta često u barama cijele okoline. (Pl. LXX, 6.)

Surirella Turp.

171. **S. biseriata* Bréb. *forma minor.* U Mošćanici i u šumskom izvoru pred tvornicom gajtana. (Pl. LXXII, 3.)
172. **S. splendida* Ehr. U izvorima iza Da-Rive rijetko u proljeće. (Pl. LXXII, 4.)
173. **S. striatula* Turp. Na istim mjestima. (Pl. LXXII, 5.)
174. **S. ovalis* Bréb. Na istim mjestima i osim toga u Miljacki i u Koševi rijetko. (Pl. LXXIII, 3.)
175. *S. ovata* Kütz. U barama kod Da Rive, uz Koševu i u potočićima uz Mošćanicu s proljeća dosta često. (Pl. LXXIII, 5, 6, 7.)
176. **S. minuta* Bréb. Najčešća vrsta ovoga roda. Rašírena po svoj okolini.
177. **S. angusta* Kütz. Uz Koševu i Mošćanicu. (Pl. LXXIII, 13.)
178. **S. spiralis* Kütz. Ovu lijepu vrstu našao sam samo u jednom izvoru iza Da-Rive u više primjeraka s proljeća. (Pl. LXXIV, 4, 5, 6, 7.)

Melosira Ag.

179. *M. varians* Ag. Često, osobito s proljeća, u barama cijele okoline, u Mošćanici i u Bistriku megju algama. (Pl. LXXXV, 14, 15.)
180. **M. aequalis* Kütz. Na istim mjestima. (Rabh. tab. II., 10.)
181. *M. distans* Kütz. U Koševi, Bistriku i Mošćanici, a i u drugim manjim izvorima. (Pl. LXXXVI, 21, 22, 23.)
182. **M. cremulata* Kütz. Dosta često u Koševi i Miljacki, a rjegje u Željeznici i u barama pred Ilidžom. (Pl. LXXXVIII, 3, 4, 5.)
— var. *tenuis* Kütz. Uz Koševu. (Pl. LXXXIII, 9.)

Cyclotella Kütz.

183. **C. operculata* Kütz. U barama uz Koševu i u njoj, u barama pred Ilidžom, iza Da-Rive a i u drugim baricama megju algama s proljeća dosta česta. (Pl. XCIII, 22, 23.)
184. **C. Kützinginiana* (Thw.?) Chauvin. Na istim mjestima, no rjegje.
185. **C. Meneghiniana* Kütz. U barama uz Koševu i u Miljacki (Pl. XCIV, 11, 12, 13.)

Različito. — Различито.

Старински народни суд за лупеже у некијем селима опћине стонске (у Далмацији).

Поред државнијех судова, што су били у негдашњој дубровачкој републици, било је слободно појединим селима или скупу села, да, по своме староме обичају, суде лупежима и да их казне. У законицима старе дубровачке републике, колико знам, није била селима утврђена та слобода, али цијеним, да је државна власт у томе зажимала очи, видећи да што народ чини, да помаже моралноме узгоју народа а не слаби моћ државну.

Што сам рекао, да је држава дубровачка допуштала народни суд против лупежа, потврђује и причање стараца из Ошљема и Смоковљана, а опет и то, да су се оваки судови вршили и откад је пропала дубровачка република, под владом наше монархије, која дакако не би допустила, али ће бити да се кривац није тужио, него мирно претрпио своју казну и тиме се све и свршило.

У селу Ошљему на сјенòкосу (како се зове равно мјесто пред црквом) сагра-ђена је клупа од камена, а у другом селу Смоковљанима, недалеко цркве, имаду три врло велика стећка, стара гроба, а то су села опћине стонске, и ту се је вршио народни суд.

Кад би у коме селу што изгинуло, човјек кому је ствар украдена, разгласио би по селу, што му се догодило. Цијело село почело би о крађи говорити и тражити лупежа, па и ако би се знало ко је, опет не би сам кривац никоме признао, те би се виђенији сељаци договорили: да ће се сви скупити пред црквом и тамо наћи кривца и казнити га по обичају.

У одређени дан, обичајно у јутро, или одмах поподне, зазвонило би црквено звоно, а сви би сељаци били на окупу, како су се и договорили. Ту би се људи мало поразговарали, испитали онога кому је било нешто украдено, свак би из села казао, ако је што чуо, ко би могао бити лупеж и тако би се често пута нашао кривац. Ако не би било чисто ко је лупеж, почело би се другачије радити. Поштени људи почели би јамчити један за другога и дошло би до тога, да остану неки без јамца. Људи без јамца одмах би се повезали и испитивали, гдје су били у оно доба, кад је била крађа. Дакако ласно би се просудило, ко је од повезанијех људи праведан и пустио би се, а навалило би се ријечима и пријетњом и обећањем на кривца, да се ода. Кад би крађа била мања, а одао се кривац, молио би опро-штење и обећао, да не ће више красти, и да ће вратити што је украо или, ако то не може, да ће платити колико вриједи оно што је украо. Народни суд би му опростио и не би га казнио, али ако би лупеж тајио и не хтио никако да се изда,

или ако би била велика кривица лупежова, вршила би се на њем осуда батинама. Лупежа би у Ошљему довели до камене клупе, коју сам прије споменуо, а у Смоковљанима до оних старих гробова, и ту би га повалили потрбушке и сваки би га сељак острага чврсто ударио по једанпут или по више пута, како би се одлучило у састанку. Лупеж, који је тајио, ако би се под батинама одао и молио опроштење, народ би му опростио, особито ако није била велика лупештина, што ју је починио.

Требало је, да сваки сељак бије лупежа, па и сама својта лупежова, а ако би се који рођак или брат његов код тога нећкао или би слабо ударио кривца, то би и њега повалили, да осјети ударац сеоских батина.

Осим оваке казне била је, у старо доба, за лупеже још и гора, да би народ ухватио таквога великога кривца и свезао му руке и ноге и бацио га низ какву стрмен, или би га каменовао. По причању у Смоковљанима, нека се стрмен зове зато Грöхôт (ген. Грöхота), јер су низа њу грохотале кости лупежима, а показују и неке громиле, гдје је у пријашње доба био каменован који велики лупеж. Често би се догодило, да би лупеж од страха утекао испред батина из свога села, па се не би у њ никада више повратио.

Оваки је био народни суд са лупежима у Ошљему и Смоковљанима и околним селима, а каже се да га је било и даље према Дубровнику. Тако је искорјењено лупештво из тијех мјеста и веле, да се за њ није ни мало знало у пријашње доба, а и сада се онуда ријетко чује, да је кому што изгинуло. **Матеј Милас.**

Pravo vrijeme sijanju zeleni.

Po narodnom vjerovanju.

Svaki čovjek u svom radu i zanimanju, koji ga terete misli i promišlja, kako će taj rad što bolje udesiti, da mu se trud, utrošen oko tog posla što bolje isplati. Tako je i kod težaka. I težak u svom zanatu (težakluku) promišlja i gleda radeći o zemlji, kako će mu se znoj što obilnije isplatiti. On znade, kad je najbolji vakat zabosti plug ili ralo u crnu zemlju, i kad je najbolja hora baciti sjeme u nju, zna dapače i to, kad će mu niknuti iz zemlje.

U nas u Hercegovini sije se bijelo žito: pšenica, ječam i raž obično prve jeseni, a zelen: kukuruz, sijerak i proso u prvo proljeće. U općini Bekiji u ljubuškom kotaru (sada u području ispostave Posušje) ima u narodu glede sijanja zeleni upravo vjerovanje, da je najbolji vakat orati i posijati zelen prvog dana iza katoličke „Blagovijesti“. Prije ne valja orati ni sijati te vrste žita, jer će se, kako narod misli, sjeme u zemlji smrznuti, pa onda ode vas trud po netragu. Po ovom bi rekao, da je u narodu prava granica izmegju zime i proljeća katolička Blagovijest, t. j. 25. mart. Narod se dakle ne drži kalendarske granice izmegju zime i proljeća, ali eto ipak nije velike razlike izmegju jedne i druge: biva samo u četiri dana. Od Blagovijesti ovamo ljetu radi se, t. j. treba početi da se radi o zelen, a prije ne.

Tek nije dosta ni to, što je došla Blagovijest, da se počne orati i sijati zelen, pa makar i bila Blagovijest početak proljeća. Treba tu da se još nešto važna pokuša i iznagje, da li je nastalo proljeće ili nije, pa da se smije zaorati zemlja i posijati sjeme.

Sjutra dan iza Blagovijesti, kad će težak orati i sijati žito, recimo kukuruz, povede on na njivu volove i plug ili ralo i ponese sa sobom sjeme, ali će ujedno povesti sa sobom i jedno muško dijete od 5—10 godina. Pomoću tog djeteta ustanoviće on: je li je nastalo proljeće ili nije, i da li smije orati i posijati sjeme. Pošto dogje težak na njivu s volovima, sjemenom i halatom (orugjem), najprvo će sjednuti to dijete na zemlju. Dijete mora biti bez gaća; kad ga posjedne, zagrne mu i košuljicu. Dijete sjedi na goloj zemlji jedno 10—15 dekika (časaka), a težak čeka to vrijeme besposlen. Kad izigje to vrijeme, onda težak pita dijete: „Ili ti je studeno ili nije"? Ako dijete odgovori: „Nije mi studeno", — ha tamam, onda je prava hora raditi. Odmah težak pun zadovoljstva, što je taku horu uhvatio, okrene i čakne volove i počne orati. Ako na njegov upit dijete odgovori: „Studeno mi je", to težaku nije ni malo drago, jer veli da nije uhvatio pravu horu za sijanje zeleni. U tom slučaju najviše je težakâ, koji se vraćaju kući sa svom spravom i volovima, a da ni ne zabodu plugom ili ralom u zemlju, jer misle: ili da će se sjeme u zemlji smrznuti, ili pako ako se ne smrzne, da ne će niknuti kad mu je red: naime trećeg dana iza sijanja, nego će niknuti n. pr. tek do 10 ili do 15 dana, a onda se ne zna, hoće li to žito kad treba sazoriti.

Ovako mi je najprvo pripovijedao moj prijatelj Muharem-aga Konjhodžić, posjednik u Ljubuškom, a ja sam upitao i drugih prijatelja i znanaca za ovaj narodni običaj. Niko mi niti od kršćana, koji isključivo stanuju u Bekiji, niti od muslomana, koji imadu tamo imetka, pa po mnogo vakta borave tamo, ne potvrdi taj običaj. No da to utvrdim upitaću do vakta opet Muharem-agu: „Bi li još ko god znao za taj običaj od naših gragjana Ljubušaka?" Tu mi onda odgovori, da to oni ne znadu, ali mi navede nekoliko imenâ kršćana iz gornje općine. „Ako želiš — reče — ja ću ti to potvrditi s ovim ljudima." Ja toga nijesam hotio.

Iza tog razgovora sa Muharem-agom napade mi muhtar iz sela Jasenice, kotara ljubuškog, Salko Jazvin, starac od kojih 65—70 godina. Upitam ga, imade li tako što u njih u Jasenici, a on mi odgovori, da je vazda taj običaj živio megju njima u Jasenici (gdje isključivo stanuju muslomani), pa i danas živi i tako da se drže tog običaja, te ne će ni jedan od njih za živu glavu zabosti plug ili ralo u zemlju, kad hoće da sije zelen prvog dana iza katoličke Blagovijesti, ako mu ono muško dijete, koje je sa sobom poveo, odgovori na upit: „Je li ti studeno, ili je li ti je vruće?" — „Studeno mi je", nego se — veli — odmah vraćamo sa svom spravom kući, pa iza toga čekamo do 10—15 dana, dok hava (zrak) otopli, pa onda oremo i sijemo zelen.

Milo mi je, što sam ovako tragajući utvrdio jedan narodni običaj, koji bi propao po mom mnijenju i kod muslomana u Jasenici, da nijesu Jaseničani odijeljeni od drugih muslomana (pošto se Jasenica nalazi sasvim na osami), i da oni Jaseničani nijesu imali hodže (vjeroučitelje) gotovo vazda izmed sebe, koji su bili malo što bolji u vjeri naobraženiji od ostalih seljaka, kao što je taj isti običaj gotovo zamro med katolicima u gornjoj općini (Bekiji) u pošljednje vrijeme, otkad su se crkve i župe megju njima pomnožile.

Nek mi je dozvoljeno još nekoliko reći ko u primjer gatanja o Blagovijesti, o to pravoj narodnoj granici izmed zime i proljeća.

1. Ako prvog dana Blagovijesti bude kiše ili kako narod veli: ako se na Blagovijesti volu stope rogovi, biće dobra godina.

2. Ako na staru Blagovijest (hrišćansku) do podne pčele dobro i veselo rade (lete), biće u prvoj polovini ljeta dobro; ako iza podne dobro i veselo rade, biće u drugoj polovini ljeta dobro i biće meda; ako li pak na Blagovijest bude još i grmlja-

vine, tad su pčelari zadovoljni i veseli, jer znadu, da će osladiti usta i da će meda biti izobilja.

Ovo mi dvoje pošljednje pripovijedaše: Šaćir-aga Dalipagić, posjednik iz Ljubuškog i Muhamed-aga Ćoro iz Mostara.

3. Ako na katoličku Blagovijest bude vedro nebo, biće godina slaba i koševi prazni (ne će biti žita); ako li bude nebo oblačno, biće godina dobra i koševi puni.

Ovo pošljednje pripovijedio mi je Muharem-aga Konjhodžić iz Ljubuškog.

Sadik ef. Ugljen.

Аустријски археолошки завод у Бечу.

На приједлог ц. кр. министарства за богоштовје и наставу удостојало се Његово Величанство наш премилостиви цар и краљ најмилостивије одобрити Превишњим ријешењем од 15. (3.) марта о. г. да се у Бечу оснује „Аустријски археолошки завод.

Овому заводу, који ће се отворити почетком године 1898., стављене су ове задаће:

да управља и надзире сва истраживања на пољу класичне археологије, што их држава својим средствима подузимље или потпомаже;

да приређује археолошка путовања, експедиције и искапања;

да издаје публикације и знанствена дјела;

да обавља врховну управу са самосталним државним збиркама старина; коначно да надзире сва искапања, која се подузимљу субвенцијом државном и да руководи она археолошка истраживања, што ће их аустријски учењаци уз припомоћ из државних средстава провађати у страним државама.

На чело овог завода поставиће се директор, којему ће се додијелити нужне помоћне силе, међу овима четири тајника у чину државних чиновника. Према потреби изашиљаће се ови тајници и у иностранство, нарочито на Исток и у Атину.

Наш музеј, који је већ прије почео сакупљати силе, радње и старине нашег подручја, поздравља с искреном радошћу, што се ево усредоточише аустријска истраживања, која су до сада на штету знаности била доста раштркана. П.

Rudica, kćer Poganice.

Narodno vjerovanje na otocima Hvaru i Braču.

Na otoku Hvaru i Braču čvrsto vjeruju, da je zlokobna Rudica bila kćerka nekog kršćanskog kralja, koji je imao ženu poganku i s toga da se zvala Poganica. Za toga kralja živio je Sv. Ivan Krstitelj. Pogani ne mogavši vidjeti ni podnijeti Sv. Ivana, uhvate ga jednom i bace ga u kraljevu tamnicu, koji da ih je odvraćao od toga, ali najposlije, da ne izgubi njihovu podaničku pokornost, morade popustiti.

Dok je Sv. Ivan čamio u tamnici, zaruči se Rudica. Otac joj obreče, da zaište od njega što god hoće u dan vjenčanja, a da joj se on kune carskom riječju, da će

joj dati, pa bilo i pola kraljevstva. Kad se stao primicati dan vjenčanja, majka Poganica stade nagovarati Rudicu, da zaište u oca, da joj u jutro prije vjenčanja daruje na jednom tanjuru odsječenu glavu Sv. Ivana Krstitelja. Rudica pristane na to poslije dužeg oklijevanja. Kad je prispio taj dan, otac nastojaše odvratiti je, ali badava; — „carska se ne mijenja“ — veli naš narod — i tako bi Sv. Ivanu Krstitelju odsječena glava i prikazana Rudici na tanjuru. Naši otočani, većinom seljaci, vjeruju da ju je Bog onoga časa, kad se rukom dotaknula glave Ivanove, nadario besmrtnošću i duše i tijela, te takogjer onoga istoga časa pustio da udari u nju velika sila gromova, koji da je poniješe u svijet i da se od onda uvijek skita tamo amo, od mjesta do mjesta, od praga do praga, pitajući za zaklonište, ali niko pametan ne će da joj ga dade, jer gromovi uvijek u nju pucaju. Imade žena, koje će ti se zakleti na što hoćeš, da je vidješe i da njezino tijelo naliči zbog množine gromova na rešeto.

Kada grmi, ne smije se mljeti pšenicu u žrnju, jer Rudica može tada najlakše da se uvuče u kuću, a gdje se ona nahodi, uvijek puca grom.

Nju ovako progone:

Biži, biži, Rudica,
Mater ti je Poganica,
Od Boga prokleta,
Od svetog Ivana sapeta
Križ ide po nebu,
Za njim diva Marija;
Sinka svoga molila:
„Učin', sinko, pravo.
Bog je dao Sv. Petru ključe,
Da otvori Višnji raj,
A u raju veselo,
A u paklu teselo.
Biži, biži, Rudica i t. d.“

Ali to proklinjanje Rudice valja neprestano opetovati, jer kad ona to čuje, tada se ne približava, misleći da su je naćukali, a znajući, da je ne će primiti, brza odmah do drugih vrata pa traži zakloništa, jer su gromovi brzi

Veli se: „Od svetog Ivana sapeta“, jer je on, osim kazne, što je od Boga stiže, dade od gjavola sapeti, da tako sapeta luta po svijetu.

Prošle godine, baš u dan, kada se u kalendaru slavi „Odsječenje glave Sv. Ivana Krstitelja“, potukao je na Braču silni grad vinograde. Neki nikako ne će da izbiju iz glave, da se Rudica nije tada desila na otoku, jer Bog pusti na nju gromove, a grad obično pada, kada grmi i gromovi pucaju. Na otoku Hvaru opazismo, da svaki put kada grmi, zapale na jednom tanjuru blagoslovljena lišća od masline, javora, palme i t. d., ali — vele —, da je najbolje zapaliti „rute“, jer da Rudica ne može podnijeti njezinog mirisa.

I sama „Poganica“ je za naše Otočane neka posebna vrsta zloduha. No ona je nevidljiva. Kada grmi leti po zraku u oblaku zavijena, ne bi li kako odvratila grom, da ne udre u Rudicu, ali joj je sve badava.

Nekoji pak vjeruju, da bi se Bog smilovao Rudici, kad bi ko mogao ubiti Poganicu, jer da bi je tada na njezino mjesto sakrio u oblak. Kažu neki, da je oblak, u kojemu stoji sakrivena Poganica, crn i da svršava jednim kukom, koji da je tobož njezina glava; na stranama da je takogjer malo izbočen, a to da su joj ruke, a isto tako i na dônjem kraju, što bi joj tobože bile noge. Ko hoće da je ubije, valjalo bi da u jutro u dan Sv. Ivana Krstitelja nabasa očima na oblak, na kojemu je Poganica, pa da

potegne u nju iz „trumbuna“ [1]), ali mjesto olova mora metnuti krugljicu od blagoslovljena voska. Ovako pucaju i u vještice (višćice), o kojima će biti takogjer govora. Jednom smo čuli, da bi najlakše mogao ubiti Poganicu onaj, koji žive u smrtnomu grijehu sa nečistim, jer da se ona, kao grješna duša, najvole takovima pokazati u podobi opisanog oblaka.

Mi smo čuli jednom od jedne bake u selu Svirčima na Hvaru, da je Poganica uvijek u blizini Rudice, s toga da je najbolje, kad je progoniš, ovako govoriti i k tomu češće se prekrstiti:

„Poganica, Poganica,
Velika grišnica,
U „ariji“ [2]) stoji,
A Boga se ne boji.
Sram te bilo Poganice,
Grišna majko Irudice:
Bog te ne će ni u paklu ni u raju,
Ča učini Karstitej Ivanu!
Biž', sakrij se, grišna ženo.
Biž', uteci, tavna [3]) ženo;
Ne kaži se dobroj dici,
Ni mladiću ni divići!“

O Rudici i njezinoj majci Poganici nama je pošlo do sada za rukom samo ovoliko megju otočanima otkriti. Možda ću vam moći skoro i više da javim, saznadem li što god o njima.

Antun Ilija Carić.

---

[1]) Trumbun je starinska vrst puške na kremen sa cijevi sve to širom prama gornjem kraju.

[2]) Talijanska riječ „aria“ = zrak, vazduh.

[3]) „Tavna“ = „zla“ od zao.

Zemaljska štamparija u Sarajevu. — Земаљска штампарија у Сарајеву.

Sarajevo, juli—septembar. 1897. Сарајево, јули—септембар.

GLASNIK ZEMALJSKOG MUZEJA U BOSNI I HERCEGOVINI.

ГЛАСНИК ЗЕМАЉСКОГ МУЗЕЈА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ.

Historička istraživanja o plemenu goričkih i vodičkih knezova

od

dra **Ljudevita pl. Thalloczy-a.**

Svrha je ovijem studijama, da dadu historičku osnovu tako dragocjenom novčanom materijalu slavonskih banskih dinara na temelju gradiva, koje dijelom još nije poznato.

Hrvatsko historičko istraživanje zanimalo se dosad većim dijelom starijim spomenicima, a tek od skora počelo se nešto više obazirati na lokalnu stariju slavonsku historiju.

Ovom prilikom želimo da u četiri odjelka rasvijetlimo povijest razvitka plemena knezova od Gorice. Prvo ćemo uglaviti podrijeklo ovoga plemena; drugo iz gradiva, što nam je pristupačno, sastavićemo rodoslov svojte do onog vremena, kada je od nje postala žalibože već izumrla[1]) porodica Blagaja; treće daćemo historički nacrt plemena, a najposlije daćemo prilog k historiji razvitka pečatâ i grba iste porodice.

A. Podrijeklo knezova od Gorice.

Ključ za pitanje o podrijeklu goričke porodice daje nam ugovor primorskoga bana Stjepana, sklopljen sa Senjanima god. 1243., a sačuvan u arhivi friulskih Frangepana, i taj ugovor nas upućuje na bistrenje podrijekla porodice.

U povelji: Stjepan primorski ban, *Radoh, Wolchina,* Toma *Sciernik, Krichko, Radoynjin sin Michoval* senjski gragjani, daju na vječnu uspomenu, da su oni radi prestanka po obije strane štetnog neprijateljstva izmegju komeskog plemena *Baboniga* i *brata mu Stjepana* i Senjana držali zajedničko vijeće i uglavili megju sobom za vazda mir. Da se ovaj mir ne bi nekad poremetio, senjski sudnici i cijela općina zavjeriše se, da od toga mira ne će nikad odustati. No ako bi se ipak dogodilo, da od plemena komesa

[1]) Dne 26. februara 1897. umr'o je u Ljubljani potonji potomak ovoga svijetlog plemena grof Ljudevit Blagay.

jednom neko pogine, neka bude kazna 500 maraka. Dalje su mir i s tijem utvrdili, da ako bi jednoj od obije strane: Senjanima ili plemenu komesa ma otklen poprijetio neprijatelj — tako zvana *vražda* — onda ona druga strana da mora od svake kuće pokupiti po 5 dinara kao pripomoć za napadnutu stranu, ako se pak ovaj novac ne bi sabrao do odregjena roka, da onda obavezna strana mora platiti globu od 100 dinara. Ako bi dalje jednoj strani trebalo vojske, da joj onda ona druga strana svakojako mora priteći u pomoć, ako bi pak propustila to, da mora platiti globu od 50 romanija.

Da bi najposlije ovaj ugovor za uvijek vrijedio, Senjani daruju banu Stjepanu u njihovu gradu jednu palaču na dva kata sa vinogradom što mu zapada. Ovo je pak pleme komesa Babonika i Stjepana:

1. Sinovi Race, od kojih bješe prisutan Gemizina,
2. Ladyhovich, „ „ „ „ Drazimich,
3. Koranychanych „ „ „ „ Bogdan,
4. Witez Hutinyanim, „ „ „ „ Chervey,
5. Bonyanim „ „ „ „ Radigoz.

Svjedoci ovog ugovora bijahu:

a) zagrebački kanonik,
b) toplički (Topusko) kanonik,
c) kanonik templariusa,
d) hrvatski plemići:
1. Dragutin *Krbavski,*
2. Jakov *Lički,*
3. Nemanja *Bušački,*
4. Lampert *Gezečki,*
5. *Plemići s onu stranu Gvozda:*
1. Marko Brocus,
2. Jaroslav,
3. Andrija Petrov Peset,
4. Wlchez i Strezeslav Clochoh,
5. Nedelko i Strahvan.

Pri koncu uglaviše, dâko bi se što dogodilo megju ugovornicima, da svaka strana može odrediti samo po jednog sudnika: Senjani jednog i pleme kneževo jednog.

Podlinik povelje ovako glasi:

In nomine sanctae trinitatis et individuae unitatis: Universis Cristi fidelibus tam modernis, quam posteris praesens scriptum inspecturis S(tephanus) partium maritimarum banus una cum civibus Scenyensibus quorum nomina sunt haec: *Radoh Wolchyna, Thomas Scernik: Krichko, Michouel* filius *Radoynjc,* insuper cum omnibus civitatis eiusdem habitatoribus salutem in vero salutis auctore. Universitati vestrae patefacimus, quod cum super inimicitiis inter nos videlicet, inter generationem *Babonik* comitis et *Stephani bani* et populum Scenyensem exortis iuxta templarios per praeceptum domini regis ita, quod nostris peccatis exigentibus utraque parte multis mortuis inultisque in exercitu interfectis vehemens dispendium sustineremus, nos Stephanus banus cum Scenyensibus mutuum colloquium haberemus

divina favente clementia unanimiter desiderauimus, ut eiusdem inimicitiae voraginem extingueremus, et ut esset post triste malum gratior ista salus post tantas inimicitias cum nostris successoribus inseparabilis fraternitatis coniuncti vinculo simul viveremus perpetuo. Verumtamen ne nostrum laudabile desiderium ut etiam nostrae pacis inviolabile vinculum per aliquod posterorum inutile discidium aliquo modo possit revocari in irritum, nos iudices et consiliarii Scenyensis communitatis cum tota nostra communione dileximus, quod nunquam a perpetuitate pacis formatae secederemus. Imo si per peccata nostra inimicitiam recordantes eliminatam homicidium in generatione comitis Babonik et Stephani bani perpetraremus, vel etiam in aliquibus in praefato exercitu cum ipsis per praeceptum regium extitis quingentas marcas argenti persolveremus Stephano bano et germano suo Babonik comiti et eotidem communi iudici, praeterea intantum fraternitatem nostram confirmavimus, quod si alicui nostrarum duarum partium scilicet vel parti Scenyensi vel generationi comitis Babonik et Stephano inimicitia, quae dicitur vulgarice *Wrasda* aliunde immineret, altera pars tanquam fratribus de omni domo sue generationis per collectam denariorum regalium Wrasdam persoluere adiuvaret, si vero aliquo modo cuius libere partis istam collectam hora competente dare negligeret illos V. denarios coactus per suam generationem cum pena centum denariorum consequenter exhiberet. Insuper si alicui parti ingrueret necessitas vel generationibus, Babonik et Stephano vel generationibus, Scenyensibus cum exercitu vel sine oportunum esset, altera pars omnimodum consilium et auxilium omni dilatione postposita conferret: siquidem si aliqua partium hoc facere negligeret alteri parti cum sua generatione L romanaros persolveret denique ut huius fraternitatis compago nobis et nostris posteris in aeternum permaneat inviolabilis, nos Scenyenses concives in palacium cum duobus Stachucijs et cum una vinea bona Stephano bano et suis successoribus libere et quiete absque omni contradictione perhenniter possidendum contulerimus generationes vero comitis Babonik et Stephani haec sunt: filii *Race* de quibus confirmatione pacis interfuit *Gemizína; Ladyhovych,* de quibus interfuit *Drazimich; Koranychanych,* de quibus interfuit *Bogdan; Witez hutinyanim* de quibus interfu(i)t *Chervey; Bonyanim,* de quibus interfuit *Radigoz.* Testes siquidem huius seriei sunt capitulum Zagrabiense, capitulum fratrum de Toplica, capitulum templariorum, nobiles de Chroacia, Karolus de Corbauia, Jacob de Lika, Nemanya de Busah, Lampert de Geizka, nobiles *ultra Gozd.* Marc. filius brocum, Jaroslaus, Andreas filius Petri de Pechek, Wlcheg et Strizelav de Clachoh, Nedelko et Strahoan et ceteri quam plures. Tandem ne pia bene operantium gesta per decursus temporum liturari valeant vulpina persutia nos utriusque partis actores causa testimonii certioris

inscribi fecimus praesentem paginam sigilli communitatis Scenyensis et etiam sigilli Stephani bani muniminibus roboratam, anno ab incarnatione domini MCCXLIII mense februarii. Ultimo non praetermittitur, quod si aliqua causa inter duas partes exorta fuerit, iudices non iudicantur nisi unus de communitate Scenyensi alius de generatione Babonik comitis et Stephani bani.

U ovoj povelji nahodimo riješenje pitanja o podrijeklu. Iz nje proizlazi to, da su primorski ban *Stjepan* i brat mu *Babonig* kao i njihovo *pleme* bili u neprijateljstvu sa gradom Senjom (Segnia) u godinama prije 1243. Ovo je neprijateljstvo postalo sa pograničnih raspri i drugih razdora, a od toga je postala docnije tada uobičajena vrsta privatnog sugjenja: čitava niska krvnih osveta, koja je do minulog stoljeća na onijem stranama vladala. Već sama krvna osveta po sebi iziskivala bi, da za prolivenu krv svojta ubijenoga traži nove krvi, i ovo je stanje trajalo desetinama godina. Samo na upletanje crkve ili kraljevske sile odustajale bi stranke od daljeg gloženja i uglavljivale takav mir, da odjako „vječito žive u nerazdvojnoj prijateljskoj svezi". Ove vražde (staro-slavenski вражда), gloženja ponavljala bi se vazda, s toga trebaše da se uglavi mir na tvrdom temelju, te bi stranke davajući sebi megjusobna jamstva u svečanom obliku sastavljale povelju o tome. Ali misao o vječitom miru živjela bi samo na hartiji, jer bi se senjski trgovci pljačkali s dana na dan, tako da su se 1278. ban Stjepan i Radoslav iznova morali zavjeriti, da ne će ticati u Senjane, i to opet zajedno sa svojom rodbinom (Stephanus, banus, comes Radislaus et *societas* eorundem[1]). A mučno bješe onda sklapati drugi sem privremeni mir. U smislu jugoslavenskog, kao i današnjeg sjevero-albanaškog plemenskog prava, imanje svake rodbine, generacije sačinjavalo bi zajedničko imanje onog plemena, pa ko bi zametnuo kavgu na granici, taj bi se onda gložio sa cijelim plemenom. Ko ne spada u pleme, taj je *tugjin.* Ako bi se sada obije strane izmirile i megju sobom pobratile, onda bi nestalo megju njima i misli tugjinštine i nastupilo bratinstvo, prijateljski odnošaj.

U ovoj povelji sročile su se dvije strane: *skup senjskih gragjana,* petorica njih poimence: Radoh, Wolchina, Thoma Scernik, Krichko i Radoynjc (Radojnićev sin Mihajlo) i *pleme,* generacija kneza *Baboniga* i primorskog bana *Stjepana,* gradski živalj i seosko žiteljstvo.

U povelji stranke uglavljuju dvostran ugovor: megjusobno da se pomažu novcem (svojevoljnom ratnom porezom) ako budu napadnute i vojskom, ako jedna od ugovorenih strana to zaželi, pa uglavljuju i sugjenje megju sobom.

[1]) Thallóczy-Barabás: „Codex Diplomaticus comitum de Blagay" (M. Tört. Emlékek knj. XXVIII., Budimpešta 1897.), XV., str. 34.

No ovaj po pravnu historiju zanimivi prilog prevazilazi to, što ugovor imenuje pleme Babonigovo i Stjepanovo. Po tome su Babonig i Stjepan kao predstavnici, punomoćnici svojeg plemena ovlašćeni da uglave mir. Po ovoj povelji njihovo se pleme 1243. dijelilo na pet grana:

To su poimence:

1. *Sinovi Race,* od kojih je došao *Gemizina* da uglavi mir.
2. *Ladihovych* (Ladihović), došao *Drazimich* (Drazimić).
3. *Koranychanych* (Koraničanić), došao *Bogdan.*
4. *Witez Hutinyanim* (Vitez Hutinjanim, hutinjski vitez), došao *Chervei* (Hrvoja).
5. *Bonyanim* (Banjanim), došao *Radigoz* (Radogost).

Babonigova i Stjepanova grana predvodi, ostali su pojasne grane: svaka porodica prati ispred sebe po jednog poslanika da uglavi mir, jer samo tako priznaje cijela generacija, da mir i nju veže. A što proizlazi iz toga? Eto to, da su spomenutih pet grana *krvni rogjaci*, prvobitno skupina od jednog pradjeda proizašlih porodica, a to nam u njima prikazuje staru slavensku generaciju.

Da razgledamo po redu spomenuta plemena:

1. Sinovi *Race:*

1279. članovi plemena *Rathey* (de genere) Radoslav, Jesen, Godomir, Isanov sin Senko daju svoje zemlje, koje leže u *Kychi* kraj potoka Čemernice, za dvadeset i pet banskih dinara topličkom opatu u našljedstvo. Ova je zemlja njihova baština (XVII. pov.[1]).

1284. god. od istog plemena *Rata* Jesen, Isanov sin Senko i Radoslavov sin Isan daju u našljedstvo sinovima *Baboniga* (1. rodoslov br. I.) za dvanaest maraka svoju zemlju zvanu *Pelava*[2]) (pov. br. XXII.).

1327. od plemena *Rathe:* Nikolin sin Gemizina daje u našljedstvo unucima brumenskog kastelana Kojslava, Stjepanovu sinu (knezu) Pavlu i Ivanu svoju baštinu zvanu Vrhvulčeta (vrh Vučete) blizu tvrgjave *Brumen* za dvadeset i osam maraka (pov. br. LI.).

1353. god. Vitomirov sin Kojlo od plemena *Ratetych* vraća ovome nazad imanje Tatarjevoselo, koje je pradjed im Tiszin sin Nikola Ratetycheva plemena od svog pradjeda uzeo u zalog za dvanaest maraka. Prisutni bijahu od *Ratetych* plemena Vukoslav i Andrijin sin Nikola (pov. br. LXXIII.).

1358. god. zagrebački kaptol izdaje na molbu Duima, sina Radoslava Blagajskog megjašnu povelju o njegovom imanju Siteču, koje su sinovima Babonigovim prodali za sedamdeset maraka Jesen i Isanov sin Kristan u svoje ime i u ime braće im od plemena *Rathe:* Senka, Gerolda, Terpine, Lepechova sina Lepedruga i Gerdonina sina Nikole (pov. br. LXXVI.).

---

[1]) Navodi se odnose na pismohranu Blagajske porodice.

[2]) Izmegju tvrgjave Bojne i Brumena, u okolici rijeke Gline.

1359. god. Stjepanovi sinovi: Marko, Mikec i Egid od plemena *Rathetygh* priznaju svoj dio imanja izmegju Brumena i Hlevkoca (Klokoča) županu Duimu Blagajskom za šesnaest maraka (pov. br. LXXVII.).

1372. god. Bogdoslavov sin Martin od plemena *Rathetych* prodaje svoje imanje duž potoka Čemernice sinovima župana Duima Blagajskog: Ivanu, Nikoli, Babonigu i Stjepanu (pov. br. LXXXIX.) za šezdeset zlatnih forinti.

1379. god. nastaje u stvari zajedničkog imanja Bogine zanimljiva zajednička obavezna pogodba plemena *Rathetych*.

Mikac sin Vlčikov od plemena Rathetycha i sinovi mu Pavle i Marko i posinak Vaso Lampetić prodali su Boginu i ostalo zajedničko im imanje za stotinu dukata braći svojoj a Veličkovim sinovima Orleku i Grguru i njihovim sinovima, naime Orlekovim sinovima: Mihajlu, Ivanu, Andriji, Grgurevu sinu Gjuru i sinovcu im Jubovu sinu Martinu, i ovoga sinu Pavlu, i to tako, da kupci, doklen ne plate ovih sto dukata, *kao kulučnici* moraju služiti, kao i ostali kulučnici prodavačevi (pov. br. XCIV.).

1380. god. zagrebački kaptol na zapovijest kraljice Jelisavete mlagje reinstalira našljednike pokojnog Ivana sina Nikolina s pridjevkom Tisza od plemena Ratetycha i Stojimira sinovca mu a sina Ivana i pripadnike mu u imanje Lokočovo, koje je silimice osvojio Gjuro Czudar glavni peharnički majstor (pov. br. XCV.).

1386. god. vraća topolički opat Ivan sinu Andrijinu Nikoli i Nikolinim sinovima Andriji, Tomi i Gjuru od plemena Ratheticha (nobiles de Rathetich) Kupčugoricu (u okolici Klokoča), koju je nekadašnji ban Stjepan od njih oduzeo.

1426. god. *Rathetych*-ki Martin Ajtić posluje kao banov čovjek pri instalaciji Ante Blagaya u njegove tvrgjave Gradec i Doboc (pov. br. CLIII.); 1427. god. pri instalaciji sinova Nikole Blagaya u njihova imanja Verhovina, *Lokočevo* (1380. Stojimira Ratetića, v. pov. br. XCV.) i Podmartinje.

1428. god. je *Ratetički* Gjuro Ajtić susjed dobretinskom imanju Franka Goričkog (pov. br. CLXXIV.).

1439. god. Petra *Ratetića* sin Nikola, za olakšanje svojim sinovima Tomi, Grguru, Andriji i Lukaču daje svoje imanje Dobrodol na Ratetiću sa nekoliko svojih kulučnika Mikuševu sinu Lukaču i njegovim sinovima od plemena Bovića za šezdeset zlatnih forinti u zalog (pov. br. CLXXVI.).

1439. god. prisustvuje Anto Ajtić *Ratetički* kao banov čovjek pri instalaciji Grga Blagajskog u njegovo imanje Brezovica i Dol (pov. br. CLXXVII.).

1440. god. prisustvuju *Ratetići* Vladislav i Martin kao banovi ljudi pri instalaciji Grga Blagajskog u Dobretini (pov. br. CLXXIX.).

1452. god. od plemena *Ratetić* Senkocki Damjan Butković i žena mu Jelena uzimaju pod svoje Vinka Freilicha[1]) kastelana u Komogojnu (CLXXV.—VI.).

1457. god. Petar i Ivan od plemena Ratetić sinovi pok. Vladislava Ajtića Bozetajskog (v. CLXXIX.) daju u našljedstvo svoj dio imanja u Velikoj Slobodi Grguru Blagajskom za sto pedeset zlatnih forinti (pov. br. CLXXXIX.).

1457. god. pok. Ivana Ajtića sin Marko, pok. Antuna Ajtića sin Ivan i pokojnog Martina Ajtića sin Andrija, svi od plemena *Ratetić*, predali su svoje imanje u Oresji Grguru Blagajskog.

1459. god. isti Grgur Blagajski kupio je od ženskih baštinika *Ratetića*, naime od žene Petra Draganića Bojnajskog Jelisavete, kćeri Dimitrija Skornića Zemkockog, imanje *Zemkoc*,

---

[1]) Od ovih su podrijeklom Frajlikovići.

kao i dijelove Apolonije udovice spomenutog Dimitrija Skornića i kćeri mu Kate i Ane, kao i dijelove Agneze, sestre Dimitrija Skornića u istom mjestu. Povrh toga kupio je imanje Barbare udovice Petra, sina pok. Vladislava Ajtića Bozetskog, u Maloj Slobodi i Stankovcu. Pri instalaciji bješe banov čovjek Ivan sin Ante Ajtića Bozetskog (pov. br. CXCII.).

1482. god. *Ratetićki* Ivan Ajtić kao banov čovjek pri instalaciji sinova Gjura Markočelića Ivana i Ilije u imanje Došanj (pov. br. CCVIII.).

Eto u glavnom potpuno opravdane slike plemena Ratetića od 1279. do 1482. u neprekidnom nizu i ako nije u tvrdo raščlanjena. Osnovatelj je plemena: Rathey, Rata, Rate, Race, od ovog potječe zbirna imenica Ratetić.; 1426. odvaja se od naplogjena plemena porodično ime Ajtića, pak onda Senkocki Skornići. Ove grane pokazuje naš diplomatar, a iz Tkalčićevih Mon. epp. Zagr. I. dio navodimo ove odnošaje:

1211. „terra Raten super fluvium Glinyza" (26. str.) Pelava-zemlja. Up. pov. XXIV.

1225. sex generationes comitatus de Gora; Pridizlai videlicet de Bojna, Alpret, Martinus filius Brochoinae, *Rate,* Bizlai, Trmha et fratrum (55. str.).

1234. „Rata cum tribus filiis suis, videlicet Gamaticia (Gemizina), Martin et Isanj" (74. str.).

1252. „Genzine, filius Ratha" pristaldus Alexandri vicebani Alexandri comitis Zagrabiensis (96. str.).

1261. regni nobiles: „Pouorsanus filius Rata" (127. str.).

1285. Božin sin Zemk, brat mu Maren, Stojslavov sin Vlčeta, Cernkov sin Dobrotch i *Radei,* za tijem Bratesin svi priznaju svoje imanje Večinčret za deset maraka Arlandovu sinu županu Ivanu, za njihovog gospodara bana Stjepana. (217. str. — U našem diplomataru je Vlčeta 1279.—8. Jelenkov sin. 24. str. No Senkovčani su bez sumnje Ratetići). Da su ovi od plemena Race Rach, proizlazi

1294.: Zemk filius Bose, frater Wlkoy, Radey filius Wlkovoy, frater Ramona, item Rethk filius Nenadai de genere *Rach*". Svoje imanje Drozgomet priznaju banu Stjepanu za deset maraka (233. str.).

1295.: Ratini sinovi (244. str.).

2. Pleme *Ladyhovych* (Ladiković, Ladchovic).

1440. god. zagrebački kaptol instalira sinove Ivana Pethryegha: Petra, Pavla, Blaža i Filipa u imanje Gumazova sina Mika zvano *Ladykowigh* (pov. br. CXVII.). Ovaj Gumaz neophodno spada u to pleme.

1504. Gjuro Sanković od plemena *Ladyhovich* u korist svojih sinova Nikole i Ivana daje u našljedstvo svoje imanje Kerstinu u cetinskom okrugu za trista zlatnih forinti kaločkom arcibiskupu Grguru i sinovcu mu Ivanu Cetinskom (obojica su Frangepani). (Pov. br. CCXXIV. i arh. sv. X. Cod. Dipl. comitum Blag.)

Zemlja Ladihovicha spadala je u po sv. Nikoli nazvanu župu dverske glavne dekanije na teritoriji zagrebačke biskupije. Kraj Stenišnjaka poredala su se sva ova plemenska imanja, to im bješe središte. (Tkalčić stat. zagreb. kapt. u XIV. st. II. k. 93. s.)

3. Pleme *Koranychanych* (Koraničanić).

U arhivi doduše nema spomena o svojti ovoga plemena, i rijeka Korana spominje se samo kao granica (pov. br. XXVII.) i kao tributalno mjesto (pov. br. XXXVII.),

no sumnje nema, da je ovo pleme duž rijeke Korane držalo svoje zemlje, u današnjem slunjskom kotaru modruško-riječke županije u području općine Drežnik. Naime kralj Andrija III. u svojoj objavi od 1292. II./26. (pov. br. XXVII.) dariva banu Stjepanu zemlju Dresnek. U njegovu području bijahu naseljena mnoga plemena: *Dragoslav, Klokoč, Gozlič, Krisič,* a megju susjedima je i *Radeth*-ov sin Krasina.

No sve to ne dokazuje koliko treba. Mnogo više odlučuje u tome to, što se Koranicsa (Coranicha) pojavljuje oko grada Stenišnjaka kao po sv. Krstu nazvano župno mjesto pored imanja Ratetića i Ladihovića. Amo se presadila loza Koraničanića. (Tkalčić II. 93.)

5. Pleme *Witez Hutianym* (Hutinajskih vitezova).

1264. Čalkovi sinovi Jako i Stjepan daju u našljedstvo svoju zemlju zvanu Kolevrat duž potoka *Hutina* za jedanaest maraka županu *Radihi* (Radoslavu) i bratu mu Stjepanu. Pošto je prodaja učinjena u smislu prava prvoprodaje, to je kupac očevidno bio susjed i držao zemlju oko potoka *Hutine*, te se ova plemićka svojta prozvala po ovom potoku, kao i Klokoćani (pov. br. VIII.). Ovo imanje kraj potoka Hutine nazvano je: zemlja Hutina (terra Hutina) i na njoj je stojao pozniji grad Stjepanovića Stenišnjak. U ostalom i iz XIV. br. statuta zagrebačkog kaptola proizlazi, da je u dverskoj glavnoj dekaniji kraj crkve stenišnjačke bila po sv. Jurju nazvana Hutinska župa, ovdje su bila imanja svijeh grana Stjepanova i Babonigova plemena; od ovih se jedan odovlen i nazvao. (Tkalčić II. 92. s.)

Spomenućemo i djelovanje župana *Hudine* u XIII. stoljeću, jer je to biološki analogan podatak po razvitak našijeh plemena, i jer je jedan od znamenitijih podataka za slavonsko područno pitanje.

Kralj Bela dariva županu Hudini i četvorici njegovih rogjaka: Petru, Gjuri, Bogdanu i Potočinu — za stečene zasluge prilikom spasenja mu i prekodravskog boravka povodom tatarske krajine — Megjuriječje, koje spada u prekodravske dijelove Šomogjske županije i uzima ih u red „in aulicos et serviéntes nostros", ili postavlja ih pravim *zemaljskim* plemićima. A to se zbilo 26. aprila 1245. (Tkalčić ibidem 85.)

Ovo šomogjsko Megjuriječje dobio je obzirom na njegove zasluge kao kraljevski dar župan Hudina (Hodina) sa svojim rogjacima Gurkom, Petrom, Bogdanom i Potočinom. No 9. aprila 1246. potužiše se ovi, da ih ban pojedince prisiljava na službu u njegovoj i kraljevoj vojsci. Kralj za to naredi, da poslije svakog petog kulučnika jedan konjanik mora služiti kralju. (Tkalčić I. 87.) No na to opet stupa pred kralja mošonski župan Benedikt, i kazuje, da Megjuriječje leži u kordovskoj županiji, a ovu je kralj njemu darovao, po tome daklen Hudina nema na to nikakva prava. Kralj je na to izjavio, da Megjuriječje ne spada u Kordovu, no i ako bi tamo spadalo, da je Hudina ranije dobio na dar Megjuriječje, nego li Benedikt županiju, s toga potvrgjuje dar Hudini.

Megjuriječje bješe pripadništvo šomogjskoga grada, a kralj Bela je 1245. iz svog dara odvojio ovu zemlju od imovinstva šomogjskoga grada; ban Stjepan Gutkeled, ban cijele Slavonije htio je 1252. i ovu zemlju da reintabulira u smislu općenite zapovijesti o pouzeću gradskih zemalja. (Tkalčić I. 94.) No kralj je 1256. potvrdio svoj raniji dar i Hudina je ostao u imanju. (Tkalčić I. 113.) Na taj je način ostala, ušljed naredbe Bele IV. iz Bihaća od 1262. god., i zemlja Megjerica u rukama svojte Stjepana Hudine, Grubešina sina Grgura i ostale mu braće (127. s.).

No pleme Hudina je megju tijem sa mnogih pustošenja 1299. sa svijem osiromašilo, te s toga razloga daju ovi svekolika svoja imanja na zemlji Megjerici, koja su —

kako vele — držali po daru Bele IV. pod zlatnijem pečatom od 1245. (I. 85.), zagrebačkom biskupu u našljedstvo i postaju kulučnici (I. 241. s.).

Eto historičko-biološke slike jednoga slavonskog plemena.

Pleme se otkida od pomorske obale. 1241.—2. vojuje Hudina protiv Tatara i 1245. dobiva Megjuriječje, koje je tada pripadalo šomogjskoj županiji. Iz povelje zagrebačke biskupije proizlazi, da je tadašnja granica šomogjske županije jamačno trebala dopirati do granice stare županije *Gordove* (comitatus Kordua, danas Grgjevac) do potoka Čazme, inače ne bi bio župan Benedikt reklamovao *Megjuriječje* kao takvo, koje bi pripadalo Gordovi. (I. 90.) Ovo *Megjuriječje* ležalo je u poznijoj köröskoj županiji u okrugu kamarcajske glavne dekanije zagrebačke biskupije. (Tkalčić I. 126.) Csánki[1]) je u svojim topografičkim studijama razložio, da mjesto Megjurača leži izmegju potokâ Čazme, Bedeničke i Račučke, pa su pod tijem razumijevali Megjuriječje. Stari hrvatski naziv: Megeric (Medjerica, medju rijeka), Mergerywche (Medjeruče) potpuno se podudara sa magjarskim nazivom. U Megjurači bijahu u XIV. vijeku obični plemići vlastela, a u više prilika bijaše i sjedište staroj köröskoj županiji. U ovom su kraju držali zemlje i kamarcajski *Vitezi* (Vitezići[2]).

Doduše mi ne znamo da pokažemo svezu izmegju plemena župana Hudine i Vitezova, ali se duh arhivalnoga gradiva ne protivi tome mnijenju, da to ime proističe od Viteza Hutianima, Hutinjskih Vitezova.

Doklen je jedan dio mnogobrojnog plemena Hudina osiromašivši postao biskupov kulučnik, dotlen jedna do dvije zgodnije grane ostaju i žive dalje kao zemaljski plemići.

5. Pleme *Bonyanim* (Bojnani).

1424. 25. januara kralj Sigismund darovao je Nikoli Blagayu Kostajnicu, Stebanču, Čaglić, Bašju, *Banjanet* i Donju Jamnicu. Ova su imanja ležala u zagrebačkoj županiji i sa ondje imućnim plemenima potpadala su pod kraljeve činovnike. Po tome daru dospjela su tamošnja plemena u kulučnički odnošaj spram Blagajaca (pov. br. CXLVII.).

1424. 16. augusta zagrebački kaptol je uz prkos zabrani Fridrika Celjskog instalirao u spomenuto imanje sinove Nikole Blagaya: Vladislava, Antuna i Ivana (pov. br. CXLVII.), iste godine 11. novembra zapovjedio je kralj zagorskom županu Fridriku Celjskom, neka ne tiče u Blagajce (pov. br. CXLVIII.).

Banjani leže u krupskom kotaru današnjeg bihaćkog okružja. U XV. stoljeću pripadali su zagrebačkoj županiji, a crkveno u zagrebačko prepoštvo[3]).

Pleme Banjani (Banjanim) u ovom obliku nahodimo samo u XV. stoljeću i to daleko od stenišnjačkih ostalih plemenskih imanja kao takvo, koje je izravno spadalo pod kralja. Moglo bi nastati pitanje oko toga, eda li pod Banjanim ne treba možda da razumijemo: *Bojnu* u blizini Banjana. Bojna je osnova gentilnom imenu „Bojnani". Babonigovi sinovi već su 1266. dobili Bojnu pod svoje, kada su svoju baštinu Vodiču izmijenili za imanje Seroniču, Bojnu i Stojmerić slavonskoga bana Rolanda.

Što se ove izmjene tiče, moramo primjetiti, da je *kninski* biskup Vladislav izdao dotičan ekspedit o tome. Ali Babonigovi sinovi kao izmjenitelji obvezali su se, da će ovu izmjenu potvrditi zagrebački kaptol, stariji kralj, kraljević Bela i ban. Oko te

---

[1]) „Körös-megye a XV. században". 22. s.

[2]) Csánki D. n. o. 23., 30.

[3]) U krupskom i cazinskom kotaru spominju u našem Diplomataru spomenutu kostajničku crkvu, čagličku, a ovdje bješe i bojnanska crkva. (Tkalčić II., 76.)

izmjene baktao se zagrebački kaptol. (Pov. br. IX., Up. Hazai Okmánytár VIII. 104., 106. str.)

Neke vjerovatnosti imade u kombinaciji, jer je u susjedstvu kičajskog imanja Ratetića imao zemlje 1279. neki *Granga Boyna* (pov. br. XVII), a isto je vjerovatno, da je zemlja Bojna (terra Boina) kao zajedničko plemensko imanje ležala kraj zemlje Pelave i Bluzete (Bulzeta). Pelava je prodajom dospjela Ratetićima u ruke. Tako to kazuje — kako već navedosmo — povelja zagrebačkog kaptola od 1284. (XXII. O Pelavi još LI.) Bojnu drže Blagajci 1380. (pov. br. XCVI. Susjedi su im pleme Krešić XCVII.).

Pitanje se vrze oko toga, hoćemo li smatrati pleme nastanjeno na zemlji gradu Bojni pripadnoj, ili pleme na zemlji Banjani Banyane, koja je 1424. postala Blagajsko imanje, za istovjetno (identično) sa plemenom braće Stjepana i Baboniga: Banjanima. Doduše Diplomatarium ne daje nam pojedine karike u lancu, no to proizlazi, da je bilo plemena Banjane, kojeg se ticala porodica. U ostalom nedostatke nam tumači i ta okolnost, što je pleme Banjane u XV. stoljeću postalo kulučničko (jobbagio).

*

Iz ovijeh podataka proizlazi izvan svake sumnje, *da je onih pet plemena, što se spominju kao plemena bana Stjepana i Babonika, prvobitno živjelo u jednoj porodičnoj zajednici i da su u sredini XIII. stoljeća bila svjesna toga. U ovakoj univerzalnosti ističu se ona pod vodstvom bana Stjepana i Babonika Goričkog.*

Pošto se pak ova plemena po historiji i po podrijeklu ističu na onoj zemlji, koja je susjedna sa Hrvatskom preko Gvozda[1]*, pošto su im svjedoci posjednici starog hrvatskog područja, a ugarsko zemaljsko pravo im samo postepeno preinačuje njihovu porodičnu organizaciju, u koliko se ova očituje u zajedničkom držanju imanja: to mi smatramo kao izvan svake sumnje, da su se ban Stjepan i Babonik, kao najuglednije vogje bratskog im plemena, na temelju ugarskog zemaljskog prava odvojili od toga naroda, koji se tada zvao slavonski, a politički je stojao na onoj prijelaznoj zemlji, koja je od Save vodila u staru hrvatsku zemlju. Oni su za tijem za dugo postali najugledniji posjednici slavonske zemlje, osobito zagrebačke županije, no to već nijesu više dočekali na svojoj zemlji, kada im je mjesto podrijekla dobilo hrvatsko ime, pa se i taj narod pretvorio u politički priznat narod hrvatski.*

B. Rodoslov goričkog odnosno vodičkog plemena.

Rodoslov Blagayske porodice sastavili smo na priloženoj tablici. Tablica nam iskazuje 30 članova porodice do Duima, osnovatelja porodice Blagay. U tome smo se poslužili pismohranom porodice, studijama Antuna Póra, sastavkom Schönlebena i gradivom našeg Diplomatara. Dokaze po

[1]) Preko megje što ju čini Mala Kapela.

Rodoslov porodice Gorice, odnosno Vodiče.

1. Nicolottus
de genealogia Ursinorum comitum et senatorum urbis Romane.

2. comes Stephanus de Gorichia (I.) † pred 1210.
Imao za ženu: filia Hermani comitis de Gorichia in partibus Karinthio.

3. Babonik (I.) comes de Wodicha.
Imao za ženu: **N.**, sestru bana Rolanda (Sch.).

4. Stephanus (II.) comes de Wodicha.

5. Petrus. **6. Mathias.** **7. Jacobus.** **8. Cristanus.**

Endrey 1313.

Endrey comes de Wodicha 1347.

Petrus 1355. **Andreas** 1355.

Stephanus de Wodicha 1355.

Helena
m. Franko-pan Duymo.

9. Babonik (II.)
1283. condam.
Imao za ženu:
groficu od Požege,
sestru Albertina
Morosini-a. (Sch.)

10. Dionysius
banus?

11. Radoslaus (I.)

12. Stephanus III.

19. Ladislaus (Radesclaus?).
Imao za ženu: kćer
bana bosanskoga Prijezde.

20. Stephanus (V.)

29. Henricus. **30. Stephanus VI.**

13. Gregorius
banus.

21. Gregorius.

14. Stephanus (IV.) **de Steničnjak**
banus † 1316.

15. Joannes (I.)
† oko 1335.
Žena mu:
Klara Eufemia filia comitis
Goritiae Alberti III. (?)

Anna
m. Petrus Herczeg
de Szekcső.

16. Nicolaus (I.)

27. Nicolaus III.

17. Radoslaus II.

28. Duimus.
Imao za ženu:
Margarethu Garay
filia Nicolai Garay (Sch.)
prvi Blagajski knez[1]).

18. Otto.

22. Paulus de Kruppa
† 1382.
Imao za ženu:
Katu groficu od Ortemburga,
sestru grofa Majnarda
od Ortemburga.

23. Joannes (II.).

24. Georgius.

25. Dionysius.
ž.: Anna gr. Ortem-burg.

26. Radoslaus III.

Kata.
1. Za Henrika
gr. Ortemburg.
2. Za Gyuraja od
Bessenyő (Bessenyey).

[1]) Od ovog potječe u grofu Ljudevitu Blagay u Weissensteinu 26. februara 1897. izumrla grofovska Blagajska porodica.

poveljama zasebno smo grupisali. Upotrebu smo tijem olakšali, što smo u rodoslovu brojem zabilježili pojedine članove porodice i što smo u dokazima po poveljama pod pojedinim odnosnim brojevima grupisali podatke. Gdje ženu spominjemo po Schönlebenu, označismo (Sch.) pod zagradom, a gdje je to (Sch.) izostalo, ondje se podatak može poveljom dokazati. Schönleben je poznavao porodične spise, no u jednu ruku nije umio čitati, a u drugu je površno radio. Pri svem tome morasmo ga uzeti u obzir, jer je u njegovo doba gradivo arhive veće bilo. Uz često ponavljana krštena imena: Stjepan, Babonik i Ivan[1]) zabilježismo rimske redne brojeve. Iznijesmo i neizvjesnu granu Babonika I., no samo kao podatak, stavivši uz nju broj povelje, a ove članove, kao i one, koji se poveljom ne mogu jasno dokazati, nijesmo obilježili brojkama.

Dokazni podatci k rodoslovu.

1. *Nicolottus*[2]) 1200. U lažnoj povelji kralja Imbra I. navodno pradjed porodice. V. studija br. I.

2. *Stephanus* (I.) 1200. I. comes, navodno od Bele III. dobio „quandam (teram Wodicha vocatam in partibus inferioribus Sclavonie, in contiguitate districtus Zane et Dubicha existentem." — 1218. U sumnjivoj povelji Andrije II. „condam" comes Stephanus de Gorichia. Prije 1209. „bonae memoriae" Wenzel: ÁUO. XI. 107. s.

3. *Babonik* (I.) 1218. II. Najprvo se pojavljuje sa svojim bratom Stjepanom. — 1249. V. Kupuje Polanu dubičke županije. (Po A. Póru ovaj čin potekao je od Babonika II.) — 1256. VII. Sa svojim bratom Stjepanom zajednički drži sela Bezdig i Mekuyn, koja pripadaju dubičkom gradu. Preko 1256. ne pojavljuje se više.

4. *Stephanus* (II.) V. br. 3.

5. *Petrus* 1266. IX. — 1266. HO. VIII. 104.

6. *Mathias* 1266. IX. — 1266. HO. VIII. 104.

7. *Jacobus* 1266. IX. — 1266. HO. VIII. 104. — 1269. X.

8. *Cristan* 1266. IX. — 1266. HO. VIII. 104. — 1269. X.

9. *Babonik* (II.) 1278. XIII. Nicolaus (16.) filius Babonig. — 1279. XVI. Nicolaum (16.) et Stephanum (14.) filios comitis Babonyg. 1283. XX. Radozlao (28.) comite, filio Stephani (14.) comitis, filii condam Baboneg. — 1284. XXII. Nicolaus (16.), Stephanus (14.), Johannes (15.), Oth (18.), et Rachech (17.) filii Baboneg uzimaju Pelavu. — 1299. XXXI. Stephanus (14.) nunc banus totius Scl. Johannes (15.), Raduzlaus (17.) et Otto (18.) comites filii Babunig. — Raduzlaus (11.) condam banus, patruus eorum, daklen su Babonig (9.) i Radoszlov (11.) bili braća. — 1308. Stephani et Johannis, comitum Baboneg. Mon. civ. Zagr. nro 96. — 1310. Stephano bano Sclavonie, Johanni et Radozlao comitibus, filiis comitis Baboneg. Mon. civ. Zagr. nro 97. — 1311. (Nos) Stephanus banus totius Sclavonie. Mon. civ. Zagr. 98. — 1328. Marko kanonik predaje Medvedgrad Stephano, Johanni et Radus, filiis Baboneg. Mon. civ. Zagr. 144. — 1330.

---

[2]) Ovo smo po poveljama ispisali latinski, a gdje nema podatka po povelji, bosanski.

[1]) Valja mi primjetiti, da arapski brojevi pred imenima odgovaraju brojevima, koja se čitaju na tablici rodoslova, a rimski brojevi poslije brojeva godina pak odgovaraju brojevima povelja u Blagajskoj pismohrani.

LVIII. Nicolaus (29.) iuvenis miles ac Duim (30.) frater suus carnalis, filii Radizlai (17.), filii Wabonik. — 1345. LXIII. Duim (30.) filius Radozlai (17.), filii Baboneg. — 1346. Stephanus banus Sclavonie, Johannes et Radozlaus filii comitis Babonik. — Mon. civ. Zagr. 449. — 1361. Stephanus banus Sclavonie, Johannes et Radizlaus filii comitis Babanyk. Mon civ. Zagr. 219. Njegove sinove Morosini Albert 1300. (XXII.) „Fratres cognatos et propinquos" naziva. To je i Schönleben vidio 24. s.

10. *Dionysius* (I.) 1274. CLXIII. banus totius Sclavonie. Tkalčić I. 173. — 1275. Fejér C. D. VIII/3. 77. — 1285. fratri nostro Dionysio bano bone memorie. — Up. Pór Antal, Századok 1894. 28.

11. *Radoslaus* (I.) 1264. VIII. Radiha comes et Stephanus (12.) frater suus uzima zemlju Colewrát. — 1273. XII. Radyzlaus frater comitis Stephani (12.) filii Stephani (4.) — 1278. XIII. Nos Stephanus (12.) banus, filius comitis Stephani (4.) de Vodyche.. pro comite fratre nostro Radizlao (11.). — 1279. XVI. Stephanum (12.) banum et comitem Radizlaum filios comitis Stephani (4.). — 1280. XVIII. Stephano (12.) bano, Radozlao comite Nicolao (16.), Stephano (14.) filiis Baboneg fratribus suis. — Stephanum banum, Raduzlaum comitem et filios Baboneg fratres eorum. — 1283. XXI. Radozlaus comes filius comitis Stephani uzima grad Lipócz. Up. sa onim pod br. 28. — 1218. Tkalčić I. 218. 1292. XXVIII. Radozlaus banus. — 1292. XXIX. Radozlaus tunc banus. — 1294. XXX. Stephanus (12.) banus et Radozlaus banus frater ejusdem dijele se br. 16. Radozlaus, Babonegov sin je još 1299. XXXI. samo *comes*. Up. ovu diobu kod Duima pod br. 30. LXII. — 1299. XXXI. R. condam banus, patruus Stephani (14.) nunc bani totius Scl. Johannis (15.), Raduzlai (17.) et Otto (18.) comitum, filiorum Babunyg (9.).

12. *Stephanus* (III.) 1273. XII. Comes Stephanus, filius Stephani (4.), Radizlaus (11.), frater dicti comitis Steph. — 1278. XIII. Nos Stephanus banus filius comitis Stephani de Vodyche ... pro comite Radizlao (11.) fratre nostro, Nicolao (16.) filio Baboneg (9.) 1278. XVI. St. banum et Radozl. filios comitis Steph. — 1279. XVI. Stephanum banum et comitem Radizlaum (11.) filios comitis Stephani (4.) — 1280. XVIII. Stephanus banus, ... Nicol. (16.) et Steph. (14.) filii Baboneg, t. j. dva Stjepana su razlikovana. — 1287. XXV. Stephanus banus, *prvorogjenik* sin bješe zet banu Prijezdi. 1287. Wenzel, Cod. dipl. Arp. IX. 457. — 1292. XXVII. Stephanus banus filius comitis Stephani (4.) — Stephani et Radizlai banorum, filiorum comitis Stephani, Nic., Stephani (14.) et Johannis (15.) *comitum*, fil. com. Babonig. — 1294. XXX. Stephanus banus et Radozlaus banus frater eiusdem dijele se. — 1345. LXIII. Henricus (31.) et Stephanus (32.) filii comitis Stephani (22.), filis Stephani dicti antiqui condam bani. 1295. Datum in Zrino. Stephanus banus filius quondam Stephani comitis C. studija pov. Dotatak I.

U svezi sa granom I. Babonika kao *rogjaci* s onijema od Vodiče i njima pripadno pleme, koje se 1278. s njima zajedno spominje kao drug (totam generationem et societatem eorundem). (Pov. XV.) pojavljuju se sinovi Arlandovi i Lapuchi (Lapac) od plemena *Agha*. Bliže sveze megju njima ne možemo pokazati. Iz naših pismohrana proizlazi samo toliko, da

(a) Arlandus

(b) Ielenk — *(c)* Joannes comes — *(d)* Nicolaus — *(e)* Achk

(f) Wlcheta — *(g)* Vuk

(h) Lazar — *(i)* Nicolaus

a) 1278. XIII. — 1278. XV. — 1313. XXXV. 1314. XXXVII. — Tkalčić: Mon. civ. Z. I. 1287. 59. s. „de genere Agha". — 1307. 79. s. — 1328. 130. s. — 1285. — Tkalčić Mon. Epp. Zagr. I. 216. s. — 1289. — 226. s. — Wenzel XII. 484. v. arh. por. Esterházy.

b) Up. *a)* i Fejér V/1. 198.

c) Tkalčić: Mon. civ. Z. I. 59. „pro domino suo Stephano bano" već svojim gospodarem nazivaju bana Stjepana (III. 12. sv.).

d) 1313. Okl. CXXXV. — Tkalčić M. Epp. Z. I. 226.

e) 1287. Tkalčić Mon. Epp. Z. I. 220.

f) 1278. Okl. XIII.

g) 1272. Fejér na sp. m. — 1278. Okl. XIII.

h) 1292. Okl. (1292.) „proximo videlicet nobili viro Radozlai nunc bani".

i) 1213. Okl. XXXV.

U pogledu ostale grane plemena Agha saopćena povelja od 16. maja 1271. u Tkalčića (Mon. Epp. Z. I. 156. s.). Po tome:

Tomás de genere Agha

Crisan — Gregorius — Mortunus — Toma

Commetaneus vicinis Joannes filius Arlandi

1279.

Borch de genere Agha

Petar (Tkalčić I. 199. s.)

1278. kao rogjak spominje se:

Stephanus de Lapuch (XIII.)

Gardon — Irsa — Grobissa[1])

(Wenzel XII. 561. 1294.)

Ne znamo da uvrstimo u granu I. Babonika onog Andrijina sina Filipa, koji se 1355. pojavljuje. (LXXIV.) V. Wertnera op. cit. pod Aga 45., 46. s. On više pokazuje.

13. *Gregorius.* Hazai Okm. IV. 54. V. ö. Pór i. h. 29. 1290. quondam.

14. *Stephanus* (IV.) banus de Stenischnach 1336. LX. 1278. XV. Stephanum banum et comitem Radyslaum filios comitis Stephani, Nicolaum et Stephanum ac fratres eorundem filios comitis Babonig. isto 1279. XVI. pov. gdje je Stjepanov sin (br. 4.) Stjepan razlikovan od ovog Stjepana, koji je (br. 9.) Babonikov sin. — 1283. XX. Radozlao (28.) comite filio Stephani comitis filii condam Baboneg (9.). — 1292. XXVII. Steph. (12.) et Radozl. (11.) banorum, filiorum comitis Stephani (4.), Nicol. (16.) *Stephani* et Joh. (15.) *comitum,* filiorum comitis Baboneg (9.), tada još comes. — 1294. XXX. još comes. — 1299. XXXI. Stephanus nunc banus totius Sclavonie, Johannes (15.), Radozlaus (17.) et Otto (18.) comites filii Babuneg (9.) već ban. — 1300. XXXII. *Stephanus* Johannes (15.), Radozlaus (17.) et Otto (18.) *comites,* filios comitis Baboneg (9.), opet comes. — 1313. XXXV. Stephanus banus, Johannes (15.) et Radozlaus (17.) comites filii comitis Baboneg (9.), opet ban. — 1314. XXXVII. Stephanus banus Sclavonie, Johannes (15.) et Radozlaus (17.) comites fratres sui. — 1316. XL. Stephanus banus. — 1360. LXXXI. comites Dyonisius et Paulus filii *quondam* Stephani bani. —

[1]) Lapuch, Lapech, Lapaci imali su zemlje pored Une. Grobsa, Grobissa priznao je 1294., da je svoje imanje izmegju Zakopa i kninske biskupije, koje je Ludgarov sin Azarije poslije brata mu baštinio, prodao banu Stjepanu. Eda li je Ludgar istovjetan sa 1244. spomenutim županom Zodvegom od plemena Aga u. II. 153. to ne znamo.

1370. LXXXVII. comite Paulo filio quondam *Stephani bani filii Baboneg de Crupa* . . . Dionysiuz filius eiusdem Stephani bani frater suus uterinus (prout videtur uterque heredum solatio destituti) eorumque heredes Johannes, Nicolaus, Baboneg et Stephanus filii quondam comitis Duimi filii Radozlai de Blagai (fuerunt filii fratres eorum patruelis).

15. *Johannes* (I.) 1284. XXII. Nicol. (16.), Stef. (14.), Johannes, Oth. (18.) et Rachech (17.) filii Baboneg. — 1316. XLI. Johannes banus totius Sclavonie filius comitis Baboneg. — 1321. XLIII. Nos Johannes banus totius, Sclavon. — 1328. Nos J. filius Bobanyk (9.), magister thavarnicorum domine regine Hung., magister Petrus, filius Henrici condam bani, gener noster. — 1333. Johanne filio Babanek magistro tavarnicorum domine regine consortis nostre charissime, megju dignitarima. Sztáray porodice pov. I. 70. — 1334. LIX. Nos magister J. filius Bobanigh (9.), olim banus Scl. et condam magister tavarnicorum ser. Elisabeth d. gr. regine Hung. — Kćer mu Anna, žena je Sekčujskog vojvode Petra, sin mu Ivan XLIII.

16. *Nicolaus* (I.) 1278. XIII. Nicolaus filius Babonig (9.). — 1279. XVI. Nicolaum et Stephanum (14.) filios comitis Baboneg (9.). 1280. XVIII. Nicolaus, Stephanus (14.) filii Baboneg (9.). — 1284. XXII. Nicolaus, Steph. (14.), Johan. (15.), Oth. (18.) et Rachech (17.) filii Baboneg (9.).

17. *Radoslaus* de Oztrozech (II.) 1346. LXV. 1283. Radozlaus comes, filius Stephani comitis, filii condam Baboneg. Wenzel IX. 367. — 1321. XLIV. Nicolai (29.) et Duim (30.), filiorum Radozlai (17.) comitis, filii Babonegh (9.).

18. *Otto* úp. 10. 14. 16.

19. *Ladislaus* 1295. com. filius Stephani bani Diplomatarum I.

20. *Stephanus* (V.) up. pod br. 12. 30. 32.

21. *Gregorius* Theiner Mon. Hung. I. 365. — Pór A. na sp. mj. 29.

22. *Paulus* (II.) † 1382. 9. febr. po pov. C.: hiis proximis diebus absque heredibus masculinis decessus fore agnoscebatur. 1321. 22. sept. Schumi: Archiv I. 63. 1336. LX. Nos *Jeorius* (Georgius), (26.) Dionysius (27.) et Paulus (24.) *fratres*, filii quondam Stephani (17.) bani de Stenischnach. — 1360. LXXXI. comites Dionysius et Paulus, filii quondam Stephani bani. — 1366. LXXXV. comes Dionysius filius condam Stephani bani et comes Paulus frater suus uterinus. — 1370. LXXXVII. comes Paulus filius quondam *Stephani bani, filii Baboneg* de Krupa, et Dionysius frater suus carnalis.

23. *Joannes* (II.) 1321. 22. sept. Johannes Georgius Dionysius et Paulus comites, filii Stephani bani. — Archiv i. h. I. 63. l. — 1322. XLVI. iuvenis, comitis Johannis, filii Stephani (14.) bani, filii Babonek (9.).

24. *Georgius* up. pod br. 24.

25. *Dionysius* (II.) 1336. LX. Nos J., Dionysius (27.) et Paulus (24.) fratres, filii quondam Stephani (14.) bani de Stenischnach. V. p. 24. kod Paulusa. — 1370. LXXXVII. Paulus filius quondam Stephani bani, filii Baboneg de Crupa . . . Dionysius filius ejusdem Stephani bani, frater suus carnalis . . . . Johannes, Nicolaus, Baboneg et Stephanus filii quondam comitis Duymi filii Radozlai de Blagay, *filii fratris eorundem patruelis.*

26. *Radozlaus* (III.) 1283. XX. Radozlao comite, filio Stephani (14.) comitis, filii condam Baboneg (9.) protektor donjih Jamničana. — 1283. XXI. comes Radozlaus, filius comitis Stephani — stiče grad Lipovac.

27. *Nicolaus* (III.) 1321. XLIV. Nicolai et Duim (30.) filiorum comitis Radozlai (17.), filii Babonegh (9.). — 1330. LVIII. Nicolaus iuvenis miles ac Duim frater suus carnalis filii Radozlai filii Wabonik.

28. *Duimus* 1330. LVIII. Nicolaus (29.) iuvenis miles ac Duym (30.) frater suus carnalis, filii Radozlai (17.), filii Wabonik (9.). — 1343. LXI. Duim, filius Radozlai... possessio Vodichan ad avum dicti comitis Duimi devenerat vigore privilegii Emerici regis. Duimov djed bješe Babonik (9.), Vodichu je pak dobio od Imbra Babonikov djed (2.). — 1345. LXII. comes Duymech, filius Radozlai djed i Henricus et Stephanus filii Stephani condam bani djed podijeliše se u svojim posjedima.

djed bi bio Stephanus (12.), Babonigov brat — djed bi bio Babonig (9.)

Stephanus (21.) condam banus — Radozlaus (17.)

Henricus (31.) Stephanus (32.) — Duim (30.)

Up. XXX. pov.

1345. LXIII. comes Duim, filius Radozlai (17.) filii Baboneg (9.). — 1355. LXXIV. dobio dubičku Polanu. — 1358. LXXVI. obilazi granice svoga imanja Sytech. — 1359. LXXVII. uzima zemlju izmegju Brumena i Hlevkóca. — 1359. LXXIX. dobiva Menig i Medvegjan. — 1360. LXXX. kupuje Svegjen. — 1364. LXXXVI. Veliki Ljudevit na molbu comes Duim filius comitis Radozlai filii comitis Baboneg prepisuje jedno pismo. — 1370. LXXXVII. filii *quondam* comitis Duimi filii Radozlai. — 1370. LXXXVIII. comes Johannes filius *olim* comitis Duimi filii Radozlai de Blagay.

29. *Henricus* 1345. LXIII. H. et Stephanus (32. filii Stephani comitis, filii Stephani (21.).

30. *Stephanus* (VI.) 1345. LXIII. Henricus et St. filii Stephani comitis, filii Stephani (21.).

C. Historička uloga porodice Gorica-Vodiča, odnosno Babonića.

Nije cilj ovoj studiji, da predoči čitaocu univerzalnu ulogu porodice u okrugloj slici. Morali bismo pisati zasebno djelo o tome, a to nije moguće sve dotlen, doklen se ne izdadu pismohrane slavonskih i hrvatskih porodica. Dok upoznamo svekolike, onda ćemo se istom ravnati po većim dijelom još ne iskrčenom gustišu historije slavonskog i hrvatskog naroda. Ova je porodica samo jedno visoko drvo, doduše valjano stablo u šumi, ali mi bismo iznijeli čitavu hrpu općih stvari, kad bismo ne čekavši na ostalo tijem olakšali sebi zadaću, da eto: ex uno disce omnes. Ono doduše ima puno sličnosti izmegju ovih na sličnom poprištu i u sličnoj historičkoj okolici dojunačenih porodica, istina bog, da su svekolike podjednako osjetile univerzalne historičke utiske te im se politička uloga odigrala u danom pravcu; ali svaka od njih imade takvih svojstava, koja samo onda možemo bistro uočiti, ako nam je pri ruci ono po našem mnijenju temeljno vrelo, pismohrana, iz kojeg možemo crpljeti. Jer mi ćemo samo ono kazivati, što znamo, što opažamo, te baš s toga, što ne smijemo da premostimo šupljine, mi smatramo ovu studiju samo kao nacrt, koji pristaje samo kao polovna obrada, kao kalauzovanje drugima. Ako se gdjegdje ogriješismo o načelo, to je instinktivno i s toga, što nam je ondje tvrda zemlja pod nogama.

Uloga porodice u doba Arpadovaca.

I.

Porodici je plemensko ime, po mjestu podrijekla: pleme Goričko. U tečaju XII. stoljeća, kada postaju korjeniti glavni posjednici u neposrednom susjedstvu dubičke županije, prozva se porodica Vodičanima, Vodičkim županima, a od XIV. stoljeća od Dujma prihvatiše po Blagaju ime Blagajskih.

Pradjedovi ovoga plemena, od kojeg se docnije odvojila porodica Blagajska, bijahu Slovjeni i to Slovjeni pod gospodstvom Avara, koji su u VII. vijeku zbacili sa sebe jaram svojih gospodara. Stabla, koja se otkidoše od njih i na jug pogjoše, naseliše sjevero-zapadni dio balkanskog poluostrva. Megjuriječje Save i Drave, pa i preko toga dalje do neizvjesne granice, istom od magjarskog dolaska u domovinu opet osjeća središnju tačku sile u zemljotvornoj ugarskoj monarhiji duž rijeke Dunava. No ugarska kraljevina istom pri koncu XII. vijeka otpočinje svoju organizatornu radnju, složno s ugarskim crkvenim središtem, koje se u Zagrebu stvorilo.

Dotlen raznobrojna plemena nemaju svoje zemaljske historije. Živjela su kao i njihovi očevi, po svom običaju. Za pojedine lične uvrede svetili bi se megju sobom na pojedinim plemenima, a s polja na svojti ostalih plemena. Ko mu nije rogjeni rod, nije mu ni premac, već tugjin, a samo se snaga i sila poštivala. Od svojih otaca našljediše poštovanje spram rimskog cara, a oni sami upoznaše već u osobi poraznika Avara, Karla Velikog silu franačke države, pa se klanjahu jačemu. Na istoku bješe propala sila rimskog cara, samo još u tečaju XI. vijeka drže na ušću Save u Dunav Biograd, a s njega prelazi moć na Arpadovce. Katoličko južno Slavenstvo i nehotice prijanja uz ovu dinastiju, koju Magjarstvo priznaje nad sobom.

Ime „Slavonac“ je zbiran naziv. Mi pod njim razumijemo one ogranke naroda označena imenom hrvatskim, koji se do brda Gvozda[1]), obronka Male Kapele zbiše u kraljevinu, no ne znadoše da uvrste i primorske općine u okvir svoje zemlje, te tako ove ostadoše u svojoj individualnosti. Na zapadnom megjuriječju Drave i Save, na sjevernim dijelovima sadašnje Bosne žive pod slavonskim prvobitnim narodnim nazivom po dijalektu različita, ali sa Hrvatima srodna plemena; duž rijeke Bosne u području Bosanstva izbijaju klice zasebne historičke individualnosti, bosanske, dočim se na jugu pod političkim zbirnim nazivom Srbstva roje različita plemena.

---

[1]) Od mnogih produženja gorske kose Male Kapele danas poznajemo samo plješivičku, a po starim pismima u našem diplomatoru Gvozd je ležao u okolici danas nepoznatog brdskog vrhunca Obnojnice (izmegju nekadašnjih župah Drežnik i Gečke, danas Gačkopolje).

Geografički odnošaji tumače nam očevidno jasno, da je Magjarstvo najprije prešlo preko Drave i postalo gospodar do Save, odnosno do Kupe. Po tome su u prvom redu ova plemena osjetila snagu Magjarstva, dočim se odnošaj ugarske kraljevine prema Hrvatstvu bistri istom u doba kralja Kolomana. Sama su hrvatska gospoda pozvala ugarskog kralja, koji je ukinuo anarhiju.

Ušljed hrvatske okupacije porasla je vrijednost zapadnom megjuriječju Drave i Save. Ugarski kralj je samo tako mogao biti istinski gospodar u novom posjedu, ako mu se kraljevina ukorijeni na putu, što na hrvatsku zemlju vodi. Ne obaziruć se na ovu okolnost, prijedjel Save i Drave doveo je ugarsku kraljevinu u svezu sa jadranskim krajevima njemačke države: sa štajerskim, koruškim i istro-goričkim prijedjelima. Ova zapadna strana megjuriječja Save i Drave odista je postala pogranična tvrgjava ugarske države protiv njemačko-italijansko-slovenskog naroda, čije se područje docnije sjedinjuje u rukama Habsburgovaca. Slavenstvo bješe onaj nasip, koji je spriječio prodiranje Nijemštine na Balkansko poluostrvo, a obratno opet onaj most, preko kojeg je ugarska kraljevina vršila svoj upliv na Balkansko poluostrvo. Ovo prodiranje Magjarstva do mora geografično je zaokružilo granice ugarske države i tijem zatvorilo put Nijemstvu, na koje je ovo već preko franačkih markovija bilo nastupilo.

Ona snaga, koja se u doba osvajanja domovine očitovala u inostranim pustolovinama, ono tumaranje nomadskog pastirskog naroda tamo-amo prešlo je u doba kraljevstva kao rasprostranjen dar na već nastanjena plemena. Borba je vazda trajala.

Karakteristična crta tadašnjeg ratobornog naroda bješe, da se sa prijegorom života sa svakim i svagdje upusti u borbu. I ovo viteštvo davalo bi Magjarstvu prevage svagdje, gdje bi se pojavilo, bojali bi se i strepili od njega, gdje bi pobijedilo, ali bi ga poštivali i onda, kad bi ga savladali, jer nigda ne bi sebe samog iznevjerilo. Otud proističe onda i ono vazda ponavljano povjerenje dalmatinskih gradova, da vazda odustaju od Mletaka i pridružuju se ugarskom kralju (1136. Spljet). A to se i onda dogagjalo, kada je u Ugarskoj vladao slijepi kralj (1131.—1141.) i vladom upravljao Srbin Beloš, koji se sa svijem istovjetio s Arpadovim domom i sa nepokolebivom izdržljivošću srpskoga soja — koja se možda ilirskom smjesom daje protumačiti — održao na mjestu.

Kada je Bizantija u Manojlu Komnenu opet stekla velikog imperatora te se ovaj udružio s Mlecima, njemu bješe jedan od glavnih zadataka, da iščupa do juga doprle korijene ugarskog kraljevstva. I ako je grčko oružje često pobjegjivalo, i ako je u kraljevskom domu (1162.—1172.) nastala raspra oko našljedstva prijestola i misao carske sile čisto oživjela

bila u osobi cara Manojla: ipak najviše dokazuje životnu snagu ugarske kraljevine to, što ni jednovjerno Slavenstvo ne će da prizna silu bizantijskog cara, već nalazi da mu je u ugarskom kralju spas. Borba se vodila oko primorskih gradova Dalmacije, te i ako se (1168.) ovdje djelomice posvjedočava grčki upliv, ipak prestaje on sam po sebi iza smrti cara Manojla (1180.). Baš je gojenče grčke politike Béla III. ostvario ugarsku vladavinu (1181.) u samom Zadru, u zenici Mletaka, koju je učinio „jednim od najljepših, najjačih gradova cijeloga svijeta" i primorje je priznavalo kralja za svoga gospodara, a Mleci su zalud pokušavali da ga preosvoje. Istom tada otpočinje doba mirnog posjedovanja, te je ugarska kraljevska sila mogla da zahvati dublja korijena.

Unutrašnjost hrvatska, hrvatska banovina bješe nepokolebima u vjernosti spram ugarskoga kralja, ona vjerno duraše u borbi i u trošku. Inače po shvaćanju tadašnjeg vremena jedinstvo ugarske države nije se sastojalo u jednoličnosti pravnoga života. U pojedinim krajevima zemlje vladahu zasebna teritorijalna prava; drukčija bješe sadržina pravnih pravila, koja propisivahu unutrašnji život gradova, a drukčiji i odvojeni pravni običaji pojedinih naroda[1]). Jedinstvo bi predstavljala kraljeva *ličnost,* u njoj bi gledali vrelo raznih prava, te je baš ovaj lični momenat osigurao miran sporazum, a i to, da se ovi zasebni običaji nijesu jedan s drugim kosili. No bješe i štetnih pošljedica sa toga ličnog momenta; no to nije zasebna ugarska crta u historičkom razvitku, već općenita pojava srednjovjekovnih monarhija. Kraljevska sila imade obilježje patrimonija; braća i porodica žele za se udijela od te velike materijalne sile, kojom se samo kralj koristi. Iz toga je proizlazila djelimost pojedinih zemalja. Kraljevi iz Arpadova doma povjeravaju pojedine dijelove države kraljevskim vojvodama. Naravna stvar, što je jača individualnost jednog takvog vojvode-namjesnika, u toliko veći biva i bivao je značaj društva njemu povjerenog dijela države, u toliko je to veći takmac centralnoj kraljevskoj sili. Na kraju krajeva u historiji Arpadovaca pada nam u oči ova politika diobe; ona izaziva borbu, razmiricu oko prijestola; čini puno štete, rezultira, dava neku teritorijalnu pretežnost pojedinim krajevima, ali ne vodi do toga, da se država raskine, te poslije potonjeg Arpadovca uz prkos takmačenju kandidata za prijesto ipak poniče nova, veća sila tragom puno osporene baštine.

Béla I. je u doba svoga starijeg brata Andrije I. takav vojvoda, njegovi sinovi Geza i Vladislav isto dobivaju „trećinu države", sv. Vladislav postavlja svoga mlagjeg sinovca vojvodom navodno već iznova osvojenih

[1]) Hrvatko običajno pravo: Nemzetgazdaságtört. Szemle. Tečaj 1896. g.

hrvatskih dijelova. Hrvatski državni dio stiče znamenitiju ulogu u doba Béle III., koji je svojem starijem sinu Imbru povjerio namjesništvo u Dalmaciji i Hrvatskoj, koji se prozva vojvodom slavonskim. Posjed Primorja bješe osjeguran, Zadar u ugarskim rukama (1190.) i kraljev sin mogaše na ovoj krajini neposrednije rasprostirati, pa je i rasprostirao ugarsku zemaljsku silu. Imbra je njegov mlagji buntovnički brat našljedio u tom dostojanstvu i častoljubivi Andrija (II.) već je vojvoda Dalmatie, Croatie, Rame i Chulmie. Kao vojvode ovi izvršuju skoro kraljevska prava, kuju novce, naimenuju biskupe, dijele povlastice, plemstvo, preobražuju ono heterogeno društvo, čije se političko težište već osjeća u zemaljskom društvu.

Béla (IV.) sin Andrije II. 1222. je slavonski vojvoda, docnije postaje mlagji mu brat (Koloman) vojvoda (do 1240.), za tijem Béle IV. mlagji sin takogje Béla (do 1269.), a poslije Andrija, Stjepana V. mlagji sin; od 1291. do 1300. je mati kralja Andrije III. ducissa totius Sclavoniae. Ova neprekidnost u politici kraljevske porodice dala je izvjestan — ako ne baš zaseban položaj, onu zasebnu prevagu sa Primorjem skopčanim dijelovima, i to naročito ušljed te okolnosti, što je skoro uvijek skopčana bila sa kulturnim licem zemlje: sa prekodunavskim krajevima i sa jugoistočnim težnjama Nijemštine. Što je uz prkos ovoj vanrednoj ulozi vojvodâ vlast ugarskoga kralja ostala nedotaknuta, tome nahodimo uzroka u neprekidnosti banskog zvanja. Ako je kraljević ili mlagji mu brat po svom izuzetnom položaju i podizao samoljublje njemu potčinjenog zemaljskog dijela, ono je ipak izvršna sila faktično ostala u kraljevim rukama. S toga ako ima i ako je bilo rgjavog djejstva od ove politike zemaljske diobe, ipak snagu kraljevske sile ništa ne dokazuje više nego li ta okolnost, da je kraj svega toga zemlja ipak jedna ostala.

Istina bog, da je u Dalmaciji, u primorskim gradovima onaj duh, što je vladao u komunama i vazda se pogagjao s jedne strane, a s druge opet atentat Mletaka u Zadru (1202.), kada su Zadar osvojili, gdjekad poljuljao ugarsku silu, ali samo na kratko vrijeme. Baš je pozniji Béla IV., kao hrvatski vojvoda (1222.—24.) omilio ugarsku vladavinu, kojoj u danima njezinog najtežeg iskušenja bjehu najvjerniji pomagači hrvatski velikaši, tuzemski Brebirci i Frangepani, koji su se ušljed ugarske vladavine bili podigli. Dalmacija pruža utočišta Béli, kad je bjegao ispred Tatara i Magjarstvo u Dinarskim brdima nahodi obrane. U to doba (poslije 1242.) otpočinje ugarski zemaljski historički značaj Primorja i hrvatske unutrašnjosti. Kralj je poznavao i volio zemlju, brinuo je njezine sitne brige, velikodušno je nagragjivao svoje vjerne — a to su znali Arpadovci — i ova neposrednost, u svezi sa tom okolnošću, da se njihov

dio zemlje spasao od tatarskog pustošenja, dovela je južne krajeve do vodničke uloge. Pod Bélom IV. i Stjepanom V. ostali su na miru; bilo je doduše sitnih razmirica megju njima, ali ove potječu od grabljivosti, od sticanja posjeda. Istom pri koncu XIII. vijeka otpočinje aristokracija u hrvatskoj unutrašnjosti da pokazuje političke volje, boje. Potonji Arpadovac (1293.) još podržava neki red, ali njima već treba takav kralj, koji će da bude oslon njihovih zasebnih interesa i branilac pomorske trgovine. Neka im bude ugarski kralj gospodar, pa i ako ne od krvi Arpadove, samo onaj, kojeg oni hoće. I volja im se ispunila i ako ne namah; najprije se moradoše izigrati Čeh Većeslav i Nijemac Oton, no za njima stupiše na prijesto magjarsko-italijanski Anžuvinci, dalmatinsko-hrvatskom pomoću, a voljom Ugarske. Eto najveće ambicije osiljenih staleža u osvojenim krajevima, da ostvare svoju volju u okviru zemlje. Cilj je ne da se otcijepe, već da vladaju u *zemlji*.

Dok se na jugu Hrvatstvo borilo za primorske interese, dotlen je preko Drave vazda osvajala ugarska organizacija, obrazovalo se ugarsko zemaljsko plemstvo, ugarsko županstvo. Slavonska plemena prilagogjuju se na svoj način u okvir zemaljskoga razvitka. Takvo pleme bješe i Goričko, nastanjeno oko grada Steničnjaka[1]), čijih u povelji od 1243. uglavljenih pet grana poznajemo: Ratetiće, Ladihoviće, Koraničaniće, Banjane i Hutinske Vitezove. Od ovog se plemena odvojio bio Stjepan Gorički.

II.

Po historiju Goričkog plemena, ili bolje reći Stjepanove porodice imade odlučna upliva onaj prostor, na kojem su se on i njegovo pleme nastanili bili. Prvobitno naseljena plemenska zemlja rasprostirala se oko grada Steničnjaka, duž onog pravca na putu, koji je vodi na morsku obalu i njezino tadašnje glavno pristanište Senj. Na sjeveru je gravitirala prema Dravi, na jugoistoku prema današnjem sjevernom dijelu Bosne: dubičkom kotaru, a na zapadu prema kranjskoj granici, tako da je ovo naseljeno područje spomenutog plemena sačinjavalo tako reći središte starog slavonskog područja.

Po tome se položaju može razumjeti, što historija ovog plemena imade zemaljskih momenata, što im se uloga na velikom prostoru ekspansivno odigrava. Bračne sveze, interesi njihovih posjeda, individualnost njihovog kralja, držanje njihovih susjeda i našljegjeni karakter: to su oni činioci, koji su upravačili historički razvitak od onog plemena odvojene gospodske porodice. Osnovatelj je porodice Stjepan I. Ono malo poda-

[1]) Danas u zagrebačkoj županiji u kotaru Vrgina mosta Sjeničak donji, Sjeničak gornji, tik uz topuski kotar. Žitelji su istočno-pravoslavne vjere, daklen od skora naseljeni.

taka, što ih znamo o njemu, pokazuje nam, da je postao *gospodar*, poglavar svojega plemena, o kojem historija govori kao o ličnosti, a dotlen znamo samo toliko, da mu je pleme još od starine vlasnik njegovih zemalja, koje su mu tada već i kao pradjedovske priznane.

Putem svoje ženidbe on postaje posjednik na onom kraju duž slavonske granice, u kojem se opirahu interesi sitnijih jugoistočnih političkih jedinica: Koruške, Kranjske i Gorice sa interesima države ugarskog kralja. Ona sveza, koja se spajala u doba starog franačkog osvajanja, pa i docnije izmegju Nijemštine i Slavenstva, nije prestala ni poslije magjarskog osvajanja domovine. Naći ćemo to u svezama goričkih, kranjskih, koruških i štajerskih, a docnije u unutrašnjim austrijskim dijelovima nastanjenih njemačkih gospodskih porodica čas sa slavonskim, čas sa hrvatskim porodicama, dalje u povjesnici Frangepanâ, Krbavaca, Kotromanovićâ, Blagajaca, Zrinjskih i goričkih grofova Ortenburga, Celjskih, počevši u doba Arpadovaca i svršivši s epohom Jagellonaca, kada Habsburgovci smatraju slavonske i hrvatske dijelove već kao staru na krvavom srodstvu osnovanu dominiju. U ovom tečaju općenitog razvitka ovakova je historička tendencija one porodice, koju je Stjepan I. osnovao.

Ko mu bješe žena, to ne znamo, no svoja imanja stekao je u susjedstvu ugarskih granica svakojako putem bliže sveze sa Ortenburzima ili sa grofovima Andechs-Meranskim. U današnjoj Donjoj Kranjskoj izmegju rijeke Krke i Kupe sastaju se imanja[1]) Ortenburga i meranskih Andechsa, koja su samo tako mogla postati njemački teritorijalni dijelovi, što su starim plemenskim županijama oteli njihovu samostalnost. Ugarsku Slavoniju već nije moglo postići njemačko osvajanje, okušalo se na njoj, ali se izjalovilo. U doba ovoga prvog pokušaja imao je svojeg dijela Stjepan Gorički, čija su se dobra rasprostirala na desnoj obali rijeke Krke, izmegju Krke i Kupe, u onom kraju, koji povelje pod imenom Marchia Hungariae spominju[2]).

Ponavljamo, da mu supruge ne znamo, a ne znamo ni to, kada je i kako dospio Stjepan do svojih pograničnih dobara; no sumnje nije, da je na koncu XII. vijeka on čuvar jugozapadne krajine ugarske države. Njegovu nam silu tumači to, što njegova plemena idu za njim i što se od njih odabiraju vojnici za nj. 1195. u doba Imbrova vojvodstva, pri koncu vladavine Béle III. slučio se taj dogagjaj, da je Stjepan pobijedio otimača grada Michova Alberta — očevidno silnog njemačkog gospodara — samog meranskog Bertholda? — i prisilio ga na poslušnost.

No blagodarnost Béle III. izrazio mu je tek kralj Imbro — jamačno 1197. — i darovao mu velik komad kraljevske zemlje, što je već pripao

[1]) Dimitz: „Geschichte Krains“ I., 159.

[2]) „Urk. und Rgb. f. Krain“ I., 170., 171., 173.

njemu i porodici mu: dvojici sinova. Ova zemlja, koja je pripadala staroj dubičkoj županiji, bješe veliko vodičko područje, na kojem dubički gradski kulučnici imagjahu svojih dobara.

Stjepan je uzeo ovu zemlju u svoj posjed, posjeo ju zajedno sa svojim plemenom i ostao joj poglavar: župan. No ovim je posjedom sam sobom raspolagao, jer ondje u Vodiči daruje on božjacima komad zemlje, a ovaj dar potvrgjuje kralj. No taj se dar dogodio prije 1210. g., kada se Stjepan već kao blago upokojeni spominje[1]).

U poveljama se spominju njegova dva sina. Jednom je ime Babonig, koji je po svoj prilici putem njemačko-italijanskih dodira dobio ovo ime[2]), a drugom Stjepan, u njegovoj porodici Stjepan II., primorski ban, kao predstavnik slavonskoga bana na primorju[3]).

Tako se porodica razdijelila na dvije grane. Potomstvo starijeg, Baboniga I. ukorijenilo se u Vodiči, dočim je porodica Stjepana I. ostala na starom imanju u okolici Kupe-Korane i zadržala svoje novije tečevine u Kranjskoj. No u pogledu pradjedovskih i kraljevskim darom stečenih dobara zadržali su zajednicu, te su u Vodiči i porodici Stjepana I. podijelili zemlje. No nije nemoguće ni to, da je porodica još od prije imala dobara ondje u Vodiči ili barem takvih sveza, da je kralj Imbro njima dao ono svoje kraljevsko gradsko imanje.

Od te dvije porodične grane igrali su potomci bana Stjepana veću ulogu; od njih se izlučila historički značajna porodica, koja je polako potisla sve siromašniju rodbinu, dočim su se Babonikovi sinovi i unuci zadovoljili sa županstvom, koje već u trećem naraštaju jedva još po naslovu služi za čast. Kako iz povelja proizlazi, očuvao se osjećaj srodstva i zadružnosti izmegju obadvije grane tako reći duž dvije stotine godina, ali samo tako, kako obično biva izmegju obogaćene gospode i siromašne rodbine.

Sa granom Baboniga I. možemo brzo biti gotovi. O Babonigu se tvrdi — po Schönlebenu — da mu je žena bila kćer palatina, odnosno bana Lovra Ratoldskog; Babonigovi sinovi: *Petar, Matija, Kristan* (Riščan) i *Jako* imali su važna posla sa Lovrom. Naime Lovro Ratold je kao slavonski ban uhvatio zgodu i za gotov novac kupovao dobara i vinograda[4]).

---

[1]) Wenzel na sp. m. u studiji *A.* — Citira Ivan Kukuljević: „Priorat Vranski su vitezi templari i hospitalci sv. Ivana u Hrvatskoj." Zagreb 1886., str. 17.

[2]) Da nije to ime srodno sa imenom, kojim se označivahu šljedbenici bogumilske sekte „Baboni", koji su se ne samo Bosnom već i slavonskom banovinom širili, kako to razabiremo iz više listina iz vremena vojvode Andrije? (Primjedba uredništva.)

[3]) Primorska je banija gdjekad zasebno namjesništvo, 1183. je Dionis, 1225. je takav primorski ban Ponit. (Panjit); 1245. je Dionis slavonski ban i primorski ban; 1259. je Aleksandar primorski ban *pod* Stjepanom Gutkeledom; 1275. je Nikola primorski ban.

[4]) 1261. za 190 maraka imanje *Guergen* od Andrijina sina Marka. „Codex patr." VIII., 87. 1263. o. vinograd za 10 maraka od Chernelova sina Išepa VIII. 95.

Kakva je okolnost pobudila tri sina Baboniga I.: Petra, Matiju i Kristana na to, da izmijene svoje vodičko imanje za banovo, 1261. kupljeno gvergjensko i jedno drugo bognjansko dobro, to mi ne znamo. Može biti ta okolnost, što je gorički Stjepan (II.) bio primorski ban Lovra Ratolda, koji je 1263. još živio[1]), i kao stric izmjenitelj̀ preporučio ovu izmjenu, ne obzirući se nikako na slućeni zetovski odnošaj, koji je postojao izmegju Ratolda i sinova Baboniga I. Dne 6. jula 1266. tako se pogodiše, da ban nadoplati devedeset maraka na posao, no dobra parohije sv. Petra i udio Jakova Baboniga nije uvršten u izmjenu[2]), koja je 25. augusta odista učinjena. No čini se, da je ban mjesto Gvergjena dao Seronicu i Stojmeriće. Ali oni uglaviše megju sobom, da za slučaj, ako bi kralj opet primio u milosti sinove Stjepanove (II.), da za onda ova izmjena ne vrijedi[3]). No pri svem tome je imanje Goričkih 1269. došlo na parnicu. Dubički gradski kulučnici, njih 18 na broju, dižu se protiv posjedovanja Vodičkih. I tada vojvoda Béla na temelju darovnog lista, što je u mlagje grane deponovan, daje porodici za pravo. Od toga vremena nije više niko osporavao vodički posjed. Porodica je iza toga za tijem težila, da steče još i od nje nezavisne susjedne zemlje, i u tom dijelu pada u oči ona nesebična crta u njihovom postupku oko sticanja, da megju pradjedovskim imanjem ili Goricom i Vodičom, u koliko je moguće, uzmognu steći ona dobra u srijedi[4]).

Historički znamenita uloga porodice skopčana je s imenima sinova Stjepana II.

Stjepan II. imao je pet sinova[5]): *Baboneg II., Stjepan III., Radoslav I., Grgo* i navodno *Dinko*. Veoma je vjerovatno, da se IV. Béla dulje vremena srdio na njih. Naime njihov babo je sklopio sa senjskim trgovcima dvo-

[1]) Friulska arhiva.

[2]) „Codex patr." VIII., 104.

[3]) „Codex dipl. f. Blagay" IX.

[4]) Idem IX.

[5]) A. Pór. op. cit. 28 i Turul XI. 179 s. spominje ih u ovom redu: Dinko, Grgo, Radoslav, Baboneg II. i Stjepan III. Mi smo u redu naprijed stavili Babonega II., jer je najprvi umr'o i već odrasli mu sinovi imaju zajedničku ulogu sa Stjepanom II. i Radoslavom. Brat mu je ban Grgur, šomogjski župan, čijeg sina Grgura 1290. spominje papa Nikola IV. Podatke što se na njih odnose, sastavio je A. Pór. na sp. m. 29. s. Mnogo zabunjuje ta okolnost, što povelje ne spominju došljedno sinove, te s toga se može, što se Dinka tiče, prigovoriti Schönlebenovu rodoslovu, dopunjenu od A. Póra, kao i našemu. Sumnjivo je podrijeklo *Dinkovo*. 1273. na mjesto palatina Lovra Ratolda postao je palatin Gjurgjev sin Dinko, najprije župan Okića (Oklića), o kojem Pauler tvrdi, da je bio rogjak Babonića (op. cit. II. 405.); 1274. je ban cijele Slavonije (II. 407. s. 223 jegyzet note). Sad se pita, eda li je ovaj Dinko, kako je tvrdio Pór a po njemu i mi, LXIX s. 10., istovjetan sa bratom goričkog, odnosno vodičkog Stjepana III. i Radoslava. Protiv toga govori to, što mu je ocu ime Gjuro. Može biti, da riječ frater valja shvatiti u širem smislu. 1274. spomenuti ban svakako je Gjurov sin Dinko. Nema sumnje, da se podrobnijom studijom može razbistriti ovo porodično-historičko pitanje, koje za nas nije u toliko važno, u koliko se Dinkovo sjeme zatrlo, te mu potomci ne igraju nikakve uloge.

strano ugovor u ime svoje i svojih plemena 1243., po kojem neka bude vječiti mir megju njima. Povrh toga je kralj Béla u svoje ime predao bio upravu Slavonije 1248. Stjepanu Guthkeledu, koji je energično pregao bio, da uredi gradske posjede. Sumnje nije, da je uzbunio i mnoge zastarjele stvari, radi čega je često morao da pogje u boj protiv „hrvatskih nevjernika“ [1]). Potomci Stjepana II. nijesu mirovali u ovijem borbama, premda 1256. nekako pristaju uz kraljevsku vlast; no kada ugarska vladavina u Štajerskoj preotima mah pod vogjenjem Stjepana Guthkeleda, a docnije kralj. vojvode Stjepana, tada Stjepanovi sinovi u srodstvu sa štajerskim i koruškim porodicama već nijesu vršili one uloge, koja bi se Béli mogla dopasti. Na njihovo držanje puno je uplivisao izvojevani uspjeh Ottokara II. spram kralja Béle u Štajerskoj, ušljed čega je postao gospodar i u kranjskim markama, gdje su Stjepanovi sinovi imali dobara. Razmirice na ovom području nijesu prestajale. Već i s toga, što su Stjepanovi sinovi po svojim dobrima na dvije strane stanovali, utjecala je u velike na njihovo držanje politika najprije Ottokarova, za tijem Rudolfova, kao novoga gospodara našljednih pokrajina, i politika duž primorske obale vladalačkih Mletaka. S toga bi pogrješno bilo presugjivati ih sa gledišta današnje lojalne ideje ili partajske došljednosti. Iz povelja im čisto u dušu gledamo. Svak je od njih htio da bude ban — kad već nije mogao biti kralj —, dobara su željeli da prisvoje što je više moguće bilo, kad je moglo da bude, onda na silu, a kad je bilo novaca, onda su ih kupovali. Svak je živio u lijepom prijateljstvu sa svojim jakim susjedom, ako pak ne bi nikako mogao da izigje na kraj s njim, onda bi se više njih zajedno digli na nj. Ovako bi postupali i prema kralju, pak ako se može zboriti o kakvoj politici, onda se ova u tome sastojala, da su svakom prilikom gledali da nagju kakvu izmotaljku za taj slučaj, ako bi im se izjalovio pokušaj. Kada bi pak kralju služili, onda bi za uslugu tražili nagrade, a kralj bi i sam znao, da im je dužan. Našao bi se gdjekad i po koji vjeran karakter megju njima, no ko bi iz pojedinih odlomaka mogao da sklopi sitne karakterne crte slike? Izvjesno je, da su jakog kralja vjernije služili nego li slabašnog, a jasno je i to, da su više milovali onog, koji je mogao više davati, no najdraže im bješe, kad su od njegove zemlje mogli štogod zakvačiti. Do smrti Stjepana V. nekako se još održao kraljev autoritet, no od 1273. dalje do Karla Roberta morali bismo odista sastaviti statistiku o tome, u kojoj je porodici, ko koliko puta i kome potčinio tako zvane zemaljske interese. Bijahu to teška vremena za državu, ali ih je ova ipak preturila.

---

[1]) 1251. Pov. VI. Kralj dariva Api Albanasu zemlju Reziću, koja pripada gradu Pestećneku.

U ovom raspačanom, na nagagjanja podijeljenom, nemirnom društvu i gorička porodica vrši svoju ulogu ne sramnije nego li ostale. Bješe drukčijih i gorih od njih, no i oni imagjahu svoga velikog dijela u tom preobražaju.

Tako možemo da shvatimo njihovu ulogu za vlade Vladislava IV. Duž njemačke granice na zapadu dolje do primorja odlučivala je riječ Nemetujvaraca (Güssing), Guthkeleda, Goričana odnosno Vodičana, Šubića i Frangepana. Nemetujvarci su oportuniste i rade na svoju ruku, Guthkeledi su samovoljni čvrsti Magjari, Goričani stoje na dvije strane u krugu njemačko-goričke i ugarske sile, a Šubići i Frangepani udešavaju svoje držanje po interesima hrvatsko-dalmatinske pokrajine.

III.

Ne želimo, da zasebno karakterišemo vladavinu Vladislava IV., dosta je, ako se obazremo na tadašnji položaj južnih krajeva, da u toliko bolje saznamo ulogu vodičkih gospodara.

Požunski mir sklopljen 1271. izmegju Ottokara i Stjepana V. znači odlučan obrt u držanju prekodravskih dijelova. Naime u borbi, koja je nastala oko osvajanja austrijskih pokrajina duž zapadne granice, razvrgao se dotadašnji sporazum austrijskih, štajerskih i koruških posjedstva kao pošljedica ugarskih i českih suprotnih interesa. Pitanje o dominiumu vrze se do pojave Rudolfa Habsburškog samo oko dva kralja. I u ovoj borbi je Ottokar II. više uspio. Pretežni dio Nijemaca držao se uz českog kralja, koji je u prirodnoj antiugarskoj politici Venecije ušljed dobitka Dalmacije stekao prilične potpore. Našla bi se i za ugarskog kralja stranka megju štajerskom i koruškom gospodom: Scherffenbergima[1]), Löwenbergima[2]); imao je on saveza i sa oglajskim patrijarhom, ali je pretežni dio držao Ottokara, a poimence bješe megju njima i onaj od Venecije poduprti „lombardijski Stjepan, unuk markgrofa od Este“[3]), onaj bludni nesrećni potomak Andrije II., koji nigdje nemagjaše domovine, pa ipak težaše onamo, gdje ga se bijahu odrekli.

1272. umrije Stjepan V., iste godine ukopaše u Mlecima Stjepana Posthumusa, čija je prava, u prvom redu ona na slavonsko vojvodstvo, preuzeo na se Albertin Morosini, duhoviti mu šure zajedno sa svojom

---

[1]) Još nije sa svijem čista stvar, no vjerovatni podatci sve više iskazuju, da je izmegju Scherffenberga i Kotromanovića moralo biti nekakve sveze. Vjerniku Stjepana V. bješe ime Viljem Scherffenberg.

[2]) Nikola Löwenberg, kojeg ne uvrstiše u mir, dobiva 1272. od Stjepana V. Samobor na dar. Dipl. XI.

[3]) „ut idem Rex Boemie Lombardum Stephanum, nepotem Marchionis Estensis ... a ... societate excludat“ mir od 1271. Wenzel. A U O. 254. s. B. Albert Nyáry u svojoj raspravi o Stjepanu Posthumusu Századok, 1869. 394—5. govori opširnije o Stjepanovoj ulozi. U njegovom lijepom razlaganju ne slažemo se s tijem, da je Ottokar proglasio bio Stjepana za ugarskog kralja. Njegov testament vidi H. O. VIII. 431

udovom mlagjom sestrom i malim bratom Andrijom. Putem goričke grofovije izmegju zapadnog dijela Slavonije i Hrvatske nikad nije prestala sveza sa Mlecima. Slavonski prvaci i hrvatska gospoda držala su se u Primorju po tome, kako su ljudi u ugarskoj „vladi", mijenjajući se neprestano od 1273.—1277. bili sad za njih sad protiv njih. Kako rekosmo malo prije, mi doduše ne znamo, eda li je onaj palatin, kojega znamo pod imenom Gjurova sina Dinka, 1273. odista bio u srodstvu sa Vodičanima, a pošto su Gut-Keledijevci oborili Dinka, eda li su s toga Vodičeve čete okrutno postupale s ugarskom gospodom s onu stranu Dunava; no sumnje nije, da je nastala duboka mržnja izmegju Slavonaca i Gutkeleda i Nemetujvaraca. U ovoj partajskoj i porodičnoj borbi spadali su Vodičani u goričko-mletačku stranku, i to je pošljedica toga, što su s Albertom Morosinijem u srodstvu bili[1]).

Venecija 1277. osvaja Dalmaciju, 1276.—7. Vodičani i stranka njihova dižu se na oružje, 1277. ban Joakim diže se na njih, ali pada u boju. 27. maja 1278. kralj. vojvoda Andrija izdaje povelju u Kehidi, svi ovi čini u svojoj svezi dokazuju, da je ovdje riječ o prvoj izjavi stranke vojvode Andrije, koja se stranka sastojala od velikog dijela slavonske i primorske gospode[2]).

Sumnje nije, da se 1276.—7. buni pleme Stjepana Gorice i pustoši dobra slavonske gospode izvan njihove stranke, bivši u savezu sa štajerskim i koruškim Nijemcima. Oni su zasjeli na putove što vode na more i s toga je ban Joakim morao bolje da pripazi na taj pokret. Poslije Joakimove smrti ova je buna tako preotela maha, da je kralj Vladislav spao na pomoć Karla sicilskog, koji početkom augusta 1277. prati na put dvanaest galija iz Manfredonije i pod vogjenjem kapetana Jakova Bursone i maršala Viljema Bruneka šalje najamnike, naime 200 konjanika, 120 strijelaca, u Dalmaciju[3]). Buna je postala općenita, bellum omnium, ali pri upravačenju pokreta zapala je Németujvarcima odlučna uloga.

Od 1275. preotima maha stranka braće Nemetujvaraca, gdjekad pada na kratko vrijeme, ali opet oblada. 1277. su najprije Ottokarove pristalice, te tako Slavonci ne vojuju protiv njih, no docnije opet pristaju uz kralja, što im ne smeta, da 1278. poslije Duhova priznadu Ottokara za svoga gospodara, da pustoše i pljačkaju po Slavoniji[4]).

Németujvarci su sa Goričanima, odnosno sa Vodičanima u Slavoniji imali dodira u dvije uloge. Zbog dobara svojih vazda su se trli, a povrh

---

[1]) Dipl. XXXIII.

[2]) Karlo Szabo? Kún László tört. 62—31. stavlja pobunu u 1278. god., Pauler: II. 426. pravilno u april 1277. No K. Szabo pravo sumnja, da se ovdje vodila borba u interesu Andrije.

[3]) Pauler: ib. II. 426., 433., 234., j., koji je već upotrijebio povelje. Wenzel: „Dipl. Eml." I. 59. — Szabo K. i. m.

[4]) Jedan dobar izvadak J. Révésza iscrpno govori o Ivanu Németujvariju. Erdélyi Muzeum. 1891. god.

toga kao banovi vazda bi imali uzroka da se sudare s kim. Pleme Joakimovo, Gutkeledi[1]), tražilo je krvi za Joakimovu smrt, no Sicilci se uzalud umiješaše, jer je božjački majstor Girard predložio da se mirno rasprave. Ništa ne karakteriše bolje odmor kraljevske vlasti, koliko ta okolnost, da je u ovijem krajevima čisto nanovo oživio bio svijet starih plemena, tako se pogagjaju stranke: pleme sa plemenom ne obazirući se neposredno na svojega kralja. Vodičani su povrh toga još i tijem branili svoj ubojni napadaj, da je Joakim, poginuli ban, bio otpadnik, pa im se to i vjerovalo[2]).

Dne 20. aprila 1278. ban Nikola Németujvari i braća mu već su vjernici Andrije Mletačkog, a Pauler dobro veli o njima, da su „uhvatili sebi vojvodu". I oni od svoje strane smatraju za uputno, da sklope mir sa Goričko-Vodičkim plemenom, istupaju iz osvetničke lige sa Gutkeledima i obvezuju se na to, da se za Joakimovu smrt ni na zapovijest *kraljevu* ne će podići. To je karakteristično u pogodbi, što je u Dubici sklopljena i u kojoj su ove tačke:

Župana Stjepana Vodiče sin ban Stjepan u ime svoje i svoga brata Radoslava, dalje Babonigova sina Nikole, Zelenkovih sinova: Vuka i Vlčete, Arlandovih sinova i sinova Stjepana Lapocija prima tačke mira, što ga je vojskovogja kralja Karla i starješina božjaka magistar (Sancto) Girárd uglavio radi prestanka razmirice izmegju njih i majstora Ivana, *slavonskog* bana Nikole i župana Henrika, naime:

a) da magistar Ivan Németujvari i rodbina mu opraštaju banu Stjepanu i rodbini mu sve ono, što su oni u ratu kome drago skrivili;

b) dalje braća magistra Ivana ne će se zbog smrti bana Joakima podići na bana Stjepana i rodbinu mu, niti će pomagati Joakimovoj braći protiv njih, sve kad bi im to zapovjedio kralj ili kraljica, suviše priteći će im u pomoć, ako bi Joakimova braća navalila na njih;

c) zarobljenike i taoce izmijeniće besplatno, osim zarobljenike *magistra* Nikole, brata bana Joakima, i grad Steničnjak, čija je stvar u ovom ugovoru mira ostavljena na stranu;

d) magistar Ivan i rodbina ostavljaju banu Stjepanu i rodbini mu sva njihova pravna dobra, no ban Stjepan i rodbina mu vraćaju za vrijeme rata od njih osvojena dobra;

e) magistar Ivan i rodbina mu na molbu vojvode kralja Karla *privolom vojvode Andrije* (Ivan mu bješe blagajnik) daju banu Stjepanu i rodbini mu dvije županije Pset, Gverče, Gaj, Drežnik, Ujvar i selo Petrinju;

---

[1]) O njihovim slavonskim dobrima v. Csánki: 11., 126.

[2]) U tom je smislu Vladislav IV. proglasio Joakima za otpadnika, i tek 1286. uništio svoje dotične povelje. Wenzel: A U O. IX. 444. s.

f) za osjeguranje mira dali su od jedne strane svoje sinove ban Stjepan i Vuk, od druge sinove Stjepana i Nikolu, magistar Ivan opet svojega sina kao taoce vojvodi u ruke, da ih čuva do Uskrsa druge godine (2. aprila 1279.), no samo u obimu zemaljskih granica[1]);

g) ona strana, koja pogazi mir, osugjuje se da plati dvije hiljade maraka globe, od kojih će jedna polovica t. j. hiljada maraka pripasti vojvodi, a druga polovica, druga hiljada onoj strani, koja očuva mir;

h) taoci se moraju do narednog Uskrsa povratiti njihovim roditeljima; ako bi za to vrijeme koja strana prekršila mir, onda njezin talac do naplate u prošloj tačci spomenute globe, t. j. dvije hiljade maraka, ostaje i dalje u vojvode, koji, ako bi megju tijem otišao iz zemlje, treba da se po svojem uvigjenju pobrine za čuvanje taoca, ali ih nikako ne smije uza se povesti;

i) magistar Ivan obvezao se u ime bana Nikole, da se ne će pačati u poslove bana Stjepana oko grada Ozlja, suviše da će mu biti u pomoći;

k) Arlandovim sinovima opraštaju se sva za vrijeme rata počinjena djela, osim slučaj kneza Perčina, koji su Arlandovi sinovi i knez Perčin iznijeli pred izabrani sud;

l) najposlije su posrednički sudnici zaključili, da zagrebački kaptol, templarski majstor i župan Perčin[2]) sprovedu istragu o pojedinim slučajevima, te poslije njihove izjave neka ne bude više zbora o prošlim, ovijem mirom izglagjenim razmiricama i o budućim povredama[3]).

Karlo sicilski potvrgjuje ovu pogodbu 21. aug. 1278., o kojoj veli, da „služi na čast ugarskom kralju i kraljici i na dobro zemalja“[4]).

Pri svem tome nijesu mogli formalno da osjeguraju uspjeh mira sve dotlen, dok i zemlja ovu stvar i od svoje strane ne ratifikuje. To se dogodilo 6. nov., 1278. u Zagrebu[5]) listinom, što ju izdaje Timotej biskup zagrebački, palatin Matija Csák, toplički opat Matija, poglavica ugarskih i slavonskih Božjaka magistar Gerard, preceptor pakračkih Johanita Hugo, prepošt zagrebački Mihajlo, arcigjakon sanski, dubički i vrbaški Gyrald, arcigjakon dverski Manfred i kanonik Grgur.

---

[1]) Bana Stjepana Vodiče sina Stjepana odvedoše uskos miru po naredbi kralja Karla od 21. aug. 1278. u Trani. (Wenzel D. E. I. 59.) Na tužbu Stjepana i brata mu, koji ondje sa svojim slugama bijahu zatočeni, kralj 18. marta 1279. naregjuje zbog njihovog snabdjeva (i. o. 61.), a 5. septembra zapovijeda, da dobro postupaju s njima (i. o. 62.). Dvojica bjehu ondje, Stjepan i Nikola (Filius Falcasci je pogrješno), obojica još dječaci. 25. sept 1279. zapovjedio je kralj, da ih vrate kući i povjerio je dragonarskom biskupu da pazi na njih. Ali je dječacima naškodio gradski vazduh, te veoma obolješe, tako da kralj 7. oktobra naregjuje, neka ne žale liječnika i ljekarije za njih. (I. o. 63. s.)

[2]) Njegova je dobra pustošio ban Nikola 1278. IX. 8. Wenzel XII. 235., 253.

[3]) Dipl. XIII.

[4]) Dipl. XIV.

[5]) Dipl. XV.

Mir se uglavljuje: izmegju sinova bana Stjepana Gutkeleda, bana slavonskog Nikole, dvorskog sudnika Stjepana i magistra Pavla s jednu stranu, a s drugu stranu izmegju sinova kneza vodičkog Stjepana: bana Stjepana i kneza Radislava, za tijem Babonigovih sinova Nikole i Stjepana s braćom, Zelenkovih sinova Vuka i Vučete, Gardunova sina Garduna i Arlandova sina Ivana.

Poslije više puta prekinutih rasprava pred sudnicima, što su izaslani poradi razmirice ušljed smrti bana Joakima, koji je u boju poginuo od ruke bana Stjepana Vodičkog, odriče se ban Nikola Guthkeled osvete, te obustavlja neprijateljstvo, a za bolju potvrdu mira

a) odstupio je banu Stjepanu u vječno imanje od svoje strane grad Steničnjak, koji je već po pismu zagrebačkog kaptola i topličkog opata Mate u otprije već sklopljenoj pogodbi izmegju njega i bana Stjepana, a na račun onih hiljada maraka kao globe, ako se rok ne bi održao, i onako već pao u zalog banu Stjepanu Vodiči, su sedam rala zemlje, sa carinom i drugim pripatcima;

b) naizmjence opet odstupio je ban Stjepan banu Nikoli zemlju Zlat;

c) ban Nikola je u smislu spomenute pogodbe odstupio grad Jezero Zelenkovim sinovima, koji su ga po njihovom kazivanju dobili od kralja na dar i kao kraljevski dar već otprije ga držali;

d) ban Nikola i rogjaci mu pristaju, da ban Stjepan i rogjaci mu zadrže sva našljegjena i stečena im dobra u Podgori, Sani i drugdje, na koja imaju kraljevskih, kaptolskih ili drugih povelja;

e) ban Nikola prepušta dobra svoga brata Stjepana Lapoče i Ludegarova sina Azarije, osim $^1/_4$ dijela, što ga je Azarije na samrti ostavio svojoj sestri, supruzi kneza Torde, — sinovima istog Stjepana Lapoče: Grobysi i Jufsi (Ivu), na koja po njihovom kazivanju imaju pismeno od kralja Vladislava;

f) ako bi se za vrijeme Nikolina banovanja neko potegao na sud bana Stjepana, rogjake mu, svojtu im i kulučnike, koji su poimence spomenuti u radi toga izdatom pismu zagrebačkog kaptola, onda neka im ne sudi ban već zagrebački biskup;

g) ban Nikola ne može tražiti od ljudi bana Stjepana i rodbine mu ni banskog konaka, ni dacije od 7 dinara, niti druge banske poreze, jer ih je Joakim od svega bio opljačkao. I ako bi nekad ban Nikola htio u poslu banovine da potegne na odgovor bana Stjepana i Radoslava, onda neka njihova posla presudi biskup ili kaptol;

h) Drežnik i dva dijela od dvije županije: Pseta, Ölbujvara i od Gverče i Petrinje neka ostave u rukama Baboniga, kako je to zapisano u doba pok. vojvode Andrije (mlagjeg brata kumanskog Vladislava) u pismima sinova bana Henrika Nemetujvarca: estera Ivana i bana Nikole;

i) za megjusobno prolijevanje krvi neka dobiju oproštenja. No za umirenje stranaka neka mir potvrdi kralj Vladislav na pismeno uz jamstvo zakonitih svjedoka;

j) onoga pak, koji bi pogazio ovaj mir, neka ga živa zemlja proguta, kao Datara i Abirona, neka osjete srdnju kraljevu i neka ih zagrebački biskup prokune iz crkve;

k) izmegju prekršitelja mira neka kazna za gaženje mira postigne one, koji ga od svoje volje pogaze, a nevini neka ne stradaju zbog toga;

l) obadvije mirotvorne stranke zaklijele su se na raspelo;

m) ban Stjepan i Radoslav kao i njihovo krvno kolo (societas) zaklinju se, da ne će uznemirivati senjskih trgovaca;

n) jemci su obiju stranaka od strane bana Nikole: palatin Matija Csák, požunski župan Stjepan, sinovi župana Gjura: Dinko i Petar i šest slavonskih plemića, a od strane bana Stjepana Vodičkog: tavernik Ugrin, vojvoda Finta, ban Nikola i župan Henrik, sinovi bana Henrika Nemetujvarija, ili od njih dvojica i isto šest slavonskih plemića. No ako Stjepan ne bi mogao naći jemaca izmegju banova, neka ne bude on za to kriv;

o) ban Stjepan dužan je da vrati dva sina bana Nikole i sina bana Andrije biskupu Timotiju, dok mu stigne u ruke papina povelja, koja potvrgjuje kraljevu povlasticu; rok mu je 9. aprila 1279. Ako ban Nikola ne bi mogao da izradi potvrde papine, onda neka se taoci vrate Timotiju;

p) neka ne preotimaju sluge jedan drugom i prave ih svojim kulučnicima.

O svemu pak stranke pod svojim pečatom izdaju svečan ugovor.

Ovaj ugovor mira, pri svem tome što uslovi bijahu teški i što su najugledniji mirotvorni sudnici jamčili za nj, nije odmah urodio uspjehom. Obadvije strane, s jedne siloviti Németujvarci, koji se zaklanjaju za Joakimovu krv, s druge pleme Vodiča sa svojom velikom rodbinom, klientelom, ma kako da se izmotavahu, ipak zadavahu brige, da će se razdor brzo ponoviti.

Biskup Timotije bivši i sam zainteresovan, no stojeći izmegju obije silne stranke, nije smio da sâm zaprijeti prokletstvom, već se s toga obratio varadskom biskupu Ladomiru, te njega zamolio, neka poprijeti objema strankama i pokaže im, da je stvar ozbiljna. Ladomir je to i učinio 1. jula 1279. u kapelici sv. Martina u Budimu i o tome izdao pismo[1]).

No stranke se nijesu obazirale na ovu prijetnju. Megjusobna pustošenja nijesu prestajala, te se u Slavoniji čisto odomaćila ova borba izmegju plemena. Sa Vodičanima se sada udružiše i veljski grofovi: Ivan i Dujmo i župan Gardun. Opet valjade pregovarati s njima, kao sa ravnim strankama. Kralj Vladislav u sporazumu sa gospodom izaslao je u Ozalj,

---

[1]) Br. XVI.

u Slavoniju mirotvorne povjerenike u osobi magistra Ivana Németujvarija, vrbaškog i sanskog župana, slavonskog bana Nikole i vesprimskog biskupa Petra, koji su iznova sklopili mir sa protivničkim slavonskim velikašima, naime: sa banom Stjepanom Vodičkim, sa županom Radoslavom i sinovima Babonigovim, Nikolom i Stjepanom, su dva veljska grofa, Ivanom i Dujmom, modruškim županima i sa županom Gardunom i to tako, da su sve što je u prošlosti bilo sa svijem oprostili, a ko je od prijašnje (1278.) pogodbe amo učinio štete, da ju nadoknadi, inače neka se isključi iz porodične zajednice. Osim toga obećavaju povjerenici:

da će bana Stjepana, župana Radoslava, Babonigove sinove i župana Garduna ostaviti u posjedu njihovih dobara i u kraljem darovanim županijama: Podgorji, Gverču, Drežniku, Gaj-Kladuši i Ujvaru, u dva Pseta i Petrinji. Neka u pogledu ovih i dalje uzvrijedi banska vlast, a ban od svoje volje neka ondje ne izreče milosti, ili neka od kralja zavisi utvrgjenje zemaljske obveze. Ako se pak kralj u pogledu ovih županija ne bi slagao s njima, zastupaće povjerenici stvar pred njime. Isto obećavaju knezu Gardunu, da će mirno držati Čehsku villu i županiju Hrašćinu (Hra . . inu).

Rok za istinsko provagjanje mira bjehu označili za 2. februara 1281. Župan Radoslav dao je jemca, pa ako povjerenici ne održe riječi, da im se vrati jemac, ako pak Radoslavci pogaze vjeru, da onda jemac ostane u njih. Na to su se stranke zaklele i zagrebački kanonik je 17. novembra učinio prijepis od pogodbe[1]).

Kakav bješe rezultat miru, karakteristično dokazuje to, da je Ivan Németujvari, uživajući svoju sansku i vrbašku županiju, pustošio dobra zagrebačke biskupije, zatro Gerzencu, a Vašku je opljačkao nekakav haramija Urić. Zagrebački biskup ne mogaše na ino, te 25. marta 1281. u Virovitici vrgne crkvenu kletvu na Németujvarce, odnosno objavi već u načelu izrečenu kletvu[2]). No i to bješe uzalud, a i kako ne bi, kad je Ivan, koji je 1280. zarobio kralja, 1281. postao palatin.

Na dalje držanje Vodičana u velike su uplivisale promjene u zapadnom susjedstvu. Rudolf Habsburški postao je od 1276. gospodar u Koruškoj i Kranjskoj, a u vendskoj marci stupa na mjesto upliva Ottokareva upliv njemački. Porodicu je pobliže zanimao onaj čin Rudolfov, kada je 24. januara 1277. dao u zalog[3]) goričkom grofu Albertu grad Miho zajedno sa palankom (kasabom) Černemblom; jer gorički grofovi bijahu s jedne strane putem svojih mletačkih sveza, a s druge putem svojih unutrašnjih dodira sa Vodičanima tako reći mediumi za težnje, pokrenute

[1]) Br. XVIII., XIX.

[2]) Wenzel: A. U. O., XII., 336.

[3]) Schumi: „Archiv I." 239. I. g. 2. okt. Albertov mlagji brat Meinhardt jamči. Na i. m. I., 241.

u interesu Stjepana Posthumusova sina vojvode Andrije. Poslije moravopoljske bitke sa svijem bješe prestao onaj ugarski upliv, koji se još ušljed ličnih dodira Béle IV. i Stjepana V. gdjegdje osjećao u Kranjskoj i Koruškoj uz prkos Ottokarevim uspjesima[1]).

Preko slavonske zapadne granice nalazna „Marchia Hungariae" izmegju rijeke Gurka i Kupe[2]) faktično se bješe odvojila od ugarskog kralja i posjednici računahu sa položajem prema svojim sopstvenin interesima. Oni nastojahu, da ostanu u dobrom prijateljstvu s ugarskim kraljem i austrijskim vojvodama.

U drugoj desetini vladavine kumanskog Vladislava ističe se u Slavoniji porodica Vodičana. Postaju banovi, pa i ako tadašnja prenagljena vladavina brzo mijenja svoje ljude i gdjekad drugi ban odmjenjuje Vodičane, ovi ipak većim dijelom ostaju u zvanju i štono riječ prva su porodica.

U prvom redu Stjepan III. igra ulogu 1280., neposredno poslije mira sklopljena sa Matijom Csákom, pošto su se i sa Németujvarcima pogodili već sjedi u zvanju, a brat mu je Radoslav I. istom župan[3]). Sa malim prekidanjem može se reći dvadeset godina, do 1300., nosi on tu čast dijelom kao istinski ban, dijelom po naslovu[4]).

U svojoj banskoj časti imao je lasno posla sa rodbinom. Od 1285. počevši sve više stiče zemlje svoje rodbine: Drozgomet nabavlja komad po komad[5]), 1294. duž Une stiče zemalja od Stjepana Lapačkog sina Grobše[6]), a pri tome u velike misli i na kranjska dobra[7]).

U svojoj banskoj časti on je vješto upotrijebio političke prilike i ne samo poimenice, već je odista bio kraljev zastupnik; 1288. već je i Radoslav I. ban, a 1290. kurija smatra obojicu kao glavne činioce u slavonskom dijelu zemlje, kada im preporučuje poklisara pape Nikole IV., gubljskog biskupa Benvenuta[8]).

I sinovci dvojice banova, sinovi Baboniga II. igraju ulogu zajedno sa stričevima, poimence: Stjepan IV., Ivan I., Radoslav i Otto II. No u to doba Radoslav I. vodi megju njima glavnu riječ, on stiče ponajviše.

---

[1]) Archiv I., 47. Šteta, što one povelje, u kojoj se Offo de Landstrost, Gerlochus filius Ottonis i Nikolaus de Sicherberg zaklinju na vjernost goričkim grofovima, nema u tajnoj arhivi. Mislimo, da je riječ o Vodičanima. To se moglo utvrditi iz pečata koji vise.

[2]) Archiv 219. — Huber A.: Mitth. VI., III. U raspri sa Schumi-jem ne želimo da zauzmemo stanovište, no u ovom pitanju ima još puno da se reče. Pilstani, Peillenstein in marchia Ungariae 1186. Zahn Urk. v. St. I., 650. Pesty: Sto pisama 13. Peillenstein kralj Sutle na granici varaždinske županije.

[3]) Wenzel: A. U. O. XII. 326.

[4]) Wenzel: XII. 462., 484., 561. Dipl. dod. 1295. I.; 1300. II; A. Pór ibid. 31. s.

[5]) 1285., 1289., 1294. Tkalčić M. E. Z. I. 217., 226. (Wenzel: XII. 484). 233., 234. Up. Dipl. 231., 327., 357., 360. s.

[6]) Wenzel: XII. 561. s.

[7]) Dipl. dok. I., II.

[8]) Theiner Mon. Hung. l. 365. Wenzel: IV., 365.

U tom mnogom gloženju pojedina susjedna plemena opala su brojem i snagom, te je pojmljivo što je 1283. dônjo-jamničko pleme, spanuvši brojem i snagom, izabralo njega za svoga zaštitnika. Dvije trećine od svojih dobara priznali su u našljedstvo svojem gospodaru Radoslavu, a on je preuzeo na se dužnost „da ih kao zaštitnik čuva i koliko je moguće brani“ [1]).

Značajnije je od toga tekovina grada *Lipovca*, koji je dotadašnji mu vlasnik Jaroslavov sin Ivan izravno odstupio Radoslavu u našljedstvo za sto i pedeset maraka, te je tijem Radoslav dospio megju najuglednije posjednike na zapadnoj granici [2]). U tome rasprostiranju može se nekakav sistem uočiti. Doklen Stjepan III. brat Radoslava I. stiče 1273. harapočku plemensku zemlju, koja je graničila sa zemljom Radoslavljevom, te tijem zaokružuje plemenske zemlje duž Kupe i Korane prema Slunju [3]), dotlen 1286. sinovi Baboniga II., brata Stjepana III. i Radoslava I., stiču u našljedstvo posjed Pelavu od srodnog plemena Rate [4]). No Radoslav vazda prednjači, 1286. stiče imanje Radču od Krisanova sina Večedraga [5]).

Na taj način izmegju vodičanskih dobara i stare slavonske granice poniče sve dalje čitav lanac porodičnih dobara. Na zapadu ih vuče interes prema Habsburgovcima, na jugu treba da biraju izmegju Mletačkog Andrije i Anžuvinaca, dočim položaj Vodiče čini prisnijim odnošaj sa bosanskom banovinom.

U Bosni je u sredini XIII. stoljeća do 1254. milošću ugarskoga kralja „domino concedente“ katolik Prijezda bio ban, kojeg je Béla IV., pošto je podijelio Bosnu, kao vjerna podajnika obdario novačkom župom duž Drave [6]). Stjepana II. Gorice sin Stjepan III. brat Radoslava I. živio je u lijepom prijateljstvu sa susjednim bosanskim banom, koji osim slavonskih dobara i u Bosni imade znamenitih dobara. Svoju kćer Katarinu daje bosanski ban za ženu prvorodnom sinu slavonskog bana Stjepana III. 1287.[7]). Uz pristanak svoja tri sina: Stjepana, Prijezde i Vuka stari bosanski ban darovao je *zemleničku* župu svojemu zetu. O položaju ove župe znamo samo toliko, da je jedna granica bila u okolici vrela male Ukrine i velike Usore [8]).

---

[1]) 1283. 27. jula. Dipl. XX.

[2]) 1283. 26. nov. Dipl. XXI.

[3]) Dipl. XII.

[4]) Dipl. XXII. Ovo se imanje rasprostiralo u susjedstvu poznije stečenog Brumena (Brubna) i Bojne u okolici Petrinje.

[5]) Dipl. XXIV.

[6]) Tkalčić ib. I. 103. 1255.

[7]) Dipl. XXV. U izvodu se potkrala pogrješka, mjesto „zetu mu banu Stjepanu“ čitaj: „svojem zetu prvorodnom sinu bana Stjepana“. Pitanje je ko je bio prvorodni sin Stjepana III.? Mi mislimo Vladislav.

[8]) Vidi na mapi Kolu, Bistricu. U pogledu ostalih slavonskih tekovina v. Dipl. XXVIII, XXIX. Danas ondje Muhamedanci žive.

S ovijem tekovinama je porodica i u jugoistočnom uglu ugarske granice utemeljila svoju moć. Jugozapadno na starom hrvatskom području ne mogoše se osiliti zbog Frangepana i Šubića, suviše ove se dvije porodice rasprostirahu prema sjeveru. Zarad zajedničkih političkih ciljeva ove se porodice često udruživahu jedna s drugom, no za to su ono za „vječna vremena“ sklopljeno prijateljstvo, ona ponizna zavjetovanja vjernosti samo malotrajne zapisane riječi, na koje bi se najviše crkveni ljudi pozivali, pak ni oni ne vazda.

Pri svem tome, što mnoge suprotne povelje jedva pripuštaju pouzdan zaključak, mi ipak možemo da uočimo jednu dosljednu crtu u porodičnom teženju. Ne navaljuju Šubići, Frangepani i Vodičani na silu ugarskoga kralja, već bi svikolici voljeli, da banska sila postane *našljedna* u njihovim porodicama. Oni bi rado da utrajaše svoje porodične uprave, Frangepani u Primorju, Šubići u hrvatskoj unutrašnjosti i Bosni, a Vodičani u Slavoniji. Upotrijebiše okolnosti za svoje ciljeve, potegoše koristi iz svakog pokreta i dotlen se slagahu megju sobom, dok ih ne popade zavist, te onda dvojica oboriše trećega. Ovim je tragom hodio i Radoslav Vodičanin I.

Kada Karlo II., sicilski kralj 4. aprila 1291. otpoče u interesu svoga sina javno da kupi vojsku, veljski knez Dujmo i Babonigov sin Radoslav II., sinovac Radoslava I. polaze u Napulj sa velikom svitom[1]).

1292. italijanski pretendent prijestola podstrekava Ivana Németujvarija na otvorenu pobunu, darovavši mu željeznu i šopronsku županiju[2]). Rogjake[3]) svoje *supruge* Marije Šubićeve takogjer poziva u vojnu, a sinu svoje šogorice Katarine — supruge srpskoga kralja Stjepana Dragutina — Vladislavu dariva slavonsku vojvodinu[4]); no u ovaj dar nije uvrstio i dobra bana Radoslava I. i braće mu, već im osigurava zaseban položaj.

Ban Radoslav I. odista je i učestvovao u ovom pokretu, jer Karlo Martell 1. decembra 1292. priznavajući mu zasluge iznova ga potvrgjuje u svjema dobrima[5]). No Radoslav ili što se nije zadovoljio ovom nagradom ili što ga je pekla velika čast Šubića, tek nije ostao vjeran Napuljcima. Mišljaše, da će biti bolje, ako i kralju Andriji III. čini usluge. 1293. kada je kralj poslao po svoju mater magistra Ugrina u Primorje, ljudi veljskih knezova uhvate ovog vjernog čovjeka. Dobivši na to zapovijest od kralja Radoslav je poslije ljutog boja, u kojem mu je poginulo petero slugu i mnogi rogjaci dopanuli rânâ, oslobodio kraljeva

[1]) Wenzel: D. E. A. I., 76.—77.
[2]) 5. aprila 81.—82. s., 90.—91. s., 121.—122. s.
[3]) O rodbini A. Pór ib. 34. s. — Wenzel: ib. 85.
[4]) Wenzel: ib. 94.—95. s.
[5]) Wenzel: ib. 98.—99.

čovjeka i s velikom počašću pratio na putu majku kraljevu. Za to je dobio grad Zelen u zagrebačkoj županiji, a 27. septembra kralj ga potvrgjuje u posjedu gradova: Vrbasa, Galasa (Glasa), Petrinje, Vinodola, Zelena, Okića, Podgorja i Samobora[1]).

No sve to nije mu smetalo, da i kod Anžuvinaca imade svojega čovjeka, koji će danom prilikom posvjedočiti njegovu vjernost. On je u malom vodio veoma plodonosnu politiku naizmjeničnog osiguranja[2]). Istom što ga uvedoše u posjed gradova odmah se i pobunio. Ista kraljeva majka, za koju se prije godine dana onako viteški borio, kao vojvotkinja Slavonije — a biće da je to i bila muka Radoslavljeva, jer se bez razloga nije digao na oružje — bješe prinugjena, da ga silom izbaci iz grada Vrbasa[3]).

Brat mu Stjepan III. držao je uz Andriju III. „Uzevši u prizrenje najvećom vjernošću posvjedočene mu usluge" Andrija III. naredio je zagrebačkom kaptolu, da obigje granice drežničke županije, pa je Stjepanu III. i potomstvu mu 26. februara 1292. darovao ovo područje[4]). A isto *ovo* područje darovao je kralj Karlo naravno negleduš 19. augusta 1292. braći Šubićima i s ovom županijom duž bosanske megje cijelu hrvatsku unutrašnju zemlju[5]), osim dobara veljske gospode.

Ovo suprotno partajsko držanje dvoje braće izazivalo je trvenja megju njima, njihovi se ljudi ubijahu megju sobom i činjahu sebi megjusobne štete na imanju. Dvije godine trpljahu ovo stanje, no onda smisliše da će biti bolje ako se pomire, te došavši 24. augusta 1294. pred kaptol u Zagreb, zavjetovaše se u prisustvu svojijeh sinova — da ne će više pustošiti jedan drugom imanja i gradove, no ako bi jedan od njih morao da se zarati s nekim, sa kojim drugi brat ne bi htio da vojuje, onda da ostanu neutralni[6]).

O banu Stjepanu III. znamo iza toga samo to, da u svom gradu Zrinu darovnim pismom od 13. januara 1295. uz pristanak sinova mu: Vladislava i Stjepana dariva dobara samostanu u Landstrassu[7]), a poslije 1300. nema više o njemu spomena[8]).

---

[1]) H. O. VII., 230.—235.

[2]) 7. septembra 1294.: njegovi su poklisari u Napulju pop Pontius i Wenzel Ossel, ib. 120.

[3]) Grubach Orbaski 1295. dobiva polovicu od vozarine u Dônjoj Gradišci za to, što je Radoslava silom izbacio H. O. VIII., 361. Položaj grada Orbasa nije jasan. Rački razumijeva pod njim Vrbanja jugoistočno od Banjaluke (Rad. IV., 31.). Lopašić podrazumijeva današnji Orlovac sjeverno od Banjaluke Kako se Vrbazku spominje kao grad Orbaskamen, može biti, da je ležao na mjestu Vrbanje; u tom slučaju morali bismo na mjestu današnje Banjaluke tražiti Orbasvásárhely (1353. Cives et hospites de Orbaswasarhel. Saopćuje D. Csánki-a iz muzejalne arhive) 1384. Kism. Arh. 96 f $^1/_2$, Castrum regium Orbaz in confiniis regni Bozne. Zay-Ugročka arh. B. 38. (Bilješke Csánkijeve.)

[4]) Dipl. XXVIII.

[5]) Wenzel: i. m. 95.—96.

[6]) Dipl. XXX.

[7]) Dipl. dok. I.

[8]) Na i. m. II.

Glavni članovi treće plemenske grane: sinovi Baboniga II. idu najprije tragom strica im Radoslava I. 1292. trguju na italijanskoj obali u Napulju. Sedam godina ne znamo ništa opširnije o njihovom političkom držanju. No 1. augusta 1299. Andrija III. prima milostivo u vjernost povraćenu braću: Stjepana IV., Ivana I., Radoslava II. i Ottona i potvrgjuje ih u njihovom imanju[1]). Mjesec dana docnije — a čim se vratiše k Andriji III. kao da se odmah i pokajaše — 7. septembra sicilski kralj Karlo prašta grijehove ovim istim *pokajnicima*, koji k njemu pridolaze, imenuje ih banovima i potvrgjuje ih u njihovom imanju[2]). Ova dobra — kao što kazuje nova potvrda[3]) od 14. maja 1300. — dopirala su od njemačke megje do Bosne i od Save do Gvozda, dakle do južne megje Slavonije. Samo što i ova vjera nije prevalila godine, — ili su samo za to čuvali napuljske povelje, da ih pokažu ako im zatreba, — jer Albertin vojvoda Slavonije 7. juna 1300. potvrgjuje sa kraljem sklopljen savez svojih „milih rogjaka", onaj od 1. augusta 1299. ili kakav noviji, ko bi to mogao znati[4]).

Radoslav I. se poslije 1295. već ne ističe više, a 1299. spominje ga Karlo II. kao pokojnog. Sinovi[5]) su mu prije njega pomrli, jer Karlo II. u svojoj povelji od 1299. dosugjuje[6]) sinovima Baboniga II. dobra Radoslava I. „koja braća mu s pravom baštine".

Njegovoj udovici narediše Babonigovi sinovi do smrti joj pristojno izdržavanje; 1313. još je živjela[7]).

Od Stjepana III. znamo dva poveljama dokazana sina: Vladislava i Stjepana, po redu mu V.[8]). Od Stjepana V. znamo dva sina, Henrika i Stjepana VI. O ovijema, kao i o bratu Stjepana III. banu Grguru, kojeg već 1290. spominju kao pokojnog, i o istoimenom sinu nije arhiva osim rodoslovnog odnosa ništa drugo sačuvala[9]).

---

[1]) Dipl. XXXI.

[2]) Wenzel: ib. 136.

[3]) Wenzel: ib. 146.—147.

[4]) Dipl. XXXIII.

[5]) Radozlaus banus similiter cum filiis suis prestiterunt iuramentum. Dipl. 63. s. 1294.

[6]) Wenzel: ib. 139.

[7]) Dipl. XXXV. Onaj podatak, da joj je jedan sin postao zagrebački biskup, ne možemo smatrati za ozbiljan. No kako je 1300. zagrebački biskup Mihovil nekakav njihov rogjak bio, mogla je ta vijest otud proisteći (Dipl. XXXII.) i s ovim stupiše oni 26. maja 1300. u ratni savez.

[8]) Po Antunu Póru mi smo u I. broju rodoslova pod brojem 20. i 22. uvrstili još i bana Nikolu i magistra Pavla. Docnije se uvjerismo, da je pometnja po srijedi. Naime A. Pór u smislu Tkačića Mon. Civ. Zagrb. I. 60—68., 138 s. (ib. 37. s.) kazuje, da su sinovi bana Stjepana podarili županu Hodusu palaču u Zagrebu. No magistar Pavle je u zamjenu za boršodska i sabolčka dobra povrnuo oda nj tu palaču i dao ju županu Gillénu. Izmjenu je poslije kralj Karlo I. 1332. prepisao. No izdavši dotičnu povelju o toj stvari od 17. juna 1291. H. O. VIII., 295. s. izdavatelj primjećuje, da se na pečatu što visi s povelje može vidjeti grb *Guth-Keled*. Pojmljiva je daklen ova pometnja, pošto je u Németujvaraca, Vodičana i Guthkeledija toliko sličnih imena, a pečati su sa povelja ponajviše otkinuti.

[9]) Vidi B-tan LXX. s. 13., LXXI. s. 23. i LXXIII. s. 31., 32. — A. Pór ib. 29. s.

Uloga Babonigovih sinova u doba Anžuvinaca.

Pleme Goričana, koje ušljed vodičkog dara sa redom vodičkih župana i poznijih banova igra ulogu pod Arpadovićima, igra značajnu ulogu u grani Vodičkog Baboniga u doba interregnuma i Karla I. Po imenu očevu nazivaju se Babonići (Babonici, Wabonigen). I mi ćemo ih zvati Babonigovim sinovima, odnosno Babonićima.

Babonići su — kako vidjesmo — sa svojim stričevima banovima Stjepanom III. i Radoslavom I. u isto doba igrali svoju ulogu u potonjem odsjeku vladavine Arpadova doma. Njihovu porodičnu politiku, odnosno njihovu važnost dokazuje to, što bi se svak onaj, koji bi u zadnjoj godini Andrije III. i s početka interregnuma imao muke ili posla sa Slavonijom, najprvo s njima morao obračunati.

Od petorice Babonigovih sinova trojica su igrala veliku ulogu: IV. ili pod imenom Steničnjak poznati ban *Stjepan*, *Ivan I.*, kraljičin tavernik i *Radoslav II.*, otac Dujma Blagajskog, osnovatelja porodice Blagaya.

Sinovi II. Baboniga gazdovali su zajednički: *Stjepan* je stojao u gradu Steničnjaku. On je davao pravac svojoj braći, oni su se u politici njega držali. Stjepan IV. ne bješe povjerljiv čovjek stranke Anžuvina. Ta ko je mogao slutiti 1300., da će Karlo I. 1310. uhvatiti tako duboka korijena u zemlji. Jasno je, da su u tome kolebanju nastojavali za tijem, da ih što manja obveza veže za pojedine stranke, ali su pri svem tome željeli, da svaka spadne na njih.

Pomoću svojih kranjskih dobara oni produžuju svoje sveze sa Habsburžanima i goričkim grofovima. Tijem putem zapada im uloga u unutrašnjim borbama zapadnog susjedstva, te se tako opet smotavaju konci izmegju Slavonije i Kranjske. Pošto mu je položaj postao povoljan, oni priznavaju kralja Karla u Slavoniji za svoga gospodara, ali u Kranjskoj služe Fridriku Lijepome[1]). Od toga dvostrukog odnosa teglili su dvostruku korist, jer su ovdje i ondje stekli masnih darova, založnih dobara[2]).

Banskog dostojanstva 1300.—8. nije ni jedan od njih polučio[3]); no ta okolnost, da ih kralj Karlo pri svojem krunisanju 1309. naziva velikim županima, jasno svjedoči, da oni zauzimaju prvo društveno mjesto u Slavoniji[4]). Što nijesu lično bili na zemaljskom saboru u Budimu i kralj pri

[1]) Dipl. dod. III. — A. Wenzel: Dipl. I. 177. i t. nije se mogao obazrijeti na kranjska dobra Babonića, pa s toga misli, da su stupili u službu Fridrika Lijepog i pripisuje važnosti toj okolnosti, što na Karlovo krunisanje 15. juna 1309. nijesu došli lično, već ih je zastupao zagrebački kanonik Petar i čazmajski superior. No ne dogjoše lično ni hrvatski ban Pavle Bribirski niti slavonski ban Henrik. U ostalom u to doba je Ivan Babonić vojevao u Friaulu, a Stjepan je bio poslom na granici.

[2]) Dipl. dod. III. IV. A. Wenzel: Dipl. I. 177.

[3]) Stephanus, Johannes et Radoslaus comites· 23. juna 1307. Tkalčić: M. C. Z. I. 79. s.

[4]) Stephano, Joanne et Radislav filiis Babonik magnis comitibus. Slavonie Mon. Vat. A. s. Card. Gent. 305. s.

svem tome 1310. postavlja banom Stjepana IV., to svjedoči, da kralj nije imao razloga da bude nepovjerljiv[1]), te je za svojeg zastupnika postavio ondje dostojnog tamošnjeg prvog čovjeka. Iz svega što znamo o ovijem velikim županima, proizlazi, da im je došljedno njihov porodični interes lebdio pred očima.

U Kranjskoj su vjerni Habsburžanima. Kada Česi 1307. postavljaju goričkog grofa Henrika za svojeg kralja, u vojni Habsburžana protiv mlagjeg mu brata Ottona, Babonići: Stjepan, Ivan i Radoslav pomagahu habsburškom kapetanu Urliku Wallsee, koji je pustošio ugarsku granicu, te su pustošili Korušku, Kranjsku i Markovije[2]). Megju tijem to ništa ne smeta Ivanu Baboniću, da pomaže svoga rogjaka goričkog grofa Henrika II. u vojni mu protiv oglajskog patrijarha Ottobona, pustošeći sa svojom konjicom u tri puta Friaul i paleći Mortegliano.

U ovo doba im je sila na vrhuncu. Ban Stjepan uz dvije glavne hrvatske porodice Bribirske i Frangepanske, kao ban cijele Slavonije igra ulogu megju onijem silnicima, sa kojima republika podržava trajne sveze[3]). Od njega traže dopuštenja, da im trgovci mogu slobodno trgovati[4]). U svojstvu bana on s odobrenjem kraljevim kuje banske dinare u Guthkeledskoj vrijednosti[5]). Grad Zagreb[6]), biskupija pa i kaptol je tako reći u njihovim rukama. Važnu tvrgjavu biskupije Medvedgrad već su 1308. vješto sebi prisvojili, i ban Stjepan ju je na majstorski način zadržao uz prkos svakom nastojanju kaptola, suviše tako je dobro udesio stvar, da je kaptol podmirivao i troškove oko izdržavanja[7]). Njima kao silnom i složnom plemenu samo kralj još zapovijeda, pa i on mora vješto da postupa s njima, jer zna da se imaju na koga osloniti.

Sa porodičnog gledišta i obzirom na njihov državopravni položaj sklopili su podjednako važnu nagodbu 8. juna 1313. u Zagrebu pred zagrebačkim biskupom Augustinom Kazottijem, iz kojeg saznajemo unutrašnji život

---

[1]) Hornec: „Rimes kronika“ III./818. — Krones: „Die Freien von Saneck“ I. 46. s. die Stadt Windisch-Grätz „Und die Wabanigen Sach man vor Windisch-Gretz liegen“.

[2]) Mautano: Annali del Friuli III. 384.—95. 412.—IV. 29. Juliani, Chron. in Appen. Rubeis Mon. Eccl. Aqu. 33—4. Babonićeve vojnike nazivahu Babonici. 1309., 1310., 1312. je pustošio. — Czoernig ib. 310. 533. s. Grot je 800 Hrvata uzeo kao najamnike. C. de Fraceschi: L'Istria Note Storiche 1879. 152. s.

[3]) Mon. Slav. Mer. Zagreb I. 192.

[4]) Na i. m. I. 255. 1310.,

[5]) Kustos sarajevskog muzeja dr. Truhelka obradio je bogate slavonske dinare toga muzeja u ovom „Glasniku“ sv. 1., god. 1897. — 1323. dva banska dinara (Gutkeledske vrijednosti) vrijede 1 novi dinar

[6]) Tkalčić: „Mon. Civ. Z.“ 82., 3. A. O. II.

[7]) Na i. m. 81., 84—5., 85. A. Pór. i t. 818—819. veoma je uspješno obradio historiju Medvedgrada. U ostalom već je i Kukuljević temeljno proučavao ovo pitanje. Velika je šteta, što izmegju magjarske i hrvatske historiografije nema nikakve neposredne sveze; mnogo šta su oni već razjasnili, što magjarska historiografija prima kao novinu, a obratno ni oni ne uzimaju u račun ono, što Magjari već odavna znadu.

plemena[1]). Pogodiše se naime, da „svak sazna šta je njegovo". Zavjeriše se, da će ovu nagodbu održati, osim toga ban Stjepan kao i braća mu *Ivan* i *Radoslav* postaviše zaklete plemićke svjedoke, koji se zakleše zajedno sa njihovim pouzdanicima. U prihodima se ovako podijeliše:

Stjepan Steničnjak, ban, milošću kraljevom uživa banski čin i *sam sobom* uživa prihode zagrebačke komore (kovnice novaca), a u prihodima od skelarina, dobitaka i trećine dijele se njih *trojica* i činovnici im postupaju sporazumno. Što se tiče prihoda od njihovih zemalja i kulučnika, neka svakom ostane prihod od njegovog dijela. U manjim poslovima neka svak od njih sudi u svojim poslovima, veće poslove neka raspravljaju zajednički, a u pogledu plemića neka se vazda neokrnjeno očuva plemićka sloboština. Dobra udovice iza pokojnog bana Radoslava (I.) neka ostanu njoj dok je živa da uživa korist, a poslije da se zajednički dijele u tome. Svoja *zajednička* dobra, izuzev plemićke zemlje (t. j. one, koja su pod starateljstvom) i crkvene — ako nema kakve pismene smetnje — da podjednako podijele megju sobom. Radi diobe valja odmah sve priznati, dugove i tražbine podjednako; župan Ivan odmah je iskao iz zajednice 800 maraka za svoju ženu.

Dioba po prostoru ogromnog imanja ne bješe tako laka. Već 12. maja 1314. trebaše nova presuda[2]), u kojoj su gornjo-slavonske carine, sa Steničnjakom kao središtem, pripale banu Stjepanu, donjô-slavonske Ivanu, a sanske Radoslavu.

Iz toga zajedničkog gazdovanja u velikom proizišlo je to, da je zajam, što su ga na njihova razna poduzeća podigli bili u Njemačkoj, zbog neplaćenih kamata u velike porastao. Ovaj su teret navalili na Ivana, jer je sansku kolektu, šezdeset i tri marke, on za se bio podigao.

Nije neznatan momenat po materijalnu snagu porodice to, da je ban Stjepan podigao 2370 maraka, a župan Ivan 1150 maraka zajma na zajedničko imanje (od prilike tada 80.000 for.), dakle su 3520 maraka upotrijebili na tako zvane zajedničke potrebe. Župan Radoslav, najmlagji od njih trojice, tvrdio je, da je Ivanu dao veliku svotu novaca na zajedničke troškove. Zaključiše dakle, odnosno ugovoriše, da zajedničke troškove zajednički podnose, a župan Ivan se zakleo, da na svoje svrhe nije ništa upotrijebio. Obzirom na sredstva za nabavku novca u ono doba, ovaj kneževski dug svjedoči vanredan kredit porodice. U prvom redu uzimali su dio iz zemaljskih prihoda, za tijem su plaćali trgovcima i uzeli novac od svojih kulučnika.

Ako usporedimo današnje obilje novca i lahak kredit sa tadašnjim prilikama, ne treba da prenosimo gornju svotu u današnju vrijednost, te

[1]) Dipl. XXXV.
[2]) Dipl. XXXVII.

da dovoljno naglasimo vrijednost imanja Babonića. I Frangepani i Bribirci bijahu bogati, no zemlje im bijahu gore. Babonići bijahu u tome neobično srećni, što su trgovinski putovi vodili pored dobara *Babonića*, pa su ovaj povoljni položaj eksploatisali bilo prilikom da se što steče, bilo pak pomoću svoje kneževske pravne sile. Ne treba se čuditi, što rimski kralj Fridrik — bivši zainteresovan do trista pedeset maraka — 1316. naziva bana Stjepana dux Sclavonie[1]). S ovakim djelokrugom pošao je on tragom Pavla Bribirskog, s kojim dok je živio nije ni kralj Karlo smio da zameće kavgu. Stjepan Steničnjak bješe odista isto takav gospodar Slavonije, kao Pavle Šubić Hrvatske; on sklapa saveze, po redu kupuje, uzima u zalog dobra, a svi mu susjedi ugagjahu po volji.

Silni ban umr'o je u sredini 1316. u punom jeku svoje sile[2]). Kralj Karlo postavio je svojega milog i vjernog čovjeka Ivana, brata pokojnog bana, banom Slavonije, zajamčivši mu isti djelokrug[3]).

Ivan II. Babonić stekao je puno zasluga oko unapregjenja stvari kralja Karla. Kako darovna povelja kraljeva od 20. decembra 1316. dokazuje[4]), imao je puno udijela pri ukroćenju sinova Henrika Németujvarija. 1314. ili 1316., zar već u doba njegova banovanja ne znamo, no u to se doba dogodilo, da su sinovi „proklete pomeni" bana Henrika pljačkali s onu strane Drave[5]). Ban Ivan je opsjeo zdenački grad, pa i ako je dopao teških rana po nozi i ruci, osvojio je grad[6]). 1317. nahodimo bana u gradu Zrinjskom, odaklen požuriva mletačku republiku za njezinih 120 maraka, obećavajući joj željeno zaštitno pismo istom pošto novac utjera[7]).

Tako su minule četiri godine. Ivan Babonić je megju tijem sabrao dosta zemaljska blaga, no ne imavši sina, on je posinio svog unuka, sina svojega zeta sekčujskog vojvode Petra[8]). „Budući je banovina najodličniji čin u ugarskoj kraljevini"[9]), pojmljivo je, da je iz toga čina potekla ne samo dika, već i korist za cijelo pleme i uz bana je i svaki član porodice uživao veliku moć. Sinovci bana Ivana, sinovi pok. bana Stjepana IV.: *Pavle*, krupski župan, *Ivan* II., *Gjuro* i *Dinko* već su 1321. zreli ljudi[10]),

[1]) Dipl. XL—XLI. 20. decembra 1316. Ivan je ban.

[2]) Dipl. XXXIX.

[3]) I on je kovao banske dinare. Truhelka opisuje u svojem naprijed spomenutom radu mnoge njegove dosad nepoznate tipove.

[4]) Dipl. XII.

[5]) Antun Pór: „Századok" 1888., 788. s. — Kukuljević: „Jura Regni Croatiae" I., 87.

[6]) Za ovo je u Gariću dobio dobara. I Stjepan Bogár se odlikovao pri jurišu na Zdench i Monoslo. — Zichy: Dipl. I, 160. A. Pór: Századok 1894., 808., I.

[7]) Mon. Slav. mer. 1317., I/20., I, 294.

[8]) Dipl. XLIII. U gradu Orbasu. O njegovom banovanju Mon. C. Z. I., 97—9. Tkalčić.

[9]) M. C. Z. I., 98.

[10]) Dipl. dod. IV. Zaklada, koja svjedoči njihova pobožna osjećanja

kojima pod banovanjem strica im već pada u dio uloga. Isto se tako i sinovi trećeg brata Radoslava III.: *Nikola* i *Dujmo* okoristiše zaslugama njihova strica, a ovom za ljubav potvrgjuje ih kralj Karlo u njihovim našljegjenim i stečenim dobrima[1]).

Ivan Babonić silni ban tada obilno vadi za se dijela i iz političkih i ratnih dogagjaja. Izmegju 1319.—1323. nastalo je potpuno umirenje jugoistočnog dijela zemlje. Ukroćenje Bribiraca, propast Mladena Šubića, hrvatskog našljednog bana znači u tečaju pojačanja sile kralja Karla isto toliko, koliko i rozgonjska bitka 1312., koja znači tek početak u zasnivanju anžuvinske Ugarske. Moglo se u naprijed znati i kralj Karlo je bistro shvatio: dok njegovi nekadašnji vjerni partizani Šubići vrše vladalačka prava u Primorju, da dotlen njegovo veličanstvo nije potpuno. I Babonići su poskočili u vlasti i sili, pa kraj sve njihove vjernosti baš njihove velike sveze i bogaština opominjala je kralja neka bude oprezan. U jednom ipak bješe lakše s njima postupati: jer moglo se do njihovih dobara dopreti, dočim je sa dalmatinsko-hrvatskim kršovitim gradovima muka bila vojevati. S toga bješe prijeka potreba podupirati Babonigove sinove, na koje se u ostalom pouzdano moglo računati, kad je o tome bila riječ, da se Šubići slomiju.

1319. u pobjednoj vojni protiv srpskog kralja Stjepana Milutina Mladen Šubić Bribirski[2]), sin silnoga Pavla, još vojuje zajednički sa Babonićima. Od toga vremena pak počevši Mladen Bribirski sve se više odvraća od kralja, kao da ga se ništa ne tiče. No ne bješe tako lasno ukrotiti ga. 1321. imao je kralj mnogo kubure na hrvatskoj granici. Ivan Babonić je izdržao tada na mjestu sa svojim vitezovima[3]) i Filip Druget je od njega primao zapovijesti.

Veliku zadaću imao je 1322., kada je kralj Karlo, hotjevši da dokrajči Mladenovo nadri-kraljevanje, izravno njemu, slavonskom velikašu povjerio vogjenje vojske. Vojna je malo vremena trajala. Mladen Bribirski izgubio je pamet, te bježao ispred vojske bana Ivana. Slavonske čete — svi Babonići bijahu s njima — i Mladenovi neprijatelji ganjali su ga bez prestanka, dok ga nijesu kod Bliske stigli. Njegovi potučeni Vlasi — ili poljički i morovlaški čobani — razbjegoše se, a on umače[4]). Poslije se

---

[1]) Dipl. 1322., I/27., XLV.

[2]) Luccari: „Annali di Rausia" 48. s. — V. ö. Salamon: „Az elsö Zrinyek" 173.—5. — Kukuljević: „Zrin grad" 19.—23. s. — A. Pór: „Századok 1894., 144.—5., 807.—815. — Od pisca: Magjar könyvszemle 1895. Varignana G. küldetése.

[3]) Anjoukori Okirat. II., s. Tiboldfi János és Lökös: Ovu vojnu stavlja A. Pór ib. 808. i d. u god. 1321. Slučajno je s ovom vojnom u svezi dar kralja Karla o gradovima Samoboru i Šelenu, koje je u ime vjerne službe darovao župan Ivan II, sinu Babonigova sina Stjepana. — Dipl. XLVI.

[4]) M. Madii Hist. cap. XVIII. A. Pór u ovoj glavi drukčije opisuje Mladenovu bitku, mi je ovako tumačimo. — Lucius Mem. di Trau p. 163. Protiv Mladena se 1322. u januaru digoše Šibenićani, Trogirci i Bošnjaci.

Mladen predao na milost kralju, koji je megju tijem stigao u Dalmaciju, izgubio je svoju banovinu i kao zarobljenik dospio u Ugarsku.

Sad je pobjedonosni Ivan Babonić stupio u našljedstvo Bribiraca; 6. oktobra 1322.[1]) još je ban cijele Slavonije (Gornje i Dônje), no deset dana docnije već ga imenuje kralj banom Slavonije, Hrvatske i Dalmacije[2]) i zapovijeda mu, da otpočne djelovanje na hrvatskoj zemlji.

To je veoma značajan dogagjaj u historiji onijeh dijelova zemlje, jer poslije duga vremena dolazi uprava pograničnih dijelova u jednu ruku. Ivan Babonić i njegovi postigoše ono, što od tamošnjih plemena dotlen niko ne postiže; milošću kraljevom on kao *slavonski* gospodar postaje i *hrvatski* ban. Doduše Mladena nije niko volio, nije Hrvat niti njihov, s toga nije trebao Hrvatima[3]). Šubići, Nelipići nijesu smatrali slavonskog Babonića njima dostojnim banom. Kad već ne može to da bude Bribirac, ne može Nelipić, neka ne bude ni Babonić. I u tome je ključ propasti Ivana Babonića, a ne, kako veli jedan naš pisac, u njegovoj „slabosti“[4]).

Već 29. novembra 1322. puče glas, da Bribircima i Nelipićima ne treba ban Ivan, i Trogirci, vješti gragjani ovoga energičnog gradića, javljaju rat[5]). Uvjerivši se, da ban Ivan ne treba Hrvatima i Dalmatincima, kralj Karlo se tako izvukao iz nezgode, da je jednog Magjara Nikolu Amadejića naimenovao banom. Samo se tako može shvatiti, što Ivan Babonić i cijelo mu pleme poslije toliko krvlju zapečaćenih usluga ustaje protiv kralja. Ta nijesu mu za to pomagali, da sad neko drugi zgrabi ispred njih davno žugjenu nagradu. S toga se pleme javno pobuni, a kad je novi ban pošao prema Kninu, ovi su se ispriječili na slavonsko-hrvatskoj južnoj granici, što im je lasno moglo poći za rukom. Ova se buna slučila sredinom 1323.[6]), kada se ban Nikola sukobio sa banom Ivanom i mlagjim mu bratom. Do ozbiljna boja nije došlo, u čarkanju palo je nekoliko Slavonaca, ostale su pohvatali i oko svojih 400 konjanika je došlo na uže. Novi ban kao pristao čovjek nije shvatio ozbiljno ovu uzbugjenost, već se lijepo pomirio s njima, i onda s njima zajedno unišao u Hrvatsku[7]).

---

[1]) Dipl. XLVII. dar.

[2]) Anjoukori Okt. II., 53. A. Pór. ib. 813., 3. j. je štamparska pogrješka 1322. 22. oktobra mjesto 16.

[3]) Od 1253. gospodari Drežnika. Njegovoj propasti svak se radovao, Ivan Babonić bješe vitez na glasu, kod kralja u velikoj milosti, ali je *tugjin*.

[4]) Pór ib. 813.

[5]) Mon. Sl. M I, 344. Trogira Venecije. „Comes Georgius comes Paulus et Gregorius fratres Mladisi olim bani et Nelipcius voevode, qui tenent castrum Thenini, *nolunt*, quod dictus Joannes banus in *banato veniat*, ceseri vero volunt, propter quod creditur, quod discessio inter ipsos erit.“ Kralj Karlo potvrgjuje 11. oktobra 1322. darodavno pismo vojvode Nelipića o njegovom Drežničkom dobru. Kismartonska arh. Rep. 42. F. A.

[6]) Nikola Amadejić je 20 februara 1323. ban cijele Slavonije (tocius Slavoniae). Bečka taj. arh. A. Pór: Bogárfia István es Marton. Századok 1890., 230.

[7]) M. Madii Cap. XXII.

S ovakim svojim držanjem pleme je puno naškodilo svojem ugledu. Ban Ivan, ogorčen kao svaki zabačen čovjek nastojao je svom snagom, da osigura sebi svoja dobra. Obratio se Filipu Tarantskom, stricu kralja Karla, koji je i Albaniju imao u rukama i s Babonićima u srodstvu bio. I vojvoda je nekadašnjem slavonskom banu i svojem milom rogjaku, obzirom na zasluge mu stečene za osobu ugarskoga kralja, potvrdio sva njegova dobra u Slavoniji[1]).

Dok se svrgnuti ban samo srdio zbog ove stvari, dotlen su se njegovi sinovci, sinovi bana Stjepana, uzdajući se u svoje porodične sveze, možda i u savezu sa Németujvarcima, javno pobunili protiv kralja. Podrobno ne znamo o tome[2]). Još ih je više ogorčilo to, što je kralj još 1323. oduzeo Medvedgrad od Babonića[3]). Buna je, jamačno na austrijsko podstrekavanje, udruženo s Henrikovim sinovima 1326. buknula u plamen, kada je iza Nikole Amadejića Mikac od plemena Akoš postao ban[4]). Prije no što je pošao u Hrvatsku, morao je da uguši pobunu, tada je oteo gradove Stjepanovim sinovima, a sva četvorica su učestvovali u pokretu: *Gjuro, Ivan II., Dinko* i *Pavle.* Ban je u živcu navalio na snagu plemena, u koliko je s vojskom napao na najjači mu grad Steničnjak — pa kako i sâm priznaje — oteo ga poslije ljute obrane[5]), i to na taj način, da su zagrebački biskup Vladislav i slavonski plemići — megju ovijema mnogi njihovi dužnici i rogjaci — nagovorili banove sinove, neka se okanu ovako jalove odbrane i predadu grad kralju. U to ime dao im je poslije ban grad Dônju Moslavinu u zamjenu, te su ih tako čisto eksproprirali iz njihovog najvažnijeg dobra. Kralj je 28. marta 1328. odobrio pogodbu i opet primio pokajnike u milosti[6]).

Ban Mikac sin Mihajla Ákoša polučio je tijem velik uspjeh. Ne zgazivši cijelo pleme, te ne nadraživši ih tako na dalju očajnu borbu, on im je izvukao otrovne zubove. Nije propalo pleme, no je sama sobom prestala njegova žudnja za feudalnim odvojenim položajem, koja je od 1310. dalje išla pravcem za našljednim dostojanstvom, tako reći za osnivanjem dinastije. Svoj mili grad Steničnjak nijesu više nigda povratili[7]). Austrijske vojvode: Fridrik, Albert i Otton obvezaše se u to doba, baš tada, da

---

[1]) Dipl. XLIX. Up. XXXIV. br.

[2]) 1323.—1327. povelja ima u svemu tri komada.

[3]) Tkalčić: Mon. C. Z. I., 187., s.

[4]) M. Madii. Cap. XXVIII. 1326. stavlja banov put u Bosnu; mir je, odnosno pogodba postala 16. septembra 1327. izmegju Mikca i sinova Stjepana Baboniga (LIII.), po tome se u tečaju 1326. morala ugušiti buna. Banu je pomagao i veljski grof Fridrik. — Századok 1890., 210.

[5]) Dipl. LIII.

[6]) Dipl. XLIV.

[7]) 1380. dobiva ga na ime zalog 10.000 for. veljski knez Stjepan, 1415. dopada Celjcima u ruke, 1461. dobiva ga Martin Frangepan, a 1315. opet slunjski Frangepan.

odsad ne će više zaštićavati nijednog kraljevog čovjeka, te je s tijem propalo i njihovo uzdanje u njemačku pomoć[1]).

Sreća njihova — jer to im je i osiguralo dalji opstanak — što stari ban Ivan nije djelotvorno učestvovao u drugom, opasnijem dijelu pokreta, i što sinovi brata mu Radoslava III.: Nikola i Dujmo, idući tragom miroljubna im oca, vjerno izdržaše na strani kraljevoj i pomoću strica im Ivana I. dospješe u kraljevski dvor, gdje obojica postadoše slavni vitezovi.

Otkinuvši se od svoje mlagje braće ban Ivan I. postao je 1326. kraljičin tavernik, megju tijem kastelan[2]) i vršio je ovo zvanje sedam godina[3]). Megju tijem ga 1328. snagje velika bijeda. Braća mu izgubiše važan grad Steničnjak, a njemu zapade ta kleta sudba, da mu je jedan biser izmegju porodičnih dobara, spahiluk Zrinj, dopao tugjih šaka.

Ovaj grad Zrinj bješe s toga važan, što ležeći megju šumama pružaše sigurna utočišta i bijaše čisto središte jednom golemom spahiluku (caput bonorum). Od XIII. stoljeća amo držali su Vodičani i Ratoldi pojedine komade od golemog spahiluka, 1287. dva sina Lovra Ratolda: Ratold i Matija prodaju Stjepanu III.[4]) Ped (Pedvar, Pedel) i Stupnicu. No ova dva dobra 1346. iznova dospijevaju Ratoldima u ruke[5]). Zajedno sa svojim pripatcima grad je znamenit posjed već u prvim desetinama XIV. stoljeća[6]).

Ivan Babonić je 1328. jamčio za svojega zeta sekčujskog vojvodu Petra, sina Henrika Némethujvarca do 250 maraka (bečkih dinara). Sad je morao da trpi ne samo za svoju mlagju braću, već i za svoju némethujvarsku rodbinu. Toth-Lovričani, Ivana Guge (Gögye) sinovi: Lovro kraljev zastavnik, Ugrin, obojica šemptejski kastelani i brat im Ivan tražahu u pobunjenih Némethujvaraca odštete u ime kvara na njihovim dobrima. Zarad tražbine, platežne 8. septembra 1329., Ivan Babonić, da spase svojega zeta, založio je kao jamac grad Zrinj i pripatke mu[7]).

---

[1]) Wenzel: A. D. E. I., 272. s. Nikola se ne ustručava, već se obraća Maksu, da ga potvrdi u posjedu imanja.

[2]) 26. septembra 1326. — Pór ib. 39.

[3]) Anjoukori Okt. II., 1327. V./21., 284., VI./22., 366., VII./4., 340. et castellanus de Patsak; 1328. III./23. na i. m. 355.; 1329. XI./21. na i. m. 449.; 1330, II./18., 467.; 1334. još je živ, jer 25. jula daje dar redovnjacima Augustincima i Paulincima u Novom mjestu za spomen oca mu i majke i za zdravlje djece *(sinova)* mu. Dipl. XLIX. Izvadak spominje pogrješno Dominikance mjesto Augustince.

[4]) H. O. VIII., 255 Pedvar, Stupnica je sve u jednom sklopu. Gvozdansk, Gvozdansko je tu spadalo kraj potoka Žirovca.

[5]) Fejér IX./I., 268. — Kukuljević: Zrin-grad. 1883., 24. s.

[6]) Kukuljević nabraja sve njegove pripatke: i. m. 23. s. Po Fejéru VIII./V., 326. Dipl. LVI. Od prediuma držao je Grangju neki Magjar po imenu Andor (Ander), u Velesnu takogjer nahodimo jednog Magjara imenom Andriju. Dipl. 107. s.

[7]) Dipl. LV., LVI.

Kralj, bilo s toga što je radije gledao grad Zrinj u rukama Tothovaca, bilo pak s toga što Ivan Babonić nije mogao da se oduži, zapovjedio je 18. novembra 1328. banu Mikcu, Petrovu sinu Dinku, Radoslava II. Babonića sinu Nikoli, dakle tavernikovom mlagjem bratu, da do otkupa im iz zaloga želi da vidi Zrinj-spahiluke u rukama Gjurovih sinova i s toga naregjuje, da se uvedu u dobro. Spahiluk je za tijem ostao u rukama Gjurovih unuka Tothova do 1347. U toj godini sin kralja Karla Ljudevit već ga „po pravu našljedstva" naziva njihovim. Eda li su prekupili spahiluk od Ivana Babonića, eda li im je najposlije putem izmjene dopao šaka i eda li je postojala kakva pravna zajednica izmegju njih i Babonića — kako se misli — to mi ne znamo[1]). Grad Zrinj pripao je poslije kao kraljevski dar za grad Ostrovicu Grguru Bribirskom, sada već Zrinjskom, a kralj Ljudevit je poslije 1347. drugim dobrom odštetio Lovrina sina Nikolu Kontha[2]). Tako je dospjelo jedno od prvobitnih dobara vodičanskih Babonića prvoj silnoj hrvatskoj porodici u ruke, koja je na ovom novom zemljištu novijem životom granula.

No što je porodica na ovoj strani izgubila, to su vrsni sinovi Radoslava II.: *Nikola* i *Dujmo* nadomjestili. Oni su već 1821. stekli Ostrožac, važan grad na Uni i tijem postali prvi posjednici u krajevima duž Une[3]). Dok njihovi stričevići poniženo smatraju svoja kranjska dobra kao gradove utočišta i nikako ne znadu da se prilagode novom redu stvari, dotlen ona dva čestita viteza postaju vjerni vojnici kraljevi. Naročito je Nikoli imao kralj puno da zahvali. On je bio, koji je u nesrećnoj vojni protiv vojvode Bazarada „kao mlad atlet, viteški borac" s opasnošću po svoj život branio osobu kraljevu, koji je na očigled kralju oborio pet vlaških vitezova, što su svakojako kidisali kralju, te i sâm dopao šest rana na glavi i na ramenu, a dvadeset i pet njegovih plemenitih vitezova poginulo je u onoj prokletoj dolini[4]). S ovakim ljudima mogao je kralj Karlo mnogo šta preduzimati. Vojujući svako za svoje odvojene interese, oni bi bili samo sitni vitezovi, a ovako u službi zemlje, na muci i u uspjehu pravi junaci. I nagrada im za to bješe velika, povrh toga, što bi bili potvrgjeni u svojim dobrima. Naime grad Ostrožac, Dobrničku zemlju i njihova dobra okolo grada duž Une do grada Krupe,

---

[1]) T. Botka: Kont nádor téves sarja. Századok: IV., 139. — A. Pór: Tóth Lőrincz a kir. tárnokok és zászlotartok mestere 1328.—1348. Századok. 1891., 350.—351. s. Pitanje je, eda li pleme Kontha nije isto sa sanskim plemenom Tolzcouth, koje je sa Vodičanima zajednički imalo imanja?

[2]) Salamon: Az elsö Zrinyiek 206. — Kukuljević: ib. 32. s.

[3]) Dipl. LXI., LXII., LXIII., LXIV.

[4]) Dipl. LVIII. Dramatski opis ove žalosne uspomene bitke protiv Basarada. Nanovo prepisao Ljudevit I. 18. maja 1364. Dipl. LXXXIV. Ban Petar Czudar je 24. maja 1374. obišao granicu Dobernika. Dipl. XCIII.

prema Blagaju zaokruglio je kralj sa dotlen kraljevskim selima kao svojim novim darom[1]).

Ova dva Radoslavljeva potomka osnovaše porodicu *Blagay*. Zna se, da su sinovi bana Stjepana IV. stojali u zapadnom dijelu Slavonije, oni bijahu *Steničnjaci;* ban Ivan I. stojao je u *Zrinju*, on bješe *Zrinjski* vodičanski, dočim je Radoslavu *Blagaj* zapao. U našijem poveljama spominje se doduše Dujmo kao Blagaj[2]), no jedna poznija povelja spominje već i Radoslava kao Blagaja[3]). Radoslavovi sinovi već kao Blagajci nagodiše se su dva sina Stjepana III.: Henrikom i Stjepanom[4]), te spojivši u jedno silan posjed vodičko-dubičko-sanski osnivaju novu porodicu. No prije toga moramo dati računa o sinovima Stjepana IV., čija dalja uloga čini nekako epilog u staroj historiji plemstva.

U steničnjačke omladine ode pomirenje u štetu, jer se ne stániše u vjernosti kralju Karlu. Osam godina poslije steničnjačke katastrofe 7. januara 1336. njih trojica: Gjuro, Dinko i Pavle zavjeriše se u Beču austrijskim vojvodama Albertu i Ottonu, da sa svojim *protivnikom*, ugarskim kraljem Karlom, bez sporazumka vojvode ne će sklopiti pogodbe[5]). A kada poslije buknu rat izmegju Karla i vojvoda, te vidješe slabi uspjeh svojih novih gospodara, oni se pobrinuše, da sebe uvrste u primirje do 8. juna 1337. No kralj Karlo je isključio nevjernike iz mira 11. septembra 1337.[6]).

Historija ove grane, što se njezinih dobara tiče, tekla je docnije preko zemaljske granice. Pavle i Dinko oženiše se Ortenburškim djevojkama, a sestra im Katarina udade se za groła Henrika Ortenburškog. Župani Dinko i Pavle upisaše u ime zaloga na miraz Dinkove žene od hiljadu maraka staro kranjsko markovno dobro Altenburg, kraj Rudolfswertha Hopfenbach (današnji Hmelnik, nekad grad pored Neustadtla), Orahovicu (Nussdorf, kotar Landstrass), Chronawt (Kronovo, pored današnje kranjske Bijele crkve, Krumru)[7]). Na magjarskom području imagjahu dobara okolo Krupe, koja su dobrotom svojih rogjaka zadržali. Ostarivši, docnije se

[1]) Oko Ostrožca leži *Brekovica*, od prilike na po puta od Bihaća i Ostrožca; *Stijena* ili Bijelastina selo, bješe davno utvrgjeno mjesto nedaleko od lijeve obale Une — izmegju *Ćelar-planine* i *Male Gomile*. Na desnoj obali Une ležali su na nizbrdici Grmeč planine izmegju Krupe i Bihaća *Menyech* i *Megeagya*. Ovdje se prostirala psetska županija (Peset, Pset, Pačenička). Susjedi im bjehu na jugozapadu posjedi Izačića, na zapadu mutnečki i mutnički posjedi korbavskih grofova. Na sjeverozapadu je Tržac pored Korane bio Frangepanov, sjeverno od Ostrožca u Cazinu imao je kninski biskup imanje, koje je docnije postalo blagajsko. Krupu je držala u rukama druga grana Babonigovih sinova.

[2]) Dipl. LXX.

[3]) „Duymii filii Radoslay de Blagay". Dipl. LXXXVII.

[4]) A. Pór: Századok 1890. 368. s., 2. j.

[5]) Dipl. LXII., LXIII., LXV.

[6]) Dipl. LX.

[7]) Dipl. dok. V.

pomiriše sa vlašću i kralj Ljudevit I. povjerio im je da čuvaju i krupski grad. Silnom kralju već lahak bješe posao sa kranjskim Ugrima, koje je njegov otac ukrotio bio. Njemu podjednako vjerno poslužiše obojica Dinko i Pavle; za to poslije 1360. dobiše u nagradu na dar brizi im povjereni krupski grad[1]), po kojem se ova grana porodice i Krupskim nazvala[2]). 1370. župan Pavle ostavlja, za slučaj da umre bez poroda, svoje krupsko i otočko[3]) dobro svojemu bratu Dinku, te ako bi i ovaj umr'o bez baštinika, želio je, da imanje prijegje na sinove Dujma Blagajskog[4]). Pavle Krupski živio je do 1382. I on je za svog života sticao, ako je šale išlo i od svojih susjeda. Od Pavla Zrinjskog presvojio je imanje mu Željeznicu. Ne imavši djece poslije smrti mu prešlo je imanje u smislu pogodbe sinovima Dujma Blagajskog u ruke, ali ga nijesu dugo držali, jer je Celjcima dopanulo šaka[5]).

U osmoj desetini XIV. stoljeća izumrla je ova njemačka, sa kranjskim interesima stopljena grana porodice, da ustupi mjesta porodici Radoslava Blagajskog, koja je sad već isključivo na području ugarske države cvjetala. Svojstvene su crte u ličnom karakteru one, koje toliko karakterišu vodičanske Baboniće: sticati imanja po što po to; jedinstveno vodstvo; skoro potpuna oskudica inštiktivnog osjećanja potčinjenosti, čemu su politički i geografski odnošaji toliko pripomogli; lična hrabrost i s njom skopčane pretjeranosti: nasilje, svirepost ističu se i u ovoj grani, samo procijegjeno i prilagogjeno novijem prilikama. Kralj Karlo je u njihovim očevima i krvi slomio buduću dinastiju sitnijih državica, koje bi se na jugu države slučajno mogle obrazovati, a njegov sin Ljudevit, poslavši onamo ugarske namjesnike obrazovao je od ovih hrvatskih i slavonskih plemena vjerne članove za svetu krunu, bez da je od čuvstva dalje pošao i mogao poći u to doba. Ugarsko čuvstvo hrvatskog plemstva imagjaše četiri uzroka: zajedničku vjeru, u zajedničkim bojevima proljevenu krv, kraljevu podjednaku milost i za njih u darovima, dvorskim dostojanstvima i sklapanje bračnih sveza s ugarskim gospodskim porodicama. Dok je hrvatsko više plemstvo živjelo, dok je ugarski kraljevski dvor bio sjajan i silan, to se vazda ispovijedalo i osjećalo i u svakoj stranačkoj borbi igra ulogu ovaj pravac suprot starom plemenskom čuvstvu i starodrevnom stanju, koje se do zemaljskog čuvstva još ne bješe uzdiglo. Što nije uspjelo, da

---

[1]) Dipl. LXXXI. Žena je grofa Pavla Katarina, stric joj je gorički grof Meinhard, od njega ima u zalog tvrgjavu Schwarzeneg (Podgrad). Dipl. dok. VI.

[2]) Graf von Krupp, comites de Kruppa.

[3]) Općina Otok, Othoka, Atak u krupskom kotaru bihaćkog okruga sa svojih 1800 žitelja (1700 Muhamedovaca).

[4]) Dipl. LXXXVII.

[5]) Dipl. C.

se hrvatske porodice stope s ugarskima, uzrok je u tome, što su zasebni običaji i osamljeni im položaj odvajali njihove individualnosti, a uz to još i ta okolnost, što su sa Mlečanima i Nijemcima isto tako lako, suviše još lakše općili, no sa Magjarima. Anžujci su to postigli, da se nije obrazovala hrvatska našljedna banovina; da je „ducatus“ Arpadovskih vojvoda prestao pa nije ni za vrijeme najbješnje partajske borbe više oživio; da je živo živcato pravo ugarske krune odsad stvorilo korijena katoličkom hrvatskom ethnosu; ali je u njih bilo i čuvstva samoopredjeljenja, autonomije, koje se udruživalo s Italijancem, Nijemcem, Bošnjakom, Turčinom, ali nije nikad cilja postiglo. U slavonskog plemstva tada još ne bijaše toga čuvstva. Najsilniji od njih Gorjanski, koji hvataju i tvore kraljeve idući za tijem, da budu ugarski kraljevi — najbješnji su; Horvathyevci hoće isto zasebnog ugarskog kralja, no samo jedan postizava to i jedan od njih docnije: „totski“ Zapolja. Jer slavonski plemić nije Hrvat, u njega je magjarska ili s magjarskom pomiješana krv, dočim Hrvat samo duševno ispovijeda idejale magjarske politike i tek onda postaje Magjarom, kada kao Zrinjski otolen dospijevaju na magjarsko područje.

U ovaj uveličani okvir spada porodica Blagajska, koja iz Slavonije dospijeva na jug, megju hrvatske narode. Dujmo Blagajski je na dvoru ugarskog kralja na domu, brat mu Nikola spasao je kralju život, žena mu je kćer mačvanskog bana, od roda Gorjanskog. Ova stara iznova cvjetna porodica pupi daklen sa magjarsko-slavonskog stabla i na *tom* temelju teče joj život sve dotlen, doklen poslije ugarskog snažnog osvajanja ne dospijeva u Krajinu. Ovdje svršava svoju karijeru ova porodica sjajne uspomene, koja se u bosanskoj Krajini još i danas spominje.

D. O pečatu porodice Gorica, Vodiča, odnosno Blagaj.

U rješavanju pojedinih porodičnih pitanja imaju pečati svoju osobitu ulogu, ali njihova bezuslovno dokazna snaga može se tek onda posvjedočiti, ako se primijeni najbrižnija kritika. Jer doklen u pogledu izdavanja povelja običaj imade tako reći našljedne sile, ispod koje jedva da se može izvući urednik i pisac povelje, dotlen sačinitelj pečata, sve da se i povodi za modom, on ipak svakad miješa u nj ponešto od sebe samoga. Spazi li kakav drugi pečat, njemu se dopadnu šare na njemu, preuzme ih, no ne sa svijem. Gdjekad kao vjerna sluga anakronistički izreže povjereni mu pečat, drugda opet majstoriše na njemu, pa se ma kakvom sitnom razlikom udvara svojoj mušteriji. A baš ta malešna razlika stvara praecedens u daljem raz-

vitku. Na primjer gledam pred sobom dva pečata, na jednom poprječne gredice presijecaju polje s desna na lijevo, a na drugom s lijeva na desno, na jednom oblik grba stoji ili trči, a na drugom se propinje. Promjena je u sastavu, ali su glavni faktori istovjetni. I sad može biti to, da je od dvojako sastavljena grba jedan matica, a drugi modulacija, ili može i to biti, da je pred nama slučajna sličnost i da su se obadva grba već prvobitno u sastavu razlikovala jedan od drugog. U ovakom slučaju može se o apodiktičnom rezultatu samo tako govoriti, ako su nam pri ruci poveljni i drugi historički dokazi.

Ovo je nužno bilo da rečemo, da tako reći pred nama samijema ispričamo one šupljine, koje mi sami najbolje vidimo. U službu ispitavača historije spada, da prokučivanju — gdje ovo ne može samo od sebe — barem u velikom označi pravac.

Mi mislimo da sumnje nije, da je blagajska porodica već tada, kad joj se prvi pradjed odvojio od goričkog plemena, bila u srodstvu sa koruškom, kranjskom i istro-goričkom manje više silnom feudalnom gospodom. U pogledu Stjepana I. to samo nagagjamo[1]), suprugu Baboniga II.[2]) ne znamo u tvrdo, no sa njegovim sinovima podržavao je Albert Morosini srodstvo; o dvojici sinova steničnjačkog Stjepana IV.[3]) znamo iz povelja, da su im Ortenburške kćeri žene bile, Pavlu II.[4]) Katarina, Dinku II.[5]) Ana, a kćer im Katarina bješe prvi put pošla za grofa Henrika Ortenburga. A o slavnom banu Ivanu I.[6]) nagagjamo, da mu je žena bila kćer goričkog grofa Alberta III. Klara Euphemia, zaručnica slavonskog vojvode Andrije III. To dokazuje i uloga porodice na zapadnijem granicama, rat Ivana I. u Friaulu i još nedovoljno, barem ne do kraja posvjedočena tradicija. Uza sve ove dokaze pridolazi još grb goričkih grofova, koji u pojedinim sastojcima pokazuje toliko analogije sa grbom Blagajaca, da moramo obadva spojiti u jedno ne samo sa spoljašnjih uzroka, već i prema vrijednosti samog prijedmeta.

1. Grb goričkih grofova.

Ne znamo porijekla porodice goričkih grofova, koja je od 1090. do 1500. vladala. Obično se nazivaju kućom Lurngau, a nagagja se, da su

[1]) Vidi rodoslov.
[2]) Na i. mj. 9.
[3]) Na i. mj. 14.
[4]) Na i. mj. 22.
[5]) Na i. mj. 25.
[6]) Na i. mj. 15.

u srodstvu bili sa grofovima Eppenstein i da potječu iz pusterthalske okolice u Tirolskoj. Istina je, da su 1090. već bili gospodari (comes) Gorice i poručnici oglajskih patrijaraha, branioci njihovih dobara sa feudnom obvezom (Schutzvogt).

Prvi poznati pečat goričkih grofova visi na modroj vrpci o jednoj povelji od 1179. Ovu je povelju izdao Henrik „comes de Materei" na molbu njegovih prijatelja goričkih grofova Meinfharda i Engelberta[1]). Ovaj Matrejski grof datira povelju ispod grada Lienza, sa koje visi njegov pečat i pečat goričkog grofa Meinfharda.

Slika 1. Pečat matrejskog grofa Henrika 1197.

Napis u naokolo: HENRICUS COMES DE LEHSGEMUNDE.

Hvala mojem prijatelju Arpadu Károlyu, što mi je pročitao i protumačio napis. Lechsgemündejski grofovi su državni neposredni grofovi, grad im je stojao pri sutoku Leha i Dome-a. Kao takvi su rogjaci sa andechskim grofovima. Matrejski grad dobiše putem ženidbe u baštinu. Porodicu „comes de Materei" valja razlikovati od one feudne viteške porodice, koja je svoje matrejsko dobro dobila od Andechsovaca.

Slika pečata: Na desno obrnut stilizovan panter u kružnim crtama.

Promjer: Duljine: 5·6 *cm*, širine: 4·5 *cm*.

Original: u bečkoj c. i kr. tajnoj pismohrani (Repert. I.) visi sa povelje datirane 19. augusta 1197. iz Lienza na izbijeljenoj modroj vrpci od svile.

Drugi je pečat goričkoga grofa Meinharda II., arhaičke izrade, konj i konjanik pokazuju neodregjen oblik. Meinhard II. — po Czoernigu —

[1]) „Rogatu amicorum meorum uidelicet comitis Meinfhardi et fratris eius Engelberti comitum de Gorz" pušta na slobodu četu sluga.

umr'o je oko 1187. Sin mu Engelbert II. — 1187.—1232. vladao je zajedno sa mlagjim bratom Engelbertom III.

Slika 2. Pečat goričkog grofa Meinharda II. 1197.

Napis u naokolo: ✠ COMES MEINHARDUS DE GORICIA.

Slika pečata: Vitez u pancijeru jezdi na desno, u desnici drži koplje sa zastavom u ljevici štit sa grbom.

Grb: Na trokutnom štitu, s desna na lijevo koso sječeno, u desnoj oplati (kuponu) kružne crte zavoja, u lijevoj gornjoj oplati kružne crte stojećiva lava. Pečat je tako stisnut, da se položaj lava jedva može tačno utvrditi.

Promjer: 8·5 *cm.*

Original: u bečkoj c. i kr. tajnoj arhivi, Rep. I., visi sa povelje od 1197. na izbijeljenoj modroj vrpci od svile.

Iza Meinharda II. ostala je samo kćer; mlagjeg mu brata Engelberta III. je sin Meinhard III., ovoga sin opet Meinhard IV. (1258. do 1295.) koruški vojvoda, grof Tirolske i Gorice, poručnik oglajske crkve, Trienta i Brixena (Vogt, advocatus). Od ovoga je već ostao pečat umjetnije izrade, grb pokazuje oštro ispupčene oblike.

Napis u naokolo: S · MEINHARDI COMITIS GORICIE 7 TIROLIS ADVOCATI · A · · · · · TRIDN:

Slika 3. Pečat tirolskog i vodičkog grofa Meinharda IV.

Slika pečata: Vitez u pancijeru jezdi na desno, u desnici koplje, u ljevici štit sa grbom.

Grb: Trokutni štit, s desna na lijevo koso sječeno; desna oplata šest puta zavojena, u lijevoj gornjoj manjoj oplati lav, koji trči na desno.

Nakit šljema: U krunu utaknuta čelenka sa paunovim perom.

Promjer: 7·5 *cm.*

Original: u bečkoj c. i kr. tajnoj arhivi, visi na povelji od 9. septembra 1259. (Repert. I.) na crveno-zelenoj svilenoj vrpci.

Isti ovaj pečat ostao je samo u boljem sastojanju na povelji od 1273.[1]) u bečkoj tajnoj arhivi. Iz ovog i još jednog drugog primjerka možemo nadopuniti napis u naokolo:

* S · MEINHARDI · COMITIS · GORICIE · 7 · TIROLIS · ADVOCATI
AQIL · BRIX · N · TRIDETI.

Ovom je Meinhardu mlagji brat Albert II., koji je 1295.—1304. sam vladao grofovstvom. Njegov je pečat veći od pečata brata mu, promjer mu je 8 *cm*, napis u naokolo: S · ALBERTI COM · GOR · ET · TIROL AQVIL · BRIXN · TRID ADVOCA. Grb se sa svijem podudara, samo

[1]) U zbirci otisaka pečata bečke tajne arhive d. br. 128.

što se u desnici konjanika što jezdi vidi zastava s kopljem, zastava je dvokrilna, nakit šljema vidi se oštrije[1]).

Sin Alberta II. *Ivan* Albert († 1327.), upotrebljavao je za života očeva 1303. već u nekim dijelovima drukčiji pečat[2]). Na tom pečatu od 5 *cm* promjera napis je u naokolo: S · IOHANNIS · COMITIS GORICIE ET TIROLIS — grb se po sebi podudara, lav se propinje, no nakit šljema je na dvije strane krilat, a u dnu pečata vidi se cvjetni nakit od loze.

Ovaj nakit šljema s tom razlikom, da u polju izmegju dva krila ima zvijezda na pet grana (a može biti i ruža su pet listića na krunici) ostao je na pečatu sina Ivana Alberta Meinharda VII. († 1385.)[3]). No ovdje se već i grb razlikuje u nekim pojedinostima, na desnoj strani sječena štita imaju četiri zavoja (mjesto šest), a lav se izvjesno propinje.

U XV. stoljeću već se u ukusu šiljasta luka gradio pečat goričkih grofova, i u toliko je drukčiji, što je štit već jednolične veličine, dijeli se na dvije jednake oplate s desna na lijevo, na četiri strane su četiri zavoja, u lijevoj oplati lav se propinje, nakit je šljema na dugačko opružen čvornovit vijenac[4]).

Modernizovani grb okneženih goričkih grofova pod vladavinom Habsburškog doma je s desna na lijevno prosječen štit, oplatu na desnoj strani pokriva šest srebreno crvenih desno-lijevo popriječnih zavoja (gredica), u lijevoj oplati modra polja propinje se na desno lav za zlatnom krunom[5]).

U glavnom daklen nije se promijenio grb Gorice, sjek je postao jednoličniji i izvorni zavoji u oplati postali su popriječne gredice, bandalijere, a lav je došao u položaj propinjanja. Popriječno gredičav oplata došljedno je pala na desno, dočim se lav vazda s lijeva vidio.

2. Grb blagajske porodice.

Kao rezultat naših studija utvrdismo, da izvorno pleme Blagajaca valja tražiti u plemenu slavonskih Goričana, od kojeg se odvojila vodička i slavonska grana. Glava je slavonske grane Stjepan II.[6]), čiji se sin

[1]) Ibidem d. 44.

[2]) Ibid. d. 42.

[3]) U zbirci otisaka pečata bečke tajne arhive 1368. d. 65. ✠ S · MEINHARDI · COMITIS · GORICIE ET TIROLIS, promjer 3·4 *cm*.

[4]) Ibid. d. 61. Pečat prvorogjenog sina Henrika IV. Ivana († 1462.) ima u promjeru 3·5 *cm*, a napis:

Johannis comitis Goritie et tirolis.

[5]) „Ein schräg rechts durchschnittener Schild, welcher zur Rechten sechsmal schräg links von Silber und Roth gestreift ist, zur Linken aber einen güldnen gekrönten Löwen im blauen Felde darstellt.“ Titulatur und Wappen Seiner öst. kais. und kön. apostolischen Majestät 1806.

[6]) Rodoslov.

Stjepan II.[1]) najprvo spominje 1278. kao ban. U banovanju je predvario svojega brata Radoslava I.[2]), koji tek 1292. fungira u tom činu, no stariji brat mu Dinko[3]), koji je već 1285. umro, 1274. je navodno ban cijele Slavonije.

Porodični grb potomaka župana Stjepana (II.) tada je „još zavojima prosječen štit", piše Pauler[4]), a grb je naprijed spomenutog Dinka, čija je porodična pripadnost u pitanju, opet po njemu[5]) lav, daklen jedan sastavni dio grba Babonića i poznije Blagajaca.

Po zaostalim pečatima je u pečatu 1278. spomenutog bana Stjepana grb s desna na lijevo popriječna gredica (2—4—6 damascirana) ili ako hoćete sječen zavoj, po tome se daklen ovo mora smatrati kao osnovni grb goričkog plemena.

Izmegju ovijeh popriječnih gredica i zavoja goričkih grofova nema sklada, sličnosti možemo pretpostaviti, ali iz toga ne možemo izvoditi daljih zaključaka[6]).

Slika 4. Pečat bana goričkog Stjepana III. 1295.

Napis u naokolo: ✠ S · STEPHANI BANI · TOCIUS · SCLAVONIE.

Grb: Štit su tri rešetkava ukrasa prosječen s desna na lijevo obrnutom popriječnom gredicom (bandalijerom); nad njim krst, dolje po dnu grba na lijevo šestograna zvijezda, na desno krst.

Promjer: 6 *cm.*

Original: u kranjskom muzeju, na povelji od 13./I. 1295. Dipl. br. I.

---

[1]) Ibid. 12.
[2]) Ibid. 11.
[3]) O spornom pitanju vidi LXXXVI., str. 2. j.
[4]) Ibid. 702.
[5]) Ibid.
[6]) Sliku donosimo u $^1/_2$ veličine.

Literatura: Pauler op. cit. II. 229. — Pečat Gjurgjeva sina palatina Dinka u ug. kr. arh. Dl. 845. (Povelja Wenzel: ÁUO. IX. 39.). Schumi: Archiv I. 65. Dr. Truhelka: „Slavonski banovci", str. 75.

Konačno bi se riješilo pitanje, da je povelja od 6. novembra 1278., koja je na posredovanje biskupa Timotija sklopljena izmegju Vodičana i Nemetujvaraca i sa koje visi deset pečata, u svojim pečatima ostala cijela[1]). Ovako pak možemo pri čitanju napisa samo nagagjati. Naime mi mislimo da se u *slici br. 5.*, skriva pečat brata gorespomenutog Stjepana III. Radoslava I. Svezu izmegju pojedinih pismena u napisu konstruisali smo po redu što je u povelji spomenut, i u tom slučaju dobićemo i ključ za razvitak grba.

Slika 5. Grb Radoslava I. 1278.

Napis u naokolo: S RADOSLAI FILII (COMITIS?) STEPHANI.

Grb: S desna na lijevo dva odnosno četiri popriječnim gredama sječena trokutna štita, na kojem gredice pokrivaju na desno obrnutog lava.

Promjer: 4 *cm.*

Original: Visi na zelenoj svilenoj vrpci na povelji od 6. novembra 1278. Blagajska arhiva 29 s.

Na ovom pečatu naći ćemo glavni sastavni dio osnovnog grba porodice t. j. popriječne gredice, u pravcu s desna na lijevo, samo je treća odnosno šesta izostala i u ono mjesto valja umetnutni *lava* u položaju kao da je izrastao iz razdiobne crte. Ovaj je lav mogućan, vjerovatan i kao

---

[1]) Dipl. XV. str. 29. Goričani su u ovoj povelji: Sinovi bana Stjepana i Radoslava (II.) sinovi, Babonigovi sinovi Nikola, Stjepan i braća im Zelenk, Gardonj i Arland. Pečati su brižno ušiveni, no otvorivši ih na umetnutu mehku čohu prisušila se slika pečata i legenda. S toga bi valjalo ovake pečate za očuvanje zejtinom umazati. Na sreću je jedan preostao u takvom sastojanju, da se barem može reprodukovati.

hipotezu valja ga za svaki slučaj tako tumačiti, kao da znači *proširenje grba* putem goričkog srodstva. Ako bi i grb Stjepana Radoslavljeva brata ostao na ovoj povelji, onda bismo u tom slučaju ovaj tip grba goričke odnosno poznije blagajske porodice izvan svake sumnje mogli staviti u 1278. odnosno u 70. godine XIII. stoljeća. Ovako pak možemo poći samo sa Radoslavova pečata. Pri svem tome može se za izvjesno pretpostaviti, da je grb osiljenog Radoslava I. ostao za porodicu rukovodni tip, jer brat mu Stjepan još 1295. upotrebljuje grb bez proširenja.

Radoslav I. nije imao sina, te je porodična vlast prešla na sinove Baboniga II., naime na slavnog steničnjačkog Stjepana IV., Ivana I., Radoslava II. i na Ottona.

Od ovih poznajemo pečate Steničnjačkog Stjepana (IV.) i Ivana (I.)

U pečatu Stjepana IV. u toliko se mijenjaju sastavni dijelovi grba strica mu Radoslava I., što s desna na lijevo upravačene popriječne gredice s lijeva na desno sijeku štit, no lav, što su ga otprije gredice tako reći pokrivale, sad je dospio u položaj, da izrašćuje iz popriječnih gredica. U štitu dobiva mjesta šestograna *zvijezda,* što krasi polje u pečatu Stjepana III., dočim kao nakit šljema[1]) fungira na dugmad ukrašen cvijet. Dvije zvijezde čine se kao cvijet, no mi mislimo, da to valja upisati u grijeh poslu pečatoresca. Pored † Stjepana III. treba zvijezda, Stjepan IV. već je dvije zvijezde naredio u polje svojega pečata. Znatna uloga čas je pripala čas nije nakitu, što spada u grb, jer docnije u ovome nagjoše premca Orsinijevoj ruži.

Evo slike samog pečata.

Slika 6. Pečat Babonigova sina Stjepana IV.

Napis u naokolo: ✠ S · COMITIS STEPHANI FILII · · COMITIS · BABONEG.

Ovaj se napis dojako čitao: FILII RADOSLAI. Ovo je pak nemoguće, i ako se po izlizanim slovima lako moglo pogriješiti, jer mi ne poznajemo sina Radoslava I.,

[1]) Istodoban je na magjarskom pečatu (1304.) nakit šljema Lovra Igmanda tri paunova pera, a polje pečata krasi gavezni ukras. A. Ert. 1879. 23. s.

a Radoslav II. nije imao sina po imenu Stjepana. U ostalom iz otiska pečata pred nama jasno se vidi potonje EG, pošto je već Stjepan IV. bio sin Baboniga II. (Babonega).

Grb: Na desno nagnut trokutni štit, s lijeva na desno popriječno sječen, u donjoj oplati četiri popriječna zavoja, iz razdiobne crte gornje oplate izrastao oblik na desno obrnutog krunisanog lava. Od štita na lijevo i u vrh na desno od nakita šljema zvijezda sa pet grana.

Nakit šljema: Na lijevom okrajku štita čabrast šljem, na njem tačkasto ukrašena paunova perjanica, desno lijevo kraj nje cvjetne grančice.

Promjer: 5 *cm.*

Original: Na povelji od 15. marta 1308. u bečkoj tajnoj arhivi. Rep. I.

Literatura: Oklev. fugg. Opisao i priopćio E. Varju: Turul XIV. 148. Czímertani és spkrag. eml. az ezr. orsz. kiállitáson. I. tabla III. sz. Opis glasi ovako: „Okrugli pečat je u polju na desno nagnut, šiljasto oblučan, u gornjem razdjelu s lijeva krivo sječena štita iz pruge sjekotine izrastao na desno obrnut krunisan lav, donji dio je triput sječen, na štitu malen čabrast šljem sa paunovom perjanicom i pored toga zadjevenom sedmolisnom i cvjetnom grančicom. Pored štita dl. 1—1 petokruna ružica.“ Pogriješio je u napisu, a dalje piše pogrješno i o porijeklu Babonića, veleći, da su dalmatinskog porijekla, dočim su slavonskog; dalje piše, da im je prvi poznat pradjed Baboneg, dočim je Stjepan; dalje se zabunio u tome, što piše o imenu porodice, da „Baboneg u prvoj polovici XIII. vijeka, kao imućan plemić gradi kraj istoimene rijeke onaj grad, od kojeg je porodica uzela sebi ime“. Rijeke Baboneg nema; ako pak misli Blagaj, taj se nije gradio u prvoj polovici XIII. stoljeća.

Pečat brata Stjepana IV. Ivana I. ostao je u tako nečistom otisku, da se grb ne može pouzdano utvrditi. Izvjesno je, da je štit četvrtast, u 2, 3 ima oblik grba Radoslava I. *(5. slika),* 1—4 je neizvjestan. Nakit šljema odudara od onog Stjepana IV., u koliko ima na njemu tri paunova pera izmegju dviju orlovskih krila. To je s originala konstatovao Arpad Károlyi, mi smo s otiska izvorno vidjeli na njemu samo tri na stabljike zadjevene karike.

Ostaje otvoreno pitanje, e da li je Ivan preuzeo orlovsko krilo Šubićâ ili je sa svijem po svojoj volji odabrao ukras za svoj šljem. Mi znamo — kao što smo u jednoj drugoj svojoj studiji zabilježili — da je Ivan upotrebljavao takav prsten-pečat, kao njegov šure ili rogjak goričkí grof Henrik. No mi to nijesmo vidjeli, te se tako samo pozivamo na Joppi-a, koji vidjevši pečat smatra, da se u svemu podudara sa goričkim[1]).

Ovom prilikom moramo spomenuti heraldičke dokaze, koji proističu iz banskih dinara Stjepana IV. i Ivana I.

Mi mislimo, da na banskim dinarima kako Stjepana tako i Ivana I. kao *simbol* slavonskoga bana fungira *kuna* bježeći na desno, nad njome

---

[1]) Mi ne poznajemo pečate braće Radoslava II. (Vladislava) i Ottona. O Ottonu, kako na drugom mjestu zabilježismo, nagagjamo, da je ostao u Kranjskoj. Šteta, što se povelja, saopćena u „Schumi Archiv“ I., str. 47. od 1285. izdana iz državne arhive, dosad nije više vratila. Mislimo, da je ovdje spomenuti Gerloch Sichelberg sin Ottona Babonića.

zvijezda, a pod njom gdjekad zvijezda, gdjekad krst. Na dinarima Stjepana IV. ne vidimo porodična simbola za grb, no na novcima Ivana I. eno iznad kune *rastući lav. Zvijezda* ovijeh dinara dospjela je kao nakit u okrug pečata Stjepana IV. *(slika 6.)*. Zvijezdu nijesu došljedno upotrebljavali, no toliko ipak, da iz zvijezde docnije izvodi ružu onaj pisar, koji je dokazivao podrijeklo Orsinijevaca.

Slika 7. Pečat Ivana I. sina Babonega II. 1316.

Napis u naokolo: ✠ · · OMITI · · OЬIS FILII · COMITIS · BABONEG.

Grb: Na desno nagnut trokutan četvrtast štit; 1—4 izlizano, 2—3 lik na desno obrnutog lava. (Nije izvjesno.)

Polje pečata: Ćoškast i kružan u naizmjeničavoj oplati uhvaćen cvjetan lisnat ukras (cvijetovi su ružice) dl. pokraj štita.

Ukras šljema: Na desni okrajak štita namješten čabrast šljem, na desnoj i lijevoj strani orlovsko krilo, u sredini tri paunova pera.

Promjer: 7 cm.

Original: Na povelji od 18. februara 1316., u bečkoj tajnoj arhivi sačuvanoj, visi na pergamenskoj vrpci.

Literatura: Turul XIV., I. tablica br. IV. Varju pod 1—4 nagagja ružu; o ukrasu šljema: „Izmegju orlovskih krila na čabrastom šljemu tri na štap zadjenute karike“ ibidem 148. strana.

Na povelji sinova bana steničnjačkog Stjepana (IV. † 1316.), naime Ivana (II.[1]), Gjura[2]), Dinka (II.[3]) i Pavla (II.[4]), što je 22. septembra 1321. izdana u Zagrebu, vise tri pečata: Ivanov, Gjurov i Dinkov[5]).

[1]) I. br. rodosl. tablice br. 25.
[2]) Ibid. br. 24.
[3]) Ibid. br. 25.
[4]) Ibid. br. 22.
[5]) Original je u ljubljanskom muzeju.

Napis u naokolo: ✠ SCITIS · · · · N · A · FILII STEFANI BANI ✠

Prvi izdavatelj povelje Schumi (Archiv I. 64. čitao je: ✠ S · COIT · · · · · BAN FILII STEP · AN · · · · · ·

Slika 8. Grb Ivana II.

Grb: U desno nagnutom trokutnom štitu vidi se samo s lijeva na desno sječena donja gredica. Na desnoj i lijevoj strani štita *lisnat* ukras (od pet listova).

Ukras šljema: Iz čabrasta šljema izrastao na desno obrnut lav u propinjanju.

Promjer: 6·5 *cm.*

(Priopćio dr. Truhelka: „Slavonski banovci", str. 80.)

Slika 9. Grb Gjure, sina Stjepana Babonića.

Napis u naokolo: S · C · GEORGII FILII STEFANI BA BO NIH.

Sin Stjepana Babonića.

Grb: Iz desna na lijevo od dvije popriječne gredice sačinjene oplate izrastao na lijevo obrnut lav. Na desnoj i lijevoj strani štita lisnat ukras.

Ukras šljema: Finije izrađen, no onaj bana Ivana I. *(slika 7.)*

Promjer: 4·5 *cm.*

(Priopćio dr. Truhelka: „Slavonski banovci", str. 79.)

Dinkov pečat:

Napis u naokolo: S · DIONISII · F · STEFAN *(i bani Scl)* ABONI ·
Grb: kao Gjurov.
Ukras šlijema: kao Gjurov.
Opis je Schumijev, dakle nepouzdan.

Pečata u povelji spomenutog četvrtog sina Pavla nema. No ima ga na jednoj drugoj povelji, sa koje ga evo donosimo, te je po tome potpun niz pečatâ od potomaka bana steničnjačkog Stjepana IV.

Slika 10. Pečat sina Stjepana IV. Pavla 1336.

Napis u naokolo: ✠ S · COMITIS · PAVLI · F · STEFANI · BANI ✠

Grb: Trokutan štit, s lijeva na desno popriječno sječen, u donjoj oplati četiri popriječna zavoja, 1—3 sa ××× ukrasom, u gornjoj oplati iz razdiobne crte donje oplate na desno obrnut izrastao oblik (možda) krunisana lava. U gornjem prostoru izmegju grba i oplate sa okolnim napisom zvijezda (sa 4 ili 5 grana?).

Promjer: Gornja ivica 3·5 *cm*, ivica pečatnog gnijezda: 4 *cm*.

Original: Povelja od 7. januara 1336. u bečkoj c. i kr. tajnoj arhivi. Izvod Lichnovszky: „Geschichte d. H. Habsburg" III., 1060. U cjelini izdao A. Pór: Századok 1894. 23. — Diplom. LX. br.

Literatura: Antun Pór: „Turul" XI., 178. str. ovako opisuje ovaj pečat: Rep. I. Pečat visi na pergamenskoj vrpci. Pečat je žuti vosak, gnijezdo mu crven vosak, štit mu trokutan. Izrasli oblik — po njemu od dvije dl. popriječne gredice — smatra za megjeda. No megjed nikako nije, ali istina je, da glava na ovom pečatu izrasle životinje više nalikuje na vuka no na lava. No to ćemo radije pripisati stilizovanju pečatoresca, nego li promjeni oblika u grbu. — „Turul" XIV., 148. str. Elemir Varju: „Turul" XIV. konstatuje, da je grb istovjetan sa grbom bana Stjepana (I. tablica IX. br.), no ističe ovo pitanje: „Ko je to, eda li je istovjetan sa gornjim banom Stjepanom, to mi zbog oskudice podataka ne možemo utvrditi". Megju tijem je isti A. Pór u „Turul" XI. god., 179. str., i u og. godištu „Századok" utvrdio, da je ovaj Pavle sin bana steničnjačkog Stjepana.

Iz spomenutih opisa grbova proizlazi, da grb Radoslava I., koji u obrnutom redu i obzirom na lava u drukčijoj veličini sadrži gorički grb,

od tada postaje stalan u porodici. Samo se mijenja ukras pečatnog polja i ukras šljema. Ivan II. upotrebljuje *lava* kao ukras šljema, Gjuro i Dinko zadržavaju *orlovska krila* Ivana I. U tom pogledu možemo daklen pouzdano reći, da je spoljašnji oblik šljemova ukrasa zavisio prosto od ličnog ukusa.

Šteta je, što ne poznajemo ostale pečate blagajske porodice od XIV. i XV. stoljeća, jer je u to doba unišao prvinom zvjezdan ukras pečata u obliku ruže u grb.

Heraldička legenda stopila se sa pitanjem o podrijeklu, s jednim se argumentisalo za ono drugo. Od slavonske ruže postala je Orsinijeva ruža, od popriječnih gredica Orsinijevski već popriječni zavoji, od lava megjed. Stjepan Blagajski upotrebljuje na prsten-pečatu 1492. već potpuno Orsinijev grb[1]). 1527. jedan veliki pečat od Stjepana Blagajskog visi na otrcanom gajtanu. Promjer mu je 7 *cm.* Napis u naokolo: ✻ STEPHANUS ✻ COMMES (!) BLAGAY sa izvan izvrnutim

Slika 11. Pečat Viljema Rosenberga.

pismenima, „ciganski posao“ kako A. Károlyi primjećuje. Stilizovani trokutni štit je sječen, gore je ružica, dolje šest s lijeva na desno naniže upravačenih

[1]) Tajna arhiva. Mir od 1492. Povelja cetinske skupštine od 1. januara 1527. rep. XVI. Isto takav grb imade na pečatu Miha Blagajskog od 1498. Diplom. CCXXIII.

popriječnih zavoja. S obije strane štita pismena S. B. Daklen sumnje nije, da su već u početku XVI. stoljeća dospjeli do Orsinijeva grba.

Kad bismo poznavali megjutomne grbove XVI. stoljeća, u tvrdo bismo mogli kazati i doba, kada je Orsinijev grb potpuno bio usvojen.

Ova je Orsinijeva ruža odista postala ozbiljan dokaz u razloženom srodstvu Rosenberg-Orsinijevaca. Radi potpunosti donosimo grbni pečat Rosenbergovaca.

Napis u naokolo: SIGILLUM WILHELMI DE ROSENBERG.

Oblik pečata: S desna na lijevo, i gore u napisu oblo prodirući u žutom vosku cvjetne osnove, u kao gnijezdo uhvaćenom crvenom voštanom pečatnom polju, na lijevo jezdi vitez u pancijeru, držeći u obranu štit pred sobom, a u desnici oštar bodež.

Grb: Ružica su pet krunica, jasan simbol Rosenbergovaca.

Ukras šljema: Isti.

Promjer: 4·5 *cm.*

Original: U Wittingau-u, u arhivi kneza Schwarzenberga na bijeloj svilenoj vrpci visi na pismu jedne povlastice za lončarski esnaf od 4. aprila 1556.

Iz svega toga proizlazi, da su u grbu blagajske porodice pojedini sastavni dijelovi — u raznom položaju[1]) istovjetni sa grbovima u pečatima goričkih grofova, a izvjesno je i to, da su megju sobom bili rogjaci. Pri

Slika 12. Grb grofa Blagajskog 1571.

svem tome je hipoteza, da su sa grbom goričkih grofova proširili svoj osnovni grb, megju tijem ipak ostaje heraldički utisak, ako usporedno raspravimo historiju ove dvije porodice.

---

[1]) Čuveni Ritter-Vitezović u svojoj Banologiji tako predstavlja grb Babonića, da na desno obrnuti lav raste iz zavoja.

Historička svijest blagajske porodice u XV. i XVI. stoljeću ne bijaše naperena na ovu goričku svezu, oni se tada smatrahu za Ursinijevce i ovo je mnijenje postalo općenito. Franju Blagajskog, u Kranjsku preseljenog sina Stjepana Blagajskog, već zovu na sve strane Ursinijem i kada mu car Makso I. 7. novembra 1571. dariva proširenje grba, sa svijem je postupao u duhu opće poznate tradicije.

Ovo je zvaničan opis na 514—5 s. Diplom.: „Scutum videlicet militare in quatur coaequales areas seu. spatia in modum crucis partitum in cuius dextra binarum arearum parte per medium scilicet perpendiculariter distincta, superior illarum aureo colore expressa continet erectum ursum clavam militarem gestantem, inferior autem pars, que est albi se[u ol]ivei coloris, superstrata est tribus lineis rubicundis obliquo modo sursum ad laevam aequo ordine tendentibus, licet longitudine disparibus, quas una rosa rubea in alba superficie posita .... et terminat; ceterum in sinistra ora supernus campus omnino est inferiori dextro conformis, atque is, qui subtus illum est, nigro depictus co[lore] fulvum leonem integrum erectum faucibus adapertis et cauda sursum reflexa conspicuum ac dextro anteriori pede districtum gladium tenentem continere cernitur; scuto super impendent duae apertae cassides coronatae exadverso invicem oppositae, quarum dextra dimidiatum ursum tenentem galeam auream pennis ardearum quod vocant refertam, sinistra vero leonem similiter dimidium rubeum banderium cum insigni albae pennae struthionis sustinentem, ambos coronis decoratos et invicem torvis oculis aspicientes protulisse visuntur; a summitatibus galearum laciniis seu teniis hinc nigri et aurei, illinc vero albi et rubei colorum in utramque scuti ambagem defluentibus illudque decentissime exornantibus.

Štit: je četvrtast.

1: U zlatu na lijevo obrnut stojeći crni megjed drži u desnoj šapi buzdovan (topuz).

2—3: U srebru (tamnije boje) tri s lijeva na desno naperene, crvenim popriječnim gredicama usporedno sječene, u gornjoj oplati rumene ruže su pet krunica, a srebrena sjemena.

4: U crnom tamno žut (zlatan) na desno obrnut lav opruženih nokata, desnom nogom diže krivu sablju.

Ukras šljema: Na dva okrajka štita namještena su uporedo dva okrunjena šljema s rešetkastim vizirom; iz desnog šljema na lijevo obrnut gornji trup crnog, zlatno krunisanog megjeda, koji drži u obije šape zlatan štit u obliku kape s perjanicom od čaplje; s lijeva gornji trup na desno obrnutog lava prirodne boje sa zlatnom krunom, koji drži crvenu konjaničku zastavu, a u njoj ugarski zemaljski grb.

Ogrtač: d. crno-zlatan, l. srebreno-crven.

Proširenje je u tome bilo, da su Orsinijev megjed i ružica unišli u grb, a rasteći lav u potpunom obliku dobio je sablju u šapu. I za uvrštenje megjeda našla se heraldička tradicija. Naime na starom pečatu Stjepana IV. i sina mu Pavla mogao je heraldičar široke savjesti iz XVI. vijeka pripisati oblik lava ma kakvoj divljoj zvijeri, a pri dokazivanju nije niko presugjivao, pa se ili vjerovalo ili se nije htjelo vjerovati.

Iz staroga grba preostale su samo lijevo-desne popriječne gredice. Ukras šljema mijenjao se prema oblicima grbova.

A to se tada još zbivalo na temelju *ugarskog* kraljevskog prava, putem ug. kr. kancelarije; iz ukrasa šljema izrasli lav vije zastavu s ugarskim grbom, a odlikovanog Franju Blagajca (1531.—1580.) barem je pïtala ta nada, da je njegova seoba na tugju kranjsku zemlju samo jedno iskušenje. Megju tijem su opustjeli stari posjedi, a u pradjedovski mu grad Blagaj unišli su drugi ljudi...

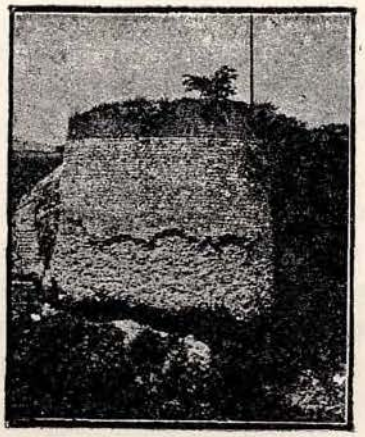

Slika 13. Ruševina grada Blagaja u Bosni.

Корепњаци (Crustacea) Пливских језера.

Приопћио

Јосип Фиуџек.

1. Увод.

Погледамо ли у какову млаку, бару, поточић, ријеку или језеро, у какав рибњак или кањужу нуз цесту или насип, то не ћемо у први шах видјети онђе никакав или врло слаб живот. Осим пар риба или којега амфибија, које алге или какове биљке мочварице, биће нам свако овако мјесто на први поглед мртво. Заронимо ли пак дубље у те просторе, оборужамо ли своје око микроскопом или макар само каковом лупом, претвориће се тај мир у живот и то најсликовитији, најзанимљији живот. У једној капи воде наћи ћемо како све вриje, како све струји, наћи ћемо заступника разних родова биља, животиња и протиста. Од животиња ћемо највише наћи заступника *crustacea*, јер су они множином својих облика и индивидуа заокупили све супстрате, у којима је живот уопће могућ.

Велика група животиња, коју врстамо под једним именом „*crustacea*“ (корепњаци), јест и начином свога живота и обитавалишта врло занимљива. Родови те велике групе заокупили су и бистре потоке и мутне баре, налазимо их у зиму и у љето и то увијек у различитим облицима и различитих родова.

Тако ћемо у бистром горском потоку наћи врсте „*Gammarus*“ и „*Cyclops*“, а можда и „*Asellus*“. Уз обале обрасле травом и другим билинским родовима, наћи ћемо опет друге родове, као *Daphnia, Cypris, Cyclops, Diaptomus, Canthocanptus.* У водама пак мутним, замуљеним долазе искључиво врсте *Daphnia Askinsonii, Cypris fusca* и т. д.

Рибњаци и језера имаду другу фауну и то опет различну, већ према тому да ли имаду оток или приток, да ли су горска или равнинска. Па у једном истом језеру разлика је на површини и у дубинама, уз обалу и у сриједи.

Доба године игра такођер велику улогу и то не толико на број облика, колико на број индивидуа. Тако ћемо у зимске мјесеце видјети у великој множини *Copepoda,* док ће бити рјеђе *Daphnidae* и *Lynceidae.*

У љетним пак мјесецима наћи ћемо у претежном броју *Cladocera* и *Ostracoda.* За најврућих мјесеци биће највише распрострањена *Bosmina, Sida, Macrothrix.*

Мислим, да нити не требам спомињати, да је такођер управо грозно велика разлика између обитавалаца вода слатких, бракичних и сланих.

Многи родови живе као парасити на другим животињама и то особито на рибама, код чељусти, на шкргама, испод љусака, други опет на другим водним животињама, дà, једни дапаче паразитују на другима.

Копнена *crustacea* живу обично на влажним мјестима, под камењем, маховином, кором дрвећа, али имаде и таквих, који воле суха, дапаче и присојна мјеста.

Испоредимо ли ова разна обитавалишта *crustacea* са карактером Пливских вода — велим изрично вода и разумијевам под тијем Пливу у њезином току уских међа, и онај дио, гдје се проширује у језера — то ћемо лако увидјети и на први поглед, да су воде пливске богате на разним родовима и на множини индивидуа. То је управо мене понукало, да се по својим слабим силама осврнем на фауну *crustacea* Пливских језера, јер сам држао, да ће уз најобичније облнке доћи и рјеђи. — И нијесам се преварио, јер сам нашао врло много облика, који се налазе много више на сјевер — за неколико гради сјеверне ширине — а ипак их и ту налазимо. — Уз то долазе овдје и онаке врсте из бара и из горских потока, врсте језерске и из мочвара, облици, који живе у великим дубинама као и онаки, којих је наћи у колотечини на цести.

Што је ипак овај број описаних и по нама детерминованих врло мален, тому имаде више разлога и те ћу споменути; можда ће их који сретнији истраживатељ моћи отклонити.

Међу прве спада тај, што сам врло кратко вријеме боравио на језерима, док би требало онамо залазити или чешће — бар сваки мјесец један пут — или остати ондје, па непрестано опажања извађати. Ја сам био концем априла и почетком маја, а метеоролошки су били одношаји врло повољни.

За добра истраживања треба и добрих справа, а још више добре поуздане литературе и то што више могуће. — До справа ми је било тешко доћи, јер и оно што сам имао, стајало је доста новчаних средстава, која сам морао сам намирити, а с литературом је тешко, јер ју је у нашим приликама доста тешко скупити. — Оному, који би једном доспио, да то боље проучава, желим да не буде имао свих оних неприлика, које сам имао ја.

Још ми ваља нешто рећи о методи самог истраживања. У плитској води није тешко, јер човјек лако каковом год посудом загреби воде, па је онда претражи и нађене индивидује спреми у шпирит.

На површини је најбоље рабити мрежице, каковим се лове лептири. Мрежица се искрене, кистом се саберу животињице, које у мрежици остану, онда се мрежица испере и животиње консервирају у шпирит.

За дубине рабио сам посебну справу и то ове конструкције То је посуда, која се може оплести мрежом од жице, да буде чвршћа.

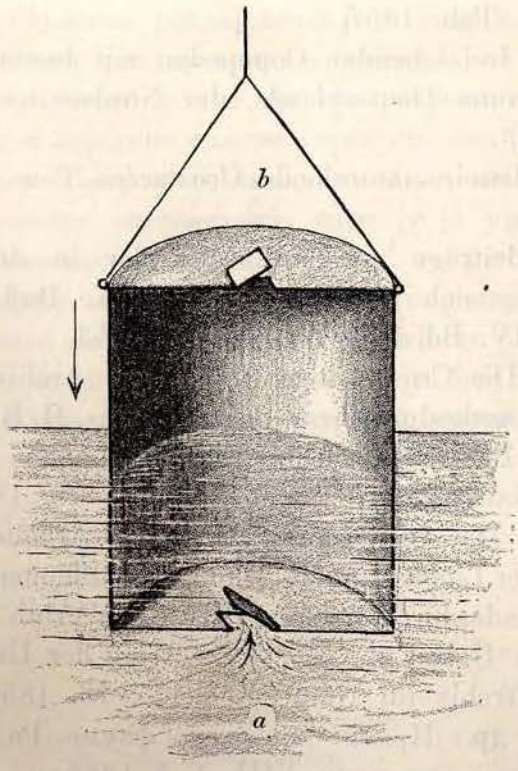

На доњем и на горњем крају имаде поклопац *a* и *b*, који се дижу на једну исту страну. — Кад се посуда спусти у воду, то притисак воде држи горњи поклопац затворен, док доњи отвори. — Кад је доњи поклопац отворен, струји вода у посуду, а с водом и животињице. — Што је више воде у посуди, то је у њој и зрак више стиснут и он настоји изићи, па за то одигне горњи поклопац и кроза њ струји на поље. Дигне ли се сада посуда, то тлак воде чини притисак на вентил, који се заклопи и вода не може исцурити. Придавањем утега може се отварање поклопаца тако регулисати, да се исти отворе тек у становитој дубљини.

Дакако да о врсноћи ових на око примитивних справа овиси такођер и поузданост у сакупљени материјал и множина сакупљених и уловљених индивидуа.

2. Литература.

1. **Brady G. S. and Sclater**: A Monograph of the recent Britisch Ostracoda. From. the Trans. Linn. Soc. Vol. XXVI., Tab. 23—41. 1866.
2. **Claus C.**: Ueber das Genus *Cyclops* und seine einheimischen Arten. Archiv 23. 3 Tab. 1857.
3. **Claus C.**: Weitere Mittheilungen über die einheimischen Cyclopiden. Archiv 23. 1 Tab. 1857.
4. **Claus C.**: Die frei lebenden Copepoden mit besonderer Berücksichtigung der Fauna Deutschlands, der Nordsee und des Mittelmeeres. 37 Tab. 1863.
5. **Edwards M.**: Histoire naturelle des Crustacées. Tom. II. III. Planches 40. Paris 1840.
6. **Fischer S.**: Beiträge zur Kenntniss der in der Umgebung von St. Petersburg sich findenden Cyclopiden. Bull. Soc. Imp. Nat. de Moscou. XXIV. Bd. I. 2 Tab. 1851—1853.
7. **Frič, Dr. A.**: Die Crustenthiere Böhmens. Archiv der naturwissenschaftlichen Landesdurchforschung Böhmens. II. B., IV. Abtheil. 1872.
8. **Grube, Dr. E.**: Bemerkungen über die Phyllopoden nebst einer Uebersicht ihrer Gattungen und Arten. Archiv 19. 1853.
9. **Hellich M. C.**: Die Cladoceren Böhmens; Arbeiten der zoologischen Abtheilung der Landesdurchforschung von Böhmen. Archiv der naturwissensch. Landesdurchforschung. III. B., IV. Abth., 2. Heft. Prag 1877.
10. **Hosius, Dr. A.**: Ueber die *Gammarus*-Arten der Umgegend von Bonn. Wigmann's Archiv für Naturgeschichte. 16. 1850.
11. **Јуринац А. Е. др.**: Прилог хрватској фауни. Рад југосл. академије. Књ. 83. Разред мат.-прир. VIII. 1. 3. 1885.
12. **Leydig Fr.**: Naturgeschichte der Daphniden. Tübingen. 10 Kupfertafeln. 1860.
13. **Rehberg H.**: Beitrag zur Kenntniss der frei lebenden Süsswasser-Copepoden. Abhandlungen des naturwissenschaftlichen Vereins zu Bremen. Bd. VI. Tab. I. 1880.
14. **Rehberg H.**: Weitere Bemerkungen über die Süsswasser-Copepoden. Abhandlungen des naturwissenschaftlichen Vereins zu Bremen. Bd. VII. T. V. 1881.
15. **Spence Bate C.**: Catalogue of the specimens of amphipodous Crustacea in the collection of the British Museum. 1862.

16. **Schödler, Dr. E.**: Neue Beiträge für Naturgeschichte der Cladoceren. 3. Tab. 1867.

17. **Шоштарић пл. Драгутин**: Прилог познавању фауне слатководних корепњака Хрватске. Рад југосл. академије, разред мат.-природ. IX. књ. 92.

18. **Zaddah E. G.**: Synopseos Crustaceorum Prussicorum Prodromus. 1844.

То је литература о цијелим разредима и уопће о цијелим групама. Монографије појединих генуса или родова спомињем код дотичних заступника њихових.

3. Систематика.

Велика група *Crustacea* раздијељена је до сада по разним ауторима разноврсно. Ова многа раздијељивања учинила си доста каоса, тако да је један генус увршten у два до три разреда и да су по разним детерминацијама опет поједине одлике увршteие под разним именима. Ја сам настојао, да ову збрку у систематици било како избјегнем, па за то сам узео јединствену систематику, како ју је уредио Клаус, јер се ова највише приближава свијем другијема, то јест она је као нека златна средина. Нађене и опредјељене облике поредао сам по истом овом суставу и код свакога сам придодао његово мјесто у системи. Бројеви, који се налазе иза имена ауторова назначују број бочице, у којој се поједини облици налазе, тако да је контрола лакша.

I. Entomostraca.

1. Phyllopoda.

A) Branchiopoda:

a) Branchipodidae.
b) Apusidae.

B) Cladocera:

a) Calyptomera.
b) Gymnomera.

2. Ostracoda.

a) Cypridae.
b) Cytheridae.
c) Cypridinidae.
d) Conchocciadidae.
e) Polycopidae.
f) Cytherelidae.

3. Copepoda.

A) Eucopepoda:

a) Gnathostomata.
b) Parasita.

B) Branchiura:

a) Argulidae.

II. Malacostraca.

1. Leptostraca.

2. Arthrostraca.

A) Amphipoda:

a) Hyperina.

B) Ispoda:

a) Euispoda.

3. Thoracostraca.

A) Podophtalmata:

a) Decapoda.
b) Macrura.

1. ***Daphnia pulex*** Linné (27.). *(Daphnia, Cladocera, Phyllopoda, Entomostraca.)* Тијело јој је велико, широко, слабо прозирно, а каткада и црвенкасто обојадисано. Кљун, који се налази на глави те састоји од усних чланака, зашиљен је и натраг повинут. Око, смјештено на сред чела велико је. Ноге, реп, уопће цијели апарат за пливање врло је савршен. *Postabdomen,* који је врло дуг, имаде на свом доњем крају 12—14 зубића, који су сви једнаки. Јајолика кућица је код мужака одијељена импресијом од главе, док код женке нема те импресије. Цијела је животињица дуга 2—2·3 *mm.*

Ја сам је нашао уз лијеву обалу горњег језера.

2. ***Daphnia pennata*** O. F. Müller (31.). *(Daphnia, Cladocera, Phyllopoda, Entomostraca.)* Долази у великој множини свуда са *Daphnia pulex* и то обично у сјеверним крајевима Европе и за то сам се испрва чудио, кад сам је нашао у великој множини. Мислим да тому доприноша високи апсолутни положај самих језера. Тијем ми је такођер доказано, што сам у уводу казао, колико су у фауни занимљива Пливска језера. Многи су је држали истовјетном са *Daphnia pulex*, прем су разлике између једне и друге врло знатне.

Тијело јој је доста велико и слабо прозирно, највише због тога, што је увијек, па ма и најмање — највише жуто — бојадисано. Кућица је сводаста, врло јасних структура. *Postabdomen* је чуњаст, а имаде 16—18 зубића, који су према крају све мањи, и у том је управо јасна разлика између ње и *Daphnia pulex.*

Величином се — прем незнатно — такођер разликује од прве, јер јој је дуљина до 3 *mm.*

Налазио сам је у врло великој множини — како већ споменух — са првом на лијевој обали горњег језера[1]).

3. ***Simocephalus exspinosus*** De Geer (2.). *(Simocephalus, Cladocera, Phyllopoda, Entomostraca.)*

Тијело му је велико, прозирно, а међу главом и *thoraxom* имаде дубоку урезину. Чело стоји спрам главе мало не у правом куту, а на њему се налази мало око.

Кућица је велика облика, четвероугласта, страга проширена, а цијела јој је површина врло густо прутаста.

Овога сам нашао на десној обали доњег језера у врло много примјерака. Величином варирају ови примјерци међу собом од 1·5 *mm* до 3 *mm*[2]).

---

[1]) Heller: „Cladocera Böhmens", стр. 20.

[2]) Schödler: „Brachiopoden der Umgebung von Berlin", стр. 18., 21., таб. I, сл. 7.—9.

4. ***Scapholeberis mucronata*** O. F. Müller (6.). *(Scapholeberis, Cladocera, Phyllopoda, Entomostraca.)*

Отегнуто тијело врло је слабо прозирно. На челу се налази бодљика, која је састављена од секундарних привјесака усних органа. Око је врло велико. Кућица је дугуљаста и скоро сасвијем четвероугласта.

Postabdomen, који је чуњастог облика, има на својем доњем крају 6—7 готово сасвијем једнаких зубића.

Глава и доњи дио тијела разликују се бојом од горњега дијела тијела.

Цијело тијело мјери у дуљину 2 *mm.*

Своје ексемпларе нашао сам у горњем језеру крај оног угла, што га чини десни и лијеви рукав Пливе[1]).

5. ***Moina brachiata*** Jurine (17.). *(Moina, Cladocera, Phyllopoda, Entomostraca.)*

Тијело је разнолико смеђе боје па по том и слабо прозирно. На јако сведеном челу налази се доста велико око, које је врло добро пигментирано. Кућица је код главе нешто шира, него глава сама, а сви углови њезини лијепо су заокружени.

На простом крају врло великог постабдомена имаде 9 длакавих зубића. Реп има на својем крају врло дуге длаке.

Женка носи много јаја. Животиња је дуга 1·5—2 *mm*, ну много пута изгледа већом, јер се умота у муљ, алге, каткада и у инфусорије.

Налазио сам је уз лијеву обалу горњег језера[2]).

6. ***Moina Hoermanni*** aut. (50. 51.). *(Moina, Cladocera, Phyllopoda, Entomostraca.)*

Кућица, која је од двије поле, врло је лијепо ружичасто обојадисана. Код главе је мало шира, него тијело, а рубови су више оштри, него заобљени. Предње *antenne* су кратке, не расчланкују се, а свршавају се снопићем врло њежних, 12—14 кончаних тицала. Отражње *antenne* су се у троје разграниле. Пливаће длаке су малене и има их на свакој страни 23—27. Задњи пар *maxilla* добро се разпознаје и код сасвијем одраслих индивидуа. (То није до сада нити код које одлике.) Иза задњег пара *maxilla* долази пет пара ногу. Прва два пара су пливаће ноге, док су задње три ноге хватаљке са бранхијалним привјесцима. Прсних сегмената има пет, али се врло добро одликују као чланци. *Abdomen* је вентрално подвијен и на њему су 4—6 плочице

---

[1]) O. F. Müller: „Entomostraca“, стр. 94, таб. XIII., сл. 5.—7.

[2]) Frič: „Krustenthiere Böhmens“, стр. 235., таб. III., сл. 33. 1872. Uljanin: „Putešestvije v Turkestan“, стр. 49. 1875.

за затварање родног простора. На крају постабдомена налази се фуркасте квака.

Око је састављено и велико. Пробавни је орган скоро сасвијем пружен. Желудац има три слијепа наставка. (Два код *Daphnida.)*

Мужјак се разликује од женке величином. Док мужјак досегне 3—3·2 *mm*, то је женка највише 2·5—3 *mm* дуга. У мужјака је свјетлија кућица, јаче је плоснат и има више избочене очи.

Зимска су јаја оклопљена врло јаким ефипијем. Љетна се налазе у кесици по 80—110 комада заједно.

Млади исплазе из јаја као *Nauplius*, што код других *Daphnida* врло ријетко бива.

Живи у бистрој води међу камењем и плива врло брзо.

Ја сам ову *Moinu* нашао у врло много примјерака у десном рукаву Пливе под кућама мјеста Језера, гдје се ваљда скупљају ради хране. која отпада од останака јела и нечисти људске[1]).

7. ***Chydorus globosus*** Baird. (11.). *(Chydorus, Cladocera, Phyllopoda, Entomostraca.)*

Тијело је овално и средње величине. На јасно одређеној глави налази се врло оштар, кратак, помични кљун. Пипала изилазе из доњег краја главе. Око је врло мало.

Кућица је у лук сведена, те прекривена шестерокутим пољима. *Postabdomen*, који има на доњој страни дубоки урез, носи 12—14 зубића. На репу има чекиња, али су врло кратке.

Нашао сам га на лијевој обали горњег језера.

8. ***Cypris Jurinii*** Fischer (4.). *(Cypris, Ostracoda, Entomostraca.)*

Животиња живи у кућици, из које вире само пипала, којима непрестано трепти, тако чини у води струју, која гони са собом и храну. Кућица је на предњем крају заобљена, а сва је посута длакама. Боје је жућкасте, ну имаде и разних мрља по себи.

Ову врсту описао је Jurine као *„Monoculus ornatus“*, а M. Edwards као *„Cypris ornata“*. Fischer јој је у свом дјелу: *Cypris Jurinii*, Abhandlungen über das *Genus Cypris*. Bull. Soc. Imp. Moscou. VII. одредио право мјесто.

Поједини индивидуји разликују се међу собом кад што у боји. Нашао сам врло лијепих примјерака на горњем дијелу доњег језера уз десну обалу.

---

[1]) H. E. Strauss: „Mémoire sur les *Daphnia* de la classe des Crustacées. Mém. du mus. d'hist. nat.“ Tom. V., VI. 1819 и 20. Leydig: „Naturgeschichte der Daphniden“. Tübingen 1860. B. Hellich: „Die Cladoceren Böhmens“. Prag 1877.

Осим ових и већ прије споменутих дјела ваља се још обазријети на цијелу огромну литературу о том предмету, те сам сјегуран, да је та *„Moina“ bona species.*

9. ***Cyclops fuscus*** Jurine (28.). *(Cyclops, Gnathostomata, Copepoda, Entomostraca.)*

Красан овај крустацеј из рода „*Cyclops*“ врло је чест облик. На рубовима тијела и екстремитета за гибање лијепо је бојадисан, а мужјак особито јасно око сполног дијела.

Велик је до 3·5 *mm*, а живи најрађе у чистим водама, гдје имаде хлада. Глава и торакс сраштени су у тако звани *cephalothorax*, који је јајоликог облика. Обе поле ока су стопљене у један облик. Горња усна има на својем средњем дијелу 8—10 зубаца. *Segmenta abdominis* сужују се све више према крају.

Ја сам га нашао уз обалу крај цесте, која води у Језеро крај једног млина.

10. ***Cyclops viridis*** Claus (29.). *(Cyclops, Gnathostomata, Copepoda, Entomostraca.)*

Величином свога тијела досегне каткада дуљину од 6 *mm*. Врста ова врло је обична, живи у бистрој, чистој води.

Ја сам га нашао уз туристичку кућу у горњем језеру.

11. ***Cyclops lacustris*** Claus (25.). *(Cyclops, Gnathostomata, Copepoda, Entomostraca.)*

Тијела осредње величине. Глава и торакс спојени у *cephalothorax*, који је на свом предњем крају обрубљен. Фуркалне чекиње краће су на вањском, него на унутрањем дијелу руба.

Живи међу воденим биљем, а храни се разним инфусоријама и алгама. У Пливским водама врло чести облик, а налазио сам га на многим мјестима међу шашем. Особито много има га на доњем језеру уз десну обалу. Тијело му је одуљено, *Postabdomen* велик, а читава дуљина 3—4 *mm*.

12. ***Cyclops quadricornis*** *Linnaeus* (24.). *(Cyclops, Gnathostomata, Copepoda, Entomostraca.)*

Врло обичан крустацеј, наранчасто-црвенкасте боје, са свјетлијим другим торакалним сегментом. Тијело је дуго до 2·5 *mm*. Глава и тијело спојено у *cephalothorax*. Фуркалне чекиње врло су дуге, тако да задњи абдоминални сегмент до три пута надмашују.

Поједини индивидуји разликују се у неким незнатним потанкостима и за то је тај облик описан више пута као нови. Jurine га је описао као „*Cyclops quadricornis rubens*“, Фишер као „*Cyclops strenuus*“ а Клаус као „*Cyclops brevicaudatus*“.

Ја сам га налазио посвуда у друштву с осталим заступницима рода *Cyclops*[1]).

[1]) Claus C.: „Die frei lebenden Copepoden“. 1863. Uljanin: „Putešestvije v Turkestan“. 1875. Brady: „Britisch Copepoda“, стр. 104., таб. XIX., сл. 1.—7.

13. ***Canthocamptus minutus*** O. F. Müller (19.). *(Canthocamptus, Gnathostomata, Copepoda, Entomostraca.)*

Тијело је мален, тек 1 *mm* дуго. Фуркалних чекиња нема. На првом сегменту тијела има пар рудиментарних ногу. На првом абдоминалном чланку, који је широк као и задњи торакални, налази се низ чекињастих зубића.

Клаус је хтио овдје забацити назив „*minutus*“ због тога, што је ова врста највећа, ну по величини тијела назив је добар, а ја сам га задржао због тога и због принципа приоритета, којег сам се уопће држао.

Нашао сам само један ексемплар и то на једном листу, који сам случајно извукао веслом из воде у доњем језеру а на мјесту са размјерно врло дубоком водом[1]).

14. ***Diaptomus coeruleus*** O. F. Müller (16.). *(Diaptomus, Gnathostomata, Copepoda, Entomostraca.)*

Тијело му је дуго 3—3·5 *mm*. Цијела животиња је на свијем сегментима и на свијем привјесцима лијепо модро обојадисана. Углови задњега торакалног сегмента чине двије грбице, у које као да упадају абдоминални сегменти.

Некоји ексемплари, које сам нашао, били су већином свјетло-модри, док су многи опет били разно бојадисани.

Нашао сам их уз лијеву обалу горњег језера.

15. ***Gammarus pulex*** Linné (15.). *(Gammarus, Amphipoda, Artrostraca.)* Овај крустацеј, који живи у бистрим горским потоцима и брзим ријекама, тијела је витка, очи су му велике и јасно напријед избочене. Сви рубови сегмената су заокружени, а задња три сегмента носе на доњем крају руба по сноп ић чекиња.

Дуљина његова износи 10—15 *mm*.

У Пливским језерима он је једна од најобичнијих врста, те управо мноштином индивидуа надмашује све друге крустацеје. Колико год пута би заграбио мрежицом или спустио посуду хватаљку, увијек би завхатио и *Gammarus*-а. Налазио сам га у горњем и доњем језеру, па у Пливи испод и над језерима. У својој збирци имадем два ексемплара, који досижу величину од 18 *mm*.

16. ***Asellus aquaticus*** Linné (1.). *(Asellus, Isopoda, Artrostraca.)* Врло обична врста у млакама и муљастим, лагано текућим водама. Нарасте до 22 *mm*. Ја сам га нашао на лијевој обали доњег језера у хладу међу врбама.

---

[1]) Heller: „Crustaceen Tirols“. 1871.

Мужјак је већи од женке. На сваком постабдоминалном сегменту долазе на басалном дијелу по двије доста дуге чекиње.

17. ***Astacus fluviatilis*** Linné *(Astacidae, Decapoda, Podophtalmata, Thoracostraca.)* Уз *Astacus saxatilis* Koch, којега многи узимају као *bona species,* врло обичан у Пливским водама. *Rostrum* има по три зубића, *Abdomen* је плоснат и добро развијен. Поједини ексемплари досегну знатну величину.

Resumé: По овим, овдје споменутим врстама тврдо сам увјерен, да су још и многе друге обилно заступане. Већ велика множина скупљених, ну поради слабих литерарних помагала не детерминираних ексемплара потврђује овај назор. Ја сам ондје боравио и своја опажања провађао тек неколико дана, па сам скупио толики материјал; а колики би се тек сабрао у хладнијим мјесецима!

Ја сам опредијелио само једну *„Moina“*, и држим, да је то нова врста те сам ју прозвао по имену музејског директора у Сарајеву.

Мислим, да би обзиром на животне прилике, гдје на размјерно малом простору нађох тако речи заступника свих родова, који уопће у средњој Европи долазе, морало бити више нових врста. Уз оне животне прилике, уз множину родова и индивидуа, морала је „борба за опстанак“ развити још више нових облика.

Подајући се нади, да ћу моћи још даље радити, радо ћу бити на руку свакому, који би хтио мој рад у том погледу наставити.

Zlato i druge rude u travničkom kotaru.

Priopćio

P. Aleksander Hoffer.

Ovaj članak ne može da bude znanstvena rasprava kao da ju je izradio kaki rudarski učenjak; to je prikaz s povjesničkog i folklorskoga gledišta. Ne će zato biti s gorega, da počnem nekim narodnim riječima, kojima nazivlju razno kamenje i kovinske rudače. Napomenuće se za tijem pojedina mjesta, na kojima se nalaze rudače starih majdana ili rudnika, talionice, te mjesta, gdje se kamen lomi i koja imenom podsjećaju na zlato ili druge kovine. Napokon će vrijedno biti, da se prikupe starije vijesti o zlatu u tome kraju. Gdje se u knjigama što god našlo o vještačkom ispitivanju, biće to na svome mjestu[1]).

I. Narodne riječi kamenja i rudača.

Sedra je šuplji vapnenac, što i sada nastaje u vapnovitim vodama; neki kažu takogjer mačak, njemački Tuffstein. Razlikuju meku, ljutu i srednju sedru. Muljika ili milj(i)ka — jedni kažu muljika, a jedni miljka — glineni je lapor (Mergel): požutkast i mek je kamen; može se lako i lijepo tesati i rezati, samo ga treba prokušati na suncu i snijegu, jer će jedan komad ostati za vijekove, a drugi će se za prve zime početi ljuštiti i raspadati. — Bijeli kamen ili sola zovu u Pećinama neku vrstu mramora, što se ondje lomi. Smiješani kamen neko će zvati gromaču krupna zrna (Conglomerat, Nagelfluhe). Sedra i muljika, čini se, obično govore u Bosni, jer sedra kažu takogjer u Jajcu; ima tu riječ Vuk u rječniku s primjedbom: „u Hrvatskoj, u Uni"; muljika kažu u Hlijevnu[2]).

Ljuti kamen svaki je kamen, što je nešto tvrgji, bio on vapnenac, gromača, bjelutak ili koji drugi. Škrilja je kamena ploča od škriljca,

[1]) Bruno Walter, k. k. Oberbergrath: „Beitrag zur Kenntniss der Erzlagerstätten Bosniens, sammt geologischer Erzlagerstättenkarte". Sarajevo 1887. — H. B. v. Foullon: „Über Goldgewinnungstätten der Alten in Bosnien". Jahrb. der k. k. geol. Reichsanstalt. 1892., 42. Bd. — Na karti Walterove knjige označene su pojave raznoga kamenja u travničkom kotaru. — Anton Rücker, k. k. Oberbergrath: „Einiges über das Goldvorkommen in Bosnien", Wien 1896, s dvije karte; ovdje su najnoviji podaci nadovezani na prijašnja ispitivanja, a ova su znatno raširena i ispravljena.

[2]) Jukić: „Zemljopis i povjesn. Bosne", str. 30.

vapnenca, mramora i dr. Stijena je velik kamen, njemački Felsen. — Grič je *a)* kamen, što se može parati, kao što vapnenac u zemlji, ali ne sedra; *b)* napose je to velik kamen, koji osamljen proviruje iz zemlje; a *c)* gotovo je isto što stijena: „gričevi: stijene"; neko kaže: u stijenama, a neko kaže: u gričima, kakve su stijene nad Travnikom ili nad Paklarevom. Peć, peća, pećina narodu je samo ono, što se tugjom riječi zove špilja: Höhle, Grotte.

Ubojni kamen je crvena gvozdena rudača; ime mu je odanle, što se od njega struže i meće na ranu, da zaustavi krv; njemački mu kažu Bluteisenstein (Hämatit). Ruda, žila (turski tamar, damar) rudače, kamena, pijeska i svake zemlje, koja je druge boje nego zemlja ili kamen naokolo: njemački Ader, Erzgang. Pržina onakva je „ruda" crnkaste zemlje, koja je kao spržena. Majdan je rudnik, t. j. mjesto, gdje se ili kopa kovinska rudača ili kamen lomi (Bergwerk i Steinbruch). U rudniku pravac je jama, kojom se vadi ruda, kopajući pravo dolje u zemlju; a rupa je rov u zemlju kad manje kad više idući razito; ono je njemački Schacht, ovo Stollen, što već i govore rudari šakt i štolen. Kreševljaci, rudari od starina, za rupu kažu i šlag, njemački Schlag; za cijelo su dobili ovu riječ od Sasâ.

Svi ovi nazivi pobilježeni su po govoru ovdašnjega naroda; samo riječi pravac i rupa su od Kreševljaka, pošto u ovome kraju i nema rudara.

II. Popis pojedinih mjesta.

Obličje travanjskoga kotara opisano je u izvještaju o nalazištima rimskih starina[1]), za to ne treba da ga ovdje ponavljamo, već ćemo početi gornjom Lašvom, i nabrojivši mjesta u glavnoj dolini nanizaćemo sudolice, t. j. mjesta na Grlonici i na Bili.

1. Zlatarina i Zlatni potok na gornjoj Lašvi. Pošto karta (mjera 1 : 75.000) ne piše tih imena, a ni u Rückerovoj karti nije sve ispravno, treba ih potanje označiti. U Čošićima „pod Karaulom" sastaju se dva potočića; jedan pritječe od sjeveroistočne strane Karaule Gore, drugi od južnozapadne. Polazeći od džamije pod Karaulom uz ovaj južni potok, što možemo s narodom uzimati za pravu Lašvu, dogje se za debelo pô sata u Zlatarinu. Zlatarina nije selo, već je mjesto s livadama i gajevima, gdje se dolinica nešto raširila. Jedan mlin i „Tenićeva pilana" podsjetiće putnika, da je došao u Zlatarinu. Na zapadnom brdu vidi se selo, gdje piše karta da je „Škroba". Jedno stotinu koraka više mlina utječe u

[1]) „Glasnik zem. muzeja" god. 1895., str. 43.

Lašvu s desne strane „Zlatni potok“. Jaruga[1]) počinje mu se odmah jako dizati. Već u koritu ovoga potoka i s obje njegove strane množina je gvozdene troske sve gore do vrha, idući prema Komaru: troske ima i velikih komada, a u njoj više od polovina gvožgja. Jamačno su ovdje negdje bile talionice gvozdene rudače, no rudnika nijesam našao. Kamen u istoj jaruzi mliječni je bjelutak i škriljac (sravni Rücker str. 35.). U cijeloj Radalja planini ima bjelutka i to onolikih komada, da su se iz njega mogli isklesati mramorovi ili starobosanski stećci; dva, što pocrnješe od gvozdene rude, leže u Zlatarini, a jedan kod Varošluka ispod desnih kuća. Imena Zlatarina i Zlatni potok sačuvala su uspomenu na zlato, što se bez sumnje tude kopalo ili barem ispiralo; a starobosanski mramorovi, megju kojima je jedan golemi sa skulpturama na 4 strane, svjedoče, da je to mjesto jednom bilo naseljeno. Konrad, koji je bio godine 1866. i 1867. u Bosni, čuo je priču, da je ondje bila velika varoš; nu opustjela je od kuge god. 1795.[2]). Znatne varoši za cijelo ni početkom 17. vijeka ondje nije bilo; imamo dosta dobre popise onoga vijeka, a na Lašvi je jedina varoš Travnik. — U Karauli Gori dva su vrela nazvana „Slatina“, ali ta riječ ne dolazi od zlata, već znači slano ili kiselo vrelo. Ovu Zlatarinu pominju često knjige te je zovu Zlatnica; ja nikada ne čuh, da je tako zovu, a ni „Zlatinski potok“; da nije to „Slatinski potok“? Novija su već ispitivanja dokazala, da ima zlata na gornjoj Lašvi u Zlatnom potoku i iznad sastavaka u Lašvi samoj, u potoku Dubskog Dola, te da su kraj Čošića bila takogjer ispirišta[3]).

2. Varošluk i Turbe: zakopine i ispirišta zlata. Gdje u Lašvu pritječe s juga Komarčica, i gdje se Radalja planina sa zadnjim ograncima spušta u dolinu, uleglo je selo Varošluk, a na travničkoj cesti je Turbe, tursko svetište i maleno seoce. U narodu nema pominjanja o zlatu, ali su vještaci našli više mjesta, gdje se u davno vrijeme zlato vadilo. Walter je (označ. djelo str. 92. i u karti) zabilježio jedno mjesto u onome kutu, što ga čine ceste jajačka i skopaljska, a drugo pod Gracom, gotovo spram Turbeta, ali veli: gromile, što su postale od ispiranja, tako su neznatne, da se po svoj prilici rad nije isplaćivao. Ali Foullon (o. d. str. 39. i d.) otkrio je mnogo više mjesta. Najgornje radnje su u selu Varošluku na onom potočiću, što teče od planine Radalja, a takogjer iznad sela ima tragova. Ispod sela pak u onom kutu, što ga tvore cesta i Lašva, mnoga su velika grotla ili jame, široke do 50 i duboke jedno 7 *m;*

[1]) Hoće li filolozi primiti Rückerovu etimologiju (str. 36.), da je riječ jaruga postala od latinske arrugia, što je rov u rudokopu, ne znam; u ovome kraju je jaruga = Schlucht, i gdje ima vode i gdje nema vode: dubok jarak sa strmim obalama.

[2]) Rücker str. 36.

[3]) Rücker str. 36. i d.

tudijer su vadili naslage, te su, kako misli pisac, upravo po rudarski radili da dobiju u dubljini bogatije smjese. Od Turbeta do Travnika zabilježeno je jedno dvadeset ispirišta na Lašvi; najlakše će svak naći mjesto, što je ispod vrela Kali-bunara, blizu 91 *km*. Još potanje opisao je Rücker stara ispirišta, te se i u sadašnjim naplavama svagdje našlo zlata. Rücker pak nagje ispod Gjelilovca u „Zlatarini“, o kojoj narod pripovijeda, da su jednoć u velike dobivali zlata, takogjer u škriljcu razmjerno mnogo zlata[1]).

3. Majdani škriljca. Starobosanski su mramorovi kod Gjelilovca i Potkraja od vapnenca, od kojeg se sastoji cijela strana planine Vlašića, a ploča od škriljca napose nemaju; ali su stećci ispod Varošluka položeni mahom na ploče zelenoga škriljca (Werfener Schiefer); brežuljak „Crkvište“ onkraj Lašve sastoji se od toga kamena.

Drugi je majdan škriljca na Lašvi pod Miškića brdom: odanle su ploče s mramorovima kraj ceste, gdje se odvaja put u Ovčarevo. Treći je majdan blizu Travnika prema vojarni na desnoj strani Lašve; škriljac uzlazi daleko gore u Vilenicu.

4. Od krupne gromače ili smiješanoga kamena cijeli je onaj donji obronak od Ovčareva do Kali-bunara; stećci na pomenutom mjestu kraj ceste i puta u Ovčarevo čestimice su od ovoga kamena. Za gragju ga ne vole uzimati, nego kad i kad golemim komadima ogragjuju njive.

5. Više duhanske tvornice kod Travnika mnogo je razasuto gvozdene troske, a to ne samo u njivi „Megju Podnicama“, gdje se nalaze i rimske cigle, već takogjer ispod toga mjesta i nad starom cestom gore idući prema selima. Ona množina troske dokazuje, da su tudijer bile talionice. No otkuda su dobivali rudaču? Biće, da će se je možda još naći u onome kraju; ali ima ubojnoga kamena svagdje od Potkraja sve do pod Travnik, koje u koritu Lašve koje u naplavama. Vidio sam ga na Gradini u Potkraju, na putu niže sela, pod Varošlukom na Lašvi i Komarčici, a može se svagdje vidjeti, gdje je željeznica probila one naplave. Oni komadi veći ili manji svi su uglagjeni te se vidi, da ih je voda nosila; na nekom se mjestu vigjaju naslage kao „ruda“ izmegju drugoga kamenja, kao što ondje, gdje je željeznica više turbetske postaje odsjekla breščić, na kome leže mramorovi.

6. Sedre ima u Travniku na tri mjesta: na Musali, u turskom groblju kod Jeni-džamije i naročito na Šupljici kod željezničke postaje, gdje je cijelo brdašce od sedre. Već su Rimljani sedru uzimali za zidanje u kućama i u grobovima; Muhamedovci su od sedre činili ogradne ploče

[1]) Rücker str. 28. i d.

na svojim mezarima (grobovima), a u Travniku obično su kuće podzidane sedrom, a i munare su i mostovi od sedre. Ona je najpodobnija bosanskim majstorima; dok je jakovna, teše se lako sjekirom, poslije se stvrdne, pa je vrlo dobra gragja.

7. Na Vilenici iznad Travnika zlato i gvoždje. Zemaljska je vlada god. 1892. počela kopati, pošto su stručnjaci presudili, da bi se moglo naći zlata u onome kamenu; biva tudijer je bjelutak, gvozdena rudača (Brauneisenstein) i pirit. Na gvozdenu se rudaču namjeriše u velike, koje na sjevernoj strani, koje na južnoj, a ponajviše iznad sela Heldova[1]), a i zlata ima u onom kamenju, toliko, da stručnjaci misle, e bi vrijedilo dalje kopati. Jeseni 1893. prestalo se kopati. Što je za nas znamenitije, jest to, što su nove rupe probijali u stare; a jamâ — već su se gotovo i zasule — ima mnogo; nalazi se i gvozdene troske. Da su jednom tudijer vadili gvozdenu rudu, očevidno je po tim nahogjajima, za zlato se ne zna.

8. Gornja Slimena i Kaurska Vrila, gvožgje i zlato. Od Gornjih Slimena za deset minuta podno Vilenice na potočiću pust je i kamenit kraj, desno od puta izbijaju dva vrela dobre vode: Gerzin Do i Kaurska Vrila zovu se ta mjesta. Za Kaurska Vrila vežu se mnoge priče o nekom gradu i bogatstvu njegovih gospodara, koji su svoje zlato u kace zatrpali. Razasute gromile škriljca i drugoga kamenja vide se, ali zidinama nema traga. Nalazi se pak naokolo gvozdene troske. U Gornjim Slimenima prema gaju zove se mjesto Tamar; tamar ili damar turska je riječ, što znači žilu, takogjer žilu rudače. Blizu gornjih kuća ima mnogo jama, one pod putom leže u dva reda kao uzduž jedne ulice, a nekoliko ih ima takogjer iznad puta. Nijesu li to jame, gdje su kopali u naplavama zlato, baš kao pod Varošlukom? U istinu je i tudijer nagjeno u naplavama od sela Polja do pod Vilenicu zlata, a na jednom su se mjestu pokazala stara ispirišta[2]).

9. Majdani mlinskih kamenova u Priočici i u Lupcu. Priočica je selo viš Jardola prema Vitrenici; selo leži na sjevernom obronku te se od ceste ne može vidjeti; tim više udara u oči glavica, što se uzdigla iznad Priočice, čudnovata oblika, zelena od šume i bijela od stijene. Tu kopaju u velike mlinske kamenove pa ih raznašaju i razvažaju po Bosni. Kamen je tvrda gromača sa sitnim zrnima dresve (Hornstein). Tražeći dobar kamen kopaju duboko u stijenu i prave uske rupe. Gotovo na vrhu glavice imaju stari majdani, gdje su, vele, kauri sjekli mlinski kamen. Lupac je selo četvrt sata iznad Priočice na putu u Zenicu; i ondje vade mlinski kamen, ali puno manje nego u Priočici. Od toga su kamena mramorovi u Priočici i

[1]) Rücker 69.—82.
[2]) Rücker str. 39. i d.

u Lupcu, a i osovljene ploče u Malom Mošunju. Mramorovi kod Sadovače i Zabilja isklesani su ponajviše od gromače krupna zrna; na lijevoj strani Bile počinje u obližnjem brijegu gromača, pa se proteže do iznad Priočice i Lupca.

10. Santići i Pirići, stare radnje za zlato. Ispod Han-Kumpanije u onome kutu, što ga tvore ceste, od kojih jedna ide u Zenicu a druga na Busovaču, otkrio je gosp. Foullon znatne rudokopne radnje za zlato[1]). S obadvije strane potočića Banovca vide se jarci i redovi krupna kamenja, gdje su u starim naplavama kopali, da vade zlato.

11. Ilidža u Kruščici. Ima li u glavnoj dolini takogjer na jug od Viteza ili na onim potocima, što teku kroz Vitez, kakih ruda, ne znam, ali ima jedno toplo vrelo u Ilidži. Ova Ilidža visoko je gore u brdima u stećoj planini Kruščici, — 2 sata od Viteza na jug. Voda je slabo mlaka, tek kad čeljade unigje, vele, osjeća ugodnu toplinu. Nema nikakove spreme ni kolibice, ipak mnogo svijeta traži ondje lijeka naročito od uloga, te se kupaju, a neki će tamo pod čadorom i noćiti.

12. Na Pećinskoj Rici. Od Rataljskog polja upravo idući dolinom vodi put na Kopilo i ondale ispod Kalina brda na Bugojno. Na desnu su planine Strikanica, Mravinjak, Karamija, Lupoglava i Kaštel, na jug Rostovo, Kopilo, Metijaš i Crni Vrh, koji prelazi u Radovan, na lijevu Osoje, Hrzovac[2]) i Božića ravan. U ovome kraju ima više tragova starim rudama. *a)* Četvrt sata prije Gornjih Pećina seoce je Ruda, na prisojnoj strani brda sve do Pećina nahodi se u velike gvozdena rudača, naročito u „Velikoj Peći". *b)* Odmah ispod sela Pećina na potoku je livada „Luke", za koju je vezana priča, da su u njoj kopali zlato, a kazuju da je jedan Dalmatinac prije 30 i više godina ovdje tražio zlata. *c)* Vrijedilo bi pobliže razgledati na sastavcima potoka, što dolaze od Pećina i od Pajića, nema li ovdje tragova nekadašnju ispiranju zlata. Narodna predaja potvrgjena je vještačkim ispitavanjem, pošto su u zapadnoj dolini do Zenepića gotovo u svim pritocima našli zlata[3]). *d)* Uopće svijet govori, da se u onim šumama radila ruda na više mjesta, u Metijašu ima kraj, koji se zove Rude, i u istinu vigjaju se na gdjekojem mjestu stare rudokopne radnje, okolina bogata je bukovom gorom a brda imaju bjelutak, žulj i škriljac[4]). *e)* Na glavici izmegju Gornjih i Donjih Pećina, gdje je katoličko groblje, lomi se mramor; on nije čiste boje, ali se može lijepo rezati; koliko su dosad ispitali majdan, kamen je u pločama. Kod Pećina ima i sedre.

[1]) Rücker str. 40. i d.

[2]) Hrzovac, Rzovac kaže narod, ne Risovac što piše karta.

[3]) Rücker str. 40. i d.

[4]) Sr. „Grundlinien der Geologie von Bosnien und der Hercegovina". Mojsisovics, Tietze, v. Bittner Wien 1880, str. 57. i d., samo treba Kobila ispraviti u Kopilo ili Kopila.

f) Vode gvozdenice izbijaju tri vrela, jedno kraj drugoga upravo uz put, što ide od Rataljskoga polja na Kopilo, ispod sela Zenepića u Kotlarima; kažu mu „svrabljiva voda“, jer vele, da opereš svrab na ruci do dva puta, biće ti čista. U toj je vodi dosta gvožgja te u vrelu sve plivaju kao crvene niti, a zemlja naokolo crna je kao puščani prah, pa i zaudara kao po barutu, ali je voda i za pilo dobra. Blizu Kasapovića pod Margetićima zove se jedna njiva Kiseljak, ali nema nikakova vrela.

13. Zlatarine na rijeci Grlonici. Na Grlonici imaju dvije Zlatarine. 1. Od Rataljskoga polja idući ispod Ranjkovića u dolinu rijeke Grlonice ili istočnoga potoka dogje se za dvije tri četvrti sata na malešno polje, gdje ima nekoliko kuća, han i dva mlina, one tri četiri kuće i mlinovi zovu se Polje. Prema zapadu vidi se na obronku brda seoce Ramska, a na vrhu Zubići — karta ima Zubiće. Jaruga i potočić, što dolazi od Zubića, zove se Zlatarina. Ima li koja priča o zlatu, nijesu znali kazati. 2. Više priča kazuju o drugoj Zlatarini. Kad se ide ili od Rataljskoga polja na Zubiće, ili od pomenutoga polja na srt one duge kose, što dijeli Grlonicu i Pećinsku rijeku, te sve dalje prema jugu, dobar i širok put vodi po šumi pa se dogje na Božića Ravan i do livada. Ispod onoga puta, što dalje vodi na Crni vrh, izbijaju dva izvora, a potočić teče na selo Oparu. Ovdje u šumi mjesto je Zlatarina. Nalazi se uokolo mnogo škriljca, i komada gotovo okruglih; na samoj vodi stijene su pješčenjaka, u kojima kao da su nekad radili. Kazuju da se je ovdje zlato kopalo i ispiralo. Alija Prokošak iz Božića pripovijedao mi je ovo:

„Kad sam bio dijete i čuvao marvu, dogje jedan star čovjek pa reče: Pokaži mi kamen, što je kao bešika (kolijevka), daću ti torbu dukata. Ali niko ne zna za ovakvi kamen.“ Više ovog mjesta ima na putu još komad kaldrme a svijet na Grlonici uopće priča, da su ondje bili rudari. I za ove je krajeve utvrgjeno, da ima zlata gotovo u svim potocima, ali razmjerno malo; i u gvozdenoj rudači ispod brda Lisca i u bjelutku kod Ćehovca ima ga [1]).

O rudama i rudnicima gvožgja na Radovanu, na Oštroj glavi piše Walter [2]).

Općenita primjedba o zlatu kod Travnika. Ovome je članku, kao što je s početka rečeno, namjera, da folkloristički pregleda nalazišta ruda i majdana, s toga će dovoljno biti, ako iz Rückerove knjige za druga nalazišta zlata iscrpemo samo općenitu činjenicu. Kao što iznad Travnika, tako ima zlata i u naplavama ispod Travnika do u busovačku dolinu, koje na samoj Lašvi, koje u njezinim pritocima, u Večeriskom

[1]) Rücker str. 42. i d.

[2]) O. d. str. 210.

potoku, Lupnici, Kruščici i drugim skoro svima pritocima s desne strane, a s lijeve na Bili, Banovcu i drugim vodama. Stara su pak ispirišta pobilježena kod Gaćića južno od Viteza, na Bili u glavnoj dolini kod Zabilja, Sadovače i Jardola i uz gore i brda kod Dubravice i Santića[1]).

14. Na Bili t. j. u kraju na lijevom pritoku Lašvinom, vrijedi pomenuti muljiku. Lome je *a)* malo uz gore od mosta, što je na putu od Travnika i Guče Gore u Brajkoviće i Zenicu; *b)* ispod sela Duba; na obadva mjesta je blizu vode. Rimski nadgrobni kamenovi od veće su česti od muljike, od nje su staro-bosanske velike osovljene ploče na Gracu kod Ričica, u Gučoj Gori, kod Malina i na grobljima u Brajkovićkoj župi. Sada je uzimaju židovi u Travniku za svoje velike spomenike, muhamedovci za bašluke i kršćani za krstove. Pošto je lome ponajviše majstori od Guče Gore, zovu je u Travniku takogjer „gučanski kamen".

15. Gdje su Rimljani vadili onu izvrsnu glinu ili ilovaču za opeku ili ciglu, što se toliko nalazi u Malome Mošunju, može se ponešto nagagjati. Ilovače ima na Lašvi svagdje dosta, ali ponajviše nije dobra, već pomiješana s vapnenim pijeskom; dobre ilovače ima kod Gelinhana kod 80 *km* na cesti i u Pokrajčićima.

16. Ako je vrijedno još dvije priče spomenuti, to je po narodnom kazivanju bila solana na Gracu ili Državu. Gradac ili Državo je brežuljčić na sastavcima Grlonice i Lašve; pričaju, da je ondje bila i varoš, koja se zvala Mostar.

O Malome Mošunju pripovijedaše jedan starac ovako: „Stari su fratri kazali, po njivama ispod sadašnjih kuća u Malome Mošunju i pod Crkvinama bila je varoš, a zvala se Mali Dubrovnik i tu su bile i tarafane (kovnice novaca)". Mali Dubrovnik na Lašvi?! Dubrovnik grad bio je zaista u Bosni te se spominje u spomenicama 16. vijeka, ali on je megju Olovom i gorom Jagodinom. Da u Mošunju nije bila koja dubrovačka naseobina, svjedočilo bi već ono, što se ondje nalazi prilično malo dubrovačkih novaca. A i Kuripešić, koji je god. 1530. putovao na Lašvi, bio bi za cijelo što čuo, da je u istinu tu stojala dubrovačka varoš, razorena jedno 60 godina prije. No ako u Malome Mošnju nije bila dubrovačka kovnica novaca, a ono je bila po mnijenju Rückerovu rimska talionica zlata: za onu zgradu na Divljaku, što je opisana i nacrtana u „Glasniku zem. muzeja" god. 1893., str. 687. veli Rücker, da se u svim prostorijama ondje snašalo i talilo zlato, što bi se dobivalo u cijelom kraju[2]).

Premda travanjski kotar ne obiluje valjda rudama onako, kao što nekoji drugi krajevi bosanske zemlje, ipak je u njem bila, kao što poka-

[1]) Rücker 47.—61.
[2]) Str. 48. i d.

zuje ovo nabrajanje naše, takogjer rudokopna radnja dosta raširena. Na ugljen nijesmo gledali, pošto ga nijesu vadili u prijašnje vrijeme.

III. Povjesničke crtice o zlatu.

Sada da potražimo, kake nam vijesti o zlatu na Lašvi pružaju pisani spomenici; nije se našlo, da se i druge rude spominju.

1. U tursko doba ispiraše se zlato na Lašvi, kao što je već pobilježio Jiriček[1]). Mi treba da pobliže potražimo mjesto, te iznesemo podatke, o koje bi se moglo daljnje naučno proučavanje oslanjati, s toga valja one bilješke potanje razgledati. Dva putnika u 16. vijeku govore o zlatu u tome kraju. God. 1530. prolazio je ovuda s carskim poslanstvom Nikola Kuripešić[2]). Ono društvo putovalo je od Prusca na Lašvu. „Od Prusca pošavši, čita se ondje, prijegjosmo preko rijeke Vrbasa na lijevu stranu, pa putovasmo punih pet sahata dugom visokom planinom, koja se zove „Radano", i tu na visini ima jedan malen gradić, zove se Kastel... Iza toga dogjosmo u dolinu, gdje se s obje strane ispira zlato. Dosta dugo jahasmo onom dolinom, dok ne dogjosmo k potoku, koji se zove Lašva, a odatle na desno skrenuvši zaputismo se u selo Kruščicu, gdje smo noćili." A na povratku opisuje put ovako: „Dogjosmo na „Lušano polje" (Lašvino polje?) i u selo Grabovo, gdje smo noćili. U subotu dne 25. januara prijegjosmo preko dosta visokog brda „Radošćevo", dogjosmo do Kastela, onda opet u dolinu i u jedno selo, što leži na desnu ruku u brdima, „Blatzgoj" (Blagaj kod Donjega Vakufa?). Drugi se putnik zove Katarino Zeno, mletački poslanik, god. 1550.[3]). Put od Skoplja na Lašvu opisuje ovako:„ Od Prusca *(Terra bianca* = Biograd = Akhisar = Prusac) jašući dogjosmo na jednu lijepu rijeku, imenom Vrbas, s jednim veoma lijepim mostom, što je popogjen gredama... Kraj mosta nagjosmo velik grob oca Malkočbega, koji se je zvao Osman-beg. Na večer prenoćismo u jednom selu, što se zove Trnovica pod gradom... (nije napisano ime, ako ne ćemo da postavimo upravo Kastel)... jahasmo u jednoj lijepoj i dobro obragjenoj dolini megju brdima, gdje dogjosmo na jednu veliku plahu rijeku, koja se zove Lašva... U pomenutoj rijeci vidjesmo gdje mnogo naroda ispira zlato." To su riječi putopisa; glavno je sada, da utvrdimo odgovor na pitanje: kojim su putom išli: preko Komara ili preko Kopila? Jesu li gledali ona ispirišta zlata u dolini Komarčice i pod Varošlukom ili na

[1]) „Die Handelsstrassen und Bergwerke in Serbien und Bosnien während des Mittelalters". Prag 1879, str. 62., 127. i 85.

[2]) Itinerarium Wegrays kun. May. potschaft gen Constantinopel, u prijevodu imaju srpske novine „Vidovdan" od god. 1863. br. 18. a u izvatku priopćio je dr. Matković u „Radu" 56., str. 158. i d.

[3]) „Starine" 10., str. 205., „Rad" 62., 87. i d.

Grlonici? Treba kazati, da nijesu išli preko Komara, jerbo od Prusca na Lašvu i u Sarajevo mnogo je kraći put preko Kopila nego preko Komara, s toga i do najnovijeg vremena gonjahu tovare iz Dalmacije i Skoplja na Bosnu rijeku i obratno preko Kopila. No očit dokaz naći ćemo u riječima samih putopisa. Oni ne pominju Travnika, a vole nabrajati svakolika mjesta na putu, nijesu dakle gledali Travnika, već došli na Lašvu niže Travnika, i to na ušću Grlonice, pošto drugoga puta i nema. Osim toga je Kuripešić vidio grad Kaštel; Kaštel pako, što se još u 17. vijeku pominje kao grad i ozidana varoš, leži izmegju Kopila i Pećina a od Komara se ne može vidjeti. Kuda su dakle oni putovali? Od Prusca preko Vrbasa prešao je Katarino Zeno kod sela Kopčića, gdje je grob Malkoč-bega i gdje je bio stari most. Prešavši preko Vrbasa išli su uzgore na rijeci, zbog toga i veli Kuripešić, da su išli preko Vrbasa na lijevu stranu t. j. kako je bilo putniku gore idući. Ako je Kuripešićevo „Radanno, Radošćevo“ planina Radovan, to je pošao na Golo brdo, a tako su i išli 5 sati po planinama. Od Radovana opet moglo se saći u dolinu Grlonice u Zagrlje ili udariti onim putom po srtu do Zubića, što je prije opisan (II. 13.), ili spustiti se kod Zenepića i Kopila u dolinu Pećinske rijeke. Priličnije je, da su obadvojica sašli u ovu dolinu, jer Kuripešić veli, da su od planine sašli u jednu dolinu, kojom su dugo jahali a na povratku prenoćili su u Grabovu, Zeno pak je prenoćio u Trnovici. Grabova je sada općina na Pećinskoj rijeci, a Trnovica bila je po narodnom kazivanju ispod Zenepića kod „svrabljive vode“ (v. prije II. 12 *f*). Što je sad od Pećina do Kopila mahom planina i šuma, bijahu u bosansko doba i u prijašnje tursko vrijeme gusto naseljena mjesta, kao što svjedoči množina starobosanskih i turskih grobalja u onome kraju. Ako dr. Matković[1]) ne može da odluči, da li su putovali preko Komara ili preko Kopila, to potječe odatle, što on ne zna, gdje je Kaštel, i što starije knjige i zemljovidi planinu Radovan odviše dugom prikazuju, kao da se proteže od Gornjega Skoplja do Komara ili čak do Karaule; narod ono ime daje samo onoj planini, što se diže od Gologa brda na sjever, a kod Karaule gore je Radalje ili Radljak. Kuripešić spominje zlato u dolini, biće dakle na Pećinskoj rijeci (sr. prije II. 12. *c*), a Zeno u Lašvi; svakako je ovo bilo negdje na ušću Grlonice.

2. To je očevidno, da ona ispirišta, o kojim govore Kuripešić i Zeno, ne bijahu u Varošluku. U Varošluku bile su velike radnje za zlato (v. II., 2.), no nijesu bile u tursko, a po svoj prilici ni u bosansko doba. Opazivši, da pod Varošlukom megju jamama leže mramorovi a jedan i

[1]) „Rad“ 56., str. 160. i 194. i „Rad“ 62., str. 93. i d.

na dnu rupe zgodno primjećuje i Foullon, da su radnje već davno prije bile zapuštene. To nam ujedno i objašnjuje, zašto u narodu nema nikakva pominjanja o njima. Vjerojatno je dakle, da su bili u Varošluku rimski rudokopi zlata, rudokopi kažemo u onom smislu, kako ih gore označismo, da su u naplavama kaono pravce kopali. Ako osim onog, što je rečeno, pogledamo na način radnje, na nekoje nalaske u grobovima kod Varošluka (Rücker 29. i d.), biće nam jasno, da su Rimljani u Lašvinom području vadili zlato, i to u velike, pošto su rudokopne radnje tako prostrane. Ipak griješilo bi se, kad bi se mislilo, da pisani spomenici Rimljana svjedoče upravo za ove krajeve. Biva u rimsko se doba mnogo vadilo zlata u staroj Dalmaciji, koja je obuhvatala i Bosnu.

Floro (oko god. 130. posl. Kr.) piše: „Vibije general cara Augusta, prinudi divlji narod Dalmata da kopaju zemlju i zlato iz žila čiste. A to traži — nastavlja pisac — onaj narod, uopće od sviju najpohlepniji, onolikim marom, kao da ga iskopavaju za svoje potrebe[1]).“ Plinije (god. 77. posl. Kr.) navodi tri načina, kojima se zlato dobiva: prvo ispiraju se u rijekama sitne luščice; drugo iskopava se iz jame kao iz bunara; a treće kopa se rovom u brdu i stijeni. Koji traže zlato na drugi način, najprije će ispitati, ima li ga na kojem mjestu i to ovako: iskopa se korito ili jarak, pa se pere pijesak, po onom, što se sleglo, prosuđuju, koliko ima zlata. A ovdje već dodaje Plinije: „Zlato se kad i kad nađe rijetkom srećom odmah na površini zemlje, kaono onomadne za cara Nerona u Dalmaciji, gdje ga se moglo na dan izvaditi čak do 50 funti“ (jedno 16—17 *kg*)[2]). No gdje je bilo ono prebogato nalažište? Na to su spisatelji odgovarali, kako je već svak znao za koje nalazište zlata u Bosni, te tako imenovali i Zlatarinu (Zlatnicu) na gornjoj Lašvi. Poucqueville, glasoviti francuski konsul kod janinskoga Ali-paše, dobio je nešto vijesti o Bosni od svoga brata, koji je sjedio od god. 1806. u Travniku, a tako u svome djelu govoreći o zlatu, što se ispira u Lašvi, misli, da su na njezinu izvoru bili rudnici zlata, o kojima govori Plinije[3]). To je tek nagađanje, ali je teško shvatiti, kako je mogao Ami Bouè[4]) naprosto pisati: „Već Plinije tvrdi, da su Rimljani imali zlatni rudnik u Zlatnici kod Travnika na Lašvinom izvoru“, tà Plinije ni Lašve ni Zlatnice ne napominje; a nahodište zlata u Bosni nije jedno jedino već ih je mnogo. Kako su goleme bile u staro vrijeme radnje kod Gornjega Vakufa, opisao je Walter, za

---

[1]) Florus: Epitome IV., 12. edit. Halm. II., 25.

[2]) Plinius: „Histor. Natural.“ I., 33., c. 21. in.

[3]) „Voyage de la Grèce“. Paris 1826. t. 3. p. 129. navedeno u „Radu“ 56., str. 160. 3, u izdanju od god. 1820. ne mogoh naći.

[4]) „Europäische Türkei“. Wien 1889. I. sv., 240.

njim Foullon i najposlije Rücker[1]). Kod Fojnice slično se šta gleda[2]). S toga treba da se prigovori i Tomascheku, što Plinijevo pričanje naprosto odnosi na kraj kod Gornjega Vakufa pišući: „Ovdje je bez sumnje bilo mjesto, na koje misli Plinije... *auraria Dalmatorum*, od kojih je prihod išao u salonsku blagajnu“[3]). Biva kod ovakvih općenitih vijesti, kakovih daje Plinije, ne će se nikada pomišljati na koje odregjeno mjesto; voliš li Gornji Vakuf, slobodno ti; volim li ja Lašvu, slobodno i to; samo nemojmo jedno ili drugo kao stalno tvrditi. Pa i ne treba odregjenog mjesta tražiti, budući da će ono 50 funti na dan valjda biti, što su dale — jedan i drugi put — sve rude na različitim mjestima za jedan dan, što je već i Foullon primijetio[4]); a mogao je to biti i slučaj, da se ta množina našla na mjestu gdje je upravo bila prebogata naplava, a gdje inače možda nije ni vrijedno bilo da se dalje radi.

3. Za doba domaćih vladara nema mnogo spomenika, a za ovaj kraj nema ni vijesti o zlatu na Lašvi.

Za tursko vrijeme, što već vidjesmo, ispirali su na „Pećinskoj Rici“ i na ušću Grlonice; a valjda još i početkom ovoga stoljeća u Zlatarini na gornjoj Lašvi. Od sadašnjih ljudi gotovo niko ništa ne zna o tome. Ne vrijedi zlato tražiti po starom načinu, pa je radnja zapuštena. No ni gvozdene rude nijesu kopali ni talili već odavna, nego kovinski proizvodi bosanski dolaze od Jajca, Vareša i Foče, a zlato i srebro raskivaju od starih novaca.

Dodatak.

O zlatu u Bosni uopće. I. Za Rimljana. Cijelo ono poglavje Plinijevo: historiae naturalis l. 33. c. 21. veoma je poučno za bosanska nalazišta rudokopnih radnja na zlato. Odanle možemo razumjeti, što se danaske nalazi kod Gornjega Vakufa, na Lašvi i kod Fojnice. Nadalje Plinije izrično spominje Dalmaciju, gdje govori, kako se iskopavaju jame i traži zemlja, u kojoj je zlato; a gdje govori, da se ispira pijesak u rijekama ili zlato na rudarsku kopa u brdima i stijenama, navodi druge zemlje. S tim se potpuno slaže dosadašnje istraživanje: najviše ima tragova onim radnjama, kojima su zlato dobivali u starim naplavama *(Diluvium)*, a pravih rudarskih rupa ili pravaca u kamenu razmjerno je sasvim malo

[1]) Rücker str. 151. i d. — str. 11. i d. — str. 19.—28. i 82.—93., sr. Blau: „Reisen in Bosnien und Hercegovina“. Berlin 1873, str. 153. i d.

[2]) Foullon str. 48., 51. i d.

[3]) W. Tomaschek: „Die vorslavische Topographie der Bosna und Hercegovina“ u „Mittheilungen der k. u. k. geogr. Gesellschaft“. Wien 1880, str. 519. d.; slično govori Jiriček: „Handelsstrassen“, str. 42.

[4]) Str. 49., 1.

i samo na nekojim mjestima, kaono na Rosinju kod Gornjega Vakufa, a i to samo kao za pokušaj[1]).

II. U srednjem vijeku za domaćih vladara mnogo ima vijesti o srebru, što se dobivalo u Bosni i izvažalo, no sasvim malo o zlatu; tako se Fojnica veoma često spominje a nema pominjanja o zlatu[2]). Ipak scijeni Rücker proti Foullonu[3]), da su one rudokopne radnje kod Fojnice, u kojima se pokazuju rupe i pravci, iz srednjega vijeka a ne rimske; a to svoje mnijenje potkrepljuje upravo onim načinom kopanja, gdje su rovovi uski i niski. Biva u Rimljana je bila ta radnja u maloj cijeni, pošto su se robovima služili, a u srednjem su vijeku slobodni ljudi radili, u velike „Sasi", a rad bio je skuplji, osim toga je i vještina rudokoplja napredovala. Još imamo jednu vijest o zlatu: Negri piše u 15. vijeku, da Vrbas nosi luščice zlata[4]), ali o kakim radnjama kod Gornjega Vakufa nema pomena.

III. Za tursko vrijeme imamo više podataka o zlatu. Kuripešić (v. prije III. 1.) vidio je ne samo na „Pećinskoj Rici", već takogjer u busovačkoj dolini, gdje se zlato ispira; zlato se vadilo u Fojnici još u 17. stoljeću[5]). Prije sto godina napisa neki povjesničar, da su Arnauti s carskom dozvolom u Bosnu dolazili i zlato ispirali[6]). Narodna je uspomena, što sam je čuo, da su zlato vadili na planini Sjekiri kod Gornjega Vakufa; nadalje kazuje svijet, da su početkom ovoga vijeka ispirali zlato na gornjem Vrbasu kod sela Batuše i Bistrice[7]); Dalmatince pominje Walter a narod svagdje o njima priča, da bi dolazili pa ispirali zlato ili tražili stare zlatne rudokope, pošto Dalmatin ima sve u pismu; kad i kad bi i domaći ljudi to radili. No znatno što se nije dobivalo mnogo godina natrag, oko godine 1867. ni Thoemmel ni Róskiewicz ne mogoše dočuti za koje nahodište zlata. Istina ne treba zaboraviti, da za tursko vrijeme ne bi niko htio kazati za srebro ili zlato, da ih ne bi silili, da bez plaće rade.

Čini se, da možemo vijekove bosanskog rudokoplja ovako označiti: „zlatno doba" bijaše za Rimljana, u srednjem vijeku bijaše „Bosna srebrna" a Bog dao, da bude što skorije gvožgje njeno bogastvo.

---

[1]) V. Foullon str. 24. i 50; Rücker, str. 22. i d.

[2]) Jiriček: „Die Handelsstrassen", str. 62., 126., 49., 158.

[3]) Str. 69., 97.

[4]) D. M. Niger: „Geograph. Commentar", str. 90. i „Verbas auri ramenta volvens".

[5]) „Starine" 17., 123., gdje se navodi i jedan uzrok, za što su napuštali rudokopne radnje.

[6]) Prudentius Narentanus — to jest Fr. Luka Vladmirović: „De regno Bosnae". Venet. 1787, str. 1.

[7]) Walter str. 92.

Пјевице (Sylviidae), што су дослије затечене у Босни и Херцеговини.

Приопћио

кустос **Отмар Рајзер (Reiser)**.

Славуј (*Erithacus luscinia* L., Nachtigall).

У новије се доба готово опћенито прихваћа обичај, да се описујући птице, што се год налазе у којем подручју, понајприје напомиње славуј. Ма и било томе можда приговора с којих год научних разлога, за обични свијет а и за све пријатеље птица одлучује естетика, с тога нам је мило, кад се расправљајући о птицама најприје говори о тој красној пјевици.

Становници Босне и Херцеговине имају готово у читавој земљи — осим можда у горама — прилике, да се у прољеће наслађују гласним пјевањем славујевим. Ма да у овдашњег домаћег народа, као што ни у којег другог природног народа, чувство, што га осјећа слушајући пјевање те изврсне пјевице, није тако, често и сувише, истањено као што у просвијетљених народа европских, ипак славуј запрема одлично мјесто у причи и народној пјесми јужних Словјена. За чудо се дослије уза све потраживање у Босни није могло у траг ући „Славују великом“ (*Erithacus philomela* Bechst., der Sprosser, die Aunachtigall), акопрем се недалеко од сјеверне међе ове земље, у Осијеку, сваке године повелик број ових пјевица нуђа на продају. Биће томе узрок, што у босанској Посавини нема довољно људи, који би се бавили проучавањем и скупљањем птица, па тако све до данас још нема у низу босанских птица ове пјевице, за коју је веома мучно одредити, када се сели.

Знаде се, да ће се славуј само ондје настанити, гдје у близини тече вода. С тога ћеш га у Босни наћи понајвише уз веће и мање ријеке, што притјечу Сави, поименце уз Дрину, Босну, Уну и Сану, гдјешто чак и на подножју горском. Тако долази примјерице и на Сарајевско поље, гдје гради гнијездо на мјестима, која му пријају.

Прије него што стану лећи, може се по који чути и у насадима и у пространим вртовима сарајевским, али им овдје не вели дуго остати, пошто их својски прогоне силне пола дивље мачке, а и вране и сврake, као што и врапци.

У Босну се доселе половином априла. Тако првога чуше и за земаљски музеј убише год. 1889. 16. априла. Надаље се славуј налази и у Херцеговини по мјестима, грмљем обраслим, али вазда ондје, гдје близу тече вода. Весело оживљава мостарске вртове и обале Неретве.

Али сам га налазио у великом броју и уз Уну код Бихаћа и Кулен Вакуфа, као што и уз доњи ток њезин. Права је срећа, што се овдје у земљи не хватају славуји, будући да их нигдје немају у кафезима, али су у другу руку веома бројни остали њихови непријатељи.

У земаљском музеју има их 9, што их скупише по различитим крајевима Босне.

Модровољка, бјелокрпица *(Erithacus cyaneculus.* Wolf., Blaukehlchen).

Сигурно се може уствrдити, да модровољка, селећи се у јесен и у прољеће, често у великом броју пролази Босном и Херцеговином, али, уставивши се мало, за кратко вријеме опет даље лети.

Тако је већ год. 1887. видио г. Варош у Дервенти, у јесени год. 1896. г. Кант у врту у Зеници, у априлу год. 1893. г. Шлабиц код Пазарића, 12. априла год. 1889. г. директор Караман по вртовима у Мостару. По гдјекоју и убише, али на жалост није ни једна надјевена, и тако све до данас још наш музеј узалуд настоји, да стече старог, на прсима модрог мужјака!

Прву је женку убио препаратор Е. Целебор 5. априла год. 1891. на обали Хутова (доњег) блата код Драчева у Херцеговини. Пошто је попут миша брзо бјежала између наплављене трстике и коријења, тешко ју је било згодити.

Другу стару женку убих ја 16. априла год. 1893. на извору Требињчице близу Билека. Од овог у читавој Херцеговини нећеш наћи бољег мјеста за посматрање птица селица. Једва једвице ми пође за руком, да увребам ту малу птичицу, која се, бјежећи веома брзо, једнако помно заклањала.

У јесен, кад се селе у јужне крајеве, убијена је дослије само једна модровољка, и то 14. новембра год. 1891. (тако касно!) од госп. проф. Кнотека покрај Миљацке у Сарајевском пољу. Бијаше то млади мужјак, што га је онај господин на истом мјесту већ неколико дана вијао.

Сва је прилика, да ова птица у Босни не налази мјеста, гдје би могла лећи, с тога овдје и не борави дуго.

Чучка, црвендаћ (*Erithacus rubeculus* L., Rothkehlchen).

Ту птицу већ с тога завољесмо, што заједно с нама подноси љуту зиму. А и није лако наћи милије птичице од ове црвенгуше, која те тако мудро гледа, а на прсима је жарке црвене боје. Њезино гласно пјевање веома развеселује рано у јутру и ловца и пријатеља природе. Чучку ћеш затећи по свим крајевима Босне и Херцеговине, а управо је карактеристична за похумље и погорје босанско. Особито се много налази у шумским долинама погорја, које обилују потоцима, а и у високим шумама често је она једина птица, коју ћеш опазити, боравећи по више сати на једном мјесту.

Посвуда на овим мјестима чучка често и леже, а особито се одликује великим бројем јаја; тако ми донесоше из шуме с Јахорине гнијездо и у њем 8 јаја. Овдје у земљи чучка често излеже и отхрани кукавицу, како се то по гнијезду позна. Кад притисне љута зима, сиђе чучка у великом броју у низину, особито кад у марту запане снијег. Гдјекад дођу не само у Сарајевско поље, већ и у вртове сарајевске и на обале Миљацке.

У музеју има 14 комада ове честе птице и то из различитих крајева.

Шумска црвенрепка, ковачић (*Ruticilla phoenicura* L., Gartenrothschwanz).

Већ у рано прољеће ето је к нама, заустављa се неколико у низинама и долинама, а онда се доскора парови разиђу по обронцима, а залазе и високо у горе. Тако сам 16. јуна год. 1889. нашао црвенрепку на Голој Јахорини, гдје престаје дрвеће, а 20. јуна год. 1896. у највишим буквицима Орјена.

Женке се много више заклањају него мужјаци, а и мучније их је увребати.

Селе се рано, а међу гостима, што зимују у јужној Херцеговини, једва ће бити који ковачић. Ријетко се могу видјети прије почетка априла. У мају год. 1892. нађоше ковачићево гнијездо код Ређева (кот. Сарајево), и предадоше у музеј, гдје има осим тога још 10 ковачића.

Домаћа црвенрепка, ковач *(Ruticilla titis* L., Hausrothschwanz).

Лијепа збирка од 20 комада ових птица доказује, како се често ковач налази у овој земљи. Можеш га наћи и у долу и у највишим горама. У заклоњеним и топлијим крајевима јужне Херцеговине има их паче, који тамо и зимују.

К нама долазе нешто раније него ковачићи, понајвише већ у марту и одмах стану градити своје пространо и чврсто гнијездо. Тако нађох 30. априла год. 1888. ковачево гнијездо с 15 јаја у неком старом млину близу Козје ћуприје код Сарајева.

У том крају уопће много парова гнијезди, особито по пећинама у гудури бистричкој и у Собунару и т. д.

Али се путник и на самотним мјестима босанских и херцеговачких планина радује овој малој и живахној птичици.

Находио сам је и на Голој Јахорини, Трескавици, Враници, а особито на високом Прењу и т. д. — На тим мјестима, у горама, отхрањује ковач своје младе, и то готово увијек у пукотинама стијена, најрадије пак на своду овећих шпиља. Само ондје, гдје је више колиба (стан, Sennhütte) на окупу, радо она гради своје гнијездо у колиби, у којој нико не станује, те га причврсти међу роговима.

О какој користи и штети не може се говорити, већ ако се напомене да ковач веома марљиво мушице хвата.

У јесен се селе прилично касно, па се може у Босни још почетком новембра по који ковач наћи, који је заостао.

Треба напоменути, да је год. 1893. музеју предано гнијездо ковачево, у коме бијаху јаја модрикаста, иначе су пак јаја ове птице бијела. Али је ове необичне боје течајем година посве нестало, ма да су се јаја добро чувала од јаког свјетла.

Бјеловрати ковач, батић *(Pratincola rubicola* L., Schwarzkehlchen).

Кад се за првих пролетних дана сунцу снага враћа, а на пољима од снијежнице настају калуже, тад се у нас обично може видјети на вршку сухих чешљуга и на највишим гранчицама трња и другог грмља птичица свијетле боје — а то је батић (Schwarzkehlchen) или црноврати ковач (Braunkehlchen). Како доказује повећи број, што их овдје убише, онај први живи у Босни у равници, за разлику од осталих земаља на Балкану. А и гнијезде обје врсте у различитим висинама.

У сјеверним странама Босне наћи ћеш понајвише батића, а у јужним црновратог ковача.

Ове птице нијесу особито плашљиве, а кад им се сасвијем близу прикучиш, кадшто ће се попут сврачка шћућурити и згурити, понајпаче, кад спазе псето.

Тријебећи шкодљиве кукце, ова је птица, као што и она што слиједи сељаку на велику корист, с тога је никако не треба прогонити. Селећи се често је затечена на Сарајевском пољу, а гнијезда јој налажаху код Травника, Бос. Градишке, Бос. Шамца и т. д.

Много батића зимује у јужној Херцеговини, а још више на далматинској обали.

У Босни се његова гнијезда дослије још нијесу скупљала, будући да их је уопће тешко наћи, пошто их особито вјешто сакривају.

Црноврати ковач[1]) *(Pratincola rubetra* L., Braunkehlchen).

Често гнијезди у околини сарајевској, а управо је карактеристичан за обронке, обрасле ријетким и закржљалим грмљем. Дигнувши се на повише мјесто неуморно хвата кукце, особито с јутра и иза подне. Али црноврати ковач живи и по горским крајевима западне и сјеверне Босне, долазећи овамо око половине априла, а одлазећи концем августа.

Око Сарајева и Ливна често би се нашло његових гнијезда, а у њима много — каткад и до 7 јаја. Прво је год. 1888. нашла супруга шумарника госп. Цехела на Требевићу и предала музеју. Његово је гнијездо лако познати по великом броју јаја тамно зелене боје. Увијек се радо налази по ливадама и грмљу, особито ако је вода близу. Пјевање му је кратко и умиљато, а лако ћеш коју другу птицу с њиме замијенити, пошто му се неке вјешто умију ругати.

Црноврати ковач љети оживљава наше крајеве као једна од најобичнијих птица.

Бјелгуза обична *(Saxicola oenanthe* L., Grauer Steinschmätzer).

Свакако је та птица више проширена у земљи, него сродне јој врсте, јер је у Босни запремила све шумске крајеве, а и у Херцеговини се находи по свим вишим горама.

Крајем марта обичају прве долазити с југа, па онда неко вријеме бораве по пољима и долинама, прије него што пођу на гњездишта по обронцима и у планини.

---

[1]) Брусина ову птицу зове „прдавац“, а то ће бити име за Saxicola.

Бјелгуза се по своме гнијездењу и по својој живости пуно лакше распознаје у сваком крају, него многе друге птице, које се често посве сакрију очима посматрача.

По травним пристранцима с нешто камења, дјеломице и у кршу, гдје има појединих жбунова боровице и грмља, онда и по бридовима може је се свуда наћи у Босни и у вишој Херцеговини.

Она брзо скакуће по тлима, заскочи онда на какву узвисину или на какав камен, мало се наклони, и онда скакћући даље трчи, док се опет не појави на каком повишем предмету.

Храни се готово једино кукцима и скакавцима, које или купи по тлима или их у лету по зраку лови.

Док женка лежи на јајима, лети мужјак око ње у прекиданом правцу, па и при узлету и при слијетању доста гласно и крепко цврчи.

Гнијездо јој је или у каквој распуклини у хриду или под којим каменом или на крају какве хоризонталне цијеви у земљи. У дупљама ријетко се кад находи. Гнијездо јој је вазда од длаке и жиља сложена груда, којој се величина влада према величини рупе. На дну му има 4—6 отворено модрих јаја, по којима су само ријетко кад рђасте пјеге; љуске су веома танке.

До сада се зна (по дру Реју) за четири случаја, да је кукавица своје јаје оставила чак и у скривено гнијездо бјелгузе.

У септембру те птице већ имају рђасто зимско перје, па им се трагови често још виђају, када друге године к нама дођу из својих зимских боравишта.

У збирци земаљског музеја има лијепа серија те бјелгузе, у којој се налазе ексемплари из околице сарајевске, травничке, ливањске, градишке, онда од Неума на мору, са Чврснице и Љубуше-планине у Херцеговини. У Италији, па и у сусједној Далмацији лове у ловачко доба ту птицу на стотине и једу је. У нас је нико не дира.

У економском погледу бјелгуза нема готово никаке вриједности.

Бјелгуза прдавица *(Saxicola albicollis* Vieill., Ohrensteinschmätzer).

Обични је знанствени придјевак те птице био *S. aurita* Temm., али при замршености номенклатуре баш за саксиколе показало се, да је нужно примјењивати Vieilott-ову ознаку *albicollis,* ако се хоће предусрести неспоразумцима.

Као права медитерана врста живи та птица по топлијим крајевима Херцеговине, и никако је се не види у Босни.

Чини се да и нешто касније долази него она врста бјелгузе, што слиједи, и то обично тек у другој половици мјесеца априла.

По бијелом камењу херцеговачког крша, гдје се само по гдјекоји жбун нађе по распуклинама, и гдје је у љетно доба најнесноснија жега, најмилије је боравиште тој птици. Али и овдје су јој најдраже терасасте сухозидине око винограда. И по напуштеним кречним пећима, по пресушеним и неупотребљаваним чатрњама и т. д. драго јој је становати, па ондје и своје младе отхрањује.

Како од ових бјелгуза што ће слиједити, то је и од ових женке због скровита им боравишта и због њихове живости много теже убити него мужјаке, који упаће због свога сјајног перја одмах ударају у очи. У музејској збирци има ексемплара прдавице из крајева око Мостара, Благаја, Клепаца и Драчева недалеко Метковића у Херцеговини, онда око Требиња и Суторине.

Име прдавица, што је домаћи свијет дао тој птици, и које сам налазио и по приморском крају неумском (Клеку), потјече од чудног гласа, који та птица на кратко пушта, кад ваби и кад је у страху.

Ако је у обичне бјелгузе риједак изузетак, да су јаја пјегаста, у прдавице је то обратно, те се баш ријетко кад нађе јаје, које није пјегасто. По врло многим леглима у Херцеговини нађено је само једно јаје без пјега. Обично је сва површина јајета засута више мање интензивним рђастим пјегама.

Кад млади стану излијетати из гнијезда, показује се у старих посве изванредна пажљивост, те и при најмањој опасности даду глас.

Већ у септембру остављају све прдавице Херцеговину и јуре на југ, ваљда већином у Африку.

Бјелгуза приморска *(Saxicola melanoleuca* Güld., Weisslicher Steinschmätzer).

И овдје треба прије свега разјаснити примијењено латинско име. Још прије двадесет година означиване су црновољасте бјелгузе цијелог балканског полуострва као *Saxicola stapazina* Temm., послије, када се је истакло, да под тим именом ваљда треба разумијевати пређашњу врсту, преиначили су то име у *S. rufa* Br.

У новије вријеме све је више маха отео назор, да се све црновољасте бјелгузе југоисточне Европе, дакле дјеломице Кавказа и западне Азије, најбоље означују као *S. melanoleuca* Güldst., док за оне европског запада остаје име *S. rufa* Br.

У првој половици мјесеца априла долази та красна бјелгуза у Херцеговину, па насељава посве иста мјеста као и прдавица. И владање и храна иста им је, само је подоба бијело и црно испараног старог мужјака, нарочито у вријеме гнијездења још угоднија, и може се рећи за штафажу јужних крајева Херцеговине управо карактеристична.

Убрзо пошто приспију, граде гнијезда. Јаја ове врсте слабо се или никако не разликују од оних прећашње врсте. Када по више јаја од обје ове врсте бјелгуза имамо пред собом, онда уопће опажамо, да су она од бјелкасте бјелгузе понешто мања и отворенија, али посве поуздано се то не да одредити.

Мужјак ове врсте изврстан је имитатор других птичијих гласова, па често тиме умије да завара. Веома радо сједа на брзојавну жицу, да одовуд разгледа. И од бјелкасте бјелгузе много је теже гађати женке него мужјаке, па их за то нема у многим збиркама. Чудно је, како је та врста проширена по балканском полуострву. Према југу веома је проширена по Далмацији, Црној Гори (поморју), Албанији и цијелој Грчкој, даље на сјевероистоку нема је никако, па се тек опет јавља на истоку европске Турске. Високо у планину само се нерадо успиње, макар да ондје налази све животне услове.

У својим љетним боравиштима остају с полетарцима доста дуго, па се поједине још у октобру могу виђати, насупрот нијесам дознао, да би која презимила.

Ронац *(Cinclus cinclus* L., Bachamsel).

Овим, овдје у Босни свуда обичајним именом није та птица боље означена, него и њемачким, јер је она по своме владању много слична ронцу (Taucher) као и косу, ма да није сродна ни с једном ни с другом том птицом. Ма да за право није селица, не станује ронац у Босни цијеле године на истом мјесту. Зими наиме оставља свој прави завичај: ромовне горске поточиће, па јури на обале већих ријека дубље у долинама, али се већ при првом почетку прамаљећа враћа на своја гњездишта. Тако се дешава, да се за циче зиме ронац виђа насред Сарајева, како сједи по камењу на обали Миљацке, док је тек на више од Козје ћуприје љетарица те воде. Али и уз ријеке и потоке Сарајевског поља та је птица од касне јесени па до краја фебруара управо веома честа појава. Пошто срећом по свој земљи има обиље брзотоких горских вода, које запјењене јуре у долину, то се и ронац находи готово у сваком котару, изузевши неколико њих, гдје слабо има воде. Путник, који у зимско доба путује из Бос. Брода

у Сарајево, или у свако доба из Сарајева у Мостар, може, ако пажљиво мотри, готово на сваком мјесту по обалама Босне, Зујевине и Неретве видјети свијетле, бијеле тачке, којих часком у води нестаје. То су груди ронаца, који сједе или рибаре.

Задњих година много се је писало о користи и штети те миле птице. Овдје у Босни ствар је пуно једноставнија — све кад би она у Босни и опасна била по рибје легло, то је се још не треба за то бојати нити је прогонити, ако не можда при рибогојству код Врела Босне.

По свим другим мјестима не може од ње бити штете по рибарство, иначе по нашим водама не би била толика риба. Велика угљевишта, мајдани, уставе и сл. не само да, како је познато, разгоне све рибе, него и тог умилног ронца.

Његово цвркутање у вријеме гнијездења, његова живост на лијепу времену као и на киши, при цичој зими као и за жеге — све то чини, да га људи свуда воле.

У развађеним или напуштеним воденицама вретењаркама, а често и иза каког слапа у камену гради он своје велико гнијездо, или боље рекавши своју груду маховине с улазом са стране. Једноћ сам га паче нашао недалеко од Хаџића око 2 *m* иза водене површине у дупљи једне врбе — за цијело риједак изузетак. Пет до шест бијелих јаја и ту вазда леже на неколико сухих листова, највише од букве.

Да изведем на чистац, какво је перје у ронца у нашем подручју, пошто оно, како је познато, веома варира, то сам настојао, да из што више крајева земље добијем ексемплара те птице. Према тому имаду у земаљском музеју 24 комада ронаца из котара сарајевског, зеничког, градишког, кључког, травничког, рогатичког, коњичког и мостарског, па се по њима може видјети, да перје додуше није у свију једнако, али да опет нема знатне разлике између њих. И у самих оних ексемплара из Херцеговине опажају се само слаби приједази на јужну форму *meridionalis* Br.

Стјењак црвеногуз *(Monticola saxatilis* L., Steinröthel).

Није тешко установити, да се та птица налази у коме крају. Ту лијепу птицу у брзо ћеш опазити по њеном мелодичком пјевању, по њеној живости и по застајању на тачкама, које се маркантно истичу, као ртови хридова, врхови зида и т. д. По величини, начину живота, расплођивању, а нарочито по својим кретњама заузима стјењак средину између дроздова и црвенрепки.

Као права селица стиже у Босну од прилике почетком априла, па се одмах насељава на својим омиљелим мјестима. У планини находи се до висине од 1600 *m;* ја сам више фамилија на тој знатној висини нашао 11. и 12. августа 1895. насред врлетног Прења. За чудо је, како та птица, којој је веома драга топлина, воли боравити у нашим студеним планинама.

У подручју свога гнијездишта бира стјењак себи вазда најтоплије и најприсојније мјестанце, као што се то лако може виђати по планинама око Сарајева.

И ако му је ниско грмље између стијена и шуљева сасвим по ћуди, то опет не воли грмљем зарасла мјеста, а нарочито не мари за шумске предјеле. Највише ако се кад год за селења изузетно таква птица пролазно нађе у којој топлој шуми. Стални су другови стјењака разне врсте бјелгуза, домаћа црвенрепка, и у херцеговачком кршу голуб. И стјењак узлијеће за вријеме расплода, уздижући се попут шеве и обарајући се попут стријеле склопљених крила на какво истакнуто мјесто у близини.

Гнијездо се већином налази у распуклинама, али и у пукотинама зидова око винограда, развалина, тврђава и т. д.; у мају има у њему највише 5, али често и 4 или 6 јаја, која су много пута посве сива, а исто тако често имају рђасте пјеге. 26·8 : 19·1 *mm* просјечна им је мјера и $30^1/_2$ *cg* просјечна тежина.

Чим се мла̑дићи извале из јаја, хране их стари неуморно додуше, али веома опрезно.

Од августа по прилици почевши разиђе се фамилија по околини гнијездишта, те се старе птице већ за чудо ријетко виђају. У септембру одселе. Као што друге птичице, које по другим земљама Европе лове и у кафезе затварају, овдје нико не лови, тако ни стјењака овуда не хватају, а срећом и не једу, као у Италији. У музеју има множина у земљи убијених ексемплара, од полетараца почевши па све до врло старих мужјака, и то из ових крајева: околица Сарајева, Коњица, Јабланице, Подлугова, Пурачића, Зворника, Ливна и Жупањца.

Види се дакле, да га има како у сјеверним, тако и у јужним крајевима земље.

Особито често виђа се по планинама Херцеговине, гдје је н. пр. на Вележи у великој множини настањен по свој планини све до највиших јој висова.

Веле да су се туда већ виђали и потпуни албини међу мноштвом овдашњих птица те врсте.

Стјењак модрокос (*Monticola cyanus* L., Blaumerle).

Још много више од црвеногуза ова је птица, која је врло позната под именом *passer solicitarius* као собна птица, становник топлих јужних крајева, тако да је и у Херцеговини ограничена само на извјесне предјеле.

У Босни сам само један пут за сигурно видио један пар у гнијезду, и то у врлетима код манастира Рмања недалеко од Кулен-Вакуфа, гдје се у осталом јасно и јужна вегетација разабире. Како је познато, главно је боравиште модрокоса у сусједству кршевитог далматинског приморја и по тамошњим острвима. По томе је посве природно, да, како госп. котарски предстојник пл. Драганић увјерава, и на неумски тјеснац сваке године дође по неколико парова, а то исто могу рећи и за Суторину на основу посматрања од лањске године.

Одовуд се населишта те птице простиру још добрано према унутрашњости земље, тако да се у околици мостарској (Подвележ, врело Радобоље и т. д.) сваке године налазе парови по гнијездима. И уоколо чувеног Стјепан-града и Бунице има доста модрокоса.

Најдаље према унутрашњости земље конштатовао сам једну фамилију 24. јула 1889. у врућој долини Дољанке код Јабланице, откуд сам за доказ донио старог мужјака. Осим овог има у земаљском музеју из речених мјеста само још 5 ексемплара, међу њима троје младих.

По начину живота, владању, расплођивању и т. д. веома је модрокос сличан црвеногузу. Исто тако и јаја. Него се чини, да су у њега јаја рјеђе без пјега.

Кад већ не може да буде близу мора, онда за свој боравак барем бира камените, топле ријечке долине. Ма да је по своме владању врло сличан бјелгузама, опет ће га по грмљу и кршу невјешт из даљине лако замијенити обичним косом.

Ако се је у модрокоса једнођ и најмања сумња побудила, онда буде ванредно плашљив, и не да се прогонитељу више примаћи на пушкомет.

У Херцеговини се ништа не зна за велике цијене, које се у Далмацији и јужним крајевима плаћају већ за мла̀диће те птице, па је та птица за то овуда сигурна од птичарских замки. Мало ко у Херцеговини разликује модрокоса од коса, па за то му и мало ко ондје зна за засебно име.

Najstariji ferman begova Čengića.

Priopćio

Safvet beg R. Bašagić.

Kad je govor o bosanskim ili hercegovačkim bezima, treba odmah napomenuti, da imade begova urogjenika od prije — i begova doseljenika iza pada bosanskog kraljevstva.

Veći dio našega plemstva spada u begove urogjenike, a nekolicina kao na pr.: Čengići, Miralemi, Sulejmanpašići i dr. u begove doseljenike. Došli su većinom kao veliki carski dostojanstvenici u naše krajeve, gdje su i ostali, dobivši lenska ili feudalna imanja, i napokon s vremenom pretopili se sasvim u naš živalj, te stupili u kolo starih bosansko-hercegovačkih begova.

Isto tako su i naše mnoge plemićske porodice u XVI. vijeku ostavile svoju postojbinu, posižući za vezirskim stolicama i izgubile se u svijetu. Od devet slavnih Sokolovića iz druge polovine XVI. vijeka, koliko mi je poznato, nema ni jednoga potomka u Bosni i Hercegovini. Jesu li izumrli, il šta je s njih bilo? ne zna se; samo Ferhad-pašini potomci izumrli su u Banjoluci, a ostali valjda rasijali se po — negda velikoj — turskoj carevini i pretopili se u turski živalj. Čuo sam da je Kadri-paša, sadašnji namjesnik u Konji, potomak jednoga od devet glasovitih Sokolovića. To se dogodilo takogjer s Malkočima Ohmučevićima i dr.

Kako su se doseljenici uvriježili u naše plemstvo, ne da se lako razjasniti i prikazati u kratkim crtama. Jedan visoki dostojanstvenik: vezir ili sandžak beg naravno da je imao veliki ugled megju našim begovima, jer je posredovao izmegju sultana i vilajeta, a osim toga kao vrhovni zapovjednik predvodio ih serdarima i upravljao bosansko-hercegovačkim odjelenjem. Za vezirova života, ako se potegao u mir ili poslije smrti, sultan mu je sinovima dao ziamete, a uz to dobivali su i naslov beg. Ziamet je prelazio s oca na sina i tako — starinom kao Čengići ili carskom poveljom kao Sulejmanpašići — uvriježili su se u domaće plemstvo.

Zna se, da većina bosansko-hercegovačkih begova nije ni malo marila, da pazi na fermane, koji su s vremenom izgubili vrijednost, a još manje

na starine, nu opet imade porodica, koje su bar nešto sačuvale iz prošlih vijekova. Megju tijem časnim iznimkama nalazi se jedna loza begova Čengića na Ustikolini, koja je brižljivo sačuvala više fermana, što su joj ih djedovi namrli, a megju njima i ferman, koji, kao rijetka starina, zaslužuje, da se priopći u „Glasniku“ našeg muzeja.

Prije nego pregjem na ferman, mislim da nije suvišno nešto progovoriti uopće o sudbini zbirke starih fermana, koja se čuvala na Ustikolini.

Velik je gubitak, ako je zbilja istina, što se pripovijeda: Čengići tvrde, da su na Ustikolini čuvali veliku zbirku starih listina sve do šezdesetih godina ovoga vijeka.

Evo šta se s njome dogodilo po njihovu pripovijedanju.

Šerif Osman paša (vladao 1861.—1868.) vezir bosanski, čuje od nekoga, da Čengići na Ustikolini imadu dosta starih fermana i drugih listina. Pošto je bio osobiti prijatelj starina, poruči Muhurdar-begu Čengiću na Ustikolinu, da mu donese sve što je staro i važno na ogled, pa čim pročita, da će mu u redu povratiti.

Muhurdar to učini. Pokupi sve što je vrijedno, te odnese veziru u Sarajevo. Osman paša izabere, što mu se dopalo, a ostalo povrati Muhurdaru te mu reče, da će zadržana pisma spremiti u Carigrad i isposlovati Čengićima sva prava, što im zajamčuju fermani. Tako im je, vele, propalo više starih fermana, megju kojima je bio jedan pod carskom turom (pečatom), u kome je izričito stajalo, da bez sultanove zapovijedi nijedan član Čengića plemena ne smije biti kažnjen, pa počinio makar kakav zločin[1]).

Ko će ustvrditi, da je to sve tako bilo, kad sigurnih podataka pri ruci nema?

No da su Čengići staro begovsko pleme, o tome niko u Bosni i Hercegovini ne će posumnjati, jer povijest učenu, a narodna pjesma neuku čovjeku pripovijeda silu i junaštva begova Čengića.

Odakle Čengići vuku lozu; je su li stari urogjenici ili su se doselili u Hercegovinu? O tome sam već gore spomenuo, ali ću ovdje još nešto nadovezati. Ovo se pitanje meni uvijek nehotice nametalo, kada sam slušao pjesme ili pripovijetke o Čengićima. Oslanjajući se na onu staru, da svi bosansko-hrcegovački bezi traže postojbinu tamo iza Bospora, držao sam, da i Čengići isto čine, povagjajući se za ostalima.

Puki je slučaj htio, da mi minule godine dogje jedan ferman u ruke, koji uklanja svaku sumnju te svjedoči, da se pleme Čengića doselilo u Hercegovinu. Taj dokumenat sačuvao se u Nuri-bega, sina spomenutog

[1]) To sam čuo od više članova Čengića plemena, a naročito od rahmetli vezirevice, udovice Osman paše Skopljaka, da je ona čula to iz usta svoga muža i Muhurdar-bega.

Muhurdar-bega. Po nagovoru dvorskoga savjetnika g. Hörmanna trsio sam se, da ga, koliko je bilo moguće vjerno prevedem i obradim za „Glasnik muzeja". Ferman je sačuvan, kako ne može biti bolje. Pisan je u perzijskom jeziku, tako zvanom „hatti divani" (dvorskim pismom). Nu dosta se razlikuje od dvorskoga pisma, kojim su turski carevi pisali povelje. Osim toga većinom su „nokte" (bitne oznake) arapskih pismena ispuštane. Papir je upravo krasan, tamno-šećeraste boje. Pisan je crnim mastilom, samo tura (pečat) i citati iz Kur-ana iskićeni su zlatnim slovima. Dužina mu iznosi 165 *cm*, a širina 25 *cm*. S gornjega kraja izvana 10 *cm* oblijepljen je platnom od zelene svile, a to ga je bez dvojbe sačuvalo, da se ne ošteti kroz četiri vijeka. Izdat je u prijestonom gradu Mardinu[1]) 5. šabana 903. po Hidžr. (29. marta 1498. po Hr.) Izdao ga je vladar iz dinastije Ak-kojunlu Ebul-muzaffer Kasim, knezu Isfendijar-begu, u kome mu oslobagja od svakoga danka odžak (zavičaj) Egil[2]) i daruje mu na novo dva grada Bagit i Hejte[3]) s okolicom.

Ko je bio taj Ebul-muzaffer Kasim i kojoj je dinastiji pripadao odmah ćemo vidjeti.

Pošto imam pri ruci jedan rukopis, pod imenom „Fusuli hallu akd", kratak izvadak iz „Kenzul-ahbara" (Blagajna vijesti), pisan 1007. po Hidžr. (1599. po Hr.), gdje je u kratko ocrtan početak i svršetak islamskih dinastija, mislim da ne će biti suvišno, ako se osvrnemo u daleku prošlost te dinastije, jer je — po svoj prilici — i sudbina Isfendijar-begovih pregja s njome usko skopčana.

U početku XIII. vijeka diže se do onda nečuvena neman na obali rijeke Amur (Amu-Darja), pred kojom listom zadrhta sva Azija i veći dio Evrope kao pred Nojevim potopom. Ali to ne bijaše potop vode, nego potop krvi i vatre, — kako primjećuje Namik Kemal, jer Temudžin Džengiz — han i njegova obijesna horda, kud god progje natopi zemlju ljudskom krvi, a gradove i palanke pretvori u prah i pepeo.

Prije Temudžinove pojave prebivala su u susjedstvu negdje izmegju Aralskoga jezera i Pamirske visočine, dva turkmenska plemena: Kara-kojunlu (Crno-ovčići) i Ak-kojunlu (Bijelo-ovčići). U strahu pred silom Džengiz-hanovom oba plemena ostave svoju staru postojbinu (možda s Osmanlijama zajedno?) i proguraju se ispod Kaspijskoga mora kroz Mezenderan u Armensku visočinu.

Pleme Kara-kojunlu naseli se oko Azeribajdžana i Vanskoga jezera, a Ak-kojunlu po sjevernoj Mezopotamiji, oko Dijaribekira i Mardina.

---

[1]) Grad u Kurdistanu, sjevero-zapadno od Nizibina.

[2]) Leži na Kara-Su (zapadnom Eufratu), jugo-zapadno od Erzindžana.

[3]) Gradovi na gornjem toku izmegju Eufrata i Tigrisa (Adžaibi-mahlukat). Vidi „Opis gradova i zemalja".

Neki povjesničari misle, da su se ova dva plemena nešto kasnije, na ime koncem XIII. vijeka, doselila u spomenute krajeve za vlade Argunhana Džengizovića[1]).

Kad su se doselila ta plemena, ne da se tačno ustanoviti, ali je po svoj prilici vjerojatnije, da su uzmakli pred Džengiz-hanom. I Kara-kojunlu i Ak-kojunlu brzo se udomaćiše u novoj postojbini i nametnuše se za gospodare u spomenutim krajevima. Kao što sva turkmenska plemena, tako su i ova dva opet megju se bila podijeljena na oveće zadruge, a prvaci pojedinih zadruga bili su podvrženi jednome poglavaru, koji je vladao cijelim plemenom, kao što je na pr. bilo kod Seldžuka, Osmanlija i ostalih turskih plemena. Takova jedna zadruga prebivala je u palanci Egilu, a na čelu su joj stajali praoci današnjih begova Čengića.

Plemenske poglavice od Kara-kojunlu i Ak-kojunlu stupaju na poprište historije kao nezavisni vladari istom poslije propasti velike mongolske države. Prvi poglavica od Ak-kojunlu plemena pojavljuje se u historiji pod imenom Alaud-din Tor-Ali, suvremenik sultana Orhana Alosmanovića. Pomoću poglavica pojedinih zadruga osvoji pokrajinu izmegju Musula i Amda, nazvanu Gai. Poslije, mudrom upravom i energičnom voljom, pripajao je svojoj državici grad po grad, pokrajinu po pokrajinu, dok se na koncu ogradi pravim nezavisnim vladarom, zapovjedivši da se u cijeloj državi po svima džamijama na njegovo ime uči hudba[2]). Osim toga kovao je i novce pod svojim imenom.

Tor-Aliju naslijedio je Fahrud-din Kuvvetlu-beg, što znači u prevodu: „Ponos vjere, moćni i jaki beg“. On je takogjer nastavio osvajanja svoga oca, te više gradova i palanaka pripojio svojoj državi, dok ga smrt ne stiže 805. god. po Hidžr. (1402. po Hr.)

Kuvvetlu-beg ostavi dosta veliku baštinu svomu sinu Kara Osman-begu, koji joj opet na daleko razmaknu megje svojom hrabrošću i rafiniranom politikom. Naime za njegova vladanja provali Timurlenk u Iran i redom skuči sve države pod svoju vlast. Kara Osman na prvi mah nije znao, šta da započne. Najposlije pridruži se Kara Jusufu, vladaru plemena Kara-kojunlu, a kad vidje da će Timur pobijediti, pregje na njegovu stranu, te se s njime zaputi u Siriju.

Ma da Timur nije imao nakane, ipak ga Kara Osman skloni, da ode u Malu Aziju i da pokori sultana Bajezida Alosmanovića. Kada se s vojne povratio u svoju postojbinu, uhvati Kara Osman dobru priliku, te zarati na iznemogle turske i arapske porodice, koje redom skuči pod svoju vlast

---

[1]) Fusuli-hallu akd 17. poglavje.

[2]) U početku značila je javni govor, a poslije svakoga petka javna molitva za vladara i njegovu porodicu.

i tako zavlada cijelim Amdom, većim dijelom Azeribajdžana, Mardinom i Dijaribekirom, kamo prenese i stolicu. Osim toga za zasluge Timur mu pokloni Sivas, koga Kara Osman uza sav napor nije mogao osvojiti, da pruži državu do obala Crnoga mora. U devedesetoj godini svoga života diže se Kara Osman i na Erzerum, ali tu ga sreća ne posluži, jer ga poglavica Kara-kojunlu plemena Iskender-beg do nogu potuče 809. god. po Hidžr., gdje sam plati životom, a glavu mu opremi egipatskomu sultanu na dar, koji priredi veliko veselje u Kajiru, što je izgubio tako ljuta dušmanina.

Kara Osmana naslijedi sin mu Jakub-beg i bratić Džihangir-beg, koji u zajednici osvoje grad i pokrajinu Erzerum. Iza Jakub-bega dogje na prijesto sin mu Emir Kebir Ebun-nasr Uzun Hasan-beg, što znači: „Veliki emir, otac pobjede Hasan beg, Dugi“, koji primi naslov sultana. Najprije svoga rogjaka Džihangir bega liši vladavine, pa se onda obori na Džihanšaha, vladara plemena Kara-kojunlu, te mu ote Tabris i svu državu, gdje prenese prijestonicu. Zatim zavojšti na sultan Ebu Sada Timurlenkovića, te ga u Karabagu ubije i cijelu mu državu osvoji; s tom pobjedom steče Ak-kojunlu sultan Hasan ogromne pokrajine, na ime Horasan, oba Iraka, Girman i Farzistan.

Na poruku Karamanovića diže Uzun-Hasan vojsku i na tursko carstvo, ali ostade kratkijeh rukava, jer ga razbiše Turci pod vodstvom Hrvata Mahmut paše Jankovića.

Kratko vrijeme iza toga poraza umrije sultan Hasan, a sinovi mu podijele državu na sedam dijelova. Sultan Jakub, koga bješe na diobi zapao Dijaribekir, svlada redom jednoga po jednoga brata, te veći dio države sultan Hasanove skuči pod svoju vlast. Pri tome osvajanju najviše ga je potpomagao vazalni knez od Egila (valjda otac Isfendijar begov!). Iza njegove smrti, koja nastupi godine 893. po Hidžr. (1488. po Hr.) sinovi mu i bratići raskomadaše državu na više dijelova. Dijaribekir i obližnje pokrajine prisvoji sebi sultan Ebul-Muzaffer Kasim, koji je od godine 1488.—1502. neovisno vladao sjevernim dijelom Mezopotamije sa stolicom u Mardinu.

Kada je šah Ismajili Erdebili iz Azeribajdžana protjerao sultana Elvenda, razbivši ga u boju kod Nahdžovana, provali ovaj s ostatkom vojske u Mezopotamiju te svlada nepripravnog sultana Kasima i ote mu državu. Taj sultan Kasim izdao je povelju, koja se — kako smo spomenuli — sačuvala na Ustikolini u bega Čengića.

Kako se vidi iz titulature, Isfendijar beg bio je plemić i slobodni vazal dinastije Ak-kojunlu, jer ga sultan u fermanu časti naslovom „melik“, što arapski znači „knez“ (Fürst). Odžak i zavičaj bio mu je „Ulkaji Egil“ (pokrajina Egil) sa istoimenom palankom.

Koliko drži do njega sultan Eubul-muzaffer Kasim i kakove mu povlastice dijeli, najbolje se vidi u samom fermanu, koji u dosta vjernom prijevodu glasi:

Božijom voljom pomoćnik
Allahove vjere, otac pobjede,
Emiri Kasim, svjetodržac.

Hvala i slava, — koju vjesnici bližnjega i naročitoga vijeća i poznavaoci nauke o savršenoj ljubavi i iskrenoj požrtvovnosti, te koji na poštovanom i odličnom mjestu trude se i nastoje, da iskažu s tevhidom (slavljenjem jednoga Boga) pravu iskru istine — onome padišahu (vladaru) dolikuje, što no nagrađuje vjerne i iskrene robove od bešike do ustanovljena roka s obiljem darova, dobročinstva i raznih dobrota i blagodjeti, i one, koji su ustrajni i iskreni u jezgri vjere i čista srca odlikuje s veličanstvenom pomoći i blagosovom i vrhu naravnim milosrđem i prijatnošću; i neka budu bujni božiji blagosovi i razne božije milosti donesene na dvor zaštitnika pravovjernih, koji je kao nosioc svjetla Njegove (božije) veličine s visokom poveljom: ***„Da tebe nije, ja ne bih stvorio svjetove“****, odlikovan, udostojen, nakićen, uzvišen, isto neka bude na njegovu (Muhammed a. s.) porodicu i savremenike sve skupa.*

A po tome, pošto je sakrivena naša carska volja i tajna svijetla nakana, da se povisi ugled i stepen dostojanstva velikodušnome, u vladanju sposobnome, za pokrajine zauzetome, zamjeniku državnome, zaštitniku prosvjete, k uzvišenosti naklonjenome, u pravednost obučenome, u darežljivost zaogrnutome najvišemu emiru (knezu), najmilostivijemu ponosu velikih zapovjednika u sadašnjosti, središtu odličnih namjesnika među svijetom, članu moćne države, desnom krilu pobjedonosne vlade, uzoru naroda i uprave, države i pokrajina, imenom melik Isfendijar begu — na njega se odnosi i proteže, te pošto visoku carsku milost i blagu volju uživa, pokrajinu Egil, koja je njegov odžak (porodična baština) i Bagit i Hejte (pokrajine) u cijelosti, kako se danas prostiru sve do granica Hodbera — mi držimo za shodno i darujemo spomenutome dostojanstveniku kao trajni i vječni poklon, da se zna naša volja, sa svima dancima i potpunim pravom spomenuti teritorij rečenome dostojanstveniku oprošten je i predan u vlast i lišen svih dužnosti (prama državi) i oslobođen i pero je dignuto sa poreza i vergije i noga odsječena haračlijama; porezni činovnici, povjerenici i naročito poslanici i nadzornici municije onoga kraja treba da znadu ovu odluku i rečenome dostojanstveniku spomenuto darovanje priznadu bez prigovora, kao trajnu nagradu i vječni poklon.

Uknjiženje je ove donacije u vječnome tefteru (zapisniku) provedeno i potvrđeno, (za to) neka se niko tome ne opire i ne protivi.

Od dana današnjega apsolutno je zabranjeno pod izlikom gjumruka[1]) *na uvoz i izvoz i havale*[2]) *i pristojba na imenovanje i povelje i dijelenje i odrezivanje poreza i životinjska pića (Fourage), komore*[3]), *svilarina, ulakarina (Botenlohn), rabota, kućarina, voćarina, lovarina, „saveri“ (harač)*[4]), *angarija*[5]), *stočarina, činovničke pristojbe, dostavnina*

---

[1]) Carina.

[2]) Naputak od države na jednu pokrajinu, da isplati stanovitu svotu.

[3]) Konji, koji su nosili ratnu municiju..

[4]) Donum tributarium, Wuller, Mirhondi historia Seldschukidarum. Burhani Kati definira ovako danak, koji su u zlatu davali mali vladarići velikim carevima.

[5]) Radnja na državnim zemljištima za badava.

(Zustellungstaxe) i dar kancelaru, i dar namjesniku bajramluk[1]*), i dar na Nevroz*[2]*), i peškeši*[3]*), i mobe*[4]*), i „selamane“*[5]*), i zidarina, i vratarina i sve ostale zakonite i nezakonite daće, te neka se niko ne lakomi i ne moli i pero i nogu neka drže kratkima i udaljenima od toga mjesta i neka se trude, da ovaj poklon ostane u trajnosti i vječnosti i neka traže svake godine u pogledu toga na ovim vratima novu naredbu, povelju i znakove (naputke).*

Gore napisane odredbe u svemu od znaka promjenjivanja i prevrtanja neka se drže isključene i zaštićene; odregjeno visokom carskom zapovijedi ne smije se mijenjati i prekalupljivati po sadržaju ajeta[6]*): „Pa ko god to promijeni, pošto čuje....., za to se treba čuvati i paziti. Ko se pako usprotivi neka znade, da pada na njega božja srdžba i proklestvo i carski ukor i nemilost; činovnici po svuda treba sve ovo da priznadu. A ko uznastoji, da to uništi, neka je proklet od Boga, angjela i svega svijeta.*

Treba svak da se ravna po ovoj povelji. I pošto je ovaj patent provigjen kao sunce visokim pečatom njegova veličanstva, koje je jezgra blaženstva i sreće i završetak slavnih i pobjedonosnih djela, urešen, razjašnjen, ovjerovljen, uregjen, nakićen i odlikovan — neka mu se iskaže povjerenje!

Napisano po visokoj carskoj naredbi, Bog mu dao dug život i ovjekovječio uspomenu, da ne ugine do tijeka i vijeka.

Pisano u prijestonom gradu Mardinu u carskoj palači 5. velikoga mjeseca Šabana godine 903. po Hidžr.

Eto to je taj ferman, koji nam zbilja svjedoči, da su Čengići prije četiri vijeka bili plemići i moćni vazali Ak-kojunlu dinastije. Kako se vidi iz naslova i pridjevaka, koja mu sultan daje, bio je Isfendijar-beg najveći faktor u državi.

Kada i kojom su zgodom u Hercegovinu došli, o tome nemam sada pri ruci nikakova sigurna podatka, ali naslućujem istinu u porodičnoj tradiciji, kada se sravni sa historičnim činjenicama.

Porodična tradicija Čengića veli o svome dolasku u Hercegovinu ovako: Nekakav Kara-Osman beg došao je iz Male Azije u Hercegovinu i naselio se u plemenitom Zagorju na Borijama. Pobliže označuju svoju staru postojbinu u gradu Čangri[7]), odakle izvode i porodično ime Čengići; t. j. da je tečajem vremena nastalo od Čangrlići.

Spomenuti Kara-Osman beg vele da je bio carski sestrić. U groblju na Borijama pokazuju turbe (grobnicu), u kome počiva jedna sultanija (možda majka rečenog Osman bega?).

Da nije taj Kara-Osman beg identičan sa Kara-Osman begom (962. do 965. po Hidžr., 1553.—1556. po Hr.), bosanskim namjesnikom, koga

[1]) Darovi, što se daju na bajram sultanima.

[2]) Darovi na 9. marta po jul. k.

[3]) Vanredni darovi sultanima i namjesnicima.

[4]) I u nas je običaj zvati raju na mobu, da oru zemlju bez plaće, a daje im se samo jesti i piti.

[5]) Te riječi nijesam mogao nigdje naći.

[6]) Izreka iz Kur-ana II., 177.

[7]) Ovaj grad u Maloj Aziji leži sjeverno od Angore.

kroničar Salih ef. Muvekit stavlja nehotice megju domaće sinove[1]). Jedan stari spisak bosanskih namjesnika, koji mi je dao prijatelj Edhem ef. Mulabdić bilježi ga s naslovom „han“ mjesto titule „beg“. Taj mi se naslov čini sasvim u suglasju sa porodičnom tradicijom, da je bio carski sestrić, jer samo potomcima carske krvi pridijevali su pridjevak „han“.

I sinovi slavnoga Mehmed-paše Sokolovića nosili su razne titule. Hasan-beg je sin od nesultanije, a Ibrahim-han je unuk sultan Selima II. Oba su bili namjesnici bosanski. Vrlo je vjerojatno, da je Isfendijar-beg bio zet Ebul-Muzaffer Kasimov, jer onakove titulature u fermanu prišivaju se samo onome, koji stoji u krvnoj svezi sa carskom porodicom. Pred ime mu stavlja „melik“, iza imena „beg“, pa još k tome je član „pobjedonosne vladavine“ i sultan ga „mimo sve odlikuje“. Svakiput mjesto „on“ kaže „alidženab“ i t. d. A to sve znači, da je Isfendijar-beg bio ili faktično član dinastije ili potomak visoka roda, koji je stajao u tijesnoj svezi sa carskom porodicom.

Vratimo se sada opet historiji dinastije Ak-kojunlu, da vidimo njezin svršetak, jer to nam dosta razbistrava dolazak Čengića u Hercegovinu.

Godine 907. po Hidžr. (1502. po Hr.) šah Ismajili-Erdebili razbi sultan Elvenda u boju kod Nahdžovana. Sultan Elvend pobježe najprije u Bagdad, a odavle obori se na sultana Kasima, vladara od Dijaribekira, te ga potuče do nogu i ote mu svu državu[2]). Tri godine kasnije umre sultan Elvend, a šah Ismajil navali na Dijaribekir, te ga osvoji i pripoji novoj perzijskoj državi.

Neka kurdska i turkmenska gorska plemena, okružena sa tri strane perzijskom državom, i preko volje moradoše se pokoriti šah-Ismajilu. Nu kada sultan Selim Javuz godine 920. (1518.) na polju Čaldaran potuče šah-Ismajila posredovanjem Mevlana Idrisa, dvadeset i pet plemenskih poglavica svojevoljno predade se sultanu Selimu, a za njima redom kapituliraše i drugi okolišnji vladarići i to begovi od Kife, Musula, Amda, Gergoka, Egila i dr.[3]).

Eto tako Isfendijar-beg sa svojim Egilom potpade pod vlast turske države.

Kako je poznato, politika turskijeh sultana glede stečenih ili osvojenih pokrajina sastojala se u tome, što je sasvim s diplomatskog stanovišta opravdano, naime: iz osvojene pokrajine porodicu, koja je stajala na čelu, po što po to ukloniti, pa kud bilo, samo ne smije ostati na svome ognjištu. Kad je isti sultan Selim osvojio Egipat, preko tri stotine begovskih

---

[1]) Pošto je ostavio kosti i potomstvo na Zagorju, nije čudo što ga ubrajaju u domaće sinove.

[2]) Nuhbetut-tevarih str. 45.

[3]) Nuhbetut-tevarih str. 50.

porodica doveo je sa sobom u Carigrad, odakle ih je malo po malo rasturio po cijeloj državi, samo da mu u Egiptu ne prave smutnja.

Ista sudbina po svoj prilici stigla je i Isfendijar-bega ili njegove potomke. Najprije ga je iz Egila digao u Čangri, gdje mu je dao ziamet, samo da ga udalji iz stare postojbine. Isfendijar-begov sin ili unuk Kara-Osman beg ne zna se, kako je došao u Hercegovinu; ali ako se uzme, da je identičan sa Kara-Osman-begom, bosanskim namjesnikom (što ja tvrdo držim da jest), onda je kao namjesnik došao u naše krajeve, gdje je umro, a sinovi mu se stalno ovatanili, dobivši od sultana na Zagorju ziamete i imanje.

Po porodičnoj tradiciji on je iza sebe ostavio tri sina, koji se rasijaše po Zagorju; jedan je ostao na Borijama, drugi se zakućio na Ustikolini, a treći na Rataljima. Od ova tri brata potječu svi Čengići, koji se danas dijele u više grana, na ime Čengići Rataljci, Trešnje, Hotovci, Mrežice, Presjeničani, onda Čengići s Ustikoline i Jelešaca, a u zadnje vrijeme najviše se ističu Čengići s polja Gatačkoga.

Istom sto godina poslije Kara-Osman-bega stupa na polje historije Čengić Ali-paša, sandžak beg od Hercegovine, koji je s Hercegovcima podsijedao Zadar 1643. po Hr. Ko se ne sjeća pjesme o Čengiću Ali-begu i banovoj Biseri iz prvoga sveska narodnih pjesama, što ih je sakupio i izdao K. Hörmann?

Za njim dolazi Ismajil paša Čengić, namjesnik na Bosni, koga uprava spada pod godinu 1663. po Hr.[1]).

U bitki pod Ozijom (Odžakov u južnoj Rusiji) nalazimo tri Čengića: Bećir-pašu, Ahmet-pašu i Kara-Osman-bega. Bećir paša je poginuo, a dva druga su zarobljena. Ahmet-paša umre u sužanjstvu, a Osman-beg je prešao na pravoslavje i postao general u Rusiji. Na krstu vele da je dobio ime Petar.

Čengići Rataljci pripovijedaju, da je on u karpuzama iz Rusije slao blago i dukate svojim rogjacima s pismom, kome su na čelu stajali stihovi:

Prim'te selam, moja braćo draga!
Od staroga Kara-Osman-bega,
Od novoga Petra generala.

Ta su pisma do nedavno čuvali Čengići Rataljci, a u vrijeme ustanka hercegovačkog, kažu, da su propala. Možda bi se ipak koje našlo u kuli za šišetom ili na rafi pod prahom, kad bi čovjek išao pretraživati.

O Bećir-paši Čengiću i o boju pod Ozijom ima krasna narodna pjesma, koja je prevedena i na njemački jezik[2]).

[1]) Knežević: „Carsko-turski namjesnici", str. 47.

[2]) I. pl. Ásboth: „Bosnien und Hercegovina".

Priča se, da su spomenuti Ahmed-paša i Bećir-paša sagradili na Rataljima visoku kulu od devet katova, koja se još i danas nalazi u prilično dobrom stanju.

Od Gatačkih Čengića i uopće od svih Čengića najglasovitiji je narodni junak Smajil aga, koga narod opjeva u više narodnih pjesama kao uzor-junaka i viteza.

Smajil aga se u istinu proslavio u više bojeva, a naročito u bitki pod Loznicom u Srbiji, gdje je uhvatio živa ruskoga generala i poklonio ga serdaru Ali-paši Derendeliji. U bitki na Grahovu sa samim Gačanima razbio je veliku crnogorsku vojsku i posjekao sedam Petrovića-Njeguša.

Čuo sam više puta od Selima Štroke, koji je služio Smajil agu i cijeli život proveo u službi Čengića, jedan citat iz narodne pjesme o Grahovskom boju i zapamtio ga doslovce, pa mislim, da ne će biti na odmet, ako ga ovdje zabilježim i predam uspomeni; ovako bi uvijek zapjevao, kad bi se otvorio eglen o Smajil agi, na ime:

Svjetla sablja age Čengijića,
Sasiječe sedam Petrovića
Na Grahovu polju širokome,
Na sramotu knjazu Brgjanskome![1])

Smajil aga je na vjeri junačkoj zaglavio u Drobnjacima 1840. u selu Mljetičku.

Njegovu smrt je pjesnički okitio Ivan Mažuranić u glasovitome remek-eposu „Smrt Smajil age Čengića“, koji je preveden na više evropskih jezika.

Smajil aga ostavio je iza sebe sedam sinova, od kojih zaslužuju spomen samo dvojica, i to Muhamed-beg, koji je junački poginuo u Duzi 1870. i Derviš-paša, u narodu poznat pod imenom Dedaga. Odlikovao se osobito kao mladić od sedamnaest godina, kad su mu Hercegovci osvetili oca; a kao sergjeda i junak došao je na glas u hercegovačkom ustanku i u više bojeva s Crnogorcima. Umro je Sokratovom smrću na putu iz Mostara u Konjic godine 1875., gdje je i pokopan.

Dedaga je kao pošljedni hercegovački vitez u Drobnjacima podijelio junački mejdan pred dvije vojske sa Dragom Kovačevićem i ubrao lovor-vijenac, svladavši Kovačevića na mejdanu. Od njegovih sinova zaslužuju spomen Ali paša, umro 1886. u Sarajevu i Osman paša, koji sada živi u Carigradu. Obojica dobili su pašaluk i naslov „mirul-umera“[2]).

Toliko uzgred spomenuh o Čengićima, a drugom prilikom, kad budem imao dosta dokumenata pri ruci, nastojaću, da u široj slici prikažem slavnu i junačku prošlost plemena Čengića.

[1]) Pod knjazom Brgjanskim razumijeva se vladika Petar Petrović-Njeguš.

[2]) Beg begova.

Uz članak „Najstariji ferman begova Čengića".

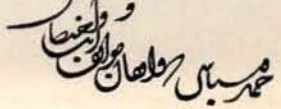

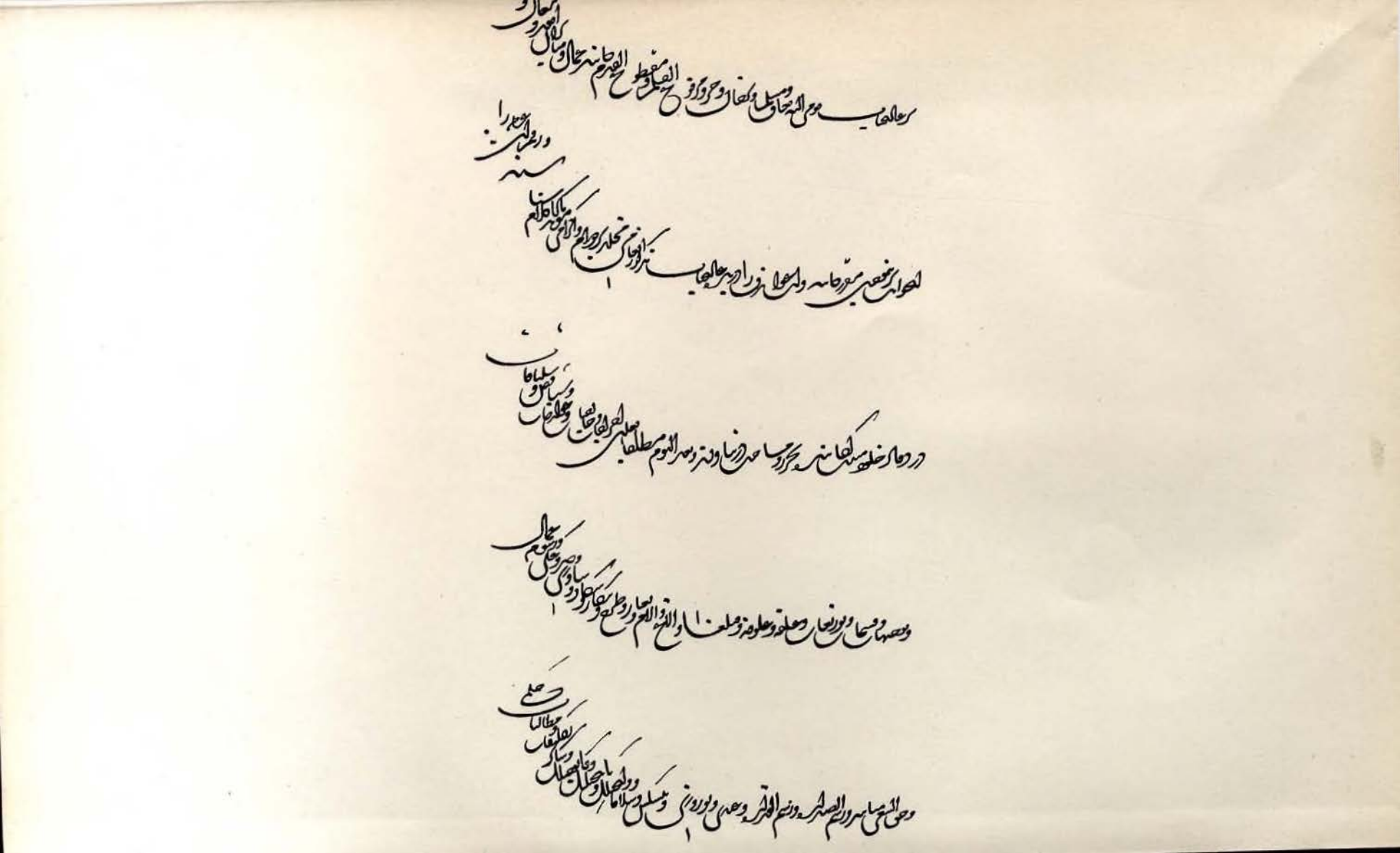

وعارفان معارف جمال محمد و اخلاص در مقام

تحمید و تمجید و آثار حقیقت تحمید و لمعات نماینده کمال صاحب راز گردانید صادق النیه و خالص العبودیه را

المهدی الی الحمد بوفور عواطف و احسان و صنوف لطایف انعام و احسان مخصوص گردانید و کمال علو حال خلوص عقیدت

وصف اطوار اسرار معارف و کلمه و ستایش اوصاف عاطفت خبر شریف کلام مبین فرموده و صلات صلوات نامیات و تحیات زاکیات نثار

امتنان سفینه فایض النور قدسی جلاله بموضع رفیع لولاک لما خلقت الافلاک صلی الله علیه و معالی و محامد و محامدت و بر آل و اصحاب او باد

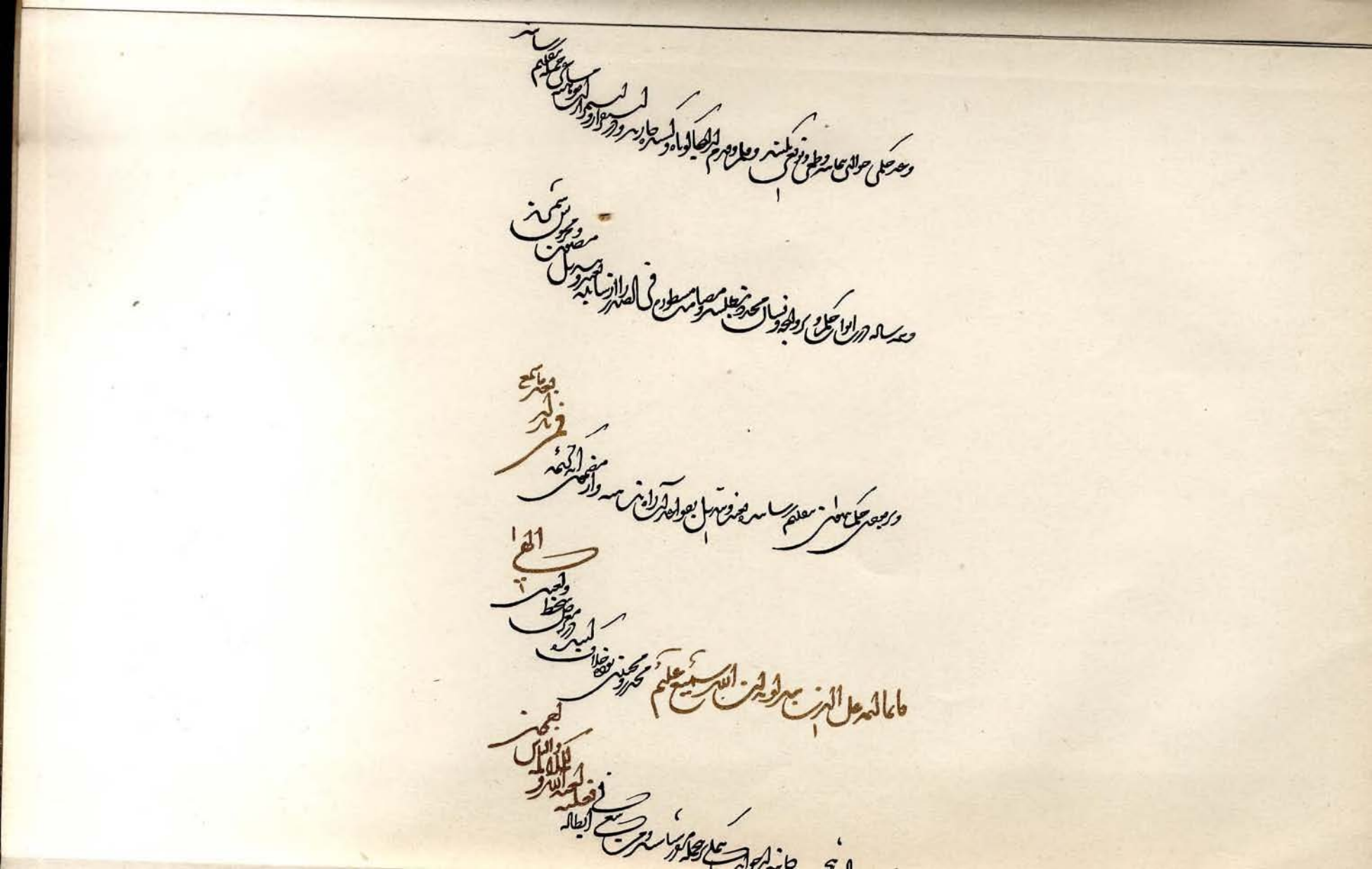

[illegible]

ربیع [illegible] محل [illegible] و [illegible] موضع رفیع مطلع [illegible] الفتاح [illegible] ابواب [illegible] و [illegible] وحاله اعلان [illegible] لبعد

[illegible] و [illegible] و [illegible] و محل [illegible] بالامر العالی اعلا [illegible] و [illegible] الاول [illegible] منشعا

[illegible] فی الخامس من شهر الله [illegible] المعظم لسنه [illegible]

Критичке расправе о европским врстама отиоринха

од

Виктора Апфелбека,

кустоса у босанско-херцеговачком земаљском музеју.

I. Сродници Ot. armadillo Rossi.

Сродници *Otiorrhyncha armadilla* Rossi чине за се малу скупину у одјелу *Otiorrhyncha,* у које ♂♂ имаду дугољасто испрутан анални сегменат.

Несташица металних љускастих длака особито је карактеристична, па се сличне форме, н. пр. *Ot. irritans* Hbst. (= *multipunctatus* F.)[1]), *sabulosus* Gyllh. (= *latipennis* Boh.)[2]), *auropunctatus*[3]) Gyllh. и др., који вазда (под повећалом) показају металичне љускасте длаке, лако могу распознавати од сличних облика *armadilla.* Меридионалне форме[4]) немају додуше такођер металичких љусака, али иначе нијесу сродне с формама *armadilla,* од којих се разликују чекињастим жућкастим длакама, појединако раздијељеним између пикњастих пруга и необично дебелим, кратким рилцем и т. д. Друге форме, аналним сегментом ♂ по дужини испрутаним, тако се разликују хабитуално и разним очевидним обиљежјима (велики јако развијени вратни штит, томент и т. д.) од форма *armadilla,* да преко њих могу пријећи без даљег разлагања. Само ћу напоменути, да се ♀♀ од *Ot. Ghilianii* Fairm. по хабиту кадшто више приближују формама *griseopunctatus,* али се сродници те групе — особито ♂♂ — одликују веома развијеним вратним штитом и више пруженом подобом. *Ot. Ghilianii* можда ваља сматрати као спону између форми *armadillo* и *griseopunctatus*[5]).

---

[1]) Фино и на густо зрнастим вратним штицем могу се и излизани *irritans*-ексемплари лако разликовати од облика *armadilla* — не гледећи на друга обиљежја.

[2]) *sabulosus* осим тога се лако распознаје по дебелом, кратком рилу. Од *Ot. Bertarinii* у скупини *armadillo* (у кога је такођер рило кратко и дебело), може се — ако је излизан — распознати по јаче заобљеном покрилју, по дужим, тањим пипцима, особито по виткијим чланцима *(flagelli articuli),* по ширем, са страна јаче избоченом вратном штиту и т. д.

[3]) *auropunctatus* се у осталом одликује ± кругљастим вратним штитом.

[4]) *meridionalis* Gyllh., *corticalis* Luc., *oleae* Stierl.

[5]) ♀♀ од *Ghiliani* често се од ♀♀ *Ot. hungaricus* Germ. једва могу распознати — али се вазда по горе назначеним карактерима — нарочито по облику вратног штита поуздано могу разлучити. Штирлин (Stierlin) (Bestimmungs-Tabellen der *Otiorrhynch.*-Arten, стр. 33.) као завичај за *hungaricus*

Темељном врсти скупине *armadillo* ваља сматрати *armadillo* Rossi, који је међу њима највише проширен. Најекстремнијим, локалним формама ваља сматрати *Ot. amplipennis* Fairm. и *Ot. Bertarinii* Stierl. *Ot. armadillo* Rossi посве је криво схваћена врста. То, што обично сматрају таквим, доселе је неописана врста, *pseudonothus m.*[1]). Роси (Rossi) је *Ot. armadillo* у своме дјелу „Fauna etrusca“ (Mantissa insector. Pisa. стр. 43.) овако описао:

„108. Curculio armadillo.

Long. 4 1/3 l., lat. 2 1/4 l.

Brevirostris, femoribus subdentatis, niger, elytris crenato-striatis, striarum fossulis cinereo-flavescentibus.

Corpus ovato-globosum, *nigrum. Antennae fractae, articulo primo praelongo. Rostrum breve, crassum, bisulcatum. Elytra ...., pilis sordide cinereis brevissimis, in striarum foveolis hic inde aspersa, unde cinereo veluti pulvere inquinata apparent. Habitat in silvis frequens.“* („Etruria“.)

Из овог описа, као и из назнаке „Етрурије“ као домовине слиједи неоспорно, да је Роси имао пред собом средњо-италске (етрурске) ексемпларе и да му је непознат био *Ot. pseudonothus* у јужно-тиролским, швицарским и поморским Алпама. Роси изријеком спомиње пјегаво покриље, односно томентиране рупице по њима, какве се на формама *armadillo* налазе већином, на формама *pseudonothus* рјеђе и мање изразито, кратко рилце и кратку, широку подобу (каква слиједи из ријечи: *„corpus ovato-globosum“*), док се форме *pseudonothus* баш дугим рилцем и дужом подобом одликују наспрам форме *armadillo.* Насупрот опис Росијев врло добро пристаје на многобројне етрурске ексемпларе, што их имам из разних талијанских збирака (Museo civico-Genova, Solari-Genova, Fiori-Bologna).

Прави *armadillo (obsitus, scabripennis)* далеко је проширен[2]), па се мијења према тому, како се находи јужније или сјевернije, више или ниже, како сам то задоста конштатовао и разложио и за врсте *Dodecastichus*[3]). У врућим крајевима Италије просјечно буде већи и шири

назначује Угарску и Француску (!). Та је пошљедња назнака за цијело крива, па се свакако односи на ексемпларе *Ghilianii* или на велику *Ot. Sellae,* какву имам са Ривијере (ex coll. Fairmaire и Grouvelle-Paris). *(Ghiliani* и *Sellae* имају исто тако као и *Ot. hungaricus* сив или бјелкаст, неметаличан томенат, док *griseopunctatus* има металичан томенат.)

[1]) Опис види стр. 450.

[2]) Дбња Аустрија, аустријске алпинске земље, средња и сјеверна Италија, Швицарска, југоисточна Француска, Њемачка, а по Штирлину и Турска! (Revision 1861., стр. 83.) Пошљедња назнака (код *Ot. scabripennis)* за цијело је крива, јер форми *armadillo (scabripennis)* већ ни у Хрватској, Угарској ни Босни нема, те их онђе надомјештају друге форме (у Хрватској н. пр. *sabulosus).*

[3]) Исп. Апфелбек: „Monographische Bearbeitung der zwölfstreifigen *Otiorrhynchus*-Arten *(Dodecastichus* Stierl.)“ у „Wissenschaftl. Mittheil. aus Bosnien und der Hercegovina“, св. III., стр. 624.—656. (Беч 1895. Carl Gerold's Sohn.)

(latissimus Stierl.), у вишим крајевима, н. пр. у горњем Енгадину рилце је шире, краће, пипци више стиснути, цијела животиња више здепнаста *(rhaeticus* Stierl.), како сам то посматрао и код свих врста *Dodecastichus,* које се находе како у равници или у средогорју, тако и у алпинским регионима[1]). Ексемплари са „Altissima" (главица Monte Baldo), *Ot. Halbherri* Stierl.[2]) необично су малени и здепнасти, али се специфично нипошто не могу разлучити од *armadilla,* већ их ваља сматрати најекстремнијом, високоалпинском пасмином његовом, тим више, што пред собом имам и ексемпларе *Halbherri* са Monte Baldo, који — вјеројатно из нижих (субалпинских) крајева посвема прелазе у типични *armadillo.*

Ot. scabripennis Gyllh. уврштен је међу црнокраке ексемпларе *armadilla* са поједнако (мање или никако) зрнастим покриљем. Таки се ексемплари особито често находе међу талијанским и швицарским животињама. Али зрнаста шкулптура није стална, него толико вариира, да се *Ot. scabripennis* напросто мора поставити уз *armadillo* као синоним. *Ot. obsitus* Gyllh. разликује се од *scabripennis* само бојом кракова (црвена), која, како је познато, код *Otiorrhyncha* нема никаке специфичне вриједности[3]).

Добро ограничена чини ми се врста *Ot. Bertarinii* Stierl.[4]) из Бергамаских Алпи. Он се наспрам свих других сродника *armadilla* одликује кратким, здепнастим пипцима, нарочито кратким, спољашним чланцима *(flagelli articuli),* кратким, дебелим рилцем, појединаким томентом покриља и пруженом подобом, нарочито постранце слабо избоченим, према крају по мало и поједнако суженим покриљем.

Исто је тако *Ot. amplipennis* Fairm. веома добро ограничена врста пруженом подобом (која особито у ♂ удара у очи) и необично крупно испрутаним, односно више нагрешпаним аналним сегментом ♂, који у њега константно показује 12 дубоких, широких бразди, док су у других врста око 24 фине густе пруге.

Otiorrhynchus pyrenaeus Schönh. nec Gyllh. (Schönh. „Synon. insect." II., стр. 554.) ♀ *femoralis* Sch. (l. c. VII., стр. 272.) припада такођер сродничкој групи *Ot. armadillo,* те га ваља сматрати најзападнијом

---

[1]) Исп. „Monographische Bearbeitung der *Dodecastich.*" (l. c. стр. 628.) и Апфелбек: „Changements de forme chez les coléoptères des régions alpines" („Bulletin de la société zoologique de France". Paris 1895., стр. 79., 80.).

[2]) Stierlin: „Mittheil. der schweiz. entomolog. Gesellsch.", св. VIII., стр. 243.

[3]) Веома се мора осудити, када се нађу људи, који још по различитим нијансама црвене боје кракова претрпавају каталоге с посве излишним именима — једино попашни на „mihi" — па би такве егоистичне, незнанствене покушаје потпуним игнорованьем требало укинути са свијета. (Исп. најновије „Varietete" *Ot. alutaceus* Germ.)

[4]) Stierlin: „Mittheil. der schweiz. entomolog. Gesellsch." св. IX., стр. 109.

формом, која је још највише сродна са *pseudonothus m.* Он се од свих сродника *armadilla* разликује нарочито сплоштеним, дугим, уским, постранце слабо избоченим, с прије да слабо, спрам отражњег краја једва суженим вратним штитом, а од *amplipennis* надаље још фино испрутаним аналним сегментом ♂. *Ot. pyrenaeus* знатно варира у томентирању, скулптури и боји кракова. Ексемплари из Пиренеја (Payole) имају црвене кракове, веома су слабо томентирани; ексемплари из Ariège имају загаситије кракове, јаче су томентирани (особито ♀♀); ексемплари из Toulousa имају црне кракове и гушће длаке, томент је мјестимице сужен на мале пјегице. Такве ♀♀ веома су сличне ♀♀ *pseudonothus,* али се од ових поуздано разликују горе описаним, карактеристичним склопом вратног штита. *Ot. travnikanus* Stierl. („Schweiz. Mittheil.“, књ. VIII., св. 8., стр. 322.) еклемплар је (по својој прилици француски) *Ot. pyrenaeus*-а. Добротом господина дра Данијела у Монакову добио сам тип *Ot. travnikanus* на оглед, — коме није назначен завичај[1]).

Ot. pseudonothus spec. nov.

Niger, cinereo-tomentosus, ***oblongo-ovatus.*** *Rostro capite* ***evidenter*** *longiore, carinato, bisulcato; antennis gracilibus, elongatis, funiculi articulis exterioribus elongatis, latitudine multo longioribus; prothorace maxima latitudine vix breviore, lateribus antice fortiter rotundato-ampliato, basin versus evidenter angustato, rude granulato, elytris* ***oblongo-ovatis,*** *lateribus antice dilatatis, apicem versus* ***sensim*** *angustatis, subconvexis, ad apicem sensim declivibus, rugoso-granulatis, striatopunctatis, pube brevissima cinerea plus minusve* ***aequaliter*** *vestitis; pedibus nigris*[2]).

Long. 9·0—14·0 mm, lat. 4·5—7·0 mm.

♂ *abdominis segmento anali subtilissime striato; elytris antice magis dilatatis.*

Tirolis merid., Helvetia, Italia bor. occ., Gallia merid. or.

Ot. pseudonothus истиче се између свих врста скупине *armadilla* константно дужим рилцем[3]) и дужим пипцима. Од форми *armadilla* разликује се поврх тога још дужим, положитијим, више подједнако и по мало према крају суженим покриљем, у чему је једнак

---

[1]) Госп. Данијел добио је тога *Ot.* од госп. проф. П. Брандиса у Травнику (Босна), који га је свакако добио из иноземства. П. Брандис приљежан је сабирач у свим подручјима свих трију царстава, али он мијеша — без икаке локалне назнаке — добивене врсте с онима које у Босни нађе, те тако не умије да поуздано назначи провенијенцију животиња што их има. *Ot. travnikanus* за стално није из Босне, него сигурно из Француске или Шпањолске, те је са *Ot. pyrenaeus* без сумње идентичан.

[2]) Црвенокраког ексемплара нема у множини материјала, што ми је при руци (преко 100 ексемплара из јужне Тиролске, Швицарске, сјеверозападне Италије, Ривијере) ниједног.

[3]) Рилце и *amplipennis* има дуже, него остале врсте скупине *armadilla;* при једнакој дужини рилца може се *amplipennis* још увијек добро разликовати од *pseudonothus*-а крупно испрутаним аналним сегментом (♂), финије зрнастим вратним штитом и претежно неједнаким томентом.

Ot. amplipennis-у, *pyrenaeus*-у и *Bertarinii*. Од *Ot. amplipennis*-а разликује се фино испрутаним аналним сегментом ♂, крупније зрнастим вратним штитом, понешто дужим рилцем и претежно једнаким томентом, од *Bertarinii* много јаче избоченим покриљем, дугим, танким пипцима и много дужим рилцем, најпослије од *pyrenaeus*-а поглавито много краћим, више сведеним, ширим, сприједа и према темељу суженим вратним штитом.

Наспрам *Ot. Ghilianii*, коме у осталом по хабиту није сличан и од кога је по сродности најдаљи, може се и по крупно зрнастом вратном штиту (у *Ghilianii* је овај необично фино зрнаст) одмах распознати.

Ot. pseudonothus-а вариира:

α) јер је мањи, сведенији, здепнастији.

Нарочито међу ексемплариma из околице Турина и Есина (Ломбардија).

β) јер је већином финије зрнаст (нарочито вратни штит), томент у пругама понегдје је стиснут у мале површине *(liguricus* Daniel i. l.) Monte Grigna, Val Pesio (кол. Данијел) и Val Vedro (јужна страна Simplona) и Grono (тал. Швицарска) помијешан с нормалним ексемплариma (кол. музеј Берлин); St. Martin-Lantosque (кол. Grouvelle-Paris и кол. Pic-Digoin).

Најјужније биће да је *Ot. pseudonothus* проширен у француској Ривијери и лигурским Алпама; најзападније по западним ограницима поморских Алпа, најсјеверније и уједно најјужније у околици боценској (јужна Тиролска). Међу обилатим материјалом *Otiorrhyncha* из средње Италије, што ми је при руци, нема никоји *Ot. pseudonothus*.

Табела за одређивање врста, сродних са Ot. armadillo.

1. Вратни штит краћи, не дужи него шири, више насведен, по странама јако избочен, сприједа и спрам темеља знатно сужен 2
— Вратни штит дужи, нарочито дужи нег шири, много сплоштенији, по странама врло слабо избочен, с приједа слабо, спрам темеља једва сужен . . . . . *pyrenaeus*
2. Вратни штит мање више крупно зрнаст 3
— Вратни штит необично фино зрнаст . . . . *Ghilianii*
3. Анални сегменат ♂ фино испрутан (око 24 густе пруге) 4
— Анални сегменат ♂ крупно испутан (избраздан — 12 дубоких бразда) . . . . . *amplipennis*

4. Рилце и пипци пружени, спољашни чланци *(flagelli articuli)* пружени, вазда дужи нег шири, вратни штит и покриље по странама јаче избочено 5

— Рилце и пипци здепнасти, кратки, спољашни чланци *(flagelli articuli)* никако или једва дужи нег шири, вратни штит и покриље по странама слабо избочено . . . . . *Bertarinii*

5. Рилце краће, пипци краћи, тијело здепнасто, покриље кратко јајолико или јајолико, са стране прама врху неједнако ± угласто) и већином напрасно сужено, с гора прама врху стрмије опада . . . . . *armadillo*

— Рилце дуже, пипци дужи, тијело више пружено (више дугуљасто), покриље дугуљасто-јајолико, по странама према крају више поједнако (не угласто) и помало сужено, с гора према врху положитије опада . . . . . *pseudonothus* Apf.

II. Сродност између Otiorrhynchus alutaceus Germ. и Otiorrhynchus goerzensis Hbst., пак Otiorrhynchus spalatrensis Schönh.

У табелама за одређивање европских *Coleoptera IX. Curculionidae* („Mittheil. der schweiz. entomolog. Gesellsch.“, књ. VI., двостр. св. 8., 9.) уврстио је др. Штирлин *Otiorrhynchus alutaceus* Germ. уз *Ot. ligustici* L. у субгенус *Cryphiphorus.*

Субгенус *Cryphiphorus* може се добро ограничити устројем голењица, *prothoraxa* и мушког аналног сегмента.

Голењице су у *Cryphiphora* на врху спрам спољашне и унутрашње стране проширене, спољашни им је брид прав или увијен, чиме им облик излази лопатаст *(слика 1.);* уз то су вазда неназубљене.

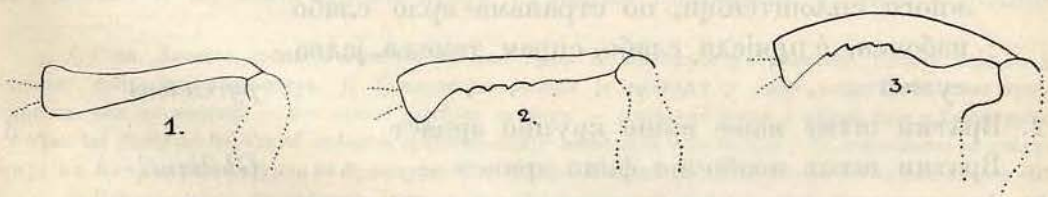

У *Ot. alutaceus* Germ. голењице међутим нијесу такве, већ су устројене као у *Ot. goerzensis,* т. ј. оне су у ♂ увијене, спољашни им је брид кривуљаст спрам спољашне стране, врх је спрам

унутрашње стране раширен, а на унутрашњем се бриду вазда јасно разабиру зубићи. *(Слика 2.)*

У *Ot. alutaceus* посве је јасно изражен устрој гољеница *goerzensis*, само су предње и средње гољенице у свом басалном дијелу изнутра увијек више мање дубоко искружене, што, као да подоба јаком рубастом проширењу кракова у апикалном им дијелу[1]). *(Слика 3.)*

Даље се сродство између *Ot. alutaceus* и *Ot. goerzensis* истиче у томе, што је анални сегменат у ♂ вазда више мање јасно по дужини испрутан, барем (рјеђе) по дужини као иглом фино испаран, што се никада не виђа у врста *Cryphiphorus*-а, у којих ♂♂ имаду више мање крупно и дубоко пунктиран анални сегменат.

Коначно је у врста *Cryphiphorus*-а *prothorax* необично шири нег дужи, више мање попречан, док је у формама *alutaceus*-а и осталих сродника *Ot. goerzensis* знатно дужи нег шири.

Ot. alutaceus Germ. иде дакле заједно са својим аберацијама у ред *vittatus* и *punctatissimus*, не у подврсту *Chryphiphorus*-а, већ у скупину *rhacusensis-goerzensis*.

Како га треба смјестити у тој скупини, то нам показује јасно *Ot. spalatrensis* Schönh. (Boh.), који, како ћу овдје разложити, средину држи између *Ot. goerzensis* и *Ot. alutaceus*.

Ot. spalatrensis Schönh. маркантна је врста, у збиркама ријетко је заступана[2]) а утемељио је Шенхер (Schönherr) („Synonymia insectorum", св. VII., стр. 257. и 258.) на ексемплариma, које је, како вели, прикупио у Далмацији и испоредио са *Ot. goerzensis*. Ја ћу да овдје истакнем из описа и диагнозе Шенхерове оне разлике, које се могу примијенити (испоређујући са *goerzensis*).

„*Ellipticus,* ***convexior,*** *articuli funiculi antennarum* ***brevioribus,*** *thorace elytrisque confertissime granulatis.*"

Даље у опису: „*summa similitudo Otiorrhynchi goerzensis, illo vix longior sed* ***angustior, magis convexus,*** *articuli funiculi antennarum* ***breviores.*** *Thorax oblongus, confertissime granulatus. Elytra thoracis basi nonnihil latiora, humeris antrorsum parum prominulis, supra modice convexa, confertissime granulata,* ***granulis transversim sub-confluentibus;*** *femoribus valde clavatis*" и т. д.

Тај опис потпуно пристаје на ексемпларе Parreyss-ове[3]), ц. кр. природословног дворског музеја у Бечу, што су ми при руци.

---

[1]) Ту карактеристичну одлику гољеница и кракова спомиње и Гермар у своме опису *Ot. alutaceusa*. Исп. Гермар: „Reise nach Dalmatien", стр. 235.

[2]) У збиркама се већином находе мање, уже *Ot. goerzensis* него *Ot. spalatrensis*.

[3]) На ексемплариma је цедуљица с натписом „Parreyss" без назнаке находишта.

Ot. spalatrensis има једнако са *Ot. goerzensis* љуске и карактер скулптуре[1]), са *Ot. alutaceus* насупрот устројство тијела, нарочито врло насведено и више заобљено покриље, више стиснуте пипке, као и фино испрутани анални сегменат (♂). Он дакле чини врло лијепу средњу врсту између *Ot. goerzensis* и *alutaceus*, али је потоњему свакако ближи. У суставу има да стоји иза *goerzensis*, па му онда ваља придружити *Ot. alutaceus*.

Ot. goerzensis и *alutaceus* припадају равници и нижим крајевима средогорја, док се *Ot. spalatrensis* налази само у највишим крајевима вишег средогорја (н. пр. у Хрватској: Велика Капела) и у алпинском појасу босанских и херцеговачких високих гора.

Ot. spalatrensis биће да се не находи код Спљета[2]). Биће да су ваљда Шенхер или Parreyss замијенили мјесто.

Parreyss је у Хрватској, нарочито у кршовитим горама приморским (гдје је он обрео и *Carabus Parreyssi)* прикупљао, па ће бити да и његови *spalatrensis* одонуд потјечу. И ја сам од прилике прије десет година баш ондје већином прикупио *spalatrensis* (на повору Бјелоласице, око 1600 *m*).

Ot. alutaceus најприје је прикупио Гермар („Reise nach Dalmatien", стр. 235.) на острву Рабу на виновој лози и црној јагоди. Он се много находи у нижим крајевима Далмације, у јужној Херцеговини под камењем — прави станар крша.

Те три врсте лако се могу према овоме разликовати:

1. Зрна покриља и вратног штита врло густа, појединака и једнолика, љусака нема, или су живо металичне, предње и средње голењице ваздa при темељу искружене, краци спрам унутрашње стране зубасто проширени *alutaceus*
— Зрна покриља и вратног штита нијесу густа, на покриљу ± сплоштена и свезана (наги̇њу на боре). Љуске ваздa ± густе, бијеле, слабо седефасте, краци и голењице нормалне 2
2. Пипци краћи, здепнастији, спољашни чланци *(flagelli articuli)* нијесу или једва да су дужи нег шири, труп ваздa јаче насведен, здепнастији, анални сегменат (♂) већином финије испрутан или као иглом испаран *spalatrensis*
— Пипци дужи, више пружени, спољашни чланци *(flagelli articuli)* знатно дужи нег шири, труп (особито ♂) више сплоштен, шири, анални сегменат (♂) крупније испрутан *goerzensis.*

---

[1]) Скулптура је у *spalatrensis* додуше врло нестална, али зрна у њега никад нијесу тако крупна, правилна и једнолика, као што је то ваздa у *alutaceusa. Alutaceus* или је посве без љусака или има сјајне металичке, ријетке љуске, док *spalatrensis* ваздa по себи има више мање густе бијеле, нешто седефасте љуске.

[2]) Др. Караман у Спљету, који тамошњу фауну *Coleoptera* од много година веома пријежно испитује, слаже се с тиме.

Додатак.

СИСТЕМАТСКИ ПРИЈЕГЛЕД.

Otiorrhynchus i. sp.

(1. одио.)

1. *rhacusensis* Germ. Далмација, Херцеговина, Сицилија.
2. *metokianus* Apfelb. („Wissenschaftl. Mittheil. aus Bosnien und der Hercegovina“, 1896., св. IV., стр. 543.) Херцеговина.
3. *cardiniger* Host. Крањска, Истра, Далмација, западна Босна.
   goerzensis Hbst.
   cattarvensis Stierl.
4. *spalatrensis* Schönh. Хрватска, Босна, Херцеговина (брда).
5. *alutaceus* Germ. Далмација, Херцеговина, Италија.
   var. *vittatus* Germ. Истра.
   (var.) *punctatissimus* Stierl. Далмација.

6. *truncatus* Stierl. Крањска, Хрватска, Херцеговина.
   var. *viridilimbatus* Apfelb. Јужна Босна.
7. *caudatus* Rossi. Тиролска, Италија, Крањска.
8. *sensitivus* Scop. Тиролска, Корушка, Мађарска (?), Италија, Хрватска, Босна, Херцеговина.
   planatus Hbst.
9. *sabulosus* Gyllh.[1]). Илирија, Хрватска.
   latipennis Boh.
10. *aurifer* Boh. Истра, Далмација, Италија, Сицилија, Турска.
    morulus Boh.
    Lefebvrei Gyllh.

11. *armadillo* Rossi. Италија, Њемачка, сјеверна Швицарска, Корушка, Крањска, Штајерска, Тиролска, Италија, Аустрија.
    orbicularis Oliv.
    sulphurifer Hbst.
    scabripennis Schönh.
    obsitus Schönh.
    salicis Stierl.
    latissimus Stierl.

---

[1]) Назнака „A.“ (Austria) и „Si.“ (Sicilia) у „Catalog. Coleopt. Europae“ и т. д., изданье 1891., стр. 271., свакако је крива, те ће бити да се односи за „A.“ на *obsitus (armadillo)*, а за „Si.“ на *aurifer*. Под „Hu.“ (Hungaria) ваљда се мисли Croatia, гдје се та врста много находи (ријечка жупанија).

rhaeticus Stierl.
collinus Gredl.
apenninus Stierl.[1])
var. *Halbherri* Stierl. „Schweiz. Mittheil.“, св. VIII., стр. 243. Тиролска (Monte Baldo, Altissimo, 2000 *m*).

12. *amplipennis* Fairm. Јужна Швицарска, сјеверна Италија (Monte Rosa).
13. *pseudonothus* Apfelb. Тиролска, Швицарска, западна Италија, јужно-западна Француска.
liguricus Dan. i. l.
14. *Bertarinii* Stierl. Сјеверна Италија (Alpes bergamenses).
glacialis Baudi i. l.
15. *pyrenaeus* Schönh. Јужна Француска (Пиренеји).
♀ *femoralis* Schönh.
(?) *amabilis* Stierl. Италија (подножје).
travnikanus Stierl. Француска!
16. *Ghilianii* Fairm. Поморски Алпи.

17. *corticalis* Luc. Јужна Француска.
(?) *oleae* Stierl.
18. *meridionalis* Gyllh. Јужна Француска, Шпанија, Алжир.
Peyrissaci Stierl.
var. (?) *civis* Stierl. Грчка.
19. *auropunctatus* Gyllh. Јужна Француска (Пиренеји).
fossor Boh.
rufipes Boh.
Lafertei Stierl.
tumefactus Stierl.
coryli Chevr.

20. *multipunctatus* F. Алпи, Карпати, мађарске планине.
irritans Hbst.

---

[1]) *apenninus* Stierl. („Schweiz. Mittheil.“. св. IV., стр. 24., сепаратни отисак) из Апенина не разликује се од осталих талијанских *armadilla*. Мени су при руци многи ексемплари са Сицилије — одређени као *apenninus* — из талијанских збирки. Ни опис Штирлинов не даје никаких података за специфично разлучивање, он што више пристаје у свим тачкама на Росијев *armadillo*. „Бразда другог облика на шипку“ — по Штирлиновом схваћању — доста ми је позната по својој вриједности.

Razvogje izmegju Pontusa i Adrije u jednom dijelu Bosne.

Piše

profesor **Eduard Doležal.**

(Sa četiri table.)

Uvod.

Djela, u kojima je obragjena geografija, geologija i historija Bosne i Hercegovine, mogu se razdijeliti u dvije skupine:

a) u prvoj bila bi djela, koja su objelodanjena prije godine 1878.,

b) a u drugoj djela, koja su izašla, istom pošto je Austro-Ugarska zauzela Bosnu.

Spisak gotovo svih djela, što su izdana prije godine 1878., naći ćemo u predgovoru Klaićevog djela, koje je velikim marom i opsežnim poznavanjem literature obragjeno, te kojemu je naslov: *„Bosna, Podatci o zemljopisu i poviesti Bosne i Hercegovine“ od Vjekoslava Klaića. Izdala „Matica Hrvatska“, Zagreb 1878.*, pa i u njegovom drugom djelu, o Bosni: *„Poviest Bosne do propasti kraljevstva“. Zagreb 1882.*, u kojem pisac u mnogobrojnim primjedbama savjesno navodi za historiju naših krajeva najznamenitija izvorna djela.

Megju djelima prve skupine na prvom su mjestu radovi Ami Boué-a. Neosporivo je on najglasovitiji istraživač Balkana u našem stoljeću i izvanredan poznavalac evropske Turske. Njegova temeljita i uzorna proučavanja, koja su sabrana u četiri velike sveske, a osim toga u nizu omanjih radova, obragjuju geološke odnošaje istom znanstvenom objektivnošću kao i pitanja iz historije i geografije. U tim radovima naći ćemo većinom još i danas neoborive podatke, da se moramo s poštovanjem čuditi mnogostranom znanju ovog radenika.

Razumije se, da su ova proučavanja manjeviše općeg značaja. Boué je proučavao cijelo otomansko carstvo, pa naravno je, da je pojedine provincije na taki način i u takom opsegu obradio, da se mi danas time ne smijemo zadovoljiti, jer mi zahtijevamo odregjeno i potanko znanje. Ali tim se nimalo ne umanjuju zasluge Boué-a.

Proučavanje geoloških prilika Bosne i Hercegovine našlo je u Boué-u, Wolf-u i Conrad-u revnih i zaslužnih radenika.

Flora i fauna privukle su svojom bogatom raznovrsnošću već za rana mnoge učenjake u naše krajeve; imenovaćemo opet Boué-a, Sendtner-a, Erber-a, Steindachner-a i Möllendorf-a.

Historija zemlje i njezinih stanovnika, koji su jezikom i običajima sa svim srodni sa susjednim slovjenskim plemenima, zanimala je u velikoj mjeri učenjake. U ovom se je pravcu vrlo mnogo radilo; istraživači kao Rački, Kukuljević, Šafařik, Jukić, Miklošić, Theiner, Jireček, Klaić i t. d. bili su na ovom zahvalnom polju znanstvenog istraživanja neumorni radenici.

O običajima, načinu života, vjeri, trgovačkim odnošajima, poljodjelstvu, starinama i t. d. nalazimo vrlo zanimljivih podataka u djelima Boué-ovim, Blau-ovim, Božićevim, Dragančićevim, Hilferding-ovim, Jukićevim, Petranovićevim, Cyprian-ovim, Evans-ovim, Yriarte-ovim, Sax-ovim i u drugih.

Čisto geografski odnošaji crtaju se u većem ili manjem opsegu, kao što se promatraju i geografsko-fizikalna pitanja. Podsjetićemo samo na radove Boué-a, Jukića, Roskiewicz-a, Sterneck-a, Šestaka, Thoemel-a, Sax-a, Matkovića, Saint-Marie-a i t. d.

Priopćenja geografskog sadržaja osobito su zgodna da pobude sumnju, jer ne bijaše uvjeta za uspješno proučavanje ovakih pitanja, ne bijaše naime pravih zemljovida kao i mirna i neprikidna rada u samoj zemlji.

Ako dakle profesor zagrebačkog sveučilišta P. Matković u svojoj lijepoj raspravi „Bosanske stupnjevine“, Rad jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, knjiga XXIII., str. 73. kaže:

„Od triangulacije pako, te podloge svakoga geografskoga iztraživanja, pouzdano se nadamo, da će se bosanska orografija prikazati u pravih svojih hipsometrijskih razmjerih, koja su, ono malo što jih imamo, posve nepouzdana i što samo mogu biti nesavršena, te će se gorja, kojih je mnogih položaj na današnjih kartah vrlo sumnjiv, smjestiti u svoj pravi položaj i t. d.“, to je ova njegova tvrdnja potpuno i temeljito opravdana.

Pošto je naša monarhija zauzela Bosnu i Hercegovinu, proturiše se svijetom mnoge prigodne knjižice, da ljubopitnoj publici prikažu ovu balkansku *„Terra incognita“*, da tako zasite trenutnu radoznalost mase, a napune piščev i nakladnikov džep.

Ne može se poreći, da se i u ovim knjižicama ne nalaze istiniti opisi obilnih ljepota ove zemlje, kao i narodnih običaja.

Svoga cilja svjesna i po planu udešena današnja misija naše monarhije, manifestirala se je uredbama, koje imadu epohalni značaj. Triangulacija zemlje započeta je odmah po okupaciji, njojzi je slijedilo provagjanje katastera, proučavanje zemljišta i tla i vojničko mapiranje. Bosna i Hercegovina imadu sada specijalnu kartu, kakvom se danas ne može ponositi ni jedna druga zemlja na Balkanu.

„Temeljne crte geologije u Bosni i Hercegovini“ sastavljene su na osnovi tačnog rekognosciranja od četvorice geologa iz geološkog državnog zavoda u Beču, a od strane znamenitih stručnjaka Paul-a, Vogt-a, Herbich-a, Rücker-a, Hampel-a i Radimský-a izvedene su montanske detaljne studije.

Zanimljiva flora i fauna privukle su lijep broj učenjaka u zemlju, imenovaćemo Reiser-a, Murbeck-a i pl. Beck-a.

Zemaljska vlada stvorila je 1888. godine u samoj zemlji inštituciju, zemaljski muzej, koji je stalno središte za prirodo-znanstvena proučavanja. U njegovom su programu nadalje arheološka i etnografska proučavanja, pa študije umjetničko-historijske, a četvrtgodišnja publikacija ovog muzeja: „Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini“ donosi redovno rezultate domaćeg istraživanja.

U „Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina“, koje djelo izlazi svake godine u jednoj debeloj knjizi, objelodanjuju se najzanimljiviji radovi i u njemačkom jeziku, da bi pristupačni bili i neslovjenskim učenjačkim krugovima. U tim publikacijama nalazimo množinu izvrsnih radova činovnika muzejskih i drugih ljubitelja znanosti, i tako možemo s pouzdanjem računati, da ćemo još mnoge i mnoge jednako izvrsne znanstvene vijesti crpsti iz daljnjih svezaka ovijeh publikacija.

*

Moja je namjera bila, pošto sam se dulje vremena bavio proučavanjem karta Bosne i Hercegovine, i pošto sam tačno proučio meni pristupnu geografsku literaturu ovih zemalja, da pristupim riješenju nekolicine geografskih problema ovih krajeva.

Visoko zajedničko ministarstvo financija udovoljilo je milostivo mojoj molbi, te mi je pomoć pružilo, da preduzmem geografsko naučno putovanje u niže naznačene krajeve.

Mjeseca septembra 1894. izveo sam svoje putovanje po odobrenom programu i posjetio sam bosanske krajeve, što leže sjeverno od ove linije: Livno, Kupres i Bugojno, dakle sjevero-zapad Bosne.

Putovao sam sve pješice preko Dônjeg Vakufa, Bugojna, Kupresa, Šuice, Livna, Livanjskog polja, Glamoča, Glamočkog polja, Rore, Preodca, Marinkovaca, Arežinog Brijega sve do dalmatinske megje, ovdale preko Grahovskog polja, Korita i Drvara u dolinu Unca, Ermanja na Uni, Kulen-Vakufa, Bilajskog polja, Ripča, Bihaća, Krupe, Risanovića, Lušci-Palanke, Petrovca, Ključa, Čagjavice, Varcar Vakufa, Jezera i Jajca natrag do polazne tačke Dônjeg Vakufa.

Put me je vodio kroz vrlo zanimljive krajeve, koji su puni raznolikosti i neobičnih pojava, i koji u oro- i hydrografskom pogledu pružaju množinu gradiva za detaljne študije, ali za to bi trebalo da se na licu mjesta dulje

boravi, a uz to još i drugih pomoćnih sredstava, koja meni ne bijahu pri ruci.

Ja sam gledao, da na temelju stečenih opažanja riješim, koliko je to moguće, makar jedno pitanje i to: *Tok razvogja izmegju Pontusa i Adrije, koliko se tiče Bosne do Stožera.*

I. O razvogjima uopće, osnova i tok im u gorju u nabore (Faltengebirge).

U vrlo zanimljivoj, znamenitoj raspravi:

„Studien über Wasserscheiden", Mittheilungen des Vereins für Erdkunde zu Leipzig, Jahrgang 1885., str. 241.—403. potanko je pretresao dr. Alfred Philippson sve pojave razvogja, te je pri tom razvio množinu vrlo originalnih i dubokih misli o prvom postanku, o premještenju, topografskoj morfologiji i toku razvogja.

Radosno priznajem, da me je gore navedena radnja u mnogim tačkama poticala na razmišljanje, a držao sam da je najbolje, da u njoj razvijene nazore o postanju razvogja uopće prenesem u moju raspravu.

Pojam razvogja definira Philippson strogo znanstveno ovako: Razvogje je ona crta, koja dijeli dva pravca voda, koje na površini otiču, ili drugim riječima svaka crta, u kojoj se pravcem u visinu režu pravci dvaju slazaka (Gefällsrichtungen) zemaljske površine.

Boussinesq je u svojoj hydro-tehničkoj studiji: „Essai sur la théorie des eaux courantes" razvio matematičnu definiciju pojma razvogje, koja se u bitnosti slaže sa Philippson-ovom. Ona glasi:

„Les deux lignes de plus grande pente, issues des deux bouts d'une section, convergeront encore rapidement l'une vers l'autre en un faisceau étroit qui comprendra toutes les lignes de plus grande pente émannées des sections inférieures. Un faisceau pareil, converge, quand on le parcourt de bas en haut, mais diverge quand on le parcourt de haut en bas, prend le nom de faîte, si l'on n'y comprend en chaque entdroit que des lignes encore assez groupées pour qu'il n'ait qu'une largeur totale imperceptible . . . . .

Toute faîte sera évidemment une ligne de plus grande pente de laquelle se détacheront en chacun de ses points deux lignes de plus grande pente ordinaires, l'une à se droite, et l'autre à sa gauche."

Svaka gorska grbina i izbrežak bio bi po toj definiciji razvogje, jer sa svake teče voda bližnjim dolinama u protivnom smjeru, gdje se skupi u većim koritima. Ova mnoga razvogja u nekom opredijeljenom kraju nijesu jednako važna; ima tu neki red što se važnosti tiče, a to zavisi od sudbine rastavljenih voda, što se sa obadvije strane razvogja sakupljaju u dolinama.

Sto je veći kut, što ga prave pravci oticanja obiju razdijeljenih dolina, tim je veća važnost razvogja, a važnost razvogja raste i sa udaljenošću, u kojoj rastavljeni pravci ostaju stalni i rastavljeni.

U svakom većem zemaljskom prostoru, koji se svojim općenitim karakterom gradnje razlikuje od susjednih krajeva, mogu se razlikovati glavna poriječja; razvogja, koja ova poriječja dijele zovu se glavna razvogja dotičnog kraja za razliku od razvogja izmegju manjih članaka ovih poriječja, koja razvogja imadu samo lokalnu važnost.

Glavna su razvogja svojim položajem i uregjenjem od velike važnosti za relijef zemaljske površine.

Velika se raznolikost može naći u toku i topografskim oblicima razvogja u različito sazdanim dijelovima zemlje, ona zavisi o tektoničnom karakteru zemlje.

Razni faktori utječu na oblik razvogja: osobitost sastava gora, utjecaj atmosfere na koru zemaljsku, što se sumira u izrazima „rastvaranje i erozija". Utjecaj ovih faktora uzajemno uslov je onoj raznovrsnosti, te se ne može pomisliti, da bi se ono, što je već bilo, moglo opet povratiti.

Poznajemo li geološku gradnju nekog kraja, onda možemo unaprijed sebi stvoriti sliku o osobitom toku razvogja u tom kraju. S toga ćemo da u kratko ocrtamo geološke prilike ovog kraja, što nas zanima.

U djelu „Grundlinien der Geologie Bosniens und der Hercegovina" veli Mojsisovics na strani 16. o sastavu gora u okupiranim zemljama ovo:

„U bosansko hercegovačkom gorju možemo razlikovati tri tektonička elementa:

1. Glavnu masu zapadnih i južnih vapnenih gora.
2. Istočno i sjeverno od njih pojas fliša (Flyschzone).
3. Glavice starijeg kamenja, što leže tik uz Savu.

Zapadno i južno vapneno gorje tektonički je nastavak istarsko-dalmatinskog gorja u nabore (Faltensystem)."

Ovo gorje nema nikakva središnjeg masiva kao Alpi, Ural, Pireneji i t. d., gdje bi denudacija vremenom na pojedinim visokim nabranim grupama otkrila staro eruptivno kamenje sve do kristaliničkog škriljevca.

Naše gorje u nabore pokazuje takogjer kasnije nabiranje (Faltung), koje je postalo pod uplivom manjih i slabijih tangencijalnih sila; ove ne djelovahu možda nikako u dõnjim slojevima i ne mogoše nigdje na površinu iznijeti kristaličnu podlogu.

Nabori (Falten) teku izvanredno pravilno pravcem od sjeverozapada na jugoistok i bivaju viši prema jugoistoku.

Stupanj nabiranja različit je. Izmegju nabora pružile su se u duljinu protegnute, kao basamaci jedna nad drugom smještene, katkad zatvorene

doline, koje se zovu polja i sačinjavaju, kako Petraschek[1]) zgodno primjećuje, glavno obilježje areala.

U istarsko-dalmatinskom gorju u nabore, što na Bosnu otpada, leže po Ballif-u[2]) 49 ovakovih polja sa površinom od 157.260 *ha*.

Pojedini paralelni nabrani lanci nijesu ostali u cjelini, nego premještanja i nejednako djelujuće sile prouzrokovale su fleksure i prolome, čiji su jugoistočni, moru okrenuti, kraci katkad pretureni.

„Ponavlja se ovdje u većoj mjeri gradnja fleksura južnog Tirola, koju je Mojsisovics u cijelosti obradio; dok se tamo spuštanje i uzdizanje razvilo prama jugoistoku i dalje prama jugu, ovdje se pojavljuje prama jugozapadu. Tako se dakle spušta dinarski gorski lanac, kako Suess zove istarsko-dalmatinsko pa i bosansko-hercegovačko gorje u nabore, prama dubini jadranskog mora[3])."

Henrik Daublebsky pl. Sterneck[4]) obradio je postanak ovih krajeva tako živo i zorno, da nijesmo mogli propustiti, da iz ove i inače vrlo interesantne radnje navedemo ovo prevažno mjesto:

„Prije opisanim uzdizanjem prelomio se više puta vapneni sloj, onda se ušljed prije postojećeg ili istodobnog nagiba korita jadranskog mora prema jugozapadu nabrao i u santama jedno preko drugog preturio, tako da su se načinili mnogobrojni paralelni gorski lanci, koji bivaju prema obali niži i produžuju se u dalmatinskim ostrvima. Ovoj nas pretpostavci prinugjava, više nego sve mudrovanje, pogled na ove čudnovate bedeme od stijena, koji su svuda istog profila, i koji su nalik na more, koje je u brzini na jednom okamenjeno."

Zamislimo, da se tako pod morem prijašnjih doba stvoreno gorje u nabore uzdigne iz mora. Šta je pošljedica?

Sad ovdje, sad ondje provirila bi šljemena duljih ili kraćih lanaca u nabore; doline, što megju njima leže i koje mogu imati različitu širinu, još su pod morem, koje se po malo povlači, kako se zemlja diže. Postaju dugodoline, u kojima voda u istom ili različitom pravcu otječe, onda se sa strana u rupama nabora izgubi sad desno, sad lijevo, što zavisi o položaju rupa ili pukotina. Leže li one na više nego je dno doline, onda voda teče u njoj samoj.

Ove prvobitne tektonične dugodoline i poprječne doline mogu se megju tim erozijama udubsti i preobraziti, da ih ne bi poznao, ali će se

---

[1]) Vladin savjetnik Karl Petraschek: „Skizze der natürlichen und forstwirthschaftlichen Verhältnisse Bosniens und der Hercegovina", „Oesterreichische Vierteljahrsschrift für Forstwesen", god. 1895., str. 212.

[2]) Philipp Ballif: „Wasserbauten Bosniens und der Hercegovina", Wien 1896, str. 20.

[3]) Eduard Suess: „Antlitz der Erde", sv. I, str. 344.

[4]) „Geographische Verhältnisse, Communicationen und das Reisen in Bosnien, der Hercegovina und Montenegro". Wien 1877, str. 11.

ipak riječna mreža u ovakom, pod morem prije napravljenom gorju u nabore sastavljati iz dugodolina, kojim kratke popriječne doline mogu odvoditi vodu na razne strane. — Ovo biva, ako popriječne doline niže leže nego dno dugodoline ili ako u dugodolinama nema oticanja.

Tok razvogja biće vrlo nepravilan, ići će od jednog grebena do drugog i svojim položajem manje će zavisiti od visine, duljine i starosti prevala nego od okolnosti, koje prevlagjuju u ovim dolinama, a osobito o dubini njihovih prilaza.

Kroz ovaj stadijum prolaze valjda sva gorja u nabore. Djeluje li i na dalje sila, što ih stiskuje, pojedini nabori izgube svoju samostalnost, na nekim mjestima srastu svom svojom dužinom, preture se jedni preko drugih, dapače se oni prvi preko drugih prevagnu, njihovi se gornji dijelovi raspuknu i odrone a korita se stisnu. Tako postanu u pojedinim dijelovima neke vrste gorskih čvorova (Gebirgsstock), na kojima se ne primjećuje nikakva nabranost.

Razumije se, da je zbog ovih pojava mnogo teže odrediti razvogje. Još je teže i katkad nemoguće uspostaviti razvodnicu u krajevima, gdje je glavni sastavni dio gorja kamenje, koje se lako rastvara.

Dugodoline krajeva, koji su nabiranjem postali, bijahu napunjene morskom vodom, ondje bijahu dakle jezera. Djelovanje kemičke erozije, koje se s polja možda nije moglo ni opaziti, prouzrokovalo je, da se je promijenio relijef zemlje.

Voda prodre u pukotine i slojeve kamenja, slijedi njihovom toku i potpomagana hydrostatičkim pritiskom odozgor, cirkulira u svim pravcima. Voda rastvara osobito lako sadru i vapno, u manjoj mjeri i dolomit. Pukotine i slojevi šire se, postaju veliki podzemni prostori, koji kao rezervoari vodu primaju, sakupljaju i dalje vode.

U kakvu li opreku može tu doći pravac podzemnog oticanja sa onim na površini?

U takim krajevima može biti pravac oticanja u unutrašnjosti upravo u opreci s relijefom, a moguće je da je istosmjeran sa onim na površini.

Na ovaj se način mogu razvogja uništiti i mogu nova postati, ili ove okolnosti prouzrokuju promjene u toku razvogja, te nas dovode do nesigurnosti, pa moramo da nagagjamo i pretpostavljamo.

Prije spomenuto more ili jezero u dugodolinama gorja u nabore, koje nemaju odviraka, izgubilo je vodu na opisani način pomoću podzemnih kanala. Mjesto jezera postade duboka, manjeviše široka dugodolina, koja se je tako rekuć raščlanila u kotlaste doline, bivši opasana gore-opisanim gorskim čvorovima. To su ta polja, što se nalaze u kršu Bosne i Hercegovine.

Ove dugodoline, koje su katkad prekinute gorskim čvorovima, postoje sve i pružaju se u jugoistočnom pravcu izmegju nabora, koji se uzdižu do zamašne visine.

Uzmemo li dobru hypsometričku kartu Bosne i Hercegovine u ruke[1]), naći ćemo lako jugoistočni pravac lanca u nabore, kao i tok onih dugodolina, koje su postale nabiranjem, i što se protežu izmegju njih. Mjesta, na kojima su pojedini nabori izvanrednim silama tijesno stisnuti jedan do drugog, te nam se čini da su spojeni, čine neku vrstu gorskog čvora, prekidaju češće puta i otežčavaju da se sigurno označi daljni tok identičnih nabora i dolina. Tako dakle imamo zapreka, hoćemo li da ustanovimo zajednicu doline i nabora.

Ovdje iznosimo tok dugodolina u sjevero-zapadnom dijelu Bosne, a naskoro ćemo izdati ovaku orografsku študiju o cijelom okupiranom području.

Prva dugodolina, koja je nabiranjem postala na bosanskom zemljištu, nalazi se kod Trubara. Ona je jugoistočni nastavak ličke dugodoline, koja se pruža preko Dnopolja, Dõnjeg i Gornjeg Lapca, Dobrog Sela do Une te tu prelazi na bosansko zemljište.

Od Trubara pruža se naša dugodolina izmegju Uilice i Vijenca planine, te čini Grahovsko polje, te je spojeno dubovalinom sa Pašić poljem, koje takogjer pripada ovoj dugodolini. Duguljasto Livanjsko polje, najveće bosansko polje, koje je sa zapada Dinarskim Alpima, a sa istoka Šatorom, Staretinom i Goljom planinom omegjašeno, daljni je nastavak na jugoistoku. Na podnožju Kamešnice suži se ono, da se opet raširi u Buškom blatu.

Druga glavna dugodolina počinje u bihaćkoj ravnici, koja je po našem mnijenju takogjer polje, samo što niže leži. Ova se dolina pruža uz Unu; od Ripča do Kulen Vakufa dolinski je tjesnac, a odavlen se raširi u lijepu dolinu do Ermanj manastira. Uz Unac je dolina vrlo uska, a prate je visoki strmi pristranci; istom kod Dõnjeg Unca i Drvara raširi se dolinsko dno prema Pojilo potoku, koji svojim uskim koritom prodire iz Preodačke kotline. Rorska i Stekerovačka kotlina kao i uleknina zapadno od Vranjka, dijelovi su ove dugačke doline, a naravni im je nastavak Glamočko polje, koje se svršava kod Krug-planine.

Krug-planina, kao i Hrbljina, koja zatvara Glamočko polje sa istoka, postale su iz nabora, koji su jako stisnuti, te su sasvim izgubili svoj prvašnji karakter. Krug-planina uvalila se kao kakav klin, te priječi Glamočko polje da se pruži dalje na jugoistok, pa kad bi mi slučajno htjeli da i dalje slijedimo gornju dugodolinu, to bi zapali u pusta nagagjanja.

---

[1]) Ovake su karte: 1. Hypsometrische Karte der österr.-ungar. Monarchie, list C, 4 i 5, koji prikazuje Bosnu i Hercegovinu, izragjena u c. i kr. vojničkom geograf. zavodu u Beču. 2. Generalkarte von Bosnien und der Hercegovina u mjerilu 1 : 600.000, izdana po bos.-herc. zemaljskoj vladi godine 1893., a izragjena u c. i kr. vojničkom geograf. zavodu u Beču.

Sjeverozapadni dio ove dugodoline, i to izmegju Dõnjeg Unca i Ermanja, kao i izmegju Kulen-Vakufa i Ripča, uzak je, i neosporno je produkat moćno djelujućih sila, koje su nabore vrlo zbližile i tako prouzrokovale ovaj tjesnac, za koji bi, promatrajući ga površno, mogli vjerovati, da je erozijom postao. Zaista je i erozija dosta sudjelovala, te je dno udubla.

Od Ripča na Uni odvojila se pobočna dugodolina, koja se pruža preko Lipe i Vrtoča, te obuhvata Bjelajsko, Medeno i Petrovačko polje, pa dalje ide izmegju Srnetice planine na istoku, Crvljevice i Klekovače planine na zapadu preko Resanovačkog plato-a do izvora Sane.

Treća dugodolina počinje kod Krupe na Uni, ide dolinom uz Krušnicu preko Lušci Palanke do izvora Sanice i dalje jugo-istočno do Ključa i Ribnika; ovdje se spoji sa pobočnom dolinom, koja sa sjeverozapada dolazi, pa obuhvata Smoljansko i Bravsko polje, te se pruža izmegju Crnog vrha i Lisine, Paleža i Bobenjaka na istoku i Srnetice planine na zapadu.

Ovu dolinu možemo slijedovati preko Medne i Gerzova do Plive, koja poprječnom dolinom izlazi do Vrbasa.

Rečena se dugodolina ne svršava na Plivi, nego ide od Plivinih izvora preko Vaganja u Suho, Kupresko i Rilićko polje.

Priložena tablica I. predstavlja nam šematično tok nabora debelim crtama. Megju njima leže opisane dugodoline, a vide se i gorski čvorovi (Gebirgsstöcke). I polja, koja leže u ovim dolinama, što su nabiranjem postala, mogu se razabrati.

II. Potankosti o toku glavnog razvogja izmegju Pontusa i Adrije od hrvatske megje do Velikog Stožera.

Oštro markiranom tačkom △[1]) Panos u Hrvatskoj, čije su geografske koordinate

$$\begin{cases} \lambda = 45^\circ\ 17'\ 36'' \\ \varphi = 33^\circ\ 48'\ 35'' \\ H = 1326\ m \end{cases}$$

počinjemo opis toka razvogja izmegju Pontusa i Adrije[2]). Ovo brdo leži na sjeveroistočnoj strani šumom obraslog krašnog plato-a Jelovi Tavani;

---

[1]) Pošto smo i mi konvencionalne oznake specialne karte poprimili, označeno je sa △ triangulirana tačka, čiji je visinski vrh trigonometrično, — i sa ○ tačka, čiji je vrh barometrično aneroidom izračunan. Visina kazuje se uvijek u metrima.

[2]) Na I. tabli je tok razvogja predstavljen jakom, prekidanom crtom, triangulirane tačke, koje u njoj leže, konvencionalnim znakom △.

Na IV. tabli predstavljene su pojedine tačke razvogja svojim redom grafički s obzirom na njihovu horizontalnu udaljenost i njihove visine u formi profila. Horizontalna je udaljenost označena u kilometrima *km*, apsolutna visina u metrima *m*.

istočno od njega teče Draganički potok, pritočica Tiškovca, koji pripada Jadranskom moru; sjeverno vode njegovi strmi pristranci vodu Kunovac potokom Sredici, pritočici Une.

Sa ove visine ide razvodnica uprav sjeverno preko Crnog vrha ○ 1267, okrene se onda prema istoku preko oštrog gorskog grebena do glavice Miš ○ 1041, pada sjeverno do visa ○ 852, podiže sa na južnim obroncima Gole glave do njenog vrha ○ 1010, ostaje pri sjevernom pravcu u gromadi Male drage, podiže se do triangulirane tačke Bogutovac △ 1006, odakle salazi u sjevernom pravcu do hrvatskog mjesta Osredki △ 668.

Primjedba. Jednostavno je odrediti razvogje, kad imamo potoka i rijeka, voda, koje na površini teku, jer su nam nesumnjiv kažiput pri njegovu odregjivanju. U ovom se slučaju dade oštro istaknuti konstruirana razvodnica na hypsometričkoj karti.

Mnogo je teže naći ovu važnu visinsku crtu, ako su krajevi ravnjaci (Plateau) koji nemaju nagiba u nikom pravcu, i ako im manjkaju vode na površini, ako je konfiguracija i formacija kraja taka, da se vode sa površine gube u podzemnim prostorima. Pukotinama prokrči voda sebi put do podzemnog rezervoara, koji ne otiče, ili koji ima uregjeno oticanje, ili voda izagje na drugom mjestu kao snažno vrelo, ili jak potok. U prvom je slučaju uopće nemoguće ni približno označiti, kojem području pripada onaj kraj. U drugom se slučaju može doći do zaključka i to, ako se u vid uzme množina vode, geološka formacija, veličina površine dotičnog kraja, poznata množina kiše. Uvaživši sve ovo, može se zaključiti, da li je možda ovaj ili onaj izvor ili potok ili ponornica odvirak posmatranog kraja ili ne.

Činjenici, koju Ballif u svom pošljednjem već prije navedenom radu navodi u primjedbi na 5. str. i to: „Mnogobrojni pokusi, da se mekaničnim putem (bojenjem vode i t. d.) dokuči savez kraških potoka i rijeka, kojih periodično nestane, pa se opet pojave, ostali su bezuspješni....“ mi se ni malo ne čudimo, jer se od ovakih pokusa ne može drugo ni iščekati. Poznato je da nema boljeg sredstva za čišćenje vode (filtriranje), nego što je zemlja sa svojim raznovrsnim sastavom.

Kraj sjeverno i istočno od Osredaka u savezu je sa Trubarskim poljem, on je upravo njegov zapadni nastavak na hrvatskom zemljištu. Dvije dubovaline, koje su sjeverno produljenje Dugog polja ili Tiškovca potoka zasijecaju duboko u Trubarsko polje. To su zapadna dubovalina Jezavče jame i na istočnoj strani dubovalina Trubar dolovi. Obadvjema se silazi sa Trubarskog polja Dugom polju i Tiškovcu potoku.

Opisani kraj vrlo oskudijeva vodom, tekućih voda na površini nema; atmosferske oborine skupe se u mnogobrojnim lijevcima krša, pa onda otiču pod zemljom, ili ako bi njihova množina velika bila, mogu oticati prema Dugom polju, području Jadranskog mora, kuda pokazuje i nagib nabora.

Naše razvogje ne prelazi po gore rečenom južno od Trubarskog polja Uilici planini, nego teče po svoj prilici na sjevernoj strani imenovanog polja, a tamo ga i mi mećemo.

U ovom slučaju ide razvogje od Osredaka preko vrha ○ 671 bosanskoj megji kod sela Bokana. Od brda Rodića ○ 707 možemo slijediti ovu liniju zapadno od Jezavče jame preko glavice Vrhovo ○ 713 na triangulovanu tačku Vučjak △ 793; sad se dalje pruža preko vrhova ○ 941, ○ 972 do glavice Vrh ○ 1105, gdje najviše na sjever dopire; ovdalen se okrene

prema jugoistoku preko Oblaj vrha ○ 1031 na vrh ○ 1001 trianguliranoj tački Kosa △ 1098, salazi po grebenu ovog brda vrhu ○ 1068, onda ○ 1109 na Kamenicu planinu do tačke trianguliranja Metla △ 1264, dalje po njenom jugoistočnom grebenu do visova ○ 1208, ○ 1140, odaklen se okrene zapadu, pa se preko vrhova ○ 1159, ○ 1184, ○ 1071 Stražbenici žuri. Preko vrhova Kućište ○ 869 i Repište ○ 881 ide razvogje opet sjeverno, pa se onda u jugozapadnom pravcu preko glavice ○ 883 i ○ 900 uzdiže do visine Sokolove grede ○ 1491, koja se već nalazi u veličajnom gorju Uilice. Ovdalen se razvodnica pruža po istočnom obronku Uilice planine preko Crnog vrha ○ 1491, vrha Listanj ○ 1501, vrha ○ 1259, po grebenu Cremušnjaka ili malog ○ 1336, srednjeg ○ 1410 i velikog Vrčića △ 1542; ovdalen se okrene zapadno preko Uilice planine do njenog zapadnog obronka i ide preko vrhova ○ 1530, ○ 1521, ○ 1473, ○ 1522, ○ 1420, ○ 1164 do Gozd vrha ○ 1135. Od Gozd vrha vuče se razvogje dalje u južnom pravcu preko naseobine Trivanov dō na pristranak ○ 1065, pokraj mjesta Knežević preko visinskih tačaka ○ 1075, ○ 1031, prekoračujući cestu iz Arežin brijega (Grahovo) u Grab u Dalmaciji do visa Ogratka ○ 1101. Od ove tačke okrene se opisana linija prema istoku, prelazi vrh ○ 992, tačku trianguliranja Pešonci △ 916 i spušta se opisanoj prvoj dugodolini u nabore, pa se uzdiže do glavice Stankovače 1008.

Visinski vijenac, što se spušta od Ogratka i Pešonaca do imenovane dugodoline, ne imponira ni najmanje svojom visinom, pa se ipak na njemu nalazi tako važna razvodnica.

Sjeverno od njega teče Begovac potok Grahovskom polju i pripada Pontusu; južno se vijuga vodom oskudna Korana i izgubi se, pošto je primila potok Zvijezdu, u Pašić polju u jednom ponoru nedaleko od mjesta Luke.

Po formaciji onog kraja pripada ovaj potok području Adrije; podzemnim, kemičkom ezorijom učinjenim putevima, teku vode ispod pograničnog gorja Bosne i Dalmacije, Dinare planine, dalmatinskim rijekama Krki i Cetini. Ovi podzemni pritoci iz Pašićkog i Livanjskog polja reguliraju tako rekuć te rijeke, te doprinose da one imaju onu množinu vode i da kroz cijelu godinu ne prisuše.

Sad da navedemo dokaz, da je istina, da razvogje ide, kao što smo gore naveli, naime zapadno od Grahovskog polja preko Uilice planine, a ne istočno od njega preko Paleža, Osječenice i Jedovnika i t. d.

Grahovsko polje skuplja u svom žlijebu, Struga potoku, odvirke okolnih visinskih vijenaca: Cremušnjaka i Uilice planine na zapadu, Gozd vrha i Borovca na jugozapadu, Osječenice i Jedovnika na istoku.

Rečeni potok teče uopće od juga na sjever i izgubi se na sjevernom kraju Grahovskog polja kod mjesta Resanovca, u ponoru, koji se nalazi u neposrednoj blizini groblja i žandarske kasarne toga mjesta.

Kod Dônjeg Unca (zove se i Bastaši), izvire snažno vrelo „Vrelo Bastašice", pa poslije kratkog toka od *0·4 km* kao dosta jak potok uvire u Unac rijeku.

Bude li velikih oborina po visovima, koje opkoljavaju Grahovsko polje, onda Struga potok donosi silnu vodu svome ponoru, a i vrelo kod Unca bude silnije i bogatije vodom, što je znak, da obadvoje podzemno moraju biti u savezu.

Da potvrdimo ovaj zaključak navešćemo činjenicu, za koju smo doznali na licu mjesta i koju potpuno potvrdi tadašnji upravitelj ispostave Dônji Unac, gospodin Topić.

Prije nekoliko godina bijaše strašan prolom oblaka u okolini Grahovskog polja, i Struga potok bijaše ušljed toga silno nabujao. U blizini ponora pane vô u silovitu vodu, nestane ga i dugo mu se nije moglo ući u trag. Od prilike poslije pô godine donese voda u vrelo Bastašice drven jaram. Gazda poginulog vola poznade da to bijaše uprav onaj jaram, što ga je na sebi imalo nesretno živinče onog strašnog dana.

Ovaj slučajni dogagjaj pruža nam neoboriv dokaz, da Struga potok pripada Pontusu, i da se tako razvogje ima prenijeti na zapadni okrajni gorski lanac Grahovskog polja.

Na *tabli II., sl. 1.* predstavljen je profil (prorez) Struge potoka od ponora kod Resanovca do vrela Bastašice, ako zamislimo podzemni tok potoka kao pravac ispod brdne gromade Stražbenice i Kamenice prama Bastašima. Tačkice predstavljaju pomenuti idealni tok. Horizontalna udaljenost ponora i vrela iznosi *10·782 km,* a razlika u visini *198 m,* tako da je kut nagiba u ove zamišljene potočne linije 1^0 3' velik.

Nadalje se tok našeg razvogja slaže i sa geološkom formacijom onog kraja.

U prvoj dugodolini nabornog sistema, kojemu i Grahovsko polje pripada, otiču vode u raznom pravcu, Struga potok sa Begovcem juri prema sjeveru ili bolje rekuć prema sjeveroistoku, vrelo Širokovac, koje se u svom daljnem toku spoji sa Koranom potokom, teče u protivnom pravcu kroz dugodolinu, nakvašuje, kako smo već prije spomenuli, Pašićko polje, protiče pokraj mjesta Oblaja i izgubi se u ponoru kod mjesta Luke. Razlici u pravcu oticanja uzrok je nagib naborne korutine dotično doline.

Podzemni nastavak Korane potoka može, prilagodivši se naravnom nagibu tla i formaciji onog kraja, ići samo na jugoistok, pošto on ostaje u korutini i otiče prema Livanjskom polju, ili pak, ako je sili kemičke

erozije uspjelo, da kroz svod nabora ispod Dinarsko-alpinskog lanca na zapad prokrči put vodama, onda Korana potok pripada Adriji, a tako će i biti po svoj prilici.

Razvogje izmegju Struge i Korane presijeca prvu nabornu dugodolinu, ono prelazi od jednog nabora na drugi, naime od nabora Uilice planine, što se zapadno od Grahovskog polja pruža, preko Pešonaca na istočno smješteni nabor, na kojem se nalazi glavica Stankovača, uprav onako, kao što smo rekli u općem dijelu o toku razvogja, da u gorju u nabore razvogje može preskakati od jednog nabora drugom.

Primjedba. Vrelo Bastašice ima stalno i suviše vode, da bi se mogao smatrati kao jedino odvirak Struge potoka, koji katkad sasvim presuši. Ovo je vrelo vidljiv odvirak podzemno spojenih voda šumom obrasle Kamešnice, Metle i obližnjih gustom šumom obraslih visova.

Moguće je, da i vode Trubarskog polja djelomice pojačavaju vrelo Bastašice. Onda naravno tok razvogja sjeverno od Trubarskog polja ne bi bio istinit; išao bi možda južno od tog polja. Pošto nemamo pozitivnih dokaza za to, ostaćemo kod naše pretpostavke, koja je makar topografski potpuno osnovana.

Sa visa Stankovače ○ 1008 vuče se razvogje po pustom zemljištu krša na istok preko vrha ○ 831 glavici Čaropku 1361 na Golu stranu ○ 1422. Ovdalen možemo šljedovati razvodnicu istočno na glavicu ○ 1182, vrhove ○ 1097, ○ 1082, ○ 1153 kod bunara Tičevo; prolazeći južno pokraj naseobine Tičevo-mlin dohvaća se triangulirane tačke Pitoma glava △ 1171. Vis Vrščić ○ 1203, vrh ○ 1158, triangulirana tačka Malinac △ 1254, glavica Strmac ○ 1116, Visibaba ○ 1178, Katića vrh ○ 1327, dalje visovi što leže na grbini Šatora, Vranjoša greda ○ 1411, ○ 1620, ○ 1580 sačinjavaju razvogje, koje u vrhu 1842 Veliki Šator dostigne i uspinje se preko visinskog vrha ○ 1736 Šatorovog Babinoj gredi ○ 1862.

Istočno od Pitome glave i južno od Vrščića postaje od tri vrela potok, koji se izgubi u jednom ponoru poslije 2·8 *km* dugog južnog toka, pošto je primio jednu neznatnu pritočicu.

Ovaj se ponor nalazi na jednom preko 1000 *m* visokom polju; na njegovu istočnom kraju leži selo Tičevo veliko.

U Velikom Šatoru i to na podnožju njegovih sjevernih strmih i šumom obraslih visova postaju tri vrela, koja se zovu Jezerce i koja tvore potok Mali Palež; poslije 3·5 *km* dugog toka sastavi se on sa potokom Veliki Palež, koji takogjer dolazi sa sjevernih obronaka Velikog Šatora. Poslije 0·6 *km* dugog zajedničkog toka izgube se opisane vode u ponoru, koji leži na jednoj polju sličnoj visokoj ravni. Još i jedan drugi potok, koji dolazi od Nosič-brijega, završuje svoj nadzemni tok u istom ponoru.

Obadva gore navedena polja spojena su markantnom ulekninom i mogla bi se nazvati, pošto nemaju imena, po selu Tičevu — Tičevo polje.

U kojem su području vode ovog polja?

Iza istočnog megjašnog bedema, koji sačinjavaju visovi Malinac, Strmac, Visibaba i Vranjoša greda, leži kotlina Preodac, iz koje Pojilo potok dovodi sakupljenu vodu Uncu, ili bolje rekuć: on je njegov najjači izvor-potok.

Nigdje u kotlini Preodac, koja leži 150—250 *m* niže od Tičeva polja, nema većeg vrela, koje bi nas upućivalo na kakav odvirak iz Tičeva polja; svi izvorni potoci imaju naravnu jakost i razvitak. U kotlinu Preodac ne stižu vode, o čemu nas je po želji izvijestio i Preodački lugar gosp. Gratzl, koji vrlo dobro poznaje onaj kraj.

Nagib nabora prama jugozapadu, kraška formacija onog kraja, potkrepljuju našu pretpostavku, da kraški potoci Tičeva polja pripadaju Adriji.

Ako bi ovi potoci ipak pripadali poriječju Unca, smatrajući ih kao podzemne izvore Gudaje i Pojilo potoka, onda bi se razvogje moralo uzdizati od Pitome glave na zapadnom rubu Tičeva polja k Šatoru.

Ustanovljenje daljnjeg toka razvodnice od Babine grede pruža nam priliku za razmatranje što slijedi.

Da se dospije od Babine grede preko Šator planine, koja se na jugoistok pruženom Staretinom i Goljom planinom sačinjava zapadno od Glamočkog polja dotično Rorske kotline namješteni nabor, na istočnu stranu Glamočkog, dotično Kupreskog polja do Velikog Stožera, koji je neosporivo jedna tačka glavnog razvogja, pruža nam se više puteva.

Svega su tri mogućnosti:

1. Razvogje ide zapadno od Glamočkog polja preko Krug-planine do istočne strane istoga polja.

2. Ono ide sjeverno oko Glamočkog polja preko Crne gore, Čardaka i Vitorog planine, ili najposlije

3. razvogje presijeca rečeno polje.

Uzmimo prvi slučaj i ispitajmo njegovu realnost.

Razvogje bi išlo od Babine grede ○ 1862 na glavicu Veliku Lisinu ○ 1701, Javorovu kosu ○ 1591, vrhove ○ 1527, ○ 1585, ○ 1661, trianguliranu tačku Bukovinu △ 1675, dalje na Marića naslon ○ 1501, preko visa ○ 1341 na tačku trianguliranja Starigrad △ 1506, Javorovu kosu ○ 1588, vrh ○ 1620, brdo Jančac ○ 1534, visove ○ 1405, ○ 1439, vrh Jablanak ○ 1537, Radanovački stan ○ 1555, Korita ○ 1553, Golu kosu ○ 1627, k visu Javorovoj kosi ○ 1630.

U daljnem toku dospije razvogje na vrhove ○ 1808, 1761 do Tikve glave, na Veliku Golju △ 1891, jednu trianguliranu tačku, dalje na brdo Gradinu ○ 1570, vrh ○ 1638, Veliki Crni vrh ○ 1546, tačku trianguliranja Korična △ 1176, na glavicu Gradinu ○ 1273 i ○ 1298, Posrano brdo

○ 1287 i ○ 1223, trianguliranu visinsku tačku Brdine △ 1214, Blagogji ○ 1247, na vrhove ○ 1334 i ○ 1201 trianguliranoj tački Drinovcu △ 1324 i na visoki Cincar[1]) △ 2006, najviše brdo u cijelom sjeverozapadu Bosne, koje se nalazi već na južnoj strani polja.

Opisani pravac glavnog razvogja ne držimo mi za vjerovatan i to s ovijeh razloga:

Jugoistočni dio Glamočkog polja odvodi svoje vode u više ponora i u dva jezeru slična blata, nazvana Jezero i Vučevci. Ove će vode po svoj prilici teći ispod Krug-planine Livanjskom polju, te će uvećati Bistricu. Ova rijeka izvire iz strmog brdnog gorostasa kod Livna znamenitom snagom i množinom vode.

Uzeti profil od Glamočkog do Livanjskog polja pokazuje očevidan nagib prema Livanjskom polju, jer apsolutna visina ponora u jugo-istočnom dijelu Glamočkog polja iznosi preko 800 *m*, dočim izlaz Bistrice kod Livna ima apsolutnu visinu od 700 *m*.

Da se na ovo pitanje potpunom tačnošću odgovori, trebalo bi proučavanja i pokusa na licu mjesta.

Pošto Krug-planina sa svojim krajem hrani još i druge kraške rijeke, a uz to ima i podzemnih odviraka, to je nevjerojatno, da poslije toga svega ima onoliku množinu vode, kao što je vidimo u rijeke Bistrice.

Kad bi znali množinu oborina u Krug-planini i množinu vode, što ističe Bistricom, mogli bi proračunati dotični kraj padavina i iz toga izvesti zaključak, da li jugoistočni dio Glamočkog polja svoje vode Livanjskom polju dovodi ili ne.

Naše tvrgjenje potkrepljuje i ovo:

Cijeli naborni sistem spušta se u glavnom na jugozapad prama Adriji, pa i voda će slijedeći naslage dospjeti u Livanjsko polje.

Razgledajmo sad drugi mogući slučaj, gdje bi razvogje išlo poprijeko kroz Glamočko polje.

Glamočko polje ne pokazuje jednak nagib u jednom te istom pravcu, što nam najbolje dokazuje tok njegovih voda. Jedan odvirak ide sjevernim pravcem, dočim se drugi žuri jugoistoku, a oba se izgube u rasjelinama te su ponornice.

Kotarsko mjesto Glamoč leži na pristrancima Velike Straže, koja se spušta u polje i u nj proturi neku vrstu nasipa, koji se prema sjeveru proteže i svoju najvišu tačku dostigne u trianguliranoj tački Komar △ 982. Ovaj pošik tla (Bodenanschwellung) prelazi od Komara na vrhove ○ 973, ○ 925, a odavlen u sjevernom pravcu Kapinom brijegu ○ 927 i vrhu ○ 911 kod Popreke njive.

---

[1]) Na specialnoj karti nalazi se ime Činčer, ali tu glavicu tamošnji narod zove Cincar.

Ovaj neznatni izgrbak dijeli Glamočko polje u dva dijela: širi, sjeverozapadni i uži jugoistočni dio. Njegova je grbina ujedno i mjesno (lokalno) razvogje ovog polja.

Južno od Glamoča silazi sa gustom šumom obraslih visova više malih potoka, koji otiču prema jugoistočnom dijelu polja; sa Velike Straže salazi u dolinu takogjer potok, koji se zove Mustrap potok, te se žuri sjevernom dijelu polja i izgubi se u jednom ponoru pod imenom Ribnik.

Da li ovo razvogje, koje nosi opisani izgrbak Glamočkog polja, više nego lokalnu važnost ima, ili da li je možda dio glavnog razvogja, trebalo bi još tačno ispitati.

Na temelju proučavanja zemljovida mi držimo, da je navedeni pošik tla u Glamočkom polju dio glavnog razvogja.

U ovom slučaju moraju pripadati vode u jugoistočnom dijelu Adriji, one u sjeverozapadnom Pontusua, a Ribnik potok, u kome se vode sjeverozapadnog dijela Glamočkog polja sakupljaju, mora sebi podzemno prokrčiti put k Sani, dotično k Plivi.

Sana je kraška rijeka, njezina bogata vrela dolaze na vidik kod mjesta Pečke, područje njenih oborina obuhvaća Crnu goru, koja je šumom dobro obrastao krš.

I Pliva je kraška rijeka, te izlazi obilnom množinom vode na vidik; u njeno područje oborina spada Čardak planina sa Smiljevcem i Vitorog planina.

Na *tabli II., sl. 2.* predstavljen je profil Ribnika potoka dotično njegovog idealnog toka, ako bi on podzemno tekao Sani. Horizontalna udaljenost od ponora u Glamočkom polju do izvora Sane iznosi 19·737 *km*, a razlika u visini obiju tačaka 383 *m*, tako bi iznosio srednji slazak 1° 8′.

Pripada li Ribnik Plivi, onda predstavlja *sl. 1.* na *III. tabli* njegov idealni podzemni tok. Njegova duljina bila bi 19·575 *km*, a razlika u visini obiju megjašnih tačaka 433 *m*, iz čega se izračuna središnji slazak 1° 16′.

Primjedba. Iz razgovora o razvogju sa g. vlad. tajnikom Dlustušom i g. profesorom Lilekom doznali smo, kako je bivši administrativni direktor bosanske zem. vlade g. Vilim vitez pl. Sauerwald prilikom pretresanja raznih geografičnih problema u okupiranim krajevima, gdje se je i o toku glavnog razvogja od Šatora počevši govorilo, izrazio mnijenje: ne bi li glavno razvogje moglo ići kroz samo Glamočko polje, mjesto po njegovim okrajnim gorama.

Sa visova Orlovca △ 1146 i Kozarice kao i Velikog Kika △ 1274, koji pripadaju istočnom kraju Šatora planine, za vrijeme kada snijeg kopni ili kad su obilne atmosferske oborine, teku vode po površini prema polju sličnoj kotlini Rorskoj, koja ima velik broj kraških rupa i lijevaka. I ona dubovalina, što leži izmegju Vranjka i jugoistočnih pristranaka Šator planine, pa se jugoistočnoj Rorskoj kotlini priključuje, te polju sliči, sakuplja u jednom ponoru osobito odvirke Malog Šatora ○ 1768 i Šatorka.

Na Čardak planini postaju u znatnoj visini mnoga vrela, koja iščeznu poslije kratkog toka. Tako nalazimo upravo zapadno od najvišeg vrhunca Čardakovog △ 1603 potok, koji okreće mnoge mline, ali poslije 2—3 *km* dugog razvitka iščezne u jednom ponoru. I sa visova Petrekuše △ 1557, Bajića kose △ 1610, Vrletne kose i Visibabe △ 1562, poslije kiša žure se po površini bujice prema sjeverozapadnom kraju Glamočkog polja, gdje ih primaju ponori.

Ove u kratko opisane rijeke pripadaju po svoj prilici Pontusu, ali i ovdje kao i kod Ribnika potoka iznijeće pravu istinu na srijedu istom potanka ispitivanja.

Tok razvogja od zapadnog okrajnog gorja Glamočkog polja poprijeko polja na njegovu istočnu stranu u detaljnom je ovaj:

Od Javorove kose ○ 1630 na vis ○ 1738 Poljanskom vrhu ○ 1534 i vrhu ○ 1550, ovdalen po grbini Velike Straže silazi visu ○ 945 na opisani pošik Glamočkog polja. Protežući se dalje na istok dostigne naša linija trianguliranu tačku Komar △ 982, pa onda onu spram sjeveroistoka upravljenu liniju visine, koja je markirana vrhovima ○ 973, ○ 925, ○ 927, ○ 911 i dospije do najniže tačke sjeverozapadnog dijela polja naime ○ 902 *m*, ovdalen se uzdigne razvodnica do visova ○ 903, ○ 995 i dospije u tački trianguliranja Razvale △ 1347 do znatne visinske tačke istočnog okrajka polja.

Da se od ove tačke dogje do Stožera na istočnoj strani Kupreskog polja, pružaju se dva puta:

1. Razvodnica ide poprijeko preko Hrbljine do Vitorog planini na sjevernu stranu Kupreskog polja i dalje Plaženici i Stožeru ili

2. je kao u Glamočkog polja: razvogje presijeca samo Kupresko polje.

Južno oko polja ne može ići razvogje, jer je neoboriva istina, da odvirci južnog dijela Kupreskog polja pripadaju Adriji.

Da prosudimo, koje bi mogao biti tok razvogja, olakšaće nam se, ako najprije potanje proučimo hypsometričku gradnju Kupreskog polja.

Tu se daju lako razlikovati tri dijela:

a) Sjeverozapadni kraj nosi ime Suho polje, a natapa ga Mrtvica potok, koji izvire na zapadnoj strani Plaženice △ 1766 i iščezne u Mrtvici ponoru 0·8 *km* južno od triangulirane tačke Subot △ 1124 u rečenom polju.

b) Srednji dio, pravo Kupresko polje, na kojem leži i ispostava Kupres, skuplja svoje slabe vode u jednom koritu, koje se takogjer zove Mrtvica potok. Ovaj prima više malih potoka i to: Karičevac, Ispod, Slačicu i Smrdelj potok, pa iščezne takogjer poslije kratkog toka kod vrha ○ 1136 u ponoru, koji leži neposredno na podnožju zapadnog okrajnog gorja ovog polja, koje se zove Pod Kurljelom △ 1593.

c) Južni dio, Rilić polje, protiče Miljač potok južnim pravcem, pa ga u neposrednoj blizini Malovanova sedla kod Malovanova hana primi

ponor. Kod razvaline Strmice grada u blizini mjesta Stržani izlazi jako vrelo, koje leži 2 *km* južnije i 140 *m* niže[1]) od gornjeg ponora, i nosi ime Šuica potok pa pripada Adriji.

Sad nastaje pitanje, pripadaju li Mrtvica potok Suhog i Kupreskog polja oba Pontusu ili Adriji, ili leži li jedan u području Crnog, a drugi u području Jadranskog mora.

Slijedeće neka nam posluži, da dogjemo do nekih zaključaka:

Suho polje pokazuje nagib prema sjeveru, a u tom ga slijedi i Mrtvica potok. Ovaj potok udari možda svojim podzemnim tokom ispod Vitorog planine, tu se može spojiti sa drugim vodenim žilicama, pa izagje na vidik eventualno u izvoru Plive.

Onda bi bio njegov profil od Mrtvice ponora u Suhom polju do izvora Plive kao što pokazuje *sl. 2.* na *III. tabli.* Podzemni idealni tok ima duljinu od 23·105 *km* i izmegju ulaza i izlaza u Vitorog planini iznosi razlika u visini 650 *m,* dakle je središnji kut slaska 1° 36′.

Još je moguće, da se Mrtvica potok, koji za vrijeme kad snijeg kopni i za vrijeme kiša ima više vode, sa podzemnim vodama Vitorog planine združi i tako ili i sam već uvećava pritočicu Plive, zvanu Janj. Kako je poznato, podzemne vode ulaze uprav sa strana ili na dnu korita riječnog, s toga to posmatralac ne može ni opaziti.

Ili se vode Mrtvice potoka spoje niže Vitorog dotično Hrbljine planine sa njihovim podzemnim vodama i idu ispod Glamočkog polja Livanjskom, što bi odgovaralo mišljenju Ballif-ovu o vodama, što prema Livanjskom polju teku. Ballif kaže u svom više puta navedenom djelu na str. 33.:

„Biće da dosta znatan dio voda, što Livanjskom polju pritječu, podzemno prolaze i Glamočkim poljem.“

U ovom bi slučaju opisane vode pripadale području Adrije i razvogje bi išlo sjevernom stranom Suhog polja preko Plaženice Stožeru.

Analogno može sve ovako biti i u Mrtvice potoka, što je u pravom Kupreskom polju.

Pošto oba Mrtvice potoka s Plivom leže u istoj nabornoj dugodolini, to sjevero-zapadnom, dotično ovdje gotovo sjevernom oticanju ovih voda ne stoji ništa na putu; one slijede dubovalinu te nagju možda kakav podzemni odvirak Plivi i njezinim pritočicama.

Uzmemo li da je ovako, onda razvogje ide od istočnog kraja Glamočkog polja preko Hrbljine planine na zapadni kraj Kupreskog polja te poprijeko kroz polje do Velikog Stožera.

---

[1]) A ne kako Ballif na str. 5. kaže zapadno i kod razvaline Stržanj.

Počnemo li sa prije navedenom trianguliranom tačkom Razvale △ 1347, detaljirani tok biće ovaj:

Većinom gotovo istočnim pravcem ide razvogje preko vrhova ○ 1293, ○ 1271, ○ 1127 i ○ 1233 trianguliranom visu Matragovom △ 1464, ovdalen preko glavice Čirića vrh ○ 1475 na visove ○ 1452, ○ 1310, ○ 1301, ○ 1296, ○ 1420, Kamzin vrh ○ 1549, tačke ○ 1518, ○ 1504, ○ 1501 k tački trianguliranja Radinoj kosi △ 1503. Protežući se po pustom kraškom plato-u Hrbljine planine prelazi naša razvodnica vrh ○ 1434, glavicu Jelovače šume ○ 1471, vis ○ 1428, trianguliranu tačku Poljanu glavu △ 1463, dalje vrhove ○ 1364, ○ 1291, ○ 1302, Hajdučki vrh ○ 1261 i tačku zemaljskog trianguliranja Jelena vrh △ 1402. Ovdalen čisto istočnim pravcem prelazi ova važna razvodnica vrhove ○ 1360, ○ 1325, ○ 1558, Tikvicu vrh, koji leži neposredno uz zapadni okrajak Kupreskog polja, stupi na visu ○ 1158 u rečeno polje, ide onda preko Tatela ○ 1165, tačaka ○ 1159, ○ 1177, izdigne se onda istočnom okrajnom gorju Kupreskog polja na vrhove ○ 1350, ○ 1669, ○ 1673 i dostigne u Velikom Stožeru △ 1758 vrlo markantnu i pouzdanu tačku naše linije.

Primjedba. Na I. tabli nabornih dugodolina pravci, tačkama naznačeni pokazuju pravac profila, koje smo načinili za idealni, podzemni tok opisanih potoka i u suglasju sa oznakama na II. i III. tabli označeno je

sa I. pravac podzemnog toka Struge potoka,
„ II. „ „ „ Ribnika „ ako ide Sani,
„ III. „ „ „ „ „ ako otiče Plivi,
„ IV. „ „ „ Mrtvice potoka iz Suhog polja.

Tabla — Tafel I.

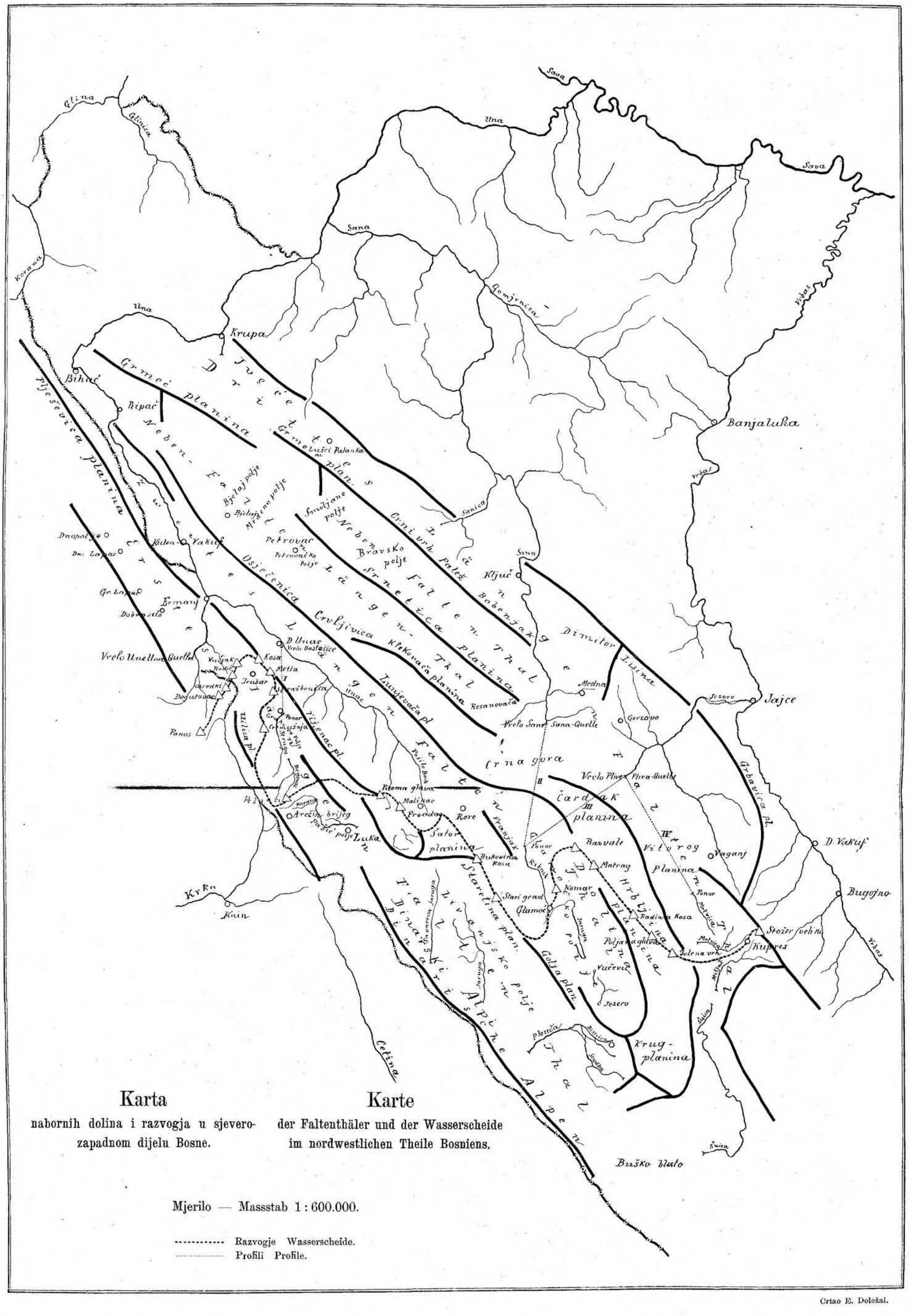

Karta

nabornih dolina i razvogja u sjevero-zapadnom dijelu Bosne.

Karte

der Faltenthäler und der Wasserscheide im nordwestlichen Theile Bosniens.

Mjerilo — Massstab 1 : 600.000.

---------- Razvogje Wasserscheide.

..... Profili Profile.

Crtao E. Doležal.

Tabla — Tafel II.

Profili

podzemnog toka rijeka u kršu.

Potok Struga u Grahovskom polju.

Profile

des unterirdischen Laufes von Karstflüssen.

Struga-Bach im Grahovo Polje.

I.

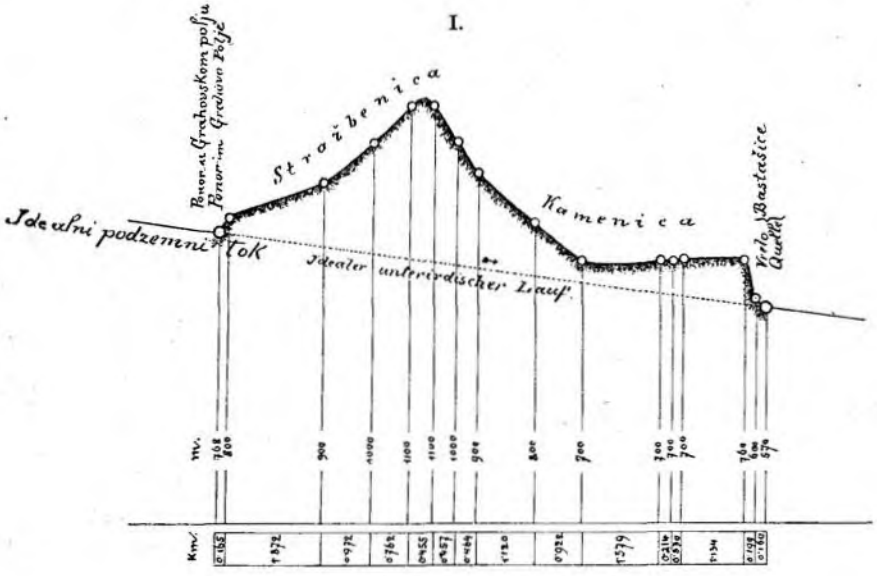

Slika — Figur 1.

Potok Ribnik u Glamočkom polju.

Ribnik-Bach im Polje von Glamoč.

II.

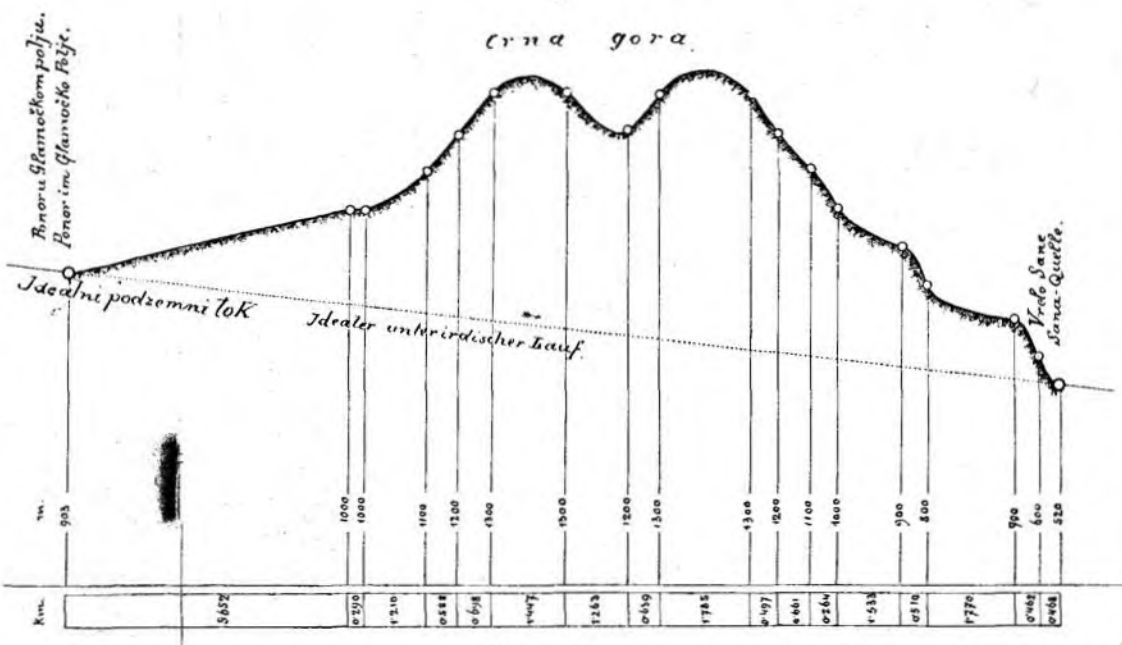

Slika — Figur 2.

Mjerilo: hor.: 1 : 150.000 i und km.
Massstab: vert.: 1 : 1500 i und m.

Crtao E. Doležal.

Uz članak „Razvogje izmegju Pontusa i Adrije u jednom dijelu Bosne“.

Tabla — Tafel III.

Profili
podzemnog toka rijeka u Kršu.

Profile
des unterirdischen Laufes von Karstflüssen.

Potok Ribnik u Glamočkom polju. **Ribnik-Bach** im Glamočko Polje.

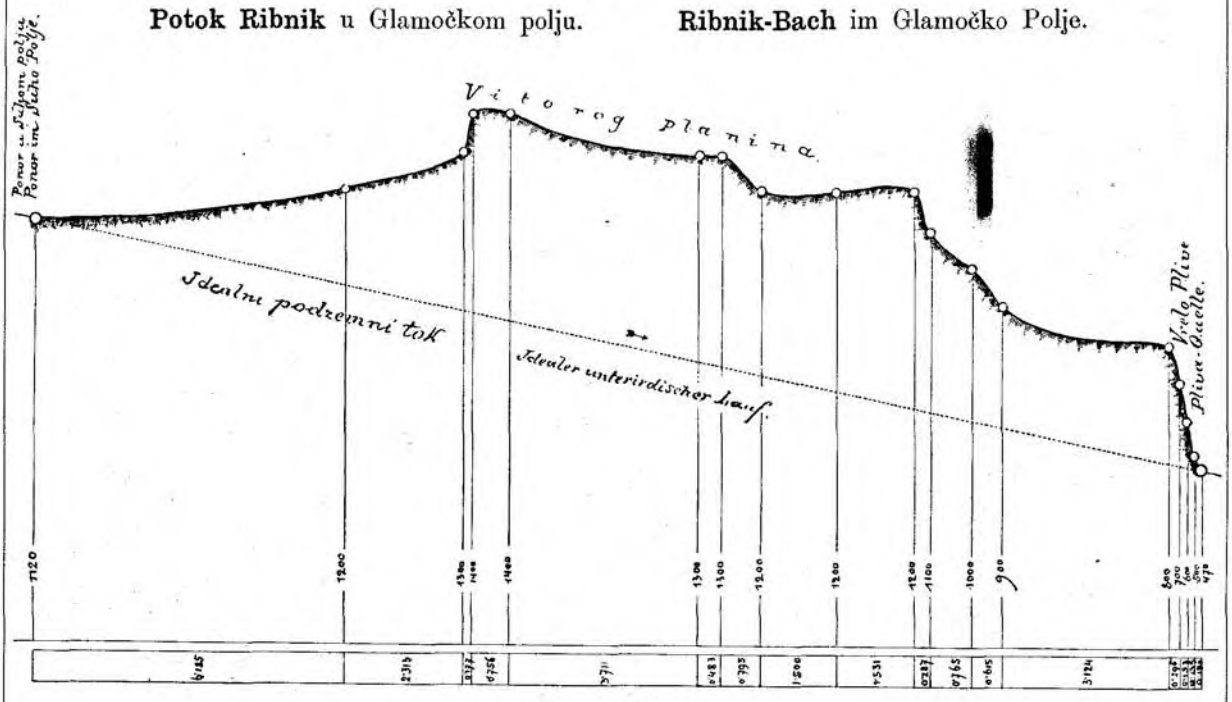

Slika — Figur 1.

Potok Mrtvica u Suhom polju. **Mirtvica-Bach** im Suho-Polje.

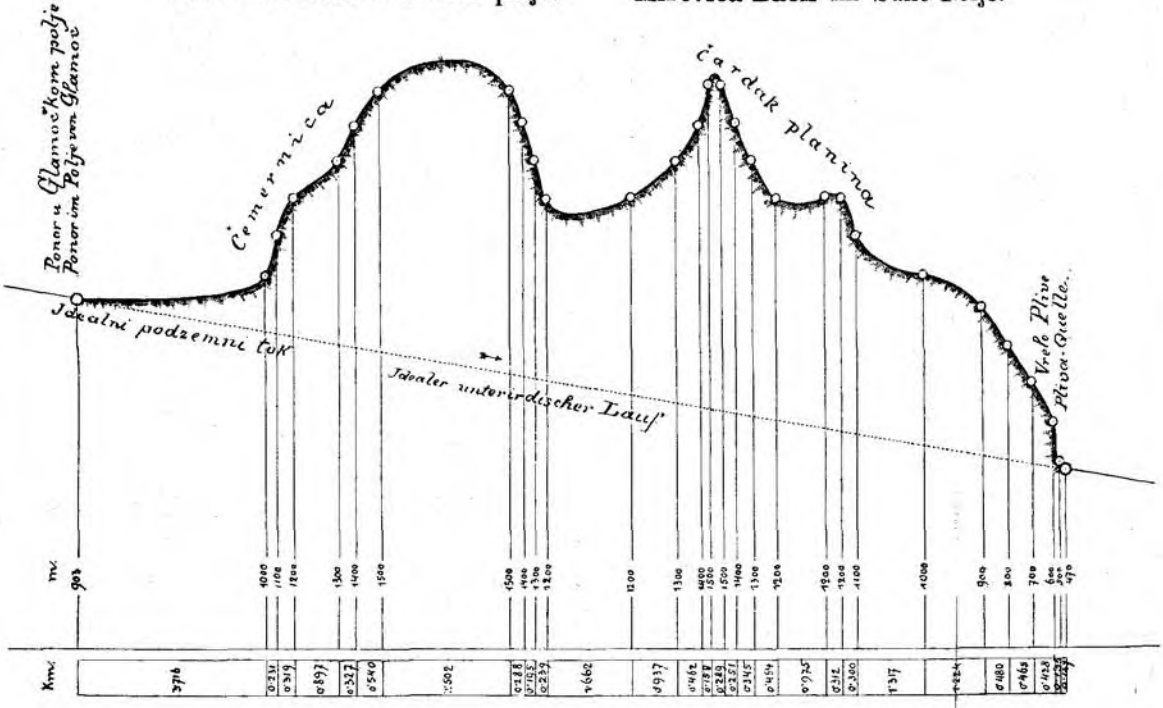

Slika — Figur 2.

Mjerilo: hor.: 1 : 150.000 i km.
Massstab: vert.: 1 : 1500 und m.

Crtao E. Doležal.

Tabla — Tafel IV.

Profili

provedeni duljinom glavne razvogje izmegju Pontusa i Adrije od Panosa do velikog Stožera.

Profil

geführt längs der Hauptwasserscheide zwischen dem Pontus und der Adria vom Panos bis zum Stožer veliki.

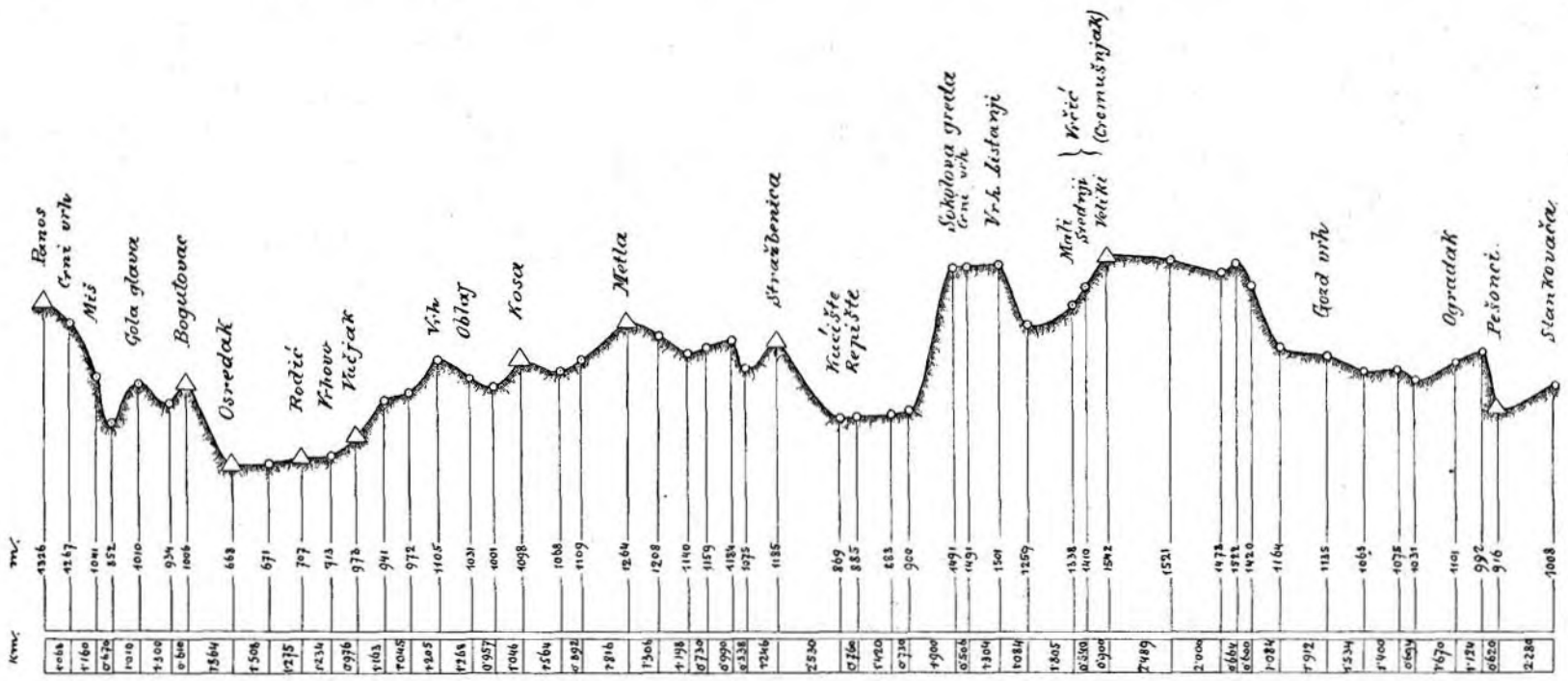

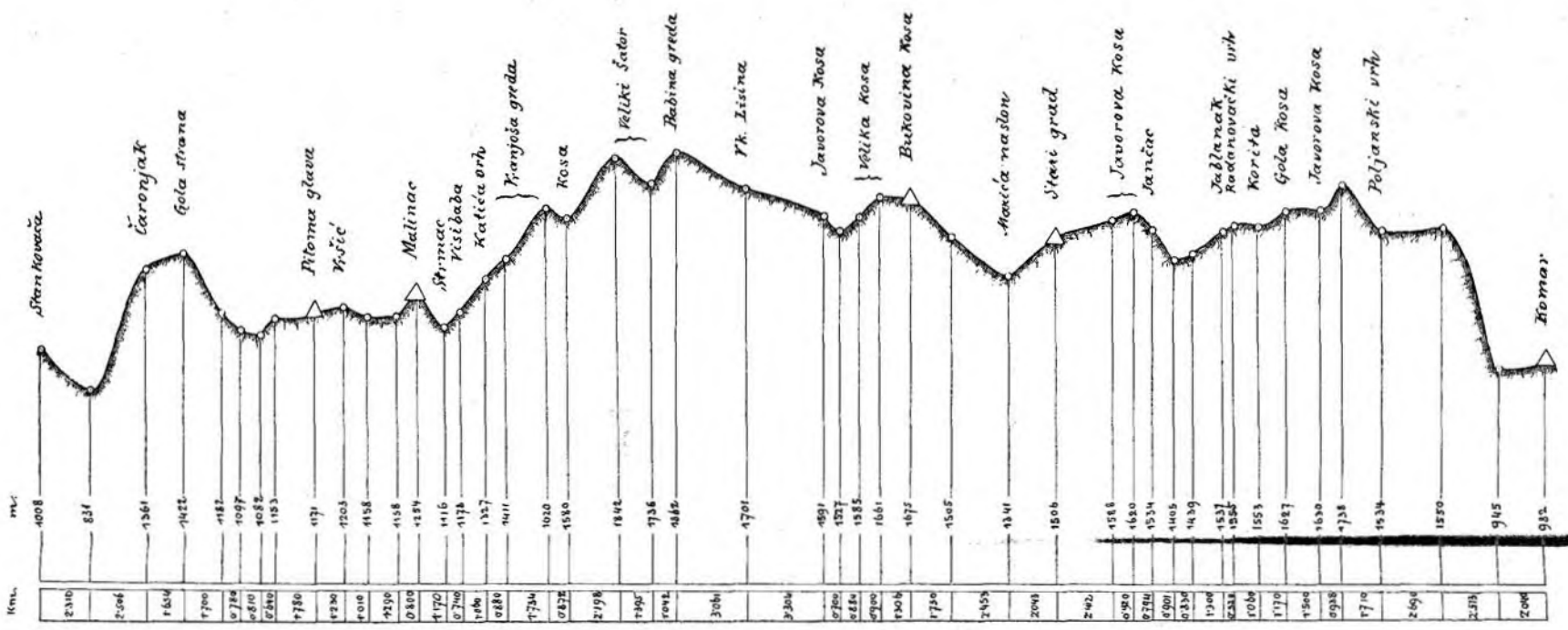

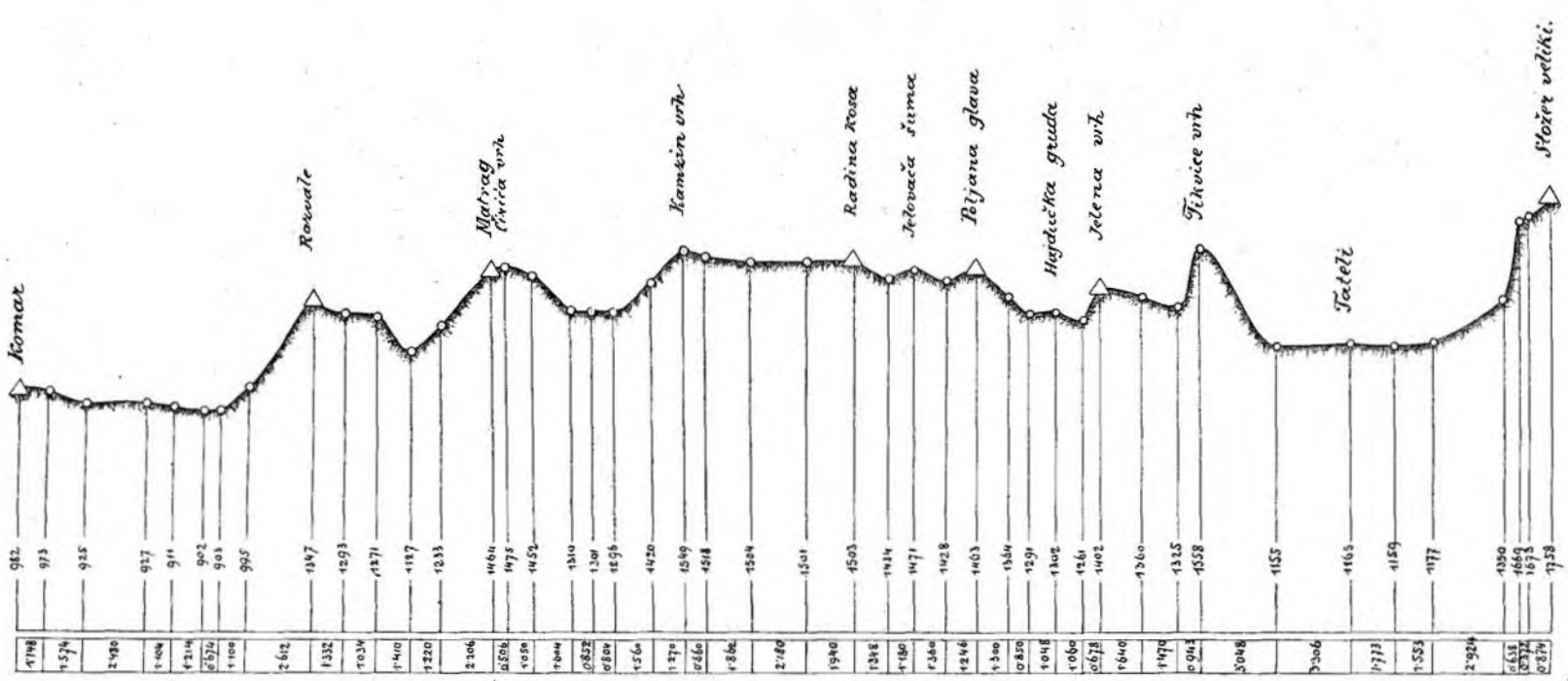

Mjerilo: { hor.: 1 : 300.000 i und km.
Masstab: { vert.: 1 : 3000 i und m.

Crtao E. Doležal.

Književnost. — Књижевност.

„Materialien zu einer Ornis balcanica, IV. Montenegro“. Beč, 1896.

Ovo najnovije naše izdanje o proučavanju ptičijeg svijeta književevine Crne Gore, o kome smo progovorili u prvoj svesci „Glasnika“ od ove godine (str. 181. i 182.), razaslato je, čim je izašlo iz štampe, raznijem zavodima kao i mnogim stručnjacima i ljubiteljima ove grane prirodnih nauka.

Tim povodom stigoše nam sa strane ovijeh zavoda i stručnjaka pisma, kojima potvrgjuju primitak ovoga djela, te se u istima vanredno laskavo izražavaju o njegovoj znanstvenoj vrijednosti. Mi ćemo uobičajenim načinom ovdje iznijeti nekoja od ovih pisama.

Prirodoslovni muzej u Bernu (Švajcarska), kojim upravlja naš prijatelj Dr. Edmund pl. Fellenberg, ističe pismom svojim od 26. marta 1897.: da za ovaj lijepi dar, koji u velike interesuje prirodoslovni muzej, u ime muzejskog povjerenstva rečenog muzeja, izriče svoju najusrdniju zahvalnost. *(„.... den verbindlichsten Dank für das schöne und unser naturhistorisches Museum in hohem Grade interessirende Geschenk, Namens der Museums-Commission des naturhistorischen Museums in Bern, ganz ergebenst auszusprechen.“)*

G. Dr. Rudolf Blasius u Brunšvigu (Braunschweig) veli u svojemu pismu od 16. aprila o. g.: Vrativši se s putovanja nagjoh kod kuće Reiserovu Ornis balcanica IV. Crna Gora, djelo, koje sačinjava odista izvorni prilog za poznavanje ptičije faune balkanskih zemalja. S toga hitam da visokom ministarstvu dojavim moju poniznu zahvalnost za ovu meni tako dragocjenu pošiljku.

(„Von einer Reise zurückgekehrt, finde ich Reiser's „Ornis balcanica, IV. Montenegro“ *vor, ein wirklich ausgezeichneter Beitrag zur Kenntniss der Vogelfauna der Balkanhalbinsel. Ich beeile mich, dem hohen Ministerium den gehorsamsten Dank für diese mir äusserst werthvolle Zusendung auszusprechen.“)*

Profesor Erich Brandis u Travniku piše dana 20. marta 1897.: Velikim interesom čitao sam Reiserovo prikazivanje njegovih doživljaja u sjevernom dijelu Crne Gore u prvijem danima jula 1895. god., kada sam i ja boravio na Orjenu i Štirovniku. Ali g. Reiser ne posmatra samo ptičiji svijet, već je on takogjer na polju sistematske botanike postigao uspjehe, koji su vrijedni svakog priznanja.

(„Mit besonderem Interesse las ich Reiser's Beschreibung seiner Erlebnisse im unwirthlichen Norden dieses Gebietes in den ersten Tagen Juli 1895, die ich selbst am Orjen und Štirovnik zubrachte. Herr Custos Reiser beobachtet nicht nur die Vogelwelt, sondern hat auch im Gebiete der systematischen Botanik anerkennenswerthe Erfolge aufzuweisen.“)

Stjepan Chernel pl. Chernelházi u Kőszegu (Magjarska) piše dana 12. apr. 1897. god.: Potvrgjujući da sam otpisom od 14. marta o. g., broj 14.039/1896. primio

dragocjeno djelo Reiserovo: Ornis balcanica, IV. Crna Gora, dojavljujem Vašoj Preuzvišenosti moju duboku blagodarnost na ovom novom dokazu milostivog blagovoljenja.

(„Midőn a cs. és kir. közös pénzügyministerium részéről márcz. 14-én 14.039/896 sz. a. kelt leirat melléklete gyanánt küldött Reiser O.: „Ornis balcanica, IV. Montenegro“ *cz. nagybecsű munkának átvételét ezennel elismerem, Excellenczidának ez ismé'elt kegyes jóvoltáért hálás köszönetemet fejezem ki, maradván teljes tiszteletem nyilvánitásával....“)*

Profesor A. Koenig u Bonnu (Njemačka) označuje u pismu od 17. maja o. g. Reiserovo djelo „izvanredno lijepom publikacijom“ *(„hervorragend schöne Publication“).*

Otto Hermann, upravitelj magjarske ornitološke centrale u Budimpešti (Magyar ornithologiai központ) dojavljuje pismom od 20. marta 1897.: „da je ovo dragocjeno djelo uvršteno u biblioteku magjarske ornitološke centrale *(„...dass diese werthvolle Arbeit der Bibliothek der ungar. ornitholog. Centrale einverleibt wurde“).*

Profesor Antun Dohrn, direktor zoološke stanice u Napulju veli u pismu od 24. marta 1897. god.: Ova sveska sačinjava dragocjeni prilog za knjižnicu zoološke štacije *(„...der Band bildet eine schätzbare Bereicherung der Bibliothek der Zoologischen Station“).*

Sličnim riječima priznanja izjaviše svoju blagodarnost još i ove ličnosti i zavodi:

Dvorski savjetnik Dr. A. B. Meyer u Dražgjanima; direkcija magjarskog narodnog muzeja u Budimpešti; Dr. barun Koenig pl. Warthausen, kralj. komornik u gradu Warthausenu (u Württemberškoj); Ivan pl. Csató, kralj. savjetnik i podžupan u Nagy Enyedu; profesor Dr. H. Nitsche u Tharandtu (Njemačka); profesor Lorenzo Camerano u Turinu (Italija); profesor Dr. E. Rey u Lipiskoj; Dr. Karlo Hennich, predsjednik njemačkog društva za obranu ptičijeg svijeta u Geri (Njemačka); Dr. Pavle Leverkühn, direktor znanstvenih zavoda i knjižnice Njegovog kraljevskog Visočanstva knjaza Bugarske; direkcija kralj. prirodoslovnog muzeja u Berlinu; c. kr. ministarstvo nastave i bogočasti u Beču; Dr. Marchesetti u Trstu i drugi.

„Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina“. IV. свеска. Год. 1896.

На ову свеску овог нашег издања, о којој проговорисмо у нашем листу у 3. и 4. свески, годиште 1896. (VIII.) стр. 502. и даље, стигоше нам накнадно топле изјаве благодарности и признања од ових завода:

Ц. кр. централни завод за метеорологију и магнетизам земље у Бечу писмом од 9. јануара о. г.; ц. кр. геолошки државни завод у Бечу писмом од 16. јануара о. г.; ц. кр. средишње повјереништво за умјетничке и хисторијске споменике у Бечу писмом од 18. јануара о. г. и мађарска академија за знаност и умјетност у Будимпешти писмом од 27. јануара 1897. год.

Različito. — Различито.

Nahogjaji iz broncanog i bakrenog doba.

Priopćio **Tomo Dragičević.**

Kada sam u prošloj godini u zvaničnom poslu putovao do oružničke postaje u Vozuću, raspitivao sam za starine, te mi je tom prigodom priopćio moj cijenjeni prijatelj gosp. Vasilije Stakić iz Hrgova, da se u tamošnjeg seljaka Nike Savića nalazi nekakvi broncani kotur.

Posredovanjem gosp. Stakića dobavio sam rečenog seljaka, te mi je on priopćio, da je prije kakovih 25 godina sa svojim pok. ocem

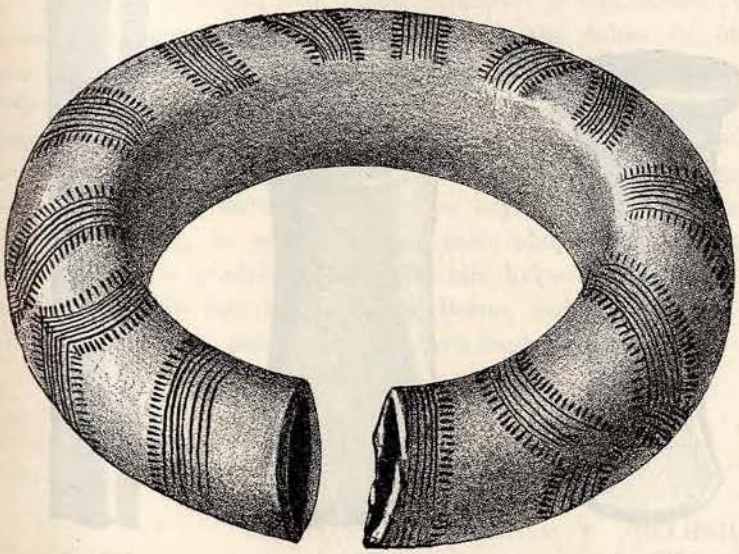

Slika 1.

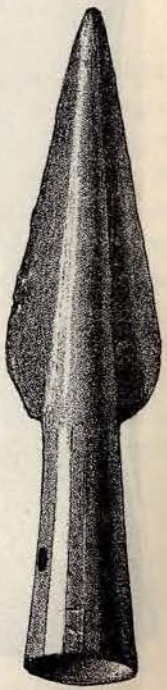

Slika 2.

orao njivu, zvanu „Lučica", blizu rijeke „Krivaje", usred sela Hrge u kotaru maglajskom, pa da su tada izorali do 12 oka raznovrsnih broncanih alatki.

Od ovih stvari sačuvaše se samo ova tri komada, koje otkupih za naš muzej:

1. Broncana grivna, ljevena, šuplja, malo otvorena; ona je linejarno gravirana te ima u premjeru 9×9 *cm,* a debela je 2—3 *cm (slika 1.,* $^2/_3$ nar. vel.). Služila je valjda kao narukvica i nosila se na mišici pod ramenom.

2. Broncani šiljak od koplja, dug 13·5 *cm (slika 2.,* $^2/_3$ nar. vel.).

3. Broncani kelt s odbijenom ušicom, sa tri okruga ispod vijenca, dug 9 *cm* *(slika 3.,* $^2/_3$ nar. vel.).

Po kazivanju Savića nagjoše on i pokojni mu otac ovom prigodom: četiri velike grivne, istog oblika kao ona, što je prikazana u *slici 1.;* dvije grivne malo manje i tanje i lijepo išarane; oko 50 kelta i kakvih 10 šiljaka od koplja, konačno jednu plosnastu žicu, smotanu na kotur.

Ove su stvari koje kuda raznešene, jer se je mislilo da su zlatne, a ono što je ostalo raznesoše seljaci, popovi i drugi.

Naši seljaci običavaju ovake keltove upotrebljavati za otik a šiljke od koplja nabijaju na štap.

Pobrinuo sam se, da se traga za raznešenim starinama i možda će mi sreća poslužiti da još koji komad nagjem. Ono mjesto, gdje su izorane te stvari, tačno sam pregledao te se uvjerih, da su samo slučajno mogle onamo dospjeti.

4. Broncana otka sa oštrim dugim krilima, straga malo svedena i na rašlju rasječena, sprijeda plosnata, duga 25 *cm,* široka na bridu $4^1/_2$ *cm (slika 4.,* $^2/_3$ nar. vel.). Ovu je otku izorao neki seljak Kovačević u Dônjoj Paklenici kod Šahin-kamena u kotaru maglajskom, u maju 1896. u jednoj kosi (njivi), zvanoj „Paradenci".

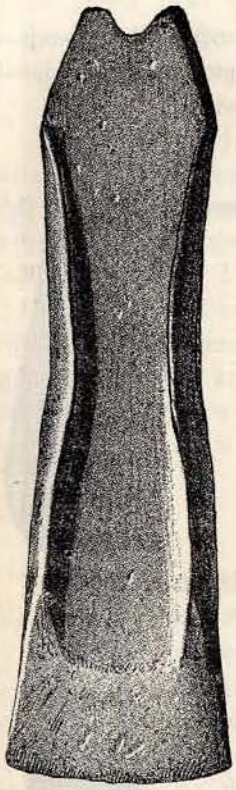

Slika 4.

Slika 3.

Slika 5.

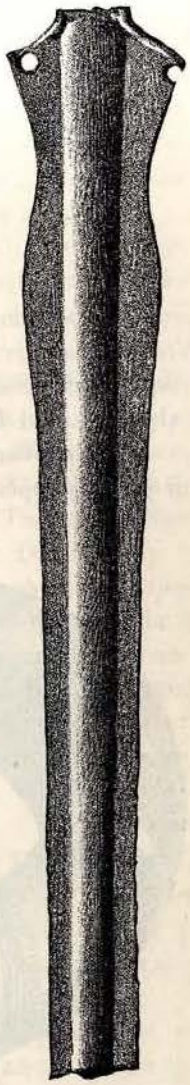

Slika 6.

Dobio sam ju posredovanjem oružničkog kot. stražmeštra Ivana Račića u Maglaju, koji mi reče, da seljaci utvrdo misle, da bi se na tom mjestu još koje šta naći moglo.

5. Broncani kelt, za kojeg je prionula veoma zelena hrgja. Istog je oblika kao i ovaj u *slici 3.* prikazani, samo što je nešto veći i deblji; dug je 10 *cm,* širok na bridu $3^1/_2$ *cm,* uho mu je odbijeno *(slika 5.,* $^2/_3$ nar. vel.). Izorao ga je seljak Mate Lazić iz Čardaka u svojoj njivi, u predjelu Gostović, u kotaru žepačkom. Dok se usjev s njive digne ja ću pokušati kopati na onom mjestu, ne bi li još šta našao.

6. Ulomak broncanog mača sa dva brida s izdignutom prugom po sredini, dug je 28 *cm* a širok u sredini 3·5 *cm;* na gornjem je kraju u obadva ćošeta po jedna rupa, gdje se je pričvrstio balčak *(slika 6.,* $^1/_2$ nar. vel.). Ovaj mač našao je jedan čoban u planini više sela Pridražića, u kotaru Dônja Tuzla. Tada bijaše mač čitav, no čobanin ga je slomio i manje komade izgubio.

7. Bakrena bradva sasvim plošasta. Izgleda da je imala na dônjem i gornjem kraju zaokružene oštre bridove za tesanje. Duga je 13 *cm,* široka na jednom kraju 4·5 *cm* a na drugom kraju 4 *cm,* debela je 2—4 *mm (slika 7.,* $^2/_3$ nar. vel.). Bradvu

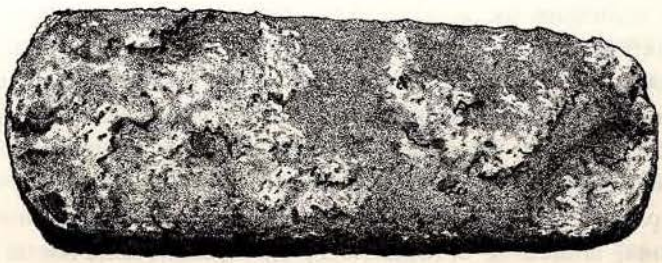

Slika 7.

su iskopali oružnici u Orahovačkom polju blizu rijeke Bosne kod Nemile (kotar zenički), kada su godine 1896. kod tamošnje kasarne kopali bunar. Ležala je u dubljini 3—4 metara.

Kad se je kopao ovaj bunar ustanovio je stražmeštar Volkmann nekoliko slojeva zemlje: prvi gornji sloj od finog pijeska bijaše debeo do 50 *cm;* za ovim je slijedio sloj zemlje, pomiješane finim sitnim pijeskom u debljini od 1 metra a prilično otvorene boje. Treći sloj bio je 1 *m* debeo i sadržavao je više zemlje nego pijeska; bijaše crne boje i ćutio se pod prstima mastan. Četvrti sloj, do 3 *m* debeo, u mnogomu je sličan trećemu, samo što se je u njemu našlo manje više krupnoga kamenja. U ovom sloju nagjena je naša bakrena bradva i po koja rbina od ilovastog posuđja. Za tim slojem došao je šljunak, te se je u njemu našlo obilje vode. Moglo bi biti, da je na Orahovačkom polju u predhistorijsko doba bila kakova naseobina, a lako bi moglo biti da je u davnini ovdje bilo korito rijeke Bosne, sada jedva 60—80 metara od tog mjesta udaljene, pa da je naša bradva upravo zaplavljena.

Народно вјеровање у Далмацији.

1. Орхо Марин.

У истину је чудновато ово ноћно страшило, плод бујне фантазије становника отока Брача. Они чврсто вјерују, да је „Орхо Марин“ нека врста морскога духа, који може иначе да лута и по земљи. Он имаде то главно својство, да се може по милој вољи претворити у који му драго ствар и у коју му драго животињу, али најволи да се претвори у магарца или пса. Имаде још и то својство, да може, кад се је једном претворио у једну од тих животиња, нарасти до огромне висине и трчати ненаткриљивом брзином.

Рекао бих да је његово посланство на земљи: да тражи по ноћи путнике па да их мучи. Претворен у магарца најрадије се сусрета са умореним путницима. Ево зашто. Путник уморан ухвати згоду па узјаше на њега — и не питајући се, чији би то могао бити магарац. Тешко сада путнику, јер тај магарац почне трчати да не може боље — и он би сишао, али није могуће; јер „Орхо“, док трчи, постепено расте у висину и када дође испод којега високога стабла, ту остави несретнога путника на једној грани што је могуће тањој, на којој он остане живећи у највећем страху, док му од којега пролазника не дође помоћ. Пошто га је „Орхо“ оставио на таковој грани, он отиђе напријед и како иде постепено пада, док не дође до наравне величине, па да тако опета превари којега сиромаха путника. Има их на Брачу, који ће ти се заклети на што год хоћеш, да су по ноћи видјели „Орха“ у подоби магарца, али да су били толико опрезни те не хтједоше на њ узјахати.

„Орхо“ у подоби пса такођер тражи жртава. Ево како. Он иде по селу да тражи људе, и то по ноћи, јер ваља знати да по дану не може никако из мора. Кад се приближио човјеку, тада гледа да му стане између ногу, а кад му је то успјело, онда нарасте за висину мјеснога звоника, па путника, који остане јахајући на његовим леђима, понесе до звоника и ту га стави на сами његов врх до у јутро, док га не скину помоћу љестава. Али кад је и у подоби магарца, ако не нађе доста високо стабло, понесе га на врх којега звоника. С тога брачки сељани кажу, да ваља добро по ноћи стиснути ноге, када опазиш којега пса, јер да би то могао лако бити „Орхо Марин“.

На отоку Хвару, који је веома близу отоку Брачу, у колико смо ми истраживали, нијесмо могли наићи на вјеровање у таково биће, каков је брачки „Орхо Марин.“ Ипак имаде с њиме неку сродност морски мећед, који се кадшто извали на жало или на морску „сику“. На отоку Хвару, обично рибари, зову га морским човјеком. Имаде их, који ће ти се заклети па штогод те воља, да су га чули нарицати као човјека. Зову га и „Орсо марино“. Он нема додуше својство да се претвара у друге животиње, али и о њему којешта причају. У Ивандоцу, малом сеоцу без попа и без учитеља, слушасмо једном од стара рибара приповиједати, да је једном у стара времена био човјек рибар, али веома зао, који ни самому Богу није праштао, кад би се нашто био расрдио. Једном да је ловио рибу удицом с краја. Пошто му рибарење није ходило најбоље за руком, стане грозно псовати Бога, а овај учини, те се је намах срушио у море и претворио у „морског човјека“, који у битности није ништа друго него морски мећед. Он често долази на жало или на коју „сику“ и ту наричући чини покору за своје гријехе. Такову покору чиниће до судњега дана, па се онда опета прометнути у човјека и најпослије умријети, а то за покору и казну.

У спљетском Велом варошу вјерују у неко морско биће, које је у много чему слично „Орху“. Пошто има нека посебна својства а поред тога и друго име, ми ћемо о томе бићу проговорити у посебном чланку.

У загребачком „Зборнику за народни живот и обичаје јужних Славена, свезак I.“ имаде на стр. 228. чланак под насловом: „Орбо (Орко)“. Чланак износи једва шест редака. Наишавши на Орка и на Брачу, ми смо се пропитали и за Орка око Врхгорца, видјевши да га г. Ујевић регистрира у реченом зборнику. Ево што смо дознали за врхгорачког Орка, а чега нема у поменутом чланку г. Ујевића. „Орко је морски дух. По ноћи само може да се претвори у магарца и у пса. Као магарац носи човјека на које високо стабло а као пас нараставши до огромне

висине баци човјека на земљу, гдје он за више ура остане као онесвијешћен. Но као пас најволи уздизати дјецу па их онда срушити, а кадшто знаде понијети дијете па и човјека веома далеко од мјеста, па га ту оставити.“ За овакове ствари најбоље је пропиткивати старију чељад; вјеровања у такова бића дубоко су у њима усађена.

Пријатељ, којему смо прочитали овај чланак, рече нам, да и око Сиња вјерују у слично биће, али му се није сјећао имена. Пође ли нам за руком да дознадемо штогод особито, у корист фолклористичних истраживања, не ћемо ни најмање жалити труда.

2. Мöра.

Та страшна ноћна мучитељица веома је добро позната нашему народу. Њезино главно обиљежје јест то, да се она може претворити у штогод хоће и да иде по ноћи душити чељад. Мöра, барем на отоку Хвару, није никаково ванземаљско биће, она је напросто која жена или баба, а може да буде мöром с тога, што живе у гријеху смртному, или јер се је родила, како би наши оточани казали, под „несрићном звиздом“.

Узрок, ради којега она иде по ноћи да души људе, јест тај, да им сиса крв. За сваку жену уопће, која спава када грми и сијева, држе, да је мöра и вишћица или штрига, али о овим потоњима биће говора у посебном чланку. Ево зашто то вјерују. Када грми, тада се мöре и вишћице сакупљају у „више“ небу под облаке, а јер не могу него само духом тамо, то им тијело остане мирно на земљи без душевног живота И оне жене, које обичавају да се по ноћи огледају у огледало, могу лако да буду мöрама или вишћицама. Али им није од Бога дано, да могу увијек по милој вољи ходити по ноћи да душе и сишу људима крв. Свакој жени-мöри знаде се, колико пута у години може отићи наоколо, а ако жели да отиће изванредно који пут, мора да изговори неке отајне ријечи, али их све жене-мöре не знаду; млађе треба да их прије науче од које старије. Али су ријетке које западне такова срећа, јер су оне међусобно, а то је збиља карактеристично, крвне непријатељице једна другој и завидне до скрајности. Кадшто знаду склопити пријатељство, али је оно привидно; то чине само за то, да узмогну лакше шкодити људима.

Мöра ће најлакше унићи по ноћи у једну кућу, ако преко дана добије од дотичне куће соли у зајам, с тога паметне и лукаве домаћице сумњивим женама не посуђују соли: испричавају се, да су и саме за час остале без ње. Кад смо стару једну баку у селу Свирчима близу приморске вароши Јелше запитали, зашто је погибељно посуђивати соли сумњивим женама, она нам је одговорила, да дотична просипље у малој мјери сô од те куће до своје, па да по ноћи, по том солнатом трагу може лакше ићи. Иста нам је старица казала, да јој је сољу доста натрти кључаницу од куће, у коју хоће да иде гушити, јер треба забиљежити, да се мöра може провући и кроз најмању шупљину, па с тога и кроз шупљину кључанице на вратима.

Мöра може да ступи у кућу, у којој хоће да души, у подоби које год ствари; најволи долазити у подоби мачке и мухе, па чак и кудеље, али најобичније бива да дође у подоби мухе. Прије, него притисне човјека, лагано зазуји. Она, како већ прије рекосмо, долази да сиса крв, и то или из освете или из саме љубави спрам дотичног мушкарца. Женске притисне мöра једино за то, да им се освети, а може им и млијеко повратити, али да ово којој учини, треба да јој дотична жена нешто тешко скриви. Иначе ју ријетко када пусти, а да јој барем дојке не изгризе.

Када жена опази да су јој дојке нагрижене, не смије дати дјетету да је сиса, прије него што их не намаже са три становите траве, јер би дјетету могло нахудити или би се могло напросто отровати. Мимогред буди речено да такове траве нијесу свакому добро познате. Жена мора се утећи становитој баби у селу, која такођер у исто вријеме мора да намаже дојке, и то уз неке отајне ријечи, којих она не каже свакому. Овакове ријечи она обично мало прије смрти повјери којој жени од родбине или пријатељици, али док је у животној снази не ће тога никако учинити, јер јој то доноси лијепе материјалне користи.

Тешко је додуше уловити мöру, али опет има начина. Ево како. Кад би човјек, на којему је мöра, могао икако да преврне (нека нам се дозволи израз, јер што ћемо, кад већ једном вјерујy, било им на здравље) ноћни суд, то би она остала под њим, а у јутро би се испод њега извукла жена-мöра. Практично је у вечер прије него човјек легне, да остави шкриљу близу кревета отворену, па да је затвори кад му мöра дође у походе. У јутро ће наћи у шкрињи жену-мöру и тада може да ју излупа по милој вољи и осрамоти пред свијетом. Има још начина како ју може човјек чути, када му ступи у собу. Ваља намазати шупљину од кључанице неком травом, за коју траву знаду само становите бабе у селу. Уза све то мöра може ипак унићи али напором и тако направи велику треску. Човјек чује и стоји приправан да затвори шкриљу или да обрне суд. Једном смо чули у селу Свирчима на Хвару приповиједати ову причу, како се је једна жена-мöра осветила другој жени-мöри. „Стари барба Иван (у селу: Ивон), којему је скоро сваке ноћи долазила мöра, није могао ни да гиди ни да чује неке становите жене у селу, за које је држао да могу бити мöре. Ипак поред свију му је била на носу стара сусједа кума Манда (у селу: Монда), јер која ће прије од ње: висока је, мршава, има високо чело, дуго лице, дуг нос, очи удубљене, подбрадак узвинут према носу, мањкају јој први зуби и к тому увијек долази најзадња у цркву а за подизања пресвете оштије и калежа нема мира: непрестано се миче. Сва та њезина физична и морална својства увјеравала су барба Ивана, да је она једна од најгорих мöра у селу, а к тому и вјештица (вишћица), па јер је с њом био у завади, нико му није могао избити из главе, да му она по ноћи не долази. Барба Иван мрмљао је и у себи се љутио, али се нигда не усуди да рече ни пô ријечи старој куми Манди. Али му једном напокон дотужи и он јој запријети, да ће ју убити, ако му икада више дође. Кума Манда мисли и мисли па се нечему и домисли. Таман прије неколико дана била се завадила са својом пријатељицом кумом Добром, такођер мöром као што је и она. Кума Манда је знала, као њезина пријатељица, када кума Добра иде гушити и сисати крв барба Ивану. Што ће она учинити, да јој се освети и уједно да умири барба Ивана. Пође к њему и увјери га, да га кума Добра мори. Него ако хоће, да ће му она намазати неком травом шупљину од кључанице. Кад кума Добра буде хтјела к њему, да он стоји приправан, и кад чује, да је унишла, да затвори шкриљу и да ће је ухватити. Тако се је и догодило. Кума Добра већ није хтјела од страха к барба Ивану, а кума Манда, да нико у селу осим ње не зна за ту траву, ходила је и на даље да сиса крв барба Ивану и тако се је она осветила обојици, али најтеже барба Ивану, који је и на даље грдио и псовао, али не већ мöру куму Манду, јер се је о њој био увјерио да је поштена жена, премда су га неки у селу обратно увјеравали.“ Кад би човјек хтио да испише све приче о мöрама, ваљало би да напише цијелу књигу.

Ако човјек, док је на њему мора, заструга ноктима или ножићем по зиду, то се све те огребине сјутра виде на лицу оне, која се је била претворила у мору. Тако огребена она не излази из куће и по тому, ако је сумњива, нема више двојбе да је она била.

Мора на отоку Хвару може да буде и дјевојка, али најволе убрајати међу море старе жене, било удате било дјевојке усиједелице. Ево што веле о мори на отоку Брачу.

Када се дијете роди у црној кошуљици, знак је, да ће оно ако је женско бити мора, док се не уда, а ако је мушко да ће бити вишњун, док се не ожени. Мора постаје од седме године; прије не може, јер до седме године дијете је невино без гријеха, па му Бог не допушта да чини икому зла. У вечер послије „Здраве Марије“ мора остави тијело на постељи успавано, а духом иде да мори. Она мори и старе људе али најволи морити младиће. Младић, кад дође да га мори, најбоље ако може да се ухвати за свој хрбат, јер тада ухвати саму мору, која му се онога истога часа претвори у руци у кокош. Ту кокош треба да он добро закључа у једну шкрињу. У јутру пак нађе у шкрињи ону исту дјевојку, која се је била претворила у мору. Она стане тада молити и заклињати младића да је пусти. Кадшто будне овакоме жао дјевојке, па јој даде штогод робе и пусти је кући, али често се деси да је прије добро излупа. Ипак многи их се младићи јако боје, јер их оне могу зачарати и учинити, да се у ње заљубе. Кад на човјека дође мора, па ако јој рече, да дође сјутра код њега питати соли, то ће она поуздано доћи. Сада може да јој се по милој вољи освети: гдјекоји је младић добро излупа, а гдјекоји задовољи се тијем, да је упозна, па је, како но се каже, држи на памети те је срамоти у селу гдјегод само може. Али док јој не даде соли, нема те силе, која би му је могла испред очију истјерати, јер она већ знаде, што је чека, кад би отишла својој кући без соли. Ево што. Зауставила би јој се вода, па би најпослије пукла. Даде ли јој човјек на „мирне“ соли, тада она више не долази да га мори, а да нема руга и срамоте у мјесту, тако обично и раде.

О свему томе чућеш неке гдје говоре таковим увјерењем, да би и паметнији човјек могао готово помишљати, је ли то истина, или не.

Ми познавасмо на отоку Брачу старца, који нам је највећим увјерењем и озбиљношћу казивао, да је у својој младости уловио барем десетак мора, а да их је на стотине приморао да дођу код њега питати соли, док га није једна била зачарала, али да га је неки свештеник молитвама излијечио.

3. Мањињорго.

Мањињорго имаде веома много сродности са „Орхо Марином“, који је нека врст бића, у које вјерују на отоку Брачу. Скоро скроз сродно биће регистрира се у загребачком „Зборнику“ од г. 1896., у које вјерују у околици врхгорачкој, а приопћио га је учитељ г. Ујевић. То биће из околице врхгорачке зове се „Орбо (Орко).“ И у самому називу та су два бића веома сродна, док „Мањињорго“, биће, на које смо ми наишли у сплетском Велом варошу, имаде с њима сродности само у дјеловању, док се у самом називу сасвим разилазе. Држимо да није било сувишно да ово припоменемо, и то ако не за друго, а то барем за компаративно обрађивање фолклоре.

У Сплету (граду) као и у његовим варошима: Велом варошу, Доброму (Добри, талиј: Pozzobon), Манушу и Лучцу, често се чује спомињати ријеч „Мањињорго“ а

пришивају је силовитим људима и људима напрасите ћуди, за тим богаташима, који се само шећу, као и сиромасима, који би хтјели да ништа не раде, већ да шетају и да се скитају од кафане до кафане, од крчме до крчме и т. д. То је име за поругу, али Мањињорго у битности није ништа друго него нека врст морског духа, који се по ноћи претвара у магарца.

За Мањињорга у Велом варошу кажу, да најволи по ноћи стајати у старим миринама и у двориштима у подоби магарца и ту он вреба згоду, не би ли кога ухватио. Око онога, који се на њ намјери, стане се ласкаво вртјети, док га не замами, те на њ' не узјаше. Кад је човјек на њ' узјахао, он одмах нарасте у висину и с ње баци човјека на земљу, гдје он остане за дуго онесвијешћен, или га напросто баци на које високо мјесто, а често с њим трчи више сати, док га не измори.

Ако човјек носи уза се светих моћи или благословљене траве, тада се не треба бојати, да ће га Мањињорго предобити. Он се додуше стане вртјети око човјека, али видећи најпослије, да му је све узалуд, стане трчати према мору, а како трчи, пушта из себе неугодне вјетрове и ђубре, и њим, а то је све зло, огњуши човјека, или како у варошу кажу, он га свега „излита“ од главе до пете, а то учини од љутине, јер га није могао свладати. Дошавши до обале морске, баци се у море силно заштропотавши, да се може и на даље чути. Од Мањињорга бране се, како смо видјели, светим моћима и благословљеним травама, али да се може и усмртити. Ево како. Ту може најбоље да послужи шиљасти нож са бијелим дршком и бијелим корицама. Ножем ваља махати отрага и тако се убије. Ако се маше сприједа, могао би човјек сама себе усмртити. Имаде баба, које знаду неке отајне ријечи, којима га се прогони.

Неки веле, да чују по ноћи у близини станова штропот, као да се гомиле ваљају, а то није друго, него који Мањињорго, не би ли тако измамио кога на поље. Кад се по ноћи чује такав штропот, не ваља излазити из куће.

Мањињорго може да се претвори и у надувену мјешину. Када човјек по ноћи набаса на такову мјешину, то се она котрља пред њиме; с тога кад би је човјек слиједио, ова би га радозналост завела Бог зна камо. Ако човјек имаде уза се нож са бијелим корицама и бијелим дршком, и ако њиме отрага маше, то се мјешина пропара а из ње изиђе неки веома неугодни мирис. Остане ли мјешина мирна, то пролазник мора да пази, да је не дотакне ногом, јер би је могао лако ончас преломити или на њој оболити. Ако имаде уза се светих моћи, не треба се је бојати. Вриједно је забиљежити, да се мањињорго у подоби мјешине најрадије показује женама, а у подоби магарца мушкарцима.

4. Мацић.

Мацић је најобичније и најчешће ноћно страшило на отоцима Хвару и Брачу. Мацића имаде и на отоку Вису: О њему може се рећи готово оно исто, што и о његовим друговима на горњим двама отоцима. У Спљету смо такођер наишли на Мацића, али пошто се овај у много чему разликује од хварскога и брачкога, то ћемо првом згодом написати о њему посебан чланак.

На Хвару вјерују, да Мацић није ништа друго, него душа малога дјетета, које је преминуло с овога свијета без светога крштења. Мацићи се приказују најобичније у вечер послије „Здраве Марије“ па до јутарњег звона, али најволи се

приказивати од једанаесте прије пôноћи па до треће уре послије пôноћи. Мацића је моћи видјети и у подне, или како на отоку кажу: „у срида дне“, јер је и то доба згодно за лутање духова. Али у подне моћи је набасати на Мацића тек гдјегод у пољу, а најприје љети за силне сунчане жеге. У селу Свирчима једном смо чули, да у подневно доба мртваци иду да траже воде. Мацићи се најрадије скитају по ноћи око кућа и то по ђубриштима. Мацић се у којешта претвара, али обично се показује у подоби малога дјечака са црвеном капицом. Он може да нахуди особито малој дјеци. Иначе не може да учини човјеку много зла. Његова је задаћа рек' би да само зановета људима и да им, како но се каже, баца клипове пред ноге.

Мацић знаде по ноћи да се увуче домаћици у кухињу, па јој у млијеко или у што друго баци неколико својих изметина. Мацићеве изметине скроз су једнаке изметинама миша. Имаде баба, које купе и помњиво чувају Мацићеве изметине, јер да оне доносе срећу. Једном приповиједаше нека баба у поменутом селу Свирчима, да кад би се Мацићу његовим изметинама могло намазати лице, да би тада од страха стао изметати само злато. За Мацића кажу, да се држи чисто и да често пере лице. Да није тај његов страх можда у савезу са његовом тежњом да буде увијек чист. Иста нам је баба потврдила, да су на поменути начин многи обогатили, али да благо стечено Мацићевим изметинама, претворенима у злато, не може да буде од Бога благословљено. Кад се је Мацић увукао у кухињу, па ако у њој не нађе што да поједе или попије, што би му било по вољи, тада из освете побаца све посуђе по кухињи, а јела и пића, која му нијесу по вољи, или баци на поље, или пролије, или, што је најчешће огњуси својим изметинама. Ако га затеку у кухињи при таковом дјелу, тада се он претвори у мачку, јер се боји да га не ухвате. Кадшто находи насладе и у тому, да не даде по ноћи укућанима мирно спавати, за то непрестано скаче по кући, сад из једне собе у другу, а сад опет с крова у двориште и обратно.

Мацић знаде по ноћи испребијати човјеку ноге тако, да му по њима изађу модрице. Док му туче по ногама човјек не чује ништа. Мишице такођер кадшто натуче, али све то јер му је он штогод скривио.

Имаде људи, у које се Мацић знаде страствено заљубити; таковима он доноси новаца и помаже их у сваком послу. Али они, који се боје Бога, по мишљењу наших сељана, не би имали примати никакове помоћи од Мацића, јер је то тешки смртни гријех. Ако му се људи, којима је Мацић помогао стећи благо, у чему замјере, то он знаде опета учинити, да за мало времена остану без ичега. Имаде неких богаташа, о којима неки тврде, особито старе бабе, да је то Мацићево масло. Ако човјек прогони Мацића, тада он трчи испред њега смијући се и ... del cul ne fece trombetta .... Dante-ов „Пакао“.

По ноћи, као и у подневно доба знаде се Мацић претворити у магарца. Када путник на њега узјаше, тада он стаде трчати и пушта вјетрове, а најпослије се измакне испод њега, а сиромашни се путник стровали на земљу. Овакова манифестација Мацића имаде доста сродности са брачким „Орхо Марин“, сплетским „Мањињорго“ и „Орбо или Орко“[1]) из околице врхгорачке.

---

[1]) Види о овому чланак у загр. „Зборнику“ од год. 1896. од учитеља г. Ујевића. О првим двама види наше чланке.

Мацић знаде, да је женама драга пређа, из које се плету бјечве и праве друге тканине. Он се знаде претворити у клупко пређе, знајући, да ће га жена дигнути и стати из њега плести бјечве или што друго, па када је дошла већ до конца саме радње, тада се оно стане расплићати, савијајући се у клупко па бјежати — и опет смијући се и пуштајући вјетрове. То је опет Мацић учинио из обијести или напросто да јој се за штогод освети. Имаде жена, које, када нађу клупко пређе, не ће започети никакову радњу прије, него се прекрсте до три пута са клупком у руци, јер ако је то Мацић, он ће, зазирајући од крста, као некрштена душа, побјећи уз велики штропот. Кадшто опет Мацић пушта жени да доготови радњу, које јој преко ноћи понестане. Имаде пастира, који ће ти устврдити, да им се Мацић више пута увукао у коју животињу, која тада постане веома обијесна. И у овому случају ваља до три пута прекрстити дотичну животињу. Када се завуче у млијечну овцу или козу, он испије све млијеко из ње, услијед чега животиња силно омршави, па често и оболи. Имаде баба, које знаду траву, којом се могу излијечити такове животиње. И тежаке у пољу знаде он бунити. У подневно доба, када је највећа жега и у које доба он може излазити, пролије им све вино из жбадња (омања дрвена посуда, према доњему крају шира а према горњему ужа. Дна, горње и доње, нијесу округласта, већ се много више приближују елипси. На жбадањ наличи мизарола, само што је много већа, а служи за пренос воде нашим сељанкама; оне помоћу конопа напрте мизаролу на леђа).

На отоку Брачу држе, да је Мацић нека врст духа, који претворен у наказна човјека са великим шеширом на глави иде само по ноћи. Преко дана се сакрива око кућа по ђубриштима или буњиштима (загонима). Вриједно је овдје припоменути, да се попут овога и сплетски „Мањињорго“ као и хварски Мацић радо скитају по ђубриштима. Њега је по мишљењу брачких сељана веома лако упознати, јер носи са собом увијек велику главњу, која се час види, а час опет не види. Осим што радо станује на ђубриштима, мило му је лутати и по гробишту или његовој близини. Ако се по ноћи сусретне на путу с којим човјеком, па ако га се овај престраши, тада Мацић нагне трчати за њим и кад би га ухватио, добро би га излупао. Ако га случајно не ухвати, то он ипак не одустаје од освете. Он ће већ наћи прилику. Он ће од ма гдјекуд набавити једну врећу, те је напунити ђубром (погани) и искренути је своју непријатељу управо пред кућна врата. Кадшто му знаде искренути по више врећа ђубра. Човјек, који је ноћ прије бјежао пред Мацићем, нада му се друге ноћи. Он га иза врата сакривен чека с једном граном од смокве, а када дође, тада га стаде лупати. Него ваља забиљежити, да се Мацић не смије лупати ничим другим, осим граном од смокве и то једино по леђима, јер би се иначе сви ударци познавали послије на самом човјеку. Видећи Мацић, да је био надмудрен, побјегне и иде да тражи човјека мање лукава, којему се освети и за првога, јер за њега нема горе ствари него кад га човјек превари.

Ко не жели да дође у сукоб са Мацићем, нека не иде на гробиште красти траву, јер се он највише љути на овакове безобразнике. За траву, која на гробишту расте, кажу да је Мацић сије и реди, па да је она његова својина.

Овакав Мацић је копнени Мацић, а пошто је уопће зле ћуди, нико не жели да се с њиме сусретне.

Још имаде морски Мацић. Морскога Мацића свако радо сусрета, јер овај обичава, као и хварски, доносити новаца и то на вреће. Но свакому не доноси новаца; оваки сретник ваља да се родио под „срићном звиздом“. Али кому је једном донио новаца,

мора свакако настојати, да га не увриједи, а к тому ваља да га добро храни — и то уштипцима (фритулама), који му јако иду у сласт. Још прве ноћи, када донесе новаца, ваља га угостити, а тако га ваља и у напријед гостити па ће он и даље доносити новаца. Уштипци морају бити веома добри; не можеш га преварити. Кад осјети, да нема уштипака или да су рђаво зготовљени, друге ноћи већ га нема, али мјесто себе пошаље свога друга, копненога Мацића, да му искрене неколико врећа ђубра пред кућна врата. У оваком случају копнени Мацић прође добро, јер му се нико у кући не нада. Осим тога благо, које му је морски Мацић донио, копнени му мало по мало носи из куће, а да човјек и не опази. Иначе благо, које Мацић носи, нема благослова.

Духовита је збиља ова прича о Мацићу и о некој удовици. Ми смо је забиљежили по казивању Брачанина Луке Халата.

Морски Мацић особито воли лијепе и младе удовице без дјеце, а то с тога, што оне немају мужа, који би му се могли осветити и што удовици, будући сама, достаје више времена да му прави добре уштипке. Једном се дакле морски Мацић заљуби у такову удовицу, младу, лијепу и без дјеце. Највећим увјерењем рекоше нам и њезино име, које ћемо ми на овом мјесту премучати. Једном Мацић дође к њој: донесе јој много новаца, а она га погости уштипцима, што је год могла боље. Мацић је редовито носио новаца, а она га гостила. Кад је Мацић запита за име, које му је служило у случају обране или освете, она му напросто рече, да се зове: „Сам-ја“. Удовици „Сам-ја“ најпослије додијало правити уштипке, јер већ и тако није знала, што да ради с новцима. Једне ноћи, кад је дошао Мацић, она постави на ватру таву, или како на отоку кажу „прсуру“ за уштипке, те нареди Мацићу да пуше у ватру. Он је послуша без приговора, јер ју је јако волио, а к тому једва је чекао часа да се наједе уштипака. Кад је жена бацила у прсуру први уштипак, хотимице је обали и тако облије Мацића врелим уљем по лицу. Мацић, као опарен, побјегне и не дође више к удовици. Кад је позвао више копнених другова, да га освете, ови га упиташе: „Ко те је опарио?“ а он одврати: „Сам-ја“. „Кому би хтио дакле да се осветимо?“ а он ће им: „Самој мени“. „Е па добро, кад баш хоћеш, кад је то твоја жеља, а ти држи“ — и они му дадоше толико ударача, да су му сви уштипци изашли на грло. Јаукајућ и превијајућ се, он је викао: „Осветите се Самој-мени, Самој-мени“ а они удри, те удри по њему. Рекоше нам, да су га лупали осам дана и осам ноћи, мислећи да му тиме чине највећу услугу. Од тога часа кажу да Мацић већ мало кому носи новаца, јер да се боји, да му је и опета не оправе, а и с тога, што су му копнени другови у оваковим случајевима ускратили сваку помоћ.

Лукавост ове младе брачке удовице подсјећа нас Одисејеве лукавости, који је казао Полифему да се зове „Нико“ и он јадник, ослијепљен од Одисеја, није знао, да рече него: „Нико ме ослијепи.“

На отоку Брачу, у сељачким круговима, чује се и ова прича о морском Мацићу.

Био је неки рибар, а имао врло лијепу и младу жену. Једном је ова отишла с њиме на рибе. У лађи су имали добрих уштипака, а Мацић, не буди лијен, донесе им новаца, само да добије уштипака. Кад су се и други пут скупа одвезли на море, ето ти опета к њима Мацића, који се је био намâзио. Али овога пута не нађе уштипака, а свему тому била је крива жена, која није хтјела да их приправи мужу за инад, а овај је знао, да за Мацића мора бити свакако уштипака, јер да би иначе могли зло проћи. Мацић оде, али се тешко освети. Конопом

притегне жену у море, а муж остане сам у лађи. Кажу, да ју је Мацић учинио у мору својом женом и да му за казну мора увијек приправљати уштипака, а њезин муж да би био сваки пут уловио златну рибу, кад би на оно исто мјесто бацио уља и брашна за уштипке. Тај рибар давно је умро, али и данас, кад би ко знао за оно мјесто па отишао те бацио брашна и уља Мацићу у море, да би уловио златну рибу. За ону жену кажу, да још те и данас живе на дну мора с Мацићем и да му увијек приправљa уштипака.

За сада ми биљежимо само оволико о хварском Мацићу и о брачким: копненом и морском. Сазнамо ли још штогод, забиљежићемо, а биће овакових прича свакако и више.

5. Тенци и вукодлаци.

Вјеровање у „тенце“ бијаше на отоку Хвару некоћ врло распрострањено. Данас се о њима мало што приповиједа. Тенцима данас обично плаше дјецу. Ми дознасмо тек толико, да они пребиваху понајвише у мрачним мјестима, а најрадије у старим и мрачним зградама, које имаду прозоре са гвозденим решеткама, кроз које су једино они улазили и излазили. Око старих и запуштених цркава такођер су радо обитавали. Кад смо у селу Свирчима запитали некога старца, што он мисли, како да су постали тенци, он нам рече, да је чуо приповиједати од свога дједа, да су „тенци“ душе оних попова (свештеника), који су опслуживали службу божију окаљани смртним гријехом. Они додуше да су се исповиједили прије смрти, али да сада као тенци чине покору на земљи, а највише около цркава. У цркву да смију, али само у „сакристију“. За свештенике-тенце, исти нам старац рече, да они по ноћи помагају облачити у сакристији оне свештенике, већ умрле, који се по ноћи дижу из гроба, док не изрекну оне мисе, које за жива нијесу рекли а морали су, или које су им од кога биле наручене, па их не извршише.

Исто тако и вјеровање у вукодлаке на отоку Брачу није већ тако живо, као што је једном било.

Вукодлаци се највише појављују у јесени за вријеме јематве, када се трга грожђе. У подоби одрпана човјека с мјешином преко рамена, они иду по ноћи красти грожђе, а исто тако и у подневно доба, јер и они као Мацић, могу у то доба излазити. Они се претварају и у друга бића, као кокош, гуштера и т. д. Као гуштер знаде вукодлак до капи исисати млијеко овцама, козама и кравама. Ако овака животиња нема млијека, тада јој исише крв. Радо се сакупља више њих, да по ноћи буче и да страше чељад. Приповиједају на отоку Брачу, да назад каковних стотину година није нико по ноћи био сигуран од вукодлака. Кога би били нашли вукодлаци по ноћи послије „мртвачкога“ звона, па до јутарње „Здраве Марије“, били би га ограбили и понијели гдјегод далеко, одакле би био морао кадшто и више дана путовати, док би кући приспио. И по крововима самих кућа, по ноћи, знали су узнемиривати мирну чељад[1]).

Данас — по причању народа — нема више на отоку Брачу толико вукодлака, па и нијесу више онако погибељни као некоћ, а то с тога, јер их је неки свећеник, који је живио пред каковних сто година, по пучком вјеровању заклео неким отајним молитвама и тим их протјерао у пећине и шпиље.

---

[1]) Ово потоње о вукодлацима испореди са нашим чланцима: „Маљиљорго“, „Мацић“ и „Орхо Марин“.

Брачани, сељаци дакако, ипак чврсто вјерују, да ће се вукодлаци опета до двадесет или тридесет година појавити, јер да је велико зло прикрило свијет: да се не иде у цркву, да се не моли Бога, да се краде, да се не штују старији и т. д.

На отоку Брачу тек да спомињу тенце, а на отоку Хвару нијесмо могли ништа дознати за вукодлаке.

Можда на Хвару „Мањавур“ одговара донекле брачким вукодлацима. Мањавуром обично плаше дјецу, да ће им се завући у тијело, ако не буду добра и послушна. Мањавур, као и вукодлак, шкоди на исти начин животињама.

Ма колико се пропиткивали, нијесмо могли ништа друго дознати о „мањавуру“.

6. Разна гатања с отока Хвара.

1. Кад је жена трудна, па ако случајно долети на кров од куће или у близину куће кукавица, или како јој на отоку наши сељани кажу „куквижа“ (талиј. civetta), не слути баш на добро, јер је то знак, да ће дотична женска породити женско дијете. Наши сељани много више воле мушку дјецу, јер ће им она у одраслијој доби у пољу помагати. Обратно бива, када на кров или у близину куће долети „совић“, јер ће дотична тада да породи мушко дијете. Тада је будући отац весео, а и мајка, јер веле Хварани: мајка весела је само онда, кад јој је муж весео. Али ако долети на кров или у близину од куће, било кукавица, било „совић“, не смије га нико споменути: свако се у кући мора причињати, као да га и нема, јер је то злобна птица; споменеш ли њезино име, мисли да јој се ругаш, а за освету имаде моћ, да се увуче трудној мајци у утробу и да направи од замет-нутога плода какову наказу: кукавицу, или совића, или чак учини, да мајка побаци прије времена.

2. Када птица „вивер“ [1]) по ноћи у шуми или гдјегод у близини од куће бучи, не смијеш излазити на прозор, јер би ти могло да нахуди, а ако му се случајно наругаш, могао би оног трена изгубити глас, или како наши сељани кажу „занимит“. Чути само вивера гдје бучи, могло би нашкодити некојима. Ми видјесмо стараца, који су у вечер зачепљивали уши памуком, само да не чују ноћни глас „вивера“. Вивер, особито зими, обичава долетјети на прозор, а то значи готову несрећу. Некоји, да се ријеше таковог похода, мећу на прозор благословљених ствари.

3. Убити мачку велики је гријех. Онај, који је убије, навуче на себе ништа мање него седам година проклетства. Наши сељани много се чувају, да не убију мачку.

4. Када кокош закукуриче, треба је одмах убити, јер то не слути на добро. Овдје нам је забиљежити нешто карактеристично. Ми наиме у Спљету наиђосмо на шљедбеника Мојсијеве вјероисповијести, који је тражио такову кокош, јер да она носи срећу!

5. Када по ноћи ходаш вани, ваља да носиш уза се мало благословљена лишћа од маслине, јавора и т. д.; али је нада све најбоље да поведеш са собом једнога црнога пса, јер ти тада по готово не ће ништа нахудити. Најпогибељније су уре од пôноћи па до јутарње „Здраве Марије“.

---

[1]) „Вивер“ је птица, скоро као кокош велика и смеђег перја. Лијета само по ноћи.

6. Када гавран прелети преко нечије куће, не слути баш на добро: он носи смрт. И када си на двору, није лијепо, да ти гавран прелети преко главе.

7. Гуштерицу (гушћерицу) велика је грјехота убити. Наши сељани вјерују, да су блаженој Дјевици Марији једном биле оболиле дојке, кад је дојила Исуса, и да јој се било покварило млијеко. Гуштерица исиса јој покварено млијеко и Марија оздрави. Када си гуштерицу убио, она врти тада репом и тим те проклиње.

8. Када нађеш гдјегод на путу кожу (кошуљу) од змије, слути на добро. Прича се, да ако ју сатареш и тим прахом прођеш руке, да ти се више не ће знојити.

9. Велики је гријех убити пчелу, а исто тако не смијеш за њу казати, да је цркнула (крепала), већ умрла. Наш је народ држи с тога у толикој части, јер она даје восак, од којега се праве свијеће воштанице, које се у цркви на жртвенику пале. Међу нашим сељанима може се чути: „да није чеде и овце не би се могла миса рећи“, а то зато, јер прва даје восак, а друга вуну, од које се прави црквено рухо за богослужје.

10. У змију не смијеш никада пуцати из пушке, јер би тане могло да одбије натраг па убити тебе, док њој не можеш њиме нашкодити.

11. Ако нетом снесеним јајетом од црне кокоши, особито док је још топло, намажеш очи, не ћеш лако на њима оболити.

12. За славуља кажу, да не пјева никада близу гнијезда, јер да би му га тада лако нашли. Његово пјевање опонашају са: „ћин, ћин, ћин — ћјурлу, лулу, лин!“ па га с тога можда и зову на отоку ћурликавац. Држе за велику грјехоту разврћи његово гнијездо или га убити.

13. Када те уједе пас, тада је добро да привијеш на рану неколико његових длака, јер ће ти тим бити боље.

14. Ако те је убола пчела, или оса, најбоље је да убереш мало лишћа од трију трава, па да њиме намажеш убодено мјесто, јер ће ти тако олакшати.

15. Када ти случајно долети у кућу велика муха месарка, треба је одмах убити или је протјерати. Њезина појава не слути на добро: она носи тобож смрт.

16. Када дјевојка улови бабицу *(Cocinella septempunctata)*, метне је на длан од руке, па јој говори све дотле, док не одлети: „Рец ми, бобе, ди ћу се удат.“ На ону страну, прама којој бабица полети, дјевојка ће се удати.

17. Када на човјека или жену навали златин (жутица, жућаница, *icterus*, талиј. iterizia), тада је најбоље отићи у коју гору, из које се иначе не може чути глас пијевца, и из које се не може видјети море, па се ту попети на један бор. Када се је човјек попео на бор, тада други један ваља да стане испод њега па га сјећи сјекиром, а други опет мора сакривен викати: „ча чиниш?“ Онај, што сијече, мора одговарати: „Сичем, за да се ови бор већ не помлади и за да се овему човику злотин већ не повроти.“ Упит и одговор мора се до три пута поновити. Послије свега тога, вјерују, да ће човјек скоро сасвим оздравити.

18. Када ти долети у кућу животињица, коју на отоку зову „шапјерин“ и „дивљи прасац“ *(oniscus)*, то је знак, да ћеш ти или ко од укућана добити писмо.

19. Када опазиш у кући животињицу „галију“ *(miriapoda* = стонога), не смијеш је убити, јер она носи срећу. На отоку јој неки обичавају казати: „galia, se ti porti bone nove resta, se no va via[1]). Ако остане, то је знак, да носи добре вијести.

---

[1]) Галијо, ако носиш добре вијести, остани, ако не, тада аиде.

20. Ако се убодеш на драчу од „шкарпуна“ (нека врст црвене рибе, у знаности познате под именом *Scorpaena porcus)* [1]), трпиш ужасне боли, а наши сељани чврсто су увјерени, да ће ти одланути, ако прокадиш убодено мјесто на чађу од луча. Не знам, колико у овом вјеровању има истине. Свакако је то веома карактеристична народна љекарија.

21. Ако прстом кажеш звијезде, изаћи ће ти по руци мали и тврди чупки, које на отоку зову „брадовнице“.

22. Ако прећеш преко дјетета или момчића, који још расте, треба да прећеш опет преко њега, али с противне стране, иначе не ће више расти. У првому га случају „прискочиш“, а у другому га „одскочиш“.

23. Ако те сврби лијеви длан од руке, тада ћеш добити новаца, а ако десни, тада ћеш издати новаца.

24. Кад ти игра лијево око, не слути баш на добро. Неки опет то исто кажу и за десно око, па сад вјеруј, коме те воља.

25. Ако зубима угризеш језик, задесиће те јамачно какова несрећа.

26. Кад сањаш о мртвима, не бој се, јер наши сељани кажу: „мортви носи живега“.

27. Ако си разбио огледало, или сô просуо, задесиће те какова невоља.

28. Старој жени уопће немој никада посудити соли, јер би могла доћи по ноћи, да те гуши као „мöра“ или вјештица.

29. Прије, него изађеш по ноћи из куће, добро је — вели — да се прекрстиш до три пута, а кад си изашао, опет је добро, да учиниш руком по зраку до три крижа и то сприједа и отрага. Осим тога није добро, да се обазиреш натраг. Ако набасаш на какову приказу, мораш је до три пута упитати: „Куме, кумпоре, је л' вон чо потриба?“ Ако је која добра душа из чистилишта, она ће ти казати своју нужду и жељу па ишчезнути. Иначе не смијеш никому казати, да си ишта видио ил' чуо, јер би ти могло „наудити“. Ако не добијеш никакова одговора, а приказа остаје, то је знак, да имадеш пред собом осуђену душу или каквога злодуха; прекрсти се до три пута, па ће ишчезнути. Таковим приказама кажу на отоку: „сатвор“ и „нолижа“. У такову „сатвор“ не смијеш пуцати, јер је не можеш убити, а к тому би пушчано зрно могло одбити натраг, па тебе убити. Видили смо, да се то исто збива, ако пуцаш у змију. (Бр. 10.)

30. По ноћи, па уопће у које му драго доба, не смијеш ићи на гробље за окладу, јер би могао чак и умријети.

31. Онакав, какав си на нову годину, биће ш кроз цијелу годину.

32. Када штогод изгубиш, тада једноставно пљуцни на длан од лијеве руке, па удри по пљувачи су два прста десне руке. На ону страну, на коју полети пљувача, тражи изгубљени предмет.

33. Када дјевојка куха, па ако се на посуди ухвати много малих црвених искрица, то је знак, да ће имати много сватова када се уда. Тим малим искрицама кажу: „свађа“.

34. Ако љеваш у чашу прије воду па вино, то ће ти жена рађати женску дјецу, радиш ли обратно, родиће мушку.

35. Када ти се вино пролије на столу, значи весеље, а вода значи сјету; ако ти се проспе сô, слути на велику несрећу.

---

[1]) Другу једну рибу, нешто смеђе боје, зову шкарпина *(Scorpaena scrofa)*. Од убода ове рибе лијечи се народ истим средством.

36. Када ти је испао зуб, или када си га сам извадио, мораш га пребацити преко главе и не дизати га више, јер ти иначе не би израстао други на његову мјесту.

37. Нејакој дјеци не смијеш дозволити да се играју ватром, јер ће ти по ноћи сквасити постељу властитом водом.

38. Када ти изађе на оку мали црвени чир, то је знак да ће ти родити мајка или која друга жена од родбине. Такови мали црвени чир зову на отоку: „чмик".

39. Када те спопадне штуцавица, а ти гуцни три пута воде, па ће те минути, а пошто је она знаком да те неко спомиње, то ће ти и тада проћи, ако погодиш, ко те спомиње.

40. Када ти се испод језика појави чирић, којега на отоку зову „јаштерица", а ти запитај којега твога пријатеља, да ли хоће што купити код тебе, па ако ти одговори, да хоће, а ти му тада по хварску кажи: „мени јашћерица прошла а теби дошла". Теби ће тада по народном вјеровању проћи, а твој ће га пријатељ добити.

41. Не смијеш љуљати зипку, када у њој нема дјетета, јер би могло дијете оболити, па и умријети.

42. Када пламте двије свијеће упоредо, једну треба свакако или одалечити или угасити, јер не слути на добро: слути уопће на зло, али обично на смрт, на пошљедње зло, како наши сељани казу.

43. Наши сељани вјерују у чаре (чарања). Ако дјевојка улије момку у које пиће три капи своје крви, тада ће се он страствено у њу заљубити, те нема више снаге, која би га од ње могла одалечити. Ако му даде да попије више од три капи, може лако полудити, па и умријети. Али такова женидба нема благослова; одмах послије женидбе човјек изгуби љубав за своју жену, а што је горе, постепено губи умну снагу. О тому тако суде наши сељани.

44. Ко жели да види кога од својих покојника, мора се чврстим уфањем у свети четвртак исповиједити и причестити, а у вечер за вријеме процесије мора остати код своје куће, гдје ће му се приказати очекивани покојник.

45. Ко разврзне женидбу, чини један од највећих гријеха, а за цијели свој живот не може већ да буде сретан. Због таковог гријеха вјерују да се најдуље остаје послије смрти у чистилишту. Ми познајемо у једному селу на отоку Хвару жену, која тврди, да јој се је једном у свети четвртак у вечер за процесије приказао у бијелој одори са свијећом воштаницом у руци њезин покојни муж и да ју је замолио, да му даде рећи за душу толико и толико светих миса, јер да му је још за више од стотину година чамити у тамници, а то с тога, што је за живота разврзао женидбу између двоје младенаца, те још тврди, да јој је рекао, да такови преступници трпе највеће муке у чистилишту.

46. Иглу, или који други оштри предмет, не смијеш посудити ни даровати оному, ко ти је добар пријатељ, ако га прије лагано не убодеш, јер би ти дотични могао лако постати непријатељем. Ако је оштра ствар веће вриједности, то је доста, да ти онај, којему је дариваш, даде ма било само један новчић, јер је тако већ искључена могућност, да ти постане непријатељем.

47. Када ти ко умре у кући, а вино ти је још у пивници, тада мораш на брзу руку из сваке бачве пропустити малко вина, иначе би ти се исто могло сасвим лако покварити. Колико могасмо сазнати, оно вино пропушта се као дар дотичному мртвацу, јер би другчије он сам дошао да га узме и тим га могао покварити.

48. Китом од бора не смијеш никога да шибаш, јер би дотични могао усахнути, или не расти више.

49. Ако је којој баби брада одвише избочена, нос дуг, очи удубљене а лице кошћунасто, такова је баба по суду нашијех сељана вјештица, или мора.

50. Када пијеш, немој да љеваш вино у чашу преко руке, јер ћеш се опити.

51. Ако не ћеш да будеш учаран, а ти носи увијек једну бјечву наопако. (У Спљету ће те н. пр. свјетовати, да носиш увијек наопако три која год комада од твоје одјеће.)

52. Кад у исто вријеме киша пада и сунце сијева, на Хвару вјерују, да се тада жене губави, па вele: „сунце и дорж (дажд, киша) жениду се губови.“

53. Вилицом не смијеш бадати у кору од круха, јер је то гријех.

54. Ако мртвацу нијеси пришио ногу уз ногу, то ће он послије погреба лутати као приказа по земљи.

Антун Илија Царић.

Zemaljska štamparija u Sarajevu. — Земаљска штампарија у Сарајеву.

Sarajevo, oktobar—decembar. **1897.** Сарајево, октобар—децембар.

GLASNIK ZEMALJSKOG MUZEJA U BOSNI I HERCEGOVINI.

ГЛАСНИК ЗЕМАЉСКОГ МУЗЕЈА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ.

Nalazak zlatnih novaca u Osijeku.

Priopćio

profesor **Vjekoslav Celestin.**

Ovoga proljeća nagjoše radnici, kada su pravili kaldrmu, više komada zlatnih novaca, nešto srebrnih, jedan prsten s gemom i komad zlata, koji je bio uvijen i stučen. Zlatni novci pripadaju carevima Elagabalu i Severu Alexandru, a srebrni novci dobu Gordiana III. Iz ovog doba biće i prsten i onaj zlatni komad. Svi ovi komadi vrlo su dobro sačuvani.

ELAGABAL.

	Lice	Zaličje
1.	IMPANTONINVSPIVSAVG Lovor-vijencem ovjenčana glava na desno.	ADVENTVSAVGVSTI Car jaše na konju na lijevo, desnicu je podigao, u lijevici drži koplje.

Težina 6·48 *gr.* — Modul 5. — Cohen, IV., str. 323., br. 5. — 1 komad.

2.	IMPANTONINVSPIVSAVG Lovor-vijencem ovjenčana glava na desno.	INVICTVSSACERDOSAVG Elagabal žrtvuje pred tronožnim žrtvenikom, lijevo u polju zvijezda.

Težina 6·37 *gr.* — Modul 5. — Cohen, IV., str. 330., br. 59. — 1 komad.

3.	IMPCAESANTONINVSAVG Lovor-vijencem ovjenčana glava na desno.	MARS—VICTOR Mars koraca na desno, nosi koplje i tropej.

Težina 6·32 *gr.* — Modul 5. — Cohen, IV., str. 334., br. 108. — 1 komad.

4.	IMPANTONINVSPIVSAVG Lovor-vijencem ovjenčana glava na desno.	PMTRPIIIICOSIIIPP Sol stoji okrenut na lijevo, ogledava se, diže desnu ruku, u lijevoj drži kruglu i bič; lijevo zvijezda.

Težina 6·37 *gr.* — Modul 5. — Cohen, IV., str. 341., br. 181. — 1 komad.

Lice — Zaličje

5. IMPANTONINVSPIVS — PMTRPIIII—COSIIIPP
Lovor-vijencem ovjenčana glava na desno. — Sol stoji okrenut na lijevo, diže desnu ruku, lijevom drži kruglu i bič.

Cohen, IV., str. 341., br. 183. — 3 komada[1]).

6. IMPANTONINVSPIVSAVG — PMTRP—IIIICOSIIIPP
Lovor-vijencem ovjenčana glava na desno. — Sol koraca na lijevo, diže desnu ruku, u lijevoj bič. Odijelo mu s ramena lepršа.

Cohen, IV., str. 341., br. 183. Coin différent. — 1 komad.

7. IMPCAESANTONINVSAVG — PONTIFMAXTRIIPCOSIIPP
Lovor-vijencem ovjenčana glava na desno. — Roma Nicephora sjedi okrenuta na lijevo, u desnici drži Victoriju, u ljevici koplje, pod njom štit.

Težina 6·47 *gr.* — Modul 5. — Cohen, IV., str. 345., br. 229. — 1 komad.

SEVERUS ALEXANDER.

Lice — Zaličje

1. IMPCMAVRSEVALEXANDAVG — MARTIPA—CIFERO
Lovor-vijencem ovjenčana glava na desno. — Mars stoji okrenut na lijevo, u desnici drži maslinovu grančicu, u ljevici koplje.

Težina 6·31 *gr.* — Modul 5. — Cohen, IV., str. 419., br. 172. — 1 komad.

2. IMPCMAVRSEV—ALEXANDAVG — PM—TRP—COSPP
Lovor-vijencem ovjenčana glava na desno. — Jupiter stoji okrenut na lijevo, u desnici drži munje, u ljevici koplje.

Težina 6·17 *gr.* — Modul 5. — Cohen, IV., str. 422., br. 203. — 1 komad.

3. IMPCMAVRSEVALEXANDAVG — PMTR—P—COSPP
Lovor-vijencem ovjenčana glava na desno. — Mars stoji okrenut na lijevo, u desnici drži maslinovu grančicu, u ljevici koplje.

Težina 6·34 *gr.* — Modul 5. — Cohen, IV., str. 423., br. 206. — 1 komad.

4. IMPCMAVRSEV—ALEXANDAVG — PMTRPC OSPP
Lovor-vijencem ovjenčana glava na desno. — Salus sjedi okrenuta na lijevo, desnicom hrani zmiju, ovijenu oko žrtvenika, a ljevicom se podupire o naslonjač.

Težina 6·23 *gr.* — Modul 5. — Cohen, IV., str. 424., br. 219.

---

[1]) Od ovih je jedan prodan prije nego li je dospio u gradski muzej, a jedan je komad darovao iz istog nalaska g. J. W. Müller.

Zlatni komad, koji je nagjen zajedno s novcem, imao je oblik šiljastoga štapića, no našao se uvijen u obliku dugoljaste karike. Težina mu je 47·4 grama.

Komad neobragjenog zlata ($^1/_1$ nar. vel.).

Zlatni prsten, eliptičnog oblika imade s gornje strane gemu (intaglio) od ahat-kamena, u kojemu je urezan 7 *mm* visoki legionarski orao, koji stoji okrenut na lijevo te u kljunu nosi vijenac i gleda natrag. U ovog

Zlatni rimski prsten ($^1/_1$ nar. vel.).

Otisak geme ($^3/_1$ nar. vel.).

prstena nije ni rub zanemaren, ma da su Rimljani na rub slabo pazili. Na široj je strani ovaj rub skroz zarezan te imade s obadvije strane vijenac od kruglica.

Prsten ima težinu od 33·87 grama.

Археолошке биљешке из Босне и Херцеговине.

Приопћио

Фрањо Фиала, музејски кустос.

(С једном таблом и 8 слика у тексту.)

Нађени поједини комади из бронцаног доба.

У *слици 1.*, $^1/_1$ нар. вел., приказани бронцани келт нашао је на једној парцели села Зовик у рогатичком котару неки сељак, радећи на њиви, а господин котарски предстојник Станислав Бабински даровао га је збиркама земаљског музеја. Тај нас комад у једну руку занима ради свог облика, у другу због својих незнатних димензија; то је најмањи од келтова, што су доселе нађени у Босни. Дугачак је 44 *mm*, оштрица му је широка 34 *mm*, а премјер елиптичког тулца 23 *mm* и 19 *mm*. Бокови тог шупљег келта су на ономе мјесту, гдје се натиче топориште, понешто натегнути. Украсом ваљаће сматрати два попречна ребарца непосредно испод окрајка тулчевог. Претраживањем находишта није се наишло на трагове ни гробова ни прехисторичке насеобине.

Слика 1.

Слика 2.

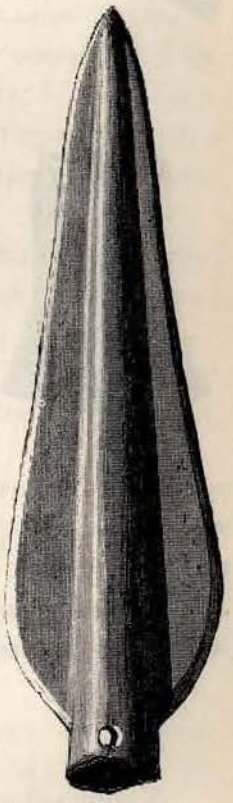

Слика 3.

Бронцани копљани шиљак, *слика 2.*, $^2/_3$ нар. вел., потјече из околице села Бајовци у столачком котару, гдје је нађено неколико зидова римске провенијенције. Од прехисторичких рукотвора нађен је доселе само споменути бронцани објекат. 62 *mm* дуга плојка има облик симетричког петерокута, који је на угловима заобљен; укупна дужина копљаног шиљка износи 102 *mm*. Тулац се продужује попут шупљег

шкриљевца, у којима има доста воде; усред тих растворина налазимо уз велике громаде свјетло сивкасте садре (Gyps) малено комађе (нешто веће од човјечје главе) прилино раствореног шупљикастог доломита (Zellendolomit, Rauchwacke). Налазак азбеста везан је, како се до сада утврдило, управо на ове громаде шупљикастог доломита, јер их азбест или покрива као нека превлака, или их просјеца.

Шупљикасти доломит и садра припадају хоризонту белерофонског вапненца — најгорњи слој пермске формације, — који се је хоризонт у Босни већ више пута утврдио.

Халиловачки азбест је модрикасте боје и сјаји се попут свиле; врло је фин и танких нити те се с тога лако може прести. Према приликама, у којима се налази, врло је често прожман глином, која садржаје жељеза.

По кемијској анализи, коју је обавио рударски савјетник г. Л. Шнајдер у ц. кр. главном покусном уреду у Бечу, има осинац из Халиловаца ове састојине:

SiO_2 кремене киселине	54·10%
Al_2O_3 глинокиса	—
Fe_2O_3 жељезног оксида	15·76 „
FeO „ оксидула	7·33 „
MgO горчике (Magnesia)	12·60 „
CaO вапна (кемичког)	1·44 „
NaO содуна (Natron)	5·40 „
KO лужине (Kali)	0·45 „
CO_2 угљевне киселине	0·09 „
воде	—
губитак код гријања, пошто се излучила угљевна киселина	2·81 „
укупно	99·98%.

Анализа пак, коју је предузео на загребачком свеучилишту господ. др. С. Бошњаковић на халиловачком азбесту, пошто га је испрао у прорјеђеној солној киселини и осушио на ваздуху, дала је овај резултат:

влаге	4·18%
губитак код гријања	6·07 „
SiO_2 кремене киселине	52·35 „
Al_2O_3 глинокиса	5·47 „
Fe_2O_3 жељезног оксида	15·36 „
MgO горчике	10·39 „
KO лужине	4·37 „
укупно	98·19%.

Разлике између обих анализа имаће свој узрок у тому, што азбест, анализован у Загребу, није био посве чист од нузгредних минералија.

Покушаји, што се чинише с халиловачким азбестом код рударског сатништва у Сарајеву, показали су, да се не топи у завареној, концентрираној сумпорној киселини, да се под пухаљком (Löthrohr) нешто стисне но да се не тали, и да при томе постаје крхак.

Без сумње је азбест халиловачки секундарна творевина. Од обају главних скупина азбеста, у које се дијеле до сада познате врсте азбеста, разликује се битно, и то од рожнастог (Hornblendeasbest) мањом садржином вапна, од серпентинског азбеста мањом садржином горчике (Magnesia) и воде, од обају пак већим постотком алкалија и жељеза.

У непосредној близини садањег налазишта нашег азбеста није се до сада нашло ни амфиболско ни серпентинско камење. Ја сам ипак у једној јами крај селишта Крнета у општини Дубовик-Алајбег под огромним множинама шкриљевчевих грудина нашао комаде ванредно свјежег серпентина (змијевца), а један оружник с постаје Хашањ, који је видио комад серпентина, што сам га са собом понио, приповиједао ми је, да овакав камен сачињава читаву хридину у близини Дубовик-Алајбега, које је село у зрачној линији од Халиловаца на запад далеко до пет километара.

Данас се не може изрећи сталан суд о томе, како ће се развити и исплатити рудокоп на азбест, јер је за сада рад ограничен на прво налазиште и јер читави посао још није уређен по чврстом правилу. Но пошто се дневни успјех додуше лагано, али сасвијем стално диже — данас се добива дневно око 200 килограма, — то ова околност соколи на даљи рад и то тим више, јер онамо има јефтиних радничких сила у довољному броју.

Табла I.

Уз чланак „Археолошке биљешке из Босне и Херцеговине“.

Tetraedrit iz Maškare kod Gornjeg-Vakufa u Bosni.

Gosp. Dr. M. Kišpatić donio je prošle godine iz Bosne jedan tetraedrit te je imao dobrotu predati mi ga na analitičko istraživanje.

Čistoća i svježost rude znatno mi olakšala tešku inače analizu, koju sam obavio u laboratoriju gosp. dra S. Bošnjakovića, koji mi je i stručnjačkim svojim savjetom bio na pomoći, na čemu mu budi ovdje izrečena moja najtoplija blagodarnost.

Rudarsko satništvo za Bosnu i Hercegovinu priopćilo mi je pak ove podatke o nalazištu istraživanog minerala.

Jama, gdje se vadi ovaj sinjavac (Tetraedrit, Fahlerz) nalazi se u planini Maškari kraj Gornjeg Vakufa, a leži u kompleksu škriljevca (Schiefer), kojeg valja ubrojiti megju kristaliničke škriljevce. On se sastoji u većoj časti od sivkastog i tamnobojnog glinenog škriljevca (Thonschiefer), ali se ondje nalazi takogjer pravi škriljevac-sjajnik (sljudovac, Glimmerschiefer) u naizmjeničnim slojevima s bjelutkom (kremenom, Quarz).

Slojevi čitavog kompleksa škriljevca leže spram hore 5 te se spuštaju u pravcu na zapad u kutu od 40—50°.

Škriljevci prosječeni su prodorom, koji je upravljen na horu 23 te se spušta prama istoku u kutu od 30—40°.

Ovaj se prodor vremenom ispunio sinjavcem i njegovim rastvorinama (detritus): malahitom i azuritom, pa onda težunom (Schwerspath), ilom (Lette), kremenom (Quarz) i ociljevcem (Eisenspath).

Uopće mogu se razlikovati dvije skupine:

a) jedna od cijelca težunovog,

b) druga od cijelca ociljevčevog.

Cijelac, koji sastoji od težuna pomješan je s ilom te se nalazi pretežno u gornjem horizontu, dok se ociljčev cijelac, koji se upravo sada kopa, deblja prema dubljini.

a) Težun (ili težac) bijele je boje, zrnast kao šećer ili jedar, te sačinjava gromade bez stalnog oblika.

U prelomu pokazuje iglice i slabi sjaj. Često ga nalazimo u obliku zemljanog praha zagasite, žućkaste, crvenkaste ili bijele boje. Prema dubljini postaje sve to jedriji i kremenast. U težunu je sinjavac ili na krupno uprskan ili udružen s malahitom i bakrenim lazurom; ove potonje dvije rude nastaju uplivom vode, koja sadržava ugljevne kiseline, te daju sinjavcu lijepu zelenu ili modru boju. Debljina ovih baritskih rudnina iznosi poprječno 35 *cm*, najviše pak 60 *cm*.

Sinjavac je obično poluruda (mittelerzig), ali ima i ovećih jedrih partija, koje ipak nijesu većeg obima, već su koritasto uložene u kamen.

Poprječno valja uzimati baritske rudnine kao polurudu. Pošto se daju laglje izragjivati nego siderit (ociljevac), to se već prije kopaše, što se razabire iz tragova starih rudarskih naprava kao: tesanim podvlakama, troskovištima, ostancima rude i loncima za taljenje.

b) Uz sinjavac nalazi se takogjer kremen sa sideritom. Kremen se nahodi u velikim komadima, sjaja je kao staklo i prilično je tvrd. Ociljevac (siderit) jedar je, ali se nalazi i u kristaliničnom obliku (rhomboëd) s iskrivljenim plohama romboedera. Lako se lomi, ponešto je proziran i obično žućkasto-sive, žute i mrke, a rijetko kada bijele boje. U otvorenim hodnicima dobiva uslijed upliva vode zagasitu, katkada sasvim crnu boju, te nije više proziran. Ovo biva uslijed tvorbe željeznog i mangan-oksid-hidrata. Sinjavac je i ovdje na debelo uprskan, rijetko ga nalazimo kao slabu ili krupnu rudninu. Debljina njegovih slojeva ne prelazi, koliko se dosada utvrdilo 60 *cm*, poprječno su slojevi debeli 35 *cm*. Nahode se takogjer kristali (tetraeder i protu tetraeder).

Tetraedrit iz Maškare uložen je u žućkasto sivom ociljevcu (sideritu), koji je sagragjen od krupnog kristaliničnog zrnja. Ociljevac je u kemičkom pogledu čist. Tetraedrit dolazi sad u manjim, sad u većim partijama, a svuda ga prate kremene iglice, a takovih iglica ima mnogo razbacano i u sideritu. Ove su iglice bezbojne i prozirne te se radi oštrog sjaja teško luče od krhotina tetraedrita. Većih, kao mlijeko bijelih ledaca ima vrlo malo. Pod mikroskopom vidi se kako tetraedrit zalazi megju siderit, pa kako u jednom i drugom leže igle od kremena.

Tetraedrit je vrlo lijepe vanjštine, oštra kovna sjaja te ociljno sive boje. Svagdje je jedar (derb), bez kristalografskih obrisa, a gdje graniči sa sideritom, tu mu je dodirna ploha glatka i diamantnog sjaja. Samo na jednom mjestu opazio sam mali kukanac, koji se je tek pod jakom lupom prikazao kao skup vrlo sitnih ledaca, gusto zbijenih jedan uz drugi, a plohe bile su im većim dijelom oble i isprutane te uopće nesposobne za kristalografska mjerenja.

Lomi se plitko ljušturasto, kalavosti nema; crt je smeđe-crn, a prah je crn. Pred puhaljkom (Löthrohr) se raspucava, zatim se tali u krhku kuglju sive kovinske boje, a kod toga razvija gust, bijel antimonov dim. U tikvici (Retorte) raspucava se i tali te daje tek vidljivi, blijedo žuti sublimat; u otvorenoj cijevi daje smeđe-crveni te crveno-žuti prehlap. Kraljeva voda (Königswasser) posve ga rastvara.

Na površini tetraedrita uhvatila se mjestimice olovasto siva kora zemljasta sastava, koja se u sumpornoj i u dušičnoj kiselini teže topi nego u solnoj kiselini. Kod otapanja u kiselinama razvija se iz te kore ugljična kiselina, a iz rastopine taloži se sa amonijakom željezo; drugih sastojina nema. Ovdje se dakle ne može govoriti o kakovoj rastrošbi tetraedrita, već je on na tim mjestima kao nahukan zemljastim željeznim karbonatom.

Starije lomne površine prevučene su tankom, kao zlato žutom, pa i šarovitom prevlakom (membranom) od bakrene pakovine (chalcopyrita). U većim količinama nema bakrene pakovine, a drugih nuzgrednih ruda uopće nema.

Kvalitativna analiza pokazala je, da se ovaj tetraedrit sastoji od sumpora, arsena, antimona, bakra i željeza. Spec. tež. = 4·58.

Za kvantitativnu analizu izabrao sam pažljivo što čišću tvar, što mi nije bilo teško kraj svježosti i čistoće rude. U prah satrtu rudu rastvorio sam opreznim talenjem sa smjesom od kalijeva nitrata i kalijeva karbonata. Kod prvog pokusa nastao mi je gubitak uslijed uzastopnih eksplozija, te sam morao analizu iznova započeti. Sada sam dodao uz običnu množinu nitrata nešto više karbonata; tako sam trebao više vremena, ali talenje se obavilo bez eksplozije.

Nakon što se talina ohladila, topio sam ju u vrućoj vodi. Tada sam rastoplinu odfiltrovao i dobro vrućom vodom filtar isprao. Filtrat, u kojem je sadržan sumpor, arsen i antimon, razdijelio sam na dva dijela. U jednom dijelu opredjelio sam sumpor kao barijev sulfat, a u drugom sam dijelu odredio antimon i arsen kao pentasulfide tačno po Bunsenovoj metodi, kako je ista u Freseniusu opisana („Anleit. zur quant. Anal.“, 6. izdanje, II., 455.).

Bakar i željezo, koji ostadoše na filtru, rastopio sam u sumpornoj kiselini. Iz ove rastopine taložio sam željezo s amonijakom, pa ga tim odstranio od bakra, te onda iznovice rastopio u sumpornoj kiselini, a konačno titrirao s kalijevim permanganatom. Bakrovu otopinu razdijelio sam na dva dijela. Jednu polovicu taložio sam s kalijevom lužinom te kao bakrov kis (CuO) vagao. U drugoj polovici opredjelio sam sâm bakar pomoću titracije sa cijankalijem.

1. 1·3554 *gr* rude dalo je:

$BaSO_4$	2·3488 *gr*	čemu odgovara . .	0·3226 *gr* S
Sb_2S_5	0·4390 „	„ „ . .	0·2634 „ Sb
As_2S_5	0·0514 „	„ „ . .	0·0249 „ As
CuO	0·8746 „	„ „ . .	0·6975 „ Cu
Titracijom dobio sam			0·6973 „ Cu
„ „ „			0·0466 „ Fe

2. 0·8224 *gr* rude dalo je:

$BaSO_4$	1·4409 *gr*	čemu odgovara . .	0·1979 *gr* S
Titracijom dobio sam			0·0273 „ Fe
„ „ „			0·4234 „ Cu

Bakar nijesam mogao vaganjem odrediti. Antimon i arsen nijesam kod druge analize uopće opredijelio.

U postocima daju ti brojevi:

	1.	2.	Srednja vrijednost
Sumpor	23·80	24·06	23·93
Antimon	19·43	—	19·43
Arsen	1·84	—	1·84
Bakar	51·40	51·48	51·44
Željezo	3·44	3·32	3·38
Ukupno	99·91	100·13	100·02

Pri izračunavanju formule upotrebio sam srednju vrijednost obih analiza. Ako računamo, koliko sumpora vežu pojedini sastavni dijelovi, da stvore sulfide, to vidimo da

19·43	antimona	veže	7·77	sumpora,	a	to	čini	27·20 sulfida.
1·84	arsena	„	1·18	„	„	„	„	3·02 „
51·44	bakra	„	13·06	„	„	„	„	64·50 „
3·38	željeza	„	1·93	„	„	„	„	5·31 „
			Ukupno	23·94	sumpora,	a	to	čini 100·03 sulfida.

Po računu treba 23·94 sumpora, da sve sastavne dijelove vežemo kao sulfide, a analizom je nagjeno 23·93 sumpora.

Ako broj, koji pokazuje množinu svakoga sulfida razdijelimo s molekularnom težinom dotičnog sulfida, dobićemo:

$$\left.\begin{array}{l} 27{\cdot}20 : 336 = 0{\cdot}0809 \\ 3{\cdot}02 : 246 = 0{\cdot}0123 \end{array}\right\} 0{\cdot}0932$$

$$\left.\begin{array}{l} 64{\cdot}50 : 158 = 0{\cdot}4082 \\ 5{\cdot}31 : 88 = 0{\cdot}0603 \end{array}\right\} 0{\cdot}4685.$$

pa se tako odnose sulfidi:

$$R_2S_3 : RS = 0{\cdot}0932 : 0{\cdot}4685$$

ili

$$R_2S_3 : RS = 1 : 5$$

Konačno rezultira iz ovog omjera, u kojem je $R_2 = Sb_2$, As_2; $R = Cu_2$, Fe, ova formula:

$$5\,RS.\ R_2S_3$$

ili

$$5\,Cu_2S\ (FeS).\ Sb_2S_3\ (As_2S_3).$$

Po tome je ruda, koju sam istraživao, antimonov tetraedrit s mnogo bakra, pri čem je jedan dio antimona zamijenjen arsenom.

U Zagrebu krajem juna 1897.

Ferdo Koch.

Мали римски нахођаји и посматрања.

Пише

Карло Пач.

(Са двије табле и 13 слика у тексту.)

I. Скопаљско поље на Врбасу у римско доба.

За мога задњег боравка у Бугојну, главном мјесту Скопаљског поља на Врбасу, које је у пуном јеку свога цвјетања, пошло ми је за руком, прикупити неколико биљежака о римским старинама, којих има по котару истога имена. Нешто је о томе објављено већ прије на разним мјестима музејалних публикација. Доста је тога и рударски сатник В. Радимски прибиљежио у свом „Archaeologisches Ortslexikon von Bosnien und der Hercegovina“, који се као рукопис чува у нашем заводу.

Ја у овом што слиједи, настојим, да све то што потпуније приберем, да се тако добије што лакши пријеглед о садашњем стању претраживања Скопља, коме је име без сумње илирског постања, као што је и име горњомезијског града Скопље = Scupi (турски Üsküb).

Како ће се видјети, слабо се је што доселе још учинило за овај крај нашег радног подручја; нигдје ту још није захватила сјекира ни лопата. Нема ту ни локалних испитача, као што их има по другим дијеловима Босне и Херцеговине. С тога апелирамо на све љубитеље старина у Бугојну, Горњем и Доњем Вакуфу, на многобројне велепосједничке фамилије Скопља, на Миралеме, Сулејманпашиће и т. д., нека се заузму за рођену груду, па нека нас потпомогну, јављајући нам за нађене старе зидине, калдрме, опеке, гробове, натписе, камење с релијефима и новце.

Нема сумње, да се у земљи још много штошта крије, да су у оном плодном крају, који се одликује обиљем сваке руке природнина, у старо доба исто тако пословале вриједне руке и да је свијет био исто тако имућан, као и у средњем вијеку и у ново доба. Сада већ видимо, да су на томе пољу биле 3 веће насеобине (Бугојно, Волари и Горњи Вакуф) и 5 мањих (Санџак, Копчић, Весела, Оџак горњи и Пограђе), да су им свезе у једну руку преко кланца Маклена, преко долина

Раме и Неретве, у другу пак преко Пролошког и Аржанског кланца допирале до мора, и да се је у Веселој, а по свој прилици и у Воларима копало и талило жељезо.

Биљешке су поредане географским редом; отпочећу сјевером, а свршићу југом код Горњег Вакуфа. По шпецијалној карти 1:150.000 приређена картица, на којој су забиљежена находишта римских старина, нека потпомаже моје разлагање.

Санџак.

(Општина Ново Село.)

Уз цесту, што води из Дбњег Вакуфа у Јајце има од прилике за 800 *m* од Јунус-бегова хана низ Врбас мјесто, названо Црквиште; ондје се с обје стране цесте виде субструкције правокутне зграде, па се врло често наилази на опеке, жмурњаке и жљебасти цријеп.

Копчићи.

На огранку повијарца уз лијеву обалу Врбаса има изнад села предисторичка градина, а сачували су се ондје и темељи римских грађевина.

Бугојно.

Код котарског мјеста Бугојна имали су Римљани на лијевој обали Врбаса овеће мјесто, коме се трагови могу разабирати од цестовног километра 133 — од прилике 1 *km* сјеверно од вароши — преко Браунове циглане па до Остарине градине код Чипулића, — западно од Бугојна. На првом мјесту опазили су се темељи више зграда[1]), а у прољећу 1897. наишао је ондје надцестар бугојански, господин В. Стјепанек, садећи дрворед, на насведен римски гроб. При грађењу циглане на округ нађена је доста дубоко лампа с печатом *C. Dessi*, фрагменат фине црвене здјелице и златан наушњак, што је све предано земаљском музеју[2]). Недалеко од тога находишта има у општини Чипулићу предисторичка градина Остарина. Испод ње види се у долини Поричке ријеке на пољима и ливадама множина узвисина, из којих се изоравају груде лијепа и опеке сваке руке[3]). Ја сам 23. априла 1897. у сусједним кућама видио многе велике циглене плоче, које потјечу из оних хумки; печата нијесам могао ни на жмурњацима наћи. Опеку су ваљда пекли за сам древни град у Бугојну, а грађена је од веома добре глине.

Осим тога има земаљски музеј из Бугојна једну драхму из Дирахија (Dyrrhachium)[4]) и ове римске новце:

---

[1]) „Гласник“ 1895., стр. 586.

[2]) На ном. мј.

[3]) На ном. мј.

[4]) „Wissenschaftl. Mittheil.“ IV., стр. 117.; исп. „Гласник“ 1896., стр. 416.

А. Република.

1. *Antonia:* Е. Бабелон: „Description histor. et chron. des monnaies de la rép. Romaine“ 1.
2. *Atilia:* Бабелон 9.
3. *Calidia:* Бабелон 1.
4. *Cornelia:* Бабелон 50.
5. *Fabia:* Бабелон 1.
6. *Postumia:* Бабелон 8.
7. *Tituria:* Бабелон 4.

Б. Доба царева.

8., 9. *Vespasianus:* Кохен (Cohen): „Description histor. des monnaies frappées sous l'empire Romain“ [1]) 12., 13.
10., 11. *Antoninus Pius:* Кохен 62., 111.
12. *Faustina maior:* Кохен 10.
13., 14. *Marcus Aurelius:* Кохен 18., 32.
15. *Lucilla:* Кохен 77.
16. *Alexander:* Кохен 428.
17., 18. *Claudius II.:* Кохен 52. На другоме је реверс излизан.
19. *Licinius pater:* Кохен 135.
20. *Constans:* Кохен 147.

Бр. 1., 8.—15., 17., 18., 20. даровао је нашим збиркама господин окуржни тајник Петраш у децембру 1889., а бр. 2., 3., 7. исти господин у аугусту 1889.; бр. 19. даровао је котарски предстојник бугојански, господин Марковић, год. 1886. Бр. 4.—6. стекао је музеј у септембру 1890., а бр. 16. у мају 1891.

Весела.

У септембру 1896. нашао је велепосједник Али-бег Сулејманпашић на свом земљишту ниже села Веселе на лијевој обали потока Весуч-

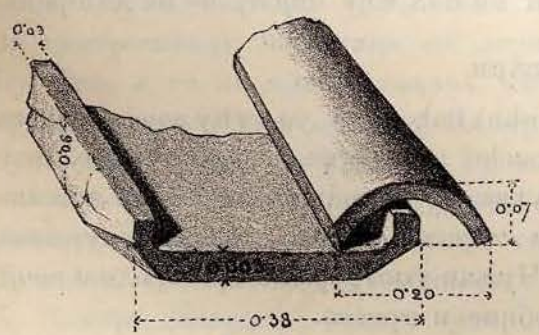

Слика 1.

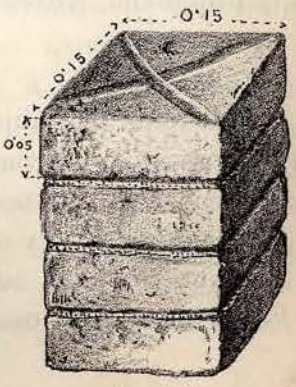

Слика 2.

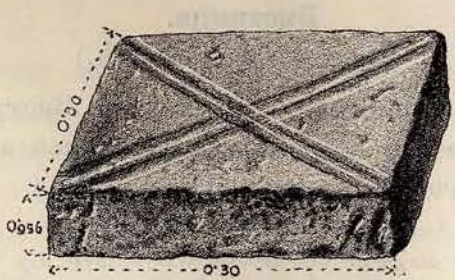

Слика 3.

нице римских цигли, које је котарски уред послао земаљском музеју. Ту има кровног цријепа *(слика 1.)*, а и плоча од грijалишта *(слика 2.,*

[1]) 1. издање.

3., 4.). Находиште је рударски натповјереник Шварц (Schwarz) испитао, те је ондје конштатовао темеље од кућа и останке тросковишта,

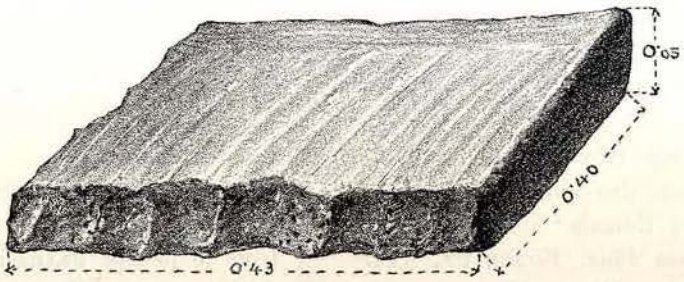

Слика 4.

па је из тога закључио, да су овуда већином били римски жељезни мајдани.

Одак горњи.

На ораници званој Мејница код села Одака горњег нашао је по казивању велепосједника Омер-бега Сулејманпашића прије више времена неки сељак зидина, које, судећи по опеки виђеној при томе, потјечу из римског доба.

Из истог села има Хасан-бег Рустанпашић велики бакрени новац цара Гордиана, Кохен 229, који он ни под коју цијену не ће да прода.

Волари.

У Воларима (општина Сарај-Вилићи) нађене су уз кућу кнеза Чуљка на Вилић-пољу развалине неке овеће насеобине, које по ономе, што се је доселе могло посматрати, обухватају површину од 140 *m* дужине и 60 *m* ширине. Ту има множина тесаног камена, опеке, жмурњака и кровног цријепа; много је тога Чуљак употријебио при градњи своје куће. Надаље су овдје изоране рбине и троска.

Бистрица.

(Општина Сарај-Вилић.)

У подручју тога села находе се уз поток Бистрицу многи трагови испирања злата у древно доба, које рудари као и оно код Крупе, о којој ће одмах бити говор, сматрају римским[1]).

---

[1]) А. Конрад: „Mittheil. der geogr. Gesellsch. in Wien“ 1871., стр. 221. и д. Валтер (Walter): „Beitrag zur Kenntniss der Erzlagerstätten Bosniens“ стр. 150. Фулон (Foullon): „Ueber Goldgewinnungsstätten der Alten“ стр. 21. А. Рикер (Rücker): „Einiges über das Goldvorkommen in Bosnien“ стр. 19. и д. Исп. и О. Блау (Blau): „Reisen in Bosnien und der Hercegovina“, Берлин 1877., стр. 153. и д. Ц. Јиречек: „Die Handelsstrassen und Bergwerke in Serbien und Bosnien“ стр. 42. и д. В. Томашек (W. Tomaschek): „Mittheil. der geogr. Gesellsch. in Wien“ 1881., стр. 519. и д. поставља овдје далматинско златно подручје.

Крупа.

У Крупи (општина Горњи Вакуф) веле, да се често нађу римски новци. У горским чворовима Росину и Враници источно од Крупе конштатовани су останци старих мајдана, а на парцелама, званима Златно гувно и Црвена земља пространа испиралишта. Да из римског доба потјечу, то се доселе још не може рећи.

Пограђе.

(Општина Горњи Вакуф.)

На вапненастом хриду Сутина градина или Стражица, што се стрмо уздиже при сутоку потока Вољице и Хубанице има развалина мале, већином цријепом покривене зградице — по К. Херману (Hörmannu)[1] стражарнице — којој су се зидови очували још за 1 *m* висине. У пољу испод хрида нашао је почетком љета 1892. један сељак римску печатну плоју с прстена од горског злата с лијепо усаваћеним младеначким, мушким портретом главе, у коме Ф. Кенер (Kenner) хоће да распознаје црте Германика[2]).

Горњи Вакуф.

Како код Бугојна и Волара, тако је и код Горњег Вакуфа (зове се и Горње Скопље) била овећа насеобина. Останци јој нађени су на сјеверозападу варошице на лијевој страни оне цесте, која води у Бугојно, и то на мјесту, званом Чичково гребље, и на сјеверозападној страни мјеста јужно од села Понира на ри́ту Гребиње украј јахаћег пута, који води у Забојницу. Ту као и тамо находе се субструкције, као и жмурњаци и обрађено камење. На пошљедњем мјесту, гдје се развалине простиру на овећем простору, веле да су се и новци изорали. Томашек (Tomaschek)[3]) поставља овдје град Ad Matricem, док га Х. Киперт (Kiepert)[4]) тражи сјевернije, од прилике код Бугојна.

Врсе.

У брдском потоку код Врса општине горњо-вакуфске, веле да се често иза набујале воде налазе римски новци. Блау приповиједа[5]), да га је неки сељак увјеравао, како су једноћ нашли око 500 комада сребрног новца, па да сваке године у прољећу дјевојке онуда траже сребрних новаца, од којих себи наручују минђуше и други накит;

[1]) „Wissenschaftl. Mittheil." I., стр. 330.
[2]) На пом. мј.
[3]) На пом. мј. стр. 519.
[4]) „Formae orbis antiqui" XVII.
[5]) На пом. мј. стр. 155.

на новцима да је обично име Constantinus, и да нијесу округли, већ дугољасти. Блау вели да није могао ни један од нађених новаца да добије на очи, како би му одредио постање и старост.

*

Из Скопља има манастир Фојница римских конзуларних и царских новаца; али ми нико не могаше казати нити за њихову провенијенцију, ни за њихова находишта[1]).

II. Нова римска насеобина у котару градишком.

Из котара градишког нема доселе, може се рећи, никаких римских нахођаја; само из главног мјеста тог управног подручја, Босанске Градишке, гдје је, како се мисли, био знаменити цестовни чвор Servitium, има земаљски музеј од јуна 1887. као дар господина дворског савјетника Хермана два новца, један бронцани комад средње величине цара Клаудија (Кохен 73.) и исто таки комад цара Трајана (Кохен 427.). Сретним неким случајем пошло је у прољећу год. 1897. посједнику господину Мирку пл. Ђурковечкому за руком, те је у једном селу источно од цесте Градишка—Бањалука конштатовао останке неке римске насеобине. Он је тамо нашао многе опеке, међу овима плоче од 0·5 *m* ширине, каке су служиле за прекривање огрјевних канала, огрјевне цијеви, којим су бокови на различит начин наребрени, и жмурњаке.

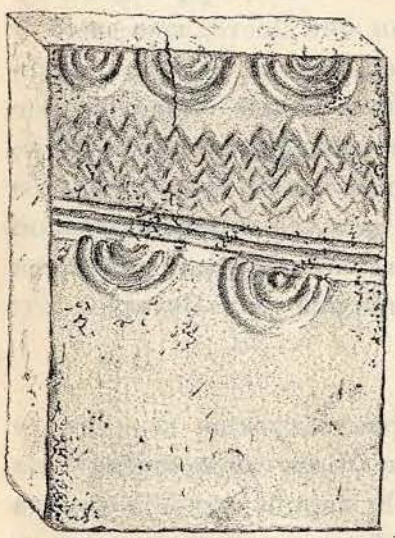

Слика 5. 1/6

Копајући темеље за цркву у Мрчевцима, нашли су људске кости.

Али недалеко од Мрчеваца, већ у котару бањалучком, нађено је у пошљедње вријеме такођер спомена достојних ствари. У пољу, званом Лука, код Маглајана на Врбасу наишао је 4. маја 1896. Глишо Малиновић орући на различите опеке, од којих је ову доље у *слици 5.* приказану, 0·385 *m* дугу, 0·28 *m* широку и 0·055 *m* дебелу, веома добро печену плочу музеју спремио котарски предстојник бањалучки, господин Форкапић. На њој се на горњем дијелу једне од дугих страница види од концентричких полукругова, валовитих и правих линија сложен, неким

[1]) „Гласник“ 1895., стр. 257.

чешљастим, тупим инструментом нацртан орнаменат, те је некоћ била узидана, како се то познаје по траговима лијепа, који је на више мјеста за њу приљубио. Пошто Малиновић тврди, да је том приликом изорао и људских кости, то је на находишту можда био овећи гроб.

С исте оранице потјече и један ауреус цара Максимилијана и један велик бакрени новац цара Антонина Пија, које је новце земаљски музеј ове (1897.) године набавио од господина Алексе Пиштелића из Маглајана. Оба ће се та новца објелоданити с другим у нашим земљама нађеним златним новцима.

Те двије насеобине, Мрчевци и Маглајани, продужују познато већ число римских насеобина, које почиње код Бањелуке (Трн [лијева обала Врбаса][1]), Лакташи-Илице[2]) и развалина 3 *km* од Лакташа према Градишки)[3]), очекиваним начином према сјеверу, па се можемо надати, да ће нам се за недуго вријеме поузданим начином разјаснити правац задњег дијела знамените цесте Salona-Servitium. Пошто овдје наведена находишта махом леже или близу данашње цесте, или уз њу, то ће се моћи узети, да стара цеста од ње није врло одмицала.

III. Римске ствари из котара бјелинског.

Необичан догађај дао је повода, те је обретена римска насеобина у котару бјелинском. Некоме се сељаку у селу горњем Броцу приснило, да са неког земљишта близу Томове баре велик пламен према небу сукља. Пошто по празновјерју тамошњег народа таква појава нарочитим изабраницима среће казује оно мјесто, гдје је закопано велико благо, одлучи он, пошто је још двојици сусједа повјерио своју тајну, да ће то благо ископати. Други дан иза тога одшуљаше се савезници око пола ноћи на оно мјесто, које је у сну тачно означено било. То су катастралне парцеле 1821 и 1822, у риту Јелац, недалеко Томове баре. Срце им стало ударати, када казмом и трнокопом стадоше копати, и за кратко вријеме наиђоше у дубљини од пō метра на тврд предмет. Ево блага, закликташе сретници. Посве ознојени наставише копање све живље и све прљежније, али мјесто злата изметнуше из тајанствене дубљине само рбине, груде од лијепа и комаде од разбијене цигле. Избачени материјал гомила се на брежуљке и још једнако циглама и камењу нема краја, још увијек не ће да се

[1]) Радимски: „Wissenschaftl. Mittheil.“ II., стр. 62.

[2]) Келнер (Kellner) у ист. дјелу I., стр. 254 и д.; Фиала у ист. дјелу IV., стр. 150.; Клаић: „Повијест Босне“ стр. 50.

[3]) Келнер на спом. мј. стр. 261.

јави каква клијет или каки сандук. Вријеме одмиче, веће зора заруђела; боје се да не би наишли какви незвани гледаоци. Углаве, да ће сада престати, па се о поноћи опет овђе састати. Али кад они одоше, опази доскора господар оне њиве оне црне, бијеле и црвене масе, што се ондје нарочито истицаху из зеленог усјева, те пошто је знао, да му се ораницом укрштавају зидови, домисли се он, за што се је туда ровало. Он пријави што се је догодило, те је међутим сам пазио, да се то копање блага не би поновило. 4. априла дође, пошто су дотле пронађени и копачи и појединости њихове ноћне екскурзије, на налазиште порезни официјал из Бјелине, господин Мартин Лончаревић, претраже га, у колико се је то могло при тадашњем кишном времену, те понесе некоја *corpora delicti*, која су одмах спремљена земаљском музеју. То су типичне римске опеке, међу њима једна 0·385 *m* дуга, 0·26 *m* широка и 0·06 *m* дебела плоча и један новац средње величине царице Јулије Домне (ваљда Кохен 200). Ти нахођаји свједоче дакле неоспорно, да је на горе назначеном мјесту код села Горњег Броца била римска насеобина.

Западно од Горњег Броца, у Свињаревцу, већ сам у љету 1895. конштатовао трагове римској насеобини. У подручју тога села двије су хумке, Градац велики и Градац мали; само први могао сам походити, до другог не могох доћи ради поплаве Саве.

На елиптичној узвисини, високој око 3 *m* и премјером од 50 корака по прилици видио сам расуте комаде римске опеке и иловастог суђа.

Ја ћу том приликом ево овђе све поредати, што сам могао сазнати о римским старинама у котару бјелинском. Некоје тачке, што ћу одмах овђе навести, могао сам речене године одмах потражити у друштву судбеног пристава у Бјелини, господина Јосипа Хермана (Hermanna).

Бјелина.

У Бјелини кажу да се находе новци. За земаљски музеј набављена је ондје једна тетрадрахма[1]) Александра великога и по једна драхма из Аполоније[2]) и Дирахија (Dyrrhachium)[3]) у мају 1890., али се није могло поуздано утврдити, да ли су ти новци нађени у самој вароши.

Франц-Јосифа поље (Franz Josefs-Feld).

При градњи цесте нађене су недалеко од те њемачке колоније опеке и шестероугласти ступци за тарацање, високи 0·04 *m* дебели

[1]) „Гласник“ 1894., стр. 78.
[2]) На ист. мј. стр. 169.
[3]) На ист. мј. стр. 170.

0·05 *m*, и дуги по страни 0·025 *m*[1]) (исп. *слику 6.*). И новаца је изорано по њивама, на жалост их музеју није ништа спремљено.

Попови.

У Поповима, источно од речене њемачке колоније ископан је денар цара Комода Кохен 260, који је покојни учитељ Јосип Фалкенбургер спремио музеју.

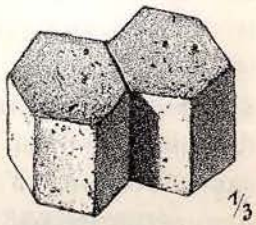

Слика 6.

Обарска велика.

У подручју тога мјеста, које је сјеверозападно од Бјелине, два су римска находишта:

1. На Главичорку, хумци од прилике 20 *m* високој, врло пространој, коју с источне стране оптјече један поток, а са запада Чаћавичка ријека, те се ови одмах под њом састају. На источној страни има подно хумке обилато, стално врело, којим се народ онога краја много служи. При крчењу наишли су овдје на зидове и тарац од опеке. Ма да је већ високо порасло жито врло отешчавало претраживање, могосмо ипак и ми покупити множину комада разбијене опеке и суђа. Народ приповиједа, да је ондје била стара Бјелина.

2. Кажу, да се је код гробља Обарске велике наишло на циглану. Пошто ондје по казивању сељака има доста добре глине, а находи се загорене иловаче, то се ово казивање не може означити неоснованим.

Чаћавица дôња.

У махали Градац села Чаћавице дôње (сјеверо-западно од Обарске велике) приповиједао ми је Стево Стајић, да се на њиви украј његове куће, Кичића брду, сваке године ископавају новци.

Батковић.

На хумци Црквишту, која припада Ђоки Рончевићу у Батковићу (између Обарске велике и горе споменутог Броца горњег), видимо зидне опеке, груде лијепа и грађевне комаде разне величине. Прекопавањем за покус одмах смо дошли до зидина на далеко распрострtих, којим би се правац само веома потанким испитивањем могао установити. Како народ мисли, била је ондје источно-православна црква, а с друге стране Дашнице, која онуда тече, била је католичка црква. Мисли се такођер, да се је у потоку наишло на останке моста.

---

[1]) В. Радимски: „Wissenschaftl. Mittheil.“ IV., стр. 157.

Тутњевац.

На њиви Стојана Шешљића у Тутњевцу (општина Забрђе, на цести Бјелина—Д. Тузла) открио је жандарски стражмештар Т. Драгичевић год. 1888. дјеломице једну зграду, дугу 11·5 *m*, широку 10 *m*, која је обухватала овећу одају, потарацану 0·60 *m* дугачким и исто тако широким, 0·06 *m* високим плочама од цигле, и три омање одаје, намазане бетоном. У првој просторији нашао је релијеф, на коме бијаше приказана жена са двоје дјеце; осим тога нађене су претраживањем многе иловасте и стаклене рбине, људске и животињске кости, као и два жељезна чавла[1]). На жалост нити је од зграде приређен нацрт, нити је од нађених ствари шта послано земаљском музеју.

Јања.

У Јањи, варошици уз Дрину, показаше нам мјесто, названо Црквиште, као находиште римске цигле, а за њиву Ђебина башта или Обаришта рекоше, да су при орању наишли на тарац и новце. Осим тога позната је Јања као находиште римских новаца; на жалост овдје приватни сабирачи музеју све преотимају; у нас нема ни једнога комада те провенијенције. Код једнога трговца видио сам ондје једну драхму из Дирахија[2]), а у свој околици као страствен сабирач познати Лазо Лазић има лијепу колекцију (међу осталим драхму из Аполоније[3]), коју ни за коју цијену не хтједе одступити нашем музеју.

Између Јање и Амајлије нађен је денар Claudia, Бабелон 15., који је господин порезни официјал М. Лончаревић у мају 1897. даровао земаљском музеју.

Амајлија.

У Амајлији има гостионичар Никола Страхина збирку новаца, коју нијесам могао видјети.

Бос. Рача.

Из бос. Раче стигли су земаљском музеју по господину Т. Драгичевићу (год. 1888.) и по господину М. Лончаревићу (год. 1893.) ови новци:

1. *Augustus:* Кохен 87.
2. *Faustina maior:* Кохен 72.
3. *Marcus Aurelius:* Кохен 144., уз то св. 7., стр. 163.
4. *Iulia Paula:* Кохен 2.
5. *Constantinus I.:* Кохен 246.
6. *Constantius II.:* Кохен 139.

[1]) Вид Вулетић-Вукасовић: „Вјесник хрв. арк. друштва“ 1889., стр 23. и д. Т. Драгичевић: „Гласник“ 1896., стр. 424.

[2]) „Гласник“ 1896., стр. 421., бр. 30.

[3]) На спом. мј. стр. 419., бр. 12.

Ушће Дрине.

Господин канцелиста Колић у Бјелини спремио је год. 1891. ова два, при ушћу Дрине нађена новца земаљском музеју:

1. *Hadrianus:* Кохен 681.
2. Lice: D N IOVINVS PFAVG Zaličje: VOTV MVLTX у вјенцу. Бакар.

IV. Надгробни камен из Кулијеша (котар сарајевски).

Горњи дио једне плоче од вапненца; дбња страна, на којој бијаше натпис, поломљена је до једног уског, глатког останка. *(Слика 7.)* Висина

Слика 7.

1·08 *m*, ширина 0·88 *m*, дебљина 0·17 *m*. У једној едикули, ношеној, како се чини, двама коринтичким ступовима, три попрсја с предњим погледом. По уређењу косе биле су ту приказане двије жене (с лијева и у средини) и један муж (десно). И лице и труп у све је три подобе тако испран, да се не може разабрати ни ношња, ни држање руку, само у мужа могу се разабрати диагонални набори на прсима. Средину забата запрема горгонион; у кутовима десно и лијево по један доље обрнут делфин. Тај уломак бијаше узидан у Хомољској ћуприји, општина Кулијеш, котар сарајевски, те је посредовањем окружног предстојника др. Фрање баруна Молинарија (Mollinary) доспио у земаљски музеј.

V. Лампа с релијефом из Плевља.

Једнокљуна лампа од сиваcто-бијеле, фино наталожене иловаче, премазана фирнисом, без дршка и ношке. *(Слика 8.)* Висина 0·025 *m*, дужина 0·087 *m*, ширина 0·064 *m*. Округла, плитка посуда за уље; на конкавном, колобаром заокруженом тањуру приказан је равним релијефом ован, како јури на десно, намјестивши главу на удар. Сада оштећена губица имала је по странама два утиска у облику пелте (штита амазонака) и била је сприједа троугласто завршена. Рупа за улијевање прилично је у средини тањура, а јама за чеп при почетку кљуна. Дно је заокружено удубљеним колобаром и има у средини округ с тачком. Свеза плохастог покрова и посуде за уље добро се распознаје по шву, који је невјешта рука преличила. И иначе, нарочито

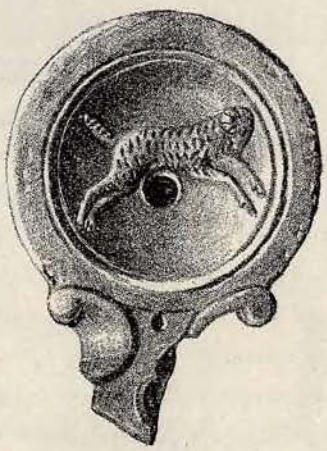

Слика 8.

на тањуру не види се обичајна другда помња у извађању. Око рупице за стијењ још је лампа зачађана.

О. Фишбах (Fischbach) описује у својој расправи, достојној нашљедовања за друге градове „Römische Lampen aus Poetovio, im Besitze des steiermärkischen Landesmuseums Joanneum“ [1]), стр. 32. под бр. 273. (исп. таб. IV.) посве аналогну лампу у упућује стр. 53. (исп. стр. 56.) таке релијефне лампе у први и на почетак другога вијека [1]).

Наша лампа, која је сада у земаљском музеју, нов је доказ за велико подручје, што је имала прохођа керамичке робе појединих фирми [2]).

[1]) Исп и К. Кенен (Koenen): „Gefässkunde der vorrömischen, römischen und fränkischen Zeit in den Rheinlanden“ стр. 114.

[2]) Исп. н. пр. у Silistria-Durostorum нађену посуду с марком *Filemon Aretio fec(it)*: „Archaeol.-epigr. Mittheil.“ XIX., стр. 85. О проширењу лионског иловастог суђа исп. J. Јунг: „Römer und Romanen in den Donauländern“ стр. 127.

VI. Новци из Киселјака.

Код купке Киселјака нашао је сељак Петар Гудељ из Подастрења два Антонинијана[1]), који овдје слиједе, и које је земаљски музеј стекао посредовањем котарског предстојника фојничког, господина Плентаја, 28. фебруара 1895.

1. *Gordianus:* Кохен 117.
1. *Philippus pater:* Кохен 106.

Ти су комади посве једнаки, сасма добро очувани; оба су у исто доба доспјела у земљу. Да ли су на истом мјесту нађени још и други новци, није се више дало утврдити.

VII. Депотни нахођај Антонинијана код Фојнице.

Оба киселјачка Антонинијана сјећају, што се тиче доба новаца, њиховог одржања и близине находишта, веома живо на велики нахођај исте врсте новца из Фојнице, на који сам већ једнош упутио[2]). На жалост могао сам од онда само мало шта сазнати о мјесту и начину, гдје и како је то благо ископано. Толико само стоји, да је год. 1888. изорано на једној њиви код Фојнице. Један је дио намакао манастир Фојница[3]), а 62 комада[4]) купио је земаљски музеј од једног Шпањола у Сарајеву. Да ли и колико је ексемплара доспјело у приватне руке, не зна се. И у Фојници није се могао број комада, који потјечу из тога нахођаја, одредити, пошто су помијешани с царским новцима друге провенијенције; упућени смо дакле при испитивању садржине тога нахођаја на ону партију, која је у земаљском музеју, и која је ниже пописана.

Изузевши једини денар Александра Севера (бр. 1.) све су ту сами Антонини, који досижу од Гордијана III. све до Галијена и његове родбине. У реду владара од 222. до 268. — не гледећи на ефемерне цареве — једини Максиминус (235.—238.) није заступан. Већина их је врло добро одржана, само бр. 31., 34., 44., 45. и 50. понешто су, а бр. 57., 58. и 59. јаче су излизани; ови потоњи били су највише у промету. Из тога се мора закључити, да је некадашњи власник те новце стекао наскоро за тим, иза како су ковани, па да их је цијело вријеме добро похранио, док их није у задње вријеме Галијена, — а можда и нешто касније, — закопао у земљу.

[1]) Исп. J. W. Kubitschek), Паули-Висова (Pauly-Wissowa): R. E. s. v. Antoninianus и „Rundschau über ein Quinquennium der antiken Numismatik“ стр. 73. и д.

[2]) „Wissenschaftl. Mittheil.“ V., стр. 173.

[3]) На спом. мј. стр. 174.

[4]) Један се комад загубио.

Број	Лице	Заличје	Кохен (1. издање)
	ALEXANDER.		
1	IMPCMAVRSEVALEXANDAVG	VIRT VSAVG	215
	GORDIANUS III.		
2	IMPCAESGORDIANVSPIVSAVG	A EQVITASAVG	7
3	IMPGORDIANVSPIVSFELAVG	AEQVITASAVG	Исп. св. VII., стр. 245.
4 – 6	исто	AETER N ITATIAVG	15
	Сва три у печату различита.		
7	исто	CONCORDIAMILIT	25
8	исто	FELICITTEMP	31
9	исто	FORTREDVX	39
10	исто	IOVIS STATOR	47
11—13	исто	IOVI STATORI	49
	Сва три у печату различита.		
14	IMPCAESMANTGORDIANVSAVG	LIBERALITASAVGII	57
15	IMPGORDIANVSPIVSFELAVG	LIBERALITASAVGIII	62
16	исто	MARSP ROPVG	64
17, 18	исто	ORIE N SAVG	69
	У печату различити.		
19	исто	PMT RPIIIICOSIIPP	107
20	исто	PMTRPIIIICOSIIPP	109
21	IMPCAESMANTGORDIANVS	PROVIDENTIAAVG	131
22	исто	VIR TV SAVG	161
23	IMPGORDIANVSPIVSFELAVG	VIRTVTIAVGVSTI	166
	PHILIPPUS PATER.		
24	IMPMIVLPHILIPPVSAVG	FELIC ITASTEMP	20
25	исто	FIDES MI LITVM	27
26	исто	LAETITFVNDAT	36
27	исто	LIBERALITASAVGGII	38
28	IMPPHILIPPVSAVG	NOBILI TASAVGG	40
29	IMPMIVLPHILIPPVSAVG	PMTRPIICOSPP	50
30	исто	VICTORI AAVG	103

	OTACILIA SEVERA.		
31	MOTACILSEVERAAVG	IVNOCONSERVAT	9
	PHILIPPUS FILIUS.		
32	IMPPHILIPPVSAVG	LIBERALITASAVGGIII	12
33	MIVLPHILIPPVSCAES	PRINCIPII VVENT	30
34	исто	исто	34
	DECIUS.		
35	IMPCMQTRAIANVSDECIVSAVG	D A C I A	11
36	исто	GENIVSEXERCILLYRICIANI	26
	HERENNIA ETRUSCILLA.		
37	HERETRVSCILLAAVG	FECVNDITASAVGG	6
	HERENNIUS ETRUSCUS.		
38	QHERETRMESDECIVSNOBC	PIETASAVGVSTORVM	11
	HOSTILIANUS.		
39	CVALENSHOSTILMESQVINTVSNC	PRINCIPIIVVENTVIS *(sic!)*	19
	GALLUS.		
40	IMPCAESVIBTREBGALLVSAVG	FELICI TASPVBLICA	24
41	IMPCCVIBTREBGALLVSAVG	IVNOMARTIALIS	26
42, 43	IMPCAECVIBTREBGALLVSAVG	LIBERTASAVGG	36
	У печату различити.		
44	IMPCCVIBTREBGALLVSAVG	LIBERTASPVBLICA	37
45	IMPCAECVIBTREBGALLVSAVG	VICT ORIAAVGG	70
	VOLUSIANUS.		
46	IMPCCVIBVOLVSIANVSAVG	FELIC ITASPVBL	17
47	IMPCAECVIBVOLVSIANOAVG	IVNONIMARTIALI	20

	AEMILIANUS.		
48	IMPCAESAEMILIANVSPFAVG	PM TR PIPP	20
	VALERIANUS.		
49	IMPCPLICVALERIANVSPFAVG	ANNONAAVG G	14
50	IMPVALERIANVSPFAVG	SALVSAVGG	128
51	IMPCPLICVALERIANVSAVG	VICTORIAAVGG	142
	GALLIENUS.		
52	IMPGALLIENVSPAVG	PAX A V G G	396
53	IMPCPLICGALLIENVSPFAVG	PROVIDENTIAAVGG	476
54	IMPGALLIENVSPAVG	SPESPV BLICA	533
55	IMPGALLIENVSPFAVG	VICT G ERM	562
	SALONINA.		
56	CORNSALONINAAVG	PIETASAVG	56
57	исто	V E S T A	Св. VII., стр. 280., бр. 4.
	SALONINUS.		
58	PLICVALERIANVSCAES	IOVICRESCENTI	29
59, 60	исто	PIETASAVGG	31
	У печату различити.		
	HADRIANUS реституиран.		
61	DIVOHADRIANO	CONSEC RATIO	1162

VIII. У Вишеграду нађени новци.

26. маја 1897. набавио је земаљски музеј од господина Јове Бесаровића, трговца у Сарајеву, 11 комада новаца, који по његову казивању потјечу од једног већег нахођаја, што га је неки радник од прилике прије 10 година нашао при градњи цесте близу Вишеграда. Колико је било комада новца и да ли су сви само били од бронца, није

се могло установити; онај, који их је нашао, однио их је у Мостар, гдје је господин Бесаровић добио 25—30 комада. Он сам распоклањао је кроз неколико година већину, али се више не сјећа, коме. И о находишту и о приликама, у којима је новац нађен, није се ништа потање могло сазнати; само толико стоји, да су сви на једном мјесту избили на двор.

Остатак, који је тако до нас дошао, састоји од ових комада:

Број	Пречјер у *mm*	Лице	Заличје	Одсјек[1])	Кохен (1. издање)
		CONSTANTINUS I.			
1	17	CONSTANTI NVSMAXAVG	GLORI AEXER CITVS	SMTSA	313
2	16	исто	GLOR IAEXERC ITVS	SMNЄ	317
3	17	исто	исто	исти	317
		Други печат.			
4	18	исто	исто	A (или R)	317
5	18	Исто. Попреје цара с ловорвијенцем и палудаментом на десно.	исто	SMKΓ	Исп. 318
6	18	исто	Исто; међу ратним знацима паомина гранчица.	PCONST	319
		CONSTANTINUS II.			
7	18	CONSTANTINVSIVNNOBC	GLOR IAEXERC ITVS	CONSΘ·	136
8	16	исто	исто	SMNB	136
		CONSTANTIUS II.			
9	17	FLIVLCONSTANTIVSNOBC	GLORI AEX[ER CI]TVS	SMTSΓ	236
		CONSTANS.			
10	16	CONSTAN SPFAVG	GLOR IAEXERC ITVS са ☧	BSIS ⏝	141
11	17	FLCONSTANSNOBCAES	исто	· CONSIA ·	147

[1]) У пољу нема знака.

Све су то ситни бронцани новци, којим се величина колеба између 16 и 18 *mm*. Ма да се подударају, нарочито у реверсу, опет се ни за два не може рећи, да су једнаког печата. Да на свим нађеним новцима није била легенда GLORIA EXERCITVS, то слиједи из казивања господина Бесаровића, по коме је на два новца, који негда бијаху у његову посједу била приказана „вучица са двоје дјеце". То су без сумње VRBS ROMA-новци типа Кохен 13. или 14.[1]).

За одређивање времена, када су ти новци доспјели у земљу, даје бр. 10. прилике. Констанс назива се ондје Аугустус. Пошто је он тај наслов са оба своја брата добио 9. септембра 337.[2]), то тај новац најраније припада крају речене године, а не много касније биће да је све то благо изгубљено или у земљу закопано, пошто ови ексемплари, што су нам при руци, слабо трагова показују, да су употребљавани. Диференција, која сада постоји између појединих комада у погледу степена њихова одржања, па и у боји, може се свести на не баш особито брижан начин, како су похрањени по некадашњем свом власнику, и на његове разне покушаје, да их очисти.

У одређено фиксирање времена не ће бити могуће упуштати се с погледом на мали број нађеног новца.

IX. Фрагменат опеке са брда Радеша код Неума.

На брду Радешу изнад лу́ке Неума нашли су године 1896. сељаци при крчењу у неком винограду уз осталу опеку још овај

Слика 9.

фрагменат, што га приказује *слика 9.*, који је посредовањем господина кустоса Ф. Фиале утјеловљен збирци римских циглених печата у земаљском музеју.

[1]) Исп. J. B. Кубичек: „Rundschau über ein Quinquennium der antiken Numismatik", стр. 96.

[2]) Х. Шилер (Schiller): „Geschichte der röm. Kaiserzeit" II., стр. 239.

Уломак жмурњака, уоколо одломљен; добро сталожен, црвено печен; висок 0·32 *m*, широк 0·32 *m*, дебео 0·03 *m*. У правокутној, 0·028 *m* високој удубини на одскок отиснута, 0·021 *m* велика писмена. Печат је на десно посве обијен.

Као интерпункција (двије тачке) ваљда ће ваљати сматрати обје мале узвисине изнад и испод писмена C. Тај се фрагменат може попунити по C. I. L. III 3213_{5} и Pais 1075_{16} *Ti. C[l. Caes. Pans.]* или по C. I. L. V 8110_{19-23} и IX $6078_{26,\ 27}$ *Ti. C[laudi Pans.]*.

Да је римски кровни цријеп за рана преко неумске лу́ке уведен у овај дио столачког котара, то смо већ од прије знали; госп. Ђиро Трухелка нашао је у развалинама веома угледне римске насеобине градачке (источно од Радеша) два печата исте царске фабрике *(Pansiana* и *Ti. Pansian.)* и опеку из циглане *C. Titius Hermeros*[1]).

Како ми господин Фиала казује, виђају се римски зидови и опеке и у малом Градачком пољу, на брду Посјеку и на брду Малокрну. Веле да се на оба мјеста и новци находе.

X. Уломци надгробног камена из Чифлука, општине Рјечице.

У Чифлуку, општини Рјечици, котара травничког био је у кући Ника Топаловића узидан фрагменат једног надгробног камена; на потицање котарског уреда послан је године 1896. земаљском музеју.

Слика 10.

Уломак, уоколо поломљен, плоче од меког, бијелог вапненца, високе 0·20 *m*, широке 0·20 *m* и дебеле 0·17 *m*. *(Слика 10.)* На њој се само види

[1]) „Wissenschaftl. Mittheil." I., стр. 295., сл. 62—64., стр. 298. и д.; исп. Пач: „Гласник" 1896., стр. 193.

веома исплављена и обијена глава средовјечне жене. Како се чини, има она на коси, која се иза ушију спушта у коврчицама густо прљубљен ситно набран дувак[1]), који је с прједа и са стране порубљен. Зенице су примитивно извртане; висина релијефа износи 0·07 *m.*

XI. Усора код Добоја.

Стијена при сутоку Босне и Усоре, по народу названа Црквеница, а по веома заслужном за Добој котарском предстојнику Омеру Атиф еф. Бахтијаревићу „Омерова главица", опет нас је обдарила неколицином римских старина. Ако је земаљски музеј за пријашње нахођаје[2]) на захвалност био обвезан господину Е. Пору (Porru), то смо срдачну захвалност дужни садашњем посједнику Омерове главице, госпоодину Х. В. Торману (H. W. Thormannu), који је из своје мекленбуршке домовине донио на југ разумијевање, вољу и стрпљивост за практично испитивање. Садећи воћке, наишао је он 20. марта 1897. између вйле и павилона[3]) 0·10—0·20 *m* под земаљском површином на пространи каменит тарац; под њим су се нашли костури, оријентирани од истока на запад[4]). Кости су биле тако прхке, да се никоја лубања није могла спáсти; ни прилога није било. Тим издашније било је великом помњом овршено претраживање тараца. Овдје је господин Торман нашао доље побиљежена три уломка од плоча с натписима.

Ти обрети, као и кости нађене на јужној страни, два новца и стреличин шиљак на западном пристранку, пак множина предисторичких иловастих рбина и римске опеке по цијелој Омеровој главици[5]), све то потакло је господина Тормана, те је земаљски музеј обавијестио о нахођајима, које је махом даровао нашој збирци.

Ево резултата испитивања објеката као и цијеле околине Омерове главице, при коме ме је господин Торман најиздашније потпомагао.

А. Натписи.

1. Уломак једне плоче од тврђег лапора, уоколо као и страга обијен. *(Слика 11.)* Висина 0·305 *m,* ширина 0·175 *m,* највећа дебљина 0·05 *m.*

---

[1]) Не може се мислити, да је то капа.

[2]) В. Радимски: „Wissenschaftl. Mittheil." I., стр. 262. и д. Пач: „Archaeol.-epigr. Mittheil." XVI., стр. 78. и д. и „Гласник" 1895., стр. 573. C. I. L. III 8376 *b* = 12750, 12756—12760.

[3]) На плану Радимскога на спом. мј. стр. 265., сл. 8. те су грађевине означене са *f* и *e.*

[4]) Скелетни гробови већ су прије конштатовани на Црквеници, исп. Радимски на спом. мј. стр. 262., 270.

[5]) Само на њој и на непосредним обронцима нађено је останака; при дну није се доселе наишло ни на фрагменте цигле, ни на рбине од иловастог суђа.

Лијепо резана писмена, висока у р. 1.: 0·072 *m*, у р. 2.: 0·068 *m*, у р. 3.: 0·062 *m*. Размак редова поједнако 0·016 *m*.

За распознавање садржаја даје фрагменат доста прилике. По монументалним, великим писменима, по чистој изради и по тумачењу 2. и 3. реда распознајемо без каке потешкоће, да је то царски натпис.

Слика 11.

Који је цар на плочи споменут, то нам недвојбено казује р. 1., који се сам по себи допуњује у *Pe]rti[nax;* да ту није говор о несретном П. Хелвију Пертинаксу, већ да је то његов насљедник Л. Септимиус Северус, то нам свједочи р. 3., у коме је назначена 3. или 4. година владања. Тиме је и вријеме споменика одређено, он је подигнут године 195. или 196. по Хр.

Међе времена можемо по мојем мишљењу још нешто стегнути, ако узмемо на око, да при допуњавању натписа:

[Imp(erator Caes(ar) L. Septimius Severus Pius Pe]rti[nax Aug(ustus) Arab(icus) Adiab(enicus) p]ont(ifex) [max(imus) tribuniciae potestat]is III (или *IIII), [imp(erator) V..., co(n)s(ul) II, p(ater) p(atriae), proco(n)s(ul)....* иза *Aug.* онај простор, што га се особито најде помоћу трећег реда, захтијева увртење придјева *Arab. Adiab.* Оба та почасна наслова има Септимиус Северус од љета 195.[1]). Terminus ante quem јест 10. децембар 196. којим је даном цар отпочео прибрајати V. tribunicia potestas.

Број императорске акламације не може се тачније назначити, пошто је Северус баш за пронађеног времена поновно акламиран за цара; може се помишљати на бројеве V—VIII[2]).

Карактер натписа разјашњује нам један, год. 1890. такођер на Омеровој главици нађен фрагменат[3]), који за цијело припада истоме споменику, јер у оба је врста камена, облик и израда писмена и интерпункција једнака[4]). Да лакше могнемо испоредити оба уломка, постављам их ја овдје у доданој *слици 11.* у примјереном размаку један уз други.

То је грађевни натпис; по наредби цара Септимија Севера градила је у Усори штационирана кохорта у околу или у његовим канабама нову зграду, или ју је опет оправила[5]).

У натпису, што овдје слиједи, оборио је касније нађен фрагменат све хипотезе, које су о њему постављене.

О кохорти не усуђујем се изрећи мнијења, пошто има наде, да ће господин Торман наћи и оне комаде натписа, којих још нема.

Садржај цијелог натписа био је од прилике оваки:

[Imp(erator) Caes(ar) L. Septimius Severus Pius Pe]rti[nax Aug(ustus) Arab(icus) Adiab(enicus) p]ont(ifex) [max(imus) tribuniciae potestat]is III (или *IIII) [imp(erator) V... co(n)s(ul) II p(ater) p(atriae) proco(n)]s(ul) [....a solo instruxit* (или *restituit) per....leg(atum) Aug(usti) pr(o) pr(aetore) insta]nte M. .a[.....(centurione) cura]nte coh(ortem[6]) [.....] miliar[iam....*

Да је за вријеме тога врлог, сврхе своје свјесног владара римски око при ушћу Усоре цвјетао, то су доказала два већ прије нађена споменика; један је камен[7]) био постављен на част супруге Септимија

---

[1]) А. Вирт (A. Wirth): „Quaestiones Severinae" стр. 10. — Х. Шилер: „Geschichte der röm. Kaiserzeit" I., стр. 712., примј. 5.

[2]) Вирт на спом. мј. стр. 10. и 24. и д.

[3]) Радимски на спом. мј. стр. 267., сл 11.; Пач на спом. мј. стр. 79, бр. 4.; C. I. L. II. Види бр. 12758.

[4]) Писмена су на старијем комаду мања, али она и на новом фрагменту озгор спрам дôњег краја бивају све мања.

[5]) О живој грађевној дјелатности под Септимијем Севером исп. Шилер на спом. мј. стр. 738., примј. 2.

[6]) Исп. Момсен у аднотацији уз C. I. L. III 12758.

[7]) Радимски на спом. мј. стр. 267., сл 12.; Пач на спом. мј. стр. 78., бр. 2.; C. I. L. III. Види бр. 12757.

Севера, царице Јулије Домне, други[1]) спомиње једног у тамошњој канаби насељеног ветерана, који је од тога цара добио римско грађанско право.

На оба се фрагмента поједнако виде јаки трагови лијепа; они су дакле, прије него што су доспјели у откривен тарац, већ у садашњем стању употријебљени као грађа за зидање. Исто су тако на двојаки начин употријебљена и оба ова комада са Омерове главице што овдје слиједе, иза како су поломљени. Испрва за цијело нијесу били горе на вису, већ у околу, односно у његовим канабама.

2. Уломак од дбње стране једног темеља (?) од меког лапора; јако исплављен и поломљен, страга обијен. Висок 0·265 *m*, широк

Слика 12.

0·233 *m*, дебео сада 0·10 *m*. Оба су прва реда зацртана, али писмена неједнаке величине не допиру до линије. Писмена су висока у р. 2.: 0·031 *m*, у р. 3.: 0·026—0·028 *m*, у р. 4.: 0·024 *m*.

Размак редова мјери: р. $^1/_2$: 0·021 *m*, р. $^2/_3$: 0·019 *m*, р. $^3/_4$: 0·012 *m*. Трагова боји сада се више у писменима не може разабрати.

Како при првом монументу, тако је и овдје случај удесио, да му припада један, год. 1890. нађен уломак[2]). Оба фрагмента пристају један другоме.

Лијево се је у сваком реду изгубило само по једно слово.

У р. 1. одржала су се на лијевој половици два останка писмена M, који с првим останком писмена на другом дијелу допуштају допуну

[1]) Пач: „Гласник“ 1895., стр. 573., бр. 1.

[2]) Радимски на спом. мј. стр. 267., сл. 14.; Пач на спом. мј. стр. 78., бр. 3.; C. I. L. III. Види бр. 12759.

у *m[u]s*[1]). Ваљда је то свршетак когномена оног официра, који се ту спомиње. На крају реда може се узети да је била лигатура и може се читати *tr[i]b(unus).*

У р. 3. и 4. не вала читати, како сам ја мислио[2]), *coh. I Fl(avia) Brittonum,* или како А. пл. Домашевски у Радимскога[3]) предлаже: *coh. I Fl(avia) Belgarum,* него *coh. I Fl(avia) [H]ispano[r]um.*

По одржаном дијелу може се од прилике овако допунити:

[Genio cohortis.....]m[u]s tr[i]b(unus) [c]oh(ortis) eius[d]em, [p]raef(ectus) coh(ortis) I Fl(aviae) [H]ispano[r]um.

Вотивне ми формуле нема, као и иначе већ неколико пута; исп. н. пр. C. I. L. VI 233.

Тај је официр заповиједао двјема кохортама једној иза друге, као што је и C. Iulius Corinthianus[4]) у C. I. L. III 1193 (Apulum): *C. Iulio C. fil. Thevest(e) Corinthiano, praef(ecto) coh(ortis) VII Gall(orum), trib(uno) coh(ortis) I Britt(anicae), item vexil(latronis) Dacor(um) Parthic(ae),....praef(ecto) alae Campag(onum), idem (miliariae).....*, најприје шпањолска, онда непозната, која је без сумње била у околу усорском. Може се мислити, да је та кохорта била *miliaria,* пошто јој је заповједник био у чину трибуна[5]), можда је идентична с оном, која се спомиње на споменику бр. 1.

3. Уломак од десне стране плоче једног забата од лапора. Висина 0·37 *m,* ширина 0·415 *m,* дебљина, како се чини некоћ већа, сада 0·096 *m.* Удубљено поље забата бијаше испрва празно, истом касније, али док

Слика 13.

је плоча још цијела била, запаран је словјенски натпис наопако, без обзира на првобитни положај самог камена. Наше слависте не могу да одгонетну смисао оних двају редова *(слика 13.).*

Средовјек је и онај горе стр. 530. споменути стреличин шиљак[6]).

---

[1]) На фотографији излазе оба та уломка понешто растегнута.

[2]) На спом. мј. стр. 79.

[3]) „Гласник“ 1891., стр. 256., сл. 13., исп. и C. I. L. III Adnotatio уз 12759.

[4]) Исп. J. Јунг: „Fasten der Provinz Dacien“, стр. 81.

[5]) Исп. Маркарт-Домашевски (Marquardt-Domaszewski): R. St. V. II² стр. 475.

[6]) О средовјекim нахођајима на Омеровој главици исп. Радимски на спом. мј. стр. 270. и д.

Б. Новци.

Оба су новца (в. г. стр. 530.) излизана, само по контурама глава може се распознати, да велики бронцани комад припада цару Хадријану, мали пак Константинском времену.

Доселе са Омерове главице осим два новца, који се не могу одредити [1]), бијаху познати новци ових владара: Alexander Severus [2]), Probus [1]), Magnia Urbica [2]), Crispus [2]), Valentinian I.[1]).

В. Опеке.

Као Радимски [3]) год. 1890., тако сам и ја видио велику множину комада од жмурњака и шупље опеке свуд уоколо расутих; печата нигдје нијесам опазио.

На једном фрагменту видио сам два утиска шапе од пса, који је, док се је цигла на зраку сушила, преко ње ходао [4]). Једноћ ми је и комад лијепа са дувара дошао руку, у коме су се биле отисле двије зидне опеке.

Особите ове нађене цигле и лијеп, који нијесу донесени горе као зидарска грађа, доказују, да је и на Омеровој главици била римска зграда.

*

Како је рано прољеће било погодно, пошло је господину Торману и мени за руком, да коначно установимо положај канаба и окола код Усоре. Између Омерове главице и окола [5]) наилази се на ораницама сељака Адема Хаџи-Кадунића, Халила Алића, Раме Делића и Мујаковића, посвуда на уломке шупље цигле и жмурњака, па се час по час виђа уздигнуто тле, као да се онуда повлаче зидине. Призвани амо радници потврдили су то мнијење, велећи, да при орању непрестано наилазе на камење, чиме се орање врло отешћава и земља губи цијену [6]). Што се може изорати, то се сноси на појединa мјеста, па тако настају хрпе прикупљена камења, које се из далека виде.

Село окола протезало се је дуж хрпта Жљебине између Омерове главице и окола; чини се да је било много дуже нег шире; најприје се може мислити на дугу цесту с кућама с обје стране.

---

[1]) Радимски на спом. мј. стр. 268.

[2]) Пач: „Гласник“ 1895., стр. 574.

[3]) Радимски на спом. мј. стр. 266.

[4]) У околу нашао сам један фрагменат с отиском од мачје шапе.

[5]) Исп. нацрт у Радимскога на спом. мј. стр. 264., сл. 7.

[6]) Према тому ваља исправити Радимскога примједбу на спом. мј. стр. 272.

Од окола дијели је пруга, на којој нијесу нађени комади опеке, на којој дакле ваљда ништа не бијаше сграђено.

*

Друга утврђена тачка у томе крају бијаше чуњасти хрид Градина, до кога се од Омерове главице долази за пола сата хода, и који припада селу те је већим дијелом својина Авде Тукића. Са двије га стране оптјече Босна, те с њега има диван поглед у даљину, низ ријеку све до Добоја и до ушћа Спрече. Непосредно под главицом установили смо јак, лијепом зидан зид, који је некоћ бранио приступ с копнене стране. „Град“, који запрема велику површину, те је дубоким јарком подијељен на два дијела, највишу тачку другог дијела, који се уздиже право над ријеком, запремала је кула.

Пошто на зиду лежи множина големог, средовјеког надгробног камења, то утврда припада најмање раном средњем вијеку. Поуздано би се вријеме само издашним прекопавањем могло одредити. Уломака опеке нигдје нијесам могао наћи.

На једном сусједном брijегу, названом Мала градина, веле да такођер има зидина. Како се је већ ноћ стала спуштати, нијесмо то мјесто више могли разгледати.

Предримски нахођаји на Омеровој главици.

По цијелој главици находи се и сада[1]) толика множина рбина предримског иловастог суђа, да би се могла читава кола натоварити. Не може се на то помишљати, да се саставе макар и само поједине посуде, пошто су поједини фрагменти кишом па и људском руком на далеко расути. Већа множина рбина, које се истичу обликом или украсом, утјеловљена је у предисторичку збирку земаљског музеја. Господину Ф. Фиали благодарим за биљешку о тим нахођајима, што овдје слиједи.

„Међу рбинама од суђа, што су нађена на Омеровој главици, ваља разликовати ове типе.

1. Црвене рбине од суђа грађена руком, од припросто и неправилно загњечене, комадићима креча измијешане иловаче. Судећи по облику припадају оне обичноме суђу за кухање и спремање, имају понекад неспретно удешене ручице, а обично су декориране одскоченим, утисцима од прста рашчлањеним обручима, *табла II., слика 1., 2., 3., 4.* и *14.*, $^2/_3$ нар. вел.

---

[1]) Радимски на спом. мј. стр. 269.

2. Мрке или црне, на површини помно углађене рбине суђа, грађена руком од фине, помно израђене иловаче. Већином здјеле или плитице са више мање профилираним, усуканим или извијеним окрајком; мјесто ручица избочене кврге, бразготине или стременке, *табла II., слика 10.* и *13.*, $^2/_3$ нар. вел.

Декорација састоји од усаваћених линијских система, *табла II., слика 4., 5., 7.*, $^2/_3$ нар. вел., који понекад чине геометријски урнек, вучји зуб, или рибју кост, *табла II., слика 8., 9., 10., 11.* и *15.*, $^2/_3$ нар. вел. На једној рбини били су усаваћени шрафирани трокути, напуњени неком бијелом масом.

3. Од пошљедње врсте има само један фрагменат ручице. Разлика од остале двије врсте стоји у ванредно финој изради иловаче и у јасној сивој боји.

4. Пршљен за предиво од иловаче, *табла II., слика 16.*

Све врсте и облици иловастог суђа нађени су већ више пута у предисторичким насеобинама Босне и Херцеговине, те репрезентирају по босанским предисторичким градинама обичајну робу, грађену руком.“

Табла I.

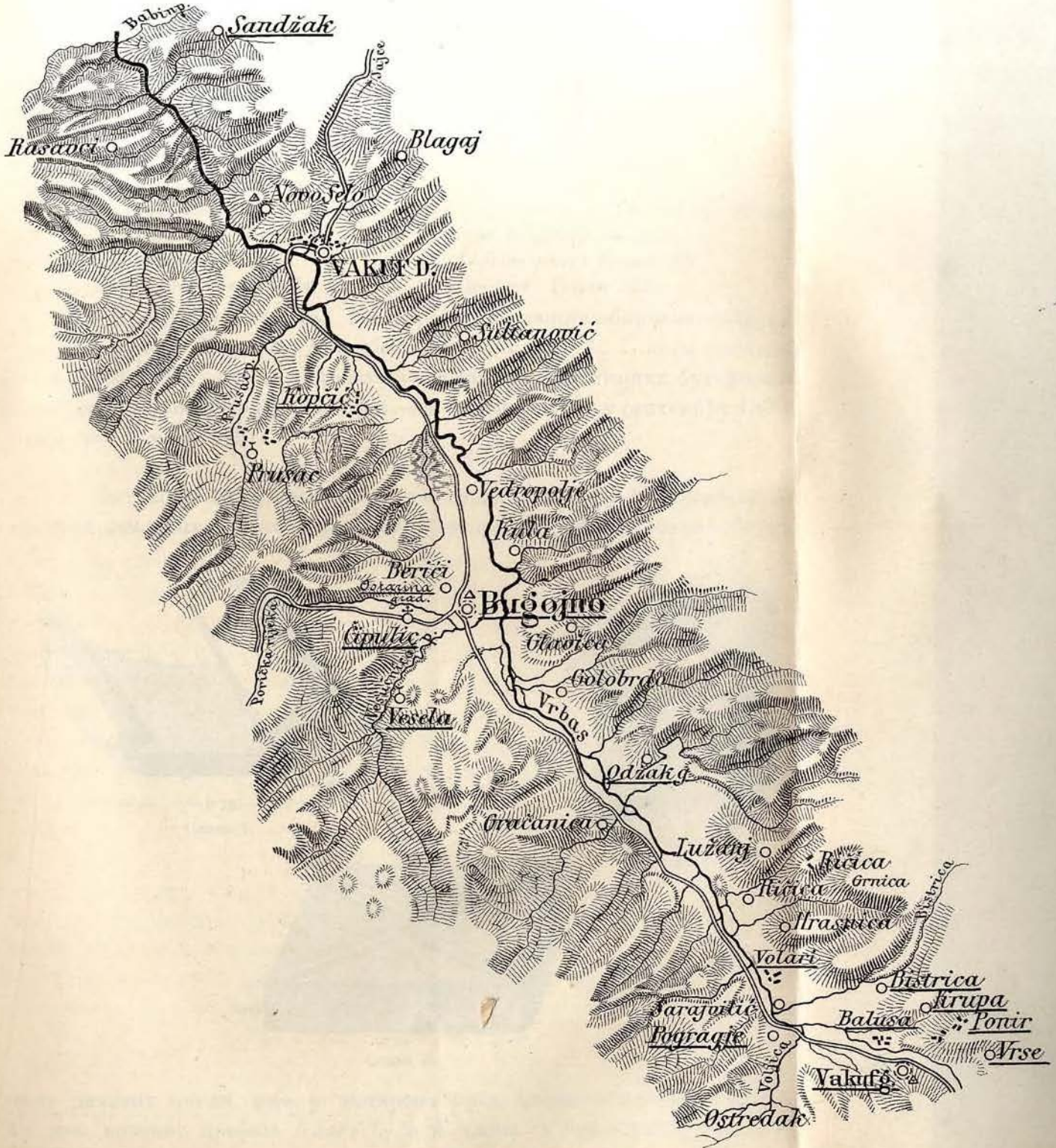

Карта Скопаљског поља.

Табла II.

Уз чланак „Мали римски налазји и посматрања“.

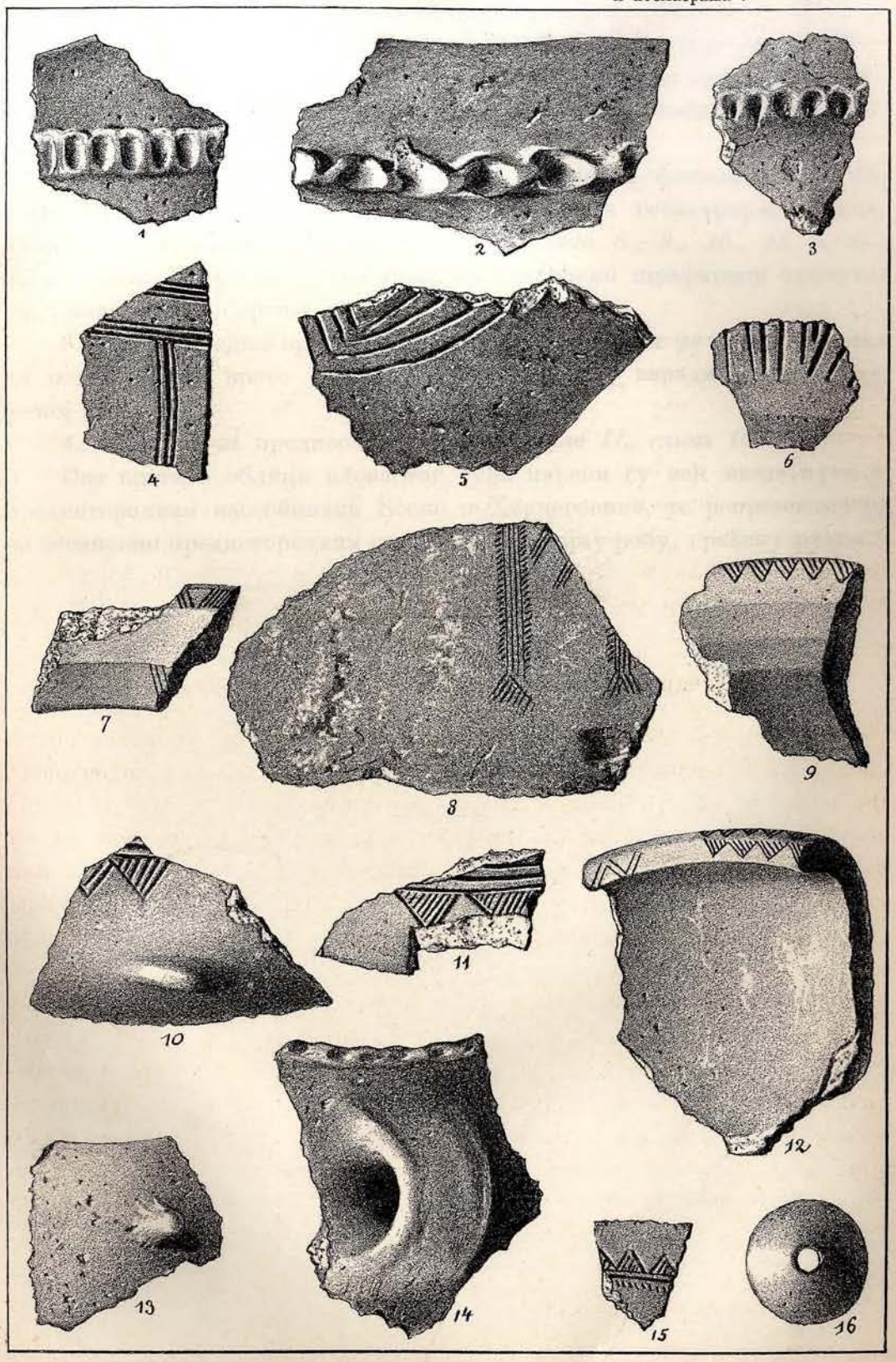

Prilozi k poznavanju flore resina (alge) Bosne i Hercegovine,

s osobitim obzirom na floru resina okoline Sarajeva, Vareša i Mostarskog blata (isključivši diatomaceje).

Priopćio

dr. **Gjorgje Protić**, Sarajevo.

Baveći se više od dvije godine ispitivanjem kremenjašica (diatomaceja) Sarajeva i njegove okoline, ispitivao sam ujedno i sve ostale resine, koje mi se već zbog njihovoga zajedničkog nalazišta sa prvima, i same nametaše.

O ispitivanju resina Bosne i Hercegovine već je nekoliko rezultata izašlo[1]) na javnost, ali se svi ovi rezultati imadu smatrati tek kao prvi početci ispitivanja resina u ovoj zemlji. Da bi se dobio samo približan prijegled flore resina u Bosni i Hercegovini, za to je nužno još mnogo specijalnih radova.

Profesor Gutwiński u svom dolje označenom radu veli:

„Kada se rezultati ispitivanja resina u Bosni i Hercegovini isporede s rezultatima, stečenim u drugim zemljama, onda se može reći, što se tiče flore haluga (alga), *terra incognita.*“

Ja od moje strane mogu ovu tvrdnju gosp. prof. Gutwińskoga potpisati bez ikakva ustezanja, jer sam i ja, već i na osnovu dosadašnjega, prostorno usko ograničenog ispitivanja došao do toga uvjerenja, da Bosna i Hercegovina mora imati mnogo više resina, nego što ih je dosada nagjeno.

No ovo se može tvrditi ne samo za resine, već i za svu ostalu floru tajnocvjetaka (kriptogama) Bosne i Hercegovine.

Tà zemlje ove postadoše tek u najnovije vrijeme pristupačne naučnom ispitivanju, u onoj mjeri, u kojoj su druge zemlje već vijekovima bile. S toga valja sve dosadanje radove smatrati samo kao prve početke njiho-

[1]) Ti rezultati priopćeni su u: 1. Scharschmidtovima „Fragmenta phycologiae bosniaco-serbicae“, Magyar növénytani lapok VII.; 2. u Beckovoj „Flora von Südbosnien und der angrenzenden Hercegovina“; 3. Gutwiński „O nagjenim dosele u Bosni i Hercegovini halugama (isključivši diatomaceje)“; 4. Karlíński „Flora kremenjastih haluga diatomea u Bosni i Hercegovini“ i 5. moj članak: „Prilog k poznavanju kremenjašica (diatomaceja) Bosne i Hercegovine“. Sva tri pošljednja članka izašla su u Glasniku zem. muzeja u Bosni i Hercegovini, i to prva dva god. 1896., a treći u drugoj svesci od god. 1897.

vog ispitivanja. Kada jednom bude u ovoj zemlji stručnih sila, koje će stalno raditi na ispitivanju flore tajnocvjetaka, onda se možemo bez sumnje nadati, da će njihovi radovi mnogo lijepih rezultata iznijeti na javnost.

Vezan školom, — a i u nedostatku onoga, što mnogom ispitivaču nedostaje, — nijesam se mogao do sada daleko od Sarajeva vînuti, no s toga sam, koliko mi je god moguće bilo, za ove dvije godine ispitivao podrobno resine okoline Sarajeva, te ću ovdje da izložim rezultate ovoga ispitivanja (isključivši diatomaceje), u svezi sa rezultatima ispitivanja flore resina okoline Vareša i Mostarskoga blata.

U Varešu bavio sam se ovih ferija šest nedjelja, i za čitavo to vrijeme ispitivao sam, koliko mi je god moguće bilo, kriptogamnu floru ove lijepe okoline. S rezultatima ovoga ispitivanja bio sam potpuno zadovoljan, tako da će me flora okoline Vareša i u buduće živo zanimati.

Početkom jula posjetio sam jezero Plive kod Jajca; početkom augusta jezera na Treskavici, a svršetkom augusta Boračko jezero i Mostarsko blato.

Dok me rečena jezera ne zadovoljiše u onoj mjeri, u kojoj sam se ja od njih nadao, tim me je više zadovoljilo Mostarsko blato, jer sam u njemu našao mnogo od onoga, što sam naći mislio i želio.

Mnoge vrste lijepih resina uopće, a poglavito desmidiaceje, obradovaše me tim više, što je od njih do sada veoma malo poznato u ovim zemljama.

Na Mostarsko blato stigoh baš u ono vrijeme, — 29. augusta, — kada se ono u svom najužem koritu nalazi. U tresetnom mulju njegovom, pa i na biljkama, koje se kraj obale u vodi nalazaše, našao sam, kao što se iz nabrajanja vidi, mnoge lijepe vrste desmidiaceja.

Na moju veliku žalost nije mi pristupačna bila sva važnija literatura, koja se odnosi na prijedmet moga ispitivanja. A kako je bez nužne literature, osobito pak ilustrovanih djela, veoma teško resine odregjivati, to je svakome stručnjaku vrlo dobro poznato.

Pri odregjivanju služio sam se ovim djelima:

1. Kützing: Tabulae phycologicae, 1845.—65.
2. Rabenhorst: Flora europaea algarum aquae dulcis et submarinae. II. i III. dio.
3. Hansgirg: Prodromus der Algenflora von Böhmen. I. i II. dio s prilozima. 1886.—92.
4. Delponte: Specimen Desmidiacearum subalpinarum. 1873.—78.
5. Naegeli: Gattungen einzelliger Algen. 1849.
6. Kirchner: Algenflora von Schlesien. 1878.
7. Kirchner: Die mikroskopische Pflanzenwelt des Süsswassers. Drugo izdanje, 1891.

Što sam do prvoga, veoma skupocjenoga i za odregjivanje resina najvažnijega djela — Kützing, Tabulae phycologicae — i do još jednoga, za odregjivanje diatomaceja[1]) takogjer najvažnijeg djela — Van Heurck, Synopsis des Diatomées de Belgique — doći mogao, to imam da zahvalim gospodinu dvorskom savjetniku Konstantinu Hörmannu, čijim posredovanjem su mi rečena djela iz c. kr. dvorskog muzeja u Beču neko vrijeme bila na raspoloženju, pomoću kojih sam moja ispitivanja valjano dovršiti mogao.

Isto tako zahvaljujem se i gospodinu kustosu zemaljskoga muzeja, Franji Fiali, koji mi je kako pri nabavci rečene literature, tako i time na ruku išao, što mi je muzejski mikroskop (koji je od našeg gimnazijskog mnogo potpuniji) više puta pozajmio.

Napokon izričem ovom prilikom moju toplu zahvalnost gospodinu oficijalu Josipu Levý-u u Mostaru, koji je imao dobrotu više puta poslati mi mulja iz Mostarskog blata.

U moje nabrajanje uvrstio sam i one već poznate vrste, koje sam ja i na drugim mjestima našao, a svi ostali, za ove zemlje novi oblici označeni su zvjezdicom (*).

I. Razred: **Rhodophyceae.**

Red: ***Florideae.***

Familija: **Lemanaceae.**

*1. *Lemanea torulosa* (Roth) Sirod., Kirchn., Die mikroskopische Pflanzenwelt des Süsswassers, sl. 5. U Močćanici više Da-Rive, u jednom potoku na Vučjoj luci i u jednom potoku izmegju Kralupa i Vareša.

*2. *Lemania fluviatilis* (L.) Ag. (*Sacheria fluviatilis* Sirod.), Kütz., Tab. Phyc. VII., tab. 84. Na kamenju u Mošćanici, u Paljanskoj Miljacki, u jednom potoku izmegju Kralupa i Vareša idući uz pravoslavno groblje, u Trstenici kod Bobovca.

Familija: **Batrachospermaceae.**

3. *Batrachospermum moniliforme* (L.) Roth, Kirchn. o. mj. sl. 4. U jednom potočiću iza Da-Rive, u Mošćanici, u jednom potoku Trebevića, u potocima oko Vareša.

*4. *Chantransia chalybea* Fries o. mj. sl. 3. Samo jedanput na kamenju jednoga potoka na Vučjoj luci.

---

[1]) Ove mislim obraditi u jednom od narednih brojeva ovih anala.

II. Razred: **Phaeophyceae (Melanophyceae).**

Red: ***Phaezoosporeae.***

Familija: **Lithodermaceae.**

*5. *Lithoderma fontanum* Flah., Kirchn. o. mj. sl. 9. Samo jedanput u jednom potoku kod željezničke stanice u Varešu.

III. Razred: **Chlorophyceae.**

Red: ***Characeae.***

6. *Chara foetida* A. Br. U plitkim potočićima i barama oko Sarajeva na više mjesta; u jednom potočiću više Vareša, idući na Pržiće; u Mostarskom blatu.

Red: ***Confervoideae.***

Familija: **Coleochoetaceae.**

*7. *Coleochaete scutata* Bréb., Kirchn. o. mj. sl. 11. U jednoj bari uz Koševu; u Mostarskom blatu na lišću od *Hottonia palustris.*

Familija: **Oedogonieae.**

8. *Oedogonium Vaucherii* (Le Cl.) A. Br., Kirchn. o. mj. sl. 12. U izvorima Trebevića rijetko; u jednoj jami uz Koševu; u jednoj jami kod Pajtova hana i u jednom izvoru kod Boračkog jezera.

9. *Oedogonium capillare* (L.) Kütz., Tab. Phyc. III., tab. 40. U jednom izvoru na podnožju Trebevića; u Stavnji više Vareša i kod Dabravine.

*10. *Oedogonium Rothii* Pringsh., Kütz., Tab. Phyc. III., tab. 33. U jednoj jami uz Koševu.

*11. *Oedogonium fonticola* A. Br., Kütz., Tab. Phyc. III., tab. 40. U jednom potoku iza Da-Rive; u potočiću iza Višegradske kapije; u jednom potoku kod Vareša, idući prema Potocima.

*12. *Oedogonium tumidulum* Kütz., Rabh., Flora Eur. Algar. III., str. 350., Kütz., Tab. Phyc. III., tab. 36. U barama uz Miljacku; u jednoj bari uz put na Ilidžu.

*13. *Oedogonium Candollei* (Le Cl.) Bréb., Kütz., Tab. Phyc. III., tab. 33. U jednoj jami u šumici kod gajtanske tvornice; u jednoj jami u šumi više Vareša; u jednoj jami uz put na Jezero kod Jajca.

*14. *Oedogonium grande* Kütz., Rabh., Flora Eur. Algar. III., str. 353. Samo jedanput u jednoj jami kod Vareša.

*15. *Oedogonium Pringsheimii* Cram., Rabh., Flora Eur. Algar. str. 348. U jednoj jami uz Koševu, u jednoj jami kod Pajtova hana i u jednoj jami na Zvijezdi.

*16. *Oedogonium giganteum* Kütz., Tab. Phyc. III., tab 37. U barama uz Miljacku, u jednoj bari uz put na Ilidžu i u jednoj jami više Vareša.

*17. *Oedogonium stagnale* Kütz., Tab. Phyc. III., tab. 41. U jednoj bari uz Koševu i uz Miljacku.

*18. *Oedogonium rivulare* Rabh., Flora Eur. Algar., str. 350. U jednoj bari uz Miljacku i u jednoj jami uz Koševu.

*19. *Bulbochaete setigera* (Roth) Ag., Kirchn. o. mj. sl. 13. U Mostarskom blatu i u jednoj jami kod Pajtova hana.

Familija: **Chaetophoraceae.**

1. Podfamilija: **Ulotricheae** Hansg.

20. *Ulothrix zonata* Kütz., Kirchn. o. mj. sl. 25. U jednom vodovodu uz Koševu, u izvorima Trebevića, u jednom izvoru iza Da-Rive i u izvorima oko Vareša, no rijetko.

21. *Ulothrix aequalis* Kütz., Tab. Phyc. II., tab. 89. U jednom potočiću megju mahovinom uz Mošćanicu i u potocima oko Vareša; u jednom potoku kod Boračkog jezera; u izvorima Trebevića.

*22. *Ulothrix tenuis* Kütz., Tab. Phyc. II., tab. 89. U Koševi, u jednom potoku na Vučjoj luci i u jednom potoku kod Vareša prema željezničkoj stanici.

23. *Ulothrix subtilis* Kütz., Tab. Phyc. II., tab. 85. Dosta često u jamama i barama uz Koševu i Miljacku; u jednoj jami kod Pajtova hana; u jednom vodovodu kod Dabravine i kod Vareša.

*24. *Ulothrix radicans* Kütz., Tab. Phyc. II., tab. 95. Na vlažnoj zemlji u gaju više Sarajeva; na jednom zidu na putu u gaj.

*25. *Ulothrix varia* Kütz., Tab. Phyc. II., tab. 96. Samo jedanput megju mahovinom u gaju više Sarajeva.

*26. *Ulothrix flaccida* Kütz., Tab. Phyc. II., tab. 95. Po vlažnim stijenama i zidovima u i oko Sarajeva, na baštenskoj ogradi kuće u Varešu, gdje sam ljetovao; pri osnovi staroga drveća oko Vareša, no ne često; u jednoj drvenoj podlozi za vodu.

2. Podfamilija: **Chaetophoreae.**

27. *Stigeoclonium tenue* Kütz.
— form. *irregulare* Kütz., Tab. Phyc. III., tab. 4. U Mostarskom blatu.

*28. *Stigeoclonium debile* Kütz, Tab. Phyc. III., tab. 3. Sa pregjašnjom na istom mjestu.

*29. *Stigeoclonium setigerum* Kütz., Tab. Phyc., tab. 5. U jednom potočiću iza Da-Rive i u jednom potočiću kod Vareša.

30. *Chaetophora pisiformis* Ag., Kirchn. o. mj. sl. 20. U izvorima i potocima oko Sarajeva rijetko; u jednom potoku na Vučjoj luci, u jednoj bari na putu prema Ilidžama; u potocima oko Vareša rijetko.

*31. *Chaetophora elegans* Ag., Tab. Phyc. III., tab. 20. U jednoj jami uz Koševu, u jednoj jami više zemaljske bolnice, u jednoj jami kod Pajtova hana, u Mostarskom blatu.

*32. *Draparnaldia glomerata* Ag., Kütz., Tab. Phyc. III., tab. 12. U Mošćanici iza Da-Rive, u potoku na Vučjoj luci, u jednom potoku kod Vareša.

33. *Draparnaldia plumosa* Ag., Kirchn. o. mj. sl. 18. Na biljkama u Mostarskom blatu, u jednom potoku na podnožju Trebevića i u jednom potoku kod Vareša.

Familija: **Cladophoraceae.**

*34. *Conferva tenerrima* Kütz., Tab. Phyc. III., tab. 42. U jednoj jami uz Koševu, u jednoj bari uz put na Ilidžu i u Mostarskom blatu.

35. *Conferva rhypophila* Kütz., Tab. Phyc. III., tab. 42. Na ušću jednog potoka na Trebeviću, u Mošćanici iza Da-Rive, u jednoj jami iza zemaljske bolnice, u jednom potoku kod Vareša i u Plivi kod Jajca.

*36. *Conferva floccosa* Ag.?, Tab. Phyc. III., tab. 43. U jednom potoku na Trebeviću, u jamama uz Koševu i u jednoj bari uz put na Ilidžu.

37. *Conferva bombycina* (Ag.) Wille, Kütz., Tab. Phyc. III., tab. 44. Dosta često u barama i jamama u okolini Sarajeva, u jamama uz put na Jezero kod Jajca, kod Vareša i u Mostarskom blatu.

38. *Conferva vulgaris* (Rabh.) Kirchn., Algenflora von Schlesien, str. 79. U jednom potoku iza gajtanske tvornice, u jednom potočiću iza Višegradske kapije u Sarajevu i u jednoj jami kod Pajtova hana.

*39. *Conferva utricolosa* Kütz., Tab. Phyc. III., tab. 44. U jednoj jami uz Koševu, u jednoj jami kod Pajtovog hana i u jednoj jami uz put na Jezero kod Jajca.

*40. *Conferva amoena* Kütz., Tab. Phyc. III., tab. 45. U jednoj jami kod jevrejskog groblja u Sarajevu i u jednom potoku na Trebeviću.

*41. *Conferva affinis* Kütz., Tab. Phyc. III., tab. 42. U jednoj jami uz Koševu i u Mostarskom blatu.

*42. *Conferva Funkii* Kütz., Tab. Phyc. III., tab. 42. U jednoj jami uz Koševu, u jamama uz Miljacku i u jednoj jami iza zemaljske bolnice.

43. *Cladophora fracta* Kütz., Tab. Phyc. IV., tab. 50. U barama uz Miljacku.

44. *Cladophora glomerata* Kütz., Kirchn. o. mj. sl. 24. U potocima oko Sarajeva, kod Skakavca, u jednom potoku na Vučjoj luci, u potocima oko Vareša i u jednom potoku kod Boračkog jezera.

*45. *Cladophora fluitans* Kütz., Tab. Phyc. IV., tab. 39. U Stavnji kod Vareša i u jednom potoku više Vareša.

*46. *Cladophora insignis* Kütz., Tab. Phyc. IV., tab. 38. U jednoj jami uz Koševu, u jednom potoku na Vučjoj luci, u jednom potoku kod Vareša i u jednom potoku kod Boračkog jezera.

47. *Rhizoclonium hieroglyphicum* Kütz.

a) *genuinum* (Ag.) Rabh., Hansg., Prodromus der Algenflora von Böhmen, str. 78. U potoku kod Skakavca i u jednom potoku u šumi više Vareša.

48. *Rhizoclonium fontinale* Kütz., Hansg. o. mj. str. 79., sl. 35. U jednom izvoru na Trebeviću, u potocima oko Vareša i u jednom izvoru kod Boračkog jezera.

*49. *Trentepohlia aurea* (L.) Mart. *(Chroolepus aureum* Kütz.), Tab. Phyc. IV., tab. 93. Na vlažnim stijenama uz Bistrički potok i na vlažnom kamenju po šumama uz potoke u Varešu, dosta često. Na Treskavici rjegje.

*50. *Trentepohlia lagenifera* (Hild) Wille, Hansg. o. mj. str. 87. Na jednom vlažnom zidu uz put na Trebević i na vlažnoj zemlji oko Vareša, rijetko.

*51. *Chlorotylium cataractarum* Kütz., Kirchn. o. mj. sl. 21. U Mošćanici, u Koševi iza gajtanske tvornice, u Stavnji više Vareša.

Red: ***Siphoneae*** *(Siphophyceae* Rabh.).

Familija: **Vaucheriaceae.**

52. *Vaucheria sessilis* D. C., Kütz., Tab. Phyc. VI., tab. 59. U Miljacki, u Koševi više gajtanske tvornice, u jednom potoku na Vučjoj luci, u jamama i potocima oko Vareša, u Mostarskom blatu.

*53. *Vaucheria repens* (Hass.) Rabh., Kütz., Tab. Phyc. VI., tab. 58. Po vlažnoj zemlji oko Sarajeva, u šumama oko Vareša i na Igmanu.

54. *Vaucheria geminata* Walz., Kirchn. o. mj. sl. 27. Samo jedanput u jednoj bari uz Koševu.

*55. *Vaucheria dichotoma* Ag., Kütz., Tab. Phyc. VI., tab. 56. U jednoj jami uz Koševu i u jamama oko Vareša i Dabravine, no rijetko.

*56. *Vaucheria hamata* Walz., Kütz., Tab. Phyc. VI., tab. 61. Samo jedanput u jednoj jami kod Pajtova hana.

*57. *Botrydium granulatum* Rostaf. et Wor., Hansg., Prodromus I., str. 97., sl. 46. Oko jama uz Koševu, u mulju jedne bare uz put na Ilidžu.

Red: ***Protococcoideae.***

Familija: **Palmellaceae** (uključ. *Protococcaceae).*

1. Podfamilija: **Coenobiae** *(Hydrodictyaceae* Falkenberg).

*58. *Hydrodictyon reticulatum* (L.) Lagerh. *(H. utriculatum* Roth). U jednoj jami uz Koševu i u Mostarskom blatu.

*59. *Pediastrum integrum* Naeg., Einz. Alg., str. 95., tab. 5. U Mostarskom blatu.

*60. *Pediastrum Boryanum* (Turp.) Menegh., Naeg., Einz. Alg., str. 95., tab. 5. U jednoj šumskoj bari kod Vareša i u Mostarskom blatu (gornje blato). U Boračkom jezeru veoma rijetko.

*61. *Pediastrum duplex* Meyen *(P. pertusum* Kütz.), Hansg., Prodromus, str. III., sl. 58. U Mostarskom blatu (gornje i donje blato).

*62. *Coelastrum Naegelii* Rabh.

α) *sphaericum* (Naeg.) Rabh. U Mostarskom blatu megju ostalim desmidiacejama rijetko. August.

*63. *Sorastrum spinulosum* Naeg., Hansg., Prodromus. str. 114., sl. 60. Na istom mjestu sa pregjašnjom, nešto češće.

64. *Scenedesmus bijugatus* (Turp.) Kütz., *Sc. obtusus* Meyen., Hansg., Prodromus, str. 114., sl. 61. U jamama uz Koševu rijetko, češće u Mostarskom blatu, u jezeru Plive kod Jajca i u Boračkom jezeru.

65. *Scenedesmus acutus* Meyen., Kirchn., Algenflora von Schlesien, str. 98.

66. *Scenedesmus quadricauda* (Turp.) Bréb. *Sc. caudatus* Corda., Hansg. o. mj. str. 115., sl. 62.

var. α) *genuinus* Kirchn.

var. β) *setosus* Kirchn.

var. γ) *horridus* Kirchn.

var. δ) *abundans* Kirchn.

Prve dve suvrsti u jamama uz Koševu i oko Vareša, a u Mostarskom blatu našao sam sve četiri suvrsti.

67. *Scenedesmus obliquus* (Turp.) Kütz.

var. β) *dimorphus* (Turb.) Rabh. U Mostarskom blatu.

*68. *Raphidium polymorphum* Fresen., Kirchn. o. mj. sl. 53. U Mostarskom blatu megju ostalim algama.

*69. *Polyedrium trigonum* Naeg., Kirchn. o. mj. sl. 58. Sa pregjašnjom zajedno na istom mjestu.

*70. *Eremosphaera viridis* D. By., Kirchn. o. mj. sl. 56. Samo jedanput sam je našao megju ostalim desmidiacejama u Mostarskom blatu.

*71. *Characium Sieboldii* A. Br., Kirchn. o. mj. sl. 33. U jednom potoku više Da-Rive na algama.

*72. *Tetraspora explanata* Ag., Hansg., Prodromus, str. 127., sl. 74. Samo jedanput u jednoj jami uz Koševu.

*73. *Schizoclamys gelatinosa* A. Br., Hansg., Prodromus, str. 128., sl. 75. U Mostarskom blatu i u jednoj jami kod Vareša.

74. *Oocystis solitaria* Wittr., Hansg., Prodromus, str. 131.
— var. *rupestris* (Kirchn.) Hansg. U Mostarskom blatu i u jednoj šumskoj močvari kod Vareša.

*75. *Oocystis Naegelii* A. Br., Kirchn. o. mj. sl. 52. Megju ostalim algama u jednoj jami kod Pajtova hana.

*76. *Pleurococcus vulgaris* Menegh., Kütz., Tab. Phyc. I., tab. 3. Na kori od drveća, daskama i zidovima u okolini Sarajeva dosta često, a veoma često u okolini Vareša na dnu drveća, na Pržićima pri ulazu jednoga rudokopa.

77. *Pleurococcus angulosus* Menegh., Kütz., Tab. Phyc. I., tab. 4. U jednoj šumskoj močvari kod Vareša.

78. *Gloeocystis vesiculosa* Naeg., Einz. Alg., str. 66., tab. 4. Po vlažnim stijenama više Vareša.

*79. *Gloeocystis gigas* (Kütz.) Lagerh., *Gloeocapsa ampla* Kütz., Tab. Phyc. I., tab. 19. Na podvodnim biljkama u Mostarskom blatu i u jednoj jami kod Pajtova hana.

*80. *Palmella botryoides* Kütz. (uključ. *P. heterospora* Rabh.), Tab. Phyc. I., tab. 13. Megju mahovinama na vlažnoj zemlji u šumama oko Vareša često, regje u gaju više Sarajeva.

81. *Protococcus viridis* Ag., Kütz., Tab. Phyc. I., tab. 3. Po drveću, stijenama i zidovima u svoj okolini Sarajeva, Vareša, na Treskavici i na Igmanu.

82. *Protococcus infusionum* Kirchn. (*P. Meneghinii* Kütz.), Tab. Phyc. I., tab. 3. U jednoj jami uz Koševu, u Mostarskom blatu megju algama i na podvodnim biljkama.

*83. *Protococcus botryoides* (Kütz.) Kirch., Tab. Phyc I., tab. 7. U jamama uz Koševu, u jednom potoku na Vučjoj luci, u Stavnji kod Vareša i u Mostarskom blatu često.

*84. *Acanthococcus hirtus* (Reinsch) Lagerh., Kirchn. o. mj. sl. 57. U Mostarskom blatu rijetko.

*85. *Dactylococcus infusionum* Naeg., Kirchn. o. mj. sl. 55. U Mostarskom blatu megju ostalim algama.

*86. *Botryococcus Braunii* Kütz., Kirchn. o. mj. sl. 50. U jednoj jami kod Pajtova hana i u Mostarskom blatu.

*87. *Dimorphococcus lunatus* A. Br., Rabh., Flora Eur. Algar. III., str. 36., sl. 7. U Mostarskom blatu.

*88. *Nephrocytium Agardhianum* Naeg., Kirchn. o. mj. sl. 51. U Mostarskom blatu.

*89. *Apiocystis Brauniana* Naeg., Kirch. o. mj. sl. 47. Na cladophorama u jednoj jami kod Vareša i u Mostarskom blatu.

*90. *Actinastrum Hantzschii* Lagerh., Kirchn. o. mj. sl. 54. Samo jedanput u Mostarskom blatu.

Red: ***Conjugatae.***

Familija: **Zygnemaceae.**

*91. *Mougeotia genuflexa* (Dillw.) Ag. Wittr., Kütz., Tab. Phyc. V., tab. 1. U barama uz Koševu, u jednoj jami kod Vareša, u jamama oko Dabravine i u Mostarskom blatu, dosta često ali ne u plodnom stanju.

*92. *Mougeotia viridis* Wittr., Kirchn. o. mj. sl. 63. U Mostarskom blatu samo jedanput.

93. *Zygnema stellinum* (Vauch.) Ag., Kirchn. o. mj. sl. 60. U okolini Sarajeva dosta često, tako po jamama uz Koševu, u izvorima iza Da-Rive, na Štefanijinom izvoru *(Z. tenue* Kütz., Kirchn.) i na drugim mjestima; u potocima oko Vareša rijetko.

94. *Zygnema cruciatum* (Vauch.) Ag., Kütz., Tab. Phyc. V., tab. 17. U izvorima na Trebeviću s proljeća ne baš rijetko, u jednoj jami uz Koševu, u jami kod vrela Bosne, u jednom potoku više Vareša, kod Pajtova hana i Dabravine.

95. *Zygogonium pectinatum* (Vauch.) Ag., Hansg., Prodromus, str. 155., sl. 96. U Mostarskom blatu.

96. *Spirogyra gracilis* (Hass.) Kütz., Tab. Phyc. V., tab. 18. U jamama uz Koševu, Miljacku i uz Mošćanicu, u jednoj bari uz put na Ilidžu, u jamama oko Vareša i Pajtova hana u znatnoj množini.

*97. *Spirogyra communis* (Hass.) Kütz., Tab. Phyc. V., tab. 18. Na istim mjestima kao i pregjašnja, a osim toga još i u lokvama oko Dabravine i u jednoj jami u šumi na putu izmegju Vareša i Potoka.

98. *Spirogyra longata* (Vauch.) Kütz., Tab. Phyc. V., tab. 20. U barama oko vrela Bosne, u jednoj lokvi uz put na Ilidžu, u jednoj jami uz Koševu i u jamama oko Vareša.

99. *Spirogyra porticalis* Müll.
form. *Jürgensii* (Kütz.) Kirchn. U jamama uz Koševu, Miljacku i u jednoj jami iza zemaljske bolnice, u Stavnji kod Vareša i u jednoj jami uz Plivu kod Jajca.

100. *Spirogyra arcta* (Ag.) Kütz.
form. *ulotrichoides* (Kütz.) Rabh., Tab. Phyc. V., tab. 21. Samo jedanput u jednoj šumskoj lokvi kod Vareša.

101. *Spirogyra condensata* (Vauch.) Kütz., Tab. Phyc. V., tab. 22. U većoj množini samo u jednoj bari kod Pajtova hana, a osim toga regje u barama kod vrela Bosne.

*102. *Spirogyra rivularis* Rabh., Flora Eur. Algar. III., str. 243. Hansg., Prodromus, str. 161. Na obalama Miljacke, Mošćanice i u Stavnji više Vareša, u jednom šumskom potoku kod Vareša više pravoslavnog groblja.

*103. *Spirogyra dubia* Kütz., Tab. Phyc. V., tab. 24. U jednoj jami uz Koševu, u jami kod starog jevrejskog groblja više Sarajeva i u jednoj bari kod Vareša.

104. *Spirogyra setiformis* (Roth) Kütz., Tab. Phyc. V., tab. 28. U vrelu Bosne i u barama oko njega, u jednoj bari uz Miljacku, u Mošćanici i u Boračkom jezeru.

*105. *Spirogyra crassa* Kütz., Tab. Phyc. V., tab. 28. U većoj množini u Mostarskom blatu.

106. *Spirogyra quinina* Kütz., Tab. Phyc. V., tab. 22. Dosta često u lokvama uz Miljacku, u jednoj bari uz put na Ilidžu i u jednoj jami uz Koševu.

*107. *Spirogyra tenuissima* (Hass.) Kütz. (uključ. *Rhynchonema minimum* Kütz., Tab. Phyc. V., tab. 33.).
α) *genuina* (Hass.) Kirchn. (Kütz., Tab. Phyc. V., tab. 29.), Hansg., Prodromus, str. 164. Megju ostalim algama u jednoj jami uz Koševu i u jednoj lokvi u Varešu.

*108. *Spirogyra Weberi* Kütz., Tab. Phyc. V., tab. 30. U jednom vodovodu u Koševi, u vodovodu iznad Višegradske kapije, u vodovodu kod Dabravine i u jednoj jami kod Pajtova hana.

*109. *Spirogyra Grevilleana* (Hass.) Kütz., Tab. Phyc. V., tab. 30., sl. 4. Megju drugim algama u jamama uz Koševu i u jednoj bari uz put na Ilidžu regje.

*110. *Spirogyra insignis* (Hass.) Kütz., Tab. Phyc. V., tab. 31., sl. 4. U jednoj jami kod Vareša.

*111. *Spirogyra decimina* Kütz., Tab. Phyc. V., tab. 24., sl. 1. U Boračkom jezeru i u jezeru Plive kod Jajca.

*112. *Sirogonium sticticum* Kütz., Tab. Phyc. V., tab. 4., sl. 1. U jednoj bari uz put na Ilidžu i u jednoj bari kod Pajtova hana.

Familija: **Desmidiaceae.**

*113. *Desmidium cilindricum* Grev. *(D. Grevillei* D. By.), Hansg., Prodromus, str. 172., sl. 103. U Mostarskom blatu rijetko megju ostalim algama.

*114. *Penium lamellosum* Bréb., Kirchn. o. mj. sl. 73. U Mostarskom blatu rijetko megju ostalim algama.

*115. *Closterium Lunula* (Müll.) Nitzsch, Hansg., Prodromus, str. 179. U jamama uz Koševu rijetko, uz Mošćanicu, u jednoj jami iza zemaljske bolnice, u jamama i močvarama oko Vareša dosta često ali uvijek pojedince, u Boračkom jezeru, u jezeru Plive kod Jajca i u Mostarskom blatu.

116. *Closterium acerosum* (Schrank) Ehrb., Delponte, Desmid. subalp., tab. XVI. U jednoj jami uz Koševu, u šumskim močvarama oko Vareša, u jednoj jami na Zvijezdi i kod Dabravine.

*117. *Closterium juncidum* Ralfs, Delponte o. mj. tab. XVII. U jednoj šumskoj močvari više Vareša prema Mijakovićima i u jednoj jami kod Pajtova hana.

*118. *Closterium striolatum* Ehrb., Delponte o. mj. tab. XVII. U jednoj povećoj bari (jezero) na Vučjoj luci, u jednoj šumskoj močvari kod Vareša, u Mostarskom blatu i u Boračkom jezeru.

*119. *Closterium Dianae* Ehrb., Delponte o. mj. tab. XVII. Samo jedanput u jednoj šumskoj močvari kod Vareša iza pravoslavnog groblja.

120. *Closterium Ehrenbergii* Menegh., Delponte o. mj. tab. XVI. Na istom mjestu sa pregjašnjom rijetko.

var. *bosniacum* Gutw., Glasnik zem. muzeja u Bosni i Hercegovini VIII., 3. i 4., 1896., str. 63., sl. 1. U šumskoj močvari kod Vareša samo dvaput. Po dužini i širini variira ova odlika jako od 556—745 μ u dužinu, a u širinu od 108—130 μ. (Profesor Gutwiński označio je svuda veličinu objekata sa *mm,* što se ima uzeti kao mikromilimetar.)

121. *Closterium moniliferum* (Bory) Ehrb., Delponte o. mj. tab. XVI. Po lokvama i barama u okolici Sarajeva dosta često, osobito uz Miljacku i Koševu, u jednoj povećoj bari (jezeru) na Vučjoj luci, u jezeru Plive kod Jajca, u velikom jezeru na Treskavici i u Boračkom jezeru.

*122. *Closterium rostratum* Ehrb., Delponte o. mj. tab. XVII. U jednoj jami uz Koševu, u jednoj bari uz put na Ilidžu i u jednoj jami kod Dabravine.

123. *Closterium Leibleinii* Kütz., Rabh., Flora Eur. Algar. III., str. 132. U jednoj šumskoj močvari kod Vareša i u jednoj jami na putu od Vareša prema Potocima.

*124. *Dysphinctium curtum* (Bréb.) Reinsch, Algenfl., str. 178.
var. *majus* Rabh., Flora Eur. Algar., str. 177. U jednoj šumskoj močvari više Vareša i u jednoj jami kod Pajtova hana.

*125. *Dysphinctium connatum* (Bréb.) De By., Delponte o. mj. tab. IX. U Mostarskom blatu.

*126. *Dysphinctium cylindrus* Naeg. *(Calocylindrus cylindrus* Naeg., Kirchn.), Delponte o. mj. tab. XV. U jednoj povećoj bari na Vučjoj luci i u Mostarskom blatu.

127. *Dysphinctium notabile* (Bréb.) Hansg.
var. *pseudospeciosum* Hansg., Prodromus, str. 187. U jednoj šumskoj močvari kod Vareša.

*128. *Docidium baculum* Bréb., Kirchn. o. mj. sl. 77. U Mostarskom blatu.

*129. *Pleurotenium nodulosum* D. By., Kirchn. o. mj. sl. 78. U Mostarskom blatu.

*130. *Pleurotenium Trabecula* (Ehrb.) Naeg., Delponte o. mj. tab. XVIII. Na istom mjestu sa pregjašnjom, no dosta rijetko megju ostalim desmidiacejama.

*131. *Cosmaridium ovale* (Ralfs) Hansg., Prodromus, str. 191., sl. 113. U Mostarskom blatu rijetko.

*132. *Xanthidium aculeatum* (Ehrb.) Bréb., Kirchn. o. mj. sl. 85.

*133. *Xanthidium fasciculatum* Ehrb., Delponte o. mj. tab. XIII.

134. *Cosmarium margaritiferum* (Turp.) Menegh., Delponte o. mj. tab. IX. Dosta često u lokvama, barama i jamama po svoj okolini Sarajeva, u povećoj bari (jezeru) na Vučjoj luci, u izvorima više Da-Rive, u potočićima oko Vareša i u lokvama i jamama uz Plivu kod Jajca.

135. *Cosmarium botrytis* (Bory) Menegh. Sa pregjašnjom vrstom na istim mjestima i još češća.

*136. *Cosmarium granatum* Bréb., Rabh., Flora Eur. Algar. III., str. 162. U jednoj šumskoj močvari kod Vareša i u jednoj bari uz put na Ilidžu.

137. *Cosmarium bioculatum* Bréb., Rabh., Flora Eur. Algar. III., str. 163. Dosta često u jamama uz Koševu i u jednoj povećoj bari (jezeru) na Vučjoj luci.

138. *Cosmarium Phaseolus* Bréb., Hansg., Prodromus, str. 201. U jednoj jami kod Pajtova hana, u velikom jezeru na Treskavici i u Mostarskom blatu.

139. *Cosmarium Brébissonii* Menegh., Delponte o. mj. tab. IX. U Mostarskom blatu.

*140. *Cosmarium Meneghinii* Bréb., Delponte o. mj. tab. VII. Dosta često u barama i jamama u okolini Sarajeva, u jednoj jami kod Vareša i u jednoj jami na Zvijezdi.

141. *Cosmarium crenatum* Ralfs, Rabh., Flora Eur. Algar. III., str. 165. U jednoj bari uz put na Ilidžu, u jednoj jami uz Koševu, u jednom potočiću iza Da-Rive i u jednom potočiću više Vareša.

142. *Cosmarium Istvánffi* Gutw., u Glasniku zem. muzeja u Bosni i Hercegovini VIII., 3. i 4., 1896., str. 375., sl. 9. U šumskoj močvari kod Vareša i u Mostarskom blatu.

143. *Cosmarium Becki* Gutw. o. mj. str. 376., sl. 7. Samo jedanput u jednoj šumskoj močvari kod Vareša.

*144. *Arthrodesmus incus* (Bréb.) Hass., Hansg., Prodromus, str. 202. U Mostarskom blatu.

*145. *Arthrodesmus convergens* (Ehrb.) Ralfs, Hansg., Prodromus, str. 203., sl. 117.

*146. *Arthrodesmus octocornis* Ehrb., Hansg., Prodromus, str. 202. Obe vrste u Mostarskom blatu.

*147. *Euastrum oblongum* (Grev.) Ralfs, Delponte o. mj. tab. VI. Samo jedanput u Mostarskom blatu.

*148. *Euastrum elegans* (Bréb.) Kütz., Hansg., Prodromus, str. 206., sl. 118.

*149. *Micrasterias truncata* (Corda) Bréb., Delponte o. mj. tab. V. U Mostarskom blatu među ostalim desmidiacejama rijetko.

*150. *Micrasterias rotata* (Grev.) Ralfs, Delponte o. mj. tab. IV. Mostarsko blato.

*151. *Micrasterias papillifera* (Kütz.) Ralfs, Delponte o. mj. tab. IV. Na istom mjestu sa pregjašnjom mogao sam je posmatrati samo dvaput.

*152. *Staurastrum echinatum* Bréb., Hansg., Prodromus, str. 214., sl. 120.

*153. *Staurastrum hirsutum* (Ehrb.) Bréb., Delponte o. mj. tab. XI.

*154. *Staurastrum furcigerum* Bréb., Kirchn., Mikrosk. Pflanzenwelt des Süsswassers, sl. 79. *A* i *B*.

*155. *Staurastrum furcatum* (Ehr.) Bréb., Hansg., Prodromus, str. 215.

*156. *Staurastrum vestitum* Ralfs, Rabh., Flora Eur. Algar. III., str. 218. De Wildeman, Flore des Algues de Belgique, str. 180., sl. 91.

*157. *Staurastrum teliferum* Ralfs, De Wildeman o. mj. str. 172., sl. 89.

*158. *Staurastrum muticum* Bréb., Hansg., Prodromus, str. 210.

*159. *Staurastrum punctulatum* Bréb., Delponte o. mj. tab. XI.

*160. *Staurastrum polymorphum* Bréb., Delponte o. mj. tab. XI.

*161. *Staurastrum spongiosum* Bréb., Hansg., Prodromus, str. 215.

Sve navedene vrste ovoga roda našao sam u Mostarskom blatu 29. augusta.

Razred: **Myxophyceae**

(Phycochromaceae, Schizophyceae, Cyanophyceae Hansg.).

Red: ***Gloeosipheae***

(Nostocaceae, Hormogoneae, Nostochineae, Nemalogoneae Hansg.).

Familija: **Scytonemaceae**

(Scytoneae Thr., *Scytonemaceae* et *Sirosiphoniaceae* Rabh.).

*162. *Stigonema ocellatum* (Dillw.) Thr. *(Sirosiphon ocellatus* Kütz.), Kirchn. o. mj. sl. 129. U jednoj šumskoj močvari u Varešu.

*163. *Hapalosiphon pumilus* Kirchn., Mikrosk. Pflanzenwelt des Süsswassers, sl. 128. U jednoj bari uz Koševu, u Mostarskom blatu.

*164. *Capsosira Brébissonii* Kütz., Tab. Phyc. II., tab. 84. Samo jedanput u Boračkom jezeru na jednoj potopljenoj suhoj grani.

*165. *Scytonema figuratum* Ag., Kirchn. o. mj. sl. 131. Na vlažnim stijenama megju mahovinom na Zvijezdi, samo jedanput.

*166. *Scytonema tolypotrichoides* Kütz., Tab. Phyc. II., tab. 22. U Mostarskom blatu rijetko.

*167. *Scytonema cincinatum* (Kütz.) Thr. *(Lyngbya cincinata* Kütz., Tab. Phyc. I., tab. 89.). U jednom potoku više Vareša.

*168. *Tolypothrix lanata* Wartnn., Kütz., Tab. Phyc. II., tab. 33. U jednoj jami kod Pajtova hana na podvodnim biljkama.

*169. *Tolypothrix distorta* (Müll.) Kütz., Tab. Phyc. II., tab. 33. U jednoj bari uz put na Ilidžu.

170. *Tolypothrix penicillata* Thur., Kirchn. o. mj. sl. 132. Na kamenju u Miljacki više Kozje ćuprije, u Mošćanici i u jednom potoku na Vučjoj luci.

*171. *Desmonema Wrangelii* Born et Flah., Kirchn. o. mj. sl. 141.

Familija: **Rivulariaceae** Rabh. *(Calothrichaceae* vel *Calothricheae* Thr.).

*172. *Gloeotrichia Pisum* Thur. *(Physactis Pisum* Kütz., Tab. Phyc. II., tab. 60.). U barama uz Koševu i uz put na Ilidžu rijetko, u jednoj jami kraj zemaljske bolnice u Sarajevu i u jednoj jami kod Vareša.

*173. *Gloeotrichia natans* Rabh., Kirchn. o. mj. sl. 126. Sa pregjašnjom zajedno na istim mjestima no rjegje.

*174. *Rivularia minutula* Born et Flah., Kirchn. o. mj. sl. 127. U jednom potočiću iza Da-Rive, u Mošćanici i u jednom potoku kod Vareša.

*175. *Calothrix parietina* Thur. *(Schizosiphon parietinus* Naeg., Tab. Phyc. II., tab. 48., sl. 3.). Na kamenju u potoku kod Skakavca.

*176. *Calothrix fusca* Born et Flah., Kirchn. o. mj. sl. 124. U stelji od *Batrachospermum moniliforme* u jednoj jami iza Da-Rive.

*177. *Nostoc paludosum* Kütz., Tab. Phyc. II., tab. 1. U jednoj jami uz Koševu, u jednoj bari uz put na Ilidžu i u jednoj bari kod Vareša.

*178. *Nostoc Linckia* Born *(Anabaena intricata* Kütz., Tab. Phyc. I., tab. 94., sl. 1.). U jednoj jami iza zemaljske bolnice u Sarajevu i u jednoj jami na Vučjoj luci.

*179. *Nostoc muscorum (N. collinum* Kütz., Tab. Phyc. II., tab. 7., sl. 4.). Na vlažnoj zemlji megju mahovinom po šumama oko Vareša i na Igmanu.

180. *Nostoc commune* Vauch., Kütz., Tab. Phyc. II., tab. 6., sl. 1. Na vlažnoj zemlji, više puta i po ulicama, po travnjacima, po šumskim stazama dosta često po svoj okolini Sarajeva i Vareša, na zemlji u parku na Ilidži i na drugim mjestima.

181. *Nostoc sphaericum* Vauch., Kirchn. o. mj. sl. 142. Megju mahovinama u gaju više Sarajeva, na Vučjoj luci, oko Vareša, na Treskavici i u jednoj barici megju mahovinom uz Plivu kod Jajca.

*182. *Nostoc coeruleum* Lyngb. *(N. gregorium* Kütz., Tab. Phyc. II., tab. 2., sl. 2.). U jamama uz Koševu na podvodnim biljkama, u jednoj bari uz put na Ilidžu i u jednoj jami kod Dabravine.

*183. *Nostoc verrucosum* Vauch., Kütz., Tab. Phyc. II., tab. 9., sl. 2. U Mošćanici, u jednom potoku na Vučjoj luci i u potocima oko Vareša, rijetko.

*184. *Nostoc humifusum* Carm. (uključ. *N. granulare* Kütz., *Anabaena granularis* Kütz., Tab. Phyc. I., tab. 94.). Na vlažnoj zemlji megju mahovinom u šumi iznad Vareša.

*185. *Anabaena oscillarioides* Bory, Kirchn. o. mj. sl. 136. U barama uz Mošćanicu i Koševu megju ostalim algama, u jednoj bari uz put na Ilidžu, u jednoj jami kod Vareša.

*186. *Anabaena macrosperma* Hansg. *(Cylindrospermum macrospermum* Kütz., Tab. Phyc. I., tab. 98., sl. 4.). Na obalama uz Miljacku, u jednoj jami uz Koševu, u jami iza zemaljske bolnice, u povećoj bari na Vučjoj luci, u Varešu na više mjesta, tako uz obale Stavnje, u jednoj barici uz put na Pržiće, u jednoj bari kod Dabravine.

*187. *Aphanizomenon flos aquae* (L.) Allman., Kirchn. o. mj. sl. 135. U barama uz Koševu i uz Miljacku, u jednoj bari uz put na Ilidžu u velikoj množini, u jednoj bari kod Dabravine.

Familija: **Lyngbyaceae** *(Oscillariaceae).*

188. *Microcoleus Vaucheri* (Kütz.) Kirchn. *(Chtonoblastus Vaucheri* Kütz., Tab. Phyc. I., tab. 54., sl. 2.). Na vlažnoj zemlji oko Sarajeva, u parku na Ilidži, na jednoj livadi izmegju Vareša i Kralupa.

*189. *Lyngbya rigidula* (Kütz.) Hansg. *(Leptothrix rigidula* Kütz., Tab. Phyc. I., tab. 59., sl. 3.). U barama uz Koševu na drugim algama, u barama uz Miljacku, u jednoj jami iza zemaljske bolnice.

*190. *Lyngbya purpurascens* Hansg. *(Leptothrix purpurascens* Kütz., Tab. Phyc. I., tab. 63., sl. 5.). U potoku kod Skakavca i u jednom potoku iza Vareša.

*191. *Lyngbya inundata* Kirchn.

α) genuina Hansg. *(Phormidium inundatum* Kütz., Tab. Phyc. I., tab. 45., sl. 3.). Na vlažnjom kamenju uz Bistrički potok, u jednom vodovodu u Koševi i iznad Višegradske kapije, u jednom vodovodu kod Dabravine.

*192. *Lyngbya calcicola* (Kütz.) Hansg. *(Leptothrix calcicola* Kütz., Tab. Phyc. I., tab. 66., sl. 6.). Po vlažnim zidovima i stijenama u i oko Sarajeva dosta često.

*193. *Lyngbya laterita* Kirchn. *(Hypheothrix laterita* Kütz., Tab. Phyc. I., tab. 69., sl. 1.). Na vlažnom kamenju uz Bistrički potok, na vlažnoj zemlji uz Koševu, oko Vareša na vlažnim stijenama po šumama dosta često.

194. *Lyngbya membranacea* Kütz.

α) genuina (Kütz.) Kirchn. *(Phorm. membranaceum* Kütz., Tab. Phyc. I., tab. 46., sl. 2.). U Koševi i u vodovodu za gajtansku tvornicu, u vodovodu iza Višegradske kapije i u vodovodu kod Dabravine, u Stavnji kod Vareša na daskama kod bolnice.

β) papyrina (Bory) Hansg. *(Phorm. papyrinum* Kütz., Tab. Phyc. I., tab. 48., sl. 3.). Sa pregjašnjom na istim mjestima, a osim toga još i u Mošćanici i u potocima oko Vareša, no rijetko.

*195. *Lyngbya Kützinginiana* Kirchn. *(Phormidium obscurum* Kütz., Tab. Phyc. I., tab. 45., sl. 4.). Megju mahovinom, pri osnovi drveća, u okolini Sarajeva rjegje a češće u Varešu, osobito megju mahovinom na drveću uz Stavnju, kod Pajtova hana i kod Dabravine.

*196. *Lyngbya vulgaris* (Kütz.) Kirchn. *(Phormidium vulgare* Kütz., Tab. Phyc. I., tab. 46., sl. 4.).

var. *fusca* Kütz. *(Oscillaria fusca* Vauch.), Hansg., Prodromus II., str. 104. Na vlažnoj zemlji i po kamenju uz Bistrički potok više Sarajeva, na stijenama uz Mošćanicu i na stijenama oko Vareša.

197. *Lyngbya tenerrima* (Kütz.) Hansg.
α) genuina (Kütz.) Hansg. (*Oscillaria tenerrima* Kütz., Tab. Phyc. I., tab. 38., sl. 8.). U lokvama uz Miljacku, u jamama uz Koševu, u barama uz put na Ilidžu, u jarcima oko Vareša i u jednoj bari kod Dabravine.

198. *Lyngbya leptotricha* (Kütz.) Hansg. (*Oscillaria leptotricha* Kütz., Tab. Phyc. I., tab. 38., sl. 9.). Sa pregjašnjom na istim mjestima, a osim toga još i u jednoj povećoj bari (jezeru) na Vučjoj luci, u jednoj barici kraj Plive kod Jajca, u jednoj jami iza Vareša i uz put u Sutjesku.

*199. *Lyngbya gracillima* (Kütz.) (*Oscillaria gracillima* Kütz., Tab. Phyc. I., tab. 39., sl. 2.). U jednoj jami uz Koševu, u barama uz Miljacku, u barama uz put na Ilidžu na biljnim preostatcima.

200. *Lyngbya brevis* (Kütz.) Hansg. (*Oscillaria brevis* Kütz., Tab. Phyc. I., tab. 39., sl. 6.) U barama uz Koševu, u jednoj lokvi iza zemaljske bolnice u Sarajevu, u barama uz put na Ilidžu, u jednoj lokvi kod Vareša, a i na drugim mjestima oko Vareša.

201. *Lyngbya tenuis* (Ag.) Hansg.
**α) acrugineo-coerulea* (Kütz.) Kirchn. (*Oscillaria acrugineo-coerulea* Kütz., Tab. Phyc. I., tab. 39., sl. 9.). U jarcima po Sarajevu, uz put u Koševu, u jarcima prema Da-Rive, osobito s proljeća, osim toga često i u drugim jarcima i jamama u svoj okolini Sarajeva i Vareša.
**β) viridis* Kütz. (*Oscillaria viridis* Vauch., Kütz., Tab. Phyc. I., tab. 41., sl. 6.). U barama uz Koševu i Miljacku, u jednoj jami iza zemaljske bolnice; u jamama oko Vareša i kod Dabravine, rjegje.

*202. *Lyngbya antliaria* (Jürg.) Hansg.
α) genuina Kirch. (*Oscillaria antliaria* Jürg., Tab. Phyc. I., tab. 40., sl. 6.). Dosta često u jamama, lokvama a i na vlažnim zidovima po Sarajevu; u Varešu po zidovima i jarcima regje.

203. *Lyngbya natans* (Kütz.) Hansg. (*Oscillaria natans* Kütz., Tab. Phyc. I., tab. 40., sl. 4.). U jednoj bari uz put na Ilidžu i u jednom šancu izmegju Ilidže i vrela Bosne.

204. *Lyngbya chalybea* (Mert.) Hansg.
α) genuina Hansg. (*Oscillaria chalybea* Mert., Tab. Phyc. I., tab. 40., sl. 8.). U jednoj bari uz put na Ilidžu i u Mostarskom blatu.

205. *Lyngbya Fröhlichii* (Kütz.) Hansg. (*Oscillaria Fröhlichii* Kütz., Tab. Phyc. I., tab. 43., sl. 1.). Često u jamama i lokvama uz Koševu, uz Miljacku, u barama uz put na Ilidžu iza Čengićeva ljetnjikovca, u baricama uz Plivu kod Jajca, oko Vareša na više mjesta, kod Pajtova hana i kod Dabravine.

*206. *Spirulina tenerrima* Kütz., Tab. Phyc. I., tab. 37., sl. 1. U jednoj bari uz put na Ilidžu i u barama uz Miljacku.

*207. *Spinulina oscillarioides* Turp., Kütz., Tab. Phyc. I., tab. 37., sl. 8. Uz Miljacku megju oscillariama, u jednoj jami uz Koševu i u jednoj jami iza zemaljske bolnice.

Red: ***Chrococcoideae***

(Chroococcaceae, Coccogoneae Thr. *Cystiphoreae* Rabh.).

Familija: **Chroococcaceae.**

*208. *Gloeothece palea* Rabh. *(Gloeocapsa palea* Kütz., Tab. Phyc. I., tab. 20., sl. 7.). Po vlažnom kamenju uz potoke oko Vareša.

*209. *Aphanothece Castagnei* (Bréb.) Rabh. *(Palmella Castagnei* Kütz., Tab. Phyc. I., tab. 11., sl. 4.). U jednoj povećoj bari na Vučjoj luci i u baricama oko jezera Plive kod Jajca.

*210. *Aphanotece microscopica* Naeg., Hansg., Prodromus II., str. 38., sl. 48. U jednoj šumskoj močvari kod Vareša i u Mostarskom blatu.

*211. *Merismopedia elegans* A. Br., Kirchn., Mikrosk. Pflanzenwelt des Süsswassers, sl. 149. U jednoj povećoj bari na Vučjoj luci, rijetko.

212. *Coelospherium Kützinginianum* Naeg., Kirchn. o. mj. sl. 151. U jednoj bari uz Koševu, u jednoj jami iza zemaljske bolnice, u barama uz Miljacku, no uvijek pojedince megju ostalim algama.

*213. *Gloeocapsa magma* (Bréb.) Kütz., Tab. Phyc. I., tab. 22., sl. 1. Po vlažnim stijenama i kamenju uz potoke oko Vareša dosta često; uz Bistrički potok u Sarajevu rijetko.

*214. *Gloeocapsa montana* Kütz., Tab. Phyc. I., tab. 19., sl. 2. Samo na jednoj vlažnoj stijeni iza Vareša.

*215. *Gloeocapsa quaternata* Bréb., Kütz., Tab. Phyc. I., tab. 20., sl. 1. Samo jedanput na vlažnoj zemlji na Zvijezdi.

*216. *Aphanocapsa cruenta* (Ag.) Hansg.

α) genuina Hansg. *(Palmella cruenta* Ag., Kütz., Tab. Phyc. I., tab. 15., sl. 2.). Na vlažnim zidovima i po vlažnoj zemlji u hladovini, po mnogim ulicama u Sarajevu, Varešu i Jajcu.

*217. *Aphanocapsa pulchra* Rabh., Kirchn., Algenflora von Schlesien, str. 261. U jednoj bari uz put na Ilidžu.

*218. *Chroococcus macrococcus (Protococcus* Kütz., Tab. Phyc. I., tab. 2., sl. 2.). Po vlažnim stijenama i po zemlji u šumama oko Vareša i na Igmanu.

*219. *Chroococcus turgidus* (Kütz.) Naeg. *(Protococcus turgidus* Kütz., Tab. Phyc. I., tab. 6.).

var. *tenax* Kirch., Algenflora von Schlesien, str. 262. Po vlažnim stijenama oko Vareša.

220. *Chroococcus minor* (Kütz.) Naeg., Rabh., Flora Eur. Algar. II., str. 30. Uz Bistrički potok po kamenju, uz Mošćanicu više Da-Rive na kamenju a i na vlažnom drveću, oko Vareša uz potoke dosta često, u vodovodu kod Dabravine.

*221. *Chroococcus cohaerens* (Bréb.) Naeg. *(Protococcus cohaerens* Kütz., Tab. Phyc. I., tab. 5., sl. 5.). Po vlažnim zidovima u Sarajevu rijetko.

Razred: **Flagellatae.**

Familija: **Euglenidae.**

222. *Euglena viridis* Ehrb. Često u lokvama, barama i jarcima po Sarajevu i svoj okolini.

*223. *Euglena spirogyra* Ehrb., Hansg., Prodromus II., str. 173. Na istim mjestima kao i pregjašnja, osim toga još i u jamama kod Vareša i Dabravine.

Razred: **Schizomycetaceae**

[Schizomycetes (Bacteriaceae), Mycophyceae Kütz. ex p.].

Red: ***Desmobacteria.***

Familija: **Cladotrichaceae.**

*224. *Cladothrix dichotoma* Cohn, Kirchn., Mikrosk. Pflanzenwelt des Süsswassers, sl. 172. U lokvama i jarcima oko Sarajeva često, u Varešu na više mjesta, a tako isto i u jamama uz Plivu kod Jajca, u Mostarskom blatu.

Familija: **Crenothrichaceae.**

*225. *Crenothrix Kühniana* (Rabh.) Giard. *(Crenothr. polyspora* Cohn, Kirchn. o. mj. sl. 176.). U Miljacki i Koševi, u jamama i barama uz Koševu, u barama uz put na Ilidžu, na kamenju u jednom nečistom potoku kod Vareša, u baricama uz Plivu kod Jajca, često i u velikoj množini.

Familija: **Leptothrichaceae.**

*226. *Leptothrix parasitica* Kütz., Tab. Phyc. I., tab. 59., sl. 2. U jednoj močvari pred Ilidžom na confervaceama, u jednoj lokvi uz Koševu, u jednoj povećoj bari (jezeru) na Vučjoj luci.

*227. *Leptothrix ochracea* (Dillw.) Grev., Kütz., Tab. Phyc. I., tab. 61., sl. 1. U jamama uz Koševu, u Varešu po jamama često u velikoj množini.

*228. *Begiatoa alba* Trev., Kirchn. o. mj. sl. 175. U jarcima i u jamama uz Koševu često u velikoj množini, u jednoj močvari pred Ilidžom; u jamama uz Plivu kod Jajca rjegje.

Red: ***Eubacteria.***

Familija: **Bacteriaceae.**

*229. *Spirillum undula* (Müll.) Ehrb., Hansg., Prodromus II., str. 189. U jamama i jarcima uz Koševu, u muljevitoj vodi iz Mostarskog blata, koja je duže vremena stajala.

*230. *Spirillum volutans* Ehrb., Kirchn. o. mj. sl. 182. U jamama uz Koševu i u naljevima kao i pregjašnja.

*231. *Bacillus subtilis* (Ehrb.) Cohn, Kirchn. o. mj. sl. 179. U barama i lokvama uz Miljacku i Koševu, u naljevima i u starim kulturama od resina (alga).

*232. *Bacterium Termo* Duj., Kirchn. o. mj. sl. 178. Često u lokvama uz Koševu i u truležnim naljevima.

Red: ***Sphaerobacteria*** Cohn.

Familija: **Mycoccaceae** Hansg.

*233. *Lampropedia hyalina* (Ehrb.) Schröt., Kirchn. o. mj. sl. 184. U mulju iz Mostarskog blata često.

Završetak.

Od 233 vrsta, koje sam na pomenutim mjestima našao, valja, kao što se to iz gornjeg nabrajanja vidi, 167 smatrati kao nove za floru resina Bosne i Hercegovine.

Da ovo moje nabrajanje nije potpuno, razumije se po sebi, jer flora jedne okoline, a osobito flora tajnocvjetaka ne da se za tako kratko vrijeme potpuno ispitati, te s toga se i ono ima smatrati kao prilog, kojeg će bez sumnje još dugo trebati dopunjavati.

Na navedenim mjestima našao sam mnogo više vrsta, nego što sam u nabrajanju naveo; ali koje zbog toga, što ih nijesam mogao u željenom stanju razvitka posmatrati, kao što je to u mnogo slučajeva veoma nužno, koje pak zbog toga, što mi nužna literatura za više slučajeva nedostajaše — moradoh ih za drugi put ostaviti.

Ovo osobito važi za resine Mostarskoga blata, u kojem ću, kako se nadam, naći još mnogo lijepih, a možda i novih odlika, odnosno vrsta.

Султан Џем, син Мухамеда II.

Написао

Владимир С. Ћонић.

У историјско-старинарском друштву у Базелу (Швајцарска), држао је у прошлој години професор др. Ханс Трог једно предавање о сину Мухамеда II.: Султану Џему, који је живио у другој половици XV. стољећа. Историја овог несретног турског принца врло је занимљива за оно доба, када на балканском тропољу нестаде државе српских деспота. Монографија је израђена врло брижљиво на основу још нештампаних докумената из архива у Ватикану. Ми смо сматрали за дужност своју, да је саопштимо српском читалачком свијету, у толико прије, што је овом биографијом изнесена једна новина у нашој историји: да је турског принца Џема, сина Мухамеда II., освојитеља Цариграда, родила Српкиња краљевског рода, и да је у жилама његовим текла племенита крв посљедњих српских владалаца. Савременик Џемов, Буркард (Burkard), церемонијар-мајстор папе Александра VI., помиње неколико пута у свом дневнику „Diarium Burcardi“ мајку Џемову као Српкињу краљевског рода, а Буркард је то могао чути само од Џема, док је на папином двору живио. На жалост, колико смо се трудили да сазнамо о овоме штогод из нама познатих извора, нијесмо успјели, јер је у оно вријеме генеалогија турских султана била уопће тамна и о њој се врло мало говорило.

У предавању Троговом ми смо учинили неколике допуне, у колико се односе на историјске догађаје из историје српске, који су утврђени, тежећи да објаснимо поједине моменте у овако лијепој монографији, која је права драгоцјеност за један још тако тамни период из наше историје.

У другој половини XV. стољећа настали су у Европи догађаји да је изгледало, да ће средњовјековне идеје о крсташким ратовима поново оживјети. Турци, који се на сто година раније утврдише на балканском полуострву, као млад и ратоборан народ, предвођен својим јуначким и даровитим султанима, постадоше поступно господари полуострва и закуцаше на пошљетку и на врата самога Цариграда. Султан

Мухамед II. уђе на једренску капију у Цариград 29. маја 1453. године. Град Константина Великог, заштитника Христове науке, постаде пријестоница Мухамедових шљедбеника, а св. Софија богомоља пророкових синова, у којој славише име Алаха и Мухамеда, његовог јединог пророка.

Кад се дознало да је пао Цариград, у западној Европи овлада страховити ужас. Обојица папе: Никола V. и Пије II. били су до срца тронути овом великом несрећом. Ну ипак хришћански владари не могоше се споразумјети за узајаман рад и снажан напад противу Турака, јер поред свега овога идеја за овако велико подузеће не бјеше канда још сазрела. Само мудра млетачка република и храбри мађарски краљ Матија Корвин у савезу са српском емиграцијом водише рат противу Турака с промјенљивом срећом, пошто обје ове државе, са падом Србије и Босне дођоше на ред освајачима Турцима.

Али и ови ратови не само што нијесу сузбили моћ и снагу султана, но још на против Хришћани су показали толику немоћ, да је Венеција била принуђена да закључује мир у 1479. години, да очува своје трговинске привилегије у Малој Азији и заузетим балканским покрајинама, а Мађари да чешћим примирјима прикупе своја пошљедња средства за одбрану своје сопствене отаџбине.

У овако критичном времену пао је шака папама у Риму и француским краљевима један законити претендент на турски пријесто, с којим су они умјели да држе за дуже времена у шаху султана и да га уцјењују за своје услуге. Тај претендент на пријесто турски био је Џем-султан, син султана Мухамеда II., освајача Цариграда.

Но на жалост и ако је прилика била врло повољна, Хришћанство у овом човјеку није умјело да добије и извуче користи, какве су се могле ишчекивати. Тако у равнодушном посматрању на догађаје, западна Европа видје у почетку XVI. стољећа на пријестолу султана Сулејмана Величанственог, који је својим освајачким успјесима задао највећег страха цијелом онда образованом свијету. Овако се догоди, да се дипломација хришћанских владара никада није показала тако жалосна и невјешта, као у овој историји о Џем-султану.

I.

Џем се родио 17. децембра 1459. године. Отац му је султан Мухамед II., освајач Цариграда, а мајка Српкиња од краљевског рода. Држи се, да му је мајка била као заробљеница доведена у харем, кад су Турци завојевали Србију у истој години, у којој се Џем родио, или раније у години 1454., кад је султан Мухамед робио Србију и силно

робље одвео у Цариград. У осталом ми у историји турских султана сретамо неколико Српкиња из владалачког дома Србије. Тако жена Бајазита-Илдерима, сина Мурата I., који је пао на Косову пољу, била је кћи цара Лазара. Супруга Мурата II., оца Мухамеда II., била је кћи деспота Ђурђа Бранковића, која је са Муратом родила сина Хасана. Мухамед II., кад је ступио на пријесто, наредио је да се удави овај његов брат по оцу по тадањим обичајима дома турских султана, из бојазни, да не би и овај полагао право на пријесто. Занимљив је о томе обичају један извјештај млетачки, који Ранке саопштава и који гласи: „...наслједник пријестола турских султана обавезан је по државном отоманском праву, да сву браћу своју, која се налазе на двору исјече, а ако ко живи изван Цариграда, наређује да се одмах убије или зарати противу њега...“

У десетој својој години Џем је био отргнут од своје мајке, али поред свега тога изгледа, да је њен уплив на њега био доста јак, јер само васпитању, које доби од своје мајке Српкиње има да благодари, што је био врло толерантан према Хришћанима и шљедбеницима других религија. Његова добра мати старала се и доцније, за свога живота, о сину и чувала је живот његов, али наравно да то није могло помоћи несретном Џему.

Младог принца налазимо у Кастемуни као гувернера; тамо су га већ посветили у државне послове. Његов још у рано доба развијени таленат истиче се овдје: као дјечко од 10 година испјевао је он и посветио свому оцу једну пјесму: „Џемшид и Хоршид“. Године 1473. позову га натраг у Цариград. Зла времена бијаху настала по Турску: Млеци су плели сплетке и у Персији и код руског цара Ивана III., да Мухамеда II. снажно нападну. Цариград, коме је претио напад, живо се спремао за одбрану и Босфор буде затворен са гвозденим ланцима. Султан је отишао у рат са знатном војском. Рђави гласови кружили су по Цариграду, и то је ишло тако далеко, да су савјетници Џемови покренули га, да од гувернера турских покрајина тражи поткрепљења, а од свију власти заклетву оданости. Али то није било нужно; било се и сувише рано похитало и рђавим гласовима вјеровало, јер Мухамед није рђаво ни стајао. Кад се султан повратио као побједиоц са персијске границе, наредио је одмах, да се ови савјетници Џемови погубе.

У години 1474. Џем је постао намјесник у Караманији. Тамо је коначно допунио своје образовање; гимнастику, јахање, познавање оружја и борење упражњавао је тако ревносно, као што је приљежно учио географију и астрономију. У тим данима радо се и поезијом занимао. У Караманији упознаше младога принца и у тајне источ-

њачког сладострашћа. Из односа са једном робињом добио је Џем сина, кога је морао одмах послати у сарај цариградски као таоца за своју вјерност султану. Ове четири године, што их је Џем у Караманији провео, бијаху најљепши дани у животу његовом; он стече славе и гласа најбољег борца свога доба.

У ово доба Џем се лично упознао са ритерима Јоханитског реда на Родосу. Он је посредовао у име свога оца код великог мајстора Пијера Д'Обисона (Pièra d'Aubusson), да закључи уговор о миру. Али у ствари то је била само једна комедија од стране Мухамеда II., удешена намјерно само за то, да добије времена да спреми флоту за Родос. Д'Обисон је био тачно извјештен о овој двомисленој намјери. Примирје, уговорено за три мјесеца на скоро се погази; Џем се врати из Патера спроћу Родоса натраг у своју пријестоницу Конију, кад су прекинути преговори, које је он по свој прилици у доброј намјери водио. Јоханитски ритери на Родосу, с којима је Џем доцније учинио тијесно познанство, јуначки и смјело бранише се у децембру 1479 године противу флоте Мухамедове. Султан је био као бијесан; он намисли да се за то страшно наплати. Но у скоро поведе рат противу саме Италије: 14. августа 1480. године заузеше Турци Отранто на јужном дијелу полуострва. Сикстус V. бјеше у силном страху; он помишљаше да бјега из Рима; унутрашње сплетке престадоше одмах у Италији, а хришћански свијет поче се опет занимати крсташким походом против полумјесеца. Али тада се догоди нешто неочекивано. Усред најживље спреме противу Родоса, баш кад је сам намјеравао да управља опсадом, умре султан Мухамед II. 3. маја 1481. године од колере. Послије три мјесеца бише Турци опет из Отранта отјерани и италијански хришћански свијет могаше опет да тјера свој профани живот, не бринући се ни мало, што им у непосредној близини пријети опасност од Турака.

Смрт Мухамедова дубоко је потресла османско царство. Џем није био једини нашљедник султанов; осим њега Мухамед је још као нашљедник пријестола имао сина Бајазита. На двору Џемовом сакупише се тада грчки и италијански класичари и научници, и за ријешење питања о нашљедству посегоше за историјском аналогијом. Тако у старој персијској историји нађоше сличан случај: да по смрти Даријевој није допао на пријесто његов прворођени син Артабазан, који је био рођен прије његовог ступања на пријесто, но Ксерксес од жене Атосе, кога је добио, кад је цар постао. Према томе и Бајазит, који се родио, кад му је отац био сасвим приватан човјек, нема права на пријесто, но једино принц Џем, рођен, кад је Мухамед на пријестолу као цар сједио.

Али Бајазит не хтједе да чује за ово историјско тумачење, нити је и за тренут премишљао да напушта своје право као прворођени. Он је уживао за своје право снажну потпору у јаничарима. Чим су јаничари примјетили, да велики везир хоће да прикрије смрт Мухамедову и да је према Џему пријатељски расположен, почињше ужасан неред у Цариграду: опљачкаше дућане чивутских и других богатих трговаца, па не поштедише ни великог везира, но и њега убише.

С тешком муком би мир и ред враћен, и Бајазитов син у одсуству оца прими привремено управу државом. Тек онда се поврати Бајазит са Црног мора, праћен од 4000 коњаника, да му се нађу за сваки случај. Он би одушевљено дочекан у Скутарима и примљен у Цариграду, гдје положи заклетву у мају 1481. године. Курира, кога велики везир посла Џему, убише на путу.

Ово бјеше први велики ударац за младог претендента на пријесто; неколико његових присталица отпадоше одмах од њега и пристадоше уз Бајазита. Тако је Бајазит, коме тада бјеше 34 године, био у далеко повољнијем положају од свога брата и срећа је већ одмах била њему наклоњенија. Ну и Бајазит је био образован човјек, обдарен лијепим својствима и интелигенцијом; и он се вјежбао тјелесно и он је, као и Џем и његов отац, читао у пријеводу грчке и римске историке. Само је био слаб према женама. Лијепо примећује Француз Тијан (Thuasne) за ову његову слабост: „goût, qui n'est d'ailleurs nullement incompatible avec l'amour de l'étude et les disciplines sévères de l'esprit“.

И ако се још одмах у почетку налазио у тако тешком положају, Џем ипак није мислио да попусти. Он напусти пријестоницу своју Конију у Караманији и крене с војском да освоји Брусу. То му пође за руком, благодарећи прије свега, што је био омиљен код грађана у Бруси. Побједоносни претендент прокламова се за султана и нареди, да се искују новци с грчким и арапским натписима. Али чудновато, да Џем и поред љубави и оданости саплеменика својих није имао среће. Он се упусти с братом у преговоре. Једна тетка Мухамеда II. послужи овдје као посредница. Услов је гласио помирљиво овако: Бајазит да се задовољи и влада царским покрајинама у Европи, а провинције у Азији да остави брату свом Џему. Као одговор на овај услов одговори Бајазит с једном арапском изреком: „Између владара нема сродства“, што значи, да нема ни подјеле наслеђа, и отпусти тетку са свима почастима. Тако Џем би принуђен да поновно окуша срећу у оружју.

22. јуна 1481. године дође до битке на пољу јени-шехерском. Бајазит однесе побједу; због издајства би Џем поражен. Претендент

побјеже у Караманију. Рањен и остављен од свију стиже у Конију послије пет дана. Три дана касније крене се са својом мајком, женом, сином, харемом и својим приврженицима у Сирију и Египат. У Дамаску дочекаше га свечано; један и по мјесец дана преживе он у овој, послије Каjире најљепшој вароши египатских султана. У ово вријеме посјетио је Џем и Јерусалим. Крајем мјесеца септембра стиже Џем у Каjиру. Египатски султан прими га са свима царским почастима.

Узвишеног свог домаћина Џем је наговарао, да се умијеша у ову распру око пријестола турског и томе се сваки надао, али египатски султан нашао је за боље да мало причека, но да пожури са својом одлуком. За вријеме свог бављења у Каjиру, Џем се користио да посјети Меку и Медину и отуда се врати натраг у Каjиру тек у прољећу 1482. године. Покушај султана египатског да браћу измири, оста безуспјешан. Кад од султана не доби Џем помоћи, он се ријеши, да сâм с братом ступи у преговоре. У једној молби, која је одиста очајно била написата, приписивао је Џем сву своју несрећу судбини и својој несретној звијезди. У ово исто вријеме, кад је састављао овај пун туге акт, доби Џем писма од Касим-бега, кнеза караманског, у којима му јављаше, да је сада наступио згодан час да се користи, но да похита к њему; овакви исти гласови долазише му и од других страна. Гласови о овом ратном спремању диктирали су Бајазиту одговор Џему. Бајазит је поново одбио приједлог, да подијели царевину, али је обећавао Џему лијепи положај у држави и велику плату. Једва се може нагађати, да ли су и овај приједлог и обећање били у доброј намјери поднесени; али се мора претпоставити, да су покушавали да Џема домаме, а већ свирепи Бајазит не би часио, да по турском државном праву лиши живота свог брата претендента.

У марту 1482. године остави Џем Каjиру и упути се на сјевероисток. У Киликији саста се с Касим-бегом. Али и овога пута бјеше лоше среће. Код Ангоре доживје горки моменат, да га његове трупе напусте од страха због силне војске султана Бајазита, која продираше напријед. Џему не остаде ништа друго, но да бјега у планине Киликије. Тада дође још једном до преговарања између браће, али опет без успјеха. Војска Бајазитова доби наредбу да гони Џема.

II.

У овом критичном положају савјетоваше Касим-бег Џему, да се склони у Европу. И Џем учини најнесрећнији и најчудноватији корак у свом животу. Он замоли преко свог посланика за гостопримство

великог мајстора Јоханитског реда на Родосу. На морској обали Џем и Касим-бег очекиваху одговор. Ради сигурности укрца се Џем са својом пратњом од 37 људи на једну родоску лађу. У јулу приспјеше посланици на Родос; одмах им буде обећано, да ће принца Џема примити са цијелом пратњом, залажући се у свему за њихову сигурност. У Лицију ће доћи родоска ескадра да га дочека и на Родос испрати. Осим једног приватног писма од Д'Обисона за Џема дадоше посланицима његовим још и једно спроводно писмо овог великог мајстора, као старјешине реда. Почетком јула отправише са Родоса лађе.

У то се вријеме Џем налазио на својој лађи на западној обали Азије; на мору предадоше му посланици одговор ритерског реда. Његови посланици одвраћаше га, да не иде јоханитским ритерима и савјетоваше га, да се не повјерава њиховој ескадри. Али Џем не послуша ове претставке. Он остави 26. јула 1482. године азијску обалу, да на њу више никад не ступи.

Пријем турског царског сина на острву Родосу бијаше врло свечан: улице бијаху посуте цвијећем, зидови од кућа украшени са ћилимима; палату, у којој ће Џем обитавати, намјестише врло раскошно. За тако ријетку птицу спремили су одиста златан кавез. Под звуцима музике и грмљавином топова ушао је Џем у град на коњу, и пред црквом св. Себастијана прими га велики мајстор Д'Обисон, јашећи свог убојног ата, искићеног златом. Џем поздрави великог мајстора по источњачком обичају, Д'Обисон одговори му хришћанским поздравом. Џем је у град ушао 29. јула.

Јоханитски ред одмах је похитао, да радосну вијест о овако неочекиваном лову саопшти папи и владарима хришћанским на западу. Писмо, које послаше папи Сикстусу IV. гласи, између осталог, овако: „ . . . . . и сад смо тек ми хришћани у могућности, да истријебимо страшно османско племе; кад будемо принцу дали војске, подићи ће се одмах његова партија у турској царевини; његов брат, који није ни мало храбар, не ће знати од страха шта да ради. Он има мало добрих војсковођа; најбољи, Ахмед-паша очекује само згодан тренутак, па да се дигне противу Бајазита. Никад нам се није указала боља прилика да Грчку и острва у Архипелагу заузмемо, као сад. . . . . И тада каква слава за вашу Светост! Ми ћемо се из све снаге постарати да опремимо једну војену експедицију, а ако то не будемо у стању, одржаћемо ријеч, да принцу Џему не фали ни длака на глави код нас, и ако је он непријатељ и наш вјерски противник . . . . .“ Ово писмо звучи одиста лијепо; штета само што ни сам Д'Обисон није вјеровао у ово што је писао. Њему се одмах чинило, да је опасно Џема задр-

жавати даље на Родосу, јер је Бајазит блнзу, а послије тога овај је још горио осветом на Родос због очеве поразе, и ако је гледао да одржи мир, што може дуже. Д'Обисон је био мишљења, да би Џема требало послати у Француску на чување опет код некога одјељења јоханитског ритерског реда.

Ну ова намјера великог мајстора наиђе на отпор код неких старјешина реда; али на пошљетку оствари се онако како хтједе велики мајстор, јер и сам Џем навали да у Француску иде. Лађа за полазак би спремљена. Француска је важила као најсигурнији азил, Француска, „ . . . . што никад није рађала чудовишта, која би се послужила отровом, да неког смакну са овог свијета“. . . . . Господа витези јоханитски, види се да су имала врло лијепо мишљење у туђини о ондашњој Француској.

Џем се заносио са лијепим плановима, како ће помоћу Лудвика XI. и својих савезника Мађара напасти Бајазита и дочепати се западних граница Турске. 1. септембра требао је Џем да оде са Родоса; 2. септембра одмах послаше јоханитски ритери посланство султану Бајазиту, да утврде мир с Турском. Папа Сикстус IV. дао је нарочито овлашћење, да се поведу преговори.

У част растанка са Џемом приредише 31. августа сјајну гозбу. Турски принц сједаше поред великог мајстора, али се врло незгодно осјећаше, јер је као Турчин навикао да подвије ноге и да на јастуку сједи. За вријеме ручка јако се наслањао на сто, страшно се бјеше погрбавио и савио, да је скоро главом тањир додиривао; а свакога часа погледаше великог мајстора како се при јелу понаша. Музика, која свираше за вријеме ручка, не могаше га расположити, нити је он марио за њу, пошто му ухо није било навикнуто на ове туђе мелодије. Тек кад је велики мајстор наредио, да један турски роб запјева неку пјесму из свог завичаја, уз пратњу једног варварског инштрумента, тек тада пређе лаки осмјех преко лица Џемовог.

Корзен (Caoursin), вицеканцелар јоханитског реда, као очевидац описује овако принца:

„Џем је високог раста, челичног здравља и гордих црта; његове су очи плаве, мало мутне, са густим и састављеним обрвама, усне има мало дебеле али мале и нешто на лијево повучене. Орловски нос такођер непримјетно иде му на лијево; подвољак мали, боја лица кестењасто-затворена, брада ријетка и кратко подсјечена. Главу има велику. Тијело његово показује да је наклоњен страсном уживању; мишице, ноге, бутине и груди су у размјерној величини. Џем је врло окретан у скакању, јахању, лову и гађању стријелом. Он брзо плане, али

тако исто брзо његово лице добије миран изглед; кад је гњеван, глас му цичи, иначе говори мирно и одлучно. али и то доста ријетко. На своје царско достојанство он је сујетан. Једе много, његов прождрљиви желудац је као каква велика пећ; пије само зачињена пића. Он је тако прождрљив, како не доликује једном принцу, и изгледа да једе више гута, но што их жваће. Радо једе печење, а не мари за кувано месо. Воли љубенице, грожђе, крушке и воће уопште. Хљеба једе мало; вода му је обично пиће, меће у воду шећер и оставља да се са свим растопи. Врућину, хладноћу и глад сноси тешко. Јако се зноји и капље зноја падају му с чела и образа. Воли луксус у одијелу, купа се много у врелој и хладној води. Изврстан је пливач и купа се у мору сваког дана и плива пред свима, без икаква стида. Он бјежба свиту, која га опкружује и изгледа увијек тужан и замишљен. Труди се јако, да изгледа весео пред великим мајстором. Он је врло побожан и Мухамедове забране тумачи са научног и хигијенског гледишта. Кад је једнога од својих људи видио пијана, полетио је као бијесан на њега; он је тако жив, да није у стању да остане дуго на једном мјесту. Пошто се прво у свима одајама свога стана трудио, да нађе себи згодну собу за спавање, допаде му се на пошљетку да на тераси спава; нареди, да му се тамо намјести постеља и проведе тако неколико ноћи на чистом ваздуху. Он је врло добар зналац турског језика. Од своје младости још одао се наукн, тако да је могао на књижевности и радити; издао је једну биографију свога оца.“

III.

При поласку у Француску потписао је Џем један уговор са Д'Обисоном. У овоме уговору обећава, у случају ако дође на пријесто, вјечити мир са ритерским редом; осигурава поданицима и вазалима реда потпуну слободну трговину са Турцима и ослобођење од свију увозних такса и царине на робу, коју буду увозили у Турску; за своје трошкове обећава да ће исплатити реду ритерском 150.000 талира у злату.

Но осим овога испоручио је Џем нешто важније Д'Обисону; он му даје неограничено пуномоћије, да се може у име његово упустити у преговоре са Бајазитом. Џем је желио, да се његов пут у Француску сматра као његова добра воља и у својој наивности надаше се, да ће Д'Обисон порадити најживље код Бајазита око измирења.

Џем се на Родосу бавио 34 дана. 1. септембра крену се на пут, а истог дана отпутоваше и посланици јоханитских ритера у Цариград. Они добише тамо све што су хтјели. Тако уговорише, да престану

непријатељства с једне и друге стране, да буде слободна трговина између уговорних страна за држављане свију покрајина, које припадају Турцима и ритерском реду. То бијаху главне тачке уговора.

Поред овог главног уговора повели су се преговори и о Џему, прво на султановом двору, па се послије продужили на Родосу. Пуномоћник султанов благодарио је на првом мјесту јоханитским ритерима, што су лијепо на острву примили Џема, али ипак он се нада, да ће се на њега строго пазити; за све трошкове јамчи султан. На ово је одмах одговорио велики мајстор врло предусретљиво: да је Џем примљен на острво с погледом на његов несрећан положај и из разлога човјечности. Родос је слободан азил за свакога. У одговору бијаху још многе друге неистине овоме подобне. И тада на основу овлашћења Џемовог потписа се у децембру са султаном овај споразум: Бајазит ће сваке године 1. августа бити дужан да исплаћује 40.000 дуката, рачунајући и ову годину, која је већ скоро истекла. Велики мајстор обвезује се од своје стране: да ће се постарати за издржавање Џемово и да ће се на њ' пазити, тако да султан може бити са овим без бриге. У једном свом писму Д'Обисон увјерава султана, како је он Џема послао у Француску само с тога, да он не би што радио против Његовог Величанства.

Ето на какав је начин велики мајстор реда јоханитских ритера од Јерусалима употребио неограничено пуномоћије свога госта Џема.

2. октобра приспио је Џем на сицилијанску обалу. У половини октобра искрца се у Вилафранци у Савојској а одавде упути се у Ницу, у којој по турским описима има лијепих женскиња и дивних башча. У Савојској пробавио је Џем четири мјесеца. Принц је намјеравао одавде да се одмах крене на сјевер у Мађарску, да се састане с Матијом Корвином, али јоханитски ритери, који га пратише, умјели су га од тога одвратити под изговором, да се мора мало причекати на одобрење Лудвика XI. Џем се тада ријеши, да једног од својих официра пошље на француски двор; али још одмах на путу другог дана овај посланик би уапшен по заповијести јоханитских ритера и стављен под строги надзор. Измислише неку лаж за Џема, што му се његов повјереник више не враћа. У овом дугом времену он се занимаше поезијом. Тако је вриједно спомепути ону лијепу пјесму, испјевану у елегијском дистихону у похвалу Нице, која се налази у Хамеровој „Историји турске поезије“ и прави необичан утисак. У овој пјесми опјева се љепота вароши Нице, у којој човјек и преко своје воље жуди да што дуже остане. У француском пријеводу код Тијана (Thuasne) она лијепо звони:

„Ah, quelle ville admirable que Nice!...
„On y demeure en dépit du caprice!...“

Славна му је пјесма, посвећена Француској, коју Хамер у својој историји наводи:

„Из пехара овог пиј Џеме, ово је Франгистан.
„Све што ти срце жуди, биће ти понуђено;
„На Ћаби си био, као сваки хаџија;
„Прошао си Арабију, Турску и Караманију;
„Хвала Богу кад си само здраво дошао у Франгистан.
„Та сваки, који се добро осјећа, живи овдје као султан,
„Осамнаест крчмара са чашом стоје гамо на тераси,
„А осамнаест дјечака рода господског служе те.
„Пита Бајазит-хан, да ли весело живиш...?
„О! ко смије да каже да твоје господство чувају,
„То се бар мора признати да је гола лаж.“

Како тужним тоном неке клонуле резигнације звучи ова пјесма!

Међутим ни владаоци Европе нијесу сједили скрштених руку. Они написаше многа писма: да велики мајстор Д'Обисон и њихове интересе код принца има у виду. Код свакога царовала је згодна помисао, да би принца, тако драгоцјени предмет требало у њихове руке предати. Феранте (Ferrante) од Напуља први је био, који је кукао на опасност Турака. Папа је био краћи: он одобраваше држање великог мајстора с ријечима: „нама је веома мило, да је принц отпутовао *„cum integra fide vestra“*. Ми смо међутим видјели, како је чисто и беспорочно одржао ријеч Д'Обисон. Честити Матија Корвин у свом писму храбро је истицао рат Турцима и на суху и на води, али Д'Обисона није могао покренути, да са Турцима прекрши; њему је лежао на срцу мир са Бајазитом и он, користећи се тиме, живо и неуморно је утврђивао Родос. Уговор за Џема чуваше он у џепу и 40.000 дуката бијаху прва награда за његов труд, да Џем не буде султану опасан.

У своме писму Д'Обисону пише султан Бајазит, да ће Лују XI. краљу француском послати једног свог посланика, да га замоли, да Џема повјери чувању јоханитских ритера у Француској. Овај дипломатски успјех јавио је одмах велики мајстор папи, али је врло пажљиво избјегавао да каже тачно: колико је дуката он лично зарадио са овом трговином за рачун јоханитског реда. Напротив у свом извјештају додаје: „у осталом не чини ништа, што ми радимо противу нашег обећања, које смо дали Џему; он се обвезао, да нашим намјерама слиједује и да ради како ми хоћемо“. На овај извјештај папа шаље одговор великом мајстору, у коме му о овоме што је било са Џемом

вели: *„neque probamus, neque improbamus“*. У даљем одговору он се ослања на увиђавност великог мајстора.

И у Млецима покушао је Бајазит да за себе приволи млетачку господу, обећавајући јој и звијезде с неба, ако она добави Џема у своје руке. Савјет десеторице обећа, колико је могуће да ће учинити, али није на ово озбиљно ни мислио, и не желећи у осталом, да се излаже каквим неприликама с оваквим опасним гостом, као што је турски принц. Млеци су се увијек умјели лукаво да извлаче у оваким приликама и да мудро и хладно само посматрају, шта се збива око њих.

У фебруару 1483. године крену се Џем из Нице даље; у Римиљи (Rumilly) прима га с пуно почасти 14-годишњи херцег савојски Карло. Он изјави своје саучешће несрећном принцу и даде му наде на бјегство. У овој намјери он ступи у договор преко једног млетачкога кондотијера с херцегом лотриншким. Али јоханитски ритери дознаше за овај план и брзо укрцаше Џема; у јуну мјесецу послаше га у Пуе (Pouet) у Дофенију. Ну Карл не одусташе од своје намјере; он је тежио да Џема преда Млечићима, и ако је овај план по савјету десеторице био противан интересима републике; а Карл је мислио да република ово само одлаже за друге прилике и за доцније: „Република се нада, да ће помоћу божјом ствар ову опет моћи прихватити“ — вели Карло.

У Пуету је посланик Бајазитов, који је у том времену био дошао у Француску, знао да дотури једно султаново писмо Џему, и ако су јоханитски ритери врло суревњиво пазили на њега. У писму султановом могаше Џем читати између осталог и ово: „Калифат је апсолутан и не трпи никог себи равног.“

Мисија турског посланика прође рђаво на двору Лудвика XI. Комине (Kommines) овако вели за њу: „Le Turc, qui règne aujourd'hui, lui envoya une ambassade qui vint jusques à Riez en Provence, mais le dict seigneur ne la voulut point ouïr, ne qu'elle vint plus avant.“ Али ни посланик није био дошао празних руку, он донесе са собом списак свију очуваних хришћанских реликвија у Цариграду, а за овакве ствари као што су реликвије, било је лако Лудвика XI. задобити. Но смрт је већ кружила око његове самртне постеље, и краљ, који иначе бијаше врло побожан, не хтједе ни да разговара у својим пошљедњим часовима с једним невјерником, да се не би о своју савјест огријешио. Његова побожна душа тражила је св. Франца из Поле, који му и дође на пошљедњем часу. 30. августа 1483. године премину Лудвик XI. „Notre seigneur ait son ame et la veuille avoir reçue en son royaume de Paradis.“

Пошљедице његове смрти биле су за Џема тешке. Из бојазни, да се у краљевини не би појавили какви немири, удаљише Џемову пратњу од 29 људи, просто једном наредбом и замјенише његове људе са ритерима јоханитским. На еванђељу заклеше му се они, да је то учињено у његовом сопственом интересу.

За Џема наступише сад тек дани честе сеобе по разним француским замцима, чији господари стајаше у свези са јоханитским ритерима. У ово се вријеме заљуби Џем у лијепу кћерку барона Саснеја (Sassenaye), господара замка, и изгледа, да француска баронеса није била хладна према њему. Али и поред своје љубави није избијала Џему никако из главе мисао на бјегство, и преко агената талијанских конци о овој завјери допирали су и до Каjире, гдје је живјела добра и вијерна мајка Џемова.

У прољеће 1484. године Д'Обисон је опет добио прилику, да се са Џемом у једном политичком послу згодно послужи. Султан Бајазит намјераваше да пошље једну експедицију на напуљску обалу, али му Д'Обисон припријети са Џемом и султан одустане од своје намјере.

Бајазит није примио ово за зло, шта више он посла великом мајстору десну руку Јована Крститеља, која се у Цариграду налазила, као знак благодарности, што није Џема предао никаквом европском владару. Испитивањем — не знамо, како су то утврдили — доказало се, да је ово одиста рука Јована Крститеља, и ова реликвија би на врло свечан начин пренесена на Родос и положена у цркву св. Јована у један табернакул, врло богато искићен драгим камењем.

У ово вријеме премину у Риму 12. августа 1484. год. Сикстус IV. и на папински пријесто дође кардинал Кибо (Kibó), као папа Иноцентије VIII. Он одмах увуче турског принца у комбинацију своје политике. Папа је жудио да Џема у своје шаке добави; он је мислио да створи једну велику антитурску лигу, која би радила на измирењу италијанских владара и градова у Италији. Великом мајстору Д'Обисону обећаше из далека кардиналски шешир у име награде, ако буде сагласан, да му се Џем изда. Само се морало водити рачун и о француском краљу Карлу VIII. У напријед се могло предвидјети, да се не ће моћи тако лако и без противљења добити Џем из Француске.

Осим папе мислили су и други неки да Џема добију, као Феранте од Напуља и султан египатски. Султан египатски примјетио је, да ће Бајазит повести рат противу Сирије и Египта, и наравно да би му Џем био у овој прилици од велике користи. И угарски краљ Матија Корвин трудио се да му се Џем преда.

Па ко је коначно успио?

У Француској није се само рачунало на вољу краљеву и његовог дворског савјета; водило се рачуна и на уплив госпође Боже (Beaujeu), сестре Карла VIII. Млетачки посланик овако је описује: „Госпођа Боже је велика ципија и у стању је, да учини све за новац; она се не обазире ни на страх од Бога, ни на част пријестола и круне.“ Са овом правом наслједницом Лудвика XI. морали су једни за другим неколико посланика да окушају срећу. Матији Корвину чинило се врло дуго ову птицу да лови, с тога отпреми сјајно посланство краљу француском и то је посланство водио епископ варадински. Богатство и сјај овога посланства толико су имали значаја у халапљивим очима „Dame de Beaujeu“, да се млетачки посланик бојаше, да ће ова наредити, да се Џем преда мађарском краљу, надајући се у велики ћар. Али опет ни сами скупоцјени и сјајни поклони посланикови не помогоше. У јесен 1487. године ријешише, да се принц не може предати Матији Корвину. Овим тајанственим ријешењем хришћанству у Европи нанесена је велика штета.

Кад је Матија Корвин чуо, да мисија није сретно испала за руком, од гњева закључи поново примирје са султаном, али због овог неуспјеха Мађара на француском двору настадоше бољи изгледи за папинске нунције, као папине изасланике и за њихове преговоре.

У јануару 1488. године један од папиних нунција, Леонеле Киерегато (Leonello Chieregato), држаше сјајну бесједу пред краљем и његовим савјетницима и описиваше му жалосни положај хришћанства: „Данас, кад сравнимо вјеру са оном у времену крсташких ратова, видимо је да готово у прашини лежи; одушевљење и не живи више; хришћанско је питање тако ниско пало и у таком је јадном стању, да данас папинска посланства не долазе код вас, да вам говоре за Јерусалим, Азију или Грчку, него су принуђени, да вас моле за Италију и то не за њене земље, него за свету римску цркву. Још веће би зло било по нас, да није Мухамед умро и да се његови синови нијесу међу собом позавађали. Шта више, има Италијана, који издајнички раде о глави своје домовине и наговарају и позивају Турке, да упадну у Италију и у државу св. Петра.“

Више њих заплакаше се на ове ријечи папиног нунција Леонела. Али његове ријечи не бијаху голе фразе. Прије кратког времена открише нечасни план једног Талијана, којим се смјерало о неком издајству Турцима, — и то је учинило страшан утисак. На југу Италије сједаше на пријестолу у Напуљу Феранте, који у исто вријеме, кад је папи доставио овај покушај издајства, саопштаваше и султану све што папа ради и спрема, и увјераваше цара турског, да он — Феранте — нема ничег са њим заједничког.

Али и папине нунције на француском двору имадоше још доста тешкоћа да савлађују, да до свог циља дођу, јер папа, њихов сопствени властодавац, кварио им је често планове. Главна тачка у преговорима била је, да папа бордовском владици подари кардиналски шешир. Папа Иноцентије обећаваше само да ће о овоме разговарати тек онда, кад му Џема предаду. Шта више, у пошљедњем моменту, кад је све већ било готово и само се акт о издавању Џема имао да потпише 5. октобра 1488. године, чињаше се, да ће се све покварити, јер папа на једанпут умјеша у преговоре питања десеторице у Риму због конкордата. Овакав обрт бијаше у толико опаснији, што се на француском двору појавише два нова посланика: један од напуљског краља, а други од султана Бајазита. Напуљски посланик мислио је, да се Џем пошље краљу у Напуљ, а посланик турски наговараше Карла VIII., да не испушта Џема из својих шака и да га смотрено чува. Од своје стране у награду за то Бајазит се стављао на расположење Карлу VIII., као краљу свију хришћана против његових непријатеља и обећаваше свима хришћанима мир. Ако краљ не учини по његовој жељи, Бајазит ће да се измири са египатским султаном, па ће обадва султана у савезу објавити рат хришћанству и радити на истријебљењу народа хришћанских. Уједно, говораше турски посланик, нека не мисли Његово Величанство, да се султан плаши од свога брата; не, он воли свог брата, као што је сваки брат дужан, али уједно султан познаје свог брата Џема као немирног и рђавог, кому може пасти на памет, да противу њега нешто покуша, ако напусти Француску. У овом случају, ако би Џем пао шака Бајазиту, он би морао да га казни како правда захтјева, а да би се ово избјегло, то је жеља Бајазитова, да принц у Француској мирно живи.

И посланик султанов није дошао празних руку; он понуди Карлу VIII. 40.000 дуката и више још. Бајазит обећаваше краљу грдне поклоне, као: свети гроб у Јерусалиму, па и сам Јерусалим; даље оно копље, којим је Христос прободен и од кога врх налазаше се у капели св. Људевита међу осталим чувеним реликвијама. Султан је спремио и доказе о истинитости копља; даље обећавао му и онај балдахин, под којим је Марија родила Христа. — С овим обећањем Бајазит је показао, како рђаво познаје хришћанско еванђеље и рођење Христово; осим тога султан је вољан, да по своме пространом царству нареди, да се потраже кости хришћанских светаца и да их све краљу пошље. Као што се види, понуде су биле лијепе.

За Џема је била права срећа, што се у то доба налазаше на југу Француске. У пошљедње вријеме на њега се врло строго пазило

ушљед многих узалудних покушаја да побјегне, и он живљаше у ово вријеме у Бургањеву (Bourganeuf), гдје су му били озидали кулу: la tour de Zizimi. Занимаше се науком, или је проводио вријеме с једним изученим мајмуном у шаху и са папагајем, који је знао говорити.

Д'Обисон је имао прилике, да се још једном приближи жртви свог вјероломства, што се у једном писму огледаше, у коме му пише, како он — Џем — може ићи куд жели, или у Рим или у Напуљ. Користећи се невољалством секретара Џемовог, Д'Обисон добави један празан образац са потписом Џемовим и то писмо он сам испуни, како је хтио. Тако написа: како је он — Џем — дужан да изјави, да је он одиста господар од себе и да му је најмилије да остане под старањем јоханитских ритера. Наравно да ово нико није вјеровао великом мајстору.

У осталом био је и Д'Обисон за то, да се Џем изда папи. У томе смислу и он је радио код Карла VIII., и у једном свом писму овако вели: ensemble renover, exciter et rafreschir la paour du dict grand Turc, qui le (Џем) voyant eslongué s'efforce nous et les Chrestiens confins à la Turc aggreder, molester, opresser.

За случај, да се Џем преда папи, уговорено је, да се од оних 40.000 дуката, што је плаћао Бајазит, даје папи 30.000 за чување Џемово, о коме се сад у овим преговорима говори као о каквом заробљенику, а осталих 10.000 дуката да се дају великом мајстору за утврђивање острва Родоса. Папа је иначе на сваком кораку изјављивао своје особито признање ритерима јоханитским. Највећа одликовања у наименовањима кардиналским следоваше, кад се Џем у марту 1489. године искрца у Чивита-Векији. Тада добише кардиналске шешире: Петар Д'Обисон, велики мајстор, а с њим и Андре Д'Епин (André d'Epine), владика бордовски, који је за овом почасти одавно жудио. Осим ових наименова папа за кардинала и Ђованија Медичи, доцнијег папу Лава X., синчића Лоренца Величанственог.

Лоренцо је у овој афери са Џемом био такођер у толико умјешан, што је папи јавио, да је код њега у Флоренцији дошао посланик египатског султана и да му је нудио велику суму новаца, ако само поради, да Џем дође мало ближе Турској и послужи као страшило за Бајазита. Посланик му је донио лијепу збирку ријетких животиња, нарочито једну жирафу, која је на далеко била чувена и опјевана; и сама „Dame de Beaujeu“ чула је о овој животињи и изјавила жељу, да би је хтјела да има: „ . . . . . car c'est la bête du monde, que j'ai plus grand desir de veoir.“

IV.

Одлазак Џемов из Француске имао је неки демонстративни значај, јер је у Француској збрисао просто све измјене ангерског уговора, а савјетницима Карла VIII., остало је само да тек сад увиде: каква им је птица из кавеза одлетјела. У осталом краљ је и сам волио, што се ово овако свршило.

Седам пуних година провео је Џем у Француској, рачунајући од 15. фебруара 1482. до 21. фебруара 1489. године.

Његов улазак у Рим био је врло свечан. Одјевен у своје народно одијело са бијелим турбаном око главе, озбиљан и величанствен улазио је Џем у Рим, окружен сјајном пратњом племића, кардинала, папских војника и разних посланика. У Ватикану спремише за Џема оне одаје, које су одређене за владаре, а 14. марта прими га Иноцентије у свечаној аудијенцији у великој конзисторији. При уласку Џем лако климну главом, да се једва примјетило, а за тим приђе папском пријестолу и лако додирну десно раме светог оца. Поздрав Џемов био је срдачан и искрен; он послије обиђе све кардинале у сали и сваког пољуби у раме.

У приватној аудијенцији код папе 17. марта, пустио је Џем срцу на вољу. Тада исприча он невјерство Д'Обисона, мољаше папу, ако може да му одобри, да посјети у Египту своју мајку и дјецу, јер их давно није видио. И папа и турски принц плакаху заједно.....

Но поред свега тога остаде Џем и даље заробљеник. На скоро открише један атентат, спремљен противу њега. Свити принчевој саопшти један Турчин да се хтио увући код Џема и признаде, да га је напуљски краљ поткупио да принца убије. У осталом са здрављем Џем је стајао добро, и ако је био у посљедње вријеме опасно болестан; али у исто се вријеме и пропије те тако он, који је некад пијанство ужасно мрзио, тражио је по некад сам у пићу да заборави своју горку судбину. Мантена, чувени сликар, који је у то доба радио у Риму, описао је Џема у једном писму маркизу од Мантове овако: „.....он се лијепо опходи, и за једног варварина има и сувише добре манире; кад га човјек гледа, види у њему оличено неко узвишено величанство; он пред папом никад капе не скида, а то просто за то, што капу и не носи; а и остали из његове свите тако се понашају. Џем једе пет пута дневно; спава такођер често; пред ручак пије шећерну воду. Он иде као слон; врло је свиреп; четворицу је до сад убио песницом по глави и сваки држи, да воле да се са Бахусом проводи“....

У марту 1490. године, кад је папа намјеравао да сазове велики конгрес, који би рјешавао о питању крсташког похода, доби извјештај,

да је над Џемом покушан понова атентат. Неког Христофана Кастрапа поткупи султан, да Џема отрује и смакне с овог свијета; изгледа као да се атентатор покајао и своју намјеру папином посланику у Млецима саопштио. Овога несретника, коме више ништа нијесу вјеровали, одмах у Рим отпратише; тамо га свезана за једна кола возише по Риму, а за тим би предат џелату. Џелат га је прво усијаним клијештама пекао, на капитолу му тешким чекићем размрска главу, на пошљетку га с ножем прободе. На кули анђеловој објесише један дио лешине његове, а на другим трима капијама града Рима искитише куле с осталим дијеловима тијела. Послије пет — шест дана била је у Риму таква страшна олуја и непогода, да су многи људи сматрали, да је то гњев божји због ове грозне казне. Тако вели хроничар.

План за крсташки поход, који је смислио Иноџентије VIII., био је на артији врло лијеп. Три армије, које би спремили папа, Италија, Њемачка, Мађарска, Француска, Шпанија и Инглеска, повеле би рат противу Турака у року од три године. Али Млеци нијесу хтели да чују о овоме, а и остали узимали су ствар тако обично. На пошљетку једини борац и непријатељ Турака, Матија Корвин склопи своје очи у априлу 1490. год. у својој 47. години. Тако не дође ни до какве акције. Мјесто крсташког похода дође у новембру 1490. године један редак посланик. То бијаше Мустафа-бег, посланик Бајазитов, изаслат да са светим оцем преговара о Џему. Султан је молио папу, да Џема држи код себе под истим условима, који су важили и за Петра Д'Обисона; за издржавање Џемово папином благајнику одмах исплатише 120.000 дуката у напријед за три године. Посланик је за тим молио за дозволу, да може Џема посјетити. То му одобрише и ако су јоханитски ритери били противни. Величанствена и сјајна је била та аудијенција, кад је Џем примао Мустафа-бега. Земљак му је донио писмо султаново, али прије него што му га у руку предаде, лазну и писмо и коверту језиком, да покаже *ad oculos,* да писмо није отровано.

Одмах послије овога папа отпусти посланика без одређеног одговора. У исто вријеме сазнаде, колико га је Д'Обисон лагао и варао у преговорима са султаном.

Са Иноцентијем би свршено у историји: он доживи да види, како у Шпанији Гранаду освојише хришћани, закључи мир са смртним непријатељем папским Ферантом Напуљским и на пошљетку би толико сретан, да од султана добије једну скупоцјену реликвију: копље, којим је Христос био прободен. Султанов поклон донесоше у Рим с највећим почастима и на врло свечан начин; проносише се приче, како ова светиња може чудеса чинити. Папа прими реликвију необично потресен;

сам отпјева *veni creator spiritus;* однесе копље до скупоцјеног ковчега у цркви св. Петра и предаде га чистим рукама, нарочитој заштити кардинала Родрига Борџије. То је било 31. маја 1492. године, а ноћу између 25.—26. августа премину Иноцентије VIII. На папску столицу св. Петра сједе чувар копља Родриго Борџија, под именом папа Александар VI.

Александар VI. продужи политику свог предходника. Џему само би дата мало већа слобода. У дневнику Буркардовом може се читати, како су Џем — *Magnus Turcus* — и херцег Јован од Гандије изјахивали по Риму; особито је сјајан и свечан био поход 15. маја 1493. год., као што причају: „..... Александар VI., одјевен са црвеним огртачем и шеширом под небом, окружен својим кардиналима, јахаше на коњу пут San Giovani in Laterano; пред њим јахаше Џем, а поред Џема херцег од Гандије, обучен као Турчин са турбаном око главе; иза кардинала ишао је Цезаре Борџија, у ово доба још кардинал. Џем уђе у цркву с херцегом и тамо прегледаше гроб Мартина V. и остале знаменитости. Послије тога крену се опет поход и врати у Ватикан.“

У мјесецу јуну прими Александар VI. посјету једног турског посланика, који му у име султаново изјави задовољство и честитања, што је за папу изабрат, молећи да са Џемом лијепо поступа и да га чува. Александар молио је од своје стране Бајазита, да хришћане остави на миру.

Како баш у то вријеме Турци упадоше у Хрватску, то папа улучи прилику да се у мјесецу октобру жали султану. Тада припријети мало са Џемом. У осталом и Млечићи сада наваљиваху за крсташки рат, јер се Турци и сувише приближише млетачком земљишту. Али на скоро дуну изненада са свим други вјетар: Карло VIII. зажели да завојује Напуљ. Међутим Александар VI. стајао је у добрим односима са Напуљом и није хтео ништа предузимати противу Алфонза, сина Ферантовог, који је у јануару 1494. преминуо. Наравно да тада и мисао о крсташком рату напустише, јер никад између Напуља и Француске не дође до споразума за заједнички рат противу Турака.

Али и папа није у овим данима обмануо свог драгог пријатеља Алфонза, но га најтоплије препоручиваше Турцима: султан треба да се чува, да не повриједи области папине државе, нити земље Напуља; сваки напад на Напуљ сматраће папа као да је непосредан напад на њега самог.

А и султан Бајазит имао је јаког интереса, да се Алфонзо одржи на пријестолу, јер се бојаше ратног похода Карла VIII. на Напуљ, пошто у томе походу предвиђаше султан почетак рата са Турцима.

С тога није никакво чудо, што се Алфонзо налази у непосредној вези са Бајазитом и што тражи, да му султан пошље у помоћ 6000 војника.

У овим односима са Турцима отишло се тако далеко, док у мјесецу септембру 1494. године Карло VIII. не пређе преко Алпи. Џем постаде опет важна чињеница за политичке односе између завађених странака. Он је већ одавна становао под надзором другог Борџије у једном замку у Риму, откад се јоханитски ритери повукоше. Папа је врло добро знао, шта има у шакама, — знао је ако ништа друго, а оно да бар има богати новчани извор, јер је доказато документима, да је од 40.000 дуката, што је султан Бајазит годишње обећао, добијао Џем на руке само 300 дуката мјесечно.

Папа није хтио ништа да чује о Карлу VIII., али француски краљ имађаше у папиној најближој околини савезника, Ђулијана од Ровере (Giuliano de la Rovere), кардинала S. Pietro in vincoli, који је доцније постао папа Јулије II. Он је са Колоном, најстрашнијим папским противником плео сплетке противу папе; положај папин бијаше жалостан, кад синовац Ђулијанов, римски префект Ђовано од Ровере ухвати султановог посланика у Силигалији са папским нунцијом. Посланику турском одузе све писмене исправе, артије и биљешке, а тако исто опљачка и Џемову пенсију од 40.000 дуката, што му је султан био послао.

Писма, која ухватише код посланика, бијаху шкандалозна; тако се објелодани, да папа стоји у преписци са султаном, да је неке инструкције давао своме нунцију и за султаново „право и искрено пријатељство“ тежио. Даље да је новац тражио од султана, да се спреми противу Карла VIII., и да је султану саопштавао свако кретање француске војске.

У писму свом папи, Бајазит га је молио, да једног рођака, папског нунција у Цариграду, архиепископа из Арла, постави за кардинала; и тек што је папа Иноцентије VIII. обећао то учинити, а архиепископ умре. У једном другом писму на латинском језику Бајазит је дао свом срцу на вољу. Из разлога, што ће Џем морати прије или послије умријети, размишљавао је он (Бајазит), да ће се у интересу мира моћи мало ускорити смрт Џемова. Кад се ово изврши и тијело Џемово пошаље у ма које пристаниште турско, обећава Бајазит, да ће исплатити 300.000 дуката, даље обећава султан добро пријатељство и заштиту хришћанима.

Сва ова писма одмах преведоше и отштампаше у Флоренцији. На младог француског краља учине ова писма дубок утисак.

У то вријеме спремаше се Карло VIII. да уђе у Рим. У њему становаше још папа, јер не хтједе напустити своју пријестоницу.

Краљ је одмах захтјевао да му се Џем преда. Папа хтједе то учинити, ако само поведе крсташки рат против Турака. Французи ућоше 31. децембра 1494. године у Рим. Александар VI. мораде да преговара. Он предлагаше овако: Џем да се преда Карлу за шест мјесеци, а кад се краљ Карло буде враћао у Француску, да Џема опет преда папи натраг. И ако има Џем да проведе код краља шест мјесеци, мора се цијела пензија његова од 40.000 дуката оставити папи.

На дан 21. јануара 1495. године посјети Карло VIII. турског принца. Папа Александар VI. бијаше томе састанку противан и раније саопшти Џему, да га краљ француски мисли са собом повести. Џем одговори горко: „да он није ни папин, ни краљев, но несрећни један роб, који је слободе лишен, и да му је са свијем свеједно, да ли ће остати код папе и даље, или ће га Французи собом повести.“ На то му папа одговори: „Боже сачувај, да вас ко држи за роба; ви сте као и краљ француски, син моћног једног цара, а ја сам само међу вама посредник. . . .“

У Ватикану 26. јануара предадоше Џема свечано Карлу. Послије два дана крене се краљ из Рима; Цезар Борџија мораде га пратити. У Марину стиже краљ Џема, који је са својом пратњом напријед отишао. Уз пут улучи прилику Борџија, те умаче у Рим натраг. Због овога Карло VIII. изјави отворено, да мора и на Џема мотрити и да га не може пустити у Терацину, као што је раније уговорено.

Тако стигоше близу Капуе. Принц Џем не осјећаше се неколико дана добро и то се јако примјећавало. Једва га донесоше до Капуе. Његово стање здравља бијаше изван сваке наде и смрт је лебдила већ над њим. Кад је примјетио, да му се приближује пошљедњи час, он сакупи око себе своју вијерну пратњу, и изјави јој жељу, да му тијело, ако је могуће, у Цариград пренесу и да га не остављају хришћанима. Написа писмо Бајазиту и замоли га, да допусти његовој мајци и породици, да се настане у Цариграду, а своје официре препоручи милости и пажњи султановој. Џем могаше још толико живјети, да га у једној столици пренесу у Напуљ, гдје су мислили да ће га моћи боље лијечити. Али одмах навалише грознице на њега, да су ишчекивали само час, кад ће изданути; у пошљедњим данима не могаше већ ни читати, ни разумјети писмо, које доби од своје мајке. Он издану 25. фебруара 1495. године. Кад је умро, било му је 35 година, 2 мјесеца и 8 дана.

Од чега је Џем умро?... Из једног писма султановог види се, да султан мисли, да га је неко отровао, који је био у папиној близини. Турски историк Сеадедин, који је писао биографију Џемову, говори,

како га је неки берберин бријао с отрованом бријачицом. О овоме нико други ништа не зна, али пада у очи, што се даље тврди, како је тај берберин, по имену Мустафа, доцније постао велики везир. Историци као: Rucellai, Guiccardini, Paulus Tovius сматрају, да је ово тврђење с отровом измишљено. Познати млетачки хроничар Сануто тврди, да је ова оптужба скроз невјероватна, али и он прича ово: „Французи оптужују папу, да им је Џема издао, пошто га отроваше и да су на тијелу његовом открили по смрти знаке отрова; сви научењаци, који се у токсикологији разумију, једногласно тврде, као Пиетро Д'Албано (Pietro d'Albano) и други, да се може некоме дати отров на такав начин, да он у извјесном одређеном времену отпочне да дјејствује и да га осјети". Сануто говори, да се је Џем разболио од катара и то прво у очима, а затим у стомаку и да је од тога умро.

Џем није хтио никакве лијекове да узима. Султану Бајазиту јавили су из Венеције, како је Џем осјетио јаке болове у гуши од катара, који се је за тим спустио у груди, и ма да су принцу и крв пуштали, није помогло, те је принц тако од природне смрти преминуо: dicto signor Giem se ne morite de morte naturale e questo è certissimo. Не треба губити из вида, да је Венеција ово тако позитивно тврдила с тога, што је и она смјерала да ступи у савез са папом противу Карла VIII. Коминес (Kommines), који је лично учествовао у овом походу Карла VIII., пише о тровању са „disait-on" (говори се). Секретар папин Рафаило Мафеј де Волтера (Raphaël Maffei de Voltera) приписује смрт Џемову бронхитису или отрову, а церемонијар-мајстор Буркард са свим наивно записује ово у свој дневник: „Џем премину ex esu sive potu naturae suae non convenienti et consueto, што значи: да му је нешто дато, што стомак његов није могао да поднесе. А то толико исто значи, колико да је рекао, да је отрован.

Трагичан свршетак несретног Џема са свим је тамом покривен, јер тада је многима било у интересу, да се о овоме што мање говори. У писму, које је Џем писао брату, нема никакве његове сумње да је отрован. У осталом не треба заборавити, да је Џем живио у времену, кад се отров, према приликама, више или мање употребљавао.

Па и мртво тијело Џемово имало је своју историју. И оно је било предмет политичке преписке и радње. Нови краљ Напуљски Федериго, кад дознаде да се краљ француски Лудвик XII. спрема на Напуљ, хтједе да тражи од султана да га узме у заштиту, и да му султан припријети да одустане од рата; с тога он издаде тијело Џемово брату његовом султану Бајазиту, а овај у знак захвалности закључи уговор мира са Напуљом за 50 година, и посла скупоцјене поклоне

краљу и његовој жени. Тако 1499. године би пренесено тијело Џемово у Брусу, и тамо га положише поред гроба стрица Џемовог, принца Хасана, који је удављен по наредби његовог брата Мухамеда II., сина Мурата II. Доцније и Бајазит би поред Џема укопан.

И данас још може се видјети у Бруси гробна капела, у којој почивају смртни остатци Џема, покривени зеленим свиленим покровом, везеним златом.

Кад је султан Бајазит добио тијело Џемово, предали су му и скромни инвентар његове имовине. Тако је султан поред осталог добио и оног дресираног мајмуна и папагаја, кога су, пошто је био сасвим бијел, по смрти његовог господара обојили црно, те је папагај могао срећном султану понављати ријечи: „Ми само припадамо Богу и по смрти враћамо се у крило његово.“

Uspjesi prekopavanja prehistoričkih gromila u jugoistočnoj Bosni (do Glasinca) godine 1897.

Napisao

Franjo Fiala, muzejski kustos.

Pristup.

Pošto je završeno prekopavanje gromila u prodolu kod Rusanovića, općina Sočica rogatičkog kotara, prenesena je radnja u sjeveroistočni dio kotara, i to u općinu Branković. U rečenom okolišu prekopane su skupine gromila kod Brankovića, Beheca, Krvojevića, Pešurića, Duba, Trnova, Osova, Oprašića, Živaljevića, Razdolja i Županovića. U sjevernijoj općini Sokoloviću pokušano je prekopavanje u Očimerima. Idući tragom sjevernih megja onoga polja, što su zapremile te gromile, obretene su i pretražene gromile kod Križevca, Zagragja i Miletina, ali već u području sarajevskog kotara.

Prigodom jednog putovanja radi pretraživanja nekoga mjesta, gdje je u novije doba nagjeno pohranjeno skladište drevnih ostanaka, obretena je nekropola kod Štrbaca u jugoistočnom dijelu susjednog višegradskog kotara, te je nekoliko gromila i raskopano.

I tako se problem ispitivanja glasinačkih gromila proširuje u problem ispitivanja gromila jugo-istočne Bosne.

Radnja zbog ispitivanja gromila mora se logički u tome smislu raširiti, jer Glasinac prije svega ne predstavlja završeno polje nekropola, nego samo na gusto poredane manje skupine gromila. Takih skupina ima megjutim po cijelom rogatičkom kotaru, u susjednim dijelovima sarajevskog i višegradskog kotara, pa će se za cijelo naći i u četvrtom susjednom vlaseničkom kotaru.

Moram još i to istaknuti, da je po meni prije više godina izrečena procjena gromila rogatičkog kotara, po kojoj sam ih računao na 20.000 naspram 100.000 po dru Truhelki, još uvijek prevršila. Šestogodišnje iskustvo na terenu prekopavanja poučilo je pisca, da većina manjih gromila (ispod 7 *m* u premjeru) nijesu drugo, nego hrpe kamenja iz drevnih

vremena, prikupljenog po polju, livadama i pašnjacima i prirodne istrošene glavice kamenitih slojeva u slabo travom obraslom triaskom vapnencu.

Ako je broj u ovogodišnjoj kampanji raskopanih gromila 86, naspram onoga broja, koji je prijašnjih godina raskopan, znatno zaostao, onda toj pojavi uzrok valja potražiti u tome, što su ove godine većinom raskopavane humke znatnih dimenzija.

Kako lanjske, tako je i ove godine preparator Vejsil Ćurčić osobito prilježno i vješto sudjelovao pri raskopavanju i vogjenju dnevnika.

Evo sada izvještaj o nahogjajima u gromilama, sredan po kotarskim i mjesnim skupinama.

Izvještaj o nahogjajima.

I. KOTAR ROGATIČKI.

Branković.

O tamošnjem terenu bio je već govor u lanjskoj raspravi. Gromile su mahom u području gradine na Velikom Rujniku, a pripadaju ovim mjestima: Mramorje br. 9. i 10., Sedlo br. 18., Golo Brdo br. 7. i 17., Polje br. 1., 2., 3., 4., 5., 6., 8., 11., 12., 13., 14., 15. i 16. Mjesta Beheć, Krvojević i Pešurić leže 2, 3, i 5 kilometara južno od Brankovića. Sela Dub i Trnovo, u kojim je nekom prigodom uz put raskopano nekolicina gromila, leže oko 10 kilometara južno od Brankovića.

Nekropole se većinom nalaze na golim pašnjacima, rijetko kad na lošoj sjenokoši.

Gromila 1.

Premjer 11·5 *m*, visina 0·7 *m*; od kamena i zemlje, gola. U južnoj polovici dva, od zapada na istok orijentirana kostura; pri jednom zelena gmiza, pri drugom broncana dvopetljasta oblučasta fibula sa četverouglastom i na dva mjesta pri nožici probušenom plojkom.

Gromila 2.

Premjer 11·5 *m*, visina 0·65 *m*; od kamena i zemlje, obrasla šikarom. U sjeveroistočnom kvadrantu od zapada na istok orijentiran kostur sa dvije okrnjene broncane dvopetljaste oblučaste fibule, okruglim broncanim zrnom i broncanim nakitnim kolutom; posve blizu od istoka na zapad orijentiran kostur sa dvije broncane naočaraste špiralne fibule, dva bačvasta i jednim okruglim broncanim zrnom.

U sjeverozapadnom kvadrantu bijaše od sjevera na jug orijentiran kostur sa dvije broncane čunaste fibule, dvije dvopetljaste broncane oblučaste fibule sa četverouglastom i na dva mjesta probušenom plojkom pri

nožici, sa dvije broncane naočaraste špiralne fibule, broncanim privjeskom dugmetastog oblika, okruglim broncanim zrnom, 13 broncanih nakitnih koluta, broncanim gajtanom od špiralnih tokova, jantarevim zrnom i plojkastim ilovastim zrnom.

U jugozapadnom kvadrantu nagjen je od juga na sjever orijentiran kostur s ovim prilozima: dva željezna kopljana šiljka (ukraj lubanje), fragmenti željeznog sjekača, fragmenti ornamentirane ilovaste posude i broncani nakitni kolut.

U jugoistočnom kvadrantu iskopani su ostanci kostura, pri tome broncani privjesak dugmetastog oblika i jedan od istoka na zapad orijentiran kostur s ovim objektima: dvije stremenke od broncanih dvopetljastih oblučastih fibula, 15 broncanih nakitnih koluta, broncani gajtan od špiralnih tokova, broncani privjesak dugmetastog oblika, bačvasto broncano zrno, jantarevo zrno, dva oknasta ilovasta zrna, okruglo broncano zrno i dva željezna kopljana šiljka. Tik do lubanje bijaše ostanak dōnje pasje čeljusnice.

Po gromili našlo se više rasutih rbina od sugja i komad čeljusnice od divljeg krmka.

Gromila 3.

Premjer 8 *m*, visina 0·5 *m;* od kamena i zemlje, ledinom obrasla. U sredini od zapada na istok orijentiran kostur s broncanom čunastom

Slika 1.

Slika 2.

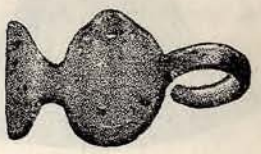

Slika 3.

fibulom, dva broncana prstena s graviranim plojkama[1]), na jednoj, *slika 1.*, $^1/_1$ nar. vel., konj u skoku sa znatno skraćenim prednjim nogama, na drugoj, *slika 2.*, $^1/_1$ nar. vel., biku slična životinja, prikazana u istoj tehnici, — fragmenti od željeznih kopljanih šiljaka i rbine od ilovastog sugja, okruglo broncano zrno, broncan špiralni gajtan, dva vučja zuba i jedno jantarevo zrno.

Zapadno od te lešine bijahu ostanci jednog kostura s broncanim špiralnim prstenom, broncanim zaponcem s vjenčićem od lapova uokolo, okruglo broncano zrno, isto takvo cjevkasto zrno, za tim okruglo broncano dugme s radijalnim rasporima, željezni zaponac, *slika 3.*, $^1/_1$ nar. vel., i rbine od ilovastog sugja. U jugoistočnom kvadrantu nagjeno je mrtvačke paljevine s broncanim špiralnim prstenom.

[1]) Ovo su iz Grčke dobavljeni komadi. Ovakog prstenja ima zemaljski muzej iz Dodone.

Gromila 4.

Premjer 9·2 *m*, visina 0·7 *m;* od kamena i zemlje, ledinom obrasla. U sredini od zapada prama istoku orijentiran kostur s ovim prilozima: okrugao zaponac od bronca, dvije broncane dvopetljaste oblučaste fibule, dva okrugla broncana zrna, jantarevo zrno i željezni kopljani šiljak.

Gromila 5.

Eliptične osi temelja 9 *m* i 7 *m*, visina 0·7 *m;* od kamena i zemlje, djelomice ledinom obrasla. U sjeveroistočnom kvadrantu dva kostura; ukraj onog, što je orijentiran od istoka na zapad, dvije broncane dvopetljaste oblučaste fibule sa četverouglastom nožnom plojkom, probušenom na dva mjesta i po tri broncane privješene karičice, broncana kvrgasta fibula sa tri privješene broncane karičice, pet broncanih nakitnih koluta, jantarevo zrno, fragmenti željezne noževe oštrice i fragmenti željeznih okovica; ukraj drugog od juga na sjever orijentiranog kostura nije nagjeno priloga. U jugoistočnom kvadrantu našao sam na samom živcu sahranjenu mrtvačku paljevinu s ovim prilozima: dvije masivne, gravirane, špiralne grivne od ljevenog bronca, broncana pinceta, *slika 4.*, $^1/_1$ nar. vel., dvije broncane čunaste fibule, šest broncanih nakitnih koluta, šest broncanih privjesaka dugmetastog oblika, broncan privjesak na oblik ptice, dva okrugla broncana zrna, tri komada gajtana od broncanih špiralnih karika, jantarevo zrno, žuta emaljirana bobica s modrim okastim pjegama, brus sa probušenom jamom, dva mala željezna kopljana šiljka, fragmenti od još druga dva kopljana šiljka, fragmenti željeznog sjekača i ilovaste rbine. Iznad sahranjene mrtvačke paljevine ležao je od zapada na istok orijentiran kostur s broncanim prstenom sa graviranom plojkom, *slika 5.*, $^1/_1$ nar. vel., na kojoj je prikazana uspravljena ljudska podoba, koja fruli sličan inštrumenat prinosi ustima.

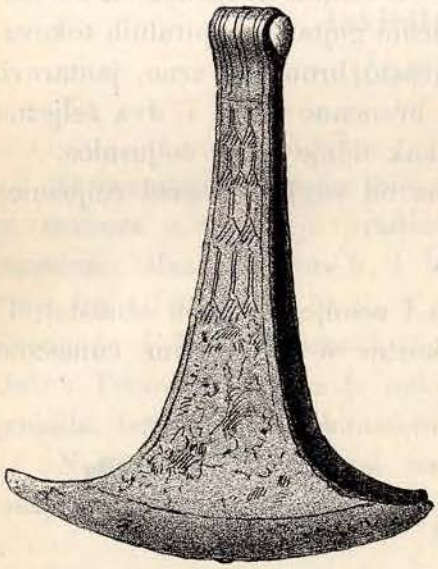

Slika 4.

Slika 5.

Gromila 6.

Eliptične osi pri temelju 8 *m* i 7 *m*, visina 0·6 *m;* gola. U istočnoj polovici fragmenti kostura; pri tome broncana naočarasta špiralna fibula i ilovaste rbine.

Gromila 7.

Premjer 11·5 *m*, visina 0·6 *m*; obrasla lijeskom i borovicom, od kamena i zemlje.

Osim nekoliko rbina od sugja prazna.

Gromila 8.

Premjer 7 *m*, visina 0·7 *m*; od kamena i zemlje, ledinom obrasla. Posve prazna.

Gromila 9.

Premjer 13·4 *m*, visina 0·6 *m*; od šljunka, lomljenog kamena i zemlje, borovicom obrasla. Na vrhu gromile osam sredovjekih nadgrobnih kamena na oblik tumbe i jedan na oblik sarkofaga.

U istočnoj polovici, od prilike dva metra od kraja kostur, orijentiran od sjeverozapada prama jugoistoku, s ovim prilozima: željezni kopljani šiljak, dvostruka broncana bočka, broncana dvopetljasta oblučasta fibula i dva okrugla broncana dugmeta; nadalje dva od sjeverozapada prama jugoistoku orijentirana kostura bez priloga i jedan od zapada na istok orijentiran s jednim željeznim kopljanim šiljkom, s jednim željeznim suličastim šiljkom i s jednim probušenim brusom, broncanim nakitnim kolutom i broncanim dugmetom.

U sredini iskopan je jedan od zapada na istok orijentiran kostur, ukraj koga su nagjene ove rukotvorine: tri okrugla broncana dugmeta, 13 takvih nešto manjih, broncano dugme s okovice od pojasa, broncana toka nalik na fenjer, od kosti izrezano zrno, broncani nakitni kolut, broncan špiralni gajtan i ornamentirane rbine od ilovastog sugja.

Gromila 10.

Pemjer 9 *m*, visina 0·4 *m*; od kamena i zemlje, obrasla borovicom.

Na vrhu gromile četiri sredovjeka nadgrobna kamena na oblik tumbe.

U sredini mrtvačka paljevina; pri njoj devet malih okruglih broncanih dugmeta, veliko broncano dugme na oblik fenjera, špiralna karika od broncane žice, dva žuta emaljna zrna i rbine od ilovastog sugja.

Gromila 11.

Premjer 7 *m*, visina 0·6 *m*; od kamena i zemlje; ledinom obrasla. — Prazna.

Gromila 12.

Premjer 13 *m*, visina 1 *m*; od zemlje i kamena, ledinom obrasla. U južnoj polovici od sjeverozapada na jugoistok orijentiran kostur bez priloga.

U sjevernoj polovici dva od sjeverozapada na jugoistok orijentirana kostura, jedan bez priloga, ukraj drugog ove rukotvorine: dvije masivne špiralne grivne od ljevenog bronca, dvije broncane dvopetljaste oblučaste fibule, dvije broncane naočaraste špiralne fibule, broncana dvostruka bočka, broncani privjesak dugmetastog oblika, tri broncana okrugla zrna, broncana toka, *slika 6.*, $^1/_1$ nar. vel., broncana ljevena gruda, tri željezna kopljana šiljka, fragmenti željeznog sjekača, željezni držak od neke sprave, probušen brus i rbine od ilovastog sugja. Nedaleko kostura ležao je konjski zub.

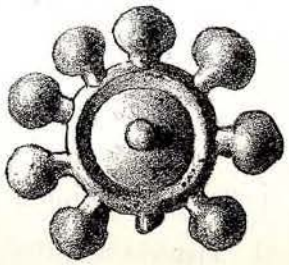

Slika 6.

Gromila 13.

Premjer 6·5 *m*, visina 0·65 *m*; od kamena i zemlje, ledinom obrasla. — Prazna.

Gromila 14.

Premjer 7·5 *m*, visina 0·65 *m*; od kamena i zemlje, ledinom obrasla. — Prazna.

Gromila 15.

Premjer 10 *m*, visina 1 *m*; od kamena i zemlje, djelomice ledinom obrasla. U sredini dva od sjevera prama jugu orijentirana kostura; ukraj obaju fragmenti željeznih noževih oštrica.

Gromila 16.

Premjer 10 *m*, visina 0·9 *m*; od kamena i zemlje, djelomice obrasla borovicom.

Blizu istočnog okrajka od zapada na istok orijentiran kostur s ovim prilozima: dvije masivne špiralne grivne od ljevena bronca, broncana dugmetasta fibula, dvije broncane naočaraste špiralne fibule, broncani privjesak dugmetastog oblika, broncan privjesak na oblik dugmeta, isto taki na oblik lijevka, bačvasto broncano zrno, krstoliko broncano dugme, broncani nakitni kolut, dva jantareva zrna, dvije željezne noževe oštrice, karičica od srebrne žice, fragmenti lančića od broncane žice, gajtan od broncanih špiralnih tokova i ornamentirane rbine ilovastog sugja.

Slika 7.

Gromila 17.

Premjer 21·5 *m*, visina 1·5 *m*; od lomljenog i prikupljenog kamena. Posve gola.

U sredini fragmenti kostura s broncanom bočkom i plojkastom glavicom, *slika 7.*, $^1/_1$ nar. vel. U istočnoj polovici nagjeni su fragmenti dvaju od zapada na istok orijentiranih kostura.

Životinjskim kostima i ilovastim rbinama ne bijaše traga.

Gromila 18.

Premjer 22 *m*, visina 2·5 *m*; od lomljenog kamena. Lijeskom, hrastovinom i divljom trešnjom obrasla.

Od prilike na sredini, na živcu, nekoliko fragmenata kostura, bez ikakog priloga.

Dub.

Gromila 1.

Premjer 8 *m*, visina 0·7 *m*; od kamena i zemlje, ledinom obrasla. Prazna.

Gromila 2.

Premjer 9 *m*, visina 0·65 *m*; od kamena i zemlje, ledinom obrasla. Prazna.

Trnovo.

Gromila 1.

Premjer 9 *m*, visina 1 *m*; od šljunka i lomljenog kamena. Fragmenti kostura bez priloga. Osim toga tri sredovjeke sahranjene lešine.

Beheci.

Gromila 1.

Premjer 11·5 *m*, visina 1·5 *m*; ledinom obrasla, od lomljenog kamena i tucana šljunka.

Lešinama ne bijaše traga, nasuprot nagjene su živinske kosti i fragmenti ilovastoga sugja.

Od kovinskih rukotvorina nagjen je samo fragmenat željezne noževe oštrice.

Na kamenitom materijalu gromile vigjali su se mnogi tragovi dugotrajnije vatre, a i ilovaste i željezne troske našlo se u velikoj množini.

Gromila 2.

Premjer 6 *m*, visina 0·4 *m*; od kamena i zemlje, gola. Samo nešto ilovastih rbina.

Gromila 3.

Premjer 9 *m*, visina 0·6 *m*; od kamena, gola. Prazna.

Krvojevići.

Gromila 1.

Premjer 8 *m*, visina 0·6 *m*; od kamena i zemlje, ledinom obrasla. — Prazna.

Gromila 2.

Premjer 8 *m*, visina 0·75; od kamena i zemlje, ledinom obrasla. — Prazna.

Gromila 3.

Premjer 7 *m*, visina 0·6 *m*; od kamena i zemlje, ledinom obrasla. — Prazna.

Gromila 4.

Premjer 7·5 *m*, visina 0·65 *m*; od kamena i zemlje, slabo ledinom obrasla. — Tri pasja zuba.

Gromila 5.

Premjer 6 *m*, visina 0·7 *m*; od kamena i zemlje, ledinom obrasla. — Prazna.

Pešurić.

Gromila 1.

Premjer 8 *m*, visina 0·6 *m*; od kamena i zemlje, djelomice šikarom obrasla. — Prazna.

Osovo.

U području toga mjesta raskopane su već lanjske godine gromile sa zanimljivim rezultatom. Ove godine pretražene leže od prilike 3 kilometra zapadno od Brankovića u ritu Papratnicama sasvim blizu pravoslavnog groblja u gustoj hrastovoj dubravi; one čine skupinu od tri humke stisnute jedna do druge.

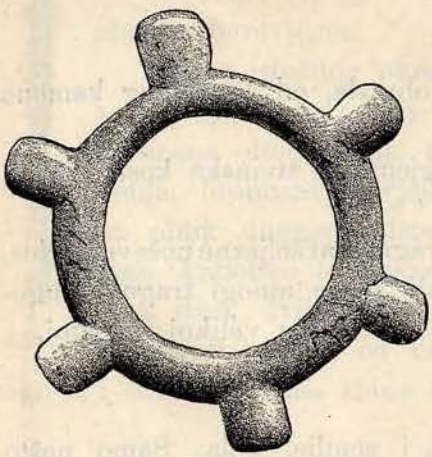

Slika 8.

Gromila 1.

Premjer 9 *m*, visina 0·5 *m*; od kamena i zemlje, gotovo gola. U jugoistočnom kvadrantu od istoka prama zapadu orijentiran kostur s ovim rukotvorima: dvije masivne špiralne grivne od ljevena bronca, strjelasto gravirane, u presjeku polukrugljaste; dvije manje takve grivne, bez graviranja, u presjeku rombične, broncani nakitni kolut sa šest nastavaka po okrajku, *slika 8.*, $^1/_1$ nar. vel., 17 malih broncanih dugmeta, četiri broncane

dvopetljaste oblučaste fibule, dvije broncane naočaraste špiralne fibule, dvije broncane plojkaste fibule, *slika 9.*, $^1/_1$ nar. vel., jedan širit za čelo od

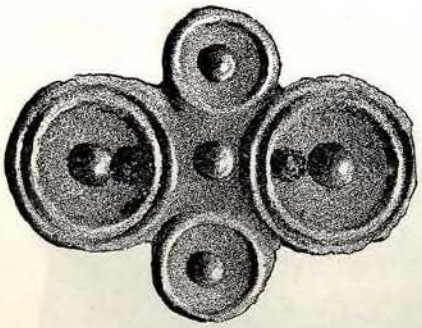

Slika 9.

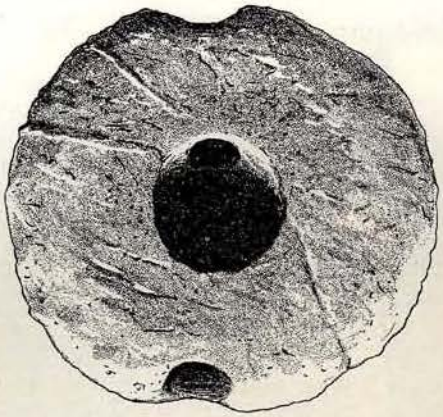

Slika 10.

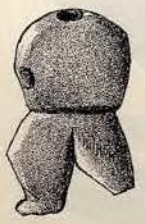

Slika 11.

Slika 12.

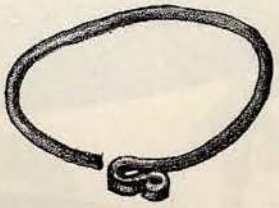

Slika 13.

broncanog tenećeta, gravirani, četiri velika broncana zrna, četiri emaljna zrna, sedam jantarevih zrna, jedan privjesak od vapnenca, *slika 10.*, $^1/_1$ nar. vel., i tri jantareva privjeska na oblik ljudske podobe koja koraca, bez glave, *slika 11.* i *12.*, $^1/_1$ nar. vel.

U jugozapadnom kvadrantu od zapada na istok orijentiran kostur sa dva naušnjaka od broncane žiče i zataknutim šupljim krugljama od kovanog srebrnog tenećeta i šljepoočnjakom od broncane žice s uvijenim krajem na oblik S, *slika 13.*, $^1/_1$ nar. vel. (Kasnije sahranjena lešina iz najranijeg slovjenskog srednjeg vijeka.)

U sjevernoj polovici bijahu dva od jugozapada prama sjeveroistoku orijentirana kostura bez priloga.

Gromila 2.

Premjer 17 *m*, visina pri kraju 1·15 *m*, visina u sredini 0·55 *m*; kolutasta; od lomljena kamena, šljunka i nešto zemlje. Djelomice obrasla hrastovom šikarom. U jugoistočnom kvadrantu, oko 4 *m* od južnog okrajka, 0·9 *m* duboko pod površinom gromile ležaše od zapada na istok orijentiran kostur. Ukraj desne mu strane

Slika 14.

bijahu dva željezna rogozovu listu slična kopljana šiljka neobične dužine, rtom obrnuta na istok; jedan je dug 950 *mm*, *slika 14.*, $^1/_5$ nar. vel., drugi 800 *mm*. Na goljenicama ležaše od broncanog tenećeta kovana zdjela, *slika 15.*, $^1/_3$ nar. vel., sa zjalom dolje obrnutim; okrajak joj je ponešto

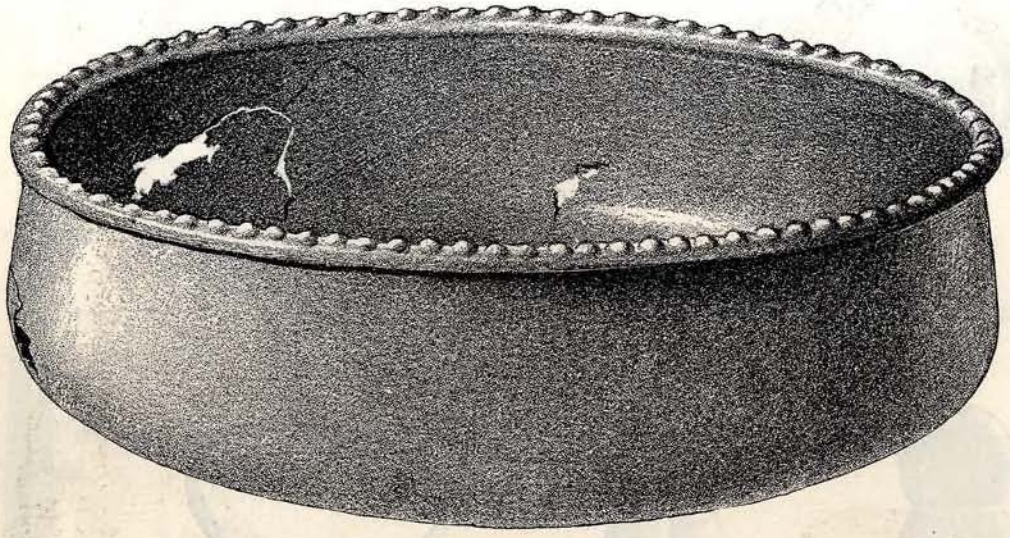

Slika 15.

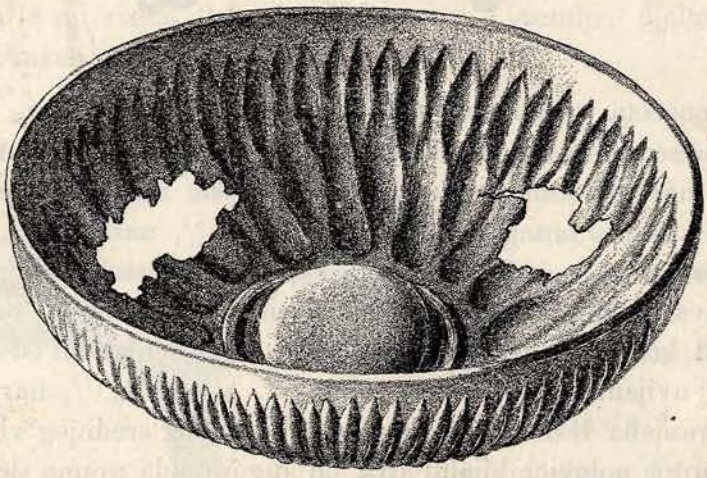

Slika 16.

izbočen i na tom mjestu ukrašen iskucanim grbama; premjer je 400 *mm*, visina 145 *mm*, a debljina bokova $^1/_2$ *mm*.

Pod njom bijaše od broncanog tenećeta kovana patera (à godrons), *slika 16.*, $^1/_3$ nar. vel., sa 133 *mm* premjera pri zjalu i 35 *mm* visine.

Nedaleko prsa, na lijevoj strani, bijaše dvoruka ilovasta zdjelica s nastrijekanom trbušinom, *slika 17.*, $^2/_3$ nar. vel., i jednoruka zdjelica od ilovače, *slika 18.*, $^2/_3$ nar. vel.

Pri pojasu bijaše na lijevoj strani u broncan tok zataknut cilindrički brus, *slika 19.*, $^1/_1$ nar. vel., kome dōnji kraj odlomljen bijaše. Karakteri-

Slika 17.

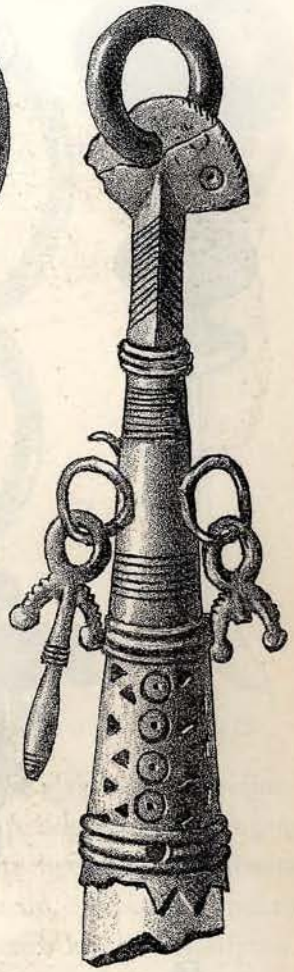

Slika 19.

Slika 18.

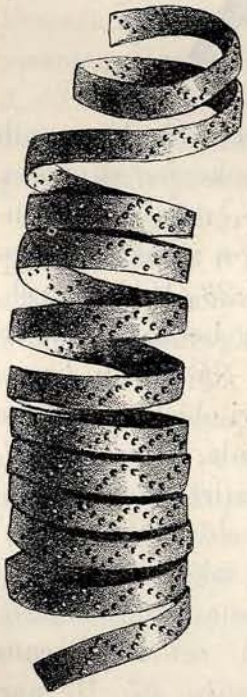

Slika 21.

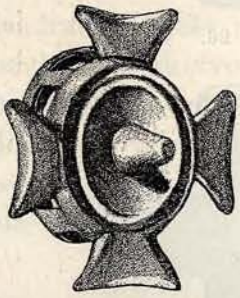

Slika 20.

Slika 22.

stični su na tome komadu mali broncani privjesci, koji sami imaju oblik malih brusića.

Megju kostima nagjena su rasuta 23 mala broncana dugmeta na oblik kove, tri velika broncana dugmeta na oblik krsta, *slika 20.*, $^1/_1$ nar. vel.,

broncana pinceta, špirala od broncanog tenećeta s iskucanim ornamentom (isprekidano nastrijekane pruge), *slika 21.*,

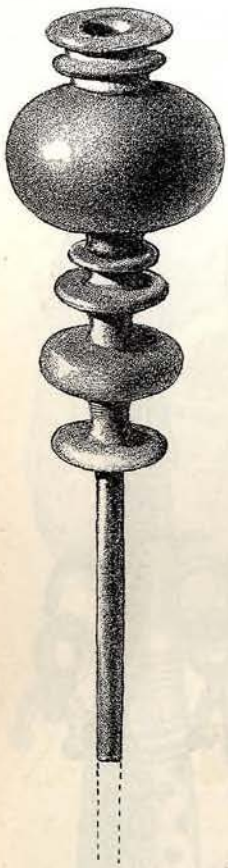

Slika 23.

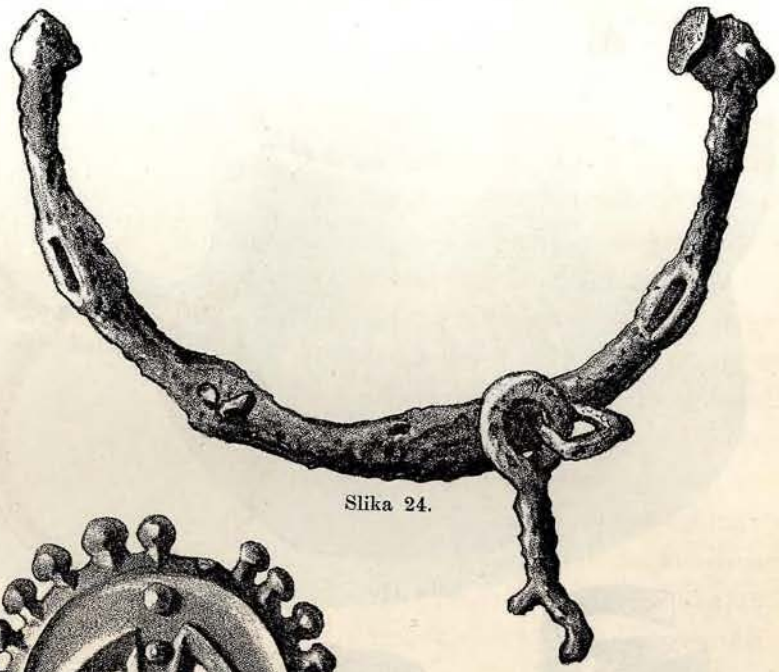

Slika 24.

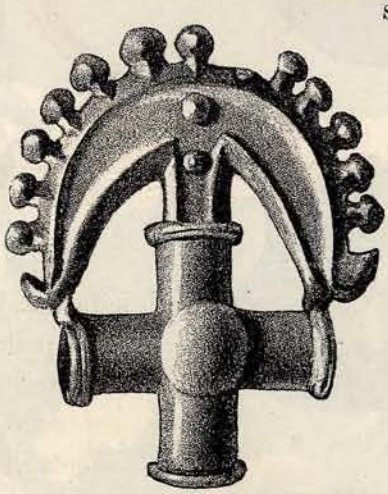

Slika 26.

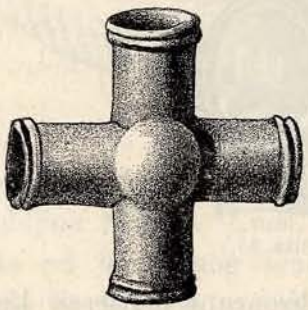

Slika 25.

$^1/_1$ nar. vel., 15 broncanih dugmeta iz okovice sa pojasa, *slika 22.*, $^1/_1$ nar. vel., broncana bočka s nataknutim tokom, *slika 23.*, $^1/_1$ nar. vel., i dvostruka bočka od broncane žice. Na jednoj hrpici ležali su ovi objekti: željezna konjska žvala, *slika 24.*, $^2/_3$ nar. vel., četiri broncana šuplja krsta, *slika 25.*, $^1/_1$ nar. vel., četiri takva s polumjesečastim nastavkom, *slika 26.*, $^1/_1$ nar. vel, četiri broncana privjeska, *slika 27.*, $^1/_1$ nar. vel., i dva jednako velika, urezanim rupicama ukrašena srneća paroška, koji pri vrhu imaju ušicu, *slika 28.*, $^1/_1$ nar. vel. Po mome sudu oni, uz željeznu žvalu nagjeni bronci, *slika 25., 26.* i *27.*, kao i ona dva srneća roga, *slika 28.*, nijesu drugo, nego sastojci

konjske opreme. Povrh toga, što su ti sastojci zajedno nagjeni, dokazuje to i nahogjenje pojedinih rukotvora na par, kao i posmatranje starijih grobnih inventara sa Glasinca. U nekropolama kod Čitluka, Talina i na drugim mjestima nagjeni su spomenuti broncani šuplji krstovi kod više lešina u zajednici sa željeznim konjskim žvalama. Izdjelane kosti i komadi rogovlja, kao *slika 28.*, još se danas u mnogim krajevima Bosne konjima kao neka vrsta hamajlije vješaju na kajiš oko prsa ili na ormu. Na desnoj strani kostura nagjeni su fragmenti željeznih noževa i devet komada ravnih, linearnim graviranjem ukrašenih kosti, *tabla I., slika 1.—9.*, $^1/_1$ nar.vel., koji se samo mogu smatrati sastojcima jednih ili dviju noževih korica.

Slika 27.

Slika 28.

U sredini gromile nagjena su dva od jugozapada na sjeveroistok orijentirana kostura 0·2 *m* pod površinom; jedan bijaše bez priloga, ukraj drugog nagjena je broncana plojkasta fibula, dvije dvopetljaste broncane oblučaste fibule, tri okrugla broncana zrna i jedno bačvasto zrno, jedan broncani zaponac na oblik sferičkog dugmeta i fragmenti željeznih kopljanih šiljaka.

U sjeverozapadnom kvadrantu bijaše jedan od juga na sjever orijentiran kostur 0·4 *m* pod površinom; rukotvora nije bilo. U sjeveroistočnom kvadrantu iskopan je 0·3 *m* pod površjem od istoka na zapad orijentiran kostur s ovim rukotvorima: vrlo malena broncana kvrgasta fibula, broncana čunasta fibula sa dva trouglasta broncana privjeska za nožicu, dva jantareva zrna, fragmenti od željeznih kopljanih šiljaka i jedan veprov zub.

Gromila 3.

Premjer 12 *m*, visina 0·9 *m;* od lomljenog kamena, šljunka i zemlje, djelomice obrasla hrastovom šikarom. U jugozapadnom kvadrantu dva od zapada na istok orijentirana kostura; jedan bijaše bez rukotvora, ukraj drugog bile su pri glavi dvije špiralne karike od broncane žice, savijene na jednom kraju u ušicu, *slika 29.*, $^1/_1$ nar. vel. U jugoistočnom kvadrantu

nagjena su dva od zapada na istok orijentirana kostura, od kojih pri jednom bijaše u pola otvorena broncana grivna s proširenim krajevima, gravirana, *slika 30.*, $^1/_1$ nar., vel., pri drugom manja karičica od broncane žice, *slika 31.*, $^1/_1$ nar. vel. U sjeverozapadnom kvadrantu iskopan je od sjeverozapada prama jugoistoku orijentiran kostur s komadićem gajtana od broncane špirale. Sasvim blizu bijahu ostanci sahranjene lešine, a pri njoj kolutić od broncane žice. U sjeveroistočnom kvadrantu nagjeni su ostanci od dva kostura; pri jednom: dvije narukvice kao *slika 30.*, ali neornamentirane, pri drugom dvije broncane certoške fibule, *slika 32.*, $^1/_1$ nar. vel., četiri jantareva zrna, fragmenti željeznog kopljanog šiljka i rbine ilovastog sugja.

Slika 29.

Slika 31.

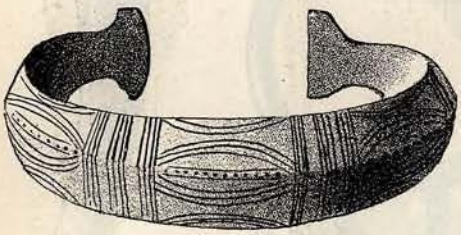

Slika 30.

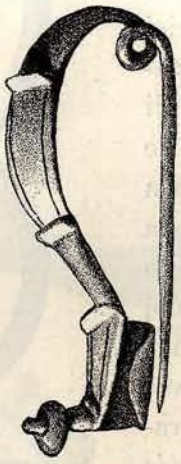

Slika 32.

Osim ove pošljednje lešine valja ostale, uz koje ima rukotvora, pribrojiti broncanom vremenu.

Oprašić.

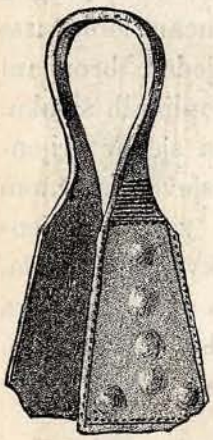

Slika 33.

To mjesto leži oko 4 kilometra sjeverno od Brankovića. Gromile se nalaze po pašnjacima i livadama oko 2 kilometra na sjeverozapad od rečenog sela naspram zaseoka Rječica.

Gromila 1.

Premjer 9·5 *m*, visina 0·65 *m;* od kamena i zemlje, ledinom obrasla. Od prilike na sredini ostanci kostura, kome se orijentiranje više ne može ustanoviti. Blizu kosti bijaše broncana pinceta s graviranim i iskucanim ornamentom, *slika 33.*, $^1/_1$ nar. vel.

Gromila 2.

Premjer 11 *m*, visina 0·7 *m;* od kamena i zemlje, ledinom obrasla. Ostanci kostura; ukraj njih dva vučja zuba i nekoliko rbina od ilovastog sugja.

Gromila 3.

Premjer 9 *m*, visina 0·7 *m*; od kamena i zemlje. Ostanci kostura i tri špiralna toka od broncane žice.

Živaljević.

To mjesto leži 8 kilometara sjeverno od Brankovića pri dnu 1280 *m* visoke Zečice. Gromile se nahode rasute na tri skupine južno od rečenog sela, i to br. 1. blizu mjesnog groblja, br. 2.—7. i br. 10. na ritu Svrabljivcu i br. 8. i 9. u Čauševu gaju, na mršavu, borom obraslu pašnjaku.

Gromila 1.

Premjer 16 *m*, visina 0·6 *m*; od lomljena kamena i zemlje, ledinom obrasla. Ta je gromila nasred sredovjekog groblja, na kome ima 207 nadgrobnih kamena, na vrhu gromile bijahu 2 takva.

Na okrajku gromile nagjen je rimski votivni kamen, koji pripada II. vijeku poslije Hr., s ovim natpisom:

IVNONI REGINAE MARCVS VLPIVS
MARCIANVS CVM SVIS LIBENS POSVIT.

Kosti ili rukotvora blizu tog Junoninog oltara nije nagjeno.

Za jedan metar na desno od onog mjesta, gdje je taj kamen nagjen bijaše kasnija sredovjeka pohrana. Nasred gromile ostanci kostura s broncanim nakitnim kolutom. U materijalu, od koga je gromila nasuta, nagjene su još dvije sredovjeke noževe oštrice, jedan rombički željezni strelični šiljak i fragmenat broncanog tenećeta.

Gromila 2.

Premjer 10 *m*, visina 0·4 *m*; od kamena i zemlje, ledinom obrasla. Ostanci kostura i konjske kosti.

Gromila 3.

Premjer 9 *m*, visina 0·7 *m*; od kamena i zemlje, ledinom obrasla. Do nekoliko ostanaka jednoga kostura prazna.

Gromila 4.

Premjer 11·5 *m*, visina 0·8 *m*; od kamena i zemlje, ledinom obrasla. Lešini kakvoj ni traga; nasuprot nagjeno je više fragmenata broncane žice, špiralni tok od broncane žice, rbina od ilovastog sugja i krmeći zub.

Gromila 5.

Premjer 10 *m*, visina 0·9 *m;* od kamena i zemlje, ledinom obrasla. U južnoj polovici tri od sjevera na jug orijentirana kostura bez priloga. Nasred gromile mrtvačka paljevina bez priloga. U sjeveroistočnom kva-

Slika 34.

drantu od sjevera na jug orijentiran kostur, kome su pri lubanji bile dvije napola otvorene karike od tordirane broncane žice. U gromili nagjena su dva komada jelenovih rogova, na kojima se vide tragovi izdjelavanja.

Gromila 6.

Premjer 9 *m*, visina 0·85 *m;* od kamena i zemlje, ledinom obrasla. U jugoistočnom kvadrantu dva od juga na sjever orijentirana kostura;

jedan bijaše bez rukotvora, ukraj drugog nagjeno je od broncanog tenećeta iskovano dugme s ušicom. U sredini kostur, orijentiran od zapada na istok, bez priloga. U sjeveroistočnom kvadrantu dva kostura, orijentirana od juga na sjever; ukraj jednog broncana pinceta, ukraj drugog torquis od ljevenog bronca s graviranim ornamentom, *slika 34.*, $^1/_1$ nar. vel., dva od broncanog tenećeta iskovana dugmeta i jedan pasji zub. U sjeverozapadnom kvadrantu dva od juga na sjever orijentirana kostura bez priloga.

Gromila 7.

Premjer 5·5 *m*, visina 0·45 *m*; od kamena i zemlje, ledinom obrasla. Nešto životinjskih kostiju, inače prazna.

Gromila 8.

Premjer 12 *m*, visina 0·5 *m*; od kamena i zemlje. U jugoistočnom kvadrantu ostanci od dva kostura, kojim se više ne zna orijentiranje; megju posve trulim kostima nagjene su dvije špiralne karike od broncane žice.

Gromila 9.

Premjer 10·5 *m*, visina 0·65 *m*; od kamena i zemlje, djelomice ledinom obrasla. Od prilike nasred gromile nagjeni su ostanci kostura s ovim

Slika 35.

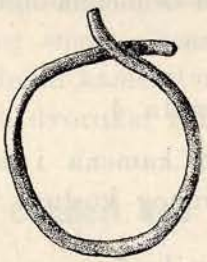

Slika 36.

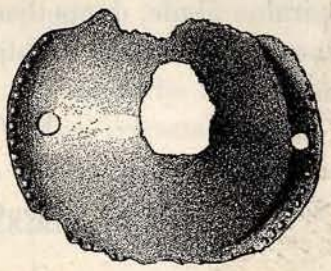

Slika 37.

Slika 38.

rukotvorima: broncana, otvorena, na jednom kraju kovana karika od žice, *slika 35.*, $^1/_1$ nar. vel., druga mala nalik na petlju, *slika 36.*, $^1/_1$ nar. vel., dva dugmeta, iskovana od broncanog tenećeta sa dvije rupe po stranama za prišivanje, *slika 37.*, $^1/_1$ nar. vel., i dva dugmeta s ušicama, iskovana od broncanog tenećeta, *slika 38.*, $^1/_1$ nar. vel.

Gromila 10.

Premjer 10 *m*, visina 0·85 *m*; od kamena i zemlje, ledinom obrasla. Ostanci kostura i tragovi mrtvačke paljevine.

Razdolje.

Gromile su dva kilometra istočno od sela Živaljevića na sjenokošama južno od kuća Razdolja.

Gromila 1.

Premjer 9 *m*, visina 0·6 *m*; od kamena i zemlje, ledinom obrasla. Nagjeni su ostanci od dva posve istrula kostura, dva broncana bačvasta zrna, fragmenti broncane naočaraste špiralne fibule i oblučaste fibule.

Gromila 2.

Premjer 19·5 *m*, visina 0·6 *m*; od kamena i zemlje, ledinom obrasla. U jugoistočnom kvadrantu fragmenti dječijeg kostura, pri njima karičica od broncane žice. Na sredini takogjer ostanci mladačkog kostura bez priloga. Osim toga nagjene su još pojedine, posve trule ljudske kosti, malen streličin rt od rožnjaka, *slika 39.*, $^1/_1$ nar. vel., okrugao ilovast pršljen, fragmenti ilovastog sugja i fragmenti željeznih kopalja.

Slika 39.

Gromila 3.

Premjer 11·3 *m*, visina 0·6 *m*; od kamena i zemlje, ledinom obrasla. Na sredini bijahu ostanci kostura s ovim rukotvorima: dvije broncane naočaraste špiralne fibule, dvopetljasta broncana oblučasta fibula, krmeći zub, jantarevo zrno i fragmenat od željeza.

Gromila 4.

Premjer 6·7 *m*, visina 0·8 *m*; od kamena i zemlje, ledinom obrasla. Ostanci od zapada na istok orijentiranog kostura bez priloga.

Gromila 5.

Premjer 8 *m*, visina 0·6 *m*; od kamena i zemlje, ledinom obrasla. Na sredini jedan od zapada na istok orijentirani kostur sa tri broncane karike, dva emaljna zrna i dva pasja zuba.

Gromila 6.

Premjer 8·4 *m*, visina 0·65 *m*; od kamena i zemlje, ledinom obrasla. U sredini kostanci ostura sa dva broncana privjeska dugmetastog oblika, fragmenti broncane plojkaste fibule, broncano zrno, jantarevo zrno, fragmenti željeznog kopljanog šiljka i rbine ilovastog sugja.

Gromila 7.

Premjer 8 *m*, visina 0·7 *m*; od kamena i zemlje, ledinom obrasla. Ostanci kostura, fragmenti željeznog kopljanog šiljka i željeznog noža, broncano zrno i ilovast pršljen, *slika 40.*, $^1/_1$ nar. vel.

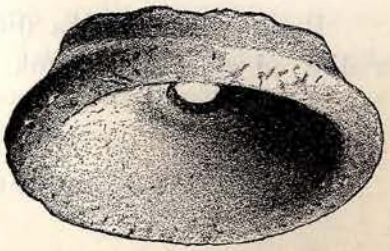

Slika 40.

Županović.

Samo mjesto $1^1/_2$ kilometar jugoistočno od Razdolja. Dvije se gromile nahode južno od mjesta na sjenokoši nedaleko mjesta „Bliznika".

Gromila 1.

Premjer 13·6 *m*, visina 0·6 *m*; od kamena i zemlje, ledinom obrasla. Na više mjesta posve istrule ljudske kosti i rbine od ilovastog sugja.

Gromila 2.

Premjer 19·5 *m*, visina 0·95 *m*; od kamena i zemlje, ledinom obrasla. U jugoistočnom kvadrantu ostanci kostura, kome se orijentiranje više nije moglo ustanoviti. Kao prilozi nagjeni su ovi rukotvori: dvije željezne noževe oštrice, brocana okovica, broncani nakitni kolut, broncan tok od špiralne žice, tri iskovane okovice od broncanog tenećeta, 23 broncana dugmeta s radiarnim rasporima, jantarevo zrno, emaljno zrno i ornamentirane rbine od ilovastog sugja. Na sredini ostanci kostura, ukraj njega (desno pri glavi) pod jednom kamenitom pločom dvije male dvoruke ilovaste zdjelice i 125 *mm* visoka dvoruka, žari slična ilovasta posuda.

Očimeri kod Kalimanića.

Mjesto Kalimanić leži 14 kilometara sjeverno od Rogatice pri podnožju 1169 *m* visokog brda Poklinka. Gromile se nahode po pašnjacima blizu mahale Očimera, gdje su sami pravoslavni žitelji.

Gromila 1.

Premjer 12 *m*, visina 0·9 *m*; od kamena i zemlje, ledinom obrasla. Ostanci kostura.

Gromila 2.

Premjer 11 *m*, visina 0·7 *m*; od kamena i zemlje, ledinom obrasla. Ostanci kostura.

Gromila 3.

Premjer 9 *m*, visina 0·75 *m*; od kamena i zemlje, ledinom obrasla. Ostanci kostura.

Gromila 4.

Premjer 9 *m*, visina 0·6 *m*; od kamena i zemlje, ledinom obrasla. Na sredini od zapada na istok orijentiran kostur bez priloga.

Gromila 5.

Premjer 9 *m*, visina 0·6 *m*; od kamena i zemlje. Ostanci kostura.

Gromila 6.

Premjer 16·5 *m*, visina 1·1 *m*; od kamena i zemlje, djelomice ledinom obrasla. Na tri mjesta nagjeni su ostanci kostura; pri jednome bijaše od broncanog tenećeta iskovana toka, *slika 41.*, $^1/_1$ nar. vel. Pod gromilom nagjene su rasute ilovaste rbine, a tik do okrajka fragmenat željezne oblučaste fibule.

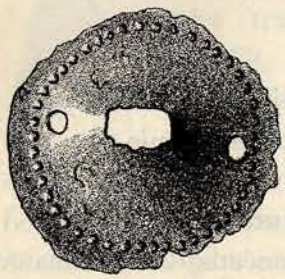

Slika 41.

Gromila 7.

Premjer 10 *m*, visina 0·8 *m*; od kamena i zemlje, gola. Prazna.

Potpećine (Glasinac).

Tamošnje dvije gromile raskopane su pri pabirčenju na prolasku kroz pretraženo već zemljište.

Gromila 1.

Premjer 10 *m*, visina 0·5 *m*; od kamena i zemlje, ledinom i borovicom obrasla. U istočnoj polovici ostanci jednog kostura. U zapadnoj polovici mrtvačka paljevina s ovim rukotvorinama: dvije broncane čunaste fibule, jedna broncana naočarasta špiralna fibula, broncani privjesak dugmetastog oblika, dva broncana dugmeta, jedno emaljno zrno, mala željezna noževa oštrica i fragmenti ornamentirane jednoruke ilovaste zdjelice.

Gromila 2.

Premjer 9·6 *m*, visina 0·6 *m*; od kamena i zemlje, ledinom obrasla. Ostanci kostura.

II. KOTAR SARAJEVSKI.

Križevac, Zagragje i Miletine.

Rečene tri nekropole padaju u područje sela Zagragja i Miletina, koja su u sjeverozapadnom pravcu 12 1/2 kilometara od Sokóca, glavnog mjesta na Glasincu. Sjeverno od sela Zagragja uzdiže se 975 *m* visoka glavica Ilijak, na kojoj ima nasuta gradina. Istočni je pristranak vrlo strm, pa za to za njegovu obranu nema bedema. Oko sjeverne, zapadne

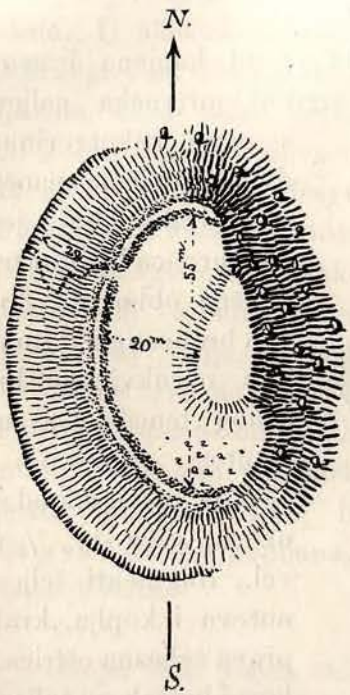

Slika 42.

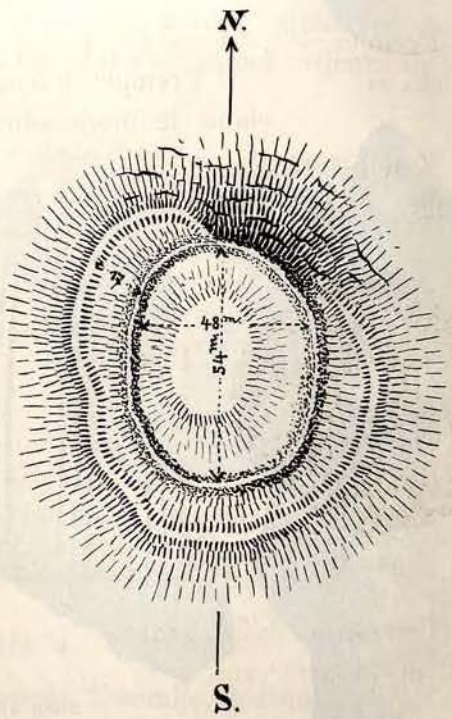

Slika 43.

i južne strane ima 2·5 *m* debela i do 1 *m* visoka suhozidina od lomljena kamena; otvor za kapiju na sjeverozapadnoj je strani. Duž južnog i zapadnog pristranka teče u daljini od 20 *m* jarak, koji ma da je posve zasut, ipak se dobro razabire u profilu. Od otvora za kapiju vodi put u pravcu prama zapadu preko jarka prema koritu doline; vidi nacrt, *slika 42.*

Južno od Ilijaka, samo tijesnom gudurom odvojena uzdiže se glavica Križevac u morskoj visini od 926 *m.* I ovu paše nasuta gradina od suhozidine. Osnovni je oblik kratka elipsa s dužinom osovina 54 *m* i 48 *m.* Zid je posve zarušen i zbog toga ne vidi se traga ulazu. U daljini od 17 *m* teče prednji nasip, ali ne paralelno s glavnim, već se prilagogjuje zemljištu. Pri strmom sjeveroistočnom pristranku nema prednjeg nasipa; vidi nacrt, *slika 43.* Glavica je na sjeveroistočnoj strani šumom zarasla, inače gola do sitne šikare.

Križevačke su gromile zapadno od gradine istog imena na jednoj uzvisini humovitog zemljišta nešto niže morske visine, nego što je križevačka glavica. Nekropola Zagragja nahodi se u guduri izmegju Ilijaka i Križevca. U miletinskoj nekropoli zapadno od Ilijaka raskopana je jedna gromila. Predio oko obje gradine dobro je obragjen i ima dobre izvor-vode.

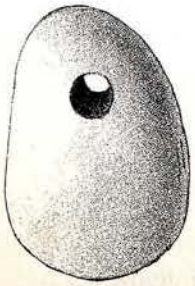

Slika 44.

Križevac.

Gromila 1.

Premjer 8·5 *m*, visina 0·4 *m*; od kamena i zemlje, slabo ledinom obrasla. Na sredini mrtvačka paljevina s ovim rukotvorinama: dvije broncane naočaraste špiralne fibule, jedna od bronca jednostrano ljevena oblučasta fibula, dva broncana nakitna koluta, narukvica od broncanog tenećeta s ornamentom, ispisanim na odskok, privjesak od vapnenca, *slika 44.*, $^1/_1$ nar. vel., fragmenti željeznih noževa i koplja, kratka, prava željezna oštrica, željezni balčak sa zaliscima sa strana, *slika 45.*, $^1/_1$ nar. vel. i jedan brus.

Slika 45.

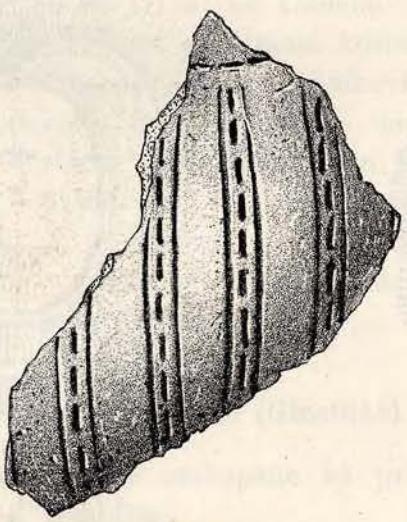

Slika 46.

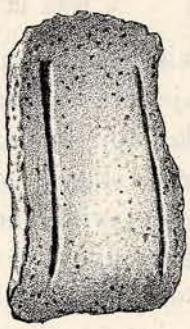

Slika 47.

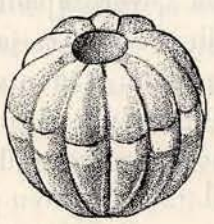

Slika 48.

Gromila 2.

Premjer 11·8 *m*, visina 0·6 *m*; od kamena i zemlje, slabo ledinom obrasla. Mrtvačka paljevina od četiri sahrane. Br. 1. bez priloga, pri br. 2. bijaše oblutak za drobljenje žita. Pri br. 3. nagjeni su ovi prilozi: 20 jantarevih zrna, 40 emaljnih zrna, fragmenti broncane plojkaste fibule, dva

broncana nakitna koluta, dvije željezne karike, četiri broncana špiralna toka, probušen krmeći zub, fragmenti željeznog noža i ornamentirane rbine ilovastog sugja, *slika 46.* i *47.*, $^1/_1$ nar. vel. Pri br. 4. nagjeno je ovo: broncano dugme, broncana jabuka od balčaka, dvije gmize nalik na dinje s poprečnim bijelim pâsom, *slika 48.*, $^1/_1$ nar. vel., fragmenti kositrene špiralne karike i fragmenti željeznih streličinih šiljaka.

Gromila 3.

Premjer 10 *m*, visina 0·5 *m*; od kamena i zemlje, djelomice ledinom obrasla. U sjeveroistočnom kvadrantu od istoka na zapad orijentiran kostur bez priloga i na dva mjesta mrtvačka paljevina, ukraj jedne broncani nakitni kolut,fragmenti ilovastog sugja, *slika 49.*, $^1/_1$ nar. vel., fragmenti željeznih kopalja i željezna noževa oštrica; ukraj druge nikaki rukotvor. U jugoistočnom kvadrantu mrtvačka paljevina sa dvije broncane kvrgaste fibule svaka sa tri karičice, fragmenti broncane narukvice s ornamentom, ispisanim na odskok, dva željezna suličina šiljka, fragmenti velikog željeznog kopljanog šiljka, 11 jantarevih zrna i dva broncana nakitna koluta.

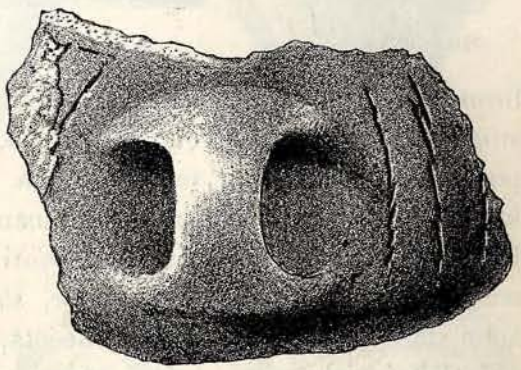

Slika 49.

Gromila 4.

Premjer 8 *m*, visina 0·7 *m*; od kamena i zemlje, ledinom obrasla. Na jednom mjestu ostanci kostura; pri njemu mrtvačka paljevina s jednom počelicom od broncanog tenećeta sa graviranim ornamentom, dvije grivne od ljevenog bronca, fragmenti željezne naočaraste špiralne fibule i željezna šipka.

Gromila 5.

Premjer 6 *m*, visina 0·5 *m*; od kamena i zemlje, ledinom obrasla. Ostanci kostura s fragmentima broncane dvostruke bočke.

Zagragje.

Gromila 1.

Premjer 10·5 *m*, visina 0·55 *m*; od kamena i zemlje, slabo ledinom obrasla. U sjeveroistočnom kvadrantu od zapada na istok orijentiran kostur s ovim prilozima: jedna broncana čunasta fibula, fragmenti jedne naruk-

vice od broncanog tenećeta, jedna broncana dvostruka bočka, jedan broncani zaponac sferičkog oblika, jedan broncani nakitni kolut, fragmenti željeznog noža i dva željezna kopljana šiljka. U sjeverozapadnom kvadrantu mrtvačka paljevina sa dvije broncane fibule ranog la-tenskog doba, *slika 50.*, $^1/_1$ nar. vel., špiralna grivna od

Slika 50.

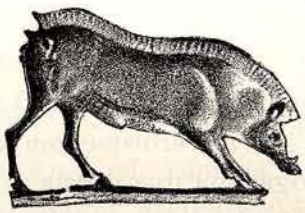

Slika 51.

broncane žice, fragmenti željeznih kopljanih šiljaka i noževa i rbine ilovastog sugja. Nasred gromile mrtvačka paljevina s fragmentima neke tanke posude od broncanog tenećeta, dva broncana dugmeta, jedan privjesak od kamena, dvostruka bočka od broncane žice, broncani nakitni kolut, udičast broncani privjesak, brus, fragmenti željeznog sjekača, ilovaste rbine, od srebrnog tenećeta izragjen vepar, *slika 51.*, $^1/_1$ nar. vel. Objekat je crtežima izrezan od srebrnog tenećeta, mišice su, kao i sva izvišena mjesta na odskok iskovane, te se samo po glavi, čekinji i dlakama na trbuhu poznaje, kuda je vajar vajalicom popravljao. Rep je u te životinje dvostruk i uzvrnut na but lijeve stražnje noge. Na otražnjem kraju savija se čekinja u ušicu. Stvar je služila kao hamajlija ili kao neka vrsta privjeska za nakit. Radnja je posve grčkog sloga i sjeća na one životinje, što se na korintičkim posudama nahode oko 530. pr. Hr. Veoma slična, izvajana radnja, koja predstavlja vepra u trčanju, nahodi se na jednom korintičkom broncanom šljemu, nagjenom u napuljskom kraju[1]).

Taj je nahogjaj nov dokaz za grčki import. U gromili bijaše još množina ilovastih rbina i stremenke od dvije broncane oblučaste fibule.

Gromila 2.

Premjer 9·5 *m*, visina 0·5 *m*; od kamena i zemlje, ledinom obrasla. Ostanci kostura i mrtvačke paljevine. Od rasutih rukotvorina ovo: 23 mala broncana dugmeta, devet jantarevih zrna, fragmenti broncane plojkaste fibule, dva komada broncanog špiralnog gajtana, broncani privjesak dugmetastog oblika, broncano dugme s rasporima, zrno od dresve, fragmenti željeznih kopalja i noževa i ilovaste rbine.

---

[1]) Lindenschmidt: „Die Alterthümer unserer heidnischen Vorzeit", I. knj., III. sv., tab. 2., sl. 7.

Gromila 3.

Premjer 11·5 *m*, visina 0·5 *m*; od kamena i zemlje, ledinom obrasla. Našli su se ostanci kostura kao i sahranjena mrtvačka paljevina. Nedaleko kostura

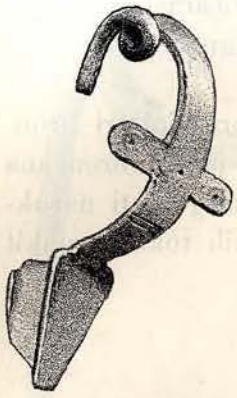

Slika 52.

Slika 53.

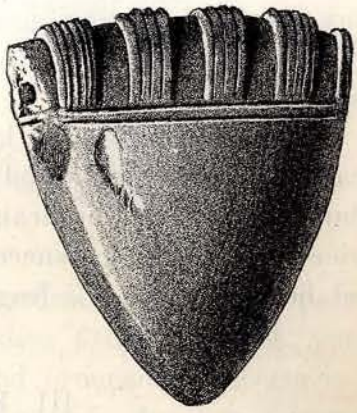

Slika 54.

veliki broncani nakitni kolut, ukraj mrtvačke paljevine ovo: broncana, jednopetljasta oblučasta fibula s dugačkom noškom, *slika 52.*, $^1/_1$ nar. vel., fragmenat takve, dva fragmenta broncanih certoških fibula, broncana bočka s dugmetom na oblik ljestvica, dvije broncane dvostruke bočke, fragmenti narukvice od broncanog tenećeta, veliko trouglasto jantarevo zrno, *slika 53.*, $^1/_1$ nar. vel., isto tako dvije lijepo izrezkane, *slika 54.*, $^1/_1$ nar. vel., jedno takovo zrno na oblik dinje, *slika 55.*, $^1/_1$ nar. vel., jedno na oblik valjka, *slika 56.*, $^1/_1$ nar. vel., 18 uglastih jantarevih zrna, 47 različitih šarenih staklenih i emaljnih gmiza, jedan ilovast pršljen, fragmenti od četiri željezna kopljana šiljka i fragmenti ilovastog sugja.

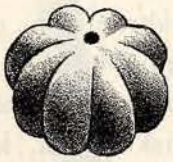

Slika 55.

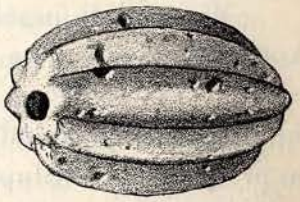

Slika 56.

Gromila 4.

Premjer 5 *m*, visina 0·3 *m*; ledinom obrasla. Tragovi mrtvačke paljevine bez priloga.

Gromila 5.

Premjer 8·4 *m*, visina 0·7 *m*; od kamena i zemlje, slabo ledinom obrasla. Ostanci kostura s ovim prilozima: broncani špiralni prsten, jantarevo zrno, fragmenat dvopetljaste oblučaste fibule i fragmenti željezne noževe oštrice.

Miletine.

Gromila 1.

Premjer 10 *m*, visina 0·5 *m;* od kamena i zemlje, ledinom obrasla. U sjeverozapadnom kvadrantu jedan od istoka na zapad orijentiran kostur, pri kome su nagjeni ovi rukotvori: jedna broncana naočarasta špiralna fibula, fragmenti jedne dvopetljaste fibule od bronca i fragmenti ilovastog sugja.

U sjeveroistočnom kvadrantu mrtvačka paljevina; pri njoj tri broncane kvrgaste fibule, od njih dvije sa po tri karičice, jedna broncana čunjasta fibula, tri broncana privjeska dugmetastog oblika, fragmenti narukvice od broncanog tenećeta, gajtan od broncanih špiralnih tokova, nakit od ljevenog bronca i fragmenti željeznih noževih oštrica.

III. KOTAR VIŠEGRADSKI.

Štrpci.

Mjesto leži jugoistočno od Višegrada, duž ceste 31 *km* od rečenog kotarskog mjesta na pristrancima gorskog sklopa „Cigle" blizu srpske megje. Podneblje je puno blaže nego u rogatičkom kotaru; orah, loza i kukuruz uspijeva ovdje izvrsno. Kraj je dobro obragjen, ima obilje izvora, a protječe njime Stupčanski potok, koji se $1^1/_2$ kilometar južno od Štrbaca saljeva u Uvac. Ovdje su dvije nekropole. Jednoj su gromile po pašnjacima oko pravoslavne crkve, a drugoj megju oranicama južno od hana Štrbaca. Pošljednje su samo ogranci velike nekropole, koja se južno od hana Štrbaca na desnoj obali Uvca na žalost već prostire na turskom zemljištu.

Gradina se pri pretraživanju najbliže okoline za sada nije nikaka našla.

Broj gromila nekropole pri crkvi iznosi od prilike 20, a u nekropoli južno od Han-Štrbaca, u polju Mačkovcu ima ih oko 10.

Gromila broj 9. u izvještaju o nahogjajima, što ovdje slijedi, pripada pošljednjoj nekropoli.

Gromila 1.

Premjer 13·5 *m*, visina 1·40 *m;* od zemlje i nešto kamenja, ledinom obrasla. Na sredini na samom živcu jedan od istoka na zapad orijentiran kostur s ovim rukotvorima: torkvis od glatkog ljevenog bronca, u presjeku okrugao, jedna broncana pešierska fibula, na stremenki gravirana, najveća dužina = 182 *mm*, najveća širina = 78 *mm*, *slika 57.* $^1/_1$ nar. vel., pet bron-

canih, napola otvorenih glatkih grivni od ljevenog bronca s proširenim krajevima, *slika 58.* i *59.*, $^1/_1$ nar. vel., 5 špiralnih grivni od djelomice

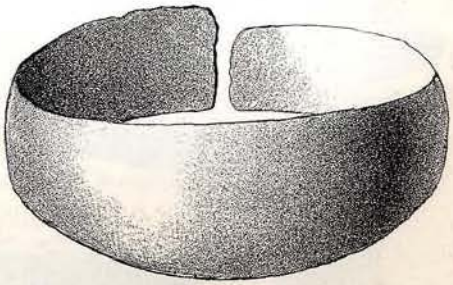

Slika 58.

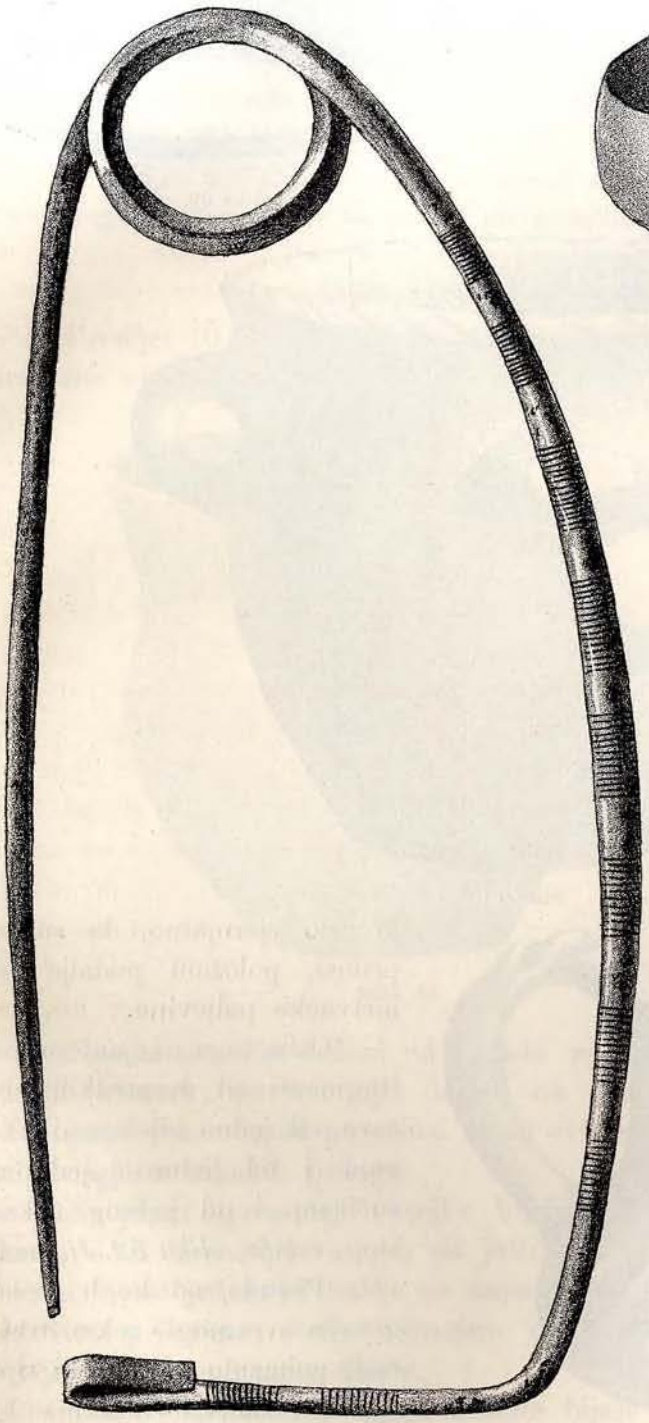

Slika 57.

tordirane broncane žice, *slika 60.*, $^1/_1$ nar. vel., pet od broncanog tenećeta iskovanih dugmeta, fragmenti oveće toke od broncanog tenećeta s ispisanim na odskok ornamentom i fragmenti jedne broncane karike.

U sjeverozapadnom kvadrantu nagjena je 0·8 *m* ispod površine žara s mrtvačkom paljevinom bez priloga, *slika 61.* U blizini bijahu fragmenti male ilovaste zdjelice.

Dimenzije posude sa dvima diametralno, jednom naspram druge namještenim gukama jesu ove: visina = 115 *mm*, premjer pri dnu = 60 *mm*, premjer pri zjalu = 105 *mm*.

U istom kvadrantu nagjena su oko 0·6 *m* ispod površine dva kopljana šiljka na oblik lovorova lista, fragmenti željeznog

sjekača i jedan brus. Pri ovim rukotvorima, koji su ležali oko 4 *m* daleko od mrtvačke paljevine, nijesu nagjeni nikaki tragovi sahrane, pa je za

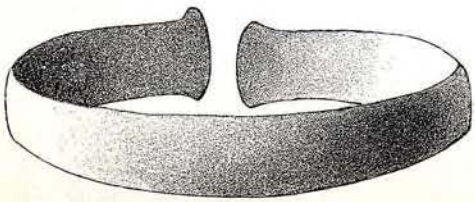

Slika 59.

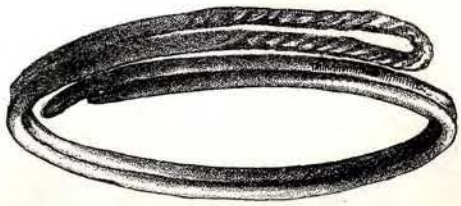

Slika 60.

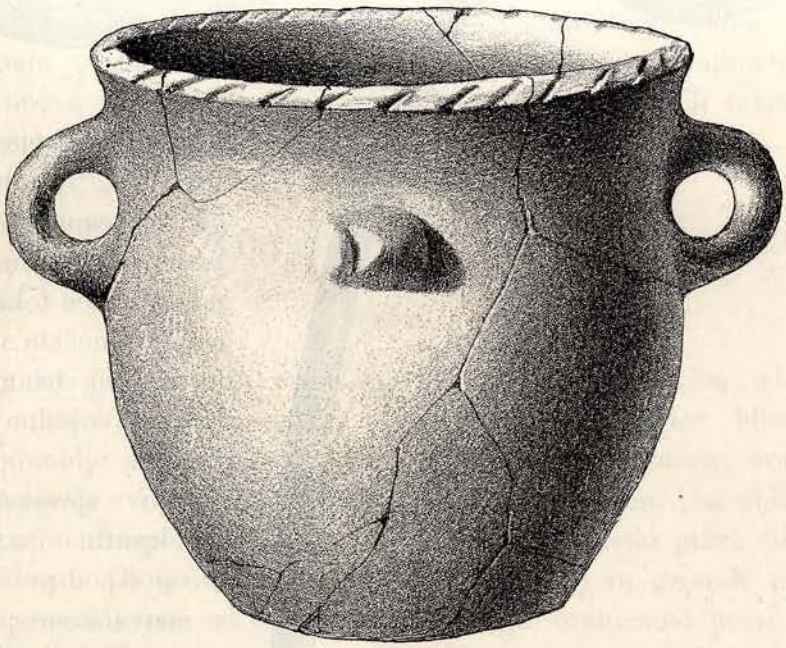

Slika 61.

Slika 62.

to vrlo vjerojatno, da su to prilozi, položeni podalje od mrtvačke paljevine.

Osim toga nagjeni su još fragmenti od dvostrukih vrčeva, od jedne zdjele s nikakvom i od jedne s jednom ručicom, i od jednog rukastog vrčića, *slika 62.*, $^{2}/_{3}$ nar. vel. Posude, od kojih su se gotovo sve mogle rekonstruirati, pokazuju glasinački tip.

Prema prilozima imao bi se kostur shvatiti kao prvo-

bitna sahrana, koja pripada najmlagjem broncanom vremenu, a mrtvačka paljevina kao kasnija sahrana iz halštatskog doba.

Gromila 2.

Premjer 11·5 *m*, visina 0·5 *m*; od zemlje i kamena, slabo ledinom obrasla. U zapadnoj polovici gotovo sasvim pri okrajku ostanci kostura; ukraj njih željezni kopljani šiljak. Jedan špiralni tok od broncane žice i fragmenti ilovastog sugja nagjeni su rasuti po gromili.

Gromila 3.

Premjer 10 *m*, visina 1·25 *m*; od zemlje i nešto kamena, ledinom obrasla.

Slika 64.

Nasred gromile sedam od zapada na istok orijentiranih kostura; pet od njih bijaše na stancu kamenu, dva samo 0·6 *m* ispod površine. Blizu ovih sedam sahrana nije nagjeno nikakih priloga.

Naspram sjevernog okrajka bijahu ostanci jednog kostura na živcu; povrh njih od prilike 0·5 *m* ispod površine bijaše jedan od istoka na zapad orijentiran kostur s ovim prilozima: dvije broncane dugmetaste fibule i dvije broncane čunaste fibule.

Tik do spomenutih ovdje kostura bijaše samo nekoliko ostanaka od kostura na živcu; pri tome su nagjene dvije broncane plojkaste fibule, jedna broncana dvopet-

Slika 63.

ljasta oblučasta fibula, jedna masivna narukvica od ljevenog bronca i jedan ilovast pršljen.

Od inih rukotvora nagjeno je ovo u gromili: na zapadnom okrajku oko 30 centimetara ispod površine slabo savijen sjekač od željeza, dug 540 *mm, slika 63.*, $^1/_3$ nar. vel., željezni kopljani šiljak i dvije kraće krive noževe oštrice, od kojih se na jednoj još vide tragovi rožnih korica; naspram sredine dva željezna kopljana šiljka, 0·6 *m* duboko; na istočnom okrajku odmah ispod površine jedan željezni kopljani šiljak, mala, savijena noževa oštrica i fragmenti željezne oblučaste fibule.

Rbine od ilovastog sugja rasute po cijeloj gromili, jedan rukatast lončić, *slika 64.*, $^2/_3$ nar. vel., mogao se je rekonstruirati.

Gromila 4.

Premjer 9·2 *m*, visina 0·7 *m;* od zemlje i nešto kamena, ledinom obrasla. U sredini nešto ostanaka jednoga kostura. Priloga nagjeno je

Slika 65.

na četiri mjesta u grobu. Na jugoistočnom okrajku: šest broncanih dugmetastih fibula sa po tri broncane karičice, dvije jednopetljaste oblučaste broncane fibule s nožnom plojkom, gore i dolje izrezanom, dvije broncane naočaraste špiralne fibule, četiri broncana zrna, 36 jantareva zrna i dva broncana privjeska dugmetastog oblika.

U sjeveroistočnom kvadrantu: dvije broncane plojkaste fibule, dvije broncane dvopetljaste oblučaste fibule i jedan špiralni prsten od broncane žice. Pri zapadnom okrajku: tri velika željezna kopljana šiljka i jedna velika rukatasta zdjelica, *slika 65.*, $^2/_3$ nar. vel., na trbušini ornamentirana skupinama paralelno usavaćenih crta.

Slika 66.

U sjeveroistočnom kvadrantu rukatast ilovast vrč, pri prijelazu trbušine u stanjeni grljak ukrašen trakom od utisnutih tačaka, *slika 66.*, $^1/_1$ nar. vel. Od ilovastih rbina, nagjenih u gromili, mogla su se rekonštruirati još tri ilovasta vrča, slična onome u *slici 66.*

Slika 67.

Gromila 5.

Premjer 9 *m*, visina 1·5 *m*; od zemlje i nešto kamena, ledinom obrasla. Oko 0·8 *m* pod površinom ležao je na sredini gromile od zapada na istok orijentiran kostur; nedaleko otuda jedan željezni kopljani šiljak. Pri južnom okrajku iskopan je 1 *m* pod površinom željezni, 505 *mm* dugi mač sa zdjeličastom glavicom na balčaku, *slika 67.*, $^1/_3$ nar. vel. — 120 *mm* dugi balčak sa dva zaliska s obje strane u sredini pokazuje osim 4 zglavka na balčaku još ostanke korica. Pri sjevernom okrajku željezni kopljani šiljak i jednorukatast ilovast vrč *slika 68.*, $^2/_3$ nar. vel. Nagjeno je još rbina sličnog ilovastog sugja.

Slika 68.

Gromila 6.

Premjer 8 *m*, visina 1·3 *m;* od kamena i zemlje, ledinom obrasla. Nasred gromile, 0·5 *m* pod površinom željezni kopljani šiljak i jednorukatast lončić, *slika 69.*, $^2/_3$ nar. vel. Pri sjevernom okrajku masivna grivna od ljevena bronca, dvije broncane plojkaste fibule, dvije broncane dvopetljaste oblučaste fibule, jedno

Slika 69.

Slika 70.

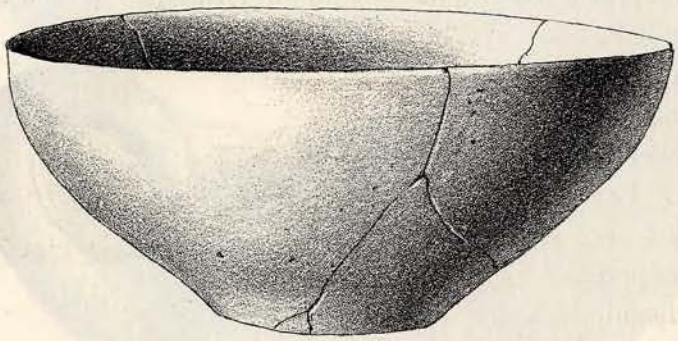

Slika 71.

broncano dugme, jedno ilovasto zrno i jedna dvorukatasta zdjelica, pri naponu trbušine i pri ručicama s usavaćenim linearnim ornamentima dekorirana, *slika 70.*, $^2/_3$ nar. vel.

Od fragmenata, nagjenih u gromili, mogla se je rekonštruirati u *slici 71.*, $^2/_3$ nar. vel. prikazana ilovasta zdjela. Od ostanaka kostura ili mrtvačke paljevine ne bijaše u gromili ni najmanji trag.

Gromila 7.

Premjer 16 *m*, visina 1·5 *m;* od kamena i zemlje. U dubljini od 1 *m* mogao se je pod cijelom gromilom raspoznati 0·2 *m* debeo sloj, sastavljen

Slika 72.

Slika 73.

od lapornih ploča. Te ploče ne bijahu doduše pravilno naslagane, ali se ipak jasno razabire, da je pod bio popločen. Po tome podu ležaše rasuta mrtvačka paljevina s ovim rukotvorinama: dvije dvostruke bočke od broncane žice, broncani lončić, tri emaljne i jedna staklena gmiza, špiralna grivna od broncane žice, fragmenti željeznih kopljanih šiljaka, fragmenti fine, na točilo gragjene posude (valjda grčki skyphos) kome se je na ručici vidio opravak provučenom olovnom žicom, *slika 72.*, $^1/_1$ nar. vel. Od nagjenih ilovastih rbina mogla se je rekonstruirati u *slici 73.*, $^2/_3$ nar. vel., prikazana jednorukatasta zdjelica.

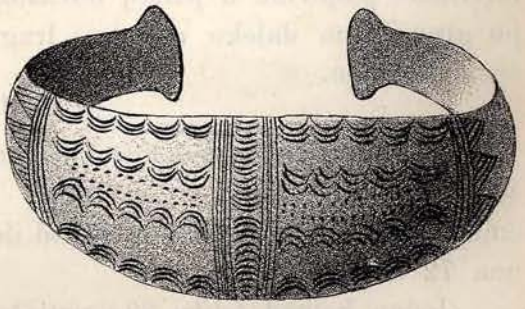

Slika 74.

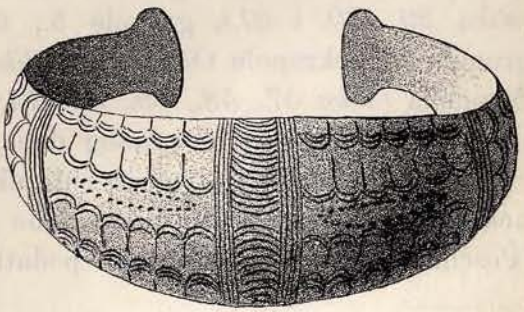

Slika 75.

Gromila 8.

Premjer 11 *m*, visina 0·6 *m;* od kamena i zemlje, ledinom obrasla. Nasred gromile nagjeni su ostanci

kostura. Od priloga nagjene su dvije broncane napolak otvorene grivne s proširenim krajevima, *slika 74.* i *75.*, $^1/_1$ nar. vel., i tutulu slično, iskovano dugme od broncanog tenećeta.

Gromila 9.

Premjer 11·5 *m*, visina 0·7 *m;* od kamena i zemlje, djelomice obrasla. Ostanci kostura i mrtvačke paljevine. Od priloga samo jedan brus.

Zaglavak.

a) Primjedbe o kultu sahranjivanja.

Ukupni broj u ovogodišnjoj kampanji pretraženih gromila iznosi 84; od ovih bijaše u 45 samo kostura, u 6 samo mrtvačke paljevine, u 14 kostura i mrtvačke paljevine, 19 ih bijaše praznih. Pošljednje ove gromile pripadaju mahom onoj kategoriji nasutih humki malena premjera, kojim sam se sumnjive naravi u pristupu dotakao u nekoliko riječi.

Što se tiče mrtvačkog kulta, to se je naročito u nekropoli štrbačkoj opazilo, da su rukotvori, koji pripadaju prilozima, samo izuzetno bili na kosturima ili kraj njih; većinom ti objekti bijahu naskladani u jednoj ili više hrpica podaleko od lešine u gromili.

U štrbačkoj nekropoli konštatovana je u jednom slučaju i sahrana mrtvačke paljevine u jednoj ilovastoj žari; obično se sažežene kosti nahode po gromili na daleko rasute s fragmentima omanjih posudica sakralnog znamenovanja.

b) Artefakti.

U svemu nagjosmo 881 objekata i to: 520 komada od bronca, 96 od željeza, 2 od srebra, 1 od tutije, 17 od kamena, 35 koštanih, 51 od emalja (mide), 10 staklenih, 52 od ilovače i 87 od ćehrubara. Megju njima ima 72 nova oblika.

Jedan komad *(slika 39.)* potječe iz kamenog doba. Važni su tipovi iz grobova čistog broncanog doba; ovamo ide gromila 3. nekropole u Osovu *(slika 29., 30.* i *31.),* gromile 5., 6., 8. i 9. nekropole u Živaljeviću, gromila 6. nekropole Očimerske *(slika 41.)* i gromile 1. i 8. nekropole u Štrpcima *(slika 57., 58., 59., 60., 74.* i *75.).* Nagjene narukvice slične su tipovima iz grobova broncanog doba u gornjoj Bavarskoj[1]).

Od naročite je važnosti nalazak iz broncanog doba iz gromile 1. nekropole štrbačke, jer nam tamo nagjena fibula staroitalskog oblika (Peschiera-fibula) daje na ruku podatke, da tome nalasku ustanovimo doba

[1]) Dr. J. Naue: „Die Bronzezeit in Oberbayern". Monakovo 1894.

postanja. Montelius[1]) stavlja fibule ovog oblika u prvu polovinu drugog stoljeća prije Hr.

Predmeta, koji su doneseni iz Grčke, ima u inventaru ovogodišnjih nalazaka u svemu pet: tri broncana prstena *(slika 1., 2.* i *5.)*, jedna broncana patera *(slika 16.)* i vepar od srebrnog tenećeta *(slika 51.)*. Možda bi trebalo u vrstu ovijeh rukotvora ubrojiti takogjer broncanu zdjelicu, prikazanu u *slici 50.*

Iz la-tenskog doba imamo dva nalaska *(slika 50.)*. Od nalazaka iz rimskog doba, koji u ostalom ne potječu iz grobova, spomenućemo zavještajni oltar June, o kojem govorismo na strani 599.

Broncani kolut, *slika 13.*, tipični je objekat iz doba seobe naroda. Konačno nam valja još istaknuti, da se naknadna sahranjivanja iz srednjevjekovnog doba konštatovaše u ovećem broju.

---

[1]) O. Montelius: „La Civilisation primitive en Italie", I. sv., Štokholm 1895., str. V.

Tabla I.

Uz članak „Uspjesi prekopavanja prehistoričkih gromila u jugoistočnoj Bosni (do Glasinca) godine 1897“.

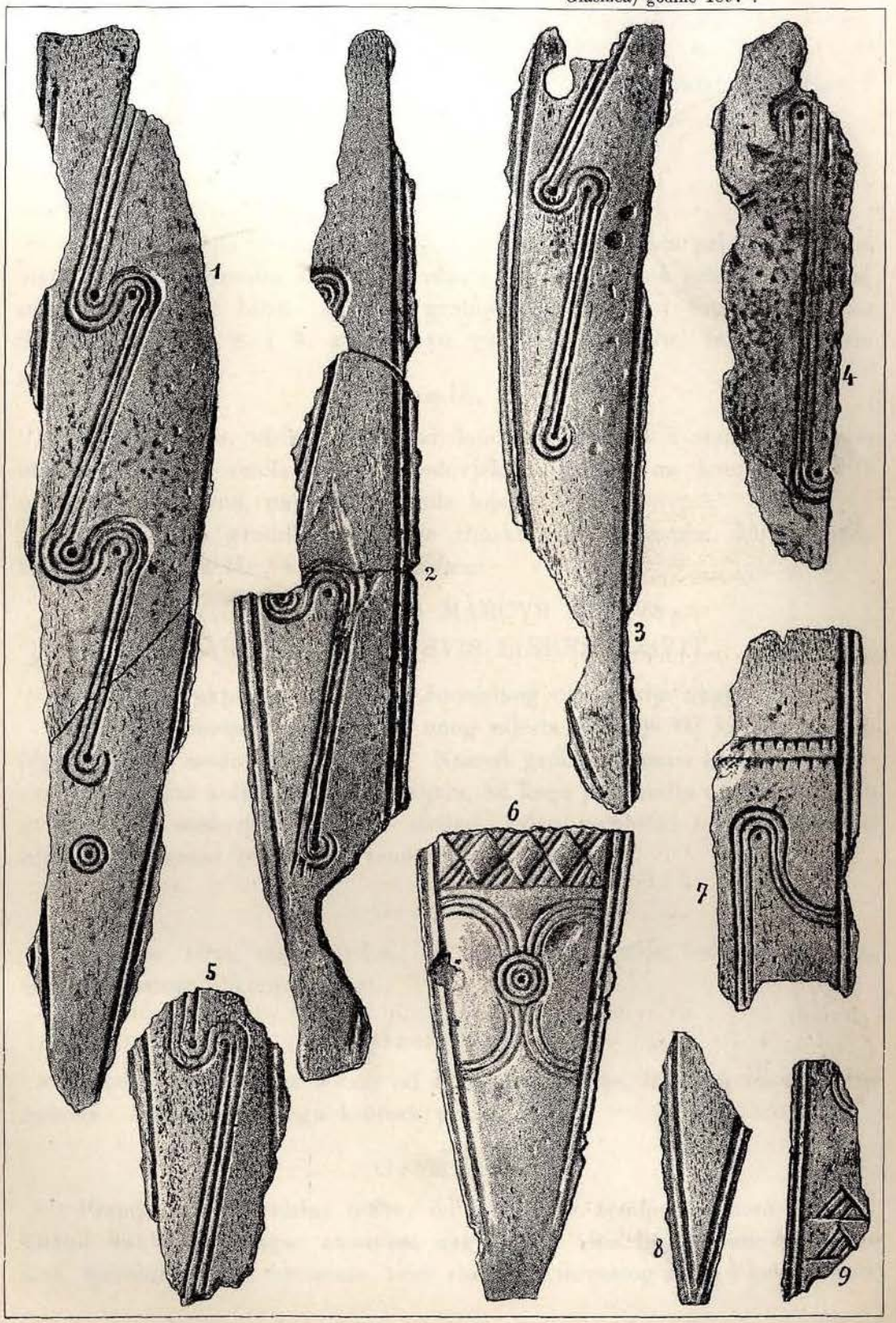

Метеорити из зворничког котара у Босни.

Пише

др. **Аристидес Брезина (Březina).**

Од метеорита, који падоше 20. јула (1. августа) године 1897. у зворничком котару, прибрана су до сада за зем. музеј четири комада, дотично дијелови од истијех, на име 20 фрагмената једног метеорита, који је првобитно имао тежину од какових 80—85 килограма. Тежина ових прибраних 20 фрагмената износи 60·3 *kg.*

Овај велики метеорит пао је у селу Завиду, званом такођер Равни Завид, у близини Рожња, које мјесто лежи под 44° 33′ сјеверне ширине и 18° 37′ источне дуљине од Гренуића (Greenwich).

Други, скоро у цијелости одржани метеорит, којему је тежина 2545 грама, пао је у селу Равне њиве у општини Витиница (44° 32′ сјеверне ширине и 18° 43′ источне дуљине). У истом селу пао је и трећи камен, тежак 220 грама.

Село Богичевићи у општини Скочић (44° 31′ сјеверне ширине, 18° 47′ источне дуљине) треће је мјесто, гдје падоше метеорити; ондје је нађен фрагменат, тежак 48 грама, од којег су три странице превучене кором.

Она два већа метеорита из Завида и Витинице имаду ванредно добро изражене облике за оријентирање.

Велики метеорит приказан је у $^1/_4$ наравне величине у *сликама 1., 2.* и *3. Слика 1.* показује му чело, а *слике 2.* и *3.* површину двају већих страница. Слабо испупчено чело је сублизу елиптичког облика; велика ос мјери 19 а мања 13 *ст.* Сасвијем глатка површина његова скроз је првобитна (hochprimären Charakters). Лице с приједа чини неправилну четверострану пирамиду; странице су нагнуте спрам основе од прилике 45—70°, те су поједнако посуте дугољастим пиезоглиптама. Уздужне оси њихове положене су понајвише радиално према челу, те се отале јасно распознаје, да су постале услијед растворног уплива ваздушне струје, која је дјеловала на све странице. Пиезоглипте дугачке су просјечно 10—15, највише 20 *mm,* широке 5—8, највише

10 *mm*, а удубене су 2—4 *mm*. На једном мјесту види се једна, слабије окомито положена, скоро сасвијем округла пиезоглипта од 3 *mm* премјера; оцаклина (кора) њезина чини вртуљак, који се развија из средишта.

Подница метеорита доста је равна, изузевши једну бразду шљеменастог облика, која показује секундарну кору. Бразду творе двије прилично равне плохе, широке као људска рука, које се састају у тупом куту. Она пролази читавом ширином те се свршава слабом гужвом, насталом при талењу, преко које се спушта предња плоха метеорита. Ова је гужва покривена фино мјехурастом кором, дебелом 0·3—0·4 *mm*.

Један комад овог великог метеорита, тежак 2·6 *kg*, извађен из његовог стражњег дијела показује оне бразготине (протуберанце) на кори, које смо ја и Сјемашко (Siemaschko) описали на метеориту из Оханског (Ochanskerstein), те које постају тиме, што се пригодом талења укруте становите чврше партије.

Наш метеорит дијеле двије плохе, које су водоравно положене спрам чела и поднице у три слоја, дебела — рачунајући одозго — 3, 7 и 15 *cm;* отале види се, да висина метеорита између чела и поднице износи 25 *cm*. Оне су двије раздјелне плохе оклопњасте те је покрива мјестимице до $^1/_2$ *cm* дебела секундарна кора. Доња плоха је само у $^2/_3$ водоравна према подници, док је трећа трећина према челу узвинута, Највећа дуљина метеорита мјери 52 *cm*, највећа ширина 35 *cm*, четири странице мјере пак 50, 30, 40 и 32 *cm*.

Исто тако је занимљиво оријентирање другог метеорита из Равне њиве, који је приказан у $^2/_3$ наравне величине у *сликама 4.—7*. Облик му је грудаст, понешто клинаст; у дуљину мјери 17 *cm*, у ширину 10 *cm*, у висину 4—6 *cm*. Летио је прама земљи с оном страном, коју видимо у *слици 6*. Ова чеона страна показује више кором превучених, 1—2 *cm* великих јама; на окрајку једне јаме види се напола растаљено зрно жељеза. Од ових се јама разилазе танке, јасно свјетле окорјеле браздице, које су мјестимице превучене скупинама час мањих, час већих пиезоглипта.

У једном ћошку чеоне стране *(слика 4.* лијева страна) испала је из оклопњасте плохе једна плочица, 5—10 *mm* дебела а 4 *cm* широка и дугачка. Противну водоравну страну *(слика 4.)* покрива понешто црвенкаста, мјестимице слабо мјехураста кора. Странице стоје окомито спрам водоравних плоха, те се стрмо нагињу напријед и показују бразде, које теку од чеоне прама доњој страни. На бридовима виде се мјехурасте гужве, које се с чела превлаче на странице, што се нарочито јасно види на *слици 7*. Овакова слабо мјехураста гужва,

настала талењем, разабире се такођер на рубу страница и поднице, но она не захваћа у њу. *(Слика 5.)*

Мањи метеорит из Равне њиве подсјећа обликом на косу четверострану призму са двије поднице; све су његове плохе изразито секундарног значаја с прилично оштрим бридовима, те су посуте многим пиезоглиптама од 3—5 *mm* величине. Једна је плоха још млађег постања него осталих пет, а кора је понешто мјехураста. На више мјеста виде се на површини хондре (Chondren, врста зачудних круглица), прекривене таљевином; једна од њих је свјетло-жућкасте боје и има премјер од 2 *mm*.

Мали фрагменат из Богичевића је дио од поднице маленог метеорита и има на предњој страни само мало коре, док је кора на дну посута црним сјајним пјегама.

Унутрица свих ових метеорита доста је различита. Она два велика камена из Завида и Равне њиве и фрагменат из Богичевића јесу изразито интермедиарни хондрити; боја им је неутрално сивкаста.

Велики метеорит разломио се дуљином оклопњастих плоха, чија површина износи 150 и више квадратних центиметара. Оклоп је оловасто сивкасте боје и сложен је у наборе. Велике скупине троилита од свјетло-жуте боје, која се понешто приближава боји томбака (пакфона) сличне су пириту. У прелому тешко се распознају оне круглице, које зовемо „хондре“. Мјестимице налазе се излучене честице, велике ко зрна прохе, а боје свјетло-жућкасто-зелене или жућкасто-бијеле. На једном одломљеном мјесту види се на већем камену из Равне њиве овакова, један центиметар велика маса бијеле боје. Мањи се комад из истог села приближује бијелим хондритима, што се јасно разабире на голим мјестима. Боја је овдје много свјетлија него на другим трим метеоритима; бијели су елементи многобројнији, састојине могу се под микроскопом разликовати а зрно је крупније него у оних других метеорита.

Простор, гдје падоше ови метеорити, има дуљину од 12.750 метара, те по величини својој долази међу падалишта метеорита у Штелдалену (Ställdalen) у Шведској 28. јуна 1876. и у Штанерну (Stannern) у Моравској 22. маја 1808. Крајеви нашег падалишта управљени су од ИЈИ на ЗСЗ. Пошто је највећи метеорит нађен на западносјеверно-западном крају, можемо држати, да су метеорити летјели од ИЈИ — ЗСЗ, јер су досада увијек мањи комади прије пали на земљу него највећи.

Ово наше мишљење потврђују опажања госп. кустоса О. Рајсера, која ћемо овдје у цијелости изнијети.

Г. Рајзер пише ово: „1. августа 1897. бијаше врућ љетни дан. Небо без облачка. Већ рано десих се с мојим пријатељем финанцијалним савјетником Погорелцем у сарајевском пољу, истражујући ловачки предио између Блажуја и Илице.

Око $10^1/_2$ прије поднева, управо када изиђох окупавши се из Жељезнице, од прилике четврт сата ниже жељезничке ћуприје, повика

Слика 4.

Слика 5.

Погорелц изненада: Гледај, гледај! На изненадни повик, ако си ловац, погледаћеш увијек небу. Тако опазих на обзорју појаву, о којој мишљах у први мах да је нека јасно-бијела птица, од прилике бијела чапља, која се међутим у оној околини ријетко види. Ну то бијаше само на час.

Високо над станицом Рајловац сину изнајприје забљештива, бијела тачка, која се у то дугачко опружи. Затијем разви се у врпцу озгора с десне на лијеву доље, правцем од истока к западу. Најзад се је

све то покидало у више дијелова. Ова небесна појава могла се је у том трену испоредити огромному, сасвијем раскриљену орлујскому крилу, бијеле сјајне зраке причињаху се баш ко брчно перје. (Исп. *слику 8.*)

На то ишчезну цијела та појава за грбаљ над Рајловцем. Није се чуло никакова шума и све је потрајало од прилике пет секунди. Макар и при јасном сунцу, сјај ове појаве био је веома интензиван.

Слика 6.

Слика 7.

Мимо нас двојицу чини се да ове појаве није нитко више опазио ни на Илици ни у Сарајеву.

Поред тога чуо сам још о једној другој појави, осим оне, коју ми из котара Санског Моста приопћи госп. рударски сатник Гример.

Артиљеријски официјал К. Дреног, боравећи на допусту опазио је у друштву некојих часника у исто доба сјајну врпцу метеорита у сплитском купалишту.

3. августа путовао сам у Пијесак крај Власенице по зоолошком и ботаничком послу. Други дан приповиједали су ми тамошњи оружници ово:

1. да је поручила патрола из Власенице: е су прошле суботе у зворничком котару пала два метеорита, један да се је нашао, а други да је утонуо у Дрину. Трећи да је пао на српско земљиште;

Железничка постаја Рајловац.

Слика 8.

2. да је стигао налог котарског уреда у Власеници, да би се у неког сељака, који станује од прилике сат далеко од Пијеска, потражио камен, што га је тај сељак похранио, ко камен панувши са неба;

3. да се је 1. августа између 10. и 11. сата пред подне, при посвема ведру небу, баш када је под водством заповједника постаје било на окупу 150 момака, чула јака тутњава налик на грмљавину.

Свјетло да је опазио само један сељак, десивши се ондје у близини.

Пошто наслутих, да је могуће зазбиља пао у оном крају метеорит, замолих оружнике, нека сву околину претраже. Ну то би без успјеха.

Ваља ми рећи, да је од мјеста, гдје се је састало на окуп оно 150 момака и чуло грмљаву, пак до мјеста код Завида, гдје је пао метеорит, у зрачном правцу од прилике 55 *km.*

Наравно да сам у пратњи једног оружника потражио и оног сељака, који да је похранио неки метеорни камен, ну нађох га истом друго јутро, а онај камен у њега бијаше напросто комад бјелутка.

7. августа брзојавило се је на моје вијести котарском уреду у Зворник, а на то се је заузело рударско сатништво, да се пренесу велики и још три мања метеорита са налазишта у земаљски музеј у Сарајеву".

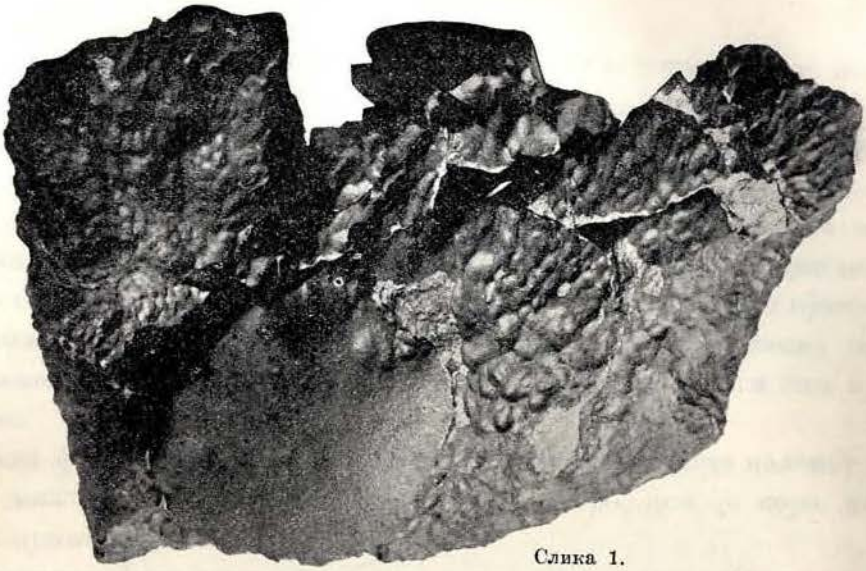

Слика 1.

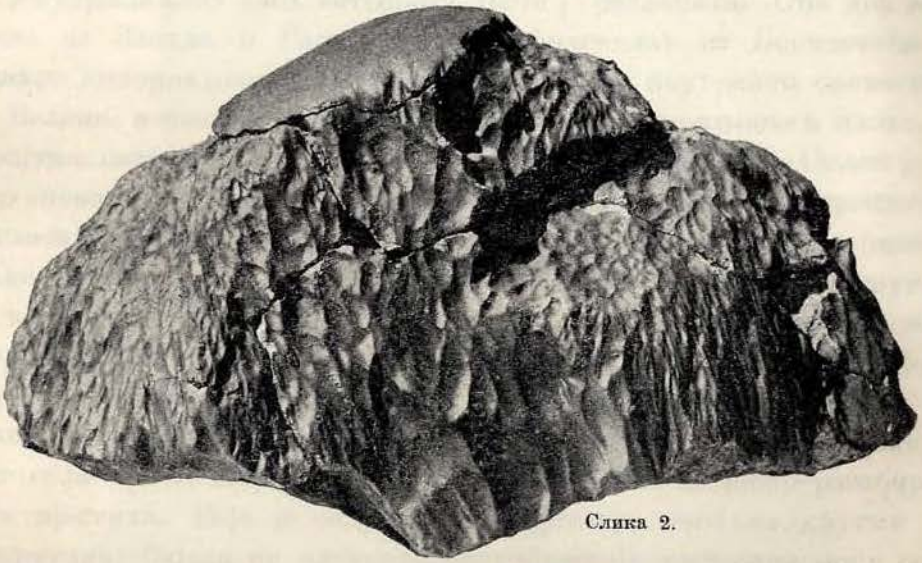

Слика 2.

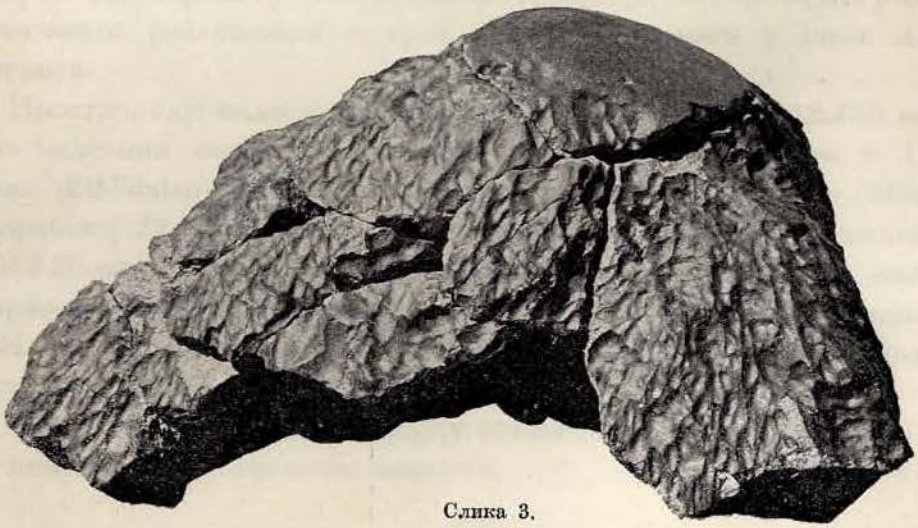

Слика 3.

Mithraeum u Konjicu.

Piše

Karlo Patsch.

(Sa 3 table i 19 slika u tekstu.)

Prvih dana mjeseca januara 1897. doznao je starješina narodne osnovne škole u Konjicu, gosp. učitelj Evgenije Pelicarić od jednog učenika, da iznad grijaonice željezničke štacije na obronku povijarca Repovice ima kamen s natpisom. 26. istog mjeseca ponudi mu jedan seljak nekoliko komada novca i ulomak dolje (str. 646.) opisanog legena na prodaju; po njegovu kazivanju potjecali su ti predmeti s onog mjesta, koje je već prije učenik naznačio bio. Gosp. Pelicarić otišao je zajedno sa sudb. pristavom, gosp. Vjekoslavom pl. Curinaldijem na to mjesto nahogjenja, pa nagjoše ondje oba gospodina na str. 644. prikazanu aru. Oni upoznaše znamenitost toga monumenta i odrediše, da se prenese u školsku zgradu, te su odmah o tome obavijestili zemaljski muzej. 27. otigjoše opet na nahodište, pa ondje otkopaše relijef *(tab. II.* i *III.)* kao i druge fragmente legena. Zemaljski muzej, koji je megjutim i od glavara pruge, gosp. inžinira Josipa Gärtnera o tome bio obaviješten, zabranio je odmah, pošto su stanovnici one okoline nagjenim novcem već bili uzbugjeni, te potajno onuda stali kopati, da niko na ono mjesto ne smije nogom stupiti, a 31. januara odasla me muzej u Konjic s nalogom, da popišem što je nagjeno, a ako prilike vremena to ikako dopuštaju, da nahodište posve raskopam.

Najprije je valjalo pronaći na povijarcu Repovici nagjene novce. Hvala prijaznoj susretljivosti gg. starješine Pelicarića, inžinira Gärtnera, šumarskog asistenta Bernharda Schleifera i oružničkog stražmeštra Tomlinovića, koji su za se namaknute komade novca prepustili muzeju, ili pak javili gdje ima tih malih, ali za datiranje ukupnog nahogjaja veoma znamenitih nahogjaja, može se tvrditi, da je našem zavodu vrlo malo što te ruke, možda i ništa umaklo.

Pošto je 1. februara okrenula jugovina, moglo se je otpočeti prekopavanjem. Gospoda Gärtner i inžinirski pristav Kaut tako su to prekopavanje požurili, da se je 6. februara već moglo završiti.

Svetište.

Mjesto nahogjenja na desnoj je obali potočića Trstenice, što se spušta od Ivana klanca, te se u samom gradu Konjicu saljeva u Neretvu, — i to na golom, dosta strmom obronku povijarca Repovice, od prilike 35 *m* iznad dna doline, oko 200 *m* od grijaonice željezničke stacije. Odavde je divan pogled naokolo i u daljinu na gorske kose uz obje vode i na goleme vrleti iznad ubavo smještene varošice, s kojih se sve do jula sjaji snježna bjelina. Misliš da si u Štajerskoj ili u Tirolskoj; samo nošnja i jezik radnika, pa onda gradnja kuća i koliba budi te iz sna, pa te sjeća, da nijesi u kome gorskom kraju Austrije, nego megju junačkim sinovima kršne Hercegovine. Položaj svetišta i njegove okoline vjerno prikazuje *tabla I.*, priregjena po fotografiji, što mi ju je prijazno prepustio gospodin Alojzije pl. Curinaldi, sudac konjički.

Nije taj kraj vazda imao istu sliku. Dvojaki je dokaz, da je taj pristranak u najmanju ruku bio šumom obrastao, da ga je krasilo zelenilo bujna drveća: sloj crnice, pojednako rasprostrt pod splavljenom ruševinom i šljunkom, i to što je na tome mjestu bila zgrada. Da pristranak nije bio ošumljen, to bi zgrada za cijelo samo kratko vrijeme trajala; pri prvoj jakoj kiši — o prolomu oblaka da i ne govorimo — splavljene bi mase vode, zemlje i ruševine zidine iznad zemlje većinom razorile, a ono što bi ostalo, pokrile bi. Što može da na ovom mjestu učini množina vode, koja se ovdje slije za dugotrajne kiše, vidjelo se je za lanjske kasne jeseni, kad je hvat duboka vododerina pristranak na dvoje rastrgala, pa čitava brda pijeska naslagala na željezničkoj pruzi, što onuda prolazi, na štetu željeznice, koja je, da spriječi ponovnu takvu katastrofu, morala uz brdo velikim troškom da prokopa umjetan jarak; na našu korist, jer je taj jarak presjekao Mithrasovo svetište, pa tako doveo do toga, da je nagjen onaj relijef i oltar.

Da je to mjesto u rimsko doba bilo ošumljeno, to možemo zaključiti i iz zasebnih uredaba Mithrasovog kulta. Kako ćemo pokazati u ovome što slijedi, nije Mithraeum konjički činio prirodnu niti u stijenu usječenu pećinu, nije ni u zemlju bio uzidan na način podruma, nego se je većinom uzdizao iznad zemlje. Od tog inače običajnog načina gradnje[1]) odustali su ovdje, bez sumnje za to, jer je gusta šuma i šikara okolo svetišta u dovoljnoj mjeri dala onaj tajanstveni, od svijeta odsječeni karakter, kakav se je zahtijevao.

Zgrada, otkopana za 6 dana radnje uz mnoštvo premetnute zemlje u prosječnoj dubljini od 0·80 *m*, kojoj je unutrašnjost prikazana na *tabli I. b*,

[1]) Isp. G. Wolff: „Das dritte Mithräum von Heddernheim und seine Sculpturen". „Westdeutsche Zeitschrift" 1894., str. 40 i F. Cumont: „Roschers Mythologisches Lexikon s. v. Mithras", stupac 3061.

ima oblik pravokuta, dugog pravo 9 *m* unutrašnje dužine i pravo 5 *m* unutrašnje širine, te svojom dužinom bijaše orijentirana ne posve od zapada na istok (isp. *sliku 1.*). To orijentiranje bijaše uslovljeno gradilištem na tome pristranku [1]).

To svetište sastoji od jednog jedinog prostora na jednakom nivo-u, koji zaprema 45 m^2 veliku površinu, te se ima smatrati cellom ili cryptom. Kao pronaos ili apparatorium [2]) mora da je služilo kakvo lako drveno predvorje pred ulazom, pošto se nijesu mogli konštatovati nikakvi temelji [3]).

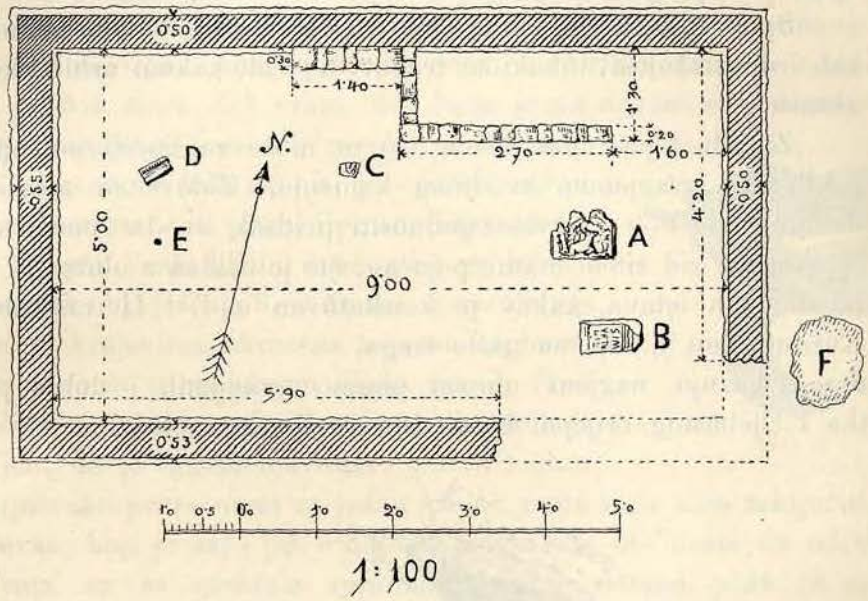

Slika 1.

Zidine su bile podignute na 0·40 *m* visokom, u presjeku oko 0·73 *m* debelom, s obje strane nejednako izbočenom temelju, te na istočnoj i sjevernoj strani bijahu debele 0·50 *m*, na zapadnoj strani 0·55 *m*, na južnoj strani 0·53 *m*. Na najbolje konserviranom sjevero-istočnom uglu još bijahu visoke 1·10 *m*. Najviše je trpjela južna strana; od zidina su ovdje samo još temelji bili nepromijenjeni. Južno istočni ugao voda je posve razvalila. Istočni, južni i zapadni zid imali su dva pročelja, bijahu dakle iznad zemlje; sjeverna strana nasuprot bijaše, kako se može raspoznati po nepravilnim slojevima spoljašne strane, uzidana u pristranak.

---

[1]) Naše svetište potvrgjuje dakle ponovno nazor zastupan po Wolffu na spom. mj. str. 48., primj. 28. „da orijentiranje Mithräuma uopće nijesu odregjivale strane svijeta, nego prilike mjesta".

[2]) Cumont na spom. mj stupac 3061.

[3]) Drven pronaos konštatovao je Wolff na spom. mj. str. 62. i u III. mithräumu Heddernheimskom. Da bi prostorija bila drvenom pregradom podijeljena na manje predvorje i na kvadratičnu cellu, na to se ne da pomišljati.

Konštrukcija zida nije tako dobra, kako to obično nalazimo pri rimskim gradnjama; nastojalo se je, da se dobije horizontalno naslaganje. Gragjevni je materijal većinom vapnenac, lomljen na samoj Repovici, te je za te zidine naročito tesan gotovo pravokutno, a u različitoj veličini. Za temelje je kamenje samo priprosto otesano. Opeka se nije upotrebljavala. Zidalo se je lijepom, u kome nema stucane opeke, a samo se je na tanko njime mazalo.

1/3

Slika 2.

Sudeći po debljini i po 1·10 *m* još održanom sjevero-istočnom uglu, pak po jakim temeljima, mora da su zidine bile dosta visoke.

Spoljašnje strane zgrade bile su za cijelo isto tako jednostavne kao i unutrašnjost; nikaki se tragovi ne vide kakom arhitektonskom ukrasu.

Zgrada bijaše nasvedena; to se može zaključiti po opekama i klinasto izragjenom svodnom kamenju. Zidovi su mogli i pri debljini od 0·50 *m* i više podnositi pritisak svoda, naročito gdje je sjeverni zid time znatno pojačan, što je uzidan u obronak. Svodu od drvenih letava, kakav je konštatovan u I. i II. mithräumu u Karnuntumu [1]), nije se našlo traga.

Kako dokazuju nagjeni ulomci pomno izragjenih i dobro pečenih žmurnjaka i žljebastog crijepa, bijaše krov crijepom pokriven. Od krova

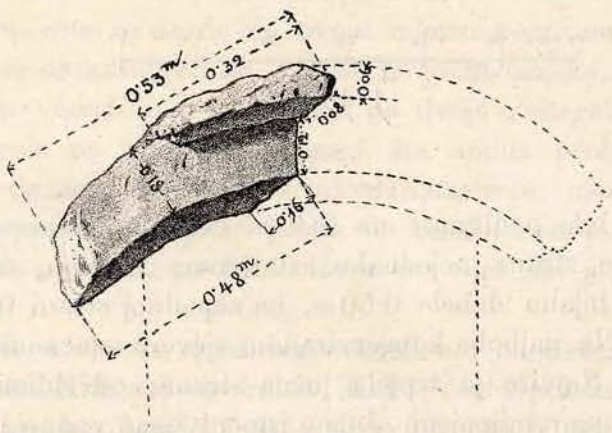

Slika 3.

potječe i u zgradi nagjeni jaki kovani željezni čavao *slika 2.* Taj je čavao sada — vršak mu je odrubljen — 0·193 *m* dug i 0·01 *m* debeo, prvobitna mu je dužina oko 0·24 *m*. Prvih 12 *cm* imaju okrugao, ostatak kvadratičan presjek. Glavica, svud uokolo šira od čavla, s premjerom od 0·024 *m*, po prilici ima oblik u prvoj trećini odsječenog čuna. Sudeći po obliku

[1]) „Archaeologisch-epigraphische Mittheilungen“ XVIII., str. 170.

čavla, mora se uzeti, da se je za nj najprije morala izvrtjeti oko 12 *cm* duboka jama, prije nego što je čekićem u nju zakucan.

Ulaz mogao je samo biti na zapadnoj ili na južnoj strani. O sjevernoj i istočnoj strani ne može pri tome biti govora, pošto se je odmah iza prve izbočilo brdo, a druga je još očuvana do takve visine, da bi se moralo vidjeti, gdje su bila vrata; osim toga nagjen je blizu toga zida (kod *A* u *slici 1.)* kip kulta. Po analogiji drugih svetišta[1]), kao i po tome, da se na južnoj strani obronak naglo spušta, izlazi kao pouzdano, da su vrata bila na zapadnoj užoj strani. U zapadnom dijelu celle (kod *D)* nagjen je ovdje *(slika 3.)* prikazani komad, koji ja zbog njegovog nasvedenog oblika smatram polovicom gornjeg kraja uvratina. Prema tomu bio bi ulaz od prilike 0·60 *m* širok. Od vrata biće da se je niz drvene stepenice — kamenite nijesu nagjene — salazilo u cellu, pošto ovdje u zidu, očuvanom 0·60 *m*, niti je opažen otvor, ostavljan za vrata, niti prag. Pronaos bijaše dakle viši od krypte. Vrata bijahu drvena i 4 *cm* debela. O tome nas obavješćuje 8 *cm* široka, 3 *mm* debela i uvijenim krajevima ukrašena željezna baglama, koja je nagjena u zapadnom dijelu zgrade (kod *E), slika 4.*, $^1/_3$ nar. vel. Neuvijeni dio sada je odlomljen; da je negda bio duži i povrh toga u najmanju ruku proračunan za jedan klinac, može se iz toga zaključiti, što bi onaj čavao, koji je sada još u okovu, jedva sam bio dosta da održi vrata.

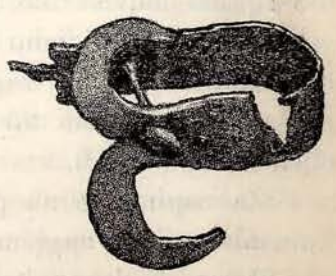

Slika 4.

Vrata su se otvarala spram unutrašnje strane, pošto je spona od baglame nagjena u zgradi.

Nije se moglo konštatovati, da su zidovi bili okrečeni ili da je na njima gdje bila kakva slikarija.

Pod je sastojao od nabijene, prijeskom i kamenicama izmiješane zemlje; nije se moglo primijetiti, da je bio potaracan ciglom ili naljeven lijepom.

Na sjevernoj strani vigja se u podu u daljini od 1·30 *m* od sjevernog zida i u daljini od 1·60 *m* od istočnog zida, 2·70 *m* dug kamenit podzid, koji na zapadu u pravom kutu skreće k sjevernom zidu, te sastoji od nejednako dugačkog, sprijeda tesanog, lomljenog kamena, koji nije bio vezan lijepom. Te naslage kamena hvatala se je prama zapadu druga, koja se neposredno drži sjevernog zida, duga 1·40 *m* a složena od 0·30 *m* debelog lomljenog kamena, koji je valjda i sa sjevernim zidom bio vezan lijepom.

Tu drugu naslagu kamena smatram ja donjim slojem kasnijeg pojačanja sjevernog zida, koji je morao nositi velik teret zemlje. Ona na prvom

[1]) Wolff na spom. mj. str. 37.

mjestu opisana naslaga bez sumnje je potporni zid podija, bez koga nije nikoji mithraeum[1]). Banket, t. j. ona stepenica, što je izmegju kamenite naslage i zida, bijaše nasut od zemlje, izmiješane lomljenim kamenom.

Taj se podium doduše prostire do istočnog zida, ali nijesam mogao naći istočnog produženja kamenite naslage. Mnijenje, da su je oni istrgli, koji su prvi našli tu zgradu, izlazi tim vjerojatnije pošto, se nije mogao konštatovati nikaki poprečni zid, koji bi bio pružen od sjevernog zida do kamenite naslage, te bi se njime svršavao podium.

Po svoj prilici tekao je posve analogan podium duž južnog zida. Po širini zida može se tako suditi, pošto je izmegju oba podija još uvijek ostao 2·40 *m* (5—2 × 1·30) širok trijem. Sav napor, da se nagju bilo kaki ostanci toga podija, bijaše uzaludan, pošto je, kako je rečeno, taj dio zgrade najviše bio razoren.

Pošto podiji bijahu samo 4·30 *m* dugački, to je kao i u III. mithraeumu u Karnuntumu[2]) na zapadnoj strani celle izmegju ulaza i čela podija bio prazan prostor od 23·50 m^2, koji je dakle zapremao gotovo polovicu cijele celle (45 m^2).

Za uspinjanje na podije mora da su služile drvene stepenice, pošto kamenite nijesu nagjene (kao ni pri ulazu u cellu).

Jama ili druga kaka udubina u podu nije opažena.

Što se tiče načina, kako je propala ta zgrada, može se pouzdano konštatovati, da je nije razorio ni požar, ni religijska revnjivost, ni ratna nevolja. Nigdje (pa ni na nagjenim novcima) nijesu se našli tragovi požaru, niti kaki sloj pepela. Ara se je održala do nekoliko ošteta na vijencu; relijef je stradao, kada se je zgrada srušila, pa i prirodnim trošenjem kamenja i vodom, ali nigdje se ne vide tragovi kakom hotimičnom zatiranju. Da plijenjenje nije profaniralo to svetište, to dokazuje u velikoj množini nagjeni novac nekadašnjeg hramovog blaga. Po množini nagjenog novca može se šta više naslućivati nenadana, nenamjeravana propast i zasipanje zgrade. Od prve nemasivna gragjevina, koja po svom dugom opstanku (vidi dolje) još više bijaše oslabila, valjda je svom znamenitom odregjenju oteta elementarnom kakom nesrećom, sličnom onoj katastrofi, koja ju je otkrila. Krov, svod i većina nagomilane ruševine, pojedini u ruševini dosta nezatrpani komadi relijefa, kao mnogo štošta drugo, što pripada inventaru hrama, splavljeno je u dolinu onda i prigodom kasnijih poplava i survina.

Nadati se je, da će velika korekcija novoga jarka, koja će, počinjući od dna doline uzlaziti preko mjesta razvaline, i zbog koje će nužno biti

[1]) Wolff na spom. mj. str. 41., Cumont na spom. mj. stupac 3061. i d.

[2]) „Archaelogisch-epigrapraphische Mittheilungen“ XVIII., str. 172., isp. str. 198.

otkopavanje ukupne splavljene mase, iznijeti još po gdjekoji komad, koji se sada ne može naći.

To što je do sada spaseno, sastoji se osim onoga što je već spomenuto, od ovog što slijedi.

Slika kulta.

Slika kulta *(tabla II.* i *III.)* bila je ploča od sivog, mekog, na samom povijarcu Repovici lomljenog vapnenca od 0·59 *m* visine, 0·825 *m* širine i 0·10 *m* debljine. Strane su pravilno tesane širokim dlijetom. Po kazivanju onoga, koji je tu ploču našao, nagjena je ona od prilike na onom mjestu, koje je u planu *(slika 1.)* naznačeno sa *A,* i to u mnogo ulomaka. Nagjeni fragmenti mogli su se svi sastaviti osim dvaju (u *slici 5.* i *6.).* Pojedine partije, koje nam gledeći na pridane ovdje slike ne treba pobliže naznačivati, izgubile su se. Oštete su nastale padanjem, prirodnim trošenjem i isplavljivanjem. Neke su oštete skrivile i nespretne ruke, koje su kamen podigle iz dubljine. Hotičnu sakaćenju ne vide se tragovi. Ploča na obje duge strane ima relijefe. Prednja strana *(tabla II.),* koju kao takvu označuje prikaz „stvaranja" i natpis, s tri je strane okvirena glatkim okvirom, kome je širina dolje 0·087 *m,* lijevo 0.04 *m,* desno 0·045 *m,* a gore — samo malen ostanak očuvao se je još iznad loze — iznosi 0·05 *m.* Dvije glatke, ne skroz jednako široke (lijevo: dolje 0·027 *m,* gore 0·03 *m;* desno: dolje odlomljeno, gore 0·033 *m),* vertikalne letve dijele sliku na veću glavnu i na dvije pruge, koje ovu flankiraju, te su užim, 0·01 *m* visokim priječkama opet podijeljene na dva relijefna polja.

U glavnom prizoru prikazano je u pećini, nadsvedenoj lûkom, koji polazi od vertikalnih letava, ubijanje svetoga bika. Božanstvo je bika sustiglo u trku, svom ga silom i težinom svoga tijela pritislo na zemlju, upirući mu lijevo koljeno u zatiok, a svom se stopom desne noge upirući na zemlju; ljevicom zatakavši mu prste u nozdrve, poteže glavu natrag, a desnicom mu je širok nož turilo u pleća. Jedno pseto, kome se ne vidi traka oko vrata, i jedna zmija, koja se provija izmegju prednjih nogu bikovih, uzdigli su se prama rani, da srču krv, koja iz nje teče. Nekaka životinja fantastične podobe, koja je nalik na inače tu prikazivanog škorpiona, nastoji da biku uništi mošnjice.

Na uzdignutom vratu bikovu nataknut je nabor podvoljka.

Na lijevo od te srednje grupe stoji Cantopates s prednjim pogledom, prebacivši lijevu nogu, držeći spuštenom ljevicom prama zemlji zublju, kojoj plamen na lijevo gori. Prema njemu je na desno Cantes, koji je desnicom visoko uzdigao zublju.

U odijelu, koje sastoji od frigičke kape, do koljena dugog, dva puta pripasanog nabranog hitona s tijesnim rukavima do članaka, i od

jedne kabanice, čini se, u koliko se to može suditi po nemilo razorenoj slici, da nije bilo razlike izmegju sve tri figure. Samo se na desnom ramenu Mithrasovu skopčana kabanica daleko natrag lepršа, dok se kabanice dadofora — lijevo na letvi mislim da razabirem okrajak te oprave — spuštaju niz tijelo.

I u golotinji nogu podudaraju se; vjerojatno je, da su tijesne hlače i cipele bile izražene bojom. Tragovi crvene boje održali su se još u pojedinim kutićima ploče[1]).

Na lûku je votivni natpis: *Deo Soli inv[ict]o Meter[ae]*[2]). Na prvi mah čini se izobličenje imena Mithras nevjerovatno, pa ipak će se radije prihvatiti predložena popuna nego čitanje *Deo Soli inv[ict]o M(ithrae) (a)eter[no]*, kada se na oko uzme, da izmegju M i E nema tačke, kojoj se trouglasta podoba inače iza svake riječi jasno raspoznaje; da sigla inače nema na natpisu, dakle najmanje takva, u kojoj se mora uzeti ime boga; i treće, da bi natpis s riječju aeterno iza imena bio posve osamljen, pošto se nahodi samo *Deo soli invicto Mithrae*[3]). Tako nečuveno u ostalom nije izobličenje imena Mithrinog po klesaru; našlo se i Methrae, Mythirae, Minitrae, Mitrae, Mythrae, Mitrhrae, Mitrhe i t. d.[4]).

Primjećujem jošte, da se na kamenu ne vide tragovi naknadne korekture. Pošto se ne spominje naročit zakladnik, to će biti, da je relijef na trošak općine valjda u isto doba priregjen, kada je i svetište sagragjeno[5]).

Iznad lûka vidimo desno u kutu, što ga čini lûk i vertikalna letva, poprsje bez glave s primitivno naznačenom nadlakticom. To je, sudeći po analogiji drugih monumenata, Luna, kojoj se je oko glave nadvio mjesečev srp, kako to jasno odaje trag, što je preostao iznad desnog ramena.

Lijevo iznad odlomljene sada glave Mithrasove stoji na lûku, samo u konturama razaberiva životinja s dugim, nakazno debelim kljunom, — to je gavran, bez koga nikad nijesu takvi monumenti, glasnik Sola, koji se sagiba k Mithrasu.

Iznad lûka mora, pošto smo desno našli boginju mjeseca, da je bilo poprsje Sola; ono se je, pošto se vazda nahodi lijevo iznad zubljonoše, izgubilo s izlomljenim ondje kamenom.

Taj dio relifeja, koji se od običajnih prikaza ubijanja mističkog bika ni u čem ne razlikuje, okružen je lijevo i desno od drugih slika[6]).

---

[1]) O polihromiji takih slika isp. Gräfin Ersilia Caëtani-Lovatelli: „Antike Denkmäler und Gebräuche". Prevedeno od Klare Schöner, str. 32.

[2]) Od R može se raspoznati vertikalna hasta u liniji preloma.

[3]) Isp. F. Cumont: „Textes et monuments figurés relatifs aux mystères de Mithra", II. sadržaj, str. 532.

[4]) Cumont na spom. mj.

[5]) Isp. Wolff na spom. mj., str. 65.

[6]) O takim pobočnima slikama isp. Wolff na spom. mj. str. 52. i d., i „Berliner philologische Wochenschrift" 1897., stupac 790.

Ta četiri reljefa, — više ih, sudeći po veličini desne gornje podobe nije bilo — imaju više štošta zajedničko. Na svakom bijaše samo po jedna osoba prikazana, sve su četiri podobe obrnute glavnoj slici i svuda vidimo jednako ruho. Još je veća konkordancija izmegju oba dônja prizora.

Desno nosi mladić ili muž, koji na lijevo stupa, orijentalnim načinom na legjima ovna, kome se glava i prednje noge povlače po zemlji, dok mu je stražnje noge čvrsto pritisnuo uz ramena.

Isti se motiv ponavlja u svim pojedinostima lijevo u protivnom vidu, samo što je tu vepar mjesto ovna.

Treća je pobočna slika desno gore i prikazuje prizor žrtve. Jedan — koliko se po torzu može razabrati — nosiocima životinja jednako upodobljen mladić stoji pred žrtvenikom, na kome plamsa vatra, i na kome je dônji i gornji korniž jasno razlučen. O akciji njegovih ruku može se samo toliko reći, da niti su spuštene, niti su bile zabavljene u neposrednoj blizini oltara.

Četvrti je prikaz najviše stradao; samo iz oskudnih ostanaka može se ponešto zaključiti o predmetu. I tu je bila samo ona partija prikazana, koja je, kako se vidi iz kontura na vertikalnoj letvi, bila zaodjevena istim hitonom, kao tri druga mladića pobočnih slika. Ona je koracala na desno, tu kretnju naznačuje na priječki održana desna noga, koja je uzdignuta. Pošto je mladić posve na desno potisnut do okrajka, to je po svoj prilici iza njega bio još kaki predmet, ali na taki način, da se nije dotakao zemlje, pošto se na priječki, koja je ovdje vrlo dobro očuvana, ne vide nikaki tragovi stope na podu.

Ko je sada taj mladić, koji je ovdje četiri puta prikazan — po posvemašnjem podudaranju u ruhu nema sumnje, da se je tu svaki put mislila ista osoba — ?

Pošto se pobočne osobe oko glavne slike vazda odnose na bajku o Mithrasu, ili se tiču drugih bogova, koji se dovode u svezu s njegovim kultom[1]), i pošto se nadalje nošnja mladića pobočnih slika podudara s nošnjom dadofora na glavnom prikazu, — samo što nema kabanice —, pod ovima se pak po Cumontu[2]) ima da razumijeva sam Mithras, to će nam i u nosiocima životinja, — u onome koji žrtvuje i u četvrtom reljefu — valjati raspoznati toga boga. U potkrepu te hipoteze može se navesti, da se Mithras u jednoj, objema dônjim prizorima posve analognoj akciji nahodi na množini spomenika[3]); on na njima nosi bika, na isti način, kao ovdje vepra i ovna. Nadalje može se to istaknuti, da se na nekojim monumen-

[1]) Cumont: „Roschers mythologisches Lexikon“, vidi o Mithrasu, stupac 3070.

[2]) Na spom. mj. stupac 3058. i „Westdeutsche Zeitschrift“ 1894., str. 90.

[3]) Cumont u Roschera, stupac 3050.

tima obje te životinje s Mithrasom dovode u svezu. Na gornjoj letvi u Cumonta „Textes et monuments figurés“ str. 310., sl. 168. naslikanog reljefa iz Apuluma vidi se mladić u orijentalnoj nošnji, koga rečeni naučenjak u sumnji naziva Attis, gdje čuva dvije životinje, od kojih se jedna po uvijenim rogovima pouzdano raspoznaje kao ovan, dok se druga najprije može protumačiti kao svinja. Isti se mladić vidi na gornjoj prugi ploče iz Maros-Porto, Cumont str. 309., sl. 167.; i tu nalazimo blizu njega dva četveronošca, ovna i iznad njega životinju, koja po svoj prilici nije preživač.

Same dvije životinje, od kojih je u oba slučaja jedna ovan, vide se na gornjim prugama votivnog reljefa iz Potaisse i na fragmentu u budimpeštanskom narodnom muzeju, Cumont str. 317., sl. 179. i str. 323., sl. 189.[1]).

U bajci o biku mogu se razabrati tri slične epizode:

1. životinja na paši, 2. Mithras blizu nje i 3. bog nosi bika na legjima[2]).

Što ovan i vepar imaju da znače, nije jasno. Da oni pripadaju životinjama, upotrebljavanim pri misterijama za žrtve, dokazuju kosti, nagjene u konjičkom svetištu. Valja posmotriti i runo na otražnjoj strani slike.

Mithras se kako u nas, tako i na drugim spomenicima prikazuje, kako stoji pred oltarom, doduše ne sam, već u društvu Helija[3]).

Najsličnija je našemu prizoru ona podoba, što žrtvuje na reljefu iz Mannheima[4]).

*

Na stražnjoj strani slike *(tabla III.)* ima protivno od glavne strane — samo jedna slika, koja nam u glatkom, dolje 0·085 *m*, lijevo 0·05 *m*, desno 0·047 *m* širokom okviru prikazuje prizor u zatvorenu prostoru. Lokal je naznačen korintičkim polustupcima sa spiralnim kanelirama. Pri temeljima može se razlikovati pravokutna plintha, jedan dônji i jedan gornji torus s trochilom, smještenim izmegju njih. Stupovi su nosili lûk, koji se je nadvio nad cijelim prizorom. Nasred sobe vidimo na jednoj klini dvije jednako upodobljene i neodjevene osobe. Naslonjač postelje prevučen je runom ovna, kome glava visi na desno. Osobe, obje gologlave i golobrade, odjevene nabranim hitonom dugih rukava, skopčanim na lijevom ramenu, upiru se lijevom rukom na jastuk i visoko uzdižu desnicu, kao na blagoslov. U ljevici drži onaj, što na lijevo leži, rhyton, drugi je besposleno ispružio

[1]) Isp. i str. 300., sl. 157. i str. 322., sl. 188.

[2]) Cumont u Roschera, stupac 3050.

[3]) Cumont: „Textes et monuments figurés“, str. 201., sl. 26., str. 346., tab. V., str. 350., tab. VI. i u Roschera, stupac 3048.

[4]) Cumont na spom. mj., sl. 218.

prste te ruke. Pred njima stoji stô sa tri usukane noge, a na okrugloj mu plohi leže četiri okrugla, nejednaka predmeta, razdijeljena sa dva ukrštana zareza.

Lijevo ukraj stola sjedi, prema ovnovoj glavi na desno, na podu životinja, koja se po sudu zoologa puno prije može smatrati lavom nego veprom, ma da joj se podoba glave vrlo razlikuje od lavjeg obraza.

Prema stolu stupaju s obje strane, simetrički poredane, po dvije osobe. Sve su jednako odjevene i sve jednako drže ruke. Oprava sastoji od nabrana hitona, duga do koljena, u pojasu pritegnuta, i kako se čini, dugih rukava. Hlače i cipele nijesu plastički izražene, kao ni na prednjoj strani. Samo lijeva, blizu stupa smještena podoba nosi iznad hitona još kabanicu, skopčanu na desnom ramenu, koja se spušta preko legja, na lijevoj strani i sprijeda.

Svi su ruke pružili naprijed; obje one, što su najbliže paru, koji leži, drže u rukama posude, lijeva osoba velik rhyton, desna oveću zdjelicu. Što su obje druge nosile, ne može se pouzdano razabrati, lijeva valjda omanju zdjelicu.

Posve različito pak pokrivena im je glava. Obje one, što su blizu stupova, imaju na glavi živinske obrazine, lijeva ptičiju, desna lavju. Treća, koja je lice obrnula gledaocu, ima na glavi frigičku kapu, a četvrta, čini se, — pri nejasnim konturama lasno se je prevariti — da je bila gologlava i da je lice obrnula srednjoj grupi.

Cijela slika očevidno prikazuje početak blagovanja, za koje su odregjeni onaj predmet na stolu i židine u onim različitim posudama. Pošto je prikaz na Mithrasovu reljefu, to mi tu vidimo po Justinu mučeniku[1]) i Tertulianu[2]) spomenuto pričešće Mithrasovih vjernika, pri kome se je mystima davao svetim riječma blagosloven hljeb i voda. Da se je pri tome i vino pilo[3]), dokazuju oba rhyta na našem reljefu. Kako se pouzdano može shvatiti glavni sadržaj našeg reljefa, tako nepouzdano često ostaje značenje gdjekojih pojedinosti, pošto je ta slika u tome obimu i ovako sastavljena dosada jedina; samo srednja grupa i onaj čovjek s lavjom obrazinom imadu analogija na drugim spomenicima.

Obje one osobe, što leže na klini pred stolom, imadu svoje slike i prilike u jednom izmegju prizora donje pruge na mnogobrojnim tračkim, dačkim,

---

[1]) Apolog. I. 66.: Ὅπερ καὶ ἐν τοῖς τοῦ Μίθρα μυστηρίοις παρέδωκαν γίνεσθαι μιμησάμενοι οἱ πονηροὶ δαίμονες· ὅτι γάρ ἄρτος καὶ ποτήριον ὕδατος τίθεται ἐν ταῖς τοῦ μυουμένου τελεταῖς μετ' ἐπιλόγων τινῶν ἢ ἐπίστασθε ἢ μαθεῖν δύνασθε.

[2]) De praescriptione haereticorum 40: .... et si adhuc memini, Mithra signat illic in frontibus milites suos, celebrat et panis oblationem et imaginem resurrectionis inducit et sub gladio redimit coronam. Oba su mjesta otisnuta u Cumonta: „Textes et monuments figurés", str. 20. i 51., isp. i njegovo prikazivanje u Roschera, stupci 3064., 3066.

[3]) Cumont na spom. mj. stupac 3064.

panonskim i germanskim monumentima, gdje Mithras i Sol gozbom slave svršetak svojih kušnja[1]). Tamo i ovdje[2]) leže, uprte na lijevu ruku, dvije osobe[3]) na jednom krevetu, kome je preko naslonjača prebačen pokrov, uzdižu desnicu s rogom za piće i imadu pred sobom stô s usukanim nogama i okruglom plohom, na kojoj leže hljebovi. Ali samo iz ukupnosti tih reljefa slijedi ta jednakost; posve vjerna slika naše grupe nigdje se ne može utvrditi. Većina spomenika zadovoljavaju se time, što prema svojoj šematičkoj izradi i prema malenu prostoru za tu sliku, samo natuknu prizor.

Unatoč ovomu velikom suglasju ne će se osobama konjičkog reljefa smjeti dati ona imena, što ih je Cumont našao za onu dvojicu, što sami blaguju. Dok su ovo bogovi, Mithras i Sol, oni su ljudi, sluge Mithrasove. To u prvu ruku dokazuje razlika u opravi, naročito imaju ondje oni, što leže, na glavi kapu, odnosno (ponekad) nimbus oko glave, dok su ovdje prikazani gologlavi; u drugu ruku vidimo to po okolini, u kojoj se nahode naše osobe.

Ovdje naročito u oči udaraju obje osobe s obrazinama. Njih treba prije svega odrediti.

Pošto iz Pseudo-Augustina[4]) i Porphyrija[5]) znamo, da su se pri ceremonijama mysti preoblačili u životinje poput naših maškara, pa je natpisima[6]) utvrgjeno, da su dva stepena vjernika imali imena, koja su pristajala na prikazane ovdje životinjske glave, to ćemo ih tako moći označiti kao korax i leo. Leo s lavjom obrazinom prikazan je po svjedočanstvu gospodina profesora Cumonta i na galačkoj ploči, vidi „Textes et monuments“ str. 527. slika 493.[7]).

---

[1]) Cumont na spom. mj. stupac 3048. i 3064.

[2]) Cumont: „Textes et monuments“ tab. VI. (Osterburken); sl. 156., 152., 163. (Sarmizegetusa); 421. (Bessapara); 121., 122. (Romula); 146., 154., 161. (Sarmizegetusa); 167., 170., 171, 175. (Apulum); 188. (Alcsuth); 193. (Sisak); 250., 293. (Heddernheim); 298. (Neuwied); 115. (Serdica) pokazuje na klini krater.

[3]) Tri osobe na jednom italskom reljefu. Cumont na spom. mj. sl. 99 (Bononia.)

[4]) Quaestiones veteris et novi testamenti, Migne 34 p. 2214: Illud autem quale est quod in spelaeo velatis occulis inluduntur? Ne enim horreant turpiter dehonestari se oculi illis velantur, alii autem sicut aves alas percutiunt vocem coracis imitantes; alii vero leonum more fremunt; alii autem ligatis manibus intestinis pullinis proiciuntur super foveas aqua plenas, accedente quodam cum gladio et inrumpente intessina supra dicta qui se liberatorem appellet. Sunt et cetera inhonestiora.

[5]) De abstinentia IV 16: .... τὴν γὰρ κοινότητα ἡμῶν τὴν πρὸς τὰ ζῷα αἰνιττόμενοι διὰ τῶν ζῴων ἡμας μηνύειν εἰώθασιν· ὡς τοὺς μὲν μετέχοντας τῶν αὐτῶν ὀργίων μύστας λέοντας καλεῖν, τὰς δὲ γυναῖκας ὕαινας (?), τοὺς δὲ ὑπηρετοῦντας κοράκας. ἐπί τε τῶν πατέρων....· ἀετοὶ γὰρ καὶ ἱέρακας οὗτοι προσαγορεύονται. ὅ τε τὰ λεοντικὰ παραλαμβάνων περιτίθεται παντοδαπὰς ζῴων μορφάς· ὧν τὴν αἰτίαν ἀποδιδοὺς πάλλας ἐν τοῖς περὶ τοῦ Μίθρα τὴν κοινὴν φησὶ φορὰν σίεσθαι, ὡς πρὸς τὴν τοῦ ζωδιακοῦ κύκλου ἀποτείνειν· τὴν δὲ ἀληθινὴν ὑπόληψιν καὶ ἀκριβῆ περὶ τῶν ἀνθρωπίνων ψυχῶν αἰνίττεσθαι, ἃς παντοδαποῖς περιέχεσθαι σώμασι λέγουσι. Oba su mjesta preštampana po Cumontu u „Textes et monuments“, str. 8. i 42., isp. Roscher, stupac 3063.

[6]) Cumont: „Textes et monuments“ sadržaj str. 535.

[7]) Ljude s lavljim glavama prikazuju i kabirski reljefi, isp. Cumont na spom. mj. i E. Nowotny: „Wissenchaftliche Mittheilungen“ IV., str. 296. i d.

Kad znamo, da su kao učesnici pričešća prikazani reprezentanti pojedinih stepena, to onda imamo uporište i za odregjivanje drugih osoba. Ona osoba, što koraca pred koraxom, a frigičkom se kapom razlikuje od ostalih, biće valjda zastupnik petog stepena, Perses. Njemu valjda odgovara ona podoba na desno, Miles. Na žalost je baš ta figura tako oštećena, da se ne može reći, da li je i kakom je opremom naročito bila obilježena; mač joj za cijelo ne bijaše pripasan. Možda je takvo obilježje, kojim se je Miles razlikovao od ostalih, bilo to, što je bio gologlav. Pri ceremoniji, koja je bila običajna za primanje u taj stepen, morao je kandidat odbiti pružani mu vijenac[1]); možda se otuda može zaključiti, da je kod bogoštovnih obreda i poslije toga dolazio gologlav.

Glavno mjesto u ceremonijama imaju oni, što leže na klini. Oni su središte cijelog akta, oni leže pred stolom, dok mu ostali pristupaju, i oni svojim blagoslovom posvećuju cijeli akt. Moraće se dakle uzeti s mnogo vjerojatnosti, da oni pripadaju najvišim stupnjevima, i da u njima vidimo Heliodromusa i Patera. Pošljednjega ne može da nije bilo na slici po onome, što je Cumont pronašao o njegovu znamenovanju pri ceremonijama[2]).

Gotovo bi čovjek onome, što na desno leži, dao taj naslov, pošto on ima bolje mjesto na postelji te su u njega samog slobodne ruke, dok se po tome, što drugi svaki po nešto drži, čini, da mu asistiraju.

Tako bismo s nešto vjerojatnosti odredili šest stupnjeva; ali nema još sedmog, stepen Cryphius-a. Za ovog ostaje samo ona životinjska podoba, što ukraj stola sjedi[3]); ako je takog identifikovanja bilo, onda se nije samo na glavu metala obrazina, kao što je to činio Korax i Leo, nego se je preoblačilo čitavo tijelo, jer ni ruke ni noge nemaju ljudske podobe.

O tome, kako je gornji dio bio ukrašen, ne kazuje nam sâm relijef ništa; ali su samo ovdje mogla mjesta imati oba, tom prilikom takogjer nagjena odlomka *(slika 5.* i *6.)*, koji se inače nigdje ne mogu smjestiti. Na jednome (0·17 *m* visokom, 0·265 *m* širokom, 0·047 *m* debelom) ima pod širokim lûkom — jedan smo lûk već uzeli da je bio iznad blagovališta, zbog obaju stupova, koji relijef flankiraju — prikazana frigička kapa (0·06 *m* visoka). Pod njom ima pri okrajku fragmenta posve malen ostanak ovalnog ili okruglog predmeta, koji se neda protumačiti. Sam lûk ne bijaše gladak, jer iznad kape vidimo dvije trakolike uzvisine, koje pripadaju nekome objektu, što je bio na lûku.

---

[1]) Cumont u Roschera, stupac 3063.

[2]) Na spom. mj., stupac 3065. U svim tim religijoznim ceremonijama čini se, da su Patres imali znamenitu ulogu; vidimo ih gdje predsjedaju pri zavještenjima, a pri posvetama ili čak i ondje vjernika zastupaju. Iz vrlo doduše mutnog izvora doznajemo, da bez njih nije moglo biti žrtve.

[3]) Kao što ovdje lav, tako na relijefu iz Saarburga (Cumont: „Textes et monuments", tab. IX., str. 515.) kraj stola na podu sjedi gavran.

Na drugom ulomku (0·105 *m* visokom, 0·091 *m* širokom, 0·032 *m* debelom) ima na glatkom temelju krater (0·056 *m* visok) s visokim ručicama.

Oba ta predmeta po veličini pripadaju jedan drugomu, te mu je u stvarnom pogledu mjesto na ovoj strani slike; to su objekti, koji trebaju pri bogoštovnim obredima. U krateru nosila se je voda u mithraeum i pri njemu se je „vršila ritom propisana ceremonija“[1]), a frigičku kapu nosi bog i njegovi službenici. Oba ta predmeta nalazimo na Mithrinim spomenicima, primijenjena ovdje nagagjanim načinom[2]).

Po širini reljefa vjerojatno je, da su tu ispod lûka s kraterom i kapom u jedan nîz spojeni i drugi predmeti, upotrebljavani pri bogoštovnim obredima

Slika 5.

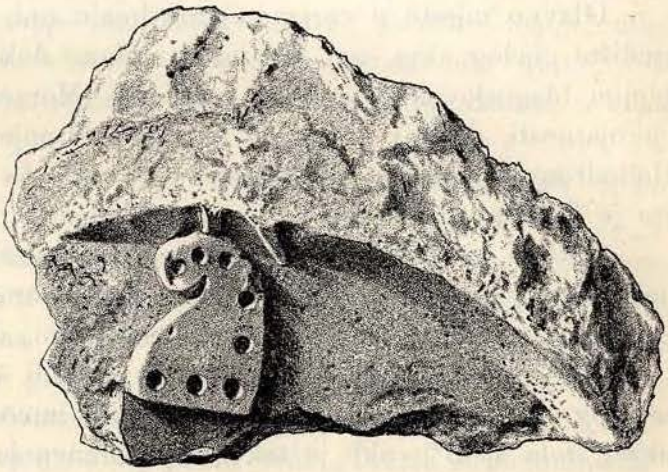

Slika 6.

(oltar, žrtveni nož?) Biće da je i tu vrijedio broj sedam[3]). Što je na lûku bilo prikazano, jedva će se moći pogoditi; zrâke nam možda naviještaju Helijevu glavu, kome je možda na desno bilo pridano šest ostalih planeta[4]).

Unatoč toj neizvjesnosti u pojedinostima možemo se ipak u veliko radovati tome nahogjaju, pošto na njemu ima štošta nova; naročito nam stražnja strana daje pogled u prizore u svetištima. Ona nas poučava o ceremonijama, običajnim pri jednom od najglavnijih bogoštovnih akata, ona nam pokazuje, kako su pojedini stupnjevi vjernika učestvovali u tim ceremonijama i kazuje nam, kakva je pri tome nošnja bila propisana.

Kako to dokazuje mjesto, gdje je što nagjeno, a isto tako i analogija s drugim mitrejima, bio je stô kao glavni inventarni komad smješten blizu

[1]) Cumont: „Westdeutsche Zeitschrift“ XIII., str. 80. i u Roschera, stupac 3041.
[2]) Cumont: „Textes et monuments“, sl. 169.
[3]) Isp. Cumont u Roschera, stupac 3057. i 3064.
[4]) Isp. Cumont: „Textes et monuments“, sl. 99.

istočne uže strane, dakle u dnu svetišta. Izmegju njega i hramovog zida mora da je bio makar i samo uzak trijem, tako da se je mogla posmatrati slika s otražnje strane. Mnijenje, da je ubijanje bika prikazano na starijem kamenu, pa da otražnja strana po tome više nije imala aktualnog interesa, nema osnova, pošto su obadvije strane izragjene jednakim načinom, dakle i u isto doba.

Kako je slika malena, to ne može biti, da je ona bila postavljena neposredno na podu; pa pošto nijesu konštatovani ostanci niti kamenitog temelja niti zemljane podloge, to mora da je stajala na drvenu stolu, i to posve prosto, bez drvenog okvira ili drugog čega, što bi je držalo. Ona i sada, ma da je toliko oštećena, na stolu ostaje u ravnoteži. Rupe za klinove ili slično ne vide se nigdje.

Kako izmegju slike i zida celle, tako su i izmegju nje i oba podija ostali uski trijemovi, jer srednji trijem izmegju zidova za potporu podija mjerio je 2·40 *m* (vidi gore, str. 634.), relijef nasuprot samo 0·825 *m* (vidi gore, str. 635.). I ako uzmemo, da je stô s obje strane nešto presegao, to ipak lijevo i desno pred slikom još ostaje prazan prostor od 0·70 *m* po prilici.

Relijef je, kako to dokazuje repovački vapnenac, izragjen u samom Konjicu, ali bez sumnje po nekom uzoru, koji je izvana došao. Kao većina skulptura, koje pripadaju Mithrasovu kolu[1]), proizvod je to obične klesarske radionice; nego se sačinitelju te slike, koji se je vrlo često služio svrdlom, ne može poreći tehnička vještina. Nikako ne bijaše lasno relijefe s obje strane isklesati u poprečnoj visini od 0·02 *m* iz dosta tanke ploče; nigdje se ne vidi pogrješka, okrnutih mjesta ili ispravaka. I koliko se ljudske ili životinjske podobe iz blizine nespretne čine, koliko god je loša perspektiva, opet je dojam relijefa neosporan, kada se gledaju iz podaljega, pa još u ponešto mračnoj sobi.

Slika 7.

Osim te glavne slike nagjen je u svetištu (kod *C*) još ulomak od ugla jedne ploče od crvenog pješčenjaka, visok 0·163 *m*, širok 0·115 *m* i 0·015 *m* debeo *(slika 7.)*.

U veoma isplavljenom polju, okvirenu glatkim okvirom, vidi se prikaz u relijefu, ali ga nijesam umio protumačiti načinom, koji bi me zadovoljio. Najprije će biti, da su ostanci nadlaktica i podlaktica uspravljene figure, koja se naslanja na okrajak, pa je podbočila glavu. Da li je bila odjevena,

[1]) Cumont u Roschera, stupac 3068.

ne može se raspoznati. Da ulomak potječe od votivne table, o tome se jedva može sumnjati. Je li bila zavještana Kantopatesu ili inače kome bogu, kojemu kult u svezi bijaše s Mithrasovim?[1])

Ara od vapnenca.

Iza slike kulta najznamenitiji je nahogjaj ara od vapnenca *(slika 8.)*. Po kazivanju iskopana je ona iz zemlje na onom mjestu, koje je na nacrtu naznačeno sa *B*; u tvrdo se samo može reći, da je bila u

Slika 8.

istočnom dijelu svetišta blizu relijefa. Na prednjoj strani ima gladak temelj i jednostavno člankovit vijenac. Potonji je na oba gornja ugla obijen, te je na njemu, kako se to može raspoznati po ostanku, koji se ne da pobliže odrediti, na gornjoj strani okvira po jedan, u relijefu izragjen ornamenat na način akroteriona. Kako temelj tako i korniž slabo su izbočeni. Gornja

[1]) Isp. Wolff: „Westdeutsche Zeitschrift" XIII., str. 60. i d.; Cumont u Roschera, stupac 3044. i d.

i desna pobočna površina priprosto su otesane; bolje je obragjena lijeva strana; otražnja strana ostavljena je neobragjena. Otuda bi se možda moglo zaključiti, da oltar u celli nije prosto bio nastavljen, nego da je desnom i otražnjom stranom stajao pred jednim drugim predmetom. Po mjestu gdje je nagjen, biće da je bio smješten u kutu, što ga čini istočni zid celle i zid za potporu desnog podija, dakle postrance od slike. Iz toga bi dalje slijedilo, da je ara kasnije zavještana ovomu svetištu, koje je već neko vrijeme postojalo.

Visina joj je 0·76 *m*, širina pri temelju 0·385, inače 0·36 *m*, debljina 0·29, odnosno 0·26 *m*. Pismena su plitko isklesana i nejednake su visine; najveća mjera u redu 1.: 0·05 *m*, u r. 2.: 0·06 *m*, u r. 3.: 0·05 *m*, a u r. 4.: 0 055 *m*.

U redu 1. ne raspoznaje se tačka izmegju S i I; i ostala interpunkcija nije posve pouzdana. U r. 2. potkrala se je klesaru pogrješka; mjesto E usjekao je F. Za čudo je, gdje ponavlja to pisme F mjesto E na jednom nadgrobnom kamenu iz susjednih Lisičića, koji je objavljen u „Mittheilungen", sv. IV., str. 270., sl. 40. Ja sudim, da oba monumenta potječu iz iste radionice, pa i od iste ruke. Ako je to mnijenje osnovano, onda dobivamo podatak za odregjivanje dobe ari. Nadgrobni kamen pripada, kako to na njemu spomenuti Aurelii dokazuju, najranije vremenu prve skupne vlade; na tako kasno doba upućuje nas i to, što na našem oltaru nema prenomen.

Natpis glasi: *S(oli) i(nvicto) M(ithrae) V[e]tur(ius) Lucius v(otum) s(olvit).*

Gentilno ime Veturius u Dalmaciji vrlo je rijetko, a naročito u dolini Neretve pod Aelijima i Aurelijima[1]) tako se rijetko nahodi, da bi se najlakše moglo misliti, da se Lucije doselio u Konjic. Da je izmegju toga mjesta i Narone bio živ promet na cesti uz Neretvu, to naviještaju i drugi spomenici[1]).

Sitni nahogjaji.

Osim navedenih većih predmeta nagjeni su još ovi manji:

Zdjela za vodu.

Četiri okrajka velike, niske zdjele ravna dna od mekog, sivog vapnenca, 0·072 *m* visoka, na dnu 0·018 *m*, u bokovima 0·026 *m*, a pri okrajku 0·013 *m* debela *(slika 9. i 10.)*, premjer joj je bio 0·37 *m*. Ornamenti su sastavljeni od koncentričnih, šestarom zaparanih kolobara, a ima ih i iznutra i s polja na dnu, pa i pri zjalu. Na dnu čini se da su radiji poredani jedan do

[1]) „Mittheilungen" IV., str. 267. i d.

drugog dijelili dno; pri zjalu činili su vijenac oko zdjelice, a s polja su izmegju koncentričkih kolobara razdijeljeni u više intervala, i to tako, da su se izmijenjivale veće i manje zone. U prvima su izmegju sebe spojeni tangentama. Po obliku i veličini može se raspoznati, da je to bio legen; takve su posude nagjene i u drugim mitrejima, kao n. pr. u Karnuntumu[1]), te su s punim pravom smatrane ko posude za posvećenu vodu[2]).

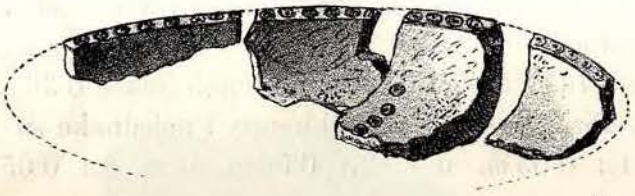

Slika 9. 1/5

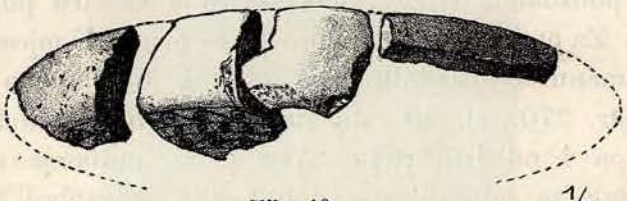

Slika 10. 1/5

I u Konjicu mora da je taj legen bio na jednom postamentu, možda na zasebnom drvenom stoliću, i to mora da je bio u istočnom dijelu svetišta, dakle blizu slike, pošto su rbine već prije moga dolaska zajedno s relijefom i oltarom bile pohranjene.

Dva brusa

od hloritnog škriljevca; jedan *(slika 11.)* 0·037 *m* visok, 0·122 *m* širok i 0·06 *m* debeo, samo je upotrebljavan na dvije površine, koje se jedna druge hvataju,

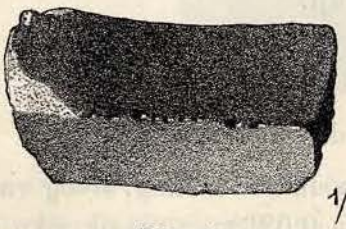

Slika 11. 1/3

Slika 12. 1/3

a drugi *(slika 12.)* 0·036 *m* visok, 0·105 *m* širok i 0·033 *m* debeo, upotrebljavan je mnogo na sve četiri strane.

---

[1]) „Archaelogisch epigraphische Mittheilungen", XVIII., str. 193.

[2]) Cumont u Roschera, stupac 3062., 3064.

Broncana brnjica s kajiša

žljebasta, uzvrnutih krajeva; premjer ima 0·033 *m*. Jako oksidirana *(slika 13.)*

Potkova.

Ulomak od lijeve strane 0·036 *m* široke i iznutra 3 *mm* debele, istrošene potkove, koja je, kako se može poznati po djelomice održanoj, dugoljasto pravokutnoj rupi od klinca, dugoglavim klincima bila prikovana. Na dônjoj su strani duž uzvrnutog spoljašnjeg ruba duguljaste udubine ukovane, da se spriječi spuzanje *(slika 14.)*. Prevrnutog okrajka nije bilo.

Slika 13.

Potkova se je valjda izgubila, dok se je gradilo svetište, pa je neopažena dospjela u pod.

Druge potkove iz rimskih gragjevina, koje su nagjene u Bosni, zabilježili su H. Kellner: „Wissenschaftl. Mittheil." I., str. 260., sl. 15. (Laktaši kod Banjaluke) i V. Radimský na istom mjestu IV., str. 204., sl. 4. i str. 229., sl. 49. (Domavia). Uopće isporedi H. Schaaffhausen: „Jesu li Rimljani imali potkove za svoje konje i mulce?" u Bonskim godišnjacima LXXXIV., str. 28. i d.

Slika 14.

Od stakla

nagjeno je 19 ulomka, sudeći po njihovim ornamentima i po debljini bokova, od pet posuda. Iris je u svih posve neznatna. Prozornog se stakla nije našlo.

1. Dvije rbine od okrajaka i ulomak, koji po svoj prilici takogjer amo pripada, od vrču slične, bistre posude s izbrušenim okrajkom i s dvima nabrušenim trakama *(slika 15.)*. Debljina je bokova pri zjalu 1·5 *mm*, inače je nešto manja.

Premjer bijaše 0·085 *m*.

2. Šest fragmenata, megju njima okrajci jedne zdjelice brušenog okrajka i nabrušene trake *(slika 16.)*. Debljina bokova 1·5 *mm*, premjer 0·142 *m*. Zelenkasto staklo.

3. Sedam ulomka od trbušine oveće posude, kojoj se oblik ne može odrediti. Debljina bokova 3 *mm*. Zelenkasto staklo.

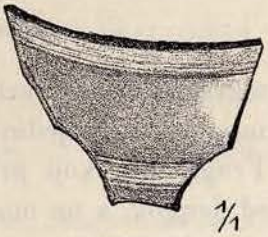

Slika 15.

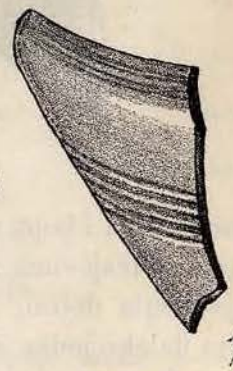

Slika 16.

4. Dva ulomka od omanje posudice, kojoj se oblik ne može odrediti. Debljina bokova 0·8 *mm*. Bistro staklo.

5. Ulomak vrlo fine male posudice nepoznata oblika. Debljina bokova 0·4 *mm*. Bistro staklo.

Od ilovastog sugja

nagjena je po cijeloj zgradi množina komada od okrajaka, trbušine i dna, po kojima se raspoznaje, da se je u hramu upotrebljavalo sugje različite veli-

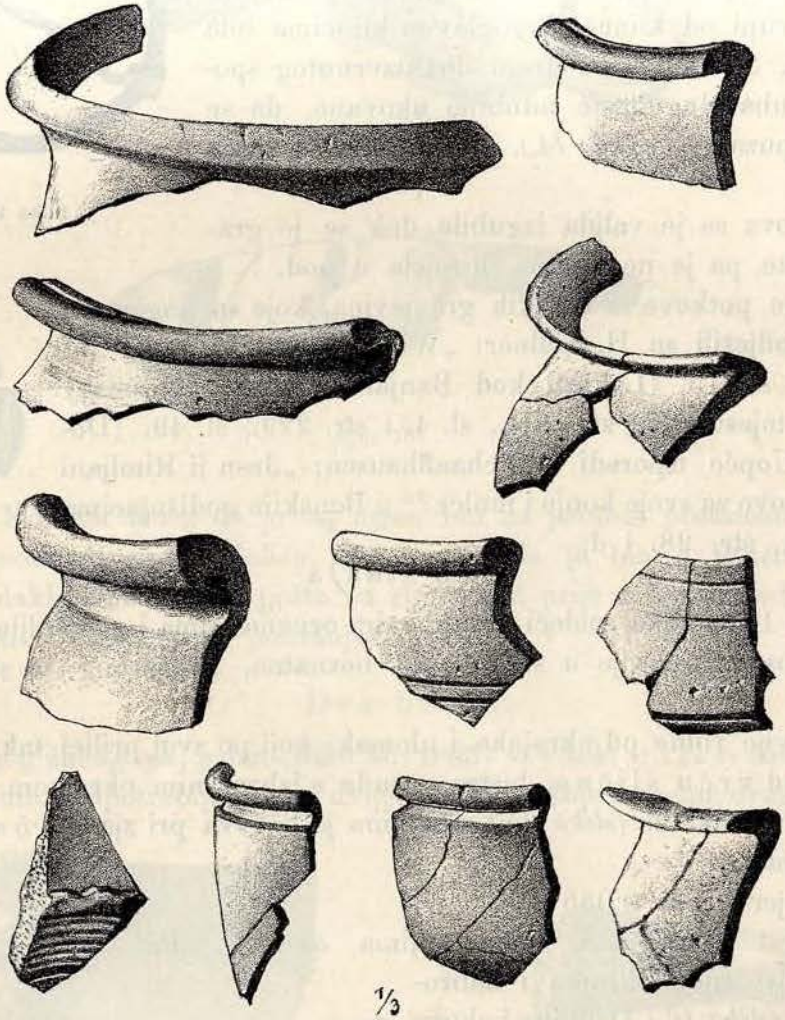

1/3

Slika 17.

čine, oblika i boje, a gragjenog od raznih vrsta ilovače. Samo u posve izolovanim slučajevima mogle su se pojedine rbine sastaviti; čitava se posuda više nije mogla dobiti. Fragmenti, koji pripadaju jedan drugomu, ležali su više puta daleko jedan od drugog, a na mnogima se jasno razabiru tragovi, kako su isplavljeni i ostrugani pijeskom i šljunkom. Izbor sastavljen je u *slici 17.*

Kosti.

Kosti nagjeno je po cijelom hramu; više ih bijaše u zapadnom dijelu celle duž sjevernog zida; da je za njih bila kakva jama ili kakva posuda, nije se moglo utvrditi. Osim pojedinih fragmenata, koji se ne mogu odrediti, nagjeno je:

a) kutnjak i rebro od govečeta,
b) tarsalna kost od ovce,
c) rebro od janjeta,
d) sjekač od vepra,
e) mnoštvo ptičijih kosti.

Ti ostanci neosporno potječu od žrtava, kao što su nagjene i u drugim svetištima, tako u III. mitreju u Heddernheimu [1]).

Od sitnih nahogjaja spomenućemo na zadnjem mjestu kao najglavnije

novce.

Nagjeno ih je rasutih po cijelom svetištu i izvan istočnog zida na mjestu, označenu sa *F.* Na to su mjesto valjda iz celle splavljeni kroz rupu u zidu. Nagjeni su ovi komadi:

Broj	Metal	Stanje		Vladar	Cohen (I. izdanje)
		lice	zaličje		
1	Bronc	Raspoznaju se konture glave.	Istrošeno i izlizano.	TRAIANUS.	—
2	Bronc	Glava dobra.	Isto tako.	HADRIANUS.	—
3—5	Bronc	Istrošeno i izlizano.	Isto tako.	Po veličini i obliku pripadaju vremenu Antonija.	—
6	Srebro	Dobro.	Dobro.	JULIA MAMAEA.	11
7	Bilon	Vrlo dobro.	Vrlo dobro.	GORDIANUS III.	49
8	Bilon	Dobro.	Srednje dobro.	GALLIENUS.	152
9	Bilon	Dobro.	Loše.	GALLIENUS.	541
10	Bilon	Vrlo dobro.	Vrlo dobro.	SALONINA.	94
11	Bilon	Vrlo dobro.	Vrlo dobro.	CLAUDIUS II.	Ispor. 100
12	Bilon	Nešto izlizano.	Nešto izlizano.	CLAUDIUS II.	109

[1]) Wolff: „Westdeutsche Zeitschrift", XIII., str. 57.: „osim preživača bilo je i ptica". Cumont u Roschera, stupac 3062. Schierenberg: „Bonner Jahrbücher" LXXXIV., str. 252.

13	Bilon	Vrlo dobro.	Vrlo dobro.	CLAUDIUS II.	223
14	Bilon	Vrlo dobro	Dobro.	AURELIANUS.	80
15	Bilon	Vrlo dobro.	Vrlo dobro.	AURELIANUS.	107
16	Bilon	Vrlo dobro.	Vrlo dobro.	AURELIANUS.	112
17	Bilon	Vrlo dobro.	Vrlo dobro.	TACITUS.	49
18	Bilon	Vrlo dobro.	Vrlo dobro.	FLORIANUS.	21
19	Bilon	Izvrsno.	Izvrsno.	PROBUS.	412
20	Bilon	Izvrsno.	Izvrsno.	PROBUS.	431
21	Bilon	Izvrsno.	Izvrsno.	PROBUS.	512
22	Bilon	Izvrsno.	Izvrsno.	NUMERIANUS.	27
23	Bilon	Dobro.	Izvrsno.	DIOCLETIANUS.	240
24	Bronc	Izvrsno.	Izvrsno.	DIOCLETIANUS.	320
25	Bronc	Izvrsno.	Izvrsno.	MAXIMIANUS.	230
26	Bilon	Vrlo dobro.	Vrlo dobro.	MAXIMIANUS.	299
27	Bilon	Dobro.	Izlizano.	GALERIUS.	Valjda 59
28	Bronc	Vrlo dobro.	Izlizano.	GALERIUS.	64
29—30	Bronc	Posve izlizano.	Posve izlizano.	Možda GALERIUS.	—
31	Bronc	Dobro.	Vrlo dobro.	LICINIUS PATER.	81
32	Bronc	Ponešto izlizano, inače vrlo dobro.	Na okrajku izlomljeno, inače srednje.	LICINIUS PATER.	83
33	Bronc	Srednje.	Dobro.	LICINIUS PATER.	107
34	Bronc	Dobro.	Dobro.	CONSTANTINUS I.	318
35	Bronc	Izvrsno.	Izvrsno.	CONSTANTINUS I.	433
36	Bronc	Vrlo dobro.	Dobro.	CONSTANTINUS II.	130
37	Bronc	Loše.	Loše.	CONSTANTINUS II.	151
38	Bronc	Loše.	Loše.	CONSTANTINUS II.	161
39	Bronc	Na okrajku izlomljeno, inače vrlo dobro.	Na okrajku oštećeno, inače vrlo dobro.	CONSTANS I.	114
40	Bronc	Izlizano.	Izlizano.	CONSTANS I.	114

41	Bronc	Dobro.	Na jednom mjestu izlizano, inače vrlo dobro.	CONSTANS I.	123
42	Bronc	Okrajak djelomice izlomljen, inače srednje.	Izlizano.	CONSTANS I.	123
43	Bronc	Okrajak odlomljen, inače vrlo dobro.	Okrajak odlomljen, inače izvrsno.	CONSTANS I.	134
44	Bronc	Dobro.	Dobro.	CONSTANS I.	150
45	Bronc	Izlizano.	Izlizano.	CONSTANS I. (ili CONSTANTIUS II.).	167 ili 279
46	Bronc	Na jednom mjestu izlizano, inače vrlo dobro.	Na jednom mjestu izlizano, inače vrlo dobro.	CONSTANTIUS II.	223
47	Bronc	Na jednom mjestu izlizano, inače dobro.	Na jednom mjestu izlizano, inače vrlo dobro.	CONSTANTIUS II.	223
48	Bronc	Izlizano.	Vrlo izlizano.	CONSTANTIUS II.	223
49	Bronc	Izlizano.	Vrlo dobro.	CONSTANTIUS II.	231
50	Bronc	Izlizano.	Srednje.	CONSTANTIUS II.	234
51	Bronc	Izlizano.	Dobro.	CONSTANTIUS II.	242
52	Bronc	Vrlo dobro.	Na jednom mjestu izlizano, inače vrlo dobro.	CONSTANTIUS II.	272
53	Bronc	Srednje.	Izlizano.	CONSTANTIUS II.	272
54	Bronc	Izlizano.	Izlizano.	CONSTANTIUS II.	272 (?)
55	Bronc	Izlizano	Izlizano.	JULIANUS.	62
56	Bronc	Okrajak djelomice odlomljen, inače vrlo dobro.	Okrajak izlizan, sredina vrlo dobra.	JULIANUS.	132
57	Bronc	Vrlo dobro.	Na jednom mjestu izlizano, inače vrlo dobro.	VALENTINIANUS I.	50
58	Bronc	Dobro.	Dobro.	VALENTINIANUS I.	50
59	Bronc	Dobro.	Dobro.	VALENTINIANUS I.	50
60	Bronc	Nešto izlizano.	Na jednom mjestu izlizano, inače vrlo dobro.	VALENTINIANUS I. (?)	50
61	Bronc	Izlizano.	Izlizano.	VALENTINIANUS I. (?)	50
62	Bronc	Izlizano.	Izlizano na jednom mjestu, inače vrlo dobro.	VALENTINIANUS I.	50
63	Bronc	Posve izlizano.	Okrajak izlizan, sredina dobra.	VALENTINIANUS I.	50
64	Bronc	Izlizano.	Izlizano.	VALENTINIANUS I.	55
65	Bronc	Izlizano.	Posve izlizano.	VALENTINIANUS I.	—
66	Bronc	Izlizano, okrajak odlomljen.	Dobro.	VALENTINIANUS I. ili VALENS.	55 ili 57

67	Bronc	Izlizano.	Izlizano.	VALENS.	64
68	Bronc	Vrlo dobro.	Izlizano.	GRATIANUS.	55
69	Bronc	Dobro.	Izlizano.	GRATIANUS.	55
70	Bronc	Nešto izlizano.	Nešto izlizano.	GRATIANUS.	55
71	Bronc	Izlizano.	Mjestimice izlizano.	VALENTINIANUS II.	44
72	Bronc	Dobro.	Izlizano.	VALENTINIANUS II.	43
73	Bronc	Izlizano.	Izlizano.	VALENTINIANUS II.	43 ili 44
74	Bronc	Izlizano.	Vrlo izlizano.	VALENTINIANUS II.	43 ili 44
75	Bronc	Vrlo izlizano	Izlizano.	VALENTINIANUS II.	43 ili 44
76	Bronc	Izlizano.	Izlizano.	VALENTINIANUS II.	43 ili 44
77	Bronc	Otrcano.	Izlizano.	VALENTINIANUS II. (?)	43 ili 44
78	Bronc	Dobro.	Vrlo izlizano.	THEODOSIUS I.	51
79	Bronc	Izlizano.	Vrlo dobro.	ARCADIUS.	GLORIA ROMA-NORVM.
80—90	Bronc	Posve izlizano.	Posve izlizano.	Pripadaju 4. vijeku.	—

Uz ovih 90 rimskih novaca ima još jedan dubrovački bakreni novac, koji mi je pri mome dolasku uručen s primjedbom, da potječe iz mithraeuma. Ako je to kazivanje istinito, onda se to može odnositi samo na gornje, onoga vremena razrovane slojeve zemlje.

Novci bez sumnje potječu iz hramove blagajne[1]), koja se je izgubila zajedno s jednim dijelom svoga sadržaja; po ukupnim prilikama može se u tvrdo reći, da u naše ruke nije dospio sav novac, koji je nekoć pohranjen bio u svetištu. Što su se iz svetišta splavljeni novci našli na okupu, to valja samo tome slučaju pripisati, što se je voda ovdje zbog nagomilane zemlje i pruda za neko vrijeme zaustavila, pa tu staložila one predmete, što ih je sa sobom ponijela. Mnogo je drugo štošta poneseno niz dô.

Nabrojeni novci dosižu od Trajana do Arkadija. Mithraeum je dakle za ovog pošljednjeg vladara, t. j. pri svršetku 4. vijeka po Hr. za stalno još postojao. Arkadija je 16. januara 383. njegov otac Teodosije imenovao Augustom[2]). To vrijeme podudara se s drugim naznakama vremena, koje su se održale o privatnom kultu Mithrasa u rimskom carstvu[3]).

[1]) Isp. G. Wolff: „Westdeutsche Zeitschrift", XIII., str. 66., primj. 65.

[2]) Goyau: „Chronologie de l'Empire Romain", str. 577.; H. Schiller: „Geschichte der römischen Kaiserzeit", II., str. 406.

[3]) Cumont u Roschera, stupac 3037. i 3068.

Pošljednji[1]), u Rimu utemeljeni spomenik toga boga potječe iz godine 387., te ondje još 392. slavi Nicomachus Flavianus javno Mithrine misterije[2]). U pokrajinskim svetištima biće da se je taj kult još nešto duže održao.

Da li je konjičko svetište već pod Trajanom, dakle na početku drugog vijeka podignuto, ne može se odrediti po novcu br. 1., pošto je novac toga cara još iza njegove smrti bio u prometu. Mithrin je kult megjutim po Cumontu[3]) „već pod Trajanom na zapadu bio prilično proširen". Pošto glava Hadrianova na novcu br. 2. vrlo slabo traga pokazuje upotrebljavanju, to će se s velikom sigurnošću moći tvrditi, da je svetište već postojalo pod Antoninom Pijem i oba mu našljednika. S tim vremenom otpočinje i čislo ostalih u Dalmaciji nagjenih Mithrasovih spomenika[4]).

Ostali u mitreju nagjeni inventarni komadi ne mogu služiti za odregjivanje vremena; samo za aru (str. 645.) smo pronašli, da ona najranije pripada vladi divi fratres.

Ukraj ovih komada, koji stoje na početku i na kraju našeg čisla novaca, zaslužuju i ostali našu potpunu pažnju, pošto nam otvaraju pogled u budget Mithrasove općine konjičke.

Mnogi su se divno održali, ne vidi se ni na slikama ni na natpisima traga istrošenju; pa i dobro održana srebrna prevlaka Antonina dokazuje, da su ti novci samo posve kratko vrijeme bili u prometu. Oštete ostalih komada ne potječu od cirkulacije, već su se dogodile u samom svetištu prigodom katastrofa, koje su ga snašle. To je ostruganje pijeskom i kamenom, što ga je voda naplavila.

Već prema položaju novca izlizane su ili obje strane ili samo ona, koja je bila gore obrnuta ili nezaštićeni dio od aversa i reversa. Oni komadi, koji su ležali u zapadnom dijelu mitreja u zaklonu sjevernog i zapadnog zida, veoma su dobro konservirani. Otuda se svakako može zaključiti, da su u brzo iza svoje emisije dospjeli u blagajnu hrama; nadalje će se otuda, kao i po tome, što su počevši od Galliena carevi i u samoj našoj nepotpunoj zbirci u punom broju zastupani, moći izvoditi, da je to svetište imalo pravilne dohotke, koji su valjda potjecali od priloga općinara, koje su ovi davali u sitnom novcu.

Po tome, što su novci tako dobro održani, pa po tome, što su nagjeni komadi iz drugog i iz početka trećeg vijeka u zgradi, koja je tek propala krajem četvrtog vijeka, može se nagagjati, da je taj hram imao ili

---

[1]) C. I. L. VI 1778.
[2]) Cumont na spom. mj.
[3]) Na spom. mj. stupac 3032.
[4]) „Glasnik" 1895., str. 455.

mnogo novca, ili malo izdataka. Ovo je pošljednje s pogledom na gragjevno stanje zgrade i na nagjene inventarne komade vjerojatnije.

Na kome je mjestu bila smještena blagajna, ne može se odrediti, pošto su, kako je već rečeno, novci nagjeni rasuti na malim mjestima u većoj množini.

*

Konjička Mithrasova općina nije prva, koja nam je poznata iz doline Neretve. U Lisičićima, sjeverozapadno od Konjica, nagjen je relijef, opisan u „Wissenschaftliche Mittheilungen" IV., str. 252.[1]), po kome se pouzdano može zaključiti, da je ondje postojala bogoštovna općina[2]). Kojim je putem iranski bog dospio u oba ta mjesta, to s pogledom na položaj obiju rimskih naseobina uz Neretvu nije teško odrediti. Nedaleko od ušća te rijeke bio je orijentalcima jako naseljeni lûčki grad Narona, koji je stara cesta spajala s mjestima uz gornju Neretvu[3]), a može se to protumačiti i iz samoga kulta Mithrasovog[4]).

Ostale u provinciji Dalmaciji dokazane mitreje i Mithrasove spomenike prikupio sam ja u „Wissenschaftliche Mittheilungen" IV., str. 252. i d. 292. i u „Glasniku" 1895., str. 453. i d.

U samom Konjicu već su prije nagjeni rimski ostanci. Nasred varoši naišli su na mjestu, koje se zove „Crkvina", na ostanke zidina, a na istom mjestu nagjena je mramorna glava jedne otmene gospogje, koja pripada kraju trećeg ili početku četvrtog vijeka[5]).

*

Hoću da ovdje dodam dva spomenika, koji su od dulje vremena poznati, ali im znamenitost nije našla pravu cijenu. Ne potječu doduše iz doline Neretve, već iz sjeverozapadnog kuta Bosne, iz Golubića kod Bišća, ali pripadaju, po mome mišljenju, razredu onih spomenika, o kojima je ovdje govor. To su *(slika 18.* i *19.)* dvije kocke od bijelog vapnenca srednje tvrdoće, bez svakog okvira i ukrasa. One strane, na kojima su natpisi, uglagjene su, ostale pak strane nijesu čiste, već su širokim dlijetom izdjelane. Visina je u *slici 18.* 0·28 *m,* u *slici 19.* 0·31 *m,* širina kod *18.* 0·32, kod *19.* 0·30 *m,* debljina kod *18.* 0·30, kod *19.* 0·316 *m.* Natpis je na *18.* potpun, na *19.* isplavljena je desna strana, gornji je desni

---

[1]) Cumont: „Textes et monuments", str. 502., *234.

[2]) Wolff: „Westdeutsche Zeitschrift" XIII., str 40.

[3]) Ballif-Patsch: „Römische Strassen in Bosnien und der Hercegovina" I, str. 32. i d., 56., 64. i d.

[4]) C. I. L. III 1788. isp. str. 1029. = Cumont na spom. mj. str. 140., br. 317., 8482 (isp. R. pl. Schneider: „Archaelogisch-epigraphische Mittheilungen" IX., str. 77.) nije sigurno; nasuprot bih ja natpis C. I. L. III 1783. uzeo za Mithrasov, u kojem 1. i 2. red: D · S · I · O · M · | AETERNO · SACR|VM ja ne bih s Mommsenom C. I. L. III, sadržaj str. 1163. čitao: *D(eo) s(ancto) I(ovi) o(ptimo) m(aximo) aeterno sacrum,* nego: *D(eo) S(oli) I(ovi) o(ptimo) m(aximo) aeterno sacrum.* Istu je popunu predložio Cumont za C. I. L. III 3158 b = „Textes et monuments", str. 140., br. 319. (isp. Roscher, stupac 3039.).

[5]) „Wissenschaftliche Mittheilungen" IV., str. 272., sl. 42., 43.

ugao ovdje posve sastrugan. Ta dva spomenika objelodanio je po jednom prijepisu tadašnjeg c. i kr. kapetana u 12. pješačkoj pukovniji, gospodina Viktora baruna Handela W. Tomaschek u sjedničkim izvještajima Bečke akademije XCIX. (1882.), str. 469., a onda u „Archaeologisch-epigraphische Mittheilungen“ 1884., str. 176., br. 289., i u C. I. L. III S. 10042; oba po kopijama gospodina nadgeometra I. Grauena po W. Radimskome u „Glasniku“ 1893., str. 57., sl. 38. i 39. i „Wissenschaftliche Mittheilungen“ III., str. 55., sl. 35. i 36., a otuda u C. I. L. III S. br. 13276 a. b. Pri prvom kao i pri drugom čitanju potkrale su se male pogrješke. Te su kocke sada u zemaljskom muzeju. Oba se kamena podudaraju u materijalu, u formi i izradi, u karakteru pismena i u sadržaju drugog retka posvema, a u dimenzijama prilično. Izradila ih je dakle u isto vrijeme ista ruka, i imali su isto odregjenje. Pošto su oba uzidana u kući Muhameda Haraslića u Golubiću[1]), to se može uzeti, da su i na istom mjestu nagjeni, da su dakle negda i na istom mjestu smješteni bili. Prema tomu ih dakle valja zajedno i tumačiti.

Slika 18.

Slika 19.

Onaj u *slici 18.* prikazani je, kako dativ Leoni pokazuje, votivni natpis; to valja dakle pretpostaviti i za onaj kamen u *slici 19.* Oslanjajući se na natpise C. I. L. III S. 10462, nagjene u Mithraeumu Aquincuma, popunjujem ja taj drugi natpis ovako: *Fonti perenni M. Ant. Victorinus dec. col. Aq. aed.: Fon(ti).* Dobivamo dakle ovdje dva zavještaja: *Leoni* i *Fonti.*

Kako Cumont uči[2]), pripada kult vrela Mithrasovim misterijama, te je u ovim misterijama po tome ispitivaču[3]) lav simbol vatre. U Golubiću bijaše

---

[1]) Otuda se tumače tragovi lijepu, što je prionuo za kamen. W. Radimský: „Wissenschaftliche Mittheilungen“ III., str. 55. Haraslić je zakoniti našljednik po barunu Handelu u Tomascheka na spom. mj. vlasnikom kamena označenog Hasana Aganovića.

[2]) „Westdeutsche Zeitschrift“ XIII., str. 80., primj. 118., str. 95. i „Textes et monuments“, str. 174.

[3]) „Westdeutsche Zeitschrift“ XIII., str. 81. i u Roschera stupac 3038. i 3041.

jedno svetište. To dokazuje ondje nagjeni relijef, koji prikazuje „stvaranje“, te je sada u zagrebačkom muzeju[1]).

Handel[2]) i Radimský[3]) misle, da su našli i svetište na maloj humci, što se zove Crkvina.

Podaci što ih navode, i nagjeni spomenuti relijef na istoj visini kanda opravdavaju njihovo mnijenje. Nije dakle smiono nagagjanje, da su naši votivni kameni nekoć bili u tome mitreju.

Kaku su oni svrhu ondje imali, to se možda može razabrati iz njihova oblika i izrade. Kako su bez ikakog ukrasa a masivni, biće prije, da su to bile baze za zavještajne predmete, nego zavještajni predmeti sami. Da su tako bili postavljeni na niže, i manje izloženi posmatranju, to slijedi i otuda, što je tako slaba pomnja obraćena na izradu pobočnih površina.

U mitrejima bijaše krater simbol izvora[4]). Može se dakle misliti, da je na kamenu s namjenom *Fon(ti)* bila takva posuda i prema tome na drugom temelju nastavljen sjedeći lav, pa su bili spojeni u jednu grupu. Da li je možda prema lavu na drugoj strani kratera, kao na porajnskim Mitrasovim relijefima[5]), bila zmija, o tome će nas možda poučiti dalje istraživanje na Crkvini, koga će se ondje zgodnom prilikom valjati prihvatiti. Za sada je to mučno, pošto sada kako u unutrašnjosti zgrade, tako i na zemljištu zapadno do nje ima grobova.

Grupe pismena u 2. retku obaju spomenika imaju valjda da kazuju ime zavještača; ja ih ne mogoh odgonenuti.

Kako se vidi iz toga razlaganja, nije osnovano mnijenje Radimskoga[6]): „da ono kamenje s natpisima jedva da će biti rimsko“. Na to su ga mnijenje valjda zavele neobične ligature u drugom retku.

---

[1]) Tomaschek na spom. mj. str. 467. i d. S. Ljubić: „Vjestnik“ V., str. 122.; C. I. L. III S. 10034. Radimský na spom. mj. str. 54.; Cumont: „Textes et monuments“, str 327., br. 222., isp. str. 145., br. 355. i sl. 491., br. 222.; Patsch: „Wissenschaftliche Mittheilungen“ IV, str. 253. i V., str. 354., sl. 11.

[2]) Tomaschek na spom. mj. str. 468. „Sretni obretnik tog Mithrasovog kamena misli da je našao i tragove podu jednog sacelluma na visini u obliku pravokutnika, dugog od prilike 10 *m*, širokog 6 *m*; ostanci od pet zabata, debelih 20 *cm*, širokih 85 *cm*, dugih 175 *m* leže rasuti po grobištu.“

[3]) „Wissenschaftliche Mittheilungen“ III., str. 54. „Prije svega spominjemo Crkvinu, malu humku tik do mjesta, na kojoj su temeljni zidovi pravokutne zgrade po prilici 6 *m* sjeverojužne širine i 13 *m* istočno-zapadne dužine, s uskom predgradnjom. Po lokalnom pričanju bijaše to kršćanska crkva, ali mora da je prije ovdje bio rimski Mithraeum.“

[4]) Isp. Cumont: „Westdeutsche Zeitschrift“ XIII., str. 80. i d. i u Roschera stupac 3041.

[5]) Cumont na spom. mj. str. 78.

[6]) „Wissenschaftliche Mittheilungen“ III, str. 55.

Tabla I.

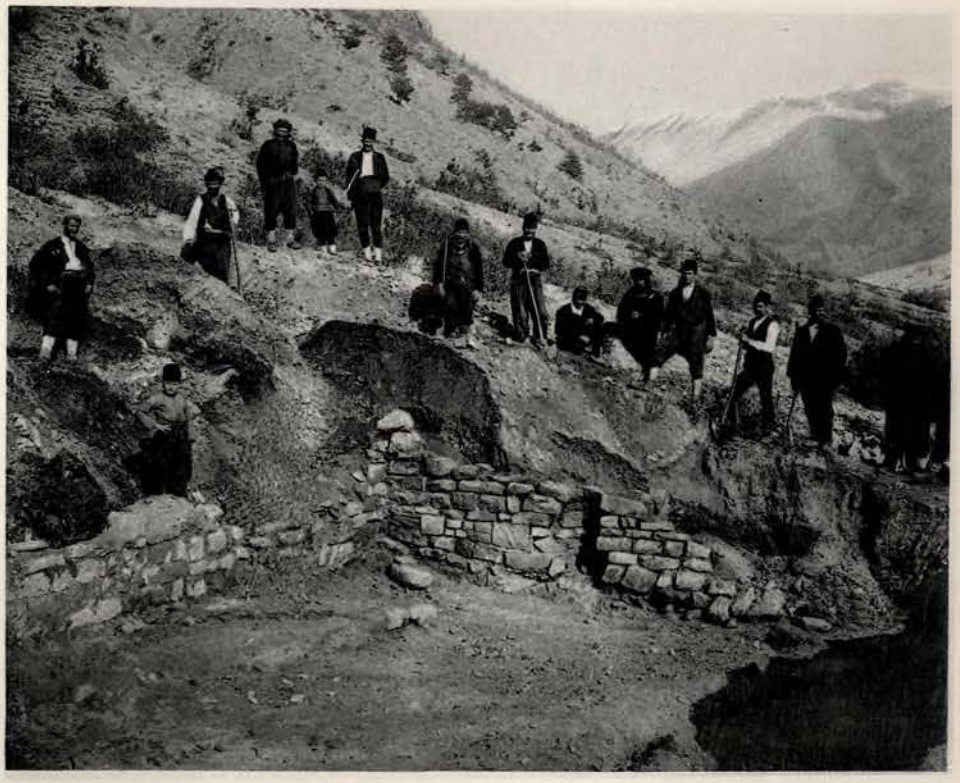

Tabla II.

Tabla III.

Неколико грчких шљемова, нађених у Босни и Херцеговини.

Приопћио

Фрањо Фиала, музејски кустос.

(Са 3 табле и 11 слика у тексту.)

Груде у котару љубушком.

Мјесто Груде лежи 37 километара сјеверо-западно од Љубушког уз цесту, што води у Имотски у Далмацији.

У љету 1896. нашао је мјештанин Стојан Зорић при крчењу неког шикаром зараслог пашњака близу своје куће бронцани шљем, који је посредовањем котарског управитеља љубушког, господина владиног тајника дра Ђ. пл. Сладовића доспио у збирку земаљског музеја.

Испитивањем на саму мјесту дошао сам до овог резултата. Находиште је тик до земаљске цесте око $^1/_3$ километра од воденица грудачких, насред неке новокрчевине, засађене купусом. Зорић ми рече, да је речени шљем скинуо с посве размрскане лубање једнога костура, који је лежао за $^1/_2$ метра у земљи; разне бронцане ситнице да су се изгубиле, а кости да су разбацане.

Прекопавати покушаја ради није се могло, јер су насади већ били почели расти, па се је то морало одгодити на касније вријеме.

Речени сељак каза ми надаље, да је посве близу своје куће, као и на својој њиви преко пута, гдје сади духан, неколико пута нашао костурне гробове с бронцаним и жељезним рукотворима; уручио ми је и више различитих објеката од бронца и жељеза; исто тако даровао је директор духанског откупног уреда у Љубушком, господин Рихард Свобода, више бронцева с истог находишта.

Спољашних обиљежја од тих гробова нијесам никаких могао да примјетим; и сељаци нијесу ништа знали за какве громиле ни камење на оним мјестима, гдје бијаху гробови. Нема сумње, да је то гробиште с равним гробовима. Ово што је нађено, посве је доста, да себи створимо слику о карактеру некрополе, и о времену, коме припада. Фибуле нађене су ове: Једна бронцана квргаста фибула, *слика 1.*, $^1/_1$ нар.

вел., двије бронцане варијанте цертошке фибуле, *слика 2.* и *3.*, $^1/_1$ нар. вел.; једна, *слика 2.*, којој се на ножици види репаратура, пет фрагмената таких фибула, и једна само једнострано лијевена бронцана једнопетљаста облучаста фибула[1]).

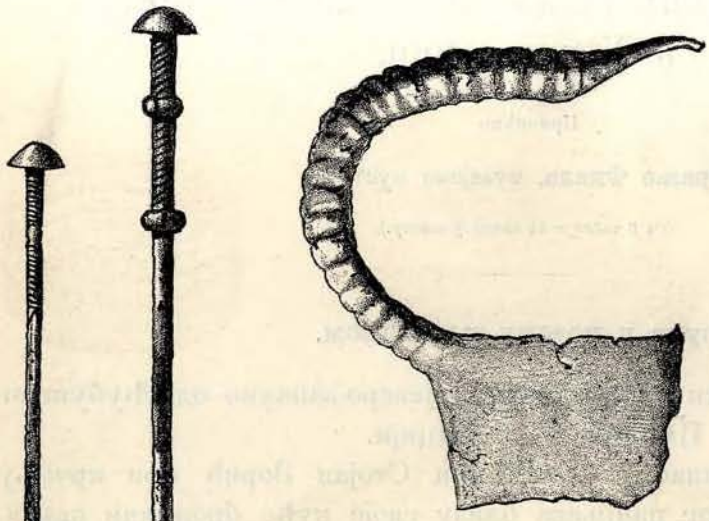

Слика 1.

Слика 2.

Слика 4.

Слика 5.

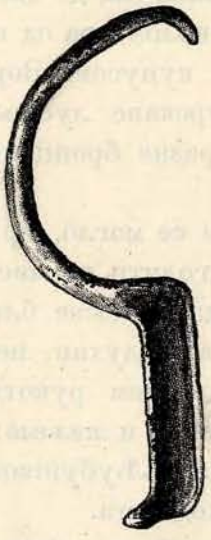

Слика 3.

Слика 6.

Слика 7.

Међу оне четири бронцане, лијевене укоснице, били су заступани типови, *слике 4.* и *5.*, $^2/_3$ нар. вел.; понешто промијењен тип репрезен-

[1]) „Wissenschaftl. Mittheil. aus Bosnien und der Hercegovina“, I. св., стр. 88., сл. 88. Беч 1893.

тирају у *слици 6.*, $^1/_1$ нар. вел., приказана три фрагмента укосница од љевеног бронца. Нарочито јабучица на крају разликује се гравираним коцкастим очима. Од привјесака из плетеница од бронцаног тенећета, какви су нађени у некрополама код Прозора у Хрватској и код Санског Моста у Босни, нађена су два цијела

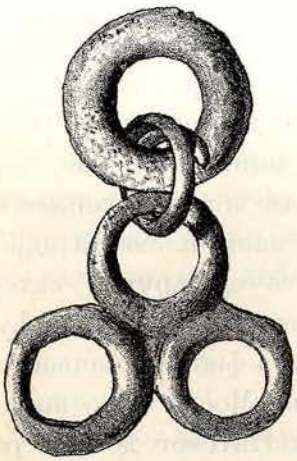

Слика 8.

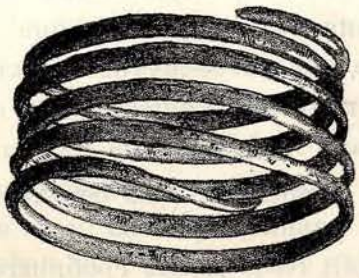

Слика 9.

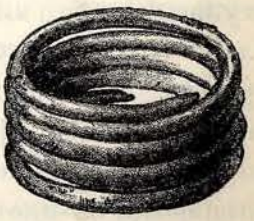

Слика 10.

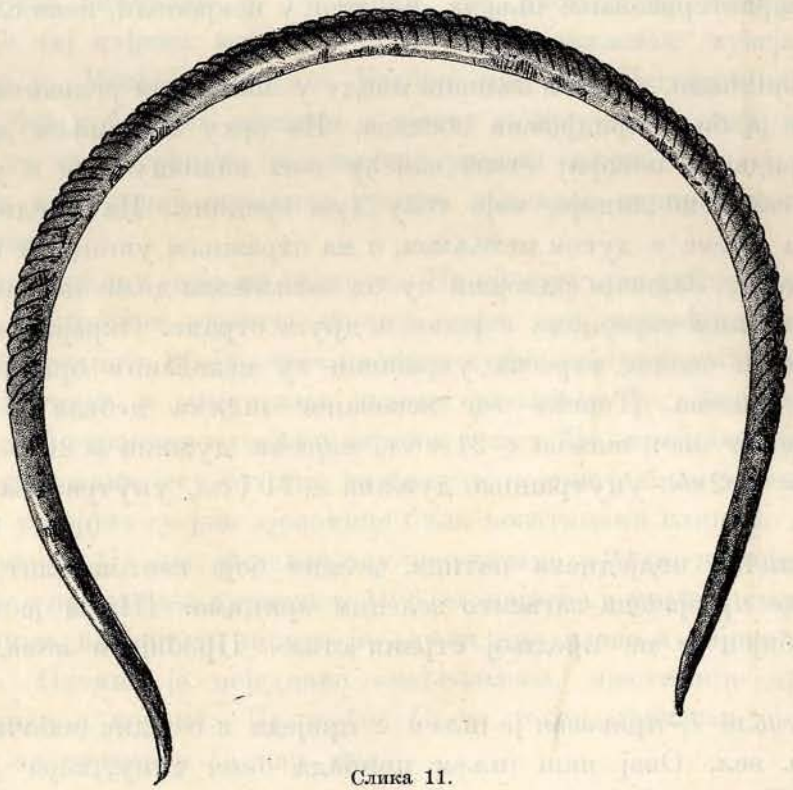

Слика 11.

комада[1]) и шест комада у фрагментима. Од пет нађених бронцаних дугмета имају сви облик тутула, *слика 7.*, $^1/_1$ нар. вел.

---

[1]) Види „Гласник зем. музеја“, год. 1897., св. 2., стр. 304., сл. 28.

Од гривни и наруквица од бронцане шпиралне жице нађене су четири потпуне, *слике 9.* и *10.*, $^1/_1$ нар. вел. и шест фрагментираних комада.

Од привјесака ископали су сељаци један комад бачвастог облика (гласиначки тип) и комбиновани комад *слика 8.*, $^1/_1$ нар. вел. Један торквис од љевеног бронца, *слика 11.*, $^1/_1$ нар. вел. и два округла бронцана зрна, попуњују число бронцаних типова из наше некрополе. Од жељезних справа нађена су четири копљана шиљка и један копљани тулац. Једна гмиза од бјелкасто-жутог стакла и мала иловаста здјелица (простом руком грађена) репрезентују објекте од другог материјала. Када прегледамо нађене типе из наше некрополе, онда међу њима находимо форме гласиначких громила (кврга ста фибула, бачвасти привјесак) и оне из равних гробова из Санског Моста (укосница, привјесци за плетенице); то је дакле гробиште халштатског доба, и то из најмлађе епохе, која је карактеризована цертошком фибулом.

За карактеризовање шљема, нађеног у некрополи, нека служи овај опис.

„Учвршћени, широки залисци имаду у шиљастим угловима рупицу, кроз коју је била придјевена постава. На врху има шљем два успоредна, брида ста повора; стаза између њих издигнута је и украшена са три усавађене линије, које теку дуж средине. На предњем крају стазе има дугме с дугом петељком, а на отражњем ушица за причвршћење кристе. Залисци одвојени су од затиљњака доље ширим, горе у кут зашиљеним изресцима с једне и друге стране. Окрајци залистака, затиљњака и чеоног изреска украшени су искованим орнаментом од зрнастих низова. Тенеће тог искованог шљема дебело је $1^1/_2$ *mm.* Димензије су ове: висина = 21·4 *cm,* највећа дужина = 26 *cm,* највећа ширина = 17·2 *cm,* унутрашња дужина = 21·7 *cm,* унутрашња ширина = 16 *cm.*

Прилично подједнака патина, зелене боје као махалит, само је мјестимице пресјечена загасито зеленим зрнцима. Шљем је оштећен, т. ј. пробијен је на предњој страни стазе. Пробијени комад није се нашао.“

На *табли I.* приказан је шљем с приједа и с једне побочне стране у $^2/_3$ нар. вел. Овај наш шљем припада оном типу, којег је Фуртвенглер (Furtwängler) описао у својем дјелу: „Бронци и други ситнији нахођаји из Олимпије“ („Die Bronzen und die übrigen Kleinfunde von Olympia“) на стр. 171. и 172. (Шљем од Пританцион-а) и приказао у атласу на таб. LXII., сл. 1030. Овому грчко-коринтском типу може се од прилике одредити вријеме; како ми је на име приопћио господин

професор др. Фуртвенглер, припада овај облик 6. до 5. стољећу пр. Хр. и никако не иде у доба, млађе од 5. стољећа пр. Хр.

Од истог типа налазе се три ексемплара у музеју археолошког друштва у Атени[1]) (нађени у Грчкој), један у ердељском музеју у Колошвару, један у загребачком музеју[2]), нађен у Лабини у Далмацији, а један у биоградском музеју (нађен у Трстенику на Морави).

Још да коначно одговоримо на питање, како је то грчки шљем доспио у некрополу из халштатског доба, а то је врло лако. То је импортиран комад, какви су већ неколико пута нађени у некрополама из халштатског доба на Гласинцу и у Санском Мосту.

Путичево код Травника.

У прољећу 1884. нађен је код циглане, гдје су пекли циглу за градњу травничке гимназије, бронцан шљем, који је доспио у збирке надбискупске гимназије у Травнику. О. Александар Хофер (Hoffer) огласио је тај нађени комад у „Гласнику земаљског музеја“ 1895., стр. 52. и у „Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina“ V. св., стр. 250. без поближих назнака о мјесту и приликама, гдје и у којим је нађен, те га погрјешно описао као римски шљем. Али он припада категорији мало прије описаних грчких шљемова коринтичког облика. Опис је овај:

„Причвршћени широки залисци. На тјемену два успоредна повора с нешто извишеном стазом; насред стазе три усавађене паралелне линије. На предњем крају стазе масивно дугме за причвршћење кристе; петељка дугмета и изнутрица шљема угњетена је. Залисци су од затиљњака по странама одвојени изрезом у кут. На окрајцима чела, залистака и затиљњака јесу рупице за клинце, којима је била причвршћена постава, и у којима су још дјеломице били позатицани клинци. Дебљина тенећета износи $1^1/_2$ *mm;* димензије су ове: висина = 21 *cm,* највећа дужина = 23·17 *cm,* унутрашња дужина = 19·6 *cm;* највећа и унутрашња ширина није се могла измјерити, пошто је лијеви дио главе и лијеви залистак одломљен. Патина је неједнако смеђе-зелена, мјестимице превучена загасито-модром кором“. На *табли II.* уз текст приказан је шљем с прије да и са стране у $^2/_5$ нар. вел.

---

[1]) Фуртвенглер (Furtwängler): „Die Bronzen und die übrigen kleineren Funde von Olympia“. Берлин 1890., стр. 172.

[2]) Љубић: „Попис археологичкога одјела нар. зем. музеја у Загребу“. Загреб 1889., стр. 93., таб. XIII., сл. 83.

Долина дôња код бос. Градишке.

У новембру 1896. нашао је сељак Илија Кнежевић орући своју њиву изнад старог мјештанског гробља бронцан шљем, који је котар. предстојник у бос. Градишки, госп. Ј. Барон послао земаљском музеју.

Мјесто Долина дôња лежи од прилике 8 *km* источно од босанске Градишке на Сави. Налазиште је брежуљак уз Саву, назван Градина, који је према обали утврђен прастарим пилотама. Прича се штошта о томе мјесту, које народ назива и Марија-Терезиним градом. Нешто прекопавања покушаја ради изнијело је јасних трагова насеобине из прехисторичког доба; међу рукотворима било је рбина од иловастог суђа, иловастих пршљенова, иловастих утега за мреже, један жељезни копљани шиљак и уломака гривне од љевеног бронца.

На самом налазишту шљема не бијаше ништа; онај који га је нашао, приповиједао је, да је већ пред много година на истом мјесту нашао костур са жељезним копљаним шиљком, дугим $^1/_2$ *m;* кости да су разбацане, а копље продано ковачу у селу за неколико новчића.

У велико овуда прекопавати мучно би било, пошто је околина савска наплавина, па кад вода у пролећу опане, онда се одмах сију усјеви.

Тај од бронцаног тенећета исковани шљем знатно се разликује од пријашња два шљема. Ево му описа: „Причвршћени, широки залисци; на шиљатим крајевима по један клинац, којим је постава била причвршћена. Стаза између оба оштра повора није извишена и нема линија дуж средине. На предњем и отражњем крају стазе има рупа за дугмета, којима бијаше причвршћена криста. Затиљњак је додуше јасно одвојен, али није узврнут већ је само плитким изрезом одвојен. Дуж контура чеоне линије, залистака и затиљњака тече оквирна линија, искована на одскок. Изнад оквира чеоне линије тече успоредо друга линија. Зона између спољашњег окрајка и оквирне линије засута је рупама од клинаца за поставу, у којима су дјеломице још затакнути клинци равних главица. Тенеће је дебело 1 *mm,* патина је неједнако црнкасто-зелена, а мјестимице се истиче модро-зелена кора. Димензије су ове: висина = 24 *cm,* највећа дужина = 23·15 *cm,* највећа ширина = 19·5 *cm,* унутрашња дужина = 20 *cm,* унутрашња ширина = 18·5 *cm.* Шљем је оштећен, нема доњих партија десног залистка и отражњих крајева повора и стазе“. На *табли III.* уз текст је шљем приказан с двије стране у $^2/_5$ нар. вел.

Готово једнак ексемплар, који потјече из Грчке, налази се по добростивом казивању госп. Фр. пл. Липерхајде (Lipperheide) у његовој приватној збирци у Берлину.

Тај је тип шљема нешто старији, него они прије описани ексемплари из Груда и Травника, те ће ваљда потјецати из 6. вијека пр. Хр.

*

Описани овдје грчки бронцани шљемови коринтичког слога несумњиво су импортни продукти оне трговине са западном обалом Балканског полуострва, којој смо трагове могли уходити по разним гробиштима халштатског доба у Босни.

У првом погледу ваља ту на око узети грчки град Коринт и његове насеобине, којих је већ било у 5. вијеку. Тако су острво Коркиру већ 734. пр. Хр. Коринћани дефинитивно запремили; 627. пр. Хр. основан је Епидамнос, а 588. пр. Хр. Аполонија; оба ова града по Коркиранима под водством Коринћана. Оба се ова града развише до моћних трговачких емпорија, који су били посредници грчкога промета у једну руку с Италским полуострвом, у другу руку с унутрашњошћу Илирије. Новци обају градова находе се у Босни и Херцеговини доста обилато, па су тако ваљда и та три производа ситне грчке умјетности прастарим путем дуж Нароне (Неретве) доспјела у нутрашњост Босне. Сад да ли су коринтијске кујунџије, или у колонијама насељени умјетни обртници начинили те шљемове, не може се рећи; али ту чињеницу ваља напоменути, да у збирци госп. Трау-а у Бечу има бронцани шљем типа нашег комада из Груда, на коме је пунктиран натпис, што га професор Фуртвенглер уз неке придржаје означује коркирским из 5. вијека[1]).

[1]) „Mittheilungen des kais. deutschen Instituts". Athenische Abtheilung. Св. XXI., стр. 62., Атина 1896. (Фуртвенглер: „Eine altgriechische Parosstatue in München").

Табла I.

Уз чланак „Неколико грчких шљемова, нађених у Босни и Херцеговини“.

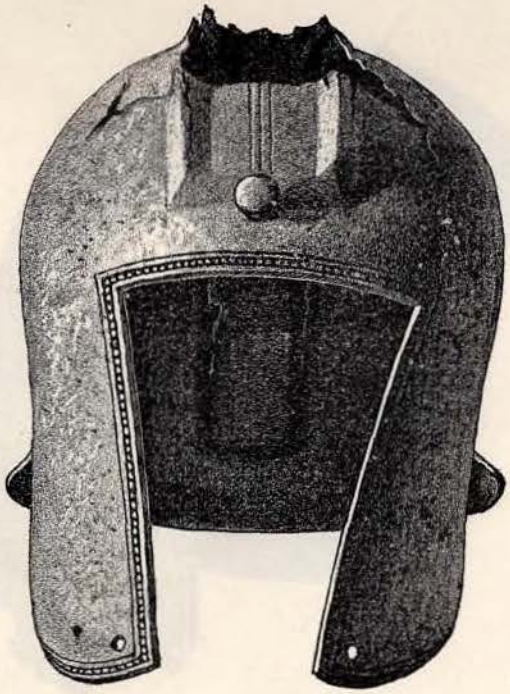

Табла II.

Уз чланак „Неколико грчких шљемова, нађених у Босни и Херцеговини".

Табла III.

Уз чланак „Неколико грчких шљемова, нађених у Босни и Херцеговини“.

Dalmacija i Dacija.

Piše

dr. **Karlo Patsch.**

O uzajamnim odnosima, koji su postojali izmegju Dalmacije i Dacije ponovno se je već govorilo; ali to su samo bile prigodne izjave, do kojih se je dolazilo pri obragjivanju pojedinih pitanja, ali i samo natpisa. U cjelovit prikaz nije taj dio povijesti naše provincije još prikupljen. Neka mi s toga ovdje bude dopušteno, nadovezati ovdje na knjigu „Fasten der Provinz Dacien mit Beiträgen zur römischen Verwaltungsgeschichte“ od J. Junga, koja vrijedi da se našljeduje za druge provincije, barem pokušaj u tome pravcu.

Sveze, koje su oba ta područja bliže primakle jedno drugome, bile su raznolike vrste i različitog doba.

Kao već predrimski mogu se označiti trgovinski odnosi, manje u vidu sopstvene spoljašnje trgovine dalmatinske, nego li tranzitnog prometa od Adrije i do nje. U Daciji nagjena je velika množina novaca adriatskih trgovačkih gradova Apollonije, Dyrrhachija i Korkyre[1]); i ako sad valja pretpostaviti, da ih je velik dio otišao putem iz Lissusa—Alesija (Lješa)[2]) preko Ulpiane (Lipljana)—Naissa (Niša)—Viminacija (Kostolca) i Ratiarije (Artschera)[3]) u bogatu zlatom zemlju, onda ćemo ipak i to morati uzeti, da je i preko Dalmacije vodila jedna rado frekventirana cesta. Na to upućuje u jednu ruku geografski položaj te zemlje izmegju Adrije, koja baš u tome kraju obiluje lukama, i sjevernih balkanskih zemalja; u drugu novci Apol-

[1]) Jung: „Fasten“, str. 141., primj. 3., str. 149., primj. 3., str. 150., primj. 1., str. 151., primj. 3., str. 156., 157.; „Römer und Romanen in den Donauländern[2]“, str. 11.; „Zur Geschichte der Pässe Siebenbürgens“ („Mittheilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung“, Ergänzungsband IV.), str. 2., primj. 3. (separatnog otiska). J. pl. Schlosser: „Beschreibung der altgriechischen Münzen“ I., str. 27., 47. i d., Isp. Patsch: „Glasnik“ 1896., str. 416.

[2]) Isp. o tome po tiranu sirakuškom Dionysiju I.: A. Bauer: „Die Anfänge österreichischer Geschichte.“ „Griechische Colonien in Dalmatien“, „Roms erster illyrischer Krieg“, „Archaeol.-epigr. Mittheil.“ XVIII., str. 130. i d., 133. i d.

[3]) O pravcima cesta isp. Jung: „Fasten“, str. 141., primj. 3.; A. pl. Domaszewski: „Studien zur Geschichte der Donauprovinzen“ I.; „Die Grenzen von Moesia superior und der illyrische Grenzzoll“; „Archaeol.-epigr. Mittheil.“ XIII., str. 144. i d.; Kiepert: „Formae orbis antiqui“ XVII.; W. Tomaschek: „Mittheilungen der geographischen Gesellschaft in Wien“ 1888., str. 550. i d.

lonije i Dyrrhachija, nagjeni duž Neretve[1]), kojoj je dolina vazda otvarala prilaz u nutrašnjost; i u treću prilike, koje se opažaju u rimsko doba, po kojima se o stvari mogu zaključci izvagjati; trgovci i pazardžije iz različitih dačkih gradova naseljavaju se u dalmatinskim emporijima.

U Saloni nalazimo stalno naseljenog trgovca iz Potaisse (Thordae, Erdelj): C. III 2086:

D. M. V(aleriae?) Ursin(a)e T. f(iliae?) con(iugi) inc(omparabili), d(e)-f(unctae) an(norum).... m(ensium) VI d(ierum) V, Aur(elius) Aquila dec(urio) Patavisesis ne[g(otiator)] ex pro(vincia) Dacia b(ene)m(erenti) p(osuit) et sibi, cum qua vixit an(nos) VII sine ulla querella[2]).

Isto tako u Solunu biće da je bio nastanjen Decurio iz Drobeta (sada Turnu Severinului), kome je u Traguriumu (Trogiru) nagjen nadgrobni kamen C. III 2679: *Aurelio Longiniano dec(urioni) col(oniae) Drobetens(ium) Aelia Balbina coniux obsequentissima....*[3]).

Ali ne samo da je glavni grad pokrajine[4]) privlačio poduzetne dačke trgovce, mi ih nahodimo i u manjim mjestima, kao u Nedinumu (Nadin, istočno od Iadera-Zadra), gdje je nekome odličniku iz Porolissuma (Mojgrád u Erdelju) njegov sin postavio počasni spomenik: C. III 2866[5]): *Cocceio Umbria[n]o decurioni, auguri et pontifici civitatis Paralisensium provinciae Daciae, Cocceius Severus filius patri pientissimo*[6]).

Naročito za Daciju ima veoma kasnih natpisa, koji nam daju vijesti o dalmatinsko-dačkim trgovačkim svezama, a ipak se iz njih, kako ja mislim, može zaključiti na mnogo raniji uzajamni saobraćaj, pošto je kontinuitet komercijalnih odnosa Dacije naspram drugih krajeva neosporno utvrgjen.

Veoma obilato nahogjenje makedonskih, tračkih i tasičkih novaca u Daciji dokazuju veoma živ promet robe u predrimsko doba s Egejskim morem[7]), a da je taj promet trajao i poslije rimske okupacije, to doka-

---

[1]) Patsch: „Glasnik" 1896., str. 416.

[2]) Taj kamen pripada 3. vijeku, pošto je Potaissa do Septimija Severa bila vicus od Napoca (Kološvara); istom taj car podigao je to mjesto na municip, onda na koloniju. A. pl. Domaszewski C. III str. 1382.; Jung: „Fasten" 167.

[3]) Taj natpis potječe takogjer iz 3. vijeka, jer Drobeta, koja se ovdje naziva kolonijom, god. 145. po Hr. (C. III 1581 = 8017) i valjda još u vrijeme Septimija Severa bijaše municip, kada je jedan onda otpušteni pretorijanac (E. E. IV., 893_{32}) zove Aelium. Kolonijom se naziva u C. III 1209, 1570, 1580, 8019.

[4]) Da je Salona podržavala koneksije, koje su sizale daleko na istok, to se može i drugojaije dokazati, isp. C. III 8339, 8341, 1671 = 8344, uz to A. pl Domaszewski: „Archaeol.-epigr. Mittheil." XIII., str. 132.; C. III 1987, 2006; Jung: „Römer und Romanen in den Donauländern[2]", str. 123. primj. 2. i 3.

[5]) Isp. Mommsen C. III str. 167.

[6]) Vrijeme toga spomenika ne da se tačnije odrediti, pošto se još nije moglo pronaći, kada je Porolissum steklo gradsko pravo; veoma je vjerojatno, da je to bilo prije Marka Aurela ili pod njim, pošto je onda najsjevernija od tres Daciae po mjestu dobila ime. — Na iselenje Umbriana iz Nedinuma u Porolissum ništa nas ne upućuje. Coccei ne mogu se dokazati u Nedinumu ni u Jaderi.

[7]) Jung: „Zur Geschichte der Pässe Siebenbürgens", str. 2., primj. 3.

zuju naseobine „ljudi iz Sarmizegetuse i Potaisse na ostrvima Egejskog mora (n. pr. u Samotrakama)“ [1]).

Ali Dacija nije samo s dalmatinskim pomorskim gradovima i preko Dalmacije s Dyrrhahijem, Apollonijom, Korkyrom i t. d. imala saobraćaj, nego putem iste te zemlje i s afrikanskim pokrajinama. Do toga nas dovodi u Naroni nagjeni natpis C. III 1773: *Dianae Nemore(n)s(i) sacrum. Ti. Claudius Claud[i]anus, praef(ectus) co[h(ortis)] I Bracaraugust(anorum) [e]x voto suscepto de suo.*

Kohorta, kojoj se kao zapovjednik ovdje spominje Claudianus, koji je kasnije (god. 195.) bio legat leg. V Macedonica i najposlije 197/198 namjesnik Gornje i Dônje Panonije [2]), bila je onda kod Bereczka na Ojtozu klancu [3]), a on sam potjecao je iz Rusicade kod Cirte u Numidiji [4]). Toga prefekta po tomu dakle niti su službene dužnosti, niti porodične sveze dovele u Naronu; mora dakle da ga je na prolazu put ovamo nanio. Najbliže čini se pameti, da se je on, hoteći pohoditi svoj zavičaj, ovdje ukrcao u lagju, ili da je, vraćajući se iz Rusikada, ovdje ostavio lagju [5]). Pošto je saobraćaj Dacije s Afrikom bio raznolik [6]), to će se pri geografskom položaju Dalmacije, pogodnom za taki saobraćaj, taj slučaj moći ponešto generalizovati. Zemlja biće da je i od tog transitnog prometa imala raznoliku korist.

Mnogo intenzivniji izišli su dakako odnosi izmegju obje zemlje, kada je car Trajan Daciju priutjelovio carstvu. Sad od Adrije u zlatnu zemlju ne dolaze samo trgovci i trgovačke karavane; sada je široka struja kolonista iz Dalmacije počela da struji preko Dacije.

Careva energično izvagjana namjera, da davno [7]) eksploatirane majdane u zlatnom distriktu erdeljskog rudogorja u interesu rimskih financija sistematički i što intenzivnije iscrpe, našla je u Dalmaciji, gdje se je od starine rovilo za zlatom, srebrom, bakrom i željezom, najbolje orugje. Kolika je bila dalmatinska naseoba u Daciji, to se može vidjeti iz veoma mnogobrojnih natpisa, nagjenih u Erdelju, koji se odnose na Dalmatince. Megju rudarima mora da su iseljenici iz naše provincije u zajednici sa svojim

---

[1]) Jung: „Römer und Romanen in den Donauländern [2]“, str. 126. To će vrijediti i za promet s Akvilejom i s grčkim gradovima na sjevernom žalu Ponta, n. pr. s Tyrom.

[2]) Jung: „Fasten“ 57., 61.

[3]) Jung na istom mj., str. 114., 139. U Dalmaciji ta kohorta nigda nije bila. Isp. Patsch: „X. program velike gimnazije u Sarajevu“, str. 15.

[4]) Jung na istom mj., str. 57.

[5]) Isp. Jung: „Zu Tertullians auswärtigen Beziehungen, Wiener Studien“ 1891., str. 233.: „Pri tome je Ti. Claudianus neprekidno održavao svoje afrikanske porodične sveze, kao što su i njegovoj sestri u Rusikadi postavljeni spomenici, na kojima se muž, odnosno brat s ponosom spominje“.

[6]) Jung: „Fasten“, str. 19., 99.; „Wiener Studien“ 1891., str. 233. i d.

[7]) Jung: „Fasten“, str. 158.

sunarodnicima iz Panonije preponderirali; u drugim, Dačanima otetim krajevima nasuprot biće da su prevlagjivali Azijati, Bitinjani, Galaćani, Sirci i t. d.[1]).

U svim krajevima Dalmacije, u gradovima (Colonia Claudia Aequum, sada Ćitluk kod Sinja[2]), municipium Splonum[3]) i u župnim općinama Pirustae[4]), Sardeates[5]), Castrum Plana[6]) ljudi, porodice i pojedinci, muževi i žene

---

[1]) Mommsen: „Röm. Geschichte" V[3], 203.

[2]) 1. C. III 1223 (Apulum): *D. M. Sertoriae Felicle domi Aequo, vixsit an. LX, posuit M. Vaternius Primigenius benemerenti matri.*

2. C. III 1262 (Alburnus maior): *Avilliae Pietatis domo Aeq., vix. annis XXXX, Dasa Suttinis coniug. piiss. f. c.*

3. C. III 1323 (Ampelum): *D. M. P. Celsenio Constanti, dec. col. Delmatiae Cl. Aequo, item dec. col. Daci(cae), v. a. XXX, M. O[p]ellius Adiutor (duum)vir col. Daci(cae) h. t. v. p.*

Isp. Mommsen C. III, str. 214.

[3]) C. III 1322 (isp. str. 1400.; Ampelum): *D. M. T. Aur. Aper princ(eps) adsignat[us] ex m(unicipio) Splono, vix. ann. XXX. Aur. Sattara patr. optimo p.* Isp. Mommsen C. III, str. 214. Položaj Splonuma, koji se spominje i u solunskim natpisima C. III 2026 (isp. str. 1030) i 8783 (po A. Evansu: „Archaeologia" XLIX., I. str. 44., predložena popuna toga gradskog imena u C. III 8308 [Prijepolje] posve je nepouzdana), i koji je identičan s tvrgjavom, na juriš osvojenom po Germaniku god. 9. po Hr. (Dio 56., 11.; E. Meyer: „Untersuchungen über die Schlacht in Teutoburgerwalde", str. 75. — O. Hirschfeld: „Hermes" XXV., str. 354. i d.; A. Bauer: „Archaeol.-epigraph. Mittheil." XVII., str. 144.), još nije utvrgjen. W. Tomaschek: „Mittheilungen der geographischen Gesellschaft in Wien" 1880., str. 508., za njime se povodeći Kiepert: „Formae orbis antiqui" XVII., prilog str. 5. i Evans: „Antiquarian researches in Illyricum" III., str. 12. traže ga u metalurgičkim kotarima kod Starog Majdana (sjevero-zapadno od Sanskog Mosta na Sani); Hirschfeld prenosi to mjesto na spom. mj. na megju Japodske zemlje i Liburnije, a H. Cons: „La province Romaine de Dalmatie", str. 160., primj. 1. i str. 238. i d. u dolinu Cetine. Na pošljednjega poziva se J. W. Kubitschek: „Archaeol.-epigr. Mittheil." XVI., str. 112.

[4]) C. III, str. 944. i d. C. VIII od godine 159.: .... *domus* ...., *quae est Alburno maiori vico Pirustarum inter adfines Platorem Acceptianum et Ingenuum Callisti filium.* str. 936. i d. C. VI, od godine 139. .... *de Dazio Verzonis Pirusta ex Kavieretio.* Mommsen je C. III, str. 214. iz tih bilježaka na vošćanim tablama zaključio, da je jedan dio tog ilirskog plemena zbog svog iskustva u rudokopu po caru Trajanu preseljen u dački zlatni kotar. Dalmatinska obitališta Pirušćana (isp. Mommsen C. III, str. 214., 305.; Kiepert: „Formae orbis antiqui" XVII., prilog str. 5.; Evans: „Antiquarian researches in Illyricum" III., str. 13.; Hirschfeld: „Hermes" XXV., str. 357.), tačno su odregjena konštatovanjem triju srebrnih majdana u sjevernoj Albaniji: u Fandima u predjelu Dukagina, u Bulgarima u miriditskom kraju i u brdima iznad Alessio-Lissus. U jednomu od njih bilo je i zlata. Isp. C. Jireček: „Trgovačke ceste i majdani u Srbiji i Bosni u srednjem vijeku", str. 42.; W. Tomaschek: „Mittheilungen der geographischen Gesellschaft in Wien" 1880., str. 551. Broj Pirušćana, koji su prebjegli u Daciju, mora da je bio golem, pošto je Alburnus maior (Verespatak) po njima nazivan i vicus Pirustarum (Mommsen C. III, str. 213. i d.; O. Hirschfeld: „W. Sitzungsberichte" 1874., str. 368.; Jung: „Römer und Romanen in den Donauländern", str. 107. i „Fasten", str. 162.; A. pl. Domaszewski: C. III, str. 1399.). Osim toga obitavali su oni, kako vidimo iz naznake „ex Kavieretio" i u manjim selima i trgovištima u susjedstvu Verespataka (Mommsen C. III str. 921.; Jung na spom. mj.).

[5]) C. III 1266 (Abrud-banya kod Alburnus maior): *D. M. Cassiae Peregrinae, integ[r]a[e] vix. an. XXVII, f. Bisius Scenob(arbi) Sard. coniug. b. m.* Tomaschek upoznao je s pravom na spom. mj. str. 563. na temelju obaju dalmatinskih imena čovjeka, u *Sard.* plemensko ime Sardeates. Po Pliniju n. h. III 142 bile su u toj župi 52 dekurije a pripadala je konventu Salone. Pošto je Ptolomej II 16, 18 (Σαρδιῶται) poznaje, to su oni u 2. vijeku činili jednu župnu općinu. Obitališta im još nijesu pouzdano pronagjena. Tomaschek prenosi ih u ramsku dolinu i u gornju dolinu Vrbasa (Skoplje); oko vrela Vrbasa postavlja je hipotetički Kiepert: „Formae orbis antiqui" XVII.

[6]) U C. XI 76.: (isp. Mommsen E. E. V, str. 184.) spominje se jedan Castrum Plana; možda baš iz toga mjesta potječu oba kod Alburnus maior naseljena Dalmatinca: C. III 1270 (Abrud-banya):

poslušaše taj poziv vladin; gragjani[1]) i peregrini[2]), radnici[3]) i takvi muževi, koji su već u zavičaju imali službe i dostojanstva[4]), ostaviše svoj zavičaj.

Velika većina naselila se, kako je to lako razumjeti, u zlatnom kotaru, u Ampelum (Zalatna),[5]) sjedištu rudarskih vlasti[6]), u Alburnus maior (Verespatak),[7]) gdje su bili pa su još i sada najznatniji zlatni rudokopi[8]) i u susjednim selima i trgovištima kao u Kavieretium[9]), Abrud-banay[10]), u onom mjestu, kome se je ime samo očuvalo u etnikonu Sclaies[11]), i t. d., kao i u Brucli (Nagy-Enyed)[12]), koja pri početku rimske vlasti bijaše ugledna.

Nekoji su svoja obitališta imali i u oba glavna grada provincije, u Apulumu[13]) i Sarmizegetusi[14]).

Pojedinim iseljenicima, svakako onim, koji su iz zavičaja ponijeli dosta novca, mora da je prvih pedeset godina veoma dobro bilo; oni su stekli velikog imetka i časti. Tako je baštinik onog, u 30. godini umrlog dekuriona Aequuma i Sarmizegetuse, P. Celsenius Constans-a, M. Opellius Adiutor, duumvir Sarmizegetuse[15]) imao posjeda u Ampelumu[16]) i Brucli[17]).

D. M. Planio Baezi qui et Magistro, vix. a. L, Maxima c. b. m. i C. VI (od godine 139. po Hr.): *Planius Verzonis Sclaies.* — Sclaies kaže se, da je trgovište u susjedstvu Verespataka, isp. Jung: „Fasten", str. 162.

Velik je povrh toga broj takih, u Daciji naseljenih Dalmatinaca, kojim je staro-dalmatinsko obitalište nepoznato; njihova imena, kao *Scenobarbus* (C. III 1265, isp. A. Bauer: „Archaeol.-epigr. Mittheil" XVII., str. 141., primj. 4.), *Plaetoria*, *Lavius Verzonis* (C. III 1269), *Platino Verzonis*, *Plator* (C. III 1271), *Andes* (C. III 1272), *Panes* (C. III 7821), *Panto* (C. III 7825, svi u Alburnus maior) i t. d., dokazuju pouzdano, da su rogjeni u Dalmaciji. Isp. W. Tomaschek: „Zeitschrift für die österr. Gymnasien" 1872., str. 145. i d.; 1877., str. 446.; Mommsen C. III, str. 214.; Jung: „Römer und Romanen", str. 107.

[1]) Isp. str. 668. primj. 2., str. 668. primj. 3.

[2]) Isp. str. 668. primj. 4., str. 668. primj. 5. i 6.

[3]) Isp. njihove nadgrobne spomenike u Alburnus maior s prikazima orugja C. III 1269; F. Studniczka: „Archaeol.-epigr. Mittheil." VIII., str. 41.; Jung: „Fasten", str. 161. Većinu peregrina valjaće amo pribrojiti.

[4]) Isp. *princeps adsignat[us] ex m(unicipio) Splono*, str. 668. primj. 2. (uz to Patsch: „Glasnik" 1896., str. 135. i d.) i dekurijona iz Aequuma, str. 668., primj. 2., br. 3.

[5]) Isp. str. 668., primj. 2., str. 668., primj. 3.

[6]) Jung: „Fasten", str. 159.

[7]) Isp. str. 668., primj. 2., br. 3.; str. 668., primj. 4.; str. 668., primj. 6. Isp. voščane table dolje str. 670., primj. 1.

[8]) Jung: „Fasten", str. 159.

[9]) Isp. str. 668., primj. 4.

[10]) Isp. str. 668., primj. 5. i 6.

[11]) Isp. str. 668., primj. 6.

[12]) Vidi dalje na ovoj strani.

[13]) Isp. str. 668., primj. 2., br. 1.

[14]) Isp. str. 668., primj. 2., br. 3.; Mommsen C. III uz br. 1323.

[15]) Str. 668., primj. 2., br. 3.

[16]) C. III 1323.

[17]) C. III 942, isp. str. 1014.; Jung: „Fasten", str. 160.

Uz to su se, kako se po imenima može suditi[1]), pridržavali narodnog jezika i običaja; isto tako ostali su pri poštovanju domaćih bogova. Dalmatinci i Panonci uveli su u Daciji kult boga Silvana[2]).

Velik je udarac dačke Dalmatince stigao pod Markom Aurelom; u vrijeme velikog germansko-sarmatskog rata opustošili su domaći i strani varvari, koji su preko megje provalili, rudokopne krajeve, pa i sam glavni grad zemlje, Sarmizegetusa, dospio je u opasnost[3]). Rudari moradoše bježati, pošto su svoje dragocijenosti pohranili po rovovima.

Oni se više ne vratiše, jer što je onda sakriveno, to je tek u naše doba opet izneseno na sunce. Megju ovim rudarima bilo je, kako to svjedoče imena Andueia, Anduenna, Bato, Beusas, Bradua, Dasas, Planius, Plator, Scenobarbus, Titus, Verzo[4]), veoma mnogo Dalmatinaca.

Ali time ta sveza s Dalmacijom nije prestala; iz natpisa se može konstatovati, da je, kako saobraćaj s Dalmacijom[5]) tako i doseljavanje iz Dalmacije još u drugoj polovici 2. i u prvoj polovici 3. vijeka trajalo.

C. III 1108 (Apulum): *Deo Soli Hierobolo*[6]) *Aur. Bassinus, dec. col. Aequens(is), sacerd. numinum v. s. l. m.* valjaće zbog gentilnog imena Aurelius i pošto nema pronomena, postaviti najranije u vrijeme divi fratres. Još je mlagji, iz godine 237. po Hr., C. III 1596 (isp. str. 1424., nepoznato gdje je nagjen):

I. o. m. [f]ul[gu]r. pro salute sua et suorum [M.] A[u]r. Decoratus, dec. col. Aeq., fla[m.], aedil., et M. Aur..... de[c]. col. A[e]q., quaes. v. s. l. m. Perpetuo et Corneliano cos. VIII idus Iunias[7]).

Ali ne samo radnike, male i velike zakupnike, trgovce i pazardžije dobivala je Dacija iz Dalmacije; vrlo je blizu pameti[8]), da se je i orga-

---

[1]) Isp. vošćane table I., II., III., V., VI., VIII., X., XVII. iz godina 167., 159., 162., 162., 139., 159., 164., 131.

[2]) Jung: „Römer und Romanen", str. 112., primj. 4.; Patsch: „Glasnik" 1896., str. 282.

[3]) Mommsen: C. III, str. 921. i „Röm Geschichte" V[8], str. 210.; H. Schiller: „Geschichte der röm. Kaiserzeit" I., str. 643.; Jung: „Römer und Romanen", str. 24., „Fasten", str. 159, „Zur Geschichte der Pässe Siebenbürgens", str. 6.

[4]) C. I. L. III str. 960.

[5]) Isp. gore str. 666., premj. 3.

[6]) Isp. W. Drexler: „Roschers Mythol. Lexikon" s. v. Hierobolus; F. Cumont: „Textes et monuments" I., br. 307.

[7]) Kako se vidi, stanovnici su Aequuma bili veoma prometni ljudi, kojima je drago seliti s jednog kraja na drugi; našli smo ih odmah, pošto su rimske čete uljegle u Daciju, pa ih sada opet nalazimo. Njihove se sveze prostiru i preko cijele Dalmacije od Salone (C. III 2026, isp. str. 1030., 8721.) do Senie = Senja (C. III 3016). Nekoji su stigli čak i namjesničku čast, isp. C. III 2732 (isp. str. 1035.). O položaju Aequuma naspram vojske isp. Mommsen E. E. V, str. 183.; A. pl. Domaszewski: „Rhein. Museum" 1891., str. 602. primj. 3., 1893., str. 347.; E. Ritterling: „Westdeutsche Zeitschrift" 1893., str. 106. i d. I u novo nagjenim spiscima imena iz Adamklissa navodi se jedan čovjek iz Aequuma, isp. G. Tocilesca: „Predavanje na kolonjskoj skupštini filologa", str. 198.

[8]) Isp. Jung: „Fasten", str. 163.

nizacija državne kontrole dačkog rudarstva povela za razvijenom upravom dalmatinskih rudokopa i talionica. Nalazimo u Daciji prokuratore, koji su prije djelovali u Dalmaciji. Odmah prvi prokurator, koji je pod Trajanom u dačkim rudokopima uredio radnju za rimsku državu, čini se, da je prije radio u Saloni, gdje je bilo sjedište vrhovne vlasti za dalmatinske zlatne rudokope[1]), pošto se njegova žena, takogjer libertinka, zove Salonia[2]): C. III 1312 (Ampelum): *D. M. Ulpio Aug. lib. Hermiae proc. aurariarum, cuius reliquiae ex indulgentia Aug. n. Romam latae sunt, Salonia Palestrice coniunx et Diogenes lib. benemerenti fecer. Vixit ann. LV.*

T. Claudius Xenophon, koji je bio prokurator Daciae Apulensis, postao je neposredno za tim proc. argentariarum Pannoniarum et Dalmatiarum, da se opet kao proc. Illyrici per Moesiam inf(eriorem) et Dacias tres, t. j. kao upravitelj kombinovanog dônjomezijsko-dačkog carinskog područja, vrati na Maroš i Dunav[3]).

Kao što je taj Xenophonov red u zvanjima neposredno, tako su carinske prilike i posredno obje pokrajine dovele u neki uzajamni kontakt. Obje, kako Dacija tako i Dalmacija, pripadale su velikom ilirskom carinskom području[4]); pošto je prihod cijelog toga područja jednome društvu (prije 182. pr. Hr.) predan u zakup, to je onda slijedilo, da su posve daleki carinski uredi i štacije došle jedne s drugima u saobraćaj premještanjem uredovnog osoblja, škontriranjem i t. d. Tako nahodimo službenike C. Antonija Rufa u Senii-Senju[5]) i u Tsierni (Oršovi) i Mehadiji[6]).

Karijerama oficira i činovnika izmegju provincija podržavana sveza za to manje udara za Dalmaciju u oči, jer ovdje od 70. po Hr. veće legionarne čete nijesu stalno, a pomoćne su u manjem broju garnizonirale; nema ovdje, ili je samo u malom broju bilo centurionskih postaja militia equestris i legionarnih legata, koje su u viteškom, odnosno senatorskom pravcu, dakle u karijeri ukupnog državnog činovništva, činile znamenite stepenice, koje su se tek kasnije ponekad mogle preskočiti. Tako nikoji od poznatih dosele dačkih namjesnika, koji su se inače dosta prometali po državi, nikada nije služio u Dalmaciji[7]).

---

[1]) Mommsen C. III str. 305.; Jung: „Römer und Romanen", str. 46.

[2]) Hirschfeld: „W. Sitzungsberichte" 1874., str. 368.; Jung: „Fasten" 162.

[3]) C. III 6575 = 7127 = Dessau 1421. 8042. A. pl. Domaszewski: „Archaeol.-epigr. Mittheil." XIII., str. 136., primj. 38.; Jung: „Fasten", str. 43. i 52.

[4]) Patsch: „Röm. Mittheil." 1893., str. 196.

[5]) C. III 13283.

[6]) C. III 1568; Patsch na spom. mj. str. 197. i d.

[7]) Nekadašnjemu namjesniku Dacije, S. Miniciju Faustinu (C. III 2830 = Dessau 1056, isp. „Glasnik" 1895., str. 389., br. 22.; Jung: „Fasten", str. 5., 63.) postavili su dekurijoni u Burnumu počasni spomenik; ne zna se za što.

Nasuprot bio je jedan dalmatinski legatus Augusti pro praetore, L. Iunius Rufinus Proculianus (pod Commodom), prije kao tribunus laticlavius kod leg. XIII gem. u Daciji[1]).

Isto su tako dva druga nekadašnja dačka oficira poslali prokuratori Dalmacije, tribun leg. XIII gem.: T. Aurelius Calpurnianus Apollonides[2]) i praefectus cohortis Ityraeorum L. Valerius....[3]) a jedan, primus pilus leg. V Macedonica, L. Artorius Iustus, postao je procurator centenarius provinciae Liburniae iure gladi[4]).

Čitave dačke vojničke čete nijesu nikada došle u Dalmaciju. Obratno je bivalo; vojnički odjeli, koji su garnizonirali u Dalmaciji, premještani su u Daciju, ali ne neposredno, nego su kao ala I Tungrorum Frontoniana[5]) najprije na duže vrijeme dolazile u Panoniju, da onda nasele svoje kvartire u Erdelju.

Nego pošto je već onda bio uveden red mjesne konskripcije, bila je dalmatinska momčad već izumrla, a na njeno mjesto došli su pripadnici drugih provincija. To isto u još višoj mjeri vrijedi za coh. III Delmatarum miliaria equitata civium Romanorum pia fidelis[6]), pošto taj odjel nikad nije garnizonirao u onoj zemlji, po kojoj je nazvan, te dakle od Dalmacije ništa nije imao, već ime.

Pojedini Dalmatinci nahode se nasuprot u leg. XIII gem., koja nikad nije bila kod nas:

1. C. III 1200 (Apulum): *D. M.... Ser(gia) Victor Iad(ere), eques leg(ionis) XIII g(eminae)....*[7]).

2. Pais 1163 = Dessau 2638 (Aquileia): *T. Statius P. f. Serg. Marrax prim(us) pil(us) leg(ionis) XIII geminae, donatus torquib(us) armillis phaleris hasta pura bis coron[is] aureis quin[que].* Po imenu Statius može se suditi, da primus pilus potječe iz Risinium-Risano, gdje je gens Statia imala uglednu ulogu[8]). Kao što je Marrax valjda u dačkom ratu pod Domicijanom[9]), tako je jedan drugi član iste familije po Trajanu povodom dačkih pobjeda dekoriran:

---

[1]) Jung: „Fasten", str. 66., br. 9.; W. Liebenam: „Forschungen zur Verwaltungsgeschichte" I., str. 163.

[2]) Jung: „Fasten", str. 66. i d., br. 10.

[3]) C. III 8716; Jung na spom. mj. str. 83., br. 11., str. 120. Ipak dopuna *proc. Aug. p[rov. Dalmatiae]* nije pouzdana, ona se osniva samo na nahodištu, Saloni.

[4]) C. III 1919, isp. str. 1030., br. 8513., 12813 = Dessau 2770; Jung: „Fasten", str. 91., br. 10. Isti se muž spominje i 12791; pošto oba natpisa, koja pripadaju raznom vremenu, potječu iz jednoga mjesta, Podstrana—Pituntinum (kod Salone), a to mjesto nije u njegovom uredovnom području, to će biti, da je otuda rodom.

[5]) C. Cichorius, Pauly-Wissowa R. E. s. v. ala, str. 1267. i d.; Jung: „Fasten", str. 111. i d.

[6]) Jung: „Fasten", str. 117. i d.

[7]) Nema u Mommsena E. E. V., str. 183.

[8]) Jung: „Fasten", str. 88., br. 2., str. 97.

[9]) Car, koji je redove podario, nije naznačen, bijaše dakle damnatae memoriae.

C. III 6359 (isp. str. 1491): *C. Statius C. f. Serg(ia) Celsus evoc(atus) Aug(usti) donis donatus bis corona aurea torquibus phaleris armillis ob triumphos belli Dacici ab imp(eratore) Caesare Nerva Traiano Aug(usto) Germ(anico) Dacico Parthico optimo, (centurio) leg(ionis) VII geminae in Hispania t(estamento) p(oni) i(ussit) et epulo dedicavit.*

Neki drug T. Statia Marrax-a biće na natpisu iz Narone C. III 8438 = Dessau 2579[1]) spomenuti vojnik italskog podrijetla, koji je zbog svoje hrabrosti od vojnika leg. XIII gem. promaknut na centuriona u Dalmaciji stacionirane[2]) kohorte I Campana:

....? *Front]o Arimin(o), mil. leg. XIII donat(us) torq(uibus) armil(lis) phal(eris) et (centurio) coh(ortis) I Camp(anae)*[3]), *an(norum) LX, t(estamento) f(ieri) i(ussit). Posidonius et Prunicus (= Phrynichus) li(berti) posuer(unt) et ali ne(mini). H(ic) s(itus) e(st).* Karakteristično je, da se i ovdje car ne spominje.

I tako vidimo, da su se bojevi na Dunavu, koji su odlučivali o sudbini države, i u našoj mirnoj provinciji osjećali, pod Vespasijanom po premeštanju legija od Krke i Cetine na mezijsku Dunavsku obalu[4]), pod Domicijanom i Trajanom doduše samo po životnoj sudbini nekojih domaćih sinova, a pod Markom Aurelom bilo je kao da će svu zemlju potegnuti u svoju zatornu vijavicu. Ne samo što se glavni grad zemlje mora iznova utvrditi, u velikoj ratnoj nevolji vidi se car još prinuždeni, da u Dalmaciji na silu kupi novake:

Vita Marci 21, 7: *Latrones etiam Dalmatiae atque Dardaniae milites fecit*[5]).

---

[1]) Jung: „Fasten", str. 116.

[2]) Patsch: „X. godišnji izvještaj velike gimnazije u Sarajevu", str. 16. i d.

[3]) Mjesto predložene riječi *Camp(estris)* čitam ja *Camp(ana)* po solunskom natpisu C. III 8693, gdje se očevidno ista kohorta misli.

[4]) Mommsen: „Röm. Geschichte" V[3], str. 200.

[5]) Oni su doduše uvršteni u obje, u ono doba na novo osnovane legije II i III Italica, ili, kako su se onda još zvale, II Pia et III Concordia; te legije nahodimo najprije u tom kotaru novačenja, u Saloni. Isp. Mommsen: „Röm. Geschichte" V[3], str. 212. (isp. str. 228.): „Unatoč financijskoj nevolji sastavljene su naročito od ilirske momčadi, pri kojoj je istina gdjekoji razbojnik učinjen braniteljem domovine, dvije nove legije, i kako je već prije rečeno (str. 147. i 181.), pojačana je dosele neznatna megjaška straža tih obiju provincija (Raetije i Norika) novim legijonarnim okolima iz Regensburga i Ennsa.

Налазиште осинца (азбеста) код Халиловаца у котару Сански мост.

Приопћио

Иван Гример.

Мално село Халиловци или Алиловци лежи у продолу горњег тока ријечице Јапре, која код села Благаја увире у ријеку Сану.

Године 1894. нашао се у близини Халиловаца на посједу Мухамед-аге Пашалића тик уз селиште, звано Гавриловићи[1]) минерал, налик на азбест.

Како у Босни и Херцеговини осинац није предмет рударског регала, то га може власник земљишта, гдје се налази, копати по својој вољи.

Овим правом послужио се Мухамед-ага Пашалић, али ипак минуше — ма да је проведена анализа нађеног азбеста дала врло повољан резултат, — пуне двије године, прије него што се почео копати овај минерал. Тому бијаше узрок у несташици довољних новчаних средстава.

Тек у новије доба испало је Пашалићу за руком, да за копање овог осинца заинтересује неку бечку кућу.

Кад сам ове године почетком августа дошао у Халиловце, нађох гдје тринаест радника под управом стручњачко-наображеног надзорника копају азбест.

О геолошким приликама околице Халиловаца могу да наведем на основу доста мањкавих помагала ово: Почевши од села Јапра-Будимлић пружа се низ ријечицу Јапру палеозојски шкриљевац, уз ову ријечицу пак све до изнад Халиловаца верфенски шкриљевас. Бабишница-планина и Црни Врх састављени су од триадичког вапненца. Путем, који води из Халиловаца у Гавриловиће, пролазимо искључиво кроз верфенски шкриљевац.

Оно мјесто, гдје се код Гавриловића копа азбест, бијаше, кад сам ондје био, налик на велику јаму, из које се вади глина. У обронак брда усјекоше просјек, широк какових 25 метара а висок до 15 метара. Овдје ископани материјал сачињавају растворине (детритуси) верфенског

[1]) Специјална карта зове ово мјесто погрјешно „Гауровић“.

повора све до рта плојке; зјало тулчево, изнад кога су двије рупе за клинце, има премјер од 22 *mm.*

Лијеп, ловорову листу сличан копљани шиљак од црно-зелено патинираног бронца, *слика 3.*, $^2/_3$ нар. вел., потјече из Градине код Бастаха (испостава Дôњи Унац, котар петровачки). Тулац је одломљен, рупице за клинце непосредно су испод плојке. Дужина копља износи 153 *mm*, плојке 145 *mm.*

У *слици 4.*, $^1/_2$ нар. вел., приказани бронцани срп потјече из једног насутог бедема, названог Градина, код мјеста Бобољуске у подручју

Слика 4.

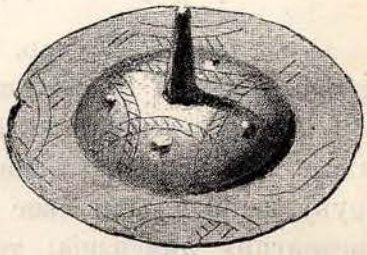

Слика 5.

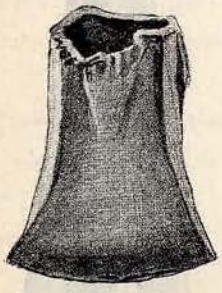

Слика 6.

испоставе дôњо-уначке, котара петровачког. По облику подоба једноме од типа из складишта, нађеног код Шумеца близу Подзвизда у цазинском котару[1]). Осим тог бронцаног српа нађен је клипић, који је постао при провртању каменитог бата од серпентина.

Пригодом потраживања за складиштем, нађеним год. 1882. у Крехином Грацу у мостарском котару[2]), пошло је за руком, при једном тамошњем сељаку набавити два комада за земаљски музеј. Један од тих објеката, *слика 6.*, $^1/_2$ нар. вел., дôњи је фрагменат једног бронцаног шупљег келта, други је, *слика 5.*, $^1/_2$ нар. вел., од бронцаног тенећета кован тутулус с доље насађеним ушицама, на горњој површини украшен усаваћеним тракастим мотивом; премјер = 92 *mm.*

Складиште нађено у сјеверној Босни.

У прољећу 1896. отргла је вода пригодом поплаве Саве недалеко села Мачковца у котару градишком комад ливаде, па је том приликом

[1]) „Wissenschaftl. Mittheil. aus Bosnien und der Hercegovina", I. св., стр. 36., сл. 7. Беч 1893.

[2]) „Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale". Ново издање. XIV. год. Беч 1888. — Др. М. Мух (Much): „Der Bronzeschatz von Krehin-Gradac in der Hercegovina", стр. 7.

у разрованој земљи на двор изишло више бронцева, које су сељаци реченог мјеста покупили. Котарски предстојник у бос. Градишки, г. Барон спремио их је земаљском музеју. Укупни нахођај састоји од 12 интактних објеката и 10 уломака. Предмети инвентара тога нахођаја набројени су ево овдје:

1. Бронцана сјекира с рупом за топориште, талијански тип, дужина 18·5 *ст*, ширина оштрице 5 *ст*, премјер елиптичке рупе за топориште 4 *ст* и 2·7 *ст*. Љевени је тај комад нечист и оштећен, швови од љевања нијесу очишћени. *Табла* уз текст *I.*, *слика 1.*, $^2/_3$ нар. вел.

2. Уломак те руке.

3. Бронцани шупљи келт, гладак, неукрашен, ушица одломљена; дужина 13 *ст*, ширина оштрице 4·7 *ст*, премјер елиптичког тулца 3·4 и 3 *ст*. Та се је справа употребљавала и без ушице, како то доказује рупица испод тулчевог окрајка, пробушена за чавао; *слика 2.* на *табли*, $^2/_3$ нар. вел.

4. Бронцани шупљи келт угарског облика, одломљене ушице и посвема истрошене оштрице; дужина 12·2 *ст*, ширина оштрице 5 *ст*, премјер елептичког тулца 3·3 и 2·7 *ст; слика 3.* на *табли*, $^2/_3$ нар. вел.

5. Бронцани шупљи келт угарског облика, при окрајку тулца орућен; дужина 14·2 *ст*, ширина оштрице 4·7 *ст*, премјер елептичког тулца 3·5 и 2·6 *ст; слика 4.* на *табли*, $^2/_3$ нар. вел.

6. Бронцани шупљи келт угарског облика; оштрица је обијена; дужина 7·7 *ст*, ширина оштрице 3·6 *ст*, премјер тулца 2 и 2·5 *ст; слика 5.* на *табли*, $^2/_3$ нар. вел.

7. Два бронцана српа, један с криластим наставком на спољашњем окрајку оштрице, други без таког; *слика 6.* и *7.* на *табли*, $^2/_3$ нар. вел.

8. 2 фрагмента бронцаног српа.

9. Фрагменат бронцаног копљаног шиљка.

10. Гривна, кована од бронцаног тенећета, у пресјеку стрехаста; премјер 8·5 *ст*, *слика 13.* на *табли*, $^2/_3$ нар. вел.

11. Гривна од бронцаног тенећета, отворена, линеарно гравирана, у пресјеку неправилна, јер је на крајевима чекићем дотјеривано, премјер 8·8 *ст; слика 9.* на *табли*, $^2/_3$ нар. вел.

12. Гривна од љевеног бронца, отворена, линеарно гравирана; у пресјеку на облик кружног сегмента; премјер 8·4 *ст; слика 10.* на *табли*, $^2/_3$ нар. вел.

13. Два фрагмента такве гривне, *слика 11.* на *табли*, $^2/_3$ нар. вел.

14. Гривна од љевеног бронца, којој крајеви захватају један преко другог, гравирана, правокутна у пресјеку; *слика 8.* на *табли*, $^2/_3$ нар. вел.

15. Гривна од криво тордиране бронцане жице, на једном крају усукана; премјер 6·6 *ст*, *слика 12.* на *табли*, $^2/_3$ нар. вел.

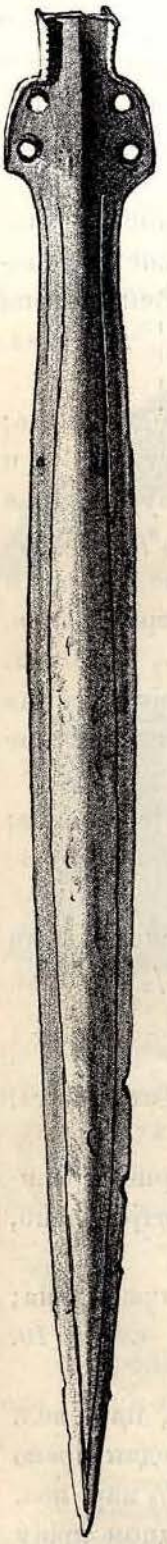

Слика 7.

16. Два комада бронцане жице, један с кривом торсијом.

По многобројним оштећеним и недовршеним комадима излази вјероватно, да је то складиште бронцева, одређених да се стале.

Што се тиче времена, из кога потјече наш нахоћај, то налазимо, да га ваља прибројити чистом бронцаном времену; јер то, што су нађене двије сјекире с рупама за топориште (ascie ad occhio), које за јужну Европу припадају искључиво првом жељезном времену, не може укупни карактер складишта у толико мијењати, јер оно потјече од савске линије, а грос објеката репрезентира чисте облике бронцаног доба.

Бронцани мач из Бузије код Бјелаја.

Комад што га овдје мислим описати, нађен је пригодом једне цестоградње недалеко мјеста Бузије у котару петровачком, а господин инжинирски пристав Ф. Непомуцки даровао га је збиркама земаљског музеја. Он има ове димензије: дужина 49·6 *cm*, дужина балчака 5·5 *cm*, дужина оштрице 44 *cm*, ширина оштрице 3·5 *cm*, ширина балчака горе 2·2 *cm*, ширина балчака доље 4·5 *cm*. Тежак је 528·6 грама. Јаким поворомпо средини удебљана, у пресјеку стрехаста оштрица утегнута је спрам дољег краја.

У дољем су крају четири рупе за балчакове зглавке. Патина је подједнака и црна. Сличан бронцани мач[1]) налази се већ са „Радаљске аде у Дрини“ у прехисторичкој збирци земаљског музеја. Тип је проширен од Грчке до Скандинавије и припада времену пријелаза из новије бронцане културе у прво жељезно доба. *Слика 7.* приказује тај мач у $^1/_2$ нар. вел.

За Босну нов облик фибуле из старијег жељезног доба.

Рукотвор, о коме је овдје ријеч, ископан је пригодом градње жељезничке штације у Бабину-потоку, котар јајачки по радницима год. 1894., а господин Ото

[1]) „Wissenschaftl. Mittheil. aus Bosnien und der Hercegovina“, I. св., стр. 317. Беч 1893, К. Херман (Hörmann): „Ein Bronzeschwert aus der Drina“.

Каут, чиновник бос.-херц. државне жељезнице, спремио га је земаљском музеју. Да ли је то гробни инвентар или појединн останак, то се на жалост више није могло пронаћи. Фибула, *слика 8.*, $^1/_2$ нар. вел., двопетљаста је облучаста фибула с троугластом ношком, а од основног се типа разликује оригиналним украсом стременке. Начињена је од комада бронцане жице, која је на једном крају искована у ножну плојку, а на другоме истегнута у језичац. Декорација ножне плојке састоји од једне, насред трокутова поља исковане, усаваћеном кружницом од тачака окружене гуке, и од два реда исковаиих дугмета дуж трокутних кракова. Стременка је малим насађеним зрнцима кврrасто рашчлањена[1]); у размацима између кврга има петљица од бронцане жице, о којима висе ланчићи од истог материјала, које су, аналогно извјесним фибулама старијег жељезног доба, ваљда служили за причвршћивање привјесака.

Слика 8.

[1]) Сакен (Sacken): „Das Gräberfeld von Hallstatt". Беч 1868. Таб. XIII., сл. 11., таб. XIV. сл. 15., 16. и 17., таб. XV., сл. 1.

Književnost. — Књижевност.

* Upravo je izašla peta sveska našeg izdanja **„Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina“**.

Po biranoj sadržini i ukusnoj opremi lijepo pristaje ova sveska uz svoje četiri predšasnice, koje redom ugledaše svijet u godinama 1893., 1894., 1895. i 1896. Tekst je ukrašen sa 454 slike i 78 tabli u savršeno majstorskoj izradbi. Razdijeljena je kao i prijašnje sveske na tri dijela: prvi je namijenjen arheologiji i povijesti (str. 1. do 362.), drugi nauci o narodu (str. 363.—450.) a treći prirodnim strukama. Mi tu nalazimo rasprave i bilješke naših stalnih saradnika o znanstvenim radovima našeg muzeja u godinama 1895. i 1896., ali nam radosno valja zabilježiti, da naš rad iz godine u godinu u sve to većoj mjeri privlači u naše kolo i stručnjake drugijeh naroda. Tako priložiše za petu svesku rasprave i studije ova gospoda:

Dr. Günther vitez Beck-Mannagetta, kustos c. kr. dvorskog muzeja u Beču, raspravu o flori livanjskog polja i Troglava;

Ljudevit Ganglbauer, kustos na istom muzeju, članak o novim vrstama Pselaphida u Bosni i Hercegovini;

Ernest vitez Dombrowski, odulji izvještaj o ptičijem svijetu sjevero-zapadnog dijela kraljevine Srbije;

Profesor Roman Gutwiński iz Podgoraca u Galiciji, raspravu o algama u Bosni i Hercegovini;

A. Schultze iz Detmolda u Njemačkoj, izvještaj o nekim novim koleopterima iz zemalja balkanskog poluostrva;

Dr. Ivan N. Woldřich, sveučilišni profesor u Pragu, raspravu o fauni kičmenjaka iz ripačkih sojenica i

Dr. A. Weisbach, štopski nadliječnik, antropološku studiju o lubanjama iz prehistorijskih gromila na Glasincu.

Istaknućemo ovdje dvije opsežne antropološke rasprave Dr. Leop. Glücka, primarnog liječnika u Sarajevu o Ciganima u Bosni i Hercegovini i o Arnautima, nadalje bilješku Dr. Julija viteza Schlossera o jednom srednje-vjekovnom jevrejskom rukopisu vjerskog značenja („Haggadah“), kojeg je sretnim slučajem prije nekoliko godina kupio naš muzej od jedne sarajevske španjolske porodice. Ovaj bogato ilustrovani kodeks izdaće se u brzo u cjelini ko separatna publikacija. Značajna je takogjer rasprava Dr. M. Hoernesa o jednom predrimskom nadgrobnom spomeniku, koji se našao na jednom ostrvu u rijeci Uni kraj sela Ripča u blizini Bihaća.

I ova sveska služi uredniku „Wissenschaftliche Mittheilungen“, g. Dr. M. Hoernesu, oduševljenu prijatelju našeg rada i nastojanja i priznatomu stručnjaku na polju arheologije na čast, pa mu i mi prinosimo na ovomu uspjehu njegovog brižljivog i

marljivog rada naše iskrene čestitke sa željom, da i VI. sveska, koja je već unišla u štampu, doskora ugleda svijet.

I peta sveska predana je u komisiju knjižari Karla Gerolda sin u Beču. Štampa Adolfa Holzhausena u Beču. Cijena je pete sveske, kao i prijašnjih 10 for.

„Das christliche Element in der topographischen Nomenclatur der Balkanländer." Von Dr. Constantin Jireček. Wien 1897. In Commission bei Carl Gerold's Sohn.

У „Sitzungsbericht"-има бечке академије (свез. CXXXVI. разреда филолошкохисторијскога) објелоданио је врло заслужни учењак за прошлост јужнога Словјенства, а наосеб Бугара, професор др. К. Јиречек занимљиву расправу под насловом: Хришћански елеменат у топографској номенклатури балканских земаља. У главноме, осим увода, распада се читава расправа на два дијела. Први расправља о насеобинама са светачким именима, а други о пријеносу мјеснога назива по легендама светаца. У додатку су имена бугарских мјеста код Мануела Охилеса; географско назив̀ље у познатоме апокрифном дјелцу: Визија пророка Исаије, те напокон: Sirmium и civitas Sancti Demetrii.

Познато је, да су имена мјеста, градова, околиша и т. д. врло шаролика постања, но учени се писац бави само оним мјестима, што добише називе по којем свецу или светици.

Хисторику се најприје намеће питање, нијесу ли таква мјеста укупно нове насеобине средњега вијека? Но многобројни примјери јасно свједоче, да су врло старе општине, често и велики градови, добили ново име по којем свецу, те се из самога назива не може под нипошто закључити, када је који град или општина заснована и утемељена. Два су пута, на којима стара имена уступаху новом називу. Често се име промијенило одмах, чим је хришћанство ухватило чвршћег корена, поглавито ако се град звао по којем поганском божанству. Или је мало помало светитељ најглавније цркве истискивао старо име те га коначно сасвим потиснуо. За први нам примјер могу послужити особито градови, што су носили име Аполона и Афродите. Аполонија у Битинији зваше се у VII. в. „Теотокиана", а Афродисиас у Карији „Стауропо̀лис" (Криж, Крижевац). Римски Sirmium спомиње се још код Византинаца као Σίρμιον, Σέρμιον; код Славена као град Срјам (по буг. изговору). У касније се доба протегну име града на читав оближњи околиш, шго га и сада зовемо Сријемом. Нови град, што се подигао на рушевинама старога римскога, прозван је по цркви св. Димитрија „civitas Sancti Demetrii", а у домаћим споменицима XV. в. Димитровци, Дмитровци, данашња Митровица.

За мјеста са светачким именима — вели учени хисторик — на балканском полуострву нужно је доказати, да ли спадају у вријеме прије силних преврата након смрти цара Маурицијa (602.), или не. С овом добом започиње за источно римско царство прави средњи вијек, колико у политичкој повјести, толико и у литерарној те у етнографији. Славени се смјестише на балканском полуотоку у вријеме Фокаса и Хераклија, те у то вријеме и ишчезну велик дио старога мјеснога назив̀ља. Но и у томе влада ипак неко мјерило. Градови и појединa мјеста са светачким именима обичнија су у старим хришћанским крајевима, до којих су таласи поганства слабије допирали, него ли у касније покрштеним славенским земљама. У крајевима, што

су постанком романски, албанешки, грчки чешће се с таким именима сусрећемо, него ли у земљама чисто хрватским, српским и бугарским. С истога разлога обичнија су така имена по свим приморским околишима од Истре па десно све до задњих огранака Балкана, него ли у нутрашњости, у Босни, Србији или Бугарској. Прелазна је тачка Маћедонија. Из тога се дакако не може поднипошто закључити, да се је хришћанство с мањим жаром ширило на Дунаву и у земљама с његовим притоцима. Ова је врста имена била обичајна у становитој историјској периоди, у првим вијековима хришћанства, па је такова називља било и у нутрашњости прије великих превrата VII. вијека. А када се хришћанство и по славенским крајевима од IX. вијека напријед стало ширити, не бијаше више називање мјеста по свецима обичајно. Зато и имаде тако оскудан број тога назива по унутрашњим крајевима. Најмање их је у Босни, док нам опет Далмација у томе погледу даје најшаровитију слику. Још године 839. спомиње се мјесто Sancti Martini curtis у једноме уговору између дужда Петра Традоника са хрватским кнезом Мојславом. Позната су та имена са почетним слогом Сут — Су из тал. Santo, San (уз Сут — и Ст.). Такова имена сижу чак у XII. в. Ево их неколико познатијих. Сутвид (S. Vitus), Сутјурај (Сутђурађ), Сустипан, Сутпетар; Сутвара у жупи Грбаљ код Котора (S. Barbara), света Вара (Варин дан, варице). Писац броји овамо и Суторину, узано земљиште гдје Херцеговина сиже до мора код Новога. Тај назив да је настао од св. Ирена, па за аналогију доваћа назив грчкога оточића ἡ Σαντορήνη, тал. Santorin. Како је то год умна комбинација а присподоба са грчким именом сасвим јасна, ипак се не можемо да загријемо за тај тумач. Ми бисмо волјели помишљати на славенско име као Торине, Торови те придједлог съ. Исто нам је тако невјероватно тумачење познатога кланца Суторман из Сутроман, свети Роман, бар се са гласовним законима не може довести у склад. Даље су имена као: Сутоморе, Стоморија (Sancta Maria). Овдје бисмо могли напоменути Стоморина, у котару сарајевском, те рећи, да је и то једнако S. Maria. У Истри су „стоморине“ дани између велике и мале госпе, дакле неоспориво у свези са именом Богородичиним. Како је то готово једини примјер, да је мјесто у Босни названо по свецу, волјели бисмо и то растумачити из слав. корена. „Стоборине“ се зове мјесто, ограђено запиљеним даскама, по својој прилици изнајприје боровим. Не би ли се дало рећи аналогно Стоморине, Стоморина мјесто, ограђено ороиковом оградом? — То је дакако тек нагађање, а слободно с наше стране тумачити то мјесто и из S. Maria. Када смо већ код Босне, напоменућемо село у котару вишеградском „Блаж“. По својој прилици ће то бити из S. Blasius, јер народ по Босни и данас зове тога свеца св. Блаж (Код Дубровчана Влахо). Што се у листинама босанским зове Власиј (Власин дан) биће само обична творба писарева из Blasius — Власиј. Како писац градину Павловац код Праче не доваћа у свезу са св. Павлом, него са знаменитим великашем Павлом Раденовићем, тако не бисмо нити име „Марина глава“ довели у свезу са collis st. Mariae, него ће то бити новија творба, а око тога имена се зацијело овила какова прича. Тако ће исто бити и с именом Варвара код Прозора. Да је у Босни тако мало имена са светачким називљем, уз главни разлог навађа учени писац и премоћ патаренства, а познато је, да патарени нијесу признавали светачкога чина. Понешто је допринијело без сумње и мухамеданство. Но за то наши крајеви обилују красним и бујним народним називљем.

По српским се крајевима сачувало више такова назива. Понајприје су имена манастира, но има и других. Тако на прилику Митровица у Старој Србији; у срезу

ужичком Ариље (Аријев дан), st. Achilleus, надаље село Петковача, Остатија (Јевстатиј), Јелења, Јовање и т. д.

У Црној Гори: Ћекла, Ћеклићи (св. Текла). У Маћедонији је број дакако пуно обилнији. Да напоменемо само једно: Свети Врач (Врачи, Врачево, Врачеве) — тако зову св. Кузму и Дамјана. У Бугарској се напротив светачким именима зову само самостани и цркве. Обични су називи „черковишта“ и „оброчишта“ (ср. Црквине у травничком пољу, Црквице, село крај Зенице). Да Османлије нијесу затирали називља по свецима, доказ је што многа мјеста по Албанији и по источним крајевима тако зову сами Мухамедовци.

Тиват у Боки Которској (Theudo, Teudo, latus Tineti) сваћа госп. писац на имена као св. Theodorus, Theodisius, Theodotus. Не крије ли се у томе имену илирско поријетло? Δ

Različito. — Различито.

Zaručni i vjenčani običaji u općini bogomoljskoj [1]) na ostrvu Hvaru.

Danas već mnogi lijepi starinski običaji iščeznuše, a mnogi drugi postepeno iščezavaju. Odista je grjehota, što nam se nijesu barem na papiru sačuvali. Mnoge je do duše marljiva ruka zabilježila, ali dosta ih još čeka da ih se sjeti koji prijatelj narodne prosvjete. Ostajući pri onomu, što kazah u članku: „Koledanje uoči mladoga ljeta na ostrvu Hvaru[2]), na ime, da se iz običaja nekoga naroda može najbolje upoznati njegova duša, njegovo srce i njegova ćud, priopćiću neke karakteristične zaručne i vjenčane običaje, koji se dobrim dijelom još do danas održaše u općini bogomoljskoj na ostrvu Hvaru. Ove bi, bez sumnje, za kakovih desetak godina, a možda i prije, bilo sasvim teško iznijeti na svijetlo tačno i savjesno, jer postepeno, kako rekosmo, iščezavaju pred licem moderne prosvjete.

Neki sedamdesetgodišnji starac pripovijedao mi je potanko razne zaručne i vjenčane običaje i više drugih sitnica, koje ću ovdje zabilježiti. Pored toga imadoh i sam priliku vidjeti dobar dio onoga, što iznosim u ovome članku.

Zaruke.

U viših i otmenijih krugova danas se pored ostalih dobrih svojstava djevojke, pazi i na miraz, dok u seljaka zamjenjuje miraz fizični razvoj djevojke i njezino dobro zdravlje, bez kojega ne bi bila sposobna da obavlja kućne i poljske poslove. U neku ruku, kako no se kaže dosta pohvalno; jer ako ništa drugo, a to barem, jer se od zdrava zdravo ragja — i mi zbilja vidimo, da megju seljacima nijesu tako duboko bacile klice neke stanovite bolesti kao kod gragjana. U općini bogomoljskoj, kao uopće na ostrvu Hvaru, kod seljana dakako osobito se pazi na to, da li je djevojka zdrava i razvijena. Koja nije takova, za nju se može čuti kako govore: „Ča će, ako ni za u brime, a iskuhat i poć u pašu i napojit živo more i dite.“ Osobito se pazi još i na to, da li joj je majka prava domaćica, ili kako bi naši seljani rekli: „žena od fameje“ [3]). Ako imade sestara, pazi se takogjer i na njih, kakove su: da li su radišne i poslušne, jer po njima sude i djevojku za udaju. I naši seljani znadu često reći: „Gledaj mater, pak vazmi ćer“. Opet uza sva dobra svojstva, ako je slučajno ne prate najpovoljniji glasi o njenom djevojačkom poštenju, ona već nije prava djevojka i sasvim se rijetko dogagja, da takovu uzme čestit momak. Istina je, što pjesnici kažu, na ime da je ljubav slijepa, pa bi se po tomu moralo često dogoditi, da koji momak uzme koju djevojku,

[1]) Mjesto Bogomolje.

[2]) „Glasnik zem. muzeja“, god. 1896., str. 524.—529.

[3]) Od fameje = od soja.

a da joj i ne gleda kroz prste. Kad bi po svojoj mogli raditi, jamačno bi bilo više takovih, ali valja pamtiti, da momak zaručuje djevojku u strogom dogovoru sa svojim roditeljima, a ako hoće da obratno radi, tada mu je njihova kuća zatvorena. Lijepo je do duše, kad si je on sam izabere i kad su mu roditelji zadovoljni, ali se često dogodi, da mu je oni sami izaberu, a on, ako ne će da upadne u domaće neprilike, mora da se bezuvjetno pokori njihovom izboru. U ovakovom slučaju, ako sin ne može da se nagodi sa svojim roditeljima, biva da on usprkos uzme djevojku, koju ljubi, te ide s njom stanovati izvan očinske kuće ili je vodi u Ameriku, ili naprosto on sam otigje u svijet, razjaren zbog porušenih svojih osnova, a s druge strane opet ne će da radi protiv volje i želje svojih roditelja. U ostalom mnogo su češći slučajevi, da se megjusobno nagode.

Ja sam već u članku „Koledanje uoči mladoga ljeta na Hvaru“ zabilježio, da momak uhvati priliku koledanja, da stupi u kuću one, koju ljubi i da joj od te večeri postane stalnim pohodnikom. Uoči mladoga ljeta, na Silvestrovo, obično su i zaruke, dakle poslije godine dana, a kroz to vrijeme, kako kazah u pomenutom članku, mladić kuša djevojku kao jednostavni njezin ljubavnik. Jednom se jako na to pazilo, ali već danas, ako i rijetko, imade slučajeva da se zaruke obavljaju i drugih dana. Pitaće kogod, za što se baš na Silvesterovo moraju obaviti zaruke. Na to pitanje ne mogah dobiti stalna odgovora, ali razabrah, da bi to moglo biti s toga, držeći se narodnoga vjerovanja, da mladi zaljubljenici već novom godinom budu novi ljudi, jer ih imade, koji tvrde, da se zadnjega dana godine valja ostaviti onoga, čega se je ostaviti, a započeti ono, čega se je prihvatiti. Ovdje naime naš narod misli na dobro i na zlo.

Mladić ide na zaruke sa svojim ocem, a ako ga nema, onda ga prati koji od njegove braće. Ako pak ni ove nema, tada odabere jednoga muškarca od rodbine, i to jednoga od starijih i uglednijih. Ne može se ni pomisliti da bi zašli u djevojčinu kuću praznih ruku, jer bi to bila gotova sramota, kad se pomisli, da se odmah poslije zaruka govori po cijelom selu, ponajviše u ženskim krugovima o darovima, što joj ih darovaše i o njihovoj cijeni. Oni ponesu sa sobom stegno ovnujskog mesa, bocu dobroga vina, te u jednoj kutiji koji osobiti dar, a taj je fina svilena marama ili koji ures od zlata. Ili jedno ili drugo uvijek je združeno s prstenom, kojim će je momak zaručiti. Djevojčina čeljad, pa i ona sama imadu toga dana pune ruke posla, da urede kuću i da pripreme dobru i obilnu večeru, kojoj učestvuju ukućani djevojke i njezin zaručnik sa svojim pratiocem. Rijetko će još koga pozvati, jer se za večerom raspravlja samo o domaćim stvarima i o budućem živovanju mladoga para. Poslije večere obavljaju se zaruke i to tako, da otac zaručnikov pristupi k djevojci te joj kaže, što inače već ona znade, za što je došao sa sinom; onda uzme prsten iz kutije, koja leži na stolu, te joj ga on sam natakne na prst, za tim joj ozbiljno kaže: „Spomeni se (drži na pameti), ko ti je dao ovaj prsten“. Tim riječima hoće da joj pokaže svoju moć kao otac onoga, koji će joj biti mužem. Poslije tih očevih riječi momak izagje na kućni prag i tu izbaci nekoliko hitaca iz kubure ili pištolje, i to je znak da su zaruke obavljene. Poslije toga čina ustanove, kada će im biti prvo navješćenje s oltara, ili kako na ostrvu kažu „pronuncija“ ili još „proluncija“, koje je nekoć moralo biti samo na dan „Gospe od Ružarija“ (sv. Čislo) mjeseca oktobra. Danas su u pomenutoj općini sasvim rijetki slučajevi, da bi navješćenje bilo kojeg drugog dana. Ipak ih imade, a po tome se dade ustanoviti, kako i taj običaj postepeno iščezava. Vjenčanje pak slijedi odmah u prvu subotu poslije trećeg navješćenja. I ovdje su sasvim rijetki slučajevi, da bi se ono obavilo kojeg drugog dana.

Mnogo se gleda vjenčanog dana na svatove, ili kako ih na ostrvu zovu „svaća“. Po broju svatova cijeni se i sjaj pirovanja. Čim imade više, tim se pirovanju daje veća cijena, a po selu se o tomu na sva usta govori, koliko ih imade i koji su. Poslije večere, megju ostalim stvarima, ustanove odmah, koga će zvati u svatove, ili kako na ostrvu kažu „na pir“. Ustanove na ime, koje će i koliko ih pozvati zaručnik, a koje opeta zaručnica.

Pošto su sve to udesili, u kasnu noć zaručnik i njegov otac oproste se s ukućanima zaručnice.

Odnošaji izmegju zaručnika do vjenčanja.

Do zaruka mladić je zalazio u kuću djevojke više kao domaći prijatelj, nego li kao njezin ljubavnik, barem za njezine roditelje, dok sada zalazi kao zaručnik, te se sa svojom dragom razgovara na po se o vlastitim stvarima, ali je obično njihovom razgovoru prisutna djevojčina majka, baka ili koja sestra. Muškarci se u to ne pačaju. Bilo da je majka, baka ili sestra, ona se ne upliće nikada ni po što u njihov razgovor. Dok oni po tiho govore, njihova drugarica, ili bolje čuvarica, sjedi malo podalje od njih i plete bječvu ili izvagja koju drugu žensku radnju. Ako je momak iz istoga sela, iz kojega i djevojka, tada zalazi k njoj redovito skoro svake večeri, inače samo subotom, a često i nedjeljom. Nedjeljom rjegje, jer slijedi rabotni dan. Kad je momak iz sela, tada mu nije teško zalaziti k njoj i svake večeri, jer se ne zaustavlja do kasne noći, a k tomu ne mora prehagjati u drugo selo.

Na samo mlado ljeto, dakle sjutra dan poslije zaruka, u kući zaručnice prigotovljuje se objed, kojemu učestvuje njezina domaća i zaručnikova čeljad. Večera je takogjer u kući zaručnice. Prije nego što se zaručnik i njegov otac oproste sa domaćima, zaručnica mora da daruje svoga budućega svekra, a taj je dar lijepo sašivena košulja i jedan ili više para bječava. Ostale njegove rogjake, koji bijahu toga dana na gozbi, takogjer daruje, a ako ih tamo ne bijaše, onda im dar pošalje. Muškarcima, kao i svekru, daje košulju i bječve, a ženskima finu zarubljenu mahramu i pregaču, a gdjekada i košulju. Košulje mora da je ona sama sašila a isto tako i pregače; sama mora bječve isplesti i marame zarubiti. Takav dar imade pod krinkom uspomene i ljubavi sasvim drugi značaj, po njemu će se na ime vidjeti, koliko je ona (zaručnica) igli vješta. Poslije darivanja govori se po više dana o darovima po selu, osobito u ženskim krugovima, u kojima se, kako to već obično biva, sve ne odobrava. Naročito ne odobravaju rado mlade djevojke, pa bile i najbolje prijateljice zaručničine. No takove, ako i ne odobravaju sve, opet ne kude. Jedna kaže, da je ona uradila ili da bi uradila ovako ili onako, druga da bi to nešto drugojačije, a treća opet, e bi sve bilo u najboljem redu, kad ne bi bilo toga, ili onoga i t. d. One ne odobravaju, prilagogjivajući se svomu ukusu. Varao bi se jako, koji bi mislio, da to čine iz zavidnosti. Tu imade malko ljubomora i ništa drugo, ili kako bi se talijanski kazalo: „gelosia dell' arte e del mestiere“. To se jasno vidi i odatle, što one samoj zaručnici u lice kažu dotične prigovore, koji su tada još oštriji, nego onda, kad ih ona ne čuje.

Opazismo ipak, da još nije darovala svoga zaručnika. Ako nije, to će ga ona čim prije darovati, a taj će dar imati najčišću i najplemenitiju svrhu, na ime da mu bude milom i najsvetijom ljubavnom uspomenom. Obično ga dariva sa nekoliko rubaca najfinije „tele“, na kojima ona izveze njegovo ime, ili pak sa lijepo iskićenom duhan-kesom. Obično mu pokloni lijepu duhan-kesu, koju on upotrebljava jedino za praznike, a čuva je i pazi kao oči u glavi. Ni on nje ne zaboravi: često joj donese štogod na dar, i to

kakav zlatni ures, finu svilenu maramu, ili pak što drugo. Sve te darovane stvari, koje naši seljani zovu „dori“, moraju se osobitom pažnjom čuvati, jer sjutra, kako no se kaže, da se izmegju njih što dogodi i ljubav raspline, darovi se moraju povratiti. Ako slučajno dogje do toga, da momak hoće da ostavi djevojku ili obratno, to joj on poruči po kojoj pouzdanoj osobi, da mu povrati darove, i to ne zbog njihove vrijednosti već s toga, što potraživanje, da se darovi vrate znači svagju i što se ljubav ne može ni po što smatrati razvrgnutom, dok jedno od njih drži kod sebe ma i najmanju darovanu stvarcu.

Kod mladih ljudi, kada ljube, svi su živci uvijek napeti, a njihove oči mogu se prispodobiti Argusovim očima, s tom jedino razlikom, što one gdjekad vide i ono, čega u istinu nema, a često i obratno. Kaže se, da je ljubomor jedna od najtežih moralnih bolesti. Bilo da vjerujemo kazivanju drugih, bilo da smo sami pili iz te pregorke čaše, mi smo čvrsto uvjereni, da je tako. Nego ne možemo nikako da pristanemo uz one, koji tvrde, da je on jedino baština inteligentnijih slojeva. Naši seljani, o kojima je u ovomu članku govora, lijepim su nam dokazom, kako baš ne treba pripadati tim blaženim višim krugovima a da te uzmogne osvojiti ljubomor. Mladi par, osobito iza zaruka, znade često planuti ljubomorom. Momku je dosta kadšto čuti, da odviše u zvijezde kuju ljepotu njegove drage. A to budne tijem gore, ako to čini koji mladi čovjek, jer je to znak, da ga ona zanima ili da bi u opće mogla druge zanimati. Dosta mu je, da opazi da se koji drugi oko nje vrze, jer on tada ne istražuje, da li mu ona vraća milo za drago ili ne, njemu je tek dovoljno da to može biti, ili kako bi se po modernu reklo, da postoji u „sferi“ mogućnosti. Kad bi ona otišla na ples bez njega ili njegove dozvole, to bi bilo još gore, i kad bi se to opetovalo, moglo bi to još razvrgnuti i ženidbu. Megju tijem sasvim su rijetki slučajevi, da se do vjenčanoga dana mladi zaljubljenici ne porječkaju, a to većim dijelom zbog pomenutih trica. Ako se momak gdjegod odviše zbog takova šta rasrdi, tada on pošalje k djevojci pouzdanu osobu, obično koju žensku, a vrlo rijetko muškarca, da mu po njoj poruči (napovidi), da li misli i unaprijed isto tako pregriješiti ili ne, i ako kani, moli je, da mu povrati „dore“. Gdjegod se koja ispriča, a gdjekoja mu opet pošalje veći dio darovanih stvari, dok ostalo zadrži, te mu napovidi, da mu ono drugo ne može poslati, već da dogje sâm. I on otigje, pa ne treba ni pitati, kako se stvar dovrši: oni se iznova izmire. No ipak je čudnovato, što on u takovom slučaju ne ide do njezine kuće, premda joj ukućani ne znadu ništa o njihovom nesporazumku, već oni ureku gdjegod drugdje mjesto sastanka. Obojica su više nego uvjereni da će se pomiriti, ali on ne ide u kuću, jer se već smatra kao da je u vječitoj zavadi. Više puta se dogodi, da se na prvomu sastanku ne pomire, jer koliko ona toliko i on ne će da popusti, ne će na ime da prizna krivnju. Takovo postupanje više ili manje svima je prirogjeno, ali kod naših seljana ono dobiva posebni značaj.

Drukčije opet sasvim biva, kad jedno od njih čvrsto odluči, da valja prekinuti svaku dalju svezu. U takovim prilikama ne upotrebljuju oni više strane osobe, već glavom otigje jedno do drugoga ili pošalje koga od bliže rodbine. Dogje li do toga, mora da je već nešto teško po srijedi. Može da dogje i do pomirenja, ali ono stoji na tezulji, ako se zaručničina ili zaručnikova čeljad ne zauzme za stvar, te ne uznastoji, da se opet izmire. Nekada bijaše običaj, da su se davali u ruke „pučkomu sudu“. Potražili bi na ime jednoga ili dva starija i uglednija muža u selu, da oni, saslušavši stranke, odluče o stvari. Držeći, da je jedna od najvećih sramota, kad se izmegju dvoje mladenaca izjalovi ženidba, oni bi se do duše izrazili po svom uvjerenju, ali bi opet tako izravnali stvar, te bi došlo do pomirenja.

Od zaruka do vjenčanja obavlja djevojka sasvim malo ili ništa poljske poslove, a i kućne radnje prepušta brizi koje sestre, ako je imade, inače netom ih obavi, sjedne da šiva prćiju, ili kako seljaci naši kažu „dotu", na ime odijela i rubeninu, kao što i darove, kojima će darivati gostove na dan vjenčanja. Često joj pomaže šiti koja švalja iz sela. One se tada obično povuku u posebnu sobu i tu rade a da niko k njima ne zalazi — i kako što sašiju, spreme odmah pod ključ. Dok nije sva „dota" gotova, ne kazuju je nikome. Imade predrasuda, da tada preostala radnja ne bi najbolje uspjela i da bi to još moglo nahuditi poznijoj bračnoj sreći. Biće da je tu ponešto predrasude, a ne smije se ni to s uma smetnuti, da je cjelokupna „dota", kad je dogotovljena, od ljepšeg i većeg dojma po onoga, koji je razmatra. Kad je „dota" dogotovljena, navale sve susjede i prijateljice djevojčine u njezinu kuću, da je razgledaju. Ni sami ukućani zaručnice nijesu uvijek dobre sreće, da vide komad po komad kako je izragjen, pače ni isti zaručnik nije bolje sreće. Djevojka mu do duše pokaže kadšto koji zgotovljeni komad, ali ono, što je po njezinom sudu najljepše i čim misli da će ga jednom najviše iznenaditi i zadovoljiti, ne će ni za što da mu kaže. Više puta se dogodi, da mu onako na pola riječi natukne o kojoj radnji, i to samo za to, da probudi u njemu želju da je vidi. On poslije ne miruje, dok mu je ona ne pokaže.

Zaručnik ne zalazi samo večerom k svojoj zaručnici; često je od njezinih roditelja pozvan i na objed (ručak), i to obično o blagdanima. Takom prilikom obično joj donese kakav maleni dar, ali prije nastoji doznati, što bi joj bilo najviše po ćudi. Takav je dar obično svilena marama, koji fini ubrusac, lepeza, pregača (travesa), srebrna probodača, niz koralja, a često i koji zlatni ures, na ime naušnice ili kolajna (kanijela). Ako je imućniji, darovaće je češće. Zabilježićemo nešto, iz čega će se razabrati, da i naši seljani drže do estetike, i to ne iz načela, već s toga, jer im je prirogjeno estetično čustvo. Mlada zaručnica osobito nastoji, da šivajući robu ne bi izradila štogod takovo, što bi se protivilo njegovom ukusu; za to ga ona umije vješto iskušavati, a on, već znajući dobro, što ona hoće, natuknuće nešto o onome, što ona želi da znade, i to tako kao da se to njega i ne tiče.

Sajmovi u hvarskim selima: Vrbanju, Svirčima, Pitvama i Dolu, u gradu Starigradu, te u varoši Jelši, imadu neki osobiti značaj. Za tih sajmova, ili kako na ostrvu kažu „fjera" (po talij. riječi fiera), ističu se starigradski trgovci, ponajviše žene, koje na prostrtim stolovima prodavaju razne predmete, većim dijelom ženske urese, za tim igračke i još kojekakve sitnarije. Pošto svi ovi sajmovi padaju ljeti, to ih imade, koji prodavaju i razna hladna pila, kao „mištro", „limunadu" i t. d. Ali mi ne kanimo potanje opisivati te sajmove, već samo u toliko, u koliko su oni srodni sa našim predmetom. Te sajmove pohagja većinom mlada čeljad, momci i djevojke. Sasvim su rijetki mladi zaručnici, koji ih ne pohagjaju. Oni im sviću kao najljepši dani u godini, jer se tada ponose, što se mogu pokazati pred svijetom kao mladi zaručnici u novoj opravi. Zaručnik pak osobito uživa od milinja, ako mu je draga puna zlatnog nakita, kojeg joj je on dao na dar. To su dani, u koje ju on najviše dariva. Takovo darivanje zove se „plotit fjeru". Da ne bude zamjere, obično se sastane više momaka i djevojaka iz jednoga sela, te objeduju na pazarni dan zajedno, a isto se tako skupa vraćaju. Pazarni dani jesu zbilja dani ljubavnoga ašikovanja i u tim prilikama biva da se mnogi mladić očituje onoj, za koju mu srce kuca. U večer, pošto se povrate kući, a isto tako i sjutra dan, pokazuju mlade zaručnice prijateljicama sve ono, što su im njihovi zaručnici platili za „fjeru", a i nezaručene djevojke pripovijedaju, koji im je momak što platio, te megjusobno nagagjaju, koji je što platio iz ljubavi, a koji pak samo slučajno, bez kakve naro-

čite namjene. Jako paze taj dan i na riječi momaka — i svaku onu riječ, koja odiše ljubavlju, dobro upamte, tumačeći je opet na svoju. Za tih sajmova često se dogodi, da dogje i do kavge izmegju momaka jednoga te istoga sela. Često budne to i zbog neznatne trice pri vinu, no najviše zbog koje djevojke. Oni se zavade i izgrde, ali do tučnjave rijetko kada dogje, a do krvi po gotovoni kada. Teško je pri srcu onomu momku, koji mora gledati na svoje oči, kako drugi plaća „fjeru“ onoj djevojci, koju on voli, ili ako se odviše okolo nje vrti. Ljubomor u takovim slučajevima znade biti žestok. On izazove na riječi dotičnoga, tako da se drugi i ne sjete, za što.

Osim zaruka i zaručničkoga darovanja, sve ostalo, o čemu je do sada bilo govora, moći je opaziti gotovo uvijek i kod drugih seljana na ostrvu Hvaru. A sada pregjimo na

Vjenčanje.

Jednom se je vjenčanje obavljalo upravo prve subote poslije trećega navješćenja. Danas imade doduše iznimaka, ali ipak većim dijelom ono se obavlja iz jutra prve subote poslije navješćenja.

Zaručnik nagje jednoga ili dva kuma, a isto tako i zaručnica. Zaručnik otigje sa svoja dva kuma u kuću zaručnice, no opet i to nije uvijeke, jer imade slučajeva, da kumovi zaručničini povedu nju u kuću zaručnikovu. Tada njih šestero ili četvero, ako svako imade samo po jednoga kuma, otigju skupa u crkvu, vodeći se pod ruku, ili kako na ostrvu kažu: „pod pazuhe“ ili „sotto scajo“ (čit. šoto škajo), bez ikakove druge pratnje. U crkvi, gdje slušaju veliku pjevanu misu (službu božiju), obavlja se na svršetku vjenčanje. Iz crkve se vraćaju isto tako kao i kad idu u crkvu. Kumovi idući u crkvu i vraćajući se kući, pucaju neprestano iz pištolja ili kubura. Da pucanje teče brže, oni već prije priprave malih papirnatih krugljica, kako mogu ući u cijev od kubure. Kad su došli do zaručničinog doma, tada ova sa kumovima stupi u svoju kuću, a zaručnik opet sa svojima kumovima otigje svojoj kući. Kumovi jednoga i drugoga dana „bikare“ (od talij. riječi beccheria = klaonica). Kumovi zaručnika u njegovoj kući, a kumovi zaručnice u njezinoj. To „bikarenje“ sastoji u tomu, da zakolju i urede potrebite životinje kao: janjce, kokoši, kozliće i t. d. za sjutrašnji pir.

Toga dana zaručnikovi kumovi objeduju kod njega, tako isto kumovi zaručnice kod nje, no dogagja se, da zaručnik otigje sa svojim kumovima na objed, a rjegje na večeru k zaručnici. Ni za objed, ni za večeru ne sprema se ništa osobito, jer je subota posni dan, a naš narod osobito cijeni post; jede se riba, ili naprosto bakalar sa zeljem ili čim drugim. U suton dogje pred kuću zaručnika svirač, ili kako na ostrvu kažu, „šonadur“ (od talij. riječi suonatore), pa svira u mišnjicu (drugovdje na ostrvu čuje se glas: mišnice), no danas može se opaziti da svirač udara i u „liru“, koja naliči mnogo na gusle. Mišnjica jest napuhana mješina od jarčića ili janjčića: na jednomu je otvoru sviralo, dok se na dônjem zavezanom kraju mogu opaziti dva zuba od svinje kao ures. Lira imade, kako rekosmo, veliku srodnost s guslama, još veću sa gudalicom (talij. violino), a prave je seljaci iz maslinova ili borova drva, ponajviše od žile, pošto se ova dade lakše rezati oštrilom. Ako se hoće da lira bude baš dobra i da lijepo odjekuje, valja je izdjelati iz što tvrgjeg drveta, jer tada bolje i jače odjekuje; za oto je dobro drvo od oskoruše. Takove su lire i skuplje i u većoj cijeni. O jednom i drugom glazbalu mi ćemo potanje progovoriti, kad bude govora o plesovima na Hvaru ili kako na ostrvu kažu „toncima“. Svirač odsvira nekoliko komada, za tim ga zaručnik ili „mladoženja“ uvede u kuću, te ga pogosti kako bolje može, a onda otigje pred

kuću zaručnice ili „nevistice“. Pošto i tu odsvira nekoliko komada, stupi u kuću i ostane na večeri. Dužnost je zaručnikova, da unajmi za tu večer gdjegod kuću „na pod“ za ples. Za oto iznajme se obično nove kuće, u koje nije još niko uselio, i koje često još nijesu sasvim dogotovljene. Na taj ples, koji traje do kasne noći, može svako doći, a ne treba na po se spominjati, da je tu i zaručnik i zaručnica sa kumovima. Zabava počne obično „saltinom“, t. j. poskočnicom. („Saltin“ od talij. riječi saltare = skakati.) Zanimljivo je kolo, o kojemu ću progovoriti drugom prilikom.

Koliko naši seljani umiju biti pristojni, vidi se odatle, što svaki plesač izvede barem po jedan put nevjesticu. Najprije izvedu je kumovi, ili kako na ostrvu kažu, „kumpori“ (talij. riječ compare), a poslije zaručnik, pak ostali. Karakteristično je, da sa zaručnikom pleše sasvim malo: kadšto jedan sami ples. U ostalim mjestima na ostrvu Hvaru i Braču običaj je, da svaki novo nadošli plesač otigje k zaručnicima, pa im čestita, a zaručnik mu onda preda zaručnicu, da s njim pleše. Poslije plesa zaručnik sa kumovima otprati zaručnicu do njezine kuće, a on se povrati svojoj. Svirač prespava te noći u kući zaručnikovoj.

U svatove pozivlju dogovorno zaručnik i zaručnica. U nedjelju u jutro sakupe se njegovi i njezini svatovi, i to njezini kod nje, a zaručnikovi kod njega. Mladoženja se sa svojima zaputi k zaručnici. Mladoženju vode kumovi pod ruku, dok ostali svatovi stupaju dva po dva u povorci, i to obično muško i žensko zajedno. Pred povorkom stupa barjaktar, koji je obično brat zaručnikov, a ako nema brata, tada je barjaktarom koji muškarac, koji mu je prvi po krvi. Za barjaktarom stupa svirač i neprestano svira ili udara. Zastava je „troboja“ a povrh nje je svilena marama, koju zadjene isti barjaktar; na kraju štapa, povrh marame, zabode jabuku. Muški svatovi u povorci baš se natječu u pucanju iz pištolja ili kubura.

Pred kućnim vratima nevjestice sakupi se mnoštvo znatiželjne čeljadi, ali bože sačuvaj, da bi se ko usudio prekoračiti prag njezine kuće, jer će tu sada da se nešto zbude, što se pri vjenčanju gotovo toliko cijeni kao kakvi vjerski obred. Vreva je velika, svako želi biti što bliže da vidi ono, što je već možda i vidio. Osobito se mlade djevojke jagme da su što god bliže.

Kum zaručnikov stupi do kućnoga praga, za tim progovori: „Dobro jutro, djevojčina majko! Čuo sam da je ovgje u tebe dorasla jedna djevojka, koja je na prodaju za N. N. (ovgje imenuje njezinog zaručnika, već od juče muža), a za koju jabuku ću ti dati ovu.“ Kum zaručničin prikaže mu sve djevojke od „svaće“, i to jednu po jednu. Kako mu prikaže koju djevojku, veli mu: „Evo, je li ova?“ i pokaže na djevojku. Ako je ona udata žena, tada mu ovaj potonji odgovara: „Nije ona za mene, ona je već prodana“. Ako pak nije još udata, tada mu odgovara: „Ta divojka nije još za prodaju“. A ako je koja djevojka ružna ili stara, tada veli: „Nije to jabuka suproć ovoj jabuki“. Pošto je kum zaručničin prikazao kumu zaručnika redom sve djevojke, tada izvede preda nj mladu zaručnicu, pa ga upita: „Je li ovo jabuka suproć tvojoj jabuki?“ Ovaj mu drugi odgovori: „Ovo je jabuka suproć mojoj jabuki (čuje se kadšto i jabuci)“. Tada kum njegov dade njezinom kumu jabuku, u kojoj znade biti zabodeno i do 6 (šest) srebrnih forintača, a on mu tada izruči djevojku — zaručnicu. Tog istog časa zagrme pištolje, a veselju nema kraja. Istom što se oglase pištolje, zaručnikovi svatovi ugju u kuću zaručničinu kao pobjednici, a kad su stupili u kuću, tada zaručnica daruje barjaktara, koji je, kako rekosmo, obično brat njezinog zaručnika ili bliža svojta. Daje mu maramu (rubac), koja ne smije biti ružnija od one, što je na vrhu barjaka. Ako bi slučajno bila ružnija, tada je barjaktar ni po što ne bi uzeo. Čim je ljepša marama,

tim je djevojci veća dika. Dešava se, te se zaručnica malo našali sa barjaktarom, pružajuć mu maramu, koja mu nije po volji. On je prosto odbije, pa tako gdjegod i drugu i treću, dok ga napokon ne iznenadi veoma lijepom i finom maramom, kojom se on poslije ponosi po selu, kao darom, što ga dobi od zaručnice. No barjaktar ne daruje zaručnici maramu, koju je izvjesio na vrh barjaka. Njezin mu je dar kao nagrada, što je svojom maramom, koju je sâm kupio, okitio barjak, pod kojim ona slavi svoj pir.

Pošto su svatovi zaručnikovi unišli u kuću zaručničinu, ona izvadi iz svoga spremišta nekoliko kitica, koje su napravljene od bojadisana platna ili papira, ili kako sami seljani kažu, od „mrtvoga cvića", te takovim kiticama dariva sve muškarce svoje i zaručnikove svaće. Ali najprije daruje svoga i zaručnikova kuma, za tim zaručnika, pa onda ostale po starosti i časti. Kumovima i zaručniku daruje kitu od tri grane, a ostalima od dvije ili od jedne. Kite zadjenu o desno krilo šešira ili kape, no sada su je već počeli stavljati na desnu stranu prsiju. Dok se ne krene u crkvu, svatovi se goste prošekom, rakijom, ili bijelom kavom. Osim toga imade pred njima više vrsta slatkarija, kao što su: „cvijet" i „paprenjak". Oba ta slatka prave jedino u Staromgradu na Hvaru i nema na ostrvu svadbe ni ikakvoga veselja, da ih ne ćeš opaziti na stolu poslije jela uz finu kapljicu.

U crkvu zapute se istijem redom, na ime najprije barjaktar, za barjaktarom svirač, za sviračem kumovi i zaručnici, a za ovima svatovi uz neprekidno pucanje iz pištolja. U crkvi dočeka mladence svećenik, kojemu oni moraju toga dana poslati na dar dva stegna ovnujskoga mesa i dva kolača. Karakteristično je, da jedno stegno mora biti desno a drugo lijevo, ni po što dva desna ili dva lijeva od dva različita ovna, ili kako na ostrvu kažu „brava". Kad mu nose to na dar, jedno stegno i jedan kolač nosi mladenčev, a drugo stegno i kolač njezin svat. U crkvi, koja je toga dana sjajno opremljena, slušaju svi „velu misu". Kada se vraćaju iz crkve, običaj je, da domaćin ili domaćica ili ko drugi od one kuće, mimo koje progju, iznese na dar svaći jednu staklenku dobroga vina, a kum zaručnikov poviče tada u sav glas: „Eto nam zdravice od N. N.! (kaže ime darovatelja). Sve mu rodilo i plodilo u dugu (dugom) viku u malahnom grihu! Živio, kume!" Darovano vino nose muški svatovi, te se njime časte za objedom, koji je odmah poslije mise u kući zaručničinoj. Za objedom se izmijeni najmanje desetak raznih jela, a dok se jedu riži, koji su zbilja tradicijonalni za svadbenih objeda, svirač svira pred stolom, a poslije sjedne i on da jede. Prije je bio običaj, da je svirač svirao pred kućom. Poslije blagovanja dogje na stol prošek, ružulin i razne slatkarije; tada započmu — zdravice. Ustane jedan, pa nazdravi drugu ili drugarici, koja mu je na desnu — i tako ide na dalje, dok se svi ne obredaju. Nazdravljaju samo muškarci, i to svakomu koji je tu prisutan. Imadu tri nazdravice: jedna za muškarce, jedna za ženske, a jedna za djecu.

Za muškarce:

Pade listak naranče — Da je čaša junačka,
Usrid čaše junačke: — Pak zavapi: u — glu — glu,
Poznala je naranča, — Da popije i — dru — gu.

Za ženske:

Pade listak bleske — Da je čaša ženska,
Usrid čaše ženske: — Pak zavapi: u — glu — glu,
Poznala je bleska, — Da popije i — dru — gu.

Za djecu:

Pade listak smrikinje — Da je čaša ditinja,
Usrid čaše ditinje: — Pak zavapi: u — glu — glu,
Poznala je smrikinja, — Da popije i — dru — gu.

Dok onaj, kojemu se nazdravlja, ispija čašu, pjevaju sva muška grla ove stihove:

Pij N. N. (kažu njegovo ime) rednicu,
Doša te je red:
Da popiješ trista zlatnih,
Ima braće, kî će platit.
Pij, pij (pij), ma se ne opij!

Nazdravičar mora napuniti čašu i pružiti je onomu, kojemu nazdravlja. Nazdravice se ne prekidaju, dok se svi ne obredaju.

Pošto svrše nazdravice, digne se svakolika družina od stola i otigje na ples, na kojemu se ponašaju kao i dan prije. Ples traje najviše dva sata. Poslije plesa svatovi se opeta povrate u kuću zaručničinu, gdje štogod užinaju, a za tim ih majka zaručnikova dariva kolačima (samo muške svatove), koje oni objese o pas iza legja. Ovaj običaj počeo je već ponešto iščezavati. Poslije ovoga stanu se spremati da povedu zaručnicu u kuću zaručnikovu. Prije polaska klekne zaručnik nablazinu na kućni prag, te pita od tasta i punice oproštenje: „Pitam proštenje prije u Boga, pak u Blažene Divice Marije, pak u svih Svecih, pak u vas ćaća i mama, pak u svih vas iz kola, da mi prostite, tako Bog vama prostio!“ Tada mu tast i punica odgovore: „Bog ti, sinko, prosti!“ Na to svi uskliknu u kolu u jedno grlo: „Bog ti prosti!“ To isto uradi i zaručnica, koja već po svojoj nježnoj ženskoj prirodi obično zaplače, jer joj se je dijeliti od roditeljske kuće.

Kada vode zaručnicu iz roditeljske kuće, povorka stupa opet starim redom, samo što sada pred barjaktarom idu plešući zaručnikova i zaručničina sestra, a ako ih ne imadu, onda mogu ove da zamijene njihove bliže rogjakinje. One nose za pasom kudjelju (kudiju), na kojoj imade obično vune, a rjegje pamuka, pet vretena, svilena marama, mnogo svilene vrpce i jabuka, a povrh svega toga jedan „mrtvi cvijet“. U putu opet darivaju svaću vinom, samo što ovoga puta zaručnik dariva darovatelje slatkišima ili čim god drugim, dok ih je u jutro, kad su se vraćali iz crkve, darivala zaručnica. Još je slučaj, da posipaju svaću putem rižima, pšenicom, a katkada i slatkišima. Na doksatu od kuće (sularu) ili pred samom kućom dočeka svaću jedan sasma ružno obučen čovjek, koji se navlaš tako opremi. Taj čovjek sjedi na jednom stočiću; u ruci drži pušku i mač, a do njega je drugi jedan stočić, na kojemu je jedan kolač, boca dobroga vina, pero i crnilo. Kada se je svaća primakla, tada kum zaručnikov pristupi starcu, te ga oštro upita: „Što si, stari, tute sio?“ Starac mu odvraća: „A bolan, što me pitaš?“ Kum: „Hoćeš li ti, stari, moć prijat ove svate večeras na konak?“ Starac: „Bolan, šta si poludio? ko bi tu tvoju curmu (talij. riječ ciurma = družina) mogao primiti u ovu moju malu kućicu? Pa imaš li opeta novaca da platiš večeru i što prospavaš?“ Kum: „Bogme, kume, imam“. Starac: „Pa otkle ti, moj kume, da te pitam, ideš? Mogao si dovesti i hajduke od tamo iza gore da me porobiš. Pokaži teskeru, otkuda ideš“. Kum izvadi tada iz džepa komad ispisana papira, te ga dade starcu u ruke, a ovaj, makar da često ne zna ni čitati ni pisati, pričinja se kao da najvećom ozbiljnošću proučava ispisani papir. Dok ga razmatra, maše glavom kao kakovi učenjak, koji rješava koje veoma zamršeno pitanje. Za tim starac dostojanstveno potvrdi glavom, da je „teskera“ u redu, a svatovi se tada primaknu. No prije, nego će stupiti u kuću, zaručnik i zaručnica pitaju na kućnom pragu oproštenje u zaručnikovih roditelja, izljube se s njima i na to svi stupe u kuću. Starac, koji sjedi pred kućom, pruža svakomu bocu, da gucne kap vina. Njega nagje sama obitelj za taj posao, ali obično je on bliža zaručnikova svojta. I ovaj način dočekivanja gubi se malo po malo. U malo zaboravismo kazati,

da čim se prestane prepirati starac i zaručnikov kum, nastane silno pucanje iz pištolja.

Kad svi od pratnje stupe u kuću, barjaktar zasadi zastavu na kućni prag. Tek što ugje zaručnica u kuću, prikažu joj jedno dijete u povojima. To dijete mora ona poljubiti i darovati kolačom. Ovo čine s toga, da je sjete, da će i ona jednom postati majkom. Taki je običaj i u nekojim mjestima na ostrvu Braču — i to u onim kućama, u kojima imade koja stara baka. Na to se zaručnica izljubi sa svim ukućanima, a poslije toga uzme malo suhih smokava, bajama, pšenice, pirinča (riži) te sa praga baca u križ na krov od kuće i u dvorište na svjetinu. To čine s toga jer su uvjereni, da mlada nevjesta nosi blagoslov u kuću, a to bacanje u križ na krov i na svjetinu jest po neki način kao želja, da u toj kući nikada ne ponestane pomenutih stvari, a isto tako ni drugima.

I svaću, kad stupaju putem, posipaju sa prozora sviju kuća, mimo kojih prolaze, rižima ili pšenicom. Ovo običavaju raditi i drugdje na ostrvu Hvaru, a isto tako i na Braču. U ovećim mjestima posiplju svaću obično slatkišima.

Pošto opet štogod pojedu u kući zaručnikovoj, idu na ples, koji traje do večere. Večera je takogjer obilata kao i objed. Poslije večere opet se nazdravlja kao i poslije objeda, samo što se za večerom obično malo više pije nego li za objedom. Poslije večere opeta slijedi ples, kojim svrši prvi dan pirovanja, jer se subota, dan vjenčanja, ne računa.

U ponedjeljak izjutra svatovi se opeta sakupe u kući zaručnikovoj, gdje ih pogoste vinom, prošekom, ružulinom, kafom i slatkarijama i t. d. Pošto se pogoste, idu opet običajnim redom u crkvu da slušaju „veliku misu“, a tu misu plaćaju po običaju njihovi kumovi. Pucanju iz pištolja opet nema kraja. Poslije mise opet je objed, kod kojega se nazdravlja kao i dan prije. Poslije objeda daruje zaručnica najprije zaručnikovoga, a onda svoga kuma, za tim tek zaručnika, te muške svatove, i to jednim parom bječava i jednom bojadisanom maramom (rupcem). Najposlije daruje sve ženske pregačama i maramama za glavu. Pošto ih je sviju darovala, tada kum zaručnika kaže svatovima, da bi sada bilo pravo, da i oni nju daruju. On u tu svrhu dade neku svotu, koja katkad iznosi pet do deset forinti, a drugi, kaže on, neka ga slijede svaki prema svome imućstvu. Vrlo se rijetko dešava, da bi ko manje dao od tri forinte. Ženske je ne daruju novcem. Pirovanje od dva dana iščezava takogjer malo po malo, s toga gdje se piruje samo u nedjelju, darovanje je poslije večere.

Nakon nedjelje dana (u nedjelju) opet je u kući zaručnice objed, i to samo za njihovu svojtu, za kumove i za svirača. Taj je običaj i na ostrvu Braču. Poslije objeda sami kumovi ponesu kovčeg (škrinju) zaručničinu sa njezinom prćijom (dota) u njezin novi stan. Za taj objed obično donese zaručnik stegno ovnujskog mesa i nešto dobroga vina, a njezini mu ukućani na to ničim ne odvraćaju. Svi oni, koji su toga dana skupa objedovali, skupa i večeraju u kući zaručničinoj. **Antun Ilija Carić.**

Што народ прича о пропасти Бихаћа.

Када су дошли Османлије под Бихаћ, држали су га у опсади дуже времена, а нијесу га узети могли. Онда заповједник војске, велики везир, пошаље свога феријаџију (татарина, гласника, који потражује индат или помоћ) султану, да му пошље

помоћ. Тај татарин удари преко Предојевића главице, која се сада налази у котару Санског Моста. Идући туда чује једнога пастира, гдје свира у свиралу пјесму овог садржаја:

„Да цар знаде, да ми ферман даде,
Ја бих њему Бихаћ освојио.“

Када је овај татарин то чуо и разумио, отиђе к њему и упита га, ко је и како му је име?

Пастир му одговори, да му је име Никола, а да се зове Предојевић. Овај гласник врати се одмах везиру, показавши му све, што се догодило. Везир одмах добави Николу себи и збиља, што је год Никола татарину казао, то потврди и пред везиром. Онда везир отпише у Стамбул султану, те отуда добије такови ферман, да што год Никола учини, не ће га за то нико питати. Николу потурче и добије име Хасан; обуку га у војничко одијело, као што паше носе, дадну му царски ферман и војску. Хасан дође с војском на један брежуљак близу Покоја, звани „Шехити“ [1]), (Покој је мухамеданско село уз Уну, један сат далеко од Бихаћа) па се ту с војском утабори. На томе брду и данас има мухамеданско гробље, које се зове „Шехити“, гдје побожни мухамеданци долазе и моле се Богу.

Ти су Шехити изгинули тада, кад је Бихаћ освојен. Када се ту Хасан-паша почео спремати, да удари на Бихаћ, доведу му војници два брата — рибара, који су се звали Шевељушићи. И данас има код Краља (католичко село) њива, која се зове Шевељуше; то је село далеко од Бихаћа по сата хода. Када изведоше та два брата пред Хасан-пашу, он рече једноме од њих: „Хајде, па ми укради барута (праха) бихаћкога; ако ми то не учиниш, брата ћу ти погубити“. Овај отиде и збиља украде и донесе барута толико, колико је на себи донијети могао.

Кад је Хасан-паша добио барут, набије с њим један топ, звани „танка тацијанка“. Топ нанишани на крупска врата, која су стајала на сјеверо-западној страни града Бихаћа и чим топ опали, погоди врата и одмах их истави. Други пут, кад је опалио, толико је град оштетио, да су одмах у њега војници улазити могли. Бихаћки грађани видјеше, да их њихов барут туче и да им станка у Бихаћу нема, па одмах истакну знакове, да се предају. Веле, да су с Хасан-пашом тада били Крупљани, који на градска врата у Бихаћ први ступише, те се за то та врата прозваше крупска.

Прије него што су Турци ушли у Бихаћ, грађани бихаћки заиште дозволу, да могу из града изаћи. Хасан-паша дозволи им то, али да понесу са собом само оно, што на себи понијети могу.

Више градских врата била је једна кућа, у којој бјеху затворени у рату заробљени Турци. Грађани бихаћки, прије него што ће изаћи из града, исјеку те заробљенике све до једнога, па се онда даду у бјежање.

За то се дозна истога дана, када је крв тих исјечених сужања озго кроз зид процурила. Док су год постојала та врата, познавали су се прутци као од крви низа зид, за које приповиједаху, да је крв тих изгинулих сужања. Дознавши то Хасан-паша, пође за грађанима бихаћким у потјеру, те их стигне на некој луци, идући у данашње Петрово село и ту их све до једнога исјече. За то се та лука и прозвала „Пашина лука“ и тако се и данас назива. Они рибари Шевељушићи добију као награду од Хасан-паше земље, од којих никада нијесу ништа цару давали.

---

[1]) Код мухамеданаца су шехити они, који су погинули у бој против непријатеља.

Шевељушића племе, кажу, да је постојало до Омер-пашина вакта. Са освојењем Омер-пашиним и Шевељући дођу под канон, те морадоше давати десетину и друге царске дације.

Ја не знам, има ли данас Шевељушића у другом којем котару, али их је, кажу, било код Скендер-Вакуфа.

Коста Ковачевић, свештеник.

Ženidbeni običaji kod rimo-katolika u Varcar-Vakufu.

Evo sam naumio štovanim čitaocima „Glasnika“ iznijeti prednavedene običaje. Na to me je potaklo ponajviše to, što ovi običaji iz dana u dan pomalo izumiru, pa će najstrag doći vrijeme, kad ih ni biti ne će, jer je danas svijet plaho za novotarijama okrenuo.

Ove običaje možemo u glavnom, da je preglednije, na petero podijeliti. Dijelovi su im ovi: obilježje, ugovor, prošnja, pir (svadba) i pohode.

I. Obilježje.

Momak i djevojka ašikuju. Često puta i ne ašikuju, ali je roditeljska volja da se uzmu, — pa se i uzmu. Nijesu li jedni ili drugi roditelji za to, da se uzmu, tada momak sam prstenuje djevojku, pa je odvede svome rodu, dok se protivna stranka ne slegne i ne pristane na ženidbu, odnosno na udaju. A ako su roditelji za to, da se dvoje uzme, onda pošalju momkovi roditelji jednog postarijeg čovjeka s prstenom i novcima i sa pô oke rakije u djevojčinu kuću. Kad ovaj naslani čovjek dogje tamo, sjedne i sjedi neko vrijeme, a za tijem potegne bocu iz džepa i govori:

— Dajte mi vašu N. za N., ako hoćete; a ako ne ćete, ja idem, pa jeda kakvu nagjem, dok teče u boci rakije.

Ako mu je roditelji obećaju, onda on njih počasti donešenom rakijom. Pri polasku uruči naslani čovjek djevojci prsten i novce, a ona njega daruje košuljom i mahramom.

To se zove obilježje, jer je djevojka sad zabilježena prstenom, pa se zna, za koga će.

Ne dadnu li roditelji djevojke, — što se brzo pročuje, — tada onom čovjeku za sramotu objese momci kakvu krepalinu, drob ili šta drugo na avlijska vrata.

Ovo se dogodi obično početkom jeseni. Od ovog vremena momak ulazi slobodno u djevojčinu kuću, gdje prije nije smio ni da zaviri.

Momak i djevojka, a isto tako i njihovi roditelji, spremaju se od tada za druge svečanosti, koje će slijediti.

II. Ugovor.

Poslije Božića pošalju momkovi roditelji opet jednog čovjeka kao i o obilježju na ugovor. Ovaj čovjek nosi pô oke rakije. Tamo ga djevojčini roditelji počaste mezom. A kad on pogje kući, djevojka ga daruje rukavima i čevrmom. On djevojku daruje, — po mogućnosti, — sa nekoliko cvancika ili dukatom. Iza ugovora ko god dogje iz momkove kuće u djevojčinu, djevojka ga mora čim bilo darovati.

Iza ugovora u prvu nedjelju dolazi:

III. Prošnja.

Dan prije nego bude prošnja, otigje momkov otac ili kućni starješina svećeniku, da izvadi cedulju. Na cedulji napiše svećenik ime momkovo i djevojčino. — Na dan prošnje pozove starješina tri, četiri čovjeka, ponajviše rogjake a i dobre znance na prošnju. Oni ponesu pogaču, koja se zove „prosačka pogača", desetak oka rakije i tri do četiri oke mesa. — „Prosačka pogača" mora biti lijepo pečena, razabrana i žuta kao dukat. — Djevojčin otac skupi takogjer taj dan svoju rodbinu, pa se tudje časte,

Kad se počne večerati, najprije se iznese čorba. Momkov otac ili starješina pokrije tu čorbu „prosačkom pogačom", da niko ne može ni okusiti. Tada on učini:

— Ja ne smim jisti, dok ne vidim na čem sam!

Na ove riječi počne djevojčin otac ili starješina zanovijetati. On mu stavlja razne predloge, koje ovaj mora izvršiti. Zadnji je obično predlog, da prosac pred njega na koljenima dolaza preko sve kuće i da tako klečeći zaište djevojku. Prosac dakako i to učini. A kad to učini, onda mu djevojčin, recimo otac, dozvoli, da sjedne na svoje mjesto.

Sjednuvši momkov otac na svoje mjesto, natoči fildžan rakije i počne:

— Ja sam došao u ime božije, a po naredbi sv. matere crkve, da nam dadneš svoju N. za moga N.

Djevojčin otac na ove riječi pozove svoju kćer i govori:

— Evo ćeri, došli su ti na prošnju po treći put. Ti znaš momka, a on zna tebe. Ako oćeš, uzmi amanet; a ako ne ćeš, a oni neka idu, otkle su i došli. Dakle, ako oćeš, moj sinko, poljubi mene oca i svoju rodbinu, pa onda prosce i uzmi amanet. Pošli da te ne znam ko išće, nema ti lagati.

Za ovo vrijeme nalaze se momci oko kuće, pa čekaju rezultat. Rekne li djevojka da ne će, tada lupaju, sve da grmi, proscima na sramotu; primi li djevojka amanet, tada ne smiju.

Na „prosačkoj pogači" stoji jabuka i cedulja. U jabuci je zadjevena kakva sitna para, obično vižlin (12 novčića).

Kad djevojka primi amanet izljubi rodbinu i prosce, pa izagje iz sobe.

Prosac iza toga raskomada pogaču, pa je po kući razdijeli. Momci, što su oko kuće čekali, da zalupaju, ako cura ne pristane, dobiju takogjer jedan dio pogače. Oni ovu pogaču nose svaki svojoj dragoj, jer ove sutra dan izrično zahtjevaju: Daj mi „prosačke pogače!"

Čim je djevojka izašla počne se jesti i piti. Jela su ista, kao što će biti i na piru, a dolaze ovim redom: pirmičeva (pirinčeva) čorba sa kolačićima (prženo tijesto kolik lješnici), meso spirijanito lukom, burek (pita od mesa), soganlija (raskomadana pogača, poljevena mesnom čorbom, a po njoj ozgor iskomadano meso), sarma (sasjecano meso i pirinač zavijeno u kupusni list), ćukter (sasjecano meso, uvaljano s brašnom, kolik jaje pronosak), kompirova kalja (posuta mesom kao soganlija), buredžići (pita namrškana nabrana i izrezana na komadiće, a poljevena kiselim mlijekom i maslom), kupusna kalja (iščetvrtane kupusne glavice s mesom), sutlija (pirinač varen u varenici, a poljeven medom ili šećernom vodom) i urmice (vrst poslastica).

Za vrijeme večere, djevojke pripjevaju sve one, što su za sofrom:

Redom idu čašice,
Da napiju zdravice:
Zdrav nam bio nov' prijatelj
I taj do tebe!

Kako god kojeg pripjevaju, onaj ih mora darovati.

Čim su prvom pjesmom sve obredale, tada počnu ovom drugom takogjer po dva puta:

Izvila se zlatna žica
Od vedra neba;
Savila se N.
U bila nidra.

I ovaj put valja djevojke darovati.

Poslije večere dogju dvije djevojke noseći legen, ibrik i peškir, pa poliju svima na ruke. Svaki prosac mora po štogod baciti u legen. To se zove „polivačina“ (poljevačina). Poljevačina bude razdijeljena megju one djevojke, koje su poljevale na ruke. — Ovijem novcem pripravljaju dotične djevojke sebi ruho za udaju.

Žena, što je spremala jelo, iznese proscima kavu. Kad se kava popije, svaki prosac metne nešto novaca u fildžan. To spada njoj kao odšteta za spremanje.

Kad bude vrijeme polasku, pozove domaćin isprošenu djevojku, da dijeli darove. Jedna djevojka unese darove, a isprošena djevojka metne pred svakog za njega odregjen dar i poljubi ga u ruku, a on je tada daruje. Obično svaki dobije po jedan boščaluk, koji se u ono vrijeme sastojao od osam komada prtenine, i to: gaće, košulja, dva učkura (svitnjaka), dvije mahrame, jedan peškir i čevra, u koju je sve to zamotano. Polazeći prosci kući, daruju djevojčinu rodbinu t. j. žene, djevojke i djecu, a nipošto odrasle ljude.

U prvu subotu iza toga ide isprošena djevojka na prsten s jednom ženom. Momak dogje sam. Tu oni izjave, pred svećenikom, da se namjeravaju uzeti. Svećenik ih ispita kršćanski nauk. Momak poslije ispitanog nauka metne „prstenski prsten“ na sto, a djevojka mahramu. Na svećenikove riječi: Uzmite, šta koje hoće! — uzme djevojka prsten, a momak mahramu.

Sjutra dan izlazi prvo „navišćenje“ (naviještenje). Svećenik s oltara navijesti t. j. oglasi: da se to dvoje uzimaju. Za sve vrijeme od prvog naviještenja do vjenčanja, ako ko ima šta proti njihovu uzimanju, može kod svećenika izjaviti.

Taj dan, kad su mladenci prvi put naviješteni, dogju momci, djevojke i žene ženjeniku na šerbe. Tu igraju i pjevaju čitavo poslije podne, a momak ih časti šerbetom i kavom. Dvije žene dijele šerbe. Jedna nosi u ćasi šerbe i čašu, a druga šerbetnjaču (peškir) za tranje usta. Žene za to vrijeme gledaju boščaluke i izriču svoj sud. Djevojke igrajući pjevaju:

Ni u bana ni u kralja,
Što u Marka Kraljevića,
Šarac-konjic u potaji.
Njega išću u svatove
U svatove u N. (ime sela)
Po divojku N.. nicu.
Progovara šarac-konjic:
„Ne daj mene gospodaru
U svatove u N....
Po divojku N..nicu.
Ako bude zla divojka
Kleće mene svekrvica:
„Bor t' ubio šarac-konjic!
Što si mi je donijeo?
Što je nisi pronijeo
Mimo dvore, pa u more?““

Osim mnogih drugih pjevaju i ovu:

Kolo igra na Rudina [1])
To bit' ne more, (pripjev)
U tom kolu lipa N..
To bit' i t. d.
Na N..su mor-dimije
Na N..je mrki fesić
Na N..je i t. d. (imenuje se sve odijelo,
što ga jedna djevojka na sebi ima).

Odmah sjutra dan iza šerbeta ide ženjenikova mati udadbenici na oblazak. Ona nosi: halvu, pogaču, četiri safuna i jedan zavitak (za glavu), a za djecu u kući nosi svakovrsna voća. Tudje nju, kao novu priju, lijepo počaste. Osim nje budu tu još

[1]) Rudine = ledina kod Varcar-Vakufa.

djevojčine rodice. Pri polasku daruje djevojka svekrvu. Obično joj dadne nogavice, koje su zamotane u peškir (ubrus). Svekrva joj za to dadne jegrmiluk (novac od dvadeset groša).

Kad izagje treće navještenje, onda se ide isprošenoj djevojci „na svilu“. Na svilu idu obično same žene, rodice momkove, i s njima samo jedan čovjek. Svaka žena mora ponešto ponijeti. Jedna nosi lokume, druga urmice, treća halvopitu i t. d. Svaka još priloži po štogod od odjeće za djevojku, kao: pâs, koparanluk, jelekluk, bošču i t. d. Svekrva joj taj put nosi sve vjenčane haljine. Vjenčane haljine sastoje od ovijeh komada: koparan, jelek, pivac (pijevac, vrst pása od srebra), križ, struka (niz dukata, ogrlica), mengjuše, čarape, papuče i svileni rubac za glavu. Osim toga donese joj: očenaše (patrice), jednu litru svakovrsne svile za vez i po dva mosura zlata. — Baš zbog ove svile, što je svekrva taj put nosi, zove se ovaj dio ženidbenih običaja „svila“.

Večera „na svili“ počinje kao obično. Djevojke i sad pripijevaju kao i na prošnji:

Redom idu čašice,
Da napiju zdravice:
Zdrava bila svekrvica
I ta do tebe!

Kad se spomene svekrva, djevojke od šale dometnu:

Svekrvici darovaće
Svilenu košulju,
Svile joj se kosti od bolesti.

Ostale su ceremonije iste kao na prošnji.

Pri polasku dobiju „svilarice“ (žene, što idu na svilu) običnu košulju, a svekrva svilenu.

U četvrtu nedjelju iza prvog naviještenja, dogju djevojci udadbenici djevojke i momci na „ispratnju“, kao što su bili kod momka na šerbetu. Taj dan donesu njezine rodice njoj dar, koji se sastoji ponajviše od prtenine, kao što su: košulje, gaće peškiri, mahrame, čaršaf i t. d. To joj se s toga donosi, da joj pristane u pomoć i da može lakše svatove darovati. Makar djevojka bila i iz bogate kuće, mora te darove primiti. I najsiromašnija rodica donijeće joj, ako ništa, makar peškirić

Tudje bude kolo do mraka. Djevojke pjevaju:

Vi moje druge sestrice
Dobro mi bosje čuvajte:
Svako ga večer zalijte;
Svako ga jutro obagj'te!
U tri ga kite kitite,
Čistim ga zlatom vežite,
Po bratu mi ga šaljite.
Na poklon vam svi moji ašici,
Samo vam ne dam svog N..

Osim te pjevaju n. pr. i ovu:

Kolo igra na Rudina
Devet divojak'
U tom kolu kolovogja
Najlipša divojka.
Otud ide carevíću
Na dobru konju:
„Selam aleć, divno kolo,
Kolovogjo moja.“
„Aleć selam, carevíću,
Jednoga smo roda.“
„Ili roda, il' neroda,
Ti ćeš biti moja.
Eto otud babe moga,
Glavna svekra tvoga.
I on nosi zlatan prsten,
Da te prstenuje.
Eto otud majke moje
A svekrve tvoje.
Ona nosi terli-dibu (vrsta anterije),
Da te priobuče.
Eto otud seke moje
A zaove tvoje.
Ona nosi puli-duvak,
Da te poduvači.
Eto otud braće moje,
Diverova tvojih.
Oni vode dobra doru,
Da te vode dvoru.“

Sjutra dan iza „ispratnje“ mora se i momak i djevojka ispovjediti.

IV. Pir (svadba).

U prvu srijedu iza ispratnje vodi se djevojka. Ona zovne jednu ili dvije vješte žene, da joj slože ruho. Ovo ruho i sve, šta će sa sobom ponijeti, ostavi se u jednu sobu. Osim ruha, što ga nosi za se i za svog odabranika, ponese ona dar za sve ukućane i svatove.

U utorak već došle su žene djevojčinoj kući, da spremaju „raspirišće“ (raspirište). U srijedu rano, dogju djevojke, koje će pjevati. Isto jutro skupili su se svatovi, koje je momkov otac prije petnaest dana s bocom rakije pozvao, u momkovoj kući. Svatovi su: kum, jedan ili dva djevera, prikumak, domaćin, stari svat i jenga. Svi svatovi idu otud u crkvu, a djeveri i jenga otigju po djevojku. Jenga nosi djevojci ćurčić, da ga obuče na vjenčanje. S djevojkom ide i jedna žena iz njezine kuće. Djevojka je zavijena. Uz put do crkve, koja god žena sretne jengu, gleda, da joj otrgne bućme (sveze na nogavicama). Jenga se svakako brani i otima.

Poslije vjenčanja vrate djeveri i jenga djevojku njezinoj kući, a svatovi idu starom svatu na ručak.

Kum je uoči vjenčanoga dana poslao u djevojčinu kuću: bravče i dva kruha. Djevojci je poslao: papuče, češalj, ogledalo, prelu i još kojekakvih sitnica. Od momkove kuće poslano je u djevojčinu kuću svakom čeljadetu po jemenije (vrst obuće), a djevojčinoj materi čohu.

Iza ručka (oko podne) idu svi svatovi iz starosvatske kuće djevojčinoj kući. Tamo ih čeka kolo i pjesma. Prvi idu muštulukdžije: kum i jedan djever, a ostali svatovi malo zaostanu. Njih dvojicu dočeka na avlijskim vratima jedna žena sa dva peškira, pa im ih prebaci preko ramena. Tada se oni povrate megju svatove i dogju s njima pred kuću. Tu ih dočeka jedan čovjek bocom rakije, a djevojke zapjevaju:

Dobro došli kićeni svatovi;
Dobro doš'o kume i divere! i t. d.

Kad god kojeg spomenu, taj ih mora darovati.

Poslije pripijevanja ugju svatovi u kuću i piju kavu.

Djevojka je sakrivena u jednoj sobi sve dotle, dok je ne izazovu.

Oko dva sata pošlje podne počne užina. To se zove „raspirišće“. Tu je došla sva djevojčina rodbina na „raspirišće“. Od pô sofre počnu djevojke pjevati one iste pjesme, što su ih i na prošnji pjevali. U tom će kum:

— Rad' šta sam došo? — Izvedite mi to naše čeljade!

Sad ustaje djever i jenga, pa idu djevojku duvačiti. Oni joj prikriju sve lice duvakom i zakite je cvijećem. Jedna žena vodi djevojku kumu. Prije nego je uvede, dovode pred kuma druge djevojke, nagaračene momke ili kakvu staru babu, pitajući: Je li ovo vaše čeljade? — Kum govori da nije i ljuti se, što mu već njegovo čeljade ne dovedu. Najstrag uvode djevojku, a kum daruje ženu, koja ju je dovela.

Mlada ižljubi tada najprvo svoju rodbinu, pa onda svatove i stane kod kuma, da ga dvori.

Djevojke zapjevaju:

Izvila se zlatna žica
Od vedra neba,
Savila se lipoj mladi
Oko fesića.

Kum za nju mora djevojke darovati.

Prije nego bude užina gotova, iznese se „kujruk“ na sofru. Kujruk je trnovita grana, a zadjeven je u jabuku. Svatovi kujruk otkupljuju. Tko više novaca baci, dobije kujruk, pa ga nosi kući. Velika je čast kujruk otkupiti, a otkupi ga obično kum ili stari svat. Megju tijem može se dogoditi, da i njih koji izmegju svatova nadmaši. Novci za kujruk spadaju onoj ženi, što je spremala.

Kad se svrši sofra, opet se peru ruke i pije kava, dakle: iste ceremonije kao iza svakog jela.

Iza jela zapjevaju djevojke:

Spremajte se kićeni svatovi,
Lipa N..je na pohodu,
Hoće, da ide.

Svatovi ustanu i pogju. U to vrijeme dogju dvije žene, pa pasom prepriječe vrata. Njih valja darovati, ako hoće da izagju. Ali kad izagju iz sobe, ni jedan nema obuće. To su učinile žene i djeca, sakrivši obuću na zgodno mjesto. Svaki svat mora svoju obuću otkupiti.

Čim svatovi izagju iz kuće na avliju, djevojke počnu ovu običnu:

Odbi se biser-grana
Od jorgovana.
Odbi se zlatna N.
Od svoje majke.
Zvala je mila majka:
„Vrati se N.!“
Majka te zove
Košulju daje.“

„Nek zove, neka daje
Vratit' se ne ću
Što nisi, mila majko,
Od prije zvala?
Dok nisam, mila majko,
Uz kuma stala;
Uz kuma, mila majko,
I uz divera!“

Kum ostane najzadnji u sobi sa mladom. Tu se prostre čaršaf po podu. Na sred čaršafa stane mlada, a on je pospe parama. Ove pare zapanu djevojkama, što su pjevale Drugi put on pospe mladu parama i bademima (šećerlame), kad izagju iz avlije, a treći put pred mladoženjinom kućom.

Svatovi za ovo vrijeme pohvataju svu perad što je vide u dvorištu i ponesu je kumu.

Prije nego su svatovi izašli, darovali su sve djevojčine ukućane, a djevojka ih je izljubila.

Djeveri vode mladu obuhvativši je objema rukama ispod pazuha. Od djevojčine kuće do momkove pjevaju svatovi razne pjesme, koje su tada u običaju, a ponajviše „ravne“.

Kad je dotrkao muštulukdžija i javio, da svatovi dolaze, izagje pred njih mladoženja s bocom rakije. Kad ne bi on izišao, držalo bi se, da mu djevojka nije draga.

Na avlijskim vratima dočeka svekrva mladu i svatove. Ona mladu poškropi sv. vodom, a mlada je poljubi u ruku. U avliji dočeka ih kolo i pjesma:

Dobro došli kićeni svatovi;
Dobro došo kume i diveri
I doveli kićenu divojku!

Iza ovog nastave još jednu, dvije, pa idu svi u kuću.

Ušavši mlada u kuću, gdje se sprema, mora poljubiti ognjište i darovati ga mahramom. Ova mahrama ide spremalji. Prije nego ugje mlada u sobu, izuje ju jedna djevojka. I nju mlada obdari mahramom. U sobi postave mladu u budžak (ugao). Ovdje ona sjedne na skemliju (onizak stočić, klupica), koja je prekrivena boščom. Tada joj metnu malo muško dijete na krilo. Ona ovo dijete pokrije čevrmom. Odmah za tim piju svatovi kavu, a mlada ih dvori. Kad popiju kavu, hvataju kolo do večere.

Dok se svatovi ovdje vesele, otigje kum i jedan djever po sejksanu (djevojačko ruho). Sejksane im ne daju bez otkupa, jer na nju djeca posjedaju. Kad otkupe sejksanu iznese jedna žena ćilim, pa i njega valja otkupiti. I one mahrame, što se svežu konjima za obrazluk, valja da kum i djever otkupe.

Kad u večer sjednu svatovi za večeru, onda dogju masleničari. Masleničari su momci, društvo mladoženjino. Oni ištu maslenice (jedna vrst pite), ali im se obično svašta dadne. Mlada ponese obično sa sobom kutiju urmica, što se dadne masleničarima. Masleničari to lijepo megju se podijele. Mladoženja ih časti rakijom. Kad masleničari založe, izagje jedna djevojka i mlada, pa im polije na ruke. I momci moraju dati poljevačinu, koja pripada mladoj.

Maksleničari iza pranja ruku zapjevaju koju običnu pjesmu, pa otigju, ali ne svi, jer ih se nekoliko sakrije, pa hoće da pokradu jelo, ako ikako mognu. — Svaki momak ostavi po malo maslenice, pa je nosi sjutra dan svojoj dragoj, jer zna, da će ona to od njega iskati.

Poslije kave izljubi i momak i djevojka sve ukućane, pa idu u odregjenu sobu. Tu im se iznese večera, pa večeraju zajedno. Dušek, na kom će noćiti, poškropi jenga sv. vodom, a djevojka, koja ga je prostrla, dobije mahramu.

Kod zatvorenih vrata zapjevaju djevojke:

Tiha voda žuberkala,
U dušeke udarala.
U dušeku dvoje mladih,
Dvoje mladih, dvoje dragih.

Iza ove pjesme izagje momak i daruje ih.

Tako je eto taj dan svršen.

Sjutra dan ustaje mlada rano, a dogje jenga, pa joj sveže glavu, jer od sada ne smije više fesa nositi. Mlada iza toga izljubi sve po kući. Iza toga uzme djever peškir, a mlada legen i ibrik, pa polije svima na ruke pri umivanju. Iza toga ide njih dvoje, djever i mlada, kumovoj i starosvatskoj kući, pa i tamo poliju svima na ruke, a svak baci poljevačinu u legen.

To jutro mora mladoženja sve mladino odijelo (prteninu) obući. Obukavši se ide mladoženja punicu poljubiti u ruku. Punica i druga ženina rodbina mora njega darovati, a i on njih.

Vrativši se mladoženja od punice ide s jednim djeverom pozivati na ručak rogjake i dostove, koji nijesu bili u svatovima. Idući pozivati ih, mora dobro čuvati ženinu mahramu, jer svak nastoji da mu je otme.

Još prije vjenčanja mnogi su pozvani na pir. Ko misli doći, pošalje tevsiju, a u njoj pitu i dar za mladu. Momci (sluge), koji donesu tevsiju, dobiju hašluk.

Oko podne skupljaju se pozvanici i pirnice na ručak. Za ručak sjedaju na po se muški, na po se žene, a opet na po na se djeca.

Mlada dočeka goste s djeverom, pa ih ljubi u ruku, a za ručkom ih dvori i meće jela na sofru. Pozove se obično i kakav šaljivdžija, koji zbija šalu i nabraja kojekakve versalice, n. pr.

Vino piju Ljubušani,
Redom gospoda.
Prid njimaka Hasan-aga,
Harna delija.
Viče Hasan dizdar grada,
Harna delija.

Progjimo se braćo draga
Golemoga vraga,
Jer nam ide Omer-paša,
I učtuglija,
A pred njima do tva tuga,
Može biti od nas ruga.

Veli Ramo: „Daj, da paši štogod damo!“
„ Deda: „Ev' od mene tovar meda.“
„ Krivouza: „Ev' od mene strana kukuruza.“
„ Zilka: „Ev' od mene tovar si(je)rka.“
„ Omer Boš: „Ev' od mene binj (hiljada) groš.“
„ Mul' Abid: „Nemojte s param ihmalit (zastati)
Ja ću vam para zajmit.“
„ Hasan Bukoš: „Ja nemam ni pare;
Ja ću bižat u koš.“
„ Ramo: „Ja ću bižat stranom.“
Najstrag veli Mešin: „Ja paši na oči ne smim “

Prije nego će pirnice i izdžije poći, razdijeli im mlada s djeverom darove. Za ove dare daju joj se novci na uzdarje.

Taj dan po večeri raspu se i svatovi.

Dan dva iza svadbe bude trka pješačka i konjska. Za trku kupi svekar čohu, a mlada dadne boščaluk i čevru.

U prvu nedjelju iza vjenčanja dogje djever i jenga po mladu, pa je vode u crkvu.

V. Pohode.

Iza vjenčanja na petnaest dana dolaze pohode. U pohode ide prije mlada materi. Tamo se sastane i mladoženjina i mladina rodbina. U pohodama se jede i pije kao i na piru. Došavši mladoženja sa svojima u pohode, bude sa svima skupa svezan, jer je mladina rodbina pripravila bukagija i konopaca. To stoga čine, jer su oni krivi, što im je čeljade otišlo iz kuće. Sad valja novog zeta i prijatelje otkupiti. To obično učini punica. Ona otkupi najprvo zeta, pa onda sve po redu, donesavši za svakog pečenu kokoš i pô oke rakije.

Nedjelju dana iza ovijeh pohoda dolazi mater sa svojim ukućanima kćeri u pohode.

S pohodama su svi ženidbeni običaji svršeni.

Već danas nije sve tako; a kako će biti do dva, tri ili više decenija, to Bog sami znade.

Ivan Klarić.

Народно вјеровање у Далмацији[1]).

7. Бајање и гатање уочи рођења св. Ивана Крститеља на острву Хвару.

У вечер, дан прије рођења св. Ивана Крститеља, који долази мјесеца јуна, многој дјевици заиграће срце од милиња, што је наступио час, кад ће моћи разним бајањем и гатањем предвидјети своју срећу, или — несрећу.

Свака ће готово дјевојка посијати у једној посуди малко пшенице. Посуду са пшеницом спремиће гдјегод на тамно мјесто, а до јутра дана св. Петра и Павла ие смијеш је ни гледати ни крећати. Ако пшеница подоста високо порасте, то ће се дјевојка удати за богата момка и живјеће у обиљу. Данас дјевојке најволе посијати у стаклену чашу пшеницу. Улију у њу мало воде, за тим метну један танки слој памука, поврх њега неколико зрна пшенице, а поврх пшенице метну опета један слој памука, тањи од првога. Посуду спреме, а кад дође час, прама

[1]) Наставак чланка у 3. свесци овогодишњег „Гласника вем. музеја“.

величини пшенице и прама жилама, које се кроз стакло виде, гатају срећу. Чим су се оне више развиле, тим је срећа већа.

Даље растапају олово. Растопљено олово улију у једну посуду, у којој имаде воде. Олово се у води скрути, попримив разне облике. Ако се којој дјевојци причини, да је опазила комадиће олова попут шила, то је знак, да ће јој муж бити чижмар. Често се деси, те се којој причини, да види у посуди читаву лађу, па је она готово увјерена, да ће јој муж бити морнар или капетан. Опази ли машкин или мотику, то ће јој муж бити тежак. По разним дакле облицима, у којима се олово скрути, нагађају дјевојке, што ће им бити муж. Често се састане више дјевојака из комшилука, па криомице дај да се растапа олово и нагађа срећа. Често се породи између њих љубомор, када се некима олово скрути у повољнијим а неким у неповољнијим облицима. Ту настане такмење: постављају изнова олово на ватру, па опет у воду, догод не добију такове знакове, какове су саме већ прије жељеле. Врагометни момци, старије дјевојке и жене, уживају кадшто из потаје, да им ометају посао с оловом.

На острву Хвару вјерују, и то особито жене, да ко би се дигао о пôноћи, те сам самцат отишао у поље и убрао један лист траве, који на отоку зову „копитњак“, па кад би дошавши кући метнуо га под узглавље, те опет легао, да би у јутро на дан св. Ивана нашао лист „копитњака“ претворен у сухо злато.

И ко би се по ноћи дигао, па ишао до свога вртла и ископао комадић угљена, те га до у јутро метнуо под узглавље, да би се угљен претворио у комад сухога злáта.

Карактеристично је гатање с бобом. Дјевојке, а катшто и младе удовице, које још нијесу изгубиле сваку наду, узму три боба: са једнога скину сасвим горњу кору, са другога напола, а на трећему је оставе. Први је „сасвим гол“; други „на половицу гол, или на половицу обучен“; трећи је „обучен“. Првому, који је сасвим гол, кажу још и „голòк“. У вечер, уочи св. Ивана, метну их под узглавље, а у јутро дигну једнога, који им већ први допане руку. Ако је дјевојка подигнула првога, значи, да ће јој бити муж сиромах; другога, да ће бити прилично имућан; а ако је подигнула трећега, биће јој веома богат. Некоје дјевојке обичавају метнути три боба до у јутро у чижму под кревет, мјесто под узглавље.

Оне дјевојке, које знаду писати, напишу на три комадића папира имена трију момака, за које могу гојити неку наду; на свакому је папиру по једно име, за тим их лијепо, попут смотка, савију и баце у чашу воде. Онај смотак, који се најприје одвије, каже име онога, који ће јој бити мужем. Имаде их, које ће опетовати ту игру све дотле, док им се најприје не размота онај папир, на којему је написано име онога, којега највећма љубе. Оне пако дјевојке, које не умију писати, затраже помоћи у којега сеоскога ђака, који је обично брат дјевојке или који други из комшилука. Но ако се три пута засебице раствори један те исти омотак, нема више фајде кушати бољу срећу: тај папир каже дјевојци стално име њезинога мужа. И овдје, као и у многим другима приликама одлучан је јако број „три“, о којему ћу на по се писати.

У вечер уочи св. Ивана запале дјеца на улици ватру, те прескакују преко ње.

Ко се дигне рано у јутро прије сунчана исхода, те гледа позорно у небо, опазиће, како ће сунце заиграти у подоби колобара до три пута. Ко то види, он ће цијеле године бити сретан и рано ће устајати на посао.

Старе женске особито штују св. Ивана Крститеља, јер их он тобож штити од Ирудице, кћери Поганице. У Ирудицу непрестано пуцају громови, и то за то, јер је зажељела, да јој отац краљ даде на свадбени дан Иванову главу, што је он

и учинио, и с тога ју је Бог проклео, а св. Иван сапео[1]). Имаде жена, које даду рећи св. мису на славу св. Ивана, и то као завјет, јер их је очувао од грома, или као молитву, да их од тога очува. Гдјекоје обичавају горити му цијели дан „кандило“ и палити лишће од разних трава, благословљених у „недјељу цвијетницу“.

У неким је сёлима св. Иван заштитником од „шкрофула“ или „жалва“. „Шкрофуле“ се обично појављују дјеци на врату.

У приморској вароши Јелши живе још и данас жена, која у ноћи уочи св. Ивана лијечи неким чаролијама болесне од шкрофула. Из сёла: Питава, Вриснника, Свирача, Врбања и вароши Врбоске, па још из других, хрле потајице ноћи к њој цијеле хрпе болесника. Она убије преко дана неколико жаба, те их шкропи или маже њиховом крвљу, а уз то у себи изговара неке тајанствене ријечи. Кад је то учинила, шаље их да се помоле у мјесној црквици св. Ивана. Него то још није све. У Јелши имаде жива вода, звана „Слатина“, која тече у подоби правца у једному крају „пијаце“, од врха па све до мора. То је најљепша и најбоља жива вода на острву, а по мнијењу неких може да се такми са многима и у другим крајевима. Послије молитве у капели сваки болесник мора прескочити до три пута преко „Слатине“. Кад је то учинио, може, ако имаде ухвања и поуздања у св. Ивана, по увјеравању баке, мирне душе отићи кући и надати се скором оздрављењу. Нико не долази к овој баки празних руку, а сваки болесник мора јој још дати неку новчану своту. Колико сам је пута молио, да ми каже, како то ради, али она ми не хтједе ни за плаћу ништа рећи. Но кад је чула ријеч „плаћа“, некако се насмијешила — и ми смо мислили, да ће нам сад на све казати. На једном се предомисли и рече, да не ће, јер да се боји љечника.

Пропиткивах амо и тамо за оне, који су к њој долазили, желећи од њих шгогод дознати, али и ту не успјех; сви ми одговорише, да не смију ништа казати под смртни гријех, а осим тога да би још горе обољели. Како се види, лукава је баба, јер је то њезино масло. Једном сам покушао да сам главом идем до ње у ноћи уочи св. Ивана. Не бијах ни ја боље среће: не хтједе ме примити, увјерена, да је нама до нечега другога.

О бајању и гатању уоћи св. Ивана на острву Хвару могао сам до сада само оволико забиљежити.

Што рекох о пшеници, растапању олова, бобовима, трим папирићима и о вечерњој ватри, то исто чине и на сусједним отоцима Брачу и Вису, као и у граду Спљету, у којему дан рођења св. Ивана Крститеља, зову, по ватри, коју у вечер горе „Св. Иван Свитњак“. На острву Хвару, а исто тако и у граду Спљету, вјерују још и то, да ће дјевојци бити муж онај момак, којега најприје сусретне на путу, а исто тако и момку да ће бити женом она, коју најприје сусретне. Сплићани вјерују још и то, да не слути баш на добро, ако се најприје сусретне којега старца или старицу.

8. Бајање и врачање у разне годишње дане на острву Хвару.

Свијећница. „Кандалора[2]), зима фора[3]); рекô је свети Бијош[4]), да је лож.“ Ово исто кажу и у Врхгорцу у Далмацији. Испореди загр. „Зборник“ од г. 1896.

[1]) О „Ирудици“ (Рудици) види „Гласник зем. музеја“ 1897., св. 2., стр. 330.—332.

[2]) Талиј. ријеч: candelora.

[3]) Талиј. ријеч: fuora или fuori, а значи: вани, ванка.

[4]) Блаж. Талиј. Biagio. Покровитељ града Дубровника.

стр. 246. Како се види, ово није ништа друго него игра ријечима, а такових има доста на Хвару.

Свети Антон Опат.

„Свети Антон опат
Ишо у поље копат,
Путем му испо поплат.“

То је опет игра ријечима; иначе треба забиљежити, да за св. Антона Опата збиља започимље копатва (копање поља).

Свети Тома. „Свети Тома гони пројце (прасце, свиње) дома.“ Споредн поменути „Зборник“, стр. 247. Опет игра ријечима, а има и свој смисао, јер на острву за св. Тому најбоље куповати свиње.

Свети Андрија. „Свети Андрија дили капотиће.“ И збиља за св. Андрије је студено.

Света Луцнја. „Света Луце, качибон — до Божића мисец дон.“ Ријеч „качибон“ по себи не значи ништа; она је послужила нашему народу да направи риму са ријечју: дон. — Дјеца одгојена у талиј. духу веле: „Santa Lucia, butta bonbon iin calza mia“ [1]). Дјеца извјесе вани на прозор своје бјечве, а добри им родитељи потајице баце у ње слаткиша или што друго, и она су увјерена, да им је то добацила св. Луцнја. Она штити од очних болести.

Бадњи дан. Многи су увјерени, да и птице у пољу овога дана посте. „И тичице у гори на бодњи дон жежинају.“

Велики четвртак. Ко се у велики четвртак, или како на острву кажу: свети четвртак, исповједи и причести, те у вечер, за процесије, остане код куће у молитви, може видјети онога покојника, којега жели и с њим говорити.

Бијела субота. Кад зазвони први пут звоно на „слава“ (глориа), онда перу очи водом. Зар ово прање очију не подсјећа на ускришење? Да није можда то повод овоме обичају?

У бијелу суботу благосиљање свештеник у цркви восак, воду и ватру. Сељаци узимљу малко од свега тога, што им служи као обрана у разним неприликама, а особито проти грому и науди злих духова.

Вела Госпа. Оточани мисле, да се на дан Веле Госпе, 15. августа, свака животиња макне, макар да је проживјела зиму и у највећем мртвилу. Змије су од тога дана особито погибељне. Ова је на паметној подлози изречена, јер је тада велика врућина, а народу је требао један знаменитији дан, да опредијели, кад ће се животиње пробудити. У Дубровнику и у околици кажу, да се за св. Ивана „свака животиња и свако биље миче и купа“.

Свети Петар. На Петров дан па и преко године, обичавају дјеца метнути у нос траву, која наличи на житни клас, па онда ударати руком и говорити опетовано: „Свети Пере, пусти кор (крв)“.

Свети Иван Крститељ. Многи вјерују, да сунце само у јутро на дан св. Ивана крститеља, у подоби златног колобара, до три пута заигра наоколо. Ко се рано дигне и види, биће сретан и устајаће рано цијеле године.

Свети Марко. У јутро се благосиљу поља. Сељаци носе са собом благословљених трава. Свако метне мало те траве у своја поља, да им очува винограде од града и разних болести. Процесија се зауставља на свакој сукрижници, на којима

[1]) Пријевод: „Света Луцијо, баци слаткиша у моју бјечву“.

ћеш увијек наћи на једпом крају дрвени или камени криж. Школска дјеца иду са својим учитељем у обходу, држећи у руци мали, цвијећем накићени крижић.

Божић и Ускрс. Многи сељаци вјерују, ко умре на Божић или Ускрс, да иде одмах у рај, или барем да не буде осуђен у пакао.

Чиста сриједа и други коризмени дани. Како је наш народ јако богобојан, а особито жене, то ове у чисту сриједу оперу све посуђе пепелом, да не би на њима остало што мрсна. У чисту сриједу посипље свећеник главе пепелом. За коризмених дана имаде жена, које ти не би за живу главу окусиле што мрсно, па ни у саму недјељу, и да их нијеси покушао одвраћати од тога.

Мртви дан. Многи сељаци вјерују, да по ноћи дана прије и по ноћи мртвога дана, иду они мртваци, којима служи штогод. Кад се види мртваца, ваља се до три пута прекрстити, јер ако је злодух, он ће ишчезнути. Пошто се прекрстиш, ваља да га до три пута упиташ: „Куме, кумпоре[1]), јел вом чо потриба?“ Ако је, он ће одговорити.

Такав сусрет не смије се ником барем за првих осам дана повјерити, осим свећенику, којему си по пучкоме вјеровању то и дужан учинити.

Младинци (Невина дјечица). Тога дана обичавају лагано ишибати дјецу, која нијесу ни још превалила седму годину. Обично их шибају боровом граном, и то тобоже с тога, да им се тијелом не разаспе нека врста чирова. (У селу Свирчима).

Свети Ловренац. У селу Свирчима, другдје то нигдје не чусмо, једна нам бака рече, да у дан св. Ловренца не ваља ништа, а особито месо пећи на „граделама“, јер да су на њима св. Ловренца испржили, који да би се тада сјетио свога јада.

Велики петак. За цијеле коризме, а особито у велики петак, тешко би сагријешио онај, који би запјевао коју веселу пјесму. О том ћемо једном потање прозборити.

9. Вјеровање у виле на острву Хвару.

Вјеровање у виле није данас већ тако живо, као вјеровање у мациће, море, штриге и т. д. Виле на острву Хвару јесу нека врст подземних бића. По народном вјеровању оне су жене дугијех коса, а на ногу су им коњске копите. Косу воле мазати уљем или којом другом машћу. Зла чине само оному, ко им се замјери, иначе умију оне чинити добра и усрећити човјека: оздравити га од болести, обогатити га златом, сребром, новцем и т. д. Јама, у којима оне обитавају, зову на острву Хвару „праздовна јама“, што значи, јама без дна. Данас старији људи и жене доста тога приповиједају о вилама: све је то некоћ било, а данас се слабо што о њима чује, да ли се још појављују, јер ваља памтити, да их је назад коју стотину година неки свећеник заклео и прогнао у „калавојске стине“.

Више пута би се било догодило, да би виле ограбиле које дијете, момка, па чак и одраслога човјека, или жену. Дијете би ограбиле да им служи, а најволиле би, да им прстима биска по глави. Него како им силно коса заудара, и пошто им то није по ћуди, често упитају дотично дијете, да ли осјећа какав мирис. Ако оно рече, да чује какав неугодан мирис, оне га више никада не пуштају од себе, у бојазни, да оно не би кому казало. Ни коњске копите, што их имаду мјесто ногу,

---

[1]) Кума је женска; кумпор мушки. То кажу, јер се не зна што може бити.

не воле, па и за њих знаду питати дотично дијете, да ли је што опазило. Ако рече, да је опазило коњске копите мјесто ногу, тада опет зло по њега: не пуштају га више из јаме. Рекну му, да би га биле пустиле и учиниле богатим, да није лагало, јер да није истина, да им косе ружно заударају и да имаду коњске копите. Једном се је таково дијете по чудноватом случају у одраслијој доби избавило вилинске јаме, и то на овај начин. Виле радо гоје мачке. Једном једној вили, код које је служио неки момак, мачка угради комадић слаткиша, а ови им се веома миле. Вила потаље момка за њом у пошјеру — и што он брже, то мачка брже, док му ова не ишчезне кроз једну овећу шкуљу, кроз коју су допирале до његових очију сунчане зраке. Он се развесели; провуче се кроз шкуљу са доста муке и тим је био спашен. Сви му се у селу зачудише када га опазе, јер га је већ свако држао мртвим. Он је сада свакому, ко га је само хтио слушати, приповиједао о вилама и вилинској јами, и како се је најпослије избавио. Приповиједао је такођер, како им на њихов ушит ваља казати, да им косе угодно миришу и да имаду прелијепе ноге. Рече још, да би оному, који их тако похвали, дале пуну врећу птичијега перја, те да би га намах отпустиле. Све перје, чим би изашао из јаме, претворило би се у сухо злато. Оне то чине с тога, јер су тобож увјерене, да би дотични и вани пред свијетом хвалио мирис њихових коса и љепоту ногу. Некога момка западне једном срећа или несрећа, да су га ограбиле виле. Он је знао, по казивању горе поменутога, како му се ваља владати. Пошто је похвалио мирис њихових коса и ногу, дадоше му оне пуну врећу птичијега перја, те га опоменуше, да не отвара вреће, прије него приспије кући. Али он, не могавши одољети силној жељи, одријеши још на путу врећу, из које изађе силесија змија. И биле би га ове усмртиле, да му не приспије његова вила у помоћ. На њезин миг све се змије претворише у перје. Вила му на то нареди, да га покупи и да не раствара вреће прије него стигне до куће. Овога пута је послуша, и кад стигне кући, одријеши врећу, истресе, што је било у њој, а свако перо прометну се сухијем златом. Он то злато прода за скупе новце и сагради огромну палачу, а по народном вјеровању он још и данас у њој живи те има свега у изобиљу. Њега зову „виловњак“ а палачу му „вилењочки двори“. Кажу још, да ни њега ни његову палачу није моћи по ничему распознати, и да би онога, који би случајно у њу ступио, вилењак свачим надарио. За оне, који у кратко вријеме обогате, мисле многи, да су били у његовој палачи. И ко би хтио кренути у свијет, могао би наћи његову палачу, јер да се из ње, од дванаесте уре у ноћи па до јутрње „Здраве Марије“ чује неко складно и угодно пјевање. Но док не престане пјевање, не смије се унутра улазити, јер да то пјевају виле, које се забављају код њиховог љубимца „вилењака“, те би свакога онога, који би унишао, усмртиле из бојазни, да их не одаде. Кад се дође пред вилењака, ваља му казати: „куме вилењоче, дој ми пинез, имом пуно фамеје“.

Пастири, који у планинама чувају стада, могу најлакше доћи у дотицај с вилама. Имаде их који приповиједају, да су чули по ноћи, када пасу мазге, муле и магарце, пјевати виле. Кажу да врло лијепо пјевају, али да тада не ваља ни по што доћи у близину, јер да оне својим пјевањем само маме човјека у јаму, да га онда употребе за службу, како видјесмо. Ово пјевање у многому се сударa са пјевањем сирена из митолошког доба. Народ приповиједа, да су виле од појаса па све до ногу налик на мазге, док су сирене биле пола жене а пола рибе.

Јама, у којој станују виле, веома је дубока. Имаде пастира, који приповиједају, да су у такову јаму кушали бацати камења, па да би слушали, како се је камен веома дуго вријеме котрљао док није пао на дно. Хоћеш ли бацати камење у вилинску јаму, или јој се само приближити, то мораш доћи у одређено доба дана, као из јутра од Здраве Марије па до пред подне, те од треће или четврте уре послије подне па до вечерњега звона, јер у остале часове могле би изаћи из јаме, те привући у њу онога, ко би се близу десио. Из јаме не излазе посве на поље, јер се боје, да их не би ко год опазио и разгласио свијету њихове коњске ноге. По народном вјеровању виле су у лицу веома лијепе, а и косе су им лијепе и бујне, само што ружно заударају. Оне могу и летјети по зраку, а када лете, облаче дугу једну бијелу кошуљу, те је на поданку малко нагрешпају, да им се не виде ноге. У селу Свирчима дјеца се обичавају играти „лети-пуха“. Та игра састоји у тому, да сви поставе кажипрст на колено једнога, тако да им се врхови прстова дотичу. Један увијек подиже прст и каже: лети пух, лети мачка, лети врабац, лети стол и т. д. Споменувши нешто што лети, свакога ће онога, који није подигао прст, ударити прстом по глави, а исто ће то учинити и онда, ако је изрекао нешто, што не лети, па је неко подигао прст. Он брзо изговара, а к тому увијек подиже прст, летјело, или не летјело оно, што он спомиње; с тога може ласно да се породи смутња. Међу осталим може се чути и „лети вила“. Ко не подигне прст, ударе га прстом по глави. Ову игру само нузгредно споменух, да њоме подкријепим народно вјеровање, како виле могу летјети.

Неки вјерују, да виле имаду дјеце и то мушке, коју добију са којим младићем, којега им је пошло за руком ограбити. Таква мушка дјеца постају временом вилењаци.

У селу Свирчима слушах једном ову причу.

Била једном нека жена, која је родила много дјеце, а није их имала чиме да храни. Једном је рано у јутро отишла у гору, да покупи мало сухора, на чему ће скухати дјеци за ручак мало пуре од кукуруза, или како на острву кажу „каше“. Док је она купила сухор, зачује гдје је неко по имену зове. Она се обазре и опази мало по даље једну жену. Непозната жена приступи к њој, те је запита, што ради. Ова јој исприповједи сву своју невољу. „А би ли ти дала мени у службу твоју дјецу?“ упита је непозната. Жена, сва весела, рече јој, да хоће. Непозната жена врати је кући, рекавши јој, да јој доведе сву дјецу, али само ону, која могу сама ходати и сама се облачити. Сирота жена учини тако. Кад је непозната запита, што тражи за дјецу, она јој одговори, да не тражи ништа, већ само нека јој дјецу храни. Кад се је сирота жена удаљила, претвори се ова у вилу и поведе дјецу са собом у јаму. На срећу биле су то три пастирице, које су знале, како ваља поступати с вилама. Оне су хвалиле љепоту њихових ногу и мирис њихове косе, па су виле сваке године по једну отпуштале из службе, надарив је обилно разним благом.

На острвима Брачу и Вису слично бајају о вилама. Ово, што је ту забиљежено, већином је из села Свирача.

У Сплету, особито у варошима: Велом варошу, Доброму (Pozzobon), Манушу и Лучцу, вјерују такођер да има вила. И данас још живе у Сплету неки Стипе Идра, који је глуп, а к тому тешко изговара ријечи и то понајтеже оне, које баш онога часа чује. Многи приповиједају, да су га, кад је још дјететом био, понијеле виле на планину Мрјан, ту га држале уза се неколико година, те га учиниле таковим, какав је данас.

10. Штриге, или штринге на острвима Брачу и Хвару.

Сељаци на острву Брачу вјерују, да се гдјекоје дијете може родити у кошуљици — и то у црној или бијелој. Ако се дијете роди у бијелој кошуљици, то је знак да ће оно у животу бити сретно, ако ли пак у црној, то је знак, да ће оно, ако је женско, бити штрига, ако пак мушко, штригун. Бијела кошуљица не смије се бацити; ваља је помњиво чувати под кључем, а кад је на умору онај, чија је кошуљица, ваља му је метнути под главу, јер би се иначе много мучио, док би издахнуо.

Желиш ли, да дијете, које се родило у црној кошуљици, не чини у свому животу зла, ваља да га примаља (на острву: баба), нетом се роди, изнесе на кућни праг — и да завиче до три пута, ако је женско:

„Родила се је вишћица,
Али не вишћица,
Него права дивичица.“

Ако је мушко:

„Родио се је вишћун,
Не вишћун, него прави младић.“

Али се примаље стиде то чинити, и по вјеровању оточана гријеше смртно. Дијете, које се родило у црној кошуљици, не чини до седме године никому никаква зла, јер је оно још без гријеха у милости божијој. Женска, од седме године па док се не уда, будне „мором“, а мушкарац, док се не ожени „вишћуном“. О „мори“ ми смо већ написали посебни чланак. Дјевојка „мора“ може се веома лако удати, јер она знаде зачарати младића. Кад се удаде, тада она постаде „штригом“, или „штрингом“. „Штриге“ обично не имаду дјеце, или ако случајно која добије дијете, умори га, а то с тога, јер на њу навале остале штриге, велећи јој: „ми нимамо дице, не смиш ни ти; убиј га, ол ћемо ми тебе“.

Штриге могу по ноћи оставити тијело успавано на кревету, а духом лутати по земљи, на штету људи, а особито њихове родбине. Оне се госте људским срцима и то пет или шест пута на годину. Свакога пута поједу до три или четири људска срца, а међусобно жријебају, која ће их извадити. Свака штрига имаде једну чудотворну шибу, којом може правити нека становита чудеса, а у једном живом камену сакривен један лонац, пун некакове масти. Прије, него што ће се упутити да ваде срца, па да се госте, отиђе свака до свога камена, те га се дотакне чудотворном шибом. Камен се растави и она се намаже. За тим опет такне камен шибом, а он се заклопи као и прије. Кад су се намазале, веле:

„Ни о дрво ни о камен,
Него (одреди које год мјесто).“

Штриге, како рекосмо, најволе вадити срце родбини, за тим својим непријатељима, а ако која штрига није задовољна са својим мужем, то му она чим прије извади срце. Да не буде бруке по селу и ријечи проти њима, то оне оног истог часа, кад изваде човјеку срце, учине, да га гром ошине, или да му пане кап. Најрадије учине, те га гром удари, с тога се најволе састајати на гозбу, кад грми и сијева. Често учине да човјек падне или да се утопи.

У вароши Постирама слушао сам ову причу:

Нека штрига имала је по неком ријетком случају два сина. Мужу бијаше већ давно извадила срце. Старији брат њезиног покојног мужа имађаше жену. Једне

вечери, послије како њих троје оде спавати, жена штрига дигне се и оде у кухињу, у којој јој је била сакривена шиба и лонац. Њезина невјеста, чувши у кухињи жамор, дигне се и оде да види. Кроз шкуљу од кључа опази, како је она шибом растворила неки камен, у којему бијаше лонац, како се је намазала и како је све то справила. За тим је чу гдје рече:

„Ни о дрво ни о камен,
Нег у поље под орах,“

те је нестаде. Она ступи у кухињу, узме шибу, отвори лонац, намаже се, а рече нешто друкчије него она:

„И о дрво и о камен,
И у поље под орах.“

Кад то изрече не стаде је; али ето што се догоди: путем се огребе о свако дрво и о сваки камен, док не дође до простране ливаде, на којој је био велики гранат орах, а испод њега стол пун свакога јела и пила. За столом опази једно десетак жена гдје се госте, а међу њима и своју невјесту. Жене — штриге збунише се, а по готово њезина невјеста. На питање, како је до њих доспјела, она им све испричовједи. Неке између њих хтједоше да оду кући, али за казну „и о дрво и о камен“, али њезина невјеста предложи, да је пошаљу кући, па да им донесе срце мужа, или кога другога. Оне је науче, што ће радити шибом и како ће се намазати машћу из лонца, и како ће изговарати прописане ријечи. Испрва оклијеваше, али кад јој запријетише животом, она од страха пристаде. Науче је такођер, како ће му срце извадити, а да се нема бојати ничеса, јер да ће оног истог часа ударити гром у кров од куће и да ће му се на главу срушити до пет шест плоча — и тако да ће свако мислити, да је од тога погинуо. Дошавши кући оде да ошине мужа, али се сажали на њ, а исто тако и на дјевера. Најпослије се предомисли и ошине кућнога пса, те понесе штригама његово срце, које су се чудиле, што је тако горко и мало, а не као друга људска срца. Кад зора осване, штриге се разиђоше. Њезина невјеста кад угледа мртвога пса, домисли се пријевари, па хтједе да јој се освети, али је ова тужи мужу и родбини. Да уклоне од својих глава сваку погибао, смакнуше је, а кад су у кухиње тражили шибу и лонац, не нађоше ништа, јер су то друге штриге биле сакриле, да им се не би опет догодила овакова неприлика.

И штриге, као и море, иду по ноћи да људе гуше. Штриге нападају једино мушкарце, док море и једне и друге. Док су младе и неудате, особито су јаке. Да се човјек ослободи штрига, ваља да ради исто тако као и с мораиа. Да се обрани од штрига, најбоље је, ако човјек држи уза се један нож, па кад дође да га гуши, нека заструга њим неколико пута по зиду. Оне исте бразде опазиће сјутра човјек на лицу оне жене, која га је гушила, и ако је добро опсује и излупа, не ће га више гушити, али то мора да буде у четири ока без свједока, јер је иначе све узалуд.

Кад би у мјесту свако знао да је једна женска штрига, мисли народ, да она онда не би већ могла чинити никакова зла.

На острвима Хвару и Брачу вјерује народ, да сваки жупник познаје све штриге своје жупе, а то с тога, јер му оне за св. мисе, кад се обрне прама пуку, да рече: „orate fratres“ (молите, браћо), кажу прстима рогове, па за то он и мора држати оборене очи, само да не види толики гад. Њему, као службенику божијему, није допуштено да их тужи ни да се с њима бави, једино, ако му дођу на исповијед, не даје им одријешења. Оне се на име исповиједају и причешћују једино за то, да

чине светогрђе, јер што су у већему гријеху, то могу више и јаче чинити зла. Кажу, да се штриге иду исповједати у друго мјесто, у којему их жупник не познаје; на тај начин оне преваре често свога жупника, али ниједан не би смио ни исповједити ни причестити жену, која није из његове жупе, или које добро не познаје и о којој није увјерен, да је поштена.

Штриге су ипак у нечему корисне, а та је корист тијесно свезана са Рудицом (на Хвару: Ирудица)[1]). Ми смо већ у посебном чланку о Рудици казали, како у њу непрестано пуцају громови, а то је већ познато, да за олује грăд пада. Многи би дакле прогласили оне штриге, које познају, али то не чине с тога, што се све штриге, мо̏ре, вишћице (вјештице), вишћуни и штригуни, састају за сваке олује у аеру на вијеће, те се поразди̏јеле на чете: штриге за себе, а исто тако за себе и мо̏ре, вишћице, вишћуни и штригуни, а свака чета опет у мање чете, на име сви од једне општине или од једнога мјеста скупа. Свака чета би рада одалечити Рудицу од свога краја, да јој грăд не потуче виноград. Најпослије предобију оне чете, које ју одстране од својих винограда. Тешко ономе крају, над којим се излије црни облак, у којему се находи Рудица: грăд потуче све до задњега класа.

Штригуни не чине особита зла људима, ако човјек у њих не дира. Штригуна од других људи можеш разликовати по томе, што је он много јачи и што може да много више поднесе. Штригун се даде веома лако унајмити на радње, па и обавља посао много лакше и боље него други радници. За њих кажу, да их није лако ухватити као ни птицу кокошара, јер трче неописивом брзином. Штригуни обично имаду лијепе жене, и то за то, јер их знаду чарати (зачорат). Штригуни су још веома сретни у разним играма, а особито у картама. Човјек треба да буде увијек на опрезу, да им не учини што на жао, јер ће му се грозно осветити: посјећи ће му виноград, лозу у дворишту, или чак кућу запалити. Али по народном вјеровању Бог му то двоструко надокнади, јер не трпи, да штригуни шкоде човјеку, особито ако овај живе с њиме у миру.

О вишћунима приповиједају нешто слично као и о штригунима, па кажу: „каков штригун, таков вишћун“. Вишћун је по народном вјеровању син штригуна и то више физично него морално. Неки штригуни, кад су у аеру (зраку), па им треба снаге, могу учинити, да им онога часа жена, макар да и није трудна породи младога вишћуна

Вриједно је споменути, да по народном вјеровању нема ни покајања ни опроста ни за штриге, ни за вишћице, ни за вишћуне ни за штригуне, а исто тако ни за море, а по готово за вишћуне, јер они, кад би хтјели, могли би се још за млада један пут за увијек покајати.

Оволико о штригама на острву Брачу.

На острву Хвару нијесмо наишли на вјеровање, да се оне рађају у црној кошуљици. На Хвару вјерују, да ће бити сретан онај, који се роди у кошуљици.

На острву Хвару држе за штриге све оне старе жене, које не живу с Богом у најбољем пријатељству и које су се „родиле под ником тамашном (чудотворном) звиздом“. Такођер нијесмо наишли на вјеровање, да би оне имале чудотворну шибу, лонац с машћу и да би људима копале срце. Нека слична својства приписују подземним вилама, о којима ћемо написати по себни чланак. Штриге и вишћице (вјештице) на острву Хвару рек' би да су једно те исто. Оне имаду „зло око“ (malocchio)[2]);

---

[1]) Види Гласник зем. музеја год. 1897. свеска 2. стр. 330.—332.

[2]) Код Талијана имаде злодух: malocchio (зло око).

могу урећи, ако те гледају више времена. Особито могу урећи дјецу, али могу и одрасле. Најлакше ће урећи човјека и животињу, ако је похвале, а да при томе не кажу: „Не буд јој зла“ или: „Не буд јој (у)рока!“ Штриге, као и мóре, за Хваране јесу старе женске, високе, сухоњаве, сиједе косе, дуге браде, упалих очију. Мајке се особито јако ражљуте, ако им когод, а особито која стара жена похвали дијете да је добро, или да је лијепо, а не надодаде речене ријечи.

Оне се као по прилици и на Брачу сакупљају прије олује: „у виће, под обује[1]), под оришић“[2]). На острву Брачу оне прогоне Рудицу, док на Хвару оне лете по зраку, да нагоне зле облаке, у којима имаде грáда, или туче, поврх винограда онијех, којима хоће да се освете. У хварским сёлима, да их се ослободе, звоне у сва звона, чему кажу „звонит на небо“. Ако гдјегод опазе који црни, сумњиви облак, пуцају у њ из „трумбуна“. Мјесто олова, сипљу у „трумбун“ мале кругљице од благословљена воска. За ту пуцњаву кажу: „ижбароват[3]) у неверу“[4]).

Осим што пуцају из „трумбуна“, пуцају још и из „мушкета“, као на пр. у селу Свирчима, а у некојим другим мјестима још и из обичних пушака. Цијев је „трумбуна“ према вршку нешто шира, а он је, као и „мушкет“, на кремен.

Кад би ко други хтио да препозна штригу, доста је, да за вријеме коризме у јутро прије мале мисе метне под праг од цркве старински новац, зван „крижни бечић“[5]). Послије мисе не би могла изаћи нити једна штрига из цркве. То људи не чине, јер да је то велики гријех, дапаче вјерују, да ко би ово учинио, да га не би ни један свећеник могао одријешити од гријеха. Него имаде други начин, по којему човјек може распознати штригу од других жена. За вријеме подизања при светој миси свака је штрига немирна те се непрестано миче, паче их има, које морају изаћи из цркве, јер их сам ђаво тобож гони на поље. Што оне долазе у цркву, мисли народ да тијем чине светогрђе, па тако добивају све то више моћи и снаге да чине зло.

11. Укоса (умора).

За смрт се обично каже, да је она некога „покосила“, „укосила“ или „уморила“. То је потпуно у сугласју с оним, што ћемо писати.

На острву Хвару, у селу Свирчима, па и у сусједним сёлима чуо сам више пута ријеч „укосити“. Народ вјерује, да се мртви дижу из гроба, и то особито ако им штогод треба. По народном вјеровању мртви могу да „укосе“. Дјеца се често међу собом плаше изненадним ријечима: „биж, биж, ето ти мартвац, укосиће те!“ У истим сёлима слушао сам више пута, како особито мајка своме дјетету вели: „ах, укосо моја, или, уморо моја“, и то онда, ако јој је дијете непослушно, те је одвише мучи. Што мајка хоће тијем да рече своме дјетету, то је сасвим јасно. Иначе штогод потање о ријечима „укоса“ и „умора“ не могах никада у поменутим сёлима забиљежити. Ријеч „поморитод“ такођер се чује у поменутим сёлима, а њоме народ разумијева помор, т. ј. кад их много гине. Ипак ни у једном од тих села не чух никада о посебном каквом помору, или „поморитоди“.

---

[1]) Што значи та ријеч, не знамо; није нам нико знао рећи.

[2]) Мали орах.

[3]) По талиј. ријечи sparare.

[4]) Невера или олуја.

[5]) Дознали смо, да и у Сиљету познају „крижни бечић“, а рабе га у исту сврху као и на Хвару.

Село Брусје, које је четири сата удаљено од села Свирача, а сат по прилици од града Хвара (Lesina), врло је лијепо и здраво. Житељи су оштроумни, а у новије доба бави се народ много и ловом срдеља. Село није баш на мору, али није од њега ни тако далеко, да се Врушани не би могли бавити риболовом. Оволико мимогред само о Брусју, да знамо нешто о мјесту, о којему је говора.

У Брусју дакле наиђох на читаву причу о „укоси“ (рјеђе се чује: умора). Ко год прича, свако ће ти казати: „Е, а ча је ово, ово је ништа; ваjало је (ваљало је, требало је) чут провјат (повидат) покојнега сторега Пандола“. За тог Пандола, који је умро назад пет или шест година у доби од скоро деведесет година, кажу, да је уопће знао „провјат старинске створи“. Нузгредно напомињемо, да су обитељи Пандол у Брусју промијениле назад пар година своје презиме у „Дулчић“, којих имаде и у Старигpаду, и то да учинише за то, јер нађоше у матицама, да су се прије тако звале, а да их је у Пандоле био претворио неки мјесни жупник. Како је већ обичајно, остају им и данас оба презимена, на име: Дулчић-Пандол, а у народу су опћенито познати као Пандоли.

Да проговоримо сада о „укоси“.

Назад више година живљаше у селу нека жена, а била је „мудица“ (копиланка, незаконита). Нико јој није знао за оца, а мало ко и за мајку. Ова жена живјела је у једној пећи, у којој се пече крух. Још док је била у животу, нијесу је радо гледали; од ње зазираху, а дјеца се је поготово плашила, па би и мајке своју дјецу мириле ријечма: „Ото ти мулица“, док данас веле: „Ото ти укоса“. — У оној истој пећи „мулица“ је и умрла. Него ево јада. Иза како је покопаше, почела се она дизати из гроба и обилазити по ноћи селом, од куће до куће. Кажу, да би из двора звала чељад по имену, и ко би јој се одазвао, не знајући, да је она, тај би онога истога часа умро. И тако кажу да је кроз кратко вријеме била настала силна „поморитод“. Становници у здвојности заклињали и преклињали, али све залуду. Најпослије одлуче да је „проboду“. По народном вјеровању некоји од њих отворише све гробове редом, један послије другога. Кад су отворили гроб „мулице“, нађоше је гдје сједи и гдје плете косу. Један од њих узме тада један „шћилет“ [1]) на криж, те ју с њиме прободе. Она се одма сруши мртва. Од тога дана „мулица“ није више устајала из гроба па ходала да „коси“ свијет по селу. Данас је, како рекосмо, зову „укоса“, а рјеђе „умора“.

Мислим, да је то све, што народ прича о „укоси“. Уопће сматрају, да је та жена, „мулица“ морала бити тешко грјешна, јер је само тако могла проузроковати онолику „поморитод“ или, како се од некојих може чути „помаритод“.

Народ на острву Хвару вјерује, кад се прободе у гробу онај мртвац, за којега се мисли да устаје, да се тај више не ће дићи. Неки веле, да га ваља убости у срце и да „шћилет“ мора бити „на криж“ (унакрст), јер да иначе не би користило.

12. Вјеровање у козлака у разним предјелима Далмације.

У Дубровнику, па и у околици, неуки народ вјерује да имаде људи, којима је отрага, као и животињама, израстао реп, али тај није потпун, па га с тога и зову „репић“. Такови људи, особито када се расрде, необично су јаки, јер им се

[1]) „Шћилет“ је ријеч талијанска, на име: stilo = бодеж. Талиј. ријеч: stiletto је диминутив од стило — и од њега: „шћилет“.

„репић“ подигне и исправи. Кад се расрде и када сједну „репићем“, те добро испруже руке стиснутих прама земљи шака, могу полетјети у „аер“, да их нико ни не види. У „аеру“ остану све дотле, док их мине љутина, јер да остану на земљи, могли би починити много зла. — Познах у Дубровнику шездесетгодишњег старца у доброј животној снази, за којега се међу народом говорило, да је козлак и да има репић, а кад се штогод наљути у кући, да полети у „аер“, само да не задави или да кога не убије. Такови људи, које обично зову козлаци, не чине навлаш зла. Они најволе тражити људе, који би се хтјели с њима огледати. Ко их знаде, не би ни за живу главу хтио да се с њима огледа. Они највише уживају, кад им хвалиш јакост и снагу.

Је ли назив „козлак“ опћенит у Дубровнику и у околици, не знам. Од двојице или тројице чуо сам ријечи „козлак“, а од једнога ријеч „вилењак“. У наслову метнух само име „козлак“, јер сам и у Спљету од неколицине чуо назив „козлак“ за такове људе с репићем.

У Спљету, а исто тако и у околици неколи вјерују, да имаде људи с репићем, у којему је сва њихова снага, јер да им га одсјечеш, да би одмах малаксали. Иначе нијесам ни у Спљету ни у околици наишао на вјеровање, да такови људи могу полетјети у зрак. У нижим слојевима још се и данас приповиједа о некој жени, која још живе, да имаде „репић“, и да јој се овај подигне, кад се добро напије вина. Ко је год познаје, нерадо се с њоме сусреће. Велс, да у младости није била такова, већ да је добила тај репић касније, и то за то, јер је живјела непрестано и окорјело у смртном гријеху, па да је „записала“ своју душу врагу. Народ вјерује још̌те, да свако, ко живе окорјело у смртном гријеху, те запише своју душу врагу, да му врашком помоћу нарасте тај репић, а поред тога даје му још новаца да може живјети. Иначе већи дио их се већ рађа с „репићем“.

На острву Хвару такођер вјерују, да имаде људи необичне снаге, који имају нека изванредна својства.

Пред неколико година живио је у приморској вароши неки човјек, а звали су га „Кокоша“. Он је био по занату поморац. У круговима сељака и неуких људи још се и данас о њему приповиједају чудеса. За њега кажу, да је био кадар растргати рукама гвоздене вериге, којима се бродови привезују, а могаше преломити и дебљу греду. Једном чух у некој омањој кавани у вароши Јелши приповиједати, како се је једном „Кокоша“ огледао у Трсту с неким „атлетом“, те га „Кокоша“ побиједи. Најстарији у друштванцу, које се ту десило, озбиљно и као за себе рече: „Е не би га би доби, знон јој, да му се ни би подвигну репић“. Како видимо, познати су и на острву Хвару људи с репићем. Посебног назива не имаду. Дакле људе, који имаду у себи нешто необична, зове народ „козлак“, „вилењак“, „вишћун“ и „штригун“.

Такови људи имаду у свим споменутим предјелима заједничко то, да имаду „репић“ и да су необично јаки, чему је он и узроком.

13. Ситнице из народног вјеровања на острву Хвару.

1. Кад опазиш, или кад нађеш на себи малог паука (павак), не мој га убити нити потјерати, јер ти он доноси срећу.
2. Кад сањаш о воловима, то ће те неко преварити.
3. Када мачка весело по кући скаче, то је знак, да ће ти доћи гости.

4. Када сањаш о каковој великој риби, добићеш ти, или који од укућана велики добитак. Кад пако сањаш о малој риби, то ће теби, или њима, неко нешто на жао учинити.

5. Кад сањаш о коњима, онда ћеш ти или ко од твоје куће добити писмо, или чути коју вијест.

6. Кад сањаш о мишевима, то слути на издајство и химбеност.

7. Кад у сну ловиш птице, које лете, то ћеш ти, или ко од твојијех укућана скоро путовати. Ловиш ли их лако, то ћеш путовати брзо и без погибли, а ловиш ли их тешко, то ћеш путовати дуго и погибељно.

8. Кад у сну ловиш зечеве, мисли народ, да је то знак твоје лукавштине.

9. Када пас по ноћи завија, кукавица кука, гавран гракће, или када совић долети близу које куће, то ће скоро неко у близини умријети.

10. Кад ти се уље пролије, то слути, да ћеш се с неким порјечкати.

11. Кад жена породи дијете са двоструким развојем власи на глави, то ће она породити опет дијете истога спола, којег је и ово.

12. Кад сањаш о сребру, то ће те неко у нечему преварити, или ћеш се с неким порјечкати.

13. Када ти шуми у ушима, то ћеш од некуда добити добрих вијести.

14. Кад ти се на очним вјеђама појави чмик, или како негдје кажу јечмик, то ће ти проћи, ако упреш гледати болесним оком у отвор боце, у којој имаде уља.

15. О онима, који се по ноћи гледају у зрцало, мисли народ, да су вишћице, штриге или море; ако су мушки, тада их држи за штригуне или вишћуне. — Исто мисли и о онима, били то мушкарци или женске, који по ноћи кућу мету.

16. Ако се љутиш, нагрдиће ти се лице.

17. Кад сањаш о ватри, снаћи ће те како добро.

18. Када нешто жељно очекујеш, па ако сањаш о круху, то се можеш ономе за стално надати.

19. Кад сањаш о дрву, или о чизмама, то ћеш брзо путовати.

20. Кад сањаш о бијелој рубенини, то ћеш ти, или ко од укућана добити скоро писмо или какову вијест.

21. Кад ти у петак први посô не пође за руком, то ти не ће ниједан тога дана успјети.

22. Када сањаш да ватру гасиш, то ће у твојој кући скоро бити рјечкања, а кад сањаш да је ложиш, то ћеш скоро ти, или ко од твоје куће обогатити.

23. Када сањаш о јајима, то ћеш се скоро ти или ко од твоје куће с неким завадити.

24. Кад сањаш о црном вину, то ћеш се веселити, а сањаш ли о бијелом, плакаћеш и туговати.

25. Кад сањаш о власима, доћи ће до сплеткарије (интрига).

26. За жену, која затрудни пријестушне године, вели се, да не ће сретно носити, а ако и породи, да ће дијете скоро обољети и умријети, а остане ли на животу, да не ће бити никада сретно.

27. Кад сањаш о води, која тече, то ће скоро тебе, или кога од твојих минути које зло. Сањаш ли о чистој и мирној води, снаћи ће те нешто угодна, а сањаш ли о мутној, обољећеш.

28. Када сањаш о зељу (купусу), чека те неко добро.

29. Кад ти нешто испане из руку, то је знак, да те неко жели, а испане ли ти та ствар више пута, то је знак, да те неко силно жели. То исто кажу и онда,

када ти нога запиње у путу и онда, када имаш штуцавицу. Штуцавица значи још и то, да те неко спомиње, па ако погодиш, ко те спомиње, одмах ће ти престати.

30. Када сањаш о свјежем цвијећу, веселићеш се; сањаш ли о увехлом, то ће ти неко умријети.

31. Када идеш путем, те набасаваш на унакрст сложене комадиће дрвета, снаћи ће те нешто неугодна, чим стигнеш кући. У том случају добро ћеш урадити, ако подигнеш два комада дрвета, те их, у прилици крижа, пољубиш, а за тим да бациш један на једну страну а други на другу.

32. Када су ти руке одвише студене, то је знак, да си заљубљен.

33. Када сањаш о кућама, то не слути на добро, а кад сањаш да се куће граде, то ћеш ти или когод од твоје куће скоро обогатити.

34. Сањаш ли да пада киша, бићеш сретан.

35. Кад попови, фратри или колудрице путују, народ вјерује, да ће бити ружно вријеме.

36. Када сањаш о свећенику, да служи св. мису, то слути на твоју срећу; кад сањаш да свећеник моли над мртвацем, то слути да ћеш дуго живјети, а кад сањаш да свећеник обавља који други чин, то слути да ћеш брзо дознати оно, што желиш.

37. Када сањаш да ти зуби испадају, то ће ти скоро неко од укућана, или од родбине умријети.

38. Кад ти ко умре у кући, треба по поду излити виједро воде, јер би се покојник иначе дигао из гроба.

39. По ноћи не смијеш мести кућу, јер ће ти зубови испасти.

40. Кад ти пуца (дугмета) испадају, то ћеш скоро умријети.

41. Када нехотице пљуцнеш на сама себе, то је знак, да те онога часа неко лажно оговара.

42. Када свијеће, које си ужгао за завјет, лијепо пламте, то је знак да ће те твој светац услишати.

43. Када звоно мукло звони, не слути на добро.

44. Бићеш сретан, ако је у тебе који предмет, којим је неко себи одузео живот, или ако посједујеш змијину кожу.

Антун Илија Царић.

Zemaljska štamparija u Sarajevu. — Земаљска штампарија у Сарајеву.